

L7886 Gr. 2

Cl. Ser...

M. J. ...

**T. LIVII PATAVINI
HISTORIARUM**

AB URBE CONDITA

LIBRI QUI SUPERSUNT OMNES,

EX RECENSIONE

ARN. DRAKENBORCHII.

ACCEDUNT

NOTÆ INTEGRÆ

EX EDITIONIBUS

J. B. L. CREVIERII.

CUM

INDICE RERUM LOCUPLETISSIMO.

TOM. I.

OXONII,

E PRELO BARTLETT ET NEWMAN;

(J. GERRIME COLLINGWOOD ET SOCIORUM;)

**Veneunt apud J. PARKER, et ROBERTUM BLISS; et W. H. LUNE,
et R. PRIESTLEY, LONDINI.**

MDCCCXIV.

PH

6452

H₂

1825

$\frac{1}{2}$

exp. 2

$\frac{1035^{\circ}2}{3/12/90}$

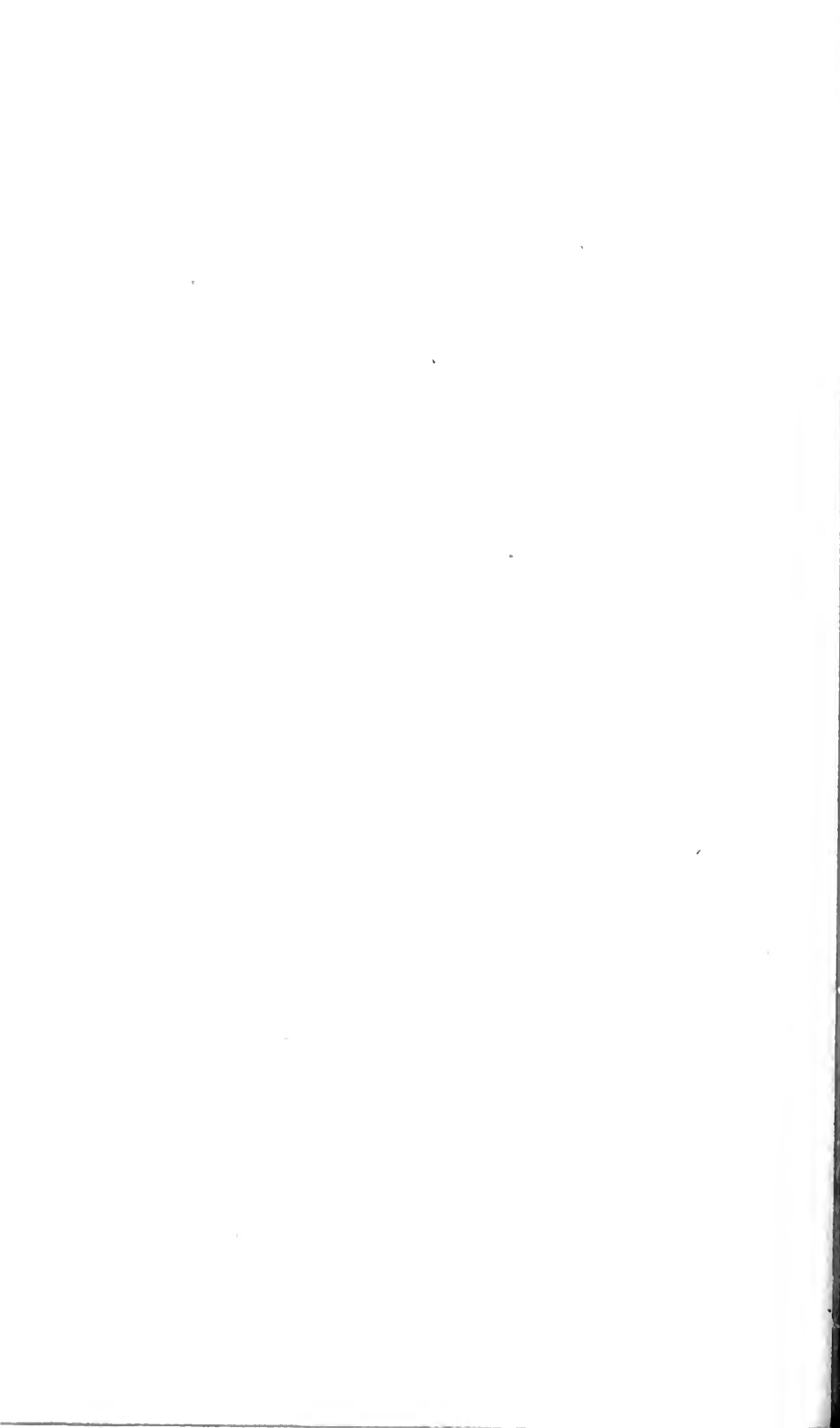
800s 1-H

MONITUM.

BREVITER monendus es, amice lector, nos in hac T. Livii Historiarum editione contextum ad recensione Drakenborchianæ fidem, quam potuimus, accuratissime descripsisse: in annotationibus autem, quæ ex majore Crevierii opere integræ exhibentur, digerendis, hoc sedulo curavisse, ut *Notæ Posteriores ad emendationem contextus pertinentes*, quas singulorum voluminum calci subjecit Vir Clarissimus, nunc ceterarum notarum serie intertextæ legantur: tum porro, ex minore editione, quæ ad usum scholarum accommodata prodiit Parisiis 1746. 6 Vol. 12mo. multa deprompsisse, tironibus maxime profutura. Hæc vero additamenta, quo melius a ceteris distinguantur, asterisco ubique signavimus. Fragmentum libri XCI. Cl. Brunsi diligentia in lucem erutum, ex Taciti éd. Broteriana 12mo. 1776. accessit.

Quod superest, ita libros distribuimus, ut singulæ decades singulis voluminibus comprehendantur: quam ob causam, ne prior tomus nimia mole laborare videretur, præfationes, dissertationes etc. ad ultimum relegare coacti sumus.

T. LIVII PATAVINI
HISTORIARUM

AB URBE CONDITA

LIBRI.

EPITOME LIBRI I.

ADVENTUS Æneæ in Italiam, et ejus res gestæ referuntur. Ascanii regnum Albæ, et deinceps Silviorum. Numitoris filia, a Marte compressa, ¹nati Romulus et Remus. Amulius obtruncatus. Urbs a Romulo condita. Senatus lectus. Cum Sabinis bellatum. Opima spolia Jovi Feretrio lata. ²In curias populus divisus. Fidenates et Veientes victi. Romulus consecratus. Numa Pompilius ritus sacrorum tradidit; Jano templum constituit; ejusque portam, pacatis omnibus circa populis, primus clausit. cum Dea Egeriu sibi congressus nocturnos esse simulans, feroces populi animos ad religionem perpulit. Tullus Hostilius Albanos bello petiit. Post hæc trigeminorum pugna. Horatius absolutus. Metti Fuffetii supplicium. Alba diruta, Albani in civitatem recepti. Sabinis bellum indictum. Ad postremum fulmine Tullus absumentus. Ancus Marcius ceremonias, a Numa institutas, renovavit. Latinis victis et ad civitatem adscitis montem Aventinum adsignavit. ³Politorium, urbem Latinorum, bello repetitam, quam prisca Latini occupaverant, diruit. pontem sublicium in Tiberim fecit. Janiculum collem urbi addidit. fines imperii protulit. Ostiam condidit. ⁴Regnavit annos viginti quatuor. Eo regnante Lucumo, Damarati Corinthii filius, a Tarquiniiis, Etruriæ civitate, Romam venit; et, in amicitiam Anci receptus, Tarquinii nomen ferre cepit; et post mortem Anci regnum excepit. Centum additis, Patrum numerum auxit. La-

¹ Nati Romulus et Remus] Unus ab Hearnio inspectus codex habet *nati ex ea.*

² In curias populus divisus] Olim in centurias: male et contra historiæ fidem. Einendavit Sigonius ex c. 13. hujus libri.

³ Politorium, urbem Latinorum]

Hæc ob nimiam brevitatem obscuriora sunt. Res clare narratur cap. 33.

⁴ Regnavit annos triginta tres] Imo viginti quatuor, ex cap. 34. infra; sicque et Dujatius edidit, et Hearnius, qui ita reperisse se in uno MS. testatur.

tinus subegit, circum designavit, ludos edidit. Sabinorum bello petitus equitum centurias ampliavit. Tentandæ scientiæ causa Atti Naviæ auguris, consuluisse fertur, an id, de quo cogitaret, effici posset: quod quum ille fieri posse respondisset, jussisse, eum notacula cotem præcidere; idque protinus ab Atto factum. Sabinos præterea acie cecit, urbem muro circumdedit, cloacas fecit. Occisus est ab Anci filiis, quum regnasset annos triginta octo. Successit ei Ser. Tullius, natus ex captiva nobili Corniculana; cui puero, adhuc in cunis posito, caput arsisse traditum est. ⁵ *Scientes atque Etruscos prælio fudit. Censum primus egit. Lustrum condidit, quo civium capita censa octoginta millia esse dicuntur. Classes centuriasque descripsit. Pomarium protulit. Colles urbi, Quirinalem, Viminalem, Esquilinumque adjecit. Templum Dianæ cum Latinis in Aventino fecit. Interfectus est a* ⁶ *L. Tarquinio, Prisci filio, consilio filiaæ suæ Tulliaæ, ⁷ quum regnasset annos quadraginta quatuor. Post hunc L. Tarquinius Superbus, neque Putrum, neque populi jussu, regnum incasit: quo die scelerata Tullia per patris jacentis corpus carpentum egit. Armatos circa se ad custodiam corporis sui habuit. Turnum Herdonium fraude interemit. Bellum cum Volscis gessit; et ex eorum præda templum Jovi in Capitolio fecit. Terminus et Juxentas non addixere: quorum aræ moveri non potuerunt. Filii Sex. Tarquinii dolo Gabios in potestatem suam redegit. Hujus filiis Delphos profectis, et consulentibus, quis eorum regnaturus esset Romæ, dictum est, eum regnaturum, qui primus matrem osculatus esset. Quod responsum quum ipsi aliter interpretarentur, Junius Brutus, qui cum iis profectus erat, prolapsus se simulavit, et terram osculatus est. idque factum ejus eventus rei comprobavit. Nam quum, impotenter se gerendo, Tarquinius Superbus omnes in odium suum adduxisset; ad ultimum, propter expugnatam nocturna vi a Sexto filio ejus Lucretiæ pudicitiam (quæ, vocato patre ad se Tricipitino et viro Collatino, obtestata, ne inulta mors ejus esset, cultro se interemit) Bruti opera maxime expulsus est, quum regnasset annos viginti quinque. Tunc consules primum creati sunt L. Junius Brutus et L. Tarquinius Collatinus.*

⁵ *Is Scientes*] Vulgo abest pronomen *is*. Sed illud in veteribus libris reperiri Sigonius affirmat.

⁶ *L. Tarquinio Prisci filio*] Vid. not. ad cap. 46. hujus libri.

⁷ *Quum regnasset annos triginta quatuor*] *Legit* quadraginta quatuor,

quomodo habetur infra, cap. 48. Et hic quoque Dujatii et Hearnii editiones a reliquis recedunt, et eum quem volumus numerum præferunt. Hearnius quidem nisi se profiteretur unius MS. codicis auctoritate.

PRÆFATIO.

FACTURUSNE¹ operæ pretium sim, si a primordio Urbis res populi Romani perscripserim, nec satis scio; nec, si sciam, dicere ausim: quippe qui, quum veterem, tum² vulgatam esse rem, videam, dum novi semper scriptores, aut in rebus certius aliquid adlaturos se, aut scribendi arte rudem vetustatem superaturos, credunt. Utcumque erit, iurabit tamen, rerum gestarum memoriæ principis terrarum populi pro virili parte et me³ ipsum consuluisse; et, si in tanta scriptorum turba mea fama in obscuro sit, nobilitate ac magnitudine eorum, meo qui nomini obficient, me consoler. ⁴ Res est præterea⁵ et immensi operis, ut quæ supra septingentesimum annum repetatur; et quæ, ab exiguis profecta initiis, eo creverit, ut jam magnitudine laboret sua: et legentium plerisque, haud dubito, quia primæ origines proximaque originibus minus præbitura voluptatis sint,⁶ festinantibus ad hæc nova, quibus jam pridem præ-

¹ me del. Crev.

1 *Opera pretium*] Rem utilem, et cui haud frustra impensa opera sit.

2 *Vulgatam rem*] Rem vulgo a scriptoribus historiarum factitatam. Hæc igitur mens est Livii. Est hic vetus et usitatus scribentium mos, ut si historiam, etiam post multos alios, condere aggrediantur, sentiant et dicant sese facturos operæ pretium; rati aut in rebus certius aliquid allaturos se, aut scribendi arte rudem vetustatem superaturos. Ego facturuse operæ pretium sim, nec satis scio; nec, si sciam, dicere ausim, ne pravam ceterorum consuetudinem videar imitari.

3 *Et ipsum consuluisse*] Vulgo, et me ipsum. Sed τὴ me eleganter supprimunt plurimi et optimi MSS. tum Gronovio, tum nobis inspecti. Notum est illud Virgilio. *Ille meas errare boves, ut cernis, et ipsum Ludere quæ vellem.* Sic et Justin. l. XIV. c. 4. *Aut si ipsos pudet roganti vim adhibere, ferrum huc date.*

4 *Res est præterea*] Res quam tractandam suscipio, respublica nempe Romana, cuius universam historiam

scribendo complecti volo, est argumentum quod exerescere debeat in immensum opus; ut quæ supra septingentesimum annum repetatur, eademque ab exiguis. . .

5 *Et immensi*] Connexa procul dubio sunt duo, quæ proxime sequuntur, orationis membra, *ut quæ supra . . . et quæ ab exiguis. . .* quum utrumque rationem afferat cur res sit immensi operis. Itaque vel delenda est vocula *et* ante *immensi*: (quam quidem ignorat unus e nostris codicibus) vel dicendum est ei respondere *et legentium plerisque*, prorsus quasi scripsisset Livius: *Præterea et res est immensi operis. . . et legentium plerisque.* Non raro apud nostrum particulæ illæ *et et, quum tum*, ita collocatæ reperiuntur, ut, licet quoad sensum sibi respondeant, quoad structuram tamen verborum ex adverso sese non respiciant. Sic infra c. 25. *Feroces et suoapte ingenio, et pleni adhortantium vocibus: et l. VI. c. 23. Feror quum atate et ingenio, tum multitudine. . . spe inflatus.*

6* *Festinantibus ad hæc nova*] Quia

valentis populi vires se ipsæ conficiunt. Ego contra hoc quoque laboris præmium petam, ut^b me a conspectu malorum, quæ nostra tot per annos vidit ætas, tantisper, ceterum prisca illa tota mente repeto, avertam, ⁷ omnis experturæ, quæ scribentis animum, etsi non flectere a vero, sollicitum tamen efficere possit. Quæ ⁸ ante conditam condendamve urbem, poeticis magis ⁹ decora fabulis, quam incorruptis rerum gestarum monumentis, traduntur, ea nec adfirmare, nec refellere, in animo est. Datur hæc venia antiquitati, ut, miscendo humana divinis, primordia urbium augustiora faciat. Et, si cui populo licere oportet, consecrare origines suas, et ad Deos referre auctores, ea belli gloria est populo Romano, ut, quum suum conditorisque sui parentem Martem potissimum ferat, tam et hoc gentes humanæ patiuntur æquo animo, quam imperium patiuntur. Sed hæc et his similia, ¹⁰ utcumque animadversa aut existimata erunt, haud in magno equidem ponam discrimine. Ad illa mihi pro se quisque acriter intendat animum, quæ vita, qui mores fuerint: per quos viros, quibusque artibus, domi militiaeque, et partum et auctum imperium sit. labente deinde paulatim disciplina, velut ¹¹ desidentes primo mores sequatur animo; deinde ut magis magisque lapsi sint; tum ire cœperint præcipites: donec ad hæc tempora, quibus nec vitia nostra, nec remedia pati possumus, perventum est. Hoc illud est præcipue in cognitione rerum salubre ac frugiferum, omnis te exempli documenta in inlustri posita monumento intueri: inde tibi tuæque reipublicæ, quod imitere, capias: inde, fædum inceptu, fædum exitu, quod vites. Ceterum aut me amor negotii suscepti fallit, aut nulla umquam respublica nec major, nec sanctior, nec bonis

^b uti Gron. Crev.

nimirum ardent desiderio cognoscenda ante omnia historiæ novissimorum horum temporum, quibus jam pridem prævalentis populi vires se ipsæ per bella civilia conficiunt.

⁷ *Omnis experturæ curæ*] Non verebatur Livius, ne rebus Numæ aut Servii Tullii memorandis cujusquam animum offenderet. Itaque remotissimæ illius antiquitatis historiam scribenti vacuus omni cura erat animus: non itidem futurus erat Cæsariana tempora tractanti.

⁸ *Ante . . . condendam . . . urbem*] His verbis designari videtur tempus remotius, quo videlicet nondum is erat rerum status, ut brevi Roma condenda foret. *puta, tempus ante Romulum natum

⁹ *Decora*] Magis convenientia Poeticis figmentis, quam incorruptæ et sinceræ rerum gestarum historiæ. *Decora fabulis*, quomodo infra c. 42. *Hunc ordinem vel paci decorum, vel bello.*

¹⁰ *Utcumque*] *Utcumque animadversa*, i. e. quoquomodo ad ea attendis, sive acriter, sive negligentius. *Utcumque existimata*, i. e. quoquomodo de iis judicaveris, sive vera, sive falsa putaveris.

¹¹ *Desidentes*] Paulatim labi incipientes. Translatio ducta ab iis, quæ leni motu in semet deprimuntur. *Desidentes* hic a *desido*. Ceterum hic olim legebatur *dissidentes*. Correxerit Lipsius e suis libris.

exemplis ditior fuit: ¹² nec in quam civitatem tam seræ avaritia luxuriaque inmigraverint: nec ubi tantus ac tam diu paupertati ac parsimoniam honos fuerit. adeo, quanto rerum minus, tanto minus cupiditatis erat. ¹³ Nuper divitiarum avaritiam, et abundantes voluptates desiderium per luxum atque libidinem pereundi perdendique omnia invexere. Sed querelæ, ne tum quidem gratiæ futuræ, quum forsitan et necessariæ erunt, ab initio certe tantæ ordiendæ^d rei absint. Cum bonis ¹⁴ potius ominibus votisque ac precationibus Deorum Dearumque, si, ut poetis, nobis quoque mos esset, libentius inciperemus, ut ¹⁵ orsis tanti operis successus prosperos darent.

^c civitatem del. Gron.

^d ordiundæ Gron. Crev.

¹² *Nec in quam civitatem*] Ultimam vocem, quam ignorant vulgo editi, Jac. Gronovius exstare affirmat in antiquissima omnium editione ab Andrea adornata, et in Aldina anni 1518. in scriptis vero septem. Nos eam itidem in omnibus nostris invenimus. Huic MSS. codicum consensui repugnare fas non esse duximus. Offendit editores, quæ visa est non necessaria vox. Sed ejusmodi iterationes, vel nominis ejusdem post relativum, vel diversorum ejusdem sensus nominum, creberrimæ sunt apud Latinos scriptores.

¹³ *Nuper*] *Divitiarum invexere avaritiam*, i. e. sitim divitiarum; et abun-

dantes voluptates desiderium ipsarum voluptatum, dum luxu solutos cives libido quædam pereundi perdendique omnia agit. Alii malunt desiderium pereundi perdendique omnia per luxum atque libidinem.

¹⁴ *Potius . . . libentius*] Sufficiebat *libentius*. * Sed ejusmodi pleonasm. non inusitati sunt apud optimos scriptores, qui perspicuitati maxime serviunt.

¹⁵ *Orsis tanti operis*] Tanto instituto operi. *Orsa operis* inceptum opus. Sic Statius IV. Sylv. 7. ad Maximum Junium: *Orsa Sallusti brevis*, pro opere ipso Sallustii.

T. LIVII PATAVINI

LIBER I.

JAM primum omnium satis constat, Troja capta, in ceteros sævitum esse Trojanos; duobus, ¹Ænea Antenoreque², et vetusti jure hospitii, et quia pacis reddendæque Helenæ semper auctores fuerant, omne jus belli Achivos abstinuisse. ²Casibus deinde variis Antenorem cum multitudine Hene-^{Antenoris fata.} tûm, qui, seditione ex Paphlagonia pulsus, et sedes et ducem, rege Pylæmene ad Trojam amisso, quærebant, venisse in intimum maris Hadriatici sinum: Euganeisque, qui inter mare Alpesque incolebant, pulsus, Henetos Trojanosque eas tenuisse terras: et in quem primum egressi sunt locum, Troja vocatur, ³pagoque inde Trojano nomen est, gens universa Veneti adpellati. Ænean, ab simili clade domo pro-^{Æneæ fata.} fugum, sed ad majora initia rerum ducentibus fati, primo in Macedoniam venisse: inde in Siciliam quærentem sedes delatum: ⁴ab Sicilia classe Laurentem agrum tenuisse: Trojæ et huic loco nomen est. Ibi egressi Trojani, ut quibus ab inmenso prope errore nihil, præter arma et naves, superesset, quum prædam ex agris agerent, Latinus rex Aboriginesque, qui tum ea tenebant loca, ad arcendam vim advenarum armati ex urbe atque agris concurrunt. ⁵Duplex in-

^a *Æneæ Antenorique Crev.*

1 *Æneæ Antenorique*] Decem codices allegat Jac. Gronovius, in quibus exstet hæc scriptura, quam et sex nostri retinent. Eam itaque admisimus. Sensus est: Achivos jus omne belli, id est, quicquid jure belli in victos licet, nulla ex parte exercere in Æneam Antenoremque voluisse. Sic infra l. II. c. 12. Por-sena ad Mucium: *jure belli liberum te . . . dimitto.*

2 *Casibus deinde variis*] Hæc communiter cadunt in Antenorem et Ænean, quorum mox casus varii describuntur.

3 *Pagoque inde Trojano nomen est*] Atque ex illa origine pagus quidam agri Veneti ad nostram usque ætatem Trojani nomen retinuit. Pagus con-

stat ex pluribus vicis, gens autem ex pluribus pagis. Itaque hic bene distinguitur pagus Trojanus a vico Troja, et a gente universa Venetis.

4 *Ab Sicilia, classe Laurentem agrum tenuisse*] Ideo observat Livius Æneam ab Sicilia classe Laurentem agrum tenuisse, ut indicet eum non ab Sicilia in proxima Italiae transgressum, pedestri deinde itinere ad Laurentem agrum pervenisse, sed recto cursu ab Sicilia ad Laurentis agri littora navibus delatum fuisse. Hunc locum vanis conjecturis sollicitant ambo Gronovii.

5 *Duplex exinde*] Scripti aliquot a Gronovio memorati, et quatuor e nostris: *duplex inde.*

de b fama est: alii prælio victum Latinum pacem cum Æneâ, deinde adfinitatem junxisse tradunt: alii, quum instructæ acies constitissent, priusquam signa canerent, processisse Latinum inter primores, ducemque advenarum evocasse ad colloquium; percunctatum deinde, qui mortales essent, unde, aut quo casu profecti domo, quidve quærentes in agrum Laurentem exissent? postquam audierit, multitudinem Trojanos esse; ducem Ænean, filium Anchisæ et Veneris; cremata patria et domo profugos sedem condendæque urbi locum quærere, et nobilitatem admiratum gentis virique, et animum vel bello vel paci paratum, dextera data fidem futuræ amicitiae sanxisse. Inde fœdus ictum inter duces, inter exercitus sālutationem factam. Ænean apud Latinum fuisse in hospitio. ibi Latinum apud Penates Deos domesticum publico adjunxisse fœdus, filia Æneâ in matrimonium data. ea res utique Trojanis spem adfirmat tandem stabili certaue sede finiendi erroris. Oppidum condunt. Æneas ab nomine uxoris Lavinium adpellat. Brevi stirps quoque virilis ex novo matrimonio fuit; ⁶ cui Ascanium parentes dixerè nomen.

Lavinium
conditur.
Ascanius
nascitur.

II. Bello deinde Aborigines Trojanique simul petiti. Turnus rex Rutulorum, cui pacta Lavinia ante adventum Æneâ fuerat, prælatum sibi advenam ægre patiens, simul Æneâ Latinoque bellum intulerat. Neutra acies læta ex eo certamine abiit: victi Rutuli: victores Aborigines Trojanique ducem Latinum amisere. Inde Turnus Rutulique, diffisi rebus, ad florentes Etruscorum opes Mezentiumque, eorum regem, confugiunt: qui, ⁷ Cære opulento tum oppido imperitans, jam inde ab initio minime lætus novæ origine urbis, et tum nimio plus, quam satis tutum esset adcolis, rem Trojanam crescere ratus, haud gravatim socia arma Rutulis junxit. Æneas, adversus tanti belli terrorem ut animos Aboriginum sibi conciliaret, ⁸ ne sub eodem jure solum, sed etiam nomine, omnes essent, Latinos utramque gentem adpellavit. Nec deinde Aborigines Trojanis studio ac fide erga regem Ænean cessere: fretusque his animis coalescentium in dies magis duorum populorum Æneas, quamquam tanta opibus Etruria erat, ut jam non terras solum, sed

Mezentius.

Lævini.

^b exinde Gron. Crev.

⁶ Cui Ascanium] Vocem cui abesse a quibusdam scriptis testatur Gronovius. Idem de uno a se inspecto Hearnii alimat. Unus quoque e nostris illam non exhibet. Sane Lævius potuit hoc loco pronomen, ut sæpe alias, omittere.

⁷ Cære opulento tum oppido.] Livii

avo Cære jam non opulentum oppidum erat. Restabant tantum rudera, teste Strabone, l. v.

⁸ Ne sub eodem jure.] Ut non solum eodem imperio iisdemque legibus regerentur, sed etiam eodem omnes nomine essent.

mare etiam per totam Italiæ longitudinem, ab Alpibus ad fretum Siculum, fama nominis sui inplesset, tamen, quum

⁹ mœnibus bellum propulsare posset, in aciem copias eduxit. ¹⁰ Secundum inde prælium Latinis, Æneæ etiam ultimum operum mortalium fuit. ¹¹ situs est, ¹² quemcumque eum dici jus fasque est, ¹³ super Numicium flumen. Jovem ¹⁴ indigetem adpellant.

III. Nondum maturus imperio Ascanius Æneæ filius erat: tamen id imperium ei ad puberem ætatem incolome mansit. ¹⁵ tantisper tutela muliebri (tanta in dolens in Lavinia erat) res Latina et regnum avitum paternumque puero stetit. ¹⁶ Haud nihil ambigam, (quis enim rem tam veterem ¹⁷ pro certo adfirmet?) hęcine fuerit Ascanius, an major, quam hic, Crœusa matre Ilio incolomi natus, comesque inde paternæ fugæ, quem Julum eundem Julia gens auctorem nominis sui nuncupat. Is Ascanius, ubicumque et quacumque matre genitus, (certe natum Ænea constat) abundante Lavinii multitudine, florentem jam (ut tum res erant) atque opulentam urbem matri, seu novercæ, reliquit: novam ipse aliam ¹⁸ sub Albano monte condidit; quæ, ¹⁹ ab situ porrectæ in dorso urbis, Longa Alba adpellata. Inter Lavinium et Albam Longam coloniam deductam triginta ferme interfuere anni: tantum tamen opes creverant, maxime fuis Etruscis, ut ne morte quidem Æneæ, nec deinde, inter muliebrem tutelam rudimentumque primum puerilis regni, movere arma aut Mezentius Etruscique, aut ulli alii

Æneæ
mors.

Alba Longa
conditur.

9 *Mœnibus propulsare bellum*] Inclusus intra muros propulsare hostem.

10 *Secundum*] Intellige *secundum* ordine, cui mox opponitur *etiam ultimum*. Primum prælium Aboriginibus simul Trojanisque fuerat adversus Turnum.

11 *Situs est*] Conditus, sepultus. Monumentum ipsi a Latinis extructum Augusti ævo adhuc visebatur, teste Dionysio Hal. l. 1. —

12 **Quemcumque*] Quocumque eum nomine appellari humana divinaque jura volunt. Relatis enim in deorum numerum novum nomen apud cœlestes imponebatur: ut Romulus dictus est *Quirinus*, Melicertes *Palaemon*. De vocibus *jus* et *fus*, vid. not. ad c. 32. infra.

13 *Super*] Juxta. *Super Numicium ripam*, ut scribit Auctor lib. de Origine gentis Romanæ.

14 *Indigetem*] Dii indigetes erant ii, quos merita in cœlum vocaverant, quasi *inde*, i. e. e terra geniti. Hinc

Æneam, quem hic Livius vocat *Indigetem*, Dionys. Halicarnassensius Græce *χθόνιον θεόν*, i. e. terrenum deum appellat.

15 **Tantisper*] Interea dum Ascanius adolescit.

16 *Haud nihil ambigam*] Dubito utrum Ascanius, qui post Æneam regnavit, fuerit hic, i. e. puer is, de quo hæcenus, quem diximus natum ex Lavinia; an alter major *ætate* quam hic, Crœusa matre . . . natus.

17 **Pro certo*] Sic infra l. IV. 55. *illu pro certo habenda*. † Malit Gronovius *pro certa*: ei assentitur unus ex Hearnii codicibus.

18 *Sub Albano monte*] In eo monte, qui postea *Albanus* de nomine urbis dictus est.

19 *Ab situ*] Ab situ urbis porrectæ in longum super clivo montis, *Longa* cognominata est. *Albæ* nomen ab colore suis eum triginta olim porcellis ab Ænea repertæ deductum esse volunt Virg. Æn. VIII. et Auctor libri de Origine gentis Romanæ.

adcolæ ausi sint. Pax ita convenerat, ut Etruscis Latinisque fluvius Albula, quem nunc Tiberim vocant, finis esset. ²⁰ Silvius deinde regnat, Ascanii filius, casu quodam in silvis natus. Is Ænean Silvium creat. is deinde Latinum Silvium. Ab eo ²¹ coloniæ aliquot deductæ, Prisci Latini appellati. Mansit Silviis postea omnibus cognomen, qui Albæ regnarunt. Latino Alba ortus, Alba Atys, Atye Capys, Capye Capetus, Capeto Tiberinus; qui, in trajectu Albulæ amnis submersus, celebre ad posteros nomen flumini dedit. Agrippa inde Tiberini filius; post Agrippam Romulus Silvius, a patre accepto imperio, regnat. Aventino, fulmine ipse ictus, regnum per manus tradidit: is, sepultus in eo colle, qui nunc est pars Romanæ urbis, cognomen colli fecit. Proca deinde regnat: is Numitorem atque Amulium procreat. Numitori, qui stirpis maximus erat, regnum vetustum Silviae gentis legat. Plus tamen vis potuit, quam voluntas patris aut verecundia ætatis. Pulso fratre, Amulius regnat: addit sceleri scelus: stirpem fratris virilem interimit: fratris filiae Rheæ Silviae per speciem honoris, quum ²² Vestalem eam legisset, perpetua virginitate spem partus adimit.

IV. Sed ²³ debebatur, ut opinor, fatis tantæ origo urbis, maximique ²⁴ secundum Deorum opes imperii principium. Vi compressa Vestalis, quum geminum partum edidisset, seu ita rata, ²⁵ seu quia Deus auctor culpæ honestior erat, Martem incertæ stirpis patrem nuncupat. Sed nec Dii, nec homines, aut ipsam, aut stirpem a crudelitate regia vindicant. sacerdos vincita in custodiam datur; pueros in profluentem aquam mitti jubet. ²⁶ Forte quadam divinitus super ripas Tiberis effusus lenibus stagnis, nec adiri usquam ²⁷ ad justis

²⁰ *Sylvius. . . Ascanii filius*] Eum Virg. VI. Æn. v. 763. et Dion. l. I. Æneæ ipsius filium fuisse volunt.

²¹ *Coloniæ*] Nominantur ab Auctore libri de Orig. gentis Romanæ, Præneste, Tibur, Gabii, Tusculum, Cora, Pometia, Corioli, (sic enim legendum videtur, non *Loere*) Crustumium, Cameria, Bovillæ, ceteraque oppida circumquaque. Virgilius VI. Æn. v. 773. et seq. numerat quoque inter colonias Albanorum regum, Nomentum, Fidenas, Collatium, Castrum Inui, et Bolam.

²² *Vestalem*] De vestalibus vide infra c. 20.

²³ *Debebatur . . . fatis tanta origo urbis*] Oportebat ut fata divinumque nomen præfuisse origini tantæ urbis viderentur, et rein humanis consiliis

frustra impeditam ipsa per se ad felicem exitum perduxisse.

²⁴ *Secundum deorum opes*] Post ipsorum deorum imperium.

²⁵ *Seu quia deus auctor culpæ honestior erat*] Seu quia honestius putabat a se nominari posse Deum auctorem culpæ, quam virum mortalem.

²⁶ *Forte quadam divinitus*] Non insolitum antiquis Fortem ipsam, sive ea quæ casu eveniunt, divinæ curæ assignare. Sic aliquoties Plutarchus *Δία τῶν τύχῃ*. Blanditur tamen Gruteri conjectura: *Forte quadam, an divinitus*; quum præsertim Sueton. in Claud. c. 13. casu quodam, an divinitus.

²⁷ *Ad justis cursum. . . amnis*] Ad eum locum, ubi amnis pleno alveo fluctabat. *Justum* quocumque in genere est

Albani reges.

Romuli et Remi ortus.

cursum poterat amissis; et, posse quamvis languida mergi aqua infantes, spem ferentibus dabat: ita velut defuncti regis imperio, in proxima adluvie, ²⁸ ubi nunc ficus Ruminalis est, (Romularem vocatam ferunt) pueros exponunt. Vastæ tum in iis locis solitudines erant. Tenet fama, quum fluitantem alveum, quo expositi erant pueri, tenuis in siccæ aqua destitisset, lupam sitientem ex montibus, qui circa sunt, ad puerilem vagitum cursum flexisse: eam submissas infantibus adeo mitem præbuisse mammas, ut lingua lambentem pueros magister regii pecoris invenerit. Faustulo fuisse nomen ferunt. Ab eo ad stabula Larentiæ uxori educandos latos. Sunt, qui Larentiam, vulgato corpore, lupam inter pastores vocatam putent; inde locum fabulæ ac miraculo datum. ²⁹ Ita geniti, itaque^c educati, quum primum adolevit ætas, nec in stabulis, nec ad pecora segnes, venando peragrare ³⁰ circa saltus. Hinc, robore corporibus animisque sumto, jam non feras tantum subsistere, sed in latrones, præda onustos, inpetus facere, pastoribusque rapta dividere: et cum his, crescente in dies grege juvenum, ³¹ seria ac jocos celebrare.

V. Jam tum in Palatino monte ³² Lupercal ³³ hoc fuisse ludicrum ferunt, et a Pallanteo, urbe Arcadica, Pallantium, dein ³⁴ Palatium^d, montem adpellatum. Ibi Evandrum, qui ³⁵ ex eo genere Arcadum ³⁶ multis ante tempestatibus ea tenuerat^e loca, sollemne adlatum ex Arcadia instituisse, ut nudi juvenes, ³⁷ Lyceum Pana venerantes, ³⁸ per lusum

^c ita Gron. Crev. ^d Palatium deinde Palatinum Gron. Crev. ^e tenuerit Crev.

id quod suam quandam plenitudinem et absolutionem habet. *Justus exercitus, justa arma, justa ætas.*

²⁸ *Ubi nunc ficus Ruminalis est*] In media urbe Roma. Vid. Festum in voce *Ruminalem*.

²⁹ *Ita geniti*] Quomodo geniti, expositi, educati, agniti demum a Numinatore Romulus ac Remus fuerint, fusius ac plenius disserunt Dion. l. I; Plut. in Rom. Ceterum unus e codd. regis habet *itaque educati*, quemadmodum et MSS. a Gronovio inspecti.

³⁰ *Circa saltus*] Saltus qui circa erant.

³¹ *Seria ac jocos celebrare*] *Seria*, ut pugnas adversus latrones, adversus vastatrices agrorum feras: *jocos*, ut ludicra certamina, solennem festorum dierum lasciviani. *Celebrare* est magna frequentia, magno cum hominum numero peragere.

³² *Lupercal*] Hoc nomen plerumque designat locum ipsum in Palatino monte Pani Lyceo consecratum. Hic

dubitari non potest quin referatur ad *ludicrum*. Scripsit fortasse Livius *Lupercale hoc ludicrum*, quomodo Sueton. in Aug. c. 31. *Lupercale sacrum*.

³³ *Hoc*] Quod hodieque apud nos celebratur. Sic infra c. 42. *Hunc ordinem*, i. e. eum qui hodieque servatur: et sæpe alias.

³⁴ *Palatium, deinde Palatinum*] Optimi e scriptis nostris, ut et quidam e Gronovianis, *Pallantium, deinde Palatium*. Et eodem modo infra c. 7. et c. 12. *Palatium, Palatio*, ubi vulgo editi habent *Palatinum, Palatino*.

³⁵ *Ee eo genere Arcadum*] Ex illa Arcadum tribu quæ Pallanteum incolebat.

³⁶ *Multis ante tempestatibus tenuerit loca*] Sic habent plurimi codices, Gronovio teste: quibus adstipulantur quinque e nostris. Vulgo *ea tenuerat loca*.

³⁷ *Lyceum Pana*] Pan dictus est

Educatio et
adolescencia.

atque lasciviam currerent; quem Romani deinde vocarunt Innuum. Huic deditis ludicro, quum sollemne notum esset, insidiatos ob iram prædæ amissæ latrones, quum Romulus vi se defendisset, Remum cepisse; captum regi Amulio tradidisse, ³⁹ ultro accusantes. Crimini maxime dabant, in Numitoris agros ab his inpetum fieri: inde eos, conlecta juvenum manu, hostilem in modum prædas agere. sic Numitori ad supplicium Remus deditur. Jam inde ab initio Faustulo spes fuerat, regiam stirpem apud se educari; nam et expositos jussu regis infantes sciebat, et tempus, quo ipse eos sustulisset, ad id ipsum congruere; sed rem in maturam, nisi aut per occasionem, aut per necessitatem, aperiri noluerat. necessitas prior venit. ita, metu subactus, Romulo rem aperit. Forte et Numitori, quum in custodia Remum haberet, audissetque, geminos esse fratres, ⁴⁰ comparando et ætatem eorum, et ipsam minime servilem indolem, tetigerat animum memoria nepotum: sciscitandoque ⁴¹ eodem pervenit, ut haud procul esset, quin Remum agnosceret. Ita ⁴² undique regi dolus nectitur. Romulus, non cum globo juvenum, (nec enim erat ad vim apertam par) sed aliis alio itinere jussis certo tempore ad regiam venire pastoribus, ad regem inpetum facit: et a domo Numitoris alia comparata manu adjuvat Remus. ita regem obtruncant.

VI. Numitor, inter primum tumultum hostes invasisse urbem atque adortos regiam dictitans, quum pubem Albanam in arcem præsidio armisque obtinendam avocasset; postquam juvenes, perpetrata cæde, pergere ad se gratulantes vidit, extemplo advocato concilio, scelera in se fratris, originem nepotum, ut geniti, ut educati, ut cogniti essent, cædem deinceps tyranni, seque ejus auctorem ostendit. Juvenes, per mediam concionem agmine ingressi,

^f pro *postquam* Gron. et Crev. propemodum semper exhibent *posteaquam*. Id in universum monuisse satius, opinor, crit, quam tadium lectoribus eadem adnotatione prope singulis paginis excitare.

Lyceus, inquit Servius ad VIII. Æn. v. 343. *quod lupos non sinat in oves sævire*. Lupus enim Græcis est λύκος. Idem ait Pani montem Lyceum in Arcadia consecratum fuisse. *De *Inui* appellatione vid. Serv. ad VI. Æn. v. 775.

33 *Per lusum*] Olim editi, *per lusum*. Correxerit Gronovius: nec ullam tamen allegavit auctoritatem, quasi hæc emendatio sola conjectura niteretur. At duo e regiiis codd. vel optimi, et Sorbonicus, diserte exhibent *per lusum*.

39 *Utro*] Hujus vocis hæc vis est, ut denotet quidpiam geri ab aliquo,

contra quam ab eo expectetur, aut fieri deceat. Sic hoc loco latrones, qui omnibus suppliciis, tum ob latrocinia, tum ob injustam vim in Romulum et Remum, digni erant, ipsi eos accusant.

40 *Comparando*] Comparando ætatem et indolem horum juvenum, cum ea et ætate et indole, qua esse debent nepotes, si adhuc viverent.

41 *Eodem*] Quo Faustulus. Nisi forte malis *eo demum*. Duo e nostris MSS. *eo pervenit*.

42 *Undique] Et ab Romulo, et ab Numitore.

Romulus
et Remus a
Numitore
agniti.

Amulium
obtruncant,
et Numito-
rem restitu-
unt.

quum avum regem salutassent, secuta ex omni multitudine consentiens vox ratum nomen imperiumque regi effecit. Ita Numitori Albana permessa re, Romulum Remumque Urbis condendæ consilium capiunt. cupido cepit, in iis locis, ubi expositi, ubique educati erant, urbis condendæ. et ⁴³ supererat multitudo Albanorum Latinorumque. ad id pastores quoque accesserant, qui omnes facile spem facerent, parvam Albam, parvum Lavinium præ ea urbe, quæ conderetur, fore. Intervenit deinde his cogitationibus avitum malum, regni cupido, atque inde fœdum certamen coortum a satis miti ⁴⁴ principio*. Quoniam gemini essent, nec ætatis verecundia discrimen facere posset, ut Dii, quorum tutelæ ea loca essent, auguriis legerent, qui nomen novæ urbi daret, qui conditam imperio regeret, Palatium^h Romulus, Remus Aventinum ad inaugurandum ⁴⁵ templa capiunt.

VII. Priori Remo augurium venisse fertur, sex vultures: jamque, nunciato augurio, quum duplex numerus Romulo se ostendisset, utrumque regem sua multitudo consalutaverat. ⁴⁶ tempore illi præcepto, at hi numero avium, regnum trahebant. Inde, cum altercatione congressi, ⁴⁷ certamine Remus a fratre occiditur. irarum ad cædem vertuntur. ibi in turba ictus Remus cecidit. Vulgatiores fama est, ludibrio fratris Remum uovos transiluisse muros: inde ab irato Romulo (quum verbis quoque increpitanis adjecisset, *Sic deinde, quicumque alius transiliet mania mea*) interfectum. Ita solus potitus imperio Romulus; ⁴⁸ condita urbs conditoris nomine appellata. Palatium Roma cond. Ol. VII. 1. 2. ante C. N. 751. primum, in quo ipse erat educatus, muniit: sacra Diis aliis Albano ritu, Græco Herculi, ut ab Evandro instituta erant, facit. Herculemⁱ in ea loca, Geryone interempto, boves Herculis adventus in Latium.

* principio. Hic minorem interpunctionem habet Gron. conjuncta oratione ad regeret usque. Ibi autem major interpunctio dirimit orationem. ^h Palatium Gron. Crev. ⁱ Herculem etc. Hic initium capitis septimi fecit

43 * Supererat multitudo] Abundabat.

44 Principio] Nempe, ut, quoniam essent gemini . . . dii auguriis legerent . . .

45 Templa] Templum dicebatur et spatium quoddam in aere ab augure definitum, intra quod auspicia captabat; et ipse locus, ubi sedem ceperat ad captanda auspicia. *A templo* ita intellecto dictum est *contemplari*.

46 * Tempore illi præcepto] Illi qui Remo favebant, regnum ad eum trahebant, sive ejus esse debere contendebant, quod augurium ei oblatum tempore prius esset: hi, qui Romulo, ad eum pertinere regnum dicebant, quod major sece ei ostendisset avium numerus.

47 * Certamine irarum] Dum certant utriusque iræ, et ex ipso conflictu exardescunt.

48 Condita urbs] Ex Catonis sententia, Roma condita est ipsis Palilibus, XI. Kal. Maii anni 1. Olympiadis VII. ante Christum 751. Mirum profecto hic non indicasse Livium, quot annos existimaret ab urbe condita ad sua tempora elapsos esse. Quid de ea re noster scriptor senserit, expendit doctissimus Dodwellus, Dissert. X. de Cyclis Romanorum: et eum Catonianam æram secutum fuisse, quæ Varroniana duobus annis brevior est, probare nititur. Dodwellum secutus est in sua Livii editione vir multijugæ eruditionis, Jo. Clericus; nos Clericum.

mira specie abegisse memorant, ac prope Tiberim fluvium, qua, præ se armentum agens, nando trajecerat, loco herbido, ut quiete et pabulo læto reficeret boves, et ipsum fessum via procubuisse. ibi quum cum, cibo vinoque gravatum, sopor obpressisset, pastor adcola ejus loci, nomine Cacus, ferox viribus, captus pulchritudine boum, quum avertere eam prædam vellet; quia, si agendo armentum in speluncam compulisset, ipsa vestigia quærentem dominum eo deductura erant; aversos boves, eximium quemque pulchritudine, caudis in speluncam traxit. Hercules, ad primam auroram somno excitus, quum gregem perlustrasset oculis, et partem abesse numero sensisset, perguit ad proximam speluncam, si forte eo vestigia ferrent. quæ ubi omnia foras versa vidit, nec in partem aliam ferre, confusus atque incertus animi, ex loco infesto agere porro armentum coepit. Inde quum actæ boves quædam ad desiderium, ut fit, relictarum mugissent, reddita inclusarum ex spelunca boum vox Herculem convertit. quem quum vadentem ad speluncam Cacus vi prohibere conatus esset; ictus clava, fidem pastorum nequidquam invocans, morte occubuit. Evander tum ea, profugus ex Peloponneso, ⁴⁹ auctoritate magis, quam imperio, regebat loca: venerabilis vir miraculo ⁵⁰ litterarum, rei novæ inter rudes artium homines; venerabilior divinitate credita Carmentæ matris, quam fatiloquam, ante Sibyllæ in Italiam adventum, miratæ hæ gentes fuerant. Is tum Evander, concursu pastorum, trepidantium circa advenam manifestæ reum cædis, excitus, postquam facinus facinorisque causam audit, habitum formamque viri aliquantum ampliorem augustioremque humana intuens, rogat, qui vir esset? Ubi nomen patremque ac patriam accepit; *Jove nate, Hercules, salve, inquit; te mihi mater, veridica interpres Deum, aucturum celestium numerum cecinit; tibi que aram hic dicatum iri, quam opulentissima olim in terris gens Maximam vocet, tuoque ritu colat.* Dextra Hercules data, *accipere se omen impleturumque fata,* ⁵¹ *ara condita atque dicata, ait.* Ibi tum primum bove ⁵² ex-

Creverius. Similes variationes in sequentibus, ne tanti quidem plerumque momenti, notare non placuit.

49* *Auctoritate magis quam imperio*] *Auctoritate suadendi magis*, ut loquitur Tac. Germ. i. 1. *quam jubendi potestate.* *Auctoritas* ejus est, cui ætas, merita, genus, venerationem conciliant, ita ut eum reverentia audiatur. *Imperium* ejus est, qui jubet, cui parere ceteros necesse est.

50 *Litterarum*] Hic intellige ipsas litterarum notas, seu formas. Hoc idem narrant Dion. l. Tac. XI. Ann.

14. et Auctor libri de Or. gentis Rom. cujus hæc sunt verba: *Docuit Italos legere et scribere.*

51 *Ara condita*] An Evander aram condidit ac dicavit? an potius ipse Hercules sibi? Utrouque auctores trahunt. Vid. hinc Dionys. l. I. Virg. VIII. Æn. v. 271. illinc Ovid. l. Fast. v. 581. Solin. c. 2.

52 *Eximia*] Vox sacrorum propria. *Eximia hostia erant*, ut legimus

Cacus.

Evander
Arcas.Ara Maxi-
ma.

inia capta de grege sacrum Herculi, adhibitis ad ministerium dapemque Potitiis ac Pinariis, quæ tum familiæ maxime inclitæ ea loca incolebant, factum. Forte ita evenit, ut Potitii ad tempus præsto essent, iisque exta adpouerentur; Pinarii, extis adesis, ad ceteram venirent dapem. inde institutum mansit, donec Pinarium genus fuit, ne extis sollemnitium vescerentur. Potitii, ab Evandro edocti, antistites sacri ejus per multas ætates fuerunt: ⁵³ donec, tradito ⁵⁴ servis publicis sollemni familiæ ministerio, genus omne Potitiorum interiit. Hæc tum sacra Romulus una ex omnibus peregrina suscepit; jam tum immortalitatis virtute partæ, ad quam eum sua fata ducebant, fautor.

Potitii et
Pinarii.

VIII. Rebus divinis rite perpetratis, vocataque ad concilium multitudine, quæ coalescere in populi unius corpus nulla re, præterquam legibus, poterat, ⁵⁵ jura dedit: quæ ita sancta generi hominum agresti fore ratus, si se ipse venerabilem insignibus imperii fecisset, quum cetero habitu se augustiorem, tum maxime ⁵⁶ lictoribus duodecim sumtis, fecit. Alii ab numero avium, quæ augurio regnum portenderant, eum secutum numerum putant. ⁵⁷ me haud pœnitet eorum sententiæ esse, quibus et ⁵⁸ adparitores et hoc genus ab Etruscis finitimis, unde ⁵⁹ sella curulis, unde ⁶⁰ toga prætexta sumta est, numerum quoque ipsum ductum

Rempubl-
cam ordinat
Romulus.

apud Macrobius l. III. Saturn. c. 5. quæ ad sacrificium destinatæ eximibantur e grege.

53 *Donec traditõ*] Vid. infra l. IX. c. 29.

54 ** Servis publicis*] Servis Reipublicæ, qui non huic illive civi, sed communi Reipublicæ servirent.

55 *Jura dedit*] Romuli leges, et totum, quem ille descripsit, ordinem civitatis, fuse exponit Dion. II.

56 *Lictoribus*] *Lictores* dicebantur, teste Festo, quod fasces virgarum ligatos præferabant regibus, ac deinde magistratibus iis qui imperium habebant. Intra virgas illas securis ita obligata erat, ut ferrum in summo fasce extaret. Eorum munus erat, ut populum summoverent, fontes virgis cæderent et securi ferirent.

57 *Me haud pœnitet eorum sententiæ esse*] Hoc nobis suspectum esset loquendi genus, nisi eodem rursus infra, c. 39. Livius uteretur: *eorum magis sententiæ sum*: et l. XXVII. c. 25. *cujus sententiæ et Fabius fuit*.

58 *Et adparitores, et hoc genus*] Et apparitores, et hoc apparitorum genus, nempe lictores. *Apparitores* communi vocabulo appellantur ii omnes,

qui præsto sunt imperiis seu regum, seu magistratuum exequendis. *Lictores* unum quoddam apparitorum genus. Melius tamen fortasse reciso altero et legeretur, quod monet Jac. Gronovius, *Et apparitores hoc genus*, id est, hoc genus apparitorum. Neque enim verisimile est nullos Albanis regibus stipatores et apparitores fuisse, unde exemplum sumere Romulus potuerit. Sed hoc genus apparitorum, illo habitu, illis insignibus, qui fasces et secures præferrent, lictores denique, ab Etruscis ductos esse facile credi potest.

59 *Sella curulis*] Ex ebore. *Sellæ curulis* appellatio deducitur apud A. Gellium l. III. c. 18. a *curru*: quia nempe ii quibus illa utendi jus erat, eam curru quo vehebantur imponere solerent.

60 *Toga prætexta*] *Toga* propria Romanorum vestis, albo colore. *Tunicæ* superinjiciebatur. *Toga prætexta* purpuram in ora habebat: unde eam Græci vocant *περιπέπυρον*. *Prætexta* dicebatur a *prætexendo*, quia nimirum purpura ei prætexta erat. Ea utebantur magistratus, pueri ingenii, &c.

placet: ⁶⁰ et ita habuisse Etruscos, quod, ex duodecim populis communiter creato rege, singulos singuli populi lictores dederint. Crescebat interim urbs, munitionibus^k alia atque alia adpetendo loca, quum in spem magis futuræ multitudinis, quam ⁶¹ ad id, quod tum hominum erat, ⁶² munirent. Deinde, ne vana urbis magnitudo esset, adji-
 endæ multitudinis caussa, vetere consilio condentium urbes, qui, obscuram atque humilem conciendo ad se multitudinem, natam e terra sibi prolem ementiebantur, ⁶³ locum, qui nunc septus descenditibus inter duos lucos est, ⁶⁴ Asylum aperit. eo ex finitimis populis turba omnis sine discrimine, liber an servus esset, avida novarum rerum perfugit: idque primum ad cœptam magnitudinem roboris fuit. Quum jam virium haud pœniteret, ⁶⁵ consilium deinde viribus parat. centum creat senatores: sive quia is numerus satis erat; sive quia soli centum erant, ⁶⁶ qui creari Patres possent. Patres certe ab honore, patriciique prognes eorum adpellati.

Urhem au-
get.

Asylum
aperit.

Senatum
instituit.

Patres et
Patricii.

Connubia
petit a fini-
timis.

IX. Jam res Romana adeo erat valida, ut cuilibet finitimarum civitatum bello par esset; sed, ⁶⁷ penuria mulierum, hominis ætatem duratura magnitudo erat. quippe quibus nec domi spes prolis, nec cum finitimis connubia essent. Tum ex consilio Patrum Romulus legatos circa vicinas gentes misit, qui societatem connubiumque novo

^k quum alia a. a. a. loca in spem etc. Gron. Crev.

⁶⁰ *Et ita habuisse Etruscos*] Vid. Dion. l. III.

⁶¹ *Ad id quod tum hominum erat*] Qui una cum Romulo urbem condere ceperant, non plures fuere, si Dionysio credimus, l. II. quam ter milie pedites, et pauciores trecentis equitibus. Ad eam paucitatem illos redegerat eruentium inter Romulum ac Remum ob regni cupidinem prælium. Quando autem Romulus excessit e vivis, peditum reliquit sex et quadraginta millia, et mille ferme equites.

⁶² *Munirent*] Tutæ et habitationi commoda efficerent. Eodem quoque sensu intelligenda est supra vox *munitionibus*.

⁶³ *Locum qui nunc septus*] Locum qui nunc septo clausus occurrit descenditibus ex Capitolio circa eam partem quæ vocatur *inter duos lucos*. Hæ enim voces *inter duos lucos* sunt loci nomen, qui quidem hanc appellationem Livii ævo etiamnum retinebat, quamvis nulli jam ibi essent luci. Vid. Dion. l. II. Cicero IV. ad Att. 3. *Assequitur inter lucos hominem Milo*. Et quidem hic Sorbonicus codex,

omissa voce *duos*, habet *inter lucos*.

⁶⁴ **Asylum*] Vox Græca est, significans locum in quo neminem violare liceat: a particula α quæ privandi vim habet, et verbo $\epsilon\upsilon\lambda\acute{\alpha}\nu$, *spolio, ludo*.

⁶⁵ *Consilium . . . viribus parat*] Consilium regendis viribus addit.

⁶⁶ *Qui creari Patres possent*] Multum arridet Sigonii conjectura, *qui ciere patres possent*. Firmat hanc emendationem locus ex oratione Decii, infra l. X. c. 2. *Patricios primo esse factos, qui patrem ciere possent*. Et vero hic vix possunt a Livio indicari senatores *Patrum* nomine, quum nondum dixerit eam illis appellationem fuisse datam.

⁶⁷ *Penuria mulierum*] Ob paucitatem mulierum, non omnimodam inopiam. Neque enim fieri potuit, ut nulla in tanto virorum numero mulier esset. Atque hac quidem in re habemus consentientes Dionys. l. II. et Plut. in Rom. Itaque ubi infra Livius ait Romanis non fuisse domi *spem prolis*, intelligendum est *sufficientis liberorum multitudinis* ad tuncdam urbis magnitudinem.

populo peterent. *Urbes quoque, ut cetera, ex infimo nasci: deinde quas sua virtus ac Dii juvent, magnas opes sibi magnun- que nomen facere. Satis scire, origini Romanæ et Deos adfuisse, et non defuturam virtutem. proinde ne gravarentur homines cum hominibus sanguinem et genus miscere.* Nusquam benigne legatio audita est: adeo simul spernebant, simul tantam in medio crescentem molem sibi ac posteris suis metuebant. A plerisque rogitantibus dimissi, *Ecquod feminis quoque asylum aperuissent? id enim demum compar- conubium fore.* Ægre id Romana pubes passa, et haud dubie ad vim spectare res cœpit, cui tempus locumque aptum ut daret Romulus, ægritudinem animi dissimulans, ludos ex industria parat, Neptuno Equestri sollemnes:

⁶⁸ *Consualia* vocat. Indici deinde finitimis spectaculum Consualia. jubet: quantoque adparatu tum sciebant, aut poterant,

⁶⁹ concelebrant; ut rem claram expectatamque facerent.

⁷⁰ Multi mortales convenere, studio etiam videndæ novæ ur- bis; maxime proximi quique, Cæninenses, Crustumini, An- temnates. Jam Sabinorum omnis multitudo, cum liberis ac conjugibus, venit. invitati hospitaliter per domos, quum situm mœniæque et frequentem tectis urbem vidissent, mi- rantur tam brevi rem Romanam crevisse. Ubi spectaculi U. C. 4. tempus venit, deditæque eo mentes cum oculis erant, tum A. C. 745.

ex composito orta vis: signoque dato juventus Romana Rapiuntur ⁷¹ ad rapiendas virgines discurrit. magna pars forte, ut in Sabina. quem quæque incidemat, raptæ; quasdam forma excellente, primoribus Patrum destinatas, ex plebe homines, quibus datum negotium erat, domos deferebant. Unam, longe ante alias specie ac pulchritudine insignem, a globo Ta- lassii cujusdam raptam ferunt. multisque sciscitantibus, cuinam eam ferrent, identidem, ne quis violaret, Talassio ferri clamitatum. inde nuptialem hanc vocem factam. Tur- bato per metum ludicro, mœsti parentes virginum profugi- unt, incusantes violati hospitii fœdus, Deumque invocan- tes, cujus ad sollemne ludosque, ⁷² per fas ac fidem decepti, venissent. Nec raptis aut spes de se melior, ⁷³ aut indigna-

⁶⁸ *Consualia*] A Conso deo: sive idem cum Neptuno Equestri fuit, quod hic innuere videtur Livius; sive Genius quidam occultorum consilio- rum dux et præses, qui in illo solenni conjunctos cum Neptuno honores ha- beret.

⁶⁹ *Concelebrant*] Ita instruunt, ut sint quam maxime celebres, et eorum late fama spargatur.

⁷⁰ *Multi mortales*] Emphasis est in hac voce *mortales*, ad significandam ingentem hominum cujusvis ordinis,

ætatis, et sexus multitudinem. Vid. A. Gell. XIII. 27.

⁷¹ *Ad rapiendas virgines*] Raptæ sunt virgines 623. teste Dion. l. II.

⁷² *Per fas ac fidem decepti*] De- cepti per speciem divini juris et reli- gionum et fidei hospitalis. De voce *fas* vid. not. 38. ad e. 32. infra.

⁷³ *Aut indignatio est minor*] Ver- bum est revocavimus, quod exstare in quinque codicibus a se inspectis tes- tatur Gronovius, et in quinque iti- dem e nostris reperitur.

tio est¹ minor: sed ipse Romulus circuibat, docebatque: *patrum id superbia factum, qui connubium finitimis negassent: illus tamen in matrimonio, in societate fortunarum omnium civitatisque, et, quo nihil carius humano generi sit, liberum fore. Mollirent modo iras; et, quibus fors corpora deulisset, darent animos. Sæpe ex injuria postmodum gratiam ortam: eoque melioribus usuras viris, quod admisurus pro se quisque sit,⁷⁴ *ut, quam suam vicem junctus officio sit, parentum etiam patriæque expleat desiderium.* Accedebant blanditiæ virorum, factum purgantium cupiditate atque amore: quæ maxime ad muliebri ingenium efficaces preces sunt.*

X. Jam admodum mitigati animi raptis erant. at raptarum parentes tum maxime sordida veste lacrimisque et querelis civitates concitabant. nec domi tantum indignationes continebant, sed congregabantur undique ad Titum Tatium,⁷⁵ regem Sabinorum: et legationes eo, quod maximum Tatii nomen in his regionibus erat, conveniebant. Cæninenses Crustuminique et Antemnates erant, ad quos ejus injuriæ pars pertinebat. Lente agere iis Tatius Sabinique visi sunt. Ipsi inter se tres populi communiter bellum parant. Ne Crustumini quidem atque Antemnates, pro ardore iraque Cæninensium, satis se impigre movent. ita per se ipsum⁷⁶ nomen Cæninum in agrum Romanum inpetum facit. Sed effuse vastantibus sit obvius cum exercitu Romulus, levique certamine docet, vanam sine viribus iram esse: exercitum fundit fugatque: fusum persequitur:⁷⁷ regem in prælio obruncat et spoliat. duce hostium occiso, urbem primo inpetu capit. Inde exercitu victore redneto, ipse cum factis vir magnificus, tum factorum ostentator haud minor, spolia ducis hostium cæsi suspensa fabricato ad id apte⁷⁸ ferculo gerens, in Capitolium ascendit: ibique ea quum ad quercum pastoribus sacram deposuisset, simul cum dono designavit templo Jovis fines, cognomenque addidit Deo:⁷⁹ *Jupiter Feretri,* inquit, *hæc tibi victor Romulus rex regia arma fero, templumque iis regio-*

¹ est del. Gron.

⁷⁴ *Ut, quam suam vicem]* *Ut, quam secundum suam vicem, seu, quod ad se proprie spectat, suo quisque junctus officio sit,* i. e. quum eum suæ quisque conjugii amorem præstiterit, quem vir uxori debeat; cumlatiorem insuper impendat caritatis modum, quo patriæ et parentum amissorum illis jacturam desideriumque expleat.

⁷⁵ *Regem Sabinorum]* Quiridium, Sabinorum e Curibus. Vid. Dionys. l. II

⁷⁶ *Nomen Cæninum]* Populus Cæni-

mus.

⁷⁷ *Regem]* Acronem, ex Plut. in Romulo.

⁷⁸ *Ferculo]* Trunco quercus in tro-pæi modum formato, ex quo Acronis arma loco et ordine quodque suo collocata suspenderit, ut habet Plut. ibid.

⁷⁹ *Jupiter Feretri]* Jupiter *Feretrius* dictus est a *feretro*, sive ferculo illo spoliolum, quod, ut modo narrabat Livius, ipsi sacrabatur.

Bellum Cæ-
ninetis.

Jupiter
Feretrius.

nibus, quas modo animo metatus sum, dedico, sedem ⁸⁰ opimis spoliis, quæ, regibus ducibusque hostium cæsis, me auctorem sequentes, posteri ferent. Hæc templi est origo, quod primum omnium Romæ sacratum est. ita deinde Diis visum, nec irritam conditoris templi vocem esse, qua laturos ea spolia posteros nuncupavit: nec, multitudine compositum ejus doni, vulgari laudem. ⁸¹ Bina postea, inter tot annos, tot bella, opima parta sunt spolia. adeo rara ejus fortuna decoris fuit.

XI. Dum ea ibi Romani gerunt, Antennatum exercitus ^{Antennates} per occasionem ac solitudinem hostiliter in fines Romanos ^{victi.} incursionem facit. raptim et ad hos Romana ⁸² legio ducta ⁸³ palatos^m in agris obpressit. Fusi igitur primo impetu et clamore hostes: oppidum captum. duplicique victoria ovantem Romulum Hersilia conjux, precibus raptarum fatigata, orat, ut parentibus earum det veniam, et in civitatem accipiat: ita rem coalescere concordia posse. facile inpetratum. Inde contra Crustuminos profectus, bellum inferen- ^{Crustumini} tes. Ibi minus etiam, ⁸⁴ quodⁿ alienis cladibus ceciderant ^{victi.} animi, certaminis fuit. Utroque colonie missæ. plures inventi, qui propter ubertatem terræ in Crustuminum nomi- ^{U. C. 5.} na darent. et Romam inde frequenter migratum est, a pa- ^{A. C. 747.} rentibus maxime ac propinquis raptarum. Novissimum ab Sabinis bellum ortum, multoque id maximum fuit. ^{Sabinum} nihil enim per iram aut cupiditatem actum est: nec ^{bellum.} ostenderunt bellum prius, quam intulerunt. Consilio etiam additus dolus. Sp. Tarpeius Romanæ præerat arci. Hujus filiam virginem auro conrumpit Tatius, ut armatos in arcem accipiat. aquam forte ea tum sacris extra mœnia

^m palantes Gron. Crev.

ⁿ quod jam Ead.

⁸⁰ *Opimis spoliis*] *Opimus* ab *ope* (quæ vox denotat abundantiam et copias) opulentum, luculentum, amplum in suo quidque genere significat. Sic *opima divitiæ* apud Plautum, *opima præda* apud Phædrum, &c. Hinc etiam *opima spolia* dicta, quæ duci hostium detracta erant, tanquam eximia, et supra omne reliquorum spoliolorum genus excellentia. Vid. Perizon. Animadv. Hist. c. 7.

⁸¹ *Bina*] Secunda tuht A. Cornelius Cossus, Larte Tolumnio rege Veientium occiso, anno u. c. 318. Vid. infra IV. 19. Tertia M. Claudius Marcellus ex Britomaro Gallorum rege, anno u. c. 530. Vid. infra XX. 55.

⁸² *Legio*] A *legendo* dicta, teste Varr. l. IV. de lingua Lat. quod legionis milites viritum legi solebant. Pri-

ma legio sub Romulo trium millium peditum, et trecentorum equitum fuit, auctore Plut. in Romulo. Postea sæpe variavit hic numerus: ita ut plerumque quatuor peditum millia, aliquando quinque, raro autem admodum stante republica sex millia contineret; itemque modo trecentos equites, modo, sed rarius, quadringentos. Dividebatur in centurias sexaginta, manipulos triginta, cohortes decem, teste Cincio apud A. Gell. l. XVI. c. 4. * Vid. infra VIII, 8.

⁸³ *Palantes*] Plurimi scripti, tum Gronoviani, tum nostri, *palatos*. Sed parum interest.

⁸⁴ *Quod jam alienis*] Particulari jam a Sigonio insertam omittunt sex Gronovio inspecti codices, tres æ nostris.

petitum ierat. Accepti obrutam armis necavere: seu ut vi capta potius arx videretur, seu prodendi exempli caussa, ne quid usquam fidum proditori esset. ⁸⁵ Additur fabulæ°, quod vulgo Sabini aureas armillas magni ponderis brachio lævo, gemmatosque magna specie annulos habuerint, pepigisse eam, quod in sinistris manibus haberent; eo scuta illi pro aureis donis congesta. Sunt, qui eam ex pacto tradendi, quod in sinistris manibus esset, ⁸⁶ directo arma petisse dicant: et fraude visam agere, sua ipsam peremptam mercede.

XII. Tenuere ⁸⁷ tamen arcem Sabini: atque inde postero^p die, quum Romanus exercitus instructus, quod inter Palatinum Capitolinumque collem campi est, complessset, non prius descenderunt in æquum, quam, ira et cupiditate recuperandæ arcis stimulante animos, in adversum Romani subiere. Principes utrimque pugnam ciebant; ab Sabinis Mettus^q Curtius, ab Romanis Hostus Hostilius. hic rem Romanam iniquo loco ad prima signa animo atque audacia sustinebat. Ut Hostus cecidit, confestim Romana inclinatur acies; fusaque est ad veterem portam Palatii. Romulus, et ipse turba fugientium actus, arma ad cælum tollens, *Jupiter, tuis, inquit, jussus avibus hic in Palatio^r prima urbi fundamenta jeci. arcem jam, scelere entam, Sabini habent. inde huc armati, superata media valle, tendunt. At tu, pater Deum hominumque, hinc saltem arce hostes: deme terrorem Romanis, fugamque fœdam siste. Hic ego tibi templum⁸⁸ Statori Jovi, quod monumentum sit posteris, tua præsentis ope servatam urbem esse, roveo. Hæc precatus, ⁸⁹ veluti si^s sensisset auditas preces, Hinc, inquit, Romani, Jupiter optimus maximus resistere atque iterare pugnam jubet.* Restitere Romani, tamquam cœlesti voce jussi. ipse ad primores Romulus provolat. Mettus Curtius ab Sabinis princeps ab arce decucurrerat, et effusos egerat Romanos, toto quantum foro spatium est. nec procul jam a porta Palatii erat, clamitans, *Vicinus perfidos hospites, inbelles hostes. Jam sciunt, longe aliud esse virgines rapere, aliud pugnare cum viris.* In eum, hæc glo-

° *fabula* Gron. Crev.   ^p *postera* Eæd.   ^q *Mettius*. Sic semper Eæd.
^r *Palatino* Eæd.   ^s *si* del. Eæd.

⁸⁵ *Additur fabula*] Scripta lectio *fabulæ*: quod mendum esse recte judicavere Glareanus et Sigonius.

⁸⁶ *Directo*] Expressis verbis scuta petisse. Id factum intellige, quum acceptis in arcem Sabinis, mercedem proditionis reposeceret.

⁸⁷ *Tamen*] Quasi dicat: quidquid

existimandum sit de allata modo fabella, illud tamen, illud certe constat tenuisse arcem Sabinos.

⁸⁸ *Statori*] A *sistendo*. Modo dixit *fugamque fœdam siste*.

⁸⁹ *Veluti sensisset*] Complures MSS. tum e Gronovianis, tum e nostris, *veluti si sensisset*.

riantem, cum globo ferocissimorum juvenum Romulus impetum facit. Ex equo tum forte Mettus pugnabat: ⁹⁰ eo pelli facilius fuit: pulsum Romani persequuntur. et alia Romana acies, audacia regis accensa, fundit Sabinos. Mettus in paludem sese, strepitu sequentium trepidante equo, conjecit: ⁹¹ adverteratque ea res etiam Sabinos tanti periculo viri. Et ille quidem, adnventibus ac vocantibus suis, favore multorum addito animo, evadit. Romani Sabinique in media convalle duorum montium redintegrant praelium. sed res Romana erat superior.

XIII. Tum Sabinæ mulieres, quarum ex injuria bellum ortum erat, crinibus passis scissaque veste, victo malis muliebri pavore, ausæ se inter tela volantia inferre, ex transverso impetu facto, dirimere infestas acies, dirimere iras; hinc patres, hinc viros orantes, *ne se sanguine nefando soceri generique respergerent*: ⁹² *ne parricidio macularent partus suos, nepotum illi, liberum hi progeniem. Si adfinitatis inter vos, si connubii piget, in nos vertite iras: nos causa belli, nos vulnerum ac cædium viris ac parentibus sumus. melius peribimus, quam* ⁹³ *sine alteris vestrum viduæ aut orbæ vivemus.* Movet res tum multitudinem, tum duces. Silentium et repentina fit quies. inde ad fœdus faciendum duces prodeunt: nec pacem modo, sed et civitatem unam ex duabus faciunt: regnum consociant, imperium omne conferunt Romam. Ita geminata urbe, ut Sabinis tamen aliquid daretur, Quirites a Curibus adpellati. ⁹⁴ monumentum ejus pugnæ, ubi primum ex profunda emersus palude equus Curtium in vado statuit, Curtium lacum adpellarunt. Ex bello tam tristi læta repente pax cariores Sabinas viris ac parentibus, et ante omnes Romulo ipsi, fecit. Itaque, quum populum in ⁹⁵ curias triginta divideret, nomina earum curiis

Matronæ
prælium di-
rimunt.

U. C. 7.
A. C. 745.
Pax convenit.

Quirites
unde dicti.

90* *Eo pelli facilius fuit*] Ideo (quia nempe ex equo pugnabat, qui semel exsternatus sessorem vel invitum abripit et aufert) pelli Mettium facilius fuit.

91 *Adverteratque ea res etiam Sabinos*] Ea res animos oculosque Sabinorum illuc converterat. Olim hic legebatur *avertatque*. Lipsius mutavit: recte: nisi malis *advertitque*, ut habetur in uno e regis codd.

92 *Ne parricidio*] Ne partus suos, qui Sabinorum nepotes, Romanorum liberi erant, hac macula respergerent, ut parricidarum progenies dicerentur. *Nepotum et liberum progeniem*, i. e. nepotes et liberos.

93* *Sine alteris vestrum viduæ aut orbæ*] Viduæ, si Romanos maritos no-

stros amiserimus bello; orbæ, si Sabinos parentes nostros.

94 *Monumentum*] Locum eum, ubi primum ex profunda emersus palude equus Curtium in vado statuit, adpellarunt Curtium lacum; quod monumentum ejus pugnæ est, sive in monumentum ejus pugnæ. Hoc autem nomen locus ille retinuit, licet postea aggesta terra repletus esset; quod docet Dion. I. II. Aliam de hujus appellationis origine opinionem refert Livius VII. 6.

95 *Curias*] *Curia* hic accipitur pro decima parte tribus. Romulus enim, ut habetur apud Dion. I. II. diviso universo populo in partes tres, quas sive a numero, sive a tributo dando tribus appellavit, unamquamque rur-

inposuit. Id non traditur, quum haud dubie aliquanto numerus major hoc mulierum fuerit, ætate, an dignitatibus suis virorumve, an sorte lectæ sint, quæ nomina curiis darent. Eodem tempore et centuriæ tres equitum conscriptæ sunt,⁹⁶ Ramnenses ab Romulo, ab Tito Tatio Titienses appellati. Lucerum nominis et originis caussa incerta est. Inde non modo commune, sed concurs etiam, regnum duobus regibus fuit.

U. C. 12.
A. C. 710.
T. Tatii
mors.

XIV. Post aliquot annos propinqui regis Tatii legatos Laurentium pulsant. quumque Laurentes jure gentium agerent, apud Tatium gratia suorum et preces plus poterant. Igitur illorum pœnam in se vertit. nam Lavinii, quum ad sollemne sacrificium eo venisset, concursu facto, interficitur. Eam rem minus ægre, quam dignum erat, tulisse Romulum ferunt. seu⁹⁷ ob infidam societatem regni, seu quia haud injuria cæsum credebatur. Itaque bello quidem abstinent: ut tamen⁹⁸ expiarentur legatorum injuriæ regisque cædes. fœdus inter Romanam Laviniumque urbes renovatum est. Et cum his quidem insperata pax erat: aliud multo propius, atque in ipsis prope portis, bellum ortum. Fidenates, nimis vicinas prope se convalescere opes rati, priusquam tantum roboris esset, quantum futurum adparebat, occupant bellum facere. juventute armata inmissa, vastatur agri quod inter urbem ac Fidenas est. Inde ad lævam versi, quia dextra Tiberis arcebat, cum magna trepidatione agrestium populantur: tumultusque repens, ex agris in urbem inlatus, pro nuncio fuit. Excitus Romulus (neque enim dilationem pati tam vicinum bellum poterat) exerci-

Bellum cum
Fidenati-
bus.

sus tribum in decem curias partitus est. Singulis curiis sua sacra attribuit, assignatis diis et heroibus, quos colebant; locis, in que convenirent; sumptibus in sacra, quos e publico præberi jussit. His autem curiis nomina Sabinarum mulierum imposita negant Varro apud Dion. l. II. et Plut. in Romulo.

⁹⁶ *Ramnenses . . . Titienses . . . Lucerum*] Fuerunt hæc tribuum nomina, quibus desumptæ sunt equitum centuriæ tribus ipsis cognomines. Hoc stantur et Plut. in Romulo, et ipse Lavinus, qui X. C. Ramnes, Titienses, Luceres *antiquas tribus* appellat. Porro Dionysius, ut supra diximus, initio statim ab Romulo divisum in tribus populum tradit: quas tamen hoc tempore institutas fuisse *Titiensium* appellatio probare videtur. Sed hæc recte conciliaveris, si dixeris, duplicato per Sabinorum adjectionem populo, novam restitutam esse divisionem,

novisque his tribubus nova indita nomina. Illud quidem satis constat, in Ramnensem tribum conjectos eos, qui secuti Romulum ex Albanis fuerant, pastoresque aliquot Græacnici generis, qui ante conditam urbem ea loca incolebant: in Titiensem, Sabinos: in Lucerensem, advenas omnes, sive eos qui in lucum confugerant, sive e finitimis populis in civitatem adscitos tum, aut qui postea adsciti fuere.

⁹⁷ *Ob infidam societatem regni*] Quia Tattius infidus regni socius fuerat. Itaque quod supra dicitur *conkurs duobus regibus regnum* fuisse, id eo sensu intelligendum est, ut res nullam ad apertam discordiam proruperint, licet occultæ subessent inter eos suspensiones.

⁹⁸ *Expiarentur*] Expiatione civili: i. e. ut satisfaceret et Laurentibus, et Romanis. Gronovius.

tum educit: castra a Fidenis ⁹⁹ mille passuum locat. ibi modico præsidio relicto, egressus omnibus copiis, partem militum ¹ locis circa densa obsita virgulta obscuris subsidere in insidiis jussit; cum parte majore atque omni equitatu profectus, id quod quærebat, tumultuoso et minaci genere pugnae, adequitando ipsis prope portis, hostem excivit; fugæ quoque, quæ simulanda erat, eadem equestris pugna caussam minus mirabilem dedit. et quum, velut inter pugnae fugæque consilium trepidante equitatu, pedes quoque referret gradum, plenis repente portis effusi hostes impulsæ Romana acie, studio instandi sequendique trahuntur ad locum insidiarum. Inde subito exorti Romani transversam invadunt hostium aciem. Addunt pavorem mota e castris signa eorum, qui in præsidio relicti fuerant. ita multiplici terrore percussi Fidenates, prius pene quam Romulus, quique cum eo equis ierant, circumagerent frenis equos, terga vertunt: multoque effusius, (quippe vera fuga) ² qui simulantes paullo ante secuti erant, oppidum repetebant. non tamen eripuerunt se hosti: hærens in terga Romanus, prius quam fores portarum objicerentur, velut agmine uno intrumpit.

XV. Belli Fidenatis contagione irritati ³ Veientium animi et consanguinitate, (nam Fidenates quoque Etrusci fuerunt) et quod ipsa propinquitas loci, si Romana arma omnibus infesta finitimis essent, stimulabat, in fines Romanos excucurrerunt, populabundi magis, quam justis more belli. Itaque non castris positis, non expectato hostium exercitu, raptam ex agris prædam portantes, Veios redire: Romanus contra, postquam hostem in agris non invenit, dimicationi ultimæ instructus intentusque, Tiberim transit. quem postquam castra ponere, et ad urbem accessurum Veientes audivere; obviam egressi, ut potius acie decernerent, quam inclusi de tectis mœnibusque dimicaret. Ibi, viribus nulla arte ad-jutus, tantum veterani robore exercitus rex Romanus vicit:

Bellum cum
Veientibus.

⁹⁹ *Mille passuum*] Intellige præpositionem ad. *70 passuum* regitur a nomine mille. Tam enim dicitur mille hominum, quam mille homines. Itaque hic mille passuum idem est, ac si scripsisset Livius ad mille passus.

¹ *Locis circa densa*] Possit fortasse uterunque exponi: *subsistere jussit in locis obscuris partem militum circa densa virgulta*, i. e. ubique sparsam inter densa virgulta undequaque obsita, seu circumjacentia. Verum rectius multo dici videretur *obsitus virgultis locus*, quam *obsita virgulta*. Itaque Gronovius emendat: *Partem*

militum locis circa densa obsitis virgulto obscuram subsidere in insidiis jussit.

² *Qui simulantes*] Melius legere videremur: *qua simulantes*, id est, qua regione, qua via Romanos simulantes fugam secuti erant, eadem oppidum repetebant.

³ *Veientium animi . . . excucurrerunt*] Mira profecto locutio. Sed quia longo intervallo nomen a verbo distat, licere sibi putavit Livius ad sensum magis, quam ad nudam vocum proprietatem attendere.

persecutusque fusos ad mœnia hostes, urbe valida muris ac situ ipso munita abstinuit: agros rediens vastat, ulciscendi magis, quam prædæ, studio. Eaque clade, haud minus quam adversa pugna, subacti Veientes pacem petunt oratores Romam mittunt. Agri parte multatis in centum annos induciæ datæ. Hæc ferme, Romulo regnante, domi militiæque gesta: quorum nihil absonum fidei divinæ originis divinitatisque post mortem creditæ fuit; non animus in regno avito recuperando, non condendæ urbis consilium, non bello ac pace firmandæ. ⁴ ab illo enim profectu viribus datis tantum valuit, ut in quadraginta deinde annos tutam pacem haberet. multitudinî tamen gratior fuit, quam Patribus; longe ante alios acceptissimus militum animis. trecentosque armatos ad custodiam corporis, quos ⁵ Celeres adpellavit, non in bello solum, sed etiam in pace, habuit.

U. C. 37.
A. C. 715.
Mors
Romuli.

XVI. His ⁶ immortalibus editis operibus, quum ad exercitum recensendum concionem in campo ad Capræ paludem haberet, subito coorta tempestas cum magno fragore tonitribusque tam denso regem operuit nimbo, ut conspectum ejus concioni abstulerit. nec deinde in terris Romulus fuit. Romana pubes, sedato tandem pavore, postquam ex tam turbido die serena et tranquilla lux rediit, ubi vacuum sedem regiam vidit, etsi satis credebat Patribus, qui proximi steterant, sublimem raptum procella; tamen, ⁷ velut orbitatis metu ieta, mœstum aliquamdiu silentium obtinuit. Deinde, a paucis initio facto, Deum Deo natum, regem, parentemque urbis Romanæ salvere universi Romulum jubent. ⁸ pacem precibus exposcunt, uti volens propitius suam semper sospitet progeniem. ⁹ Fuisse credo tum quoque aliquos, qui discerptum regem Patrum manibus taciti arguerent: manavit enim hæc quoque, sed perobscura, fama. Illam alteram admiratio viri et pavor præsens nobilitavit. Consilio etiam unius hominis addita rei dicitur fides. namque

⁴ *Ab illo enim profectu*] Ab incrementis illis quibus Roma regnante Romulo aucta erat, tantas collegit vires.

⁵ *Celeres*] Sive a celeritate in exequendis ministeriis, sive a duce eorum Celere, sive denique a Græca voce Κίλξ, eques. Certe *Celeres* primo dietos, qui postea equites dieti sunt, testantur Plin. XXXIII. 2. et Festus.

⁶ *Immortalibus*] Huic ampullatæ et sesquipedali voci non est hic locus. Ergo magis potius *mortalibus*. Respiciebat nempe Livius Romuli divinitatem, cui opponit mortalia ejus opera. Sic cap. 2. supra: *Secundum inde præ-*

lium Latinis, Æneæ etiam ultimum operum mortalium fuit.

⁷ *Velut orbitatis metu*] Metu non absimili ejus qui orbatos parente occupat.

⁸ *Pacem precibus exposcunt*] Usitata locutio in sacris. *Pacem deum* posebant, id est, ut placidi ipsis et faventes dii essent.

⁹ *Fuisse credo tum quoque aliquos*] Rem memorat Plutarchus, et alii; nec aliter sensere doctissimi quique et cordatissimi Romanorum. Hinc Tarquinius Superbus *Romulum insepullum perisse* dicitur, infra c. 49. Popularem hic opinionem sequitur Livius.

Proculus Julius, sollicita civitate desiderio regis, et infensa Patribus, gravis, ut traditur, quamvis magnæ rei auctor, in concionem prodit. *Romulus*, inquit, *Quirites*, *parens urbis hujus*, *prima hodierna luce cælo repente delapsus*, *se mihi obvium dedit*. *quum, perfusus horrore venerabundusque, adstitissem, petens precibus, ut contra intueri fas esset; ubi, nuncia*, inquit, *Romanis, Cælestes ita velle, ut mea Romæ caput orbis terrarum sit: proinde rem militarem colant: sciantque, et ita posteris tradant, nullas opes humanas armis Romanis resistere posse*. hæc, inquit, *locutus, sublimis abiit*. Mirum, ¹⁰ quantum illi viro, nuncianti hæc, fidei⁴ fuerit; quamque desiderium Romuli apud plebem exercitumque, facta fide immortalitatis, lenitum sit.

XVII. Patrum interim animos certamen regni ac cupido versabat. nec dum a singulis, quia nemo magnopere eminebat in novo populo, ¹¹ pervenerant factiones: inter ordines certabatur. oriundi ab Sabinis, ne, quia post Tatii mortem ab sua parte non erat regnatum, ¹² in societate æqua possessionem imperii amitterent, sui corporis creari regem volebant. Romani veteres peregrinum regem adspernabantur. In variis voluntatibus ¹³ regnari tamen omnes volebant, libertatis dulcedine nondum experta. Timor deinde Patres incessit, ne civitatem sine imperio, exercitum sine duce, multarum circa civitatum irritatis animis, vis aliqua externa adoriretur. et esse igitur aliquod caput placebat; et nemo alteri concedere in animum inducebat. Ita rem inter se ¹⁴ centum Patres, decem decuriis factis, singulisque in sin-

⁴ *fides Gron. Crev.*

10 *Quantum . . . fides fuerit*] Quiddam reponunt *fidei*. Sed nihil mutandum. *quod quantum* refertur ad verbum *fuerit*, non ad nomen *fides*. Sic apud Virg. III. Æn. v. 342.

Et multum lachrymas verba inter singula fundit.

Et Plaut. Prolog. Menæchm. *Tantum . . . adest benignitas*. Et Ter. Eun. Act. I. sc. 2. *Forsitan hic mihi parum habeat fidem*.

11 *Pervenerant*] Rectius videretur *provenerant*. Sed profecto majus aliquod hic ulcus latet. Optimi quique codices habent, teste Gronovio, *factionibus*. Unde ingeniose conjicit Grævius: *Necdum ad singulos . . . pervenerat*, supple, certamen regni ac cupido. *Factionibus inter ordines certabatur*. Favent huic emendationi tres e nostris codd. qui exhibent *pervenerat factionibus*.

12 *In societate æqua*] Quamvis æqua

societas esset Sabinos inter et veteres Romanos, ac proinde jus imperii ad utrosque ex æquo pertineret.

13 *Regnari*] Hoc debet Lipsio. Vulgati habebant *regem*; scripti, inter quos quinque e nostris, *regnare*. Muretus, Gronovio memorante, in uno quodam e suis plane reperit *regnari*. Hoc tenendum, et sensu ita postulante, et auctore Plutarcho, qui procul dubio intuens hunc Livii locum, sic habet initio Numæ, *ἔ μὴν ἀλλὰ βασιλεύσθαι μὴν ἰδίῳσι παῖσιν*.

14 *Centum Patres*] Dionysius l. II. ducentos hoc tempore fuisse ait; propterea quod, fœdere cum Tatiano iecto, veteribus senatoribus a Romulo creatis centum e Sabinis allecti essent. Plutarchus, qui in Romulo centum adjectos senatores, Sabinis in civitatem acceptis, itidem memorat, in Numa tamen solos centum quinquaginta senatores hoc tempore

U. C. 36.
A. C. 714.

Interreg-
num an-
num.

gulas decurias creatis, qui summæ rerum præessent, con-
sociant. decem imperitabant, unus cum insignibus imperii
et lictoribus erat: ¹⁵ quinque dierum spatio finiebatur im-
perium, ac per omnes in orbem ibat: annumque interval-
lum regni fuit. id ab re, quod nunc quoque tenet nomen,
Interregnum adpellatum. Fremere deinde plebs; multi-
plicatam servitatem, centum pro uno dominos factos: nec
ultra nisi regem, et ab ipsis creatum, videbantur passuri.
Quum sensissent ea moveri Patres, obferendum ultro rati,
quod amissuri erant, ita gratiam ineunt, summa potestate
populo permissa, ut non plus darent juris, quam detine-
rent^a. decreverunt enim, ut, eum populus regem jussisset,
id sic ratum esset, ¹⁶ si Patres auctores fierent: hodieque in
legibus magistratibusque rogandis ¹⁷ usurpatur idem jus, vi
adempta. priusquam populus suffragium inecat, in incertum
comitiorum eventum Patres auctores fiunt. Tum interrex,
concione advocata: *Quod bonum, faustum, felixque sit, in-*
quit, Quirites, regem create; ita Patribus visum est. Patres
deinde, si dignum, qui secundus ab Romulo numeretur, creari-
tis, auctores fient. Adeo id gratum plebi fuit, ut, ne victi
beneficio viderentur, id modo sciscerent juberentque, ut
senatus decerneret, qui Romæ regnaret.

Electio
Numæ.

XVIII. Inclita justitia religioque ea tempestate Numæ
Pompilii erat. Curibus Sabinis habitabat, consultissimus
vir, ut in illa quisquam ætate esse poterat, omnis di-
vini atque humani juris. Auctorem doctrinæ ejus, quia non
exstat alius, falso Samium Pythagoran edunt: quem, Ser-
vio Tullio regnante Romæ, centum amplius post annos, in
ultima Italiæ ora, circa Metapontum Heraclæamque et Cro-
tona, juvenum ¹⁸ æmulantium studia cœtus habuisse constat.
Ex quibus locis etsi ejusdem ætatis fuisset, ¹⁹ quæ^x fama

^a retinerent Gron. Crev.

^x qua Ead.

fuisse scribit. Sed Dionysiano nu-
mero standum videtur.

¹⁵ *Quinque dierum spatio finieba-*
tur imperium] Unius interregis, si
Dionysio credimus: totius decuriæ,
si Plutarcho in Numa. Ceterum
Dionysii fides potior habenda esse hæc
in re videtur, quum postea, quamdiu
interregis imperium et nomen in re-
publica fuit, semper quilibet inter-
rex ad quinque dies potestatem ha-
buerit.

¹⁶ *Si Patres auctores fierent]* Si
Patres auctoritate sua rem compro-
barent.

¹⁷ *Usurpatur]* *Usurpatur idem*
jus, ut Patres auctores fiant: vi ad-

empta, i. e. vis ac robur abest; quum
Patres auctores fiant, antequam po-
pulus suffragium inecat, nec proinde
possint, quemadmodum olim, negan-
do auctoritatem, irritum efficere quod
populus jussisset. Vid. infra VIII. 12.
et XI. 22. De hoc loco fuse disserit
Gronovius, l. I. Observ. c. 25.

¹⁸ *Æmulantium studia]* Placita
ipsius æmulantium, et sectam se-
quentium. Sic et apud Cic. pro Mur.
n. 61. *Zeno, cujus inventorum a nulli*
Stoici nominantur.

¹⁹ *Quæ fama]* Sic plerique scripti
et antiqui editi: duo tamen e regis
codd. *quæ fama*, quam lectionem
Sigonius in contextum immisit.

in Sabinos, aut quo linguæ commercio, quemquam ad cupiditatem discendi excivisset? quoque præsidio unus per tot gentes, dissonas sermone moribusque, pervenisset? ²⁰ Suopte igitur ingenio temperatum animum virtutibus fuisse opinor magis; instructumque non tam peregrinis artibus, quam disciplina tetrica ac tristi veterum Sabinorum. quo genere nullum quondam incorruptius fuit. Audito nomine Numæ, Patres Romani, quamquam inclinari opes ad Sabinos, rege inde sumto, videbantur, tamen, neque se quisquam, nec factionis suæ alium, nec denique Patrum aut civium quemquam præferre illi viro ausi, ad unum omnes Numæ Pompilio regnum deferendum decernunt. Adcitus, sicut Romulus augurato urbe condenda regnum adeptus est, de se quoque Deos consuli jussit. inde ab augure (cui deinde honoris ergo, publicum id perpetuumque sacerdotium fuit) deductus in arcem, in lapide ad meridiem versus consedit. Augur ad lævam ejus, capite velato, sedem cepit, dextra manu baculum sine nodo aduncum tenens, quem lituum adpellaverunt. inde ubi, prospectu in urbem agrumque capto, Deos precatu, ²¹ regiones ab oriente ad occasum determinavit; ²² dextras ad meridiem partes, lævas ad septentrionem esse dixit. ²³ Signum contra, quo longissime conspectum oculi ferebant, animo finivit. Tum, lituo in lævam manum translato, ²⁴ dextra in caput Numæ inposita, precatu est ita: *Jupiter pater, si est fas, hunc Numam Pompilium, cujus ego caput teneo, regem Romæ esse, uti tu signa nobis certa adclarassis inter eos fines, quos feci.* Tum ²⁵ peregit verbis auspicia, quæ mitti vellet. quibus missis, declaratus rex Numa de templo descendit.

XIX. Qui, regno ita potitus, urbem novam, conditam vi et armis, jure eam legibusque ac moribus de integro condere parat. quibus quum inter bella adsuescere videret non posse, quippe ²⁶ efferratos militia, animos: mitigandum fero-

U. C. 39.
A. C. 713.
Inauguratio
Numæ.

Numæ
iustituta,

² capite Gron.

²⁰ * *Suopte . . ingenio*] Per semetipsum, non aliena doctrina. *Ingenium* est id quod ingentum est, vis insita; et opponitur doctrinæ, arti.

²¹ * *Regiones*] Cœli regiones ab oriente ad occasum certis terminis definiit, inter quos sibi auspicia mitti postulat.

²² *Dextras ad meridiem*] Hinc patet augurem fuisse versa in orientem facie. Quod quidem auguribus solitum etiam aliunde constat.

²³ *Signum contra*] Ex adverso observavit aliquid insigne et notatu facile; voluitque hoc esse signum, et quasi metam qua auspicia termina-

rentur, ita ut intra illud signum captaret auspicia, nec ullam rationem haberet eorum quæ ultra possent contingere.

²⁴ *Dextra in caput Numæ inposita*] Sic edi jussimus, auctoribus quinque e nostris codd. plurimisque Gronovianis. Vulgo *in capite*.

²⁵ *Peregit verbis*] Singula enunciavit.

²⁶ *Efferratos. . . animos*] Hanc lectionem formavit Gronovius. Turba editorum habebat *efferratis . . . animis*: quidam scripti, inter quos tres e nostris, *efferrari . . . animos*; alii, *efferos . . . animos*.

Janus belli
et pacis in-
dex.

cem populum armorum desuetudine ratus, ²⁷ Janum ad infimum ²⁸ Argiletum, indicem pacis bellicque, fecit; apertus ut in armis esse civitatem; clausus pacatos circa omnes populos significaret. Bis deinde post Numæ regnum clausus fuit: semel T. Manlio consule, post Punicum primum perfectum bellum: iterum, quod nostræ ætati Dii dederunt, ut videremus, post bellum Actiacum, ab Imperatore Cæsare Augusto, pace terra marique parta. Clauso eo, quum omnium circa finitimorum societate ac fœderibus junxisset animos, positis externorum periculorum curis, ne luxuriarentur otio animi, quos metus hostium disciplinaque militaris continerat; omnium primum, rem, ad multitudinem inperitam et illis seculis rudem, efficacissimam, Deorum metum injiciendum ratus est. qui quum descendere ad animos sine aliquo commento miraculi non posset, simulat sibi cum Dea Egeria congressus nocturnos esse: ejus se monitu, quæ acceptissima Diis essent, sacra instituire; sacerdotes suos cuique Deorum præficere. Atque omnium primum, ²⁹ ad cur-

Dea Egeria.

²⁷ Janum] Jani ædem. Janus antiquissimus Latii rex fuit, multaque ad vitæ usum necessaria primus rudem homines edocuit. Pingebatur bifrons, aliquando etiam quadrifrons. Plura de eo vid. apud Macrob. I. Saturn. c. 7. et præsertim 9.

²⁸ Argiletum] Colliculus fuit ad orientem Palatini montis, in forum Romanum vergens. Varias hujus appellationis causas vide, si lubet, apud Servium ad VIII. Æneid. v. 345.

²⁹ Ad cursum lunæ] De anno Romano hæc fere habet Macrob. I. Saturnal. capp. 12. 13. et 14. Annus a Romulo ordinatus habuit menses decem, dies quatuor et trecentos. Sed quum hic numerus neque solis cursui, neque lunæ rationibus conveniret, idem tantum dierum sine ullo mensis nomine assumebatur, quantum ad deferendum illum supplendum opus foret. Numa ad lunæ cursum in duodecim menses descripsit annum, adjectis Januario et Februario mensibus. Sed quia duodecim menses lunares non efficiunt nisi dies trecentos quinquaginta quatuor, desuntque dies undecim cum quadrante, ut ad solaris anni finem perveniatur; hos residuos dies octies, exemplo a Græcis sumpto, multiplicatos, ita ut nonaginta dies efficerentur, ita per octo annorum spatium dispensabant, ut biennio quoque unum mensem intercalarent, qui alternis binos vicenosque, alternis ternos et vicenos habe-

ret dies. Verum Numa unum diem anno suo in honorem imparis numeri addiderat: unde fiebat, ut octavo quoque anno octo abundarent dies. Ut huic incommodo occurrerent, tertio quoque octennio non nonaginta, sed sex et sexaginta tantum intercalabant dies. Ita quarto et vigesimo demum anno, plenis omnium annorum spatiis, dies cum solis cursu congruebant. His autem omnibus intercalationibus destinatus erat Februarius mensis, cujus post tertium et viceesimum diem intercalabatur. Hæc non insecite ordinata turbabat pontificum, quibus anni digerendi cura demandata erat, partim imperitia, partim ambitio: qui temere ac prohibidine, in gratiam saepe publicanorum aut principum civium annum aut decurtabant sine necessitate aut producebant. Huic confusio tandem remedium attulit dictator Cæsar, Ægyptiosque imitatus annum solarem instituit, quo etiamnum, emendato tamen in quibusdam, utitur. Henr. Dodwellus Dissert. X. de Cyclis Romanorum, sect. 108. censet annum Romuli e mensibus decem, diebus 301. fictitium esse, nec unquam in usu civili fuisse: fieri tamen potuisse ut annus apud Romanos primo decem mensium fuerit, sed ita ut decem illi menses totum solaris cursus spatium exhaurirent, nec dies 301. sed 365. continerent. Idem ibid. sect. 100. anni lunaris ordinationem, quæ a

sum lunæ, in duodecim menses describit annum. quem (quia tricenos dies singulis mensibus luna non explet, ³⁰ desuntque dies solido anno, qui solstitiali circummagitur orbe) ³¹ intercalaribus mensibus interponendis, ita dispensavit, ut quarto et vigesimo anno ad metam eandem Solis, unde orsi essent, plenis annorum omnium spatiis ³² dies congruerent. Idem ³³ nefastos dies fastosque fecit, quia aliquando nihil cum populo agi utile futurum erat.

XX. Tum sacerdotibus creandis animum adiecit, quamquam ipse plurima sacra obibat, ea maxime, quæ nunc ad ³⁴ Dialem flaminem pertinent. Sed, quia in civitate bellicosa plures Romuli, quam Numæ, similes reges putabat fore, iturosque ipsos ad bella, ne sacra regiæ vicis desererentur, flaminem Jovi adsiduum sacerdotem creavit, ^{Flamines.} insignique eum veste et curuli regia sella adornavit. huic duos flamines adiecit: Marti unum, alterum ³⁵ Quirino. ³⁶ Virginesque Vestæ legit, Alba oriundum sacerdotium, et genti conditoris haud alienum. his, ut adsiduæ templi antistites essent, stipendium de publico statuit: virginitate

Livio ceterisque Numæ tribuitur, deberi potius existimat Tarquinio Superbo. De anno vetere Romano vid. et Joseph. Scaliger. de Emendat. Temporum. l. II.

³⁰ *Desunt dies solido anno*] Desunt anno lunari dies ad complementum solidi anni qui . . .

³¹ *Intercalaribus mensibus interponendis*] Hic quoque bonam opem tulit Livio Gronovius. Ante eum legebatur, *intercalares mensibus interponendo*. Ille fecit id quod edidimus. Ei ad stipulatur unus ex Hearnii codicibus. Quatuor e nostris habent *interponendos*: unus diserte *interponendis*.

³² *Dies congruerent*] Dies annorum civilium pari cum diebus annorum solarium numero cursum absolvent ad eandem metam solis unde orsi erant.

³³ *Nefastos dies fastosque*] Fasti dies erant, quibus licebat tria verba solemnia fari, *Do, Dico, Addico*; seu ferre de re controversa in iudicio sententiam: *nefasti*, quibus non licebat. Nefastis autem diebus agi cum populo non poterat, i. e. populus non poterat in suffragium mitti.

³⁴ *Dialem flaminem*] Jovis sacerdotem. Flaminiis appellationem Festus deducit a *filo*, quo caput cinctum flamines habebant. Quod quidem duplici modo intelligi potest. Nam et pilei eorum apex filo laneo totus ve-

labatur; et, Servio teste ad VIII. Æn. v. 663. quum Flamines pileum per æstus ferre non possent, nec fas esset eos nudo capite incedere, filo tantum capita religare cœperunt. Porro flamen Jovi adiectus *Dialis* dictus est ἀπὸ τοῦ Διός, sive a *Dijove*, quo nomine antiqui Jovem vocabant. De multis, iisque gravibus impositis flamini Diali cærimoniis consule A. Gell. l. X. c. 16.

³⁵ *Quirino*] Romulo. *Curis* apud Sabinos hasta. Inde Romulus, postquam in deorum numerum relatus est, tanquam Martius quidam deus ac pugnax, *Quirinus* dictus est. Vid. Plut. in Rom. Mars quoque sub Quirini nomine colebatur. *Quirinus*, inquit Servius ad VI. Æneid. v. 859. *est Mars qui præest paci, et intra civitatem colitur. Nam belli Mars extra civitatem templum habuit.* Hinc Mars Gradivus et Quirinus pater simul junguntur infra l. V. c. 52. et utriusque ancilia tribuuntur.

³⁶ *Virgines Vestæ*] Æterni ignis arearumque Vestæ sacrorum custodes. Quatuor a Numa lectæ sunt: postea duæ additæ. Vestales necesse erat per triginta annos deæ sacris operari: totoque hoc tempore a nuptiis prohibebantur. Eo elapso, nubere licebat, si libuisset. Plura de vestalibus vid. apud Dion. l. II. Plut. in Numa, et A. Gell. t. I. c. 12.

Salii. aliisque ceremoniis venerabiles ac sanctas fecit. ³⁷ Salios item duodecim Marti ³⁸ Gradivo legit, ³⁹ tunicæque pictæ insigne dedit, et super tunicam æneum pectori tegumen: cœlestiaque arma, quæ ⁴⁰ ancilia adpellantur, ferre, ac per urbem ire canentes carmina cum tripudiis sollemni que saltatu jussit. ⁴¹ Pontificem deinde ⁴² Numam Marcium, Marci filium, ex Patribus legit, eique sacra omnia exscripta ⁴³ exsignataque adtribuit; quibus hostiis, quibus diebus, ad quæ templa sacra fierent, atque unde in eos sumtus pecunia erogaretur. Cetera quoque omnia publica privataque sacra Pontificis scitis subjecit: ut esset, quo consultum plebes veniret; ne quid divini juris, negligendo patrios ritus, peregrinosque adsciscendo, turbaretur. Nec cœlestes modo ceremonias, sed justa quoque funebria placandosque Manes, ut idem Pontifex edoceret; quæque prodigia, fulminibus aliove quo visu ⁴⁴ missa, ⁴⁵ susciperentur atque ⁴⁵ curarentur: ad ea elicienda ex mentibus divinis, Jovi Elicio aram in Aventino dicavit, Deumque consuluit auguriis, ⁴⁶ quæ suscipienda essent.

Pontifex.

Prodigiorum procuratio.

Pop. Romani religio et tranquillitas.

XXI. Ad hæc consultanda procurandaque, multitudine omni a vi et armis conversa, et animi aliquid agendo oc-

* viso Gron. Crev.

³⁷ *Salios*] Sic dictos a saliendo, sive saltando et tripudiando.

³⁸ *Gradivo*] *Gradivus* Mars appellatus est a *gradiendo* in bella ultro citroque, sive a vibratione hastæ, quod Græci dicunt *κατάξιλον*. FESTUS.

³⁹ *Tunicæ pictæ*] Tunice variis coloribus et figuris ad picturæ similitudinem exornatæ. Tunica brevior et adstrictior fuit, quam toga, cui supponebatur.

⁴⁰ *Ancilia*] *Ancile* sentum breve ex utroque latere recisum, ita ut summum infimumque latus medio pateret. Hujusmodi sentum et cælo delapsum regnante Numa fabulantur: quod ne aliquando posset surripi, undecim similia facta, ut indiscreta humani operis similitudo insidiatoribus omnem internoscendi divinitus missi facultatem adimeret. Vide Dionysium de Saliis et ancilibus fœse disserentem lib. II.

⁴¹ *Pontificem*] Nempe maximum, licet tum pontificis maximi appellatio fortasse in usu non fuit. Plures enim pontifices a Numa creatos et alii scriptores consensu tradunt, et ex ipso Livio adstrui potest. Vid. e. 4. l. IV. atque etiam e. 6. l. X. ubi

quatuor pontifices ea tempestate fuisse scribit, quum tamen nusquam mentionem fecerit aucti pontificum numeri. Ceterum *pontifices* dictos volunt a *ponte faciendo*. Nam ab iis, inquit Varro l. IV. de lingua Lat. *pons publicus est factus primum et restitutus sæpe, quem ideo et uls, sive ultra, et cis Tiberim sacra non medio-cris ritu fiant*. Eorum munia et jura sigillatim exponit Dion. l. II.

⁴² *Numam Marcium*] Veteres editi, *Numa*. Sed multis probat Sigonius in nota ad hunc locum, legendum esse *Numam*: quod et in quibusdam scriptis reperisse se testatur: et nos itidem in quatuor nostris invenimus.

⁴³ *Exsignata*] Eodem signo impressa, quo et ipsum exemplar unde exscripta fuerant.

⁴⁴ *Suscipientur*] Judicarentur esse ejusmodi, ut eorum ratio haberi deberet. Quædam enim aliquando negligebantur.

⁴⁵ *Curarentur*] Procurarentur: et sic fortasse scripserat Livius. *Procurare* autem prodigia, expiare est.

⁴⁶ *Quæ*] Quænam prodigia.

cupati erant, et Deorum adsidua insidens cura, quam interesse rebus humanis cœleste Numen videretur, ea pietate omnium pectora inbuerat, ut fides ac jusjurandum, ⁴⁷ proximo legum ac pœnarum metu, civitatem regerent. ⁴⁸ et quam ipsi se homines in regis, velut unici exempli, mores formarent; tum finitimi etiam populi, qui ante, castra, non urbem positam in medio ad sollicitandam omnium pacem, crediderant, in eam verecundiam adducti sunt, ut civitatem totam in cultum versam Deorum violari ducerent nefas. Lucus erat, quem medium ex opaco specu fons perenni rigabat aqua. quo quia se persæpe Numa sine arbitris, velut ad congressum Deæ, inferebat, Camœnis eum lucum sacravit; quod carum ibi concilia cum conjuge sua Egeria essent. Et ⁴⁹ soli Fidei sollemne instituit. ad id sacrarium flamines bigis, ⁵⁰ curru arcuato, vehi jussit, manuque ad digitos usque involuta rem divinam facere: significantes fidem tutandam, ⁵¹ sedemque ejus etiam in dextris sacratam esse. Multa alia sacrificia locaque sacris faciendis, quæ ⁵² Argeos pontifices vocant, dedicavit. Omnium tamen maximum ejus operum fuit tutela, per omne regni tempus, haud minor pacis, quam regni. Ita duo deinceps reges, alius alia via, ille bello, hic pace, civitatem auxerunt. Romulus septem et triginta regnavit annos: Numa tres et quadraginta. Tum valida, tum temperata et belli et pacis artibus, erat civitas.

XXII. Numæ morte ad interregnum res rediit. Inde ^{U. C. 82.} Tullum Hostilium, nepotem Hostilii, cujus in infima arce ^{A. C. 670.} clara pugna adversus Sabinos fuerat, regem populus jussit. ^{Tullus} Patres auctores facti. Hic non solum proximo regi dissimilis, sed ferocior etiam Romulo fuit, tum ætas viresque, ^{Hostilius} tum avita quoque gloria animum stimulabat. Senescere ^{rex eligitur.}

* *proxime l. a. p. metum* Eæd.

47 *Proxime . . . metu*] Non minus quam metus. Olim hic legebatur, *proximo . . . metu*. Mutatum est ex Mureti et Tan. Fabri sententia.

48 *Et quum ipsi se homines . . . formarent; tum finitimi etiam . . . adducti sunt*] Non raro particula *quum*, quamvis habeat respondentem sibi *tum*, cum verbo tamen subjunctivi modi conjungitur. Exempla reperies et apud nostram, III. 34. IV. 60. VIII. 21. et apud Cic. quum alibi sæpius, tum lib. de Amic. n. 23.

49 *Soli*] Obscura sane hoc loco vox, et fortasse, quod Ryequio visum, recidenda, tanquam male nata ex vicino verbo *solenne*.

50 *Curru arcuato*] Curru tecto superne, et cameræ in modum.

51 *Sedemque ejus etiam in dextris sacratam esse*] Non modo ipsam fidem sacratam esse, sed etiam sedem ejus in dextris, et pignus illud fidei quod dextra datur.

52 *Argeos*] *Argeos*, inquit Varro I. IV. de lingua Lat. *dictos putant a principibus qui duce Hercule Argivo venerunt, et in Saturnia subsederunt*. Festus addit in illis locis sepultos esse quosdam Argivorum illustres viros.

* Porro *Saturnia* fuit urbs a Saturno condita in eo monte, qui post Capitolinus dictus est.

igitur civitatem otio ratus, undique materiam excitandi belli quærebat. Forte evenit, ut agrestes Romani ex Albano agro, Albani ex Romano prædas in vicem agerent. Imperitabat tum C. Cluilius Albæ. utrimque legati fere sub idem tempus ad res repetendas missi. Tullus præceperat suis, ne quid prius, quam mandata, agerent. satis sciebat, negaturum Albanum; ita pie bellum indici posse. Ab Albanis socordius res acta: excepti hospitio ab Tullo blande ac benigne, comiter regis convivium celebrant. tantisper Romani et res repetiverant priores, et neganti Albano bellum in trigesimum diem indixerant. hæc renuntiant Tullo. Tum legatis Tullus dicendi potestatem, quid petentes veniant, facit. illi, omnium ignari, primum purgando terunt tempus: *Se incitos quidquam, quod minus placeat Tullo, dicturos; sed imperio subigi: res repetitum se venisse. Ni reddantur, bellum indicere jussos.* Ad hæc Tullus: *Nunciate ipquit, regi vestro, regem Romanum Deos facere testes, uter prius populus res repetentes legatos adspersus dimiserit,* ⁵³ *ut in eum omnes expetant hujusce clades belli.*

F. C. 85.
A. C. 667.
Bellum cum
Albanis.

XXIII. Hæc nuntiant domum Albani. Et bellum utrimque summa ope parabatur, civili simillimum bello, prope inter parentes natosque; Trojanam utramque prolem, quum Lavinium ab Trojâ, ab Lavinio Alba, ab Albanorum stirpe regum oriundi Romani essent. Eventus tamen belli minus miserabilem dimicationem fecit: quod nec acie certatum est; et, tectis modo dirutis alterius urbis, duo populi in unum confusi sunt. Albani priores ingenti exercitu in agrum Romanum inpetum fecere. castra ab urbe haud plus quinque millia passuum locant, fossa circumdant: fossa Cluilia ab nomine ducis per aliquot secula adpellata est, donec eum re nomen quoque vetustate abolevit. In his castris Cluilius Albanus rex moritur; dictatorem Albani Méttum Fuffetium creant. Interim Tullus ferox, præcipue morte regis, magnumque Deorum numen, ab ipso capite orsum, ⁵⁴ in omne nomen Albanum expetiturum pœnas ob bellum inpium dictitans, nocte, præteritis hostium castris, infesto exercitu in agrum Albanum pergit. Ea res ab stativis excivit Mettum. ducit ⁵⁵ quam proxime ad hostem potest; inde legatum præmissum nunciare Tullo jubet, priusquam dimi-

⁵³ *Ut in eum omnes expetant hujusce clades belli]* Ut in eum recidant omnes hujusce belli clades. Sic Plant. Amphitr. Act. I. sc. 2. v. 32. *Delictum suum suamque culpam expetere in mortalem ut sinit.* Et rursus Act. II. sc. 1. v. 42. *Cujus ego hodie in terro furo ista expetant mendacia.*

⁵⁴ *In omne nomen Albanum expeti-*

turum panis] Merito suspicatur Sanctius vocem *panis* non esse a Livio: *et deorum numen*, id est, supremum ac justum arbitrium, hic dici *expetiturum* in Albanos, quemadmodum e. super. *ut in eum omnes expetant hujusce clades belli.*

⁵⁵ *Quam proxime]* Magis placeret *qua proxime.* GRONOVII.

cent, opus esse conloquio: si secum congressus sit, satis scire, ea se allaturum, quæ nihilo minus ad rem Romanam, quam ad Albanam, pertineant. Haud adspersus Tullus, tametsi ⁵⁶ vana adferebantur, ⁵⁷ in aciem^b educit. Exeunt contra et Albani. Postquam instructi utrimque stabant, cum paucis procerum in medium duces procedunt. Ibi inquit Albanus: *Injurias et non redditas res ex fœdere, quæ repetitæ sint, et ego regem nostrum* ⁵⁸ *Clulium, causam hujusce esse belli, audisse videor: nec te dubito, Tulle, eadem præ te ferre. sed, si vera potius, quam dictu speciosa, dicenda sunt, cupido imperii duos cognatos vicinosque populos ad arma stimulat. Neque, recte an perperam, interpretor: fuerit ista ejus deliberatio, qui bellum suscepit. me Albani gerendo bello ducem creavere. Illud te, Tulle, monitum velim: Etrusca res quanta circa nos teque maxime sit, quo propiores vos, hoc magis scis. multum illi terra, plurimum mari pollent. Memor esto, jam, quam signum pugne dabis, has duas acies spectaculo fore; ut fessos confectosque, simul victorem ac victum adgrediantur. Itaque, si nos Dii amant, quoniam, non contenti libertate certa, in dubium imperii servitii que aleam imus, incamus aliquam riam, qua utri utris imperent, sine magna clade, sine multo sanguine utriusque populi, decerni possit. Haud displicet res Tullo, quamquam, tum indole animi, tum spe victoriae, ferocior erat. Quærentibus utrimque ratio initur, cui et fortuna ipsa præbuit materiam.*

XXIV. Forte in duobus tum exercitibus erant ⁵⁹ trigemini fratres, nec ætate, nec viribus dispares. ⁶⁰ Horatios Curiatiosque fuisse satis constat; nec ferme res antiqua alia est nobilior. tamen in re tam clara nominum error manet; utrius populi Horatii, utrius Curiatii fuerint. Auctores utroque trahunt: plures tamen invenio, qui Romanos Horatios vocent. hos ut sequar, inclinat animus. Cum

Horatiorum et Curiatiorum certamen proponitur.

^b suos in aciem Gron.

⁵⁶ *Tana]* Ad Tulli mentem. Feroci enim regi, quidquid moram dimicationi allaturum erat, vanum videbatur. Tan. Faber suspicatur legendum *afferri rebatur*.

⁵⁷ *In aciem educit]* Sic Andreas, et multi vet. editi: sic MSS. Gronovio et Hearnio inspecti, quibus favent tres e nostris. Omnes ignorant *suos*, quod sine ulla necessitate hic addiderant male seduli emendatores.

⁵⁸ *Clulium. . . audisse videor]* Intellige, quum diceret. Similis locutionis exemplum vid. infra IV. 20. Ordo verborum, qui paulo est intricatior, sic formari debet: *Et ego regem*

nostrum Clulium audisse videor, quum diceret *injurias et non redditas res ex fœdere causam hujusce esse belli*.

⁵⁹ *Trigemini]* Terni eodem partu editi. Sic accipiendam esse hanc vocem patet ex Dion. III. et Plin. VII. 3. Porro *trigemini* et *tergemini* fratres dicuntur; at *tergemina* tantum spolia, non *trigemina*.

⁶⁰ *Horatios Curiatiosque]* Eos consobrinos fuisse Dion. tradit l. III. natos ex duabus sororibus, filiabus Sécienii Albani; quarum altera Curatio Albæ, altera Horatio Romæ nuptura data fuerat.

trigeminis agunt reges, ut pro sua quisque patria dimicent ferro. ibi imperium fore, unde victoria fuerit. nihil recusatur: tempus et locus convenit. Priusquam dimicarent, fœdus ictum inter Romanos et Albanos est his legibus, ut, ⁶¹ cujusque populi eives eo certamine vicissent, is alteri populo cum bona pace imperitaret. Fœdera alia aliis legibus, ceterum eodem modo omnia, fiunt. Tum ita factum accepimus, nec ullius vetustior fœderis memoria est. ⁶² Feccialis regem Tullum ita rogavit: *Jubesne me, Rex, cum patre patrato populi Albani fœdus ferire? jubente rege,* ⁶³ *Sagmina*, inquit, *te, Rex, posco.* Rex ait, ⁶⁴ *Puram tollito.* Feccialis ex arce graminis herbam puram adtulit. postea regem ita rogavit: *Rex, facisne me tu regium nunciium populi Romani Quiritium?* ⁶⁵ *vasa, comitesque meos?* Rex respondit: ⁶⁶ *Quod sine fraude mea populi que Romani Quiritium fiat, facio.* Feccialis erat ⁶⁷ M. Valerius. patrem patratum Sp. Fusium fecit, verbena caput capillosque tangens. ⁶⁸ Pater patratus ad jusjurandum patrandum, id est, sanciendum fit fœdus; ⁶⁹ multisque id verbis, quæ longo effata carmine ⁷⁰ non operæ est referre, peragit. Legibus deinde recitatis: *Audi, inquit, Jupiter; audi, pater patratus populi Albani; audi tu, populus Albanus;* ⁷¹ *ut illa palam prima postrema ex illis* ⁷² *tabulis*

⁶¹ * *Cujusque*] Antiquè dictum pro *cujus*.

⁶² *Feccialis*] Fecciales sacerdotes fuisse a Numa instituti, quorum scitis jus omne belli pacisque subjectum erat. Quo ritu indicerent bella, vid. infra. c. 32. De omni eorum officio ac munere consule Dion. II.

⁶³ *Sagmina*] *Sagmina*, inquit Festus, *vocantur verbenæ, hoc est, herbe puræ, quia ex loco sancto secabantur*: et, teste Plin. XXII. 2. idem sunt, quod *gramen ex arce cum sua terra avulsam*. * Ex arce verbenæ sumebantur dandæ feccialibus, teste Livio infra XXX. 43.

⁶⁴ *Puram*] Supple herbam.

⁶⁵ *Vasa*] Supellectilem. Vasa autem et comites feccialis non utique erant regii nuncii; sed illius tamen muneris sanctitatem ac dignitatem, quo quæque modo et ratione, participabant.

⁶⁶ *Quod sine fraude mea. . . fiat*] Ita ut id fiat sine damno meo; ita ut nihil inde in me damni aut incommodi derivetur. Cautio usitata in ejusmodi formulis.

⁶⁷ *M. Valerius*] *M. Veturius* e minimo legendum esse monet Bege-sus ad Florum, p. 41. HEARNIUS.

⁶⁸ *Pater patratus*] Pater patratus fit ad jusjurandum patrandum, atque inde illi nomen est: jusjurandum autem patrare hic idem est ac fœdus sancire.

⁶⁹ *Multisque id verbis*] Nimirum, antequam fœderis leges recitarentur, aliquod carmen erat verbosius, quod pater patratus pronuntiare deberet. Illud omittit Livius, satisque habet si alterum carmen afferat, quo, post leges recitatas, omnis fœderis sancienti ritus concludebatur. Porro *carmen* hic nihil aliud est, quam certa sollemnisque verborum formula.

⁷⁰ *Non operæ est*] Operæ pretium non est. Idem loquendi modus occurrit l. IV. c. 8. et alibi sæpius.

⁷¹ *Ut illa palam*] *Ut illa recitata sunt palam* et omnibus audientibus, tum *prima*, tum *postrema*, a capite ad calcem.

⁷² *Tabulis ceræ*] Sive tabulis nudis, in quibus insculptæ fuissent fœderis leges; sive tabulis ceræ illitis. In ceratis tabulis vulgo scribere solebant antiqui. At fœdera, leges, et alia id genus insculpere in nudo ligno, aut ære mos erat. Exempla passim suppetunt.

rerare recitata sunt sine dolo malo, utique ea hic hodie rectissime intellecta sunt, illis legibus populus Romanus prior non deficiet. Si prior defecerit publico consilio, dolo malo; ⁷³ tu illo die, Jupiter, populum Romanum sic ferito, ut ego huic porcum hic hodie feriam: tantoque magis ferito, quanto magis potes pollesque. Id ubi dixit, porcum ⁷⁴ saxo silice percussit. Sua item carmina Albani suumque jusjurandum per suum dictatorem suosque sacerdotes peregerunt.

XXV. Fœdere icto, trigemini, sicut convenerat, arma capiunt. Quum sui utrosque adhortarentur, *Deos patrios, patriam ac parentes, quidquid civium domi, quidquid in exercitu sit, illorum tunc arma, illorum intueri manus*: ⁷⁵ feroces et suoapte ingenio, et pleni adhortantium vocibus, in medium inter duas acies procedunt. Considerant utrimque pro castris duo exercitus, periculi magis præsentis, quam curæ expertes. quippe imperium agebatur, in tam paucorum virtute atque fortuna positum. ⁷⁶ itaque ergo erecti suspensive in ⁷⁷ minime gratum spectaculum animo intenduntur. Datur signum. infestisque armis, velut acies, terni juvenes, magnorum exercituum animos gerentes, concurrunt: nec his, nec illis periculum suum; publicum imperium servitiumque obversatur animo, futuraque ea deinde patriæ fortuna, quam ipsi fecissent. Ut primo statim concursu inerepuere arma, micantesque fulsere gladii, horror ingens spectantes perstringit: et, neutro inclinata spe, torpebat vox spiritusque. Consertis deinde manibus, quum jam non motus tantum corporum, agitatioque anceps ⁷⁸ te-

Certaminis
descriptio.

⁷³ *Tu illo die Jupiter*] Sigonius jamdiu observavit scriptos habere *tum ille dies Jupiter*. Consentiant unus e Gronovianis, et unus e nostris: inde manifestum est legi debere *Diespiter*, ut Sigonius, et Turnebus l. XI. Advers. c. 17. voluere. Turbat *quod ille*: quod facile crediderimus natum esse a mala cura eorum, qui quum legerent *dies Jupiter*, voluerunt fulcire nomen *dies* addito pronominis. Ut ut sit, emendare videmur debere, *tum Diespiter, vel tum tu Diespiter*. Omnem dubitationem eximit Festus a Sigonio allegatus, qui in voce *lapidem* affert hanc jurandi formulam: *si sciens fullo, tum me Diespiter . . . bonis ejiciat. Diespiter* autem Jupiter dictus est, quasi *diei pater*.

⁷⁴ *Saxo silice*] *Saxum* generis nomen est: *silex* speciem lapidis indicat, quem dicimus *caillou*. Sic infra XXX. 43. *lapides silices*.

⁷⁵ *Feroces et*] Vid. not. 5. ad præfat. supra.

⁷⁶ *Itaque ergo*] Similiter hæc duæ voculæ junguntur infra III. 31. et IX. 31.

⁷⁷ *Minime gratum spectaculum*] Hoc ideo videtur observare Lælius, quod apud Romanos non absimilia sæpe pugnantium inter se virorum spectacula ad populi voluptatem edebantur. At vero hoc Horatorum Curiatorumque pugnantium spectaculum, non voluptati spectantibus, sed magnæ sollicitudini erat.

⁷⁸ *Telorum armorumque*] *Arma* commune vocabulum est, quo continentur et ea arma quibus feritur hostis, et ea quibus corpus protegitur. Sed et actiore significatione *arma* proprie sunt ea quæ ad tuendum corpus valent, et opponuntur *telis* quibus hostis impetitur: ut hic, et c. 43. infra. Eadem ratio est eorum plurimum vocabulorum, quæ et genus, et alteram e speciebus denotant. Sic in jure *cognati* sunt et ii quicumque sanguine juncti sunt, et ii speciatim

lorum armorumque, sed vulnera quoque et sanguis spectaculo essent; duo Romani, super alium alius, vulneratis tribus Albanis, expirantes conruerunt. ad quorum casum quum conclamasset gaudio Albanus exercitus, Romanas legiones jam spes tota, nondum tamen cura, deseruerat, exanimis vice unius, quem tres Curiatii circumsteterant. Forte is integer fuit, ut universis solus nequaquam par, sic adversus singulos ferox. ergo, ut segregaret pugnam eorum, capessit fugam, ita ratus secuturos, ut quemque vulnerare adfectum corpus sineret. Jam aliquantum spatii ex eo loco, ubi pugnatum est, aufugerat, quum respiciens videt magnis intervallis sequentes: unum haud procul ab sese abesse. in eum magno impetu rediit. Et, dum Albanus exercitus inclamat Curiatiis, ut^d opem ferant fratri, jam Horatius, caso hoste victor, secundam pugnam petebat. tum⁷⁹ clamore, qualis ex insperato faventium solet, Romani adjuvant militem suum: et ille defungi prælio festinat. Prius itaque quam alter, qui nec procul aberat, consequi posset, et alterum Curiatium conficit. Jamque, æquato Marte, singuli supererant; sed nec spe, nec viribus pares. alterum, intactum ferro corpus et geminata victoria, ferocem in certamen tertium dabant: alter, fessum vulnere, fessum cursu trahens corpus, victusque fratrum ante se strage, victori objicitur hosti. nec illud prælium fuit. Romanus exsultans, *Duos, inquit, fratrum Manibus dedi: tertium⁸⁰ causæ belli hujusce, ut Romanus Albano imperet, dabo.* Male sustinenti arma gladium superne jugulo defigit: jacentem spoliat. Romani ovantes ac gratulantes Horatium accipiunt; eo majore cum gaudio, quo prope metum res fuerat. Ad sepulturam inde suorum nequaquam paribus animis vertuntur; quippe imperio alteri aucti, alteri ditiosis alienæ facti. Sepulcra exstant, quo quisque loco cecidit. duo Romana uno loco propius Albam, tria Albana Romam versus; sed distantia locis,⁶¹ et ut^e pugnatum est.

* redit Gron. Crev.

^d ut Ead.

* ut et Gron.

qui per feminei sexus personas conjunguntur, quo sensu opponuntur *agnatis*. Sic *adoptio* et de omni adoptionis genere dicitur, et peculiariter de adoptione eorum qui sunt in potestate patris, tuncque opponitur *arrogationi*. Eadem ratio est *gregis* et *armenti*: * *græcæ* enim est quorumlibet animalium congregatio, et spectatim de minoribus pecudibus dicitur, ut ovibus, capris: quo sensu opponitur *armento*, quod majoris est pecoris, ut bouum, equorum.

79* *Clamore, qualis ex insperato faventium solet*] Clamore, qualem edere solent ii, qui eum, quem victum jam crediderant, ex insperato resurgere videntes, ejus sprei renascenti favent. Intuetur Livius ea que in pugnis gladiatorum, in spectaculis Circensibus, accidere solebant

80 *Causæ belli hujusce*] Emendatio Gronovii: quam firmant duo ex MSS. Hearnii. Antea *causam*: insulse.

81 *Et ut pugnatum est*] Hic ordo magis placuit, quam qui vulgo habe-

XXVI. Priusquam inde digrederentur, roganti Metto, ex fœdere icto quid imperaret, imperat Tullus, uti juventutem in armis habeat; usurum se eorum opera, si bellum cum Veientibus foret. ita exercitus inde domos abducti. Princeps Horatius ibat, trigemina^f spolia præ se gerens: cui soror virgo, quæ desponsa uni ex Curiatiis fuerat, obvia ante portam Capenam fuit: cognitoque super humeros fratris⁸² paludamento sponsi, quod ipsa confecerat, solvit crines, et flebiliter nomine sponsum mortuum adpellat. Movet feroci juveni animum comploratio sororis in victoria sua tantoque gaudio publico. Stricto itaque gladio, simul verbis increpans, transfigit puellam. *Abi hinc cum⁸³ immaturo amore ad sponsum, inquit, oblita fratrum mortuorum vicique, oblita patriæ. Sic eat, quæcumque Romana lugebit hostem.* Atrox visum id facinus Patribus plebique: sed⁸⁴ recens meritum facto obstabat. tamen raptus in jus ad regem. Rex, ne ipse tam tristis ingratiue ad vulgus iudicii, aut, secundum iudicium, supplicii auctor esset, concilio populi advocato, *Duumvros, inquit, ⁸⁵ qui Horatio perduellionem judicent, secundum legem facio.* Lex horrendi⁸⁶ carminis erat: *Duum-* In jus vocatur.
*viri perduellionem judicent. Si a duumviris provocarit, provocatione certato: si vincent, caput obnubito: ⁸⁷ infelici arbori re-
ste suspendito: verberato vel intra ⁸⁸ pomærium, vel extra pomæ-
rium.* Hac lege duumviri creati, qui se absolvere non rebantur ea lege,⁸⁹ ne innoxium quidem, posse, quum con-

^f *tergemina* Gron. Crev.

tur, ut et pugnatum est. Et id quod dedimus habet Campani editio. Sic et se reperisse testatur Jac. Gronovius in scripto vel optimo: et servant duo e nostris.

⁸² * *Paludamento*] Paludamentum solenni et usitato significatu est chlamys imperatoria. Sed ex hoc loco videmus concludere posse, illud præcipuorum quoque ducum, etsi imperatores totius exercitus non essent, gestamen fuisse. Quin et omnia militaria ornamenta antiquitus *paludamentu* dicta fuisse Festus testis est. † Vide quoque infra II. 49.

⁸³ *Immaturo*] Intempestivo.

⁸⁴ * *Recens meritum facto obstabat*] Recens meritum in rempublicam vertebat factum ejus crudelissimum in sororem, pro rei atrocitate, expendi et mulctari.

⁸⁵ *Qui Horatio perduellionem judicent*] *Perduellis* hostis, a radice *duellum* bellum. *Perduellio* proprie erimen ejus, qui hostile aliquid in regem aut rempublicam gessit. sed illo

ævo videtur quodvis facinus capitali pena dignum perduellionis lege comprehensum fuisse. Alioquin Horatius ea lege reus agi non potuisset. *Qui Horatio perduellionem judicent*, i. e. qui sententiam ferant in Horatium, tanquam perduellionis manifestum: non qui judicent, an instar perduellis sit habendus, quo modo Clericus exponit; quum duumviri sententiam in reum ferant his verbis: *tibi perduellionem judico.*

⁸⁶ * *Carminis*] Vid. not. 69. ad e. 24. supra.

⁸⁷ *Infelici arbori*] Vel stipiti, ex quo sotes suspenduntur; quo ligno nullum infelicius: (et ita interpretatur Lipsius, l. I. de cruce, e. 2.) vel ligno ex ea arbore, quæ sit in infelicium numero. Aliæ enim felices, aliæ infelices arbores apud antiquos habebantur: qua de re vid. Macrob. l. II. Saturn. c. 16.

⁸⁸ *Pomærium*] Vid. infra e. 44.

⁸⁹ *Ne innoxium quidem*] Duumviri se ea lege non rebantur absolvere

demnassent, tum alter ex his, *P. Horati, tibi perduellionem judico*, inquit, *I, lictor, conliga manus*. Accesserat lictor, injiciebatque laqueum. tum Horatius, auctore Tullo, ⁹⁰ elemente legis interprete, *Provoco*, inquit. ⁹¹ ita de provocatione certatum ad populum est. Moti homines sunt in eo judicio, maxime P. Horatio patre proclamante, se filiam jure causam judicare. ni ita esset, ⁹² patrio jure in filium animadversurum fuisse. Orabat deinde, ne se, quem paullo ante eum egregia stirpe conspexissent, orbum liberis facerent. Inter hæc senex, juvenem amplexus, spolia Curiatorum fixa eo loco, qui nunc ⁹³ Pila Horatia adpellatur, ostentans, *Huncine*, aiebat, *quem modo decoratum orantemque victoria incedentem vidistis, Quirites, eum* ⁹⁴ *sub furca vinctum inter verbera et cruciatus videre potestis? quod vix Albanorum oculi tam deforme spectaculum ferre possent. I, lictor, conliga manus, quæ paullo ante armata imperium populo Romano pepererunt. I, caput obnube liberatoris urbis hujus: arbori infelici suspende: verbera, vel intra pomerium, modo* ⁹⁵ *inter illa pila et spolia hostium; vel extra pomerium, modo* ⁹⁶ *intra sepulera Curiatorum. Quo enim ducere hunc juvenem potestis, ubi non sua decora eum a tanta feditate supplicii vindicent? Non tulit populus nec patris lacrimas, nec ipsius* ⁹⁷ *parem in omni periculo animum: absolveruntque admiratione magis virtutis, quam jure causæ. Itaque, ut cædes manifesta aliquo tamen piaculo lueretur, imperatum patri, ut* ⁹⁸ *filium expiaret* ⁹⁹ *pecunia publica. Is, quibusdam piacularibus sacrificiis factis, quæ deinde genti Horatiæ tradita sunt, transmissa per viam tigillo, capite adoperto, velut* ⁹⁹ *sub jugum misit juvenem.*

Absolvitur
a P. R.

¶ ut del. Gron. Crev.

Horatium posse, ne si innoxius quidem fuisset: i. e. ne si justa quidem ipsi causa fuisse videretur occidendæ sororis. Lex enim jubebat *perduellionem judicari*, i. e. condemnari eum, qui perduellionis erimine teneretur. Civem autem indemnatum occidere, perduellio tunc fuisse videtur. Unde quum Horatius negare non posset a se interfectam sororem, ipsius legis vi absolvi nullo modo poterat a duumviris.

⁹⁰ *Clemente legis interprete*] Clementer Horatium admonente, ut beneficio legis uteretur, qua licebat provocare.

⁹¹ *Ita de provocatione certatum*] Recte videtur Tau. Faber partem de tollere: quomodo supra habetur, *provocatione certato*. Modius affert e codd. Lipsii, *ita demum provocatione*: quod fortasse verum est.

⁹² *Patrio jure*] Ex lege Romuli jus

vite necisque patri in liberos erat.

⁹³ *Pila Horatia*] Columna, quæ in monumentum terginæ Horatii victoriæ creata, Livii adhuc ævo stabat.

⁹⁴ *Sub furca*] Vid. not. 5. ad c. 36. l. II.

⁹⁵ *Inter illa pila*] E pilis nimirum in terram defixis videntur suspensa fuisse spolia Curiatorum, donec erigeretur pila seu columella Horatia.

⁹⁶ *Inter sepulera*] Vulgo *intra*, obscure et minus proprie. *Inter* in vet. codicibus legi Modius affirmat, quibus consentiunt quatuor regii et Sorbonicus.

⁹⁷ *Parem in omni periculo animum*] Eandem animi firmitudinem in judicio, quæ in pugna fuerat.

⁹⁸ *Pecunia publica*] Pecunia publice præbita in piacularia sacra.

⁹⁹ *Sub jugum*] Quid sit jugum, vid. infra III. 28.

Id hodie quoque ¹ publice semper refectum manet. Sororium tigillum vocant. Horatiæ sepulcrum, quo loco conruerat icta, constructum est saxo quadrato.

XXVII. Nec diu pax Albana mansit. ² invidia vulgi, quod tribus militibus fortuna publica commissa fuerit, vanum ingenium dictatoris corrupit; et, quoniam recta consilia haud bene euerant, pravis reconciliare popularium animos cœpit. Igitur, ut prius in bello pacem, sic in pace bellum querens, quia suæ civitati animorum plus, quam virium, cernebat esse, ad bellum palam atque ex edicto gerendum ^h alios concitat populos: suis per speciem societatis prodicionem reservat. ³ Fidenates, colonia Romana, Veientibus sociis consilii adsumtis, pacto transitionis Albanorum ad bellum atque arma incitantur. Quum Fidenæ aperte deseissent, Tullus, Metto exercituque ejus ab Alba addito, contra hostes ducit. ubi Anienem transiit, ad confluentes conlocat castra. Inter eum locum et Fidenas Veientium exercitus Tiberim transierat. Hi et in acie prope flumen tenere dextrum cornu: in sinistro Fidenates propius montes consistunt. Tullus adversus Veientem hostem dirigit suos: Albanos contra legionem Fidenatium conlocat. Albano non plus animi erat, quam fidei. nec manere ergo, nec transire aperte ausus, sensim ad montes succedit. Inde, ubi satis subisse sese ratus est, ⁴ erigit totam aciem: fluctuansque animo, ut tereret tempas, ordines explicat. Consilium erat, qua fortuna rem daret, ea inclinare vires. Miraculo primo esse Romanis, qui proximi steterant, ut nudari latera sua sociorum digressu senserunt: inde eques citato equo nunciat regi, abire Albanos. Tullus in re trepida duodecim vocat ⁵ Salios, fanaque Pallori ac Pavori. *equitem*, clara increpans voce, ut hostes exaudirent, *redire in prælium* jubet: *nilhil trepidatione opus esse: suo jussu circumduci Albanum exercitum, ut Fidenatium nuda terga invadant.* ⁶ idem impe-

Bellum cura
Fidenati-
bus.

Metto per-
fidia.

^h gerendum Crev.

1 *Publice*] Publico sumptu.

2* *Invidia vulgi*] Odium populi Albani, succensentis Mettio dictatori suo propterea, quod tribus militibus fortuna publicæ gentis commissa fuerat, avertit a fide et religione fœderis servandi Mettium, qui ingenio erat vano, levi, inconsiderato, fidei parum tenaci.

3 *Fidenates, colonia Romana*] Romulus, teste Dion. l. II. coloniam in urbem Fidenas deduxerat; quod suo loco prætermissum hic verbo indicat Livius. Atque non abs re fuerit monere lectorem, hoc idem et sæpe alias a nostro factitatum.

4 *Erigit*] Stare jubet. Ubi enim agmen sistitur, miles et corpus et hastam erigit. Sic apud nos dicitur *faire alle*, olim *faire haut*, quomodo vertit hoc loco Vigenierius.

5 *Salios*] Qui cognominati sunt *Agonales*, sive *Collini*, quod eorum sacrarium esset in Collino tumulo, qui vel idem fuit cum Quirinali, antiquitus Agonali monte, vel ejusdem pars. Sabi autem a Numa instituti *Palatini* dicebantur, quod eorum sacra in Palatino monte essent. Utrumque pares ritus erant ac cœrimonia. Dion. l. II.

6 *Idem imperat*] Magis placeret *eidem*.

rat, ut hastas equites erigere jubeat. Id factum magnæ parti peditum Romanorum conspectum abeuntis Albani exercitus intersepsit. qui viderant, id, quod ab rege auditum erat, rati, eo acrius pugnant. Terror ad hostes transit: et audiverant clara voce dictum, et magna pars Fidenatium, ⁷ ut qui coloni additi Romanis essent, Latine sciebant. Itaque, ne subito ex collibus decursu Albanorum intercluderentur ab oppido, terga vertunt. Instat Tullus, fusoque Fidenatium cornu, in Veientem, alieno pavore perculsum, ferocior redit. Nec illi tulere inpetum: sed ab effusa fuga flumen objectum a tergo arcebat. Quo postquam fuga inclinavit; alii, arma fœde jactantes, in aquam cæci ruebant; alii, dum cunctantur in ripis, inter fugæ pugnæque consilium obpressi. Non alia ante Romana pugna atrocior fuit.

Romani
victores.

XXVIII. Tum Albanus exercitus, spectato certaminis, deductus in campos. Mettus Tullo devictos hostes gratulatur: contra Tullus Mettum benigne adloquitur. ⁸ Quod bene vertat, castra Albanos Romanis castris jungere jubet: ⁹ sacrificium lustrale in diem posterum parat. Ubi inluxit, paratis omnibus, ut adsolet, vocari ad concionem utrumque exercitum jubet. Præcones, ab extremo orsi, primos excivere Albanos. hi novitate etiam rei moti, ut regem Romanum concionantem audirent, proximi constitere. Ex composito armata circumdatur ¹⁰ Romana legio. centurionibus datum negotium erat, ut sine mora imperia exsequerentur. Tum ita Tullus iofit: *Romani, si unquam ante alius ullo in bello fuit, quod primum Diis immortalibus gratias ageretis, deinde vestra ipsorum virtuti, hesternum id prælium fuit. Dimicatum est enim non magis cum hostibus, quam, quæ dimicatio major atque periculosior est, cum proditione ac perfidia sociorum. Nam, ne vos falsa opinio teneat, injussu meo Albani subiere ad montes: nec imperium illud meum, sed consilium et imperii simulatio fuit: ut nec, vobis ignorantibus deserere vos,*

Supplicium
de Metto
sumtum.

¹ ac Gron. Crev.

⁷ *Ut qui coloni*] Ut qui ad Romanos colonos in suam urbem a Romulo deductos et ipsi additi essent coloni, eodem jure quo Romani. Quod quidem postea in Antio colonia factum fuisse, disertis verbis narrat Livius VIII. 14. Hæc Jacobus Gronovius. Fatendum tamen est hic nescio quid esse salebrosam. Emendabat Tan. Faber, *ut quis coloni additi Romani essent*: Dujatius, *ut qui coloni additi e Romanis essent*. Quum Fidenatium civitas ex colonis Romanis et ex vite-

rum Fidenatium reliquiis constaret, Fidenates Etrusci ab admistis sibi colonis Romanis edocti Latine plerique sciebant.

⁸ *Quod bene vertat*] Solemnis bene precandi formula, usitata in incipientis omnibus quæ sunt paulo gravioris momenti.

⁹ *Sacrificium lustrale*] Vid. not. 35. ad c. 44. infra.

¹⁰ *Romana legio*] Romanus exercitus. Sic infra II. 26. *Sabina legio*.

avertetur a certamine animus; et hostibus, circumveniri se a tergo ratis, terror ac fuga injiceretur. Nec ea culpa, quam arguo, omnium Albanorum est; ducem secuti sunt: ut et vos, si quo ego inde agmen declinare voluissem, fecissetis. Mettus ille est ductor itineris hujus, Mettus idem hujus machinator belli, Mettus fœderis Romani Albanique ruptor. Audeat deinde talia aiis, nisi in hanc insigne jam documentum mortalibus dedero. ¹¹ Centuriones armati Mettum ^k circumstant. rex cetera, ut orsus erat, peragit. Quod bonum, faustum, felixque sit populo Romano ac mihi, vobisque, Albani; populum omnem Albanum Romam traducere in animo est; civitatem dare plebi; primores in patres legere; unam urbem, unam rempublicam facere. Ut ex uno quondam in duos populos divisa Albana res est, sic nunc in unum redeat. Ad hæc Albana pubes, inermis ab armatis septa, in variis voluntatibus, communi tamen metu cogente, silentium tenet. Tum Tullius: Mette Puffeti, inquit, si ipse discere posses fidem ac fœdera servare, vivo tibi ea disciplina a me adhibita esset. Nunc quoniam tuum insanabile ingenium est, at tu tuo supplicio doce humanum genus ea sancta credere, quæ a te violata sunt. Ut igitur paullo ante animum inter Fidenatem Romanamque rem ancipitem gessisti, ita jam corpus passim distrahendum dabis. Exinde, ¹² duabus admotis quadrigis, in currus earum distentum inligat Mettum. deinde in diversum iter equi concitati, lacerum in utroque curru corpus, qua inhæserant vinculis membra, portantes. Avertere omnes a tanta fœditate spectaculi oculos. Primum ultimumque illud ¹³ supplicium apud Romanos exempli parum memoris legum humanarum fuit. in aliis gloriari licet, nulli gentium mitiores placuisse pœnas.

XXIX. Inter hæc jam præmissi Albam^l erant equites, U. C. 57. qui multitudinem traducerent Romam. Legiones deinde A. C. 665. ductæ ad diruendam urbem. Quæ ubi intravere portas, Alba diu-
non quidem fuit tumultus ille, nec pavor, qualis captarum ta.
esse urbium solet; quum, effractis portis, stratisve ariete muris, aut arce vi capta, clamor hostilis et cursus per urbem armatorum omnia ferro flammaque miscet: sed silentium triste ac tacita mœstitia ita defixit omnium animos, ut, præ metu obliti quid relinquerent, quid secum ferrent,

^k Mettum del. Gron.

^l Albam l. Albani Gron.

¹¹ Centuriones armati Mettum circumstant] Reduximus vocem Mettum, quæ in nuperis editionibus incuria operarum ommissa erat; sed exstat in Campano, Andrea; ut et eam in MSS. omnibus comparere testatur Jac. Gronovius, et habent quinque e nostris.

¹² Duabus . . quadrigis] Quaternis

hinc inde equis. Hic equos, non currus intelligi apparet ex eo quod sequitur, in currus earum.

¹³ Supplicium . . . exempli] Supplicium in quo daretur exemplum acerbitatis ab humanitatis legibus abhorrens.

Albani Ro-
morum mi-
grant.

deficiente consilio, rogitantesque alii alios, nunc in liminibus starent, nunc errabundi domos suas, ¹⁴ ultimum illud visuri, pervagarentur. Ut vero jam equitum clamor exire jubentium instabat, jam fragor tectorum quæ diruebantur, ultimis urbis partibus audiebatur, pulvisque ex distantibus locis ortus, velut nube inducta omnia impleverat; raptim ¹⁵ quibus quisque poterat elatis, quum larem ac penates, tectaue, in quibus natus quisque educatusque esset, relinquentes exirent: jam continens agmen migrantium impleverat vias: et conspectus aliorum mutua miseratione integrabat lacrimas. vocesque etiam miserabiles exaudiebantur; mulierum præcipue, quum obsessa ab armatis templa augusta præterirent, ac velut captos relinquerent Deos. Egressis urbem Albanis, Romanus passim publica privataque omnia tecta adæquat solo, unaque hora ¹⁶ quadringentorum annorum opus, quibus Alba steterat, excidio ac ruinis dedit. Templis tamen Deum (ita enim edictum ab rege fuerat) temperatum est.

Cælius
mons urbi
additus.

XXX. Roma interim crescit Albæ ruinis. dupliciter civium numerus. ¹⁷ Cælius additur urbi mons; et, quo frequentius habitaretur, eam sedem Tullus regiæ capit, ibique habitavit. Principes Albanorum ¹⁸ in Patres, ut ea quoque pars reipublicæ cresceret, legit Tullios^m, Servilios, Quintiosⁿ, Geganos, Curiatios, Cælios: ¹⁹ templumque ²⁰ ordi-

^m Julios Gron. Crev.

ⁿ Quintios Ead.

14 *Ultimum illud*] Ultima illa vice: quemadmodum apud Curt. l. IV. c. 43. *hoc jam tertio*. Vulgo editi habent *ultimum illas*, nempe domos, *visuri*. *Illud* legi affirmat Gronovius in scriptis omnibus et antiquioribus editis. Firmant tres e nostris codd. Vetus-
tissimus quidem omnium habet *illas*; sed duæ ultimæ litteræ *us* a recentiore manu sunt, et alio atrimento.

15 *Quibus quisque poterat*] Hellenismus, pro *his quæ quisque poterat*. Sic l. IV. c. 39. *Quibus poterat saucius ductis secum*.

16 *Quadringentorum*] Sequitur Livius eundem calculum, quem Virgil. l. Æn. v. 276. et Justinus, l. XLIII. c. 1. Dionysius cum plerisque numerat annos 429, quibus Alba steterit.

17 *Cælius . . . mons*] De hoc monte vid. quæ habent Dion. II. et III. et Tac. IV. Annal. c. 65.

18 *In Patres . . . legit*] Patriciorum ordini adscripti; et, si qua senatoria loca vacabant, in ea allegit.

19 *Templumque*] Fecit curiam, quæ

Hostilia appellata est, quod esset templum senatus ab se aucto. Senatus haberi non poterat, nisi in loco ab auguribus consecrato, quod *templum* appellabatur.

20 *Ordini ab se aucto*] Eo sensu dici videtur hic auctus a Tullo ordo senatorius, quod earum gentium ab eo numerus auctus esset, ex quibus senatores legebantur. Neque enim verisimile est ipsorum senatorum numerum tunc auctum fuisse. Nam imperante Romulo, post ictum cum Tatius factus, senatorum numerum ad ducentos creverisse perquam probabile est. Vid. not. 14. ad c. 17. supra. Tarquinius Priscus postea centum addidit: (vid. infra c. 35.) tuncque trecentos fuisse senatores ex Dion. l. III. constat. Itaque quod supra dicitur, a Tullo principes Albanorum in Patres lectos fuisse, id ita intelligendum videtur, ut patriciorum ordini adscripti fuerint: nisi si qui forte loca tum in ordine senatorio vacantia expleverint.

ni ab se aucto curiam fecit, ²¹ quæ Hostilia usque ad patrum nostrorum ætatem adpellata est. et, ut omnium ordinum viribus aliquid ex novo populo adjiceretur, equitum decem ²² turmas ex Albanis legit. Legiones et veteres eodem supplemento explevit, et novas scripsit. Hæc fiducia virium Tullus Sabinis bellum indicit, genti ea tempestate secundum Etruscos opulentissimæ viris armisque. Utrumque injuriæ factæ, ac res nequidquam erant repetitæ. Tullus ad ²³ Feroniæ fanum mereatu frequenti negotiatores Romanos comprehensos querebatur. Sabini suos prius in ²⁴ lucum confugisse ac Romæ retentos. hæc causæ belli ferebantur. Sabini, haud parum memores, et suarum virium partem Romæ ab Tatio locatam, et Romanam rem nuper etiam adjectione populi Albani auctam, circumspicere et ipsi externa auxilia. Etruria erat vicina, proximi Etruscorum Veientes. Inde, ob residuas bellorum iras maxime sollicitatis ad defectionem animis, voluntario traxere: et apud vagos quosdam ex inopi plebe etiam merces valuit. ²⁵ Publico auxilio nullo adjuti sunt. valuitque apud Veientes (nam de ceteris minus mirum est) pacta cum Romulo ²⁶ induciarum fides. Quum bellum utrumque summa ope ²⁷ pararent, ²⁸ vertique in eo res videretur, utri prius arma inferrent, ²⁹ occupat Tullus in agrum Sabinum transire. Pugna atrox ad silvam Malitiosam fuit. ubi et peditum quidem robore, ceterum equitatu aucto nuper, plurimum Romana acies valuit. Ab equitibus repente invectis turbati ordines sunt Sabinorum: nec pugna deinde illis constare, nec fuga explicari sine magna cæde potuit.

XXXI. Devictis Sabinis, quum in magna gloria magnisque opibus regnum Tulli ac tota res Romana esset, nun-

^o pararetur Gron.

²¹ *Quæ Hostilia*] Quum diruta esset, dictatore Cesare, decretum fuit ut instauraretur, et pro Hostilia, Julia appellaretur.

²² *Turmas*] *Turma* quæsi *terma* dicta est, quod terdenis equitibus constaret. Festus.

²³ *Feroniæ*] *Feronia* dea vel nympha fuit, de qua varii varia afferunt. Vid. Dion. II. et III. et Servium ad VII. Æn. v. 799. et VIII. v. 564.

²⁴ *Lucum*] *Asylum* a Romulo apertum, nec aliunde septo elausum, ut indicat Dion. I. III.

²⁵ *Publico auxilio*] Auxilio publice a Veientibus decreto, quod Veiens populus publico consiliomitteret.

²⁶ *Induciarum*] Quæ ruptæ quidem ipso regnante Tullo fuerant, sed vi-

dentur fuisse renovatæ. Vid. infra c. 42. et ea quæ ibi annotabimus. Romulus autem hic appellatur, quia primus illarum auctor. Perizonius Animadv. Histor. c. 4. scripsisse Livium censet *Pacta cum Tullo*.

²⁷ *Pararent*] Hæc est scriptorum omnium lectio, teste Jac. Gronovio. Consentiant quatuor regii, et Sorbonicus. Vulgo *pararetur*: parvo sane discrimine. Sed vel ideo recedendum non erat a vet. codicum auctoritate.

²⁸ *Vertique in eo res videretur*] Et multum interesse ad summam belli videretur.

²⁹ *Occupat ... transire.*] i. e. festinat transire.

U. C. 100.

A. C. 652.

Bellum cum Sabinis.

Lapidibus
pluit in Al-
bano mon-
te.

ciatum regi Patribusque est, in monte Albano lapidibus pluisse. Quod quum credi vix posset, missis ad id visendum prodigium, in conspectu,³⁰ haud aliter quam quum grandinem venti glomeratam in terras agunt, crebri cecidere cœlo lapides. Visi etiam audire vocem ingentem ex summi cacuminis luco, ut patrio ritu sacra Albani facerent, quæ, velut Diis quoque simul cum patria relictis, oblivioni dederant: et aut Romana sacra susceperant, aut fortunæ, ut fit, obirati, cultum reliquerant Deum. Romanis quoque ab eodem prodigio novemdiale sacrum publice susceptum est: seu voce cœlesti ex Albano monte missa, (nam id quoque traditur) seu aruspicum monitu. mansit certe sollemne, ut, quandoque idem prodigium nunciaretur, feriæ per novem dies agerentur. Haud ita multo post pestilentia laboratum est. unde quum pigritia militandi oriretur, nulla tamen ab armis quies dabatur ab bellicoso rege; salubriora etiam credente militiæ, quam domi, juvenum corpora esse: donec ipse quoque longinquo morbo est implicatus. Tunc adeo fracti simul cum corpore sunt spiritus illi feroces, ut, qui nihil ante ratus esset minus regium, quam sacris dedere animum, repente omnibus magnis parvisque superstitionibus obnoxius degeret, religionibusque etiam populum impleret. vulgo jam homines cum statum rerum, qui sub Numa rege fuerat, requirentes, unam opem ægris corporibus relictam, si pax veniaque ab Diis impetrata esset, credebant. Ipsum regem tradunt, volentem commentarios Numæ, quum ibi quædam occulta sollemnia sacrificia Jovi Elicio facta invenisset,³¹ operatum his sacris se abdidisse: sed non rite inritum aut curatum id sacrum esse; nec solum nullam ei oblatam cœlestium speciem, sed ira Jovis sollicitati prava religione, fulmine ictum cum domo³² conflagrassse. Tullus magna gloria belli regnavit annos duos et triginta.

Tulli mor-
bus et mors.

V. C. 114.
A. C. 638.

Ancus Mar-
cius rex c-
lectus.

XXXII. Mortuo Tullo, res, ut institutum jam inde ab initio erat, ad Patres redierat: hique interregem nominaverant. quo comitia habente, Ancum Marcium regem populus creavit: Patres fuere auctores. Numæ Pompilii regis nepos, filia ortus, Ancus Marcius erat. qui, ut regnare cœpit, et avitæ gloriæ memor, et quia proximum regnum,

30 * *Haud aliter quam quum grandinem*] Et vero hæc ipsa res erat: nec lapides illi quidquam aliud, quam grandem in modum et magnitudinem lapidum formata.

31 * *Operatum*] Sacrorum verbum. Virgilius, Georg. I. 339. *latis operatus in herbis.*

32 *Conflagrassse*] Plerique scriptores, teste Dion. l. III. Tulli mortem

Ancus Marcio successoris ejus adscribunt: qui captato tempore, quo turbida ac præcellosa tempestas solitudinem circa regiam fecerat, cum globo amicorum irruerit, obtruncatisque rege ac conjuge filiisque ejus, ignem aliquot locis adibus subjecerit, ac deinde in vulgus rumorem de fulmine sparserit.

cetera egregium, ab una parte haud satis prosperum fuerat, aut neglectis religionibus, aut prave cultis; ³³ longe^p anti-
 quissimum ratus, sacra publica, ut ab Numa instituta erant, Sacra rite
colenda esse
rat.
 facere; omnia ea ex commentariis regis ³⁴ pontificem^q, in
³⁵ album relata, proponere in publico jubet. inde et civibus
 otii cupidis, et finitimis civitatibus facta spes, in avi mores
 atque instituta regem abiturum. Igitur Latini, cum qui-
 bus, Tullo regnante, ictum fœdus erat, sustulerant animos :
 et, quum incursionem in agrum Romanum fecissent, repeten-
 tibus res Romanis superbe responsum reddunt; desidem
 Romanum regem inter sacella et aras acturum esse regnum
 rati. ³⁶ Medium erat in Anco ingenium, et Numæ, et Ro-
 muli memor : et, præterquam quod avi regno magis neces-
 sariam fuisse pacem credebat, quum in novo, tum feroci
 populo; etiam, quod illi contigisset otium, sine injuria id
 se haud facile habiturum : tentari patientiam, et tentatam
 contemni : temporaque esse Tullo regi aptiora, quam Nu-
 mæ. Ut tamen, quoniam Numa in pace religiones institu-
 isset, a se bellicæ ceremoniæ proderentur; nec gererentur
 solum, sed etiam indicerentur bella aliquo ritu; jus ab an-
 tiqua gente Æquiculis, quod nunc feciales habent, descri-
 psit, quo res repetuntur. Legatus, ubi ad fines eorum venit, Belli indi-
cendi ritus.
 unde res repetuntur, capite velato ³⁷ filo (lanæ velamen est)
*Audi, Jupiter; inquit, audite, fines; (cujuscumque gentis
 sunt, nominat) ³⁸ audiat fas. Ego sum publicus nuncijs po-
 puli Romani, juste pieque legatus venio, verbisque meis fides
 sit. Peragit deinde postulata. Inde Jovem testem facit;*

^p longeque Gron. ^q add. maximum Gron.

³³ *Longe antiquissimum*] Rem sibi ante alias omnes curandam, providendam. Plerique scripti et omnes editi præferunt *longeque*. At manifestum est particulam *que* vacare, quod observavit Gronovius. Quum igitur idem affirmet eam abesse a duobus scriptis, non dubitavimus eradere.

³⁴ *Pontificem*] Vulgati adjiciunt *maximum*: sed a compluribus scriptis et antiquioribus editis abest illa vox, teste J. Fr. Gronovio: nec eam agnoscunt quinque e nostris codicibus. Jac. Gronovius insuper observat non modo supra c. 20. *pontificem* nude et sine additamento a Livio nominari, sed et l. II. c. 2. et c. 27. nec ante pontificis maximi mentionem reperiri apud nostrum, quam l. III. c. 54. Quæ quum ita sint, judicavimus vocem *maximum* hic esse a mala manu, ac proude tollendam.

³⁵ *Album*] Tabulam gypso fortasse

obductam, aut alia qua simili mate-
ria.

³⁶ *Medium erat in Anco ingenium*] In Anco ingenium erat pacis simul et belli artibus temperatum, ex Romuli indole, et ex Numæ, mistum.

³⁷ *Filo lanæ velamen est*] Hæc nobis locutio suspecta est. Possis tamen exponere: velamen est e filo laneo: vel, tolerabilius fortasse, *capite velato filo*, id est, velatus filo caput: *lanæ*, sive e lana, *velamen est*. De filo vid. not. 34. ad c. 20. supra.

³⁸ *Audiat Fas*] *Fas lex divina est*, inquit Isidor. l. V. Orig. c. 9. *jus, lex humana*. Unde et Serv. ad I. Georg. v. 269. *fus et jura interpretatur divina humanaque jura. Nam ad religionem, inquit, fas; jura pertinent ad homines*. Hic igitur feialis testatur ipsum Fas, sive leges divinas, quas ab iis, quibus bellum indicit, violatas esse contendit.

Si ego injuste impieque illos homines illasque res dedier nuncio populi Romani mihi exposco, tum ³⁹ *patriæ compotem me nunquam siris* [†] *esse. Hæc, quum fines suprascendit, hæc, quicumque ei primus vir obvius fuerit, hæc, portam ingrediens, hæc, forum ingressus, paucis verbis carminis concipiendique juri-jurandi mutatis, peragit. si non deduntur, quos exposcit, diebus tribus et triginta* ⁽⁴⁰ *tot enim sollemnes sunt)* *peractis, bellum ita indicit: Audi, Jupiter, et tu, Juno, Quirine, Diique omnes caelestes, vosque terrestres, vosque inferni, audite. Ego vos testor, populum illum* (quicumque est, nominat) *injustum esse, neque jus solvere. Sed de istis rebus in patria majores natu consulemus, quo pacto jus nostrum adipiscamur.* ⁴¹ *Cum his nunciis Romam ad consulendum redit. Confestim rex his ferme verbis Patres consulebat: Quorum rerum, litium, caussarum condixit pater patratus populi Romani Quiritium patri patrato priscorum Latinorum hominibusque priscis Latinis, quas res dari, fieri, solvi oportuit, quas res nec dederunt, nec fecerunt, nec solverunt, dic, inquit ei, quem primum sententiam rogabat, quid censet? Tum ille: Puro pioque duello querendus censeo, itaque* ⁴² *consentio, consensicoque. Inde ordine alii rogabantur: quandoque pars major eorum, qui aderant, in eandem sententiam ibat, bellum erat consensu* ⁴³ *. Fieri solitum, ut fecialis hastam ferratam, aut sanguineam præustam ad fines eorum ferret, et, non minus tribus puberibus præsentibus, diceret: Quod populi priscorum Latinorum hominesque prisci Latini adversus populum Romanum Quiritium fecerunt, deliquerunt, quod po-*

[†] *siras* Gron. Crev. majorem post *consensu*.

⁵ *consensum* Crev. Gronoviana tollit interpunctionem

³⁹ *Patriæ compotem me nunquam siras esse*] Tres optimi e nostris codd. pro *siras* habent *siris*, id est, siveris: ut voluit Gronovius.

⁴⁰ *Tot enim sol-mnes sunt*] Tot enim sunt jure feccialium præscripti dies, quos elabi necesse sit antequam bellum indicatur.

⁴¹ *Cum his*] His peractis.

⁴² *Quorum rerum*] Supple *gratia, causa*, hoc sensu: Quibus de rebus convenit patri patrato populi Romani cum patre patrato priscorum Latinorum, (in illo nempe fœdere, quod regnante Tullo ietum esse cum Latinis initio capitis hujus Livius memoravit) . . . quas quidem res nec fecerunt . . . de iis die, quid censet?

⁴³ *Consentio*] Supple *bellum*: i. e. mea sententia bellum indici et fieri decerno. Populus nempe jubebat bellum, senatus consentiebat, ut pa-

tet ex formula indicendi belli, quæ infra sequitur, et ex c. 6. l. VIII. *Consensit et senatus bellum.*

⁴¹ *Bellum erat consensum*] Hanc optimam lectionem unius codicis a Gronovio inspecti audacter recepimus. *Bellum consensum* eadem figura dicitur, qua *bellum consentio, consensit et senatus bellum*. Participium autem *consensus* reperitur apud Gellium, l. XV. c. 26. Distinctionem quoque mutavimus eodem auctore Gronovio, et novæ periodi initium fecimus ab his verbis *fieri solitum*. Vulgati habent: *bellum erat consensu fieri solitum, ut feccialis*.

⁴⁵ *Hastam . . . sanguineam*] Vel e sanguineo frutice, de quo Plinius l. XVI. c. 18. vel sanguine cruentatam. Vid. Turneb. Advers. l. VIII. c. 23. et l. XI. c. 17.

pulus Romanus Quiritium bellum cum priscis Latinis jussit esse, senatusque populi Romani Quiritium censuit, consensit, conscripserit, ut bellum cum priscis Latinis fieret; ob eam rem ego populusque Romanus populis priscorum Latinorum hominibusque priscis Latinis bellum indico facioque. id ubi dixisset, hastam in fines eorum emittebat. Hoc tum modo ab Latinis repetitæ res, ac bellum indictum: moremque cum posteris acceperunt.

XXXIII. Ancus, demandata cura sacrorum flaminibus sacerdotibusque aliis, exercitu novo conscripto profectus, Politorium, urbem Latinorum, vi cepit; secutusque morem regum priorum, qui rem Romanam auxerant hostibus in civitatem accipiendis, multitudinem omnem Romanam traduxit. et, quum circa Palatium, sedem veterum Romanorum, Sabini Capitolium atque arcem, Cœlium montem Albani inpleissent; Aventinum novæ multitudini datum. additi eodem haud ita multo post, Tellenis Ficanaque capitis, novi cives. Politorium inde rursus bello repetitum, quod vacuum occupaverant prisci Latini. eaque causa diruendæ urbis ejus fuit Romanis, ne hostium semper receptaculum esset. Postremo, omni bello Latino Medulliam compulso, aliquamdiu ibi ⁴⁶ Marte incerto, varia victoria, pugnatum est: nam et urbs tuta munitionibus, præsidioque firmata valido erat, et, castris in aperto positis, aliquoties exercitus Latinus cominus cum Romanis signa contulerat. Ad ultimum, omnibus copiis conquisitis, Ancus ⁴⁷ acie primum vincit: inde, ⁴⁸ ingenti præda potitus, Romam redit, tum quoque multis millibus Latinorum in civitatem acceptis; quibus, ut jungeretur Palatio Aventinum, ⁴⁹ ad Murciae datæ sedes. ⁵⁰ Janiculum quoque adjectum; non inopia

Bellum cum Latinis.

Aventinus mons additus.

Janiculum urbi conjunctum.

⁴⁶ *veteres Romani Gron. Crev.*

⁴⁶ *Marte incerto, varia victoria]* Inanis repetitio. Dicitur duas postremas voces, temere insertum glossæ.

⁴⁷ *Acie primum vincit]* Dion. l. III. captam ab Anco Medulliam scribit. Et vero ipse Livianæ narrationis contextus postulare videtur, ut indicetur, quid illa urbe fuerit factum: præsertim quum, nisi ejus mentio fiat, non satis appareat, quid hic opus sit *ad primum*. Itaque suspicari fortasse possumus excidisse hic nonnullas voces, quibus captam eam Livius significaverat.

⁴⁸ *Ingenti præda potitus]* MSS. omnes Gronovii, *potens*: quibus adstipulantur quatuor regii nostri codices, et Sorbonicus, et Andreas. Eodem allu-

dit codex e Biblioth. Victorina, qui habet *petens*.

⁴⁹ *Ad Murcia]* Circa ædem Veneris Murciae. Murcia quasi Murtea. Murtea autem primo dicta fuerat, vel quia myrtus Veneri sacra, vel a myrteto prope hanc ædem consito. Alii Murciae desideria deam fuisse volunt, quæ homines murcidos, sive ignavos faceret.

⁵⁰ *Janiculum]* Sic dictum, sive a Jano, qui ibi vel sit sepultus, vel habitaverit; sive, auctore Festo, quod per eum, tanquam per *januam*, populus Romanus transierit in agrum Etruscum. Id tum communium ab Anco, non vere adjectum aut conjunctum urbi videtur. Vid. nott. 56. et 27. ad c. 10. et 51. l. II.

loci, sed ne quando ea arx hostium esset. ⁵¹ id non muro solum, sed etiam, ob commoditatem itineris, ⁵² ponte sublicio, tum primum in Tiberi^o facto, conjungi urbi placuit. Quiritium quoque fossa, haud parvum munimentum a planioribus aditu locis, Anci regis opus est. Ingenti incremento rebus auctis, quum in tanta multitudine hominum, discrimine recte an perperam facti confuso, facinora clandestina fierent, carcer ad terrorem incrementis audaciæ media urbe, imminens foro, ædificatur. Nec urbs tantum hoc rege crevit, sed etiam ager finesque. Silva Mæsia Veientibus adempta, usque ad mare imperium prolatum, et in ore Tiberis Ostia^a urbs condita: salinæ circa factæ, egregieque rebus bello gestis, ædis⁷ Jovis Peretrii amplificata.

Imperii finis prolata.

U. C. 191. A. C. 631. L. Tarquinius Romanus venit.

XXXIV. Anco regnante, Lucumo, vir impiger ac divitiis potens, Romam commigravit, cupidine maxime ac spe magni honoris, cujus adipiscendi Tarquiniis (nam ibi quoque peregrina stirpe oriendus erat) facultas non fuerat. ⁵³ Demarati² Corinthii filius erat; qui, ob seditiones domo profugus, quum Tarquiniis forte consedisset, uxore ibi ducta, duos filios genuit. Nomina his Lucumo atque Aruns fuerunt. Lucumo superfuit patri, bonorum omnium hæres: Aruns prior quam pater moritur, uxore gravida relicta. Nec diu manet superstes filio pater: qui quum, ⁵⁴ ignorans nurum ventrem ferre, inmemor in testando nepotis decessisset, puero, post avi mortem in nullam sortem bonorum nato, ab inopia Egerio inditum nomen. Lucumoni contra, omnium hæredi bonorum, quum divitiæ jam animos facerent, auxit ducta in matrimonium Tanaquil, summo loco nata,

Ejus genus et fata.

^o Tiberin Crev.   * Hostia Gron.   ^s ades Gron. Crev.   ² Demarati Crev.

⁵¹ *Id non muro solum*] Intellige, non *conjungi*, quod sequitur, sed *cingi*, *muniri*, aut aliud quid simile. Non enim in urbem tunc inclusum fuit Janiculum, ut modo observavimus. Sæpe suppleri hoc modo aliquod verbum necesse est in oratione pluribus membris consistente. Vid. not. 24. ad e. 67. l. III. infra.

⁵² *Ponte . . . in Tiberim facto*] Sic habere veterem suum librum testatur Sigonius. Consensit Victorin. codex. Sic et Epitome: *pontem in Tiberim fecit*. Itaque judicavimus vulgatam lectionem *in Tiberi* ab iis esse, qui et supra e. 18. *fecerant in capite Numæ*, ubi emendavimus ex scriptis quamplurimis *in caput*.

⁵³ *Demarati*] De Demarati origine et casibus plura habet Dion. l. III.

⁵⁴ *Ignorans nurum ventrem ferre*] Notabilis hic nobis locutio occurrit in duobus codicibus: *ignorans nurus ventrem*. Verbum *ferre* in iis non comparet. Cogitent eruditi an non hæc vera sit Livii scriptura. certe hæc figura loquendi non sapit librarii manum. Et firmat Horatius, *Epod.* 17. *Tausque venter Pactumeius*: id est, Pactumeius (hoc nomen erat ejus quem Camidia pro filio suo ostentabat) Pactumeius vere natus ex te est, ex utero tuo vere prodiit. Eodem modo usus est Tacitus appellatione *uteri*: *Annal.* l. I. c. 59. *Subjectus servitio uxoris uterus*; et *XV.* 23. *Jam senatus uterum Poppæ commendaverat diis*. Plura consimilia exempla collegit doctissimus Bentleius in nota ad Horatii locum modo memoratum.

et ⁵⁴ quæ haud facile iis, in quibus nata erat, humiliora sineret ea quæ innupsisset. Spernentibus Etruscis Lucumoniem exsule advena ortum, ferre indignitatem non potuit; oblitaque ingenitæ erga patriam caritatis, dummodo virum honoratum videret, consilium migrandi ab Tarquiniis cepit. Roma est ad id potissimum visa. in novo populo, ubi omnis repentina atque ex virtute nobilitas sit, futurum locum forti ac strenuo viro: regnasse Tatium Sabinum: accessit in regnum Numam a Curibus: et Ancum ⁵⁶ Sabina matre ortum, ⁵⁷ nobilemque una imagine Numæ esse. Facile persuadet, ut cupido honorum, et cui Tarquiniæ materna tantum patria esset. Sublatis itaque rebus commigrant Romam. Ad Janiculum forte ventum erat. ibi ei, carpento sedenti cum uxore, aquila, suspensis demissa leniter alis, pileum aufert: superque carpentum cum magno clangore volitans, rursus, velut ministerio divinitus missa, capiti apte reponit. inde sublimis abiit. Accepisse id augurium læta dicitur Tanaquil, perita, ut vulgo Etrusci, cœlestium prodigiorum mulier. Excelsa et alta sperare complexa virum jubet. ⁵⁸ eam alitem ea regione cœli et ejus Dei nunciam venisse. circa summum culmen hominis auspiciam fecisse. levasse humano superpositum capiti decus, ut divinitus eadem redderet. Has spes cogitationesque secum portantes, urbem ingressi sunt; domicilioque ibi comparato, L. Tarquinius ⁵⁹ Priscum edidere nomen^a. ⁶⁰ Romanis^b conspi-

^a nomen edidere Crev.

^b Jam et Romanis Gron. Crev.

⁵⁵ *Quæ haud facile*] Quæ haud æquo animo pateretur eam domum, in quam nubendo transierat, humiliorem esse ea unde orta erat. Gronovius ex certissima conjectura jussit legi *quæ innupsisset*, quem prius haberetur *quam innupsisset*.

⁵⁶ *Sabina matre*] Perizonius Anim. Hist. c. 3. legi jubet *Sabino patre*: quum Sabina mater objici Anco non possit, ut quæ regis Numæ filia ingentem claritudinem filio conciliaret; quemadmodum hoc ipso Iſco Tanaquil agnoscit his verbis, *nobilemque una imagine Numæ esse*. Contra Sabinus pater recte objici Anco potest, homo peregrinus, nec ulla re notus, præterquam suo cum Pompilia matrimonio. Unde Seneca Ep. 108. *Anci pater nullus: Numæ nepos dicitur*.

⁵⁷ *Nobilem . . . una imagine*] Ex solo avo Numa claritudinem ac nobilitatem trahere. Imagines majorum suorum in celebriore domus parte asservabant Romani: non omnium tamen, sed eorum qui curulem magistratum gessissent, quorum poster-

nobiles nuncupabantur. Hinc imagines pro nobilitate. Quid sit autem curulis magistratus, vid. in not. ad c. 7. l. IV.

⁵⁸ *Eam . . . ea . . . ejus*] Per epiphonema. Magna illi portendi, sive spectaretur ea ales quæ auspiciam fecisset, sive ea regio cœli unde venisset, sive is deus, nempe Jupiter, cujus nuncia esset.

⁵⁹ *Priscum*] Sigonius existimat delendam esse hanc vocem. Longe enim verisimilius esse putat Tarquinius non cognominatum fuisse Priscum, nisi multis post annis, ut a Superbo, qui eodem nomine ac prænomine erat, distingueretur. Atque ita censet Dion. l. IV. Eam vocem ab uno e MSS. suis abesse testatur Hearnius.

⁶⁰ *Jam et Romanis . . . et ipse quoque*] Voculas *jam et*, ac *quoque* ignorat Andreas. Eas itidem abesse a sex membranis et primis editionibus affirmat Gronovius. Nec agnoscent tres e nostris optimi. Et quid iis opus?

cuum eum novitas divitiarumque faciebant: et ipse⁶ fortunam benigno adloquio, comitate⁶¹ invitandi, beneficiisque quos poterat sibi conciliando, adjuvabat; donec in regiam quoque de eo fama perlata est: notitiamque eam brevi, apud regem⁶² liberaliter dextreque obeundo officia, in familiaris amicitiae adduxerat jura, ut publicis pariter ac privatis consiliis⁶³ bello⁴ domique interesset: et, per omnia expertus, postremo tutor etiam liberis regis testamento institueretur.

Moritur
Ancus.

XXXV. Regnavit Ancus annos quatuor et viginti, cuiuslibet superiorum regum belli pacisque et artibus et gloria par. Jam filii prope puberem aetatem erant. eo magis Tarquinius instare, ut quam primum comitia regi creando fierent. Quibus indicis, sub tempus pueros venatum ablegavit. isque primus et petisse ambitiose regnum, et orationem dicitur habuisse ad conciliandos plebis animos compositam:⁶⁴ *quam, se non rem novam petere: quippe qui non primus, quod quisquam indignari mirarique posset, sed tertius Romae peregrinus regnum adfectet: et Tatium non ex peregrino solum, sed etiam ex hoste, regem factum: et Numam, ignarum urbis, non petentem, in regnum ultro uditum. Se, ex quo sui potens fuerit, Romam cum conjuge ac fortunis omnibus commigrasse: majorem partem aetatis ejus, qua civilibus officiis jungantur homines, Romae se, quam in vetere patria, vixisse. domi militiaeque⁶⁵ sub haud paenitendo magistro, ipso Anco rege, Romana se jura, Romanos ritus didicisse. Obsequio et observantia in regem cum omnibus, benignitate erga alios cum rege ipso certasse.* Haec eum haud falsa memorantem ingenti consensu populus Romanus regnare jussit. Ergo virum, cetera egregium, secuta, quam in petendo habuerat, etiam regnantem ambitio est. nec minus regni sui firmandi, quam augenda reipublicae memor,⁶⁶ centum in Patres legit; qui

Tarquinius
regnum am-
bit.

C. C. 138.
A. C. 614.
Eligitur.

⁶ et ipse quoque Gron. Crev.

⁴ belli Crev.

61* *Invitandi*] Nempe ad caenam, ad epulas.

62* *Liberaliter dextreque*] Eo modo qui et ingenium ac nobilem hominem deceret, et solertem probaret. *Liberalitate* est id quod homine libero dignum est.

63 *Belli domique*] Vulgo *bello domique*. Sed pro ea scriptura quam admisimus, faciunt duo e regis codd. probatissimi, et solennis loquendi consuetudo.

64 *Quum, se non rem novam*] Eliminanda videtur particula *quum*, cui nihil est quod respondeat. Unus e nostris codd. habet *tum*; alius habuit, sed recentiore manu mutatum est in *cum*. Illud *tum* oriri potuit ex ultima

syllaba vocis *compositam*. Deleatur sive *tum*, ut superfluum, sive *cum*, ut turbans etiam orationis structuram.

65* *Sub haud paenitendo magistro*] Sub magistro, cujus eum paenitere non debeat: idque dictum accipe *κατὰ μαθήσια*, et idem valere puta, ac si dixisset: quum summo cum honore appellare possit; cujus discipulum fuisse sibi honori esse intelligat.

66 *Centum in Patres legit*] Plebeios homines centum, clarissimos quosque virtute factisque, primo in patriciorum ordinem, deinde in senatum allegit. Tunc trecentorum senatorum numerus expletus est, quum antea ducenti forent. Dion. l. III.

deinde ⁶⁷ minorum gentium sunt adpellati. factio haud dubia regis, cujus beneficio in curiam venerant. Bellum primum cum Latinis gessit, et oppidum ibi Apiolas vi cepit: prædaque inde majore, quam quanta belli fama fuerat, re-
 vecta, ludos opulentiùs instructiusque, quam priores reges, fecit. Tum primum ⁶⁸ circo, qui nunc maximus dicitur, designatus locus est. loca divisa Patribus equitibusque, ubi ⁶⁹ spectacula sibi quisque facerent; fori adpellati. Spectare ⁷⁰ furcis duodenos ab terra spectacula alta sustinentibus pedes. Ludicrum fuit equi pugilesque, ex Etruria maxime aditi. sollemnes deinde annui mansere ludi, Romani Magnique varie adpellati. Ab eodem rege et circa forum privatis ædificanda divisa sunt loca; porticus tabernæque factæ.

XXXVI. Muro quoque lapideo circumdare urbem parabat, quum Sabinum bellum cœptis intervenit. Adeoque ea subita res fuit, ut prius Anienem transirent hostes, quam obviam ire ac prohibere exercitus Romanus posset. Itaque trepidatum Romæ est. et primo dubia victoria magna ntrinque cæde pugnatum est. Reductis deinde in castra hostium copiis, datoque spatio Romanis ad comparandum de integro bellum, Tarquinius, equitem maxime suis desse viribus ratus, ad Ramnes, Titienses, Luceres, quas centurias Romulus scripserat, addere alias constituit, suoque insignes relinquere nomine. Id quia inaugurato Romulus fecerat, negare Attus ^e Navius, inclitus ea tempestate augur, neque mutari, neque novum constitui, nisi aves addixissent, posse. Ex eo ira regi mota, eludensque artem, (ut ferunt) *Agedum*, inquit, ⁷¹ *divine tu, inaugura, fieri ne possit, quod nunc ego mente concipio.* Quum ille, in augurio rem expertus, profecto futuram dixisset; *Atqui hoc ^f animo agitavi*, inquit, *te novacula cotem discissurum. cape hæc, et perage quod aces tuæ fieri posse portendunt.* tum illum haud cunctanter discidisse cotem ferunt. ⁷² Statua Atti ^g capite velato, quo in loco res acta est, ⁷³ in comitio, in gradibus ipsis ad lævam curiæ

^e Accius Gron. Crev.   ^f hæc Ead.   ^g Atti l. Accii posita capite etc. Gron.

⁶⁷ * *Minorum gentium*] Minus insignium familiarum. Nempe *majorum gentium Patres* habiti et dicti sunt ii, qui originem ducebant ab iis quos Romulus ex primis Romanis, ac deinde ex Sabinis, etiam quos Tullus ex Albanis in Patres legerat.

⁶⁸ *Circo*] Ejus descriptionem vid. apud Dion. l. III.

⁶⁹ *Spectacula*] Sedilia e quibus spectarent.

⁷⁰ * *Furcis duodenos*] E spectaculis, sive sedilibus, altis duodenos ab terra

pedes: quæ quidem sedilia furcis sustinebantur.

⁷¹ *Divine tu, inaugura*] Andreae editio, omnium princeps: *Divine, inaugurato.*

⁷² *Statua Accii capite velato*] Delevimus verbum *posita*, quod Sigonius invexit; Gronovius in compluribus scriptis non comparere affirmat, quatuor regii nobis inspecti codices et Sorbonicus ignorant.

⁷³ * *In Comitio*] Comitium fuit pars fori Romani, cui nomen ab eo, quod

fuit: cotem quoque eodem loco sitam fuisse memorant, ut esset ad posteros miraculi ejus monumentum. Auguriis certe sacerdotioque augurum tantus honos accessit, ut nihil belli domique postea, nisi auspicato, gereretur: concilia populi, exercitus vocati, ⁷⁴ summa rerum, ubi aves non admisissent, ⁷⁵ dirimerentur. Neque tum Tarquinii de equitum centuriis quidquam mutavit: numero alterum tantum adjecit, ut ⁷⁶ mille et octingenti equites in tribus centuriis essent. ⁷⁷ Posteriores modo sub iisdem nominibus, qui additi erant, adpellati sunt: quas nunc, quia ⁷⁸ geminatae sunt, ⁷⁹ sex vocant centurias.

XXXVII. Hac parte copiarum aucta, iterum cum Sabinis confligitur. Sed praeterquam quod viribus creverat Romanus exercitus, ex occulto etiam additur dolus, missis, qui magnam vim lignorum, in Anienis ripa jacentem, ardentem in flumen conjicerent: ventoque juvante accensa ligna, ⁸⁰ et pleraque, in ratibus incompacta, sublicis quum haerent, ⁸¹ pontem incendunt^b. Ea quoque res in pugna terrorem adtulit Sabinis. ⁸² Effusis eadem fugam impediit: multique mortales, quum hostem effugissent, in flumine ipso perire: quorum fluitantia arma ad urbem cognita in Tiberi prius pene, quam nunciari posset, insignem victoriam fecere. Eo praelio praecipua equitum gloria fuit. utrimque ab cornibus positos, quum jam pelleretur media peditum suorum acies, ita incurrisse ab lateribus ferunt, ut non sisterent modo Sabinas legiones ferociter instantes cedentibus, sed su-

Sabini funduntur.

^b succendunt Gron. Crev.

Illic primum populus Romanus coire, sive ad Cemita convenire ceperat.

⁷⁴ *Summa rerum*] Denique ea quae in republica maximi momenti sunt.

⁷⁵ *Dirimerentur*] Differrentur, rejicerentur in aliud tempus.

⁷⁶ *Mille et octingenti*] Quomodo duplicatus equitum numerus mille et octingentos dederit, non satis apparet. Romulus tres equitum centurias conscripsit, supra c. 13. Tullus (supra 30.) decem turmas ex Albanis legit: quae, quum singulae tricenis equitibus constarent, universae trecentos efficiunt. Itaque, si Livium solum consulamus, sexcentos tantum equites ante Tarquinium habemus. Dionys. l. II. scribit mille ferme equites a Romulo relictos fuisse: qui numerus, eum iis quos Tullus addidit, justo major erit.

⁷⁷ *Posteriores*] Solummodo ii, qui additi erant, appellati sunt posteriores, sub iisdem tamen nominibus: ita ut Rammenses, Titienses, Lucreis poste-

riores dicerentur.

⁷⁸ *Geminatae sunt*] Ex ordinatione Ser. Tullii, de qua infra c. 43.

⁷⁹ *Sex centurias*] Sic dictas *sex* ⁸² *effusis*, quia omnium antiquissimae. Huic refer *sex* illa *suffragia*, de quibus Festus.

⁸⁰ *Et pleraque in ratibus*] Quorum major pars in rates imposita erat. Quum tamen hunc pontem et ratibus fuisse scribat Dionysius, et ligna, quae in eum Romani immiserunt, omnia, non tantum pleraque, scaphis fuisse delata, non aspernanda videtur Gronovii conjectura: *et pleraque ratibus impacta sublicisque quum haerent*.

⁸¹ *Pontem*] Quem Sabini fecerant ad confluentes Tiberis et Anienis.

⁸² *Effusis*] Multo aptius esset, quod subjicit Jac. Gronovius, *et fusi*. *Fusi* enim recte opponuntur pugnantibus, non item *effusi*. Et similiter infra, VII. 33. *et fluvie coaluerat in effluve*.

bito ⁸³ in fugam averterent: Montes effuso cursu Sabini petebant, et pauci tenere; maxima pars, ut ante dictum est, ab equitibus in flumen acti sunt. Tarquinius, instandum perterritis ratus, præda captivisque Romam missis, spoliis hostium (votum id Vulcano erat) ingenti cumulo accensis, pergit porro in agrum Sabinum exercitum inducere: et, quamquam male gesta res erat, nec gesturos melius sperare poterant, tamen, quia consulendi res non dabat spatium, iere obviam Sabini tumultuario milite. iterumque ibi fusi, perditis jam prope rebus, pacem petiere.

XXXVIII. Collatia, et quidquid ⁸⁴ circa Collatiam agri Collatia Sabinis adempta. erat, Sabinis ademptum. ⁸⁵ Egerius (fratris hic filius erat regis) Collatiæ in præsidio relictus. deditosque Collatinos ita Formula deditiois. accipio, eamque deditiois formulam esse. Rex interrogavit: *Estisne vos legati oratoresque missi a populo Collatino, ut vos populumque Collatinum ⁸⁶ dederetis? Sumus. Estne populus Collatinus in sua potestate? Est. ⁸⁷ Deditisne vos, populumque Collatinum, urbem, agros, aquam, terminos, delubra, utensilia, divina, humanaque omnia, in meam populi que Romani ditionem? Deditimus. At ego recipio.* Bello Sabino ^k perfecto, ⁸⁸ Tarquinius triumphans Romanam rediit. inde priscis Latinis bellum fecit. ubi nusquam ad universæ rei dicationem ventum est: ad singula oppida circumferendo Bellum cum Latinis. arma, omne nomen Latinum domuit. Corniculum, Ficulea ^m vetus, Cameria, Crustumerium, Ameriola, Medullia, Nomentum, hæc de priscis Latinis, aut qui ad Latinos defecerant, capta oppida. Pax deinde est ² facta. Majore inde animo pacis opera inchoata, ⁸⁹ quam quanta mole Pacis opera. gesserat bella: ut non quietior populus domi esset, quam militiæ fuisset. Nam et muro lapideo, cujus exordium operis Sabino bello turbatum erat, urbem, qua nondum munerat, cingere parat: et infima urbis loca circa forum aliasque in-

ⁱ verterent Gron.

^k Sabino bello Gron. Crez.

^l nomen omne Ead.

^m Ficulea Ead.

ⁿ est del. Ead.

⁸³ *In fugam averterent*] Sic quatuor regii codices et Sorbonicus: sic et complures Gronoviani. Vulgo *in fugam verterent*.

⁸⁴ *Circa Collatiam*] Scripti quamplurimi: *citra Collatiam*.

⁸⁵ *Egerius .. Collatia in prasidio relictus*] In eam urbem imperium a patre accepit, nullis nec juris nec temporis limitibus definitum. Atque inde ipsi et posteris Collatini cognomen. Dion. l. III.

⁸⁶ *Ut... dederetis*] Campani editio, *dedatis*: quod quidem magis placeret.

⁸⁷ *Deditisne vos populumque Collatinum*] Sigonius exturbaverat particulam *que*. Eam reposuimus, admo-

nente Jac. Gronovio, qui sic habere complures scriptos docet, quibus assentitur Campani editio, cum quatuor regii codd. et Sorbonico. Firmant quoque ea que præcedunt, *ut vos populumque Collatinum dedatis*.

⁸⁸ *Tarquinius triumphans*] Hæc prima apud Livium triumphii mentio occurrit. Et vero non desunt scriptores, qui Tarquiniū hujus pompæ repertorem fuisse scribant: quamquam Dion. et Plut. ejus originem ad Romulum referunt. Brevis triumphii descriptio habetur infra, III. 29.

⁸⁹ *Quam quanta mole*] Quam quanta vi, quanto molimine, quanto apparatu bella gesserat.

terjectas collibus convalles, quia ex planis locis haud facile evehebant aquas, cloacis ⁹⁰ e fastigio in Tiberim ductis siccat: et aream ad ædem in Capitolio Jovis, quam voverat bello Sabino, jam præsentiente animo futuram olim amplitudinem loci, occupat fundamentis.

Servius
Tullius.

XXXIX. Eo tempore in regia prodigium visu eventuque mirabile fuit. Puerο dormienti, cui Ser. Tullio nomen fuit, caput arsisse ferunt multorum in conspectu. Plurimo igitur clamore inde ad tantæ rei miraculum orto excitos ⁹¹ reges. et quum quidam ⁹² familiarium aquam ad restinguendum ferret, ab regina relictum: ⁹³ sedatoque eam tumultu, moveri vetuisse puerum; donec sua sponte experrectus esset. Mox cum somno et flammam abiisse. Tum abducto in secretum viro Tanaquil, *Viden' tu puerum hunc, inquit, quem tam humili cultu educamus?* ⁹⁴ *Scire licet hunc lumen quondam rebus nostris dubiis futurum, præsidiumque regis adflicte. proinde* ⁹⁵ *materiam ingentis publice privatique decoris omni indulgentia nostra nutriamus.* Inde puerum liberum loco coeptum haberi, erudiri que artibus, ⁹⁶ quibus ingenia ad magnæ fortunæ cultum excitantur. Evenit facile, quod Diis cordi esset. Juvenis exivit vere indolis regis. nec, quum quæreretur gener Tarquinio, quisquam Romanæ juventutis ulla arte conferri potuit: filiamque ei suam rex despondit. Hic quacumque de causa tantus illi honos habitus, credere prohibet serva natum eum, parvumque ipsum servisse. Eorum magis sententiæ sum, qui, Corniculo capto, Ser. Tullii, qui princeps in illa urbe fuerat, gravidam viro occiso uxorem, quum inter reliquas captivas cognita esset, ob ⁹⁷ unicam nobilitatem ab regina Romana prohibitam ferunt servitio partum, Romæ edidisse Prisci Tarquinii^a domo. Inde tanto beneficio et inter mu-

^a in Prisci T. . . Gron. Crev.

90 *E. fastigio*] Gronovius a compluribus MSS. et vet. editis abesse testatur particulam *e*. Duo e nostris optimi eam habent, sed ante vocem *cloacis*. Legamus cum Gronovio *cloacis fastigio ductis*, i. e. per proclive ductis, ita ut totum opus a Tiberi flumine ad caput cloacarum in fastigium assurgeret.

91 *Reges*] Regem ac reginam.

92 *Familiarium*] Antiquè pro servorum. Seneca Ep. 47. (Majores nostri, domivum, patrenfamilie appellaverunt: servos, quod adhuc in minimis dicitur, familiares.)

93 *Sedatoque eam tumultu*] Sic dedit Gronovius ex conjectura quam

tueatur duo ex MSS. Hearnii. Antea edebatur *seduloque jam*.

94 * *Scire licet*] Ex hoc prodigio intelligere possumus.

95 * *Materiam ingentis*] Hunc puerum, qui magnum erit et republicæ, et domini nostræ deus.

96 *Quibus ingenia*] Quarum ope homines eos spiritus concipiunt, ut possint magnam fortunam splendide ac decenter sustinere. *Cultus magna fortuna* hic intelligitur de his omnibus, que principibus viris dignitatem quandam et auctoritatem conciliant.

97 * *Unicam*] Liximiam, præcellentem.

lieres familiaritatem auctam, et puerum, ut in domo a parvo eductum, in caritate atque honore fuisse: fortunam matris, quod capta patria in hostium manus venerit, ut serva natus crederetur, fecisse.

XL. Duodequadragesimo ferme anno, ex quo regnare cœperat Tarquinius, non apud regem modo, sed apud Patres plebemque, longe maximo honore Ser. Tullius erat. Tum Anci filii duo etsi antea semper pro indignissimo habuerant, se patrio regno tutoris fraude pulsos, regnare Romanæ advenam, ⁹⁸ non modo civicæ, sed ne Italicæ quidem stirpis; tum impensius ⁹⁹ his indignitas crescere, si ne ab Tarquinio quidem ad se rediret regnum, sed præceps inde porro ad servitia caderet: ut in eadem civitate post ¹ centesimum fere annum, quam Romulus Deo prognatus, Deus ipse, tenuerit regnum, donec in terris fuerit, id servus serva natus possideat. tum commune Romani nominis, tum præcipue id domus suæ dedecus fore, si, Anci regis virili stirpe salva, non modo advenis, sed servis etiam, regnum Romæ pateret. Ferro igitur eam arcere contumeliam statuunt. ² Sed et injuriæ dolor in Tarquinium ipsum magis, quam in Servium, eos stimulabat: et quia gravior ultor cædis, si superesset, rex futurus erat, quam privatus: tum, Servio occiso, quemcumque alium generum delegisset, eundem regni heredem facturus videbatur. Ob hæc ipsi regi insidiæ parantur. Ex pastoribus duo ferocissimi delecti ad facinus, quibus consueti erant uterque agrestibus ferramentis, in vestibulo regiæ, quam potere tumultuosissime, specie rixæ in se omnes adparitores regiois convertunt; inde, quum ambo regem adpellarent, clamorque eorum penitus in regiam pervenisset, vocati ad regem pergunt. Primo uterque vociferari, et certatim alter alteri obstrepere, coerciti ab lictore, et jussi ³ in vicem dicere, tandem obloqui desistunt. Unus rem ex composito orditur. Cum ^o intentus in eum se ^{Tarquinius occiditur.} rex totus averteret, alter elatam securim in caput dejecit: relictoque in vulnere telo, ambo se foras eiciunt.

XLI. Tarquinium moribundum quum, qui circa erant, excepissent, illos fugientes lictores comprehendunt. clamor

^o Dum Gron. Crev.

⁹⁸ Non modo civicæ] Non modo non. Vid. infra, l. II. c. 23. et l. IV. c. 3.

⁹⁹ His indignitas crescere] His, filiis Anci. Indignitas, indignatio: quemadmodum l. V. c. 45. Inde primum miseratio sui, deinde indignitas, atque ex ea ira animos cepit.

¹ Centesimum fere] Centesimus jam et duodequadragesimus agebatur annus, ex quo Romulus decesserat.

Sed filii Anci consulto decurtant annorum numerum ad augendam invidiam ex ipsa temporum vicinitate.

² Sed et] Tres affert causas, cur regi potius ipsi, quam Servio, insidias paraverint; quæ distinguuntur tribus hisce particulis *Et, Et, Tum*. Recte igitur admonet Gronovius expungendam esse voculam *quia* in hoc secundo membro *et quia gravior*.

³ In vicem] Alternatim.

Servius curam rerum cepisset.

inde concursusque populi, mirantium quid rei esset. Tanaquil inter tumultum claudi regiam jubet, arbitros ejecit^p: simul, quæ curando vulneri opus sunt, tamquam spes subesset, sedulo comparat: simul, si destituat spes, alia præsidia molitur. Servio prope adito quum pene exsanguem virum ostendisset; dextram tenens orat, ne inultam mortem soceri, ne soerum inimicis ludibrio esse sinat. *Tuum est, inquit, Servi, si vir es, regnum; non eorum, qui alienis manibus pessimum facinus fecere. Erige te, Deosque duces sequere, qui clarum hoc fore caput divino quondam circumfuso igni portenderunt. Nunc te illa cælestis¹ excitet flamma. nunc expurgiscere vere. Et nos peregrini regnavimus. Qui sis, non unde natus sis, reputa. Si tua re subita consilia torpent, at tu mea sequere.* Quum clamor inpetusque multitudinis vix sustineri posset, ex superiore parte ædium per fenestras, in novam viam versas, (habitabat enim rex² ad Jovis Statoris) populum Tanaquil adloquitur: *Jubet bono animo esse, sopitum fuisse regem subito ictu, ferrum haud alte in corpus descendisse, jam ad se redisse. Inspectum vulnus, absterso cruore. omnia salubria esse, confidere prope diem ipsum eos visuros. Interim Ser. Tullio jubere populum aucto audientem esse. Eum jura redditurum, obitumque alia regis munia esse³.* Servius cum⁴ trabea et lictoribus prodit; ac, sede regia sedens, alia decernit, de aliis consulturum se regem esse simulat. Itaque, per aliquot dies, quum jam exspirasset Tarquinius, eclata morte, per speciem alienæ fungendæ vicis suas opes firmavit. tum demum palam facto, et comploratione in regia orta, Servius præsidio firmo munitus, primus injussu populi, voluntate Patrum regnavit. Anci liberi, jam tum⁵ comprehensis sceleris ministris, ut vivere regem, et tantas esse opes Servii nunciatum est, Suessam Pometiam exsulatum icrant.

C. C. 176.
A. C. 576.
Servius a senatu regnare jussus.

^p ejecit Gron. Crev.

¹ esse del. Ead.

^r tunc Ead.

⁴ *Excitet . . . expurgiscere vere*] Eleganter alludit ad somnum illum ejusdem Servii pueri, de quo supra c. 39.

⁵ *Ad Jovis Statoris*] Ædem. Ellipsis usitatissima. Sic supra c. 33. *ad Murcia*.

⁶ *Sopitum*] Usu sensuum mentisque privatum, in deliquium animi lapsum. Sic infra, VIII. 6. *Impactus mo ita est saxo, ut sopiretur.*

⁷ *Obitumque alia regis munia*] Parum interest. Sed tamen Jac. Gronovius annotavit quamplurimos scriptos apponere esse: quod exhibent quoque tres e nostris.

⁸ *Trabea*] Sueton. in libro de ge-

nere vestium, teste Servio ad VII. Æn. v. 612. tria dicit esse genera trabearum. Unum diis sacratum, quod est tantum de purpura. Aliud regium, quod est purpureum, habet tamen album aliquid. Tertium augurale, de purpura et cocco. *Trabea* nomen inde fuisse volunt, quod quibusdam velut *trabibus*, seu fasciis diversicoloribus distingueretur: quod tamen non convenit in eam que diis sacra erat. Et usi, post reges exactos, consules, sed raro ac certis occasionibus, manente saltem republica; triumphantes; augures; Equites, in transvectione quorum, Idibus Quintilibus.

XLII. Nec jam ⁸ publicis magis consiliis Servius, quam privatis, munire opes. et ne, qualis Anci liberum animus adversus Tarquinium fuerat, talis adversus se ⁹ Tarquinii liberum esset, duas filias juvenibus regiis, Lucio atque Arunti Tarquiniis, jungit. ¹⁰ Nec rupit tamen fati necessitatem humanis consiliis, quin invidia regni etiam inter domesticos infida omnia atque infesta faceret. Peropportune ad presentis quietem status bellam cum Veientibus (¹¹ jam enim induciae exierant) aliisque Etruscis sumtum. In eo bello et virtus et fortuna enituit Tullii. fusoque ingenti hostium exercitu, haud dubius rex, seu Patrum, seu plebis animos periclitaretur, Romam rediit. ¹² Adgrediturque inde ad ¹³ pacis longe maximum opus. Ut, quemadmodum Numa divini auctor juris fuisset, ita Servium conditorem omnis in civitate discriminis ¹³ ordinumque, quibus inter gradus dignitatis fortunæque aliquid interlucet, posterifama ferrent. ¹⁴ Censum enim instituit, rem saluberrimam tanto futuro imperio: ex quo belli pacisque munia non viritum, ut ante, sed pro habitu pecuniarum fierent. Tum classes ¹⁵ centuriasque et ¹⁶ hunc ordinem ex censu descripsit, vel paci decorum, vel bello.

Filias Tarquiniis collocat.

U. C. 197.
A. C. 555.
Censum instituit.

XLIII. Ex iis, qui centum millium ¹⁷ æris, aut majore

^{*} ad del. Ead.

⁸ *Publicis . . . consiliis*] Consiliis, quæ ad parandas sibi publicæ, apud senatum, apud populum, vires spectarent. *Privatis*, quæ privatas insidias, per domestica necessitudinum et affinitatum munimenta, præcaverent.

⁹ *Tarquinii liberum*] Vid. quæ infra annotabimus ad c. 46.

¹⁰ *Nec rupit tamen fati necessitatem . . . , quin*] Fati necessitas potentior fuit humanis consiliis: nec potuit Servius impedire, quin . . .

¹¹ *Jam . . . induciae exierant*] Jamdudum exierant, si eæ intelligantur induciae, quas in centum annos Romulus fecerat: quum ab ipsius morte centum jam et quadraginta anni effluxerint. Dicamus ergo eas fuisse regnante Tullo instauratas. Vid. sup. c. 30.

¹² *Aggrediturque inde pacis longe maximum opus*] Sex codices Gronovio inspecti habent *ad pacis*: quibus accedunt duo e nostris. In eo, qui est omnium quos tractavimus antiquissimus, non exstat *ad*, sed aliquo spaciolo dividuntur voces *inde pacis*, ut appareat voculam illam erasam fuisse.

¹³ *Ordinumque*] Variorumque ordinum, in quos pro vario dignitatis fortunæque gradu distributi cives, non jam permixti aut confusi, sed eleganter a sese mutuo distincti conspiciuntur.

¹⁴ *Censum . . . instituit*] Jussit cives omnes dare nomina, et æstimare pecunia possessiones suas, addito juramento, se vere illas et bona fide æstimasse; adscriptis ætatis annis, et parentum nominibus, atque etiam liberorum et conjugum; ad hæc, quam quisque regionem urbis, quemve pagum incoleret. Censum quinto quoque anno exeunte agi debebat. Fuere et alia præclara Servii instituta, quæ a Livio prætermissa fuisse memorat Dion. l. IV.

¹⁵ *Centurias*] Sic dietas, non a centenario civium numero, quem omnes fortasse aliquanto, pleræque multis partibus excedebant; sed exemplo sumpto ab equestribus centuriis, quæ initio centum equitibus constabant.

¹⁶ *Hunc ordinem*] Qui hodieque manet.

¹⁷ *Æris*] Assium libralium. Igitur primæ classis census, si millesima

Classes. rem, census haberent, octoginta confecit centurias, quadragenas ¹⁸ seniorum ac juniorum. Prima classis omnes adpellati. Seniores, ad urbis custodiam ut præsto essent: juvenes, ut foris bella gererent. arma his imperata, galea, clipeum, ocreæ, lorica; omnia ex ære. hæc ut tegumenta corporis essent. tela in hostem, hastaque et gladius. Additæ huic classi ¹⁹ duæ fabrum centuriæ, quæ sine armis stipendia facerent. datum munus, ut machinas in bello ferrent. Secunda classis intra centum usque ad quinque et septuaginta millium census instituta; et ex his, senioribus junioribusque, viginti conscriptæ centuriæ: arma imperata, ²⁰ scutum pro clipeo, et præter lorica omnia eadem. ²¹ Tertiæ classis in quinquaginta millium census esse voluit. totidem centuriæ et hæc, eodemque discrimine ætatum, factæ: nec de armis quidquam mutatum; ocreæ tantum ademtæ. In quarta classe census quinque et viginti millium, totidem centuriæ factæ. arma mutata, ²² nihil præter hastam et verutum datum. Quinta classis aucta, centuriæ triginta factæ: fundas lapidesque missiles hi secum gerebant. ²³ in his ²⁴ accensi, cornicines, ²⁵ tibicinesque, in tres

æris ad argentum proportio servetur, æstimari poterit marcis, seu selibris argenti Parisiensibus 156. cum duabus uncis: secundæ, 117. cum tribus semunciis: tertiæ, 78. cum una uncia: quartæ, 39. cum una semuncia: quintæ, 17. cum tribus semunciis. Rationes hujus æstimationis attulimus in disputatione de ponderibus et pecuniis. Ille autem census intelligendus est, non de redditu annuo, sed de sorte ipsa bonorum uniuscujusque classis.

18 *Seniorum*] Qui sextum et quadragesimum ætatis annum attigissent. *Juniorum*, a decimo septimo ætatis anno ad quadragesimum sextum. Vid. A. Gell. l. X. c. 28. Hac de re accurate disputat Lipsius l. l. de Militia Rom. Dial. 2.

19 *Duæ fabrum centuria*] Has Dionysius secundæ classi, verus fortasse, attribuit.

20 *Scutum pro clipeo*] Clypeus rotundus et brevior. Scutum, teste Polyb. l. VI. formæ oblongæ, quatuor pedes longum, latum duos cum semisse, ut totum corpus protegeret: ideoque datum secundæ classi, qua lorica non haberet. Posteaquam Romani milites stipendium de publico accepere, senta omnibus data fuisse auctor est Liv. VIII. 2.

21 *Tertiæ classis*] *Tertiæ classis*

centurias in, id est usque ad quinquaginta millium census esse voluit. Vox *centurias* hic supplenda est, quomodo *centurie* infra, et *secundæ classis vocentur*. Possis quoque delere voculam *in*.

22 *Nihil præter hastam et verutum*] Probabilis arma assignat Dionysius huic classi, scutum, hastam, et gladium. Neque enim verisimile videtur duas classes, et quidem numerosissimas, levi armaturæ attributas fuisse. Et fortasse hic pro *verutum* legendum est *scutum*.

23 *In his*] In harum triginta centuriarum numero inclusi. Sic enim tota universarum centuriarum summa numerum imparem servabit: quod Servium voluisse verisimile est, ut ultima centuria sperare posset futurum, ut divisis æqualiter in duas partes ceterarum omnium sententiis, suffragio suo res tota inclinaretur. Id enim etsi vix, ac ne vix quidem futurum erat, tamen spes illa omnino præcidenda infimæ plebi non fuit, ut mitius acciperet immutatum suffragiorum ordinem. Dionysius, nulla accensorum facta mentione, duas cornicinum tubicinumque centurias addit triginta hujusce classis centuriis.

24 *Accensi*] Quinam hi sint *accensi* in unam peculiarem centuriam con-

centurias distributi. ²⁶ Undecim millibus hæc classis censebatur. Hoc minor census reliquam multitudinem habuit, inde una centuria facta est immunis militia. Ita pedestri exercitu ornato distributoque, equitum ex primoribus civitatis duodecim scripsit centurias. ²⁷ Sex item alias centurias tribus ab Romulo institutis sub iisdem, quibus inauguratæ erant, nominibus fecit. Ad equos emendos ²⁸ dena millia æris ex publico data; ²⁹ et, quibus equos alerent, viduæ adtributæ, quæ bina millia æris in annos singulos penderent. Hæc omnia in dites a pauperibus inclinata onera. Deinde est honos additus. non enim (ut ab Romulo traditum ceteri servaverant reges) viritim suffragium eadem vi eodemque jure promiscue omnibus datum est: sed gradus facti, ut neque exclusus quisquam suffragio videretur, et vis omnis penes primores civitatis esset. Equites enim vocabantur primi; octoginta inde primæ classis centuriæ: ibi ³⁰ si variaret, quod raro incidebat, ut secundæ classis vocarentur: nec fere unquam infra ita descenderent, ut ad infimos pervenirent. ³¹ Nec mirari oportet, hunc ordinem,

tributi, hand facile est decernere. *Accensos* colligitur ex Festo in vocibus *Adcensi* et *Adscriptitii*, et ex Varrone, l. III. de vita pop. Romani, dictos eos fuisse, qui legionibus adscribi et accenseri solerent, extra numerum censumque legionum, ut in demortuorum locum subrogarentur, interim inter leviter armatos pugnaturi. Hinc *accensos* in legione commemorat Livius, VIII. 2. qui leviter armati erant, et in postremam aciem rejiciebantur. Ex his quoque dabantur adjutores centurionibus, teste eodem Varrone ibidem. Nominabantur *accensi* sive *adcensi*, propterea quod ad censum legionum additi forent. Sed hic quærimus speciale aliquod ministerium, quod qui exerceant, possent cum cornicinibus tubicinibusque comparari. *Accensi* etiam fuere in magistratum apparitoribus, ducto, ut videtur, et nomine, et ipsa re ab *accensis* illis militaribus. Videndum an credi debeat hos, qui et imperatorum in bello et magistratum in urbe imperiis exequendis præsto essent, fuisse in unam peculiarem centuriam conjectos, et de iis hoc loco agere Livium.

²⁵ *Tubicines*] Magis plâceret *tubicines*. Dionys. habet Σάλπισται.

²⁶ *Undecim millibus*] Dionysius, duodecim millibus et quingentis.

²⁷ *Sex item*] Præter duodecim superiores centurias equitum, sex item

alias fecit e tribus ab Romulo institutis. Eadem tamen iis nomina servavit, quibus inauguratæ erant. Itaque dicebantur *Ramenses primi*, *Ramenses secundi*; *Titenses primi*, &c. quod diserte docet Festus.

²⁸ *Dena millia æris*] Quæ æstimari possunt marci argenti 16. cum quinque uncis. *Bina millia æris*, 3. cum una uncia.

²⁹ *Et quibus equos alerent, viduæ adtributæ*] Quis unquam sic locutus est? *viduæ quibus alerent equos*. Recte Gronovius videtur reponere: *et qui equos alerent*, id est, ut haberent in sumptum, quo alerent equos. Sic Cicero, l. XI. ad Att. ep. 11. *ut sit qui utamur*, et XIII. 23. *habere qui utar*.

³⁰ *Si variaret*] Si in diversas partes irent prima illa suffragia . . . , mos fuit, sive oportebat, *ut secundæ classis centuria vocarentur*. Sin autem consentirent octodecim equitum, et octoginta primæ classis centuriæ, nihil jam opus erat reliquis classes ad suffragium vocari. Fuerunt enim omnino ad Livii mentem centuriæ 191. ex Dionysii autem sententia, 193. Utroque autem modo prima classis sola cum equitum centuriis ceteras omnes classes numero suffragiorum vincebat.

³¹ *Nec mirari oportet*] Nec mirari oportet hanc centuriarum descriptionem, quæ nunc est, non quadrare ad

qui nunc est, post expletas quinque et triginta tribus, ³² duplicato earum numero, centuriis juniorum seniorumque, ad

centurias seniorum juniorumque secundum institutam ab Servio summam, postquam, expletis quinque et triginta tribus, prope duplicatus est earum, nempe tribuum, numerus. Servius enim, quadrifariam urbe divisa regionibus collibusque, tribus appellavit eas partes, quæ habitabantur: ita ut hæ Servianæ tribus regionibus et locis descriptæ sint, non etiam generibus hominum, quorum habita ratio fuerat in antiquis tribubus Ramnensium, Titensium, Luцерum. (Vid. not. 96. ad c. 13. supra.) Tribus igitur a Servio institutæ nihil quidquam ad centuriarum distributionem numerumque initio pertinere. At postea in iis centuriæ inclusæ sunt. Unde factum est, ut aucto tribuum numero, augeri necesse fuerit et centuriarum numerum. His autem tribubus, in quas urbs divisa erat, quæque ideo urbanae dicebantur, nomina iudidit Servius ducta a regionibus urbis, quæ unicuique assignatæ erant: Palatinamque, Suburanam, Collinam, et Esquilinam vocavit.

³² *Duplicato*] Quatuor tribus urbanas instituit Servius. Universum quoque agrum Romanum pariter divisit: quot vero in partes, non satis inter auctores constat. Ceterum, quum Livius tribus unam et viginti factas scribat anno u. c. 259. l. II. c. 21. adjecta tum, ut videtur, Claudia tribu, nec antea mentionem fecerit aucti tribuum numeri; eundemque tribuum numerum appellet in iudicio Coriolani Dionysius, l. VII. admodum verisimile est viginti tribus a Servio relictas: quo ex numero si demas urbanas quatuor, efficitur rusticæ tribus sexdecim initio fuisse. Quæ autem tribus, quum initio viginti fuerint, ad quinque et triginta postea excrevere, earum haud immerito dici potest duplicatus quodammodo numerus.

Explicatis jam singulis pene difficillimi huius loci vocibus, explanandum superest, quid sit id quod hic paucissimis verbis, atque adeo obscure a Livio indicatur. Ceterum, ut in re pervertista, ejusque levia admodum apud antiquos scriptores vestigia extant, expectandum non est, ut plana omnia et aperta faciamus.

Si qua in eam rem aut certa plane, aut saltem probabilia ex veterum monumentis eruerunt doctissimi viri, Sigonius, Gruchius &c. ea afferemus. Primo igitur docet Livius institutum ab Servio circa centurias, et classes, et comitia centuriata, ordinem immutatum postea fuisse: quod idem testatur Dionysius, qui etiam addit mutationem illam ejusmodi fuisse, ut rem in causam plebis inclinaret. 2º. Ex verbis Livii colligere possumus illam mutationem ex eo ortam esse, quod, centuriis in tribus postmodum inclusis, augeri non potuerit tribuum numerus, quin simul et centuriarum numerus augetur. Quod quidem centuriæ factæ sint tribuum partes, id aliunde etiam probatur: tum ex eo quod quæ centuriæ a Livio appellantur, (XXIV. 7. Aniensium juniorum: XXVI. 22. Veturia juniorum, et Veturia seniorum: XXVII. 6. Galeria juniorum) eæ omnes tribuum sint cognomines: tum ex eo quod passim in comitiis centuriatis mentio occurrit tribuum; ut apud nostrum, l. V. c. 18. apud Cic. IIª. Agraria, n. 4. tum ex eo denique, quod Cicero pro Plancio, n. 49. centuriam vocet partem tribus. 3º. Probabile videtur non ita auctum esse centuriarum numerum, ut singulæ classes pro portione crescerent: sed additamentum illud ita divisum fuisse, ut prima classis suffragiorum numero reliquas universas vincere desineret. Id suadere videtur locus insignis e Phil. IIª. n. 22. in quo Cicero narrat Dolabellæ comitiis non primam modo, sed et secundam classem ad suffragia vocatam fuisse. Admodum enim verisimile est his comitiis nullam varietatem in suffragiis primæ classis fuisse, quum dictator Cæsar Dolabellam consulenti esse juberet, ut Cicero testatur ejusdem orationis n. 80. Si ergo his temporibus prima classis plures centurias etiamnum habuisset, quam ceteræ quatuor universæ, nihil fuisset opus, ut secunda classis in suffragia mitteretur. 4º. De tempore, quo centuriæ ad tribuum divisionem traductæ fuere, nihil certi afferre possumus: nisi quod hæc mutatio facta videtur esse ante annum u. c. 358. quo Livius in comitiis centuriatis jure-vocatarum tribuum mentionem

institutam ab Ser. Tullio summam non convenire. quadrifariam enim urbe divisa regionibus collibusque, quæ habitabantur partes, Tribus eas adpellavit; ut ego arbitror, ab tributo: nam ejus quoque æqualiter ex censu conferendi ab eodem inita ratio est. Neque hæc tribus ad centuriarum distributionem numerumque quidquam pertinere.

XLIV. Censu perfecto, quem maturaverat metu legis Servius Iustus de ³³ incensis latæ cum vinculorum minis mortisque, edixit, trum condidit. ut omnes cives Romani, equites peditesque, in suis quisque centuriis, ³⁴ in campo Martio prima luce adessent. Ibi instructum exercitum omnem ³⁵ suovetaurilibus lustravit. idque conditum lustrum adpellatum, quia is censendo finis factus est. Millia octoginta eo lustro civium censa dicuntur. Adjicit ³⁶ scriptorum antiquissimus Fabius Pictor, Numerus civium. eorum, qui ferre arma possent, eum numerum fuisse. Ad eam multitudinem urbs quoque amplificanda visa est. Addit duos colles, Quirinalem Viminalemque. inde ³⁷ deinceps Urbs amplificata. ³⁸ auget Esquilias: ibique ipse, ut loco dignitas fieret, habitat. Aggere et fossis et muro circumdat urbem. ita

facit, l. V. c. 18. 5º. Denique, si quis quærat, quoniam modo centuriæ in tribubus includi potuerint, quum centuriæ ex censu, tribus ex regionibus descriptæ essent; respondebimus nullius non ordinis ac census homines in unaquaque tribu fuisse, quum tribus non generibus hominum, sed regionibus descriptæ essent. Igitur quicumque in Palatina tribu, v. g. censum primæ classis haberent, ii in duas aut plures centurias distribuebantur: similiter ii qui secundæ, tertiæ &c. classium censum haberent. At rem ulterius persequi, numerumque centuriarum in unaquaque tribu inclusarum statuere velle, prorsus divinare est. Fuit et alia mutatio circa suffragiorum ordinem, sed quæ nihil ad hunc locum pertineat. Vid. c. 18. l. V.

33 *Incensis*] Iis qui censi non fuisse.

34 *In campo Martio*] In agro urbis inter et Tiberim sito: quem postea campum Martium appellatum fuisse Livius memorat, II. 5. Vid. quæ annotabimus ad hunc locum.

35 *Suovetaurilibus*] Circumductis ter circum exercitum verre, ariete, tauro; deinde Marti immolatis. Pro verre Dionysius habet hircum. Sed eum refellere videtur ipsa *suovetaurilium* appellatio. Supra c. 28. mentio jam facta est lustralis sacrificii, quod

fortasse idem est cum his *suovetaurilibus*. Alia reperitur appellatio hujus sacrificii, *soltaurilia*: qua de voce vid. Festum.

36 *Scriptorum antiquissimus Fabius Pictor*] Eorum qui historiam apud Romanos scripsere, antiquissimus: qui tamen recens admodum auctor videbitur, si comparetur ad primordia urbis Romæ. Vixit enim secundi Punici belli temporibus, ut testatur Livius infra, XXII. 7. Scripsisse eum Græce tradit Dionys. l. I. Latine, docet Cicero, II. de Or. 53. et l. de Leg. 6. ut videatur utraque lingua idem argumentum tractasse. Eum plus æquo favisse Romanis in historia, et interdum studiosiorem fuisse patriæ, quam veritatis, arguit Polyb. I. 14. et III. 8. et 9. Ceterum, etsi nemo ante eum Romanus justam historiam condiderat, tamen Fasti, Commentarii, Annales a pontificibus componebantur, de quibus vid. nostrum, IV. 2. et ea quæ ibi annotabimus.

37 *Deinceps] Continuo ordine. Etenim mons Esquilinus Viminali proximus est.

38 *Auget Esquilias*] Additis ædificiis et incolis. *Esquilie* autem fortasse appellationem acceperant ab *Esculis*, quomodo mons *Viminalis*, idemque *Fagutalis*, a *viminibus* et *fagis*; itemque mons *Querquetulanus*, qui postea *Cælius*, a *quercetis*.

pomœrium profert. Pomœrium, verbi vim solam intuentes, ³⁹ postmœrium interpretantur esse. Est autem magis circa murum locus, quem in condendis urbibus quondam Etrusci, qua murum ducturi erant, certis circa terminis inaugurato consecrabant: ut neque interiore parte ædificia ⁴⁰ inœnibus continuarentur, quæ nunc vulgo etiam ⁴¹ conjungunt; et extrinsecus puri aliquid ab humano cultu pateret soli. Hoc spatium, quod neque habitari, neque arari fas erat, non magis quod post murum esset, quam quod murus post id, pomœrium Romani adpellarunt. et in urbis incremento semper, quantum mœnia processura erant, tantum termini hi consecrati proferebantur.

Communia
sacra Rom.
et Latino-
rum.

XLV. Aucta civitate magnitudine urbis, formati omnibus domi et^t ad belli et ad pacis usus, ne semper armis opes acquirerentur, consilio augere imperium conatus est, simul et aliquod addere urbi decus. Jam tum erat inclitum Dianæ Ephesiæ fanum: id communiter a civitatibus Asiæ factum fama ferebat. Quum consensum Deosque consociatos laudaret mire Servius inter proceres Latinorum, cum quibus publice privatimque hospitia amicitiasque de industria junxerat; sæpe iterando eadem perpulit tandem, ut ⁴² Romæ fanum Dianæ populi Latini cum populo Romano facerent. Ea erat confessio, caput rerum Romam esse, de quo toties armis certatum fuerat. ⁴³ Id quamquam omissum jam ex omnium cura Latinorum, ob rem toties infeliciter tentatam armis, videbatur; uni se ex ⁴⁴ Sabinis fors dare visa est privato consilio imperii recuperandi. Bos in Sabinis nata cuidam patrifamiliæ dicitur, miranda magnitudine ac specie. Fixa per multas ætates cornua in vestibulo templi Dianæ monumentum ei fuere miraculo. Habita, ut erat, res prodigii loco est: et cecinere vates, cujus civitatis eam civis ⁴⁵ Dianæ immolasset, ibi fore im-

Bos insignis
magnitudi-
nis macta-
ta.

^t et del. Gron. Crev.

³⁹ *Postmœrium interpretantur esse*] Lege divisim cum Perizonio, *post mœrium*, sive *murum*. Antiqui enim pro littera *u* usurpabant interdum *æ*: scribebantque *cœraverunt* pro *curaverunt*. Ceterum emendatio Perizonii omnino videtur necessaria. Non enim negat Livius *postmœrium* dictum esse quasi *postmœrium*: sed contendit ea voce designari locum circa murum, tum eum post quem murus esset, quam qui post murum.

⁴⁰ *Inœnibus continuarentur*] Prope muros extruerentur.

⁴¹ *Conjungunt*] Ita jungunt, ut mœnia urbis sint privatarum ædium partes: unde fiebat, ut Augusti ævo

haud facile esset ea dignoscere, teste Dion. l. IV.

⁴² *Romæ*] In Aventino, ut docet Dion. ibid.

⁴³ *Id quamquam omissum*] Id quamquam videbantur jam omnes Latini ex animo curaque omisisse, nec amplius de principatu cum Romanis velle contendere.

⁴⁴ *Sabinis*] Qui, non secus ac Latini, et de imperio cum Romanis certaverant, et spem jam omnem abjece- rant.

⁴⁵ *Dianæ immolasset*] Aventinensi, ut docet Val. Max. VII. 3. Ideo bovem Sabinus Romam adduxit.

perium; idque carmen pervenerat ad antistitem fani Dianæ. Sabinus, ⁴⁶ ut prima^a apta dies sacrificio visa est, bovem Romam actam deducit ad fanum Dianæ, et ante aram statuit. Ibi antistes Romanus, quum eum magnitudo victimæ celebrata fama movisset, memor responsi Sabinum ita adloquitur: *Quidnam tu, hospes, paras? inquit, ⁴⁷ inceste sacrificium Dianæ facere? Quin tu ante vivo perfunderis flumine? Infima valle præstuit Tiberis.* Religione tactus hospes, qui omnia, ut prodigio responderet eventus, cuperet rite facta, ex templo descendit ad Tiberim. Interea Romanus inmolat Dianæ bovem. id mire gratum regi atque civitati fuit.

XLVI. Servius, quamquam jam usu haud dubium^s regnum possederat, tamen, quia interdum jactari voces a juvene Tarquinio audiebat, se injussu populi regnare, conciliata prius voluntate plebis, agro capto ex hostibus viritim diviso, ausus est ferre ad populum, *vellent, juberentne, se regnare?* tantoque consensu, quanto haud quisquam alius ante, rex est declaratus. Neque ea res Tarquinio spem ⁴⁸ adfectandi regni minuit: immo eo inpensius, quia ⁴⁹ de agro plebis ⁵⁰ adversa Patrum voluntate senserat agi, criminandi Servii apud Patres, crescendique in curia sibi occasionem datam ratus est, et ipse juvenis ardentis animi, et domi uxore Tullia inquietum animum stimulante. Tulit enim et Romana regia sceleris tragici exemplum, ut tædio regum maturior veniret libertas; ultimumque regnum esset, quod scelere partum foret. Hic L. Tarquinius (Prisci Tarquinii regis filius neposne fuerit, parum liquet; pluribus tamen auctoribus ⁵¹ filium ediderim) fratrem habuerat Aruntem Tarquinium, mitis ingenii juvenem. His duobus,

L. Tarquinius regnum adfectat.

^a *primum* Gron. Crev.

^s *dubie* Eæd.

⁴⁶ *Ut primum apta dies*] Quinque MSS. *ut prima*, teste Gronovio. Assentiuntur duo e nostris.

⁴⁷ ** Inceste*] Non caste, non pure. Vox sacrorum propria.

⁴⁸ *Affectandi*] Non *concupiscendi*; quid enim est spes concupiscendi regni? sed *occupandi*. Non absimili sensu Terentius et Virgilius dicunt *af-fectare viam pro tenere viam*.

⁴⁹ ** De agro plebis adversa Patrum voluntate . . . agi*] Offensus esse animos Patrum, quum ageret apud eos Servius de dividendo plebi agro.

⁵⁰ *Adversa Patrum voluntate*] Hanc sermonis elegantiam reddidit Livio Gronovius ex duobus scriptis. Alludunt quatuor e nostris, qui habent *adversam Patrum voluntatem*. Ante Gronovii emendationem edebatur *adversum Patrum voluntatem*,

⁵¹ *Filium ediderim*] Inviecte probat Dionysius illum Tarquinii Prisci nepotem fuisse, non filium. Variis enim argumentis colligit necesse esse, ut quum Priscus interfectus est, ipse quidem octogenarius ad minimum esset, Tanaquil vero 75. annos nata. Unde efficitur L. Tarquinium, qui fratrem natu maiorem Aruntem habuit, debuisse procul dubio, si Prisci Tarquinii filius diceatur, esse 27. annorum, quum Priscus occisus est: quum ipse regnare occæpit, 71. quum Roma expulsus, 96. quum obiit, 110. annorum: quæ profecto omnia nemini probari possint. Suspiciat Dionysius inde natum esse eorum errorem, quos hic auctores sequitur Livius, quod fortasse Priscus nepotes suos adoptaverit. Hæc fuse tractata vide apud Dion. circa initia l. IV.

ut ante dictum est, duæ Tulliaë, regis filiaë, nupserant, et ipsæ longe dispares moribus. Forte ita inciderat, nè duo violenta ingenia matrimonio jungerentur, fortuna, credo, populi Romani, quo diuturnius Servii regnum esset, constituitque civitatis mores possent. Angebatur ferox Tullia, ⁵² nihil materiaë in viro neque ad cupiditatem, neque ad audaciam esse; tota in alterum versa Tarquiniuum, eum mirari, cum virum dicere, ac regio sanguine ortum: spernere sororem, quod virum nacta muliebri ⁵³ cessaret audacia. ⁵⁴ Contrahit celeriter similitudo eos, ut fere fit malum malo aptissimum. sed initium turbandi omnia a femina ortum est. Ea, secretis viri alieni adsuefacta sermonibus, nullis verborum contunclis parcere, ⁵⁵ de viro ad fratrem, de sorore ad virum; et se rectius ⁵⁶ viduam, et illum cœlibem futurum fuisse contendere, quam cum impari jungi, ut elanguescendum aliena ignavia esset. Si sibi eum, quo digna esset, Dii dedissent virum, domi se propediem visuram regnum fuisse, quod apud patrem videat. Celeriter adolescentem suæ temeritatis inplet. Aruns Tarquinius et ⁵⁷ Tullia minor prope continuatis funeribus quum domos vacuas novo matrimonio fecissent, ⁵⁸ junguntur nuptiis, magis non prohibente Servio, quam adprobante.

XLVII. Tum vero in dies ⁵⁹ infestior Tullii senectus, infestius cœpit regnum esse. jam enim ab scelere ad ⁶⁰ aliud spectare mulier scelus: nec nocte, nec interdiu virum conquiescere pati, ne gratuita præterita parricidia essent. Non sibi defuisse, ⁶¹ cui nupta diceretur, nec cum quo tacita serviret:

y ad del. Gron. Crev.

⁵² * Nihil materia] Nihil in viri ingenio reperiri ex illo habitu mentis, qui velut materia est ad cupiditatem, ad audaciam inflammari facilis; qui, ad cupiditatem, ad audaciam excitari et incendi facile potest.

⁵³ Cessaret audacia] Cessaret ab audacia, careret audacia. Eodem modo suppressit præpositionem Lucanus l. IV. v. 24.

Prima dies belli cessavit Marte cruento.

Possimus tamen suspicari Livium scripsisse a muliebri cessaret audacia; ac præpositionem ob id intercidisse, quod vox præcedens nacta eadem littera finiatur. Porro non est quod quisquam miretur a muliere supra modum audaci audaciam haberi mulierem propriam.

⁵⁴ Contrahit celeriter] Eos similitudo, quod vulgo accidit, celeriter contrahit, utpote aptissimos sibi invicem, quia uterque malus.

⁵⁵ De viro ad fratrem] Supple viri. De sorore ad virum, supple sororis.

⁵⁶ Viduam] Vidua, si jurisconsultis credamus, non ea solum dicitur, quæ viro orbata est, sed et ea quæ nunquam nupsit.

⁵⁷ Tullia minor] Major, ex Dionysii sententia, qui Tulliam majorem majori Tarquinio Lucio, minorem minori Arunti nupsisse tradit.

⁵⁸ Junguntur] L. Tarquinius et Tullia altera.

⁵⁹ Infestior] Audacius impugnata. Præsentius jam ei cœpit periculum impendere.

⁶⁰ Aliud spectare] Campanus, Andreas, et aliquot Gronovii codices ad aliud. Accedunt quatuor e nostris.

⁶¹ * Cui nupta diceretur] Observa verbum diceretur. Cujus hæc vis est, ut Tullia se cum impari junctam, nomine tenus, non re nuptam fuisse existimet.

Tulliaë am-
bitio.

Nubit soror-
ris viro.

Violenta
ejus con-
silia.

deſuiſſe, qui ſe regno dignum putaret: qui meminisset, ſe eſſe Prisci Tarquini filium; qui habere, quam ſperare regnum mallet. Si tu is es, cui nuptam eſſe me arbitror, et virum et regem adpello: ſin minus, eo nunc pejus mutata eſt res, quod ⁶² *isthic cum ignaviu eſt scelus.* Quin adcingeris? Non tibi ab Corintho, nec ab Tarquinio, ut patri tuo, ⁶³ *peregrina regna moliri neceſſe eſt.* Dii te penates patrique, et patris imago, et domus regia, et in domo regale ſolium, et nomen Tarquinium creat vocatque regem. Aut ſi ad hæc parum eſt animi, quid frustraris civitatem? quid te ut regium juvenem ⁶⁴ *conſpici ſinis?* Facere hinc Tarquinos, aut Corinthum. ⁶⁵ *Devolvere retro ad ſtirpem, fratri ſimilior, quam patri.* His aliisque increpando juvenem inſtigat, nec conqueſcere ipſa poteſt: ſi, quum Tanaquil, peregrina mulier, tantum moliri potuiſſet animo, ut duo continua regna viro, ac deinceps genero, dedisset; ipſa, regio ſemine orta, ⁶⁶ *nullum momentum in dando adimendoque regno faceret.* His muliebribus inſtinctus furis Tarquinius circumire et preſare ², ⁶⁷ *minorum maxime gentium, Patres; admonere paterni beneficii, ac pro eo gratiam repetere; adlicere donis juvenes: tum de ſe ingentia pollicendo, tum regis criminibus omnibus locis crescere.* postremo, ut jam agendæ rei tempus viſum eſt, ſtipatus agmine armatorum, in forum inrupit; inde, omnibus perculſis pavore, in regia ſede pro curia ſedens, Patres in curiam per præconem ad regem Tarquinium citari juſſit. Convenere extemplo, alii jam ante ad hoc præparati, alii metu, ⁶⁸ *ne non veniſſe fraudi eſſet, novitate ac miraculo adtoniti, et jam de Servio actum rati.* Ibi Tarquinius, maledicta ⁶⁹ *ab ſtirpe ultima orſus; Sercum, ſervaque natum, poſt mortem indignam parentis ſui, non interregno, ut antea, inſito, non comitiis habitis, non per ſuffragium populi, non auctoribus Patribus, muliebri dono regnum occupaviſſe. Ita natum, ita creatum regem, fautorem infimi generis hominum, ex quo ipſe ſit, odio alienæ honeſtatis ereptum primoribus agrum ſordidiſſimo cuique diviſiſſe: omnia onera, quæ communia quondam fuerint, inclinaviſſe*

L. Tarquinius regnum invadit.

- ² *prehensare* Ead.

62 * *Isthic*] In te. Pronomen *iste*, et quæcunque vocabula ab eo originem trahunt, reſpiciunt sæpe eam quam Grammatici vocant ſecundam perſonam.

63 * *Peregrina regna moliri*] Magno molimine eniti ad regnum, ad quod nullum, utpote peregrinus, juſ habebas.

64 * *Conspici*] Inſignem et conſpicuum eſſe. Sic l. XXI. c. 4. *Arma atque equi conſpiciantur.*

65 * *Devolvere retro ad stirpem*] Redi ac delabere ad ea loca unde tibi origo

ducitur.

66 * *Nullum momentum . . . faceret*] Nihil eſſiceret, quo in hanc illamve partem res inclinaretur.

67 *Minorum . . . gentium Patres*] Vid. ſup. c. 35.

68 * *Ne, non veniſſe fraudi eſſet*] Ne crimini ſibi daretur, atque adeo in periculum inciderent, ſi non veniſſent.

69 *Ab stirpe ultima*] Ab ſtirpe uſque, a qua orſus, tanquam ab aliquo principio ultimo, reliquam omnem Servii vitam exagitavit.

in primores civitatis: instituisse censum, ut ⁷⁰ insignis ad invidiam locupletiorum fortuna esset, et parata unde, ubi vellet, egentissimis largiretur.

XLVIII. Huic orationi Servius quum intervenisset, trepido nuncio excitatus, extemplo a vestibulo curiæ magna voce, *Quid hoc, inquit, Tarquini, rei est? qua tu audacia me vivo vocare ausus es Patres? aut in sede considerare mea?* Quum ille ferociter ad hæc, *Se patris sui tenere sedem, multo, quam servum, potiore filium regis regni hæredem: satis illum diu per licentiam eludentem insultasse dominis;* clamor ab utriusque fautoribus oritur, et concursus populi fiebat in curiam: adparebatque regnaturum, qui vicisset. Tum Tarquinius, necessitate jam ^a ipsa cogente ultima audere, multo et ætate et viribus validior, medium adripit Servium; elatumque e curia in inferiorem partem per gradus dejecit. Inde ⁷¹ ad cogendum senatum in curiam redit. Fit fuga regis ad paritorum atque comitum. Ipse prope exsanguis, quum semianimi ⁷² regio comitatu domum se reciperet, pervenissetque ad summum Cyprium vicum, ab iis, qui missi ab Tarquinio fugientem consecuti erant, interficitur. Creditur, quia non abhorret a cetero scelere, admonitu Tullie id factum. carpento certe (id quod satis constat) in forum invecta, nec reverita cœtum virorum, evocavit virum e curia; regemque prima adpellavit. a quo facessere jussa ex tanto tumultu, quum se domum reciperet, pervenissetque ad summum Cyprium vicum, ubi ⁷³ Dianium nuper fuit; ⁷⁴ flectenti carpentum dextra in ⁷⁵ Virbium clivum, ut in collem Esquiliarium eveheretur, restitit pavidus, atque inhibuit frenos is, qui jumenta agebat, jacentemque dominæ Servium trucidatum ostendit. Fœdum inhumanumque inde traditur scelus, monumentoque locus est: Sceleratum vicum vocant, quo amens, ⁷⁶ agitantibus furis sororis ac viri, Tullia per patris corpus carpentum egisse fertur; partemque sanguinis

Servius inter-
ficitur.

Tullie in-
pietas.

* add. etiam Gron. Crev.

⁷⁰ * *Insignis ad invidiam*] Conspicua et velut spectaculo proposita ad excitandam invidiam.

⁷¹ *Ad cogendum senatum*] Qui in tanto tumultu diffugere videlicet ac dilabi parabat.

⁷² *Regio comitatu*] Diffugerant primo regis apparitores et comites. At postea, lenito pavore, ad eum recurrere potuerunt.

⁷³ *Dianium*] Locus Dianæ sacratus, ex Festo, apud quem legendum esse *Dianium*, non *Dianius*, recte censet Jos. Scaliger. Quomodo *Dianium*, sic et *Alvernum*, et *Vulcanum* dicebatur.

⁷⁴ *Flectenti*] Tullia jubente flecti

carpentum ad dextram. Nisi forte legendum est cum Gronovio, *Flectens*, nempe *is qui jumenta agebat*.

⁷⁵ *Virbium*] Vix dubitari potest, quin in hac voce sit mendum. Virbius enim clivus extra urbem fuit. Ex Festo legendum videtur *Orbium*: cui nomen a flexuosis orbibus, teste eodem. Huic cognomen *scelerati* hæsisse probabile est: certe non Cyprio vico, ut constat ex Varr. l. IV. de lingua Latina.

⁷⁶ * *Agitantibus furis sororis ac viri*] Turbantibus et efferantibus mentem furis ultricibus sceleris, quo illa sororem et virum necaverat.

ac cædis paternæ cruento vehiculo, contaminata ipsa respersaque, tulisse ad penates suos virique sui: quibus iratis, malo regni principio similes prope diem exitus sequerentur. Ser. Tullius regnavit annos quatuor et quadraginta, ita ut bono etiam moderatoque succedenti regi difficilis æmulatio esset. Ceterum id quoque ad gloriam accessit, quod cum illo simul justa ac legitima regna occiderunt. Id ipsum tam mite ac tam moderatum imperium tamen, quia unius esset, deponere cum in animo habuisset quidam auctores sunt; ni scelus intestinum liberandæ patriæ consilia agitanti intervenisset.

XLIX. Inde L. Tarquinius regnare ocepit, ⁷⁷ cui Superbo cognomen facta indiderunt, quia socerum generis pultura prohibuit, *Romulum quoque insepultum perisse* dictitans: primores Patrum, quos Servii rebus favisse credebatur, interfecit: conscius deinde male quærendi regni ab se ipso adversus se exemplum capi posse, armatis corpus circumsepsit. neque enim ad jus regni quidquam præter vim habebat; ut qui neque populi jussu, neque auctoribus Patribus regnaret. Eo accedebat, ut in caritate civium nihil spei reponenti metu regnum tutandum esset: quem ut pluribus incuteret, cognitiones capitalium rerum sine consiliis per se solus exercebat: perque eam causam occidere, in exilium agere, ⁷⁸ bonis multare poterat non suspectos modo aut invisos, sed unde nihil aliud, quam prædam, sperare posset. Ita Patrum præcipue numero inminuto, statuit nullos in Patres legere; quo contentior paucitate ipsa ordo esset, minusque per se nihil agi indignarentur. Hic enim regum primus traditum a prioribus morem de omnibus senatum consulendi solvit: domesticis consiliis rempublicam administravit: bellum, pacem, fœdera, societates per se ipse, cum quibus voluit, injussu populi ac senatus, fecit diremitque. Latinorum sibi maxime gentem conciliabat, ut peregrinis quoque opibus tutior inter cives esset. neque hospitia modo cum primoribus eorum, sed adfinitates quoque jungebat. Octavio Mamilio Tusculano, (is longe princeps Latini nominis erat, si famæ credimus, ab Uli-

Servii laus,

U. C. 220.

A. C. 582.

Tarquinius

Superbus

regnat.

Metu regnum firmat.

Latinos sibi conciliat.

⁷⁷ Cui Superbo cognomen facta indiderunt] Facta ea quæ hic notantur, crudelem eum magis probant, quam superbum, eo sensu quo hæc vox vulgo accipitur. Sed *superbus* idem prorsus interdum valet, quod *ab humanitate abhorrens*. Virgilius, quo nemo proprietatem Latini sermonis aut cognovit accuratius, aut servavit, bis in VIII. Æn. libro hoc nomen eo, quem volemus, sensu usurpavit:

Quos illi bello profugos egere superbo. Et,

—*Foribusque affixa superbis*

Ora virum tristi pendebant pallida tabo.

⁷⁸ Bonis multare poterat] Libenter assentimur Gronovio delenti verbum poterat, sine quo et vividior narratio est, et magis congrua Tarquinii moribus, cui parum erat posse, nisi et faceret quod poterat.

xe b Deaque Circe oriundus) ei Mamilio filiam nuptum dat; perque eas nuptias multos sibi cognatos amicosque ejus conciliat.

Conventus
Latinorum.

Turnus
Herdonius
in Tarquin.
invehitur.

L. Jam magna Tarquinii auctoritas inter Latinorum proceres erat; quum, in diem certam ut ad ⁷⁹ lucum Ferentinae conveniant, indicit: esse, quæ agere de rebus communibus velit. Conveniunt frequentes prima luce. ipse Tarquinius diem quidem servavit; sed paullo ante, quam sol occideret, venit. Multa ibi tota die in concilio variis jactata sermonibus erant. Turnus Herdonius ab Aricia ferociter in absentem Tarquinium erat invectus; *Haud mirum esse*, ⁸⁰ *Superbo c inditum Romæ cognomen.* (jam enim ita clam quidem mussitantes, vulgo tamen, eum adpellabant.) *An quidquam superbius esse, quam ludificari sic omne nomen Latinum? Principibus longe ab domo excitis, ipsum, qui concilium indixerit, non adesse. tentari profecto patientiam, ut, si jugum acceperint, obnoxios premat. Cui enim non adparere, adfectare eum imperium in Latinos?* ⁸¹ *Quod si sui bene crediderint cives, aut si creditum illud, et non raptum paricidio sit, credere et Latinos (quamquam ne sic quidem alienigenæ) debere.* ⁸² *Sin suos ejus peniteat, (quippe qui alii super alios trucidantur, persulatum eant, bona amittant,) quid spei melioris Latinis portat? Si se audiant, domum suam quemque inde abituros: neque magis observaturos diem concilii, quam ipse, qui indixerit, observet.* Hæc atque alia eodem pertinentia seditiosus ⁸³ facinorosusque homo, hisque artibus opes domi nactus, quum maxime dissereret, intervenit Tarquinius. Is finis orationi fuit. Aversi omnes ad Tarquinium salutandum. qui, silentio facto, monitus a proximis ut purgaret se, quod id temporis venisset, *disceptatorem, ait, se suntum*

b Ulysse Gron. Crev.

c add. ei Gron.

⁷⁹ *Lucum Ferentinæ]* Lucus ille fuit ad caput aquæ Ferentinæ, de quo mentio fit infra, c. 51. sive, quomodo appellatur II. 32. *caput Ferentinum.* Hunc et fontem et lucum sub radicibus montis Albani fuisse, eoque, post Albam dirutam, usque ad P. Decium Muræm consulem, populos Latinos convenire solitos, ut imperium communi consilio administrarent, ex Festo discimus in voce *Prætor.*

⁸⁰ *Superbo inditum]* Vulgo *Superbo ei inditum.* Sed Andreas et Campanus ignorant *quid ei*, ut et Gronovii coll. et unus e MSS. Hearnii, et omnes nostri. Sic et I. III. c. 65. *Insectandisque Patribus, unde Asperetiam inditum est cognomen, tribuna-*

tum gessit.

⁸¹ *Quod si sui]* Si bene cessit Romanis, quod ei commiserint imperium, aut si omnino commiserunt . . . debere Latinos quoque illud eadem committere: imo non debere, etiamsi res ita se haberet, quum sit alienigena. Ceterum ante Gronovium *legebatur debent.* Ille emendavit ex uno MS. vel optimo. Duo e nostris favent, qui exhibent *deberet.*

⁸² *Sin suos ejus peniteat]* Sin autem ille displiceat suis civibus, si graventur, et oderunt ejus imperium.

⁸³ *Facinorosus]* Audax, temerarius. Nempe *facinus* semper vim et audaciam, non semper sceleris labem adjunctam habet.

inter patrem et filium: cura reconciliandi eos in gratiam moratum esse: et, quia eu res exemisset illum diem, postero die acturum, quæ constituisset. ⁸⁴ Ne id quidem ab Turno tulisse tacitum ferunt. dixisse enim, ⁸⁵ *Nullam breviorum esse cognitionem, quam inter patrem et filium, paucisque transigi verbis posse: nisi pareat patri, habiturum infortunum esse.*

LI. Hæc Aricinus in regem Romanum increpans ex concilio abiit. Quam rem Tarquinius aliquanto, quam videbatur, ægrius ferens, confestim Turno necem machinatur; ut eundem terrorem, quo civium animos domi ob-
Ab eo ob-
presserat, Latinis injiceret. et quia ⁸⁶ pro imperio palam in-
terfici non poterat, oblato falso crimine insontem obpres-
sit. per adversæ factionis quosdam Aricinos servum Turni
auro corrupit, ut in deversorium ejus vim magnam gladi-
orum inferri clam sineret. ea quum una nocte perfecta es-
sent, Tarquinius, paullo ante lucem aditis ad se principibus
Latinorum, quasi re nova perturbatus, moram suam hest-
ernam, velut Deorum quodam providentia inlatam, ait, salutis
sibi utque illis fuisse. ab Turno dici sibi et primoribus populo-
rum parari necem, ut Latinorum solus imperium teneat. Ad-
gressurum fuisse hesterno die in concilio. dilutam rem esse,
quod auctor concilii afuerit ^a, quem maxime peteret. Inde il-
lam absentis insectationem esse natam, quod morando spem
desituerit. Non dubitare, si vera deferantur, quin prima luce,
ubi ventum in concilium sit, instructus cum conjuratorum ma-
nu armatusque venturus sit. Dici, gladiatorum ingentem nume-
rum esse ad eum coniectum. id vanum nec ne sit, extemplo sciri
posse. Rogare eos, ut inde secum ad Turnum veniant. Sus-
pectam fecit rem et ingenium Turni ferox, et oratio hest-
terna, et mora Tarquini: quod videbatur ob eam differri
cædes potuisse. Eunt inclinatis quidem ad credendum ani-
mis, tamen, nisi gladiis deprehensis, cetera vana existima-
turi. Ubi est eo ventum, Turnum ex somno excitatum
circumsistunt custodes: comprehensisque servis, qui cari-
tate domini vim parabant, quum gladii abditi ex omnibus
locis devorticuli ^c protraherentur; enimvero manifesta res
visa, injectæque Turno catenæ: et confestim Latinorum
concilium magno cum tumultu advocatur. Ibi ^{e7} tam atrox
invidia orta est, gladiis in medio positis, ut, indicta causa,

^a *afuerit* Gron. Crev.

^c *divorticuli* Ead.

⁸⁴ *Ne id quidem*] Tarquinius, ut ferunt, ne id quidem tulit, sive abstulit tacitum ab Turno: i. e. hanc Tarquini excusationem silentio non transmisit Turnus. Dicitur quis *tacitum ferre* id, cui nemo reclamatur. Sic III. 45. *Ut tacitum ferres, quod celari vis.*

⁸⁵ * *Nullam breviorum esse cogniti-*

onem] Nullam litem brevius et facilius dijudicari posse. *Cognitio* hoc loco est disceptatio judiciaria.

⁸⁶ * *Pro imperio*] Aperto jussu: quod Galli dicimus, *d'autorité.*

⁸⁷ * *Tam atrox invidia orta est*] Odiâ tam atrociter incensa sunt in Turnum, tanquam facinoris manifestum.

novo genere lethi, dejectus ad caput aquæ Ferentinæ, crate superne injecta saxisque congestis, mergeretur.

Fœdus cum
Latinis.

LII. Revocatis deinde ad concilium Latinis, Tarquinius, conlaudatisque, qui Turnum ⁸⁸ novantem res pro manifesto parricidio merita pœna adfecissent, ita verba fecit: *Posse quidem se vetusto jure agere, quod, quum omnes Latini ab Alba oriundi sint, in eo fœdere teneantur, quo ab Tullo res omnis Albana cum colonis suis in Romanum cesserit imperium. Ceterum se utilitatis id magis omnium causa censere, ut renovetur id fœdus: secundaque potius fortuna populi Romani ut participes Latini fruantur, quam urbium excidia vastationesque agrorum, quas Anco prius, patre deinde suo regnante, perpessi sint, semper aut expectent, aut patiantur.* Haud difficulter persuasum Latinis, quamquam in eo fœdere superior Romana res erat. ceterum et capita nominis Latini stare ac sentire cum rege videbant, et Turnus sui cuique periculi, si adversatus esset, recens erat documentum. Ita renovatum fœdus, indictumque junioribus Latinorum, ut ex fœdere licet certa ad Lucum Ferentinæ armati frequentes adessent. Qui ubi ad edictum Romani regis ex omnibus populis convenere; ne decem suum, neve ⁸⁹ secretum imperium, propriave signa haberent, miscuit manipulos ex Latinis Romanisque, ut ⁹⁰ ex binis singulos faceret, binosque ex singulis. ita geminatis manipulis centuriones inposuit.

LIII. Nec, ut injustus in pace rex, ita dux belli pravus fuit. quin ea arte æquasset superiores reges, ni ⁹¹ degeneratum in aliis huic quoque decori obfecisset. Is primus Volscis bellum in ducentos amplius post suam ætatem annos movit, Suessamque Pometiam ex his vi cepit. ubi quum ⁹² dividenda præda ⁹³ quadringenta talenta argenti aurique

Bellum
eum Vol-
scis.

⁹² dividenda Gron. Crev.

⁸⁸ *Novantem res*] Locutio propria de his qui aut moluntur seditionem, aut quocumque pacto reipublicæ statum miscere ac perturbare aggrediuntur.

⁸⁹ *Secretum*] Separatum, distinctum, proprium.

⁹⁰ *Ex binis singulis*] *Ex binis* manipulis *singulos* fecit: i. e. milites e binis manipulis desumptos in unum manipulum contribuit: *ex singulis locos*: i. e. duas unius manipuli partes in binos distribuit. Porro *manipuli* appellatio inde ducta fuit, auctoribus Plat. in Romulo, et Ovid. III. Fast. quod in qui Romulum primo secuti sunt, pro signis militariibus habuerint pecticas, que manipulos fœni in summo præfixos se haberent.

⁹¹ *Degeneratum in aliis*] Ipsius animus ac vita in ceteris degener. *Degeneratum* est in recto casu, et refertur ad verbum *afecisset*. Crebra occurrunt apud Livium hujus loquendi formæ exempla.

⁹² *Dividenda præda*] Andreas habet *dividenda*, ut et MSS. a Gronovio inspecti, et quatuor e nostris. Unde ille legendum putat *dividenda*.

⁹³ *Quadringenta talenta argenti aurique*] Si hæc sana sunt, sensus erit: eam summam auri argenticque, quæ, si in talenta argenti redigeretur, quorum vulgatissimus erat usus in æstimandis pecuniis, efficeret quadraginta argenti talenta; id est, mareas argenti Parisienses 3750. Ceterum valde suspectum nobis est illud

⁹⁴ refecisset^g; concepit animo eam amplitudinem Jovis templi, quæ digna Deum hominumque rege, quæ Romano imperio, quæ ipsius etiam loci majestate esset. Captivam pecuniam in ædificationem ejus templi seposuit. Excepit deinde eum lentius spe bellum, quo Gabios, propinquam urbem, nequidquam vi adortus, quum⁹⁵ obsidendi quoque urbem spes pulso a mœnibus adempta esset, postremo minime arte Romana, fraude ac dolo, adgressus est; nam quum, vel posito bello, fundamentis templi jaciendis aliisque urbanis operibus intentum se esse simularet, Sextus filius ejus, qui⁹⁶ minimus ex tribus erat, transfugit ex composito Gabios, patris in se sævitiam intolerabilem conquerens; *Jam ab alienis in suos vertisse superbiam: et liberorum quoque cum frequentia tædere; ut, quam in curia solitudinem severit, domi quoque faciat: ne quam stirpem, ne quem heredem regni relinquat. Se quidem inter tela et^h gladios patris elapsam, nihil usquam sibi tutum, nisi apud hostes L. Tarquini, credidisse. Nam, ne errarent, manere his bellum, quod positum simuletur; et per occasionem eum incautos intrasurum. Quod si apud eos supplicibus locus non sit, pererraturum se omne Latium: ⁹⁷ Volscosqueⁱ se inde, et Æquos, et Hernicos petiturum; donec ad eos perveniat, qui a patrum crudelibus atque impiis suppliciis tegere liberos sciunt. Forsitan etiam ardoris aliquid ad bellum armaque se adversus superbissimum regem ac ferocissimum⁹⁸ populum inventurum.* Quum, si nihil morarentur, infensus ira porro inde abiturus videretur, benigne ab Gabinis excipitur. vetant mirari, si, qualis in cives, qualis in socios, talis ad ultimum in liberos esset. In se ipsam postremo sæ-

Gabios
fraude ad-
greditur.

^g recepisset Gron. Crer.
et Æquos etc. Eæd.

^h ac Eæd.

ⁱ add. *pulsurique se inde Volscos*

additamentum *aurique*, quod omittit Florentinus codex a Gronovio allegatus, itemque antiquissimus e nostris regiis, et Sorbonicus. Nee ullum unquam scriptorem ita locutum esse, ut hic legitur in vulgatis libris, creditur.

⁹⁴ *Recepisset*] Reservasset, seposuisset. Nempè Tarquinius, quod disertis verbis docet Dionysius, decimam partem Pometinarum manubiarum in ædificationem templi Capitolini seposuit. Sed Dion. parum probabiliter decimam hanc partem ad quadringenta talenta excessisse tradit. Longe verisimilius est totam Pometinam prædam fuisse quadringentorum talentorum, ex quibus quadraginta, decima nimirum pars, recepta seu reservata a Tarquinio fuerint ad ædificandum Capitolium.

Nec alia fuisse videtur mens Livii.

⁹⁵ *Obsidendi quoque urbem*] Recte observat Gronovius non videri necessariam repetitionem vocis *urbem*, quæ superiore jam versu habetur.

⁹⁶ *Minimus*] Maximus apud Dion.

⁹⁷ *Pulsurumque se inde Volscos et Æquos*] Tres e nostris codd. ut et aliquot Gronovio memorati, ignorant *⁹⁷ pulsam*, habentque *Volscos*, sive *Volscosque se inde et Æquos*.

⁹⁸ *Populum*] Nihil huc opus esse visum est emendatione Tau. Fabri, qui legi jubet *patrem*. Imo longe melior et ad rem accommodatior est vulgatæ lectionis sensus. Ratio enim ducta a ferocia populi Romani proprie tangit eos, quos se ad arma concitaturum sperat Sextus: non item crudelitas patris in liberos.

viturum, ⁹⁹ si alia desint. ¹ Sibi vero gratum adventum ejus esse: futurumque credere brevi, ut, illo adjuvante, ab portis Gabinis sub Romana mœnia bellum transferatur.

Sex. Tar-
quinius doli.

LIV. Inde in ² concilia^k publica adhiberi. ubi, quum de aliis rebus adsentire se veteribus Gabinis diceret, quibus hæ notiores essent, ipse idemdem belli auctor esse, in eo sibi ³ præcipuam prudentiam adsumere, quod utriusque populi vires nosset, sciretque in visam profecto superbiam regiam civibus esse, quam ferre ne liberi quidem potuissent. Ita quum sensim ad rebellandum primores Gabinorum incitaret, ipse cum promptissimis juvenum prædatum atque in expeditiones iret, et, dictis factisque omnibus ad fallendum instructis, vana aderesceret fides, dux ad ultimum belli legitur. Ibi quum, inscia multitudine ⁴ quid ageretur, prælia parva inter Romam Gabiosque fierent, quibus plerumque Gabina res superior esset; tum certatim summi infimique Gabinorum Sex. Tarquinius dono Deum sibi missum ducem credere. Apud milites vero obeundo pericula ac labores, pariter prædam munifice largiendo, tanta caritate esse, ut non pater Tarquinius potentior Romæ, quam filius Gabiis esset. Itaque, postquam satis virium conlectum ad omnes conatus videbat, tum e suis unum sciscitatum Romanam ad patrem mittit, quidnam se facere vellet? quandoquidem, ut omnia unus Gabiis posset, ei Dii dedissent. Huic nuncio, quia, credo, dubiæ fidei videbatur, nihil voce responsum est. rex, velut deliberabundus, in hortum ædium transit, sequente nuncio filii: ibi, inambulans tacitus, summa papaverum capita dicitur baculo decussisse. Interrogando expectandoque responsum nuncius fessus, ut re imperfecta, redit Gabios; quæ dixerit ipse, quæque viderit, reiert: seu ira, seu odio, seu superbia insita ingenio, nullam eum vocem emisisse. Sexto ubi, quid vellet parens, quidve præciperet tacitis ambagibus, patuit; primores civitatis, criminando alios apud populum, alios ⁵ sua ipsos invidia opportunos interemit. multi palam; quidam, in quibus minus speciosa criminatio erat futura, clam interfecti. Patuit quibusdam volentibus fuga, aut in exsilium acti sunt,

^k concilia Crev.

⁹⁹ Si alia desint] Gronovio magis placeret alii.

¹ Sibi vero] Particula vero exprimit certiozem ac pleniozem affirmationem: fere ut supra, c. 41. enimvero manifesta res visa.

² Concilia] Sic Andreas et quinque e nostris eodd. non, ut vulgo editi, concilia. De harum vocum discrimine

dicemus in not. ad l. XXII. c. 53.

³ Præcipuam prudentiam] Majorem, quam ceteri haberent, notitiam rerum ac peritiam.

⁴ Quid ageretur] Quid secreti consilii lateret.

⁵ Sua ipsos invidia opportunos] Qui facilius opprimi poterant, propter odium pridem in ipsos conceptum.

absentiumque bona juxta atque interemtorum ⁶ divisui ¹ fuere. Largitionis inde prædæque et dulcedine privati ^m commodi sensus malorum publicorum adimi, donec, orba consilio auxilioque, Gabina res regi Romano sine ulla diminutione in manum traditur.

LV. ⁷ Gabiis receptis, Tarquinius pacem cum Æquorum ^{Gabii re-} gente fecit; fœdus cum Tuscis renovavit. Inde ad negotia ^{cepti.} urbana animum convertit. quorum erat primum, ut ⁸ Jovis templum ⁹ in monte Tarpeio, monumentum regni sui nominisque, relinqueret: Tarquinius reges ambos, patrem ^{vovis-} se, filium perfecisse. Et, ut libera a ceteris religionibus area ^{Edificatur} esset tota Jovis templique ejus, quod inædificaretur, ^{Capitolini} ^{Jovis ades.} ¹⁰ exaugurare fana sacellaque statuit; quæ aliquot ibi a Tatio rege, primum in ipso discrimine adversus Romulum pugnae vota, consecrata inaugurataque postea fuerant. Inter principia condendi hujus operis ¹¹ movisse numen ad indicandam tanti imperii molem traditur Deos: nam, quum omnium sacellorum exaugurationes admitterent aves, in ¹² Termini fano non addixere. Id ⁿ omen auguriumque ita acceptum est; non motam Termini sedem, unumque eum Deorum non evocatum sacratis sibi finibus, firma stabiliaque cuncta portendere. Hoc perpetuitatis auspicio accepto, secutum aliud

¹ *divisa* Gron. Crev.

^m et *privati dulcedine* Eæd.

ⁿ *Idque* Eæd.

6 *Divisa fuere*] Multo elegantius est, et magis Livium sapit, quod ex optimo cod. affert Jac. Gronovius, *divisui fuere*. Et alludit antiquissimus et nostris, qui a prima manu habuit *divisi*. Sorbonicus cod. utramque lectionem exhibet in hunc modum, *divisa ut fuere*: dubitante scilicet librario, utra potior foret, et ideo ambas notante: ejus moris crebra exempla occurrunt in MSS. Livius ipse asserit sibi *ad divisui*, l. XXXIII. c. 46. *Vestigalia publica . . . prædæ ac divisui principum quibusdam et magistratibus erant.*

7 *Gabiis receptis*] Recuperatam dicit hanc urbem, quod e numero Latinarum esset, quæ fœdere cum Tullo olim, ac deinde cum Tarquinio ipso, icto in Romanum cesserant imperium. Ideo et supra c. 54. dicitur Sextus Gabinus ad *rebellandum* incitasse.

8 *Jovis*] Junonisque ac Minervæ.

9 *In monte Tarpeio*] Hujus monti nomen erat *Tarpeio* a Tarpeia virgine (de qua supra c. 11.) illic sepulta. Ceterum quo tempore eum locum Tarquinius Jovi consecravit, ossa

Tarpeia alio delata sunt, nomenque ejus exolevit, nisi quod *Tarpeia* saxi nomen semper retinuit ea rupes, ex qua dejicere damnatos solebant. Vid. Justi Rycqui librum de Capitolio.

10 *Exaugurare fana*] Augurato consecrata fuerant, nec religione liberari, nisi augurato, poterant. Has autem exaugurationes Tarquinio Prisco attribuit Dion. l. III. et merito; siquidem inde totius operis initium sumi oportuit.

11 *Movisse numen*] Traditur deos exeruisse potentiam et providentiam suam ad indicandum, quale et quantum futurum esset Romanum imperium. *Numen* proprie non est Deus ipse, sed Dei nutus, potentia, voluntas.

12 *Termini*] Et Juvencatis, ipso teste Livio, l. V. c. 54. Porro Terminus deus dicebatur, ejus in tutela erant agrorum fines. Non pingebatur facie humana, sed lapide designabatur. Eum edocti ab Numa Romani et publice et privatim colebant, non cæcis, saltem per multas ætates, victimis, sed cibis et primitiis frugum. Vid. Dion. l. II. et Plut. in Numa.

magnitudinem imperii portendens prodigium est. ¹³ caput humanum integra facie aperientibus fundamenta templi dicitur adparuisse. Quæ visa species, haud per ambages, arcem eam imperii caputque rerum fore portendebat. idque ita cœcinere vates, quique in urbe erant, quosque ad eam rem consultandam ex Etruria adceverant. ¹⁴ Augebatur ad inpensas regis animus. Itaque ¹⁵ Pometinæ manubiæ, quæ perducendo ad culmen operi destinatæ erant, vix in ¹⁶ fundamenta subpeditavere. eo magis Fabio, præterquam quod antiquior est, crediderim ¹⁷ quadringenta° ea sola talenta fuisse, quam ¹⁸ Pisoni, qui ¹⁹ quadraginta millia pondo argenti seposita in eam rem scribit; ²⁰ summam pecuniæ neque ex unius tum urbis præda sperandam, et ²¹ nullius, ne horum quidem magnificentiæ operum, fundamenta non exsuperaturam.

LVI. Intentus perficiendo templo, fabris undique ex Etruria adceitis, non pecunia solum ad id publica est usus, sed operis etiam ex plebe qui quum haud parvus et ipse militiæ adderetur labor, minus tamen plebs gravabatur, se templa Deum exædificare manibus suis: quæ posthac et ad alia, ut specie minora, sic laboris aliquanto majoris, traducebatur

° *quadringenta Crev.*

¹³ *Caput humanum integra facie]* Vivo et spiranti simile, ut memorat Dionys. l. IV. qui et illud hominis recens occisi fuisse, et calido etiam tum recentique sanguine manasse tradit.

¹⁴ *Augebat or]* His prodigiis.

¹⁵ *Pometinæ manubiæ]* Ea pars Pometinarum manubiarum, quam supra c. 53. receptam, sive reservatam a Tarquinio Livius memoravit.

¹⁶ *Fundamenta]* Atqui Tarquinius Priscus supra c. 38. memoratur aream ad adrem in Capitolio Jovis fundamentis occupasse. Sed hæc non difficulter conciliari possunt, si eum Dion. dicamus solum superstruendo operi æquatam, et extractis aggeribus complanatam fuisse a Prisco; fundamenta ipsius ædificii jacta a Superbo.

¹⁷ *Quadringenta .. talenta]* Sic habent et hoc loco, et supra c. 53. tum scripti nostri, tum Andree et Campani editiones, et ceteræ omnes, quæ quidem videre contigit, præter Gronovianam et eas quæ ex illa descriptione sunt, in quibus legitur *quadringenta*: nec ulla tamen in Gronoviana affertur ratio, cur a veteri lectione recessum sit. Jam vero non est veri-

simile quadringenta talenta, id est, pondus argenti marcarum Paris. 37,500. vix suppeditasse in fundamenta unius templi illis temporibus, quibus maximus Romanorum census centum millibus asium, id est, marcis argenti nostratibus paulo plus 156. æstimabatur.

¹⁸ *Pisoni]* L. Calpurnius Piso Frugi reliquit annales exiliter scriptos, inquit Cicero in Bruto, n. 106. Tribunus plebis erat primo anno tertii Punici Belli, teste eodem ibid. Consul fuit anno u. c. 619. Censuram post aliquot annos gessit, unde passim a Dionysio, Plinio, Censorino vocatur Piso censorius.

¹⁹ *Quadraginta millia pondo]* Quadragies mille libras Romanas argenti, quæ æticiant marcas Parisienses 62,500.

²⁰ *Summam]* Olim quam summam. Gronovius recte ejecit *70* quam: ex mera tamen conjectura.

²¹ *Nullius]* Majorem, quam ut impenderetur in ulla fundamenta, cujuscunque tendem sint magnificentia, ne si forent quidem ejus magnificentia, quam in hodiernis ædificiis conspicimus.

opera; ²² foros in circo faciendos, cloacamque maximam, Fori in circo: cloaca maxima. receptaculum omnium purgamentorum urbis, sub terram a-
gendam: quibus duobus operibus vix nova hæc magnificencia quidquam adæquare potuit. His laboribus exercita plebe, quia et urbi multitudinem, ubi usus non esset, oneri rebatur esse, et colonis mittendis occupari latius imperii finibus volebat; Signiam Circeiosque colonos misit, præsidia urbi futura ²³ terra marique. Hæc agenti portentum terribile visum. anguis, ex columna lignea elapsus, quum terrorem fugamque in regiam fecisset, ipsius regis non tam subito pavore percussit pectus, quam auxiliis implevit curis. Itaque quum ad publica prodigia Etrusci tantum vates adhiberentur, hoc velut domestico exterritus visu, Delphos ad maxime inclitum in terris oraculum mittere statuit. neque responsa ²⁴ sortium ulli alii committere ausus, duos filios per ignotas ea tempestate terras, ignotiora maria, in Græciam misit. Titus et Aruns profecti. comes his additus L. Junius Brutus, Tarquinia ²⁵ sorore regis natus, ²⁶ juvenis L. Junius Brutus. longe alius ingenio, quam ejus simulationem induerat. Is, quum primores civitatis, in quibus fratrem suum ab avunculo interfectum audisset, neque in animo suo quidquam regi timendum, neque in fortuna concupiscendum relinquere statuit, contentuque ²⁷ tutus esse, ubi in jure parum præsidii esset. Ergo ex industria factus ad imitationem stultitiæ, quum se suaque prædæ esse regi sineret, Brutus quoque haud abnuvit cognomen: ut sub ejus obtentu cognominis liberator ille populi Romani animus latens opperiretur tempora sua. Is tum ab Tarquiniis ductus Delphos, ludibrium verius, quam comes, aureum baculum inclusum ²⁸ corneo cavato ad id baculo tulisse donum Apollini dicitur, per ambages effugientem ingenii sui. Quo postquam ventum est, perfectis patris mandatis, cupido ²⁹ incessit animos juvenum sciscitandi, ad quem eorum regnum Romanum esset venturum. Ex infimo specu vocem redditam ferunt:

— P contentu Gron. Crev.

22* Foros] Sedilia, e quibus ludi spectarentur. Vid. supra c. 35.

23* Terra marique] Signia in mediterranea Latii regione sita est, Circeii ad oram maris.

24 Sortium] Multa fuere oracula, a quibus responsa per sortes dabantur, ut exponemus in not. ad VIII.

24. Inde sortium nomen commune factum est quibuslibet oraculorum responsis, etiam iis quæ voce edebantur.

25 Sorore] Amita ex Dion.

25 Juvenis] Ei tamen non ita multo post l. II. c. 4. duo esse dicuntur adulescentes filii. Sed vox juvenis latius multo patet, quam nostra illa jeune homme. Supra observavimus ad c. 43. juniores dictos a Romanis ad annum ætatis 45.

27 Corneo] E corno arbore.

28* Incessit animos] Intravit animos. Verbum incessit hic intelligimus ductum ab *incesso*, *is*, non ab *incedo*.

Imperium summum Romæ habebit, qui vestram primus, o juvenes, osculum matri tulerit. Tarquinii, ut Sextus, qui Romæ relictus fuerat, ignarus responsi expersque imperii esset, rem summa ope taceri jubent; ipsi inter se, uter prior, quum Romam redissent, matri osculum daret, sorti permittunt. Brutus, alio ratus spectare ²⁹ Pythicam vocem, velut si prolapsus cecidisset, terram osculo contigit: scilicet, quod ea communis mater omnium mortalium esset. Redi-tum inde Romam, ubi adversus Rutulos bellum summa vi parabatur.

Bellum
cum Rutu-
lis.

LVII. Ardeam Rutuli habebant, gens, ut in ea regione atque in ea ætate, divitiis præpollens. eaque ipsa causa belli fuit, quod rex Romanus tum ipse ditari, exhaustus magnificentia publicorum operum, tum præda delinire popularium animos studebat; præter aliam superbiam regno infestus etiam, quod se in fabrorum ministeriis ac servili tamdiu habitos opere ab rege indignabantur. Tentata res est, si primo inpetu capi Ardea posset. ubi id parum processit, obsidione munitionibusque cœpti premi hostes. In iis stativis, ut fit longo magis, quam acri bello, satis liberi comæatus erant: primoribus tamen magis, quam militibus. Regii quidem juvenes interdum otium convivii comessationibusque inter se terebant. forte potantibus his apud Sex. Tarquinium, ubi et Collatinus cœnabat Tarquinus, ³⁰ Egerii filius, incidit de uxoribus mentio: suam quisque laudare miris modis. inde certamine accenso, Collatinus negat *verbis opus esse, paucis id quidem horis posse sciri, quantum ceteris præstet Lucretia sua. Quin, si vigor juventæ inest, conscendimus equos, invisimusque presentes nostrarum ingenia? Id* ³¹ *cuique spectatissimum sit, quod nec opinato viri adventu obcurrerit oculis.* Incaluerant vino. ³² *Age sane,* omnes. citatis equis avolant⁹ Romam. Quo quum, primis se intendentibus tenebris, pervenissent, pergunt inde Collatiam: ubi Lucretiam, haudquaquam ut regias murus, quas ³³ in convivio luxuque cum æqualibus viderant tempus terentes, sed nocte sera deditam lænæ inter lucubrantes ancil-

Contentio
regiorum
juvenum de
uxoribus.

⁹ *advolant* Gron. Crev.

²⁹ *Pythicam vocem*] Oraculum Apollinis. *Pythicus* enim unum est ex Apollinis cognominibus, ei inditum vel a serpente Pythone interempto, vel a Græco verbo *πυθίζεσθαι*, quod est sciscitari. Ejus sacerdotem Delphis Pythiam vocatam fuisse, nemo est qui ignoret.

³⁰ *Egerii filius*] Nepos, ex Dion.

³¹ *Id cuique spectatissimum*] Certissimum documentum ex eo capie-

tur, quod deprehenderit vir inopinato superveniens.

³² *Age sane*] Verba sunt Tarquiniorum assentientium dicitis Collatini.

³³ *In convivio luxuque*] Hæc agnoscimus figuram illam quam grammaticæ vocant *ἰν δὲ δὲσιν*. *In convivio luxuque* idem est atque, in convivio luxurioso, id est, delicato, lautitiis omnibus instructo.

las in medio ædium sedentem inveniunt. Muliebris certaminis laus penes Lucretiam fuit. adveniens vir Tarquiniusque excepti benigne. victor maritus comiter invitat regios juvenes. Ibi Sex. Tarquinius mala libido Lucretiæ per vim stuprandæ capit. tum forma, tum spectata castitas incitat. Et tum quidem ab nocturno juvenili ludo in castra redeunt.

Lucretia præfertur.

LVIII. Paucis interjectis diebus, Sex. Tarquinius, in scio Collatino, cum comite uno Collatiam venit. ubi exceptus benigne ab ignavis consilii, quum post cœnam in hospitale cubiculum deductus esset, amore ardens, ³⁴ postquam satis tuta^r circa, sopitque omnes videbantur, stricto gladio ad dormientem Lucretiam venit, sinistraque manu mulieris pectore obpresso, *Tace, Lucretia, inquit, Sex. Tarquinius sum; ferrum in manu est: moriere, si emiseris vocem.* Quum pavida ex^s somno mulier ³⁵ nullam opem prope, mortem imminentem videret; tum Tarquinius fateri amorem, orare, miscere precibus minas, versare in omnes partes muliebre animum. ubi obstinatam videbat, et ne mortis quidem metu inclinari, addit ad metum dedecus: cum mortua jugulatum servum nudum positurum, ait, ut in sordido adulterio necata dicatur. Quo terrore quum vicisset obstinatam pudicitiam ³⁶ velut victrix libido, profectusque inde Tarquinius, ferox expugnato decore muliebris, esset; Lucretia, mœsta tanto malo, nuncium Romam eundem ad patrem, Ardeamque ad virum mittit, ut cum singulis fidelibus amicis veniant: ita facto maturatoque opus esse; rem atrocem incidisse. Sp. Lucretius cum P. Valerio Volesi filio, Collatinus cum L. Junio Bruto venit; cum quo forte Romam rediens ab nuncio uxoris erat conventus. Lucretiam sedentem mœstam in cubiculo inveniunt. adventu suorum lacrimæ obortæ. quærentique viro, ³⁷ *Satin' salvæ? Minime, inquit; quid enim salvæ est mulieri, amissa pudicitia? Vestigia viri alieni, Collatine, in lecto sunt tuo. Ceterum corpus est tantum violatum, animus insons. mors testis erit. Sed date dexteras fidemque, haud impune adultero fore. Sex. est Tarquinius, qui hostis pro hospite priore nocte vi armatus mihi, sibi que si vos viri estis, pestiferum hinc abstulit gaudium.* Dant ordine

Ei vim infert Tarquinius.

Vocat illa patrem et virum.

^r satis omnia tuta Gron. Crev.

^s e Eæd.

34 *Postquam satis omnia tuta circa, sopitque omnes*] Complures MSS. a Jac. Gronovio excussi, et quatuor e nostris ignorant vocem *omnia*. Quin et Sorbonicus etiam *to omnes*, quod sequitur, omittit.

35 *Nullam opem prope*] Nullam auxilium in propinquo.

36 *Velut victrix*] Sibi tanquam de egregia scilicet victoria plaudens. Ceterum hic offendere potest nomen *victrix* tam vicinum verbo *vicisset*. Fortasse aliquid mendii subest.

37 *Satin' salvæ*] Supple *res essent*. Formula salutandi.

omnes fidem: consolantur ægram animi, avertendo noxam ab coacta in auctorem delicti. mentem peccare, non corpus: et, unde consilium afuerit[†], culpam abesse. *Vos, inquit, videritis, quid illi debeatur: ego me, etsi peccato absolvo, supplicio non libero. nec ulla deinde impudica Lucretiæ exemplo vivet.*

Se occidit.

Cultrum, quem sub veste abditum habebat, eum in corde defigit: prolapsaque in vulnus, moribunda cecidit. ³⁸ Conclamant vir paterque.

Conjuratio
in Tarquinium.

LIX. Brutus, illis luctu occupatis, cultrum ex vulnere Lucretiæ extractum, manantem cruore præ se tenens, *Per hunc, inquit, castissimum ante regiam injuriam sanguinem juro, vosque, Dii, testes facio, me L. Tarquinium Superbum, cum scelcrata conjuge et omni liberorum stirpe, ferro, igni, quacumque de hinc vi possim, ³⁹ exsequiturum. nec illos, nec alium quemquam regnare Romæ passurum.* Cultrum deinde Collatino tradit; inde Lucretio ac Valerio, stupentibus miraculo rei, unde novum in Bruti pectore ingenium. Ut præceptum erat, jurant: totique ab luctu versi in iram, Brutum, jam inde ad expugnandum regnum vocantem, sequuntur duces. Elatum domo Lucretiæ corpus in forum deferunt, concientque miraculo, ut fit, rei novæ atque indignitate homines. pro se quisque scelus regium ac vim queruntur. Movet tum patris mœstitia, tum Brutus, castigatior lacrimarum atque inertium querelarum, auctorque, quod viros, quod Romanos deceret, arma capiendi adversus hostilia ausos. Ferocissimus quisque juvenum cum armis voluntarius adest. sequitur et cetera juvenus. Inde, ⁴⁰ pari præsidio relicto Collatiæ ad portas, custodibusque datis, ne quis eum motum ⁴¹ regibus nunciaret, ceteri armati, duce Bruto, Romam profecti. Ubi coventum est, quacumque incedit, armata multitudo pavorem ac tumultum facit. rursus, ubi antecire primores civitatis vident, ⁴² quidquid sit, haud temere esse rentur. Nec minorem motum animorum Romæ tam atrox res facit, quam Collatiæ fecerat. Ergo ex omnibus locis urbis in forum curritur. Quo simul ven-

[†] *afuerit* Gron. Crev.

³⁸ *Conclamant vir paterque*] Quinque nostri codd. *conclamant*. Et ita loqui interdum amasse Latinos, ut verbum singularis numeri eum duobus pluribusve nominibus jungerent, constat. De Horatio quidem id probat Bentleius in not. ad Od. 24. l. 1.

³⁹ *Exsequiturum*] Rhenanus conjicit *exacturum*.

⁴⁰ *Pari præsidio relicto Collatiæ . . . ceteri*] Possimus utenique exponere in hunc modum, ut intelliga-

mus eos, qui Collatiæ relicti in præsidio fuere, pares fuisse numero iis qui Bruto duce Romam profecti. Sed hoc durius videtur et obscurius. Multum blanditur Gronovii conjectura: *Pars præsidio relicti*.

⁴¹ *Regibus*] Regi et regibus juvenibus. Vid. supra e. 39.

⁴² *Quidquid sit*] Quidquid tandem illud sit, haud sine causa fieri putant.

tum est, præco ad ⁴³ tribunum Celerum, in quo tum magistratu forte Brutus erat, populum advocavit. Ibi oratio habita, nequaquam ejus pectoris ingenique, quod simulatum ad eam diem fuerat, de vi ac libidine Sex. Tarquini, de stupro infando Lucretiæ et miserabili cæde, de orbitate Tricipitini, cui morte filiæ causa mortis indignior ac miserabilior esset. addita superbia ipsius regis, miseriæque et labores plebis in fossas cloacasque exhauriendas demersæ. Romanos homines, victores omnium circa populorum, opifices ac lapidas pro bellatoribus factos. Indigna Ser. Tullii regis memorata cædes, et invecta corpori patris nefando vehiculo filia; ⁴⁴ invocati que ultores parentum Dii. His atrocioribusque, credo, aliis, ⁴⁵ quæ præsens rerum indignitas haudquaquam relatu scriptoribus facilia subjicit, memoratis, incensam multitudinem perpulit, ut imperium regi abrogaret, exsulesque esse juberet L. Tarquinius cum conjuge ac liberis. Ipse junioribus, qui ultro nomina dabant, lectis armatisque ad concitandum inde adversus regem exercitum Ardeam in castra est profectus; imperium in urbe Lucretio, ⁴⁶ præfecto urbis jam ante ab rege instituto, relinquit. Inter hunc tumultum Tullia domo profugit, execrantibus, quacumque incedebat, invocantibusque ⁴⁷ parentum furias viris mulieribusque.

Populus
Romanus in
Tarquinius
concitatur.

LX. Harum rerum nunciis in castra perlatis, quum re nova trepidus rex pergeret Romam ad comprimendos motus, flexit viam Brutus, (senserat enim adventum) ne ob-

43* *Tribunum Celerum*] Præfectum equitum quos ad custodiam corporis sui Tarquinius, exemplo Romuli, delegerat. Hic non inter duces militares modo, sed et inter urbanos magistratus, ut apparet ex hoc loco, numerabatur. De Celeribus vid. supra c. 15.

44* *Invocati que*] Et invocati sunt a Bruto perorante.

45* *Quæ præsens*] Quæ suggerit iis, qui in re præsentibus sunt, indignitas et atrocitas rerum incurrens in oculos; sed quæ scriptoribus post longum temporis intervallum non sunt relatu facilia.

46 *Præfecto urbis*] Præfectus urbis his temporibus magistratus fuit extraordinarius, de quo sic habet Tac. VI. Ann. c. 11. *Præfectis domo regibus, ac mox, libertate urbi constituta, magistratus, ne urbs sine imperio foret, in tempus deligebatur, qui jus redderet, ac subitis mederetur: servantque ab Romulo Dentrem Romulum, qui ab Tullio Hostilio Numam Marcium,*

et ab Tarquinio Superbo: Sp. Lucretium, impositos. Dein consules mandabant. Id servatum, donec prætores creari cepti sunt. Tum enim, absentibus consulibus, prætor urbanus omnia consulum munia obibat: nisi quod, Feriarum Latinarum causa profectis in montem Albanum causilibus, ad usurpandum antiquitatis morem præfectus urbi constituebatur, qui simulaerum verius hujus potestatis, quam ipsam potestatem gereret. De præfectis urbis sub Cæsaribus vid. Tac. loco supra memorato.

47 *Parentum furias*] Furias ultrices scelerum a liberis in parentes commissorum. Eodem fere modo locutus est Cicero pro Cluent. n. 171. *a socrus, ab uxorum, a fratris, a liberum panis actum esse præcipitem in sceleratorum sedem: et pro Rosc. Amer. n. 57. Furie, quæ .. parentum penas a consceleratissimis filiis repetant.* * Sic supra c. 43. *agitantibus furis sororis ac viri.*

Expelluntur.

U. C. 245.
A. C. 507.
Primi Coss.

vius fieret; eodemque fere tempore, diversis itineribus, Brutus Ardeam, Tarquinius Romam, venerunt. Tarquinio clausæ portæ, exsiliumque indictum: liberatorem urbis læta castra acceperunt: exactique inde liberi regis. Duo patrem secuti sunt, qui exsulatum Cære in Etruscos ierunt. Sex Tarquinius, ⁴⁵ Gabios, tamquam in suum regnum, profectus, ab ultoribus veterum simultatum, quas sibi ipse cædibus rapinisque conciverat, est interfectus. L. Tarquinius Superbus regnavit annos quinque et viginti. Regnatum Romæ ab condita urbe ad liberatam annos ducentos quadraginta quatuor. Duo consules inde comitiis centuriatis a præfecto urbis ⁴⁹ ex commentariis Ser. Tullii creati sunt, L. Junius Brutus et L. Tarquinius Collatinus.

⁴⁸ *Gabios, tanquam in suum regnum*] Et vero regem eum Gabiorum constituisse pater dicitur a Dionys. l. IV.

⁴⁹ *Ex commentariis Ser. Tullii*] Vidimus supra c. 42. et Dionys. quoque testatur Servium in animo habuisse deponere imperium. Potuit itaque commentarios conficere, in quibus eam regendæ reipublicæ formam describeret, quam libera olim civitas Romana constituere deberet. Atque hoc modo intelligenda videntur hæc Livii verba.

isse deponere imperium. Potuit itaque commentarios conficere, in quibus eam regendæ reipublicæ formam describeret, quam libera olim civitas Romana constituere deberet. Atque hoc modo intelligenda videntur hæc Livii verba.

EPITOME LIBRI II.

BRUTUS jurejurando populum adstrinxit, neminem regnare Romæ passuros: Tarquinium Collatinum, collegam suum, propter adfinitatem Tarquiniorum suspectum, coegit consulatu se abdicare, et civitate cedere. bona regum diripi jussit: agrum Marti consecravit, qui Campus Martius nominatus est. adolescentes nobiles, in quibus suos quoque¹ et sororis filios, quia conjuraverant de recipiendis regibus, securi percussit. sero indici, cui Vindicio nomen fuit, libertatem dedit: ex cujus nomine vindicia est adpellata. Quum adversus reges, qui contractis Veientium et Tarquiniensium copiis bellum intulerant, exercitum duxisset, in acie cum Arunte filio Superbi commortuus est: eumque matronæ annum luxerunt. P. Valerius consul legem de provocatione ad populum tulit. Capitolium dedicatum est. Porsena rex Clusinarum, bello pro Tarquinis suscepto, quum ad Janiculum venisset, ne Tiberim transiret, virtute Coclitis Horatii prohibitus est; qui, dum alii pontem sublicium rescindunt, solus Etruscos sustinuit; et, ponte rupto, armatus se in flumen misit, et ad suos tranavit. Alterum accessit virtutis exemplum a Mucio: qui, quum ad feriendum Porsenam castra hostium intrasset, occiso scriba, quem regem esse putabat, comprehensus, inpositam altaribus manum, in quibus sacrificatum erat, excuri passus est; dixitque tales trecentos esse conjuratos in mortem ipsius regis. quorum admiratione coactus Porsena pacis condiciones ferre, bellum omisit, acceptis obsidibus. ex quibus virgo una Clælia, deceptis custodibus, per Tiberim ad suos tranavit: et, quum reddito esset, a Porsena honorifice remissa, equestri statua donata est. Ap. Claudius ex Sabinis Romam transfugit: ob hoc Claudia tribus adjecta est. Numerus tribuum ampliatus est, ut essent viginti una. Adversus Tarquinium

¹ *Et fratris filios*] Sic olim edebatur. Sigonius legi jussit, et sororis filios: intelligitque Aquillios et Vitellios, qui sororis Collatini filii erant. Sed debuerat ergo Collatini quoque nomen adicere. Quod nisi fiat, intelligi necesse erit Bruti, non Collatini sororis filios. Præterea Dionysius quidem et Plutarchus docent Aquillios et Vitellios Collatino sanguine junctos fuisse. Sed hujus cognationis

mentionem nullam facit Livius. Vitelliorum tantum sororem Bruto nuptam fuisse indicat. Et hoc fortasse voluerat auctor epitomes. Quem ad sensum si verba resingenda sunt, lege suos quoque filios et uxoris fratres. *Hæc non consentiunt cum Livio, nec cum ceteris scriptoribus: ac proinde vel mendosa sunt, vel incuriose ab auctore epitomes scripta.

Superbum, cum Latinorum exercitu bellum inferentem, A. Postumius dictator prospere pugnavit apud lacum Regillum. Plebs, quum propter nexos ob æs alienum in Sacrum montem secessisset, consilio Menenii Agrippæ a seditione revocata est. Idem Agrippa, quum secessisset, propter paupertatem publico impendio elatus est. Tribuni plebis quinque creati sunt. Oppidum Volscorum Corioli captum est virtute et opera C. Marci, qui ob hoc Coriolanus vocatus est. Ti. Atinius, vir de plebe, quum in visu admonitus esset, ut de quibusdam religionibus ad senatum perferret, et neglexisset, amisso filio, debilis factus, postquam delatus ad senatum lectica eadem illa indicaverat, usu pedum recepto, domum reversus est. Quum C. Marcius Coriolanus, qui in exilium erat pulsus, dux Volscorum factus, exercitum hostium urbi Romæ ulmorisset, et missi ad eum primum legati, postea sacerdotes frustra deprecati essent, ne bellum patriæ inferret; Veturia mater et Volunna uxor impetraverunt ab eo, ut recederet. Lex agraria primum lata est. Sp. Cassius consularis regni crimine damnatus est necatusque. Oppia virgo Festalis ob incestum vivu defossa est. Quum vicini hostes Veientes incommodi magis, quum graves essent, familia Fabiorum id bellum gerendum deposcit; misitque in id trecentos sex armatos, qui ad Cremeram ad unum ab hostibus cæsi sunt, uno impubere domi relicto. Ap. Claudius consul, quum adversus Volscos contumacia exercitus male pugnatum esset, decimum quemque militum fuste percussit. Res præterea adversum Volscos, et Æquos, et Veientes, et seditiones inter Patres plebemque continet.

T. LIVII PATAVINI

LIBER II.

LIBERI jam hinc populi Romani res, pace belloque gestas, annuos magistratus, imperiaque legum, potentiora quam hominum, peragam. Quæ libertas ut lætior esset, proximi regis superbia fecerat. nam priores ita regnarunt, ut haud inmerito omnes deinceps conditores ¹ partium certe urbis, quas novas ipsi sedes ab se auctæ multitudini addiderunt, numerentur: neque ambitur, quin Brutus idem, qui tantum gloriæ, Superbo exacto rege, meruit, ² pessimo publico id facturus fuerit, si libertatis immaturæ cupidine priorum regum alicui regnum extorsisset. Quid enim futurum fuit, si illa pastorum convenarumque plebs, transfuga ex suis populis, sub tutela inviolati templi aut libertatem, aut certe impunitatem adeptæ, soluta regio metu, agitari cœpta esset tribunicis procellis? et in aliena urbe cum Patribus serere certamina, priusquam pignora conjugum ac liberorum, caritasque ipsius soli, cui longo tempore adsuescitur, animos eorum consociasset? Dissipatæ res nondum adultæ discordia forent: ³ quas fovit tranquilla moderatio imperii, eoque nutriendo perduxit, ut bonam frugem libertatis maturis jam viribus ferre possent. Libertatis autem originem inde, magis quia annum imperium consulare factum est, quam quod deminutum quidquam sit ex regia potestate, numeres. Omnia jura, ⁴ omnia insignia primi consules tenuere. id mo-

U. C. 245.
A. C. 507.
L. Junio
Bruto, L.
Tarquinio
Collatio
Coss.

Libertas
Pop. Rom.
tempestive
constituta.

1 *Partium certe urbis*] Ita regnarunt, ut conditores, non quidem urbis, sed partium saltem a se additarum haberi possint. Vulgati habent *capitæ urbis*, quod inficetum est. Illam alteram lectionem stabiliunt tres e nostris codd. vel optimi, unus Rhenani, tres Gronovio inspecti.

2* *Pessimo publico*] Magno reipublicæ et civitatis Romæ damno.

3 *Quas fovit*] Translatio ducta ab herbula illa, quæ ex semine prodiens sensim adolescit, et salubriter temperata frigoris et calor moderazione nutrita eas acquirit vires, ut frugem spicæ ferre jam et sustinere possit. Sunt quibus hoc loco Livius spectasse

videatur humani corporis incrementa, quod a primo ortu tenerum et imbecille sedula nutrix blande fovet, et, facillimo ad concoquendum cibo, lacte diu nutritum eo perducit, ut solida deinde e frugibus alimenta firmitior stomachus portare et conficere queat. * *Tranquilla moderatio imperii* est mite ac moderatum imperium regum, tranquillitatem publicam fovens.

4 *Omnia insignia*] Præter coronam auream, sceptrum, et purpuream auro intertextam trabeam. Quanquam trabea quidem usi consules, sed raro: statis nempe festis diebus, et in triumphali pompa. Vid. Dion. l. III. p. 196. et l. IV. p. 262. edit. Wechel. 1520

U. C. 245.
A. C. 507.

do cautum est, ne, ⁵ si ambo fasces haberent, duplicatus ter-
ror videretur. Brutus prior, concedente collega, fasces ha-
buit: qui non acrior vindex libertatis fuerat, quam deinde
custos fuit. Omnium primum avidum novæ libertatis po-
pulum, ne postmodum flecti precibus aut donis regiis pos-
set, jurejurando adegit, neminem Romæ passuros regnare.
Deinde, quo plus virium in senatu frequentia etiam ordinis
faceret, cædibus regis deminutum Patrum numerum, pri-
moribus equestris gradus lectis, ad trecentorum summam
⁶ explevit. traditumque inde fertur, ut in senatum ⁷ vocaren-
tur, qui Patres, quique conscripti essent. ⁸ conscriptos, vi-
delicet, in novum senatum adpellabant lectos. Id mirum
quantum profuit ad concordiam civitatis jungendosque Pa-
tribus plebis animos.

P. R. jurat
se regnari
Romæ non
passurum.

Suppletur
Senatus.

Rex sacrifici-
culus.

II. Rerum deinde divinarum habita cura. et, quia quæ-
dam publica sacra per ipsos reges factitata erant, ⁹ ne ubi-
ubi regnum desiderium esset, regem sacrificulum creant. Id
sacerdotium pontifici ¹⁰ subjecere, ¹¹ ne additus nomini ho-
nos aliquid libertati, cujus tunc prima erat cura, obficeret.
ac ¹² nescio, an, nimis undique eam minimis quoque rebus
muniendo, modum excesserint. Consulis enim alterius,
quum nihil aliud obfenderit, nomen invisum civitati fuit.
Nimum Tarquinius regno adsuesse. initium a Prisco factum.
Regnasse deinde Ser. Tullium. ¹³ *ne intervallo quidem facto*

Collatinus
ob Ta-
quini nomen
invisus.

⁵ *Si ambo fasces haberent*] Vult
Dion. l. V. institutum tunc, ut
utrumque consulium duodecim li-
tores præcederet, sed ita ut alteri
secures cum fascibus, alteri fasces soli
præferrentur: singulis autem mensi-
bus secures sibi vicissim collegæ tra-
derent. Usus postea in multis variavit.

⁶ *Explevit*] Tarquinius Priscus tre-
centorum Patrum numerum exple-
verat. Vid. supra not. 66. ad c. 35. l. I.
Verum Tarquini Superbi crudelitas
ad eam paucitatem Patres redegerat,
ut hoc tempore soli sex et triginta su-
pra centum remanerent. Brutus igitur,
sive Valerius, sive uterque, variant
enim auctores, centum et sexa-
ginta et quatuor e primoribus eque-
stris gradus in senatum legit, sed ita
ut qui eorum de plebe erant, prius in
patriciorum ordinem adscriberentur.
Dionysius eos omnes, qui tum in sena-
tum lecti fuere, de plebe fuisse scri-
bit: parum fortasse probabiliter.
Eum vide l. V. et Plut. in Popl.

⁷ *Vocarentur*] Sive per præconem,
qui citabat Patres in curiam, (quo de
more vid. infra III. 38.) sive edicto
consulis, aut cujuslibet alterius magis-

tratus cui senatus convocandi jus es-
set.

⁸ *Conscriptos... appellabant*] Postea
obtinuit, ut senatores omnes pro-
mische Patres conscripti appellarentur.

⁹ *Ne ubiubi*] Ne quacunq; in re,
quocunq; in loco. Sic Horat. Sat. 3.
l. I. v. 28. *nummos nudeunde extricat.*
Ceterum vulgo editi ante Grónovium
habebant *neubi*; scripti, partim *ne-
ubi ibi*, partim *neubi ubi*. Inde ille
effecit id quod habes in contextu.

¹⁰ *Subjecere*] Seivere insuper, ne
regi sacrificulo aut magistratum ge-
rere, aut orationem habere ad popu-
lum liceret.

¹¹ *Ne additus nomini honos*] Ne, si
nomini per se magnifico adderetur
aliquis honos, id obficeret libertati.

¹² *Nescio an*] Fortasse. Plerumque
enim in hac loquendi formula vis est
affirmandi; ac supplenda est particu-
la *non*.

¹³ *Ne intervallo quidem facto*] Ne
intervallum quidem, quo regnaverit
Ser. Tullius, efficere potuisse ut Su-
perbus Tarquinius oblivisceretur reg-
ni tanquam alieni, nec quidquam
jam ad se pertinentis; sed illum, vel-

oblitum, tanquam alieni, regni Superbum Tarquinium velut hereditatem gentis scelere ac vi repetisse. Pulso Superbo, penes Collatinum imperium esse. Nescire Tarquinius privatos vivere. non placere nomen. periculosum libertati esse. Hic primo sensim tentantium animos sermo per totam civitatem est datus, sollicitamque suspicione plebem Brutus ad concionem vocat. Ibi omnium primum jusjurandum populi recitat. Neminem regnare passuros, nec esse Romæ, unde periculum libertati foret. Id summa ope tuendum esse: neque ullam rem, quæ eo pertineat, contemnendam. Invicium se dicere hominis causa: nec dicturum fuisse, ni caritas reipublicæ vinceret. Non credere populum Romanum, solidam libertatem recuperatam esse. ¹⁴ Regium genus, regium nomen, non solum in civitate, sed etiam in imperio esse. Id obficere, id obstare libertati. Hunc tu, inquit, tua voluntate, L. Tarquini, remove metum. Meminimus, fatemur, ejecisti reges. Absolve beneficium tuum. Aufer hinc regium nomen. Res tuas tibi non solum reddent cives tui, auctore me; sed, si quid deest, munificet ¹⁵ augebunt. Amicus abi. exonera civitatem vano forsitan metu. Ita persuasum est animis, cum gente Tarquinia regnum hinc abiturum. Consuli primo tam novæ rei ac subitæ admiratio incluserat vocem. Dicere deinde incipientem primores civitatis circumstant, eadem multis precibus orant. Et ceteri quidem movebant minus. postquam Sp. Lucretius, ¹⁶ major ætate ac dignitate, socer præterea ipsius, agere varie, rogando alternis suadendoque, cœpit, ut vinci se consensu civitatis pateretur; timens consul, ne postmodum privato sibi eadem illa cum bonorum amissione, additaque alia insuper ignominia, acciderent, abdicavit se consulatu: rebusque suis omnibus Lavinium translatis, civitate cessit. Brutus ex senatusconsulto ad populum tulit, ut omnes Tarquinia gentis exsules essent: collegam sibi comitiis centuriatis creavit P. Valerium, quo adjutore reges ejecerat.

Abdicat se
consulatu.

Sufficitur
P. Valerius.

ut hæreditatem paternam, regnum repetisse etiam per vim et scelus.

14 *Regium genus*] Bruto ipsi maternum genus erat ex regibus. Jam vero mirum profecto, liberatorem urbis Collatinum ob unius nominis invidiam civitate ejici. Itaque etsi cum Livio sentire videtur Cicero III. de Off. n. 40. verius tamen existimamus quod Dion. l. V. et Plut. in Popl. narrant: Collatinum non pulsum urbe, nisi postquam Aquillius sororis filios merito supplicio eripere conatus, in suspicionem civibus suis venerit propensioris in tyrannos animi.

15 *Augebunt*] Et vero viginti talenta (marcæ argenti Parisienses 1875.)

ipsi de publico data: quinque (marcas 468. cum sex uncis) de suo Brutus largitus est. Dionys. l. V.

16 *Major . . . dignitate*] Quonam modo *major dignitate* Lucretius privatus, quam Collatinus consul! Nempe *diguitas* differt ab honore, seu magistratu, nec unquam eo sensu apud probos Latinitatis auctores sumitur. *Dignitas* idem fere est quod amplitudo, et coalescit ex iis rebus omnibus quæ alicui splendorem, existimationem, venerationem conciliant; genere, rebus gestis, actis honoribus, ætate, virtute, etc. Itaque honore Lucretium Collatinus anteibat; *dignitate* Collatinum Lucretius.

U. C. 245.
A. C. 507.

III. Quum haud cuiquam in dubio esset, bellum ab Tarquiniiis imminere, id quidem spe omnium serius fuit. ceterum, id quod non timebant, per dolum ac proditionem prope libertas amissa est. Erant in Romana juventute adolescentes aliquot, nec ii tenui loco orti, quorum in regno libido solutior fuerat, æquales sodalesque adolescentium Tarquiniorum, adsueta more regio vivere. Eam tum, æquato jure omnium, licentiam quærentes, libertatem aliorum in suam vertisse servitutum inter se conquerebantur. *Regem hominem esse, a quo impetres, ubi jus, ubi injuria opus sit: esse gratiæ locum, esse benefició; et irasci et ignoscere posse: inter amicum atque inimicum discrimen nosse. Leges rem surdam, inexorabilem esse, salubriorem melioremque inopi, quam potenti: nihil lavamenti nec veniæ habere, si modum excesseris. periculosum esse, in tot humanis erroribus sola innocentia vivere.*

Conjuratio
de regibus
revocandis.

Ita, jam sua sponte ægris animis, legati ab regibus superveniunt, sine mentione redditus bona tantum repetentes. eorum verba postquam in senatu audita sunt, per aliquot dies ea consultatio tenuit: ne non reddita, belli causa; reddita, belli materia et adjumentum essent. Interim legati alii alia moliri, aperte bona repetentes, clam recuperandi regni consilia struere. ¹⁷ et, tanquam ad id quod agi videbatur, ambientes nobilium adolescentium animos pertentant. a quibus placide oratio accepta est, his literas ab Tarquiniiis reddunt; et de accipiendis clam nocte in urbem regibus colloquantur.

IV. Vitelliis ²¹ Aquillisque fratribus primo commissa res est. Vitelliorum soror consuli nupta Bruto erat: jamque ex eo matrimonio adolescentes erant liberi, Titus Tiberiusque. eos quoque in societatem consilii avunculi adsumunt. præterea et nobiles aliquot adolescentes consilii adsumunt, quorum vetustate memoria abiit. Interim quum in senatu vicisset sententia, quæ censebat reddenda bona; canique ipsam causam moræ in urbe haberent legati, quod spatium

17 *Esse gratiæ locum, esse benefició*] Regem gratiæ flecti ac moveri, benefició conciliari posse.

18* *Sola innocentia vivere*] Solius innocentie presidio vivere ac tutos esse.

19 *Legati alii alia moliri*] Hæc scriptura vitiosa est. Etenim, ut recte annotat Dujatius, non diversi legati bona repetebant, et clam juvenum animos tentabant: sed iidem apud senatum de bonorum restitutione, apud juvenes nobiles de accipiendis in urbem regibus agebant. Hinc maluit ille, quod quidam libri habent: *legati non alia alia moliri.*

Nobis magis placeret recidere sive alii, sive cum aliis: unde exurgeret hæc clara omnino et plana lectio, *legati alia moliri*, quam quæ supra memorata sunt de regionum bonorum restitutione.

20* *U, tanquam ad id*] Et, per speciem ejus negotii quod curare credebantur, circumeuntes domos.

21 *Aquillis*] Sorore Collatini genitis, ex Diou. et Plut. Vitellios quoque Plutarehus alia sorore Collatini natos tradit. Eosdem fratres uxoris alterius consulis Bruti fuisse omnes consentiunt.

ad vehicula comparanda a consulibus summissent, quibus regum asportarent res; omne id tempus cum conjuratis consultando absumunt, evincuntque instando, ut literæ sibi ad Tarquinius darentur: nam aliter quæ creditorum eos, non vana ab legatis super rebus tantis adferri? Datae literæ, ut pignus fidei essent, manifestum facinus fecerunt. nam quum, pridie quam legati ad Tarquinius profiscicerentur, et cœnatum forte apud Vitellios esset, conjuratique ibi, remotis arbitris, multa inter se de novo, ut fit, consilio egissent; sermonem eorum ex servis unus excepit, qui jam antea id senserat agi: sed eam occasionem, ut literæ legatis darentur, quæ deprehensæ rem coarguere possent, expectabat. postquam datas sensit, rem ad consules detulit. Consules, adprehendendos legatos conjuratosque profecti domo, sine tumultu rem omnem obpressere: literarum in primis habita cura, ne interciderent. proditoribus extemplo in vincula coniectis, de legatis paullulum addubitatum est: et quamquam visi sunt commisisse, ut hostium loco essent, jus tamen gentium valuit.

V. De bonis regiis, quæ reddi ante censuerant, res integra refertur ad Patres. illi victi ira vetuere reddi, vetuere in publicum redigi. Diripienda plebi sunt data; ut, contacta regia præda, spem in perpetuum cum his pacis amitteret. Ager Tarquiniorum, qui inter urbem ac Tiberim fuit, consecratus Marti, Martius deinde campus fuit. Forte ibi tum seges faris dicitur fuisse matura messi. quem campi fructum quia religiosum erat consumere, desectam cum stramento segetem magna vis hominum simul inmissa corbis fudere in Tiberim, tenui fluentem aqua, ut mediis caloribus solet. ita in vadis hæsitantis frumenti acervos sedisse inlitos limo. Insulam inde paullatim, et aliis, quæ fert temere flumen, eodem invectis, factam. postea credo additas moles, manuque adjutum, ut tam eminens area, firmaque templis quoque ac porticibus sustinendis esset.

^a firma Gron. Crev.

²² *Et cœnatum forte*] Delenda videtur particula *et*: quæ quidem abest a codice Victorino.

²³ *Res integra refertur ad Patres*] Jubentur deliberare Patres tanquam de negotio integra et intacto, ita ut super illo decernerent eodem modo ac si nihil unquam de eo statutum esset.

²⁴ *Contacta regia præda*] Quum diripiendo bona regum, commissa adversus eos noxa sese obligasset, sese adversus eos nocentem fecisset.

²⁵ *Martius deinde campus fuit*] Dion. l. V. contendit hunc agrum

jam olim Marti sacrum fuisse, sed a Tarquinio religionum spreto segetibus consitum: ideo religiosum fuisse, sive nefas visum esse Romanis, hujus campi fructum consumere. Hic solennis locus habendis comitiis centuriatis. In eo quoque juventutem exerceri solitam notum est.

²⁶ *Religiosum erat*] Nefas videbatur, et religionibus contrarium: quia nempe ager modo consecratus fuerat.

²⁷ *Manuque adjutum*] Et humano opere solum, quod fortuito casu coalescere inceperat, firmatum.

U. C. 245. Direptis bonis regum, damnati proditores, sumtumque supplicium, conspectus eo, quod pœnæ capiendæ ministerium patri de liberis consulatus inposuit, et, qui spectator erat amovendus, eum ipsum fortuna exactorem supplicii dedit. Stabant deligati ad palum nobilissimi juvenes. sed a ceteris, velut ab ignotis capitibus, consulis liberi omnium in se averterant oculos, ²⁸ miserebatque non pœnæ magis homines, quam sceleris, quo pœnam meriti essent; illos, eo potissimum anno patriam liberatam, patrem liberatorem, consulatum ortum ex domo Junia, Patres, plebem, quidquid Deorum hominumque Romanorum esset, induxisse in animum, ut superbo quondam regi, tum infesto exsuli, proderent. Consules in sedem processere suam, missique lictores ad sumendum supplicium nudatos virgis cœdunt, securique feriunt: quum inter omne tempus pater, vultusque, et os ejus spectaculo esset, ²⁹ eminente animo patrio inter publicæ pœnæ ministerium. Secundum pœnam nocentium, ut in utramque partem arcendis sceleribus exemplum nobile esset, præmium indici, pecunia ex ærario, libertas et civitas, data. Ille primum dicitur ³⁰ vindicta liberatus. quidam ³¹ vindictæ quoque nomen tractum ab illo putant; Vindicio ipsi nomen fuisse. ³² Post illum observatum, ut, qui ita liberati essent, in civitatem accepti viderentur.

Proditores
œnas dant.

Tarquinius
bellum mo-
liuntur.

VI. His, sicut acta erant, nunciatis, incensus Tarquinius

²⁸ Miserebat . . . sceleris] Quia nempe tanta erat illius cæcitas et amentia, ut, quemadmodum loquitur ipse Livius, infra VIII. 18. *captis magis mentibus, quam consceleratis, similis res videretur.*

²⁹ Eminente] Erumpentibus patrum in liberos affectus iudicis inter triste illud supplicii de eis exigendi ministerium, quod ipsi consulatus imponebat. Hic genuinus est hujus loci sensus; qui et ex natura ducitur, et probatur oppositione vocum *patrio, publicæ*. Si qui *patrium animum* accipiunt pro amore in patriam, ii et insolentem his vocibus significationem affingunt, et omnem pulcherrimæ hujus sententiæ vim ac venustatem corrumpunt. Quorum enim attineret observare, in eo patre, qui liberos ob prodendæ patriæ consilia ad supplicium tradat, amorem erga patriam eminere?

³⁰ Vindicta liberatus] Hic maxime solennis mos fuit servos manumittendi. Per consulem primo, deinde secutis temporibus per prætorem urbanum peragebatur. Dominus

servum ante prætorem sistebat, et alapa percussum circumagebat, atque ita emittebat manu. Tum prætor vindictam, i. e. virgam capiti ejusdem servi imponebat. Qua deinde licet a prætore accepta caput servi percutiebat, faciem palma tergumque verberabat. Quibus actis, tum nomen servi in acta a scriba referebatur. Hæc fere habet Rosinus l. I. Ant. Rom. c. 20. ex Boetio in Top. Ciceronis, Isidor. l. IX. aliisque collecta.

³¹ Vindictæ nomen tractum ab illo] Vel fortasse probabilius ex eo quod illa virga in libertatem *vindicaretur* servus.

³² Post illum observatum] Servius manumissionem per censum introduxerat, quæ fiebat, quum servi nomen dominus in tabulas census referendum curaret: quo facto simul libertatem et civitatem adipisceretur is qui manumittebatur. Vid. Dion. l. IV. Post Vindicium observatum est ut non ii modo qui per censum, sed et ii qui vindicta liberati essent, in civitatem accepti viderentur.

non dolore solum tantæ ad irritum cadentis spei, sed etiam odio iraque, postquam dolo viam obseptam vidit, bellum aperte molendum ratus, circumire supplex Etruriæ urbes; orare maxime Veientes Tarquiniensesque, *ne³³ se ortum, ejusdem sanguinis, extorrem, egentem, ex tanto modo regno, cum liberis adolescentibus ante oculos suos perire sinerent. Alios peregre in regnum Romam adcitos: se regem, augmentem bello Romanum imperium, a proximis scelerata conjuratione pulsum. eos inter se, quia nemo unus satis dignus regno visus sit, partes regni rapuisse; bona sua diripienda populo dedisse, ne quis expers sceleris esset. Patriam se regnumque suum repetere, et persequi ingratos cives velle. Ferrent opem, adjuvarent; suas quoque veteres injurias ultum irent, toties casas legiones, agrum adentum.* Hæc moverunt Veientes: ac pro se quisque, Romano saltem duce, ignominias demandas, belloque amissa repetenda, minaciter fremunt. Tarquinienses nomen ac cognatio movet. pulchrum videbatur, suos Romæ regnare. Ita duo duarum civitatum exercitus, ad repetendum regnum belloque persequendos Romanos, secuti Tarquinius. Postquam in agrum Romanum ventum est, obviam hosti consules eunt. Valerius quadrato agmine peditem ducit: Brutus ad explorandum cum equitatu antecessit. Eodem modo primus³⁴ eques hostium agminis fuit, (præerat Aruns Tarquinius, filius regis) rex ipse cum legionibus sequebatur. Aruns, ubi ex lictoribus procul consulem esse, deinde jam propius ac certius facie quoque Brutum cognovit, inflammatus ira, *Ille est vir, inquit, qui nos extorres expulit patria. Ipse, en, ille, nostris decoratus insignibus, magnifice incedit. Dii regum ultores adeste.* Concitat calcariibus equum, atque in ipsum infestus consulem dirigit. Sensit in se iri Brutus. Decorum erat tum ipsis capessere pugnam ducibus: avide itaque se certamini offert. adeoque infestis animis concurrerunt, neuter, dum hostem vulneraret, sui protegendi corporis memor, ut, contrario ictu perparmam uterque transfixus, duabus hærentes hastis moribundi ex equis lapsi sint. simul et cetera equestris pugna cœpit; neque ita multo post et pedites superveniunt. Ibi varia victoria, et velut æquo Marte pugnatum est. dextra utrimque cornua vicere, læva superata. Veientes, vincti ab Romano milite adsueti, fusi fugatique. Tarquiniensis, novus hostis, non stetit solum, sed etiam ab sua parte Romanum pepulit.

VII. Ita quum pugnatum esset, tantus terror Tarquinius atque Etruscos incessit, ut, ommissa irrita re, nocte ambo

^b add. sunt Gron. Crev.

³³ Se ortum] Ex se, ex Etruscis ortum.

³⁴ Eques] Equitatus in hostium agmine primum locum tenuit.

U. C. 245. exercitus, Veiens Tarquiniensisque, suas quisque abirent
 A. C. 507. domos. Adjiciunt miracula huic pugnae: silentio proximae
 noctis ex silva Arsia ingentem editam vocem; ³⁵ Silvani
 vocem eam creditam; haec dicta, *Uno plus Etruscorum ceci-*
disse in acie; vincere bello Romanum. Ita certe inde abiire
 Romani, ut victores; Etrusci pro victis. Nam, postquam
 inluxit, nec quisquam hostium in conspectu erat, P. Vale-
 rius consul spolia legit, triumphansque inde Romam rediit.
 collegae funus, quanto tum potuit adparatu, fecit, sed multo
 majus morti decus publica fuit mœstitia, eo ante omnia
 insignis, quia matronae ³⁶ annum, ut parentem, eum lux-
 erunt, quod tam acer ultor violatae pudicitiae fuisset. Con-
 suli deinde, qui superfuerat, ut sunt mutabiles vulgi animi,
³⁷ ex favore non invidia modo, sed suspicio etiam cum atroci
 crimine orta. Regnum cum adfectare fama ferebat: quia
 nec collegam subrogaverat in locum Bruti, et aedificabat in
 summa ³⁸ Velia. ibi alto atque munito loco arcem inexpug-
 nabilem fore. Haec dicta vulgo creditaque ³⁹ quum indigni-
 tate angerent consulis animum, vocato ad concilium po-
 pulo, ⁴⁰ submissis fascibus in concionem ascendit^c. Gratum
 id multitudini spectaculum fuit; submissa sibi esse imperii
 insignia: confessionemque factam, populi, quam consulis,
 majestatem vimque majorem esse. Ubi audire jussi, consul
laudare fortunam collegae, quod, liberata patria, in summo ho-
nore, pro republica dimicans, matura gloria, nec dum se vertente
in invidiam, mortem occubuisset. se superstitem gloriae suae ad
crimen atque invidiam superesse: ex liberatore patriae ⁴¹ ad
Aquillios se ⁴² Vitelliosque recidisse. Numquamne ergo, inquit,
ulla adeo a vobis spectata virtus erit, ut suspicione violari ne-
queat? Ego me, illum acerrimum regum hostem, ipsum cupiditi-
tatis regni crimen subiturum timerem? Ego, si ⁴³ in ipsa arce

Valerius
 adfectati
 regni insi-
 gniatur.

Submittit
 fascies po-
 pulo.

Se purgat.

^c ascendit Gron. Crev.

^d se del. Ead.

³⁵ *Sylvani*] Cui nomen a *sylva*, quod esset arborum et pecoris deus, ut habetur apud Virg. *Aen.* VIII. 601.

³⁶ *Annum*] Decem mensium. Non enim ultra hoc spatium maximus luetus excurrerat, ex instituto Numa. Plut. in Numa.

³⁷ *Ex favore*] Pro favore, quo populi Valerium prosequeretur.

³⁸ *Velia*] Editiore parte montis Palatini.

³⁹ *Quum indignitate angerent*] Andrias auctius: *Quum indignitate quoque angerent.* Recte. Praeter invidiam popularis periculum, etiam ipsa indignitate agebatur consulis animus.

⁴⁰ *Submissis fascibus*] Tunc e-

tiam fascibus secures demisit. Inde institutum mansit, ut fascies cum securibus nunquam in urbe consulibus preferrentur. Dionysius I. V.

⁴¹ *Ad Aquillios Vitelliosque recidisse*] Eo recidisse, ut eum Aquillios Vitelliisque compararetur.

⁴² *In ipsa arce Capitolioque*] *Arx* et *Capitolium*, ubi proprie et accurate loquebantur, duae diversae erant ejusdem montis partes. Sed utramque, utram *Capitolii* nomine appellarent, in utraque templum Jovis esset, ambigitur. Probabilius tamen est, templum in ea parte fuisse, quae *Capitolium* proprie vocaretur. Vide Nardinum *Rom. Ict.* I. V. c. 14.

Capitolioque habitarem, metui me crederem posse a civibus meis? tam levi momento mea apud vos fama pendet? Adeone est fundata leviter fides, ut, ubi sim, quam qui sim, magis referat? Non obstant P. Valerii aedes libertati vestrae, Quirites; tuta erit vobis Velia. Deferam non in planum modo aedes, sed colli etiam subjiciam: ut vos supra suspectum me civem habitetis. In Velia aedificent, quibus melius, quam P. Valerio, creditur libertas. Delata confestim materia omnis infra Veliam; et, ubi nunc ⁴³ Vicæpotæ est, domus in infimo elivo aedificata.

VIII. Latæ deinde leges, non solum quæ regni suspicionem consulem absolvent, sed quæ adeo in contrarium ^{Leges ab ea late.} ⁴⁴ verterent, ut ⁴⁵ popularem etiam facerent. inde cognomen factum Publicolæ est. ante omnes de provocatione adversus magistratus ad populum, ⁴⁶ sacrandoque cum bonis capite ejus, qui regni occupandi consilia inisset, gratæ in vulgus leges fuere. Quas quum solus pertulisset, ut sua unius in his gratia esset, tum deinde comitia collegæ subrogando habuit. Creatus Sp. Lucretius consul, qui magno natu, non subficientibus jam viribus ad consularia munera obeunda, intra paucos dies moritur. Subfectus in Lucretii locum ^{Subjectus Bruto Lucretius; huic Horatius.} M. Horatius Pulvillus. Apud quosdam veteres auctores non invenio Lucretium consulem: Bruto statim Horatium subgerunt. credo, quia nulla gesta res insignem fecerit consulatum, memoria intercidisse. Nondum dedicata erat in Capitolio Jovis aedes. Valerius Horatiusque consules sortiti, uter dedicaret. Horatio sorte evenit. Publicola ad Veientium bellum profectus. Ægrius, quam dignum erat, tulere Valerii necessarij, dedicationem tam inelicti templi Horatio dari. id omnibus modis impedire conati, postquam alia frustra tentata erant, ⁴⁷ postem jam tenenti consuli foedum inter precationem Deum nuncium inveniunt; *mortuum ejus filium esse, ⁴⁸ funestaque familia dedicare eum templum non posse.* Non crediderit factum, an tantum animo roboris fuerit, nec traditur certum, ⁴⁹ nec interpretatio est facilis. ⁵⁰ Nihil aliud ad eum nuncium a proposito aver-

⁴³ *Vicæpotæ*] Victoriae, supple aedes. Vicæpotæ nomen a vincendo et potiundo.

⁴⁴ *Verterent*] Supple rem, opinionem hominum.

⁴⁵ *Popularem*] Populo acceptum.

⁴⁶ *Sacrando*] Diris devovendo. Eum, cujus caput hoc sensu sacrum esset, cuius impune occidere licebat. Bona ejus divendebantur, ac pecunia ex his redacta Cereri sacra erat. Vid. Liv. III. 55. Dionys. I. VI. p. 410.

⁴⁷ *Postem jam tenenti consuli*] Templi quod dedicabat, postem. Et-

enim, ut ait Cic. pro domo, n. 121. *Postem teneri in dedicatione oportere videor audisse templi.*

⁴⁸ *Funesta . . . familia*] *Funesta familia* dicebatur tantisper, dum cadaver humatum non esset, neque iusta persoluta. Apud Virgil. Misemus insepultus totum . . . incestat funere classem. Æn. I. VI. v. 150.

⁴⁹ *Nec interpretatio est facilis*] Nec facile est ex mera conjectura decernere.

⁵⁰ *Nihil aliud . . . quam*] Duntaxat.

U. C. 245. sus, quam ut cadaver efferri ⁵¹ juberet, tenens postem, pre-
 A. C. 507. cationem peragit, et dedicat templum. Hæc post exactos
 reges domi militiæque gesta primo anno. Inde P. Valerius
 iterum, T. Lucretius consules facti.

U. C. 246. IX. Jam Tarquiniæ ad ⁵² Lartem Porsenam, Clusinum
 A. C. 506. regem, perfugerant. ibi, miscendo consilium precesque,
 P. Valerio nunc orabant, *ne se, oriundos ex Etruscis, ejusdem sanguinis*
 H. T. Lu- *nominisque, egentes exsulare pateretur*: nunc monebant etiam,
 cretio Coss. *ne orientem morem pellendi reges inultum sineret.* ⁵³ *Satis liber-*
tatem ipsam habere dulcedinis. Nisi, quanta vi civitates eam
expetant, tanta regna reges defendant, æquari summa infinis.
nihil excelsum, nihil, quod supra cetera emineat, in civitatibus
fore. Adesse finem regnis, rei inter Deos hominesque pulcher-
rimæ. Porsena, tum regem esse Romæ, tum Etruscæ gen-
 tis regem, amplum Tuscis ratus, Romam infesto exercitu
 venit. Non umquam alias ante tantus terror senatum inva-
 sit. Adeo valida res tum Clusina erat, magnumque Porse-
 næ nomen. nec hostes modo timebant, sed suosmet ipsi
 cives, ne Romana plebs metu percussa, receptis in urbem
 regibus, vel cum servitute pacem acciperet. Multa igitur
 blandimenta plebi per id tempus ab senatu data. annonæ in-
 primis habita cura, et ad frumentum comparandum missi,
 alii in Volscos, alii Cumas. ⁵⁴ Salis quoque vendendi arbitri-

Porsena
 bellum in-
 fert P. Ro-
 mano.

⁵¹ *Jubere*] Nimirum consul illud
 omen non accepit, sed repudiavit et
 abiecit. Observat Turnebus Adversar.
 l. V. c. 7. *obligativa* auguria, i. e. ea
 quæ incogitantibus offerebantur, lie-
 uisse repudiare: non item *impetrativa*,
 quæ quis a diis petita impetrasset.

⁵² *Lartem*] Volunt plerique inter-
 pretes *Lartem* nomen esse honoris,
 eoque vocabulo intelligi debere sup-
 premum quemdam moderatorem ap-
 positum duodecim Lucumonibus, sive
 regibus, quos duodecim Etruriæ
 populi sibi quisque præficiebant. Di-
 onysius tamen accepit pro nomine
 Porsenæ. Sic enim habet l. V. *Λάρ-
 ρος ὄνομα, Πορσίνος ἐπίκλησις*, i. e. *nomi-
 ne Lar, cognomine Porsena.*

⁵³ *Satis libertatem ipsam habere*
dulcedinis, nisi] Ante vocem *nisi* sup-
 plendum est aliquid orationis mem-
 brum, quale esset: *et civitates om-
 nes sese in libertatem vindicaturas,*
nisi &c. Hoc non insolitum Latinis.
 Sic infra, l. III. c. 38. *Jam caput*
fieri libertatem repentinum, si se plebs
comitem senatui det. Nihil ergo opus
 est mutare hic interpunctionem,
 quod facit Jac. Gronovius, qui edidit:
satis libertatem ipsam habere dulcedi-
nis. Nisi . . . reges defendunt, æquari

summa infinis.

⁵⁴ *Salis quoque*] Difficillimum
 hunc locum feliciter emendare viden-
 tur Gronovius hoc modo: *salis quo-*
que vendendi arbitrium, quia impenso
pretio venit, in publicum omne
sumptum, ademptum privatis: i. e.
 Quum sal nimio pretio veniret, nem-
 pe ob aviditatem eorum quibus salinæ
 circa Ostiam ab Anco rege factæ
 (l. I. c. 33.) localantur, ejus vendendi
 potestas in publicum translata est, ad-
 empta privatis. Salinas voluerunt
 non jam exerceri a publicanis, quibus
 locatæ fuerant, sed in publicum re-
 ceptas actoribus publicis mandari.
 Quod quidem sic Gallice reddere pos-
 semus: *Les Gabelles furent ôtées à*
ceux à qui on les avoit données à fer-
me, pour être dorénavant exercées par
des comis. Arbitrium secretorie signi-
fificatu hic sumitur pro jure vende-
di salis publicanis locato, sive eo quod
Gallice diceremus le parti du sel. Sic
 fere Cic. post redit. in sen. n. 17. *ar-*
bitria funeris subreabantur: et pro do-
 mo, n. 98. *arbitria petentes funeris.*
 Ubi *arbitria funeris* merces est pen-
 denda libitiniaris, qui jura Libitinæ,
 sive funerum apparandorum, a popu-
 lo redemerant.

um, quia inpenso pretio venibat, in publicum omni sumtu, U. C. 246. ademtum privatis. ⁵⁵ Portoriisque et tributo plebes ^f libera- A. C. 502. ta, ut divites conferrent, qui oneri ferendo essent: pauperes satis stipendii pendere, si liberos educarent. Itaque hæc indulgentia Patrum, æperis postmodum rebus in obsidione ac fame, adeo concordem civitatem tenuit, ut regium nomen non summi magis, quam infimi horrerent: nec quisquam unus malis artibus postea tam popularis esset, quam tum bene imperando universus senatus fuit.

X. Quum hostes adessent, pro se quisque in urbem ex agris demigrant: urbem ipsam sepiunt præsiidiis, alia muris, alia Tiberi objecto videbantur tuta. Pons sublicius iter pene hostibus dedit: ni unus vir fuisset, Horatius Cocles; (id munimentum illo die fortuna urbis Romanæ habuit) qui, positus forte in statione pontis, quum captum repentino inpetu Janiculum, atque inde citatos decurrere hostes vidisset, trepidamque turbam suorum arma ordinesque relinquere, reprehensans singulos, obsistens, obtestansque Deum et hominum fidem, testabatur *nequidquam* ⁵⁶ *deserto præsidio eos fugere.* ⁵⁷ *Si transitum pontem a tergo reliquissent, jam plus hostium in Palatio Capitolioque, quam in Janiculo fore. Itaque monere, prædicere, ut pontem ferro, igni, quacumque vi possent, interrompant. Se inpetum hostium, quantum corpore uno posset obsisti, excepturum.* Vadit inde in primum aditum pontis: insignisque inter conspecta ⁵⁸ *cedentium pugnae terga, obversis cominus ad ineundum prælium armis, ipso miraculo audaciæ obstupescit hostes. duos tamen cum eo pudor tenuit, Sp. Lartium ac T. Herminium, ambos claros genere factisque. Cum his primam periculi procellam, et quod tumultuosissimum pugnae erat, parumper sustinuit. deinde eos quoque ipsos, exigua parte pontis relicta, revocantibus qui rescindebant, cedere in tutum coegit. Circumferens inde truces minaciter oculos ad proceres Etruscorum, nunc singulos provocare, nunc increpare omnes, *Servitia regum superborum, suæ libertatis inimicos, alienam obpugnatum venire.* Cunctati aliquamdiu sunt, dum alius alium, ut prælium incipiant, circumspectant. pudor deinde commovit aciem, et, clamore sublato, undique in unum hostem tela conjiciunt. Quæ quum in objecto cuncta scuto hæsisset, neque ille*

* *Portoriis quoque* Gron. Crev.

^f *plebe* Ead.

⁵⁵ *Portoriis*] Vectigalibus, quæ pro importatione et exportatione mercium solvebantur.

⁵⁶ * *Deserto præsidio*] Deserto loco in quo præsidii causa constituti fuerant, nempe Janiculo.

⁵⁷ *Si transitum pontem*] Si pontem, postquam eum ipsi transiissent, a ter-

go relinquerent, nec eum abrumperent. . . Constaret sensus, etiamsi vox *pontem* abesset. *Si transitum reliquissent*, i. e. si reliquissent hostibus transiendi copiam.

⁵⁸ *Cedentium pugnae*] Malleum cum Gronovio *pugna*.

Hor. Cocle-
tis fortitu-
do.

U. C. 246. minus obstinatus ingenti pontem obtineret gradu, jam in-
 A. C. 506. petu conabantur detrudere virum; quum simul fragor rupti
 pontis, simul clamor Romanorum alacritate perfecti operis
 sublatus, pavore subito inpetum sustinuit. Tum Cocles,
⁵⁹ *Tiberine pater*, inquit, *te sancte precor, hæc arma et hunc*
militem propitio flumine accipias. Ita ⁶⁰ sic armatus in Ti-
 berim desiluit: multisque superincidentibus telis incolumis
 ad suos tranavit, rem ausus plus famæ habituram ad posteros,
 quam fidei. Grata erga tantam virtutem civitas fuit: statua in ⁶¹ comitio posita, agri quantum uno die circum-
 ravavit, datum. Privata quoque inter publicos honores studia
 eminebant. nam in magna inopia pro domesticis copiis
 unusquisque ei aliquid, fraudans se ipse victu suo, contulit.

Porsena ur-
 bem obsidet.

XI. Porsena, primo conatu repulsus, consiliis ab obpug-
 nanda urbe ad obsidendam versis, præsidio in Janiculo lo-
 cató, ipse in plano ripisque Tiberis castra posuit; navibus
 undique adcitis, et ad custodiam, ne quid Roman frumenti
 subvehi sineret, et ut prædatum milites trans flumen per
 occasiones aliis atque aliis locis ⁶² trajiceret*: brevisque adeo
 infestum omnem Romanum agrum reddidit, ut non cetera
 solum ex agris, sed pecus quoque omne in urbem compelle-
 retur, neque quisquam extra portas propellere auderet.
 Hoc tantum licentiæ Etruscis, non metu magis, quam con-
 silio concessum. namque Valerius consul, intentus in occa-
 sionem multos simul et effusos inproviso adoriundi, in par-
 vis rebus negligens ultor, gravem se ad majora vindicem
 servabat. Itaque, ut eliceret prædatores, edicit suis, postero
 die frequentes porta Esquilina, quæ aversissima ab hoste
 erat, expellerent pecus; scituros id hostes ratus, quod in
 obsidione et fame servitia infida transfugerent. Et sciens
 perfugæ indicio; multoque plures, ut in spem universæ
 prædæ, flumen trajiciunt. P. Valerius inde T. Herminium
 cum modicis copiis ⁶³ ad secundum lapidem Gabina via oc-
 cultum considerare jubet: Sp. Lartium cum expedita juven-

* *trajicerent* Gron. Crev.

⁵⁹ *Tiberine pater*] Numen invocat
 fluvii. Virg. VIII. Æn. v. 31. *Deus*
ipse loci . . . Tiberinus. Ubi Servius,
Bene Tiberinus, quia supra dixerat
deus. Nam in sacris Tiberinus . . .
vocatur.

⁶⁰ *Sic armatus*] Sicut erat arma-
 tus, quali cum habitu deprehendebat
 saliendo in fluvium necessitas. *sed sic*
interdum eleganter in hunc modum
usurpatur. Virgilius Æneidos libro
 II. v. 644. *Sic o sic positum affluti*
discedite corpus: et Cic. pro Sex. Ro-
 scio, n. 71. *Sic nudos in flumen deji-*

cerre.

⁶¹ *Comitio*] Comitium pars fori
 Romani, in qua fuere Rostra, ac con-
 cilia populi plerumque agebantur.
 *Vid. not. 73. ad I. 36. supra.

⁶² *Trajicerent*] Recte Gronovius
trajiceret: quod habet unus ex ipsius
 MSS. Vel lege cum uno e nostris: *si-*
nerent . . . trajicerent.

⁶³ *Ad secundum lapidem*] Ad se-
 cundum ab urbe miliarium. In viis
 publicis singula miliaria lapidibus sig-
 nabantur.

tute ad portam Collinam stare, donec hostis prætereat. de- U. C. 243.
 inde se objicere, ne sit ad flumen reditus. Consulum alter A. C. 506.
 T. Lucretius porta Nævïa cum aliquot manipulis militum
 egressus: ipse Valerius Cælio monte cohortes delectas edu-
 cit. hique primi adparuere hosti. Herminius, ubi tumultum
 sensit, ⁶⁴ concurrit ex insidiis, ⁶⁵ versisque in Valerium Etrus-
 cis terga cædit. dextra lavaque, hinc a porta Collina, il-
 linc ab Nævïa redditus clamor. ita cæsi in medio præda-
 tores, neque ad pugnam viribus pares, et ad fugam septis
 omnibus viis. finisque ille ⁶⁶ tam effuse evagandi^h Etruscis
 fuit.

XII. Obsidio erat nihilominus et frumenti cum summa
 caritate inopia; sedendoque expugnaturum se urbem spem
 Porsena habebat: quum C. Mucius, adolescens nobilis, cui C. Mucius
 indignum videbatur, populum Romanum ⁶⁷ servientem, facinus.
 quum sub regibus esset, nullo bello nec ab hostibus ullis
 obsessum esse; liberum eundem populum ab iisdem Etrus-
 cis obsideri, quorum sæpe exercitus fuderit; ⁶⁸ itaque, mag-
 no audacique aliquo facinore eam indignitatem vindican-
 dam ratus, primo sua sponte penetrare in hostium castra
 constituit. dein metuens, ne, si consulum injussu et ignaris
 omnibus iret, forte deprehensus a custodibus Romanis retra-
 heretur ut transfuga, ⁶⁹ fortuna tum urbis crimen adfirmante,
 senatum adiit: *Transire Tiberim, inquit, Patres, et intra-
 re, si possim, castra hostium volo; non prædo, nec populatio-
 num in vicem ultor. majus, si Dii juvant, in animo est facinus.*
 Adprobant Patres: abdito intra vestem ferro, proficiscitur.
 Ubi eo venit, in confertissima turba prope regium tribunal
 constitit. Ibi quum stipendium forte militibus daretur, et
 scriba, cum rege sedens pari fere ornatu, multa ageret, eum
 milites vulgo adirent, timens sciscitari, uter Porsena esset,
 ne ignorando regem semet ipse aperiret quis esset, ⁷⁰ quo
 temere traxit fortuna facinus, scribam pro rege obruncat.

^h vagandi Gron. Crev.

⁶⁴ *Concurrit ex insidiis]* Lege con-
 surgit.

⁶⁵ *Versisque in Valerium Etruscis]*
 Olim in Lucretium. Sed quum infra
 dicatur ab porta Nævïa redditus cla-
 mor, qua egressus Lucretius erat, non
 potest hic Lucretio locus esse. Id
 recte observavit Glareanus, et jussit
 legi in Valerium, ut constet sibi nar-
 ratio.

⁶⁶ *Tam effuse vagandi]* Aliquot
 scripti, tum Jac. Gronovio, tum no-
 bis inspecti, habent *evagandi*.

⁶⁷ *Servientem, quum sub regibus
 esset]* Vox *servientem* glossema sapere

videtur. Certe sufficit alterum mem-
 brum, *quum sub regibus esset*.

⁶⁸ *Itaque]* Adeoque: et idcirco.
 Connectit hæc particula membrum
 cui præfigitur cum eo quod præces-
 sit.

⁶⁹ *Fortuna urbis]* Quod status ur-
 bis obsessæ et ad summam inopiam
 redactæ hanc criminationem probabilem
 faceret.

⁷⁰ *Quo temere]* Scribam obrun-
 cat, in quem non consilio aut judicio,
 sed temerario fortunæ impulsu actus
 est.

U. C. 246. Vadentem inde, qua per trepidam turbam cruento mucrone
 A. C. 506. sibi ipse fecerat viam, quum, concursu ad clamorem facto, comprehensum regii satellites retraxissent, ante tribunal regis destitutus, tum quoque, inter tantas fortunæ minas, metuendus magis, quam metuens: *Romanus sum, inquit, civis. C. Mucium vocant, hostis hostem occidere volui, nec ad mortem minus animi est, quam fuit ad cadem. Et facere et* ⁷¹ *pati fortia, Romanum est. Nec unus in te ego hos animos gessi: longus post me ordo est idem petentium decus. Proinde in hoc discrimen, si juvat, adcingere, ut in singulas horas* ⁷² *capite dimices tuo; ferrum hostemque in vestibulo habeas regia. Hoc tibi juvenus Romana indicimus bellum. Nullam aciem, nullum prælium timueris. Uni tibi, et cum singulis res erit. Quum rex, simul* ⁷³ *ira infensus, periculoque conterritus, circumdari ignes minitabundus juberet, nisi expromeret propere, quas insidiarum sibi minas per ambages jaceret: En tibi, inquit, ut sentias, quam vile corpus sit iis, qui magnam gloriam vident:* ⁷⁴ *dextramque accenso ad sacrificium foculo injicit. quam quum velut alienato ab sensu torreret animo;* ⁷⁵ *prope attonitus miraculo rex, quum ab sede sua prosiluisset, amoverique ab altaribus juvenem jussisset, Tu vero abi, inquit, in te magis, quam in me hostilia ausus. Juberem macte virtute esse, si pro mea patria ista virtus staret. Nunc* ⁷⁶ *jure belli liberum te, intactum inviolatumque hinc dimitto. Tum Mucius, quasi remunerans meritum, Quandoquidem, inquit, est apud te virtuti honos, ut beneficio tuleris a me, quod minus nequisti; trecenti conjuravimus principes juventutis Romanæ, ut in te hac via grassaremur. Mea prima sors fuit, ceteri,* ⁷⁷ *ut cuique ceciderit primo, quoad te opportunum fortuna dederit, suo quisque tempore, aderunt.*

XIII. Mucium dimissum, cui postea ⁷⁸ Scævola a clade

⁷¹ * *Pati fortia*] *Pati ea, quæ non possit tolerare, nisi fortis et constantis animi vir.*

⁷² *Capite dimices tuo*] *In periculum de vita tua venias. Ac fortasse hic desit particula de. Dicunt enim Latini de capite, de fortunis, de gloria, de salute dimicare: nec ullum nobis succurrat exemplum suppressæ præpositionis in ejusmodi locutionibus.*

⁷³ *Ira infensus*] *Magis placet incensus: quod præferunt duo ex Hearnii codicibus.*

⁷⁴ *Dextramque*] *Operæ pretium est videre de hoc Mucii facto nobile Martialis epigramma, quod est 21. lib. I. Quanquam hæc lectori cordato mirabiliora profecto, quam veriora videbuntur. Et quidem de his igni-*

bus, injectaque in accensum foculum a Mucio dextra silet Dionysius.

⁷⁵ * *Prope attonitus*] *Attonitus, si vim verbi spectes, est is qui fulmine afflatus est, qui proinde corpore et animo immobilis stupet. Itaque significantior illa vox est, quam hæc nostra, quæ tamen ab ea originem ducit, etonné.*

⁷⁶ *Jure belli liberum*] *Immune ab iis, quæ in te mihi jure belli licent.*

⁷⁷ * *Ut cuique ceciderit primo*] *Resecanda videtur vox primo: quæ et impedit sensum potius quam juvat, et huc potuit immigrare ex verso præcedenti, ubi reperitur prima.*

⁷⁸ *Scævola*] *Quia amissa dextra manu, leva uti cogebatur, vocatus est Scævola. Scæva enim, seu scæ-*

dextræ manus cognomen inditum, legati a Porsena Romanos secuti sunt. Adeo moverat eum et primi periculi casus, quo nihil se præter errorem insidiatoris texisset, et subeunda dimicatio toties, quot conjurati superessent, ut pacis conditiones ⁷⁹ ultro ferret Romanis. Jactatum in conditionibus nequidquam de Tarquiniis in regnum restituendis, magis quia id negare ipse nequiverat Tarquiniis, quam quod negatum iri sibi ab Romanis ignoraret. ⁸⁰ De agro Veientibus restituendo impetratum: expressaque necessitas obsides dandi Romanis, si Janiculo præsidium deduci velent. His conditionibus composita pace, exercitum ab Janiculo deduxit Porsena, et agro Romano excessit. Patres C. Mucio virtutis causa trans Tiberim agrum dono dedere, quæ postea sunt Mucia prata adpellata. Ergo, ita honorata virtute, femina quoque ad publica decora excitata. Et ¹ Clælia virgo, una ex obsidibus, quum castra Etruscorum forte haud procul ripa Tiberis locata essent, frustrata custodes, dux agminis virginum inter tela hostium Tiberim tranavit: sospitesque omnes Romam ad propinquos restituit. Quod ubi regi nunciatum est, primo incensus ira, oratores Romam misit ad Clæliam obsidem deponendam; alias haud magni facere: deinde in admirationem versus, *supra Coelites Muciosque dicere id facinus esse, et præ se ferre, quemadmodum, si non dedatur obses, pro rupto se fœdus habiturum: sic deditam, inciolatam ad suos remissuram*. Utrumque constitit fides: et Romani pignus pacis ex fœdere restituerunt: et apud regem Etruscum non tuta solum, sed honorata etiam, virtus fuit: laudatamque virginem ⁸¹ parte

U. C. 246.
A. C. 506.
Porsena de
pace agit.

Clælia.

¹ Et del. Gron. Crev.

vola is est qui sinistra manu, pro dextra, utitur: a Græco *Σινίστερ*, *sinister*.

⁷⁹ *Ultrò*] Vid. not. 39. ad c. 5. l. I.
⁸⁰ *De agro*] Illum agrum Dionys. l. V. tradit vocitatum fuisse *Septem pagos*; quem, eodem et Plutarcho in Rom. testibus, Veientibus Romulus ademerat. Eum sibi, non Veientibus reddi postulat Porsena apud Dionysium. Quod quidem non abhorret a vero, quum ipse Livius infra c. 15. nulla Veientium facta mentione, eum a Porsena restitutum Romanis narret.

⁸¹ *Parte obsidum se donare dixit*] Quota parte? Nempe dimidia. Ubi enim *pars* et *partes* ita in oratione ponuntur, ut certæ quædam et determinatæ portiones finiri videantur, nec tamen diserte explicetur quales illæ partes sint; tum intelligendæ sunt partes ejusmodi, quibus una si-

milis addita totum efficiat. Sic hoc loco dimidiam obsidum partem intelligimus, cui altera dimidia pars addita totum efficiet. Sic infra c. 41. ubi dicuntur *duæ agri partes* Hernicis *ademptæ*, intelligendæ sunt duæ tertiæ partes, quibus una adhuc tertiæ pars addita totum efficiet. Quo quidem in loco res manifestissima est, quum eodem capite objiciatur Cassio, qui *duas* illas agri *partes* Hernicis ademerat, quod *his tertiæ agri partem* reddiderit. Quomodo hic *vox parte* absolute ponitur pro *dimidia parte*, sic et apud Ovid. l. V. *Metam.* v. 453. *Neque adhuc epota parte*. Jam Ceres aliquam partem liberat, ut ex contextu narrationis patet; at nondum dimidiam partem. Vide et epigr. Martialis, quod est 24. l. II.

² Simile exemplum vid. infra VIII. 4.

U. C. 246. obsidum se donare dixit: ipsa, quos vellet, legeret. Pro-
 A. C. 506. ductis omnibus, elegisse ⁸² *impubes*^k dicitur: quod et virgi-
 nitati decorum, et consensu obsidum ipsorum ⁸³ probabile
 erat, eam aetatem potissimum liberari ab hoste, quæ maxi-
 me opportuna injuriæ esset. Pace redintegrata, Romani
 novam in femina virtutem novo genere honoris, statua
 equestri, donavere. in summa Sacra viâ fuit posita virgo
 insidens equo.

XIV. Huic tam pacatæ profectio[n]i ab urbe regis Etrus-
 ci abhorrens mos, traditus ab antiquis, usque ad nostram
 aetatem inter cetera sollempnia manet ⁸⁴ bonis vendendis,
 bona Porsenæ regis vendendi. Cujus originem moris ne-
 cesse est aut inter bellum natam esse, neque omissam in
 pace; ⁸⁵ aut a mitiore crevisse principio, quam hic præ se
 ferat titulus bona hostiliter vendendi. Proximum vero est
 ex iis, quæ traduntur, Porsenam discedentem ^m ab Janicu-
 lo, castra opulenta, convecto ex propinquis ac fertilibus
 Etruriæ arvis commeatu, Romanis dono dedisse, inopi tum
 urbe ab longinqua obsidione. ea deinde, ne populo inmisso
 diriperentur hostiliter, venisse, bonaque Porsenæ adpellata,
 gratiam muneris magis significante titulo, quam auctionem
 fortunæ regiæ, quæ ne ⁸⁶ in potestatem quidem populi Ro-
 mani esset. Omisso Romano bello, Porsena, ne frustra in
 ea loca exercitus adductus videretur, cum parte copiarum
 filium Aruntem Aricium obpugnatum mittit. Primo Ari-
 cinos res necopinata perculerat. arcessita deinde auxilia, et
 a Latinis populis et a Cumis, tantum spei fecere, ut acie
 decernere auderent. Prælio inito, adeo concitato impetu se
 intulerant Etrusci, ut funderent ipso incursu Aricinos.
 Cumanae cohortes, arte adversus vim usæ, declinavere
 paullulum; ⁸⁷ effulseque prælatos hostes conversis signis ab
 tergo adortæ sunt. Ita in medio, prope jam victores, cæsi
 Etrusci: pars perexigua, duce amisso, quia nullum propius
 perflugium erat, Romam incermes et fortuna et specie sup-
 plicium delati sunt. ibi benigne excepti divisique in hospi-

^k *impuberes* Gron. Crev.

^l *u del. Ead.*

^m *descendentem Ead.*

⁸² *Impuberes*] Plurimi scripti, tum Gronoviani, tum nostri, *impubes*. Grammatici observant dici quæque *impubem*, ut *impuberem*.

⁸³ *Probabile*] Quod ipsi obsides non poterant, quibus probarent.

⁸⁴ *Bona vendendis*] In sectionibus, quum venderentur bona quæ essent publici juris, ut habet Plat. in Popl.

⁸⁵ *Aut mitiore*] Aut ortam esse ac manavisse a mitiore principio, quam

præ se ferant hæc verba solennia, ex quibus bona Porsenæ hostiliter vendi videantur.

⁸⁶ *In potestatem . . . esset*] Consuetæ loquendi leges postulare videantur *in potestate*. * Neminem offendere debet hæc loquendi formula, quæ apud optimos scriptores usitata est. Vid. infra XXIV. 1.

⁸⁷ *Effulse . . . prælatos*] Effuso cursu prætervectos locum in quo Cumani subsederant.

tia. Curatis vulneribus, alii profecti domos, nuncii hospitalium beneficiorum. Multos Romæ hospitem urbisque caritas tenuit. his locus ad habitandum datus, quem deinde *Tuscan vicum* adpellarunt.

XV. ⁸⁸ P. Lucretius inde et P. Valerius Publicola^a con-
sules facti. Eo anno postremum legati a Porsena de redu-
cendo in regnum Tarquinio venerunt. quibus quum respon-
sum esset, missurum ad regem senatum legatos; missi con-
festim honoratissimus quisque ex Patribus. *Non, quum
breuiter reddi responsum potuerit, non recipi reges, ideo potius
delectos Patrum ad eum missos, quam legatis ejus Romæ
daretur responsum: sed ut in perpetuum mentio ejus rei
fuerit, neu in tantis mutuis beneficiis in vicem animi
solicigaretur: quum ille peteret, quod contra libertatem
populi Romani esset; Romani, nisi in perniciem suam fa-
ciles esse vellent, negarent, cui nihil negatum vellent. Non
in regno populum Romanum, sed in libertate esse, ita indu-
xisse in animum, hostibus potius, quam regibus, portus pate-
facere. Eam esse voluntatem omnium, ut, qui libertati erit
in illa urbe finis, idem urbi sit. Proinde, si saluam esse
vellet Remam, ut patiatur liberam esse, orare.* Rex, vere-
cundia victus, *Quando id certum atque obstinatum est, in-
quit, neque ego obtundam sapienter eadem nequidquam agendo:
nec Tarquinius spe auxilii, quod nullum in me est, frustra-
bor. Alium hinc, seu bello opus est, seu quiete, casilio qua-
rant locum, ne quid meam vobiscum pacem distineat.* Dictis
facta amicitia adjecit. obsidum quod reliquum erat, reddi-
dit. agrum Veientem, foedere ad Janiculum icto ademptum,
restituit. Tarquinius, spe omni reductus incisa, exsulatum
ad generum Mamiliam Octavium Tusculum abiit. Roma
nis pax fida ita cum Porsena fuit.

XVI. ⁸⁹ Consules^o M. Valerius, P. Postumius. Eo anno
bene pugnatum cum Sabinis. consules triumpharunt. Ma-
jore inde mole Sabini bellum parabant. adversus eos, et ne
quid simul ab Tusculo (unde, etsi non apertum, suspectum
tamen bellum erat,) repentini periculi oriretur, P. Valerius
quantum, T. Lucretius iterum consules facti. Seditio, inter
belli pacisque auctores orta in Sabinis, aliquantum inde
virium transtulit ad Romanos. namque Attus^p Clausus, cui
postea Ap. Claudio fuit Romæ nomen, cum pacis ipse auc-

Tarquinius
Tusculum
in exsilium
abit.

U. C. 249.
A. C. 503.

U. C. 250.
A. C. 502.

Attus
Clausus Ro-
man trans-
fugit.

^a add. tertium Gron. Crev.

^o add. deinde Ead.

^p Atta Ead.

⁸⁸ P. Lucretius] Dionysius et
scriptores fastorum Publicole ter-
tium consuli collegam adjungunt M.
Horatium iterum.

⁸⁹ Consules deinde] Omissum hic,
seu librarium, seu fortasse Livii
ipsius incuria, par consulum: Sp.
Lartius, T. Herminius.

tor a⁹⁰ turbatoribus belli premeretur, nec par factioni esset,⁹¹ ab Regillo, magna clientium comitatus manu, Romam transfagit. His civitas data agerque trans Anienem.⁹² vetus Claudia tribus, additis postea novis tribulibus, qui ex eo venirent⁹ agro, adpellata. Appius, inter Patres lectus, haud ita multo post in principum dignationem pervenit. Consules, infesto exercitu in agrum Sabinum profecti, quum ita vastatione, dein^r praelio, adflixissent opes hostium, ut diu nihil inde rebellionis timere possent, triumphantes Romam redierunt. P. Valerius, omnium consensu princeps belli pacisque artibus, anno post, Agrippa Menenio, P. Postumio consulibus, moritur, gloria ingenti, copiis familiaribus adeo exiguis, ut funeri sumtus deesset: de publico est elatus. Luxere matronæ, ut Brutum. Eodem anno duæ colonix Latinæ, Pometia et Cora, ad Auruncos deficiunt. cum Auruncis bellum initum: fusoque ingenti exercitu, qui se ingredientibus fines consulibus ferociter obtulerat, omne Auruncum bellum Pometiam compulsum est. Nec magis post praelium, quam in praelio, cædibus temperatum est. et cæsi aliquanto plures erant, quam capti: et captos passim trucidaverunt. ne ab obsidibus quidem, qui trecenti accepti numero erant,⁹³ iram belli hostis abstinuit. Et hoc anno Romæ triumphatum.

Claudia tribus.
Attus Claudius inter Patres lectus.

P. Valerii mors.
U. C. 251.
A. C. 501.

Bellum cum Auruncis.

⁹ venerant Gron. Crev.

^r deinde Eæd.

⁹⁰ *Turbatoribus belli*] Insolens profecto ac paulo durior loquendi forma, quæ tamen fortasse non temere mutari debeat. *Turbatores belli* nimirum intelligi possunt ii, qui per turbas ac violentas actiones bellum concitant. *Placeret tamen magis legere, *ab hortatoribus belli*: uti apud Virgilium, *Hortator scelerum Æolides*; et apud Ovid. *Trist. IV. 2. 32. Hortator pugne consiliumque fuit.*

⁹¹ *Ab Regillo*] Jac. Gronovius ex vestigiis MSS. legi jubet *ab vico Regillo*. Vid. primam ejus dissertationem Epistoliceam ad calcem II. tom. Livianam in editione anni 1679.

⁹² *Vetus*] Hæc quidem possunt fortasse sic accipi, ut in qui eum Atta Claudio Romam venerant, appellati fuerint *vetus Claudia tribus*, posteaquam accesserunt novi tribules: ita ut hæc appellatio non in totam tribum, sed in veterinam ejus partem caderet. Sed si hæc mens Livii fuit, eam clarius expressam cuperemus. Verisimile est latere vitium in voce *vetus*. Fortasse Livius dederat, *ager-*

que trans Anienem attributus. Claudia tribus, additis postea novis tribulibus, qui ex eo venirent agro, (sic enim quatuor e scriptis nostris, non *venerant*) *oppellata*. Nempe tribum Claudiam non existimandum est hoc statim tempore formatam, fuisse. Nam et Dionys. l. V. eam lapsu temporis coaluisse tradit, et Livius ipse hoc idem infra c. 21. innuere videtur. Ibi enim videmus tribus unam et viginti eo anno factas. Quum autem ex quo tribus a Servio Tullio institutas et ordinatas memoravit, nullius novæ tribus, præterquam Claudia, nomen appellet, vix est ut aliter tribus unam et viginti factas esse intelligamus, quam adjecta tribu Claudia. Quod quidem eo verisimilius est, quod eo ipso anno Ap. Claudius consul erat, qui hunc nomini suo ac genti addere honorem voluisse merito videri potest.

⁹³ *Iram belli hostis abstinuit*] *Hostis* intelligendus est populus Romanus bellans cum Auruncis. Conjectura Lipsii. MSS. magno consensu

XVII. Secuti consules, Opiter Virginius et Sp. Cassius, ^{U. C. 252.} Pometiam primo vi, deinde ^{A. C. 500.} vineis aliisque operibus, obpugnaverunt. in quos Aurunci, magis jam inexpiablem odio, quam spe aliqua aut occasione, coorti, quam plures igni, quam ferro, armati ⁹⁵ excurrissent, eade incendioque cuncta complent. vineis incensis, multis hostium vulneratis et occisis, consulum quoque alterum, (sed utrum, nomen auctores non adjiciunt) gravi vulnere ex equo dejectum, prope interfecerunt. Romam inde, male gesta re, reditum. inter multos saucios consul spe incerta vitæ ⁹⁶ relictus. Interjecto deinde haud magno spatio, quod vulneribus curandis supplendoque exercitui satis esset, tum ⁹⁷ ira majore belli, tum viribus etiam auctis, Pometiæ arma inlata. et quum, vineis relictis aliaque mole belli, jam in eo esset, ut in muros evaderet miles, deditio est facta. ceterum nihil minus fœde, dedita urbe, quam si capta foret, Aurunci passim principes securi percussi, ⁹⁸ sub corona venierunt ⁹⁹ co-

^s *excurrissent* Gron. Crev.

habent, teste Gronovio, *ira belli hostilis abstinuit*: unde ille efficit, *ira belli hostilia abstinuit*. Tres e nostris antiquissimi favent ei, quæ editos obtinebat ante Lipsium, lectioni *ira belli abstinuit*.

⁹⁴ *Vineis*] Vineæ erant machinæ lignis et cratibus contextæ, ac terra adoperatæ, quæ subjectis rotulis impellebantur. Harum tecto muniti obsidentes vel murorum fundamenta ferro subruabant, vel arietem mœnibus incutiebant. De vineis agit Lips. l. I. Polioreet. dial. 7.

⁹⁵ *Excurrissent*] Sorbonicus codex, ut et aliquot a Jac. Gronovio allegati, *excucurrissent*.

⁹⁶ *Relictus*] In castris ad Pometiam.

⁹⁷ *Ira majore belli*] Vox ultima abest ab uno e nostris codd. et ab Andræ editione; nec sanè necessaria est.

⁹⁸ *Sub corona*] Captivi coronati vendebantur. Vid. A. Gell. VII. 4.

⁹⁹ *Coloni alii*] Quum *Auruncis principibus* opponat *colonos alios* Livius, hoc videtur significare, Auruncos in numero colonorum fuisse: a quibus tamen diversos fuisse ostendit supra, dum c. præc. sic habet: *Pometia et Cora, coloniarum Latina, ad Auruncos defecere*. Sunt qui, ut sese hac difficultate expediant, has voces *coloni alii* detorqueant in hunc sensum: *alii*, nempe *coloni*: i. e. ipsi Pometini. Quod sane durum videtur,

nec prorsus admittendum. Omnino vix fieri potest, ut Livium negemus in hac belli Aurunci narratione parum fuisse diligentem. Postquam enim Pometiam ad Auruncos defecisse narravit, ita deinde semper de illa urbe loquitur, quasi non sociæ Auruncorum civitas, sed Aurunci nominis urbs atque Auruncorum gentis fuisset. Bellum enim Auruncum Pometiam compellitur. Ubi sermo est de eruptione in Romanos facta, Aurunci soli, nulla Pometinorum facta mentione, nominantur. Denique hic opponuntur Auruncis principibus coloni alii. Veniebat in mentem fieri fortasse potuisse ut, quum duplex Suessa sit, altera Volscorum, quæ et Pometia dicebatur, altera Auruncorum, nominis errore deceptus Livius id ad Suessam Pometiam retulerit, quod de Suessa Aurunca narratum a vetustioribus repererat. Hæc paulo audacior conjectura firmatur tamen ex eo quod, quam oppidum, quod hic a Romanis capitur, dirutum dicatur, infra capp. 22. et 25. septimo post anno Suessam Pometiam videamus non modo superstitem, sed iis et viribus, quæ morari exercitum victorem possint, et opibus, quæ directæ egentem militem recrearent. Quæ de Pometia vi capta et diruta narrat hoc loco Livius, eadem fere Dionysius de Camera, veteris Latii urbe: de bello cum Auruncis omnino silet. Patendum est veterum illorum temporum histo-

loni alii; oppidum dirutum, ager veniit. Consules, magis ob iras graviter ultas, quam ob magnitudinem perfecti belli, triumpharunt.

U. C. 253.
A. C. 499.

XVIII. Insequens annus Postumum Cominium et T. Lartium consules habuit. Eo anno Romæ, quum per ludos ab Sabinorum juventute per lasciviam scorta raperentur, concursu hominum rixa ac prope prælium fuit: parvaque ex re ad rebellionem spectare res videbatur. ¹Supra belli Latini metum id quoque accesserat, quod triginta jam conjurasse populos, concitante Octavio Mamilio, satis constabat. In hac tantarum expectatione rerum sollicita civitate, ²dictatoris primum creandi mentio orta. ³sed nec quo anno, nec quibus consulibus, quia ex factione Tarquinia essent, (id quoque enim traditur) parum creditum sit, nec quis primum dictator creatus sit, satis constat. apud veterimos tamen auctores T. Lartium dictatorem primum, Sp. Cassium ⁴magistrum equitum, creatos invenio. ⁵Consulares legere: ita lex jubebat, de dictatore creando lata. Eo magis adducor, ut credam Lartium, qui ⁶consularis erat, potius, quam M. Valerium, M. filium, Volesi nepotem, qui nondum consul fuerat, moderatorem et magistrum consilibus adpositum. ⁷qui, si maxime ex ea familia legi dictatorem vellent, patrem multo potius M. Valerium, spectatæ virtutis et consularem virum, legissent. Creato dictatore primum Romæ, postquam ⁸preferri secures viderunt, mag-

Primus
dictator.

riam densis tenebris involutam esse. ³ *Sed nec quo anno*] Dionysius, l. V. primi dictatoris creationem rejicit in quartum abhinc annum, quo T. Lartius iterum consul fuit cum Q. Clælio: eaque probabilior opinio est. Vide super totius hujus sexennii historia, et rerum per illud gestarum ordine, observationes doctissimi viri *De la Curne* in commentariis regiæ inscriptionum et litterarum Academiæ, tomo VIII.

¹ *Supra belli Latini metum*] Libenter amplectimur certissimam Dujatii conjecturam, qui legendum censeat, *belli Sabini*. Melius quoque nobis videretur, *super . . . metum*. Sic infra 27. *Super hæc timor incessit Sabini belli*: et c. 51. *Super bellum annona pementis*. † *Vulgata* quidem lectio stare posse non videtur. Triginta enim illi populi, qui conjurasse, Octavio Mamilio concitante, mox dicuntur, non alii sunt, quam Latini ipsi.

² *Dictatoris*] Dictatoris summum belli ac pacis, ceterarumque rerum omnium imperium erat: ei dicto audientes esse omnes oportebat; nec ab eo, saltim primis hisce temporibus, licebat provocare. In sex menses creabatur: sed pauci dictatores hunc magistratum tandiu retinuerunt.

³ *Sed nec quo anno*] Dionysius, l. V. primi dictatoris creationem rejicit in quartum abhinc annum, quo T. Lartius iterum consul fuit cum Q. Clælio: eaque probabilior opinio est. Vide super totius hujus sexennii historia, et rerum per illud gestarum ordine, observationes doctissimi viri *De la Curne* in commentariis regiæ inscriptionum et litterarum Academiæ, tomo VIII.

⁴ *Magistrum equitum*] Dictator, qui alio nomine vocabatur *magister populi*, adessebat sibi *magistrum equitum*, cui potestas in equites committeretur; sed ita tamen, ut ipse dictatoris imperio subjectus foret.

⁵ *Consulares legere*] Legere in dictatorem ac magistrum equitum vires consulares.

⁶ *Consularis erat*] Imo quum maxime consul.

⁷ *Qui si maxime*] Refer *quæ* qui ad Patres Romanos eligentes dictatorem.

⁸ *Preferri secures*] Consulibus enim non præferbantur in urbe secu-

nus plebem metus incescit, ut intentiores essent ad dictatorem parendum. neque enim, ut in consulibus, qui pari potestate essent, alterius auxilium, neque provocatio erat; neque ullum usquam, nisi in cura parendi, auxilium. Sabinus etiam creatus Romæ dictator (eo magis quod propter se creatum crediderant) metum incescit. itaque legatos de pace mittunt. quibus, orantibus dictatorem senatumque, ut veniam erroris hominibus adolescentibus darent, responsum; *ignosci adolescentibus posse, senibus non posse, qui bellu ex bellis sererent.* actum tamen est de pace: impetrataque foret, si, quod impensæ factum in bellum erat, præstare Sabini (id enim postulatum erat) in animum induxissent. Bellum indictum. tacitæ induciæ quietum annum tenuere.

XIX. Consules Ser. Sulpicius, M. Tullius. nihil dignum memoria actum. T. Æbutius deinde et C. Vetusius. His consulibus Fidenæ obsessæ, Crustumeria capta, Præneste ab Latinis ad Romanos descendit. nec ultra bellum Latinum, ⁹ gliscens jam per aliquot annos, dilatum. Postumius dictator, T. Æbutius magister equitum, magnis copiis peditumque profecti, ad lacum Regillum in agro Tusculano agmini hostium occurrerunt. et, quia Tarquinius esse in exercitu Latinorum auditum est, sustineri ira non potuit, quin extemplo confingerent. Ergo etiam prælium ¹⁰ aliquanto, quam cetera, gravius atque atrocius fuit. non enim duces ad regendam modo consilio rem adfuere, sed, ¹¹ suismet ipsis corporibus dimicantes, miscuere certamina. nec quisquam procerum ferme hac aut illa ex acie sine vulnere, præter dictatorem Romanum, excessit. In Postumium, prima in acie suos adhortantem instruenteque, ¹² Tarquinius Superbus, quamquam jam ætate et viribus erat gravior, equum infestus admisit: ictusque ab latere, concursu suorum receptus in tutum est. Et ad alterum cornu Æbutius magister equitum in Octavium Mamiliam impetum dederat. nec fefellit veniens Tusculanum ducem: ¹³ contra quem et ille concitat equum. tantaque vis ¹⁴ infestis venientium hastis fuit, ut brachium Æbutio

U. C. 252.

A. C. 499.

U. C. 254.

A. C. 498.

Bellum cum Latinis.

U. C. 255.

A. C. 497.

Pugna ad Regillum lacum.

† *illae* Gron. Crev.

res, ut observavimus in not. 40. ad c. 7. supra.

9 * *Gliscens*] Quod occulte collectis viribus pararetur.

10 * *Aliquanto*] Haud paulo. *Aliquantum* haberi debet tanquam aliquid medium inter *paulum* et *multum*.

11 *Suismet ipsis corporibus*] Legem Gronovio *ipsi*. Sic enim semper fere Livius.

12 *Tarquinius Superbus*] Dionysio videtur merito parum verisimile, Tarquinius Superbum, tunc nonagenario proximum, in illa acie fuisse.

13 *Contra quem*] Contra Æbutium ipse quoque Mamilius equum concitat.

14 *Infestis venientium hastis*] Quiddam scripti *invenientium*. Unde Gronovius haud improbabiler conjicit *invenientium*, supple *sc.*

U. C. 255. A. C. 497. trajectum sit, Mamilio pectus percussum. Hunc quidem in secundam aciem Latini receperunt. Æbutius, quum saucio brachio tenere telum non posset, pugna excessit. Latinius dux, nihil deterritus vulnere, prælium ciet; et, quia suos percussos videbat, accessit cohortem exsulum Romanorum, cui L. Tarquinii filius præerat, ea, quodⁿ majore pugnabat ira ob crepta bona patriamque ademptam, pugnam parumper restituit.

XX. Referentibus jam pedem ab ea parte Romanis, M. Valerius, Publicolæ frater, conspicatus ferocem juvenem Tarquinium, ostentantem se in prima exsulum acie, domestica etiam gloria accensus, ut, cujus familiæ decus ejecti reges erant, ejusdem interfecti forent, subdit calcaria equo, et Tarquinium infesto spiculo petit. Tarquinius retro in agmen suorum infenso cessit hosti. Valerium, temere in-
vectum in exsulum aciem, ex transverso quidam adortus transfigit: nec quidquam equitis vulnere equo retardato, moribundus Romanus, labentibus super corpus armis, ad terram defluxit. Dictator Postumius, postquam cecidisse talem virum, exsules ferociter citato agmine inveli, suos percussos cedere animadvertit; cohorti suæ, quam delectam manum præsidii causa circa se habebat,¹⁵ dat signum, ut, quem suorum fugientem viderint, pro hoste habeant. ita metu ancipiti versi a fuga Romani in hostem, et restituta acies. Cohors dictatoris tum primum prælium iniiit. integris corporibus animisque fessos adorti exsules cædunt. Ibi alia inter proceres coorta pugna. Imperator Latinus, ubi cohortem exsulum a dictatore Romano prope circumventam vidit, ex subsidiariis manipulos aliquot in primam aciem secum rapit. hos agmine venientes T. Herminius legatus conspicatus, interque eos insignem veste armisque Mamilium noscicans, tanto vi majore, quam paullo ante magister equitum, cum hostium duce prælium iniiit, ut et uno ictu transfixum per latus occiderit Mamilium, et ipse inter spoliandum corpus hostis veruto percussus, quum victor in castra esset relatus, inter primam curationem exspiraverit. Tum ad equites dictator advolat, obtestans, ut, fesso jam pedite,¹⁶ descendant ex equis, et pugnam capessant. Dicto parvum: desiliunt ex equis, provolant in primum, et pro¹⁷ antesignanis parvas obiciunt. Recipit extemplo ani-

ⁿ quo Gron. Crev.

¹⁵ *Dat signum*] Per totam cohortem perferri hoc imperium suum jubet, ut. . . Vid. not. ad l. V. c. 36.

¹⁶ *Descendant ex equis*] Quid igitur tunc agebat equitatus Latinorum? Recte observat Clericus minum videri debere, quod multis pugnis Livius

factitatum memorat, ut equites Romani descenderent ex equis: quasi hostilis equitatus aut nullus esset, aut torpore quodam defixus.

¹⁷ *Antesignanis*] *Antesignani* ii sunt, qui ante signa in acie locantur. Probat Lipsius l. IV. de Milit. Rom.

num pedestris acies, postquam juventutis proceres æquato genere pugnae secum partem periculi sustinentes vidit. Tum demum impulsus Latini, percussaue inclinavit acies. Equiti⁸ admoti equi, ut persequi hostem posset⁷. secuta et pedestris acies. Ibi, nihil nec divinae nec humanae opis Dictator prætermittens, ædem Castori vocasse fertur: ac pronunciasse militi præmia, qui primus, qui secundus, castra hostium intrasset. tantisque ardor fuit, ut eodem impetu, quo fuderant hostem, Romani castra caperent. Hoc modo ad lacum Regillum pugnatum est. Dictator et magister equitum triumphantes in urbem rediere.

XXI. Triennio deinde nec certa pax, nec bellum fuit. U. C. 256. A. C. 496.
 Consules Q. Clælius et ¹⁸ T. Lartius. Inde A. Sempronius et M. Minucius. His consulibus ¹⁹ ædes Saturno dedicata: ²⁰ Saturnalia institutus festus dies. A. deinde Postumius et T. Virginius consules facti. ²¹ Hoc demum anno U. C. 259. A. C. 494.
 ad Regillum lacum pugnatum, apud quosdam invenio; A. Postumium, quia collega dubiæ fidei fuerit, se consulatu abdicasse; dictatorem inde factum. Tanti errores implicant temporum, aliter apud alios ordinatis magistratibus, ut, nec qui consules ²² secundum quosdam, nec quid quoque anno actum sit, in tanta vetustate non rerum modo, sed etiam auctorum, digerere possis. Ap. Claudius deinde et P. Servilius consules facti. Insignis hic annus est nuncio Tarquinii mortis. Mortuus est Cumis, quo se post fractas opes U. C. 259. A. C. 492.

* *Equitibus* Gron. Crev.

† *possent* Ead.

Dial. 3. antesignanorum nomine intelligi totam primam aciem. sive Hastatos legionum: non quod ii ante omnia signa essent, siquidem sua habuere; sed quia ante præcipua legionum signa, quæ longius ab hoste removebantur.

18 *T. Lartius*] Hic dictator hoc anno primus creatus fuit ex Dionysii sententia, ut jam annotavimus ad c. 18. supra.

19 *Ædes Saturno*] Legimus *Saturna*. Vid. infra not. ad l. V. c. 23. Hæc ædes fuit ararium populi Romani, in quo tum pecunia, tum acta publica asservantur. † Eam describit Macrobius Saturn. l. I. c. 2.

20 *Saturnalia*] Saturnalibus mos fuit crebra convivia agitare, et mittere sibi invicem quum alia munera, tum etiam cereos. Quin ipsi domini servos suos conviviis liberalibus et opiparis accipiebant, ii-que ministrabant. Hæc feriæ celebrantur a. d. XIV. Kal. Januar. ac primo uno die absolventur. Augustus eas triduo servari jussit. Vid. Macrobius l. I. Sa-

turn. capp. 7. et 10. et Lips. Saturn. l. I. capp. 3. et 1.

21 *Hoc demum anno*] Ita narrat Dionysius: atque hanc sententiam firmat ipse Livius infra, dum scribit anno sequenti Volscis bellum illatum, propterea quod auxilia comparaverant, quæ Latinis mitterent. Cujus injuriæ ultionem statim excutos esse Romanos post pugnam ad Regillum lacum longe verisimilius est, quam in quintum post annum rejecisse; quod ex Livii narratione conficitur. Adde quod A. Postumius, tum quum a Livio memoratur creatus esse dictator, (supra c. 19.) nondum consul fuerat: quod repugnat legi de dictatore creando lata, ipso teste Livio, supra c. 18. At hoc anno consul est, ac proinde dictator legi potest.

22 *Secundum*] Post: ut sensus sit, quosdam esse consules, quibus quinam successerint definiti non possit. Possis legere *secundum quos*, sive *quorum*: ut incertum sit quinam præcesserint, quinam secuti fuerint.

U. C. 259.
A. C. 493.
Mors Tar-
quini.

Latinorum ad Aristodemum tyrannum contulerat. Eo nuncio erecti Patres, erecta plebes. sed Patribus ²³ nimis luxuriosa ea fuit lætitia: plebi, cui ad eam diem summa ope inservitum erat, injuriæ a primoribus fieri cœpere. Eodem anno Signia colonia, quam rex Tarquinius deduxerat, suppleto numero colonorum, iterum deducta est. Romæ ²⁴ tribus una et viginti factæ. Ædes Mercurii dedicata est idibus Maiis.

Bellum cum
Volscis.

XXII. Cum Volscorum gente Latino bello neque pax, neque bellum fuerat. nam et Volsci comparaverant auxilia, quæ mitterent Latinis, ni maturatum ab dictatore Romano esset; et maturavit Romanus, ne prælia uno cum Latino Volскоque contenderet. Hac ira consules in Volscum agrum legiones duxere. Volscos, consilii pœnam non metuentes, necopinata res percudit. Armorum inmemores obsides dant trecentos principum a Cora atque Pometia liberos. ita sine certamine inde abductæ legiones. Nec ita multo post Volscis levatis metu suum rediit ingenium: rursus occultum parant bellum, Hernicis in societatem armorum adsumtis. Legatos quoque ad sollicitandum Latium passim dimittunt. Sed recens ad Regillum lacum accepta clades ²⁵ Latinis ira odioque ejus, quicumque arma suaderet, ne ab legatis quidem violandis abstinuit. Comprehensos Volscos Romam duxere. Ibi traditi consulibus. indicatumque est, Volscos Hernicosque parare bellum Romanis. Relata re ad senatum, adeo fuit gratum Patribus, ut et captivorum sex millia Latinis remitterent, et de fœdere, quod prope in perpetuum negatum fuerat, rem ad novos magistratus rejicerent. Enimvero tum Latini gaudere facto, pacis auctores ²⁶ in ingenti gloria esse. Coronam auream Jovi donum in Capitolium mittunt. cum legatis donoque, qui captivorum remissi ad suos fuerant, magna circumfusa multitudo venit. Pergunt domos eorum, apud quem quisque servie-

²³ *Nimis luxuriosa*] Non satis moderata.

²⁴ *Tribus una et viginti factæ*] Ad-dita, ut videtur, tribu Claudia. Vid. not. 32. ad l. 43. et not. 92. ad l. 6. supra. † Olim hic, quemadmodum et in epitome, legebatur *una et triginta*. Sed Dionysius l. VII. in judicio Coriolani, quod paulo post hæc tempora factum est, unam et viginti tantum tribus memorat. Et ex Liviana historie variis locis, nempe VI. 5. VII. 15. VIII. 17. IX. 20. X. 9. et Epit. l. XIX. discimus quatuordecim diversis temporibus tribus adjectas esse: ita ut, si nunc triginta et una forent, earum unversarum

numerus ad quinque et quadraginta excessisset, quum tamen apud omnes constet quinque tantum et triginta tribus Romanas fuisse. Denique Sigonius in suis libris legisse se testatur, *una et viginti*: quod et nos reperimus in antiquissimo e nostris. Merito igitur ille hanc numerum reposuit.

²⁵ *Latinos. . . ne ab legatis quidem violandis abstinent.*] Fecit ut Latini ne ab legatis quidem violandis se abstinerent.

²⁶ *In ingenti gloria esse*] Scripti quidam et Campanus, igitur præpositionem.

rant: gratias agunt, liberaliter habiti cultique in calamitate sua. inde hospitia jungunt. Numquam alias ante publice privatimque Latinum nomen Romano imperio conjunctius fuit.

XXIII. Sed et bellum Volscum iminebat, et civitas, secum ipsa discors, intestino inter Patres plebemque flagrabat odio, maxime propter nexos ob ^{Turbæ ob} æs alienum ^{us alienum.}. Frenebant, se, foris pro libertate et imperio dimicantes, domi a civibus captos et oppressos esse; tutioremque in bello, quam in pace, inter hostes, quam inter cives, libertatem plebis esse. invidiamque eam, sua sponte grescentem, insignis unius calamitas accendit. Magno natu quidam cum omnium malorum suorum insignibus se in forum projecit. obsita erat squalore vestis, fœdior corporis habitus pallore ac macie perempti. Ad hoc, promissa barba et capilli efferauerant speciem oris. Noscitabatur tamen in tanta deformitate, et ²⁷ ordines durisse aiebant, aliaque militiae decora vulgo, miserantes eum, jactabant. ipse, testes honestarum aliquot locis pugnantium, cicatrices adverso pectore ostentabat. Sciscitantibus unde ille habitus? unde deformitas? quum circumfusa turba esset prope in concionis modum, Sabino bello, ait, se militantem, quia propter populationes agri non fructu modo caruerit, sed villa incensa fuerit, direpta omnia, pecora abacta, tributum iniquo suo tempore imperatum, æs alienum fecisse: id, cumulatam usuris, primo se agro paterno avitoque exuisse, deinde fortunis aliis: postremo, velut tubam, percussisse ad corpus. Ductum se ab creditore, non in servitium, sed in ergastulum et carnicinam esse. Inde ostentare tergum, fœdum recentibus vestigiis verberum. Ad hæc visa auditaque clamor ingens oritur. Non jam foro se tumultus continet, sed passim totam urbem pervadit. ²⁹ Nexu vineti solutique se undique in publicum proripiunt, inplorant Quiritium fidem. Nullo loco deest seditionis voluntarius comes. multis passim agminibus per omnes vias cum clamore in forum curritur. Magno cum periculo suo, qui forte Patrum in foro erant, in eam turbam inciderunt. nec temperatum manibus foret, ni propere consules, P. Servilius et Ap. Claudius, ad comprimendam seditionem intervenissent. In eos multitudo versa, ostentare vincula sua deformitatemque aliam. Hæc se me-

²⁷ Nexos.] Veri erant ii, qui quum creditoribus suis satisfacere non possent, iis addicebantur, et in vinculis, haud secus ac servi, habebantur.

²⁸ Ordines durisse.] Centurionem fuisse. Ordo erat altera pars manipuli: dur ordinis, centurio. Vid. infra VIII. 8.

²⁹ Nexu vineti solutique.] Et ii qui

quum maxime in vinculis apud creditores erant; et ii qui, quum olim nexi fuissent, dissoluto ære alieno liberati fuerant. Sigonius, cui adtipulantur duo ex MSS. Hearnii, legendum censet: nexi, vineti solutique: id est, nexi, alii cum vinculis ipsis, alii soluti, sine vinculis, se in publicum proripiunt.

U. C. 259. ritos dicere, exprobrantes suam quisque alibi militiam.
 A. C. 493. Postulare multo minaciter magis, quam suppliciter, ut senatum vocarent: curiamque ipsi, futuri arbitri moderatoresque publici consilii, circumsistunt. Pauci admodum Patrum, quos casus obtulerat, contracti ad consules: ceteros metus non curia modo, sed etiam foro arcebat. nec agi quidquam ³⁰ per infrequentiam poterat senatus. Tum vero eludi atque extrahi se multitudo putare; et, Patrum qui abessent, non casu, non metu, sed impediendæ rei causa abesse, et consules ipsos tergiversari; nec dubie ludibrio esse miseras suas. Jam prope erat, ut ne consulum quidem majestas coerceret iras hominum. quum incerti, morando an veniendo, plus periculi contraherent, tandem in senatum veniunt: frequentique tandem curia, ³¹ non modo inter Patres, sed ne inter consules quidem ipsos, satis conveniebat. Appius, vehementis ingenii vir, imperio consulari rem agendam censebat: uno aut altero adrepto, quieturos alios. Servilius, lenibus remediis aptior, concitatos animos flecti, quam frangi, putabat quum tutius, tum facilius esse.

XXIV. Inter hæc major alius terror. Latini equites cum tumultuoso advolant nuncio: *Volsco infesto exercitu ad urbem obpugnandam venire.* quæ audita (adeo duas ex una civitate discordia fecerat) longe aliter Patres ac plebem adfecere. Exsultare gaudio plebes; *ultores superbiæ Patrum adesse dicere Deos.* alius alium confirmare, ³² ne nomina darent: cum omnibus potius, quam solos, perituros. Patres militarent, Patres arma caperent, ut penes eosdem pericula belli, penes quos præmia, essent. At vero curia, mœsta ac trepida ancipiti metu et ab cive et ab hoste, Servilium consulem, cui ingenium magis populare erat, orare, ut tantis circumventam terroribus expedit rempublicam. Tum consul, misso senatu, in concionem prodit. ibi curæ esse Patribus ostendit, ut consulatur plebi. ceterum deliberationi ³³ de maxima quidem illa, sed tamen parte civitatis, metum pro universa republica intervenisse. nec posse, quum hostes prope ad portas essent, bello prævertisse quidquam:

Metu hostis
 compositæ.

³⁰ *Per infrequentiam. . . senatus*] Ut senatusconsultum rite fieret, certum quemdam senatorum numerum adesse oportebat: qui quidem pro diversis reipublice temporibus diversus fuit; major nimirum, prout crescebat senatorum universorum numerus.

³¹ *Non modo inter Patres, sed ne inter consules quidem*] Non modo non conveniebat inter Patres, sed ne inter consules quidem. Ubi in altero membro reperitur *ne. . . quidem*, in priore

post *non modo* intelligendum est *non*. Vid. supra I. 40. et infra IV. 3. V. 42. IX. 19.

³² *Ne nomina darent*] Ne, citati ad sumendam militiam, responderent, aut nomina sua inscribenda præberent; sed militiam detrectarent.

³³ *De maxima quidem*] De plebe, quæ maxima quidem esset pars civitatis, sed tamen pars tantum, non tota civitas.

nec, ³⁴ si sit laxamenti aliquid, aut plebi honestum esse, nisi U. C. 259.
mercede prius accepta, arma pro patria non cepisse; ³⁵ ne- A. C. 493.
que Patribus satis decorum, per metum potius, quam post-
modo voluntate, afflictis civium suorum fortunis consuluisse.
³⁶ Concioni deinde edicto addidit fidem, quo edixit,
*Ne quis civem Romanum vinctum aut clausum teneret, quo mi-
nus ei nominis edendi apud consules potestus fieret. Ne quis
militis, donec in castris esset, bona possideret aut venderet:
³⁷ liberos nepotesve ejus moraretur.* Hoc proposito edicto, et,
qui aderant, nexi profiteri extemplo nomina; et undique
ex tota urbe propipientium se ex privato, quum retinendi
jus creditori non esset; concursus in forum, ³⁸ ut sacramento
dicerent, fieri. Magna ea manus fuit; neque aliorum ma-
gis in Volscis bello virtus atque opera evituit. Consul copias
contra hostem educit, parvo dirimente intervallo castra
ponit.

XXV. Proxima inde nocte Volsci, discordia Romana
freti, si qua nocturna transitio proditiove fieri possit, tenta-
nt castra. Sensere vigiles: excitatus exercitus, signo da-
to: concursus est ad arma. Ita frustra id inceptum Vol-
scis fuit, reliquum noctis utrimque quieti datum. Postero
die prima luce Volsci, fossis repletis, vallum invadunt.
Jamque ab omni parte munimenta vellebantur, quum con-
sul, quamquam cuncti undique, et nexi ante omnes, ut sig-
num daret, clamabant, experiendi animos militum causa
parumper moratus, postquam satis adparebat ingens ardor,
dato tandem ad erumpendum signo, militem avidum certami-
nis emittit. Primo statim incursu pulsus hostes: fugien-
tibus, quoad insequi pedes potuit, terga cæsa: eques usque
ad castra pavidus egit. mox ipsa castra, legionibus circum-
datis, quum Volscos inde etiam pavor expulisset, capta di-
reptaque. Postero die ad Suessam Pometiam, quo confu-
gerant hostes, legionibus ductis, intra paucos dies oppidum
capitur: captum prædæ datum. inde paullum recreatus

Victi Vol-
sci.

34 *Si sit laxamenti aliquid*] Si hostis non tantopere urgeat.

35 *Neque Patribus*] Hic requiri videtur particula *aut*, potius quam *neque*.

36 *Concioni deinde*] Ea, quæ in concione dixerat, comprobavit, et ejusmodi esse ostendit, quibus fides haberi posset, edicto.

37 *Liberos nepotesve ejus moraretur*] Liberi erant in potestate patris, qui eos poterat vendere, qui in eos jus vitæ necisque habebat. Itaque tanquam res patris, haud aliter fere quam servi, habebantur. Nihil mi-

rum igitur eos a patre pignori opponi, a creditoribus retineri potuisse, donec debitum solveretur. Idem jus fuit avi paterni in nepotes et filio. Hic igitur vetat Servilius retineri in vinculis cujusquam civis Romani liberos nepotesve, qui ob æs alienum patrum aut avitum nexi essent.

38 *Ut sacramento dicerent*] Ut sacramento militari se obligarent. Sacramentum illud solenne sic conceptum erat, ut jurarent *se jussu consulum conventuros, neque injussu abituros*. Vid. infra III. 20. XXII. 32.

U. C. 439. egens miles. Consul cum maxima gloria sua victorem exercitum ³⁹ Romam reducit. decedentem Romam Ecetraurorum Volscorum legati, rebus suis timentes post Pometiani captam, adeunt. His ex senatusconsulto data pax, ager ademtus.

Tumultus Sabinus.

XXVI. Confestim et Sabini Romanos territavere: ⁴⁰ tumultus enim fuit verius, quam bellum: Nocte in urbe nunciatum est, exercitum Sabinum prædabundum ad Anicnem amnem pervenisse. ibi passim diripi atque incendi villas. Missus extemplo eo cum omnibus copiis equitum A. Postumius, qui dictator bello Latino fuerat. secutus consul Servilius cum delecta peditum manu. Plerosque palantes eques circumvenit. nec adveniendi peditum agmini restitit Sabina legio. Fessi, tum itinere, tum populatione nocturna, magna pars in villis repleti cibo vinoque, vix fugæ quod satis esset virium habuere. Nocte una audito perfectoque bello Sabino, postero die, in magna jam spe undique partæ pacis, legati Aurunci senatum adeunt, ni decedatur Volseo agro, bellum indicentes. Cum legatis simul exercitus Auruncorum domo profectus erat. cujus fama, haud procul jam ab Aricia visi, tanto tumultu concivit Romanos, ut nec consuli ordiue Patres, nec pacatum responsum arma inferentibus arma ipsi capientes dare possent. Ariciam iufesto agmine itur: nec procul inde cum Auruncis signa conlata, prælioque uno debellatum est.

Bellum cum Auruncis.

Turbæ ob i. exos re- crudescunt.

XXVII. Fasis Auruncis, victor tot intra paucos dies bellis Romanus promissa consulis fidemque senatus exspectabat: quum Appius, et insita superbia animo, et ut collegæ vanam faceret fidem, quam asperrime poterat, jus de creditis pecuniis dicere. deinceps et, qui ante nexi fuerant, creditoribus tradebantur, et necetabantur alii. Quod ubi cui militi incidere, collegam adpellabat: concursus ad Servilium fiebat, illius promissa jactabant, illi exprobrabant sua quisque belli merita cicatricesque acceptas. postulabant, ut aut ² referret ad senatum, aut ² ut auxilio esset consul civibus suis, imperator militibus. Movebant consulem hæc; sed tergiversari res cogebat. adeo in alteram caussam non collega solum præcepit ierat, sed omnis factio nobilium. ita, medium se gerendo, nec plebis vitavit odium, nec apud Patres gratiam iniit. Patres mollem consulem

² aut—aut del. Gron. Crev.

³⁹ *Romam reducit, decedentem bellum.* At longe alia vis hujus vocis *Romam*] Inutiliter hic et parum concinnum: iteratur vox *Romam*. Ea posteriore loco doleri potest.

⁴⁰ *Tumultus . . . verius, quam bellum*] Hic *tumultus* levius est, quam

est, ubi de *Gallico tumultu* agitur, aut *decretus tumultus* dicitur. Hoc fusius explicavimus in not. ad c. 9. l. VII.

et ⁴¹ambitosum rati; plebes fallacem. brevique adparuit, ^{U. C. 259.}
⁴²æquasse cum Appii odium. Certamen consulibus incide- ^{A. C. 493.}
 rat, uter ⁴³dedicaret Mercurii ædem. Senatus a se rem ad
 populum rejecit: utri eorum dedicatio jussu populi data es-
 set, cum præesse annonæ, mercatorum collegium instituere,
⁴⁴sollemnia pro pontifice jussit suscipere. Populus dedica-
 tionem ædis dat M. Lætorio, ⁴⁵primi pili centurioni: quod
 facile adpareret, non tam ad honorem ejus, cui curatio al-
 tior fastigio suo data esset, factum, quam ad consulum igno-
 miniam. Sævire inde ⁴⁶utique consulum alter Patresque.
 sed plebi creverant animi; et longe alia, quam primo insti-
 tuerant, via grassabantur. Desperato enim consulum sena-
 tusque auxilio, quum in jus duci debitorem vidissent, undi-
 que convolabant. neque decretum exaudiri consulis præ
 strepitu et clamore poterat: neque, quum decresset,
 quisquam obtemperabat. Vi agebatur, metusque omnis
 et periculum ⁴⁷libertatis, quum in conspectu consulis
 singuli a plaribus violarentur, in creditores a debitoribus
 verterant^a. Super hæc timor incessit Sabini belli; de-
 lectuque decreto, nemo nomen dedit, furente Appio, et
 insectante ⁴⁸ambitionem collega; qui populari silentio
 rempublicam proderet, et ad id, quod de credita pecunia jus
 non dixisset, adjiceret, ut ne delectum quidem ex senatus-
 consulto haberet. *non esse tamen desertam omnino rempubli-
 cam, neque projectum consulare imperium. Se unum et sua et
 Patrum majestatis vindicem fore.* Quum circumstaret ⁴⁹quo-

^a *verterat* Gron. Crev.

41 * *Ambitosum*] Aueupandi favo-
 ris popularis cupidum.

42 * *Æquasse eum*] Eam non mi-
 nus inuisam esse populo, quam Ap-
 pium.

43 *Dedicaret Mercurii ædem*] Hu-
 jus dedicationis mentio jam facta est
 supra c. 21. sed hic nempe fasius
 narrator id, quod illic uno tantum
 verbo indicatum fuerat.

44 *Sollemnia pro pontifice*... *susci-
 pere*] Celebrare, præseute et præseute
 pontifice, quædam sacra auspican-
 dæ huic collegii mercatorum insti-
 tutioni. Nempe *pro pontifice* hic sumit-
 ur, quemadmodum fere apud Gell.
 XV. 27. *pro collegio*. Ita censet Bo-
 ssius, Exercit. Hist. de pontif. max.
 c. 4.

45 *Primipili centurioni*] *Primipili
 centurio* erat centurio primi Triario-
 rum ordinis, adeoque primus totius
 legionis centurio. Hujus magna erat
 dignatio. Consilii particeps erat.
 Aquilæ erat præpositus. Dicebatur

primipili centurio, quasi centurio
 primi ordinis Pilanorum. Triarii e-
 nim, quia antiquitas proprium ipso-
 rum vultum pilum erat, Pilani voca-
 bantur, teste Varr. l. 4. de lingua
 Lat. Vid. infra VIII. 2. Observatum
 est a Lipsio hanc vetustissimam esse
 hujus ordinis mentionem. Vid. Lips.
 de Milit. Rom. l. II. dial. 2.

46 * *Utique consulum alter*] Maxi-
 me consulum alter, nempe Appius:
 nam Servilius mollius contumeliam
 ferebat.

47 * *Libertatis*] Hæc vox videtur re-
 secunda. † Testatur Gronovius abes-
 se a membranis Florentinis hanc vo-
 cem. Ac sane ea sublata sensus est
 commodior.

48 * *Ambitionem*] Nimium indu-
 gentem populo molliem.

49 *Quotidiana multitudo*] Multitudo
 solita, quæ quotidie concurrere sole-
 bat. Nisi satius fuerit, mutato dua-
 rum vocum ordine, legere *mul-
 titudo quotidiana iuventia accensa*: ita

F. C. 259. tidiana multitudo licentia accensa, adripi unum insignem
A. C. 493. ducem seditionum jussit. Ille, quum a lictoribus jam trahe-
 retur, provocavit: nec cessisset provocationi consul, quia
 non dubium erat populi judicium, nisi ægre victa pertina-
 cia foret, consilio magis et auctoritate principum, quam po-
 puli clamore. ⁵⁰ adeo supererant animi ad sustinendam in-
 vidiam. Crescere inde malum in dies, non clamoribus mo-
 do apertis, sed, quod multo perniciosius erat, secessione oc-
 cultisque colloquiis. Tandem in visi plebi consules magis-
 tratu abent, Servilius neutris, Appius Patribus mire gra-
 tus.

F. C. 260. **XXVIII.** A. Virginius inde et T. Vetusius consulatum
A. C. 492. ineunt. Tum vero plebes, incerta quales habitura consules
 esset, cœtus nocturnos, ⁵¹ pars ^b Esquiliis, pars in Aventino,
 facere; ⁵² ne in foro subitis trepidaret consiliis, et omnia
 temere ac fortuito ageret. Eam rem consules rati, ut erat,
 perniciosam, ⁵³ ad Patres deferunt: sed delatam consulere
 ordine non licuit. adeo tumultuose excepta est clamori-
 bus undique et indignatione Patrum, si, quod imperio con-
 sulari ⁵⁴ exsequendum esset, invidiam ejus consules ad sena-
 tum rejicerent. *Profecto si essent in republica magistratus,
 nullum futurum fuisse Romæ, nisi publicum, concilium. Nunc
 in mille curias concionesque (quam alia in Esquiliis, alia in A-
 ventino fiant concilia) dispersam et dissipatam esse rempub-
 licam. Unum, Hercule, virum, (id enim plus esse, quam con-
 sulem) qualis Ap. Claudius fuerit, momento temporis discussu-
 rum illos cætus fuisse.* Conrepti consules quum, quid ergo se
 facere vellent, (nihil enim segnius molliusve, quam Patri-
 bus placeat, acturos) percunctarentur, decernunt, ut delect-
 tum quam acerrimum habent. ⁵⁵ otio lascivire plebem.
 Dimisso senatu, consules in tribunal ascendunt. citant no-
 minatim juniores. Quum ad nomen nemo responderet,
 circumfusa multitudo in concionis modum negare, *Ultra
 decipi plebem posse. Numquam unum militem habituros, ⁵⁶ ni
 præstaretur fides publica. libertatem unicuique prius reddendam*

^b add. in Gron. Crev.

ut *τὸ* quotidiana jungatur cum *licen-
 tia*.

⁵⁰ * *Adeo supererant animi*] Adeo
 plus etiam illi viro, quam satis esset,
 animorum erat ad resistendum odiis
 popularibus.

⁵¹ *Pars in Esquiliis*] Plurimi ex
 Gronovianis MSS. quinque e nostris,
 Andreas, et Campanus, omittunt *τὸ*
in.

⁵² * *Ne in foro subitis trepidaret
 consiliis*] Ne trepidaret incerta in fo-
 ro, si subito et in re præsentis capien-

da consilia essent.

⁵³ *Ad Patres deferunt*] Andreas
 habet *referunt*: quod hac in re solen-
 ne ac proprium est verbum. Id si
 admittatur hoc loco, opus erit mox
 legi: *sed relatum*.

⁵⁴ * *Exsequendum*] Vindicandum.

⁵⁵ * *Otio lascivire*] Licentia ex otio
 collecta ferocire.

⁵⁶ * *Ni præstaretur fides publica*] *Ni*
 id quod fide publica promissum
 erat, re et effectu exhiberetur.

esse, quam arma danda : ut pro patria civibusque, non pro do-
 minis, pugnent. Consules, quid mandatum esset a senatu, U. C. 260.
 videbant : sed eorum, qui intra parietes curiæ ferociter lo- A. C. 492.
 querentur, neminem adesse, invidiæ suæ participem : et ad-
 parebat atrox cum plebe certamen. Prius itaque, quam
 ultima experirentur, senatum iterum consulere placuit. tum
 vero ad sellas consulum prope^c convolare minimus quis-
 que natu Patrum, abdicare consulatum^d jubentes, et depo-
 nere imperium, ad quod tuendum animus deesset.

XXIX. ⁵⁷ Utraque re satis experta, tum demum consu-
 les : *Ne prædictum vegetis, Patres conscripti, adest ingens se-
 ditio. Postulamus, ut ii, qui maxime ignaviam increpant, ad-
 sint nobis habentibus defectum. Acerrimi cujusque arbitrio,
 quando ita placet, rem agemus.* Redeunt in tribunal; citari
 nominatim unum ex iis, qui in conspectu erant, dedita ope-
 ra jubent. Quum staret tacitus, et circa eum aliquot ho-
 minum, ne forte violaretur, constitisset globus, lictorem ad
 eum consules mittunt. quo repulso, tum vero indignum ju-
 cinus esse clamitantes, qui Patrum consulibus aderant, de-
 volant de tribunali, ut lictori auxilio essent. Sed ab lictore,
⁵⁸ nihil aliud quam prehendere prohibito, quum conversus
 in Patres inpetus esset, consulum intercurso rixa sedata
 est : in qua tamen, sine lapide, sine telo, plus clamoris at-
 que irarum, quam injuriæ, fuerat. Senatus, tumultuose
 vocatus, tumultuosius consulitur, ⁵⁹ quæstionem postulanti-
 bus iis, qui pulsati fuerant, decernente ferocissimo quoque,
 non sententiis magis, quam clamore et strepitu. Tandem,
 quum iræ resedissent, exprobrantibus consulibus, nihilo
 plus sanitatis in curia, quam in foro esse, ordine consuli
 cœpit. Tres fuere sententiæ. P. Virginius ⁶⁰ rem non
 vulgabat : *de iis tantum, qui, fidem secuti P. Servilii consulis,
 Volso, Aurunco, Sabinoque militassent bello, agendum cense-
 bat.* T. Lartius^e, *Non id tempus esse, ut merita tantummodo
 exsolterentur. totam plebem ære alieno demersam esse : ⁶¹ nec
 sisti posse, nisi omnibus consulatur. quin, si alia aliorum sit con-
 ditio, accendi magis discordiam, quam sedari.* Ap. Claudius,
 et natura inmitis, et efferatus hinc plebis odio, illinc Pa-
 trum laudibus, *Non miseris, ait, sed licentia, tantum concii-*

Varia sen-
 tentiæ in
 senatu.

^c prope Gron. Crev.
 Ead.

^d consulatu Ead.

^e Largius sic et in sqq.

⁵⁷ Utraque re] Et senatus et ple-
 bis pertinacia.

⁵⁸ * Nihil aliud quam] Tantum-
 modo.

⁵⁹ Quæstionem postulantis] Pos-
 tulantibus ut inquireretur in auctores
 injuriæ.

⁶⁰ Rem non vulgabat] Nolebat om-
 nibus indulgeri.

⁶¹ Nec sisti posse] Nec posse rem
 sustineri, inhiberi, quominus ad per-
 niciem feratur. Familiaris Livio lo-
 cutio.

A. C. 260. *tum turbarum; et* ⁶² *lascivire magis plebem, quam scire. Id*
 U. C. 492. *adeo malum ex provocatione natum. quippe minus esse consu-*
lum, non imperium; ubi ad eos, qui una peccaverint, provocare
liceat. Agedum, inquit, dictatorem, a quo provocatio non est,
creemus. Jam hic, quo nunc omnia ardent, conticescet furor.
Pulset tum mihi lictorem, qui sciet, jus de tergo vitæque sua
penes unum illum esse, cujus majestatem ⁶³ *violavit* ^f.

XXX. Multis, ut erat, horrida et atrox videbatur Appii
 sententia: rursus Virginii Lartiique exemplo haud salubres;
 utique Lartii ⁶⁴ putabant sententiam, quæ totam fidem tol-
 leret. medium maxime et ⁶⁵ moderatum utroque consilium
 Virginii habebatur. Sed factione, respectuque rerum priva-
 tarum, quæ semper obfecere obficientque publicis consiliis,
 Appius vicit: ac prope fuit, ut dictator ille idem crearetur.
 quæ res utique alienasset plebem periculosissimo tempore,
 quum Volsci Æquique et Sabini forte una omnes in armis
 essent. Sed curæ fuit consulibus et senioribus Patrum,
⁶⁶ ut imperium, suo vehemens, mansueti permitteretur in-
 genio. M. Valerium dictatorem, Volesi filium, creant.
 Plebes, etsi adversus se creatum dictatorem videbat, tamen,
 quum provocationem fratris lege haberet, nihil ex ea fami-
 lia triste nec superbum timebat. Edictum deinde, a dicta-
 tore propositum, confirmavit animos, Servilii fere consulis
 edicto conveniens. sed et homini et potestati melius rati
 credi, omisso certamine nomina dedere. ⁶⁷ Quantus num-
 quam ante exercitus, legiones decem effectæ: ternæ inde
 datæ consulibus, quatuor dictator usus. Nec poterat jam
 bellum differri. Æqui Latinum agrum invaserant. oratores
 Latinorum a senatu petebant, ut aut mitterent subsidium,
 aut se ipsos tuendorum finium causa capere arma sinerent.

M. Valeri-
 us dictator.

Ecltum cum
 Æquis, La-
 tinorum
 consilio.

^f violavit Crev.

⁶² *Lascivire*] Licentia ex otio col-
 lecta ferocire.

⁶³ *Violavit*] Codex e biblioth. Victor.
 et Campani editio *violaverit*: unus e
 regis codd. a secunda manu *violavit*:
 idque verum visum est. Vulgo *viola-*
vit: quod minus proprium erat,
 quum in hoc loco non de re jam facta
 agatur, sed indicetur, quid, si illa po-
 natur facta, secuturum sit.

⁶⁴ *Putabant sententiam*] Recte ju-
 dicat post Gebhardum Gruterumque
 Gronovius hæc verba defendenda esse,
 tanquam glossæna temere invecum.
Utrique, id est, præcipue *Largii* sen-
 tentiæ videbatur exemplo haud salu-
 bris, * quæ omnino fidem ex societa-

te humana tolleret, liberando debito-
 res omnes a necessitate solvendi ea,
 quæ mutua acceperant.

⁶⁵ *Moderatum utroque*] Ex utro-
 que, Appii nempe et *Largii*, consilio
 temperatum: quod et fidei, et huma-
 nitati consuleret.

⁶⁶ *Ut imperium, suo vehemens,*
mansueti permitteretur ingenio] *Ut*
imperium suo ingenio, id est, vi sua,
 natura sua, *vehemens*, *permitteretur*
mansueti ingenio, id est, viro mansue-
 ti ingenii.

⁶⁷ * *Quantus nunquam ante exerci-*
tus] Legiones decem effectæ, qui ex-
 ercitus major erat, quam unquam an-
 tea scriptus fuisset.

Tutius visum est, defendi inermes Latinos, quam pati re- U. C. 260.
tractare arma. Vetusius consul missus est. is finis popula- A. C. 492.
tionibus fuit. Cessere Æqui campis: locoque magis,
quam armis, freti, summis se jugis montium tutabantur.
Alter consul, in Volscos profectus, ne et ipse tereret tem- Bellum cum
pus, vastandis maxime agris hostem ad conferenda propius Volscis.
castra dimicandumque acie excivit. Medio inter castra
campo, ante suam quisque vallum, infestis signis consti-
tere. multitudine aliquantum Volsci superabant. Itaque
effusi et contentim pugnam iniere. Consul Romanus
nec promovit aciem, nec clamorem reddi passus, defixis
pilis stare suos jussit: ubi ad manum venisset hostis, tum
coortos tota vi gladiis rem gerere. Volsci, cursu et clamore
fessi, quum se velut stupentibus metu intulissent Romanis,
postquam impressionem sensere ex adverso factam, et ante
oculos micare gladios, haud secus, quam si in insidias inci-
dissent, turbati vertunt terga; et ne ad fugam quidem satis
virium fuit, quia cursu in prælium ierant. Romani contra,
quia principio pugnae quieti steterant, vigentes corporibus,
facile adepti fessos, et castra inpetu ceperunt, et, castris
exutum hostem Velitras persecuti, uno agmine victores
cum victis in urbem inrupere. ⁶⁸ plusque ibi sanguinis, pro-
miscua omnium generum cæde, quam in ipsa dimicatione,
factum. paucis data venia, qui inermes in deditionem vene-
runt.

XXXI. Dum hæc in Volscis geruntur, dictator Sabinos, Bellum cum
ubi longe plurimum belli fuerat, ⁶⁹ fundit, fugatque Sabinis.
castris. Equitatu inmisso mediam turbaverat hostium ⁷⁰ a-
ciem, qua, dum se cornua latius paudent, parum apte intror-
sum ordinibus aciem firmaverant. turbatos pedes invasit. eod-
dem inpetu castra capta, debellatumque est. Post pugnam ad
Regillum lacum non alia illis annis pugna clarior fuit. dicta-
tor triumphans urbem invehitur. Super solitos honores locus
in circo ipsi posterisque ad spectaculum datus; sella in eo
loco curulis posita. Volscis devictis Veliternus ager ademit-
tus: Velitras coloni ab urbe missi et colonia deducta. Cum
Æquis post aliquanto pugnatum est, invito quidem consule,
quia loco iniquo subeundum erat ad hostes: sed milites, ex-
trahi rem criminantes, ut dictator, priusquam ipsi redirent

68* Plus .. sanguinis .. factum] Plus sanguinis fustum, plus cædis factum. Vid. infra not. ad XXXV. 51.

69 Fundit fugatque exiitque castris] Plerique scripti non agnoscunt particulam que ante castris. Unus e nostris, quomodo voluit Gronovius, et

exiit castris. Atque id lenius ad aures accidit, quam vulgatum.

70 Aciem, qua ... parum apte ... aciem firmaverant] Recte hunc locum emendare videtur Gronovius. Aciem quam . . . parum apte introrsum ordinibus firmaverant.

U. C. 260. in urbem, magistratu abiret, irritaque, sicut ante consulis,
 A. C. 492. promissa ejus caderent, perpulere, ut forte temere in adver-
 Equi victi. sos montes agmen erigeret. Id male commissum ignavia
 hostium in bonum vertit: qui, priusquam ad conjectum teli
 veniretur, obstupefacti audacia Romanorum, relictis castris,
 quæ munitissimis tenuerant locis, in ⁷¹ adversas valles desilu-
 ere: ⁷² ubi satis prædæ, et victoria incruenta fuit. Ita trifari-
 am re bello bene gesta, de domesticarum rerum eventu nec
 Patribus nec plebi cura decesserat. tanta quin gratia, tum
 arte præparaverant fœneratores, quæ non modo plebem, sed
 ipsum etiam dictatorem frustrarentur. Namque Valerius,
 post Vetusii consulis reditum, omnium ⁷³ actionum in senatu
 primam habuit pro victore populo, retulitque, quid^s nexis
 fieri placeret. quæ quum rejecta relatio esset, *Non placeo,*
 inquit, *concordiæ auctor, optabilis, ⁷⁴ me Deus fidius, prope*
diem, ut mei similes Romana plebes patronos habeat. Quod ad
me ultinet, neque frustrabor ultra cives meos, neque ipse frustra
dictator ero. Discordiæ intestinæ, bellum externum fecere, ut
hoc magistratu egeret respublica. Pax foris parta est, domi
impeditur. privatius potius, quam dictator, seditioni interero.
 ita, curia egressus, dictatura se abdicavit. Adparuit causa
 plebi, suam vicem indignantem magistratu abisse. itaque,
 velut persoluta fide, quoniam per eum non stetisset quin
 præstaretur, decedentem domum cum favore ac laudibus
 prosecuti sunt.

Turbæ do-
 mesticæ.

XXXII. Timor inde Patres ⁷⁵ incessit, ne, si dimissus
 exercitus foret, rursus cœtus occulti conjurationesque fie-
 rent. itaque, quamquam per dictatorem delectus habitus
 esset, tamen, quoniam in consulum verba jurassent, sacra-
 mento teneri militem rati, per causam renovati ab Æquis
 belli ednei ex urbe legiones jussere. quo facto maturata est
 seditio. Et primo agitata dicitur de consulum cæde, ut
 solverentur sacramento: doctos deinde, nullam scelere reli-

§ add. de Gron. Crev.

⁷¹ *Adversas*] Lege cum eodem *a-*
versus.

⁷² *Ubi*] Merito observat Tan. Fa-
 ber hic videri legendum *ibi*.

⁷³ *Actionum*] Hoc nomine designatur quidquid agit magistratus, sive apud senatum, sive apud populum; quidquid vel Patribus decernendum, vel populo seiscendum proponit. Vult Livius hoc loco, dictatorem, antequam ulla alia de re ageret in senatu, retulisse, sive jussisse Patres deliberare de fide victori populo præstanda

⁷⁴ *Medius Fidius*] Formula jurandi: ita *me juvet dius Fidius*. Eodem sensu Plaut. *Asin. Act. I. Sc. 1. Per deum Fidium. Dius est, Festo interprete, ab Jove genus ducens. Fidius*, qui fidei præest, auctore Dionys. qui l. II. p. 113. et l. IV. p. 257. Sancum Græce reddit *Πίστιος Δία*. Sancus autem idem est, qui Fidius, teste Ovid. VI. *Fast. v. 213. Vid. not. ad c. 20. l. VIII. infra.*

⁷⁵ *Incessit*] Vid. not. 22. ad c. 58. l. I.

gionem exsolvi, Sicinio quodam auctore, injussu consulum in ⁷⁶ Sacrum montem secessisse (trans Anienem amnem est^b) tria ab urbe millia passuum. ea frequentior fama est, quam, cujus Piso auctor est, in Aventinum secessionem factam esse. Ibi sine ullo duce vallo fossaque communis castris quieti, rem nullam nisi necessariam ad victum sumendo, per aliquot dies, neque lacessiti neque lacessentes, sese tenuere. Pavor iugens in urbe, metuque mutuo suspensa erant omnia. Timere relicta ab suis plebes violentiam Patrum, timere Patres residem in urbe plebem, incerti manere eam, an abire mallent. quam diu autem tranquillam, quæ secesserit, multitudinem fore? quid futurum deinde, si quod externum interim bellum existat? nullam profecto, nisi in concordia civium, spem reliquam ducere. eam per æqua, per iniqua, reconciliandam civitati esse. ⁷⁷ Placuit igitur oratorem ad plebem mitti Menenium Agrippam, faciendum virum et, quod ⁷⁸ inde oriundus erat, plebi carum. Is, intromissus in castra, prisco illo dicendi et horrido modo, nihil aliud, quam hoc, narrasse fertur: *Tempore, quo in homine non, ut nunc, omnia in unum consentiebant, sed singulis membris suum cuique consilium, suus sermo fuerat, indignatus reliquas partes, sua cura, suo labore ac ministerio ventri omnia quæri: ventrem, in medio quietum, nihil aliud, quam datis voluptatibus frui: conspirasse inde, ne manus ad os cibum ferrent, nec os acciperet datum, nec dentes conficerent. hac ira, dum ventrem fame domare vellent, ipsa una membra totumque corpus ad extremam tabem venisse. Inde adparuisse, ventris quoque haud segne ministerium esse: nec magis ali, quam alere eum, reddentem in omnes corporis partes hunc, quo vivimus vigemusque, divisum pariter in venas maturum, confecto cibo, sanguinem.* Comparando hinc, quam intestina corporis seditio similis esset iræ plebis in Patres, flexisse mentes hominum.

^b Signa parenthes. et voc. est del. Ead.

⁷⁶ *Sacrum montem*] Ex eo ipso facto sic cognominatum, quia eum locum in quo conserat plebs, quum rediret in urbem, consecravit: (vid. Dion. l. VI.) vel quia in eo condita sacra lex, de qua infra c. 33.

⁷⁷ *Placuit*] Hujus secessionis historiam nimis profecto in arcum contraxit noster. Eam fuse et fortasse prolixè persecutus est Dionysius lib. VI. Ex eo discimus rem ultra trium mensium spatium extractam: secessionem quippe factam ante Kal. Septembres; plebem autem non rediisse, nisi a. d. IV. Idus Decembres: initio missos fuisse a senatu oratores, qui impunitatem plebi offerrent, eos-

que rejectos fuisse: deinde, quum novi consules Post. Cominius et Sp. Cassius magistratum iniissent, post varias in senatu altercationes, tandem convenisse ut decem legati mitterentur ad plebem cum amplissima potestate: in iis fuisse Agrippam Menenium.

⁷⁸ *Inde*] Nimirum ex plebe. Atqui tamen consulatum gesserat: (supra c. 16.) unde certo colligitur eum patricium fuisse. Solis enim tum patriciis patebat consulatus. At recte observat Dujatius eum potuisse eorum esse numero, quos ex equestri gradu in senatum Brutus allegisse dicitur initio hujus libri.

U. C. 260.
A. C. 492.
Plebs re-
ducta.

Tribuni
Pl. creati.

Volsci
victi.

C. Marcii
opera Co-
rion capti.

XXXIII. Agi deinde de concordia cœptum, ⁷⁹ concessumque in conditiones, ut plebi sui magistratus essent sacrosancti, quibus auxilii latio adversus consules esset; neve cui Patrum capere eum magistratum liceret. Ita ⁸⁰ tribuni plebei creati duo, C. Licinius et L. Albinus. hi tres collegas sibi creaverunt. in his Sicinium fuisse, seditionis auctorem; de duobus, qui fuerint, minus convenit. ⁸¹ Sunt, qui duos tantum in Sacro monte creatos tribunos esse dicant, ibique sacratam legem latam. Per secessionem plebis Sp. Cassius et Postumus Cominius consulatum inierunt. his consulibus cum Latinis populis ictum fœdus. ad id ferieudum consul alter Romæ mansit; alter, ad Volscum bellum missus, Antiates Volscos fundit fugatque: compulsus in oppidum Longulam persecutus, mœnibus potitur. Inde ⁸² Polusecam, item Volscorum, cepit: tum magna vi adortus est Coriolos. Erat tum in castris inter primores juvenum C. Marcus, adolescens et consilio et manu promptus, cui cognomen postea Coriolanò fuit. Quum subito exercitum Romanum,

⁷⁹ *Concessumque in conditiones*] De nexis, quorum causa fons fuit et origo hujus seditionis, silet Livius. At apud Dion. invenimus has plebi a Menenio propositas fuisse conditiones, ut qui solvendo non essent, iis omnibus res alienum remitteretur: qui aut jam creditoribus addicti, aut, elapso solutionis die, ex legis vi addicendi forent, ii essent liberi: in futurum, de communi plebis et Patrum sententia statureretur quid sanciri opus esset. Nihil tamen novum videtur sancitum fuisse, scilicet quia tribunicia potestas plebi concessa satis validum munimentum visa est adversus injurias feneratorum.

⁸⁰ *Tribuni plebei creati duo*] Quinque a populo curiatis comitiis creatos fuisse tribunos plebis tradit Dion. Primo loco ponit (qua quidem in parte ceteri omnes, præter nostrum, cum eo consentiunt) L. Junium quemdam, qui cognominari volebat Brutus, ejusque maxime consilio plebs in componenda cum Patribus pace usa erat, et C. Sicinium secessionis auctorem. His adjungit C. et P. Licinius, et Sp. Scilium Rugam. Tribuni autem plebei inde nomen traxerunt, teste Varr. l. IV. de ling. Lat. quod ex tribunis militum facti essent. * Tribuni autem militum ab antiquis tribubus Ragnensium, Titiansium, Lucerum, quibus termini præfiebantur in bello, dicti fuerant.

⁸¹ *Sunt qui... dicant ibi... sacra-*

tam legem latam] *Sacratæ leges sunt, inquit Festus, quibus sancitum est, qui quid adversus eas fecerit, sacer alicui deorum sit cum familia pecuniaque.* Itaque non sola lex de tribunis plebis sacrata fuit. Aliarum quoque sacratarum legum mentio identidem apud Livium occurrit, ut III. 32. et VII. 41. Imo et apud alios populos sacratæ leges latæ reperiuntur, puta Æquos et Volscos, teste Livio IV. 26. Lex tamen de tribunis, quia sacratarum omnium legum celeberrima, et populo carissima fuit, *lex sacrata sæpe* *ἄρ' ἔρχην* dicitur. Porro dubitari non potest, quin hæc sacrata lex hoc tempore lata sit. Sed illud inter scriptores fortasse ambigebatur, utrum in ipso Sacro monte, an in urbe post reditum plebis lata fuisset. Eam autem hoc modo recitat Dionysius: *Tribunum nemo in ordinem redigito, neque iuratum quidquam facere cogito, nec verberato, nec alium verberare jubeo; nec occidit, nec occidi jubeo. Si quis contra fecerit, sacer esto, et bona ejus Cereri sacra sunt: et qui eum occiderit, purus a cæde esto.* Hanc legem omnes juraverunt seque et posteros in sempiternum observaturos. Præter tribunos, duos quoque tum adiles plebis, concedentibus Patribus, creaverunt, qui tribunorum administri et adjuutores essent. Dion. l. VI.

⁸² *Polusecam item*] Sic recte Sigonius. Antea *protinus Mucamitem.* Poluseca rursus appellatur infra c. 39.

Coriolos obsidentem, atque in oppidanos, quos intus clausos U. C. 261. A. C. 491. habebat, intentum sine ullo metu extriasecus inminentis belli, Volscæ legiones, profectæ ab Antio, invasissent, eodemque tempore ex oppido erupissent hostes, forte in statione Marcius fuit. Is, cum delecta militum manu, non modo inpetum erumpentium retudit, sed per patentem portam ferox inrupit: cædeque ⁸³ in proxima urbis facta, ignem, temere arreptum, inminentibus muro ædificiis iniecit. Clamor inde oppidanorum, mixtus muliebri puerilique ploratu, ⁸⁴ ad terrorem, ut solet, primo ortu et Romanis auxit animum, et turbavit Volscos, utpote capta urbe, cui ad ferendam opem venerant. Ita fusi Volsci Antiates, Corioli oppidum captum. tantumque sua laude obstitit famæ consulis Marcius, ut, nisi fœdus cum Latinis, columna aenea insculptum, monumento esset, ab Sp. Cassio uno, quia collega afuerat ⁱ ictum, Postumum Cominium bellam gessisse cum Volscis, memoria cessisset. Eodem anno Agrippa Agr. Mene- nii mors. Menenius moritur, vir ⁸⁵ omni vita pariter Patribus ac plebi carus; post secessionem carior plebi factus. Huic interpreti arbitroque concordia civium, legato Patrum ad plebem, reductor plebis Romanæ in urbem sumtus funeri defuit. extulit eum plebs ⁸⁶ sextantibus conlatis in capita.

XXXIV. Consules deinde T. Geganus, P. Minucius U. C. 262. A. C. 490. T. Geganus, P. Minucio Coss. Caritas annonæ. facti. Eo anno, quum et foris quieta omnia a bello essent, et domi sanata discordia, aliud multo gravius malum civitatem invasit: caritas primum annonæ, ⁸⁷ ex incultis per secessionem plebis agris; fames deinde, ⁸⁸ qualis clausis solet, ventumque ad interitum servitorum utique et plebis esset, nisi consules providissent, dimissis passim ad frumentum coemendum, non in Etruriam modo dextris ab Ostia litoribus, lævoque per Volscos mari usque ad Cumas, sed ⁸⁹ quæ-

ⁱ *absuerat* Gron. Crev.

²³ *In proxima urbis]* In loca urbis quæ portæ proxima erant. Duo e nostris MSS. addunt, sed a secunda manu, *parte*. Utatur cui placuerit. Quidam e Gronovianis codd. habent *in proxima urbe*. Inde Jac. Gronovius efficit *in prima urbe*, id est, in prima urbis parte.

²⁴ *Ad terrorem, ut solet, primo ortu]* Rhenanus *primo ortu* exponit *statim*. Sed haud paulo melius videretur quod suggerit Gronovius, *ad terrorem... primum ortus*. Certe *ortus* extat in Campani editione, et a secunda manu in duobus regiis codd. vel optimis.

²⁵ *Omni vita]* Aliquot scripti a Jac. Gronovio allegati, et omnes nos-

tri habent *omnium vita*: ut videatur legendum esse *omni in vita*.

²⁶ *Sextantibus]* Sextans est sexta pars assis Romani.

²⁷ **Ex incultis per secessionem plebis agris]* Nempe secessio illa ultra trium mensium spatium extracta erat, idque ipso sementis tempore. Plebs enim secessit ante Kalendas Septembres, nec rediit in urbem, nisi a. d. IV. Idus Decembres.

²⁸ *Qualis clausis solet]* Non minus sæva, quam quæ solet clausam et obsessam urbem fatigare.

²⁹ *Quæsitum in Sicilia]* Plerique scripti *in Sicilia*. Bene. Sed vox *quæsitum* vacare videtur.

U. C. 262.
A. C. 490.

situm in Siciliam^k quoque. adeo finitimorum odia longin-
quis coegerant indigere auxiliis. Frumentum Cumis quum
coemtum esset, naves pro bonis Tarquiniorum ab Aristode-
mo tyranno, ⁹⁰ qui hæres erat, retentæ sunt. in Volscis
Pomptinoque ne emi quidem potuit: periculum quoque ab
inpetu hominum ipsis frumentatoribus fuit. Ex Tuscis fru-
mentum Tiberi venit: eo sustentata est plèbs. Incommodo
bello in tam artis commentibus vexati forent, ni Volscos,
jam moventes arma, pestilentia ingens invasisset. ea clade
conterritis hostium animis, ut etiam, ubi ea remisisset, ter-
rore aliquo tenerentur, et Velitris auxere numerum colono-
rum Romani, et ⁹¹ Norbæ in montes novam coloniam, quæ

U. C. 263.
A. C. 489.
M. Minucio
H. A. Sem-
pronio H.
Coss.

arx in Pomptino esset, miserunt. M. Minucio deinde et
A. Sempronio consulibus, magna vis frumenti ex Sicilia
advecta: agitatunque in senatu, quanti plebi daretur. Multi
venisse tempus premeandæ plebis putabant, recuperandique
jura, quæ extorta secessionem ac vi Patribus essent: in primis
Marcius Coriolanus, hostis tribuniciaë potestatis, *Si anno-
nam, inquit, veterem voluit, jus pristinum reddant Patribus.
Cur ego plebeios magistratus, cur Sicinium potentem^l video,
⁹² sub jugum missus, tanquam a latronibus redentus? Egone
has indignitates diutius patiar, quam necesse est? Tarquinium
regem qui non ⁹³ tulerim, Sicinium feram? secedat nunc, avo-
cet plebem: patet via in Sacrum montem aliosque colles. Ra-
pianit frumeula ex agris nostris, quemadmodum ⁹⁴ tertio anno
rapuere. ⁹⁵ Utantur^m annonæ, quam furore suo fecere. Audeo
dicere, hoc malo domitos ipsos potius cultores agrorum fore,
quam ut armati per secessionem coli prohibeant. ⁹⁶ Haud tam
facile dictum est, faciendumne fuerit, quam potuisse arbitror
fieri, ut, conditionibus laxandi annonam, et tribuniciam*

^k Sicilia Gron. Crev. ^l add. *pollentemque* Fæd. ^m *Fruantur, utantur* Gron.

⁹⁰ *Qui hæres erat*] Quo jure hæres
Tarquiniorum esset Aristodemus, non
liquet. Aliter rem narrat Dionys.
quem vide l. VII.

⁹¹ *Norbæ in montes... miserunt*]
Reponendum videtur *Norbam*. Nisi
forte quis mavult hoc modo supplere:
*Miserunt coloniam in montes, quæ colo-
nia esset Norbæ*.

⁹² *Sub jugum missus*] Non minus
contumeliose habitus, quam ii qui
victi bello sub jugum ab hostibus
mittuntur: quo de more vid. infra
III. 28. *Tanquam a latronibus re-
demptus*. Coactus me redimere quo-
vis pretio a ducibus plebis, perinde
ac si in latronum manus incidissem.

⁹³ *Tulerim*] Hæc dicit Marcius,
non ex sua persona, sed cujusvis sena-
toris, aut si mavis, senatus universi.

⁹⁴ *Tertio anno*] Tertio ante anno.

⁹⁵ *Utantur annonæ quum*] Utantur
annona arcta et dura, qualem ipsi
sibi fecere per seditionis furorem, in-
cultos relinquendo agros. Ante pri-
mum verbum inseruerat Rhenanus
fruantur. Sed illud additamentum
ignorant omnes scripti Gronovio in-
speeti, quinque e nostris, Campanus,
Andreas, et omnes veteres editi. Ita-
que delendum duximus, ut Clericus
jam fecerat.

⁹⁶ *Haud tam facile*] Potuisse ar-
bitror fieri, (utrum fieri debuerit,
haud facile dictum est) ut Patres et a
tribunitia potestate, et ab omnibus le-
gibus quas inviti sibi imponi tulerant
in Sacro monte, sese liberarent, si
hanc conditionem exegissent pro la-
xando annonæ pretio.

potestatem, et omnia invitis jura inposita Patres demerent U. C. 263.
sibi. A. C. 489.

XXXV. Et senatui nimis atrox visa sententia est, et plebem ira prope armavit. *Fame se jam, sicut hostes, peti; cibo victuque fraudari: peregrinum frumentum, quæ sola alimenta ex desperato fortuna dederit, ab ore rapi, nisi C. Marcio cincti dedantur tribuni,* ⁹⁷ *nisi de tergo plebis Romanæ satisfiat. Eum sibi carnificem novum exortum, qui aut mori, aut servire jubeat.* In exeuntem e curia inpetus factus esset, ni perop- C. Marcius
portune tribuni diem dixissent. Ibi ira est subpressa. se accusatus.
judicem quisque, se dominum vitæ necisque inimici factum videbat. Contentim primo Marcus audiebat minas tribunicias: auxilii, non pœnæ, jus datum illi potestati; plebisque, non Patrum, tribunos esse. sed adeo infensa erat coorta plebs, ut ⁹⁸ unius pœna defungendum esset Patribus. Restiterunt tamen ⁹⁹ adversa invidia, ¹ usique sunt, qua suis quisque, qua totius ordinis viribus. Ac primo tentata res est, si, dispositis clientibus, absterrendo singulos a coitionibus conciliisque, disjiceret rem possent. Universi deinde processere, (quidquid erat Patrum, reos diceres) precibus plebem exposcentes; *unum sibi civem, unum senatorem, si innocentem absolvere nollent, pro nocente donarent.* Ipse quum die dicta non adesset, perseveratum in ira est. ² Damnatu absens in Damnatus
Volscos exsulatum abiit, minitans patriæ, hostilesque jam in Volscos
tum spiritus gerens. Venientem Volsci benigne excepere; exsulatum
benigniusque in dies colebant, quo major ira in suos eminebat, crebræque nunc querelæ, nunc minæ percipiebantur. Hospitio utebatur Attii Tulli. Longe is tum princeps Volsci nominis erat, Romanisque semper infestus. ita quum alterum vetus odium, alterum abit.
ira recens stimularet, consilia conferunt de Romano bello. Haud facile credebant, ple-

⁹⁷ **Nisi de tergo plebis Romanæ satisfiat*] Nisi satisfiat odio ejus in plebem, saviendo verberibus in terga civium. Hoc ideo dicunt plebei, quia tribunorum erat prohibere ne consules injuria et pro libidine virgis animadverterent in eives; et multa quoque coercere, aut ad populi judicium adducere creditores qui in nexos atrociter sævirent..

⁹⁸ *Unius pœna defungendum*] Uno ad penam tradito, totus ordo periculo imminenti eximendus.

⁹⁹ *Adversa invidia*] Quamvis illis adversaretur, quamvis luctandum illis esset adversus odium publicum, quo flagrabat quisquis Coriolanum defenderet.

¹ *Usique sunt] Elegantius videtur: *nisque sunt*: ut infra c. 50. *nisi*

corporibus armisque.

² *Damnatus absens*] Præsentem fuisse tradunt Dion. l. VII. et Plut. in Coriol. Ceterum multa apud eodem scriptores circa damnationem Coriolani gesta reperies, quæ suo more omisit Livius. Eos vide locis citatis. Hoc unum annotabimus, tum primum habita fuisse comitia tributa, in quibus populus per tribus suas descriptus suffragium ferret. Quod quidem ut fieret ideo annisi sunt tribuni, quia centuriatis comitiis, quæ Patres postulabant, vis omnis penes primores erat; non item tributis, ubi nulla census, sed locorum regionumque quibus quisque habitaret, ratio habebatur. De comitiis tributis vid. not. 13. ad c. 56. infra.

U. C. 263. bein suam impelli posse, ut toties infeliciter tentata arma
 A. C. 489. caperent. Multis sæpe bellis, pestilentia postremo amissa
 juventute, fractos spiritus esse: arte agendum in exoleto
 jam vetustate odio, ut recenti aliqua ira exacerbarentur
 animi.

Ingratus
 Jovi præ-
 sultator.

XXXVI. ³ Ludi forte ex instauratione magni Romæ
 parabantur. instaurandi hæc caussa fuerat. Ludis mane ser-
 vum quidam paterfamilix, ⁴ nondum commisso spectaculo,
⁵ sub furca cæsum medio egerat circo. cœpti inde ludi, vel
 ut ea res nihil ad religionem pertinuisset. Haud ita multo
 post Ti. Atinio, de plebe homini, somnium fuit. Visus Ju-
 piter dicere, *Sibi ludis præsultatorem displicuisse: nisi magni-
 fice instaurarentur hi ludi, periculum urbi fore. iret, ea consu-
 libus nunciaret.* Quamquam haud sane liber erat religione
 animus, verecundia tamen majestatis magistratum ⁶ timo-
 rem vicit, ne in ora hominum pro ludibrio abiret. Magno
 illi ea cunctatio stetit. filium namque intra paucos dies
 amisit. cujus repentinæ cladis ne caussa dubia esset, ægro
 animi eadem illa in somnis observata species visa est rogi-
 tare, *Satin' magnam sprete nuninis haberet mercedem? majo-
 rem instare, nî eat prope, ac nunciet consulibus.* Jam præ-
 sentior res erat: cunctantem tamen ac prolatantem ingens
 vis morbi adorta est ⁷ debilitate subita. Tum enimvero
 Deorum ira admonuit. fessus igitur malis præteritis instan-
 tibusque, consilio propinquorum adhibito, quum visa atque
 audita, et obversatum toties somno Jovem, minas irasque
 cœlestes ⁸ repræsentatas casibus suis, exposuisset; consensu
 inde haud dubio omnium, qui aderant, in forum ad consules
 lectica adfertur. inde in curiam jussu consulum delatus,

3 *Ludi... Magni*] Vid supra I. 35.

4* *Nondum commisso spectaculo*] Nondum cæpto spectaculo. Verbum *committi* proprium et solemne in hac re est, quia nimirum in spectaculis committuntur inter se certaturi; eadem prorsus ratione qua dicitur *committi* prælium.

5 *Sub furcâ*] Furca duplex fuit: alia, quam gestare tantummodo debebant servi nequam ignominix causa, et per omnem viciniam circumferre, ut omnibus eorum improbitas notesceret. Inde, ut docet Plut. in Coriol. *jurciferi* appellatio in improbum mancipium. Alia furca instrumentum fuit supplicij, aliquando capitalis. Ei inserebatur nudi hominis cervix: deinde duo ejus rami videntur demissi fuisse per humeros versus pectus secundum brachiorum longi-

tudinem, quæ expansa utrimque ad furcæ cornua alligabantur. Hanc fuisse furcæ formam et usum suadere videntur ea quæ hoc ipso loco Dionysius habet, collata cum 49. c. Neronis apud Suet. Vide totam rem fuse tractatam a Lipsio, l. III. de Cruce.

6 *Timorem vicit, ne*] *Vicit timorem* irarum cœlestium, vereunde Atinio *ne abiret pro ludibrio*, tanquam ludibrium, *in ora hominum*, id est, ne in sermones hominum incideret, ac ludibrio haberetur.

7* *Debilitate*] Paralyti. Infra Atinius dicitur *caplis omnibus membris.*

8* *Repræsentatas*] Statim et in præsentem exhibitas et ad effectum perductas. Nimirum eodem sensu hic accipienda videtur vox *repræsentatas*, quo quis dicitur ei repræsentare præmium, cui promiserit, vel penam, cui denuciaverit.

eadem illa quum Patribus ingenti omnium admiratione enarrasset; ecce aliud miraculum: qui captus omnibus membris delatus in curiam esset, eum functum officio pedibus suis domum rediisse, traditum memoriæ est.

XXXVII. Ludi quam amplissimi ut fierent, senatus decrevit⁹. Ad eos ludos, auctore Attio Tullo, vis magna Volscorum venit. Priusquam committerentur ludi, Tullus, ut domi compositum cum Marcio fuerat, ad consules venit. dicit esse, quæ secreto agere de republica velit. Arbitris remotis, *Invitus*, inquit, ⁹ *quod sequius sit, de meis civibus loquor. Non tamen admissum quidquam ab iis criminatum venio, sed cautum, ne admittant. Niniò plus, quam velim, nostrorum ingenia sunt mobilia. Multis id claudibus sensimus. Quippe qui non nostro merito, sed vestra patientia, incolumes simus. Magna hic nunc Volscorum multitudo est. ludi sunt. spectaculo intenta civitas erit. Memini, quid per eandem occasionem¹⁰ ab Sabinorum juventute in hac urbe commissum sit. horret animus, ne quid inconsulte ac temere fiat. Hæc, nostra vestraque causa, prius dicenda vobis, consules, ratus sum. Quod ad me adinet, extemplo hinc domam abire in animo est, ¹¹ *ne cuius facti dictive contagione præsens violer.* Hæc locutus abiit. Consules quum ad Patres rem dubiam sub auctore certo detulissent, auctor magis, ut fit, quam res, ad præcaendum vel ex supervacuo movit. factoque senatus-consulto, ut urbem excederent Volsci, præcones dimituntur, qui omnes eos proficisci ante noctem juberent. Ingens pavor primo discurrentes ad suas res tollendas in hospitia perculli. Proficiscentibus deinde indignatio oborta: *Se, ut consceleratos contaminatosque, ab ludis, festis diebus, cætu quodammodo hominum Deorumque, abactos esse.**

XXXVIII. Quum prope continuato agmine irent, prægressus Tullus ad ¹² caput Ferentinum, ut quisque veniret, primores eorum excipiens, ¹³ querendo indignandoque, et eos ipsos ¹⁴ sedulo audientes secunda iræ verba, et per eos multitudinem aliam in subjectum viæ campum deduxit. Ibi in concionis modum orationem exorsus, ¹⁵ *Veteres populi*

⁹ decrevit Gron. Crev.

⁹ *Quod sequius sit*] Quod civibus meis labem aliquam aspergat. *Sequior, sequius* idem quod *deterior, deterius*: a voce *secus* quæ non modo significat *aliter*, sed etiam usurpatur pro *non bene*, ubi rem molliore oratione opus est.

¹⁰ *Ab Sabinorum juventute*] Vide supra c. 12.

¹¹ *Ne cuius facti*] Ne, si remaneam et præsens adsim, in me transit velut ex contagione labes ac sus-

picio alicujus inconsulti dicti factive.

¹² *Caput Ferentinum*] Vid. not. 79. ad c. 50. l. I.

¹³ *Querendo*] Non minus placeret *querendo*.

¹⁴ *Sedulo audientes secunda iræ verba*] Cum cura et attentione audientes verba quæ obsecrarent, faverent iræ qua incensi erant.

¹⁵ *Veteres... Volscorum*] Hæc verba non immerito censet Gronovius dici ex persona historici, nec quic-

U. C. 263.

A. C. 489.

Attii Tulli
Volsci
dolus.

Volsci urbe
exacti.

A Tullo
concitati.

V. C. 263. *Romani injurias, cladesque gentis Volscorum, ut omnia, inquit, obliviscamini alia, hodiernam hanc contumeliam quo tandem animo fertis, ¹⁶ qua° per nostrum ignominiam ludos commisere? An non sensitis, triumphatum hodie de vobis esse? vos omnibus, civibus, peregrinis, tot finitimis populis, spectaculo abeuntes fuisse? vestras conjuges, vestros liberos ¹⁷ traductos per ora hominum? Quid eos, qui audire vocem praconis? quid, qui vos videre abeuntes? quid eos, qui huic ignominioso agmini fuere obvii, existimasse putatis? nisi aliquod profecto nefas esse, quo, si intersimus spectaculo, violaturi simus ludos, ¹⁸ piaculumque merituri: ideo nos ab sede piorum, caetu, concilioque abigi. Quid deinde? illud non succurrit, vivere nos, quod maturavimus proficisci? si hoc^p profectio, et non fuga est. Et hanc urbem vos non hostium ducitis, ubi, si unum diem morati essetis, moriendum omnibus fuit? Bellum vobis indictum est; magno eorum malo, qui indixere, si viri estis. Ita et sua sponte irarum pleni, et incitati, domos inde digressi sunt; instigandoque suos quisque populos effecere, ut omne Volscum nomen deficeret.*

Volsci deficiunt, ducibus Attio Tullo et C. Marcio.

XXXIX. Imperatores ad id bellum de omnium populorum sententia lecti Attius Tullus et C. Marcus exsul Romanus, in quo aliquanto plus spei repositum. Quam spem nequam fefellit: ut facile adpareret, ducibus validiorem, quam exercitu, rem Romanam esse. Circeios profectus, primum colonos inde Romanos expulit, liberamque eam urbem Volscis tradidit. Inde, ¹⁹ in Latinam viam transversis tramitibus transgressus, Satricum, Longulam, Poluseam, Coriolos, ²⁰ novella haec Romanis oppida ademit. Inde Lavinium recepit: tunc deinceps Corbionem, Vitelliam, Trebiam, Lavicos, Pedum cepit. Postremum ad urbem a Peto ducit; et, ad fossas Cluilias quinque ab urbe millia passuum cas-

° qui Gron. Crev.

p haec Ead.

quata pertinere ad Tulli orationem. Unde sic legit, unca sublata littera: *Oratione exorsus retrorsus populi Romani injurias, cladesque gentis Volscorum. Quod sane non spernendum.*

16 *Qui]* Romanos intellige, qui etsi non nominati fuerunt, satis tamen ex ipso orationis contextu monstrantur. Similiter abruptum *quod qui* vid. e. 18. supra: *Qui si maxime ex ea familia &c.*

17 * *Traductos per ora hominum]* Alludit ad triumphum, in quo captivi tradebantur in oculis populi victoris, eoque spectaculo erant.

18 * *Piaculum... merituri]* Id commissuri, quod sit pvenit dignum.

19 *In Latinam viam... transgres-*

sus] Quatuor haec oppida, quorum nomina sequuntur, citra Latinam viam sunt Circeiis proficiscenti. Itaque non satis apparet, quare Marcus ante in Latinam viam transgressus fuisse, quam has urbes cepisse dicatur.

20 *Novella]* Nuper ab Romanis acquisita. Vid. supra e. 33. Quum tamen complures scripti allegati ab utroque Gronovio, et omnes nostri praeferrant *novellam*, non vana suspicio est hac in voce latere nomen alicujus urbis. Conjicit Gronovius pater *Bovillas*, filios *Mugillam*. Probabiliter quoque Cluverius pro *Trebiam* reponit *Toleriam*, Ital. Aut. l. III.

tris positis, populatur inde agrum Romanum; custodibus inter populatores missis, qui patriciorum agros intactos servarent: sive infensus plebi magis, sive ut discordia inde inter Patres plebemque oriretur. Quæ profecto orta esset, adeo tribuni jam ferocem per se plebem criminando in primores civitatis instigabant. sed externus timor, maximum concordiae vinculum, quamvis suspectos infensosque inter se jungebat animos. Id modo non conveniebat; quod senatus consulesque nusquam alibi spem, quam in armis, ponebant: plebes omnia, quam bellum, malebat. ²¹ Sp. Nautius jam et Sex. Furius consules erant. Eos recensentes legiones, praesidia per muros aliaque, in quibus stationes vigiliasque esse placuerat, loca distribuentes, multitudo ingens pacem poscentium primum seditioso clamore conterruit. deinde vocare senatum, referre de legatis ad C. Marcium mittendis cogit. Acceperunt relationem Patres; postquam adparuit, labare plebis animos; missique de pace ad Marcium oratores atrox responsum retulerunt: *Si Volscis ager redderetur, posse agi de pace: si præda belli per otium frui velint, memorem se et civium injuria, et hospitem beneficium, adnissurum, ut adpareat exsilio sibi irritatos, non fractos, animos esse.* Iterum deinde iidem missi non recipiuntur in castra. Sacerdotes quoque, suis insignibus velatos, isse supplices ad castra hostium, ²² traditum est, nihilo magis quam legatos flexisse animum.

U. C. 266.
A. C. 486.
Sp. Nautio,
Sex. Furio
Coss.

Legationes
virorum ad
Coriolanum.

XL. Tum matronæ ad Veturiam, matrem Coriolani, Volumniamque uxorem frequentes coeunt. id publicum consilium, an muliebris timor fuerit, parum invenio. Pervicere certe, ut et Veturia, magno natu mulier, et Volunnia, duos parvos ex Marcio ferens filios secum, in castra hostium irent: et, quam armis viri defendere urbem non possent, mulieres precibus lacrimisque defenderent. Ubi ad castra ventum est, nunciatumque Coriolano, adesse ingens mulierum agmen, in primo (ut qui nec publica majestate in legatis, nec in sacerdotibus tanta obfusa oculis animoque religione motus esset) multo obstinator adversus lacrimas muliebres erat. Dein familiarium quidam, qui insignem mæstitia inter ceteras cognoverat Veturiam, inter nulum nepotesque stantem, *Nisi me frustrantur, inquit, oculi, mater tibi conjuxque et liberi adsunt.* Coriolanus, prope ut amens

Mulierum
legatio.

Veturiae
ad Coriolanum filium
oratio.

²¹ Sp. Nautius et Sex. Furius] Ante hos consules duplex par consulium inserit Dionysius: in annum 264. Q. Sulpicium Camerinum et Sp. Lartium Flavum, quorum in consulatu ludi vitio facti: in annum 265. C. Julium Julum et P. Pinarium Rufum, qui ludos instauravere. Eos consul-

tone, falsos putans, an per incuriam omiserit Livius, parum liquet. Eorum tamen in numerandis annis rationem habuisse videtur, l. III. c. 30.

²² Traditum est] Non asperranda est Jac. Gronovii conjectura, traditum, et nihilo magis. Simile exemplum vid. infra VII. 40.

U. C. 266. ²³ consternatus, ab sede sua quum ferret matri obviæ complexum, mulier in iram ex precibus versa, ²⁴ *Sine, priusquam complexum accipio, sciam, inquit, ad hostem, an ad filium, venerim: captiva mater-ne castris tuis sim? In hoc me longa vita et infelix senectæ traxit, ut exulem te, deinde hostem viderem? Potuisti populari hanc terram, quæ te genuit atque aluit? Non tibi, quamvis infesto animo et minaci perveneras, ingredienti fines ira cecidit? non, quum in conspectu Roma fuit, succurrit, intra illa mœnia domus ac penates mei sunt, mater, conjur, liberique? Ergo ego nisi peperissem, Roma non obpugnaretur; nisi filium haberem, libera in libera patria mortuum essem.* ²⁵ *Sed ego nihil jam pati, nec tibi turpius quam mihi miseriùs, possum: nec, ut sim miserrima, diu futura sum. De his videris: quos, si pergis, aut immatura mors, aut longa servitus manet.* Uxor deinde ac liberi amplexi: fletusque ab omni turba mulierum ortus, et comploratio sui patriæque, fregere tandem virum. complexus inde suos dimittit: ipse ²⁶ retro ab urbe castra movit. Abductis deinde legionibus ex agro Romano, invidia rei obpressum ²⁷ periisse tradunt; alii alio lecto. ²⁸ apud Fabium, longe antiquissimum auctorem, usque ad senectutem vixisse eundem invenio. Refert certe, hanc sæpe eum exacta ætate usurpasse vocem, *Multo miseriùs seni exsilium esse.* ²⁹ Non inviderunt laudes suas mulieribus viri Romani. adeo sine obtreccatione gloriæ alienæ ³⁰ vivebatur. Monumento quoque quod esset, tem-

²³ * *Consternatus*] Turbatus animo, nec jam potens sui.

²⁴ *Sine*] Operæ pretium est conferre inter se tres pulcherrimas orationes, quas tres scriptores eloquentissimi de hoc eodem argumento scripserunt, tanquam a matre Coriolani habitas: hanc Livii, concitatisimam et tragicum pene spirantem; Dionysii, placidiorem; Plutarchi, ex utroque affectu velut temperatam. Hæc postremæ duæ quemdam historiæ quasi colorem retinere magis fortasse videbuntur: Liviana excelisior esse et Romana matre dignior.

²⁵ *Sed ego nihil jam pati*] Sed ego nec quidquam jam pati possum, quod non magis turpe tibi sit, quam miserum mihi; nec, etiamsi miserrima sim, diu futura misera sum, ut quæ ob senectam laud prociã a morte absim. De liberis tuis, qui hic se sistunt tibi, vide quid agas. * Hæc igitur totius hujus loci mens est. Quia Veturia, in his quæ proxime præcedunt, de se ipsa loquuta est, hic corripit dicta, probando sua quidem parum referre, qualis eventus

belli futurus sit; tum quia, si quid ipsa miserum ac triste patiat, plus inde dedecoris in Coriolanum, quam miseriæ in se redundaturum sit; tum quia ob senectam diu misera esse non possit: sed rem magnopere pertinere ad parvos Coriolani liberos.

²⁶ *Retro ab urbe castra movit*] Eo consilio ut Volscos impellere conaretur ad pacem faciendam cum populo Romano; si mentionem pacis aspernarentur, ipse imperium deponeret. Dion. l. VIII.

²⁷ *Perisse tradunt*] Ita narrat Dion. ib.

²⁸ *Apud Fabium*] Pictorem, de quo egimus in not. 36. ad l. 44.

²⁹ *Non inviderunt laudes suas*] Aliquot scripti, tum e Gronovianis, tum e nostris, habent *laude sua*.

³⁰ *Vivebatur*] Cujacius, l. XII. Observat. c. 24. hoc loco inserit verba hæc, tanquam e Liviano exemplari: *Tunc enim primum sancitum est, ut mulieribus de via cederetur, ut inauribus aureis, ut purpurea veste, ut aureis segmentis, ut novo vitæ discrimine, uterentur. Monumento quoque &c.*

plum Fortunæ Muliebris ædificatum dedicatumque est. Red- U. C. 266.
 ire deinde Volsci, adjunctis Æquis, in agrum Romanum. A. C. 486.
 sed Æqui Attium Tullum haud ultra tulere ducein. Hinc
 ex certamine, Volsci Æquine imperatorem conjuncto exer-
 citui darent, seditio, deinde atrox prælium ortum. Ibi for-
 tuna populi Romani duos hostium exercitus, haud minus
 pernicioso, quam pertinaci certamine, confecit. Consules U. C. 267.
 T. Sicinius et C. Aquillius. Sicinio Volsci, Aquillio Her- A. C. 485.
 nici (nam ii quoque in armis erant) provincia evenit. Eo T. Sicinio,
 anno Hernici devicti: cum Volscis æquo Marte discessum C. Aquillio
 est. Coss.

XLI. Sp. Cassius deinde et Proculus Virginius consules U. C. 268.
 facti. ³¹ cum Hernicis fœdus ictum: ³² agri partes duæ ad- A. C. 484.
 emtæ. inde dimidium Latinis, dimidium plebi divisurus Sp. Cassio
 consul Cassius erat. Adjiciebat huic muneri agri aliquan- III. Proc.
 tum, quem publicum possideri a privatis criminabatur. Id Virgino
 multos quidem Patrum, ipsos possessores, periculo rerum Coss.
 suarum terrebat. sed et ³³ publica Patribus sollicitudo iner-
 rat, largitione consulem periculosas libertati opes struerat.
 Tum primum ³⁴ lex agraria promulgata est; numquam Lex agraria
 deinde usque ad hanc memoriam sine maximis motibus
 rerum agitata. Consul alter largitioni resistebat, auctori-
 bus Patribus, nec omni plebe adversante: quæ primo cœ-
 perat ³⁵ fastidire, munus vulgatum a civibus esse in socios.
 sæpe deinde et Virginium consulem in concionibus velut
 vaticinantem audiebat, *Pestilens collegæ munus esse. Agros
 illos servitutum iis, qui acceperint, laturos. regno viam fieri.
 Quid ita enim adsumi socios et nomen Latinum? Quid ad-
 nuisse, Hernicis, paullo ante hostibus, capti agri partem ter-
 tiam reddi, nisi ut hæ gentes pro Coriolano duce Cassium
 habeant?* Popularis jam esse dissuasor et intercessor legis
 agrariæ cœperat. uterque deinde consul certatim plebi in-
 dulgere. Virginius dicere, passurum se assignari agros,
 dum ne cui, nisi civi Romano, assignentur. Cassius, quia

³¹ tertium partem Gron. Crev.

De hujusmodi tamen præmiis mulie-
 rum silent Dionys. et Plut. et illa
 cultus elegantiaque magnificentiaque
 parum sapere videtur rudem horum
 temporum simplicitatem.

³¹ *Cum Hernicis fœdus*] Hanc et
 Hernici fœderis, et seditiois Cassia-
 næ historiam fusius exequitur Dion.
 et in multis a Livio dissidet. Eum
 adi l. VIII.

³² *Agri partes duæ*] Agri bello
 capti duæ tertiæ partes ademptæ:
 tertia Hernicis reddita, quod mox
 Cassio objicietur a collega.

³³ *Publica sollicitudo*] Metus et
 cura pro republica.

³⁴ *Lex Agraria*] De agro, qui ex
 hostibus captus ac proinde publicus
 erat, aut adimendo privatis qui eum
 occupaverant, aut inopibus dividen-
 do.

³⁵ *Fastidire munus vulgatum a ci-
 vibus esse in socios*] Merito resecat
 Gronovius *et esse*. * Sensus est: Fas-
 tidire munus, quod non proprium
 esset civium, sed communicatum so-
 ciis quoque, jam vile et vulgare vide-
 retur.

U. C. 268.
A. C. 484.

in agraria largitione ³⁶ ambitiosus in socios, eoque civibus vilior erat, ut alio munere sibi reconciliaret civium animos, jubere, pro Siculo frumento pecuniam acceptam retribui populo. Id vero haud secus, quam presentem mercedem regni, adspersa plebes. adeo propter suspicionem insitam regni, velut abundarent omnia, munera ejus in animis hominum ³⁷ respuebantur. Quem, ubi primum magistratu abiit, damnatum necatumque constat. Sunt, qui patrem auctorem ^r ejus supplicii ferant: eum, cognita domi causa, verberasse ac necasse, ³⁸ peculiumque filii Cereri consecrassisse. signum inde factum esse, et inscriptum, EX CASSIA FAMILIA DATUM. Invenio apud quosdam, idque ³⁹ propius fidem est, ⁴⁰ a quæstoribus K. ^s Fabio et L. Valerio diem dictam perduellionis, damnatumque populi iudicio: dirutas publice ædes. ea est area ante Telluris ædem. Ceterum sive illud domesticum, sive publicum fuit iudicium, damnatur Ser. Cornelio, Q. Fabio consulibus.

Cassius
necatur.

U. C. 269.
A. C. 483.
Ser. Corneli-
o, Q. Fa-
bio Coss.

XLII. Haud diuturna ira populi in Cassium fuit. ⁴¹ Dulcedo agrariæ legis ipsa per se, demto auctore, subibat animos: accessaque ea cupiditas est malignitate Patrum; qui, devictis eo anno Volscis Æquisque, militem præda fraudare. quidquid captum ex hostibus est, vendidit Fabius con-

^r actorem Gron.

^s K. l. C. sic et in sqq. Gron. Crev.

³⁶ *Ambitiosus in socios*] Ambiciendæ sociorum gratiæ studens.

³⁷ *Respuebantur*] Gliscentem seditionem compescuit senatus edicendo, ut decem viri consulares eligerentur, qui agrum publicum finirent, ac pronunciarent, quantum ejus locari, quantum populo dividi oporteret: horum autem decemvirorum electio ad sequentis anni consules refereretur. Verum hoc senatusconsultum discutiendæ seditioni factum, postquam illum fructum, qui ex eo petebatur, attulit, neglectum est.

³⁸ *Peculium . . . filii*] *Peculium* proprie est id quod servus concedente domino possidet. Similiter usurpatur pro eo quod filius possidet concessu patris, quia nempe quemadmodum servi in domini potestate, ita et liberi in potestate patris erant, et quidquid acquirebant, id patri, non sibi, acquirebant. Nihil itaque habebant vere suum: sed si quæ eis pater utenda permisisset, in ea pater, tanquam in peculium servi dominus, plenam potestatem retinebat. Vide Instit. Justin. l. II. tit. 9. et ibi Vinium.

³⁹ *Propius fidem*] Credibilis, cui

fides facilius haberi possit. Vox *fidem* regitur a præpositione *ad* suppressa.

⁴⁰ *A quæstoribus*] Hæc prima apud Livium mentio quæstorum occurrit. Antiquior tamen est eorum origo, quam Plutarchus ad Publicolam consulem, primo constitutæ libertatis anno; Tacitus XI. Ann. c. 22. et alii ad reges etiam referunt. Horum præcipuum munus fuit curam ærarii gerere. *Quæstores* a *quærendo* dicti sunt, quod conquirent pecunias publicas, atque etiam maleficia, quæ postea triumviri capitales conquiverent, teste Varr. l. IV. de lingua Lat. Non insolitum ipsis fuisse accusare ad plebem eos qui se aliquo scelere obstrinxissent, patet tum ex hoc loco, tum ex capp. 24. et 25. l. III. Eos habuisse jus vocandi ad concionem populi Dionysius affirmat l. VIII.

⁴¹ *Dulcedo agrariæ legis*] Hoc anno et insequentibus, semper tribuni fraudem Patrum accusabant, postulabantque ut sua ipsi consulta exquerentur, decemvirosque, sicut polliciti fuerant, dividendis agris eligerent. Sed incassum abierunt omnes eorum conatus.

sul, ac redegit in publicum. Invisum erat Fabium nomen plebi propter novissimum consulem: tenere tamen Patres, ut cum L. Emilio K. Fabius consul crearetur. Eo infestior facta plebs seditione domestica bellum externum excitavit: bello deinde civiles discordiæ intermissæ. uno animo Patres ac plebes rebellantes Volscos et Æquos, duce Emilio, prospera pugna vicere. Plus tamen hostium fuga, quam prælium, absumsit. adeo pertinaciter fusos insecuti sunt equites. Castoris ædes eodem anno Idibus Quinctilibus dedicata est. vota erat Latino bello, ⁴² Postumio dictatore. filius ejus, duumvir ad id ipsum creatus, dedicavit. Sollicitati et eo anno sunt dulcedine agrariæ legis animi plebis. Tribuni plebis ⁴³ popularem potestatem lege populari celebrabant. Patres, satis superque ⁴⁴ gratuiti furoris in multitudine credentes esse, largitiones temeritatisque invitamenta horrebant. acerrimi Patribus duces ad resistendum consules fuere. Ea igitur pars reipublicæ vicit. nec in præsens modo, sed in venientem etiam annum M. Fabium ⁴⁵ Kæsonis fratrem, et magis invisum alterum plebi, accusatione Sp. Cassii, L. Valerium ⁴⁶ consules dedit. Certatum eo quoque anno cum tribunis est. vana lex, vanique legis auctores, jactando irritum munus, facti. Fabium inde nomen ingens post tres continuos consulatus, unoque velut tenore omnes expertos tribuniciis certaminibus, habitum. itaque, ut bene locatus, mansit in ea familia aliquamdiu honos. Bellum inde Veiens initum; et Volsci rebellarunt. sed ad bella externa prope supererant vires: ⁴⁷ abutebanturque iis inter semetipsos certando. Accessere ad ægras jam omnium mentes prodigia cœlestia, prope quotidianas in urbe agrisque ostentantia minas. ⁴⁸ motique ira numinis causam nullam aliam vates cauebant, publice privatimque, nunc extis, nunc per aves consulti, quam haud rite sacra fieri. qui terrores tamen eo evasere, ut Oppia, virgo Vestalis, damnata incesti pœnas dederit.

U. C. 270.
A. C. 452.

U. C. 271.
A. C. 481.
M. Fabio,
L. Valerio
Coss.

U. C. 276.
A. C. 420.

XLIII. ⁴⁹ Q. Fabius inde et C. Julius consules facti.

^v consulem Gron. Crev.

42* Postumio] Lege a Postumio.

43* Popularem potestatem] Potestatem suam, quæ per se grata populo erat, acceptissima in vulgus lege celebrabant, id est, celebrationem favore hominum et magno circa se civium concursu efficebant.

44* Gratuiti] Spontanei, etiam sine ulla proposita mercede.

45 Kæsonis] Et Q. Fabii quoque, qui tertio ante anno consul.

46 Consulens dedit] Lege consules, quomodo Sigonius haberi affirmat in

VOL. 1.

vett. suis libris, quibus succinunt duo e nostris.

47 Abutebanturque iis inter semetipsos certando] Lege cura Gronovio inter semet ipsi, ut c. seq. nisi inter semet ipsi seditionibus succiant. Nec unquam fere aliter Livius.

48* Motique ira numinis] Et vates nullam aliam causam afferebant, cur irati dii numen suum per illa prodigia exererent. Vid. not. 11. ad c. 55. l. 1.

49 Q. Fabius inde] Pro inde duo ex

Q. Fabio II.
C. Julio
Coss.

U. C. 273.
A. C. 479.
K. Fabio
II. Sp. Fu-
rio Coss.

Romani
milites no-
bant vin-
cere.

U. C. 274.
A. C. 478.
M. Fabio II.
Cn. Manlio
Coss.

Eo anno non segnior discordia domi, et bellum foris atroc-
 ius fuit. Ab Æquis arma sumta. Veientes agrum quoque
 Romanorum populantes inierunt, quorum bellorum cres-
 cente cura, K. Fabius et Sp. Furius consules fiunt. Orto-
 nam, Latinam urbem, Æqui obpugnabant. Veientes, pleni
 jam populationum, Romam ipsam se obpugnatueros mina-
 bantur⁴⁹. Qui terrores, quum compescere deberent, auxere
 insuper animos plebis: redibatque non sua sponte plebi
 mos detrectandi militiam, sed Sp. Licinius tribunus plebis,
 venisse tempus ratus per ultimam necessitatem legis agrar-
 iæ Patribus injungendæ, susceperat rem militarem impedi-
 endam. Ceterum⁵⁰ tota invidia tribuniciæ potestatis versa
 in auctorem est: nec in eum consules acrius, quam⁵¹ ipsius
 ejus collegæ, coorti sunt: auxilioque eorum delectum con-
 sules habent. Ad duo simul bella exercitus scribitur. du-
 cendus Fabio in Æquos, in Veientes Furio datur. Et in
 Veientibus quidem nihil dignum memoria gestum est. Fa-
 bio aliquanto plus negotii cum civibus, quam cum hostibus,
 fuit. unus ille vir ipse consul rempublicam sustinuit, quam
 exercitus odio consulis, quantum in se fuit, prodebat. Nam
 quum consul, præter ceteras imperatorias artes, quas paran-
 do gerendoque bello edidit plurimas, ita instruxisset aciem,
 ut, solo equitatu emisso, exercitum hostium funderet, inse-
 qui fusos pedes noluit. nec illos, et si non adhortatio inveni-
 ducis, suam saltem flagitium et publicum in præsentia dede-
 cus, postmodo periculum, si animus hosti redisset, cogere
 potuit gradum adcelerare; aut, si aliud nihil,⁵² instare in-
 structos. Injussu signa referunt, mæstique, (crederes vic-
 tos) execrantes nunc imperatorem, nunc navatam ab equite
 operam, redeunt in castra. Nec huic tam pestilenti exem-
 plo remedia ulla ab imperatore quæsitæ sunt. adeo excellen-
 tibus ingenii citius defuerit ars, qua civem regant, quam
 qua hostem superent. Consul Romam rediit, non tam belli
 gloria aucta, quam irritato exacerbatoque in se militum odio.
 Obtinere tamen Patres, ut in Fabia gente consulatus man-
 neret. M. Fabium consulem creant: Fabio collega Cn.
 Manlius datur.

XLIV. Et hic annus tribunum auctorem legis agrariæ
 habuit. Ti. Pontificius fuit. is, eandem viam, velut pro-
 cessisset Sp. Licinio, ingressus, delectum paullisper impe-

⁴⁹ minitabantur Gron. Crev.

MSS. Hearnii habent III. nunc e nos-
 tris tertio. *Legæ Q. Fabius II. id
 est, German, et C. Julius.

⁵⁰ *Tota invidia] Quidquid invidia
 et odii in Patres Licinius, tribuniciæ
 potestatis gratia subnixus, excitare ni-

tebatur, id totum recidit in ipsum
 auctorem turbulenti comitibus.

⁵¹ Ipsius [ejus collega] Multi jam
 monuerunt hic legendum videri ipsi.

⁵² Instare] Recte censet Muretus
 emendandum stare.

diit. Perturbatis iterum Patribus, Ap. Claudius, ⁵³ *Victam* C. C. 277.
tribuniciam potestatem, dicere, priore anno; in presentia re A. C. 477.
ipsa, exemplo in perpetuum: quando inventum sit, suis ipsam Intercessio
vivibus dissolvi. Neque enim unquam defuturum, qui et ea tribunicia.
collega victoriam sibi, et gratiam melioris partis bono publico
velit quesitam. Et plures, si pluribus opus sit, tribunos ad
auxilium consulum paratos fore; et unum vel adversus omnes
salis esse. Darent modo et consules et primores Patrum ope-
rum, ut, si minus omnes, aliquos tamen ex tribunis reipublicæ
ac senatui conciliarent. Præceptis Appii moniti Patres, et
universi comiter ac benigne tribunos adpellare; et consula-
res, ut cuique privatim ⁵⁴ aliquid juris adversus singulos
erat, partim gratia, partim auctoritate obtinere, ut tri-
bunicia potestatis vires salubres vellent reipublicæ esse.
quatuorque tribunorum adversus unum moratorem publici
commodi auxilio delectum consules habent. Inde ad Ve-
iens bellum profecti; quo undique ex Etruria auxilia con- Bellum
venerant, non tam Veientium gratia concitata, quam quod Veiens
in spem ventum erat, discordia intestina dissolvi rem Roma-
nam posse. Principesque in omnium Etruriæ populorum
*conciliis fremebant, *Eternas opes esse Romanas, nisi inter**
semel ipsi seditionibus sæviant, id unum venenum, eam labem
⁵⁵ *civitatis opulentis repertam, ut magna imperia mortalia*
essent. Diu sustentatum id malum, partim Patrum consiliis,
partim patientia plebis, jam ad extrema venisse. Duas civi-
tates ex una factas: suos cuique parti magistratus, suas leges
esse. Primum in delectibus sævire solitos: eosdem in bello
tamen paruisse ducibus, qualicumque orbis statu, mancite dis-
ciplina militari, ⁵⁶ sisti potuisse: ⁵⁷ jam non parendi magistrati-
bis morem in castra quoque Romanum militem sequi. Proximo
bello in ipsa acie, in ipso certamine, consensu exercitus traditum
ultra victoriam victis Equis: signa deserta, imperatorem in acie
relictum, injussu in castra reditum. Profecto, si instetur, suo milite
vinci Roman posse. Nihil aliud opus esse, quam indici ostendique
bellum: cetera sua sponte fato et Deos gesturos. Ea^x spes Etrus-
cos armaverat^x, multis in vicem casibus victos victoresque.

^x *Hæ*—armaverant Gron. Crev.

53* *Victam*] Priore anno ita victam esse tribuniciam potestatem, ut re victa sit tantum semel et in præsentia; exemplo, cujus documentum in omne deinde tempus profuturum sit, victa sit in perpetuum.

54* *Aliquid juris adversus singulos*] Aliqua necessitudo cum singulis.

55 *Civitatibus opulentis. . . magna imperia*] Harum vocum magnificentia parum sane convenire videtur tenuitati virium Romanarum, illo de

quo nunc Livius agit tempore. Sed assuetus noster Romanam magnitudinem intueri, interdum ad priorum temporum imbecillitatem ea transfert, quæ ipsi splendor et opes ævi sui subiciebant.

56 *Sisti potuisse*] Vid. not. 61. ad c. 29. supra.

57 *Jam non parendi magistratibus morem*] Sensus est: jam mos non parendi magistratibus sequitur in castra Romanum militem.

U. C. 274.

A. C. 478.

Coss castris
se tenent.Pugnam
poscit miles
Rom.

XLV. Consules quoque Romani nihil præterea aliud, quam suas vires, sua arma, horrebant: memoria pessimi proximo bello exempli ⁵⁵terrebat^r, ne rem committerent eo, ubi duæ simul acies timendæ essent. Itaque castris se tenebant, tam ancipiti periculo ⁵⁹aversi. diem tempusque forsitan ipsum leniturum iras, sanitatemque animis adlaturum. Veiens hostis Etruscique eo magis præpropere agere; lacessere ad pugnam: primo obequitando castris provocandoque; postremo, ut nihil movebant, qua consules ipsos, qua exercitum increpando: *Simulationem intestinæ discordiæ* ⁶⁰*remedium timoris inventum; et consules magis non* ⁶¹*confidere, quam non credere, suis militibus. Novum seditionis genus, silentium otiumque inter armatos.* ad hæc in novitatem generis originisque, qua falsa, qua vera jacere. Hæc, quum sub ipso vallo portisque streperent, haud ægre consules pati. at inperite multitudinis^r nunc indignatio, nunc pudor, pectora versare, et ⁶²ab intestinis avertere malis: nolle multos hostes; nolle successum, non Patribus, non consulibus: externa et domestica odia certare in animis. Tandem superant externa. adeo superbe insolenterque hostis eludebat. frequentes in prætorium conveniunt, poscunt pugnam, postulant, ut signum detur. Consules, velut deliberabundi, capita conferunt, diu conloquuntur. pugnare cupiebant; sed retro revocanda et abdenda cupiditas erat, ut adversando remorandoque incitato semel militi adderent inpetum. Redditur responsum, in maturam rem agi, nondum tempus pugnae esse: castris se tenerent. Edicunt inde, ut abstineant pugna. si quis injussu pugnaverit, ut in hostem animadversuros. Ita dimissis, quo minus consules velle credunt, crescit ardor pugnandi. accedunt insuper hostes ferocius multo, ut statuisse non pugnare consules cognitum est. Quippe impune se insultatos, non credi militi arma. rem ad ultimum seditionis erupturam, finemque venisse Romano imperio. His freti obcursant portis, ingerunt probra, ægre abstinent, quin castra obpugnent. Enim vero non ultra contumeliam pati Romanus posse: totis castris undique ad consules curritur. non jam sensim, ut ante, per centurionum principes postulant; sed passim omnes clamoribus agunt. Matura res erat; tergiversantur tamen. Fabius deinde, ad crescentem

^r terrebantur Gron. Cræv.^r multitudinæ Ead.

⁵⁵ *Terrebantur*] Parum interest. Sed tamen elegantius videtur quod Gronovius ex tribus MSS. affert, *terrebat*, nempe ipsos consules. Duo e nostri: eodd. consentiunt: omnium antiquissimus eodem diludit, exhibetque *terrebat*.

⁶⁰ *Ab intestinis*] 3. consilio præbundi

in aciem.

⁶⁰ *Remedium timoris*] Artificium dissimulando timori.

⁶¹ *Confidere*] Militum animis ac robori. *Credere* voluntati.

⁶² *Ab intestinis avertere malis*] Sensim avocare a civilibus odiis.

tumultu jam metum seditionis collega concedente, quum silentium classico fecisset; *Ego istos, Cn. Manli, posse vincere scio; velle ne scirem, ipsi fecerunt. Ita ut certam atque decretum est, non dare^a signum, nisi victores se reaturos ex hac pugna jurant^b.* Consulem Romanum miles semel in acie fecellit; Deos nunquam fallit. Centurio erat M. Flavoleius, inter primores pugnae flagitator. Victor, inquit, M. Fabi, revertar ex acie. Si fallat, Jovem patrem, Gradivumque Martem, aliosque iratos invocat Deos. Idem deinceps omnis exercitus in se quisque jurat. Juratis datur signum, arma capiunt; eunt in pugnam, irarum speique pleni. Nunc jubent Etruscos probra jacere, nunc armatis sibi quisque lingua promptum hostem offerri. Omnium illo die, qua plebis, qua Patrum, eximia virtus fuit. Fabium nomen, Fabia gens maxime euitit, multis civilibus certaminibus infensos plebis animos illa pugna sibi reconciliare statuunt. Instruitur acies: nec Veiens hostis Etruscæque legiones detrectant.

XLVI. Prope certa spes erat, non magis secum pugnatos, quam pugnaverint cum Æquis. majus quoque aliquod, in tam irritatis animis et ⁶³ occasione ancipiti, haud desperandum esse facinus. Res aliter longe evenit. nam non alio ante bello infestior Romanus (adeo hinc contumeliis hostes, hinc consules mora exacerbaverant) prælium iniit. Vix explicandi ⁶⁴ ordinis spatium Etruscis fuit, quum, ⁶⁵ pilis inter primam trepidationem abjectis temere magis, quam emissis, pugna jam in manus, jam ad gladios, ubi Mars est atrocissimus, venerat. Inter primores genus Fabium insigne spectaculo exemploque civibus erat. ex his Q. Fabium, (tertio hic anno ante consul fuerat) principem in confertos Veientes euntem, ferox viribus et armorum arte Tuscus, incautum inter multas versantem hostium manus, gladio per pectus transfigit. telo extracto, præceps Fabius in vulnus abiit. Sensit utraque acies unius viri casum, cedebatque inde Romanus: quum M. Fabius consul transiluit jacentis corpus, objectaque parma, *Hoc jurastis, inquit, milites, fugientes vos in castra redituros? adeo ignavissimos hostes magis timetis, quam Jovem Martemque, per quos jurastis? At ego injuratus aut victor revertar, aut prope te hic, Q. Fabi,*

Prælium
committitur.

^a dari Gron.

^b jurent Gron. Crev.

63 Occasione ancipiti] Ubi victoria incerta futura erat. Romani certam ex Æquis victoriam deseruerant. Quid fiet igitur, inquebant Veientes, hæc in occasione, ubi certamen anceps futurum est?

64 Ordinis] Mallet Gronovius, et

merito quidem, ordines.

65 * Pilis inter primam] Inter invidia pugnae, dum acies ex proporo ad pugnam procurso nondum bene constiterant, pilis negligenter et in incertum abjectis potius, quam certa manu vibratis in hostem.

U. C. 274. *dimicans cadam.* Consuli tum K. Fabius prioris anni consul, *Verbisne istis, frater, ut pugnent, te impetraturum credis? Diū impetrabunt, per quos juravere. Et nos, ut decet proceres, ut Fabio nomine est dignum, pugnando potius, quam adhortando, accendamus militum animos.* Sic in primum infestis hastis provolant duo Fabii, totamque moverunt secum aciem.

Vincuntur
Veientes.

XLVII. Prælio ex parte una restituto, nihilo segnius in altero cornu Cn. Manlius consul pugnam ciebat: ubi prope similis fortuna est versata. nam ut altero in cornu Q. Fabium, sic in hoc ipsum consulem Manlium, jam velut fufos agentem hostes, et impigre milites secuti sunt; et, ut ille gravi vulnere ictus ex acie cessit, interfectum rati, gradum retalere. cessissentque loco, ni consul alter, cum aliquot turmis equitum in eam partem citato equo advectus, vivere clamitans collegam, se victorem fuso altero cornu adesse, rem inclinatam sustinisset. Manlius quoque ad restituendam aciem se ipse coram offert. Duorum consulum cognita ora accendunt militum animos. simul et ⁶⁶ vanior jam erat hostium acies, dum, abundante multitudine freti, subtracta subsidia mittunt ad castra obpugnanda. In quæ haud magno certamine impetu facto, dum prædæ magis, quam pugnae memores terunt^e tempus; triarii Romani, qui primam irruptionem sustinere non potuerant, missis ad consules nunciis, quo loco res essent, conglobati ⁶⁷ ad prætorium redeunt, et sua sponte ipsi prælium^d renovant: et Manlius consul, reiectus in castra, ad omnes portas milite opposito, hostibus viam clauserat. Ea desperatio Tuscis rabiem magis, quam audaciam, accendit. nam quum incursantes, quacumque exitum ostenderet spes, vano aliquoties impetu issent; globus juvenum unus in ipsum consulem insignem armis invadit. Prima excepta a circumstantibus tela. sustineri deinde vis nequit^f. Consul mortifero vulnere ictus cadit, fusique circa omnes. Tuscis crescit audacia. Romanos terror per tota castra trepidos agit. et ad extrema ventum foret, ni legati, raptò consulis corpore, patefecissent una porta hostibus viam. Ea erumpunt; consternatogue agmine abeuntes in victorem alterum incidunt consulem. ibi iterum cæsi fusique passim. Victoria egregia parva, tristes tamen duobus tam claris funcribus. Itaque consul, decernente senatu triumphum, *Si exercitus sine imperatore triumphare possit, pro evimia eo bello opera facile passurum,* respondit: *se, familia fivesta Q. Fabii fratris morte,*

^e *terreat* Gron. Crev.

^d *prelium ipsi* Ead.

^f *nequit* Crev.

⁶⁶ [Junior] Minus densa, minus conferta, minus firma.

⁶⁷ [Ad prætorium] Ad eam regio-

nem castrorum, in qua tentoria consulum erant.

*republica ex parte orba consule altero amisso, publico privato- U. C. 274.
que deformem luctu lauream non accepturum.* *Omni acto tri- A. C. 474.
umpho depositus triumphus clarior fuit. adeo spreta in tem-
pore gloria interdum cumulator redit. Funera deinde duo
deinceps collegæ fratrisque ducit. idem in utroque laudator,
quum, concedendo illis suas laudes, ipse maximam partem
earum ferret. Neque inmemor ejus, quod initio consulatus
inbiberat, reconciliandi animos plebis, saucios milites cu-
randos dividit Patribus. Fabiis plurimi dati. nec alibi
majore cura habiti. Inde populares jam esse Fabii: nec
hoc ulla, nisi salubri reipublicæ, arte.*

XLVIII. Igitur non Patrum magis, quam plebis, studiis U. C. 275.
K. Fabius cum T. Virginio consul factus, ⁶⁸ neque bella, A. C. 477.
neque delectus, neque ullam aliam priorem curam agere, K. Fabio
quam ut, jam aliqua ex parte inchoata concordiae spe, III. T. Vir-
ginio Cons.
mo quoque tempore cum Patribus coalescerent animi ple-
bis. Itaque principio anni censuit, priusquam quisquam
agrariæ legis auctor tribunus existeret, ⁶⁹ occuparent Pa-
tres ipsi suum munus facere: captivum agrum plebi quam
maxime æqualiter darent. ⁷⁰ verum esse, habere eos, quo-
rum sanguine ac sudore partus sit. Adspersati Patres
sunt: questi quoque quidam, nimia gloria ⁷¹ luxuriare et
evanescere vividum quondam illud Kæsonis ingenium.
Nullæ deinde urbanæ factiones fuere. Vexabantur incur-
sionibus Æquorum Latini. eo cum exercitu Kæso missus,
in ipsorum Æquorum agrum depopulandum transit. Æqui
se in oppida receperunt, murisque se tenebant: eo nulla
pugna memorabilis fuit. At a Veiente hoste clades accep-
ta temeritate alterius consulis. actumque de exercitu fo-
ret, ni K. Fabius in tempore subsidio venisset. Ex eo
tempore neque pax neque bellum cum Veientibus fuit; res
⁷² proxime formam latrocinii venerat. Legionibus Roma-
nis cedebant in urbem. ubi abductas senserant legiones,
agros incursabant; bellum quiete, quietem bello in vicem
eludentes. Ita neque omitti tota res, nec ^f perfici poterat.
et alia bella aut præsentia instabant, ut ab Æquis Volscis-
que, non diutius, quam recens dolor proximæ cladis transi-

^f neque Gron. Crev.

68 *Neque bella*] *Lege belli.*

69 *Occuparent Patres*] Darent prius operam quam citissime Patres, ut hoc munus ab ipsorum benignitate plebs haberet.

70 *Verum*] Æquum.

71 **Luxuriare et evanescere*] Leven jactantioremque fieri, et in vana consilia pronum, vanæ gloriæ appe-

tentem. Similitudo ducta a nimia frumentorum in herbis copia, quæ sæpe in tenuia et inania grana evanescit.

72 **Proxime formam latrocinii venerat*] Prope similis erat latrocinio. *Proxime formam*, quomodo supra c. 41. *propius fidem*.

U. C. 275. ret, quiescentibus : aut mox moturos se adparebat Sabinos
 A. C. 477. semper infestos, Etruriamque omnem. sed Veiens hostis,
 assiduus magis, quam gravis, contumeliis sapius, quam pe-
 riculo, animos agitabat : quod nullo tempore negligi pote-
 rat, aut averti alio ⁷³ sinebat. Tum Fabia gens senatum
 Fabii susci- adiit^g. consul pro gente loquitur : *Assiduo magis, quam*
 piunt bel- lum cum Veientibus. *magno presidio, ut scitis, Patres conscripti, bellum Veiens*
 Veientibus. *eget. Vos alia bella curate: Fabios hostes Veientibus date.*
Auctores sumus, tutam ibi majestatem Romani nominis fore.
Nostrum id nobis velut familiare bellum, privato sumtu gerere
in animo est. Respublica et milite illic et pecunia vacet.
 Gratia ingentes actæ. Consul e curia egressus, comitante
 Fabiorum agmine, qui in vestibulo curiæ senatusconsultum
 expectantes steterant, domum rediit. Jussi armati
 postero die ad limen consulis adesse, domos inde disce-
 dunt.

XLIX. Manat tota urbe rumor : Fabios ad cælum lau-
 dibus ferunt. Familiam unam subisse^h civitatis onus :
 Veiens bellum in privatam curam, in privata arma versum.
 Si sint duæ roboris ejusdem in urbe gentes ; deposcant,
 hæc Volscos sibi, illa Æquos : populo Romano tranquillam
 pacem agente, omnes finitimos subigi populos posse. Fabii
 posteroⁱ die arma capiunt, quo jussi erant, conveniunt.
 Consul, ⁷⁴ paludatus egrediens, in vestibulo gentem omnem
 suam instructo agmine videt. acceptus in medium, signa
 ferri jubet. Numquam exercitus neque minor numero, ne-
 que clarior fama et admiratione hominum, per urbem in-
 cessit. ⁷⁵ Sex et trecenti milites, omnes patricii, omnes unius

^g *alut* Gron. Crev.

^h *subiisse* Ead.

ⁱ *postera* Ead.

⁷³ *Sinebat*] Placuit igitur senatui, ut præsidium in finibus agri Romani continenter haberetur. Sed duplex agebat difficultas, tum quod pecunia, exhausto continuis bellis arario, non suppeteret ; tum quod non facile reperirentur, qui in militiam gravem et assiduam nomina darent. Ideo Fabia gens suam senatui et reipub. operam offert. Dion. l. IX.

⁷⁴ *Paludatus*] Paludamentum indutus. Paludamentum proprie chlamys imperatoria. Livius tamen usurpavit, l. l. c. 26. pro veste militari Curiatii, qui non fuit imperator. Sed reponit Gronovius, in nota ad XII. 10. Curiatium, etsi non imperatorem, tamen instar imperatoris aliquis fuisse, hominem illustrissimum, cujus et fratrum virtuti summa rei

Albanæ permissa esset : nihil itaque mirum esse eos insignitius ornatos fuisse. *Vid. not. 22. ad c. 26. l. l.

⁷⁵ *Sex et trecenti milites*] Ex Dionysio, totum agmen e quatuor fere hominum millibus constabat : at major pars e clientibus et sodalibus Fabiorum erat ; e Fabia gente sex et trecenti viri. Perizonius Animadv. Hist. c. 5. variis nec fortasse sperendis argumentis convellere nititur unanimem scriptorum omnium de sex et trecentis Fabiis consensum : et probabiliter admodum suspicatur totum agmen sex et trecentorum virorum fuisse, sed quorum multo maxima pars e clientibus et sodalibus Fabiorum esset. Eam adi, diversarumque, quas affert, rationum momenta sedulo expende.

gentis, quorum neminem ducem sperneret egregius qui- U. C. 275.
 buslibet temporibus ⁷⁶ senatus, ibant, unius familiæ viribus A. C. 477.
 Veienti populo pestem minitantes. Sequebatur turba, pro-
 pria alia cognatorum sodaliumque, nihil medium, nec
 spem, nec curam, sed immensa omnia volventium animo;
 alia ⁷⁷ publica, sollicitudine excitata, favore et admiratione
 stupens; *ire fortes, ire felices jubent, inceptis eventus pares*
reddere: consulatus inde ac triumphos, omnia præmia ab se,
omnes honores sperare. Prætereuntibus Capitolium arcem-
 que et alia templa, quidquid Deorum oculis, quidquid animo
 obcurrit, precantur, ut illud agmen faustum atque felix mit-
 tant, sospites brevi in patriam ad parentes restituant. In-
 cassum missæ preces. Infelici via ⁷⁸ dextro Jano portæ
 Carmentalis profecti, ad Cremeram flumea perveniunt. is
 opportunus visus locus communiendo præsidio. L. Æmi- U. C. 276.
 lius inde et C. Servilius consules facti. et, donec nihil aliud A. C. 476.
 quam in populationibus res fuit, non ad præsidium modo L. Emilio
 tutandum Fabii satis erant, sed tota regione qua Tuscus H. C. Ser-
 vilio Coss.
 ger Romano adjacet, sua tuta omnia, infesta hostium, va-
 gantes per utrumque finem, fecere. Intervallum deinde
 haud magnum populationibus fuit: dum et Veientes, adeito
 ex Etruria exercitu, præsidium Cremeræ obpugnant; et
 Romanæ legiones, ab L. Emilio Consule adductæ, comi-
 nus cum Etruscis dimicant acie. quamquam vix dirigendi
 aciem spatium Veientibus fuit. adeo inter primam trepidationem,
⁷⁹ dum post signa ordines introeunt, subsidiaque
 locant, invecta subito ab latere Romana equitum ala, non
 pugnae modo incipiendæ, sed consistendi, ademit locum.
 Ita, fusi retro ad saxa Rubra, (ibi castra habebant) pacem
 supplices petunt. cujus impetratæ, ab insita animis levitate,
 ante deductum Cremera Romanum præsidium, pœnituit.

L. Rursus cum Fabiis erat Veienti populo, sine ullo ma- Fabii Ve-
 joris belli adparatu, certamen: nec erant incursionis modo cutium vie-
 in agros, aut subiti inpetus incurantium, sed aliquoties æ- tores.
 quo campo conlatisque signis certatum. gensque una populi
 Romani sæpe ex opalentissima, ut tum res erant, Etrusca

⁷⁶ *Senatus*] Multo magis placeret
exercitus: quod Tan. Fabro et Daja-
tio visum. Ovid. II. Fast. v. 206. de
his Fabiis loquens: E quis dux fieri
quilibet aptus erat.

⁷⁷ *Publica sollicitudine excitata*]
 Excitata ad prosequendos Fabios, non
 privatis necessitudinibus, sed sollici-
 tudine ad republicam spectante.

⁷⁸ *Dextro Jano*] Per dextrum Ja-
 num, sive transitum portæ Carment-
 alis. Janus enim interdum sumitur
 pro quodam quasi fornice per quem

via pateat. Cicero I. II. de Nat. de-
 or. n. 67. *Transitiones pervie Jani*
dicuntur. Carmentalis igitur porta
duos tresque tales Janos sive transitus
habuit: per dextrum profecti sunt
Fabii. Sic censet Jac. Gron. in Dis-
sertat. epist. 2^a. ad calcem tomi II.
Liviani. Vide et Martinium in voce
Janus.

⁷⁹ *Dum post signa ordines intro-*
eunt] Dum ordines, sequentes signa,
 prodeunt in locum pugnae destina-
 tum.

U. C. 276.
A. C. 476.

civitate victoriam tulit. Id primo acerbum indignumque Veientibus visum. inde consilium ex re natum insidiis ferocem hostem captandi: gaudere etiam, multo successu Fabiis audaciam crescere. Itaque et pecora prædantibus aliquoties, velut casu incidissent, obviam acta: et agrestium fuga vasti relictæ agri: et subsidia armatorum, ad arcendas populationes missa, sæpius simulato, quam vero, pavore refugerunt. Jamque Fabii adeo contemserant hostem, ut sua invicta arma neque loco neque tempore ullo conderent sustineri posse. hæc spes provexit, ut ad conspecta procul a Cremera magno campi intervallo pecora (quamquam rara hostium adparebant arma) decurrerent. et quum improvidi effuso cursu insidias circa ipsum iter locatas superassent, palatque passim vaga, ut fit pavore injecto, raperent pecora; subito ex insidiis consurgitur, et adversi et undique hostes erant. Primo clamor circumlatus exterruit, dein tela ab omni parte accidebant. coeuntibusque Etruscis, jam continenti agmine armatorum septi, quo magis se hostis inferebat, cogeantur breviori spatio et ipsi orbem conligere. Quæ res et paucitatem eorum insignem, et multitudinem Etruscorum, ⁸⁰ multiplicatis in arto ordinibus, faciebat. Tum, ommissa pugna, quam in omnes partes parem intenderant, in unum locum se omnes inclinant. ⁸¹ eo nisi corporibus armisque, ⁸² rupere cuneo viam. Duxit via in editum leniter collem. inde primo restitere. mox, ut respirandi superior locus spatium dedit, recipiendique a pavore tanto animum, pepulere etiam subeuntes: vincebatque auxilio loci paucitas, ni jugo circummissus Veiens in verticem collis evasisset. ita superior rursus hostis factus. Fabii cæsi ad unum omnes, præsidiumque expugnatum. trecentos sex perisse satis convenit: ⁸³ unum ⁸⁴ prope puberem ætate relic-

Cæsi a Veientibus.

⁸⁰ *Multiplicatis in arto ordinibus*] Quum ordines, sive orbis illi, quibus Romanos cingebant, plures fierent, propterea quod in arctum cogerentur.

⁸¹ *Eo nisi*] In eam partem nitentes.

⁸² *Rupere cuneo viam*] In cuneum formata acie, viam sibi per vim aperuerunt. *Rumpere* sæpe idem est ac per vim et impetu facere aliquid. Sic *rupto turbine*, et *rumpebat questus*, apud Virgilium.

⁸³ *Unum*] Sic scriptores omnes, qui hæc de re egerunt. Et sane omnes, qui proximis temporibus in annalibus et consularibus fastis Fabii reperuntur, ab uno Q. Fabio M. F. Vibulano videntur orti: quandoqui-

dem deinceps proximi patrem Quintum, avum Marcum; remotiores, avum Quintum illum habuisse in fastis legantur. Solus Dionysius, quæ de uno superstite Fabio dicuntur, tanquam theatricis figmentis similia rejicit, quia ipsi fieri omnino non potuisse videatur, et non quibusdam e trecentis illis Fabiis aut fratres impuberes essent, aut filii. Sed nulla jam aut parva admodum remaneret difficultas, si cum Perizonio statueretur, longe minimum in isto agmine partem e Fabiis ipsis fuisse. Eum vide loco supra memorato.

⁸⁴ *Prope puberem ætate*] Hunc eodem modo vocat hoc loco Dionysius *παῖδιον*, sive puerulum. Tunc igitur major tredecim annis esse non

tum, ⁸⁵ stirpem genti Fabiæ, dubiisque rebus populi Romani sæpe domi bellicque vel maximum futurum auxilium.

LI. ⁸⁶ Quum hæc accepta clades esset, jam C. Horatius et T. Menenius consules erant. Menenius adversus Tuscos victoria elatos confestim missus. Tam quoque male pugnatum est, et ⁸⁷ Janiculum hostes occupavere: obsessaque urbs foret, super bellum annonæ premente, (transierant enim Etrusci Tiberim) ni Horatius consul ex Volseis esset revocatus: adeoque id bellum ipsis institit mœnibus, ut primo pugnatum ⁸⁸ ad Spei sit æquo Marte, iteram ad portam Collinam. Ibi quamquam ⁸⁹ parvo momento superior Romana res fuit, meliorem tamen militem, recepto pristino animo, in futura prælia id certamen fecit. A. Virginius et Sp. Servilius consules fiunt. ⁹⁰ post acceptam proximam pugnae cladem Veientes abstinere acie. populationes erant, et ⁹¹ velut ab arce Janiculi passim in Romanum agrum impetus dabant. non usquam pecora tuta, non agrestes erant. Capti deinde eadem arte sunt, qua ceperant Fabios. secuti dedita opera passim ad inlecebras propulsa pecora, præcipitavere in insidias. ⁹² quo plures erant, major cædes fuit. Ex hac clade atrox ira majoris cladis causa atque initium fuit. trajecto enim nocte Tiberi, castra Servilii consulis adorti sunt obpugnare. inde fusi magna cæde in Janiculum se ægre receperunt. Confestim consul et ipse transit Tiberim, castra sub Janiculo communit. postero die, luce orta, nonnihil et

U. C. 277.

A. C. 475.

C. Horatio,

T. Menenio

Coss.

U. C. 272.

A. C. 474.

A. Virgino,

Sp. Servilio

Coss.

Veientes

victi.

^k *repperunt Gron. Crev.*

potuit. Atqui tamen eum undecimo post anno consulem videmus l. III. c. 1. unde efficitur eum quarto et vicissimo ætatis anno consulem fuisse. Quod etsi non est incredibile, utpote quod postea in Valerio Corvo factum reperimus, at certe ab h'is scriptoribus observari debuerat, ubi de consulari ejus egerunt. Ceterum non immerito suspicatur Gronovius Livium scripsisse *prope puberem ætatem*, ut supra l. 35.

⁸⁵ * *Stirpem genti Fabia*] Propagationum, et vitulorum interire gentem Fabiam; futurumque et per se, et multo magis per posteros, vel maximum dubiis et labantibus populi Romani rebus auxilium.

⁸⁶ *Quum hæc accepta clades esset, jam ... consules erant*] Videtur legendum *Quum hæc accepta clades est.*

⁸⁷ *Janiculum hostes occupavere: obsessaque urbs foret*] Hic Livius loquitur de Janiculo, tanquam ab urbe

dissito: in quo consentientem habet Dionysium, qui hunc montem sexdecim tunc stadiis, id est, duobus milliaribus ab urbe abfuisse tradit. Itaque minus proprie videtur Livius dixisse l. I. c. 33. Janiculum adjectum urbi ab Anco rege.

⁸⁸ *Ad Spei*] Ad ædem Spei, stadio ab urbe octavo, sive ad mille passus, teste Dionysio.

⁸⁹ * *Parvo momento superior*] Paulo superior, non plene et sine controversia victrix.

⁹⁰ *Post acceptam proximam pugnae cladem*] Libenter sequimur Gronovium emendantem *proxima pugna*: sicut et haud multum infra legendum videtur *hesternæ felicitate pugnae*, non *hesterna*.

⁹¹ *Velut ab arce Janiculi*] E Janiculo tanquam ex arce.

⁹² *Quo plures erant*] Quo plures erant quam Fabii, eo major illorum tunc cædes fuit, quam Fabiorum ad Cremeram fuerat.

U. C. 272. hesterna felicitate pugnae ferox, magis tamen, quod inopia
 A. C. 474. frumenti, quamvis in praecipitia, dum celeriora essent, age-
 bat consilia, temere adverso Janiculo ad castra hostium
 aciem crexit, foediusque inde pulsus, quam pridie pepulerat,
 interventu collegae⁹³ ipse exercitusque ejus est servatus.
 inter duas acies Etrusci, quum in vicem his atque illis terga
 darent, occisione occisi. Ita obpressum temeritate felici
 Veiens bellum.

LII. Urbi cum pace laxior etiam annona rediit, et ad-
 vecto ex Campania frumento, et, postquam timor sibi cui-
 que futurae inopiae abiit, eo, quod abditum fuerat, prolato.
 Ex copia deinde otioque lascivire rursus animi; et pristina
 mala, postquam foris deerant, domi quaerere. tribuni ple-
 bem agitare suo veneno, agraria lege; in resistentes incitare
 Patres, nec in universos modo, sed in singulos. Q. Consi-
 dius et T. Genucius, auctores agrariae legis, T. Menenio
 diem dicunt. invidiae erat amissum Cremerae praesidium,
 quum haud procul inde stativa consul habuisset.⁹⁴ Eum ob-
 presserunt¹. Quum et Patres haud minus, quam pro Cori-
 olano, adnisi essent, et patris Agrippae favor haud dum ex-
 olevisset; in multa temperarunt tribuni.⁹⁵ quum capitis an-
 quisissent,⁹⁶ duo millia aëris damnato⁹⁷ multam dixerunt^m.
⁹⁸ ea in caput vertit. Negant tulisse ignominiam aegritudi-
 nemque: inde morbo absumentum esse. Alius deinde reus
 Sp. Servilius, ut consulatu abiit, C. Nautio et P. Valerio
 consulis, initio statim anni, ab L. Caedicio et T. Statio
 tribunis die dicta, non, ut Menenius, precibus suis aut Pa-
 tram, sed cum multa fiducia innocentiae⁹⁹ gratiaeque, tribu-
 nicios impetus tulit. Et huic praelium cum Tuscis ad Jani-
 culum erat crimini. sed foeridi animi vir, ut in publico peri-
 culo aute, sic tum in suo, non tribunos modo, sed plebem,
 oratione feroci refutando, exprobrandoque T. Menenii dam-
 nationem mortemque, (cujus patris munere restituta quon-

U. C. 279.
 A. C. 473.
 C. Nautio,
 P. Valerio
 Coss.

¹ *oppressere* Gron. Crev.

^m *edixerunt* Eed.

⁹³ *Ipsa exercitusque ejus*] Quatuor
 regii codices cum Sorbonico, Campa-
 nus et Andreas omittunt *et ejus*,
 quod sine ulla necessitate inseruit
 Gronovius.

⁹⁴ *Eum oppressere*] Gronovius e-
 mendat, *ea*, nempe invidia, *oppressit*:
 in quo parum abit a scriptis, qui ha-
 bent *eum oppressit*.

⁹⁵ *Quum capitis anquisissent*] Quum
 litum ei capitalem intendissent,
 sive judicium de capite ejus in-
 stituissent.

⁹⁶ *Duo millia aëris*] Asses 2000.
 aëtimari possunt tribus argenti mar-

cis Parisiensibus cum una uncia.

⁹⁷ *Multam edixerunt*] Magis pla-
 ceret *dixerunt*: sic enim solet Livi-
 us.

⁹⁸ *Ea in caput vertit*] Ea multa
 capitalis illi fuit; mortis causa illi
 fuit.

⁹⁹ *Gratiaeque*] Intempestiva hic
 videtur gratiae mentio. Equam enim
 gratiam apud populum habere pote-
 rat vir in pace adversus agrariae legi,
 in bello temeritatis manifestus? Ve-
 niebat in mentem *causaque*, quam
 scilicet ille optimam et justissimam
 esse defenderet.

dam plebs eos ipsos, quibus tum sæviret, magistratus, eas leges haberet) periculum audacia discussit. jovit et Virginius collega, testis productus, participando laudes: magis tamen Menenianum (1 adeo mutaverant animum) profuit judicium.

U. C. 279.
A. C. 473.

LIII. 2 Certamina domi finita. Veiens bellum exortum; quibus Sabini arma conjunxerant. P. Valerius consul, adicis Latinorum Hernicorumque auxiliis, cum exercitu Veios missus, castra Sabina, quæ pro mœnibus sociorum locata erant, confestim adgreditur; tantamque trepidationem iniecit, ut, dum dispersi alii alia manipulatim excurant ad arendam hostium vim, ea porta, cui signa primum intulerat, caperetur. intra vallium deinde cædes magis, quam prælium, esse. tumultus e castris et in urbem penetrat; tamquam Veis captis, ita pavidi Veientes ad arma currunt. pars Sabinis eunt subsidio; pars Romanos, toto impetu intentos in castra, adiungunt. Paullisper aversi turbatique sunt. deinde et ipsi utroque versis signis resistunt: et eques, ab consule inmissus, Tuscos fundit fugatque. eademque hora duo exercitus, duæ potentissimæ et maximæ finitimæ gentes superatæ sunt. Dum hæc ad Veios geruntur, Volsci Æquique in Latino agro posuerant castra, populatique fines erant. eos per se ipsi Latini, adsumtis Hernicis, sine Romano aut duce aut auxilio, castris exuerunt. Ingenti præda, præter suas recuperatas res, potiti sunt. missus tamen ab Roma consul in Volscos C. Nautilus. Mos, credo, non placebat, sine Romano duce exercituque socios propriis viribus consiliisque bella gerere. nullum genus calamitatis contumeliæque non editum in Volscos est: nec tamen perpelli potuere, ut acie dimicarent.

Bellum
Veiens et
Sabinum.

Bellum
cum Volscis
et Æquis.

LIV. L. Furius inde et C. Manlius consules. Manlio Veientes provincia evenit. non tamen bellatum. induciæ in annos quadraginta petentibus datæ, frumento stipendioque imperato. Paci externæ confestim 3 continuatur discordia domi. agrariæ legis tribuniciis stimulis plebs furebat. Consules. nihil Menenii damnatione, nihil periculo deterriti Servillii, summa vi resistunt. 4 abeuntes magistratu Cn. Genucius tribunus plebis adripuit. L. Æmilius et Opiter Virginius consulatum ineant. Vopiscum Julium pro Virgi-

U. C. 280.
A. C. 472.
L. Furius, C.
Manlius Coss.
Romæ
discordiæ.

L. Æmilio
III. Opit.
Virginito
Coss.

2 Cn. I. Consules Gron. Crev.

1* Adeo mutaverant animum] Valde Livianum esset: Adeo mutaverant animi. Sic l. XXXIX. c. 51. Mores quidem populi Romani quantum mutaverint.

2 Certamina domi finita] Unus e nostris codicibus plane, quomodo Gronovius volebat, exhibet: Certamine domi finito Veiens bellum exortum.

3* Continuatur] Statim et sine ullo

intervallo succedit.

4 Abeuntes magistratu consules] Vox consules præfigitur præcedenti periodo. Ejus hoc loco ingrata repetitio est. Unus e codicibus ab Hearnio inspectis, et tres e nostris habent: Abeuntes magistratu Cn. Genucius arripuit: quæ lectio videtur vulgatæ anteposenda.

U. C. 221.
A. C. 471.
Furius et
Manlius ad
populum
rei.

nio in quibusdam annalibus^o consulem invenio. Hoc anno (quoscumque consules habuit) rei ad populum Furius et Manlius circumveniunt sordidati non plebem magis, quam juniores Patrum. suadent, monent, *Honoribus et administratione reipublicæ abstineant; consulares vero fascēs, prætextam, curulemque sellam, nihil aliud, quam pompam funeris, putent. claris insignibus⁵ velut infulis velatos ad mortem destinari. Quod si consulatus tanta dulcedo sit, jam nunc ita in animum inducant, consulatum captum et oppressum ab tribunicia potestate esse; consuli, velut adparitori tribunicio, omnia ad nutum imperiumque tribuni agenda esse. Si se commoverit, si respererit Patres, si aliud, quam plebem, esse in republica crediderit, exsilium C. Marci, Menenii damnationem et mortem, sibi proponat ante oculos.* His accensi vocibus Patres consilia inde, non publica, sed in privato,⁶ seductaque a plurium conscientia, habere. ubi quum id modo constaret, jure au injuria eripiendos esse reos, atrocissima quæque maxime placebat sententia. nec auctor quamvis audaci facinori deerat. Igitur judicii die, quum plebs in foro erecta exspectatione staret, mirari primo, quod non descenderet tribunus: deinde, quum jam mora suspectior fieret, deterritum a primoribus credere, et desertam ac proditam causam publicam queri. Tandem, qui obversati vestibulo tribuni fuerant, nunciant domi mortuum esse inventum. quod ubi in totam concionem pertulit rumor; sicut acies funditur duce occiso, ita dilapsi passim alii alio. Præcipuus pavor tribunos invaserat, quam nihil auxilii sacratæ leges haberent, morte collegæ monitos. Nec Patres satis moderate ferre lætitiā. adeoque neminem noxæ pœnitebat, ut etiam insontes fecisse videri vellent, palamque ferretur malo domandam tribuniciam potestatem.

Tribunus
occisus.

Discordiaz.

LV. ⁷ Sub hac pessimi exempli victoria dēlectus edicitur: paventibusque tribunis, sine intercessione ulla consules rem peragunt. Tum vero irasci plebes, tribunorum magis silentio, quam consulum imperio, et dicere, *Actum esse de libertate sua; rursus ad antiqua reditum; cum Genucio una mortuam ac sepultam tribuniciam potestatem, aliud agendum ac cogitandum, quomodo resistatur Patribus. Id autem unum consilium esse, ut se ipsa plebs, quando aliud nihil auxilii habeat, defendat. Quatuor et viginti lictores⁸ adparere consu-*

^o in quibusdam pro Virgilio annalibus Grou. Crev.

⁵ *Velut infulis*] Elegans similitudo ducta a victimis, quæ infulis ac vittis velatæ maetabantur.

⁶ *Seducta . . . a plurium conscientia*] Quorum multos conscios esse non sicerent

⁷ *Sub hac . . . victoria*] Post hanc victoriam. Sic et l. XLV. c. 10. *Sub adventu Romanorum.* Et Florus, l. III. c. 6. *Sub ipso hostis recessu.*

⁸ *Apparere consulibus*] Ministros esse et apparitores consulum.

libus, et eos ipsos plebis homines. Nihil contentius, neque in- U. C. 281.
firmius, si sint qui contemnant. Sibi quemque ea magna at- A. C. 471.
que horrenda facere. His vocibus alii alios quum incitas-
 sent, ad Voleronem Publiliū, de plebe hominem, quia, ^{Voleronis}
 quod ⁹ ordines duxisset, negaret se militem fieri debere, ^{audacia.}
 lictor missus est a consulibus. Volero adpellat tribunos.
 Quum auxilio nemo esset, consules spoliari hominem, et
 virgas expediti jubent. *Proxoco, inquit, ad populum, Vo-*
lero; quoniam tribuni civem Romanum in conspectu suo virgis
caedi malunt, quam ipsi in lecto suo a vobis trucidari. quo fe-
 rocius clamitabat, eo infestius circumscindere et spoliare
 lictor. Tum Volero, et prævalens ipse, et adjuvantibus
¹⁰ advocatis, repulso lictore, ubi indignantium pro se acer-
 rimus erat clamor, eo se in turbam confertissimam recipit,
 clamitans, *Proxoco, et fidem plebis imploro. adeste cives! ad-*
estete commilitones! nihil est, quod expectetis tribunos, quibus
ipsis vestro auxilio opus est. Concitati homines, veluti ad
 prælium, se expediunt: adparebatque, ¹¹ omne discrimen
 adesse; nihil cuiquam sanctum, non publici fore, non pri-
 vati juris. Huic tantæ tempestati quum se consules ob-
 tulissent, facile experti sunt, parum tutam majestatem sine
 viribus esse. violatis lictoribus, fascibus fractis, e foro in
 curiam compelluntur; incerti, quatenus Volero exerceret
 victoriam. Conticescente deinde tumultu, quum in sena-
 tum vocari jussissent, queruntur injurias suas, vim plebis,
 Voleronis audaciam. Multis ferociter dictis sententiis, vi-
 cere seniores, quibus, ira Patrum adversus temeritatem ple-
 bis certari, non placuit.

LXI. Voleronem amplexa favore plebs proximis comi- ^{Fit trib.}
 tiis tribunum plebi⁹ creat in eum annum, qui L. Pinarium, ^{plebis.}
 P. Furium consules habuit. contraque omnium opinionem, ^{U. C. 262.}
 qui eum vexandis prioris anni consulibus ¹² permissurum ^{A. C. 470.}
 tribunatum credebant, post publicam causam privato do- ^{L. Pinario,}
 lore habito, ne verbo quidem violatis consulibus, rogatio- ^{P. Furio}
 nem tulit ad populum, ut plebei magistratus tributis co- ^{Coss.}
 mitiis fierent. ¹³ *Haud parva res sub titulo prima specie mi-* ^{Lex Pub-}
lilia.

v plebei Crev.

⁹ *Ordines duxisset*] Centurio suis-
 set. Vid. not. 22. ad c. 23. supra.

¹⁰ *Advocat.:*] Hi: qui cause ejus
 favere se proponebantur, et ei apud
 populum, ad quem provocat, ad-
 futuros.

¹¹ *Omne discrimen adesse*] Omnia
 in discrimen et in periculum vocari;
 nec quemquam reveriturum, aut ea
 quæ publico jure sancta sunt, puta
 leges, potestates; aut ea quæ privata
 necessitudine cara sunt, amicitiarum,

cognitionem.

¹² *Permissurum tribunatum*] Me-
 taphora sumpta ab illis qui *permittere*
equum dicuntur, hoc est, incitare, et
 ei frenos immittere ad liberum cur-
 sum. Est igitur *permissurum tribu-*
natum vexandis consulibus, tribuna-
 tum frena laxaturum, potestate impo-
 tenter usurum ad vexandos consules.
 GROŒVIVS.

¹³ *Haud parva res*] Hæc non fa-
 cile conciliari posse videntur cum iis

U. C. 262. nime atroci ferebatur; sed quæ patriciis omnem potestatem
 A. C. 470. per clientium suffragia creandi, quos vellent, tribunos auferret. Huic actioni, gratissimæ plebi, quum summa vi resisterent Patres; nec, quæ una vis ad resistendum erat, ut intercederet, aliquis ex collegio auctoritate aut consulum aut principum adduci posset; ¹⁴ res tamen, suo ipsa molimine gravis, certaminibus in annum ¹⁵ extrahitur. Plebs Voleronom tribunum reficit. Patres, ad ultimum dimicationis rati rem venturam, Ap. Claudium, Appii filium, jam inde a paternis certaminibus invisum infestumque plebi, consulem faciunt. Collega ei T. Quinctius datur. Principio statim anni nihil prius, quam de lege, agebatur. sed ut inventor legis Volero, sic Lætorius collega ejus, ¹⁶ auctor quum recentior, tum acrior erat. Ferocem faciebat belli gloria ingens; quod ætatis ejus haud quisquam manu promptior erat. Is, quum Volero nihil, præterquam de lege, loqueretur, insectatione abstinens consulum, ¹⁷ ipse in accusationem Appii, familiarique superbissimæ ac crudelissimæ in plebem Romanam, exorsus, quum a Patribus non consulem, sed carnificem ad vexandam et lacerandam plebem, creatum esse contenderet; rudis in militari homine lingua non subpetebat libertati animoque. Itaque, deficiente oratione, *Quandoquidem* ¹⁸ *non a facile loquor*, inquit, *Quirites, quam, quod locutus sum, præsto, crastino die adeste. Ego hic aut in conspectu vestro moriar, aut perferam legem.* Occupant tribuni ¹⁹ templum postero die. consules nobilitasque ad impe-

U. C. 223.
 A. C. 469.

Ap. Clau-
 dium, T.
 Quinctio
 Coss.

Lætorii
 Tr. Pl.
 certamina
 cum Appio
 Coss.

⁹ add. tam Gron. Crev.

quæ infra de hac eadem re habet Livius in fine c. 60. ubi *plus dignitatis comitiis per hanc actionem detractum ait, quam virum aut plebi additum, aut ademptum Patribus.* Nec vero mediocriter imminuta videtur hac lege Patrum potentia. Primo enim Patres ex comitiis tribus submovebantur, quod docet noster in illo c. 60. loco quem jam attulimus. Inde est, quod comitia hæc habebantur plebis propria, et leges in iis late *plebisca* nuncupabantur. Vid. infra III. 55. et Gell. XV. 27. 2°. Dionysius hæc ipsa de lege agens l. IX. docet hisdem comitiis necessarium non fuisse ut senatus auctor fieret. 3°. nihil in iis opus fuisse sacris aut auspiciis, quorum arbitri Patres erant. At quomodo per clientium suffragia minus viderent Patres tribus comitiis, quam curiatis, quibus antea tribuni creabantur, haud satis liquet.

¹⁴ *Res... suo ipsa molimine gravis]*
 Res per se gravis, et quæ ad exitum

perduci sine magno et proinde lento molimine non posset.

¹⁵ *Extrahitur]* Dionysius aliam affert causam: pestilentiam nempe, quæ atrocissima, etsi non diuturna, urbem invasit.

¹⁶ *Auctor]* Approbator, firmator, et qui auctoritatem legi præstaret.

¹⁷ *Ipse in accusationem... exorsus]* Delenda videtur prepositio: nisi malis ex uno e nostris codd. *ipse incusationem.*

¹⁸ *Non tam facile]* Andreas, Campanus, omittunt *tam*, itemque scripti a Gronovio inspecti, et quatuor regii, et Sorbonicæ. Nec raro suppressit eam vocem Livius, ut et *re magis.* Vid. V. 21. XXX. 59. XXVI. 18.

¹⁹ *Templum]* *Templum* est omnis locus auguriis consecratus. Hic intelligendum est fortasse Capitolium ex Dion. l. IX. Ceterum comitium quoque ipsum, eo sensu quem modo finivimus, *templum* fuisse probabile est. Siquidem auspiciato agi cum po-

diendam legem in concione consistunt. ²⁰ Submoveri Lætorius jubet, præterquam qui suffragium ineant. Adolescentes nobiles stabant, nihil cedentes ²¹ viatori. tum ex his prehendi quosdam Lætorius jubet. Consul Appius negare jus esse tribuno in quemquam, nisi in plebeum. ²² Non enim populi, sed plebis, eum magistratum esse. nec illum ipsum submovere pro imperio posse more majorum; quia ita dicatur: *Si vobis videtur, discedite, Quirites.* Facile et contemptim de jure disserendo perturbare Lætorium poterat. Ardens igitur ira tribunus viatorem mittit ad consulem: consul licetorem ad tribunum, ²³ privatum esse clamitans, ²⁴ sine imperio, sine magistratu; violatusque esset tribunus, ni et concio omnis atrox coorta pro tribuno in consulem esset; et concursus hominum in forum ex tota urbe concitata multitudinis fieret. Sustinebat tamen Appius pertinacia tantam tempestatem: certatumque haud incremento prælio foret, ni Quinctius, consul alter, consularibus negotio dato, ut collegam vi, si aliter non possent, de foro abducerent, ipse nunc plebem sævientem precibus lenisset, nunc orasset tribunos, ut concilium dimitterent. *Darent ire spatium. non vim suam illis tempus adenturum, sed consilium viribus additurum. et Patres in populi, et consulem in Patrum fore potestate.*

LVII. Ægre sedata ab Quinctio plebs, multo ægrius consul alter a Patribus. Dimisso tandem concilio plebis,

pulo non poterat, nisi in loco inaugurato, ut patet ex Liv. III. 20. Comititia autem euriata, in quibus auspicia necessaria erant, in comitio habita esse constat. Suggestum quidem certe, ex quo conciones ad populum habebantur, quodque postea *Rostra* appellatum est, *templum* vocatur et a Livio, VIII. 14. et passim a Cicerone, ut in Vatin. n. 24. Vide etiam infra l. III. c. 17.

²⁰ *Submoveri Lætorius jubet, præterquam qui*] Tum quum in Sacro monte composita inter Patres plebemque pax fuerat, concessum erat plebi, ut quoties tribuni concionem advocassent, ei se patricii ne miscerent. Dion. l. VII.

²¹ *Viatori*] *Viatores* erant ex eorum numero, qui magistratibus apparebant; inde sic dicti, teste Festo, quod quum assidue Romani rusticarentur, crebrior apparitorum illorum opera erat in *via* quam in urbe, quod ex agris homines plerumque vocabantur a magistratibus. Idem testatur Cic. de Senectute, n. 56. *Tribunis viato-*

res, non lictores apparebant.

²² *Non... populi, sed plebis*] *Populus* est tota natio, et *Patres* plebemque complectitur. *Plebs* est pars populi, extra quam Patricii erant.

²³ *Privatum*] Hunc locum mire illustrat allatus a Sigonio Plutarchi locus e Quæst. Rom. c. 21. *Cur, inquit, quum prætexta alii magistratus utuntur, tribunus plebis non utitur? An, quia tribunus plebis magistratus non est? Neque enim ex sella tribunus jus dicunt: neque principio anni, ut reliqui magistratus, ineunt: neque creato dictatore se abdicant, sed transacto omni ad dictatorem imperio, ipsi tamen suam potestatem retinent, quasi magistratus non sint... Tribunatus impedimento potius est magistratui, quam magistratus.*

²⁴ *Sine imperio*] Imperium duplex: civile, quod et *potestas* dicitur, quo auspicioium jus, et juris dicendi potestas continebatur: militare, quod ad rem bellicam spectabat. Horum neutrum competebat tribuno.

U. C. 283. senatum consules habent. ubi quum timor atque ira in
 A. C. 469. vicem sententias variassent; quo magis, spatio interposito,
²⁵ ab impetu ad consultandum advocabantur, eo plus abhorre-
 bant a certatione animi. adeo ut Quinctio gratias agerent,
 quod ejus opera mitigata discordia esset. Ab Appio petitur,
²⁶ *Ut tantam consularem majestatem esse vellet, quanta esse in
 concordi civitate posset*. Dum tribuni consulesque ad se quis-
 que omnia trahunt²⁷, nihil relictum esse virum in medio: ²⁷ *dis-
 tractam laceratamque rempublicam magis, quorum in manu sit,
 quam ut incolunis sit, quæri*. Appius contra testari Deos
 atque homines, rempublicam prodi per metum ac deserere. non
 consullem senatui, sed senatum consuli deesse. graviores accipi
 leges, quam in Sacro monte acceptæ sint. Victus tamen Pa-
 trum consensu quievit. lex silentio perfertur.

Tribuni
 tributis
 comitiis
 creati.

LVIII. Tum primum tributis comitiis creati tribuni sunt:
²⁸ numero etiam addito²⁸, tres, perinde ac duo antea²⁹ fue-
 rint, Piso auctor est. Nominat quoque tribunos, C. Sici-
 nium, L. Nunitorium, M. Duilium, Sp. Icilium, L. Mæci-
 lium. Volscum Æquicumque inter seditionem Romanam
 est bellum coortum. vastaverant agros, ut, si qua secessio
 plebis fieret, ad se receptum haberet. Compositis deinde
 rebus, castra retro movere. Ap. Claudius in Volscos mis-
 sus. Quinctio Æqui provincia evenit. Eadem in militia
 sævitia Appii, quæ domi, esse³⁰ liberior, quod sine tribuni-
 ciiis vinculis erat. Odisse plebem plus quam paterno odio:
 se victum ab ea: se³¹ unico consule objecto adversus tri-
 buniciam potestatem, perlatam legem esse; quam minore
 conatu, nequaquam tanta Patrum spe, priores impedi-
 erint consules. Hæc ira indignatioque ferocem animum ad vex-
 andum sævo imperio exercitum stimulabat. nec ulla vi do-
 mari³² poterat. tantum certamen animis inbiberant. Seg-

²⁵ *quanta in concordi civitate esse posset* Gron. Crev.   ²⁶ *trahant* Eæd.   ²⁷ *ad-
 ditos—ante Crev.*   ²⁸ *ante Gron.*   ²⁹ *esse; eo liberior* Gron. Crev.

²⁵ *Ab impetu ad consultandum ad-
 vocabantur*] Fervido irarum æstu
 paulatim residente, ad rem tranquillo
 et sedato animo inspiciendam invitati
 transibant.

²⁶ *Ut tantam*] Ne majorem con-
 sularem majestatem esse vellet, quam
 quanta esse posset salva civitatis con-
 cordia.

²⁷ *Distractam laceratamque rem-
 publicam magis quorum in manu sit. .
 . . quæri*] Hic agnoscenda est Græca
 loquendi forma et casuum inversio:
 prorsus quasi scriptum esset: quæri
 magis, quorum in manu et potestate
 sit etiam distracta et lacerata respub-
 lica, quam ut incolunis sit. Sic

Terent. Adelph. Act. V. se. 4. *illum
 ut vivat optant*: et Hec. III. 5. *Om-
 nem rem scio ut sit gesta*.

²⁸ *Numero etiam additos tres*] *Scripti complures et vet. editi ha-
 bent addito*: quod etsi placuit Jac.
 Gronovio, nos, quomodo stare possit,
 non videmus.

²⁹ *Unico consuli*] Quem senatus
 consulem fecisset, tanquam unum
 maxime idoneum ad retundendos tri-
 bunitios impetus.

³⁰ *Poterat*] Magis placeret *pot-
 erant*, quomodo in proxime sequenti-
 bus *imbiberant*. Et sic habere vet.
 lib. monet Sigonius. Duo e nostris,
poterat . . . imbiberat.

niter, otiose, neglegenter, contumaciter omnia agere. nec pudor, nec metus coercebat. Si citius agi vellet agmen, tardius sedulo incedere: si adhortator operis adesset, omnes sua sponte ³¹ motam remittere industriam. ³² præsentī vultus demittere, tacite prætereuntem execrari: ut invictus ille odio plebeio animus interdum moveretur. Omni nequidquam acerbitate prompta, nihil jam cum militibus agere: a centurionibus corruptum exercitum dicere: *tribunos plebei* cavillans interdum et *Volerones* vocare.

LIX. Nihil eorum Volsci nesciebant, instabantque eo magis, sperantes idem certamen animorum adversus Appium habiturum exercitum Romanum, quod adversus Fabium consulem habuisset. Ceterum multo Appio, quam Fabio, violentior fuit. Non enim vincere tantam noluit, ut Fabianus exercitus, sed vinci voluit. Productus in aciem turpi fuga petit castra; nec ante restitit, quam signa inferentem Volscum munimentis vidit, sædamque extremi agminis cædem. ³³ Tum expressa vis ad pugnandum, ut victor jam a vallo submoveretur hostis: satis tamen adpareret, capi tantum castra militem Romanum noluisse. ³⁴ alii gaudere sua clade atque ignominia. Quibus nihil infractus ferrox Appii animus, quum insuper sævire vellet, concionemque advocaret, concurrunt ad eum legati tribunique, monentes, ne utique ³⁵ experiri vellet imperium, cujus vis omnis in consensu obedientium esset. Negare vulgo milites, se ad concionem ituros; passimque exaudiri voces postulantium, ut castra ex Volscō agro moveantur. Hostem victorem paullo ante prope in portis ac vallo fuisse; ingentisque mali non suspicionem modo, sed apertam speciem obversari ante oculos. Victus tandem, (quandoquidem nihil præter tempus ³⁶ noxæ lucrarentur) remissa concione, iter

³¹ *Motam*] Cave hanc vocem cum Clerico sollicites, qui infelicem plane et inelegantem conjecturam obtrudit, vultque reponi *notam*. Nihil clarius. Quum milites sua sponte manum operi admovissent, si hortaturus Appius supervenisset, omnes consulto segnius agere.

³² * *Præsentī vultus demittere*] Ubi præsens Appius esset, vultum et oculos defigere in terram, ne eum intuerentur.

³³ *Tum expressa vis ad pugnandum*] Tum milites coacti vires exercere ad arcendum munimentis hostem.

³⁴ *Alii gaudere sua clade*] Mendum esse putamus in voce *alii*, cui nihil est quod respondeat, nec quoad verba, nec quoad sensum. Nec libri

nos quidquam juvant. Vide an legi possit *alii. . sua clade*: ut sensus sit, militem Romanum capi tantum castra noluisse; ceterum, quod attinuerit ad reliquam eladem suam et ignominiam, nempe fugam ex acie, cædem plurimorum, ea gavisum fuisse.

³⁵ * *Experiri . . imperium*] Periclitari et tentare, quænam esset imperii vis, quantum imperatori in milites liceret.

³⁶ *Noxa*] Milites qui in noxa erant. *Noxa* est id omne quod nocet, sive culpa, sive læsio, sive ipse homo qui culpam commisit, damnumve intulit. Hoc ultimo sensu intelligitur ac definitur a Justiniano Instit. I. IV. tit. 8. Sic et *servitium pro servis, operæ pro operarii* dicantur.

U. C. 233.
A. C. 469.

Fugit.

in insequentem diem pronunciari quum jussisset, prima luce classico signum profectionis dedit. Quum maxime agmen e castris explicaretur, Volsci, ut eodem signo excitati, novissimos adoriuntur. A quibus perlati ad primos tumultus, eo pavore signaque et ordines turbavit, ut neque imperia exaudiri, neque instrui acies possent. nemo ullius, nisi fugæ, memor. Ita effuso agmine ³⁷ per stragem corporum armorumque evasere, ut prius hostis desisteret sequi, quam Romanus fugere. Tandem, conlectis ex dissipato cursu militibus, consul, quum revocando nequidquam suos persecutus esset, in pacato agro castra posuit; advocataque concione, inventus haud falso in proditorem exercitum militaris disciplinæ, desertorem signorum; ubi signa, ubi arma essent, singulos rogitans, inermes milites, signo amisso signiferos; ad hoc centuriones ³⁸ duplicariosque, qui reliquerant ordines, virgis cæsos securi percussit. cetera multitudo sorte decimus quisque ad supplicium lecti.

Quinctii
Cos. con-
tatas.

LX. Contra ea in Æquis inter consulem ac militem comitate ac beneficiis certatum est. et natura Quinctius erat lenior, et sævitia infelix collegæ, quo is magis gauderet ingenio suo, effecerat. Huic tantæ concordiæ ducis exercitusque non ausi obferre se, Æqui vagari ¹ populabundum hostem per agros passi. Nec ullo ante bello latius inde actæ prædæ. omnis militi data est. Addebantur et laudes, quibus, haud minus quam præmio, gaudent militum animi. Tum duci, tum propter ducem Patribus quoque placatior exercitus rediit; sibi parentem, alteri exercitui dominum datum ab senatu, memorans. Varia fortuna belli, atroci discordia domi forisque annum exactum, insignem maxime comitia tributa efficiunt; ³⁹ res major victoria suscepti certaminis, quam usu. plus enim dignitatis comitiis ipsis detractum est, Patribus ex concilio submovendis, quam virium aut plebi additum est ², aut dentum Patribus.

U. C. 234.
A. C. 468.
L. Valerio
H. Ti. Æ-
milio Coss.

LXI. Turbulentior inde annus excepit, L. Valerio, Ti. Æmilio consulibus, cum ³ propter certamina ordinum de lege agraria, tum propter iudicium Ap. Claudii: cui acerri- mo adversario legis, causamque possessorum publici agri, ⁴⁰ tamquam tertio consuli, sustinenti, M. Duilius et C. Sici-

¹ se Æqui; vagari etc. Gron. Crev.

² est del. Ead.

³ tum Ead.

³⁷ * Per stragem corporum armorumque] Per corpora armaque strata passim in agris.

³⁸ Duplicarios] Qui duplicia cibaria ob virtutem acciperent. Usitatum fuit apud Romanos hoc modo virtutem militarem remunerare. Vid. Liv. VII. 37.

³⁹ Res major] Vid. not. 13. ad c. 56.

⁴⁰ Tanquam tertio consuli] Hæc non ita intelligi debent, quasi communi cum duobus consulibus animo ipse, tanquam tertius consul, possessorum causam sustineret. Uterque enim consul favebat legi, quod docet

nus ⁴¹ diem dixere. Numquam ante tam invisus plebi reus ad iudicium vocatus populi est, ⁴² plenus suarum, plenus patrum irarum. Patres quoque ⁴³ non temere pro ullo æque adnisi sunt: propugnatorem senatus, majestatisque vindicem suæ, ad omnes tribunicios plebeiosque obpositum tumultus, modum dumtaxat in certaminegressum, iratæ obijci plebi. Unus e Patribus, ipse Ap. Claudius, et tribunos, et plebem, et suum iudicium pro nihilo habebat. Illum non minæ plebis, non senatus preces percellere unquam potuere, non modo ut ⁴⁴ vestem mutaret, aut supplex prensaret homines; sed ne ut ex consueta quidem asperitate orationis (quum ad populum agenda causa esset) aliquid leniret atque submitteret. Idem habitus oris, eadem contumacia in vultu, ⁴⁵ idem in oratione spiritus erat: adeo ut magna pars plebis Appium non minus reum timeret, quam consulem timuerat. Semel causam dixit, quo semper agere omnia solitus erat, accusatorio spiritu, adeoque constantia sua et tribunos obstupescit et plebem, ut diem ipsi sua voluntate prodicerent: ⁴⁶ trahi deinde rem sinerent. Haud ita multum interim temporis fuit. ante tamen, quam predicta dies veniret, ⁴⁷ morbo moritur. cuius quum laudationem tribuni plebis impedire conarentur, plebs fraudari sollemni honore supremum diem tanti viri noluit; et laudationem tam æquis auribus mortui audivit, quam vivi accusationem audierat; et exsequias frequens celebravit.

U. C. 284.
A. C. 468.
Accusator
Appius.

Ante iudicium morbo moritur.

LXII. Eodem anno Valerius consul, cum exercitu in Æquos profectus, quum hostem ad prælium elicere non posset, castra obpugnare est adortus. Prohibuit scæda tempestas, cum grandine ac tonitribus cælo dejecta. Admirationem deinde auxit, signo receptui dato, adeo tranquilla serenitas reddita: ut, velut numine aliquo defensa castra ob-

† *objici iratæ plebi* Gron. Crev.

Dionysius, et Livius ipse de Æmilio agnoscit initio lib. seq. Appius igitur ideo tanquam tertius erat consul, quod consulum ipse partes obiret.

⁴¹ *Diem dixere*] Capitis anquisierunt: crimini dantes, quod iniqvas adversus plebem in senatu sententias diceret: quod seditionem excitasset, sacrosancto tribuni corpori violentas intulisset manus; quod denique exercitui præpositus, cum magna clade atque ignominia reversus esset.

⁴² * *Plenus suarum . . . irarum*] Intelligimus iras, non quas Appius gereret in plebem, sed quibus plebs in eum flagraret. Sensus est igitur: qui et per se, et ob memoriam patris, supra modum iratam in se plebem

haberet.

⁴³ *Non temere*] Raro.

⁴⁴ *Vestem mutaret*] Reis mos erat sordidam togam induere, squalorem toto habitu præferre, barbam capillumque promittere, ut miserabiliores essent.

⁴⁵ * *Idem . . . spiritus*] Eadem ferocia.

⁴⁶ *Trahi*] Velut languescere; non, in longum extrahi. Nullus enim hic moræ locus, quum Appius, antequam predicta dies veniat, moriatur.

⁴⁷ *Morbo moritur*] Mortem sibi conceivisse tradit Dionysius: propinquos et affines sparsisse in vulgus eum morbo mortuum esse.

U. C. 284. pugnare iterum religio fuerit. omnis ira belli ad populatio-
 A. C. 462. nem agri vertit. Alter consul Æmilius in Sabinis bellum
 gessit. et ibi, quia hostis mœnibus se tenebat, vastati agri
 sunt. Incendiis deinde, non villarum modo, sed etiam vi-
 corum, quibus frequenter habitabatur, Sabini exciti, quum
 prædatoribus obcurrissent, ancipiti prælio digressi, postero
 die retulere castra in tutiora loca. Id satis consuli visum,
 cur pro victo relinqueret hostem, integro inde decedens bel-
 lo.

U. C. 285. LXIII. Inter hæc bella, manente discordia domi, T. Nu-
 A. C. 467. miccius Priscus, A. Virginius consules facti. Non ultra vi-
 T. Numicio, debatur latura plebes dilationem agrariæ legis, ultimaque vis
 A. Virgino parabatur, quum Volscos adessee, fumo ex incendiis villarum
 Coss. fugaque agrestium, cognitum est. ea res maturam jam seditio-
 nem ⁴⁸ ac ^o prope erumpentem repressit. Consules, coacti
 extemplo ab senatu ad bellum, educta ex urbe juventute,
 tranquilliozem ceteram plebem fecerunt. Et hostes quidem,
 nihil aliud quam perfusis vano timore Romanis, citato ag-
 mine abeunt. Numicius Antium adversus Volscos, Virgi-
 ninus contra Æquos profectusque ibi ex insidiis prope magna
 accepta clade, virtus militum rem, prolapsam negligentia
 consulis, restituit. Melius in Volscis imperatum est. Fusi
 primo prælio hostes, fugaque in urbem Antium, ut tum res
 erant, opulentissimam acti. quam consul obpugnare non aus-
 us, Cenonem, aliud oppidum, nequaquam tum opulentum,
 ab Antiatibus cepit. Dum Æqui Volscique Romanos ex-
 ercitus tenent, Sabini usque ad portas urbis populantes in-
 cessere. deinde ipsi paucis post diebus ab duobus exerciti-
 bus, utroque per iram consule ingresso in fines, plus cla-
 dium, quam intulerant, acceperunt.

Bellum cum
 Æquis et
 Volscis.

U. C. 286.
 A. C. 466.

LXIV. Extremo anno pacis aliquid fuit; sed, ut semper
 alias, sollicitæ certamine Patrum et plebis. Irata plebs in-
 teresse consularibus comitiis noluit. Per Patres clientes-
 que Patrum ⁴⁹ consules creati T. Quinctius, Q. Servilius.
 similem annum priori consules habent, seditiosa initia, bello
 deinde externo tranquilla. Sabini, Crustuminos campos
 citato agmine transgressi, quum cædes et incendia circum
 Anienem flumen fecissent, a porta prope Collina mœnibus-
 que pulsî, ingentes tamen prædas hominum pecorumque
 egere. quos Servilius consul infesto exercitu insecutus, ip-
 sum quidem agmen adipisci æquis locis non potuit; popu-
 lationem adeo effuse fecit, ut nihil bello intactum relinque-

T. Quinctio, Q. Ser-
 vilio Coss.
 Bellum
 Sabinum.

^o ac del. Gron.

48 *Ac prope erumpentem*] Revoca-
 vimus particulam *ac*, quæ exstat in
 vet. editis, et in omnibus nostris
 scriptis, ac videtur necessaria.

49 *Consules creati . . . consules ha-*

rent] Odiosa repetitio. Legamus enim
 Dujatio: *consules creati, T. Quinctius,
 Q. Servilius, similem annum priori
 habent.*

ret, ⁵⁰ multiplicique capta præda rediret. Et in Volscis res-
 publica egregie gesta, quum^d ducis, tum militum opera. U. C. 226,
 Primum æquo campo signis conlatis pugnatum, ⁵¹ ingenti A. C. 466.
 cæde utrimque, plurimo sanguine. et Romani, quia paucitas
 damno sentiendo propior erat, gradum retulissent; ni
 salubri inendacio consul, fugere hostes ab cornu altero cla-
 mitans, concitasset aciem. inpetu facto, dum se putant vin-
 cere, vicere. Consul, metuens ne nimis iustando renovaret
 certamen, signum receptui dedit. Intercessere pauci dies,
 velut tacitis induciis utrimque quiete sumta: per quos in-
 gens vis hominum ex omnibus Volscis Æquisque populis in
 castra venit, haud dubitans, si senserint, Romanos nocte
 abituros. Itaque ⁵² tertia fere vigilia ad castra obpugnanda
 veniunt. Quinctius, sedato tumultu, quem terror subitus
 exciverat, quum manere in tentoriis quietum militem jussis-
 set, Hernicorum cohortem in stationem educit; cornicines
 tubicinesque, ⁵³ in equos^e inpositos, canere ante vallum ju-
 bet, sollicitumque hostem ad lucem tenere. reliquum noctis
 adeo tranquilla omnia in castris fuere, ut somni quoque
 Romanis copia esset. Volscos species armatorum peditum,
 quos et plures esse, et Romanos putabant, fremitus hiini-
 tusque equorum, qui, et insueto sedente equite, et insuper
 aures agitante sonitu, sæviebant, intentos velut ad inpetum
 hostium tenuit.

LXV. Ubi iuluxit, Romanus, integer satiatusque somno
 productus in aciem, fessum stando et vigiliis Volscum pri-
 mo inpetu perculit. quamquam cessere magis, quam pulsi
 hostes sunt: quia ab tergo erant clivi, in quos ⁵⁴ post prin-
 cipia integris ordinibus tutus receptus fuit. Consul, ubi ad
 iniquum locum ventum est, sistit aciem. miles ægre teneri,
 clamare et poscere, ut percussis instare liceat. Ferocius
 agunt equites: circumfusi duci vociferantur^f se ante signa

^d tum Gron. Crev.
 rantur etc. Gron. Crev.

^e equis Gron.

^f equites circumfusi duci: vocife-

50* *Multiplici . . . præda*] Multis
 partibus majore præda, quam quan-
 tum prius ceperant Sabini.

51 *Ingenti cæde . . . plurimo san-
 guine*] Alterutrum ex his vacat. *In-
 genti cæde* potius delendum videtur,
 ut glossema additum interpretandis
 his vocibus, *plurimo sanguine*, qua-
 rum rarior usus.

52 *Tertia . . . vigilia*] Distingue-
 batur tempus noctis in quatuor vigi-
 lias, quarum unaquæque trium hora-
 rum erat. Itaque tertia vigilia a me-
 dia nocte incipiebat, nona noctis hora
 fiebat. Singulis autem vigiliis,
 signo buccina dato, vigiles mutaban-

tur.

53 *In equos inpositos*] Sic habent
 tres e nostris probatissimi codd. Sic
 et videbatur ante Sigonium, qui jussit
 legi in *equis*: sed invito Livio, ut
 credimus. Supra I. 12. restitimus
 itidem ex MSS. *Deatra in caput Nu-
 me imposita*, quum vulgati prefer-
 rent in *capite*: et eodem libro, c. 33.
Ponte . . . in Tiberim iuncto.

54 *Post principia*] Post primam
 aciem. Frons nempe sola Volsci ex-
 ercitus turbata est. A tergo primæ
 aciei, ordines integri et salvi tutum
 in clivos receptum habuere. Vid. Gron.
 l. IV. Observ. c. 10.

U. C. 286.
A. C. 466.

ituros. Dum cunctatur consul, virtute militum fretus, loco parum fidens, conclamant se ituros: clamoremque res est secuta. Fixis in terram pilis, quo leviores ardua evaderent, cursu subeunt. Volscus, effluis ad primum impetum missilibus telis, saxa objacientia pedibus ingerit in subeuntes, turbatosque ictibus crebris urget ex superiore loco. sic prope oneratum est sinistrum Romanis cornu, nisi referentibus jam gradum consul, increpando simul temeritatem, simul ignaviam, pudore metum excussisset. Restitere primo obstinatis animis: deinde, ⁵⁵ ut in obtinentes locum vires ferebant, audent ultro gradum inferre; et, clamore renovato, commovent aciem. tum rursus, impetu capto, enituntur; atque exsuperant iniquitatem loci. Jam prope erat, ut in summum clivi jugum evaderent, quum terga hostes dedere: effusoque cursu pene agmine uno fugientes sequentesque castris incidere. In eo pavore castra capiuntur, qui Volscorum effugere potuerunt, Antium petunt. Antium et Romanus exercitus ductus: paucos circumsessum dies deditur, ⁵⁶ nulla obpugnantium nova vi; sed quod jam inde ab infelici pugna castrisque amissis ceciderant animi.

⁵⁵ *Ut in obtinentes locum vires ferebant*] Postquam vires dabant invadere hostem, qui superiorem locum obtinebat.

⁵⁶ *Nulla obpugnantium nova vi*] Non quod vires Romanorum majores tunc essent quam priore anno, quo Antium oppugnare ausi non fuerant.

EPITOME LIBRI III.

SEDITIONES de agrariis legibus factæ. Capitolium, ab exsulibus et servis occupatum, cæsis iis receptum est. Census bis actus est. priore lustro censa sunt civium capita centum quatuor millia ducenta quatuordecim, præter orbos orbasque. sequenti, centum septemdecim millia ducenta novemdecim. Quum adversus Æquos res male gestu esset, L. Quinctius Cincinnatus dictator factus, quum rure intentus rustico operi esset, ad id bellum gerendum arcessitus est. Is victos hostes sub jugum misit. Tribunorum plebis numerus ampliatus est, ut essent decem, trigesimo sexto anno a primis tribunis plebis. Petitio per legatos, et adlatis Atticis legibus, ad constituendas eas proponendasque decemviri pro consulibus sine ullis aliis magistratibus creati, altero et trecentesimo anno, quam Roma condita erat: et, ut a regibus ad consules, ita a consulibus ad decemviros translatum imperium. Hi, ¹ decem tabulis legum positis, quum modeste se in eo honore gessissent, et ob id in alterum quoque annum eundem esse magistratum placuisset, ² duabus tabulis ad decem adjectis, quum complura inopotenter fecissent, magistratum noluerunt deponere, et in tertium annum retinuerunt: donec ³ inviso eorum imperio finem adtulit libido Ap. Claudii. Qui, ⁴ quum in amorem virginis incidisset, submisso, qui eam in servitutum peteret, necessitatem patri ejus Virginio imposuit, rapto ex taberna proxima cultro, ut filiam interimeret; quum aliter eam tueri non posset, ne in potestatem stuprum inlaturi veniret. Hoc tam magnæ ⁵ luxuriæ exemplo plebs incitata montem Aventinum occupavit, coegitque decemviros abdicare se magistratu. ex quibus Appius et unus collegarum, qui præcipue pænam meruerant, in carcerem conjecti; ceteri in exsilium acti. Res præterea contra Sabinos, et Volscos, et Æquos prospere gestas continet, et parum honestum populi Romani judicium: qui, iudex inter Ardeates et Aricinos sumtus, agrum, de quo ambigebatur, sibi adjudicavit.

1 Decem tabulis legum positis] Imo propositis. Sic enim Livius, c. 34. hujus libri. Et hoc solenne verbum est in ejusmodi rebus.

2 Duabus tabulis ad decem adjectis] Hæc, quæ non reperiebantur in veteribus editis, concinnavit Sigonius partim ex vestigiis depravatæ antiquæ

lectionis, partim ex Livio ipso.

3 Invicto eorum imperio] Gronovius legit injusto.

4 Quum in amorem virginis] In Pithæi Var. lect. notatur Virginie virginis, quod verum videtur.

5 Luxuriæ] Duo ex MSS. Hearnii, injuriæ: quod non displicet.

T. LIVII PATAVINI

LIBER III.

U. C. 287. **ANTIO** capto, Ti. Æmilius et Q. Fabius consules fiunt.
 A. C. 465. ¹ Hic erat Fabius Quintus, qui unus exstinctæ ad Cremeram genti superfuerat. Jam priore consulatu Æmilius dandi agri plebi fuerat auctor. Itaque secundo quoque consulatu ejus et agrarii se in spem legis erexerant, et tribuni rem contra consules sæpe tentatam, adjutore utique consule, obtineri posse rati, suscipiunt; et consul manebat in sententia sua. Possessores et magna pars Patrum, ² tribuniciis se jactare actionibus principem civitatis, et largiendo de alieno popularem fieri querentes, totius invidiam rei a tribunis in consulem averterant. Atrox certamen aderat, ni Fabius consilio neutri parti acerbo rem expedisset. T. Quinctii ductu et auspicio agri capti priore anno aliquantum a Volscis esse: Antium, propinquam, opportunam, et maritimam urbem, coloniam deduci posse: ita sine querelis possessorum plebem in agros ituram, civitatem in concordia fore. Hæc sententia accepta est. Triumviros agro dando ³ creat T. Quinctium, A. Virginium, P. Furium. jussi nomina dare, qui agrum accipere vellent. Fecit statim (ut fit) fastidium copia; adeoque pauci nomina dedere, ut ad explendum numerum coloni Volsci adderentur: cetera multitudo poscere Romæ agrum malle, quam alibi accipere. Æqui a Q. Fabio (is eo cum exercitu venerat) pacem petiere, irritamque eam ipsi subita incursione in agrum Latinum fecere.

Antium colonia deducitur.

U. C. 272. H. Q. Servilius, insequenti anno (is enim cum Sp. Postumio consul fuit) in Æquos missus, in Latino agro stativa habuit. ⁴ intra castra quies necessaria morbo implicitum exercitum tenuit. Extractum in tertium annum bellum est, Q. Fabio et T. Quinctio consulibus. Fabio extra ordinem, quia is victor pacem Æquis dederat, ea provincia data. qui

U. C. 272.
 A. C. 464.
 Q. Servilio
 H. Sp. Postumio Coss.
 U. C. 279.
 A. C. 463.
 Q. Fabio
 H. T. Quinctio III. Coss.

¹ * Hic erat Fabius Quintus] Qui quidem pugnae Cremerensis tempore dicitur est *prope puberem ætatem* luisse. Hic autem annus ab illa pugna undecimus agitur. Unde apparet Fabium quarto fere et vicesimo ætatis anni consulens factum esse: quod et Valerio Corvo contigisse memorabitur infra VII. 26.

² * Tribunicis se jactare actionibus] Eum qui principem locum in civitate teneret, sibi favorem et gloriam auerari ex iis quæ apud populum tribuni

agerent, vel agendo eadem quæ tribuni. ³ Creat] Creandos curat consul. Veteres editi, et aliquot scripti, inter quos unus e nostris, habent *creant*: quod intelligendum erit de populo.

⁴ Intra castra] Omnes scripti nostri, ut et Gronoviani, et vet. editi, si Campanum excipias, carent præpositione *intra*. Itaque cum Gronovio videmur legere debere, *stativa habuit. Castris quies necessaria . . . exercitum tenuit. Ut infra hoc libro c. 26. Castris se pavidus tenebat.*

haud dubia spe profectus, famam nominis sui pacaturam U. C. 289. *Æquos, legatos in concilium gentis missos nunciare jussit; A. C. 463. Q. Fabium consulem dicere, se ex Æquis pacem Romam tulisse, ab Roma Æquis lectum adferre, eadem dextra armata, Æquicum quem pacatam illis antea dederat. quorum id perfidia et perjuri- bellum. rio fiat, Deos nunc testes esse, mox fore ultores. Se tamen, utcumque sit, etiam nunc, pœnitere sua sponte Æquos, quam pati hostilia, malle. Si pœniteat, tutum receptum ad expertum clementiam fore: sin perjurio gaudeant, Diis magis iratis, quam hostibus, gesturos bellum.* Hæc dicta adeo nihil moverunt quemquam, ut legati prope violati sint, exercitusque in Algidum adversus Romanos missus. Quæ ubi Romanis sunt nunciata, indignitas rei, magis quam periculum, consulem alterum ab urbe excivit. ita duo consulares exercitus ad hostem accessere acie instructa, ut confestim dimicarent. Sed quam forte haud multum diei superesset, unus ab statione hostium exclamat: *Ostentare hoc est, Romani, non gerere bellum. in noctem imminens aciem instruitis. longiore luce ad id certamen, quod instat, nobis opus est. Crustino die oriente sole redite in aciem: erit copia pugnandi, ne timeate.* His vocibus irritatus miles in diem posterum in castra reducitur, ⁵ longam venire noctem ratus, quæ moram certamini faceret. Tum quidem corpora cibo somnoque curant. ubi inluxit postero die, prior aliquanto constitit Romana acies; tandem et Æqui processere. Prælium fuit utrimque vehemens; quod et Romanus ira odioque pugnabat, et Æquos conscientia contracti culpa periculi, et desperatio futuræ sibi postea fidei, ultima audere et experiri coge- bat. Non tamen sustinere aciem Romanam Æqui: pulsique quem in fines suos se recepissent, nihilo inclinioribus ad pacem animis ferox multitudo increpare duces, quod in aciem, qua pugnandi arte Romanus excellat, commissa res sit. Æquos populationibus incursionibusque meliores esse; et multas passim manus, quam magnam molem unius exercitus, rectius bella gerere.

III. Relicto itaque castris præsidio, egressi tanto cum tumultu invasere fines Romanos, ut ad urbem quoque terrorem pertulerint. necopinata etiam res plus trepidationis fecit, quod nihil minus, quam ne victus ac prope in castris obsessus hostis memor populationis esset, timeri poterat; agrestesque, pavidi incidentes portis, non populationem, nec prædonum parvas manus, sed, omnia vano augentes timore, exercitus et legiones adesse hostium, et infesto agmine ruerre ad urbem, clamabant. Ab his proximi ⁶ audita incerta,

5* Longam venire noctem ratus] quia moram certamini esset factura. Adeo avidus pugnae, ut noctem, quæ 6 Audita incerta, eoque rariora] In- adventaret, longam sibi fingeret, certa, quia audierant tantum, non vi-

U. C. 289. eoque vaniora, ferre ad alios, cursus clamorque vocantium
 A. C. 463. ad arma haud multum a pavore captæ urbis abesse. Forte
 ab Algido Quinctius consul redierat Romam, (id remedium
 timori fuit) tumultuque sedato, victos timeri increpans hos-
 tes, præsidia portis inposuit. Vocato dein^a senatu, quum,
 ex auctoritate Patrum⁷ justitio indicto, profectus ad tutan-
 dos fines esset, Q. Servilio præfecto urbis relicto, hostem in
 agris^b non invenit. Ab altero consule res gesta egregie
 est, qui, qua venturum hostem sciebat, gravem præda, eo-
 que inpediøre agmine incedentem adgressus, funestam ei
 populationem fecit. Pauci, hostium evasere ex insidiis:
 præda omnis recepta est. sic finem justitio, quod quadri-
 duum fuit, reditus Quinctii consulis in urbem fecit.⁸ Cen-
 sus deinde actus, et conditum ab^c Quinctio lustrum. censa
 civium capita centum quatuor millia et ducenta⁹ quatuor-
 decim^d dicuntur,¹⁰ præter orbos orbasque. In Æquis ni-
 hil deinde memorabile actum. in oppida sua se recepere,
 ur̄i sua popularique passi. Consul, quum aliquoties per
 omnem hostium agrum infesto agmine populabundus isset,
 cum ingenti laude prædaque Romam rediit.

U. C. 290. IV. Consules inde A. Postumius Albus, Sp. Furius Fusus.
 A. C. 462. ¹¹ Furios Fusios scripsere quidam. id admoneo, ne quis in-
 A. Postu- mationem virorum ipsorum esse, quæ nominum est, pu-
 mio, Sp. tet. Haud dubium erat, quin cum Æquis alter consulum
 Furio Coss.

^a deinde Gron. Crev.   ^b agro Ead.   ^c a Ead.   ^d centum quatuor
 et viginti millia ducenta quindecim Gron. pro quindecim habet quatuordecim Crev.

derant; adeoque mendaciis auctio-
 ra.

⁷ *Justitio indicto*] Fusius explicat
 noster quid sit *justitium*, infra c. 27.
 his verbis: *justitium edicit: claudi
 tabernas tota urbe jubet: retat quem-
 quam privata quicquam rei agere.*
 Dicebatur *justitium* ex eo quod *jus
 sisteretur*, sive jurisdictio intermitte-
 retur. Hoc in tumultuosis ac turbu-
 lentis temporibus solebat indici, quum
 aut propinquum muris bellum, aut
 violenta intra urbem seditio, cives
 omnes a privatarum rerum cura ad
 publicam avocabat.

⁸ *Census . . . actus*] Census a Ser.
 Tullio rege, ut vidimus l. 42. institutus,
 et quater actus, teste Val. Max.
 l. III. c. 4. regnante deinde Superbo
 intermissus, secundo post exactos reges
 anno revocatus fuerat, auctore
 Dionys. l. V. Ter deinde ante hunc
 annum actum esse, primo a dictatore
 T. Lartio, anno 256. tum a consuli-
 bus Sp. Cassio, Postumo Cominio,
 anno 261. tertio a L. Furio, A. sive
 C. Manlio Coss. anno 270. discimus

ex eodem Dionysio. Eum vide libris
 V. VI. et IX. Igitur hic census de
 quo nunc agit Livius, nonus est ab
 urbe condita.

⁹ *Quatuordecim*] Sic habet Andrea-
 as, et vett. libri Sigonii, et omnes
 nostri. Vulgo nunc *quindecim*.

¹⁰ *Præter orbos orbasque*] Atque
 etiam feminas omnes, pueros, servitia,
 negotiatores, opifices inquilinos: quo-
 rum quidem inquilinorum magna Ro-
 mæ copia erat, propterea quod Roma-
 ni fere agris vacabant, nec vulgo tum
 aut institores erant mercium, aut ulla
 sellularia arte victum quærebant.
 Quin etiam id per leges illis non licu-
 isse Dionysius affirmat l. II. p. 93. et
 l. IX. p. 583. sed hoc non caret diffi-
 cultate. Ut ut sit, horum omnium,
 quos modo recensuimus, numerus,
 eodem Dionysio auctore, l. IX. his
 temporibus civium censorum nume-
 rum triplo excedebat.

¹¹ *Furios Fusios scripsere quidam*]
 Quos *Furios* dicimus, quidam scripsere
Fusios.

bellum gereret. Itaque Æqui ab Ecetranis Volscis præsi- U. C. 290.
 dium petiere. quo cupide oblato, (adeo civitates hæc ¹² per- A. C. 462.
 petuo in Romanos odio certavere) bellum summa vi para-
 batur. Sentiunt Hernici, et prædicunt Romanis, Ecetra-
 num ad Æquos descisse. suspecta et colonia Antium fuit, ^{Antium}
 quod magna vis hominum inde, quum oppidum captum es- ^{colonia}
 set, confugisset ad Æquos. isque miles per bellum Æqui- ^{suspecta.}
 cum vel acerrimus fuit. Compulsis deinde in oppida Æ-
 quis, ea multitudo dilapsa quum Antium redisset, sua spon-
 te jam infidos colonos Romanis abalienavit. Necdum ma-
 tura re, quum defectionem parari delatum ad senatum esset,
 datum negotium est consulibus, ut, principibus coloniarum Ro-
 manam excitis, quærent quidnam rei esset. qui quum haud
 gravati^e venissent, introducti a consulibus ad senatum ita
 responderunt ad interrogata, ut magis suspecti, quam vener-
 rant, dimitterentur. Bellum inde haud dubium haberi.
 Sp. Furius, consulum alter, cui ea provincia evenerat, pro- ^{Furius}
 fectus in Æquos, Hernicorum in agro populabundum hos- ^{Cos. male}
 tem invenit; ignarusque multitudinis, quia nusquam uni- ^{rem gerit.}
 versa conspecta fuerat, inparem copiis exercitum temere
 pugnae commisit. primo concursu pulsus se in castra recepit.
 neque is finis periculi fuit. namque et proxima nocte et pos-
 tero die tanta vi castra sunt circumsessata atque obpugnata,
 ut ne nuncius quidem inde mitti Romam posset. Hernici, ^{Obsidetur}
 et male pugnatum, et consulem exercitumque obsideri, nun- ^{in castris}
 ciaverunt. tantumque terrorem incussere Patribus, ut (quæ
 forma senatusconsulti ultimæ semper necessitatis habita est)
 Postumio alteri consulum negotium daretur, ¹³ *Videre^f ne*
quid respublica detrimenti caperet. Ipsum consulem Romam
 manere ad conscribendos omnes, qui arma ferre possent,
 optimum visum est; ¹⁴ pro consule T. Quinctium subsidio
 castris cum sociali exercitu mitti. ad eum explendum Lati-
 ni, Hernicique, et colonia Antium dare Quinctio subitarios
 milites (ita tum repentina auxilia adpellabant) jussi.

V. Multi per eos dies motus multique impetus hinc atque
 illinc facti, quia, superante multitudine, hostes carpere mul-
 tifarum vires Romanas, ut non subfecturas ad omnia, ad-
 gressi sunt. simul castra obpugnabantur, simul pars exerci-
 tus ad populandum agrum Romanum missa, urbemque ip-
 sam, si qua fortuna daret, tentandam. L. Valerius ad præ-
 sidium urbis relictus; consul Postumius ad arcendas popula-

^e gravate Gron. Crev.

^f videret Ead.

¹² * *Perpetuo in Romanos*] Æmulationem inter se quandam perpetui in Romanos odii gesserunt.

¹³ *Videret ne quid*] Eo senatusconsulto summa rerum omnium potestas

consulibus permittebatur. Vid. Salust. Cat. c. 29. et Cic. in Cat. I. n. 4.

¹⁴ * *Pro-consule*] Hæc prima proconsulis mentio occurrit apud Livium.

U. C. 290. tiones finium missus. Nihil remissum ab ulla parte curæ
 A. C. 462. aut laboris. vigiliæ in urbe, stationes ante portas, præsidia-
 que in muris disposita, et, quod necesse erat in tanto tumultu, justitium per aliquot dies servatum. Interim in castris Furius consul, quum primo quietus obsidionem passus esset, in incautum hostem ¹⁵ decumana porta erupit, et, quum persequi posset, metu substitit ^g, ne qua, ex parte altera, in castra vis fieret. Furium legatum (frater idem consulis erat) longius extulit cursus: nec suos ille redeuntes, persequendi studio, neque hostium ab tergo incursum vidit. ita exclusus, multis sæpe frustra conatibus captis, ut viam sibi ad castra faceret, acriter dimicans cecidit. Et consul, nuncio circumventi fratribus conversus ad pugnam, dum se temere magis, quam satis caute, in medium dimicationem infert, vulnere accepto, ægre ab circumstantibus ereptus, et suorum animos turbavit, et ferociores hostes fecit, qui, cæde legati et consulis vulnere accensi, ¹⁶ nulla deinde vi sustineri potuere, quum ^h compulsi in castra Romani rursus obsiderentur, nec spe, nec viribus pares. venissetque in periculum summa rerum, ni T. Quinctius peregrinis copiis cum Latino Hernicoque exercitu subvenisset. Is, intentos in castra Romana Equos legatique caput ferociter ostentantes ab tergo adortus, simul ad signum a se procul editum ex castris eruptione facta, magnam vim hostium circumvenit. Minor cædes, fuga effusus Equorum in agro fuit Romano. in quos palatos, prædam agentes, Postumius aliquot locis, quibus opportuna inposuerat præsidia, inpetum dedit. ii vagi, dissipato agmine fugientes, in Quinctium victorem, cum saucio consule revertentem, incidere. Tum consularis exercitus egregia pugna consulis vulnus, legati et cohortium

A T. Quinctio libera-
 tor.

^g *subsistit Gron.*

^h *quin Crev.*

15 *Decumana porta*] Castra Romana quadrata, ut plurimum, fuere, et quatuor habuere portas. Harum ea que aver-issima erat ab hoste, *Decumana* dicebatur a decimis cohortibus (si credimus Lipsio, l. V. de militia Romana, Dial. 5.) juxta eam tendentibus. Unaquaque enim legio in decem cohortes dividebatur. Primæ autem ejusque legionis cohortes juxta Prætorium tendebant, quod in fronte castrorum fuit: ceteræ deinde ex ordine usque ad decimas easdemque postremas, que in postrema castrorum parte, adeoque prope portam *Decumanam* locabantur. Reliquæ castrorum portæ fuere *Prætorium*, que Prætorio proxima, et versa in hostem: in lateribus *Principales* duæ,

sic dictæ: quod in eo loco essent, ubi tendebant *principes* ordinis, id est, primi ordines, capita et apices castrorum, puta tribuni, præfecti, primique centurionum. Hæc fere Lipsius.

16 *Nulla deinde vi sustineri potuere, quin compulsi in castra Romani*] Nulla vi hostibus resisti potuit, aut prohiberi quominus compulsi in castra Romani rursus obsiderentur. Ceterum hic vulgo legitur *quam compulsi*. Sed *quæ* firmant aliquot scripti e Gronovianis, unus e nostris: et jam Clericus in textum admiserat. Sorbaniensis codex lectionem expeditissimam offert, quæ fortasse multis placebit .. *potuere. Compulsi in castra Romani rursus obsidentur.*

ultus est cædem. magnæ clades ultro citroque illis diebus U. C. 290. et inlatæ et acceptæ. Difficile ad fidem est in tam antiqua A. C. 462. re, quot pugnauerint ceciderintve, exacto adfirmare numero. audet tamen ¹⁷ Antias Valerius concipere summam. Romanos cecidisse in Hernico agro quinque milia ac trecentos: ex prædatoribus Æquorum, qui populabundi in finibus Romanis vagabantur, ab A. Postumio consule duo milia et ¹⁸ quadringentos cæsos: ceteram multitudinem, prædam agentem, quæ inciderit in Quinctium, nequaquam pari defunctam esse cæde. interfecta inde quatuor milia, et, exsequendo subtiliter numerum, ducentos, ait, et triginta. ¹⁹ Ut ^k Romam reditum et ¹ justitium remissum est, cælum visum est ardere plurimo igni; portentaque alia aut obversata oculis, aut vanas exterritis ostentavere species. His avertendis terroribus in triduum feriæ iudictæ, per quas omnia delubra ¹⁹ pacem Deum exposcentium virorum mulierumque turba implebantur. Cohortes inde Latine Hemicæque ab senatu, gratis ob inipigram militiam actis, remissæ domos. Antiates, mille milites, ²⁰ quia serum auxilium post prælium venerant ^m, prope cum ignominia dimissi.

VI. Comitia inde habita, creati consules L. Æbutius, P. U. C. 291. Servilius Kalendis Sextilibus, ut tunc principium ²¹ anni A. C. 461. agebatur, consulatum ineunt. Grave tempus et forte annus L. Æbutius, P. Servilio Coss. pestilens erat urbi agrisque, nec hominibus magis, quam pecori; et auxere vim morbi, ²² terrore populationis pecoribus agrestibusque in urbem acceptis. Ea conludio mixtorum Pestis omnis generis animantium et odore insolito urbanos, et Romæ. agrestem confertum in arta tecta, æstu ac vigiliis angebat, ministeriaque in vicem ac ²³ contagio ipsa vulgabant morbos. Vix instantes sustentibus clades repente legati Her-

ⁱ et del. Eæd.
Cælum etc. Eæd.

^k Ut l. Inde Eæd.
^m venerat Gron.

¹ et l. est: justitium remissum.

¹⁷ Antias Valerius] Historiarum scriptor, Sisennæ æqualis, teste Velleio, l. II. c. 9. Vixit ergo Syllanis temporibus. Ejus opus magnæ molis fuit, ejus librum LXXV. memorat Gellius, VII. 9. Suspecta ejus fides est Livio, qui eum arguit in numeris augendis intemperatissimum fuisse, l. XXXVI. c. 32. atque etiam mendacii plane accessit, XXVI. 49.

¹⁸ Inde Romam reditum est: justitium remissum] Magna scriptorum, sive Gronovianorum, sive nostrorum, manus: Numerum CC. ait, et XXX. Ut Romam reditum est, justitium remissum est. Unde suspiciatur Gronovius: et exequendo subtiliter numerum, CC. ait, et XXXVI. Romam reditum, et justitium remissum est.

¹⁹ Pacem deum] Vid. not. 2. ad l. 16. supra.

²⁰ Quia serum auxilium . . . venerant] Sic complures scriptos habere affirmat Gronovius: et servant quatuor regii: melius quam, ut vulgo editur, venerant.

²¹ Anni] Consularis; non civilis, ejus initium semper a Januario. Tempus autem solenne ineundis magistratibus multum variavit usque ad annum urbis 599. (Vid. infra, XLVII. 36.) quo statutum, ut Kal. Januariis consules inirent.

²² Terrore populationis] Andreas, Sigonius, et tres ex MSS. Hearnii, terrores.

²³ Contagio ipsa] Contactus.

U. C. 291.
A. C. 461.
Æqui et
Volsci præ-
dantur.

nici nunciant, in agro suo Æquos Volscosque conjunctis copiis castra posuisse. inde exercitu ingenti^a fines suos depopulari. Præterquam quod infrequentes senatus indicio erant sociis, afflictam civitatem pestilentia esse, mæstum etiam responsum tulere: *ut per se ipsi Hernici cum Latinis res suas tutarentur. Urbem Romanam subita Deûm ira morbo populari. Si qua ejus mali quies veniat, ut anno ante, ut semper alias, sociis opem laturos.* Discessere socii, pro tristi nuncio tristio rem domum referentes; quippe quibus per se sustinendum bellum erat, quod vix Romanis fultis viribus sustinissent. Non diutius se in Hernico hostis continuit, pergite inde infestus in agros Romanos, etiam sine belli injuria vastatos. Ubi quum obvius nemo, ne incermis quidem, fieret, perque omnia, non præsidii modo deserta, sed etiam cultu agresti, transirent; pervenere ad tertium lapidem Gabina via. Mortuus Æbutius erat Romanus consul, collega ejus Servilius exigua in spe trahebat animam, adfecti plerique principum, Patrum major pars, militaris fere ætas omnis: ut non modo ad expeditiones, quas in tanto tumultu res poscebat, sed vix ad quietas stationes viribus subficerent. Munus vigilarum senatores, qui per ætatem ac valetudinem poterant, per se ipsi obibant: ²⁴ circuitio ac cura ²⁵ ædilium plebei erat, ad eos summa rerum ac majestas consularis imperii venerat.

VII. Deserta omnia, sine capite, sine viribus, Dii præsidet ac fortuna urbis tutata est, quæ Volscis Æquisque, prædonum potius mentem, quam hostium, dedit. ²⁶ adeo enim nulla spes non potiundi modo, sed ne adeundi quidem Romana incenia, animos eorum cepit, tecta que procul visa atque imminentes tumuli avertere mentes eorum; ut, totis passim castris ²⁷ fremitu orto, *quid in vasto ac deserto agro inter tabernam pecorum hominumque desides sine prædæ tempus tenerent, quum integra loca, Tusculanum agrum, opimum copiis, petere possent?* signa repente convellerent, transversisque itineribus per Lavicanos agros in Tusculanos colles transirent. eo vis omnis tempestasque belli conversa est. Interim Hernici Latinique, pudore etiam, non misericordia solum, moti, si nec obstitissent communibus hostibus, infesto agmine Romanam urbem petentibus, nec opem ullam ob-

^a *ingenti exercitu Gron. Crev.*

²⁴ * *Circuitio ac cura*] Circuibant vigiliis et eas recte obundas curabant ædiles plebei.

²⁵ *Ædilium plebei*] Hoc primum loco Livius ædiles plebei appellat. Vid. not. 20. ad c. 33. l. II.

²⁶ *Adeo enim*] Volsci Romam oppugnaverunt, si Dionysio fides. Sed

urbis natura loci et validis munimentis defensa, facile vim hostium arcuit.

²⁷ *Fremitu orto, quid*] Fremitu orto rogitantium inter se, *quid* . . . Hoc non moneremus, nisi Tau. Falher videretur locum hunc parum intellexisse, dum vult recidere *quid*.

sessis sociis ferrent, conjuncto exercitu Romam pergunt. U. C. 291. A. C. 461. Ubi quum hostes non invenissent, secuti famam ac vestigia, obvii fiunt descendentibus ab Tusculano in Albanam vallem. ibi haudquaquam æquo prælio pugnatum est, fides- Latinos vincunt. que sua sociis parum felix in presentia fuit. Haud minor Romæ fit morbo strages, quam quanta ferro sociorum facta erat. consul, qui unus supererat, moritur. mortui et alii clari viri, M. Valerius, T. Virginius Rutilus, augures; Ser. Sulpicius, ²⁸ curio maximus. et per ignota capita late evagata est vis morbi: inopsque senatus auxilii humani, ad Deos populum ac vota vertit. jussi cum conjugibus ac liberis supplicatum ire, pacemque exposcere Deum. Ad id, quod sua quemque mala cogebant, auctoritate publica evocati, omnia delubra implent. stratae passim matres, crinibus templa verentes, veniam irarum coelestium, finemque pesti exposcunt.

VIII. Inde paullatim, seu pace Deum impetrata, seu graviore tempore anni jam circumacto, defuncta morbis corpora salubriora esse incipere: versisque animis jam ad publicam curam, quum aliquot ²⁹ interregna exissent, P. Valerius Publicola tertio die, quam interregnum inierat, consules U. C. 292. A. C. 460. creat L. Lucretium Tricipitinum et T. Veturium Geminum; sive ille Vetusius fuit. Ante diem tertium Idus Sextiles L. Lucretio, T. Veturio Coss. consulatum ineunt, jam satis valida civitate, ut non solum arcere bellum, sed ulro etiam inferre posset. Igitur nunciatis Hernicis, in fines suos transcendisse hostes, impigre promissum auxilium. duo consulares exercitus scripti. Veturius missus in Volscos ad bellum ulro inferendum. Volsci prædones. Tricipitinus, populationibus arcendis sociorum agro obpositus, non ultra, quam in Hernicos, procedit. Veturius primo prælio hostes fundit fugatque. Lucretium, dum in Hernicis sedet, prædonum agmen fefellit, supra montes Prænestinos ductum, inde ³⁰ demissum in campos. Vastavere agros Prænestinum Gabinumque: ex Gabino in Tusculanos flexere colles. urbi quoque Romæ ingens præbitus terror, ³¹ magis in re subita, quam quod ad arcendam vim parum virium esset. Q. Fabius præerat urbi. is, armata juventute, dispo-

²⁸ *Curio maximus*] Unicuique triginta curiarum, in quas divisam fuisse urbem vidimus supra I. 13. suus fuit curio, qui rem divinam pro suis curialibus faceret. Curionibus omnibus moderator quidam impositus erat, curio maximus; qui quidem comitiis curiatis creabatur.

²⁹ *Interregna*] Interregni origo supra memorata est a Livio, l. I. c. 12. post Romuli mortem. Et res, et nomen mansit etiam post pulsos reges. Quando nullus erat patricius magistratus, patricii coibant, et pro-

debant interregem, cujus imperium quinque diebus finiretur: quo elapso tempore, alius prodebatul interrex, et sic deinceps, donec creati consules forent.

³⁰ *Demissum in campos*] Olim *dimissum*. Genus mendi usitatissimum, dum *dimittere* pro *demittere*, *digredi* pro *degradi*, et alia quædam hujusmodi sæpe ab indoctis librariis inculcantur. Mutavit hoc loco Gronovius.

³¹ *Magis in re subita*] Magis, quia subita res fuit.

V. C. 292.
A. C. 460.

sitisque præsiidiis, tuta omnia ac tranquilla fecit. Itaque hostes, præda ex proximis locis rapta, adpropinquare urbi non ausi, quum circumacto agmine redirent, quanto longius ab urbe hostium abscederent, eo solutiore cura in Lucretium incidunt consulem, jam ante exploratis itineribus suis instructum, et ad certamen intentum. Igitur præparatis animis, repentino pavore percussos adorti, aliquanto pauciores multitudinem ingentem fundunt fugantque; et compulso in cavas valles, quum exitus haud in facili essent, circumveniunt. Ibi Volscum nomen prope deletum est. tredecim millia quadringentos septuaginta occidisse in acie ac fuga, mille ducentos quinquaginta vivos captos, signa viginti septem militaria relata, in quibusdam annalibus invenio. ubi etsi adjectum aliquid numero sit, magna certe cædes fuit. Victor consul, ingenti præda positus, eadem in stativa rediit. Tum^o consules castra conjungunt: et Volsci Æquique afflictas vires suas in unum contulere. Tertia illa pugna eo anno fuit. eadem fortuna victoriam dedit. fuis hostibus, etiam castra capta.

Casi.

Lex Terentilla.

IX. Sic res Romana in antiquum statum rediit: secundæque belli res extemplo urbanos motus excitaverunt. C. Terentillus Arsa tribunus plebis eo anno fuit. is, consulibus absentibus, ratus locum tribunicii actionibus datum, per aliquot dies Patrum superbiam ad plebem criminatus, maxime in consulare imperium, tanquam nimium, nec tolerabile liberæ civitati, invehebatur: *nomine enim tantum minus invidiosum, re ipsa prope atrocius, quam regium, esse. Quippe duos pro uno domino^p acceptos, immoderata, infinita potestate: qui, soluti atque effrenati ipsi, omnes metus legum omniaque supplicia verterent in plebem. Quæ ne aterna illis licentia sit, legem se promulgaturum, ut quinque viri creentur legibus de imperio consulari scribendis. Quod populus in se jus dederit, eo consulem usurum: non ipsos libidinem ac licentiam suam pro lege habituros.* Qua promulgata lege, quum timerent Patres, ne, absentibus consulibus, jugum acciperent, senatus a præfecto urbis Q. Fabio vocatur: qui adeo atrociter in rogationem latoremque ipsum est invecus, ³³ ut nihil, si

^o Tunc Gron. Crev.

^p dominos Ead.

32 *Legem se promulgaturum*] Huc usque, teste Dion. init. l. X. perscripta non erant jura omnia, quibus civitas regeretur. Sed antiquitas regum arbitrio lites dirimebantur: et, quod justum illi judicassent, id pro lege erat. Eodem modo penes consules juris arbitria fuere: nisi quod perpauca in iis libris, quos Dionysius sacros nominat, quique fortasse erant pontificum commentarii,

consignata fuere, quæ legis vim haberent. At eos ipsos libros soli norant et legebant patricii. Terentillus igitur aliquid juris corpus fieri volebat, quo in omnibus negotiis, tum publicis, tum privatis, civitas uteretur.

33 *Ut nihil*] Ut nihil supereset minarum ac terroris, quod intendant consules, si ambo infesti circumstarent tribunum.

ambo consules infesti circumstarent tribunum, relictum mi- U. C. 292.
narum atque terroris sit: *insidiatum eum, et tempore capto* A. C. 460
adortum rempublicam. Si quem similem ejus priore anno, in-
ter morbum bellumque, irati Dii tribunum dedissent, non potu-
isse sisti. Mortuis duobus consulibus, jacente ægra civitate in
conluzione omnium rerum, ad tollendum e republica consulare
imperium laturum leges fuisse; ducem Volscis Æquisque ad ob-
pugnandam urbem futurum. Quid tandem? illi⁹ non licere, si
quid consules superbe in aliquem civium aut crudeliter fecerint,
diem dicere? accusare his ipsis iudicibus, quorum in aliquem
sæcivum sit? Non illud^r consulare imperium, sed tribuniciam
potestatem invidiam intolerandumque facere: quam pacatam re-
conciliatamque Patribus de integro in antiqua redigi mala, ne-
que illum se deprecari, quo minus pergat, ut cæperit. Vos, in-
quit Fabius, ceteri tribuni, oramus, ut primum omnium cogite-
tis, potestatem istam ad singulorum auxilium, non ad perniciem
universorum, comparatam esse. tribunos plebis vos creatos, non
hostes Patribus. Nobis miserum, invidiosum vobis est, deser-
tam rempublicam invadi. non jus vestrum, sed invidiam, minue-
ritis. Agite cum collega, ut rem integram in adventum consu-
lum differat. ne Æqui quidem ac Volsci, morbo absuntis priore
anno consulibus, crudeli superboque nobis bello institere.
Agunt cum Terentillo tribuni: dilataque in speciem ac-
tione, ⁹⁴ re ipsa sublata, consules extemplo accessiti.

X. Lucretius cum ingenti præda, majore multo gloria rediit. et auget gloriam adveniens, exposita omni in campo Martio præda, ut suum quisque per triduum cognitum abduceret. reliqua vendita, quibus domini non existerent. Debe- batur omnium consensu consuli triumphus: sed dilata res est, tribuno de lege agente. id antiquius consuli fuit. Jac- tata per aliquot dies quam^s in senatu res, tum ad populum est. cessit ad ultimum majestati consulis tribunus, et desti- tit. tum imperatori exercituique honos suus redditus. Tri-umphavit de Volscis Æquisque: triumphantem secutæ suæ legiones. alteri consuli datum, ut ⁹⁵ ovans sine militibus ur- bem iniret. Anno deinde insequenti^t lex Terentilla, ab to-

Lucretius
triumpha^r.

⁹ Quid? tandem illi etc. Gron.

^r illum Gron. Crev.

^s tum Ead.

^t sequenti Ead.

⁹⁴ Re ipsa sublata] In præsentem annum. Anno enim sequenti relata a toto collegio est.

⁹⁵ Ovans] Ovatio, minor triumphus. *Orationis* nomen deducit Plut. in Marcello, ab *ove* quæ tum mactabatur, quam in majore triumpho immolaretur taurus: Festus ab eo clamore quem faciunt redeuntes ex pugna victores milites geminata O littera. In ea describenda variant in quibusdam scriptores; sed hæc plu-

rium auctoritate firmantur: eum nempe, cui ovatio decreta fuerat, pedibus urbem ingressum esse; non toga picta neque trabea, sed prætexta tantum indatum; coronatum myrto, non lauro; et ingenti agmine tibicinum cinctum. Vid. plura apud Dionysium, l. V. p. 314. Plut. in Marcello; Gellium, l. V. c. 6. Primus ovans urbem ingressus est P. Postumius Tubertus, anno ab exactis regi- bus septimo. Dion. ibid.

U. C. 293.
A. C. 459.
P. Volum-
nio, Ser.
Sulpicio
Coss.

Volsci et
Æqui bel-
lum instau-
rant.

Conten-
tiones do-
mesticæ.

to relata collegio, novos adgressa consules est. erant consu-
les P. Volumnius, Ser. Sulpicius. Eo anno cœlum ardere
visum; terra ingenti concussa motu est. bovem locutam,
cui rei priore anno fides non fuerat, creditum. Inter alia
prodigia et ³⁶ carnem u pluit: quem imbrem ingens nume-
rus avium intervolutando rapuisse fertur. quod intercidit,
³⁷ sparsum ita jacuisse per aliquot dies, ut nihil odor muta-
ret. ³⁸ Libri per duumviros sacrorum aditi: pericula a con-
yentu alienigenarum prædicta, ne qui in loca summa urbis in-
petus, cædesque inde fierent. inter cetera monitum, ut seditionibus abstineretur. Id factum ad inpediendam legem,
tribuni criminabantur, ingensque aderat certamen. Ecce
(³⁹ ut idem in singulos annos orbis volveretur) Hernici
nunciant, Volscos et Æquos, etsi adcisæ res sint, reficere
exercitus; Antii summam rei positam; Ecetræ Antiates
colonos palam concilia facere. id caput, eas vires belli esse.
Ut hæc dicta in senatu sunt, delectus edicitur*: consules
belli administrationem inter se dispartiri jussi, alteri ut Vol-
sci, alteri ut Æqui provincia esset. Tribuni coram in foro
personare, *Fabulam compositam Volsci belli, Hernicos* ⁴⁰ *ad*
partes paratos. jam ne virtute quidem premi libertatem populi
Romani, sed arte eludi. quia, occidione prope occisos Volscos et
Æquos movere sua sponte arma posse, jam ⁴¹ *fides abierit, novos*

^u carne Gron. Crev.

^x indicitur Eæd.

^y id fides Eæd.

³⁶ *Carne pluit*] Scripti et plerique vet. editorum *carnem pluuisse*: quod verum videtur. Intelligendum est ex sensu *traditum est*, vel aliud quid simile.

³⁷ *Sparsum ita jacuisse*] Sigonius ex vet. suis libris affert *sparsum humi*.

³⁸ *Libri*] Sibyllini. Hos scribit Dion. l. IV. ad Tarquinium Superbum delatos esse a muliere quadam externa, quam plurimum Sibyllam Cumanam fuisse voluit. Hanc novem habuisse libros, quos quum rex nollet tanti emere, quanti illa indicaverat, abisse mulierem, et tres libros exuisse: deinde pro sex reliquis idem persolvi sibi pretium postulavisse: ac multo magis aspernante rege, rursus tres ex superstitionibus cremavisse, proque tribus, qui jam soli restabant, tantum adhuc auri postulavisse, quantum primo petierat: regem admiratum ac religione tactum emisit. Hanc fabulam eodem modo multi narrant: nisi quod plerique Tarquinio Prisco libros Irisse oblatos volunt; quidam etiam eos initio plures tribus non fuisse. Horum librorum

mandata est duumviris cura, qui eos asservare conditos in cella subterranea in Capitolio, et in gravibus periculis, aut ob fœda et insolita prodigia, jussu senatus inspicere, eaque quæ in iis reperissent, ad senatum referre, et exequenda curare deberent. Horum sacerdotum postea numerus ad decem primo, teste Livio, VI. 37. et 42. deinde ad quindecim excrevit, unde collegio quindecim virorum nomen in perpetuum adhæsit; postremo etiam ad sexaginta, si eredisimus Servio ad VI. Æn. v. 73.

³⁹ *Ut idem*] Ut eadem rerum conversio, eadem vires in singulos annos redirent.

⁴⁰ *Ad partes*] Hæc vox refertur ad *fabulam*, in qua actores *partes* suas agunt. Sensus est igitur, Hernicos paratos esse et edoctos a Patribus ad agendas suas, velut in fabula, *partes, à jouer leur rôle dans la pièce*.

⁴¹ *Id fides abierit*] *Fides abierit* circa *id*: hoc est, *id*, nempe Volscos et Æquos sua sponte movere arma, credi jam non possit. Simili modo loeutus est Livius, V. 34. *quod quidem continens memoria sit*. Tamen

hostes quæri. coloniam fidam, propinquam, infamem fieri. bellum U. C. 293. innoxius Antiatibus indici, geri cum plebe Romana. quam, one- A. C. 159. ratam armis, ex urbe præcipiti agmine acturi essent, exsilio et relegatione civium ulciscentes tribunos. Sic, ⁴² ne quid aliud actum putent, victam legem esse; nisi, dum in integro res sit, dum domi, dum togati sint, caveant, ne possessione urbis pellantur, ne jugum accipiant. Si animus sit, non defore auxilium. consentire omnes tribunos. nullum terrorem externum, nullum periculum esse. Cavisse Deos priore anno, ut tuto libertas defendi posset. Hæc tribuni.

XI. At ex parte altera consules in conspectu eorum, positis sellis, delectum habebant. eo decurrunt tribuni, concionemque secum trahunt. citati pauci, velut rei experiundæ caussa: et statim vis coorta. Quemcumque lictor jussu consulisprehendisset, tribunus mitti jubebat. neque suum cuique jus modum faciebat, sed virium spe ⁴³ et manu obtinendum erat, quod intenderes. Quemadmodum se tribuni gessissent in prohibendo delectu, sic Patres in lege, quæ per omnes ⁴⁴ comitiales dies ferebatur, impedienda gerebant. Initium erat rixæ, quum ⁴⁵ discedere populum jussissent tribuni, quod Patres ⁴⁶ se submoventi haud sinebant. nec fere seniores rei intererant; quippe quæ non consilio regenda, sed permissa temeritati audaciæque esset. ⁴⁷ Multum et consules se abstinebant, ne cui in conlutione rerum majestatem suam contumeliæ offerrent. Kæso erat Quinctius, ferox ^{Kæso} juvenis, qua nobilitate gentis, qua corporis magnitudine et ^{Quinctius.} viribus. ad ea munera, data a Diis, et ipse addiderat multa belli decora, facundiamque in foro; ut nemo, non lingua, non manu, promptior in civitate haberetur. Hic, quum in medio Patrum agmine constitisset, eminens inter alios, velut omnes dictaturas consulatusque gerens in voce ac viribus suis, unus inpetus tribunicios popularesque procellas sustinebat. Hoc duce, sæpe pulsiforo tribuni, fusa ac fugata plebs est. qui obvius fuerat, mulcatus nudatusque abibat: ut satis adpareret, si sic agi liceret, victam legem esse.

² ac Gron. Crev.

hoc loco quatuor e nostris MSS. pro id exhibent jam.

42 *Ne quid aliud actum putent*] Ne quam aliam mentem, ne quod aliud consilium fuisse Patribus et consulibus putent.

43 *Et manu*] Antiqua lectio, sed manu. Vim quandam habet repetitio *sed*.

44 *Comitiales dies*] Quibus comitia haberi poterant. Ab Numa enim constitutum fuisse docuit Livius l. I. c. 19. ut quibusdam diebus agi cum populo non liceret.

45 *Discedere*] Ad suffragia ferenda. In septum quoddam, quod *avile* dicebatur, unaqueque tribus ex ordine, prout vocabatur, per pontes, sive angustas vias intrabat, ut suffragium daret.

46 *Se summoventi haud sinebant*] Nimirum obstinati in eodem vestigio perstabant cum clientium manu, ne populus se in suas tribus digerere posset.

47 *Multum . . . se abstinebant*] Magna cura se abstinebant ab his turbis.

U. C. 293.
A. C. 459.
Ei dies
dicitur.

Tum, prope jam percussis aliis tribunis, A. Virginius, ex collegio unus, Kæsoni capitis diem dicit. atrox ingenium accenderat eo facto magis, quam conterruerat: eo acrius obstare legi, agitare plebem, tribunos velut justo persequi bello. Accusator pati reum ruere, invidiæque flammam ac materiam ⁴⁸ criminibus suis subgerere: legem interim, non tam ad spem referendi, quam ad lacesendam Kæsonis temeritatem, ferre. Ibi multa, sæpe ab juventute inconsulte dicta factaque, in unius Kæsonis suspectum incidunt ingenium: tamen legi resistebatur. Et A. Virginius idemtidem plebi: ⁴⁹ *Ecquid^a sentitis jam vos, Quirites, Kæsonem simul civem, et legem quam cupitis, habere non posse? Quamquam quid ego legem loquor? libertati obstat, omnes Tarquinius superbia exsuperat. Expectate, dum consul aut dictator fiat, quem privatam viribus et audacia regnantem videtis.* Adsentiebantur multi, pulsatos se querentes, et tribunum ad rem peragendam ultro incitabant.

XII. Jam aderat iudicio dies, adparebatque vulgo homines in damnatione Kæsonis libertatem agi credere. tum demum coactus cum multa indignitate pensabat singulos. sequebantur necessarii, principes civitatis. T. Quinctius Capitolinus, qui ter consul fuerat, quum multa referret sua familiæque decora, adfirmabat: *Neque in Quinctia gente, neque in civitate Romana tantam indolem tam maturæ virtutis unquam exstitisse.* ⁵⁰ *Suum primum militem fuisse, se sæpe vidente pugnasse in hostem.* Sp. Furius, ⁵¹ *missum ab Quinctio Capitolino sibi eum in dubiis suis rebus venisse subsidio. neminem unum esse, cuius magis opera putet* ⁵² *rem^b restitutam.* L. Lucretius, consul anni prioris, recenti gloria nitens, suas laudes participare cum Kæsone, memorare pugnas, referre egregia facinora, nunc in expeditionibus, nunc in acie: suadere et monere, *juvenem egregium, instructum naturæ fortunæque omnibus bonis,* ⁵³ *maximum momentum rerum ejus civitatis, in quamcunque venisset, suum, quam alienum, mallet civem esse. Quod obfendit in eo, fervorem et*

^a add. inquit Gron. Crev.

^b rempublicam Ead.

⁴⁸ * *Criminibus suis*] Criminationibus tribuniciis.

⁴⁹ *Ecquid, inquit, sentitis*] Quatuor e nostris codd. ignorant *quod* inquit, quod inseruit Sigonius.

⁵⁰ *Suum primum militem fuisse*] Se duce prima stipendia fecisse: vel, si *primum* sumitur pro nomine adjectivo, primum locum inter suos milites virtute et factis tenuisse.

⁵¹ *Missum subsidio*] Plurimi scripti, tum Gronoviani, tum nostri, nova voce auctiores sunt: *ipsum missum.*

Antiquissimus tamen e nostris eam omittit. Et sane illa onerat potius orationem, quam juvat.

⁵² *Rempublicam restitutam*] Hic scripti fere respuunt *publicam*. Eumvero satis est laudis, ut observat Gronovius, dici *rem*, id est, pugnam, *restitutam* Kæsonis opera.

⁵³ * *Maximum momentum*] Qui, in quamcunque civitatem venisset, ejus viribus magnum pondus, magnam accessionem esset adjecturus.

audaciam atatem quotidie auferre; quod desideretur consilium; U. C. 293 id in dies crescere. Senescentibus vitis, maturescente virtute, A. C. 459. sinerent tantum virum senem in civitate fieri. Pater inter hos L. Quinctius, cui Cincinnato cognomen erat, non iterando laudes, ne cumlaret invidiam, sed veniam errori atque adolescentiæ petendo, ⁵⁴ sibi, qui non dicto, non facto quemquam offendisset, ut condonarent filium, orabat. Sed alii ⁵⁵ aversabantur preces, aut verecundia, aut metu: alii, se suosque mulcatos querentes, atroci responso iudicium suum præferebant.

XIII. Premebat reum, præter vulgatam invidiam, crimen unum; quod M. Volscius Fictor, qui ante aliquot annos tribunus plebis fuerat, testis exstiterat, *Se naud multo post, quam pestilentia in urbe fuerat, in juventutem grassantem in ⁵⁶ Subura incidisse. ibi rixam natam esse, fratremque suum majorem natu, necdum ex morbo satis validum, pugno ictum ab ^c Cæsone cecidisse semianimem. Inter manus domum ablatum, mortuumque inde arbitrari, nec sibi rem exsequi tum atrocem per consules superiorum annorum licuisse. Hæc Volscio clamitante, adeo concitati homines sunt, ut haud multum abfuerit, quin inpetu populi Cæso interiret. Virginiius adripi jubet hominem, et in vincula duci. ⁵⁷ patricii contra vi ^d resistunt. T. Quinctius clamitat, Cui rei capitalis dies dicta sit, et de quo futurum prope diem iudicium, cum ⁵⁸ indemnatum indicta causa non debere violari. Tribunus supplicium negat sumturum se de indemnato; servaturum tamen in vinculis esse ad iudicii diem. ut, qui hominem necaverit, de eo supplicii sumendi copia populo Romano fiat. Adpel-
lati tribuni ⁵⁹ medio decreto jus auxilii sui expediunt: in vincula conjici vetant: sisti reum, pecuniamque, nisi sistatur, populo promitti, placere pronunciant. Summam pecuniæ*

^c a Gron. Crev.

^d vi contra vim Ead.

⁵⁴ * Sibi . . . ut condonarent filium] Ut in gratiam patris ignoscerent filio.

⁵⁵ Aversabantur præces] Precanti aurem non præbebant: aut verecundia, ne tali viro negarent; aut metu, ne principem civitatis acrius offenderent, si preces ejus semel auditas asperrarentur.

⁵⁶ Subura] Vel Suburra, alias Succusa, fuit regio urbis, a qua prima tribus urbana Suburrana dicta.

⁵⁷ Patricii vi contra vim resistunt] Scripti, sive Gronovio, sive nobis inspecti, partim exhibent *Patricii vi resistunt*, partim *Patricii contra vi resistunt*: et hoc postremum Gronovio verum videtur.

⁵⁸ Indemnatum. . . non debere violari] Hinc apparet Romanis moribus civem in vincula non ante conjici solitum esse, quam convictus foret. Vid. et c. 56. infra.

⁵⁹ Medio decreto jus auxilii sui expediunt] Expediunt, i. e. extricant. Tribuni metuebant ne, si omnino liberum et sui juris Cæsone dimisissent, plebs concitata sibi non obtinere peraret: si patricio homini tributium auxilium imploranti non auscultarent, ne juris sui firmandi et augenda potestatis egregiam occasionem prætermitterent. Itaque decreto ejusmodi, quod et plebi aliquid, et Cæsoni concederet, huic ancipiti periculo jus suum eximunt.

V. C. 293.
A. C. 459.

Kæso in
exsilium
abit.

quantam æquum esset promitti, veniebat in dubium: id ad senatum rejicitur. Reus, dum consulerentur Patres, retentus in publico est. vades dare placuit. ⁶⁰ unum vadem tribus millibus æris obligarunt. quot darentur, permissum tribunis est. decem finierunt. ⁶¹ tot vadibus accusator vadatus est renm. Hic primus ⁶² vades publicos dedit. dimissus e foro nocte proxima in Tuscos in exsilium abiit. Judicii die quum excusaretur ⁶³ solum vertisse exsili causa, nihilominus Virginio comitia habente, collegæ adpellati dimisere concilium: pecunia ⁶⁴ a patre exacta crudeliter, ut, dividendis omnibus bonis, aliquamdiu trans Tiberim, veluti relegatus, ⁶⁵ devio* quodam tugurio viveret.

XIV. Hoc judicium et promulgata lex exercuit civitatem: ab externis armis otium fuit. Quum, velut victores, tribuni, percussis Patribus Kæsonis exsilio, prope perlatam esse crederent legem, et, ⁶⁵ quod ad seniores Patrum pertinet, cessissent possessione reipublicæ; juniores, id maxime quod Kæsonis sodalium fuit, auxere iras in plebem, non minuerunt animos. sed ibi plurimum profectum est, quod modo quodam temperavere inpetus suos. Quum primo post Kæsonis exsilium lex cæpta ferri est, instructi paratique, cum ingenti clientium exercitu, sic tribunos, ubi primum submoventes præbuere causam, adorti sunt, ⁶⁷ ut nemo unus inde præcipuum quidquam gloriæ domum invidiæ ferret; mille pro uno Kæsones existisse, plebes quereretur. Mediis diebus, quibus tribuni de lege non agerent, nihil eisdem illis placidius aut quietius erat. benigne salutare, adloqui plebis homines, domum invitare, ⁶⁸ adesse in foro, tribunos ipsos cetera pati sine interpellatione

Sodalium
Kæsonis
temperata
comitate
ferocia.

* in devio Gron. Crev.

⁶⁰ *Unum vadem*] Deceverunt ut quilibet vas sponderet se tria millia æris (quæ æstimamus marcis argenti quatuor cum uncis quatuor et semuncia) populo daturum, si Cæso ad diem dietam non adesset.

⁶¹ *Tot vadibus*] Tot sponsores, nempe decem, exegit accusator ab reo.

⁶² *Vades publicos*] Vades qui in publicum obligarentur, pecuniamque populo promitterent, nisi reus sisteretur.

⁶³ * *Solum vertisse*] *Solum vertere* dicebantur, qui locum ac sedem mutabant.

⁶⁴ *A patre exacta*] Exacta a vadibus est: a patre data vadibus.

⁶⁵ *Devio*] Variant in hac voce scripti et editi. Sigonius dedit *vibi*, Andreas *ugello*. Id quod habes in con-

textu, Rhenanus et Gronovius amplexi sunt, quum invenirent in scriptis *devo*. Unus e nostris non procul abit, *de ullo*.

⁶⁶ * *Quod ad seniores Patrum pertineret, cessissent*] Seniores quidem Patrum abjecissent spem et conatum administrandæ, ex voluntate et utilitate sua et ordinis sui, reipublicæ, ejusque possessionem tribunis reliquissent.

⁶⁷ * *Ut nemo unus*] Ut, nemine ita inter ceteros insignem se præbente, ut eorum dux videri posset, omnes domum referrent parem, et gloriæ apud suos, et apud plebem invidiæ et odii modum.

⁶⁸ *Adesse*] Iis litigantibus; causas eorum suscipere, aut certe auctoritate et gratia, tanquam advocati, juvare.

concilia habere: numquam ulli, neque publice, neque pri-
vatum, truces esse, nisi quum de lege agi cœptum esset. U. C. 293. A. C. 459.
Alibi popularis juvenus erat. nec cetera modo tribuni
⁶⁹ tranquillo; peregere, sed refectioni quoque in insequentem
annum. ne voce quidem incommoda, nedum ut ulla vis
fieret, paulatim⁵ permulcendo tractandoque ⁷⁰ mansuefecerant
plebem. His per totum annum artibus lex elusa est.

XV. Accipiunt civitatem placidiorem consules C. Clau-
dius, Appii filius, et P. Valerius Publicola. Nihil novi U. C. 294. A. C. 458.
novus annus adtulerat. legis ferendæ aut accipiendæ cura C. Claudius, P. Valerius
civitatem tenebat. Quantum juniores Patrum plebi se ma-
gis insinuabant, eo acrius contra tribuni tendebant, ut plebi
suspectos eos criminando facerent. *Conjurationem factam,
Kæsonem Romæ esse: interficiendorum tribunorum, trucidandæ
plebis consilia inita. Id negotii datum ab senioribus Pa-
trum, ut juvenus tribuniciam potestatem e republica tolleret,
formaque eadem civitatis esset, quæ ante Sacrum montem oc-
cupatum fuerat.* Et ab Volscis et Æquis statum jam ac
prope sollemne in singulos annos bellum timebatur: pro-
piusque aliud novum malum, necopinato exortum. Exsules
servique, ad quatuor millia hominum et quingenti, duce Ap.
Herdonio Sabino, nocte Capitolium atque arcem occupave- Herdonius
Capitolium
occupat.
re. Confestim in arce facta cædes eorum, qui conjurare et
simul capere arma noluerant. alii inter tumultum præcipites
pavore in forum devolant. alternæ voces, *Ad arma, et Hos-
tes in urbe sunt*, audiebantur. Consules et armare plebem,
et inermem pati timebant. Incerti, quod malum repenti-
num, externum an intestinum, ab odio plebis, an ab servili
fraude, urbem invasisset; sedabant tumultus, sedando inter-
dum movebant. nec enim poterat pavida et consternata
multitudo regi imperio. Dant tamen arma, non vulgo;
tantum ut, incerto hoste, præsidium satis fidum ad omnia
esset. Solliciti reliquum noctis, incertique, qui homines,
quantus numerus hostium esset, in stationibus disponendis
ad opportuna omnis urbis loca, egere. Lux deinde aperuit
bellum ducemque belli. Servos ad libertatem Ap. Herdo-
nius ex Capitolio vocabat, *Se miserrimi cujusque suscepisse
caussam, ut exsules injuria pulsos in patriam reduceret, et ser-
vitiis grave jugum demeret. id malle populo Romano auctore
fieri. Si ibi spes non sit, se Volscos, et Æquos, et omnia ex-
trema tentaturum et concitaturum.*

⁵ tranquille Gron. Crev.   ⁶ fieret, paulatim l. fieret. Paulatim etc. Crev.

⁶⁹ Tranquille peregere] Campani posteriore hoc loco potest intelligi
editio, et magna scriptorum manus, *mari.*
inter quos omnes nostri, tranquillo.   ⁷⁰ Mansuefecerant plebem] Junio
Sic infra XXIV. 2. *Non tranquillo* res patricii.
naviganus. Id tamen interest, quod

U. C. 291.
A. C. 458.

XVI. Dilucere res magis Patribus atque consulibus, præter ea tamen, quæ denunciabantur, ne Veientium, neu Sabinorum id consilium esset, timere: et, quum tantum in urbe hostium esset, mox Sabinæ Etruscæque legiones ex composito adessent; tum æterni hostes Volsci et Æqui, non ad populandos, ut ante, fines, sed ad urbem, ut ex parte captam, venirent. Multi et varii timores. inter ceteros eminebat terror servilis, ne suus cuique domi hostis esset. cui nec credere, nec non credendo, ne infestior fieret,⁷¹ fidem abrogare, satis erat tutum. ⁷² Vixque concordia sisti videbatur posse. tantum, superantibus aliis ⁷³ ac emergentibus malis, nemo tribunos aut plebem timebat. mansuetum id malum, et per aliorum quietem malorum semper exoriens, tumque esse peregrino terrore sopitum videbatur. At id prope unum maxime inclinatis rebus incubuit. tantus enim tribunos furor tenuit, ut non bellum, sed vanam imaginem belli, ad avertendos ab legis cura plebis animos, Capitolium insedisse contenderent: patriciorum hospites clientesque, si perlata lege frustra tumultuatos esse se sentiant, majore, quam venerint, silentio abituros. Concilium inde legi perferendæ habere, avocato populo ab armis. Senatam interim consules habent, alio se majore ab tribunis metu ostendente, quam quem nocturnus hostis intulerat.

Tribuni
vetant arma
sumi in
Herdonium.

Valerius
Cos. inve-
hitur in
tribunos.

XVII. Postquam arma poni, et discedere homines ab stationibus nunciatum est, P. Valerius, collega senatum retinente, se ex curia proripit, inde in ⁷⁴ templum ad tribunos venit: *Quid hoc rei est, inquit, tribuni? Ap. Herdonii ductu et auspicio rempublicam exersuri estis? Tam felix vobis conrumpendis fuit, qui servitia vestra non commovit auctor? Quum hostes supra caput sint, discedi ab armis, legesque ferri placet?* Inde ad multitudinem oratione versa: *Si vos urbis, Quirites, si vestri nulla cura tangit; at vos teremini ⁷⁵ Deos vestros^h ab hostibus captos. Jupiter optimus maximus, Juno*

^h *restros* l. *patris* Gron. Crev.

⁷¹ *Fidem abrogare*] Non habere fidem, non credere. Sic Cic. pro Q. Rosc. n. 44. *quibus abrogas fidem iurisjurandi*, i. e. quibus fidem habendam in iurejurando neges: et l. IV. Aead. Quæst. n. 36. *aqualiter omnibus abrogatur fides*, id est, nulli creditur. Recidendum ergo hic videtur inane glossema, *non credendo*.

⁷² *Vixque concordia sisti*] Vixque, etiam concordia manente civitate, videbatur resisti posse huic malo. Vid. not. 61. ad II. 29.

⁷³ *Ac emergentibus*] Raro admodum, et fortasse nunquam partem illam ac reperias apud Ciceronem, Livium,

Virgilium, et alios aureæ Latinitatis scriptores, locatam ante vocalem. Videndum an admitti possit scriptura Sorbonici ac Victorini codd. *ac emergentibus*, nempe rempublicam.

⁷⁴ *Templum*] Hæc comitia in foro habebantur. *Comitia interim in foro sunt*, inquit Valerius in oratione mox secutura. Itaque templum, de quo hic agitur, vel comitium est, vel suggestum ex quo tribuni ad populum concionabantur. Vid. not. 19. ad c. 56. l. II.

⁷⁵ *Deos patrios*] Omnes nostri MSS. ut ante Sigonium legebatur, *Deos vestros*.

regina, et Minerva, alii Dii Deaque obsidentur. castra servorum publicos vestros penates tenent. Hæc vobis forma sanæ civitatis videtur? Tantum hostium non solum intra muros est, sed in arce supra forum curiamque: comitia interim in foro sunt: senatus in curia est: velut quum otium superat, senator sententiam dicit: alii Quirites suffragium ineunt. Non, quidquid Patrum plebisque est, consules, tribunos, ⁷⁶ Deos, hominesque omnes armatos open ferre, in Capitolium currere, liberare ac pacare augustissimum illam domum Jovis opini maximi decuit? Romule pater, tu mentem tuam, qua quondam arcem ab his iisdem Sabinis auro captam recepisti, la stirpi tuæ. jube hanc ingredi viam, quam tu dux, quam tuus ingressus, exercitus est. Primus, en, ego consul, quantum mortalis Deum possum, te ac tui vestigia sequar. Ultimum orationis fuit, Se arma capere, vocare omnes Quirites ad arma. si quis impediatur, ⁷⁷ jam se consularis imperii, jam tribuniciæ potestatis sacratarumque legum oblitum, qui quis ille sit, ubicumque sit, in Capitolio, in foro, pro hoste habitaturum. Juberent tribuni, quoniam in Ap. Herdonium retarent, in P. Valerium consulenti sumi arma. ausurum se in tribunis, quod ⁷⁸ princeps familiæ suæ ausus in regibus esset. Vim ultimam adparebat futuram, spectaculoque seditionem Romanam hostibus fore. nec lex tamen ferri, nec ire in Capitolium consul potuit. nox certamina cœpta obpressit: tribuni cessere nocti, timentes consulum arma. Amotis inde seditionis auctoribus, Patres circumire plebem, inferentesque se in circulos, sermones temporis aptos serere: admonere, Ut viderent, in quod discrimen rempublicam adducerent. Non inter Patres ac plebem certamen esse, sed simul Patres plebemque, arcem urbis, templa Deorum, penates publicos privatosque hostibus dedi. Dum hæc in foro sedandæ discordiæ causa aguntur, consules interim, ne Sabinis, ne Veiens hostis moveretur, circa portas murosque discesserant.

⁷⁶ Deos... armatos... currere] Vox deos suspecta est Gronovio, qui repouendum censet cives. Sicque non inconcinnua est gradatio: Consules, tribunos, cives, hominesque omnes. Neque enim cives erant, quotquot in urbe habitabant. Magnus numerus erat et servorum, et opificum inquilinorum. Vid. not. 10. ad c. 3. hujus libri.

⁷⁷ Jam se consularis imperii... oblitum] Oblitum quid esset consulare imperium, quibus limitibus continebatur; et eodem agentem modo, quo, si consul infinita esset potestate, et imperium sine provocacione haberet.

⁷⁸ Princeps familiæ suæ] Publicola auctor sui cognominis. Illum Dion.

I. XI. p. 622. affirmat hujus Valerii consulis patrem fuisse. Unde non immerito videtur Flareanus requirere Livii diligentiam, quod Valerius hic Publicolam principem familiæ suæ voeet: que appellatio atavo aut tritavo conveniret magis, quam patri. Ac sane c. seq. idem hic Valerius disertis verbis Publicolæ cognomen sibi a majoribus traditum ait: *Memorem cognominis, quo populi colendi velut hæreditaria cura sibi a majoribus tradita esset.* Itaque dubitari non potest, quin Livius parum accurate loquentem de genere suo Valerium inducat.

U. C. 294.

A. C. 458.

Tusculani
Romanis
auxilium
ferunt.

XVIII. Eadem nocte et Tusculum de arce capta, Capitolioque occupato, et alio turbatæ urbis statu nunciū veniunt. L. Mamilius Tusculi tum dictator erat. is, confestum convocato senatu, atque introductis nunciis, magno opere censeret, *Ne expectent, dum ab Roma legati, auxilium petentes, veniant: periculum ipsum, discrimenque, ac* ⁷⁹ *sociales Deos, fidemque fœderum id poscere. Demerendi beneficio tam potentem, tam propinquam civitatem, nunquam parem occasionem duros Deos.* Placet ferri auxilium; juvenus conscribitur, arma dantur. Romam prima luce venientes, procul speciem hostium præbuere. Æqui aut Volsci venire visi sunt. deinde, ubi vanus terror abiit, accepti in urbem, agmine in forum descendunt. ibi jam P. Valerius, relicto ad portarum præsidia collega, instruebat aciem. Auctoritas viri movebat, adfirmantis, *Capitolio recuperato, et urbe pacata,* ⁸⁰ *si edoceri se sissent, quæ fraus ab* ⁱ *tribunis occulta in lege ferretur, memorem se majorum suorum, memorem cognominis,* ⁸¹ *quod* ^k *populi colendi velut hereditaria cura sibi* ⁸² *a majoribus tradita esset, concilium plebis non impediturum.* Hunc ducem secuti, nequidquam reclamantibus tribunis, in clivum Capitolinum erigunt aciem. adjungitur et Tusculana legio. certare socii civesque, utri recuperatæ arcis suum decus facerent. dux uterque suos adhortatur. Trepidare tum hostes: nec ulli satis rei, præterquam loco, fidere. trepidantibus inferunt signa Romani sociique. Jam in vestibulum perruerant templi, quum P. Valerius, inter primores pugnam ciens, interficitur. P. Volumnius consularis vidit cadentem. is, dato negotio suis, ut corpus obtegerent, ipse in locum vicemque consulis provolat. Præ ardore inpetuque tantæ rei sensus non pervenit ad militem: prius vicit, quam se pugnare sine duce sentiret. Multi exsulum cæde suâ fœdare templum; multi vivi capti; Herdonius interfectus. Ita Capitolium recuperatum. De captivis, ut quisque liber aut servus esset, ⁸³ suæ fortunæ a quoque sumtum supplicium est. Tusculanis gratiæ actæ: Capitolium purgatum atque lustratum. In consulis domum plebes ⁸⁴ quadrantes, ut funere ampliore efferretur, jactasse fertur.

Pugna ad-
versus Her-
donium.Valerius
Cos. occi-
ditur.Recupe-
ratur Ca-
pitolium.

XIX. Pace parta, instare tum tribunū Patribus, *ut P.*

ⁱ a Gron. Crev.^k quo Ead.

⁷⁹ * *Sociales deos*] Deos arbitros et testes pactorum quibus socii inter se devincti sunt.

⁸⁰ * *Si edoceri se sissent*] Si se sivistent edoceri, quoniam in lege, quam ferebant tribuni, occulta fraus lateret. † Proba Rhenani emendatio, quum scripti plerique habeant *si se doceri sissent*.

⁸¹ *Quo populi colendi*] Sic recte

Gronovius, cui assentiuntur duo ex MSS. Hearnii. Vulgo *quod*.

⁸² * *A majoribus*] Imo a patre, qui primus cognomen Publicolæ tulit.

⁸³ *Suæ fortunæ a quoque sumtum supplicium est*] Servile supplicium, crux: liberi homines, ut plurimum, securi percutiebantur.

⁸⁴ * *Quadrantes*] Quadrans est quarta pars assis Romani.

Valerii filium exsoluerent: instare Claudio, ⁸⁵ ut collega Deos U. C. 294.
Manes fraude liberaret, agi de lege sineret. Consul, antequam A. C. 458.
collegam sibi subrogasset, negare, passurum agi de lege. Hæ
 tenere contentiones usque ad comitia consulis subrogandi.
 Decembri mense, summo Patrum studio, L. Quinctius Cincinnatus, pater Kæsonis, consul creatur, qui magistratum statim occiperet. Percussa erat plebes, consulē habitura iratum, potentem favore Patrum, virtute sua, tribus liberis, quorum nemo Kæsoni cedebat magnitudine animi; consilium et modum adhibendo, ubi res posceret, priores erant. Is, ut magistratum iniit, assiduis concionibus pro tribunali, non in plebe coercenda, quam senatu castigando, vehementior fuit: *cujus ordinis languore perpetui jam tribuni plebis, non ut in republica populi Romani, sed ut in perdita domo, lingua criminibusque regerent. Cum Kæsonē filio suo virtutem, constantiam, omnia juventutis belli domique decora pulsa ex urbe Romana et fugata esse, loquaces, seditiosos, semina discordiarum, iterum ac¹ tertium tribunos* Invehitur
pessimis artibus regia licentia vivere. A. inquit, ille Virginius, quia in Capitolio non fuit, mimis supplicii, quam Ap. Herdonius, meruit? plus hercule aliquanto, qui vere rem æstimare velit. Herdonius, si nihil aliud, hostem se fatendo prope denunciavit, ut arma caperetis: hic, negando bella esse, arma vobis ademit, nullosque servis vestris et exulibus objicit. Et vos (C. Claudii pace, et P. Valerii mortui loquar) prius in clivum Capitolinum signa intulistis, quam has hostes de foro tolleretis? ⁸⁶ *Pudet Deorum hominumque, quum hostes in arce, in Capitolio essent, exulum et servorum dux, profanatis omnibus, in cella Jovis optimi maximi habitaret, Tusculi ante, quam Romæ, sumta sunt arma. In dubio fuit, utrum L. Mamilius Tusculanus dux, an P. Valerius et C. Claudius consules Romanam arcem liberarent: et qui ante Latinos, ne pro se quidem ipsi, quum in finibus hostem haberent, attingere arma passi sumus; nunc, nisi Latini sua sponte arma sumsissent, capti et delati eramus. Hoc est, tribuni, auxilium plebi ferre, inermem eam hosti trucidandam objicere? Scilicet, si quis vobis humillimus homo de vestra plebe, (quam partem, velut^m abruptam a cetero populo, vestram patriam peculiaremque rempublicam fecistis) si quis ex his domum suam obsessam a familia*

¹ atque Gron. Crev.^m veluti Eæd.

⁸⁵ *Ut collegæ Deos Manes]* Ut collegam mortuum fraudis crimine liberaret, præstando fidem ab illo datam.

⁸⁶ *Pudet deorum hominumque]* Pudore perfundor, quum cogito deos

hominesque tanti flagitii nobis conscios esse. Sic Terent. Heaut. Act. II. sc. 2. v. 12. *meo patri...cujus nunc pudet me*, id est, de quo cogitare non possum, quin me pudor vitæ meæ capiat.

U. C. 294.
A. C. 458. *armata manciaret, ferendum auxilium putaretis. Jupiter optimus maximus, casulum atque servorum septus armis, nulla humana ope dignus erat? et hi postulant, ut sacrosancti habeantur, quibus ipsi Dii⁸⁷ neque sacri, neque sancti sunt? At enim, divinis humanisque obruti scelerebus,⁸⁸ legem vos hoc anno perluturos dicitatis? Tum hercule illo die, quo ego consul sum creatus, male gesta respublica est, pejus multo, quam quum P.ⁿ Valerius consul perit, si tuleritis. Jam primum omnium, inquit, Quirites, in Volscos et Equos mihi atque collega legiones ducere in animo est. Nescio quo fato magis bellantes, quam parati, propitijs habemus Deos, quantum periculum ab illis populis fuerit, si Capitolium ab exsulibus obsessum scissent, suspicari de praeterito, quam re ipsa experiri, est melius.*

XX. Moverat plebem oratio consulis: erecti Patres restitutam credebant rempublicam: consul alter, comes animosior, quam auctor, suscepisse collegam priorem actionem tam gravis rei facile passus,⁸⁹ in peragendis consularis officii partem ad se vindicabat. Tum tribuni, eludentes velut vana dicta,⁹⁰ persequi quaerendo, *quonam modo exercitum educturi consules essent, quos delectum habere nemo passurus esset? Nobis vero, inquit Quinctius, nihil delectu opus est: quum, quo tempore P. Valerius ad recipiendum Capitolium arma plebi dedit, omnes in verba juraverint, contenturos se jussu consulis, nec injussu abituros. Edicimus itaque, omnes, qui in verba jurastis, crastina die armati ad lacum Regillum adsitis.* Cavillari tum tribuni, et populum exsolvere religione velle: *privatum eo tempore Quinctium fuisse, quum sacramento adacti sint.* Sed nondum haec, quae nunc tenet seculum, negligentia Deum venerat: nec interpretando sibi quisque jusjurandum et leges aptas faciebat, sed suos potius mores ad ea adcommodabat. Igitur tribuni, ut impediendae rei nulla spes erat,⁹¹ de proferendo exercitu agere, eo magis, quod, *et augures jussos adesse ad Regillum lacum, fama exierat, locumque inaugurari, ubi auspiciato cum populo agi posset; ut, quidquid Romae vi*

ⁿ P. del. Gron. Crev.

⁸⁷ *Neque sacri, neque sancti sunt]* Sacrum est id quod religio consecravit: sanctum, quod ne violetur, sanctione cautum est. Itaque sanctus minus valet, quam sacer.

⁸⁸ ** Legem vos... perluturos... si tuleritis]* Ferre legem et perferre hoc differunt, quod is fert legem, qui eam proponit populo sciscendam; *perfert* is qui hoc assequitur, ut illa a populo accipiatur, jubeatur.

⁸⁹ *In peragendis]* In iis quae peragenda erant: ubi peragere opus foret

ea, quorum auctor Quinctius erat, consulem agebat, consulis partes implebat.

⁹⁰ ** Persequi quaerendo]* Instare, ulterius progredi, quaerendo. Sic plane infra VI. 14. *Essequantur quaerendo.*

⁹¹ *De proferendo exercitu]* Horum verborum sensus admodum obscurus est. Modius, deleta voce *exercitu*, legit, *de profrenda* nempe *re agere*. *Proferre* rem est differre, protrahere.

tribunicia rogatum esset, id comitiis ibi abrogaretur. Omnes^o id iussuros, quod consules vellent. neque enim provocacionem esse longius ab urbe mille passuum: et tribunos, si eo adveniant, in alia turba Quiritium subjectos fore consulari imperio. Terrebant hæc: sed ille maximus terror animos agitabat, quod sæpius Quinctius dictitabat, Se consulum comitia non habiturum. Non ita civitatem ægram esse, ut consuetis remediis sisti possit. dictatore opus esse reipublicæ, ut, qui se moverit ad sollicitandum statum civitatis, sentiat sine provocacione dictaturam esse.

XXI. Senatus in Capitolio erat. eo tribuni cum perturbata plebe veniunt. multitudo clamore ingenti, nunc consulum, nunc Patrum, fidem inplorant. nec ante moverunt de sententia consulem, quam tribuni se in auctoritate Patrum futuros esse polliciti sunt. Tunc, referente consule de tribunorum et plebis postulatis, senatusconsulta fiunt, *Neque tribuni legem eo anno ferrent, neque consules ab urbe exercitum educerent. In reliquum magistratus continuari, et eosdem tribunos refici, judicare senatum contra rempublicam esse.* Consules fuerè in Patrum potestate: tribuni, reclamantibus consulibus, refecti. Patres quoque, ne quid cederent plebi, et ipsi L. Quinctium consulem reficiebant. Nulla toto anno vehementior actio consulis fuit. *Mirer, inquit, si vana vestra, Patres conscripti, auctoritas ad plebem est⁹¹?⁹² Vos elevatis eam. quippe, quia plebs senatusconsultum in continuandis magistratibus solvit, ipsi quoque solutum vultis, ne temeritati multitudinis cedatis: tanquam id sit plus posse in civitate, plus levitatis ac licentiæ habere. levius enim vniusque profecto est, sua decreta et consulta tollere, quam aliorum. Imitamini, Patres conscripti, turbam inconsultam: et, qui exemplo aliis esse debetis, aliorum exemplo peccetis potius, quam alii vestro recte faciant; dum ego ne imiter tribunos, nec me contra senatusconsultum consulem renunciari patiar. Te vero, C. Claudii, adhortor, ut et ipse populum Romanam hac licentiæ arceas: et de me hoc tibi persuadeas, me ita accepturum, ut non honorem meum a te impeditum, sed⁹³ gloriam sprete honoris auctam, invidiamque, quæ ex^r continuato eo impenderet, levatam putem.* Communiter inde edicunt, *Ne quis L. Quinctium consulem faceret. si quis fecisset, se id suffragium non observaturos.*

Quinctius
senatum
castigat.

XXII. Consules creati Q. Fabius Vibulanus tertium et L. Cornelius Maluginensis. Census actus eo anno. Iulium propter Capitolium captum, consulem occisum, condidit.

U. C. 297.
A. C. 457.
Q. Fabio
III. L. Cornelio Coss.

^o omne Gron. P dictabat Ead. ⁹¹ ad plebem auctoritas est? Gron. Crev.
^r ex del. Gron.

⁹² Vos elevatis eam] Vos eam imminuitis, pondus ei detrahitis. Auctum me gloria sprete honoris, id est, consulatus.

⁹³ Gloriam sprete honoris auctam]

U. C. 295. religiosum fuit. Q. Fabio, L. Cornelio consulibus, principio anni statim res turbulenta. Instigabant plebem tribuni. bellum ingens a Volscis et Æquis Latini atque Hernici nunciabant. jam Antii Volscorum legiones esse: et ipsam coloniam ingens metus erat defecturam. ægreque impetratum a tribunis, ut ⁹⁴ bellum præverti sinerent. Consules inde partiti provincias. Fabio, ut Antium legiones duceret, datum: Cornelio, ut Romæ præsidio esset; ne qua pars hostium, qui Æquis mos erat, ad populandum veniret. Hernici et Latini jussi milites dare ex fœdere: duæque partes sociorum in exercitu, tertia civium fuit. Postquam ad diem præstitutum venerunt socii, consul extra portam Capenam castra locat. inde, lustrato exercitu, Antium profectus, haud procul oppido stativisque hostium consedit. Ubi quum Volsci, quia nondum ab Æquis venisset exercitus, dimicare non ausi, quemadmodum quieti vallo se tutarentur, pararent; postero die Fabius, non permixtam unam sociorum civiumque, sed trium populorum tres separatim acies circa vallum hostium instruxit. Ipse erat medius cum legionibus Romanis. inde signum observare jussit, ut pariter et socii rem inciperent, referrentque pedem, si receptui cecinisset. equites item ⁹⁵ suæ cuique parti ⁹⁶ post principia conlocat. Ita trifariam adortus castra circumvenit: et, quum undique instaret, non sustinentes inpetum Volscos vallo deturbat. Transgressus inde munitiones, pavidam turbam inclinatamque in partem unam castris expellit. Inde effuse fugientes eques, cui superare vallum haud facile fuerat, quum ad id spectator pugnae adstitisset, libero campo adeptus, parte victoriae fruitur, territos cædendo. Magna et in castris et extra munimenta cædes fugientium fuit: sed præda major; quia vix arma secum efferre hostis potuit. deletisque exercitus foret, ni fugientes silvæ texissent.

Bellum cum
Volscis.

Vincuntur
Volsci.

Arx Tusculana ab Æquis capta.

XXIII. Dum ad Antium hæc geruntur, interim Æqui, robore juventutis præmisso, arcem Tusculanam inproviso nocte capiunt: reliquo exercitu haud procul mœnibus Tusculi considunt, ut distenderent hostium copias. Hæc celementer Romani, ab Roma in castra Antium perlata, movent Romanos haud secus, quam si Capitolium captum nunciaretur. adeo et recens erat Tusculanorum meritum, et simili-

⁹⁴ *Bellum præverti*] Belli priorem curam geri, quam legis.

⁹⁵ *Suæ cuique parti*] Planius foret vel *suæ quosque parti*, vel *suos cuique parti*. Tamen et Livius itidem, si editis fidem habeamus, l. XXV. c. 17. *motibus. suæ cuique genti assuetis*; XXVI. 29; et Virg. Ecl. VII. v. 54. *suæ quaque sub arbore poma*. An dicemus

hæc quoque vitiosa esse: et apud Livium legi debere *motibus. suæ quibusque genti assuetis*; apud Virgilium, *sua quaque sub arbore poma*?

⁹⁶ *Post principia*] Post primam aciem, quæ tota ex pedibus erat. Eandem locutionem notavimus supra II. 65.

tudo ipsa periculi repositum datum auxilium videbatur. U. C. 295. Fabius, omissis omnibus, prædam ex castris raptim Antium A. C. 457. convehit. Ibi modico præsidio relicto, citatum agmen Tusculum rapit. nihil præter arma, et quod cocti ad manum fuit cibi, ferre militi licuit. Commeatum ab Roma consul Cornelius subvehit. aliquot menses Tusculi bellatum. parte exercitus consul castra Æquorum obpugnabat: partem Tusculanis dederat ad arcem recuperandam. Vi numquam eo subiri potuit. fames postremo inde detraxit hostem. ⁹⁷ Quo postquam ventum ad extremum est, inermes nudique omnes sub jugum ab Tusculanis missi. hos, ignominiosa fuga domum se recipientes, Romanus consul in Algido consecutus, ad unum omnes occidit. Victor ad Columen (id loco nomen est) ⁹⁸ exercitu relicto castra locat. Et alter consul, postquam mœnibus jam Romanis *, pulso hoste, periculum esse desierat, et ipse ab Roma profectus. Ita bifariam consules ingressi hostium fines, ⁹⁹ ingenti certamine hinc Volscos, hinc Æquos populantur. Eodem anno descisse Antiatas, apud plerosque auctores invenio. L. Cornelium consulem id bellum gessisse, oppidumque cepisse, certum affirmare, quia nulla apud vetustiores scriptores ejus rei mentio est, non ausim.

Auxilio Romanorum recepta.

XXIV. Hoc bello perfecto, tribunicium domi bellum Patres territat. Clamant, fraude fieri, quod foris teneatur exercitus: ¹ frustrationem eam legis tollendam esse. se nihilominus rem susceptum peracturos. Obtinuit tamen P. Lucretius præfectus urbis, ut actiones tribunicia in adventum consulum differrentur. Erat et nova exorta caussa motus. A. Cornelius et Q. Servilius ² quæstores M. Volscio, quod falsus haud dubie testis in Kæsonem exstitisset, diem dixerant. multis enim emanabat indiciis, neque fratrem Volscii, ex quo semel fuerit æger, unquam non modo visum in publico, sed ne adsurrexisse quidem ex morbo, multorumque tabe mensium mortuum; nec his temporibus, in quæ testis crimen conjecisset, Kæsonem Romæ visum: adfirmantibus, qui una meruerant, secum eum tum ³ frequentem ad signa

Tribunicia contentiones.

* Romanis jam Gron. Crev.

⁹⁷ Quo postquam ventum ad extremum est] Postquam eo tandem ventum est, ut fames hostem ex arce Tusculana detraheret.

⁹⁸ Exercitu relicto] Legendum videtur reducto. Vox relicto procul dubio vitiosa est.

⁹⁹ Ingenti certamine] Aeriter inter se certantes, uter plus damni hostibus inferret.

1* Frustrationem eam legis tollendam

VOL. I.

esse] Hac specie, hoc colore fraudulenter uti patricios tollendam legis causa.

2 Quæstores] Vid. not. 40. ad c. 41. l. II.

3* Frequentem ad signa sine ullo commatu fuisse] Assiduum fuisse ad signa, apud exercitum; nec ullum sumpsisse ab imperatore commeatum, sive facultatem discedendi ab exercitu.

N

U. C. 295. sine ullo comneatu fuisse. ⁴ ni ita esset, multi privatim
 A. C. 457. ferebant Volscio iudices ⁵. Quum ad iudicium ire non au-
 deret, omnes eæ res, in unum congruentes, haud magis
 dubiam damnationem Volscii, quam Kæsonis ⁶ Volscio
 teste fuerat, faciebant. In mora tribuni erant, qui comitia
 quæstores habere de reo, nisi prius habita de lege essent,
 passuros negabant. ita extracta utraque res in consulum
 adventum est. Qui ubi triumphantes victore cum exercitu
 urbem inierunt, quia silentium de lege erat, perentios magna
 pars credebant tribunos. At illi, (etenim extremum anni
 jam erat) quartum adfectantes tribunatum, in comitorum
 disceptationem ab lege certamen averterant. et quum con-
 sules nihilo minus adversus continuationem tribunatus,
 quam si lex minuendæ suæ majestatis causa promulgata
 ferretur, tetendissent, victoria certaminis penes tribunos fuit.
 Eodem anno Æquis pax est petentibus data. Census, res
 priore anno inchoata, perficitur: idque ⁶ lustrum ab origine
 urbis decimum conditum. Fuerunt censa civium capita
 centum septemdecim millia trecenta novemdecim⁷. Con-
 sulum magna domi bellique eo anno gloria fuit: quod et
 foris pacem peperere, et domi, etsi non concors, ⁷ minus
 tamen, quam alias, infesta civitas fuit.

Lustrum
 decimum.

U. C. 296.
 A. C. 456.
 L. Minu-
 cio, C.
 Nautio II.
 Coss.

XXV. L. Minucius inde et C. Nautius consules facti du-
 as residuas anni prioris causas exceperunt. Eodem modo
 consules legem, tribuni iudicium de Volscio impediebant: sed
 in quæstoribus novis major vis, major auctoritas erat. Cum

⁴ *iudicem Gron. Crev.*   ⁵ *centum triginta duo millia quadringenta novem Ead.*

4 *Ni ita esset*] Præter quæstores, qui publice et vi magistratus sui Volscium accusabant, multi privatim et suo nomine eum in jus vocabant, et coram iudice secum disceptare jubebant, spondendo se certam quandam pecuniæ summam daturus, si reus probaret non ita se rem habere. In intentione litis actor et reus se mutuo sponsione provocabant; et utrique necesse erat spondere, se, nisi rem probaret ita esse quemadmodum contenderet, certam quandam pecuniæ summam, quæ finiretatur, soluturum. Vid. Asc. Ped. in l. l. in Verrem, n. 116. Talium sponsonum exempla habes apud Cic. III. de Off. n. 77. Val. Max. l. II. c. 2. Porro quam actor *ferre iudicem* reo dicitur, intelligendum est ab eo nominatim offerri ac proponi aliquem e iudiciis, apud quem de iure utriusque disceptaretur: qui si probaretur reo, tum iudex convenisse dicebatur. Quum autem in singulas lites iudicem, vel iudices dari

oporteret ab eo magistratu, cujus erat iurisdictio, nempe primis temporibus a consule, postea a prætore; actor et reus communiter ab eo postulabant, ut hic qui convenerat sibi iudex daretur. Nonnunquam actor reo dabat, ut ipse *iudicem diceret*, i. e. eum e iudiciis, quem ipsi videretur, eligeret et a magistratu postularet. Sic infra, c. 56. Virginius Appium compellat his verbis: *Unus tantum criminis ni iudicem dices*. Ceterum Andreas et vetustiores editi habent hoc loco *iudices*: optima membrana, teste Gronovio, *iudicis*. Itaque ille credit Livium scripsisse *iudices*, quia nempe multi, et alius alium ferebant Volscio iudicem.

5 *Volscio teste*] Ob testimonium Volscii.

6 *Lustrum... decimum*] Vid. not. 2. ad c. 3. hujus libri.

7 *Minus... infesta*] Minus vexata discordiis.

M. Valerio, ⁸ Valerii filio, Volesi nepote, quaestor erat T. U. C. 296. Quinctius Capitolinus, qui ter consul fuerat. Is, ⁹ quoniam A. C. 456. neque Quinctiae familiae Kæso, neque reipublicae maximus juvenum restitui posset, falsum testem, qui dicendae causae innoxio potestatem ademisset, justo ac pio bello persequeretur. Quum Virginius maxime et tribuni de lege agerent, duum mensium spatium consulibus datum est ad inspiciendam legem: ut, quum edocuissent populum, ¹⁰ quid fraudis occultae ferretur, sincerent deinde suffragium inire. hoc intervalli datum res tranquillae in urbe fecit. Nec diurnam quietem Aequi dederant: qui, rupto foedere, quod ietum erat priore anno cum Romanis, imperium ad Gracchum Clœlium deferunt. is tum longe princeps in Aequis erat. Graccho duce ¹¹ in Lavicanum agrum, inde in Tusculanum, hostili populatione veniunt, pleniue praedae ^{*} in Algidio castra locant. In ea castra Q. Fabius, P. Volumnius, A. Postumius, legati ab Roma, venerunt questum injurias, et ex foedere res repetitum. eos Aequorum imperator, *qua mandata habeant ab senatu Romano, ad quercum jubet dicere: se Legati Rom. spreto.* alia interim acturum. quercus ingens arbor praetorio imminabat, cujus umbra opaca sedes erat. Tum ex legatis unus abiens, *et haec*, inquit, *sacrata quercus, et quidquid Deorum est, audiant foedus a vobis ruptum: nostrisque et nunc querelis adsint, et mox armis; quum Deorum hominumque simul violata jura exsequemur.* Romam ut redire legati, senatus jussit, alterum consulem contra Gracchum in Algidum exercitum ducere: alteri populationem finium Aequorum provinciam dedit. Tribuni suo more impedire delectum. et forsitan ad ultimum impedissent; sed novus subito additus terror est.

XXVI. Vis Sabinorum ingens prope ad mœnia urbis infesta populatione venit. foedati agri, terror injectus urbi est. Tum plebs benigne arma cepit. reclamantibus frustra tribunis, magni duo exercitus scripti. alterum Nautius contra Sabinos duxit: castrisque ad Eretum positis, per expeditiones parvas, plerumque nocturnis incursionibus, tantam vastitatem in Sabino agro reddidit, ut, comparati ad eam, pro-

^{*} *praeda* Gron. Crev.

⁸ *Valerii filio*] Is procul dubio idem est, qui biennio post consul, vocatur in Fastis Capitolinis M. Valerius, M. filius, Volusi nepos. Lege igitur hoc loco cum Sigonio, M. sive Manii filio. Neque enim, ut idem recte annotat, quum quis nominabatur, a patris nomine gentiliter, sed a prænominis designabatur. Manius ille Valerius fuit dictator anno u. c. 260.

⁹ *Quoniam neque*] Haec verba indi-

care videntur Cæsonem jam tum in exilio periisse. Cicero tamen pro Domo, n. 86. eum restitutum fuisse in pristina dignitatem tradit.

¹⁰ *Quid fraudis occulta ferretur*] Vid. not. 80. ad c. 12. supra.

¹¹ *In Lavicanum*] Sic scribendum, non quomodo Sigon. et MSS. *Lavinium*. Vid. Cleyer. Ital. Ant. p. 777. HEARNIUS. Campanus edidit *Lavinium*.

U. C. 296.
A. C. 456.
Minucius
male em-
gerit adver-
sus Æquos.

pe intacti bello fines Romani viderentur. Minucio neque fortuna nec vis animi eadem in gerendo negotio fuit. nam, quum haud procul ab hoste castra posuisset, nulla magnopere clade accepta, castris se pavidus tenebat. Quod ubi senserant⁷ hostes, crevit ex metu alieno, ut fit, audacia: et, nocte adorti castra, postquam parum vis aperta profecerat, munitiones postero die circumdant. quæ priusquam, undique vallo objecto, clauderent exitus, quinque equites, inter stationes hostium emissi, Romam pertulere, consulem exercitumque obsideri. Nihil nec tam inopinatum, nec tam⁸ insperatum accidere potuit. Itaque tantus pavor, tanta trepidatio fuit, quanta, si urbem, non castra, hostes obsiderent. Nautium consulem arcessunt. in quo quum parum præsidii videretur, dictatoremque dici placeret, qui rem percussam restitueret, L. Quinctius Cincinnatus consensu omnium dicitur. ¹² *Operæ pretium est audire, qui omnia præ divitiis humana spernunt, neque honori magno locum, neque virtuti putant esse, nisi ubi effuse adfluant opes. Spes unica imperii populi Romani L. Quinctius trans Tiberim, contra eum ipsum locum, ubi nunc navalia sunt, quatuor jugerum colebat agrum, quæ prata Quinctia vocantur. Ibi ab legatis, seu fossam fodiens ¹³ palæ innisus, seu quum araret; operi certe, id quod constat, agresti intentus; salute data in vicem redditaque, rogatus, ut, quod bene verteret ipsi reique publicæ, togatus mandata senatus audiret, admiratus, rogitansque, *satin' salvi essent omnia?* togam prope e turris proferre uxorem Raciliam jubet. Qua simul, absterso pulvere ac sudore, velatus processit, dictatorem eum legati gratulantes consalutant: in urbem vocant: qui terror sit in exercitu, exponunt. Navis Quinctio publice parata fuit, transvectumque tres obviam egressi filii excipiunt; inde alii propinqui atque amici; tum Patrum major pars. Ea frequentia stipatus, antecedentibus lictoribus, deductus est domum: et plebis concursus ingens fuit. sed ea nequaquam tam læta Quinctium vidit; et imperii nimium, et virum ¹⁴ in ipso imperio vehementiorem rata. Et illa quidem nocte nihil præterquam vigilatum est in urbe.*

L. Quinctius dictator.

Ex opere rustico sumitur.

XXVII. Postero die dictator, quum ante lucem in forum venisset, magistrum equitum dicit L. Tarquitiu[m] patriciæ

⁷ senserunt Gron. Crev.

⁸ tam posterius del. Eed.

¹² *Operæ pretium est*] Digna res est, quam audiant et attendant ii, qui omnia . . .

¹³ *Palæ*] Olim *palis*. Emendavit Gronovius ex verissima conjectura.

¹⁴ *In ipso imperio*] Non male videtur Dujatius recidere particulam *ææ*. Plebes rebatur Quinctium esse et

nimium imperii, id est, nimium imperioso magistratu, dictatura nempe, metuumdum; *et virum imperio ipso vehementiorem*, id est, eum cujus vehementius et imperiosius esset, quam ipsius dictaturæ, ingenium. Supra II. 30. dictaturam Livius vocavit *imperium suo ingenio vehementis*.

gentis, sed qui, ¹⁵ quum stipendia pedibus propter paupertatem fecisset, bello tamen primus longe Romanæ juventutis habitus esset. Cum magistro equitum in concionem venit, justitium edicit, claudi tabernas tota urbe jubet, vetat quemquam privatæ quidquam rei agere. Tum, quicumque ætate militari essent, armati, cum cibariis in dies quinque coctis ¹⁶ vallisque duodenis, ante solis occasum Martio in campo adessent: quibus ætas ad militandum gravior esset, vicino militi, dum is arma pararet, vallumque peteret, cibaria coqueré jussit. Sic juvenus discurrit ad vallum petendum. sumere, unde cuique proximum fuit: prohibitus nemo est: impigreque omnes ad edictum dictatoris præsto fuere. Inde composito agmine, ¹⁷ non itineri magis apti^a quam prælio, si res ita tulisset, legiones ipse dictator, magister equitum suos equites ducit. In utroque agmine, quas tempus ipsum poscebat, adhortationes erant: *adderent gradum, maturato opus esse, ut nocte ad hostem* ¹⁸ *pervenire possent. consulem exercitumque Romanum obsideri. tertium diem jam clausos esse: quid quæque nox aut dies ferat, incertum esse: puncto sæpe temporis maximarum rerum momenta verti. Adcelera signifer, sequere miles,* inter se quoque, gratificantes ducibus, clamabant. media nocte in Algidum perveniunt: et, ut sensere, se jam prope hostes esse, signa constituunt.

XXVIII. Ibi dictator, quantum nocte prospici poterat, equo circumvectus, contemplatusque qui tractus castrorum, quæque forma esset, tribunis militum imperavit, ut sarcinas in unum conjici jubeant, militem cum armis valloque redire in ordines suos. facta, quæ imperavit. Tum, ¹⁹ quo fuerant ordine in via, exercitum omnem longo agmine circumdat hostium castris, et, ubi signum datum sit, clamorem omnes tollere jubet. clamore sublato, ante se quemque ducere fossam, et jacere vallum. Edito imperio, signum secutum est. jussa miles exsequitur, clamor hostes circumsonat. Superat inde castra hostium, et in castra consulis venit: alibi pavo-

^a apto Gron. Crev.

^b fuerat Gron.

¹⁵ * *Quum stipendia pedibus . . . fecisset*] Quum in peditum numero militasset.

¹⁶ * *Vallisque duodenis*] Valli sunt rami arborum cæsi, ex quibus solo infixis et inter se implicitis fit vallum. Leves eos, et bifureos plerosque, vel trium, aut, quum plurimum, quatuor ramorum cædebant Romani, teste ipso Livio, XXXIII. 5.

¹⁷ *Non itineri magis apto*] Andreas, Campanus, plures MSS. tum Gronovii, tum Hearnii, et quinque e nostris habent *apti*: quod melius videtur.

Itaque in fine periodi legendum erit *ducunt*.

¹⁸ *Pervenire possent*] Optimi *possent*. Scribendum *perveuri possent*, quod ex suo vet. libro notavit Muretus. Hæc fere Gronovius. Antiquissimus e nostris consentit cum libro Mureti, nisi quod ultimum *i* vocis *perveuri* est a secunda manu.

¹⁹ *Quo fuerant ordine*] Vulgo *fuerat*. Sed quod edidimus, tenent scripti quos excussit Gronovius optimi, nostri omnes, Campanus, Andreas, et unus e MSS. Hearnii.

U. C. 296. rem, alibi gaudium ingens facit. Romani, *civilem esse elationem, atque auxilium adesse*, inter se gratulantes, ultro ex stationibus ac vigiliis territant hostem. Consul differendum negat: *Illo clamore non adventum modo significari, sed rem ab suis ceptam: mirumque esse, ni jam exteriori parte castra hostium obpugnentur. Itaque arma suos capere, et se subsequi jubet.* ²⁰ Nocte initum praelium est a legionibus: dictatori clamore significant, ab ea quoque parte rem in discrimine esse. Jam se ²¹ ad prohibenda circumdari opera Aequi parabant, quum, ab interiore hoste praelio cepto, ne per media sua castra fieret eruptio, a munientibus ad pugnantem introrsum versi, vacuum noctem operi dedere. pugnatumque cum consule ad lucem est. Luce prima jam circumvallati ab dictatore erant, et vix adversus unum exercitum pugnam sustinebant. tum a Quinctiano exercitu, qui confestim a perfecto opere ad arma rediit, invaditur vallum. hic instabat nova pugna: illa nihil remiserat prior. Tum, ancepiti malo urgente, a praelio ad preces versi, hinc dictatorem, hinc consulem orare, ne in occisione victoriam ponerent, ut inermes se inde abire sinerent. Ab consule ad dictatorem ire jussis ignominiam infensus addidit. Gracchum Claelium ducem principesque alios victos ad se adduci jubet, oppido Corbione decedi; *Sanguinis se Aequorum non egere: licere abire: sed, ut exprimatur tandem confessio, subactam domitamque esse gentem, sub jugum abituros.* Tribus hastis jugum fit, humi fixis duabus, superque eas transversa una deligata. ²² sub hoc jugo dictator Aequos misit.

Sub jugum mittit.

XXIX. Castris hostium receptis, plenis omnium rerum, (nudos enim emiserat) praedam omnem suo tantum militi dedit: consularem exercitum ipsunque consulem increpans, *Carebis, inquit, praeda parte, miles, ex eo hoste, cui prope praeda fuisti, et tu, L. Minuci, donec consularem animum incipias habere, legatus his legionibus praeris.* Ita se Minucius abdicat consulatum, jussusque ad exercitum manet. Sed adeo tum imperio meliori animus mansuete obediens erat, ut beneficium magis, quam ignominiam, hic exercitus memor, et coronam auream dictatori libram pondo decreverit, et proficiscentem eum patronum salutaverit. Romae a Q. Fabio

^c est: legionibus dictatoris etc. Crev.

^d illa del. Gron. Crev.

²⁰ Nocte initum praelium est] A legionibus consulis. Legionibus dictatoris clamore significant consulis legiones, ab ea, id est, a sua quoque parte rem in discrimine esse, sive pugnari. Quam danius lectionem, eam plane exhibet codex Sorbonicus, et item duo e regis antiquissimi, nisi quod habent hi clamores, sed ita ut littera s in vetustissimo sit a secunda

manu. Gronovius edidit Nocte initum praelium est a legionibus: dictatori clamore significant.

²¹ Ad prohibenda circumdari opera] Ad prohibendum ne opera sibi circumdarentur; ne circum sua castra duceretur a Romanis fossa, vallumque jacerentur.

²² Sub hoc jugo . . misit] Rectius fortasse emisit. Infra: nudos enim emiserat.

præfecto urbis senatus habitus triumphantem Quinctium, quo veniebat agmine, urbem ingredi jussit. ducti ante cur-
rum hostium duces: militaria signa prælata: secutus exer-
citus præda onustus. Epulæ instructæ dicuntur fuisse aut
omnium domos: epulantesque ²³ cum carmine triumphali
et ²⁴ sollemnibus jocis, comissantium modo, currum secuti
sunt. Eo die L. Mamilio Tusculano, adprobantibus cunctis,
civitas data est. Confestim se dictator magistratu abdicasset,
ni comitia M. Volscii falsi testis tenuissent: ea ne impedi-
rent tribuni, dictatoris obstitit metus. Volscius damnatus
Lanuvium in exsilium abiit. Quinctius sexto decimo die dictatura,
in sex menses accepta, se abdicavit. Per eos dies consul Nautius
ad Eretum cum Sabinis egregie pugnabat, ad vastatos agros
ea quoque clades accessit Sabinis. Minucio Fabius Quintus
successor in Algidum missus. Extremo anno agitatum de lege
ab tribunis est, sed, quia duo exercitus aberant, ne quid ferretur
ad populum, Patres tenuere. plebes vicit, ut quintum eosdem
tribunos crearent. Lupos visos in Capitolio ferunt a canibus
fugatos; ob id prodigium lustratum Capitolium esse. Hæc eo
anno gesta.

XXX. Sequuntur consules Q. Minucius, C. Horatius Pulvillus.
Cujus initio anni quum foris otium esset, domi seditiones
iisdem tribuni, eadem lex faciebat. ulteriusque ventum foret,
(adeo exarserant animis) ni, velut dedita opera, nocturno
inpetu Æquorum Corbione amissum præsidium nunciatum
esset. Senatui consules vocant, jubentur subitarium scribere
exercitum, atque in Algidum ducere. Inde, posito legis
certamine, nova de delectu contentio orta. ²⁵ Vincebaturque
consulare imperium tribunicio auxilio, quum alius additur
terror: Sabinum exercitum prædatum descendisse in agros
Romanos, inde ad urbem venire. Is metus perpulit, ut scribi
militem tribuni sinerent; non sine pactione tamen, ut, quoniam
ipsi quinquennium elusi essent, parvumque id plebi præsidium
foret, decem deinde tribuni plebis crearentur. Expressit hoc
necessitas Patribus. id modo exceperere, ne postea eosdem
tribunos juberent. Tri-

^ε animi Gron. Crev.

^ζ exorta Ead.

^η percudit Ead.

²³ *Cum carmine triumphali*] Militibus triumphum nomine cientibus, ut loquitur noster l. XLV. c. 38. sive sapius accinentibus *Io triumpho!* Vid. Hor. Od. IV. 2. et Epod. 9. Ovid. Trist. IV. 2. Tibull. II. 5.

²⁴ *Solennibus jocis*] Jocis in triumpho usitatis, quos militaris turbatum gestiens et gaudio lascivens, fundebat sive in devictos hostes, sive in duces suos, et ipsum nonnumquam

imperatorem. Vide infra IV. 53. et Sueton. Cæs. 49. et 51.

²⁵ *Vinebatur . . . consulare imperium tribunicio auxilio*] Vincebantur consules a tribunis. Observa hoc loco proprietatem verborum. Consulium imperium erat. Tribuni nec imperium, nec potestatem habebant, sed *auxilii lationem* adversus consules. Vid. supra II. 23. et nott. 23. et 24. ad II. 56.

Volscius falsus testis damnatus.

U. C. 297. A. C. 455. Q. Minucio, C. Horatio Coss.

Bella cum Æquis et Sabinis.

U. C. 297. bunicia comitia (ne id quoque post bellum, ut cetera, va-
 A. C. 453. num esset) extemplo habita. ²⁶ Tricesimo sexto anno a pri-
 mis tribunis plebis, decem creati sunt, ²⁷ bini ex singulis
 classibus. ²⁸ itaque cautum est, ut postea crearentur. Delec-
 tu deinde habito, Minucius, contra Sabinos profectus, non
 invenit hostem. Horatius, quum jam Æqui, Corbione in-
 terfecto præsidio, Ortonam etiam cepissent, in Algido pug-
 nat: multos mortales occidit: fugat hostem non ex Algido
 modo, sed a Corbione Ortonaque. Corbionem etiam diruit
 propter proditum præsidium.

U. C. 298. XXXI. Deinde M. Valerius, Sp. Virginius consules fac-
 A. C. 454. ti. ²⁹ Domi forisque otium fuit. annona propter aquarum
 M. Valerio, intemperiem laboratum est. ³⁰ De Aventino publicando lata
 Sp. Virgini- lex est. Tribuni plebis iidem refecti^b sequente anno, T.
 Coss. Romilio, C. Veturio consulibus, ³¹ legem omnibus concioni-
 U. C. 299. bus suis celebrabant. *Pudere se numeri sui nequidquam aucti,*
 A. C. 453. *refecti. Hi sequente—celebrant.* Gron. Crev.
 T. Romilio, ^b *refecti. Hi sequente—celebrant.* Gron. Crev.
 C. Veturio
 Coss.

²⁶ *Tricesimo sexto anno*] Exeunte, si numeretur duplex illud par consulum, omissum a Livio, de quo monuitur ad c. 39. l. II. Si eorum ratio non haberetur, hic annus esset tricesimus quintus incipiens, ut cuius patet numeranti a consulibus Sp. Cassio et Postumo Cominio, quorum in magistratu prius tribuni creati sunt.

²⁷ * *Bini ex singulis classibus*] In quinque classes distributus erat populus universus a Ser. Tullio. Vid. l. 43. supra.

²⁸ * *Itaque*] Et ita: scilicet decem tribuni, bini ex singulis classibus.

²⁹ *Domi . . . otium fuit*] Imo non medioeres contentiones, auctore Dion. ob legem quam de Aventino publicando Icilius ferebat.

³⁰ *De Aventino publicando*] Vidimus l. I. c. 33. Aventinum montem novis civibus e Politorio, Tellenis, Ficanaque datum, ut in eo scilicet habitarent. Sed nimirum illi aut eum non totum occupaverunt, aut in alia deinde loca commigraverunt: siquidem eum hoc tempore publicum populi Romani fuisse, atque etiam magna ex parte arboribus obsitum memorat Dion. l. X. De eo igitur Icilius tribunis plebis legem ferebat, ut, quæ privati jure parta possiderent, ea penes dominos manerent: quæ per vim aut fraudem occupassent, ea, restitutis ex arbitratorum sententia impensis, populo addicerentur, et cum ceteris, quæ publica mansissent, sine pretio plebi ad edificandum dividerentur. Quum consules

senatum tribunis non præberent, ut pro more Patres auctores fierent, antequam plebs in suffragium mitteretur; Icilius novo exemplo, quum antea tribuni semper de senatu cogendo potestatem integram consulibus reliquissent, consules ad subsellia tribunorum venire et senatum sibi præbere jussit. Inde ira et jurgia. Tandem tribunus vicit: lex comitiis centuriatis perlata est: totusque est annus in edificando Aventino absump- tus. Dion. l. X.

³¹ * *Legem omnibus concionibus suis celebrant*] Legis assiduum mentionem faciunt in omnibus suis ad populum orationibus. † Mirum profecto videri debet a Livio hic omissas esse cruentas prope tribunorum eum consulibus contentiones, et asperrimam Siceii Dentati adversus eosdem consules actionem pro lege agraria, quam tribuni revocabant. Vide apud Dion. l. X. luculentam ejus orationem, in qua se ipse commendans narrat se quadragesimum jam annum militantem, centum viginti pugnis interfuisse: vulnera quinque et quadraginta, adversa omnia, excepisse: virtutis ergo donatum fuisse quatuordecim coronis civicis, tribus muralibus, octo præliaribus, torquibus aureis tribus supra octoginta, armillis aureis sexaginta, hastis decem et octo, phaleris quinque et viginti. Cetera pete ex Dion. Siceium laudant quoque Val. Max. III. 2. et Plin. VII. 28.

si ea res acque suo biennio jaceret, ac toto superiore lustro jacu- U. C. 299.
isset. Quum maxime hæc agerent, trepidi nuncii ab Tus- A. C. 453.
 culo veniunt, Æquos in agro Tusculano esse. Fecit pudorem recens ejus populi meritum morandi auxilii: ³² ambo consules, cum exercitu missi, hostem in sua sede in Alcido inveniunt. Ibi pugnatum. supra septem millia hostium Victi. Equi.
 cæsa: alii fugati: præda parta ingens. Eam propter inopiam ærarii consules vendiderunt. Invidiæ tamen res ad exercitum fuit. ³³ ea denique ¹ tribunis materiam criminandi ad plebem consules præbuit. Itaque ergo, ut magistratu abiere, Sp. Tarpeio, A. Aterio consulibus, dies dicta est U. C. 300.
 Romilio ab ³⁴ C. Claudio Cicerone, tribuno plebis; Veturio A. C. 452.
 ab L. Alieno, ædile plebis. Uterque magna Patrum indignatione damnatus, Romilius ³⁵ decem millibus æris, Veturius Sp. Tarpeio,
 quindecim ^k. Nec hæc priorum calamitas consulum signiores novos fecerat consules. *et se damnari posse aiebant: et plebem, et tribunos legem ferre non posse.* Tum, abjecta lege, quæ promulgata consenuerat, tribuni lenius agere cum Patribus. *Finem tandem certaminum facerent. si plebeia leges displicerent, at illi communiter legum latores, et ex plebe, et ex Patribus, qui utrisque utilia ferrent, quæque æquandæ libertatis essent, sinerent creari.* Rem non adspernabantur Patres: *daturum leges neminem, nisi ex Patribus, aiebant.* Quum de legibus conveniret, de latore tantum discreparet; missi le- Legati
 gati Athenas Sp. Postumius Albus, A. Manlius, ³⁶ P. ¹ Sul- Athenas
 picus Camerinus; jussique inclitas leges Solonis describere, et aliarum Græciæ civitatum instituta, mores, juraque missi, legum
 noscere. causa.

XXXII. Ab externis bellis quietus annus fuit; quietior U. C. 301.
 insequens, P. Curiatio ^m et Sex. Quinctilio consulibus, perpetuo silentio tribunorum: quod primo legatorum, qui A- A. C. 451.
 thenas ierant, legumque peregrinarum expectatio præbuit; P. Curiatio,
 tilio Coss.

ⁱ ea denique l. eademque Crev. ^k quindecim millibus Gron. Crev. ¹ Ser. Crev.
^m Curiatio Gron.

³² *Ambo consules*] Quum tribuni delectum impedirent, senatus jussit patricios cum clientibus bellum per se ipsos adversus Æquos gerendum suscipere: iisque civibus, qui consulibus paruisent, propitios; qui eos deseruissent, iratos invocavit deos. Tum Siccius, de quo supra, sponte nomen dedit, atque etiam octingentos secum traxit voluntarios, quorum stipendia emerita erant: eum quibus ab infenso consule in apertam perniciem missus, malevolentiam ducis virtute effugit, præcipuumque victoriæ decus tulit. Vid. Dion. l. X.

³³ *Eademque*] Sic legi sensus posuit; et in hujus lectionis confirma-

tionem Modius et Gronovius singulos libros, nos omnes nostros allegamus. Vulgo *ea denique*.

³⁴ *C. Claudio Cicerone*] Ab Siccio Dentato, quem favor plebis ad tribunatum exexerat, accusatum esse Romilium Dionys. et Plin. auctores sunt.

³⁵ *X. millibus æris*] Id est, argenti maris Paris. 15. cum uncis 5. *XV. millibus*, maris 23. uncis tribus cum dimidia.

³⁶ *Ser. Sulpicium*] Libri edunt *P. Sulpicium*. Sed quum hos legatos viros consulares fuisse Dionysius affirmet, hic idem est Sulpicius, qui consul fuisse memoratur supra c. 10. Ibi autem prænomen habet *Ser.*

U. C. 301. deinⁿ duo simul mala ingentia exorta, fames pestilentiaque,
 A. C. 451. fœda homini, fœda pecori. Vastati agri sunt: urbs assidu-
 is exhausta funeribus; multæ et claræ lugubres domus.
 Flamen Quirinalis Ser. Cornelius mortuus; augur C. Ho-
 ratius Pulvillus: in cujus locum C. Veturium eo cupidinis,
 quia damnatus a plebe erat, augures legere. Mortuus con-
 sul Quinctilius, quatuor tribuni plebis. Multiplici clade
 U. C. 302. fœdatus annus. ab hoste otium fuit. inde consules C. Me-
 A. C. 450. neniens, P. Sestius Capitolinus. Neque eo anno quidquam
 C. Menenio, P. Sestio belli externi fuit. domi motus orti. Jam redierant legati
 Coss. cum Atticis legibus. eo intentius instabant tribuni, ut tan-
 dem scribendarum legum initium fieret. Placet creari de-
 cemviros sine provocatione, et ne quis eo anno alius magis-
 tratus esset. Admiserentur ne plebeii, controversia ali-
 quamdiu fuit. postremo concessum Patribus, modo ne³⁷ lex
 Icilia de Aventino,³⁸ aliæque sacratæ leges abrogarentur.

XXXIII. ³⁹Anno trecentesimo altero, quam condita
 Roma erat, iterum mutatur forma civitatis, ab consulibus
 ad decemviros, ⁴⁰quemadmodum ab regibus ante ad consu-
 les venerat, translato imperio. Minus insignis, quia non
 diuturna, mutatio fuit. læta enim principia magistratus ejus
⁴¹nimis luxuriavere. eo citius lapsa res est, repetitumque,
 duobus uti mandaretur consulum nomen imperiumque.

Decemviri
 creati.

ⁿ deinde Gron. Crev.

³⁷ *Lex Icilia de Aventino*] De qua supra ad e. 31.

³⁸ *Aliæque sacratæ leges*] Excipienda est lex sacrata de tribunis, quæ locum non habuit sub Decemviris, quibus administrantibus reipublicam nulli tribuni fuere. De sacratis legibus vid. not. 21. ad e. 33. l. II.

³⁹ *Anno trecentesimo altero*] Henr. Dodwellus Diss. X. de cyclis Romanorum, sect. 26. hic *altero* exponit *secundo*, putatque Decemviros anno trecentesimo secundo exente designatos esse, magistratum gessisse anno trecentesimo tertio. Sed non videtur pati Latinitas, ut *trecentesimus alter* intelligatur *trecentesimus secundus*. *Alter* quidem idem est interdum ac *secundus*, sed ita ut numerus qui designatur per vocem *alter*, proxime semper sequatur eum numerum cui conjungitur. Sic *alter ab illo, unus et alter*. Sic infra IX. 34. *En illius Appii progenies, qui Decemvir in omnium creatus, altero anno se ipse creavit; tertio, nec ab se, nec ab ullo creatus* &c. Igitur annus *trecentesimus alter*, sive *alter a trecentesimo*, est profecto trecentesimus primus. Et frustra nobis objiceretur rationes annorum

exactorum, et eorum qui sequuntur, aliud postulare. Præterquam quod enim in ea re aliqua est difficultas, ut videre quis poterit in notis ad II. 16. et 39. et ad IV. 7. nunquam nobis persuadebimus ita diligentem et religiosum in numerandis annis fuisse Livium, ut omnia sibi plane et ad amussim convenient. Nihil tamen mutavimus in annis qui ad marginem apponuntur ex sententia Dodwelli, ne totam chronologicam ejus rationem, quæ alioquin sat belle se habet, perturbaremus.

⁴⁰ *Quemadmodum ab regibus ante ad consules venerat*] Ultimum verbum reducat, et contentis ab imperio aliquo emendatore assuti speciem referi. Quid enim desideres in hac oratione? *Ab consulibus ad Decemviros, quemadmodum ab regibus ante ad consules, translato imperio*. Facile est in penultimo membro supplere *translatum fuerat*.

⁴¹ *Nimis luxuriavere*] Vertere se in illam, quæ prospera comitari solet, lasciviam, insolentiam, fastum. Hæc enim censura cadit in Decemviros, qui a bonis et laustis initiis cito degeneraverunt.

Decemviri creati Ap. Claudius, T. Genucius, P. Sestius, L. U. C. 302.
 Veturius, C. Julius, A. Manlius, Ser. Sulpicius, P. Curia- A. C. 450.
 tius, T. Romilius, Sp. Postumius. Claudio et Genucio,
 quia designati consules in eum annum fuerant, pro honore
 honos^o redditus: et Sestio alteri consulum prioris anni,
 quod eam rem collega invito ad Patres retulerat. His U. C. 303.
 proximi habiti legati tres^o, qui Athenas ierant. simul ut A. C. 449.
 pro legatione tam longinqua præmio esset honos: simul
 peritos legum peregrinarum ad condenda nova jura usui
 fore credebant. Supplevere ceteri numerum. Graves quo-
 que ætate electos novissimis suffragiis ferunt, quo minus
 ferociter aliorum scitis adversarentur. Regimen totius ma-
 gistratus penes Appium erat favore plebis. adeoque novum
 sibi ingenium induerat, ut plebicola repente omnisque auræ
 popularis captator evaderet, pro truci sævoque insectatore
 plebis. Decimo die jus populo singuli reddebant. eo die
⁴² penes præfectum juris fascēs duodecim erant: ⁴³ collegis
 novem singuli accensi adparebant. ⁴⁴ et in unica concordia
 inter ipsos (qui consensus privatis interdum inutilis esset)
 summa adversus alios æquitas erat. Moderationis eorum
 argumentum exemplo unius rei notasse, satis erit. Quum
 sine provocatione creati essent, defosso cadavere domi
 apud P. Sestium, patriciæ gentis virum, invento, prolato-
 que in concionem, in re juxta manifesta atque atroci, C.
 Julius decemvir diem Sestio dixit, et accusator ad populum
 exstitit, cujus rei judex legitimus erat: ⁴⁵ decessitque jure
 suo, ut dentum de vi magistratus populi libertati adjiceret.

Decemviro-
rum an-
nus I.

Initio mo-
derati de-
cemviri.

XXXIV. ⁴⁶ Quum promptum hoc jus velut ex oraculo
 incorruptum pariter ab his summi infimique ferrent, tum
 legibus condendis opera dabatur: ingentique hominum ex-
 spectatione propositis decem tabulis, populum ad concio-
 nem advocaverunt: et, *quod bonum, faustum, felixque rei-*
publicæ, ipsis, liberisque eorum esset, ire, et legere leges proposi-
tas jussere. Se, quantum decem hominum ingenis provideri-
 Decem ta-
bularum le-
gem fe-
runt.

^o honor Gron. Crev.

^p legati tres habiti Ead.

⁴² * Penes præfectum juris] Penes
 eum Decemvirum qui juri dicendo
 præfectus erat.

⁴³ * Collegis novem singuli accensi
 apparebant] Unusquisque ceterorum
 Decemvirorum unum accensum ha-
 bebant, qui ad sua jussa præsto esset.
 Accensum Gallice possumus interpre-
 tari huissier.

⁴⁴ Et in unica] Et quum Decem-
 viri mira inter se concordia agerent,
 quæ magistratum concordia interdum
 privatis exitiosa esse posset,
 summam adversus alios æquitatem
 retinebant.

⁴⁵ Decessitque jure suo] Omnes
 libri nostri addunt præpositionem *ex*
jure. Fortasse *de jure*: ut Cic. pro
 Sex. Roscio, n. 71. *de meo jure dece-*
dam.

⁴⁶ Quum promptum] Quum sum-
 mi pariter infimique ab his accipie-
 bant hoc jus promptum, i. e. para-
 tum quodammodo, quod omnibus si-
 ne mora pateret, idemque incorrup-
 tum, velut ex oraculo prolatum, sive
 depromptum: tum præterea legibus
 condendis operam dabant Decemviri.
 De particulis *quam, tum* vid. not. 48.
 ad c. 21. l. 1.

U. C. 303. *potuerit, omnibus summis infimisque jura æquasse. plus pollere*
 A. C. 449. *multorum ingenia consiliaque. Versarent in animis secum*
unamquamque rem, agitent deinde sermonibus: atque in me-
dium, quid in quaque re plus minusve esset, conferrent. Eas
leges habiturum populum Romanum, ⁴⁷ quas consensus omnium
non jussisse latas magis, quam tulisse, videri posset. Quum
ad ruinosos hominum de unoquoque legum capite edito sa-
tis correctæ viderentur, centuriatis comitiis decem tabula-
rum leges perlatæ sunt: qui nunc quoque, in hoc inmensio
aliarum super alias acervatarum legum cumulo, fons omnis
publici privatique est juris. Vulgatur deinde rumor, duas
deesse tabulas; quibus adjectis, absolvi posse velut corpus
omnis Romani juris. Ea exspectatio, quum dies comitiorum
adpropinquaret, desiderium decemviro iterum creandi
fecit. Jam plebs, præterquam quod consulum nomen,
haud secus quam regum, perosa erat, ne tribuniciam qui-
dem auxilium, ⁴⁵ cedentibus in vicem adpellatione decemviri-
ris, quærebat.

Iterum creantur decemviri.

XXXV. Postquam vero comitia decemviris creandis in
⁴⁹ trinum nundinum indicta sunt; ⁵⁰ tanta exarsit ambitio,
 ut primores quoque civitatis (metu credo, ne tanti possessio
 imperii, vacuo ab se relicto loco, haud satis dignis pateret)
 prensarent homines; honorem, summa ope a⁹ se inpugnatum,
 ab ea plebe, cum qua contenderant, suppliciter petentes.
⁵¹ Demissa jam in discrimen dignitas, ea ætate, isque
 honoribus actis, stimulabat Ap. Claudium. nescires, utrum

Ap. Claudii ambitio.

⁹ ab Gron. Crev.

⁷ eisque Eaed.

⁴⁷ * *Quas consensus omnium, non jussisse latas magis, quam tulisse*] Ferre leges, magistratum erat; jubere, populi. Hic Decemviri volunt leges novas, non juberi solum a populo universo, sed quodammodo ferri. Non enim illis satis est consulere populum, utrum accipiat nunc leges, quales ipsi eas edidit; sed et earum sensum ac verba dirigi ac finire volunt ex consensu omnium.

⁴⁸ *Cedentibus invicem*] Cedentibus sibi mutuo Decemviris in appellatione, i. e. si quis sese ab aliquo ex iis læsum ratus, collegam ejus appellaret.

⁴⁹ *Trinum nundinum*] Trinum nundinum, sive trinundinum, erat id temporis spatium intra quod ter nundinæ agebantur. Nundinæ autem nono quoque die, unde etiam traxere nomen, recurrerant: ut rustici, octo diebus agris operati, nono die in urbem vendendi mercandique causa commearent. Igitur comitia, sive

legibus rogandis, sive judiciis exercendis, sive creandis magistratibus, trinundino ante indici solebant, ut rustici, qui non fere in urbem, nisi nundinis, veniebant, rem versare animis et expendere, spatio dato, possent, antequam in suffragium mitterentur.

⁵⁰ * *Tanta exarsit ambitio*] Tantum certamen, tantus fuit ardor petendi honoris. Sedulo distingue *ambitionem* ab *ambitu*. *Ambitus* erimen est, et designat pravas legibusque vitatas vias affectandi alicujus magistratus vel imperii. *Ambitio* desiderium honorum indicat, sed innoxium ac legitimum.

⁵¹ *Demissa*] Ap. Claudium cura quædam et sollicitudo stimulabat, quum videret clarissimos viros, ea ætate, eisque honoribus actis, demittere in discrimen dignitatem suam. Ceterum hoc loco recte jussit legi *Gronovius demissa pro dimissa*.

inter decemviros, an inter candidatos, numerares. Propior U. C. 303.
interdum petendo, quam gerendo, magistratui erat. cri- A. C. 449.
minari optimates, extollere candidatorum levissimum quem-
que humillimumque. ipse medius inter tribunicios Duilios
Iciltiosque in foro volitare, per illos se plebi venditare: do-
nec collegæ quoque, qui unice illi dediti fuerant ad id tem-
pus, coniecere in eum oculos, mirantes quid sibi vellet.
Adparere, nihil sinceri esse; *Profecto haud gratuitum in
tanta superbia comitatem fore. nimum* ⁵² *in ordinem se ipsum
cogere, et vulgari cum privatis, non tam properantis abire ma-
gistratu, quam tiam ad continuandum magistratum quærentis,
esse.* Propalam obviam ire cupiditati parum ausi, obsecun-
dando mollire inpetum adgrediuntur. comitorum illi ha-
bendorum, quando minimus natus sit, munus consensu in-
jungunt. Ars hæc erat, ne semet ipse creare posset; quod
præter tribunos plebis (et id ipsum pessimo exemplo) nemo
umquam fecisset. ille enimvero, quod bene vertat, habitum
se comitia professus, impedimentum pro occasione ar-
ripuit. dejectisque honore ⁵³ per coitionem duobus Quinc-
tiis, Capitolino et Cincinnato, et patruo suo C. Claudio,
constantissimo viro in optimatum caussa, et aliis ejusdem
fastigii civibus, nequaquam splendore vitæ parcs decemvi-
ros creat: se in primis, quod haud secus factum improba-
bant boni, quam nemo facere ausurum crediderat. Creati
cum eo M. Cornelius Maluginensis, M. Sergius, L. Mi-
nucius, Q. Fabius Vibulanus, ⁵⁴ Q. Pætilius *, T. Antonius
Merenda, K. Duilius, Sp. Oppius Cornicen, M'. Rabuleius.

XXXVI. Ille finis Appio alienæ personæ ferendæ fuit. suo
jam inde vivere ingenio cœpit, novosque collegas jam prius,
quam inirent magistratum, in suos mores formare. Quoti-
die coibant remotis arbitris: inde inpotentibus instructi
consiliis, quæ secreto ab aliis coquebant, jam haud dissimu-
lando superbiam, ⁵⁵ rari aditus, conloquentibus difficiles, ad
Idus Maias rem perduxere. Idus tum Maiæ sollemnes U. C. 304.
ineundis magistratibus erant. Initio igitur magistratus pri- A. C. 448.
mum honoris diem denunciatione ingentis terroris insignem
fecere. nam quum ita priores decemviri servassent, ut unus Decemvi-
rorum an-
nus II.

* *Pætilius Gron. Crev.*

⁵² *In ordinem seipsum cogere]* Se-
parem quodammodo ceteris e vulgo fa-
cere. Potestate sua supra ceteros
eminebat, et extra ordinem reliquo-
rum positus erat Appius. Vulgando
se cum privatis, sese redigît quodam-
modo in ordinem, e quo suus eum
magistratus eximebat.

⁵³ *Per coitionem]* Coeundo cum
ceteris candidatis adversus ingratos
sibi competitores. Olim hic legeba-

tur *concionem*. Emendavit verissi-
me Sigonius, quamvis repugnantibus
libris.

⁵⁴ *Q. Pætilius ... Cæso Duilius,
Sp. Oppius Cornicen]* Hos plebeios
fuisse tradit Dionysius.

⁵⁵ *Rari aditus]* Hæ voces acci-
piendæ sunt in patrio casu. Vult
Livius novos Decemviros fuisse *rari
aditus*.

U. C. 304.
A. C. 442.
Decemvirorum insolentia et tyrannis.

fascēs haberet, et hoc insigne regium in orbem, suam cuiusque vicem, per omnes iret, subito omnes cum duodenis fascibus proliere. Centum viginti lictores forum impleverant, et fascibus secures inligatas præferebant. ⁵⁶ nec adinuisse demi securim, quum sine provocatione creati essent, interpretabantur. Decem regum species erat, multiplicatusque terror non infimis solum, sed primoribus Patrum, ratis cædis causam ac principium quæri. ut, si quis memorem libertatis vocem aut in senatu aut in populo misisset, statim virgæ securesque etiam ad ceterorum metum expedirentur. Nam, præterquam quod in populo nihil erat præsidii, sublata provocatione, ⁵⁷ intercessionem quoque consensu sustulerant: quum priores decemviri adpellatione collegæ corrigi reddita ab se jura tulissent; et quædam, quæ sui iudicii videri possent, ad populum rejecissent. Aliquamdiu æquatus inter omnes terror fuit: paullatim totus vertere in plebem cœpit. Abstinebatur a Patribus: in humiliores ⁵⁸ libidine crudeliterque consulebatur: hominum, non causarum, toti erant; ut apud quos gratia vim æqui haberet. Judicia domi conflabant, pronuntiabant in foro. Si quis collegam adpellasset, ab eo, ad quem venerat, ita discedebat, ut pœniteret, non prioris decreto stetisse. Opinio etiam sine auctore exierat, non in præsentis modo temporis eos injuriam conspirasse, sed fœdus clandestinum inter ipsos jurejurando ictum, ne comitia haberent, perpetuoque decemviratu possessum semel obtinerent imperium.

XXXVII. Circumspectare tum patriciorum vultus plebei, et ⁵⁹ inde libertatis captare auram, unde servitutem timendo in eum statum rempublicam adduxerant. Primores Patrum odisse decemviros, odisse plebem: nec probare,

* *decedebat Gron.*

⁵⁶ * *Nec adinuisse demi securim. . . interpretabantur*] Consuetudo erat jam inde a Valerio Publicola tradita, ne secures fascibus inligatæ præferrentur in urbe consulibus. Sed id Decemviri ideo factum esse dicebant, quod a consulibus provocare ad populum liceret. Unde, quum ipsi sine provocatione creati essent, interpretabantur, id est, interpretando nuntium hujus consuetudinis, stantibus ea se non teneri, nec ullam esse rationem cur demerent e fascibus secures.

⁵⁷ * *Intercessionem a . . . consensu sustulerant*] Omnes nostri *consensus sustulerant*: ut verum videntur quod habent Andreas et Campanus, *consensus sustulerat*. Scisus est: quum

inter se consentirent, et, quidquid ab uno decretum foret, omnes tuerentur, sublata erat intercessio; illorum injuriis qui intercederet et obsisteret, nemo erat. Imo, ut infra habetur, *si quis collegam adpellasset, ita discedebat, ut pœniteret non prioris decreto stetisse*.

⁵⁸ * *Libidine*] Pro libidine, ita ut facerent quidquid ipsis liberet, nulla juris aut æquitatis habita ratione.

⁵⁹ * *Inde libertatis captare auram, unde*] A patriciis servitutem dum timet plebei, statum rei publicæ mutari voluerant, Decemviralemque potestatem institui. Nunc ab iisdem offerri sibi dulcem restituendam libertatis spem intenti expectant.

quæ fierent; et credere, haud indignis accidere. avide ru- U. C. 307.
 endo ad libertatem ⁶⁰ in servitutem elapsos ^a juvare nolle; A. C. 442.
 cumulare quoque injurias, ut tædio præsentium consules
 duo tandem et status pristinus rerum in desiderium veniant.
 Jam et processerat pars major anni, et duæ tabulæ legum ^{Duæ tabulæ}
 ad prioris anni decem tabulas erant adjectæ: nec quidquam ^{prioribus X.}
 jam supererat, si hæc quoque leges centuriatis comitiis per- ^{addita.}
 latae essent, cur eo magistratu reipublicæ opus esset. ⁶¹ Ex-
 spectabant, quam mox consulibus creandis comitia edicerentur.
 Id modo plebes agitabat, quoniam modo tribuniciam
 potestatem, munimentum libertati, rem intermissam, repa-
 rarent. Quum interim mentio comitorum nulla fieri, et
 decemviri, qui primo tribunicios homines, quia id populare
 habebatur, circum se ostentaverant plebei ^b, patriciis juve-
 nibus sepserant latera. eorum catervæ tribunalia obsede-
 rant. Hi ⁶² ferre, agere plebem plebisque res; ⁶³ quum
 fortuna, qua quidquid cupitum foret, potentioris esset. Et
 jam ne tergo quidem abstinerebatur: virgis cædi, alii securi
 subijci; et, ne gratuita crudelitas esset, bonorum donatio
 sequi domini supplicium. Hac mercede juvenus nobilis
 corrupta non modo non ire obviam injuriæ, sed propalam
 licentiam suam malle, quam omnium libertatem.

XXXVIII. Idus Maiæ venere. Nullis subrogatis ma- U. C. 305.
 gistratibus, privati pro decemviris, neque animis ⁶⁴ ad impe- A. C. 447.
 rium inhibendum imminutis, neque ⁶⁵ ad speciem honoris ^{Decemvi-}
 insignibus, prodeunt. id vero regnum haud dubie videri. ^{rorum au-}
 Deploratur in perpetuum libertas; nec vindex quisquam ^{nus III.}
 existit, aut futurus videtur. nec ipsi solum desponderant ani-
 mos, sed contemni cœpti erant a finitimis populis: ⁶⁶ imperi-
 umque ibi esse, ubi non esset libertas, indignabantur. Sabini ^{Sabini}
 magna manu incursionem in agrum Romanum fecere. late- ^{agrum}
 que populati, quum hominum atque pecudum inulti prædas ^{Rom. po-}
 egissent, recepto ad Eretum, quod passim vagatum erat, ^{pulatur.}
 agmine, castra locant, spem in discordia Romana ponentes,
 eam impedimentum delectui fore. Non nuntii solum, sed

^a lapsos Crev.

^b plebi Gron. Crev.

⁶⁰ In servitutem lapsos] Sic edidit Campanus: melius quam, ut vulgo, elapsos.

⁶¹ * *Expectabant quam mox*] Prope diem futurum credebant ut. . . Diceremus Galli, *ils n'attendoient que le moment.*

⁶² * *Ferre, agere*] Diripere. Vid. not. ad XXII. 3. infra.

⁶³ *Quum fortuna, qua*] Locus corruptus, quem varii varie tentarunt, nemo efficaciter sanavit. Tolerabilis videtur Dujatii conjectura: *Hi ferre,*

agere plebem, plebisque res fortunasque: quidquid cupitum foret, potentioris esse.

⁶⁴ *Ad imperium inhibendum*] Exercendum; ad utendum imperio in eos qui resisterent. Sic infra: *imperioque inhibendo in paucos præferocis animi: et alibi sæpius.*

⁶⁵ * *Ad speciem*] Ad pompam et ostentationem.

⁶⁶ *Imperiumque*] Legit Perizonius, *imperium qui.* Vid. not. 29. ad IV. 17. infra.

U. C. 305. per urbem agrestium fuga trepidationem iniecit. Decem-
 A. C. 447. viri consultant, quid opus facto sit. destitutus inter Patrum
 Equi Tusculanum. et plebis odia addidit^y terrorem insuper alium fortuna. Æ-
 qui alia ex parte castra in Algido locant: depopulatumque
 inde excursionibus Tusculanum agrum legati ab Tusculo,
 præsidium orantes, nunciant. Is pavor perpulit^z decemvi-
 ros, ut senatum, simul duobus circumstantibus urbem bellis,
 consulerent. citari jubent in curiam Patres, haud ignari,
 quanta invidiæ immineret tempestas: omnes vastati agri
 periculorumque imminentium causas in se congesturos, ten-
 tationemque eam fore abolendi sibi magistratus, ni consensu
 resisterent, imperioque inhibendo acriter in paucos præfero-
 cis animi, conatus aliorum comprimerent. Postquam audita
 vox in foro est præconis, Patres in curiam ad decemviros
 vocantis; velut nova res, quia intermiserant jamdiu morem
 consulendi senatus, mirabundam plebem convertit, *quidnam
 incidisset, cur ex tanto intervallo rem desuetam usurparent.
 Hostibus belloque gratiam habendam, quod solitum quidquam
 libera civitatis fieret.* Circumspectare omnibus fori partibus
 senatorem, raroque usquam noscitare: curiam inde ac soli-
 tudinem circa decemviros intueri; ⁶⁷ quum et ipsi invisum
 consensu^a imperium, et plebs, quia privatis jus non esset
 vocandi senatum, non convenire Patres interpretarentur;
⁶⁸ jam caput fieri libertatem repetentium, si se plebs comi-
 tem senatui det, et, quemadmodum Patres vocati non coë-
 rant in senatum, sic plebs abnuat delectum. Hæc fremunt^b
 plebes. Patrum haud fere quisquam in foro, in urbe rari
 erant. indignitate rerum cesserant in agros; ⁶⁹ suarumque
 rerum erant, amissa publica: tantum ab injuria se abesse
 rati, quantum a^c cœtu congressuque inpotentium domino-
 rum se amovissent. Postquam citati non conveniebant,
 dimissi circa domos adparitores, simul ⁷⁰ ad pignora capi-

^y addit Gron. Crev.

^z percudit Ead.

^a consensu invisum Ead.

^b frembat Ead.

^c e Ead.

⁶⁷ *Quum et ipsi*] Quum et ipsi Decemviri interpretarentur suum imperium invisum esse consensu; i. e. hujus solitudinis causam esse judicarent, quod imperium suum omnibus omnino invisum esset: et plebs interpretaretur, ideo non convenire Patres, quia...

⁶⁸ *Jam caput fieri*] Jam, dum delectant senatores imperium Decemvirale, dari quodammodo caput repetentibus libertatem, omniaque bene cessura, si se plebs comitem senatui det. Sæpe ante particulas *si*, aut *nisi*, suppleri oportet aliquid orationis membrum ex sensu et mente scri-

bentis. Sic I. II. supra, c. 9. *Satis libertatem ipsam habere dalecedinis, nisi... regna reges defendant.*

⁶⁹ *Suarum... rerum erant, amissa publica*] Amissa reipublicæ possessione, quam pro libidine vexabant Decemviri, solummodo privatarum rerum suarum curam gerebant.

⁷⁰ *Ad pignora capienda*] Senatores oportebat in curiam ad edictum magistratus convenire. Quod si facere neglexissent, multa iis dicebatur. Eam ut solvere cogerentur, pignora ab iis auferebantur: qua, si multa soluta non esset, eadebantur, id est, vendebantur. Hujus moris iusigne

enda, sciscitandumque, num consulto detrectarent? referunt, senatum in agris esse. Lætius id decemviris accidit, quam si præsentibus detrectare imperium referrent. Jubent adcirci omnes, senatumque in diem posterum edicunt; qui aliquanto spe ipsorum frequentior convenit. quo facto proditam a Patribus plebs libertatem ratâ, quod iis, qui jam magistratu abissent, privatisque, si vis abesset, tanquam jure cogentibus, senatus paruiisset.

XXXIX. Sed magis obedienter ventum in curiam est^b, Aspere sententiæ in decemviris. quam⁷¹ obnoxie dictas sententias accepimus. L. Valerium Potitum, proditum memoriæ est, ⁷² post relationem Ap. Claudii, priusquam ordine sententiæ rogarentur, postulando ut de republica liceret dicere, prohibentibus minaciter decemviris, proditurum se ad plebem denunciarent, tumultum excivisse. Nec minus ferociter M. Horatium Barbatum isse in certamen, *Decem Tarquinius* adpellantem, admonentemque, *Valerius et* ⁷³ *Horatiiis ducibus pulsos reges.* ⁷⁴ *Nec nominis homines tum pertæsum esse; quippe quo Jovem adpellari fas sit, quo Romulum conditorem urbis, deinceps reges adpellatos, quod sacris etiam, ut sollemne, retentum sit. Superbiam violentiamque tum perosos regis. quæ si* ⁷⁵ *in rege tum eodem, aut in filio regis, ferenda non fuerint, quem laurum in tot privatis? Viderent, ne, vetando in curia libere homines loqui, extra curiam etiam moverent vocem. neque se videre, qui sibi minus privato ad concionem populum vocare, quam illis senatum cogere, liceat. Ubi vellent, experirentur,* ⁷⁶ *quanto ferocior dolor libertate sua vindicanda, quam cupi-*

^b est del. Gron Crev.

^c add. in Eæd.

exemplum vid. apud Cic. Phil. I. n. 11. et n. 12.

⁷¹ * *Obnoxie*] Timide, tanquam ab humiliter servientibus.

⁷² * *Post relationem Ap. Claudii*] Postquam Ap. Claudius retulit, quibus de rebus deliberari oporteret. *Referre* est verbum proprium de eo qui aliquod proponit, de quo sententiam dici velit.

⁷³ *Horatiiis ducibus pulsos reges*] Ex Livii historia non satis patet, quo jure Horatii se pellendis urbe regibus duces fuisse prædicare possint. At Dion. tradit M. Horatio auctore defecisse exercitum a Superbo: et eodem iterum consule Porsenam, qui Tarquinius in patriam restituendos susceperat, coactum esse re infecta discedere. Vid. Dion. l. IV. et V.

⁷⁴ *Nec nominis homines tum pertæsum esse*] Quidam scripti, *nomen*. Noster Sorbonicus, ut et unus e Gronovianis, ambiguus: *nomen is*, incerto

librario, utrum *nomen* an *nominis* scribendum esset. Legit Gronovius: *nec nomen homines tum pertæsum esse*.

⁷⁵ *In rege tum eodem, aut in filio regis*] Possumus quidem exponere, in hoc eodem rege, cujus modo mentio facta est, aut in Sexto ejus filio. Sed *in eodem* hoc modo intellectum, et supervacuum omnino est, et fortasse parum Latine dictum. Quid, si legamus? *in rege tum eodem et filio regis*: id est, in eo qui simul et rex esset, et regis (Tarquiniij Prisci) filius.

⁷⁶ *Quanto ferocior*] Plurique et scripti, et vet. editi, inter quos Andreas et Campanus, *fortior*: quod mutari nihil attinebat. Illud majoris deliberationis est, quod hanc e suis fere omnibus scriptis, quibus succurrunt nostri, lectionem affert Gronovius: *quanto fortior dolor libertate sua vindicanda, quam cupiditas injusta dominatione, esset*. Id durum fortasse abruptumque multis videbitur, sup-

U. C. 305. *ditas*^d *injusta dominatione, esset*^e. *De bello Sabino eos referre;*
 A. C. 447. *tamquam majus ullum populo Romano bellum sit, quam cum*
is, qui, legum ferendarum causa creati, nihil juris in civitate
reliquerint; qui comitia, qui annuos magistratus, qui vicissitudi-
nem imperitandi (quod unum exæquanda sit libertatis) sustule-
runt; qui privati fasces et regiam imperium habeant. Fuisse,
regibus exactis, patricios magistratus creatos^f; *postea, post seces-*
sionem plebis, plebeios. Cujus illi partis essent, rogitare? Po-
pulares? quid enim eos per populum egisse? Optimates? qui
anno jam prope senatum non habuerint; tunc ita habeant, ut
de republica loqui prohibeant? Ne nimium in metu alieno spei
ponerent. graviora, quæ patiantur, videri jam hominibus, quam
quæ metuant.

XL. Hæc vociferante Horatio, quum decemviri⁷⁷ nec iræ nec ignoscendi modum reperirent, nec, quo evasura res esset, cernerent; C. Claudii, qui patruus Appii decemviri erat, oratio fuit precibus, quam jurgio, similis, orantis per sui fratris parentisque ejus manes; *Ut civilis potius societatis, in qua natus esset, quam fæderis, nefarie icti cum collegis, meminisset. multo id magis se illius causa orare, quam reipublicæ. Quippe rempublicam, si a volentibus nequeat, ab incivili jus expetituram. Sed ex magno certamine magnus excitari ferme iras; earum exitum se horrere.* Quum aliud, præterquam de quo retulissent, decemviri dicere prohiberent, Claudium interpellandi verecundia fuit. Sententiam igitur peregit, nullum placere senatusconsultum fieri. Omnesque ita accipiebant, privatos eos a Claudio judicatos: multique ex consularibus verbo adsensi sunt. Alia sententia, asperior in speciem, vim minorem aliquanto habuit, quæ patricios coire ad prodendum interregem jubebat.⁷⁸ censendo enim, quoscumque magistratus esse, qui senatum haberent, judicabat; quos privatos fecerat auctor nullius senatusconsulti faciendi. Ita labante jam causa decemvirorum, L. Cornelius Maluginensis, M. Cornelii decemviri frater, quum ex consularibus ad ultimum dicendi locum consulto servatus esset, simulando curam belli, fratrem collegasque ejus tuebatur: *quoniam fato incidisset, mirari se dicitans, ut decem-*

L. Corne-
lius decem-
virostue-
tur.

^d inser. in Gron. Crev. ^e esset l. retinenda esset Eæd. ^f magistratus creatos: l. magistratus,—Gron. magistratus:—Crev.

primi præpositionem in, et ad vindicanda in altero orationis membro intelligi. Fecit tamen consensus MSS. ut rem silentio transmittere non sustineremus.

⁷⁷ *Nec iræ, nec ignoscendi modum]* Nec quatenus exere re iras, nec quatenus patientia uti deberent.

⁷⁸ *Censendo enim]* Quum enim

hujus alterius sententiæ auctores censerent aliquid, aliquid decernerent; judicabant eos, qui senatum haberent, esse quoscumque, seu qualescumque magistratus. Vult Livius eos, qui nullum senatusconsultum faciendum esse dicebant, nihil censuisse. Et sane nihil censere dici potest is, qui nihil fieri censet

viros, qui decemviratum petissent, ⁷⁹ aut socii, aut hi maxime U. C. 305.
 obpugnarent? aut quid ita, quum per tot menses vacua civitate A. C. 447.
 nemo, justine magistratus summæ rerum præessent, controver-
 siam fecerit: nunc demum, quum hostes prope ad portas sint,
 civiles discordias serant: nisi quod in turbido minus perspi-
 cuum fore putent, quid agatur. Ceterum neminem, majore
 cura occupatis animis, ⁸⁰ verum esse, præjudicium rei tantæ
 adferre. Sibi placere, de eo, quod Valerius Horatiusque ante
 Idus Maias decemviros abisse magi tratu insimulent, bellis,
 quæ immineant, perfectis, republica in trunquillum redacta,
 senatu disceptante, agi: et jam nunc ita se parare Ap. Clau-
 dium, ut comitionum, quæ decemviris creandis decemvir ipse
 habuerit, sciât sibi rationem reddendam esse, utrum in unum
 annum creati sint, an donec leges, quæ deessent, perferrentur.
 In præsentia omnia præter bellum omitti placere: cujus s. f. so
 famam vulgatam, vanaque non nuncios solum, sed Tusculano-
 rum etiam legatos, adtulisse putent, speculatores mittendos
 censere, qui certius explorata referant. Sin fides et nunciis et
 legatis habeatur, delectum primo quoque tempore huberi; decem-
 viros, quo cuique eorum videatur, exercitus ducere; nec rem
 aliam præverti.

XLI. ⁸¹ In hanc sententiam ut discederetur, juniores Pa-

⁷⁹ Aut socii, aut hi maxime] Sensus horum verborum perquam obscurus est. Non satis enim intelligitur, qui sint hi socii, aut quorum socii, nec quinam designentur in tertio partitionis membro, aut hi maxime. Legi fortasse posset aut soli, aut hi maxime. Miratur M. Cornelius, quod ii qui Decemviratum petissent, aut soli, aut vehementissime præter ceteros omnes, Decemviros oppugnent. Nempe asperriam sententiæ, quæ nullum senatusconsultum fieri jubebat, auctor erat C. Claudius, qui petierat Decemviratum. Et Quintios quoque Cincinnatum et Capitolinum, quos supra dejectos honore ab Appio memoravit Livius, nominatim numerat Dionysius inter eos, qui Decemviros hic insectantur et impugnant.

⁸⁰ Verum] Æquum. Non æquum esse, dum majore cura occupantur animi, quemquam de re tanta præjudicare. Præjudicium est id quod prius judicatum, aliquod momentum affert ad futurum judicium.

⁸¹ In hanc sententiam ut discederetur] Ut in hanc sententiam senatusconsultum fieret. Verbum discedere hac in re propriam æ soleenne est. Nimirum in hunc modum senatus-

consulta fiebant. Is magistratus qui ad senatum de re aliqua retulerat, rogatis sententiis, eam quam ipse magis e republica ducebat, primam pronuntiabat. Tum, ut senatus judicaret, his verbis utebatur: "Qui hoc censetis, illuc transite: qui alia omnia, in hanc partem." Tum igitur fiebat *discessio*: et senatores in hanc illamve partem *discedebant*, sive transibant, prout hæc aut illa iis sententia placuerat. Itaque ad senatusconsultum omnia *discessione* opus erat: et in omni senatusconsulto verbi *discedere* usus est. Vocabant tamen propria et peculiari appellatione senatusconsultum *per discessionem* factum, id quod non rogatis neque dictis sententiis, in re scilicet vel clara indubitataque, vel levi et tralatitia, statim transeuntibus in unam partem senatoribus omnibus, aut longe majore parte, fiebat. Ex illo deliberandi more pendet hæc locutio *pedibus ire in sententiam*: quum scilicet, sive unus aliquis, sive plures, sive omnes, non voce et oratione sententiam exponerent; sed solo pedum motu, transeundo scilicet in hanc illamve partem, censerent. Hæc fere Manut. libro de senatu Rom.

U. C. 305. trum evincebant. ⁸² Ferociores iterum coorti Valerius Horatiusque vociferari, *ut de republica liceret dicere, dicturos ad populum, si in senatu per factionem non liceat. Neque enim sibi privatos, aut in curia, aut in concione, posse ob stare; neque se imaginariis fascibus eorum cessuros esse.* Tum Appius, jam prope esse ratus, ut, ni violentiæ eorum pari resisteretur audacia, victum imperitum esset: ⁸³ *Non erit melius, inquit, nisi de quo consulimus, vocem misisse.* et ad Valerium, negantem ⁸⁴ se privato reticere, lictorem accedere jussit. Jam Quiritium fidem implorante Valerio a curiæ limine, L. Cornelius complexus Appium, ⁸⁵ non cui simulabat consulendo, diremit certamen, factaque per Cornelium Valerio dicendi gratia, quæ vellet, quam libertas non ultra vocem excessisset, decemviri propositum tenuere. Consulares quoque ac seniores ab residuo tribunicie potestatis odio, cujus desiderium plebi multo acrius, quam consularis imperii, rebantur esse, prope malebant postmodo ⁸⁶ ipsos decemviros voluntate abire magistratu, quam invidia eorum exurgere rursus plebem. si leniter ducta res sine populari strepitu ad consules redisset, aut bellis interpositis, aut moderatione consulum in imperiis exercendis, posse in oblivionem tribunorum plebem adduci. Silentio Patrum edicitur delectus, juniores, quum sine provocatione imperium esset, ad nomina respondent. legionibus scriptis, ⁸⁷ inter se decemviri comparabant, quos ire ad bellum, quos præesse exercitibus oporteret. Principes inter decemviros erant Q. Fabius et Ap. Claudius. bellum domi majus, quam foris, adparebat. Appii violentiam aptiorem rati ad comprimendos urbanos motus: ⁸⁷ in Fabio minus in bono constans, quam navum ^h in malitia, ingenium esse. Hunc enim virum, egregium olim domi militiaque, decemviratus collegæque ita mutaverant, ut

Vincunt
in senatu
decemviri.

Delectum
habent.

⁸ postmodum Gron. Crev.

^h gnarum Eard.

⁸² *Ferociores*] Omnes scripti *ferociioresque*: præter Sorbonicum, qui consentit cum vulgatis.

⁸³ *Non erit melius*] Verba minantis: quæ idem proceres valent, ac si dixisset Appius: malum sibi arcesset, quicumque vocem emisit alio de negotio, quam de quo consulimus. Sic fere infra, c. 18. *Quiesse erit melius.*

⁸⁴ *Se privato reticere*] Se reticere ex jussu privati hominis. *Privato* in dandi casu.

⁸⁵ *Non cui simulabat consulendo*] Simulabat L. Cornelius se consulere Valerio, et impudentia ejus capiti ab irato Appio mala velle avertere. Re autem ipsa consulabat Appio, et cupiebat prohibere, ne, si implacabilem

se præberet Appius, inde aliquod nasceretur seditionis incendium, quo et ipse et ceteri Decemviri conflagrarent.

⁸⁶ *Inter se... comparabant*] Inter se communi consilio decernebant. Familiaris Livio locutio.

⁸⁷ *In Fabio minus*] *Minus* hic resolvendum videtur in has voces *magis non*, quomodo apud Ter. in *Hec. Act. IV. sc. 4. Non tibi illud factum minus placet, quam mihi*: i. e. Non tibi magis illud factum non placet, seu displicet, quam mihi. Sensus igitur erit: in Fabio magis esse ingenium non constans, sive inconstans in bono, quam gnarum in malitia.

Appii, quam sui, similis mallet esse. huic bellum in Sabi- U. C. 305.
nis, M. Rabuleio et Q. Pæteli¹ additis collegis, manda- A. C. 447.
tum. M. Cornelius in Algidum missus cum L. Minucio et
T. Antonio et K. Duilio et M. Sergio: Sp. Oppium Ap-
Claudio adiutorem ad urbem tuendam, ⁶⁸ æquo omnium
decemvirorum imperio, decernunt.

XLII. Nihilò militiæ, quam domi, melius respublica ^{Male reg-}
administrata est. Illa modo in ducibus culpa, quod, ut ^{gerunt.}
odio essent civibus, fecerant. alia omnis penes milites noxa
erat: qui, ne quid ductu atque auspicio decemvirorum pros-
pere usquam gereretur, vinci se per suum atque illorum
dedecus patiebantur. Fusi et ab Sabinis ad Eretum, et in
Algido ab Æquis, exercitus erant. ab Ereto per silentium
noctis profugi, propius urbem, inter Fidenas Crustumeriam-
que, loco edito castra communierant. persecutis hostibus
nusquam se æquo certamine committentes, natura loci ac
vallo, non virtute aut armis, tutabantur. Majus flagitium
in Algido, major etiam clades accepta: castra quoque amis-
sa erant; exutusque omnibus utensilibus miles, Tusculum
se, fide misericordiaque victurus hospitem, (quæ tamen ^k
non fefellerunt) contulerat. Romam tanti erant ^l terrores
adlati, ut, posito jam decemvirali odio, Patres vigilias in
urbe habendas censerent: omnes, qui per ætatem arma
ferre possent, custodire mœnia, ac pro portis stationes agere
juberent: ⁶⁹ arma Tusculum ad supplementum decernerent,
decemvirosque, ab arce Tusculi degressos, in castris militem
habere: castra alia a Fidenis in Sabinum agrum transferri:
belloque ultro inferendo deterreri hostes a consilio urbis
obpugnandæ.

XLIII. Ad clades ab hostibus acceptas duo nefanda ^{L. Sicci}
facinora decemviri belli domique adjiciunt. L. ⁹⁰ Siccium ^{mors.}
in Sabinis, ⁹¹ per invidiam decemviralem tribunorum crea-
ndorum secessionisque mentiones ad vulgus militum sermo-
nibus occultis serentem, prospectatum ad locum castris
capiendum mittunt. datur negotium militibus, quos mise-
rant expeditionis ejus comites, ut cum opportuno adorti
loco interficerent. Haud inultum interfecere. nam circa
repugnautem aliquot insidiatores cecidere, quum ipse se

ⁱ Pætilio Gron. Crev.

^k qui tum Ead.

^l erant del. Ead.

⁶⁸ *Æquo omnium*] Ita ut par imperium Appii et Oppii esset, ac Decemvirorum omnium foret, si in urbe essent.

⁶⁹ *Arma Tusculum ad supplementum*] Multum placet Gronovii conjectura: *Arma... ac supplementum.*

⁹⁰ *Siccium*] De quo supra in not. 31. ad c. 31. *Virum stupendæ in bello

fortitudinis, et qui multis quoque jam antea civilibus adversus Patres certaminibus melauerat: de quo opere pretium est consulere Dionys. l. X. Valer. Max. III. 2. Plin. VII. 28.

⁹¹ *Per invidiam Decemviralem*] Captanda occasione ex publico in Decemviros odio, et simul illud quoque fovendo.

U. C. 305. prævalidus, pari viribus animo, circumventus tutaretur,
 A. C. 447. Nunciant in castra ceteri, præcipitatum in insidias esse
 Siccium egregie pugnantem, militesque quosdam cum eo
 amissos. Primo fides nunciantibus fuit. Profecta deinde
 cohors ad sepeliendos, qui ceciderant, decemvirorum per-
 missu, postquam nullum spoliatum ibi corpus, Sicciumque
 in medio jacentem armatumque, omnibus in eum versis cor-
 poribus, videre; hostium neque corpus ullum, nec vestigia
 abeuntium; profecto ab suis interfectum memorantes, retu-
 lere corpus. Invidiæque plena castra erant, et Romam
 ferri protinus Siccium placebat, ni decemviri funus militare
 ei publica impensa facere maturassent. Sepultus ingenti
 militum mœstitia, pessima decemvirorum in vulgus fama,
 est.

Appia
 libido.

XLIV. Sequitur aliud in urbe nefas, ab libidine ortum,
 haud minus fædo eventu, quam quod per stuprum cædem-
 que Lucretiæ urbe regnoque Tarquinius expulerat: ut non
 finis solum idem decemviris, qui regibus, sed causa etiam
 eadem imperii amittendi esset. Ap. Claudium virginis ple-
 beïæ stuprandæ libido cepit. Pater virginis L. Virginius
⁹² honestum ordinem in Algido ducebat, vir exempli recti domi
 militiæque. Perinde uxor instituta fuerat, ⁹³ liberique insti-
 tuebantur. Desponderat filiam L. Icilio tribunicio, viro acri,
 et pro causa plebis expertæ virtutis. Hanc virginem adul-
 tam, forma excellentem, ⁹⁴ Appius, amore ardens, pretio ac
 spe perlicere adortus, postquam omnia pudore septa anim-
 adverterat, ad crudelem superbamque viam animum con-
 vertit. M. Claudio clienti negotium dedit, ⁹⁵ ut virginem
 in servitutem adsereret, neque cederet secundum libertatem
 postulantibus vindicias: quod pater puellæ abesset, locum
 injuriæ esse ratus. Virgini, venienti in forum, (ibi nam-
 que in tabernis literarum ludi erant) minister decemviri libi-
 dinis manum injecit; ⁹⁶ serva sua natam (servamque adpel-
 lans) esse. sequique se jubebat, cunctantem vi abstractu-
 rum. Pavida puella stupente, ad clamorem nutricis, fidem

Virginia in
 servitutem
 adseritur.

⁹² *Honestum ordinem... ducebat]* Ordo hic sumi debet, quemadmodum et sæpe alias, pro centuria, quæ altera pars est manipuli; cuius ductor centurio. Porro ordines alii aliis honestiores erant. Vult igitur Livius Virginium alicui ex illis honestioribus ordinibus præfuisse.

⁹³ *Liber que]* Vox liberi de unico filio unico filia dicebatur. Itaque nihil vetat hic intelligi solam Virginiam.

⁹⁴ *Appius amore ardens]* Melius *amens*, quod habent complures scripti, tum Gronoviani, tum nostri.

⁹⁵ *Ut virginem]* Ut postularet virginem sibi addici, tanquam servam suam: neque cederet iis qui postulaturi essent, ut, lite pendente, Virginia in possessione libertatis maneret. *Vindiciarum* nomine intelligitur momentanea possessio rei controversæ, donec de ipsa rei proprietate decretorio iudicio statuatur; Gallice, *la provision*.

⁹⁶ *Serva sua natam]* Placet id quod e vetustioribus editis affert Gronovius: *serva sua natam servamque appellans sequi se jubebat*. Andreas etiam caret τῆς sc.

Quiritium inplorantis, fit concursus. Virginii patris sponsique Icilli populare nomen celebratur. notos gratia eorum, turbam indignitas rei virgini conciliat. Jam a vi tuta erat; quum ⁹⁷ adsertor nihil opus esse multitudine concitata ait, se jure grassari, non vi. Vocat puellam in jus; ⁹⁸ auctoribus, qui aderant, ut sequeretur. Ad tribunal Appii perventum est. notam judici fabulam petitor, quippe apud ipsum auctorem argumenti, peragit; puellam, domi suæ natam, furtoque inde in domum Virginii translata, ⁹⁹ subpositam ei^m esse. Id se indicio compertum adferre, probaturumque vel ipso Virginio iudice, ad quem major pars injuriæ ejus pertineat. Interim dominum sequi aucillam, æquum esse. ¹ Advocati puellæ, quum Virginium reipublicæ causa dixissent abesse, biduo adfuturum, si nunciatum ei sit; iniquum esse, absentem de liberis dimicare; postulant, ut rem integram in patris adventum differat; lege ab ipso lata vindicias det secundum libertatem; neu patiatur, virginem adultam famæ prius, quam libertatis, periculum adire.

XLV. Appius decreto præfatus, *quam libertati fecerit, eam ipsam legem declarare, quam Virginii amici postulationi suæ præterendant.* ² *Ceterum ita in ea firmum libertati fore præsidium, si nec caussis, nec personis variet.* *In his enim, quæ adserantur in libertatem,* ³ *quia quivis lege agere possit, id juris esse: in ea, quæ in patris manu sit, neminem esse alium, cui dominus possessione cedat.* *Placere itaque putrem arcessi, in terea juris sui jacturam adsertorem non facere, quin ducat puellam sistendamque in adventum ejus, qui pater dicatur, promittat.* Adversus injuriam decreti quum multi magis fremere-

^m ei del. Gron. Crev.

⁹⁷ *Assertor*] M. Claudius, qui virginem in servitutem asserebat, seu petebat.

⁹⁸ *Auctoribus qui aderant*] His qui aderant puellæ, sive advocatis puellæ, ut infra appellatur, suadentibus ei ut sequeretur. Eodem sensu verbum *adesse* usurpatum est, supra c. 14. et apud Hor. Sat. 9. l. 4. *Si me amas... paulum hic ades.*

⁹⁹ *Suppositam esse*] Andreas, Campanus, multi e MSS. Gronovii, et omnes nostri: *suppositam ei esse.*

¹ *Advocati puellæ*] Hi qui aderant Virginie, et ejus causam auctoritate, gratia, consilio tuebantur. *Advocatus* est, teste Ascouio in Divin. qui aut jus suggerit, aut præsentiam suam in judicio commodat amico.

² *Ceterum ita*] Ceterum non aliter in ea lege firmum libertati fore præsidium, quam si illa lex non detorqueatur ad causas et personas diver-

sas ab iis, de quibus accipi debet. *In his enim personis, quæ quum in servitute sint, asserantur in libertatem, id juris esse, i. e. hoc jus servari, nempe ut vindiciæ dentur secundum libertatem, quia quivis possit lege agere, i. e. actionem in judicio intendere, et negotium in se suscipere.* *In ea persona, quæ in patris manu sit, qualis erat Virginia, neminem esse alium, cui dominus, i. e. is qui se dominum esse contendit, lite pendente, possessione cedat, quia solus pater, ejus in manu sit, eam defendendi et vindicandi jus habeat.*

³ *Quia quivis lege agere possit*] Is qui, quum serviret, sese in libertatem vindicari postulabat, non poterat jus suum proprio nomine persequi. Necesse erat, ut homo liber periculo suo causam ejus tuendam susciperet. Cuius autem e populo illa actio dabatur.

U. C. 305.
A. C. 447.

ICILII CON-
TENTIO CUM
APPIO.

rent, quam quisquam unus ⁴ recusare auderet; P. Numitorius, puellæ avunculus, et sponsus Icilius interveniant. dataque inter turbam via, quum multitudo Iciliæ maxime interventu resisti posse Appio crederet, licitorum decreta ait: vociferanteinque Icilium submovet. Placidum quoque ingenium tam atrox injuria accendisset. *Ferro hinc tibi submovendus sum, Appi, inquit, ⁵ ut tacitum feras, quod celari vis. Virginem ego hanc sum ducturus, nuptam pudicamque habiturus. Proinde omnes collegarum quoque lictores convoca, expediti virgas et secures jube: non manebit extra domum patris sponsa Iciliæ. Non, si tribuniciam auxilium et provocationem, plebi Romanæ duas arces libertatis tuendæ, ademistis, ideo in liberos quoque nostros conjugesque regnum vestra libidini datum est. Savite in tergum et in cervices nostras, pudicitiam salutem in tuto sit. Huic si vis adferetur, ego præsentium Quiritium pro sponsa, Virginium militum pro unica filia, omnes Deorum hominumque implorabimus fidem. ⁶ neque tu istud unquam decretum sine cade nostra referes. Postulo, Appi, etiam atque etiam consideres, quo progrediare. Virginium viderit, de filia, ubi venerit, quid agat. Hoc tantum sciat, sibi, ⁷ si hujus vindictiis cesserit, conditionem filia quærendam esse. me, vindicantem sponsam in libertatem, vita citius deseret, quam fides.*

XLVI. Concitata multitudo erat, certamenque instare videbatur. lictores Icilium circumsteterant: nec ultra minas tamen processum est. Quum Appius, *Non Virginiam defendi ab Icilio, sed inquietum hominem, et tribunatum etiam nunc spirantem, ⁸ locum seditionis quærere, diceret; non præbiturum se illi eo die materiam: sed ut jam sciret, non id petulantia suæ, sed Virginio absenti et patrio nomini et libertati, datum, jus eo die se non dicturum, neque decretum interpositurum: a M. Claudio petiturum, ut decederet jure suo, vindicarique puellam in posterum diem pateretur. Quod nisi pater postero die adfuisset, denunciare se Icilio similibusque Iciliæ, ⁹ neque legi suæ latorem, neque decemviro constantiam desore: nec se utique collegarum lictores convocaturum ad coer-*

4 *Recusare*] Quidam scripti, et Campanus, *victmare*.

5 *Ut tacitum feras*] Ut per silentium ac nevine reclamante consequare id quod celari vis. V. d. not. ad c. 51. l. I.

6 *Neque tu istud... decretum... referes*] Verbum *referes* hic videtur eodem rariore sensu usurpatum, quo superius dictum est, *ut tacitum feras*. Neque tu id assequere, quod hoc decreto jules: non officies ut id decretum valeat et ratum habeat effectum.

7 *Si hujus vindictiis*] *Hujus, M.*

Claudii assertoris. *Vindictiis*. Hic *vindictæ* sumi videntur pro actione qua petitur possessio, non pro possessione ipsa.

8 *Locum seditionis quærere*] Nobis, ut et Gronovio, magis Livianum videretur *seditioni*.

9 *Neque legi suæ latorem... desore*] Se, qui tulisset illam legem, eam nempe ipsam, quam p. stultationi suæ advocati Virginie præterdebant, daturum operam ut ei pareretur; eo scilicet modo intellectæ, quo illam interpretatus fuerat.

condos seditionis auctores. contentum se suis lictoribus fore. U. C. 305. Quum dilatatum tempus injuriæ esset, secessissentque advo- A. C. 417. cati puellæ, placuit omnium primum, fratrem Iciliï filiumque Numitorii, impigros juvenes, pergere inde recta ad portam, et, quantum adcelerari posset, Virginium adiri e castris. In eo verti puellæ salutem, si postero die vindex injuriæ ad tempus præsto esset. Jussi pergunt, citatisque equis nuncium ad patrem perferunt. ¹⁰ Quum instaret assertor puellæ, ut vindicaret, sponsoresque daret; atque id ipsum agi diceret Icilius, sedulo tempus terens, dum præciperent iter nuncii missi in castra, manus tollere undique multitudo, et se quisque paratum ad spondendum Icilio ostendere. Atque ille lacrimabundus, *Gratum est, inquit; crastina die vestra opera utar. sponzorum nunc satis est.* Ita vindicatur Virginia, spondentibus propinquis. Appius, paulisper moratus, ne ejus rei causa sedisse videretur, postquam, omissis rebus aliis præ cura unius, veno adibat, domum se recepit; collegisque in castra scribi, *ne Virginio comteatum dent, atque etiam in custodia habeant.* Improbum consilium serum, ut debuit, fuit: et jam comteatu sumto profectus Virginus prima vigilia erat, quum postero die mane de retinendo eo nequidquam literæ redduntur.

XLVII. At in urbe prima luce, quum civitas in foro expectatione erecta staret, Virginus sordidatus ¹¹ filiam suam obsoleta veste, comitantibus aliquot matronis, cum ¹² ingenti advocacione in forum deducit. Circumire ibi et pensare homines cœpit; et non orare solum precariam opem, sed pro debita petere, *Se pro liberis eorum ac conjugibus quotidie in acie stare: nec alium curum esse, cujus strenue ac ferociter facta in bello plura memorari possent. Quid prodesse, si, incolumi urbe, quæ, capta, ultima timeantur, liberis suis sint patienda?* ¹³ Hæc prope concionabundus circumibat homines. Similia his ab Icilio jactabantur. comitatus muliebris plus tacito fletu, quam ulla vox, movebat. Adversus quæ omnia obstinato animo Appius (tanta vis amentie verius, quam amoris, mentem turbaverat) in tribunal ascendit¹⁴: et, ultro querente pauca petitore, *quod jus sibi pridie* ¹⁴ *per ambitionem dictum non esset, priusquam aut ille postulatum perageret, aut Virginio respondendi daretur locus, Appius interlatur.*

Virginus
pro filia
cum Appio
contendit.

¹⁴ ascendit Gron. Crev.

¹⁰ * *Quum instaret assertor puellæ]* Quum is qui asserbat Virginiam in servitute, instaret Icilio, ut se defensorem libertatis puellæ in jure profiteretur, et daret qui sponderent fore ut ea postero die sisteretur coram Decemviro.

¹¹ *Filiam suam]* Campanus, Andreas, et, teste Gronovio, omnes vet.

editi habent *filiam secum.* Consentunt omnes codices nostri.

¹² *Ingenti advocacione]* Magna advocatorum multitudine.

¹³ *Hæc prope concionabundus]* Hæc prope in concionis modum jactans.

¹⁴ *Per ambitionem]* Captandæ in vulgus gratiæ causa.

U. C. 305. Quem decreto sermonem prætenderit, forsan aliquem verum
 A. C. 447. auctores antiqui tradiderint. quia nusquam ullum in tanta
 fœditate decreti verisimilem invenio; id, quod constat, nu-
 dum videtur proponendum, decresse vindicias secundum
 servitutem. Primo stupor omnes admiratione rei tam atro-
 cis defixit. silentium inde aliquamdiu tenuit. Dein° quum
 M. Claudius, circumstantibus matronis, iret adprehenden-
 dam virginem, lamentabilisque eum mulierum comploratio
 excepisset; Virginius, intentans in Appium manus, *Icilio*,
 inquit, *Appi, non tibi, filiam despondi: et ad nuptias, non ad
 stuprum, educavi. Placet pecudum ferarumque ritu promiscue
 in concubitus ruere? Passurine hæc isti sint, nescio. non spero
 esse passuros illos, qui arma habent.* Quum repelleretur ad-
 sertor virginis a globo mulierum circumstantiumque advoca-
 torum, silentium factum per præconem.

XLVIII. Decemvir, alienatus^p ad libidinem animo, ne-
 gat, *hesterno tantum concitio Icili violentiaque Virgini, cu-
 jus testem populum Romanum habeat, sed certis quoque indi-
 cibus compertum se habere, nocte tota catus in urbe factos esse
 ad movendam seditionem. Itaque se, haud inscium ejus dimi-
 cationis, cum armatis descendisse; non ut quemquam quietum
 violaret, sed ut turbantes civitatis otium pro majestate imperii
 coerceret. Proinde quiesse erit melius.* I, inquit, lictor,
*submove turbam; et da viam domino adprehendum manci-
 pium.* Quum hæc intonuisset plenus iræ, multitudo ipsa se
 sua sponte dimovit, desertaque præda injuriæ puella stabat.
 Tum Virginius, ubi nihil usquam auxilii vidit, *Queso, in-
 quit, Appi, primum ignosce patrio dolori, si quid inclemen-
 tius in te sum invecutus: deinde sinas hic coram virgine nutricem
 percontari, quid hoc rei sit? Ut, si falso pater dictus sum,
 æquiore hinc animo discedam.* Data venia, seducit filiam ac
 nutricem prope¹⁵ Cloacinae ad tabernas, quibus nunc Novis
 est nomen. atque ibi ab Janio cultro arrepto, *Hoc te uno,
 quo possum, ait, modo, filia, in libertatem vindico.* Pectus
 deinde puellæ transfigit; respectansque ad tribunal, *Te, in-
 quit, Appi, tuumque caput sanguine hoc¹⁶ consecro.* Clamore
 ad tam atrox facinus orto excitus Appius, comprehendi Vir-
 ginium jubet, ille ferro, quacumque ibat, viam facere: do-
 nec, multitudine etiam¹⁷ prosequantium tuente, ad portam

Virginis
 filiam oc-
 cidit.

° Deinde Gron. Crev.

p alienato Eard.

¹⁵ Cloacina] Volunt interpretes
 hic legendum esse *Cluacina*, nempe
 Veneris: propterea quod Cluacinae
 templum in foro esset, quo in loco
 res tunc geritur; Cloacinae vero æ-
 des in alia foret urbis regione. Ve-
 nus *Cluacina* sic dicta fuerat ab anti-
 quo verbo *cluere*, i. e. purgare. *Cloa-*

cina nomen invenerat ex eo quod ef-
 figies ejus in cloaca reperta esset.
 Plura de Venere Cluacina pete ex
 Plin. l. XV. c. 29. de Cloacina, ex
 Lactant. l. I. de falsa relig. c. 20.

¹⁶ Consecro] Divis devoveo.

¹⁷ Prosequantium juvenum] Re-
 diximus vocem *juvenum*, quam et in

perrexit. Icilius Numitoriusque exsangue corpus sublatum U. C. 305. ostentant populo: scelus Appii, puellæ infelicem formam, A. C. 447. necessitatem patris deplorant. Sequentes clamitant matronæ, *Eamne liberorum procreandorum conditionem? ea pudicitia premia esse?* ceteræque, quæ in tan re muliebris dolor, quo est inæstior imbecillo animo, eo miserabilia magis querentibus subjicit. Virorum et maxime Iciliæ vox tota, tribunicia potestatis ac provocationis ad populum ereptæ, publicarumque indignationum, erat.

XLIX. Concitatur multitudo partim atrocitate sceleris, ^{Orta inde certamina.} partim spe per occasionem repetendæ libertatis. Appius nunc vocari Icilium, nunc ¹⁸ retractantem ⁹ arripit; postremo, quum locus adeundi adparitoribus non daretur, ipse, cum agmine patriciorum juvenum per turbam vadens, in vincula duci jubet. Jam circa Icilium non solum multitudo, sed duces quoque multitudinis erant L. Valerius et M. Horatius, qui, repulso lictore, si jure ageret, vindicare se a privato Icilium aiebant; si vim adferre conaretur, ibi quoque se haud in pares fore. Hinc atrox rixa oritur. Valerium Horatiumque lictor decemviri invadit, franguntur a multitudine fascies. In concionem Appius adscendit. Sequuntur Horatius Valeriusque, eos concio audit, decemviro obstrepitur. Jam ¹⁹ pro imperio Valerius discedere a privato lictores jubebat: quum, fractis animis, Appius, vitæ metuens, in domum se propinquam foro, insciis adversariis, ^{Appius pulsus foro.} capite obvoluto, recepit. Sp. Oppius, ut auxilio collegæ esset, in forum ex altera parte intrumpit, videt imperium victum. Agitatus ^r deinde consiliis, atque ²⁰ ex omni p. rte adsentiendo multis auctoribus ²¹ trepidus, senatum postremo vocari jussit, ea res, quod magnæ parti Patrum displicere acta decemvirorum videbantur, spe per senatum finienda potestatis ejus multitudinem sedavit. Senatus nec plebem irritandam censuit; et multo magis providendum, ne quid Virginii adventus in exercitu motus faceret.

L. Itaque missi juniores Patrum in castra, quæ tum ²² in

⁹ *detractantem* Gron. Crev.

^r *Agitatis* Eæd.

Colon. membranæ reperit Modius, et in omnibus vet. edicis exstare Gron. affirmat. Matronarum et virorum mox separatim Livius meminit.

¹⁸ *Retractantem*] Hæc est vetus lectio, quam servant quinque e nostris codd. Infra itidem c. 52. nullo, qui per aetatem ire possent, retractante. Itaque minime opus fuerat hic reponi *detractantem*: quod, tanquam ab inani conjectura profectum, eiecimus.

¹⁹ *Pro imperio*] Vid. not. 26. ad I.

51.

²⁰ *Ex omni parte assentiendo multis auctoribus trepidus*] Trepidus et incertus animi, quum multis ex omni parte consilia suggerentibus, modo huic, modo illi assentiretur.

²¹ *Trepidus*] Hic aliquid ulceris subesse docent scripti, qui magno consensu exhibent *trepidaverat*. An *trepida in re*?

²² *In monte Fecilio*] Nomen loci parum cogniti, in quem translata fuerant castra.

U. C. 365.
A. C. 447.
Motus in
castris.

monte Vecilio erant, nunciant decemviris, *ut omni ope ab seditione milites continent*: ubi Virginius majorem, quam reliquerat in urbe, motum excivit. Nam, præterquam quod agmine prope quadringentorum hominum veniens, qui ab urbe indignitate rei accensi comites ei se dederant,²³ conspectus est; strictum etiam telum, respersusque ipse cruore, tota in se castra convertit. et togæ, multifariam in castris visæ, majoris aliquanto, quam erat, speciem urbanæ multitudinis fecerant. Quærentibus, *quid rei esset*, flens diu vocem non misit: tandem, ut jam ex trepidatione concurrentium turba constitit, ac silentium fuit, ordine cuncta, ut gesta erant, exposuit. Supinas deinde tendens manus, commilitones adpellans, orabat, *Ne, quod scelus Ap. Claudii esset, sibi adtribuere: ne se, ut parricidam liberum, aversarentur. Sibi vitum filia sua cariorem fuisse, si liberæ ac pudicæ vivere licitum fuisset. quum, velut servam, ad stuprum rapi videret, morte amitti melius ratum, quam contumelia, liberos, misericordia se in speciem crudelitatis lapsum. Nec se superstitem filia futurum fuisse, nisi spem ulciscendæ mortis ejus in auxilio commilitonum habuisset. Illis quoque enim filias, sorores, conjugesque esse. nec cum filia sua libidinem Ap. Claudii extinctam esse; sed, quo inpunitor sit, eo effrenatorem fore. Aliena calamitate documentum datum illis cavendæ similis injuriæ, quod ad se attineat, uxorem sibi fato ereptam: filiam, quia non ultra pudica victura fuerit, miseram, sed honestam, mortem obcubuisse. Non esse jam Appii libidini locum in domo sua, ab alia violentia ejus eodem se animo suum corpus vindicaturum, quo vindicaverit filia. Ceteri sibi ac liberis suis consulerent.* Hæc Virginius vociferanti subclamabat multitudo, *nec illius dolori, nec suæ libertati se defuturos.* Et immixti turbæ militum togati, quum eadem illa querendo, docendoque quanto visa, quam audita, indigniora potuerint videri, simul profligatam jam rem nunciando Romæ esse; ²⁴ *insecutique*, qui Appium prope interentum in exilium abisse dicerent, perpulerunt, ut ad arma conclamaretur, ²⁵ *vellerentque signa*, et Romam proficiscerentur. Decemviri simul his, quæ videbant, simul his, quæ acta

* Gron. Crev.
* is Gron. Crev.

²³ *miseræ sed honesta morte* Ead.

²⁴ *insecutosque* Gron.

²³ *Conspicuet est*] Conspicuet fuit, incurritque in oculos.

²⁴ *Insecutique*] Sic legendum censet Gronovius, quomodo et in uno MSS. haberi testatur. Duo hic heminum genera distinguuntur: alterum, qui cum Virginius veneram, nec aliud nunciare poterant, nisi Romam commilitum turbam plena, remque magna ex parte confectam esse: alterum, qui

los in castra secuti fuerant, et, quum imperium Decemvirale vi victum vidissent, argentes mendaciorem, etiam Appium in exilium abisse jectabant. Particulas *quum . . . simul* eo sensu accipit Gronovius, quo vulgo dicitur *quum . . . tum*.

²⁵ *Vellerent . . . signa*] Vid. not. 37. ad 54. infra.

Romæ audierant, perturbati, alius in aliam partem castrorum, ad sedandos motus discurrunt: et leniter agentibus responsum non redditur: imperium si quis inhiberet, *et viros et armatos se esse*, responderetur. Eunt agmine ad urbem et Aventinum insidunt; ut quisque obcurrerat, plebem ad repetendam libertatem creandosque tribunos plebis adhortantes. alia vox nulla violenta audita est. Senatum Sp. Oppius habet: nihil placet asperere agi: quippe ab ipsis ⁴⁶ datum locum seditionis esse. Mittuntur tres legati consulares, Sp. Tarpeius, C. Julius, ⁴⁷ P. Sulpicius, qui quærent senatus verbis, *cujus jussu castra deseruissent? aut quid sibi vellent, qui armati Aventinum obsederent? belloque uterentur ab hostibus patriam suam cepissent?* Non defuit, quid responderetur: deerat, qui daret responsum, nullodum certo duce, nec satis audentibus singulis invidiæ se obferre. id modo a multitudine conclamatum est, *ut L. Valerium et M. Horatium ad se mitterent. his se daturus responsum.*

U. C. 205.
A. C. 447.
Esercitus
Aventinum
insidit.

LI. Dimissis legatis, admonet milites Virginius, *in re non maxima paullo ante trepidatum esse, quia sine capite multitudo fuerit: responsumque, quamquam non inutiliter, fortuito tamen magis consensu, quam communi consilio esse. Placere decem creati, qui summæ rei præessent, militarique honore tribunos militum adpellari.* Quam ad eum ipsum ⁴⁸ primum is honos deferretur, *Melioribus meis vestrisque rebus reservate*, inquit, *ista de me judicia. Nec mihi filia inulta honorem ullum jucundum esse patitur; nec in perturbata republica eos utile est præesse vobis, qui proximi incidia sint. Si quis usus mei est, nihilo minor ex privato capietur.* Ita decem numero tribunos militares creati. Neque in Sabinis quievit exercitus. ibi quoque, auctore Icilio Numitorioque, secessio ab decemviris facta est, non minore motu animorum Sicci cædis memoria revocata, quam quem nova fama de virgine ⁴⁹ adeo fœde ad libidinem petita accenderat. Icilius ubi audivit tribunos militum in Aventino creatos, ne comitiorum militarium ⁵⁰ prærogativam urbana comitia iisdem tribunis plebis-creandis sequerentur, peritus rerum popularium imminensque ei potestati, et ipse prius, quam iretur ad urbem, pari potestate eundem numerum ab suis

Tribuni
militum.

Motus in
altis cas-
tris.

Alii tribuni
militares.

† Virginia Gron. Crev.

⁴⁶ Datum locum seditionis esse] Lege seditioni, ut supra e. 46.

⁴⁷ Ser. Sulpicius] Vid. not. 36. ad n. 31. supra.

⁴⁸ Prærogativam] Prærogativa ea erat sive tribus, sive centuria, quæ prima sententiam rogabatur. Interdum etiam usurpatur pro ipsa illius sive tribus, sive centuriæ sententia.

Ejus tanta auctoritas fuit, ut, teste Cic. pro Mur. n. 39. *semper omen caluerit prærogativam*; i. e. prærogativæ sententiam major semper suffragiorum numerus comprobaverit. Motuit igitur Icilius, ne, sicut ceteræ tribus prærogativæ sententiam, ita comitiorum militarium judicium urbana comitia sequerentur.

U. C. 305. creandum curat. Porta Collina urbem intravere sub signis, mediaque urbe agmine in Aventinum pergunt. ibi, conjuncti alteri exercitui, viginti tribunis militum negotium dederunt, ut ex suo numero duos crearent, qui summæ rerum præessent. M. Oppium, Sex. Manilium creant. Patres, solliciti de summa rerum, quum senatus quotidie esset, jurgiis sæpius terunt tempus, quam consiliis. Sicci cædes decemviris, et Appiana libido, et dedecora militiæ objiciebantur. Placebat, Valerium Horatiumque ire in Aventinum. illi negabant se aliter ituros, quam si decemviri deponerent insignia magistratus ejus, quo anno jam ante abissent. Decemviri, querentes ²⁹ se in ordinem cogi, non autem, quam perlatis legibus, quarum causa creati essent, deposituros imperium se aiebant.

Plebs in
Sacrum
montem
abit.

LII. Per M. Duilium, qui tribunus plebis fuerat, certior facta plebs, contentionibus assiduis nihil transigi, in Sacrum montem ex Aventino transit; adfirmante Duilio, *non prius, quam deseri urbem videntur, curum in animos Patrum descensuram. admoniturum Sacrum montem constantiæ plebis.* ³⁰ *scituros, quod si e restitutu potestate redigi in concordiam res nequeant.* ³¹ Via Nomentana, cui tum Ficulensi² nomen fuit, profecti, castra in monte Sacro locavere; modestiam patrum suorum nihil violando imitati. Secuta exercitum plebs, nullo, qui per ætatem ire posset, retractante. Prosequuntur conjuges liberique, *cuinam se relinquere in ea urbe, in qua nec pudicitia, nec libertas sancta esset, miserabiliter rogantes.* Quum vasta Romæ omnia insueta solitudo fecisset, in foro præter paucos seniorum nemo esset; vocatis utique in senatum Patribus, desertum adparuisset forum; plures jam, quam Horatius et Valerius, vociferabantur, *Quid expectabitis, Patres conscripti? Si decemviri finem pertinaciæ non faciunt, ruere ac deflagrare omnia passuri estis? Quod autem istud imperium est, decemviri; quod amplexi tenetis? Tectis ac parietibus juru dicturi estis? Non pudet, lictorum vestrorum majorem prope numerum in foro conspici, quam ³² togatorum aliorumque? Quid, si hostes ad urbem veniant, facturi estis? quid, si plebs movi, ubi parum*

² Ficulnensi Gron. Crev.

³ que del. Crev.

²⁹ *Se in ordinem cogi*] Vid. not. 52. ad c. 35. hujus libri.

³⁰ *Scituros quod*] Hanc quidem loquendi formam tumentur, et immerito plerisque suspectam esse contendunt doctissimi Grammatici, auctor novæ Methodi linguæ Lat. et Perizonius in notis ad Mimervam Sanctii l. III. c. 14. At hic notandum, *quod* nulla MSS. auctoritate niti. Igitur quum MSS. et Rhenani, et Gronovii, et ple-

rique e nostris habeant *sciturosque*, videndum an debeat ex utriusque, Rhenani nempe et Gronovii, sententia legi *scituros quam*.

³¹ *Via Nomentana*] Via illa Ficuleam, sive Ficulneam, eademque Nomentum dicebat. Inde illi duplex appellatio.

³² *Togatorum aliorum*] Immiserat Sigonius particulam *que* post *si aliorum*, quam postea omnes ed. tiones

secessione moveamur, armata veniat? Occasione urbis vultis finire imperium? Atqui aut plebs non est habenda, aut habendi sunt tribuni plebis. Nos citius caruerimus patriciis magistratibus, quam illi plebeiis. Novam inexpertamque eam potestatem eripere patribus nostris, ne nunc, dulcedine semel capti, ferant desiderium. Quum præsertim nec nos temperemus imperiis, quo minus illi auxilii egeant. Quum hæc ex omni parte jactarentur, victi consensu decemviri, futuros se, quando ita videatur, in potestate Patrum adfirmant. Id modo simul orant ac movent, ut ipsis ab invidia caveatur: nec suo sanguine ad supplicia Patrum plebem adsuefaciant.

LIII. Tum Valerius Horatiusque, missi ad plebem conditionibus, quibus videretur, revocandam, componendasque res, decemviris quoque ab ira et impetu multitudinis præcavere jubentur. Profecti gaudio ingenti plebis in castra accipiuntur; quippe liberatores haud dubie et motus initio, et exitu rei. Ob hæc advenientibus gratiæ actæ. Icilius pro multitudine verba facit. Idem, quum de conditionibus ageretur, quærentibus legatis, quæ postulata plebis essent, composito jam ante adventum legatorum consilio, ea postulavit, ut adpareret, in æquitate rerum plus, quam in armis, reponi spei. Potestatem enim tribuniciam, provocationemque repetebant, quæ ante decemviros creatos auxilia plebis fuerant, et ne cui fraudi esset, concessisse milites aut plebem ad repetendam per secessionem libertatem. De decemvirorum modo supplicio atrox postulatum fuit. Dedi quippe eos æquum censebant, vivosque igni concrematuros minabantur. Legati ad ea: *Quæ consilii fuerunt, adeo æqua postulastis, ut ultro vobis deferenda fuerint. libertati enim ea præsidia petitis, non licentiæ ad impugnandos alios. Ira vestræ magis ignoscendum, quam indulgendum est. quippe qui crudelitatis odio in crudelitatem ruitis, et prius pene, quam ipsi liberi sitis, dominari jam in adversarios vultis. Numquamne quiescet civitas nostra a suppliciis, aut*

Valerius et
Horatius
plebem re-
vocant.

-^b add. iis Gron. Crev.

receperant, nihil patienter. Etenim illa impedit sensum et obscurat: nec tanta esse debuerat librorum Sagonii, qui sæpe malæ notæ fuisse deprehenduntur, auctoritas, ut iis vel cum sensus dispendio obtemperaretur. Si quibus in libris illa particula hoc loco reperitur, videtur nata ex vicinitate vocis *quid*, quæ sequitur.

33 *Ne]* Nedum. Sic plane Cic. l. IX. ad Fam. ep. 26. *Me vero nihil istorum ne juvenem quidem movit unquam, ne nunc senem.*

34* *Quum præsertim nec nos: Quum præsertim nos quoque non demus operam, exercendo moderate imperia, ut illi minus egeant auxilio tribunorum.*

35* *Quæ consilii fuerunt. ... Ira vestræ]* Ira, ut observat Cicero pro M. Marc. n. 9. *est inimica consilio. Igitur hic opponuntur consilium et ira. Quæ judicio et matura deliberatione postulastis, ea æquissima sunt. Alia ratio est eorum quæ ira incitante petitis.*

E. C. 505. *Patrum in plebem Romanam, aut plebis in Patres? Scuto*
 A. C. 447. *vobis magis, quam gladio, opus est.* ³⁶ *Satis superque humilis*
est, qui jure æquo in civitate vivit, nec inferendo injuriam, nec
patiendō. Etiam, si quando metuendos vos præbituri estis,
quum, recuperatis magistratibus legibusque vestris, judicia
penes vos erunt de capite nostro fortunisque; tunc, ut quæque
caussa erit, statuetis. nunc libertatem repeti satis est.

LIV. Facerent ut vellent permittentibus cunctis, mox
 redituros se legati rebus perfectis adfirmant. Profecti
 quum mandata plebis Patribus exposuissent, alii decemviri,
 quandoquidem præter spem ipsorum supplicii sui nulla
 mentio fieret, haud quidquam abnuere. Appius, truci in-
 genio et invidia præcipua, odium in se aliorum suo in eos
 metiens odio, *Haud ignoro, inquit, imminet fortuna. Video,*
donec arma adversarius tradantur, differri adversus nos certa-
men. dandus invidia est sanguis. Nihil ne ego quidem moror,
quo minus decemviratu abeam. Factum senatusconsultum,
Ut decemviri se primo quoque tempore magistratu abdicarent.
Q. Furius ³⁷ *pontifex maximus tribunos plebis crearet. et ne*
cui fraudi esset secessio militum plebisque. His senatuscon-
sultis perfectis, dimisso senatu, decemviri prodeunt in con-
cionem, abdicantque se magistratu, ingenti hominum lætita-
tia. Nunciantur hæc plebi, legatos, quidquid in urbe homi-
num supererat, prosequitur. Huic multitudini læta alia
turba ex castris obcurrit, congratulantur libertatem concor-
diamque civitati restitutam. Legati pro concione: Quod
bonna, faustum, felixque sit vobis, rei que publica, redite in
patriam ad penales, conjuges, liberosque vestros: sed, qua hic
modestia fuistis, ubi nullius ager in tot rerum usu^c necessario
tantæ multitudinì est violatus, eam modestiam ferte in ur-
hem. in Acentinum ite, unde profecti estis. Ibi felici loco, ubi
prima initia inchoastis libertatis vestræ, tribunos plebi^d crea-
bitis. præsto erit pontifex maximus, qui comitia habeat. In-
gens adsensus alacritasque cuncta adprobantium fuit.
³⁸ *Convellunt^e inde signa, profectique Romam certant cum*

^c *usu rerum Gron. Crev.*

^d *plebis Crev.*

^e *convellunt Gron.*

³⁶ *Satis superque*] Hæc sententia non satis videtur accurata. Non enim ideo quis humilis est, multo minus humilis ultra quam satis sit, quia jure æquo cum ceteris vivit. Nec quidquam hic opis aut ab inter-pretibus, aut a MSS.

³⁷ *Pontifex maximus*] Pontifex maximus tribus comitiis deligebatur. Ideo videtur idoneus auctor judicatus tribus creandis, qui et ipsi tribus comitiis creabantur. Et quidem vix aliter fieri poterat, quam

nullus tum esset in civitate magistratus; ab interrege autem, patricio magistratu, tribunos plebei creari consentaneum non esset. De appellatione *pontificis maximi* vid. not. 31. ad l. 32.

³⁸ *Convellunt signa*] Hæc est veterem omnium editorum lectio, quam immerito expulerat Rhenanus, substituitque *convectant*. Etenim, ut recte observat Gronovius in nota ad hunc locum, tunc *convecti* signa dicuntur, quum jam mota in aliam

obvii gaudio. armati per urbem silentio in Aventinum perveniunt. ibi extemplo, pontifice maximo comitia habente, tribunos plebis creaverunt, omnium primum ³⁹ A. Virginius, inde L. Icilius, et P. Numitorius avunculum Virginiæ, auctores secessionis. Tum C. Sicinius, progeniem ejus, quem primum tribunum plebis creatum in Sacro monte, proditum memoriæ est; et M. Duilius, qui tribunatum insignem ante decemviros creatos gesserat, nec in decemviralibus certaminibus plebi defuerat. ⁴⁰ Spe deinde magis, quam meritis, electi, M. Titinius, M. Pomponius, C. Apropius, P. Villius, C. Oppius. Tribunatu inito, L. Icilius extemplo plebem rogavit, et plebs scivit, ne cui fraudi esset secessio ab decemviris facta. Confestim de consulibus creandis cum provocatione M. Duillius ⁴¹ rogationem pertulit. ea omnia in pratis Flaminiis concilio plebis acta, quem nunc circum Flaminium adpellant.

LV. Per interregem deinde consules creati, L. Valerius, M. Horatius; qui extemplo magistratum ceperunt. quorum consulatus popularis sine ulla Patrum injuria, nec sine offensione fuit. quidquid enim libertati plebis caveretur, id suis decedere opibus credebant. Omnium primum, quum veluti in controverso jure esset, tenerentur Patres ⁴² plebiscitis, legem centuriatis comitiis tulere, *Ut, quod tributum plebes jussisset, populum teneret.* qua lege tribuniciis rogationibus telum acerrimum datum est. Aliam deinde consularem legem de provocatione, unicum præsidium libertatis, decemvirali potestate eversam, non restituunt modo, sed etiam in posterum muniunt, ⁴³ sanciendo novam legem, *Ne quis ullum magistratum sine provocatione crearet. qui creasset, eum jus fasque esset occidi: neve ea cædes capitalis noxæ haberetur.* Et quum plebem hinc provocatione, hinc tribunicio auxilio satis firmassent, ipsis quoque tribunis, ut sacrosancti viderentur, (cujus rei prope jam memoria aboleverat) relatis quibusdam ex magno intervallo ceremoniis, renovant; et quum religione inviolatos eos, tum lege etiam fecerunt, sanciendo, *Ut, qui tribunis plebis, ædilibus, ⁴³ judicibus,*

* L. Crev.

† Titinius Gron. Crev.

‡ Duilius Eæd.

partem feruntur: *convelli*, quum fixa alicubi, moveri incipiunt. At in præsentis negotio proficiscitur exercitus Romanus e Sacro monte, ubi considerat aliquamdiu et castra locaverat. Itaque *convellenda* erant signa, non *convertenda*. Plura vide apud ipsum Gronovium. *Vid. etiam insigne hujus moris exemplum infra XXII. 3.

39 L. Virginius] Supra, c. 44. Pater virginis I. Virginius. Male ergo hic edebatur A. Virginius.

40* Spe . . . magis quam meritis] Magis quia sperabatur, eos bene merituros de populo, quam in mercedem præcedentium meritorum.

41 Plebiscitis] Iis legibus, quas plebs, plebeio magistratu rogante, tribus comitiis jussisset. Vid. not. 13. ad II. 56.

42 Sanciendo novam legem] Non male Sigonius, *nova lege*.

43 Judicibus] Hac appellatione negat infra Livius designari hoc loco consules, nec docet quinam intelligi

U. C. 305.
A. C. 447.
Trib. Pleb.
creatur in
Aventino.

U. C. 306.
A. C. 446.
L. Valerio,
M. Horatio
Coss.

Leges in
gratiam
plebis.

U. C. 306. ⁴⁴ *decemviris nocuisset, ejus caput Jovi sacrum esset.* ⁴⁵ *familia ad ædem Cereris,* ⁴⁶ *Liberi, Liberaque venum iret.* Hac lege juris interpretes negant quemquam sacrosanctum esse: sed eum, qui eorum cuiquam nocuerit, sacrum sanciri. Itaque ædilem prehendi ducique a majoribus magistratibus: quod etsi non jure fiat, (noceri enim ei, cui hac lege non liceat) tamen argumentum esse, non haberi pro sacrosancto ædilem: tribunos ⁴⁷ veteri jurejurando plebis, quem primum eam potestatem creavit, sacrosanctos esse. Fuere, qui interpretarentur, eadem hac Horatia lege ⁴⁸ consulibus quoque et prætoribus, quia iisdem auspiciis, quibus consules, crearentur, cautum esse: judicem enim consulem adpellari. Quæ refellitur interpretatio, quod his temporibus ⁴⁹ nondum consulem judicem, sed prætorem, adpellari mos fuerit. Hæ consulares leges fuere. Institutum etiam ab iisdem consulibus, ut senatusconsulta in ædem Cereris ad ædiles plebis deferrentur; quæ antea ^b arbitrio consulum suppressabantur vitiabanturque. M. Duilius deinde tribunus plebis plebem rogavit, plebesque scivit; *qui plebem sine tribunis reliquisset, quique magistratum sine provocatione creasset, tergo ac capite puniretur.* Hæc omnia, ut invitis, ita non adversantibus patriciis, transacta; quia nondum in quemquam unum sæviebatur.

LVI. Fundata deinde et potestate tribunicia, et plebis

^b ante Gron. Crev.

debeant. Perizonius, dissert. I. de Prætorio c. 7. intelligit ædiles ipsos, quos Dionys. l. VI. creatos dicit, ut inter alia munia etiam *dijudicarent lites, quas illis tribuni permitterent*; atque inde appellatos non modo *tribunorum ministros et collegas*, sed etiam *duxes judicis*. Verum huic interpretationi id repugnat, quod *ædiles* hac in lege jam appellati sunt solemniter et maxime usitato nomine, nec proinde videntur posse rursus *judicium* appellatione designari. Nobis id unum liquet, in tota hac lege agi de plebeiis magistratibus, vel hominibus de plebe negotium publicum gerentibus. In gratiam enim et commodum plebis solius lata est. Deinde, si fuere iudices qui in consilio essent tribunis et ædilibus lites dijudicantibus, de iis hanc locum interpretandum esse putaverimus.

⁴⁴ *Decemviris*] Haud facile videntur assignari posse, quinam sint hi *Decemviri*. Neque enim profecto cavet plebs *Decemviris* legum ferendarum causa creatis, a quorum crudelitate sese armis vindicaverat. Pomponius de Orig. juris memorat De-

cemviro *stilitibus*, sive litibus *judicandis*: sed eos longo post hanc ætatem tempore creatos. Sigonius secat nondum, et hanc vocem eiecit, quam a vet. suis libris abesse affirmat.

⁴⁵ *Familia*] *Familia* pro bonis: ut in actione *familia creiscunda*, i. e. dividenda hereditatis. Sic et *familia emptor* hæres, qui fugebatur emere bona a testatore.

⁴⁶ *Liberi*] Non ejus, qui Semele natus erat: sed ejus, qui Cereris filius cum ea colebatur, et cum Libera, quam et Venerem esse volunt. Vid. Cic. de Nat. Deor. l. II. n. 62.

⁴⁷ *Vetere jurejurando*] Vid. not. 21. ad c. 33. l. II.

⁴⁸ *Consulibus quoque*] Consulibus, tanquam designatis *judicium* vocabulo: Prætoribus, quia iisdem auspiciis, quibus consules, crearentur.

⁴⁹ *Nondum consulem*] Nondum consul iudicis nomen, sed prætoris gerebat. Ceterum hanc Livii opinionem impugnat Perizonius, et contendit consules jam a primis temporibus *judicium* nomine insignitos fuisse, dissert. I. de Prætor. c. 7.

libertate, tum tribuni adgredi singulos tutum maturumque jam rati, accusatorem primum Virginius et Appium reum deliquit. Quum diem Appio Virginius dixisset, et Appius, stipatus patriciis juvenibus, in forum descendisset; redintegrata extemplo est omnibus memoria scdissimæ potestatis, quum ipsum satellitesque ejus vidissent. Tum Virginius, *Oratio*, inquit, *rebus dubiis inventa est. Itaque neque ego accusando apud vos eum tempus teram, a cujus crudelitate vosmet ipsi armis vindicastis: nec istum ad cetera scelera impudentiam in defendendo se adjicere patiar. Omnium igitur tibi, Ap. Claudii, quæ impie nefarieque per bieniam alia super alia es ausus, gratiam facio. unius tantum criminis, ⁵⁰ ni judicem dices, te ab libertate in servitute contra leges vindicias non dedisse, in vincula te duci jubeo. Nec in tribunicio auxilio Appius, nec in judicio populi ullam spem habebat. attamen et tribunos adpellavit: et, nullo morante, arreptus a viatore, *Provoco*, inquit. Audita vox una vindex libertatis, ex eo missa ore, quo vindiciæ nuper ab libertate dictæ erant, silentium fecit. Et, dum pro se quisque, *Deos tandem esse, et non neglegere humana*, fremunt, et *superbiæ crudelitatisque, etsi serus, non lexes tamen venire pœnas; provocare, qui provocationem sustulisset; et inplorare præsidium populi, qui omnia jura populi obrisset; rapique in vincula egentem jure libertatis, qui liberum corpus in servitute addixisset; ipsius Appii inter concionis murmur, fidem populi Romani inplorantis, vox audiebatur. Majorum merita in rempublicam domi militiæque commemorabat: suum infelix erga plebem Romanam studium, quod æquandarum legum causa cum maxima offensione Patrum ⁵¹ consulatu abisset: suas leges, quibus manentibus lutor earum in vincula ducatur. Ceterum ⁵² sua propria bona malaque, quum causæ dicendæ data facultas sit, tum se experturum. In præsentia se communi jure civitatis civem Romanum die dicta postulare, ut dicere liceat, ut judicium populi Romani experiri. non ita se invidiam pertimuisse, ut nihil in æquitate et misericordia civium suorum spei habeat. Quod si indicta causa in vincula ducatur, iterum se tribunos plebei adpellare, et monere, ne imitentur, quos oderint. Quod si tri-**

ⁱ neque del. Gron.

⁵⁰ *Ni judicem dices*] Nisi judicem, quem liberit, designabis, cui te sistas probaturus, te ab libertate.... Vid. not. 4. ad c. 24. supra.

⁵¹ *Consulatu abisset*] Consul designatus fuerat Appius in eum annum quo Decemviri primum creati sunt. (supra c. 33.) Eo consulatu abiit, id est, eum consulatum non

gessit, obsecutus populo, qui Decemvros malebat.

⁵² *Sua propria bona malaque*] Quid sibi proprie in causa aut prodesset, aut nocere posset; quam ex parte propria sui ipsius causa aut firma esset, aut labaret. Opponit propria sua bona malaque communi civitatis juri, quod mox invocaturus est.

U. C. 306. *buni* ⁵⁵ *eodem fœdere obligatos se fateantur tollendæ appellatio-*
 A. C. 446. *nis causa, in quam conspirasse decemvros criminati sint;*
⁵⁴ *ait se provocare ad populum: implorare leges de provoca-*
tione, et consulares, et tribunicias, eo ipso anno latas. Quem
enim provocaturum, si hoc indemnato iudicta causa non li-
ceat? cui plebeio et humili præsidium in legibus fore, si Ap.
Claudio non sit? se documento futurum, utrum novis legibus
dominatio, an libertas firmata sit: et ⁵⁵ *adpellatio provocatio-*
que adversus injuriam magistratuùm ostentata tantum inanibus
litteris, an vere data sit.

LVII. Contra ea ^k Virginius, unum Ap. Claudium et le-
 gum expertem et civilis et humani fœderis esse, aiebat.
Respicerent tribunal homines, castellum omnium scelerum: ubi
decemvir ille perpetuus, bonis, tergo, sanguini civium infestus,
virgas securesque omnibus minitans, Deorum hominumque con-
temtor; carnificibus, non lictoribus, stipatus, jam ab rapinis et
cædibus animo ad libidinem verso, virginem ingenuam in oculis
populi Romani, velut bello captam, ab^l complexu patris abrep-
tam, ministro cubiculi sui clienti dono dederit. Ubi crudeli
decreto nefandisque vindictiis dexteram patris in filiam armave-
rit: ubi, tollentes corpus semianime virginis, sponsum avuncu-
lumque in carcerem duci jusserit; stupro interpellato magis,
quam cæde, motus. et illi carcerem edificatum esse, quod domici-
litium plebis Romanæ vocare sit solitus. Proinde, ut ille ite-
rum ac sæpius provocet, sic ⁵⁶ *se iterum ac sæpius judicem illi*
ferre, ni vindictiis ab libertate in servitutem dederit. si ad judi-
cem non eat, pro damnato in vincula duci jubere. Ut haud
quoquam improbante, sic magno motu animorum, quum
tanti viri supplicio suamet plebi jam nimia libertas videret-
ur, in carcerem est conjectus. tribunus ei diem ⁵⁷ *prodi-*
 Inter hæc ab Latinis et Hernicis legati gratulatum de con-
 cordia Patrum ac plebis Romam venerunt; donumque ob
 eam Jovi optimo maximo coronam auream in Capitolium
 tulere parvi ponderis, prout res haud opulentæ erant, cole-
 banturque religiones pie magis, quam magnifice. Iisdem
 auctoribus cognitum est, Æquos Volscosque summa vi bel-

In carcerem
 ducitur.

^k ea del. Gron. Crev.

^l a Ead.

⁵³ *Eodem fœdere . . . tollendæ appellationis causa, in quam] Posses referre quæquam ad nomen appellationis. Sed id vetat vox eodem, que manifeste respicit relativum sequens. Itaque non dubitamus, quin legendum sit in quod.*

⁵⁴ *Ait] Lege eum Jac. Gronovio at. Sic l. l. c. 41. Si tua re subita consilia torpent, at tu mea sequere. Vid. et c. 31. hujus libri, et IX. l.*

⁵⁵ *Appellatio] Jus appellandi tri-*

bunos. *Provocatio ad populum.*

⁵⁶ *Se . . . judicem illi ferre, ni] Vid. not. 4. ad c. 24. hujus libri.*

⁵⁷ *Prodiit] Sic habent tres e scriptis nostris vel optimi et antiquissimi, ut conjecerant doctissimi viri Barn. Brissonius, et Henr. Valesius. Vulgus editorum dederat prædixit. Sensus est: Diem longiorem judicio dixit, judicium remisit in aliam diem remotiorem. Sic supra II. 61. ut diem ipsi sua voluntate prodicerent.*

lum adparare. Itaque partiri provincias consules jussi. U. C. 306.
 Horatio Sabini, Valerio Aequi Volscique evenerc. Quum A. C. 446.
 ad ea bella delectum edixissent, favore plebis non juniores
 modo, sed emeritis etiam stipendiis, pars magna voluntari-
 orum, ad nomina danda præsto fuere. eoque non copia mo-
 do, sed genere etiam militum, veteranis admixtis, firmior
 exercitus fuit. Priusquam urbem egrederentur, leges de-
 cemvirales, quibus *tabulis duodecim* est nomen, in æs incisas
 in publico proposuerunt. Sunt, qui jussu tribunorum ædi-
 les functos eo ministerio scribant. Tabulæ XII.

LVIII. C. Claudius, (qui, perosus decemvirorum scelera,
 et ante omnes fratris filii superbiam infestus, Regillum, anti-
 quam in patriam, se contulerat) is magno jam natu, quum
 ad pericula ejus deprecanda redisset, cujus vitia fugerat,
 sordidatus cum gentilibus clientibusque in foro prensabat
 singulos; orabatque, *Ne Claudiæ genti eam inustam maculam*
vellent, ut carcere et vinculis cederentur digni: virum, honora-
tissimæ imaginis futurum ad posteros, legum latorem condito-
remque Romani juris, jacere vinctum inter fures nocturnos ac
latrones. Averterent ab ira parumper ad cognitionem cogita-
tionemque animos: et potius unum tot Claudiis deprecantibus
condonarent, quam propter unius odium multorum preces ad-
speruarentur. Se quoque id generi ac nomini dare, nec cum eo
in gratiam redisse, cujus adversæ fortunæ velit subcursum.
Virtute libertatem recuperatam esse: clementia concordiam or-
dinum stabiliri posse. Erant, quos moveret sua magis pie-
 tate, quam ejus, pro quo agebat, causa. sed Virginii, *sui*
potius ut miserentur, orabat, filiaque: nec gentis Claudiæ
regnum in plebem sortitæ, sed necessariorum Virginie et
trium tribunorum preces audirent; qui, ad auxilium plebis
creati, ipsi plebis fidem atque auxilium implorarent. Justiores
 hæ lacrimæ videbantur. itaque, spe incisa, priusquam pro-
 dicta dies adesset, Appius ⁶⁰ sibi mortem conscivit. Sub-
 inde arreptus a P. Numitorio Sp. Oppius, proximus invi-
 diæ ⁶¹, quod in urbe fuerat, quum injustæ vindiciæ a collega
 dicerentur. Plus tamen facta injuria Oppio, quam non
 prohibita, invidiæ fecit. testis productus, qui, septem et vi-
 ginti enumeratis stipendiis, octies ⁶¹ extra ordinem donatus,
C. Claudius pro Appio deprecatur.
Appius sibi necem conscivit.
Oppius accusatur.

⁶⁰ et del. Crev.   ⁶¹ invidiæ proximus Gron. Crev.

⁵⁸ * *Regnum in plebem sortitæ*] Cui fato videretur datum, ut regnum et tyrannicam dominationem in plebem exerceret.

⁵⁹ *Trium tribunorum*] Jusserat legi Sigonius, et *trium*. Voculam *et*, tanquam superfluum, ex auctoritate quatuor scriptorum delevimus.

⁶⁰ *Sibi mortem conscivit*] Dionys.

tradit homines vulgo existimasse eum jussu tribunorum necatum.

⁶¹ * *Extra ordinem donatus*] Non cum manipulo suo aut centuria, sed solus et extra commilitonum ordinem donatus. Sæpe universus aliquis manipulus ob insignem in re militari præstitam operam donabatur. Sed præcipuo splendore emine-

U. C. 306. donaque ea gerens in conspectu populi, scissa veste tergum
 A. C. 446. laceratum virgis ostendit, nihilum deprecans, *quin, si quam*
 In vincula *suam noxam reus dicere posset, privatus iterum in se ° cecideret.*
 ductus, ibi *Oppius quoque ductus in vincula est, et ante iudicii diem*
 moritur. *finem ibi vitæ fecit. Bona Claudii Opplicii tribuni pub-*
licaverè, collegæ eorum exsilii caussa solum verterunt: bona
publicata sunt. et M. Claudius, adseritor Virginix, die
dicta damnatus, ipso remittente Virginio ultimam pœnam,
dimissus Tibur exsulatum abiit: Manesque Virginix, mor-
tuxæ quam vivæ felicioris, per tot domos ad petendas pœnas
vagati, nullo relicto fonte tandem quieverunt.

Duili Trib.
 plebis æqui-
 tas.

LIX. Ingens metus incesserat Patres, vultusque jam
 iidem tribunorum erant, qui decemvirorum fuerant, quum
 M. Duilius tribunus plebis, ⁶² inhibito salubriter modo ni-
 mia potestatis, *Et libertatis, inquit, nostra, et pœnarum ex*
inimicis satis est. itaque hoc anno nec diem dici cuiquam, nec
in vincula duci quemquam sum passurus. Nam neque vetera
peccata repeti jam obliterata placet, ⁶³ quum nova expiata
sint decemvirorum supplicii; et nihil admissum iri, quod vim
tribuniciam desideret, spondet perpetua consulum amborum in
libertate vestra tuenda cura. Ea primum moderatio tribuni
metum Patribus demisit, eademque auxit consulum invidiam;
quod adeo toti plebis fuissent, ut Patrum salutis li-
bertatisque prior plebeio magistratui, quam patricio, cura
fuisse; et ante inimicos satiætas pœnarum suarum cepisset,
quam obviam ituros licentiæ eorum consules adpareret.
 Multique erant, qui mollius consultum dicerent, quod legum
 ab iis latarum Patres auctores fuissent. ⁶⁴ neque erat dubium,
 quin, turbato reipublicæ statu, tempori subcubuissent.

Bellum cum
 Æquis et
 Volscis.

LX. Consules, rebus urbanis compositis, fundatoque ple-
 bis statu, in provincias diversi abiere. Valerius adversus
 conjunctos jam in Algido exercitus Æquorum Volscorum-
 que ⁶⁵ sustinuit consilio bellum. Quod si extemplo rem
 fortunæ commisisset, ⁶⁶ haud scio, an (qui tum animi ab

° *in se iterum* Gron. Crev.

bant ea dona, quæ unus quis miles
 aut centurio extra ceterorum ordinem
 referret.

⁶² *Inhibito . . . modo nimia potes-*
tati] Apposito et adhibito modo ni-
mium jam ferocenti potestati tri-
buniticæ. Quemadmodum hic inhi-
bere moliam potestati, sic infra IV.
53. Damnum aliamve coercionem de-
tractantibus militiam inhibenti. Et
eodem lib. c. 56. consulibus quoque . .
vim super tali re inhibitam. Vulgo
potestatis: mendose, procul dubio, et
contra Latine lingue proprietatem.
 Gronovius monstraverat legendum *po-*
testati: quod nos eo libentius recepimus,
 quod sic plane habet antiquissi-

mus e scriptis nostris a prima manu:
 littera s in fine atramento recentiore
 allita est.

⁶³ *Quem nova] Scripti nostri omnes,*
 ut et aliquot e Gronovianis, *quum*
et nova.

⁶⁴ *Neque erat dubium, quin] Et*
 constabat Patres, turbato reipublicæ
 statu, quum in totum senatorium ordi-
 nem partem invidia Decemviralis,
 quasi contagione quadam, manasse
 intelligerent, cessisse tempori.

⁶⁵ *Sustinuit . . . bellum] Traxit,*
 nec se statim pugne commisit.

⁶⁶ *Haud scio an] Supple, non.*
 Hæc loquendi forma idem valet, ac
fortasse.

decemvirorum infelicibus auspiciis Romanis hostibusque (erant) magno detrimento certamen statuum fuerit. Castris, mille passuum ab hoste positis, copias continebat. hostes medium inter bina castra spatium acie instructa complebant. provocantibusque ad praelium responsum Romanus nemo reddebat. tandem fatigati stando, ac nequidquam expectando certamen, Æqui Volscique, postquam concessum propemodum de victoria credebant, pars in Hernicos, pars in Latinos prædatum abeunt. relinquuntur magis castris præsidium, quam satis virium ad certamen. quod ubi consul sensit^p, reddit inlatum antea terrorem: instructaque acie ultro hostem læcessit. Ubi illi, conscientia quid abesset virium, detractavere pugnam, crevit extemplo Romanis animus, et pro victis habebant paventes intra vallum. Quum per totum diem stetissent intenti ad certamen,⁶⁷ nocti^q cessere: et Romani quidem pleni spei corpora curabant. Haudquaquam pari hostes animo nuncios passim trepidi ad revocandos prædatores dimittunt. recurritur ex proximis locis; posteriores non inventi. Ubi inluxit, egreditur castris Romanus, vallum invasurus, ni copia pugnae fieret. et, postquam multa jam dies erat, neque movebatur quidquam ab hoste, jubet signa inferri consul. motaque acie, indignatio Æquos et Volscos incessit, si victores exercitus vallum potius, quam virtus et⁶⁸ arma tegerent^r. Igitur et ipsi efflagitatum ab ducibus signum pugnae acceperunt. Jamque pars egressa portis erat, deincepsque alii servabant ordinem, in suum quisque locum descendentes, quum consul Romanus prius, quam totis viribus fulta constaret hostium acies, intulit signa: ⁶⁹ adortusque nec omnes dum eductos, nec, qui erant, satis explicatis ordinibus, prope fluctuantem turbam trepidantium huc atque illuc, circumspectantiumque se ac suos, addito turbatis mentibus clamore atque inpetu, invadit. Retulere primo pedem hostes. deinde, quum animos conlegissent, et undique duces, *victisue cessari essent*, increparent, restituitur pugna.

LXI. Consul ex altera parte Romanos *meminisse* jubebat, *illo die primum liberos pro libera urbe Romana pugnare. Sibimet ipsis victuros, non ut decemvirorum victores præmium essent. Non Appio duce rem geri, sed consule Valerio, a liberatoribus populi Romani orto, liberatore ipso. Ostenderent, prioribus præliis per duces, non per milites, stetisse, ne vince-*

^p sensit consul Gron. Crev.

^q nocte Gron.

^r contegerunt Gron.

⁶⁷ Nocti cessere] Sic plurimi MSS. Gronovio inspecti, et omnes nostri: melius quam quomodo vulgati, nocte.

⁶⁸ Arma tegerent] Dederat Sigonius contegerent. Sed reclamant quinque e nostris codicibus: quorum no-

lis potior auctoritas fuit.

⁶⁹ Adortusque nec omnes dum eductos] Adortusque eos, quum necdum omnes educti essent, nec ii, qui erant educti, satis temporis ad explicandos ordines habuissent.

U. C. 306. *rent. Turpe esse, contra cives plus animi habuisse, quam contra hostes: et domi, quam foris, servitatem magis timuisse. Unam Virginiam fuisse, cujus pudicitia in pace periculum esset: unum Appium rivem periculosam libidinis. ut, si fortuna belli inclinet, omnium liberis ab tot millibus hostium periculum fore.* ⁷⁰ *Nolle ominari, quae nec Jupiter, nec Mars pater passuri sint* ⁷¹ *iis auspiciis condita urbi acciderent.* Aventini Sacrique montis admonebat, ut, ubi libertas parta esset paucis ante mensibus, eo imperium inlibatum referrent: ostenderentque, eandem indolem militibus Romanis post exactos decemviros esse, quae ante creatos fuerit: nec, æquatis legibus, immutatam virtutem populi Romani esse. Hæc ubi inter signa peditum dicta dedit; avolat* deinde ad equites, *Agite, juvenes, inquit, præstate virtute peditem, ut honore atque ordine præstatis. Primo concursu pedes movit hostem, pulsum vos, inmissis equis, exigite e campo. Non sustinebant impetum.*

Vincuntur. *et nunc cunctantur magis, quam resistunt.* Concitant equos, permittuntque in hostem, pedestri jam turbatum pugna: et, perruptis ordinibus, elati ad novissimam aciem, pars libero spatio circumvecti, jam fugam undique capessentes plerosque a castris avertunt, præterequitantesque absterrent. Peditum acies, et consul ipse, visque omnis belli fertur in castra: captisque cum ingenti cæde, majore præda potitur. Hujus pugnae fama perlata non in urbem modo, sed in Sabinos ad alterum exercitum. In urbe lætitia modo celebrata est; in castris animos militum ad æmulandum decus accendit. Jam Horatius ⁷² eos, excursionibus sufficiendo, præliisque levibus experiundo, adsuefecerat sibi potius fidere, quam meminisse ignominiae decemvirorum ductu acceptae; parvaque certamina in summam totius profecerant spei. Nec cessabant Sabini, feroces ab re prioris anno bene gesta, lacessere atque instare, rogantes, *Quid latrocinii modo procurantes pauci recurrentesque tererent tempus, et in multa prælia parvaque carperent summam unius belli? Quin illi congrederentur acie, inclinandamque semel fortuna rem darent?*

Bellum cum
Sabinis.

LXII. Ad id, quod sua sponte satis conlectum animum erat, indignitate etiam Romani accendebantur. *Jam alterum exercitum victorem in urbem rediturum; sibi ultro*

* *advolat* Gron. Crev.

⁷⁰ * *Nolle ominari*] Ea erat veterum superstitio, ut ipsam malorum mentionem sævi esse omnibus existimarent. Ideo hic consul abstrahit ab enumerandis sigillatim malis, quæ veteris timenda forent, sed ea intelligi vult potius, quam a se nominari.

⁷¹ * *Iis auspiciis*] Talibus, tam felicibus, tam magnis auspiciis.

⁷² *Eos excursionibus sufficiendo*] Si

vox *excursionibus* in dandi casu accipietur, sensus erit: eos subministrando quodammodo, eorum opera utendo ad excursionses: si in auferendi casu; eos excursionibus exercendo, et quasi tribuendo: quo sensu Cicero in Hortensio dixit, *Sufficiat tantum medicamentis*; et Virg. l. II. Æn. v. 210. *Ardentibusque acutis suffecti sanguine et igni.*

per contumelias hostem insultare. quando autem se, si tum non sint, pares hostibus fore? Ubi hæc fremere militem in castris consul sensit, concione advocata, *Quemadmodum, inquit, in Algido res gesta sit, arbitror vos, milites, audisse: qualem liberi populi exercitum decuit esse, talis fuit. consultu collegæ, virtute militum victoria parta est. Quod ad me attinet, id consilii animique habiturus sum, ⁷³ quod vos mihi effeceritis. et trahi bellum salubriter, et mature perfici potest. Si trahendum est, ego, ut in dies spes virtusque vestra crescat, eadem, qua institui, disciplina efficiam. Si jam satis animi est, decernique placet, agitedum, clamorem, qualem in acie sublaturi estis, tollite hic, indicem voluntatis virtutisque vestræ.* Postquam ingenti alacritate clamor est sublatus, *Quod bene vertat, gesturum se illis morem, posteroque die in aciem deducturum,* adfirmat. Reliquum diei adparandis armis consumtum est. Postero die simul instrui Romanam aciem Sabini videre, et ipsi, jam pridem avidi certaminis, procedunt. Prælium fuit, quale inter fidentes sibimet ambo^u exercitus, veteris perpetuæque alterum gloriæ, alterum nuper nova victoria elatum. Consilio etiam Sabini vires adjuvare. nam quum æquassent aciem, duo extra ordinem millia, quæ in sinistrum cornu Romanorum in ipso certamine impressionem facerent, tenere. quæ ubi, iulatis ex transverso signis, degravabant prope circumventum cornu; equites duarum legionum sexcenti fere ex equis desiliunt, cedentibusque jam suis provolant in primum; simulque et hosti se obponunt, et, æquato primum periculo, pudore deinde animos peditum accendunt. Verecundiæ erat, equitem suo alienoque Marte pugnare: peditem ne ad pedes quidem degresso equiti parem esse.

Pugna cum
iisdem.

LXIII. Vadunt igitur in prælium ab sua parte omissum; et locum, ex quo cesserant, repetunt: momentoque non restituta modo pugna, sed inclinatur etiam Sabinis cornu. Eques inter ordines peditum tectus se ad equos recipit. transvolat inde in partem alteram, suis victoriæ nuncius; simul et in hostes jam pavidos, quippe fuso suæ partis validiore cornu, inpetum facit. non aliorum eo prælio virtus magis enituit. Consul providere omnia, laudare fortes, increpare, sicubi segnior pugna esset. Castigati fortium statim virorum operam edebant: tantumque hos pudor, quantum alios laudes excitabant. Redintegrato clamore, undique omnes conmissi hostem avertunt, nec deinde

Vincunt
Romani.

[†] inser. milites Gron. Crev.

^u ambo Ead.

⁷³ *Quod vos, milites, mihi effeceritis]* Effeceritis hic parum proprie dictum videtur. Sed et vox milites abest ab aliquot scriptis, tum Gronovianis,

tum nostris. Lege ergo quomodo habet plane unus codex a Gronovio inspectus, *Quod vos mihi feceritis.*

U. C. 306.
A. C. 446.

Romana vis sustineri potuit. Sabini, fusi passim per agros, castra hosti ad prædam relinquunt. ibi non sociorum, sicut in Algido, res, sed suas Romanas, populationibus agrorum amissas, recipit. Gemina victoria duobus bifarium præliis parta, maligne senatus in unum diem supplicationes consulum nomine decrevit. Populus injussu et altero die frequens iit supplicatum. et hæc vaga popularisque supplicatio studiis prope celebratior fuit. Consules ex composito eodem biduo ad urbem accessere, senatumque in Martium campum evocavere. ubi quum de rebus ab se gestis agerent, questi primores Patrum, senatum inter milites dedita opera terroris caussa haberi. itaque inde consules, ne criminationi locus esset, in præta Flaminia, ubi nunc ædes Apollinis est, (74 jan^x tum Apollinarem adpellabant) avocavere senatum. Ubi quum ingenti consensu Patrum negaretur triumphus, L. Icilius tribunus plebis tulit ad populum de triumpho consulum, multis dissuasum prodeuntibus, maxime C. Claudio vociferante, *De Patribus, non de hostibus, consules triumphare velle; gratiamque pro privato merito in tributum, non pro virtute honorem, peti. nunquam ante de triumpho per populum actum, semper æstimationem arbitriumque ejus honoris penes senatum fuisse. ne reges quidem majestatem suam ordinis inminuisse. ne ita omnia tribuni potestatis suæ implerent, ut nullum publicum consilium sinevent esse. Itadennun liberam civitatem fore, ita æquatas leges, si sui quisque jura ordo, suam majestatem teneat.* In eandem sententiam multa et a ceteris senioribus Patrum quum essent dicta, omnes tribus eam rogationem acceperunt. Tum primum, sine auctoritate senatus, populi jussu triumphatum est.

Contentiones de triumpho Cons.

Jussu plebis triumphant.

Tribuni Pl. refici volunt.

Vetat Duilius.

LXIV. Hæc victoria tribunorum plebisque prope in haud salubrem ⁷⁵ luxuriam vertit, conspiratione inter tribunos facta, ut lidem tribuni reficerentur, et, quo sua minus cupiditas emineret, consulibus quoque continuarent magistratum. Consensum Patrum caussabantur, quo per contumeliam consulum jura plebis labefacta essent. *Quid futurum, novum firmitatis legibus, si novos tribunos per functiones suas consules adorti essent? non enim semper Valerius Horatiosque consules fore, qui libertati plebis suas opes postferrent.* Forte quadam utili ad tempus, ut comitiis præcesset, potissimum M. Duilio sorte eventit, viro prudenti,

* *Arcaam jam tum* Gron. Crev.

74 *Circum jam tam*] Vocem circum abesse a MSS. et Veit. editis affirmet Gronovius: nec eam agnoscent quinque e nostris. Unde ea delata legendum suspicatur: *jam tum Apollinar.* . . . quæcum vocem fingit ad

exemplum nsitararum illarum, *Lupercal, Bacchonol, L. Atar, Palatuar,* apud Festum in voce *Septimontio.*

75 * *Luxuriam*] Lætitiam insolentem, et nova atque illicita tentandi avidam.

et ex continuatione magistratus invidiam imminentem cer- U. C. 306.
nenti, qui quum ex veteribus tribunis negaret ullius se ratio- A. C. 446.
nem habiturum, pugnantque collegæ, ut liberis tribus in
suffragium mitteret, aut concederet sortem comitorum colle-
gis, habituris e lege potius comitia, quam ex voluntate Pa-
trum; injecta contentione, Duilius, consules ad subsellia
aditus quum interrogasset, quid de comitiis consularibus
in animo haberent, respondissentque, se novos consules
creaturos, ⁷⁶ auctores popularis sententiæ haud populares
nactus, in concionem cum iis processit. Ubi quum consu-
les, producti ad populum, interrogatique, si eos populus
Romanus, memor libertatis per illos receptæ domi, memor
militiæ rerumque gestarum, consules iterum faceret, quid-
nam facturi essent, nihil sententiæ suæ mutassent; conlau-
datis consulibus, quod perseverarent ad ultimum dissimiles
decemvirorum esse, comitia habuit: et, quinque tribunis
plebis creatis, quum præ studiis aperte petentium novem
tribunorum alii candidati ⁷⁷ tribus non explerent, concilium
dimisit; nec deinde comitorum causa habuit. Satisfac-
tum legi aiebat, quæ, numero nusquam præfinito tribunis,
modo ut reinquerentur, sanciret; et ab iis, qui creati es-
sent, cooptari collegas juberet. Recitabatque rogationis
carmen, in quo, *Si tribunus plebei decem rogabo, si qui^v
vos minus hodie decem tribunos plebei ⁷⁸ feceritis: hi tum uti,
quos sibi collegas cooptassint, ut illi legitimi eadem legè tri-
buni plebei sint, ut illi, quos hodie tribunos plebei feceri-
tis.* Duilius, quum ad ultimum perseverasset, negando
quindecim tribunus plebei ² rempublicam habere posse, victa
collegarum cupiditate, pariter Patribus plebique acceptus,
magistratu abiit.

LXV. Novi tribuni plebis in cooptandis collegis Pa- U. C. 307.
trum voluntatem foverunt. duos etiam patricios ⁷⁹ consula- A. C. 445.
resque, Sp. Tarpeium et A. Aterium, cooptavere. Consules Lar. Her-
creati, Lar Herminius, T. Virginius Cælimontanus, nihil minio,
magnopere ad Patrum aut plebis causam inclinati, otium T. Virgi-
domi ac foris habuere. L. Trebonius tribunus plebis, infes- nio Coss.
tus Patribus, quod se ab iis in cooptandis tribunis fraude

^v si quos—fecerint Gron. Crev.

² plebi Gron.

⁷⁶ Auctores popularis sententiæ haud populares nactus] Sensus expeditior multo foret, si in alium locum retracta particula haud legereamus: auctores haud popularis sententiæ populares nactus, id est, nactus gratos populo auctores sententiæ haud acceptæ in vulgus. Sententia illa haud popularis, est ipsius Duilii sententia de non reficiendis tribunis plebei, quod populus optabat. Auctores populares

sunt consules, qui tum acceptissimi erant populo.

⁷⁷ Tribus non explerent] Non possent legitimum et necessarium suffragiorum numerum ferre, sive a majore tribuum parte creari.

⁷⁸ Fecerint] Videtur scriptum fuisse, feceritis: quemadmodum infra: ut illi quos hodie tribunos plebei feceritis.

⁷⁹ Consulares] Vid. supra c. 31.

U. C. 307. captum, proditum a collegis, aiebat, rogationem tulit, *ut*
 A. C. 445. *quī plebem Romanam tribunos plebi rogaret, is usque eo*
rogaret, dum decem tribunos plebi^a fuceret; insectandisque
 Patribus, unde Aspero etiam inditum est cognomen, tribu-
 U. C. 302. natum gessit. Inde M. Geganius Macerinus et C. Julius,
 A. C. 444. consules facti, ⁸⁰ coitiones tribunorum, adversus nobilium
 M. Geganio, juvenutem ortas, sine insectatione potestatis ejus, conser-
 C. Julio vata majestate Patrum, sedavere. plebem, decreto ad bel-
 Coss. lum Volscorum et Æquorum delectu, ⁸¹ sustinendo rem, ab
 seditionibus continuere: urbano quoque otio foris omnia
 tranquilla esse adfirmantes, per discordias civiles externos
 tollere animos. Cura pacis concordiae quoque intestinae
 causa fuit. Sed alter semper ordo gravis alterius modes-
 tiaē erat. quiescenti plebi ab junioribus Patrum injuriā fieri
 cœptæ. ubi tribuni auxilio humilioribus essent, in primis
 parum proderat: deinde ne ipsi quidem inviolati erant, uti-
 que postremis mensibus, quum et per coitiones potentiorum
 injuria fieret, et vis potestatis omnis aliquanto posteriore
 anai parte languidior ferne esset: jamque plebs ita in tri-
 bunatu ponere aliquid spei, si similes Icilio tribunos habe-
 ret: nomina^b tantum se biennio habuisse. Seniores con-
 tra Patrum, ut nimis feroces suos credere juvenes esse; ita
 malle, si modus excedendus esset, suis, quam adversariis,
 superesse animos. adeo moderatio tuendæ libertatis, dum
 æquari velle simulando ita se quisque extollit, ut deprimat
 alium, in difficili est: cavendoque ne metuant homines,
 metuendos ultro se efficiunt: et injuriam a nobis repulsam,
 tanquam aut facere aut pati necesse sit, injungimus aliis.

Juniorum
 e Patribus
 in plebem
 injurie.

U. C. 309. LXVI. T. Quinctius Capitolinus quartum et Agrippa
 A. C. 443. Furius, consules inde facti, nec seditionem domi, nec foris
 T. Quinctio bellum, acceperunt: sed imminabat utrumque. Jam non
 IV. Agr. Fu- ultra discordia civium reprimi poterat, et tribunis et plebe
 rio Coss. incitata in Patres, quum dies alicui nobilium dicta novis
 semper certaminibus conciones turbaret. ⁸² ad quarum pri-
 mum strepitum, velut signo accepto, arma cepere Æqui ac
 Æqui et Volsci: simul quod persuaserant iis duces, cupidi præda-
 rum, ⁸³ biennio ante delectum indictum haberi non potuisse,
 abuente jam plebe imperium. *eo adversus se non esse mis-
 sos exercitus. dissolvi licentia militandi morem. nec pro*

Æqui et
 Volsci bel-
 lum Rom.
 aferrunt.

^a plebei Gron. Crev.

^b nomine Ead.

⁸⁰ Coitiones] Hæc vox opportuna corruptioribus, hic, ut sæpe alias, depravata fuerat, legebaturque *conciones*. Correxerit Sigonius ex conjectura: quam firmat Sorbonicus codex. Victorinus præfert *contentiones*.

⁸¹ Sustinendo rem] Trahendo, proferrando rem, i. e. delectum. Sic c. 60.

supra: *sustinuit bellum*, id est, traxit.

⁸² Ad quarum] Melius videretur *ad quorum*, ut referatur ad *quæ certaminum*.

⁸³ Biennio ante] Hic biennium intelligi necesse est, non integrum, sed inchoatum tantummodo: quum anno superiore delectus indictus sit.

communis jam patria Romam esse. quidquid irarum simul- U. C. 309.
tatumque cum externis fuerit, in ipsos verti. abscisos lapos A. C. 443.
intestina rabie opprimendi occasionem esse. Coniunctis Ad mœnia
 exercitibus Latinum primum agrum perpopulati^c sunt: ipsa Romæ
 deinde postquam ibi nemo vindex obcurrerat, tum vero, accedunt.
 exsultantibus belli auctoribus, ad mœnia ipsa Romæ popu-
 labundi regione portæ Esquilinæ accessere, vastationem
 agrorum per contumeliam urbi^d ostentantes, unde post-
 quam inulti, prædam præ se agentes, retro ad Corbionem
 agmine iere, Quinctius consul ad concionem populum vo-
 cavit.

LXVII. Ibi in hanc sententiam locutum accipio: *Etsi* T. Quinctii
mihî nullius noxæ conscius, Quirites, sum, tamen cum pudore oratio ad
summo in concionem vestram processi. Hoc vos scire, hoc pos- populum.
teris memoriæ traditum iri, Equos et Volcos, vix Hænicis
modo pares, T. Quinctio quartum consule, ad mœnia urbis
Romæ impune armatos venisse. Hanc ego ignominiam, (quam-
quam jam diu ita vixit, is status rerum est, ut nihil boni di-
vinet animus) si huic potissimum imminere unmo scissem, vel
exilio, vel morte, si alia fuga honoris non esset, vitassem.
Ergo, si viri arma illa habuissent, quæ in portis fuere nostris,
cupi Roma me consule potuit? satis honorum, satis superque
vita erat: mori consulem tertium oportuit. Quem tandem
ignavissimi hostium contempsere? nos consules? an vos Quiri-
tes? Si culpa in nobis est, auferte imperium indignis; et,
si id parum est, insuper pœnas expetite. Si in vobis, nemo
Deorum nec hominum sit, qui vestra puniat peccata, Qui-
rites; vosmet tantum eorum peniteat. Non illi vestram
ignaviam contempsere, nec suæ virtuti confisi sunt; quippe
toties fusi fugatique, castris exuti, agro multati, sub jugum
missi, et se et vos nocere: Discordia ordinum est tenebrarum
urbis hujus; Patrum ac plebis certamina: dum nec nobis
imperii, nec vobis libertatis est modus, dum tædet vos pa-
tricioꝝ, hos^e plebeioꝝ magistratuum, sustulere illi animos.
Pro Deum fidem, quid vobis vultis? Tribunos plebis concupis-
tis, concordia causa concessimus. Decemviroꝝ desiderastis,
creari passi sumus. Decemvirorum vos pertæsum est, cogi-
mus abire magistratu. Manente in eosdem privatos ira vest-
tra, mori atque evulsare nobilissimos viros honoratissimosque
passi sumus. Tribunos plebis creare^f iterum voluistis, creas-
tis. Consules facere vestrarum partium, etsi Patribus vide-
bamus iniquum; patricium quoque magistratum plebi donum
fieri vidimus, auxilium tribuniciam, provocacionem ad popu-
lum, scita plebis injuncta Patribus, sub titulo æquandarum le-
gum, nostra jura oppressa tulimus et ferimus. Qui finis erit

^c populati Gron. Crev.

^d urbi per contumeliam Eadl.

^e nos Eadl.

^f creari Gron.

U. C. 309. discordiarum? *Equando unam urbem habere, equando commuam hanc esse patriam licebit? Victi nos equiore animo quiescimus, quam vos victores. Satisne est, nobis vos metueudos esse? Adversus nos Acentinum capitur, adversus nos Sacer occupatur mons.* ⁸⁴ *Esquilias quidem ab hoste prope captas, et scandentem in* ⁸⁵ *aggerem Volscum hostem nemo submovit. in nos viri, in nos armati estis.*

LXVIII. *Agitedum, ubi hic curiam circumsederitis, et forum infestum feceritis, et carcerem impleveritis principibus; visdem istis ferocibus animis egredimini extra portam Esquilianam: aut, si ne hoc quidem audeatis, ex muris visite agros vestros ferro ignique vastatos, praedam abigi, fumare incensu passim tecta. At enim communis res per hac loco est pejore: ager uritur, urbs obsidetur, belli gloria penes hostes est. Quid tandem? privatae res vestrae in quo statu sunt? Jam unicuique ex agris sua damna nunciabuntur. quid est tandem domi, unde ea expleatis? Tribuni vobis amissa reddent ac restituent? vocis verborumque quantum voletis, ingerent, et criminum in principes, et legum aliarum super alias, et concionum. Sed ex illis concionibus nunquam vestrum quisquam re, fortuna, domum auctior reddit. Equis retulit aliquid ad conjugem ac liberos, praeter odia, obfensiones, simultates publicas privatasque? a quibus semper non vestra virtute innocentiaque, sed auxilio alieno tuti sitis. At, Hercules, quum* ⁸⁶ *stipendia, nobis consulibus, non tribunis ducibus, et in castris, non in foro, faciebatis, et in acie vestrum clamorem hostes, non in concione Patres Romani horrebant, praeda parta, agro ex hoste capto, pleni fortunarum gloriaeque, simul publicae, simul privatae, triumphantes domum ad Penates redibatis. nunc oneratum vestris fortunis hostem abire simitis. Haereite adfixi concionibus, et in foro vivite: sequitur vos necessitas militandi, quam fugitis. Graece erat in Aequos et Volscos proficisci? Ante portas est bellum, si inde non pellitur, jam intra mœnia erit, et arcem et Capitolium scandet, et in domos vestras vos persequetur.* ⁸⁷ *Biennio ante senatus delectum haberi, et eluci exercitum in Algidum jussit. selemus desides domi, mulierum ritu inter nos*

^f in del. Gron.

^g et Gron. Crev.

⁸⁴ *Esquilias . . . prope captas, et . . . hostem nemo submovit*] Verbum *submovit* in utrumque non convenit. Sed saepe plura orationis membra uno eodemque verbo claudi videntur, quum ad verum sensum aliud supplendum sit. Sic Cic. X. ad Att. 4. *Fortunam, qua illi florentissima, nos ducere conflictati videmur.* Vid. Saenctii Min. I. IV. c. 2. et Perizonii notas ibidem. Ille igitur in prioris orationis membro supplendum est *nemo de-*

fendit, aut aliud quid simile.

⁸⁵ *Aggerem*] Esquilinus collis illa parte adibat per aggerem Tarquinii Superbi.

⁸⁶ *Stipendia . . . faciebatis*] Nondum stipendia militi Romano solvebantur. Sed hic Livius temporis sui morem in scribendo sequitur, quo *stipendia facere et militare* promiscue usurpabantur.

⁸⁷ *Biennio ante*] Vid. not. 23. ad c. 66.

altercantes: presenti pace læti, nec cernentes, et otio illo brevi multiplex bellum rediturum. His ego gratiora dictu alia esse scio: sed me vera pro gratis loqui, et si meum ingenium non moneret, necessitas cogit. Fellem equidem vobis placere, Quirites; sed multo malo vos satcos esse, qualicumque erga me animo futuri estis. Natura hoc ita comparatum est, ut, qui apud multitudinem sua causa loquitur, gratior eo sit, cujus mens nihil, præter publicum commodum, videt, nisi forte adsectatores publicos, plebicolas istos, qui vos nec in armis nec in otio esse sinunt, vestra vos causa incitare et stimulare putatis. Concitati, aut honori, aut quæstui illis estis: et quia in concordia ordinum nullos se usquam esse vident, male rei se, quam nullius, turburum ac seditiomum, duces esse volunt. Quarum rerum si vos tædium tandem capere potest, et putrum vestrosque antiquos mores vultis pro his vocis sumere, nulla supplicia recuso: nisi paucis diebus hos populatores agrorum nostrorum fusos fugatosque castris exuero, et a portis nostris manibusque ad illorum urbes hunc belli terrorem, quo nunc vos adtoniti estis, transtulero.

LXIX. *Raro alias tribuni popularis oratio acceptior plebi, quam tunc severissimi consulis, fuit. Juventus quoque, quæ inter tales metus detrectationem militiæ telum acerrimum adversus Patres habere solita erat, arma et bellum spectabat: et agrestium fuga spoliatiq; in agris et vulnerati, fœdiora iis, quæ subjiciebantur oculis, nunciantes, totam urbem ira inplevere. In senatum ubi ventum est, ibi vero in Quinctium omnes versi, ut unum vindicem majestatis Romanæ intueri; et primores Patrum dignam dicere concionem imperio consulari, dignam tot consulatibus antea actis, dignam vita omni, plena honorum sæpe gestorum, sæpius meritorum. Alios consules aut per proditionem dignitatis Patrum plebi adulatos, aut acerbe tuendo jura ordinis asperiores domando multitudinem fecisse: T. Quinctium orationem memorem majestatis Patrum, concordiaque ordinum, et temporum in primis habuisse. Orare eum collegamque, ut capessere rempublicam: orare tribunos, ut uno animo cum consulibus bellum ab urbe ac manibus propulsari vellent, plebemque obedientem in re tam trepida Patribus præberent: ⁸⁸ adpellare tribunos communem patrium, ananiliamque eorum implorare, vastatis agris, urbe prope obpugnata. Consensu omnium delectus decernitur habeturque. Quom consules in concione pronunciasent, *Tempus non esse* ⁸⁹ *causas cognoscendi; omnes juniores postero die pri-**

Congestæ
in T.
Quinctium
laudes.

Delectus
habetur.

^b bellum et arma Gron. Crev.

⁸⁸ Appellare] Nimirum communis patria appellat tribunos.

⁸⁹ * Causas cognoscendi] Disceptan-

ti et dijudicandi causas, quibus quique freus, sibi immunitatem a militia concedendam esse contenderet. Ni-

U. C. 309. *ma luce in campo Martio adessent; cognoscendis causis eorum, qui nomina non dedissent, bello perfecto se daturos tempus; pro desertore futurum, cujus non probassent causam:* omnis juvenes adfuit postero die.⁵⁰ Cohortes sibi quæque centuriones legerunt: bini senatores singulis cohortibus præpositi. Hæc omnia adeo mature perfecta accepimus, ut signa, eo ipso die a quæstoribus ex ærario prompta delataque in campum, quarta diei hora mota ex campo sint: exercitusque novus, paucis cohortibus veterum militum voluntate sequentibus, manserit ad decimum lapidem. Insequens dies hostem in conspectum dedit, castraque ad Corbionem castris sunt conjuncta. Tertio die, quum ira Romanos, illos, quum toties rebellassent, conscientia culpæ ac desperatio, irritaret, mora dimicandi nulla est facta.

LXX. In exercitu Romano quum duo consules essent potestate pari; quod saluberrimum in administratione magnarum rerum est, summa imperii, concedente Agrippa, penes collegam erat: et prælatus ille facilitati submittentis se comiter respondebat, communicando consilia laudesque, et æquando iuparem sibi. In acie Quinctius dextrum cornu, Agrippa sinistrum tenuit: Sp. Postumio Albo legato datam media acies tuenda; legatum alterum Ser. Sulpicium equitibus præficiunt. Pedites ab dextro cornu egregie pugnare, hand segniter resistentibus Volscis. Ser. Sulpicius per mediam hostium aciem cum equitatu perrupit, unde quum eadem reverti posset ad suos, priusquam hostis turbatos ordines reficeret, terga inpugnare hostium satius visum est. momentoque temporis, in aversam incursando aciem, ancipiti terrore dissipasset hostes, ni suo proprio eum prælio equites Volscorum et Æquorum exceptum aliquamdiu tenuissent. Ibi vero Sulpicius negare *cunctandi tempus esse, circumventos interclusosque ab suis vociferans, ni equestre prælium commisi omni vi perficerent. Nec fugare equitem integrum satis esse, conficerent equos virosque, ne quis reveheretur inde ad prælium, aut integret pugnæ.*

Volsci et
Æqui vincuntur.

mirum omnes juniores Romani nomina militiæ dare debebant: nec quisquam poterat hoc munus detrectare, nisi causam aliquam attulisset, que consilibus probaretur. Qui talem aliquam causam habebant, dicebantur *causarii*.

90 Cohortes] Cohors habebat Hastatos, Principes, Triarios; e singulis manipulum unum. Manipulus dividebatur in duos Ordines, sive centurias, quibus singulis præerat centurio. Itaque sex erant in una cohorte centuriones: homines quadringenti

triginta quatuor. Manipuli enim Hastatorum et Principum, ex Livio VIII. 2. centum viginti quatuor homines singuli continebant; manipuli Triariores, centum octoginta sex. Cohors igitur decima pars legionis, et quasi parva legio. Quod hic dicitur centuriones a cohortibus ipsis lectos, id contra solemnem militiæ morem est, ex quo centuriones a consilibus, et, permissu eorum, a tribunis constitui solebant. Vid. Lips. de Mil. Rom. l. II. Dial. 4. et 2.

non posse illos resistere sibi, quibus conferta peditum acies U. C. 309.
cessisset. Haud surdis auribus dicta: inpressione una to- A. C. 443.
 tum equitatum fudere, magnam vim ex equis præcipitavere,
 ipsos equosque spiculis confodere. is finis pugnae equestris
 fuit. Tunc, adorti peditum aciem, nuncios ad consules rei
 gesta mittunt, ubi jam inclinabatur hostium acies. nuncios
 deinde et Vincentibus Romanis animos auxit, et referentes
 gradum perculit Æquos. In media primum acie vinci cœ-
 pti, qua permissus equitatus turbaverat ordines. Sinistrum
 deinde cornu ab Quinctio consule pelli cœptum; in dextro
 plurimum laboris fuit. Ibi Agrippa, ætate viribusque fe-
 rox, quum omni parte pugnae melius res^e geri, quam apud
 se, videret, accepta signa ab signiferis ipse inferre, quædam
 jacere etiam in confertos hostes cœpit. Cujus ignominia
 metu concitati milites, invasere hostem. ita æquata ex om-
 ni parte victoria est. Nuncius tum a Quinctio venit, victo-
 rem jam se imminere hostium castris; nolle inrumpere,
 antequam sciat debellatum et in sinistro cornu esse. Si
 jam fudisset hostes, conferret ad se signa, ut simul omnis
 exercitus præda potiretur. Victor Agrippa cum mutua
 gratulatione ad victorem collegam castraque hostium venit,
 ibi paucis defendentibus, momentoque fuis, sine certamine
 in munitiones inrumpunt: ⁹¹ prædaque ingenti compotem
 exercitum, suis etiam rebus recuperatis, quæ populatione
 agrorum amissæ erant, reducunt. Triumphum nec ipsos
 postulasse, nec delatam iis ab senatu, accipio: nec traditur
 causa spreti aut non sperati honoris. Ego quantum in
 tanto intervallo temporum conjicio, quum Valerio atque
 Horatio consulibus, qui præter Volscos et Æquos Sabini
 etiam belli perfecti gloriam pepererant, negatus ab senatu
 triumphus esset, verewardiæ fuit pro parte dimidia rerum
 consulibus petere triumphum. ne etiam, si inpetrassent, ma-
 gis hominum ratio, quam meritorum, habita videretur.

LXXI. Victoriâ honestam, ex hostibus partam, turpe Turpe ju-
 dicium
 domi de finibus sociorum judicium populi deformavit. Ari- P. R. de
 sociorum
 cini atque Ardeates de ambiguo agro quum sæpe bello cer- finibus.
 tassent, multis in vicem cladibus fessi, judicem populum
 Romanum cepere. Quum ad causam orandam venissent,
 concilio populi a magistratibus dato, magna contentione ac-
 tum. jamque editis testibus, quum tribus vocari, et populum
 inire suffragium oporteret, consurgit P. Scaptius de plebe;
 magno natu: et, *Si licet, inquit, consules, de republica dicere,
 errare ego populum in hac causa non patiar.* Quum, ut va-
 num, eum negarent consules audiendum esse, vociferantem-

^e rem Gron. Crev.

⁹¹ * Præda . . . ingenti compotem] *gua satis compotem.* Hujus loquendi
 Sic Sallustius, *neque animo, neque lin-* formæ rarissima sunt exempla.

U. C. 309. que, *prodi publicam caussam*, submoveri jussissent, tribunos
 A. C. 443. adpellat. Tribuni, ut fere semper reguntur a multitudine
 magis, quam regunt, dedere cupidæ audiendi plebi, ut, quæ
 vellet, Scaptius diceret. Ibi inquit, *Annum se tertium et octo-*
gesimum agere, et in eo agro, de quo agitur, militasse, non ju-
venem, vicesima jam stipendia merentem, quum ad Coriolos sit
bellatum. Eo rem se^d vetustate obliteratam, ceterum suæ me-
moriam infixam, adferre: ugrum, de quo ambigitur, finium Co-
riorianorum fuisse, captisque Coriolis, jure belli publicum popu-
li Romani fectum. Mirari se, quonum more Ardeates Arici-
nique, cujus agri jus numquam usurpaverint incolomi Coriolana
re, eum se a populo Romano, quem pro domino judicem fece-
runt, intercepturos sperent. Sibi exiguum vitæ tempus superes-
se: non potuisse se tamen inducere in animum, quin, quem
agrum miles pro parte virili^e manu cepisset, eum senex quoque
voce, qua unus posset, vindicaret. Magnopere se suadere populo,
ne inutili pudore suam ipse caussam damnaret.

LXXII. Consules quum Scaptium non silentio modo,
 sed cum adsensu etiam, addiri animadvertissent, Deos ho-
 minesque testantes flagitium ingens fieri, Patrum primores
 arcessunt. cum his circumire⁹² tribunos, orare, *Ne pessimum*
facinus pejore exemplo admitterent judices, in suam rem⁹³ li-
tem vertendo, quum præsertim, etiamsi fas sit, curam emolument-
ti sui judici esse, nequaquam tantum agro intercipiendo acqui-
ratur, quantum amittatur alienandis injuria sociorum animis.
Nam famæ quidem ac fidei damna majora esse, quam quæ esti-
mari possent. Hoc legatos referre domum: hoc vulgari: hoc
socios audire: hoc hostes. quo cum dolore hos? quo cum gaudio
illos? ⁹⁴ Concionali hoc, ⁹⁵ concionali seni, adsignatos putarent
finitimos populos? Clarum hac fore imagine⁹⁶ Scaptium^d popu-

^d se rem Gron. Crev.

^e pro virili parte Ead.

^f add. nonen Ead.

92 *Tribunos*] Admittenda videtur Perizonii emendatio, *circumire tribus*. Nam et ipsum verbum *circumire* melius quadrat in tribus, quam in tribunos: et sequens oratio dirigitur ad eos qui rem judicaturi erant. Populi autem erat, non tribunorum, judicare.

93 *Item*] Id de quo lis erat. Sic infra *interceptoris litis alienæ*.

94 *Scaptione*] Putarentne finitimos populus hujus judicii infamiam et turpitudinem assignaturos Scaptio, ac non potius in universam populula Romanam eam reiectures?

95 *Concionali seni*] Forum terere solito, et totos dies in concionibus consumere: quod erat otiosi hominis, et propterea probrò dabatur apud Romanos. Cic. l. I. ad Att. ep. 16. *Con-*

cionalis hircudo ararii, misera ac jejuna plebecula. Vid. Gronov. l. IV. de Pecun. Vet. c. 9.

96 *Scaptium nomen*] Posteriorem vocem a compluribus MSS. abesse Gronovius ibidem testatur: nec eam in ullo e nostris reperimus. Et sane quid ea est opus? *Clarum hac fore imagine Scaptium*, id est, hac actione nobilem et celebrem Scaptium fore. Notum est *imagines* fuisse insigne nobilitatis apud Romanos. Quod igitur accidit hominibus novis, qui ad honores admissi jus imaginis accipiunt, aut quod nobilibus sunt imagines, argumentum ingens gloriæ, id Scaptio hanc actionem, quasi aucto agro publico, dolent fore ad populum: qui tamen ipse populus eadem actione invidiosum quadruplatoris et interceptoris litis

lum Romanum ⁹⁷ *quadruplatoris et interceptoris litis alienæ personam laturum. quem enim hoc privatæ rei judicem fecisse, ut sibi* ^{U. C. 309. A. C. 443.}
⁹⁸ *controversiosam adjudicaret rem? Scaptium ipsum id quidem, etsi præmortui jam sit pudoris, non facturum. Hæc consules, hæc Patres vociferantur. sed plus cupiditas et auctor cupiditatis Scaptius valet. Vocatæ tribus judicaverunt, agrum publicum populi Romani esse. Nec abnuitur ita fuisse, si ad iudices alios itum foret: nunc haud sane quidquam* ⁹⁹ *bono causæ* ^g *levatur* ^h *dedecus iudicii. idque non Aricinis Ardeatibusque, quam Patribus Romanis, fœdius atque acerbius visum. Reliquum anni quietum ab urbanis motibus et ab externis mansit.*

^g *bona causa* Gron.

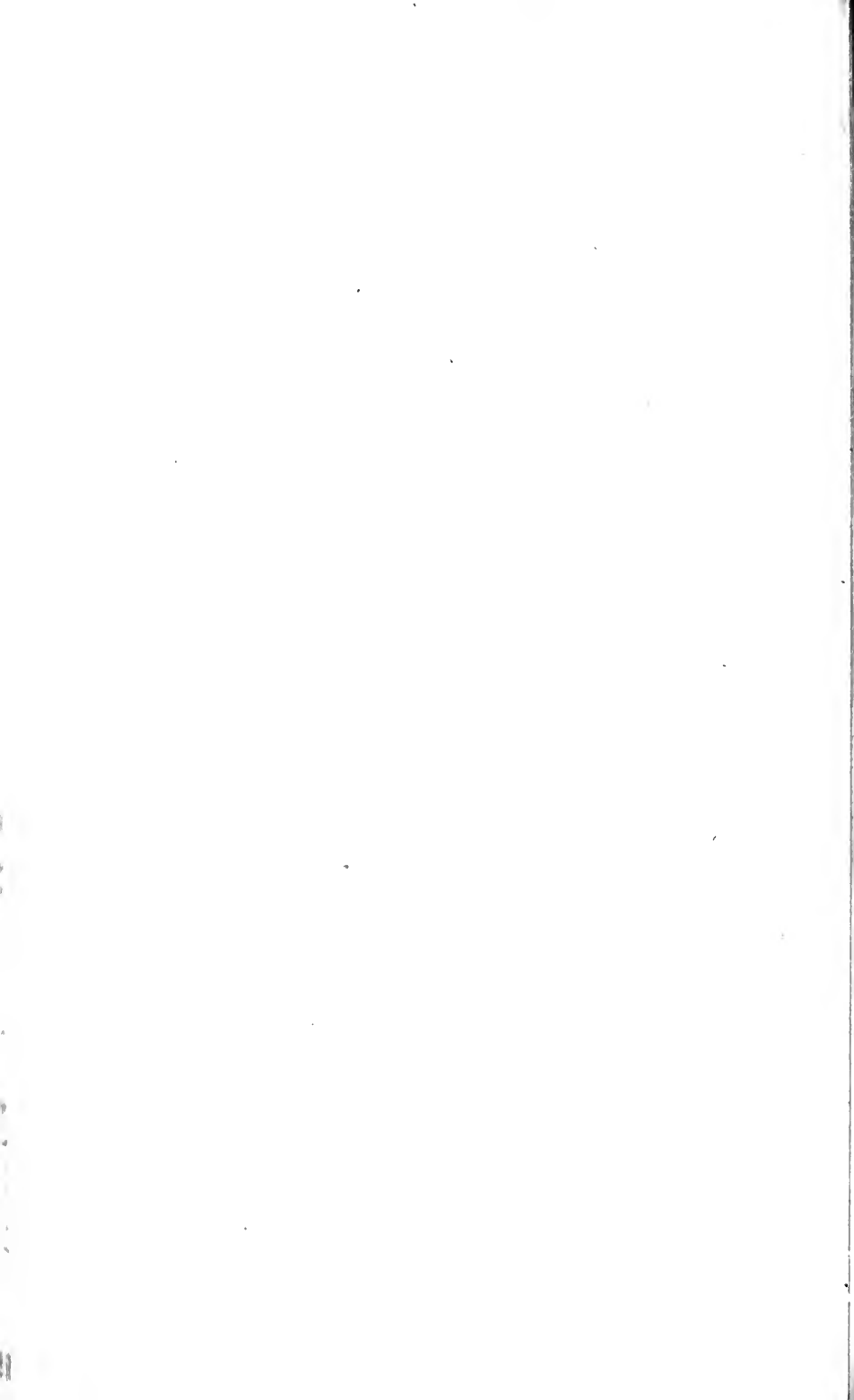
^h *elevatur* Ead.

alienæ nomen sibi quærat. Ita exponit hunc locum Gronovius.

⁹⁷ *Quadruplatoris*] *Quadruplatores* delatores erant criminum publicorum: in qua re quartam partem ex damnatorum bonis, quos detulerant, consequebantur. Alii dicunt *quadruplatores* esse eorum reorum accusatores, qui convicti quadrupli damni solvant, ut alegg. &c. Asc. Pedianus in Livin.

⁹⁸ *Controversiosam*] Vox rarissima, nec fortasse mendii expers. Certe Sigonius affirmat veteres suos libros habere *controversam*.

⁹⁹ *Bono causæ elevatur*] Bonitate causæ imminuitur. Huc usque edebatur *bona causa*: sed illud alterum, quod admisimus, in compluribus MSS. exstare testatur Gronovius, et servant tres e nostris antiquissimi.

EPITOME LIBRI IV.

LEX de connubio Patrum et plebis a tribunis plebis contentione magna, Patribus repugnantibus, perlata est. ¹ Tribuni militares. Aliquot annis res populi Romani domi militiaeque per hoc genus magistratus administratae sunt. Item Censores tunc primum creati sunt. ² Ager Ardeatibus populi Romani iudicio ablati, missis in eum coloniis, restitutus est. Quum fame populus Romanus laboraret, Sp. Maelius, eques Romanus, frumentum populo sua impensa largitus est: et, ob id factum conciliata sibi plebe, regnum adfectans a C. Servilio Ahala, magistro equitum, jussu Quinctii Cincinnati dictatoris occisus est: L. Minucius index bove aurata donatus est. Legatis Romanis a Fidenatibus occisis, quoniam ob rempublicam occubuerant, statuæ in Rostris positæ sunt. Cossus Cornelius tribunus militum, occiso Tolumnio rege Veientium, opima spolia secunda retulit. Mam. Æmilius dictator, censuræ honore, qui antea per quinquennium gerebatur, anni et sex mensium spatio finito, ob eam rem a censoribus notatus est. Fidenæ in potestatem reductæ, eoque coloni missi sunt, quibus occisis, Fidenates, quum defecissent, a Mam. Æmilio dictatore victi sunt, et Fidenæ captæ. Conjuratio servorum oppressa est. Postumius, tribunus militum, propter crudelitatem ab exercitu occisus est. Stipendium ex ærario tum primum militibus datum est. Res præterea gestas adversus Volscos, et Fidenates, et Faliscos, continet.

¹ Tribuni militares] Vox ultima addita est a nescio quo. Sigonius locum mancum reperit in suis libris, nec explevit. Judicet lector, an his verbis satis clare designentur tribuni militum consulari potestate, hoc præsertim loco, ubi hujus generis magis-

tratum prima mentio occurrit. Si nunc tantum hic vocabulum deerat, libentius legeremus: Tribuni consulares. Vid. not. 33. ad c. 55. hujus libri.

² Ager Ardeatinus] Re-ceribit Gronovius, Ardeatibus.

T. LIVII PATAVINI

LIBER IV.

U. C. 310.
A. C. 442.
M. Genu-
cio, C. Cur-
tio Coss.
Lex de con-
nubio Pa-
trum et
plebis.
De commu-
nicando
cum plebe
consulatu.

HOS secuti M. Genucius et C. Curtius consules. Fuit annus domi forisque infestus. nam anni principio et ¹ de connubio Patrum et plebis C. Canuleius tribunus plebis rogationem promulgavit; qua contaminari sanguinem suum Patres, confundique ² jura gentium rebantur: et mentio, primo sensim inlata a tribunis, ut alterum ex plebe consulem liceret fieri, eo processit deinde, ut rogationem novem tribuni promulgarent, *ut populo potestas esset, seu de plebe, seu de Patribus vellet, consules faciendi*. Id vero si fieret, non vulgari modo cum infimis, sed prorsus auferri a primoribus ad plebem, summum imperium credebant. Læti ergo audiere Patres, Ardeatium populum ob injuriam agri adjudicati descisse, et Veientes depopulatos extrema agri Romani, et Volscos Æquosque ob communitam ³ Verruginem fremere. adeo vel infelix bellum ignominiosæ paci ⁴ præferrebant. His itaque in majus etiam acceptis, ut inter strepitum tot bellorum conticescerent actiones tribuniciæ, delectus haberi, bellum armaque vi summa adparari jubent; si quo intentius possit, quam T. Quinctio consule adparatum sit. Tum C. Canuleius pauca in senatu vociferatus, *nequidquam territando consules avertere plebem a cura novarum legum; nunquam eos se vivo delectum habituros, antequam ea, quæ promulgata ab se collegisque essent, plebes scivisset; et* ^a confestim ad concionem advocavit.

II. Eodem tempore et consules senatum in tribunalum, et

^a et del. Gron. Crev.

1 *De connubio Patrum ac plebis*] Decemviri duabus postremis tabulis inseruerant legem, ne patriiis cum plebeiis licita essent connubia: non aliam ob causam, si conjectura Dionysii fides habetur, quam ne per affinitates et connubia concordia inter ordines coalesceret. Dionysius l. X.

2 *Jura Gentium*] *Gens* est hoc loco, quæ e multis *familiis* conficitur. *Gens* enim complectitur eos omnes, qui eodem sunt et nomine et cognomine. Jam vero ii soli *gentem habere* dicebantur, qui ab ingenuis oriundi essent, quorum majorum nemo servi-

tutem servivisset, qui capite non essent deminuti: teste Cic. in Topicis. n. 29. Inde patrii solos se *gentem habere* gloriabantur, (vid. Liv. X. 8.) quod tales a Romulo electi essent, quales modo ex Cicerone descripsimus. Propterea *jura gentium confundi* ac perturbari *rebantur* admisto plebeiorum sanguine, quos negabant *gentem habere*.

3 *Ferruginem*] Oppidum in Volscorum Æquorumque confinio: de quo nulla hæcenus a Livio facta mentio est.

4 *Præferrebant*] Volsci et Æqui.

tribunus populum in consules incitabat. Negabant con- U. C. 310.
sules, *jam ultra ferri posse furores tribunicio: ventum jam ad* S. C. 442.
finem esse: domi plus belli convitari, quam foris. Id adeo non Adversus
plebis, quam Patrum; neque tribunorum magis, quam consu- utramque
lum, culpa accidere. cujus rei premium sit in civitate, eam legem ora-
maximis semper auribus crescere: sic pace bonos, sic bello fieri. tie Cos.
Maximum Romæ premium seditionum esse: id et singulis uni-
versisque semper honori fuisse. Reminiscerentur, quam majes-
tatem senatus ipsi a patribus accepissent, quam liberis tradituri
essent; ⁵ ut (quemadmodum plebs gloriarî posset) auctiorem
amplioioremque esse. Finem ergo non fieri, nec futurum, donec,
quam felices seditiones, tam honorati seditionum auctores essent.
Quas quantasque res C. Canuleium adgressum? confluxionem
gentium, ⁶ perturbationem ⁷ auspiciorum publicorum privato-
rumque adferre, ne quid sinceri, ne quid incontaminati sit: ut,
discrimine omni sublato, nec se quisquam, nec suos noverit. Quam
enim aliam vim connubia promiscua habere, nisi ut ferarum prope
ritu vulgentur concubitus plebis Patrumque? ut, qui natus sit, ig-
nores, cujus sanguinis, ⁸ quorum sacrorum sit; dimidius Patrum
sit, dimidius plebis, ne secum quidem ipse concors. Parum id vi-
deri, quod omnia divina humanaque turbentur: jam ad consulatum
culgi turbationes advingi; et primo, ut alter consul ex plebe fieret,
id modo sermonibus tentasse: nunc rogari, ut, seu ex Patribus, seu
ex plebe velit, populus consules creet: et creaturos hanc dubie ex
plebe seditiosissimum quemque. Canuleios igitur scilicet que
consules fore, ne id Jupiter optimus maxima sineret, ⁹ regie
majestatis imperium eo recidere: et se milles morituros potius,
quam ut tantum dedecoris admitti patiantur. Certum habere,
majores quoque, si divinassent, concedendo omnium non mitiorem
in se plebem, sed asperioiorem alia ex aliis iniquiora postulando,
quam prima impetrasset, futuram, primo quamlibet diminutio-

Adversus
legem de
Cos. ple-
beis.

5 *Ut, quemadmodum*] Locus corruptus, cujus tamen sensum assequi hanc difficile est. Queruntur consules, quod Patres tradituri non essent liberis majestatem senatus auctiorem amplioioremque, quemadmodum plebs gloriarî posset futurum, ut majestatem plebis amplioiorem posteris traderet, quam a patribus accepisset. * Ad eum sensum refingi potest periodus, si loco particula *ut* leges *an*, et in fine *resces esse*.

6 *Perturbationem auspiciorum*] Contendebant patricii se solos auspicia habere: vid. infra c. 6. et l. VI. c. 41.) incertum autem fore, cujus sanguinis, plebeine an patricii, futuri essent ii qui ex connubiis Patrum et plebis nascituri essent.

7 *Auspiciorum . . . privatorum*] Au-

spicia privata videntur fuisse ea, quæ super privatorum negotiis captabantur. Apud an iquos, inquit Val. Max. l. II c. 1. non solum publice, sed etiam privatim nihil gerelatur, nisi auspicio prius sumpto. Videntur autem patricii tunc contendisse plebeios auspiciari omnino non posse. Vide infra c. 6.

8 *Quorum sacrorum*] Sua cuique genti propria fuere sacra. Nobile exemplum horum gentiliorum sacrorum vide l. V. c. 36

9 *Regie majestatis imperium*] Imperium consulare, in quo inest regia majestas. Supra II. l. *Omnia jura regie potestatis, omnia insignia a primis consules habuere.* Unde et infra VIII 32. *Consules, regia potestas.*

U. C. 310. *nem subituros fuisse potius, quam eas leges sibi imponi paterentur.*
 . C. 442. *quia tum concessum sit de tribunis, ¹⁰ iterum concessum esse. ¹¹ Finem non fieri posse. in eadem civitate tribunos plebis et Patres esse: aut hunc ordinem, aut illum magistratum tollendum esse: potiusque sero, quam nunquam obviam eundem audaciæ temeritatique. ¹² Illinc ut impune primo discordias se-rentes concitent finitima bella, deinde adversus ea, quæ concita-ventur, armari civitatem defendique prohibeant? et, quum hos-tes ¹³ tantum non accesserint, exercitus conscribi adversus hostes non patiantur? Sed audeat Canuleius in senatu proloqui, se, nisi suas leges tamquam victoris Patres accipi sinant, delectum haberi prohibiturum. quid esse aliud, quam minari, se proditu-rum patriam? obpugnari atque capi passurum? quid eam vo-cem animorum, non plebi Romanæ, sed Volscis et Equis et Veientibus adlaturam? Nonne, Canuleio duce, se speraturos Capitolium atque arcem scandere posse, si Patribus tribuni, cum jure ac majestate adempta, animos etiam eripuerint? Con-sules paratos esse duces prius adversus scelus civium, quam adversus hostium arma.*

Canuleii
 oratio pro
 legibus
 suis.

III. Quum maxime hæc in senatu agerentur, Canuleius pro legibus suis et adversus consules ita disseruit: *Quanto-pere vos, Quirites, contemnerent Patres, quam indignos duce-rent, qui una secum urbe intra eadem mœnia viveretis, sepe equidem et ante videor animadvertisse: nunc tamen maxime, quod adeo atroces in has rogationes nostras coorti sunt: quibus quid aliud quam admonemus, cives nos eorum esse, et, si non easdem opes habere, eandem tamen patriam incolere? Altera connubium petimus, quod finitimis externisque dari solet. nos quidem civitatem, quæ plus quam connubium est, hostibus etiam victis dedimus. Altera nihil novi ferimus; sed id, quod populi est, repetimus atque usurpamus: ut, quibus velit, populus Ro-manus honores mandet. Quid tandem est, cur cælum ac terras misceant? cur in me impetus modo pene in senatu sit factus? negent se manibus temperaturos, violaturosque denuncient sa-crosanctam potestatem? Si populo Romano liberum suffragium datur, ut, quibus velit, consulatum mandet, et non præceditur spes plebeio quoque, si dignas summo honore erit, apiscendi*

Pro lege de
 Coss. ple-
 beii.

10 *Iterum concessum esse*] De tri-bunis creandis, qui per triennium, quo republicam reverterunt Decem-viri, nulli fuerant. Id ita perspicuum erederemus, ut monitore non esset opus, nisi Clærius de Decemviris hunc locum intellexisset.

11 *Finem non fieri posse. In eadem*] Gronovius recte videtur emendare: *Finem non fieri. Non posse in ea-dem . . .*

12 *Illinc ut*] Ellipsis ad exprimen-dam indignationem appositissima. Quam si explere volueris, intellige: Quis hoc illis concedat, ut . . . Partic-ula autem *ut* cadit in omnia verba quæ deinceps sequuntur subjunctivi modi, *concitent . . . prohibeant . . . non patiantur . . . audent.*

13 *Tantum non*] Vere, propemo-dum.

summi honoris, stare urbs hæc non poterit? de imperio actum est? U. C. 310. et ¹⁴ perinde hoc valet, plebeius ne consul fiat, tamquam seruum A. C. 442. aut libertinum aliquis consulem futurum dicit? Ecquid sentitis, in quanto contentu vicatis? Lucis vobis hujas partem, si liceat. adimant. quod spiratis, quod coram mittitis, quod formas hominum habetis, indignantur. Quin etiam (¹⁵ si Diis placet) ¹⁶ nefas aiunt esse, consulem plebeium fieri. Obsecro vos, si non ad ¹⁷ fastos, non ad ¹⁸ commentarios pontificum admittimur; ne ea quidem scimus, quæ omnes peregrini etiam sciunt? consules in locum regum successisse? nec aut juris, aut majestatis quidquam habere, quod non in regibus ante fuerit? ¹⁹ En unquam creditis fundo auditum esse, Numam Pompilium, non modo non patricium, sed ne civem quidem Romanum, ex Sabino agro aditum, populi jussu, Patribus auctoribus, Romæ regnasse? L. deinde Tarquinius, ²⁰ non Romanæ modo, sed ne Italicæ quidem gentis, Demarati Corinthii filium, ²¹ incolam ab Tarquiniiis, civis liberis Anci, regem factum? Ser. Tullium post hunc, captiva Corniculani natum, patre nullo, matre serca, ingenio, virtute regnum tenuisse? Quid enim de T. Tatius Sabino dicam, quem ipse Romulus, parens urbis, in societatem regni accepit? Ergo, dum nullum justiditur genus, in quo eniteret virtus, crevit imperium Romanum. Pœniteat nunc vos plebei consulis, quum majores nostri advenas reges non justidierint, et ne regibus quidem exactis clausa urbs fuerit peregrinæ virtuti. Claudiam certe gentem post reges exactos ex Sabinis non in civitatem modo accepimus, sed etiam in patriciorum numerum? Ex peregrinone patricius, deinde consul fiat? civis

^b non modo Romanæ Gron. Crev.

^c Demarati Crev.

14 *Perinde hoc valet, plebeiusne consul fiat] Et quum hoc quaeritur, licetne plebeium consulem fieri, perinde hoc accipiendum est, tanquam....

15 Si diis placet] Usitata in indignatione loquendi formula.

16 Nefas aiunt esse] Adversum religiones esse dicunt. Vid. not. 38. ad l. 32. de proprietate vocis *fas*, cui opponitur *nefas*.

17 Fastos] Fasti duplicis generis fuere: alii, quibus et Kalendarii nomen datur, in quibus tota dierum fastorum nefastorumque, festorum vel profestorum etc. ratio continebatur. Hos fastos evulgavit Cn. Flavius scriba, ut habetur l. IX. c. 43. Alii, in quibus nomina magistratum cujusque anni, et res gestæ maxime ad memoriam insignes perscribebantur. Tales sunt Fasti Capitolini, Fasti Siculi etc. Utrumque fastorum genus

a pontificibus, qui tum omnes patricii erant, curabatur: utrumque a vulgi notitia removebatur. De posteriore maxime videtur hic sermo esse.

18 Commentarios] In quibus pontifices suorum temporum historiam summam describebant. Vid. l. VI. c. 1. ubi pontificum commentarii inter historica monumenta recensentur. Penes pontifices fuisse conficiendorum annalium curam testantur quum alii multi, tum Cic. l. II. de Or. n. 52.

19 En unquam] Nunquamne? Vid. l. X. c. 2. XXIV. 14. XXX. 21.

20 Non modo Romanæ] Non modo non. Vid. l. I. c. 40.

21 Incolam ab Tarquiniiis] Qui ab urbe Tarquiniiis domicilium suum contulerat Roman. *Incola* opponitur *civi*, et is est qui aliunde in aliquam regionem, sive urbem immigravit.

U. C. 310. *Romanus si sit ex plebe, præcisa consulatus spes erit? Utrum*
 A. C. 442. *tandem non credimus fieri posse, ut vir fortis ac strenuus, pace*
belloque bonus, ex plebe, sit Numæ, L. Tarquinio, Ser. Tullio
similis? An ne, si sit, quidem ad gubernaculæ reipublicæ acce-
*dere eum patiemur? potiusque*²² *decemviris, teterrimis mortali-*
um, qui tum omnes ex Patribus erant, quam optimis regum
²³ *novis hominibus, similes consules sumus habituri?*

IV. *At enim nemo post reges exactos de plebe consul fuit.*
*Quid postea? Nullane res nova institui debet? et,*²⁴ *quod non-*
dum est factum (multa enim nondum sunt facta in novo popu-
*lo) ea, ne si utilia quidem sint, fieri oportet? Pontifices,*²⁵ *au-*
gures, Romulo regnante, nulli erant: ab Numa Pompilio cre-
ati sunt. census in civitate et descriptio centuriarum classium-
que non erat: ab Ser. Tullio est facta. Consules numquam
fuerant: regibus exactis creati sunt. Dictatoris nec imperium
*nec nomen fuerat:*²⁶ *apud patres esse capit. Tribuni plebis,*
²⁷ *ædiles,*²⁸ *quæstores, nulli erant: institutum est, ut fierent.*
Decemviros legibus scribendis intra decem hos annos et creavi-
mus, et e republica sustulimus. Quis dubitat, quin, in æternum
urbe condita, in^a *immensum crescente, nova imperia, sacerdotia,*
iura gentium hominumque instituantur? Hoc ipsum, ne con-
nubium Patribus cum plebe esset, non decemviri tulerunt pau-
*cis his annis*²⁹ *pessimo exemplo publico, cum summa injuria*
plebis? An esse ulla major aut insignitior contumelia potest,
quam partem civitatis, velut contaminatam, indignam connu-

Pro lege de
 connubio
 Patrum et
 plebis.

^d et in Crev.

^e insignior Gron. Crev.

²² *Decemviris . . . qui tum omnes*
ex Patribus erant] Amotavinus su-
pra III. 35. ex posterioribus Decem-
viris tres, si Dionys. credimus, ple-
beios fuisse.

²³ ** Novis hominibus] Novi homines*
apud Romanos opponuntur nobilibus,
et ii sunt qui quum nullam ex majo-
ribus insignitum curulibus magistra-
tibus habebant, primi suæ stirpis ad
honores sese evexere.

²⁴ *Quod nondum . . . . ea] Nota*
formam loquendi, quæ Grammaticas
leges aspernatur. Vox multa, ut
propior, attraxit ea. Sic I. XXIII.
c. 3. Quod sæpe optastis, Campani,
et supplicii sumendi vobis ex improbo
ac detestabili senatu potestas esset, cum
nunc . . . . habetis.

²⁵ ** Augures . . . . nulli] Nullum*
augurum collegium. Jam ante Nu-
mam periti auguriorum viri in nego-
tiis consulebantur. Ille eos in colle-
gium redegit, publicosque populi Ro-
mani Sacerdotes esse jussit.

²⁶ *Apud patres] Patrum memoria:*

ante annos nimirum 57.

²⁷ *Ædiles] De ædilitatis origine*
vid. not. 81. ad c. 33. l. II.

²⁸ *Quæstores] Jam observavimus*
ad c. 41. l. II. quæstorum originem
a Plutarcho ad Publicolam consulem,
a plerisque ad reges etiam referri.
Verum Tacitus scribit I. XI. Ann. c.
²² *enim honorem non ceptum esse a*
populo mandari, nisi aliquot annis
post exactos Tarquinos: antea vero
a regibus primo, mox a consulibus
delectos quæstores fuisse. Inde facile
nasci potuit ea opinio, quam hic Li-
vius sequitur: ita ut pro primis om-
nino quæstoribus habiti sint, qui pri-
mi tantum a populo delecti fuerant.

²⁹ *Pessimo exemplo publico] Vox*
exemplo hic otiosa est. Non male le-
geris, ea deleta, cum Gronovio: pes-
simo publica. Sic I. II. c. 1. Neque
ambiguit quin Brutus . . . pessimo
publico id facturus fuerit. Hoc loco
tamen plerique scripti, et veteres edi-
ti ignorant vocem publica, nec aliud
præferunt quam pessimo exemplo.

hinc haberi? Quid est aliud, quam ³⁰ exsilium intra eadem ma- U. C. 316.
 nia, quam relegationem pati? Ne adfinitatibus, ne propinqui- A. C. 442.
 tatibus immisceamur, carent; ne societur sanguis. Quid? hoc
 si polluit nobilitatem istam vestram, quam plerique oriundi ex
 Albanis et Sabinis, non genere nec sanguine, sed per cooptatis-
 nem in Patres habetis, aut ab regibus lecti, aut post reges ex-
 actos jussu populi; sinceram serbare privatis consiliis non pote-
 ratis, nec ducendo ex plebe, neque vestras filias sororesque enu-
 bere sinendo e Patribus? Nemo plebeius patriciae virgini vin-
 adferret: patriciorum ista libido est, nemo incivium pactionem
 nuptiale quemquam facere coegisset. Verum enim vero lege
 id prohiberi, et connubium tolli Patrum ac plebis, id demum
 contumeliosum plebi est. cur enim non ³¹ confertis, ne sit connu-
 bium divitibus ac pauperibus? Quod privatorum consiliorum
 ubique semper fuit, ut, in quam cuique femina convenisset do-
 mum, nuberet; ex qua pactus esset vir domo, in matrimonium
 duceret; id vos sub legis superbissimae vincula conjicitis, qua
 dirimatis societatem civilem, duasque ex una civitate faciatis.
 Cur non sancitis, ne vicinus patricio sit plebeius? ne eodem
 itinere eat? ne idem concivium ineat? ne in foro eodem con-
 sistat? Quid enim in re est aliud, si plebeium patricius duxe-
 rit, si patriciam plebeius? quid juris tandem mutatur? nempe
³² patrem sequuntur liberi, nec, quod nos ex connubio vestro pe-
 tantus, quidquam est, praeterquam ut hominum, ut civium nu-
 mero simus, nec, vos (nisi in contumeliam ignominiamque nos-
 tram certare juvat) quod contendatis, quidquam est.

V. Denique, utrum tandem populi Romani, an vestrum
 summum imperium est? Regibus exactis, utrum vobis domi-
 natio, an omnibus aqua libertas parta est? Oportet licere po-
 pulo Romano, si velit, jubere legem, an, ut quaeque rogatio
 promulgata erit, vos delectum pro poena decernetis? et, simul
 ego tribunus vocare tribus in suffragium capero; tu statim
 consul sacramento juniores adiges, et in castra educes? et mi-
 naberis plebi, minaberis tribuno? Quid, si non, ³³ quantum
 ista minae adversus plebis consensum valent, ³⁴ bis jam ex-
 perti essetis? scilicet, quia vobis consultum volebatis, certamine
 abstinnistis, an ideo non est dimicatum, quod, quae pars firmior,
 eadem modestior fuit? Nec nunc erit certamen, Quirites, ani-
 mos vestros illi tentabunt semper, vires non experientur. Ita-
 que ad bella ista, seu falsa, seu vera sunt, consules, parata

30 Exsilium . . . relegationem] Re-
 legatio minor est poena, quam exili-
 um. Exilio civitas amittitur, non
 relegatione. Vid. Institut. Justin.
 l. 1. tit. 12. et 16. et ibi Vinnium.

31 Confertis] Simul fertis legem:
 id quoque lege lata sciendum cura-
 tis.

32 Patrem sequuntur liberi] Ex
 justo matrimonio nati. Partus extra
 nuptias conceptus uterum sequitur.

33 Quantum] Quam parum.

34 Bis jam experti esse] Seces-
 sionibus plebis 1º. in Sacrum mon-
 tem, 2º. in Aventinum.

T. C. 310. *vobis plebes est, si, connubiis redditis, unam hanc civitatem*
 A. C. 442. *tandem facitis; si coalescere, si jungi miscerique vobis priva-*
tis necessitudinibus possunt; si spes, si aditus ad honores viris
strenuis et fortibus datur; si in consortio, si in societate rei-
*publicæ esse, si, quod æquæ libertatis est,*³⁵ *in vicem annuis*
magistratibus parere atque imperitare licet. Si hæc impedi-
aliquis, ferte sermonibus, et multiplicata fama bellu; nemo
est nomen daturus, nemo arma capturus, nemo dimicaturus
pro superbis dominiis, cum quibus nec in re publica honorum,
nec in privata connubii societas est.

VI. Quum in concionem et consules processissent, et res a perpetuis orationibus in altercationem vertisset; interroganti tribuno, *cur plebeium consulem fieri non oporteret?* et fortasse vere, sic parum utiliter in præsens certamen³⁶ respondit, *quod nemo plebeius auspicia haberet. ideoque decem-viros connubium diremisse, ne incerta prole auspicia turbarentur.* Plebes ad id maxime indignatione exarsit, quod auspiciari, tanquam invidi Diis immortalibus, negarentur posse. nec ante suis contentionum fuit, (quum et tribunum acerrimum auctorem plebes^f nacta esset, et ipsa cum eo pertinacia certaret) quam victi tandem Patres, ut de connubio ferretur, consensere: ita maxime rati contentionem de plebeiis consulibus tribunos aut totam deposituros, aut post bellum dilaturos esse; contentamque interim connubio plebem paratam delectui fore. Quum Canuleius, victoria de Patribus et plebis favore ingens esset, accensi alii tribuni ad certamen pro rogatione sua summa vi pugnant, et, crescente in dies fama belli, delectum impediunt. Consules, quum per senatum, intercedentibus tribunis, nihil agi posset, consilia principum domi habebant. adparebat, aut hostibus, aut civibus de victoria concedendum esse. Soli ex consularibus Valerius atque Horatius non intererant consiliis. C. Claudii sententia consules armabat in tribunos: Quinctiorum, Cincinnatique et Capitolini, sententiæ abhorrebant a cæde violandisque, quos, fædere icto cum plebe, sacrosanctos accepissent. Per hæc consilia eo deducta res est, ut tribunos militum consulari potestate promiscue ex Patribus ac plebe creari sinerent; de consulibus creandis nihil mutaretur. eoque contenti tribuni, contenta plebs fuit. Comitibus tribunis consulari potestate tribus creandis indicuntur. quibus indictis, extemplo, quicumque

Perfertur
lex de con-
nubio.

Tr. militum
consulari
potestate.

^f plebs Gron. Crev.

35 *Invicem annuis magistratibus]*
 Per annuos magistratus, annuos honores, qui per plebeios ac patricios
 vult in orbem eant, parte et inpe-

ritare vicissim.

36 *Respondit]* Consulium alter: nisi malis ex Vieterino codice legere
 responderunt.

aliquid seditiose dixerat, aut fecerat, ³⁷ quam maxime tri- U. C. 310.
 bunicii, et prensare homines, et concursare toto foro can- A. C. 443.
 didati cœpere: ut patricios desperatio primo, irritata plebe,
 adipiscendi honoris, deinde indignatio, si cum his gerendus
 esset honos, deterreret. postremo coacti tamen a primoribus
 petiere, ne cessisse possessione reipublicæ viderentur. E-
 ventus eorum comitorum docuit, alios animos in conten-
 tione libertatis dignitatisque, alios, secundum deposita cer-
 tamina, incorrupto iudicio esse: tribunos enim omnes pa- U. C. 311.
 tricios creavit populus, contentus eo, ³⁸ quod ratio habita A. C. 441.
 pebeiorum esset. Hanc modestiam æquitatemque et alti-
 tudinem animi ubi nunc in uno inveneris, quæ tunc ⁶ populi
 universi fuit?

VII. ³⁹ Anno trecentesimo decimo, quam urbs Roma
 condita erat, primum tribuni militum pro consulibus ma-
 gistratum ineunt, A. Sempronius Atratinus, L. Atilius, T. A. Sempro-
 Cæcilius; quorum in magistratu concordia domi pacem nio, &c.
 etiam foris præbuit. Sunt, qui propter adjectum Equo- Tribb. Mil.
 rum Volæcorumque bello et Ardeatium defectioni Veiens
 bellum, quia duo consules obire tot simul bella nequirent,
 tribunos militum tres creatos dicant, siue mentione pro-
 mulgatae legis de consulibus creandis ex plebe, et imperio
 et insignibus consularibus usos. Non tamen pro firmato
 jam stetit magistratus ejus jus; quia tertio mense, quam
 inierunt, augurum decreto, perinde ac vitio creati, honore
 abiire; quod C. Curtius, qui comitiis eorum præfuerat, pa-
 rum recte ⁴⁰ tabernaculum cepisset. Legati ab Ardea Ro-

tuæ Gron. Crev.

³⁷ *Quam maxime*] Omnes scripti nostri, ut et veteres libri quos vidit Sigonius, adjiciunt *hunc* ante vocem *quam*. Fortasse dederat Livius: *quicunque aliquid seditiose dixerat aut fecerat unquam, maxime tribunitii*.

³⁸ *Quod ratio habita plebeiorum esset*] Quod plebei admissi ad petendum magistratum essent, tanquam legitimi candidati.

³⁹ * *Anno trecentesimo decimo . . . primum tribuni militum pro consulibus magistratum ineunt*] Hic rursus dissident numeri nostri a Livianis. Sed in his interdum Livius haud facile secum ipse conciliatur. † Hos tribunos militum iniisse quidem magistratum anno 310. sed eum gessisse anno 311. existimat Dodwellus, diss. X. de Cyclis Rom. sect. 26. Farum, ut nobis videtur, ad Livii mentem, qui nusquam in consulibus, et illis magistratibus quorum nomine annus

insigniebatur, distinguit annum initii ab anno gesti magistratus. Sed et si annus *trecentesimus alter*, debet intelligi, ut probavimus in nota 39. ad III. 33. *trecentesimus primus*, sed exiens, ita ut trecentesimo secundo magistratum gesserint primi Decemviri, hic annus, quo et ineunt et gerunt magistratum primi tribuni militares, erit ipse trecentesimus decimus. Servavimus tamen in margine annum eum quem vult Dodwellus, vitandæ confusionis causa.

⁴⁰ *Tabernaculum cepisset*] Comitiorum centuriatorum causa exercitus imperabatur, civesque omnes armati sub signis, in suis quique centuriis, in campum Martium conveniebant. Is igitur magistratus, qui comitiis præerat, tabernaculum, tanquam dux exercitus, extra pomerium capiebat. In eo autem capiendi quedam observari oportebat, quæ si minus rite acta

E. C. 311. mam venerunt, ita de injuria querentes, ut, si demeretur ea,
 A. C. 441. in fœdere atque amicitia mansuros, restituto agro, adpare-
 ret. Ab senatu responsum est, *judicium populi rescindi ab
 senatu non posse, præterquam quod nullo nec exemplo nec jure
 fieret, concordia etiam ordinum causa. Si Ardeates*⁴¹ *sua
 tempora expectare velint, arbitriumque senatui levandæ inju-
 riæ suæ permittant, fore, ut postmodo*^b *gaudeant, se iræ mo-
 deratos: sciantque, Patribus æque curæ fuisse, ne qua injuria
 in eos oriretur, ac ne orta diuturna esset.* Ita legati, quum
⁴² se rem integram relatores dixissent, comiter dimissi. Pa-
 tricii, quum sine⁴³ curuli magistratu respublica esset, coïere,
 et interregem creavere. contentio, consulesne, an tribuni
 militum crearentur, in interregno rem dies complures tenuit.
 Interrex ac senatus, consulum comitia; tribuni plebis et
 plebs, tribunorum militum ut habeantur, tendunt. Vicerunt
 Patres, quia et plebs, patriciis seu hunc seu illum delatura
 honorem, frustra certare supersedit: et principes plebis ea
 comitia malebant, quibus non haberetur ratio sui, quam qui-
 bus ut indigni præterirentur. tribuni quoque plebis⁴⁴ cer-
 tamen sine effectu in beneficio apud primores Patrum reli-
 quere. T. Quinctius Barbatus interrex consules creat L.
 Papirium Mugillanum, L. Sempronium Atratinum. His
 consulibus eum Ardeatibus fœdus renovatum est. idque
 monumenti est, consules eos illo anno fuisse, qui neque in
 annalibus priscis, neque in libris magistratuuum inveniuntur.
 credo, quod tribuni militum initio anni fuerunt, eo, perin-
 de ac si totum annum in imperio fuerint,⁴⁵ subfectis his
 consulibus, prætermissa nomina consulum horum.⁴⁶ Licinius

^b postmodum Gron. Crev.

essent, quidquid comitiis illis jussum
 erat, pro irrito habebatur. Insigne
 exemplum vide apud Cic. l. II. de
 Nat. deor. n. 10. et 11. Plutarchus
 qui in vita Marelli eandem illam rem
 a Cicerone memoratam paulo aliter
 narrat, tabernaculum capi scribit ad
 sumenda auspicia.

41 *Sua tempora*] Opportuna sena-
 tu Romano tempora.

42 *Se rem integram relatores*] Se
 negotium hoc de integro, et nova de-
 liberatione rependendum civilis suis
 permisuros.

43 *Curuli magistratu*] Curules ma-
 gistratus si fuerint qui sella curuli ute-
 bantur: quales tum dietatores, con-
 sules, tribuni militares; postea censo-
 res, prætores, ædiles curules. De
 sella curuli vid. not. 58. ad c. 8. l. I.

44 *Certamen sine effectu in benefi-
 cio apud primores Patrum reliqueret*]

Voluerunt beneficii loco haberi a pri-
 moribus Patrum quod certamen sine
 effectu reliquissent, nec rem tenta-
 tam urgere perseverassent.

45 *Subfectis his consulibus, præter-
 missa nomina consulum horum*] Totum
 hoc additamentum *subfectis his consu-
 libus* a mala manu esse nobis videtur.
 Sine eo constat optime sua orationi
 claritas; et ingrata est repetitio, *his
 consulibus . . . consulum horum.*

46 *Licinius Mucor*] Scriptor et ali-
 bi sæpe Livio memoratus. Eum Vos-
 sius, l. I. de Histor. Lat. c. 10. suspici-
 atur eundem esse qui a Cicerone
 prætoris jamjam damnandus repetun-
 darum, ut narrabitur libro C. capp.
 6. et 7. mortem sibi ipse concevit:
 nam spernendum oratorem, Cicerone
 judice in Bruto n. 238. patrem insigni-
 nis oratoris, Licinii Calvi. Certe
 hunc de quo Livius agit historiaturus

Macer auctor est, et in fœdere Ardeatino, et in ⁴⁷ linteis libris ⁴⁸ ad Monetæ inventa. Et foris, quam tot terrores a finitimis ostentati essent, et domi otium fuit.

VIII. Hunc annum (seu tribunos modo, seu tribunis subfectos consules quoque habuit) sequitur annus haud dubiis consulibus, M. Geganio Macerino iterum, T. Quinctio ⁴⁹ Capitolino quintum consulibus. Ideam hic annus censuræ initium fuit, rei a parva origine oriæ: quæ deinde tanto incremento aucta est, ut morum disciplinæque Romanæ penes eam regimen, senatus, equitumque centuriæ, decoris dedecorisque discrimen sub ditione ejus magistratus, ⁵⁰ publicorum jus privatorumque locorum ⁱ ⁵¹ vectigalia populi Romani sub nutu atque arbitrio essent. Ortum autem initium rei est, quod in populo, ⁵² per multos annos incenso, neque differri census poterat, neque consulibus, quam tot populorum bella imminerent, ⁵³ operæ erat id negotium agere. ⁵⁴ Mentio inlata ab senatu est, *Rem operosam ac minime consularem suo proprio magistratu egere: cui scribarum ministerium, ⁵⁵ custodiæque et tabularum cura, cui ⁵⁶ arbitrium formulæ censendi subjiceretur.* Et Patres, quamquam rem parvam, tamen, quo plures patricii magistratus in republica essent, læti acceperunt: id, quod evenit, futurum credo etiam rati, ut mox opes eorum, qui præessent, ipsi honori jus majestatemque adjicerent. Et tribuni, (id quod

U. C. 312.
A. C. 440.
M. Gegania
H. T.

Quinctio
V. Coss.

Censuræ
initium.

ⁱ ins. et Gron.

scriptorem, fuisse perantiquæ, ut inter plebeios, nobilitatis constat ex l. VII. infra, c. 9.

47 *Linteis libris*] In quos magistratuum nomina referebantur, ut apparet ex capp. 13. et 20. infra. Unde mirum videtur quoniam modo Livius paulo ante scribere potuerit horum consulum nomina in magistratuum libris non inveniri, quæ in linteis libris exstare non negat. Sed nimirum libros linteos non inspexerat Livius, nec fortasse ii jam exstabant quam ille scriberet: in iis autem magistratuum libris quos adire potuerat, nomina horum consulum non comparabant.

48 *Ad Monetæ*] De æde Monetæ vid. l. VII. c. 28.

49 *Capitolino quintum consulibus*] Recte observat Gronovius ultimam vocem vacare.

50 *Publicorum jus privatorumque locorum*] Censorum erat urbis templa, vias, aquas tueri: cavere ne privati loca quæ publici essent juris, occuparent, et occupata repetere ac vindicare.

51 *Vectigalia*] Sigonius edi jussit

et *vectigalia*: sed copulativam respiciunt omnes nostri codd.

52 *Per multos annos*] Per septemdecim annos: nempe a consulatu Q. Fabii et L. Cornelii, quod diserte testatur Dionysius l. XI.

53 *Operæ erant*] Operæ pretium erat, vacabat. Vid. l. 24.

54 *Mentio inlata ab senatu est*] Lige eum Pighio: *mentio inlata ab consulibus*, sive potius *ab iis*, nam consules in superiore periodo appellati sunt, *in senatu est*. Certe vulgata lectio aliquid habet, quod offendere debeat. Si enim *mentio inlata ab senatu est*, quoniam modo paulo infra *Patres dici possunt eam rem læti accepisse*.

55 *Custodiæque et tabularum cura*] Hic subest aliquid mendi. Vel dele voculam *et*: vel scribe *custodiæque tabularum et cura*.

56 *Arbitrium formulæ censendi*] Jus statuendi qua formula, i. e. qua ratione quisque censendus esset; quam in tribum, quam in centuriam referendus; quomodo restinendus cujusque census, &c.

U. C. 312. tunc erat) magis necessariam, quam speciosi ministerii pro-
 A. C. 440. curationem intuentes, ne in parvis quoque rebus incommode
 adversarentur, haud sane tetendere. Quum a primoribus
 civitatis spretus honor esset, Papirium Semproniumque,
 quorum de consulatu ⁵⁷ dubitabatur, ut eo magistratu pa-
 rum solidum consulatum explerent, censui agendo populus
 suffragiis praefecit. Censores ab re adpellati sunt.

Avleatium
 intestinae
 discordiae.

IX. Dum hæc Romæ geruntur, legati ab Ardea veni-
 unt, pro veterrima societate renovatoque fœdere recenti,
 auxilium prope eversæ urbi implorantes. Frui namque pace,
 optimo consilio cum populo Romano servata, per intestina
 arma non licuit; quorum caussa atque initium traditur ex
 certamine factionum ortum: quæ fuere eruntque pluribus
 populis magis exitio, quam bella externa, quam fames mor-
 bive, quæque alia in Deum iras, velut ultima publicorum
 malorum, vertunt. Virginem plebcii generis, maxime for-
 ma notam, petiere juvenes: alter virgini genere par, tutori-
 bus fretus, qui et ipsi ejusdem corporis erant; nobilis alter,
 nulla re, præterquam forma, captus. adjubabant eum opti-
 matium studia, per quæ in domum quoque puellæ certamen
 partium penetravit. nobilis superior judicio matris esse,
 quæ quam splendidissimis nuptiis jungi puellam volebat.
 tutores, in ea quoque re partium memores, ad suum tendere.
 Quum res peragi intra parietes nequisset, ventum in jus est.
 postulatu audito matris tutorumque, magistratus secundum
 parentis arbitrium dant jus nuptiarum. sed vis potentior
 fuit. namque tutores, inter suæ partis homines de injuria
 decreti palam in foro concionati, manu facta virginem ex
 domo matris rapiunt. adversus quos infestior coorta opti-
 matium acies sequitur accensum injuria juvenem. fit præ-
 lium atrox. Pulsa plebs, nihil Romanæ plebi similis, ar-
 mata ex urbe profecta, colle quodam capto, in agros opti-
 matium cum ferro ignique excursiones facit. ⁵⁸ urbem quo-
 que, omnis etiam expertem ante certaminis, multitudine
 opificum ad spem prædæ evocata, obsidere parat. nec ulla
 species cladesque belli abest; ⁵⁹ velut contacta civitate rabie
 duorum juvenum, funestas nuptias ex occasu patriæ peten-
 tium. Parum parti utrique domi armorum bellique est
 visum. optimates Romanos ad auxilium urbis obsessæ,
 plebs ad expugnandam secum Ardeam Volscos excivere^k.

Ardeam
 obsident
 Volsci.

^k *excitavere* Gron.

⁵⁷ *Dubitatur*] Vulgo *dubitatur*:
 ridicule. Non enim poterat tunc re-
 centi re dubitari. Emendavimus ex
 uno e regis codic. et editione Andree.

⁵⁸ *Urbem que per omnis etiam ex-
 pertem ante certaminis*] Nulla mini-
 rum pars damni ad se pertinet ad
 urbem, id est, ad metros et belluina.

Ceterum particule *quoque, etiam*, hic
 inculcate merito displicere possunt.
 Sorbonicus codex habet *omnis et ex-
 pertem*. Libenter deleremus sive *et*,
 sive *etiam*.

⁵⁹ *Velut contacta civitate rabie*] Vel-
 ut si duorum juvenum rabies toti se
 civitati per contagionem infudisset.

Priores Volsci, duce Æquo Clælio¹, Ardeam venerunt^m, et mœnibus hostium vallum objecere. Quod ubi Romanis est nunciatum, extemplo M. Geganius consul, cum exercitu profectus, tria millia passuum ab hoste locum castris cepit, præcipitique jam die curare corpora milites jubet. quarta deinde vigilia signa profert: cæptumque opus adeo adproperatum est, ut, sole orto, Volsci firmiore se munimento ab Romanis circumvallatos, quam a se urbem, viderent. et alia parte consul muro Ardeæ⁶⁰ brachium injunxerat; qua ex oppido sui commeare possent.

X. Volscus imperator, qui ad eam diem, non commeatu preparato, sed ex populatione agrorum rapto in diem frumento aluisset militem, postquam septus vallo repente inopem omnium rerum videt, ad colloquium consule evocato, *si solvendæ obsidionis caussa venerit Romanus, abducturum se inde Volscos*, ait. Adversus ea consul, *victis conditiones accipiendas esse, non ferendas*, respondit; *neque, ut venerint ad obpugnandos socios populi Romani suo arbitrio, ita abituros Volscos esse. Dedit imperatorem, arma poni, jubet, fatentes victos se esse, et imperio parere. aliter, tam abeuntibus, quam manentibus, se hostem infensum, victoriam potius ex Volscis, quam pacem infidam, Romanis relaturum.*⁶¹ Volsci exiguam spem in armis, alia undique abscissa, quam tentassent, præter cetera adversa loco quoque iniquo ad pugnam congressi, iniquiore ad fugam, quam ab omni parte cæderentur, ad preces a certamine versi, dedito imperatore traditisque armis, sub jugum missi, cum singulis vestimentis ignominia cladisque pleni dimittuntur. et, quam haud procul urbe Tusculo consedissent, veteri Tusculanorum odio incrimis oppressi dederunt pœnas, vix nunciis cædis relictis.⁶² Romanus^o Ardeæ turbatas seditione res, principibus ejus motus securi percussis, bonisque eorum in publicum Ardeatium redactis, composuit: dentamque injuriam judicii tanto beneficio populi Romani Ardeates credebant; senatui superesse aliquid ad delendum publicæ avaritiæ monumentum videbatur. Consul triumphans in urbem rediit^p, Clælio duce Volscorum ante curram ducto, prælatisque spoliis, quibus dearmatum exercitum hostium sub jugum miserat. Æquavit, quod haud facile est, Quinctius consul togatus armati gloriam collegæ: ⁶³ quia^q concordia pacisque domesticam

A Romanis
obsidentur.

Victi, dedito
duce, sub
jugum mit-
tuntur.

Ardeæ res
compositæ.

¹ Clælio Gron. Crev.   ^m venerunt Gron. venerant Crev.   ⁿ et del. Crev.
^o add. Consul Gron.   ^p rediit Clælio Volscorum duce Gron. Crev.   ^q qui Crev.

⁶⁰ Brachium] Vallum pertingens a castris Romanis ad urbem. Vid. Lips. l. II. Polioret. dial. 2.

⁶¹ Volsci] Volsci exiguam spem quam habebant in armis, alia spe un-

dique abscissa, quam tentassent.

⁶² Romanus Ardeæ] Ille editi addebant vocem consul: sed eam ignorant omnes scripti.

⁶³ Qui concordia] Duo e nostris

U. C. 312. curam, jura infimis summisque moderando, ita tenuit, ut
 A. C. 440. eum et Patres severum consulem, et plebs satis comem crediderint. Et adversus tribunos ⁶⁴ auctoritate plura, quam certamine, tenuit. quinque consulatus, eodem tenore gesti, vitæque omnis consulariter acta, verendum pene ipsum magis, quam honorem, faciebant. eo tribunorum militarium nulla mentio his consulibus fuit.

U. C. 313. XI. Consules erant M. Fabium Vibulanum, Postumum Æbutium Cornicinem. Fabius et Æbutius consules, A. C. 439. quo majori gloriæ rerum, domi forisque gestarum, succedere se cernebant, (maxime autem memorabilem annum apud finitimos socios hostesque esse, quod Ardeatibus in re præcipiti tanta foret cura subventum) eo impensius, ut delerent Ardeatibus prorsus ex animis hominum infamiam judicii, senatusconsultum fecerunt; ut, quoniam civitas Ardeatium intestino tumultu redacta ad paucos esset, coloni eo præsidii causa adversus Volscos scriberentur. Hoc palam relatum in tabulis, ut plebem tribunosque falleret judicii rescindendi consilium inritum. Conserant autem, ut, multo majore parte ⁶⁵ Rutulorum colonorum, quam Romanorum, scripta, nec ager ullus divideretur, nisi is, qui interceptus judicio infami erat; nec ulli prius Romano ibi, quam omnibus Rutulis divisus esset, gleba ulla agri adsignaretur. Sic ager ad Ardeates rediit. Triumviri ad coloniam Ardeam deducendam creati Agrippa Menenius, T. Clælius Siculus, M. Æbutius Elva. qui, per minime populare ministerium agro adsignando sociis, quem populus Romanus suum judicasset, quum plebem offendissent, ne primoribus quidem Patrum satis accepti, quod nihil gratiæ cujusquam dederant; vexationes, ad populum jam die dicta ab tribunis, ⁶⁶ coloni ^r adscripti remanendo in colonia, quam testem integritatis justitiæque habebant, vitavere.

U. C. 314. XII. Pax domi forisque fuit et hoc et insequente ^s anno, A. C. 432. C. Furio Pacilo et M. Papirio Crasso consulibus. Ludi, M. Papirio Coss. ab decemviris per secessionem plebis a Patribus ex senatusconsulto voti, eo anno facti sunt. Causa seditionum nequidquam a Pœtelio ^t quæsita. qui, tribunus plebis iterum ⁶⁷ ea ipsa denunciando factus, neque, ut de agris dividendis

^r colonis Gron.   ^s insequenti Gron. Crev.   ^t Petillio Gron. Petilio Crev.

que, unus qua, alius qui, ut Sigoniani libri. Atque hoc ultimum nobis elegantius visum est, quam vulgatum quia.

⁶⁴ * Auctoritate] Per reverentiam, quam ei sua virtus gravitasque conciliabat. Vid. not. 49. ad I. 7.

⁶⁵ Rutulorum] Ardeatium. Ardea enim Rutulorum erat: quod nemo

plane est qui ignoret.

⁶⁶ Coloni adscripti] Sic habent aliquot scripti a Gronovio inspecti, et omnes nostri. Vulgati colonis.

⁶⁷ Ea ipsa] Ea nempe quæ mox memoratur frustra jactasse: se de agrorum divisione et de tribunorum militarium cœmitis acturum.

plebi referrent consules ad senatum, pervincere potuit: et, U. C. 214. Pa. A. C. 422. quum magno certamine obtinisset, ut consulerentur Patres, consulum an tribunorum placeret comitia haberi, consules creati jussi sunt. ludibrioque erant minæ tribuni, denunciantis se delectum inpediturum; quum, quietis finitimis, neque bello, neque belli adparatu opus esset. Sequitur hanc tranquillitatem rerum annus, Procule Geganio Maccario, L. Menenio Lanato consulibus, U. C. 215. A. C. 427. Proc. Geganio, L. Menenio Coss. multiplici clade ac periculo insignis, seditionibus, fame, regno prope per largitionis dulcedinem in cervices accepto. Unum a fuit bellum externum; quo si adgravatæ res essent, vix ope Deorum omnium ⁶⁸ resisti potuisset. Cœpere a fame mala, seu Fames. adversus annus frugibus fuit, seu dulcedine concionum et urbis deserto agrorum cultu. nam utrumque traditur. et Patres plebem desidem, et tribuni plebis nunc fraudem nunc negligentiam consulum accusabant. Postremo perpulere plebeii, haud adversante senatu, ut L. Minucius præfectus annonæ crearetur; felicior in eo magistratu ad custodiam libertatis futurus, quam ad curationem ministerii sui: quamquam postremo annonæ quoque levatæ haud inmeritam et gratiam et gloriam tulit. Qui ⁶⁹ quum, multis circa finitimos populos legationibus terra marique nequidquam missis, (nisi quod ex Etruria haud ita multum frumenti advectum est) nullum momentum annonæ fecisset; et, revolutus ad dispensationem inopiæ, profiteri cogendo frumentum, et vendere, quod usu* menstruo superesset, fraudandoque parte diurni cibi servitia, criminando inde et objicendo iræ populi frumentarios, acerba inquisitione aperiret magis, quam levaret, inopiam; multi ex plebe, spe amissa, potius quam ut cruciarentur trahendo animam, capitibus obvolutis se in Tiberim præcipitaverunt.

XIII. Tum Sp. Mælius ex equestri ordine, ut illis temporibus, prædives, rem utilem, pessimo exemplo, pejore consilio, est adgressus. frumento namque ex Etruria privata pecunia per hospitem clientiumque ministeria cœmto, Periculosæ largitiones Sp. Mælii. (quæ, credo, ipsa res ad levandam publica cura annonam inpedimento fuerat) largitiones frumenti facere instituit: plebemque, hoc munere delinitam, quacumque incederet, ⁷⁰ conspectus elatusque supra modum hominis privati,

* *sisti* Gron. Crev.* *usu* Ead.

68 *Sisti potuisset*] Hanc loquendi formam amatam Livio restituit hoc loco Gronovius, vel repugnantibus libris, qui habent *resisti*, vel *res sisti*.

69 *Quum... nullum momentum annonæ fecisset*] Quum nihil profecisset ad levandam annonam: et revolutus ad dispensationem inopiæ, et eo

redire coactus, ut exiguum illud frumenti, quod erat in urbe, quodam ordine dispensandum curaret, non cuique pro arbitrio consumendum relinquere.

70 * *Conspectus*] Insignis, et in se oculos hominum convergens. Vid. not. 64. ad l. 47.

U. C. 315. secum trahere; haud dubium consulatum favore ac spe
 A. C. 437. despondentem. Ipse, ut est humanus animus insatiabilis
 eo quod fortuna spondet, ad altiora et non concessa
 tendere. et, quoniam consulatus quoque cripiendus invitis
 Patribus esset, de regno agitare: id unum dignum tanto
 apparatu consiliorum et certamine, quod ingens exsudan-
 dum esset, præmium fore. Jam comitiis consularia insta-
 bant. quæ res eum, necdum compositis maturisque satis
 consiliis, obpressit. Consul sextum creatus T. Quinctius
 Capitolinus, minime opportunus vir ⁷¹ novanti res: collega
 additur ei Agrippa Menenius, cui Lanato erat cognomen.
 et L. Minucius præfectus annonæ, seu ⁷² refectus, seu,
 quoad res posceret, in incertum creatus. nihil enim constat,
 nisi in libros linteos utroque anno relatum inter magis-
 tratus præfecti nomen. Hic Minucius, ⁷³ eandem publice
 curationem agens, quam Mælius privatim agendam susce-
 perat, quum in utraque domo genus idem hominum versa-
 retur, rem compertam ad senatum refert, *Tela in domum
 Mælii conferrî, cunq̄ue conciones domi habere: ac non
 dubia regni consilia esse. tempus agendæ rei nondum stare;
 cetera jam convenisse; et tribunos mercede emptos ad pro-
 dendam libertatem, et partita ducibus multitudinis ministe-
 ria esse. Serius se pene, quam tutum fuerit, ne cuius
 incerti vanique auctor esset, ea deferre.* ⁷⁴ Quæ postquam
 sunt audita, et undique primores Patrum et prioris anni
 consules increparent, quod eas largitiones cœtusque plebis
 in privata domo passi essent fieri, et novos consules, quod
 exspectassent, donec a præfecto annonæ tanta res ad sena-
 tum deferretur, quæ consulem non ⁷⁵ auctorem solum desi-
 deraret, sed etiam vindicem; tum T. Quinctius, *consules
 immerito increpari, ait, qui, constrikti legibus de provo-
 catione ad dissolvendum imperium latis, nequaquam tantum
 virum in magistratu ad eam rem pro atrocitate vindican-
 dam, quantum animi, habent. opus esse non fortî solum
 viro, sed etiam ⁷⁶ libero exsolutoque legum vinculis. Itaque
 se dictatorem L. Quinctium dicturum. ibi animum parem
 tantæ potestati esse. Adprobantibus cunctis, primo Quin-
 ctius abnuere: et, quid sibi vellent, rogare, qui se atate*

⁷¹ * *Novanti res*] Vid. not. 28. ad l. 52.

⁷² * *Refectus*] Iterum creatus, si potestas ejus cum anno finem accepisset.

⁷³ *Eandem publice curationem agens*] Conjectura Florebelli a Sigonio et Gronovio comprobata. Antea *Eandem reipublice curationem.*

⁷⁴ * *Quæ postquam sunt audita, et...* *incerti vanique auctor*] Hæc orationis structura

parum videtur accurata. Sed non ab-
 simili modo Cic. in Verr. I. IV. n. 36.
*Si... scriptum nihil est: horum au-
 tem temporum... nullas tabulas pro-
 feras.*

⁷⁵ * *Auctorem*] Auctor est hic is qui princeps rem capessit, et se ceteris rei incipiendæ ducem, monitorem, exemplumque præbet.

⁷⁶ * *Libero exsolutoque legum vinculis*] Ex his Quintii verbis colligi posse

U. C. 316.
 A. C. 436.
 T. Quinctio
 VI. Agr.
 Menenio
 Coss.

exacta tantæ dimicationi objicerent. Dein, quum undique plus in illo senili animo non consilii modo, sed etiam virtutis esse, quam in omnibus aliis dicerent, laudibusque haud immeritis onerarent, et consul nihil remitteret; precatus tandem Deos immortales Cincinnatus, ne senectus sua in tam trepidis rebus damno dedecorive reipublicæ esset, dictator a consule dicitur. ipse deinde C. Servilium Ahalam magistrum equitum dicit.

U. C. 316.
A. C. 436.

Creatur
dictator
Cincinnati-
tus.

XIV. Postero die, dispositis præsiidiis, quum in forum descendisset, conversaque in eum plebs novitate rei ac miraculo esset, et Mæliani atque ipse dux eorum in se intentam vim tanti imperii cernerent; expertes consiliorum regni, qui tumultus, quod bellum repens, aut dictatoriam majestatem, aut Quinctium post octogesimum annum rectorem reipublicæ quæsisset, rogitent; missus ab dictatore Servilius magister equitum ad Mælium, *Vocat te, inquit, dictator.* Quum pavidus ille, *quid vellet*, quæreret; Serviliusque causam dicendam esse proponeret, *crimenque, a Minucio delatum ad Senatum, diluendum*; tunc Mælius recipere se in catervam suorum, et primum circumspectans tergiversari: postremo, quum adparitor jussu magistri equitum duceret, ereptus a circumstantibus, fugiensque, fidem plebis Romanæ implorare: et obrimi se consensu Patrum dicere, quod plebi benigne fecisset: orare, ut opem sibi ultimo in discrimine ferrent, neve ante oculos suos trucidari sinerent. Hæc eum vociferantem adsecutus Ahala Servilius obruncat: respersusque cruore obruncati, stipatus caterva patriciorum juvenum, dictatori renunciat, vocatum ad eum Mælium, repulso adparitore concitantem multitudinem, pœnam meritam habere. Tum dictator, *Macte virtute, inquit, C. Servili, esto, liberata republica.*

Mælius ad
eum vocatur.

Occiditur.

XV. Tumultuantem deinde multitudinem ⁷⁷ incerta existimatione facti ad concionem vocari jussit; et, *Mælium jure cæsum*, pronunciavit, *etiam si regni crimine insons fuerit*; *qui vocatus a magistro equitum ad dictatorem non venisset.* *Se ad causam cognoscendam consedis; qua cognita, habiturum fuisse Mælium similem causæ fortunam.* *Vim parantem, ne judicio se committeret, vi coercitum esse. nec cum eo, tamquam cum cive, agendum fuisse; qui natus in libero populo inter jura legesque, ex qua urbe reges exactos sciret, eodemque anno ⁷⁸ sororis filios regis, et liberos consulis liberatoris*

Factum defendit dictatorem.

videtur, a dictatore tunc provocacionem ad populum non fuisse. Tamen l. III. c. 55. Livius salam esse legem memoravit, *Ne quis ulum magistratum sine provocacione crearet.* Verum fortasse lege illa sancitum jus nondum pro firmato stabat, neque adhuc

potuerat antiquitas assignatam dictaturæ majestatem imminuere.

⁷⁷ *Incerta existimatione facti*] Quum dubitaretur quid de Ahala facto judicandum esset.

⁷⁸ *Sororis filios regis*] Hæc verba non immerito scrupulum movere doc-

U. C. 316. *patriæ, propter pactionem indicatam recipiendorum in urbem regum, a patre securi esse percussos; ex qua Collatinum Turquiniu[m] consule[m] nominis odio abdicare se magistratu[m] atque exsulare iussum; in qua de Sp. Cassio, post aliquot annos, propter consilia iniuta de regno supplicium sumtum; in qua nuper decemviros bonis, exsilio, capite multatos ob superbium regiam, in ea Sp. Mælius spem regni conceperit. Et quis homo? quamquam nullam nobilitatem, nullos honores, nulla merita cuiquam ad dominationem pandere viam; sed tamen Clandios, Cassios, consulatibus, decemviratibus, suis majorumque honoribus, splendore familiarum sustulisse animos, quo nefas fuerit: Sp. Mælium, cui tribunatus plebis magis optandus, quam sperandus, fuerit, frumentarium dicitem,⁷⁹ bibribis farris sperasse libertatem se civium suorum emisse,⁸⁰ ciboque obijciendo ratum victorem finitimorum omnium populum in servitutem perlici posse: ut, quem senatorem concoquere civitus vix posset, regem ferret; Romuli conditoris, ab Diis orti, recepti ad Deos, insignia atque imperium habentem. Non pro scelere id magis, quam pro monstro, habendum. Nec satis esse sanguine ejus expiatum, nisi tectu parietesque, intra quæ tantum amentitiæ conceptum esset, dissiparentur;⁸¹ bonaque, contacta pretiis regni mercandi, publicarentur. jubere itaque, quæstores vendere ea bona, atque in publicum redigere.*

XVI. Domum deinde, ut monumento area esset obpressæ nefariæ spei, dirui extemplo jussit. id⁸² Æquimælium adpellatum est. L. Minucius⁸³ bove aurato extra portam Triginam est donatus, ne plebe quidem invita, quia frumentum Mælianum, assibus in modios æstimatum, plebi divisit. Hunc Minucium, apud quosdam auctores, transisse a Patribus ad plebem, undecimumque tribunum plebis cooptatum, seditionem motam ex Mæliana cæde sedâsse, invenio. Ceterum vix credibile est, numerum tribunorum Patres augeri passos, idque potissimum exemplum a patricio homine introductum; nec deinde id plebem concessum

tissimis viris, Glareano et Sigonio. Possunt fortasse tamen utrinque exponi de Bruti liberis, qui erant, ex Livii mente, sororis Tarquini Superbi non quidem filii, sed nepotes. * Sed potius credimus hic aliquid ulcus latere. Si majora moliri liceret, legeremus: eodemque anno liberos consulis liberatoris patriæ, et alterius (Collatini) sororis filios. Vid. not. 21. ad H. 1.

⁷⁹ *Bibribis farris*] Binis singulis civibus litras farris largiendo.

⁸⁰ * *Ciboque obijciendo*] Tanquam feris, que esca objecta allicientur in fraudem et laqueum. *Ubas* vox est hæc in re propria. Horat. Epod. 6.

Projectum odoravit cibum.

⁸¹ *Bona ... contacta*] Bona velut contagione quadam vitata ex domini scelere, qui illis mercari regnum voluerat.

⁸² *Æquimælium*] Id est, solo æquata Mælii domus.

⁸³ *Bove aurato*] Auratis nimirum cornibus. Sed turbant hæc verba *extra portam Triginam*. In tali dono inepta est mentio loci. Plinius Minucio statum positam extra portam Triginam memorat l. XVIII. c. 3. Hic ergo scribe *bove aurato, et statua extra ...*

semel obtinuisse, aut certe tentasse. sed ante omnia ⁸⁴ refellit falsum imaginis titulum paucis ante annis ⁸⁵ lege cautum, ne tribunis collegam cooptare liceret. Q. Cæcilius, Q. Junius, Sext. Titinius², soli ex collegio tribunorum neque tulerant de honoribus Minucii legem; et criminari nunc Minucium, nunc Servilium apud plebem, querique indignam necem Mælii non destiterant. Pervicerunt igitur, ut tribunorum militum potius, quam consulum, comitia haberentur; haud dubii, quin sex locis (tot enim jam creari licebat) et plebei aliqui, profitendo se ultores fore Mælianæ cædis, crearentur. Plebs, quamquam agitata multis eo anno et variis motibus erat, nec plures, quam tres, tribunos consulari potestate creavit, et in iis L. Quinctium Cincinnati filium: ex cujus dictaturæ invidia tumultus quærebatur. ⁸⁶ Prælati suffragiis Quinctio Mam. Æmilium, vir summæ dignitatis. L. Julium tertium creant.

XVII. In horum magistratu Fidenæ, colonia Romana, ad Lartem Tolumnium Veientium regem ac Veientes decedere. Majus additum defectioni scelus. C. Fulcinium, Clælium Tullum, Sp. Antium, L. Roscium, legatos Romanos, causam novi consilii quærentes, jussu Tolumnii interfecerunt. Levant quidam regis facinus. in tesserarum prospere jactu vocem ejus ambigam, ut occidi jussisse videretur, ab Fidenatibus exceptam, causam mortis legatis fuisse. Rem incredibilem; interventu Fidenatium, novorum sociorum, consulentiæ de cæde raptura jus gentium, non aversum ab intentione lusus animum: nec deinde in horrorem versum facinus. propius est fidem, obstringi Fidenatium populum, ne respicere spem ullam ab Romanis posset, conscientia tanti sceleris voluisse. Legatorum, qui Fidenis cæsi erant, statuæ publice in Rostris positæ sunt. Cum Veientibus Fidenatibusque, præterquam finitimiis populis, ab causa etiam tam nefanda bellum exorsis, atrox dimicatio instabat. Itaque ⁸⁷ ad curam summæ rerum, quieta plebe tribunisque ejus, nihil controversiæ fuit, quin consules crearentur M. Geganius Macerinus tertium et L. Sergius Fidenas; a bello credo, quod deinde gessit, appellatum⁴. Hic enim primus cis Anienem cum rege Veientium secundo prælio conflixit, nec incruentam victoriam retulit. Major itaque ex civibus amissis dolor, quam lætitia fuis hostibus

¹ Titinius Gron. Crev.

² appellatus Eaed.

⁸⁴ Refellit falsum imaginis titulum . . . lege cautum] Id probat falso adscriptum esse imagini Minucii titulum tribunatus, quod lege cautum fuerat, ne &c.

⁸⁵ Lege] Trebonia, de qua l. III.

c. 65.

⁸⁶ Prælati suffragiis Quinctio] Prior quam Quinctius nominatus est.

⁸⁷ Ad curam] Quiescente a seditionibus plebe ob curam de summâ rerum.

U. C. 312. fuit. et senatus, ut in trepidis rebus, dictatorem dici Mam.
 A. C. 434. Æmilium jussit. Is magistrum equitum ex collegio prioris
 Dictator anni, quo simul tribuni militum consulari potestate fuerant,
 Mam. L. Quinctium Cincinnatum, dignum parente juvenem, di-
 Æmilius. xit. Ad delectum a consulibus habitum centuriones veteres
 belli periti adjecti, et numerus amissorum proxima pugna
 expletus. Legatos Quinctium Capitolinum et M. Fa-
 bium Vibulanum sequi se dictator jussit. ⁸⁸ Quum potes-
 tas major, tum vir quoque potestati par, hostes ex agro Ro-
 mano trans Anienem submovere, ⁸⁹ collesque inter Fidenas
 atque Anienem ceperunt, referentes castra: nec ante in
 campos ⁹⁰ degressi sunt, quam ⁹¹ legiones auxilio Faliscorum
 venerunt. Tum demum castra Etruscorum pro mœnibus
 Fidenarum posita. et dictator Romanus haud procul inde
 ad confluentes consedit in utriusque ripis amnis, ⁹² qua se-
 qui munimento poterat, vallo interposito. postero die in
 aciem eduxit.

XVIII. Inter hostes variæ fuere^a sententiæ. Faliscus,
 procul ab domo militiam ægre patiens, satisque fidens sibi,
 poscere pugnam: Veienti Fidenatique plus spei in trahen-
 do bello esse. Tolumnius, quamquam suorum magis place-
 bant consilia, ne longinquam militiam non paterentur Fa-
 lisci, postero die se pugnaturum edicit. Dictatori ac Ro-
 manis, quod detrectasset pugnam hostis, animi accessere:
 posteroque die, jam militibus castra urbemque se obpugna-
 turos frementibus, ni copia pugnae fiat, utrimque acies inter
 bina castra in medium campi procedunt. Veiens, multitu-
 dine abundans, qui inter duncationem castra Romana ad-
 grederentur, post montes circummisit. Trium populorum

Veientes
 cum sociis
 pugnant ad-
 versus Ro-
 manos.

^a fuere variæ Gron. Crev.

88 *Quum potestas major*] Hæc duo, nempe potestatis dictatoriæ, quæ major est consulari, terror, et virtus Mam. Æmilii tantæ potestati par, tantum vel sola fama valere, ut hostes recederent ex agro Romano trans Anienem, et referentes castra, ceperunt colles inter Fidenas atque Anienem.

89 *Collesque*] Doctissimus Perizonius in nota ad XXVIII. 12. infra, editionis Gronovianæ anni 1679. legendum putat *colles qui*: sed qui refert ad *hostes, qui ceperunt colles*: ita ut idem sensus remaneat, quem modo exposuimus, sed structura orationis meliorem in formam redigatur. Nec offendere debet pronomen postpositum. Nam, ut observat idem Perizonius, id familiare est Livio. Sic. l. V. c. 14. *comitis, auspicato que fecerit*:

et l. XLII. c. 1. *per oppida, iter qua faciendum erat*: et eodem l. c. 19. *qui regum suum, Persei qui secuturi omicitiâ essent*: et XLV. 12. *redde responsum, senatui quod referam*. Sed qui in hunc modum postpositum sæpe abiit in particulam *que*, ut hoc loco, ut aliis, quos ex Perizonii mente et monitu refingendos designabimus lectoti.

90 *Degressi*] Sic bene Sigonius pro *digressi*.

91 *Legiones*] Legiones Faliscorum venerunt auxilio Fidenatibus.

92 *Qua sequi*] Vallo interposito in eo loco, ad quem usque sequi ripas utriusque amnis poterat muniendo et castra metando; quo ripe utriusque amnis non ita divergebant, ut non posset secundum eas castra protendere.

exercitus ita stetit instructus, ut dextrum cornu Veientes, U. C. 313. sinistrum Falisci tenerent, medii Fidenates essent. Dictator dextro cornu adversus Faliscos, sinistro contra Veientem Capitolinus Quinctius intulit signa, ante mediani aciem cum equitatu magister equitum processit. Parumper silentium et quies fuit, nec Etruscis, nisi cogerentur, pugnam inituris, et dictatore arcem Romanam respectante, ut ab auguribus, ⁹³ simul aves rite admisissent, ex composito tolleretur signum. Quod simul^b conspexit, primos equites clamore sublato in hostem emisit. secuta peditum acies ingenti vi conflictit. Nulla parte legiones Etruscæ sustinere inpetum Romanorum. eques maxime resistebat; equitumque longe fortissimus ipse rex, ab omni parte effuse sequentibus obequitans Romanis, trahebat certamen.

XIX. Erat tum inter equites tribunus militum A. Cornelius Cossus, eximia pulchritudine corporis, animo ac viribus par, memorque generis, quod, amplissimum acceptum, majus auctiusque reliquit posteris. is quum ad inpetum Tolumnii, quacumque se intendisset, trepidantes Romanas videret turmas, insigneinque eum regio habitu volitantem tota acie cognosset, *Hicque est, inquit, raptor fœderis humani, violatorque gentium juris? Jam ego hanc mactatam victimam, (si modo sancti quidquam in terris esse Dii volunt) legatorum Manibus dabo.* Calcaribus subditis, infesta cuspide in unum fertur hostem. quem quum ictum equo dejecisset, confestim et ipse hasta innisus se in pedes excepit. Adsurgentem ibi regem umbone resupinat, repetitumque sæpius cuspide ad terram adfixit. tum exsanguis detracta spolia; caputque abscisum^c victor spiculo gerens, terrore cæsi regis hostes fundit. Ita equitum quoque fusa acies, quæ una fecerat anceps certamen. Dictator legionibus fugatis^d instat, et ad castra compulsos cædit. Fidenatum plurimi locorum notitia effugere in montes. Cossus, Tiberim cum equitatu transvectus, ex agro Veientano ingentem detulit prædam ad urbem. Inter prælium et ad castra Romana pugnatum est adversus partem copiarum, ab Tolumnio, ut ante dictum est, ad castra missam. Fabius Vibulanus corona primum vallum defendit: intentos deinde hostes in vallum, egressus ⁹⁴ dextra principali, cum triariis repente invadit. quo pavore injecto, cædes minor, quia pauciores erant; fuga non minus trepida, quam in acie, fuit.

XX. Omnibus locis re bene gesta, dictator senatusconsulto jussuque populi triumphans in urbem rediit. Longe

^b ubi Gron. Crev.

^c abscisum Eæd.

^d fugatis legion. Eæd.

⁹³ * Simul aves rite admisissent] quum ex eorum vel volatu, vel cantu, simul auspicia secunda contigissent. felix aliquod augurium obtigit.

Eadem locutio reperitur supra l. 36. ⁹⁴ Dextra principali] Vid. not. 15. Aves admittere vel eddicere dicuntur, ad c. 5. l. III.

Cossus regem cornu occidit.

Vincuntur.

Dictator triumphat.

U. C. 318.
A. C. 434.
Cossi spolia
opima.

maximum triumphi spectaculum fuit Cossus, spolia opima regis interfecti gerens. in eum milites carmina incondita, æquantes eum^e Romulo, canere. Spolia in æde Jovis Feretrii prope Romuli spolia, quæ, prima Opima adpellata, sola ea tempestate erant, cum sollempni dedicatione dono fixit. averteratque in se a curru dictatoris civium ora, et celebritatis ejus diei fructum prope solus tulerat. Dictator⁹⁵ coronam auream libram pondo ex publica pecunia, populi jussu, in Capitolio Jovi donum posuit. Omnes ante me auctores secutus, A. Cornelium Cossum tribunum militum secunda spolia opima Jovis Feretrii templo intulisse, exposui. ceterum, præterquam quod⁹⁶ ea rite opima spolia habentur, quæ dux duci detraxit; nec ducem novimus, nisi cujus auspicio bellum geritur; titulus ipse, spoliis inscriptus, ⁹⁷illos meque arguit, consulem ea Cossum cepisse. ⁹⁸Hoc ego quum Augustum Cæsarem, templorum omnium conditorem aut restitutorem, ingressum ædem Feretrii Jovis, quam vetustate dilapsam refecit, se ipsum in ⁹⁹thorace linteo scriptum legisse audissem; prope sacrilegium ratus sum, Cosso spoliolum suorum Cæsarem, ipsius templi auctorem, subtrahere testem. ¹qui si ea in re sit error, quod

^e cum Gron.

⁹⁵ *Coronam auream libram pondo*] Sic jussit legi Gronovius, lib. I. de Pecun. vet. c. 6. Vetustius editi habent *libra*: scripti omnes nostri *libra*.

⁹⁶ *Ea rite opima spolia habentur, quæ dux duci detraxit*] Hæc quidem vulgaris opinio fuit. Sed non ita visum Varroni, qui disertis verbis affirmat, ut ex Festo cognoscimus, *Opima spolia etiam esse, si manipularis miles detraxerit, dummodo duci hostium*. De ea re vid. Periz. Animadv. Histor. e. 7.

⁹⁷ *Illos meque arguit*] Adversus illos meque ipsum probat.

⁹⁸ *Hoc ego quum Augustum . . . seipsum . . . legisse audissem*] Post *Augustum* suppleri necesse est *dicens*. Quum audissem ego Augustum dicentem, seipsum legisse hoc. Vid. not. 58. ad c. 23. l. I.

⁹⁹ *Thorace linteo*] Quem videlicet Cossus Tolumnio detraxerat.

¹ *Qui si*] Hæc loco magna obscuritas inest, et fortasse ab ipso Livio affectata, dum vult ita Augusto contra rei veritatem assentari, ut tamen intelligenti et attento lectori subdolum relinquat, quid ipse apud annum suam sentiat. Hæc ergo vi-

detur esse hujus intricatissimi loci sententia. Pro certo ponit Livius, non ex sua nimirum, sed ex Augusti mente, spolia opima Cossum consulem cepisse. Sed quum scriptores omnes in hunc annum spolia ejus opima, in nonum, sive potius decimum post annum ejusdem consulatum conferant; in alterutro erraverint, necesse est: et vel in hunc annum revocandus est Cossi consulatus, vel in decimum post annum rejicienda spolia. Utrum retrahendus sit in hunc annum Cossi consulatus, in medio Livius relinquit: in decimum post annum spolia vix ac ne vix quidem rejici posse ait. Deberet quidem, quum hoc ultimum fieri posse propemodum neget, illud alterum amplecti ac pro firmo tueri: idque procul dubio fecisset, si ex animi sententia Augusto assensus esset. Sed veri vi victus, rem non audent affirmare, ac dubiam relinquit. *Si*, inquit, i. e. an *ea in re*, sive in eo sit ille error, (eorum nempe qui Cossum spolia opima tribunum militum cepisse dicunt) quod Cossi consulatus in nonum, sive decimum potius post annum rejectus sit, *existimatio communis omnibus est*, i. e. cuilibet de eo

² tam veteres annales, quodque magistratum libri, quos linteos in æde repositos Monetæ Macer Licinius citat identidem auctores, ³ nono post demum anno cum T. Quintio Penno A. Cornelium Cossium consulem habeant, existimatio communis omnibus est. nam etiam illud accedit, ne tam clara pugna in eum annum transferri posset, quod in bello triennium ferme pestilentia inopiaque frugum circa A. Cornelium consulem fuit: adeo ut quidam annales, ⁴ velut funesti, nihil præter nomina consulum subgerant. Tertius ab consulatu Cossi annus tribunum eum militum consulari potestate habet; eodem anno magistrum equitum: quo in imperio alteram insignem edidit pugnam equestrem. ⁵ ea libera conjectura est. Sed (ut ego arbitror) vana ver-

U. C. 318.

A. C. 434.

suum existimationem, sive suum iudicium interponere licet. Sed in decimum post annum rejici spolia non possunt. Nam, præter consensum scriptorum omnium, qui in hunc, in quo nunc versamur, annum ea contulerunt, etiam illud accedit, ne tam clara pugna in eum annum, i. e. decimum post annum, transferri posset, quod in bello triennium circa illud tempus, quo Cossus consul fuisse memoratur in annalibus ac libris magistratum, fuit. Particulam si pro an non raro usurpat Livius, ut observabimus ad XXXI. 9. Ceterum longe aliter Livium de spoliis Cossi opinis sensisse, quam hic præ se ferat, vel ex eo patet, quod infra c. 32. in oratione Mam. Æmiliî dictatoris Cossus adhuc dicitur tribunus militum spolia opima Jovis Feretrii templo intulisse.

2 *Tam veteres*] Valde veteres. * Nisi forte magis placebit resecare tam.

3 *Nono*] Hoc a Sigonio est, quum prius legeretur *septimo*. Perizonius in Animadv. Hist. c. 7. mallet *decimo*, quæ scriptura propius accedit ad *7° septimo*. Quod si admittatur, in numerandis decem annis hic ipse annus includendus erit.

4 *Velut funesti*] Quasi ob crebra funera maestitiam præferentes.

5 *Ea libera conjectura est*] In his, quæ proxime præcedunt, novam attulit conjecturam: nimirum, ut Cossus magister equitum tertio ab consulatu anno spolia opima cepisse dicatur. *Ea*, inquit, *libera conjectura est*: i. e. per me licet hanc conjecturam, qui voluerit, amplectatur. Hoc autem dicit, non quod illam probabilem ducat, quippe quam mox refellit; sed ut significet se non esse in

mora, quominus ea utatur, si cui libuerit. Mox transit ad illam refellendam. *Sed, ut ego arbitror*, inquit, *vana versare in omnes opiniones licet*: quasi diceret, hoc nempe usu venit, simul atque a veritate recessum est, ut, tanquam sine duce, in quælibet opinionum commenta divagentur conjecturæ. Versari sane et quasi circumagi in quascunque opiniones, meo quidem iudicio, possunt res vanæ, ac nullo veritatis fundamento subnixæ: qualia sunt ea quæcunque de spoliis opinis a Cosso non consule detractis jactabuntur, quæ quidem certissime *vana* sunt, *quam* is qui pugnam edidit, *arcubus spoliis in sacra sede positis... sese consulem scripsit*. Illa tamen inscriptio non plane item secundum Augustum dabat. Observat enim Perizonius lib. et cap. supra memoratis, admodum verisimile esse illam ab Cossi posteris potius, quam ab ipso Cosso positam fuisse. Deinde probat idem hunc apud Romanos morem obtinuisse, ut in monumentis quæ ad gloriam alicujus celebrandam destinarentur, si ille consul fuisset, nominibus ejus adjungeretur titulus consulatus. Credamus itaque Livio et Augusto, neque enim tantis testibus facile abroganda fides, hanc de qua agimus inscriptionem hoc fere modo se habuisse: A. CORNELIUS COSSUS CONSUL SPOLIA OPIMA CEPIT, &c. Illa inscriptio non ideo conjiciebat necessario in unum eundemque annum Cossi spolia opima, ejusque consulatum: sed declarabat tantummodo, eum et consulem fuisse, et spolia opima cepisse; hoc est, duplici nomine clarum haberi, quod et

sare in omnes opiniones licet: quum auctor pugnae, recentibus spoliis in sacra sede positus, Jovem prope ipsum, cui vota erant, Romulumque intuens, haud spernendos falsi tituli testes, se¹ A. Cornelium Cossum consulē scripserit.

U. C. 319.
A. C. 433.
M. Cornelio, L. Papirio Coss.
Pestilentia.

XXI. M. Cornelio Maluginense, L. Papirio Crasso consulibus, exercitus in agrum Veientem ac Faliscum ducti: praedae abactae hominum pecorumque: hostis in agris nusquam inventus, neque pugnandi copia facta. urbes tamen non obpugnatae, quia pestilentia populum invasit. Et seditiones domi quaesitae sunt, nec motae tamen, ab Sp. Maelio tribuno plebis; qui, favore nominis noturum se aliquid ratus, et Minucio diem dixerat, et rogationem de publicandis bonis Servilii Ahala tulerat: falsis criminibus a Minucio circumventum Maelium arguens, Servilio caedem civis indemnati objiciens. ⁶ quae vaniora ad populum ipso auctore fuere. Ceterum magis vis morbi ingravescens curae erat, terroresque ac prodigia; maxime quod crebris motibus terrae ruere in agris nunciabantur tecta. Obsecratio itaque a populo, ⁷ duumviris ⁸ praecuntibus, est facta. Pestilentior inde annus, C. Julio iterum et L. Virginio consulibus, ⁹ tantum metum vastitatis in urbe agrisque fecit, ut non modo praedandi causa quisquam ex agro Romano non exiret, bellive inferendi memoria Patribus aut plebi esset; sed ultro Fidenates, qui se primo aut oppido, aut montibus, ¹⁰ aut muris tenerant, populabundi descenderent in agrum Romanum. deinde, Veientium exercitu adcito, (nam Falisci perPELLI ad instaurandum bellum, neque clade Romanorum, neque sociorum precibus, potuere) duo populi transiere Anicnem; atque haud procul Collina porta signa habuere. Trepidatum itaque, non in agris magis, quam in urbe, est. Julius consul in aggere murisque explicat copias. a Virginio senatus in aede Quirini consulitur. Dictatorem dici

U. C. 320.
A. C. 432.
C. Julio H.
L. Virginio Coss.

Bellum
cum Fidenatibus et
Veientibus.

¹ *see* Gron. Crev.

magistratu amplissimo functus esset, et rarissimum in bello decus sibi peperisset, quamvis illa decora diversis temporibus ei contigissent. Simile exemplum vid. apud nostrum XXXVIII. 35. Haec omnia fusius a Perizonio tractata legere opere pretium est.

⁶ *Quae vaniora*] Quanquam hic irritos fuisse tribuni conatus Livius affirmat, tamen Ahalam Servilium et Valerius Max. l. V. c. 3. *custodite libertatis civium puenus eribo suo pependisse* tradit; et Cicero pro domo, n. 26. pulsam urbe, in eamque deinde restitutum memorat.

⁷ *Duumviris*] Librorum Silyllino-

rum custodibus.

⁸ *Praecuntibus*] Certam verborum, in qua obsecratio fieret, formulam prius recitantibus, quae totidem verbis vel a populo, vel a magistratu aliquo referretur. Moris quippe Romanis erat, ut in devotionibus in federibus sancientis, et aliis ejusmodi ritibus sacris peragendis, pontifex aliquis, aut sacerdos, prior pronunciatet sola nuda verba, ne per insectiam laberetur is, qui ea proferre debebat. Vid. l. VIII. 9.

⁹ *Tantum metum*] Recte censet Tan. Faber expungendam esse vocem *metum*.

¹⁰ *Aut muris*] Castellorum.

¹¹ A. Servilium placet, cui Prisco alii, alii Structo fuisse cognomen tradunt. Virginius, dum collegam consideret, moratus, permittente eo, nocte dictatorem dixit, is sibi magistrum equitum Postumum Æbutium Elvam dicit. U. C. 320.
A. C. 432.
Servilius
dictator.

XXII. Dictator omnes luce prima extra portam Collinam adesse jubet, quibuscumque vires subpetebant ad arma ferenda, præsto fuere: signa ex ærario promta feruntur ad dictatorem. Quæ quum agerentur, hostes in loca altiora concessere, eo dictator agmine infesto subit: nec procul Nomento signis conlatis, fudit Etruscas legiones, compulit inde in urbem Fidenas, valloque circumdedit. Fidenas ob-
pugnat. Sed neque scalis capi poterat urbs alta et munita; neque in obsidione vis ulla erat, quia frumentum non necessitati modo satis, sed copiarum quoque, abunde ex ante convecto subiciebat. Ita, expugnandi pariter cogendique ad deditiōnem spe amissa, dictator in locis, propter propinquitatem notis, ab aversa parte urbis maxime neglecta, quia suapte natura tutissima erat, agere in arcem cuniculum instituit, ipse, diversissimis locis subeundo ad mœnia quadri-fariam diviso exercitu, qui alii aliis succederent ad pugnam, continenti die ac nocte prælio ab sensu operis hostes avertibat: donec, perfosso a castris monte, erecta in arcem via est; ¹² intentisque Etruscis ad vanas a certo periculo minas, clamor supra caput hostilis captam urbem ostendit. Eo anno C. Furius Pacilus et M. Geganius Macerinus censores ¹³ villam publicam in campo Martio ¹⁴ probaverunt: ibique primum census populi est actus.

XXIII. Eosdem consules insequenti anno refectos, Julium tertium, Virginium iterum, apud Macrum Licinium invenio. Valerius Antias et ¹⁵ Q. Tubero M. Manlium et Q. Sulpicium consules in eum annum edunt, ceterum in tam discrepanteⁱ editione et Tubero et Macer libros linteos auctores profitentur: neuter, tribunos militum eo anno fuisse, traditum a scriptoribus antiquis dissimulat. Licinio libros haud dubie sequi linteos placet: ¹⁶ et Tubero incertus

^ε Q. Crev.

^h Nomento Gron.

ⁱ discrepanti Gron. Crev.

¹¹ Q. Servilium] Vulgo A. Servilium. Sigonius monuit mutandum esse prænomen, ex capp. 45. et 46. infra, et Fastis Capitolinis.

¹² Intentis . . . ad vanas a certo periculo minas] Intentis ad vanas minas, de periculo certo non cogitantibus.

¹³ Villam publicam] Villam in campo Martio ad publicos usus, puta excipiendos legatos, censum agendum etc. ædificatam.

¹⁴ Probaverunt] Eam ædificatam locaverunt: ædificatam probave-

rent, recte et ex ordine factam esse pronunciarunt.

¹⁵ Q. Tubero] Hunc scriptorem laudat Dionysius, versus finem libri primi, tanquam acris ingenii virum, et in historia diligentem. Quæ laudes optime quadrant in Tuberonem illum, quo accusante Ligarium Cicero defendit, a quo et historiæ scribende datam operam esse idem Cicero docet in celebri illa ad Q. fratrem epistola.

¹⁶ Et Tubero . . . sed inter] Particulam et delet Muretus: rō sed mutat in sit. Eleganter et vere.

U. C. 321. veri est. sed inter cetera, vetustate incomperta, hoc quoque
 A. C. 431. in incerto positum. Trepidatum in Etruria est post Fide-
 nas captas, non Veientibus solum exterritis metu similis ex-
 cidii, sed etiam Faliscis memoria initi primo cum iis belli;
 quamquam rebellantibus non adfuerant. Igitur quum duæ
 civitates, legatis ¹⁷ circa duodecim populos missis, inpetras-
 sent, ut ad ¹⁸ Voltumnæ fanum indiceretur omni Etruriæ
 concilium: velut magno inde tumultu imminente, senatus
 Mam. Æmilium dictatorem iterum dici jussit. ab eo A.
 Postumius Tubertus magister equitum est dictus; bellum-
 que tanto majore, quam proximo, conatu adparatum est,
 quanto plus erat ab omni Etruria periculi, quam ab duobus po-
 pulis fuerat.

Dictator
 Mamercus
 Æmilius.

XXIV. Ea res aliquanto exspectatione omnium tranquil-
 lior fuit. Itaque quum renunciatum a mercatoribus esset,
 negata Veientibus auxilia, jussosque suo consilio bellum ini-
 tum suis viribus exsequi, nec adversarum rerum quærere
 socios, cum quibus ¹⁹ spem integram communicati non sint:
 tum dictator, ne nequidquam creatus esset, materia quæren-
 dæ bello gloriæ adempta, in pace aliquid operis edere, quod
 monumentum esset dictaturæ, cupiens, censuram minuere
 parat: seu nimiam potestatem ratus, seu non tam magnitu-
 dine honoris, quam diuturnitate, offensus. Concione itaque
 advocata, *republicam foris gerendam, ait, tutaque omnia*
præstanda, Deos immortales suscepisse: se, quod intra muros
agendum esset, libertati populi Romani consulturum. maxi-
mam autem ejus custodiam esse, si magna imperia diuturna
non essent: et temporis modus imponeretur, quibus juris imponi
non posset. Alios magistratus annuos esse, ²⁰ quinquennem
censuram: grave esse, iisdem per tot annos ²¹ magna parte vitæ
obnoxios vivere. se legem laturum, ne plus, quam annua ac
semestris, censura esset. Consensu ingenti populi legem pos-
tero die pertulit, et, ut reipsa, inquit, sciatis Quirites, quam
mihî diuturna non placeant imperia, dictatura me ab dico.
 Deposito suo magistratu, modo aliorum magistratui inpo-
 sito, ²² fine alteri, cum gratulatione ac favore ingenti populi

Censuræ
 tempus in-
 minutam.

¹⁷ *Circa duodecim populos]* Sic plane quatuor e nostris codicibus: et omnis historia id postulat. Male pridem legebatur *viginti duos populos.*

¹⁸ *Voltumnæ]* Voltumna videtur fuisse dea quædam, quæ apud Etruscos colebatur. Ad ejus fanum convenire solebant Etrusci populi, quemadmodum Latini ad lacum Ferentina:

¹⁹ **.Spem integram]* Spem belli incipientis nulla adhuc clade imminutam.

²⁰ *Quinquennem censuram: grave esse]* Hujus loci sanitas Gronovio debetur: quum vitiose legeretur *censuram gravem esse.*

²¹ *Magna parte vitæ]* In plerisque rebus, in quibus vita occupatur. Eodem sensu scripsit Cic. l. I. de Off. n. 4. *Nulla pars vitæ... vacare officio potest.*

²² *Fine alteri]* Recte videtur Sigonius delere hæc verba, tanquam otiosa.

domum est reductus. Censores, ægre passi, Mamercum, U. C. 321. quod magistratum populi Romani minuisset, ²³ tribu move- A. C. 431. re, ²⁴ octuplicatoque censu ²⁵ ærarium fecerunt. quam rem ipsum ingenti animo tulisse ferunt, caussam potius ignominie intuentem, quam ignominiam; primores Patrum, quamquam ²⁶ deminutum censuræ jus noluisent, exemplo acerbitatis censoriæ offensus: quippe quum se quisque diutius ac sæpius subjectum censoribus fore cerneret, quam ²⁷ censuram gesturum. Populi certe tanta indignatio coorta dicitur, ut vis a censoribus nullius auctoritate, præterquam ipsius Mamerci, deterreri quiverit.

XXV. Tribuni plebis, adsiduis concionibus prohibendo consularia comitia, quum res prope ad interregnum perducta esset, evicere tandem, ut tribuni militum consulari potestate crearentur: victoria præmium, quod petebatur, ut plebeius crearetur, nullum fuit. omnes patricii creati sunt, M. Fabius Vibulanus, M. Fossius ^k, L. Sergius Fidenas. Pestilentia eo U. C. 322. anno aliarum rerum otium præbuit. ædis ¹ Apollini pro vale- A. C. 430. tudine populi vota est. multa dumviri ex libris, placandæ M. Fabio, &c. Tr. Deum iræ, avertendæque a populo pestis caussa, fecere: Mil. magna tamen clades in urbe agrisque, ²⁸ promiscue homi- Pestilentia. num pecorumque pernicie, accepta. ²⁹ famem cultoribus agrorum timentes in Etruriam, Pomptinumque agrum, et Cumas, postremo in Siciliam quoque frumenti caussa misere. Consularium comitorum nulla mentio habita est. Tribuni militum consulari potestate omnes patricii creati sunt, L. Pinarius Mamercinus, L. Furius Medullinus, Sp. U. C. 323. Postumius Albus. Eo anno vis morbi levata, neque a penu- A. C. 429. ria frumenti, quia ante provisum erat, periculum fuit. Con- L. Pinario, &c. Tr. silia ¹ ad movenda bella in Volscorum Æquorumque conciliis, Mil. et in Etruria ad fanum Voltumnæ, agitata. Ibi prolata in

^k Fossius Gron.

¹ ædes Gron. Crev.

²³ *Tribu moverunt*] E tribu honestiore in ignobiliores, ignominie causa, transtulerunt. Rusticæ tribus honestiores habebantur urbanis, tum quia vita rustica magno in honore erat apud veteres Romanos; tum quia in urbanas tribus referri jusserat Servius rex, quidquid esset libertini generis, teste Dion. l. IV.

²⁴ *Octuplicatoque censu*] Octies pluris aestimato ejus censu, quam quanti æstimari revera debebat; ut nempe octies majus tributum penderet.

²⁵ *Ærarium fecerunt*] Qui ærarius fiebat, ejus nomen ex albo centuriæ suæ debebatur; et ad hoc erat civis tantum, ut pro capite suo tributum nomine æra penderet, Asc. Ped.

in Divin.

²⁶ *Deminutum censuræ jus*] Quoad diuturnitatem potestatis.

²⁷ *Censuram gesturum*] Exemplum nempe acerbitatis censoriæ formidolosum cuique erat, quandiu censoribus subjectus foret. Deminutio censorii juris eo tantum tempore ad quemque pertinere poterat, quo censor futurus esset.

²⁸ *Promiscue*] Gronovius mavult *promiscua*.

²⁹ *Famem cultoribus agrorum*] Non satis apparet cur fames potius timeatur cultoribus agrorum, quam urbi. Gronovius legendum suspicatur: *incultu agrorum*. Fortasse perperda est una aut altera vox: *absumptis ea clade cultoribus agrorum*.

U. C. 323. annum res, decretoque cautum, ne quod ante concilium fieret; nequidquam Veiente populo querente, eandem, qua
 A. C. 429. ³⁰ Fidenæ deletæ sint, inminere Veis fortunam. Interim Romæ principes plebis, jam diu nequidquam imminentes spei majoris honoris, dum foris otium esset, cœtus indicere in domos tribunorum plebei^m, ibi secreta consilia agitare: queri, *se a plebe adeo spreto, ut, quum per tot annos tribuni militum consulari potestate creentur, nulli umquam plebeio ad eum honorem aditus fuerit. multum prozidisse suos majores, qui caverint, ne cui patricio plebei magistratus paterent; ³¹ aut patricios habendos fuisse tribunos plebei. adeo se suis etiam vordere, nec a plebe minus, quam a Patribus, contemni.* Alii purgare plebem, culpam in Patres vertere: *eorum ambitione artibusque fieri, ut obseptum plebi sit ad honorem iter. si plebi respirare ab eorum mixtis precibus minisque liceat, memorem eam suorum inilituram suffragia esse, et ³² parto auxilio imperium quoque abscuram.* Placet, tollendæ ambitionis causa tribunos legem promulgare, ne cui ³³ album in vestimentum addere petitionis liceret causaⁿ. Parva nunc res, et vix serio agenda videri possit, quæ tunc ingenti certamine Patres ac plebem accendit. Vicere tamen tribuni, ut legem perferrent: adparebatque, irritatis animis, plebem ad suos studia inclinaturam. quæ ne libera essent, senatusconsultum factum est, ut consularia comitia haberentur.

Lex de albo in vestimentum non addendo.

U. C. 324. XXVI. Tumultus causa fuit; quem ab Æquis et Volscis Latini atque Hernici nunciarant. T. Quinctius L. F. Cincinnatus (eidem et Penno cognomen additur) et C. Julius Mento, consules facti: nec ultra terror belli est dilatus.

A. C. 426. T. Quinctio, C. Julio Coss. ³⁴ Lege sacrata, quæ maxima apud eos vis cogendæ militiæ erat, delectu habito, utrimque validi exercitus in Algidum convenere. ibique, seorsum Æqui, seorsum Volsci,

Bellum cum Æquis et Volscis.

^m plebi Gron.

ⁿ causa liceret Gron. Crev.

³⁰ *Fidenæ deletæ sint*] Expagnatas Fidenas supra vidimus c. 22. Magna tum procul dubio cædes Fidenatum fuit. Ideo Fidenas hic deletas Veientes oratorie dicunt.

³¹ *Aut patricios*] *Aut*, i. e. alioquin. Porro duos l. III. c. 65. memoravit Livius patricios consularesque factos tribunos plebei. Sed quum unicuique hoc occurrat exemplum, nulla ejus hoc loco ratio habetur.

³² *Parto auxilio*] Parto jam tribunicio auxilio adscituram quoque imperium, quod proprium erat patriciorum magistratum, consulatus nempe, et militaris tribunatus consulari potestate. Tribunicium plebis erat tantum auxilium, non imperium.

Vid. supra II. 33. 35. et 56. * et not. 25. ad III. 30.

³³ *Album in vestimentum addere*] Intendendæ albedinis causa cretam in togam addere. Togam albam Romani omnes gestabant. At qui petebant aliquem magistratum, si togam creta addita eandem, seu splendidam reddebant: atque hinc dicebantur *candidati*.

³⁴ *Lege sacrata*] Vid. not. 81. ad c. 33. l. II. et adde X. 32. infra, ubi delectus per omne Samnium habetur nova lege: *Ut qui juniorum non convenisset ad imperatorium edictum, qui que injussa abisset, caput Jovi sacratum esset.*

castra communivere; intentionorque, quam unquam ante, U. C. 324.
 muniendi exercendique militem cura ducibus erat. eo plus A. C. 428.
 nuncii terroris Romam adtulere. Senatui dictatorem dici placuit: quia, etsi sæpe victi populi, majore tamen conatu, quam alias unquam, rebellarent: et aliquantum Romanæ juventutis morbo absumtum erat. ante omnia pravitas consulum, discordiaque inter ipsos, et certamina in consiliis omnibus terrebant. Sunt, qui male pugnatum ab his consulis in Alcido auctores sint, eamque caussam dictatoris creandi fuisse. Illud satis constat, ad alia discordes, in uno adversus Patrum voluntatem consensisse, ne dicerent dictatorem: donec, quam alia aliis terribiliora adferrentur, nec in auctoritate senatus consules essent, Q. Servilius Priscus, summis honoribus egregie usus, Vos, inquit, tribuni plebis, quoniam ad extrema ventum est, senatus adpellat, ut in tanto discrimine reipublicæ dictatorem dicere consules pro potestate vestra cogatis. Qua voce audita, occasionem oblatam rati tribuni augendæ potestatis, secedunt,³⁵ proque collegio pro-
 nunciant, placere, consules senatui dicto audientes esse: si
 adversus consensum amplissimi ordinis ultra tendant, in vin-
 cula se duci eos jussuros. Consules ab tribunis, quam ab
 senatu, vinci maluerunt; proditum a Patribus summi imperii jus, datumque sub jugum tribuniçæ potestati consulatum memorantes, siquidem cogi aliquid pro potestate ab tribuno consules, et (quo quid ulterius privato timendum foret?) in vincula etiam duci possent. Sors, ut dictatorem diceret, (nam ne id quidem inter collegas convenerat) T. Quinctio evenit. is A. Postumium Tubertum, socerum suum,
 severissimi imperii virum, dictatorem dixit: ab eo L. Julius
 magister equitum est dictus. Simul edicitur et justitium: neque aliud tota urbe agi, quam bellum adparari: cognitio vacantium militiæ munere post bellum differtur. Ita dubii quoque inclinant ad nomina danda. et Herculicis Latinisque milites imperat. utrimque³⁶ enixe obeditum dictatori est.

XXVII. Hæc omnia celeritate ingenti acta: relictoque C. Julio consule ad præsidium urbis, et L. Julio magistro equitum ad subita belli ministeria, ne qua res, qua eguissent in castris, moraretur, dictator,³⁷ præeunte A. Cornelio pontifice maximo, ³⁸ ludos magnos tumultus causa vovit: pro-

35 Pro. . . collegio] Tanquam sententiam et jussum totius collegii tribunitii, congregati et præsentis. Eodem fere modo et sensu pro collegii sententia, infra c. 44.

36 Enire] MSS. et vett. editi. obnixe, probante Gronovio.

37 Præeunte] Vid. not. 8. ad c.

VOL. I.

21. supra.

38 Ludos Magnos] Memoravit Livius l. 1. c. 35. ludos magnos a Tarquinii Prisci temporibus solennes annuos mansisse. Itaque hic intelligendi videntur ludi Magni similes, qui iisdem diis, eodem apparatu fierent.

Tribuni pl.
 minantur
 vincula con-
 sulibus.

Postumius
 dictator.

U. C. 324. A. C. 422. **fectusque ab urbe, diviso cum Quinctio consule exercitu, ad hostes pervenit. Sicut bina castra hostium, parvo inter se spatio distantia, viderant, ipsi quoque mille ferme passus ab hoste, dictator Tusculo, consul³⁹ Lanuvio, propiorem locum castris ceperunt. Ita quatuor exercitus, totidem munimenta planitiem in medio, non parvis modo excursionibus ad prælia, sed vel ad explicandas utrimque acies satis patentem, habebant. nec, ex quo castris castra conlata sunt, cessatum a levibus præliis est; facile patiente dictatore, conferendo vires spem universæ victoriæ, tentato paullatim eventu certaminum, suos præcipere. Itaque hostes, nulla⁴⁰ in prælio justo relicta spe, noctu adorti castra consulis, rem in casum ancipitis eventus committunt. Clamor subito ortus, non consulis modo vigiles, exercitum deinde omnem, sed dictatorem quoque ex somno excivit. Ubi præsentis ope res egebant, consul nec animo defecit°, nec consilio: pars militum portarum stationes firmant: pars corona vallum cingunt. In alteris apud dictatorem castris, quo minus tumultus est, eo plus animadvertitur, quid opus facto sit. ⁴¹ misso extemplo ad castra subsidio, cui Sp. Postumius Albus legatus præficitur, ipse parte copiarum parvo circuitu locum maxime secretum ab tumultu petit, unde ex necopinato aversum hostem invadat. Q. Sulpicium legatum præficit castris: M. Fabio legato adsignat equites. nec ante lucem movere jubet manum, inter nocturnos tumultus moderatu difficilem. Omnia, quæ vel alius imperator prudens et impiger in tali re præciperet ageretque, præcipit ordine atque agit. illud eximium consilii animique specimen, et neutiquam vulgatæ laudis, quod ultro ad obpugnanda castra hostium, unde majore agmine profectos exploratum fuerat, M. Geganium cum cohortibus delectis misit. qui, postquam intentos homines in eventum periculi alieni, pro se incautos neglectis vigilis stationibusque, est adortus, prius pene cepit castra, quam obpugnari hostes satis scirent. inde, fumo, ut convenerat, datum signum ubi conspectum ab dictatore est, exclamat, capta hostium castra, nunciarique passim jubet.**

Obpugnata
consulis
castra.

Castra E-
quorum ca-
piuntur.

Vincuntur
hostes.

XXVIII. Et jam lucescerat, omniaque sub oculis erant: et Fabius cum equitatu impetum dederat, et consul eruptionem e castris in trepidos jam hostes fecerat. Dictator au-

° deficit Gron. Crev.

³⁹ Lanuvio] Optimi codices *Lavinio*. Lege *Lavinio*. Vid. Raph. Fabretti primam Apolog. ad Gronovium, p. 116. HEARNIUS.

⁴⁰ In prælio justo] In prælio quo explicite utrimque acies æquo campo aperta vi congrederentur. Vid. not.

⁴¹ ad l. 4.

⁴¹ Misso extemplo ad castra] Consulis. Quam vocem hic expressam cuperemus, ut siue qua, etsi non obscura, minus integra tamen et rotunda præcedat oratio.

tem, parte altera subsidia et secundam aciem adortus, circum- U. C. 324.
 cum agenti se ad dissonos clamores ac subitos tumultus hosti A. C. 422.
 undique objecerat victorem peditem equitemque. Circum-
 venti igitur jam in medio ad unum omnes pœnas rebellionis
 dedissent, ni Vectius Messius ex Volscis, nobilior vir factis,
 quam genere, jam ⁴² orbem volventes suos increpans clara
 voce, *Hic præbituri, inquit, vos telis hostium estis indefensi,*
inulti? Quid igitur arma habetis? aut quid ultro bellum in-
talistis; in otio tumultuosi, in bello segnes? Quid hic stanti-
bus spei est? an Dum aliquem protecturum vos, rapturumque
hinc putatis? Ferro via facienda est. Hac, qua me prægres-
sum videritis, agite, qui visuri domos, parentes, conjuges, libe-
ros estis, ite mecum. Non murus, nec vallum; sed armati
armatis obstant. virtute pares, necessitate, quæ ultimum ac
maximum telum est, superiores estis. Hæc locutum exse-
 quentemque dicta redintegrato clamore secuti, dant impres-
 sionem, qua Postumius Albus cohortes objecerat: et move-
 runt victorem, donec dictator, pedem jam referentibus suis,
 advenit: eoque omne prælium versum est. Uni viro Mes-
 sio fortuna hostium innititur. multa utrimque vulnera, multa
 passim cædes est. Jam ne duces quidem Romani incruenti
 pugnant. Unus Postumius, ictus saxo, perfracto capite,
 acie excessit. non dictatorem humerus vulneratas, non Fa-
 bium prope adfixum equo femur, non brachium abscisum
 consulem ex tam ancipiti prælio submovit.

XXIX. Messium inpetus per stratos cæde hostes cum
 globo fortissimorum juvenum extulit ad castra Volscorum,
 quæ nondum capta erant. eodem omnis acies inclinatur.
 Consul, effusus usque ad vallum persecutus, ipsa castra
 vallumque adgreditur: eodem et dictator alia parte co- Castra
 pias admovet. non segnior obpugnatio est, quam pugna Volscorum
 fuerat. Consulem signum quoque intra vallum injecisse capta.
 ferunt, quo milites acrius subirent; repetendoque signo pri-
 mam impressionem factam. Et dictator, proruto vallo, jam
 in castra prælium intulerat. Tum abjici passim arma⁹, ac
 dedi hostes cæpti. castrisque et his captis, hostes, præter
 senatores, omnes venundati sunt. Prædæ pars sua cognos-
 centibus Latinis atque Hernicis reddita; partem sub hasta
 dictator vendidit: præpositoque consule castris, ipse, trium-
 phans invecus urbem, dictatura se abdicavit. Egregiæ dicta- Postumius
 ture tristem memoriam faciunt, qui filium ab A. Postumio, an filium
 quod, occasione bene pugnandi captus, injussu ⁴³ decesserit securi per-
 cussur.

^p *abscisum* Gron. Crev.

⁹ *arma passim* Ewd.

42 * *Orbem volventes*] In orbem se
 conglobantes, ita ut periculum foret.
 ne circumventi ab hostibus in medio
 ad unum omnes cæderentur.

serit. Reposuit propriam hæc in re
 verbum ex conjectura admodum proba-
 bili Gronovius: et firmant Hearnii
 eodd.

43 *Decesserit præsidio*] Olim disces-

U. C. 324. præsidio, victorem securi percussum tradunt. ⁴⁴ Nec libet
 A. C. 426. credere; et licet, in variis opinionibus, et argumento est,
 quod *imperia Manliana*, ⁴⁵ non *Postumiana*, adpellata sint:
 quum, qui prior auctor tam sævi exempli foret, ⁴⁶ occupaturus
 insignem titulum crudelitatis fuerit. ⁴⁷ *Imperioso* quo-
 que Manlio cognomen inditum: Postumius nulla tristi nota
 est insignitus. C. Julius consul ædem Apollinis, absente
 collega, sine sorte dedicavit: ægre id passus Quinctius,
 quum, dimisso exercitu, in urbem redisset, nequidquam in
 senatu est conquestus. Insigni magnis rebus anno additur,
 nihil tum ad rem Romanam pertinere visum, quod ⁴⁸ Kar-
 thaginienses in Siciliam trajec-
 erunt, Siculorum ad partis alterius auxilium in Siciliam exercitum
 trajecere.

U. C. 325. XXX. Agitatum in urbe ab tribunis plebis, ut tribuni
 A. C. 427. militum consulari potestate crearentur; nec obtineri potuit.
 L. Papirio, Consules fiunt L. Papirius Crassus, L. Julius. Æquorum
 L. Julio legati fœdus ab senatu cum petissent, et pro fœdere deditio
 Coss. ostentaretur, inducias annorum octo impetraverunt. Volsco-
 rum res, super acceptam in Algido cladem, pertinaci certamine
 inter pacis bellicque auctores, in jurgia et seditiones
 versa. Undique otium fuit Romanis. ⁴⁹ Legem de multarum
 æstimatione pergratam populo, quum ab tribunis parari
 consules unius ex collegio proditione exceperunt, ipsi
 præoccupaverunt ferre. Consules L. Sergius Fidenas iterum,
 Hostus Lucretius Tricipitinus. Nihil dignum dictu
 actum his consulibus. Secuti eos consules A. Cornelius

U. C. 326.
 A. C. 426.
 L. Sergio
 II. Hosto
 Lucretio
 Coss.

⁴⁴ *Nec libet credere; et licet*] Nec libet credere, et licet non credere, quum non omnes in id consentiant scriptores, sed aliqua sit inter eos opinionum varietas.

⁴⁵ *Non Postumiana*] Postumiana tamen imperia memorat A. Gell. l. I. c. 13.

⁴⁶ *Occupaturus insignem titulum crudelitatis fuerit*] Prior habere, et sibi quodammodo asserere debuerit titulum, quo crudelitas ejus insigniretur et notaretur ad posterum.

⁴⁷ *Imperioso*] L. Manlius, Torquari, qui filium occidit, pater, Imperiosus cognominabatur, ipso Livio teste, l. VII. c. 4. Torquatus ergo hereditarium *Imperiosi* cognomen habuit a patre.

⁴⁸ *Carthaginienses . . . tum primum*] Herodotus l. VII. narrat Anaclearum, ducem, sive, ut ipse vocat, regem Carthaginiensium, cum trecentis milibus hominum in Sicilia eorum a

Gelone Syracusanorum rege, eodem die, quo Xerxes apud Salamina devictus est, ac proinde quinquagesimo circiter ante hos consules anno.

⁴⁹ *Legem de mulctarum æstimatione*] Constat inter scriptores omnes qui de mulctis egerunt, illas primo dixisse fuisse certi numeri ovium et boum. Constat quoque lege cautum postea, ut boves ovesque pecunia æstimarentur: boves quidem centenis assibus, id est, una uncia argenti Parisiensi, eum duobus, ut vocant, *grossis*: oves autem denis, id est, uno argenti *grosso*. De reliquis, quo scilicet tempore, et a quibus latæ sint de mulctis leges, magna dissensio est. Latæ hoc anno lex, quum ad mulctarum æstimationem pertinuisse dicatur, videtur egressæ de æstimandis pecunia bubus et ovibus, quorum mulcta dicebatur. Vid. Dion. l. X. A. Gell. l. XI. c. 1. Plut. in Popl. et Festum ad vocem *peculatus*.

Cossus, T. Quinctius Pennus iterum. Veientes in agrum Romanum excursions fecerunt. Fama fuit, quosdam ex Fidenatium juventute participes ejus populationis fuisse: cognitioque ejus rei L. Sergio, et Q. Servilio, et Mam. Æmilio permissa. Quidam Ostiam relegati, quod, cur per eos dies a Fidenis afuissent, parum constabat. colonorum additus numerus, agerque iis bello interemptorum adsignatus. Siccitate eo anno plurimum laboratum est: nec caelestes modo defuerunt aquæ, sed terra quoque, ingenito humore egens, vix ad perennes subfecit amnes. defectus alibi aquarum circa torridos fontes rivosque stragem siti pecorum morientium dedit: scabie alia absunta: vulgatique contactu in homines morbi, et primo in agrestes ingruerant servitiaeque. urbs deinde impletur. Nec corpora modo adfecta tabo, sed animos quoque multiplex religio, et pleraque externa, invasit; ⁵⁰ novos ritus ⁵¹ sacrificandi vaticinando inferentibus in domos, quibus quæstui sunt capti superstitione animi: ⁵² donec publicus jam pudor ad primores civitatis pervenit, cernentes in omnibus vicis sacellisque peregrina atque insolita piacula pacis Deum exposcendæ. Datum inde negotium ædilibus, ut animadverterent, ne qui, nisi Romani Dii, neu quo alio more, quam patrio, colerentur. Iræ adversus Veientes in insequentem annum, C. Servilium Ahalam, L. Papirium Mugillanum consules, dilatæ sunt. Tunc quoque, ne confestim bellum indiceretur, neve exercitus mitterentur, religio obstitit. feciales prius mittendos ad res repetendas censuere. Cum Veientibus nuper acie dimicatum ad Nomentum et Fidenas fuerat: induciæque inde, non pax facta: quarum et dies exierat, et ante diem rebellaverant. Missi tamen feciales: nec eorum, quum more patrum jurati repeterent res, verba sunt audita. Controversia inde fuit, utrum populi jussu indiceretur bellum, an satis esset senatusconsultum. Pervicere tribuni, denunciando inepedituros se delectum, ut ⁵³ consules de bello ad

U. C. 327.
A. C. 425.
A. Cornelio,
T. Quinctio
II. Coss.

Siccitas.

Externa ■■
perstitio.

U. C. 328.
A. C. 424.
C. Servilio,
L. Papirio
II. Coss.

Veientibus
bellum in-
dictum.

^r *vulgarique* Gron. Crev.

^s *sacrificando* Gron.

⁵⁰ *Novos ritus sacrificandi vaticinando inferentibus per domos*] Circumventibus domos, et in eas inferentibus per vaticinationem, tanquam divinitus mente monita, novos sacrificandi ritus.

⁵¹ *Sacrificandi*] Hæc emendatio nititur auctoritate librorum Sigoniorum, duorum MSS. Hearnii, notrorum omnium, denique editionum Andreæ et Campani. Vulgo *sacrificando*.

⁵² *Donec publicus jam pudor*] Donec pudor jam pro republica, i. e. pudor de hac facilitate superstitionis,

cujus dedecus jam ad rempublicam, non privatos modo, pertinebat, ad primores civitatis pervenit. Sic in re plane simili, XXV. 1. *Deinde ad Patres etiam et ad publicam querimoniam excessit res.*

⁵³ *Consules*] MSS. et vet. editi magno consensu habent, teste Gronovio, *Ut Quintius consul... ferret.* Cui lectioni consonat id quod initio statim e. seq. legitur, *Quintium tribunum militum ex consulatu creatum esse.* At vero supra consules in hunc annum editi sunt C. Servilius, et L. Papirius. Hoc unum suspicari possu-

U. C. 328. populum ferrent. omnes centuriæ jussere. In eo quoque
A. C. 424. plebs superior fuit, quod tenuit, ne consules in proximum
annum crearentur.

U. C. 329. XXXI. Tribuni militum consulari potestate quatuor
A. C. 423. creati sunt, ⁵⁴ T. Quinctius Pennus ex consulatu, C. Furius,
T. Quinc- M. Postumius, A. Cornelius Cossus. ex iis Cossus præfuit
tio, &c. Tr. urbi. tres, delectu habito, profecti sunt Veios, documento-
Mil. que fuere, quam plurimum imperium bello inutile esset. Ten-
dendo ad sua quisque consilia, quum aliud alii videretur,
aperuerunt ad occasionem locum hosti. incertam namque
aciem, signum aliis dari receptui, ⁵⁵ aliis cani jubentibus, in-
vasere opportune Veientes: castra propinqua turbatos ac
terga dantes accepere. plus itaque ignominia, quam cladis,
est acceptum. Mæsta civitas fuit, ⁵⁶ vinci insueta: odisse
tribunos, poscere dictatorem, in eo verti spes civitatis. et
quum ibi quoque religio obstaret, ⁵⁶ ne non posset nisi ab
consule dici dictator, angures consulti eam religionem exem-
mere. A. Cornelius dictatorem Mam. Æmilium dixit: et
ipse ab eo magister equitum est dictus. Adeo, simul for-
tuna civitatis virtute vera eguit, nihil censoria animadversio
⁵⁷ effecit, quo minus regimen rerum ex notata indigne domo
peteretur. Veientes, re secunda elati, missis circum Etru-
riae populos legatis, jactando tres duces Romanos ab se uno
prælio fusos, ⁵⁸ quum tamen nullam publici consilii societa-
tem movissent, voluntarios undique ad spem prædæ adscive-
runt. Uni Fidenatium populo rebellare placuit: et, tam-
quam nisi ab scelere bellum ordiri nefas esset, sicut legatorum
antea, ita tum novorum colonorum cæde imbutis armis,
Veientibus sese conjungunt. Consultare inde principes duo-
rum populorum, Veios au Fidenas sedem belli caperent.
Fidenæ visæ opportuniore. itaque, trajecto Tiberi, Veientes
Fidenas transtulerunt bellum. Romæ terror ingens erat.
adcito exercitu ab Veis, coque ipso ab re male gesta per-
culso, castra locantur ante portam Collinam, et in muris

In castra
compulsi
Rom. a Ve-
entibus.

Mamercus
Æmilium
dictator.

Fidenates
rebellant.

⁵⁴ *scilicet* del. Gron. Crev.

mus, alterutrum ex his consulibus in magistratu mortuum esse, et ei T. Quintium successit: quod tamen a Livio notari debuisse.

⁵⁴ *T. Quinctus Pennus ex consulatu*] T. Quinctius, non anno superiore, sed biennio ante consul fuisse memoratus est. Itaque vel hæ voces *ex consulatu* delenda sunt, vel intelligendum est T. Quintium, alterutro ex prioribus consulibus mortuo, successit consulatum fuisse.

⁵⁵ *Aliis cani*] Videtur excedisse vox *bellicum*.

⁵⁶ *Ne non posset*] Hanc scripturam, quæ a Sigonio est, tuentur scripti omnes nostri. Libenter tamen cum Gronovio deleverimus *non*. * *Obstaret, ne possit dici idem est ac retaret dicit*.

⁵⁷ *Effecit*] Melius fortasse legeremus cum Tan. Fabro et Gronovio *effecit*.

⁵⁸ *Quum nullam publici consilii societatem movissent*] Quum ab nulla civitate impetrasset, ut se iis publico consilio sociam adjungeret.

armati dispositi, et justitium in foro, tabernæque clausæ: U. C. 329.
fiuntque omnia castris, quam urbi, similiora. A. C. 423.

XXXII. Tum trepidam civitatem, præconibus per vicos dimissis, dictator ad concionem advocatam increpuit, quod Dictatoris oratio.
unimodis ex tam levibus fortunæ momentis suspensus gererent, ut, parva jactura accepta, quæ ipsa non virtute hostium, nec ignavia Romani exercitus, sed discordia imperatorum, accepta sit, Veientem hostem⁵⁹ sexies victum, pertimescant, Fidenasque prope sapius captas quam obpugnatas. Eisdem et Romanos et hostes esse, qui per tot secula fuerint: eosdem animos, eisdem corporis vires, eadem arma gerere, se quoque eundem dictatorem Mam. Emilium esse, qui anteⁿ Veientium Fidenatiumque, adjunctis Faliscis,⁶⁰ ad Nomentum exercitus fuderit: et magistrum equitum A. Cornelium eundem in acie fore, qui priore bello tribunus militum, Larte Tolumnio rege Veientium in conspectu duorum exercituum occiso, spolia opima Jovis Feretrii templo intulerit. Proin memores, secum triumphos, secum spolia, secum victoriam esse; cum hostibus scelus legatorum contra jus gentium interfectorum, eadem in pace Fidenatium colonorum, inducias ruptas, septimam infelicem defectionem, arma caperent. Simul castra castris conjunxissent, satis confidere, nec sceleratissimis hostibus diuturnum ex ignominia exercitus Romani gaudium fore; et populum Romanum intellecturum, quanto⁶¹ melius de republica meriti sint, qui se dictatorem tertium dixerint; quam eos, qui, ob ereptum censuræ regnum, labem secundæ dictaturæ suæ inposuerint. Notis deinde nuncupatis profectus, mille et quingentos passus citra Fidenas castra locat: dextra montibus, læva Tiberi amne septus. T. Quinctium Pennum legatum occupare montes jubet, occultumque id jugum capere, quod ab tergo hostibus foret. Ipse postero die, quum Etrusci pleni animorum⁶² ab pristini diei meliore occasione, quam pugna, in aciem processissent, cunctatus parumper, dum speculatores referrent Quinctium evasisse in jugum propinquum arci Fidenarum, signa profert: peditumque aciem instructam pleno gradu in

ⁿ antea Gron. Crev.

⁵⁹ *Sexies victum*] Intellige non prælio tantum et acie victum, sed bello. Hinc infra in hac ipsa oratione hanc numerat dictator septimam infelicem defectionem: et l. V. c. 4. Appius de iisdem Veientibus, septies rebellavit.

⁶⁰ *Ad Nomentum*] Pugna illa pro mœnibus Fidenarum pugnata narratur capp. 17. et 18. Alia est pugna haud procul Nomento, quæ descripta est c. 22. et rursus memorata c. 30. Sed quæ nihil ad Mam. Emilium

pertineat.

⁶¹ *Melius ... meriti sint, ... quam eos, qui*] Monet Tan. Faber delendam esse vocem eos: alioquin solaciam orationem fore. Campanus edidit, quam ñ qui. Procul dubio τὸ eos a Livio esse non potest.

⁶² *Ab pristini diei meliore occasione, quam pugna*] Ab pristini diei successu, qui potius bona occasio, quam prospera pugna, dici debebat. Vid. n. 3. ad V. 54.

U. C. 329. hostem inducit: magistro equitum præcipit, ne injussu
 A. C. 423. pugnam incipiat: se, quum opus sit, equestri auxilio signum
 daturum. tum ut memor regiæ pugnae, memor opimi doni,
 Romulique ac Jovis Feretrii, rem gereret. Legiones inpetu
 ingenti configunt. Romanus odio accensus, impium Fidenatem,
 prædonem Veientem, ruptores induciarum, eruentos
 legatorum infanda cæde, respersos sanguine colonorum suorum,
 perfidos socios, inbelles hostes compellans, factis simul
 dictisque odium explet.

Fidenates
 erumpunt
 facibus armati.

XXXIII. Concusserat primo statim congressu hostem: quum repente, patefactis Fidenarum portis, nova erumpit acies, inaudita ante id tempus invisitataque*. ignibus armata ingens multitudo, facibusque ardentibus tota conluens, velut fanatico instincta cursu, in hostem ruit: formaque insolitæ pugnae Romanos parumper exterruit. Tum dictator, magistro equitum equitibusque, tum ex montibus Quinctio adcito, prælium ciens, ipse in sinistrum cornu, ⁶³ quod, incendio similis quam prælio, territum cesserat flammis, adcurrit: claraque voce, *Fumone victi, inquit, velut examen apum loco vestro exacti, inermi cedetis hosti? Non ferro exstinguetis ignes? non faces has ipsas pro se quisque, si igni, non telis, pugnandum est, ereptas ultro inferetis? Agile, nominis Romani ac virtutis patrum vestrae memores, vertite incendium hoc in hostium urbem; et suis flammis delete Fidenas, quas vestris beneficiis placare non potuistis. Legatorum hoc vos vestrorum colonorumque sanguis, vastatique fines moneat.* Ad imperium dictatoris mota cuncta acies: faces partim emissæ excipiuntur, partim vi eripiuntur: utraque acies armatur igni. Magister equitum et ipse novat pugnam equestrem. frenos ut detrahant equis, imperat: et ipse priuceps, calcaribus subditis evectus, effreno equo in medios ignes infertur: et alii concitati equi libero cursu ferunt equitem in hostem. Pulvis elatus, mixtusque fumo, lucem ex oculis virorum equorumque aufert. ea, quæ militem ternerat, species nihil terruit equos. ruinae igitur similem stragem eques, quacumque pervaserat, dedit. Clamor deinde accidit novus: qui quum utramque mirabundam in se aciem vertisset, dictator exclamat, *Quinctium legatum et suos ab tergo hostem adortos*: ipse, redintegrato clamore, infert acrius signa. Quum duæ acies, duo diversa prælia, circumventos Etruscos et a fronte et ab tergo urgerent, neque in castra retro, neque in montes, unde se novus hostis objecerat, iter fugæ esset, ⁶⁴ et equitem passim liberi frenis dispulissent

Vincuntur
 Veientes et
 Fidenates.

* invisitataque Gron. Crev.

⁶³ Quod incendio similis, quam acies.
 prælio] Quod quum videretur potius ⁶⁴ Et equitem] Et equitatum Romanorum liberi frenis equi per totum

equi, Veientium maxima pars Tiberim effusi petunt. Fi- U. C. 329.
 denatum qui supersunt, ad urbem Fidenas tendunt. A. C. 423
 Infert pavidos fuga in mediam cædem: obruncantur in ripis:
 alios, in aquam compulsos, gurgites ferunt: etiam peritos
 nandi lassitudo et vulnera et pavor degavant; pauci ex
 multis tranant. alterum agmen fertur per castra in urbem.
 eadem, et Romanos sequentes inpetus rapit; Quinctium
 maxime, et cum eo degressos modo de montibus, recentis-
 simum ad laborem militem, quia ultimo prælio advenerat.

XXXIV. Hi, postquam mixti hostibus portam intravere, Captæ Fi- dena.
 in muros evadunt; suisque capti oppidi signum ex muro
 tollunt. Quod ubi dictator conspexit, (jam enim et ipse in
 deserta hostium castra penetraverat) cupientem militem dis-
 currere ad prædam, spe injecta majoris in urbe prædæ, ad
 portam ducit; receptusque intra muros, in arcem, quo
 ruere fugientium turbam videbat, pergit. Nec minor cæ-
 des in urbe, quam in prælio, fuit; donec, abjectis armis,
 nihil præter vitam petentes, dictatori deduntur. Urbs ca-
 straque diripiuntur. Postero die ⁶⁵ singulis captivis ab equite
 ad centurionem sorte ductis, et, quorum eximia virtus fue-
 rat, binis, aliis sub corona venundatis, exercitum victorem
 opulentumque præda triumphans dictator Romam reduxit:
 jussuque magistro equitum abdicare se magistratu, ipse
 deinde abdicat die sextodecimo, reddito in pace imperio,
 quod in bello trepidisque rebus acceperat. ⁶⁶ Classi² quoque
 ad Fidenas pugnatum cum Veientibus, quidam annales Classibus
 tulere: rem æque difficilem atque incredibilem; nec nunc pugnatum
 lato satis ad hoc anne; et tum aliquanto, ut a veteribus ad Fidenas.
 accepimus, artiore: nisi in trajectu forte fluminis prohiben-
 do, aliquarum navium concursum in majus (ut fit) cele-
 brantes, navalis victoriæ vanum titulum adpetivere.

XXXV. Insequens annus tribunos militares consulari U. C. 330.
 potestate habuit A. Semproniam Atratinum, L. Quinctium A. C. 422.
 Cincinnatum, L. Furium Medullinum, L. Horatium Barba- A. Sempro- nio, &c. Tr.
 tum. Veientibus annorum viginti induciæ datæ, et Æquis Mil.

^y eodem Gron. Crev.

^z *Classibus* Eæd.

passim campum diffudissent, ita ut undique objiceretur fugientibus hos-
 tibus.

⁶⁵ *Singulis*] Quum Romani, non quidem omnes, sed tantum ab equite ad centurionem, sorte duxissent singulos captivos sibi addicendos; quorum autem eximia virtus fuerat, binos.

⁶⁶ *Classibus*] *Festusius* fuit, inquit in voce *Procineta* Festus, *multitudinem hominum, quam navium, classem appellari.* Itaque et *classis*

procineta dicitur apud Festum ibid. et apud Gellium l. l. c. 11. pro *acie instructa*: et *classes* quoque usurpavit Virgilius l. VII. v. 716. pro *equitibus copiis*. Quum igitur incredibile ipsi Livio videatur navali pugna dimicatum esse apud Fidenas, verisimile est veteres scriptores, qui *classibus pugnatum* retulerunt, nihil aliud voluisse, quam exercitibus instructis, vel, si quis maluerit, equestribus copiis dimicatum.

U. C. 331.
A. C. 421.

Ap. Clau-
dio, &c. Tr.
Md.

Queruntur
Tr. Pl. quod
in tribunis
militum
creandis
plebeii præ-
terrentur.

triennii, quum plurium annorum petissent. Et ab seditionibus urbanis otium fuit. Annum insequentem, neque bello foris, neque domi seditione insignem, ludi bello voti celebrem, et tribunorum militum adparatu, et finitimorum concursu, fecere. Tribuni consulari potestate erant Ap. Claudius Crassus, Sp. Nantius Rutilus, L. Sergius Fidenas, Sex. Julius Julius. ⁶⁷ spectaculum comitate etiam hospitum, ad quod publico consensu venerant, advenis gratius fuit. Post ludos conciones seditiosæ tribunorum plebi fuerunt, objurantium multitudinem, quod, admiratione eorum, quos odisset, stupens, in aeterno se ipsa teneret servitio: et non modo ad spem consulatus in partem revocandam adspirare non auderet, sed ne in tribunis quidem militum creandis (quæ communia essent comitia Patrum ac plebis) aut sui aut suorum meminisset. Desineret ergo mirari, cur nemo de commodis plebis ageret: eo impendi laborem ac periculum, unde emolumentum atque honos speretur. Nihil non adgressuros homines, si magna conatibus magna præmia proponantur. Ut quidem aliquis tribunus plebis ruat cæcus in certamina periculo ingenti, fructu nullo; ex quibus pro certo habeat, Patres, adversus quos tenderet, bello inexcipiabili se persecuturos; apud plebem, pro qua dimicaverit, nihilo se honoratorem fore, neque sperandum, neque postulandum esse. Magnos animos magnis honoribus fieri. ⁶⁸ neminem se plebeium contenturum, ubi contemni desissent. Experendam rem denique in uno aut altero esse, sitne aliquis plebeius ferendo magno honori; an portento simile miraculoque sit, fortem ac strenuum virum aliquem exsistere ortum ex plebe. Summa vi expugnatum esse, ut tribuni militum consulari potestate et ex plebe crearentur. Petisse viros domi militiaque spectatos: primis annis sagillatos, repulsos, risui Patribus fuisse: desisse postremo præbere ad contumeliam os. Nec se videre, cur non lex quoque abrogetur, qua id liceat, quod nunquam futurum sit. minorem quippe ruborem fore in juris iniquitate, quam si per indignitatem ipsorum prætereantur.

XXXVI. Hujus generis orationes, cum ad sensu auditæ, incitavere quosdam ad petendum tribunatum militum, aliam alia de commodis plebis laturum se in magistratu profitemem. Agri publici dividendi coloniarumque deducendarum ostentatæ spes; et vectigali possessoribus agrorum inposito, in stipendium militum erogandi æris. Captatum deinde

⁶⁷ Spectaculum] Spectaculum, ad quod finitimi publico consensu venerant, advenis illis gratius fuit, propter comitatem etiam Romanorum, qui eos hospitio excipiebant. Ceterum multo elegantius id videtur, quod Gronovius a Rhenano monstratum subjicit: *Spectaculum comitate*

etiam hospitii, in quum publice consenserant (Romani,) advenis gratius fuit.

⁶⁸ Neminem] Neminem plebeium abjecte de se ipso senturum, et pusillo futurum animo, si magnis honoribus eorum erigerentur animi.

tempus ab tribunis militum, quo per discessum hominum ab urbe, quum Patres clandestina denunciatione revocati ad diem certam essent, senatusconsultum fieret, absentibus tribunis plebi^a: ut, quoniam Volscos in Hernicorum agros prædatum exisse fama esset, ad rem inspiciendam tribuni militum proficiscerentur, consulariaque comitia haberentur. Profecti Ap. Claudium, filium decemviri, præfectum urbis relinquunt, inpigrum juvenem, et jam inde ab incunabilis imbutum odio tribunorum plebisque. tribunis plebi nec cum absentibus iis, qui senatusconsultum fecerant, nec cum Ap-
 U. C. 331.
 A. C. 421.

XXXVII. Creati consules sunt^b C. Sempronius Atratinus, Q. Fabius Vibulanus. Peregrina res, sed memoria digna, traditur eo anno facta: Vulturum, Etruscorum urbem, quæ nunc Capua est, ab Samnitibus captam; Capuamque ab duce eorum Capye, vel (quod propius vero est) a campestri agro adpellatam. Cepere autem, prius bello fatigatis Etruscis, in societatem urbis agrorumque accepti: deinde festo die graves somno epulisque incolas veteres novi coloni nocturna cæde adorti.⁶⁹ His rebus actis, consules ii, quos diximus, Idibus Decembribus magistratum occeperunt. Jam non solum, qui ad id missi erant, retulerant imminere Volscum bellum; sed legati quoque ab Latinis et Hernicis nunciabant, *Non ante unquam Volscos nec ducibus legendis, nec exercitui scribendo, intentiones fuisse, vulgo fremere, aut in perpetuum arma bellumque oblivioni danda, jugumque accipiendum; aut iis, cum quibus de imperio certetur, nec virtute, nec patientia, nec disciplina rei militaris cedendum esse.* Haud vana adtulere: sed nec perinde Patres moti sunt; et C. Sempronius, cui ea provincia sorti^c evenit,⁷⁰ tamquam constantissima re, fortuna fretus,⁷¹ quod victoris populi adversus victos dux esset^d, omnia temere ac negligenter egit. adeo ut disciplinæ Romanæ plus in Volscis exercitu, quam in Romano, esset. Ergo fortuna, ut sæpe alias, virtutem est secuta.⁷² Primo prælio, quod ab Sempronio incaute in-
 U. C. 332.
 A. C. 420.
 C. Sempronio, Q. Fabio Coss.
 Capua occupata a Samnitibus.
 Bellum cum Volscis.

^a plebis Gron. Crev. it. mox tribunis plebis.   ^b sunt del. Eæd.   ^c sorte Eæd.

^d populi—esset leg. populi exercitum adversum victos duxisset. Eæd.

⁶⁹ *His rebus actis*] Hoc frigidum, atque adeo delendum Gronovio videtur: nec immerito fortasse.

⁷⁰ *Tanquam constantissima re, fortuna fretus*] Sic dedit Gronovius, quum in MSS. suis reperiret *tanquam constantissimæ rei fortuna*. Tres e nostris fortuna. Vid. not. 50. ad VI. 13. infra.

⁷¹ *Quod victoris*] Gronovius testatur vocem *exercitum* abesse a tribus

MSS. (quam etiam quatuor e nostris ignorant) in uno autem legi: *Quod victoris populi adversus victos dux esset*. Quæ lectio optima videtur, et amplectenda. In vulgata offendit *et duxisset*.

⁷² *Primo prælio*] Hoc primum ultimumque prælium est a Sempronio commissum. Deinde hoc membrum, *concursum est*, omnino supervacaneum videtur. Si illud reseceimus, vocem-

U. C. 332.
A. C. 420.

Premuntur
Romani.

consulteque commissum est, non subsidiis firmata acie, non equite apte locato, concursus est. clamor indicium primum fuit, quo res inclinatura esset. excitatio crebriorque ab hoste sublatus; ab Romanis dissonus, impar, segnius* sæpe iteratus, ⁷³ incerto clamore prodidit pavorem animorum. Eo ferocior inlatus hostis, urgere scutis, micare gladiis: altera ex parte nutant circumspectantibus galeæ, et incerti trepidant, adplicantque se turbæ. Signa nunc resistentia deseruntur ab antesignanis, nunc inter suos manipulos recipiuntur. nondum fuga certa, nondum victoria erat. tegi magis Romanus, quam pugnare. Volscus inferre signa, urgere aciem, plus cædis hostium videre, quam fugæ.

Equites
pugnam
restituunt.

XXXVIII. Jam omnibus locis ceditur. nequidquam Sempronio consule objurgante atque hortante, nihil nec imperium, nec majestas valebat: dataque mox terga hostibus forent, ni Sex. Tempanius, ⁷⁴ decurio equitum, labente jam re, præsentī animo subvenisset. qui quum magna voce exclamasset, *ut equites, qui salvam rempublicam vellent esse, ex equis desilirent*; omnium turmarum equitibus, velut ad consulis imperium motis, ⁷⁵ *Nisi hæc, inquit, armata cohors sistat inpetum hostium, actum de imperio est. Sequimini pro vexillo cuspidem meam. ostendite Romanis Volscisque, neque equitibus vobis ullos equites, nec peditibus esse pedites pares.* Quum clamore comprobata adhortatio esset, vadit alte cuspidem gerens. quacumque incedunt, vi viam faciunt: eo se inferunt objectis parmīs, ubi suorum plurimum laborem vident. restituitur omnibus locis pugna, in quæ eos inpetus tulit: nec dubium erat, quin, si tam pauci simul obire omnia possent, terga daturi hostes fuerint.

XXXIX. Et quum jam parte nulla sustinerentur, dat signum ⁷⁶ Volscus imperator, ut parmatis, novæ cohorti hostium, locus detur, donec inpetu inlati ab suis excludantur. Quod ubi est factum, interclusi equites: nec perumpere eadem, qua transierant, posse; ibi maxime confertis hostibus, qua viam fecerant: et consul legionesque Roma-

* segnis, Gron. Crev.

† Volscis Gron.

que primo, accurata et rotunda fuit oratio: *Prælio, quod ab Sempronio incaute inconsulteque commissum est, non subsidiis firmata acie, non equite apte locato, clamor indicium primum fuit, quo res inclinatura esset.*

⁷³ *Incerto clamore*] Ferri non potest *Clamor . . . prodidit incerto clamore.* Itaque vel duo hæc postrema verba omnino delenda sunt, vel pro his legendum *incertus.* *Clamor . . . dissonus, impar, segnis, saepe iteratus, incertus prodidit pavorem animorum.* Et sic prorsus edidit Campanus.

⁷⁴ *Decurio equitum*] Turmæ in decurias dividebantur. Decuriæ præfectus vocabatur decurio.

⁷⁵ *Nisi hæc . . . armata cohors*] Ingeniose Gronovius: *parmata.* Sic e. seq. *Ut parmatis, novæ cohorti hostium.* Equites non scuta aut clypeos, sed parmās gerebant rotundas, leviores ac minores scutis clypeisque.

⁷⁶ *Volscus imperator*] Vulgo *Volscis.* Correximus ex auctoritate quatuor MSS. a Gronovio memoratorum, trium ab Hearnio; quibus consonant nostri, Andreae, et Campanus.

næ, quum, quod tegumen modo omnis exercitus fuerat, nusquam viderent, ne tot fortissimos viros interclusos ob-
 primeret hostis, tendunt in quemcumque casum. Diversi
 Volsci, hinc consuem ac legiones sustinere, altera fronte
 instare Tempanio atque equitibus. qui quum saepe conati
 nequissent perrumpere ad suos, tumulo quodam occupato,
 in orbem se tutabantur, nequaquam inulti. Nec pugnae fi-
 nis ante noctem fuit. consul quoque, nusquam remisso cer-
 tamine, dum quidquam superfuit lucis, hostem tenuit: nox
 incertos diremit: tantusque ab imprudentia eventus utraque
 castra tenuit pavor, ut, relictis sauciis et magna parte in-
 pedimentorum, ambo pro victis exercitus se in montes prox-
 imos reciperent. Tumulus tamen circumsessus ultra mediam
 noctem est. ⁷⁷ quo^s quum circumsedentibus nunciatum es-
 set, castra deserta esse, victos rati suos, et ipsi, qua quem-
 que in tenebris pavor tulit, fugerunt. Tempanius metu in-
 sidiarum suos ad lucem tenuit. ⁷⁸ digressus deinde ipse cum
 paucis speculatum, quum ab sauciis hostibus sciscitando
 comperisset, castra Volscorum deserta esse, lætus ab tumulo
 suos devocat, et in castra Romana penetrat. ubi quum vasta
 desertaque omnia, atque eandem, quam apud hostes, fœdita-
 tem invenisset, priusquam Volscos cognitus error reduceret,
⁷⁹ quibus poterat sauciis ductis secum, ignarus quam regio-
 nem consul petisset, ad urbem proximis itineribus pergit.

Uterque
 exercitus
 castra deser-
 rit.

XL. Jam eo fama pugnae adversæ castrorumque deser-
 torum perlata erat: et ante omnia deplorati erant equites,
 non privato magis, quam publico, luctu: Fabiusque consul,
 terrore urbi quoque injecto, stationem ante portas agebat:
 quum equites, procul visi non sine terrore ab dubiis, qui-
 nam essent, mox cogniti, tantam ex metu lætitiã fecere,
 ut clamor urbem pervaderet gratulantium, salvos victores-
 que redisse equites: et ex mœstis paullo ante domibus,
 quæ ⁸⁰ conclamaverant suos, procurreretur in vias; pavidæ-
 que matres ac conjuges, oblitæ præ gaudio decoris, obviam
 agmini occurrerent, in suos quæque, simul corpore atque
 animo vix præ gaudio compotes, effusæ. Tribunis plebi^b,
 qui M. Postumio et T. Quinctio diem dixerant, ⁸¹ quod ad
 Veios eorum opera male pugnatum esset, occasio visa est

^a quo del. Gron.

^b plebis Crev.

⁷⁷ Quo quum circumsedentibus] Sic MSS. omnes et veteres editi, teste Gronovio. Consentiant tres e nostris. In vulgatis deest quo.

⁷⁸ Digressus] Sigonius merito mal- let degressus.

⁷⁹ Quibus poterat] Vid. not. 15. ad c. 29. l. 1.

⁸⁰ Conclamaverant] Pro deploratis

ac desperatis habuerant. Moris erat antiquis, antequam mortuos sepulero conderent, ter eorum: umbra magna voce inclamare. Virgil. *Æn.* v. 506. *Et magna Manes ter voc: emu- vi.* Inde conclamari dicuntur ii, qui mortui creduntur.

⁸¹ Quod ad Veios] Quinto ante anno. Vid. supra c. 31

U. C. 332.
A. C. 420.

Tr. Pl.

Tempanium
interrogat
de Sempronio
Cos.

per recens odium Sempronii consulis renovandæ in eos invidiæ. Itaque, advocata concione, quum proditam Veis rempublicam esse ab ducibus, proditum deinde, quia illis impune fuerit, in Volscis ab consule exercitum, traditos ad eadem fortissimos equites, deserta fœde castra, vociferati essent: ⁸² C. Julius, unus ex tribunis, Tempanium equitem vocari jussit: coramque eis, *Sexte Tempani, inquit, quæro de te, arbitrerisne C. Sempronium consulem aut in tempore pugnam inisse, aut firmasse subsidiis aciem, aut ullo boni consulis sanctum officio? et, tunc ipse, victis legionibus Romanis, tuo consilio equitem ad pedes deduxeris, restituerisque pugnam? excluso deinde ab acie nostra tibi atque equitibus num aut consul ipse subvenerit, aut miserit præsidium? postero denique die equid præsidii usquam habueris? an tu cohorsque in castra vestra virtute pertruperitis? equem in castris consulem, equem exercitum inceneritis? an deserta castra, relictos saucios milites? Hæc pro virtute tua fideque, qua una hoc bello respublica stetit, dicenda tibi sunt hodie. Denique, ubi C. Sempronius, ubi legiones nostræ sint? desertus sis, an deserueris consulem exercitumque? victi denique simus, an vicerimus?*

Respondet
Tempanius.

XIII. Adversus hæc Tempanii oratio incompta fuisse dicitur; ceterum militariter gravis, non suis vana laudibus, non crimine alieno læta: *Quanta prudentia rei bellicæ in C. Sempronio esset, non militis de imperatore* ⁸³ *existimationem* esse, sed populi Romani fuisse, quum eum comitiis consulem legeret. Itaque ne ab se imperatoria consilia, neu consulares artes exquirereut, ⁸⁴ *quæ pensitanda quoque magnis animis atque ingeniis essent; sed, quod viderit, referre posse. Fidissee autem se prius, quam ab acie intercluderetur, consulem in prima acie pugnantem, adhortantem, inter signa Romana telaque hostium versantem: postea se* ^k, *ab conspectu suorum ablatam, ex strepitu tamen et clamore sensisse, usque ad noctem extractum certamen: nec ad tumultum, quem ipse* ⁸⁵ *tenuerat, præ multitudine hostium credere pertrumpi potuisse. Exercitus ubi esset, se nescire: arbitrari, velut ipse in re trepida loci præsidio se suosque sit tutatus, sic consulem servandi exercitus causa loca tutiora castris cepisse. Nec Volscorum meliores res esse credere, quam populi Romani. Fortunam* ^l *noctemque omnia*

^l *existimationem* Gron. Crev. ^k *se del.* E.ed. ^l majorem interpunctionem post *Fortunam* habet Gron.

⁸² *C. Junius*] Sic nomen hujus tribuni efferunt Andreas, Campanus, et in Annaliibus Pighius. Vulgo *C. Julius*. Sed Julia gens erat patricia, nec proinde quisquam ex ea tribunus plebis fieri poterat.

⁸³ *Existimationem*] Judicium. MSS. tres Gronovii et omnes nostri habent,

existimationem: cujus vocis crebrior usus est in eo qui hic requiritur sensu.

⁸⁴ *Qua pensitanda*] Quæ vel magni animi magnaue ingenia mature etiam expendere opus haberent.

⁸⁵ *Tenuerat*] Magis placeret tenuerat.

erroris mutui inplesse. precantemque deinde, ne se fessum labore ac vulneribus tenerent, cum ingenti laude, non virtutis magis, quam moderationis, dimissum. Quum hæc agerentur, jam consul via Lavicana ad fanum Quietis erat. eo missa plaustra jumentaque alia ab urbe exercitum, adfectum prælio ac via nocturna, excepere. Paulo post in urbem est ingressus consul, non ab se magis enixe amovens culpam, quam Tempanium meritis laudibus ferens. Mæstæ civitati ab re male gesta et iratæ ducibus M. Postumius reus objectus, qui tribunus militum pro consule ad Veios fuerat, decem millibus ⁸⁶ æris gravis damnatur. T. Quinctium collegam ejus, quia et in Volscis consul auspicio dictatoris Postumii Tuberti, et ad Fidenas legatus dictatoris alterius Mam. Æmilii, res prospere gesserat, totam culpam ejus temporis in prædannatum collegam transferentem, omnes tribus solverunt. profuisse ei Cincinnati patris memoria dicitur, venerabilis viri, et exactæ jam ætatis Capitolinus Quinctius, suppliciter orans, ne se, brevi reliquo vitæ spatio, tam tristem nuncium ferre ad Cincinnatum paterentur.

XLII. Plebs tribunos plebi^m absentes, Sex. Tempanium, A. Sellium, Sex. Antistium, et Sp. Icilium^o, fecit; ⁸⁷ quos et pro centurionibus sibi præfecerant, Tempanio auctore, equites. Senatus, quum odio Sempronii consulare nomen obfenderet, tribunos militum consulari potestate creati jussit. creati sunt L. Manlius Capitolinus, Q. Antonius Merenda, L. Papirius Mugillanus. Principio statim anni L. Hortensius tribunus plebis C. Sempronio consuli anni prioris diem dixit. quem quum quatuor collegæ, inspectante populo Romano, orarent, ne imperatorem suum innoxium, in quo nihil præter fortunam reprehendi posset, vexaret: ægre Hortensius pati, tentationem eam credens esse perseverantiæ suæ; nec precibus tribunorum, quæ in speciem modo jactentur, sed auxilio confidere reum. itaque modo ad eum conversus, *Ubi illi patricii spiritus, ubi subnitus et fidens innocentia animus esset?* quærebat. *sub tribunicia um-*

^m plebis Gron. Crev.

ⁿ L. Ead.

^o Sex. Pompilius Ead.

⁸⁶ *Æris gravis*] Assium liberalium, qui in solvendo non numerabantur, saltem ubi grandior summa erat, sed appendebantur. Inde orta est appellatio *æris gravis* quod distinguendum est ab *ære rudi*, quo nomine as non signatum intelligitur. Decem assium millia æquant quindecim argenti marcas Paris. cum quinque uncis.

⁸⁷ *Quos et pro centurionibus sibi præfecerant . . . equites*] In illa nitui-

rum nocte, quam interclusi a cetero exercitu in tumultu ab hostibus circumcesso sine certis ducibus egerant. *Pro centurionibus* autem dicit Livius, non *centuriones*, quia nulli erant centuriones apud equites, sed proprii erant illi pedestrium copiarum. Sed hi equites, quum sine equis tum essent, pro pedestribus copiis haberi potuerant et volebant. atque hæc sibi quosdam quasi centuriones præfecerant.

U. C. 342.
A. C. 420.
U. C. 333.
A. C. 419.
L. Manlio,
&c. Tr. Mil.
Sempronius
accusatur
ab Hortensio.

U. C. 333. *bra consularem virum delituisse. modo ad collegas, Vos autem,*
 A. C. 419. ⁸⁸ *si reum perago, quid acturi estis? an erepturi jus populo, et*
eversuri tribuniciam potestatem? Quum illi, et de Sempronio
et de omnibus summam populi Romani potestatem esse, dice-
rent, nec se iudicium populi tollere aut velle, aut posse; sed, si
preces suæ pro imperatore, qui sibi parentis esset loco, non va-
luissent, se vestem cum eo mutaturos: tum Hortensius, Non
videbit, inquit, plebs Romana sordidatos tribunos suos. C.
Sempronium nihil moror, quando hoc est in imperio consecutus,
ut tam carus esset militibus. Nec pietas quatuor tribunorum,
quam Hortensii tam placabile ad justas preces ingenium,
pariter plebi Patribusque gratior fuit. Non diutius fortuna
Æquis indulsit, qui ambiguum victoriam Volscorum pro
sua amplexi fuerant.

Donatur
 precibus
 Tempanii.

U. C. 334. XLIII. Proximo anno N. Fabio Vibulano, T. Quinctio,
 A. C. 412. Capitolini filio, Capitolino consulibus, ductu Fabii, cui
 Num. Fa- sorte ea provincia evenerat, nihil dignum memoratu actum.
 bio, T. quum trepidam tantum ostendissent aciem Æqui, turpi fu-
 Quinctio ga funduntur, haud magno consulis decore. itaque trium-
 Coss. phus negatur. Ceterum ob Sempronianæ cladis levatam
 ignominiam, ut ovans urbem intraret, concessum est.
 Quemadmodum bellum minore, quam timuerant, dimica-
 tione erat perfectum, sic in urbe ex tranquillo necopinata
 moles discordiarum inter plebem ac Patres exorta est,
 cœpta ab duplicando quæstorum numero. quam rem, (ut,
 Duplicatus præter duos urbanos quæstores, duo consulibus ad minis-
 quæstorum teria belli præsto essent) a consulibus relata, quum et
 numerus. Patres summa ope adprobassent, consulibus tribuni plebis
 certamen intulerunt, ut pars quæstorum (nam ad id tempus
 patricii creati erant) ex plebe fieret. Adversus quam, actionem
 primo et consules et Patres summa ope aduisi sunt:
 concedendo deinde, ut, quemadmodum in ^p ⁸⁹ tribunis consulari
 potestate creandis usi sunt, adæque in quæstoribus
 liberum esset arbitrium populi, quum parum proficerent,
 totam rem de augendo quæstorum numero omittunt. Ex-
 cipiunt omissam tribuni, aliæque subinde, inter quas et
 agrariæ legis, seditiosæ actiones existunt: propter quos
 motus quum senatus consules, quam tribunos, creari mallet,
 neque posset per intercessionem tribunicias senatusconsultum
 fieri; respublica a consulibus ad interregnum, neque id
 ipsum (nam coire patricios tribuni prohibebant) sine certa-

^p in del. Gron. Crev.

⁸⁸ *Si reum perago?* Si ad ultimum
 persto in accusando Sempronio; si
 reum perseveranter insequor, nec ab-
 sisto ab accusatione. Particula *per*
 in compositione indicat absolutiorem
 quædam perfectionem rei ad ul-

timam provecere.

⁸⁹ *Tribunis creandis . . . usi sunt]*
 Hæ postremæ voces *usi sunt*, et su-
 pervacaneæ sunt, nec sapere videntur
 Livianam elegantiam.

mine ingenti, redit. Quum pars major insequentis anni per novos fribunos plebi^a et aliquot interreges certaminibus extracta esset, modo prohibentibus tribunis patricios coire ad prodendum interregem, modo interregem interpellantibus, ne senatusconsultum de comitiis consularibus faceret; postremo L. Papirius Mugillanus, proditus interrex, castigando nunc Patres, nunc tribunos plebi, *desertam omissamque ab hominibus rempublicam, Deorum providentia curaque exceptam*, memorabat, *Feientibus induciis et cunctatione Equorum stare.*⁹⁰ *Unde si quid increpet terroris, sine patricio magistratu placere rempublicam obrimi? non exercitum, non ducem scribendo exercitui esse? an bello intestino bellum externum propulsaturos? Quae si in unum conveniant, vix Deorum opibus, quin obruatur Romana res, resisti posse: quin illi, remittendo de summa quisque juris,*⁹¹ *mediis copularent concordiam: Patres, patiendo tribunos militum pro consulibus fieri: tribuni plebis, non intercedendo, quo minus quatuor quaestores promiscue de plebe ac Patribus libero suffragio populi fierent.*

Quaestura
promiscua
plebi ac
Patribus.

XLIV. Tribunicia primum comitia sunt habita. creati tribuni consulari potestate omnes patricii, L. Quinctius Cincinnatus tertium, L. Furius Medullinus iterum, M. Manlius, A. Sempronius Atratinus. Hoc tribuno comitia quaestorum habente, petentibusque inter aliquot plebeios filio Antistii tribuni plebis, et fratre alterius tribuni plebis Sex. Pompilii, nec potestas, nec suffragatio horum valuit, quin, quorum patres avosque consules viderant, eos nobilitate praerferrent.⁹² *Furere omnes tribuni plebis, ante omnes Pompilius Antistiusque, repulsa suorum accensi, Quidnam id rei esset? non suis beneficiis, non Patrum injuriis, non denique usurpandi libidine, quum liceat, quod ante non licuerit, si non tribunum militarem, ne quaestorem quidem quemquam ex plebe factum. non valuisse patris pro filio, fratris pro fratre preces, tribunorum plebis, potestatis sacrosanctae, ad auxilium libertatis creatae. Fraudem profecto in re esse, et A. Sempronium comitiis plus artis adhibuisse, quam fidei. Ejus injuria queri suos honore dejectos. Itaque quum in ipsum, et innocentia tutum et in magistratu, in quo tunc erat, inpetus fieri non posset, flexere iras in C. Sempronium, patruelem Atratinum:*

U. C. 335.
A. C. 417.
L. Quinctio
III. &c. Tr.
Mil.

Quaestores
patricii
omnes
creati.

^a plebis Gron. Crev. it. paullo post.

⁹⁰ * *Unde si quid increpet terroris]* Unde si fragor armorum, si belli minae insonuerint. Sic plane Cic. pro Mur. n. 22. *Simul atque increpuit suspicio tumultus.*

⁹¹ * *Mediis]* Per mediam aliquam consilii viam, qua utrique aliquid de suo jure remitterent, alterique alteris

aliquid concederent.

⁹² *Furere omnes tribuni plebis, ante omnes]* Prius illud omnes delendum videtur.

⁹³ * *Usurpandi libidine]* Ut expleant naturale desiderium fruendi eo jure quod novum concessum sit.

U. C. 335.
A. C. 417.
C. Sempronius accusatus et damnatus.

eique ob ignominiam Volsci belli, adiutore collega M. Canuleio, diem dixere. Subinde ab iisdem tribunis mentio in senatu de agris dividendis inlata est, (cui actioni semper acerrime C. Sempronius restiterat) ratis, id quod erat, aut deposita causa levio rem futurum apud Patres reum, aut perseverantem sub iudicii tempus plebem offensurum. Adversæ invidiæ objici maluit, et suæ nocere causæ, quam publicæ dcesse; stetitque in eadem sententia, *Ne qua largitio, cessura in trium gratiam tribunorum, fieret. nec tum agrum plebi, sed sibi invidiam, quæri. Se quoque subiturum eam tempestatem forti animo. nec senatui tanti se civem, aut quemquam alium debere esse, aut in parcendo uni malum publicum fiat.* Nihil demissiore animo, quum dies venit, causa ipse pro se dicta, nequidquam omnia expertis Patribus, ut mitigarent plebem,⁹⁴ quindecim millibus æris damnatur. Eodem anno Postumia, virgo Vestalis, de incestu causam dixit, crimine innoxia; ob suspicionem propter cultum amœniorem ingeniumque liberius, quam virginem decet,⁹⁵ parum abhorrens famam. Ampliatam, deinde absolutam, pro collegii sententia pontifex maximus abstinere joci, colique sancte potius, quam scite, jussit. Eodem anno a Campanis Cumæ, quam Græci tum urbem tenebant, capiuntur.⁹⁶ Insequens annus tribunos militum consulari potestate habuit, Agrippam Meneium Lanatum, P. Lucretium Tricipitinum, Sp. Nautium Rutilum⁷.

Vestalis suspecta ob cultum amœniorem.

U. C. 336.
A. C. 416.
Agr. Meneio, &c. Tr. Mil.

Servorum conjuratio.

XLV. Annus,⁹⁷ felicitate populi Romani, periculo potius ingenti, quam clade, insignis. Servitia, urbem ut incenderent distantibus locis, conjurarunt; populoque ad opem passim ferendam tectis intento, ut arcem Capitoliumque armati occuparent. Avertit nefanda consilia Jupiter: indicioque duorum comprehensi fontes pœnas dederunt. indicibus⁹⁸ dena millia gravis æris, quæ tum divitiæ habebantur, ex ærario numerata, et libertas præmium fuit. Bellum inde ab Æquis reparari cœptum: et, novos hostes Lavicanos consilia cum veteribus jungere, haud incertis auctoribus

⁷ *Sp. Nautium Rutilum l. C. Servitium Gron. Crev.*

⁹⁴ *Quindecim millibus æris]* Marcæ argenti Paris. 23. unciis tribus cum dimidia.

⁹⁵ *Parum abhorrens famam]* Umus MS. teste Gronovio, habet *eam pro famam*. Quum autem in iis quæ præcedunt, nescio quid pingue et redundans esse videatur, inde ille legendum putat: *Ab suspitione, propter cultum amœniorem . . . parum abhorrens. Eam ampliata . . . Porro ampliari dicitur reus, cujus causa pondum satis liquet, ideoque in alium diem rorsum disceptanda remit-*

titur.

⁹⁶ *Insequens annus tribunos militum c. p. habuit . . . annus]* Cuius patet posternus hoc annus supervacuum esse.

⁹⁷ *Felicitate]* Qui annus ut insignis esset periculo potius ingenti, quam clade, effectum est felicitate populi Romani. Fecit fortuna populi Romani, ut quamvis periculum ingens, nulla tamen clades foret.

⁹⁸ *Pena millia gravis æris]* Marcæ argenti Parisienses quindecim cum quinque unciis.

Romam est adlatum. Æquorum jam velut anniversarii armis adsuerat civitas. Lavicos legati missi quum responsa inde retulissent dubia, quibus, nec tum bellum parari, nec diuturnam pacem fore, adpareret: Tusculanis negotium datum, *adverterent animos, ne quid novi tumultus Lavicis oriretur.* Ad insequentis anni tribunos militum consulari potestate, inito magistratu, legati ab Tusculo venerunt, L. Sergium Fidenatem, M. Papirium Mugillanum, C. Servilium, Prisci filium, quo dictatore Fidenæ captæ fuerant. Nunciabant legati, Lavicanos arma cepisse, et cum Æquorum exercitu depopulatos agrum Tusculanum castra in Algido posuisse. Tum Lavicanis bellum indictum: factoque senatusconsulto, ut duo ex tribunis ad bellum proficiscerentur, unus res Romæ curaret, certamen subito inter tribunos exortum. se quisque belli ducem potioem ferre, curam urbis, ut ingrattam ignobilemque, adspernari. Quum parum decorum inter collegas certamen mirabundi Patres conspicerent, Q. Servilius, *Quando nec ordinis hujus ulla, inquit, nec reipublicæ est verecundia, patria majestas altercationem istum dividet. filius meus extra sortem urbi præerit. Bellum utinam, qui adpetunt, consideratius concordiusque, quam cupiant, gerant.*

XLVI. Delectum haberi non ex toto passim populo placuit. decem tribus sorte ductæ sunt; ex his scriptos juniores duo tribuni ad bellum duxere. Cœpta inter eos in urbe certamina, cupiditate eadem imperii, multo impensius in castris accendi: nihil sentire idem, pro sententia pugnare: sua consilia velle, sua imperia sola rata esse: contemnere in vicem, et contemni. donec, castigantibus legatis, tandem ita comparatum est, ut alternis diebus summam imperii haberent. Quæ quum adlata Romam essent, dicitur Q. Servilius, ætate et usu doctus, precatus ab Diis immortalibus, ne discordia tribunorum damnosior reipublicæ esset, quam ad Veios fuisset: et, velut haud dubia clade imminente, instituisse filio, ut milites scriberet, et arma pararet. Nec falsus vates fuit. nam ductu L. Sergii, cujus dies imperii erat, loco iniquo sub hostiùm castris, quum, quia simulato metu receperat se hostis ad vallum, spes vana expugnandi castra eo traxisset, repentino impetu Æquorum⁹⁹ per supinam vallem fusi sunt, multique in ruina majore quam fugam oppressi obruncati que: castraque, eo die ægre retenta, postero die, circumfusus jam magna ex parte hostibus, per aversam portam fuga turpi deseruntur. duces legatique, et quod circa signa roboris de exercitu fuit, Tusculum petiere.

99 Per supinam vallem] *Supina vallis* est quibus est a tergo, qui ex colle in vallem retrocedunt, facie in adversum collem directa, ac proinde

supino corpore.

1* *In ruina majore quam fuga?* Quum potius alii super alios ruerent, quam fugerent.

U. C. 337. Palati alii per agros passim multis itineribus, majoris, quam
 A. C. 415. accepta erat, cladis nuncii Romam contenderunt. Minus
 trepidationis fuit, quod eventus timori hominum congruens
 fuerat; et quod subsidia, quæ respicerent in re trepida,
 præparata erant ab tribuno militum: jussuque ejusdem,
 per minores magistratus sedato in urbe tumultu, speculatores
 prope missi nunciavere, Tusculi duces exercitumque esse;
 hostem castra loco non movisse. et, quod plurimum animo-
 rum fecit, dictator ex senatusconsulto dictus Q. Servilius
 Q. Servilius Priscus; vir, cujus providentiam in republica quum multis
 dictator. aliis tempestatibus ante experta civitas erat, tum eventu ejus
 belli, quod uni certamen tribunorum suspectum ante rem
 male gestam fuerat; magistro equitum creato, a quo ipse
 tribuno militum dictator erat dictus, filio suo, ut tradidere
 quidam, (nam alii Ahalam Servilium magistrum equitum eo
 anno fuisse scribunt) novo exercitu profectus ad bellum,
 aditis qui Tusculi erant, duo millia passuum ab hoste lo-
 cum castris cepit.

Vincit
 hostes.

XLVII. Transierat ex re bene gesta superbia negligen-
 tiaque ad Æquos, quæ in Romanis ducibus fuerat. itaque
 primo statim prælio quum dictator equitatu immisso ante-
 signanos hostium turbasset, legionum inde signa inferri
 prope jussit, signiferumque ex suis unum cunctantem oc-
 cidit. Tantus ardor ad diinandum fuit, ut inpetum Æqui
 non tulerint: victique acie quum fuga effusa petissent ca-
 stra, brevior tempore et certamine minor castrorum obpug-
 natio fuit, quam prælium fuerat. Captis direptisque castris,
 quum prædam dictator militi concessisset, secutique fugi-
 entem ex castris hostem equites renunciassent, ² omnes La-
 vicanos victos, magnam partem Æquorum Lavicos confu-
 gisse; postero die ad Lavicos ductus exercitus: oppidum-
 que, corona circumdatum, scalis captum ac direptum est.
 Dictator, exercitu victore Romam reducto, die octavo,
 quam creatus erat, magistratu se abdicavit; et opportune
 senatus, priusquam ab tribunis plebi* agrariae seditiones,
 mentione inlata de agro Lavicano dividendo, fierent, cen-
 suit frequens, coloniam Lavicos deducendam. coloni ab ur-
 be mille et quingenti missi bina jugera acceperunt. Captis
 Lavicis, ac deinde tribunis militum consulari potestate,
 U. C. 332. Agrippa Menenio Lanato, et L. Servilio Structo, et P.
 A. C. 414. Lucretio Tricipitino, iterum omnibus his, et Sp. Rutilio
 Agr. Mene- Crasso, et insequente ¹ anno A. Sempronio Atratino tertium,
 nio H. &c. et duobus iterum M. Papirio Mugillano, et Sp. Nautio
 Tr. Mil.

* plebis Crev.

¹ insequenti Gron. Crev.

² Omnes Lavicanos victos] Nobis minis præcedentis. Certe nihil ea est
 suspecta est ultima vox, tanquam opus: et ea suppressa liberius fluit
 male nata ex postremis syllabis no- oratio.

Rutilo, biennium tranquillæ externæ res, discordia domi ex agrariis legibus fuit.

XLVIII. Turbatores vulgi erant ³ Spurius Mæcilius quartum et Metilius tertium tribuni plebis, ambo absentes creati. et quum rogationem promulgassent, ut ¹ager ex hostibus captus viritum divideretur, magnæque partis nobilium eo plebiscito publicarentur fortunæ; (nec enim ferme quidquam agri, ut in urbe alieno solo posita, non armis partum erat; nec, quod venisset adsignatumve publice esset, præterquam plebs habebat) atrox plebi Patribusque propositum videbatur certamen: nec tribuni militum, nunc in senatu, ⁵nunc in conciliis privatis principum cogendis, viam consilii inveniebant; quum Ap. Claudius, nepos ejus, qui decemvir legibus scribendis fuerat, minimus natu ex Patrum concilio ⁴, dicitur dixisse, *Vetus se ac familiare consilium domo adferre.* ⁶ *proavum enim suum Ap. Claudium ostendisse Patribus viam unam dissolvendæ tribuniciæ potestatis per collegarum intercessionem. Facile homines novos auctoritate principum de sententia deduci, si temporum interdum potius, quam majestatis, memor adhibeatur oratio.* ⁷ *Pro fortuna illis animos esse. ubi videant, collegas principes agendæ rei gratiam omnem ad plebem præoccupasse, nec locum in ea relictum sibi; haud gravate adclinaturos se ad causam senatus,* ⁸ *per quam universo ordini cum prioribus* se Patrum concilient.* Adprobantibus cunctis, et ante omnes Q. Servilio Prisco, quod non degenerasset ab stirpe Claudia, conlaudante juvenem, negotium datur, ut, quos quisque posset ex collegio tribunorum, ad intercessionem perlicerent. Misso senatu, prestantur ab principibus tribuni: suadendo, monendo, pollicendoque gratum id singulis privatim, gratum universo senatui fore, sex ad intercessionem comparavere. Posteroque die quum ex composito relatum ad senatum esset de seditione, quam Mæcilius Metiliusque largitione pessimi exempli concirent; eæ orationes a primoribus Patrum habitæ sunt, ut pro se quisque jam nec consilium sibi subpe-

U. C. 339.
A. C. 413.
A. Sempronio III. &c.
Tr. Mil.
Discordia ex agrariis legg.

Appii consilium de parandis intercessionibus.

⁴ consilio Crev.

⁵ primoribus Gron. Crev.

³ *Spurius Mæcilius . . . et Metilius]* Ambo nimirum cognomen habebant *Spurius*. Haecenus edebatur *Sp.* Quod recte nobis interpretari visus est Sigonius *Spurii*: atque ita dedimus, ut ambiguitas tolleretur.

⁴ *Ager ex hostibus captus]* Quidquid agri ab urbe condita ex hostibus captum erat, præter id quod venierat, assignatumve publice erat, ut patet ex sequentibus.

⁵ *Nunc in conciliis . . . cogendis]* Videtur delenda præpositio. *Cogen-*

dis conciliis idem est ac *cogendo concilia*.

⁶ *Proavum]* Proprie avavum. De re ipsa vid. II. 44. supra.

⁷ ** Pro fortuna illis animos esse]* Illorum consilia ex fortuna pendere; eos, perinde ut se fortuna det, ita animatos esse.

⁸ *Per quam universo]* Melius videretur quod legi jubet Tau. Faber: *Per quam quum universo ordini, tum primoribus . . .*

U. C. 339. tere diceret, nec se ullam opem cernere aliam usquam, præterquam in tribunicio auxilio. in ejus potestatis fidem circumventam rempublicam, tamquam privatum inopem, confugere. Præclarum ipsis potestatique esse, non ad vexandum senatum discordiamque ordinum movendam plus in tribunatu virium esse, quam ad resistendum improbis collegis. Fremitus deinde universi senatus ortus, quum ex omnibus partibus curiæ tribuni adpellarentur: tum, silentio facto, ii, qui præparati erant gratia principum, quam rogationem a collegis promulgatam senatus censeat dissolvendam reipublicæ esse, ei se intercessuros ostendunt. Gratia intercessoribus ab senatu actæ. Latores rogationis, concione advocata, proditores plebis commodorum ac servos consularium adpellantes, aliaque truci oratione in collegas iuncti, actionem deposuere.

U. C. 340. XLIX. ⁹ Duo assidua bella insequens annus habuisset, quo P. Cornelius Cossus, C. Valerius Potitus, Q. ^y Quinctius Cincinnatus, N. Fabius Vibulanus, tribuni militum consulari potestate fuerunt; ni Veiens bellum religio ¹⁰ principum distulisset, quorum agros Tiberis, super ripas effusus, maxime ruinis villarum vastavit. Simul Æquos triennio ante accepta clades prohibuit Bolanis ^z, suæ gentis populo, præsidium ferre. Excursiones inde in confinem agrum Lavicanum factæ erant, novisque colonis bellum inlatum. quam noxam quum se consensu omnium Æquorum defensuros sperassent, deserti ab suis, ne memorabili quidem bello, per obsidionem levemque unam pugnam et oppidum et fines amisere. ¹¹ Tentatum ab L. Sextio tribuno plebis, ut rogationem ferret, qua Bolas ^a quoque, sicut Lavicos, coloni mitterentur, per intercessionem collegarum, qui nullum plebiscitum, nisi ex auctoritate senatus, passuros se perferri ostenderunt, discussum est. Bolis insequente anno receptis, Æqui, coloniaque eo deducta, novis viribus oppidum firmarunt, tribunis militum Romæ consulari potestate Cn. Cornelio Cossio, L. Valerio Potito, Q. Fabio Vibulano iterum, M. Postumio Regillensi. Huic bellum adversus Æquos permissum est, pravæ mentis homini; quam tamen victoria magis, quam bellum, ostendit. Nam, exercitu impigre scripto ductoque ad Bolas, quum levibus præliis Æquorum animos fregisset, postremo in oppidum irupit. deinde ab hostibus

Bolanæ
victi.

U. C. 341. U. C. 411. Cn. Cornelio, &c. Tr. Mil.

^y Q. del. Gron. Crev.

^z Volanis Eæd.

^a Volas Eæd. sic semper

⁹ Duo assidua bella] Dele vocem *assidua*, quæ abest a plerisque codd.

¹⁰ Principum] Intellige Veientes principes.

¹¹ Tentatum ab L. Sextio ....

discussum est] Quod tentaverat L. Sextius .... discussum est. Hujus loquendi formæ exempla jam observavimus et explicavimus, not. 23. ad l. 52. et not. 24. ad IV. 16.

in cives certamen vertit: et, quum inter obpugnationem U. C. 341. prædam militis fore edixisset, capto oppido, fidem mutavit. A. C. 411. Eam, magis adducor, ut credam iræ causam exercitui fuisse, quam quod in urbe nuper direpta coloniaque nova minus prædicatione tribuni prædæ fuerit. Auxit eam iram, postquam, ab collegis accessus, propter seditiones tribunicias in urbem revertit, audita vox ejus in concione stolidi ac prope vecors; qua Sextio tribuno plebis, legem agrariam ferenti, simul, Bolas quoque ut mitterentur coloni, laturum se dicenti, ¹² dignos enim esse qui armis cepissent, eorum urbem agrumque Bolanum esse; ¹³ *Malum quidem militibus meis, inquit, nisi quieverint.* quod auditum non concionem magis, quam mox Patres, offendit. et tribunus plebis, vir acer nec infacundus, nactus inter adversarios superbum ingenium inmodicamque linguam, quam irritando agitandoque in eas impelleret voces, quæ invidiæ, non ipsi tantum, sed causæ atque universo ordini essent, neminem ex collegio tribunorum militum sæpius, quam Postumium, in disceptationem trahebat. Tum vero secundum tam sævum atque inhumanum dictum, *Auditis, inquit, Quirites, sicut servis malum minantem militibus? tamen hæc bellua dignior vobis tanto honore videbitur, quam qui vos, urbe agrisque donatos, in colonias mittunt; qui sedem senectuti vestræ prospiciunt; qui pro vestris commodis adversus tam crudeles superbosque adversarios depugnant. Incipite deinde mirari, cur pauci jam vestram suscipiant causam. quid ut a vobis sperent? an honores, quos adversariis vestris potius, quam populi Romani propugnatoribus, datis? Ingenuistis modo, voce hujus audita, quid id refert? Jam, si suffragium detur, hunc, qui malum vobis minatur, iis, qui ugros sedesque ac fortunas stabilire volunt, præferetis.*

M. Postumii vox stolidi et vecors.

Sextius Tr. Pl. in eum invehitur.

L. Perlata hæc vox Postumii ad milites multo in castris majorem indignationem movit. *Prædane interceptorem fraudatoremque etiam malum minari^b militibus?* Itaque quum fremitus aperte esset, et quæstor P. Sestius eadem violentia coerceri putaret seditionem posse, qua mota erat; misso ad vociferantem quemdam militem lictore, quum inde clamor et jurgium oriretur, saxo ictus turba excedit; insuper increpante, qui vulneraverat, *habere quæstorem, quod imperator esset militibus minatus.* Ad hunc tumultum aditus

^b *minitari* Gron. Crev.

¹² *Dignos enim esse . . . eorum urbem . . . esse*] Vitiosa verborum constructio. Amplectenda videtur Tan. Fabri conjectura: *dignum*, i. e. æquum eam esse . . .

¹³ *Malum quidem militibus meis*]

*Malum quidem habebunt milites mei, et gravi pœna coercerunt. Sermo minax, et in servos sæpius, quam in liberos, usurpatus. Unde infra: *Auditis, Quirites, sicut servis malum minantem militibus?**

U. C. 341. Postumius asperiora omnia fecit acerbis quæstionibus, crudelibus suppliciis. postremo quum inodum iræ nullum faceret, ad vociferationem eorum, quos ¹⁴ necari sub crate jusserat, concursu facto, ipse ad interpellantes pœnam vecors de tribunali decurrit. Ibi quum submoventes passim lictores centurionesque vexarent turbam, eo indignatio erupit, ut

Ab exercitu
lapidibus
obruitur
Postumius.

tribunus militum ab exercitu suo lapidibus cooperiretur. Quod tam atrox facinus postquam est Romam nunciatum, tribunis militum de morte collegæ per senatum quæstiones decernentibus, tribuni plebis intercedebant. sed ea contentio ex certamine alio pendebat; quod cura incesserat Patres, ¹⁵ ne metu quæstionum plebs iraque^e tribunos militum ex plebe crearet: tendebantque summa ope, ut consules crearentur. Quum senatusconsultum fieri tribuni plebis non paterentur, iidem intercederent consularibus comitiis, res ad interregnum rediit. victoria deinde penes Patres fuit.

U. C. 342.
A. C. 410.
M. Cornelio,
L. Furio Coss.

LI. Q. Fabio Vibulano interrege comitia habente, consules creati sunt A. ^d Cornelius Cossus, L. Furius Medullinus. His consulibus principio anni senatusconsultum factum est, ut de quæstione Postumianæ cædis tribuni primo quoque tempore ad plebem ferrent; plebesque præficeret quæstioni, quem vellet. ¹⁶ A plebe consensu populi consuliibus negotium mandatur. qui, summa moderatione ac lenitate per paucorum supplicium, quos sibimet ipsos conscisse mortem satis creditum est, transacta re, nequivere tamen consequi, ut non ægerrime id plebs ferret. *jacere tamdiu irritas sanctiones, quæ de suis commodis ferrentur: quum interim de sanguine et supplicio suo latam legem confestim exerceri, et tantam vim habere.* Aptissimum tempus erat, vindicatis seditionibus, delinimentum^e animis Bolani agri divisionem objeci: quo facto minuissent desiderium agrariæ legis, quæ possessore per injuriam agro publico Patres pellebat. Tunc^f hæc ipsa indignitas angebat animos, non in retinendis modo publicis agris, quos vi teneret, pertinacem nobilitatem esse; sed ne vacuum quidem agrum, nuper ex hostibus captum, plebi dividere; mox paucis, ut cetera, futurum prædæ.

Quæstio de
Postumii
cæde.

^e iraque l. irata Gron.

^d M. Gron. Crev.

^e delinimentum Ead.

^f Tum Ead.

14 *Necari sub crate*] Hoc supplicii genus clarius describitur l. I. c. 51.

15 *Ne metu quæstionum plebs iraque*] Hæc lectio sane elegans nititur compluribus MSS. Gronovianis, quatuor nostris, et omnibus editionibus ante Sigoniam. Hæc dedit *irata*: quod amplexiæ sunt ceteræ.

16 *A plebe consensu populi*] Posset

utemque exponi: plebiscito tributis comitiis lato, quod subsequuta est lex centuriæ comitiis ab universo populo comprobata. At magis placeret, deleta voce *populi*, legere: *A plebe consensu*, i. e. consentientibus suffragiis, *negotium mandatur consulibus*. Vox *consensu* eodem modo absolute ponitur supra l. III. c. 33. *Consensu invisum imperium*.

Eodem anno adversus Volscos, populantes Hernicorum fines, legiones ductæ a Furio consule, quum hostem ibi non invenissent, Ferentinum, quo magna multitudo Volscorum se contulerat, cepere. Minus prædæ, quam speraverant, fuit: quod Volsci, postquam spes truedi exigua erat, sublatis rebus, nocte oppidum reliquerunt. postero die prope desertum capitur. Hernicis ipse ager dono datus.

LII. Annum modestia tribunorum quietum excepit tribunus plebis L. Icilius, Q. Fabio Ambusto, C. Furio Pacilo consulibus. Is quum^s principio statim anni, velut pensum nominis familiæque, seditiones agrariis legibus promulgandis cieret; pestilentia coorta, minacior tamen quam perniciosior, cogitationes hominum a foro certaminibusque publicis¹⁷ ad domum curamque corporum¹⁸ nutriendorum avertit. minusque eam damnosam fuisse, quam seditio futura fuerit, credunt.¹⁹ Defuncta civitate plurimorum morbis, perpaucis funeribus, pestilentem annum inopia frugum, neglecto cultu agrorum, (ut plerumque fit) excepit,²⁰ M. Papirio Atratino, C. Nautio Rutilo consulibus. Jam fames, quam pestilentia, tristior erat: ni, dimissis circa omnes populos legatis, qui Etruscum mare, quique Tiberim adcolunt, ad frumentum mercandum, annonæ foret subventum. Superbe ab Samnitibus, qui Capuam habebant Cumasque, legati prohibiti commercio sunt: contra ea benigne ab Siculorum tyrannis adjuvi. maximos commeatus summo Etruriæ studio Tiberis devexit. Solitudinem in civitate ægra experti consules sunt: quum, in legationes non plus singulis senatoribus inventientes, coacti sunt binos equites adjicere. Præterquam ab morbo annonæque, nihil eo biennio intestini externive incommodi fuit. at²¹ ubi hæ sollicitudines discessere, omnia, quibus turbari solita erat civitas, domi discordia, foris bellum exortum.

LIII. M.^b Emilio, C. Valerio Potito consulibus, bellum Æqui parabant: Volscis, quamquam non publico consilio, capessentibus arma, voluntariis mercede secutis militiam. Ad quorum famam hostium (jam enim in Latinum

^s tum Gron.

^b M. l. Mamercio Gron. Crev.

¹⁷ Ad domum curamque] Tres e scriptis nostris ad. domum curam, ablegata particula que. Unde proclive est efficere, quod voluit Gronovius, domum ad curam corporum nutriendorum avertit.

¹⁸ Nutriendorum] Fovendorum, curandorum. Eodem sensu dicitur l. VII. e. 4. nutriendum vitium, i. e. elementibus remediis curandum.

¹⁹ Defuncta civitate] Quum civi-

tas a pestilentia ita liberata esset, ut nulla major contigisset clades, quam plurimorum morbi, perpaucis funera.

²⁰ M. Papirio Atratino] Atratinus cognomen fuit Semproniorum, non Papiriorum. Itaque illud delendum hoc loco recte monet Sigonius.

²¹ Ubi hæ sollicitudines discessere] Legi jubet Gronovius decessere.

U. C. 342.
A. C. 410.
Ferenti-
num cap-
tum.

U. C. 343.
A. C. 409.
Q. Fabio,
C. Furio
Coss.

Pestilentia,

U. C. 344.

A. C. 408.
M. Papirio,
C. Nautio
Coss.

Inopia
frugum,

U. C. 345.

A. C. 407.
Mam. Emi-
lio, C. Va-
lerio Coss.

U. C. 345. Hænicumque transcenderant agrum) delectum habentem
 A. C. 407. Valerium consulem M. Mænius tribunus plebis, legis agrariæ
 Bellum lator, quum impediret, auxilioque tribuni nemo invitus
 anni. Equis. sacramento diceret; repente nunciatur, arcem Carventanam
 ab hostibus occupatam esse. Ea ignominia accepta quum
 apud Patres invidiæ Mænio fuit, tum ceteris tribunis, jam
 ante præparatis intercessoribus legis agrariæ, præbuit jus-
 tiorẽ causam resistendi collegæ. Itaque quum res diu
 ducta per altercationem esset; consulibus Deos hominesque
 testantibus, *quidquid ab hostibus cladis ignominiaque aut jam
 acceptum esset, aut immineret, culpam penes Mænium fore, qui
 delectum impediret*; Mænio contra vociferante, *si injusti do-
 mini possessione agri publici cederent, se moram delectui non
 facere*; decreto interposito, novem tribuni sustulerunt cer-
 tamen; pronunciaveruntque ex collegii sententia, *C. Vale-
 rio consuli se, ²² damnum aliamque coercitionem, adversus in-
 tercessionem collegæ, delectus causa detrectantibus militiam
 inhibenti, auxilio futuros esse*. Hoc decreto consul armatus
 quum paucis, adpellantibus tribunum, ²³ collum torsisset,
 metu ceteri sacramento dixere. Ductus exercitus ad Car-
 ventanam arcem, quamquam invisus infestusque consuli
 erat, impigre primo statim adventu, dejectis qui in præsidio
 erant, arcem recipit. prædatores, ex præsidio per neglegentiam
 dilapsi, occasione aperuere ad invadendum. Prædæ
 ex adsidiis populationibus, quod omnia in locum tutum
 congesta erant, fuit aliquantum. venditum sub hasta consul
 in ærarium redigere quæstores jussit; tum prædicans parti-
 cipem prædæ fore exercitum, quum militiam non abnuisset.
 Auctæ inde plebis ac militum in consulem iræ. itaque,
 quum ex senatusconsulto urbem ovans introiret, alternis in-
 conditi versus militari licentia jactati: quibus consul incre-
 pitus, Mæni celeberrimum nomen laudibus fuit, quum ad omnem
 mentionem tribuni favor circumstantis populi plausuque et
 adsensu cum vocibus militum certaret. Plusque ea res,
 quam ²⁴ prope sollemnis militum lascivia in consulem, curæ
 Patribus iniecit. et ²⁵ tanquam haud dubius inter tribunos

Recepta a
 Romanis
 arx Carven-
 tana.

²² *Damnũ*] *Damnũ* proprie videtur intelligi de eo quod præturam aliquam rei familiaris importet. Vid. infra VII. 4. *Damnũ inhiberi*, i. e. inferenti: quomodo supra III. 38. *ad imperium inhibendum*.

²³ *Collum torsisset*] Manus injici a victoribus jussisset. Familiaris loentio, *collo oborto rapere*, id est, per vim injectis in caput et collum manus.

²⁴ *Prope sollemni*] Quæ prope in consuetudinem abierat.

²⁵ *Tanquam haud dubius*] Senatus, qui videret haud dubium inter Tribunos militum honorem Mæni, si peteret, id est, Mænium haud dubie perventurum esse ad Tribunatum militum, si peteret, spem honoris ei ademit, indictis consularibus comitiis, in quibus ratio ejus haberi non poterat.

militum ²⁶ honos Mæni, si peteret, consularibus comitiis est exclusus. U. C. 346. A. C. 406.

LV. Creati consules sunt Cn. Cornelius Cossus, L. Furius Medullinus iterum. Non alias ægrius plebs tulit, tribunicia sibi comitia non commissa. eum dolorem quæstoriiis comitiis simul ostendit, et ulta est, tunc primum plebeiis quæstoribus creatis: ita ut, in quatuor creandis, uni patricio K. Fabio Ambusto relinqueretur locus; tres plebei, Q. Silius, P. Ælius, P. Pupius clarissimarum familiarum juvenibus præferrentur. Auctores fuisse tam liberi populo suffragii Icilios accipio, ex familia infestissima Patribus tres in eum annum tribunos plebis creatos, multarum magnarumque rerum molem ²⁷ avidissimo adeo populo ostentantes: quum adfirmassent, nihil se moturos, si ne quæstoriiis quidem comitiis, quæ sola promiscua plebi Patribusque reliquisset senatus, satis animi populo esset ad id, quod tandiu vellent, et per leges liceret. Pro ingenti itaque victoria id fuit plebi: ²⁸ quæsturamque eam ²⁹ non honoris ipsius fine æstimabant; sed patefactus ad consulatum ac triumphos locus novis hominibus videbatur. ³⁰ Patres contra, non pro communicatis, sed pro amissis honoribus, fremere: negare, *Si ea ita sint, liberos tollendos esse: qui pulsi majorum loco, cernentesque alios in possessione dignitatis suæ, Salii Flaminesque ³¹ nusquam alio, quam ad sacrificandum pro populo, sine imperiis ac potestatibus relinquuntur.* Irritatis utriusque partis animis, quum et spiritus plebes sunsisset, et tres ad popularem causam celeberrimi nominis haberet duces; Patres omnia quæstoriiis comitiis, ubi utrumque plebi liceret, similia fore cernentes, tendere ad consulum comitia, quæ nondum promiscua essent. Icili contra tribunos militum creandos dicere, et tandem aliquando inpartendos plebi honores.

LV. Sed nulla erat consularis actio, quam inpediendo id,

²⁶ *Honos Mæni . . . consularibus comitiis est exclusus*] Senatus spem honoris Mænio ademit, indictis consularibus comitiis, in quibus ratio eius haberi non poterat.

²⁷ *Avidissimo adeo*] Avidissimo proinde; nempe quia multæ et magnæ res ostentabantur.

²⁸ *Quæsturamque eam non honoris ipsius fine æstimabant*] Hæc ipsa lectio est trium e nostris codd. vel optimorum. Alius, *quæsturam namque eam . . . fine*; quod parum differt. Olim editi *quæsturamque non honoris ipsius finem æstimabant*; quam lectionem recte arguit Gronovius, ostenditque *76* finem mendosum esse.

Vox *eam* est in omnibus fere scriptis.

²⁹ *Non honoris ipsius fine*] Non honore ipso tenuis; non tanti modo, quanti ipse per se quæsturæ honos pretii erat.

³⁰ *Patres . . . non pro communicatis*] Patres fremunt, indignantur pro honoribus, non tanquam communicatis, sed tanquam amissis. Quia e quatuor quæstoriiis locis tria plebei tenebant; Patres queruntur non tantum communicatos esse eum plebeiis honores, sed plane amissos sibi.

³¹ *Nusquam alio*] Ad nihil aliud adhibiti.

Cn. Cornelio, L. Furio II. Coss. Quæstore plebei, indeque discordiæ.

Ū. C. 346.
A. C. 406.
Volsci et
Æqui bel-
lum infe-
runt.

Discordia
domestica.

Arx Car-
ventana
capta ab
hostibus.

Frustra a
Rom. tenta-
ta.

Verrugo re-
cepta a
Rom.

quod petebant, exprimerent: quum mira opportunitate, Volscos et Æquos prædatum extra fines exisse in agrum Latinum Hernicumque, adfertur. ad quod bellum ubi ex senatusconsulto consules delectum habere occipiunt; obstare tunc enixe tribuni, sibi plebique eam fortunam oblatam memorantes. Tres erant, et omnes acerrimi viri, ³² generosique jam ⁱ, ut inter plebeios. duo, singuli singulos, sibi consules adservandos adsidua opera desumunt: uni concioni- bus data nunc detinenda, nunc concienda, plebs. Nec delectum consules, nec comitia, quæ petebant, tribuni expedi- ebant. inclinante deinde se ^k fortuna ad causam plebis, nuncii veniunt, arcem Carventanam, dilapsis ad prædam militibus qui in præsidio erant, Æquos, interfectis paucis custodibus arcis, invasisse. alios recurrentes in arcem, alios palantes in agris cæsos. Ea adversa civitati res vires tri- bunicie actioni adjecit. nequidquam enim tentati, ut tum denique desisterent impediendo bello, postquam non cessere nec publicæ tempestati, nec suæ invidiæ, pervincunt, ut se- natusconsultum fiat de tribunnis militum creandis: certo ta- men pacto, ne cujus ratio haberetur, qui eo anno tribunus plebis esset: neve quis reficeretur in annum tribunus ple- bis; haud dubie Icilius denotante senatu, quos mercedem seditiosi tribunatus ³³ petere consulatum insimulabant. Tum delectus haberi, bellumque omnium ordinum consensu ad- parari cœptum. Consules ambo profecti sint ad arcem Car- ventanam, an alter ad comitia habenda substiterit, incertum diversi auctores faciunt: ³⁴ illa pro certo habenda, in quibus non dissentiant, ab arce Carventana quam diu nequidquam obpugnata esset, recessum: Verruginem in Volscis eodem exercitu receptam, populationesque et prædas et in Æquis et in Volseo agro ingentes factas.

ⁱ etiam Gron.

^k se del. Gron. Crev.

³² *Generosique jam*] Qui jam inci- perent aliqua generis claritudine nobilitari, ut inter plebeios tamen, apud quos nulla tunc nobilitas erat, quum nullus eorum ad hæc tempora curulem honorem gessisset: nisi forte tres e- scendo Decemvirorum collegio, de quibus vid. not. 49. ad III. 35. sed hoc non in exemplum abiit. Ceterum vulgati libri habent hic *generosique etiam*, contra MSS. tum Gronoviano- rum, tum nostrorum fidem.

³³ *Petere consulatum*] Consulatus nondum patebat plebeiis, proinde que Icilius, quum fieri consules omnino non possent, insinulari quoque non poterant alicui consulari. Pre-

terea eo senatusconsulto, quo deno- tati haud dubie Icilius supra dicuntur, excluduntur illi qui eo anno tribuni plebis fuerant, non a consulatu, sed a tribunatu militum. Unde existi- mamus mendum esse in voce *consula- tum*, et ejus loco legi posse *consula- rem*. Quos mercedem, id est, pro mercede seditiosi tribunatus petere consularem nempe tribunatum *insimulabant*. Tam dici potest *tribunatus consularis*, quam *tribuni consula- res*: quo nomine illi magistratus ap- pellantur infra, V. 25. et VI. 39.

³⁴ *Ille pro certo habenda*] Sic su- pra I. 3. *Quis rem tam veterem pro certo affirmet?*

LVI. Romæ sicut plebis victoria fuit in eo, ut, quæ A. C. 347.
A. C. 405.
C. Julio,
&c. Tr.
Mil.
Bellum a
Volsis et
Æquis iul-
tum.

mallent, comitia haberent: ita eventu comitiorum Patres vicere. namque tribuni militum consulari potestate contra spem omnium tres patricii creati sunt, C. Julius Iulus, P. Cornelius Cossus, C. Servilius Ahala. Artem adhibitam ferunt a patriciis, (cujus eos Icillii tam quoque insimulabant) quod turbam indignorum candidatorum intermiscendo dignis, tædio sordium in quibusdam insignium, populorum a plebeiis avertissent. Volscos deinde et Æquos, seu Carventana arx retenta in spem, seu Verrugine amissum præsidium ad iram compulsisset, fama adfertur summa vi ad bellum coortos: caput rerum Antiates esse: eorum legatos utriusque gentis populos circumisse, castigantes ignaviam, quod, abditi intra muros, populabundos in agris vagari Romanos priore anno, et obprimi Verruginis præsidium, passi essent. jam non exercitus modo armatos, sed colonias etiam, in suos fines mitti: nec ipsos modo Romanos sua ³⁵ divisa habere, sed Ferentinum etiam de se captum Hernicis donasse. Ad hæc quum inflammarentur animi, ut ad quosque ventum erat, numerus juniorum conscribatur. Ita omnium populorum juvenus Antium contracta, ibi castris positis hostem obperiebantur. Quæ ubi tumultu majore etiam, quam res erat, nunciantur Romam, senatus extemplo (quod in rebus trepidis ultimum consilium erat) dictatorem dici jussit. quam rem ægre passos Julium Corneliumque ferunt; magnoque certamine animorum rem actam: quum primores Patrum, nequidquam conquesti, non esse in auctoritate senatus tribunos militum, postremo etiam tribunos plebei¹ adpellarent, et consulibus quoque ab ea potestate vim super tali re inhibitam referrent: tribuni plebei, læti discordia Patrum, nihil esse in his auxilii dicerent, qui non civium, non denique hominum numero essent; si quando promiscui honores, ³⁶ communicata respublica esset, tum se animadversuros, ne qua, superbia magistratum, irrita senatusconsulta essent; interim patricii, soluti legum magistratumque verecundiam, per se quoque tribuniciam potestatem agerent.

LVII. Hæc contentio minime idoneo tempore, quum tantum belli in manibus esset, occupaverat cogitationes hominum: donec, ubi diu alternis Julius Corneliusque, *quum ad id bellum ipsi satis idonei duces essent, non esse æquum, mandatam sibi a populo eripi honorem*, disseruere; tum Ahala:

¹ plebi Gron. sic et paullo post.

³⁵ *Divisa habere*] Suspiciatur Gronovius, *divisui*. Vid. not. 6. ad l. 54. cietatem reipublicæ gerendæ admitti plebei.

³⁶ *Communicata respublica*] In so-

- E. C. 347. Servilius tribunus militum, *Tacuisse se tandem, ait, non quia*
 A. C. 405. *incertus sententiæ fuerit; (quem enim bonum civem discernere sua a publicis consilia?) sed quia maluerit, collegas sui sponte cedere auctoritati senatus, quam tribuniciam potestatem adversus se implorari paterentur. Tum quoque, si res siveret, libenter se daturum tempus iis fuisse ad receptum nimis pertinacis sententiæ, sed, quum belli necessitates non expectent humana consilia, potiorum sibi collegarum gratia rempublicam fore: et, si maneat in sententia senatus, dictatorem nocte proxima dicturum: ac, si quis intercedat senatusconsulto, ³⁷ auctoritate se fore contentum.* Quo facto quum haud invidiam laudem gratiamque apud omnes ³⁸ tulisset, dictatore P. Cornelio dicto, ipse ab eo magister equitum creatus exemplo fuit collegas eumque intuentibus, quam gratia atque honos opportuniora interdum non cupientibus essent. Bellum haud memorabile fuit. uno atque eo facili prælio cæsi ad Antium hostes. victor exercitus depopulatus Volsecum agrum. castellum ad lacum Fucinum vi expugnatum: atque in eo tria millia hominum capta, ceteris Volseis intra mœnia compulsis, nec defendentibus agros. Dictator, bello ita gesto, ut tantum non defuisse fortunæ videretur, felicitate, quam gloria, major in urbem rediit, magistratuque se abdicavit. Tribuni militum, mentione nulla comitorum consularium habita, (credo ob iram dictatoris creati) tribunorum militum comitia edixerunt. Tum vero gravior ³⁹ cura Patribus incessit; quippe quum prodi causam ab suis cernerent. Itaque sicut priore anno per indignissimos ex plebeis candidatos omnium, etiam dignorum, tædium fecerant; sic tum, primoribus Patrum splendore gratiaque ad petendum præparatis, omnia loca obtinere; ne cui plebeio aditus esset. Quatuor creati sunt, omnes jam functi eo honore, L. Furio Medullinus, C. Valerius Politus, N. Fabius Vibulanus, C. Servilius Ahala. hic relictus continuato honore, quum ob alias virtutes, tum ob recentem favorem unica moderatione partum.

P. Cornelius dictator.

Victi Volsci.

E. C. 342.
 A. C. 404.

L. Furio,
 Ac. Tr.
 Mil.

³⁷ *Auctoritate]* *Auctoritas senatus* est iudicium senatus perscriptum, cui legitima senatusconsulti forma accedere non potuit. Quum enim aut numerus senatorum sufficiens non adesse, aut non loco dieve idoneo, aut edicto non legitimo convocatus esset senatus, aut intercessio fieret senatusconsulto ab eo magistratu, cuius id jus esset; tum senatusconsultum fieri non poterat; iudicium tamen senatus perscribatur, eaque *auctoritas* vocabatur. Hæc fere Dio l. IX. Vid. et ep. eundem l. I. Cic. ad Fam. et septimam l. VIII. Ceterum

hic olim editi præferabant *senatusconsulti auctoritate*. Emendavit Sigonius quod peccaverat editorum ignorantia. Quatuor enim e nostris MSS. habent *sc*: unde imperiti editores fecerunt *senatusconsulti*, quum debuissent legere *senatusconsulto*.

³⁸ * *Tulisset]* *Consecutus esset.*

³⁹ * *Cura Patribus incessit]* *Observa* verbum *incessit*, etiam pro *invasit* positum, ut hoc loco, cum dandi casu jungi. Sic Virg. Georg. IV. 67. *Nam saepe duobus Regibus incessit magno discordia motu.*

LVIII. Eo anno, quia ⁴⁰ tempus induciarum cum Veientibus populo exierat, per legatos fecialesque res repeti ceptae. quibus venientibus ⁴¹ ad finem legatio Veientium obviam fuit. Petiere, ne prius, quam ipsi senatum Romanum adissent, Veios iretur. Ab senatu impetratum, quia discordia intestina laborarent Veientes, ne res ab iis repeterentur. tantum a fuit, ut ex incommodo alieno sua occasio peteretur. Et in Volscis accepta clades, amisso Verrugine praesidio. ubi tantum in tempore fuit momenti, ut, quum precantibus opem militibus, qui ibi a Volscis obsidebantur, succurri, si maturatum esset, potuisset, ad id venerit exercitus subsidio missus, ut ab recenti caede palati ad praedandum hostes obprimerentur. Tarditatis causa in senatu magis fuit, quam in tribunis: ⁴² qui, quia summa vi restare nunciabantur, parum cogitaverunt, nulla virtute superari humanarum virium modum. Fortissimi milites non tamen, nec vivi, nec post mortem, inulti fuere. Insequenti anno, P. et Cn. Corneliis Cossis, N. Fabio Ambusto, L. Valerio Potito, tribunis militum consulari potestate, Veiens bellum motum ob superbum responsum Veientis senatus; qui legatis repetentibus res, ni facerent propere urbe finibusque, datus, quod Lars Tolumnius dedisset, responderi iussit. Id Patres aegre passi decrevere, ut tribunum militum de bello indicendo Veientibus primo quoque die ad populum ferrent. Quod ubi primo promulgatum est, fremere juvenus, *Nondum debellatum cum Volscis esse*: ⁴³ *modo duo praesidia occisione occisa, et cum periculo retineri. Nullum annum esse, quo non acie dimicetur: et, ⁴⁴ *tamquam pœniteat laboris, novum bellum cum finitimo populo et potentissimo parari, qui omnem Etruriam sit concitaturus.* Hæc sua sponte agitata. insuper tribuni plebis accendunt: *Maximum bellum Patribus cum plebe esse* dictitant: *eum de industria**

Amisissum
Verrugine
praesidium

U. C. 349.
A. C. 403.
P. et Cn.
Corneliis,
&c. Tr. M. I.

Decretum
senatus de
indicendo
Veientibus
bello.

⁴⁰ *Tempus induciarum . . . exierat*] Supra c. 35. anno ante hunc undevicesimo Veientibus annorum viginti inducie data dicuntur. Itaque nondum earum tempus exierat: nisi forte placuerat harum initium sumi a fine priorum induciarum, quarum dies exiisse dicitur anno 328. supra c. 30.

⁴¹ * *Ad finem*] Ad fines agri Veientis. Sic infra IX. 6. *ad finem Campanum*.

⁴² *Qui, quia*] Non immerito videtur Gronovius delere voculam *qui*, tanquam nocentem sensui, et male natam ex repetitione *quod quia*. Sensus est: *Quia summa vi restare i. e. resistere nunciabantur* praesidarii milites, *parum cogitaverunt* Patres nul-

lam virtutem posse plus efficere, quam pateretur humanarum virium modus. Non audiendus hic Clericus, qui pro nulla virtute reponere tentat multitudinem.

⁴³ *Modo duo praesidia*] Videlicet, apud Verruginem priore anno, et apud arcem Carventanam tribus annis. Quod autem additur *et cum periculo retineri*, eo indicatur arcem Carventanam receptam esse, quod tamen nusquam memoratum est. Porro vox *praesidia* hic accipitur primo pro praesidiarii militibus, deinde pro arcibus ipsis.

⁴⁴ * *Tamquam pœniteat laboris*] Tamquam non satis laboris a plebe tollari putent.

U. C. 349. *revandam militia trucidandamque hostibus objici: eam procul*
 A. C. 403. *urbe haberi atque ablegari, ne domi per otium memor libertatis*
coloniærumque, aut agri publici, aut suffragii libere ferendi
consilia agitet: ⁴⁵ *prensantesque veteranos, stipendia eujusque*
et vulnera ac cicatrices numerabant: quid jam integri esse in
corpore loci ad nova vulnèra accipiendâ? quid super sanguinis,
qui dari pro republica posset? rogantes. Hæc quum in ser-
 monibus concionibusque interdum agitantés avertissent ple-
 bem ab suscipiendo bello, profertur tempus ferundæ ^m ⁴⁶ le-
 gis: quam, si subjecta invidiæ esset, antiquari adparebat.

Bellum cum
 Volscis.

LIX. Interim tribunos militum in Volsecum agrum ducere
 exercitum placuit. Cn. Cornelius unus Romæ relictus.
 Tres tribuni, postquam nullo loco castra Volscorum esse,
 nec commissuros se prælio adparuit, tripartito ad devastan-
 dos fines discessere. Valerius Antium petit, Cornelius
 Ectras: quacumque incessere, late populati sunt tecta
 agrosque, ut distinerent Volscos: Fabius, quod maxime
 petebatur, ad Anxur obpugnandum sine ulla populatione
 accessit. Anxur fuit, quæ nunc Tarracinæ sunt; urbs pro-
 na in paludes. ab ea parte Fabius obpugnationem ostendit.
 Circumissæ quatuor cohortes cum C. Servilio Ahala quum
 imminentem urbi collem cepissent; ex loco altiore, qua
 nullum erat præsidium, ingenti clamore ac tumultu mœnia
 invasere. ad quem tumultum obstupefacti, qui adversus Fa-
 bium urbem infimam tuebantur, locum dedere scalas admo-
 vendi, plenaque hostium cuncta erant, ⁴⁷ et inmitis ⁿ diu
 cædes pariter fugientium ac resistentium armatorum atque
 inermium fuit. Cogebantur itaque victi, quia cedentibus
 spei nihil erat, pugnam inire: quum ⁴⁸ pronunciatum re-
 pente, ne quis præter armatos violaretur, reliquam omnem
 multitudinem voluntariam exiit armis: quorum ad duo
 millia et quingenti vivi capiuntur. a cetera præda Fabius
 militem abstinuit, donec collegæ venirent: ab illis quoque
 exercitibus captum Anxur dictitans esse, qui ceteros Vol-
 scos a præsidio ejus loci avertissent. Qui ubi venerunt,
 oppidum veterè fortuna opulentum tres exercitus diripuerunt.
 eaque primum benignitas imperatorum plebem Patribus
 conciliavit. Additum deinde omnium maxime tempestivo

^m *ferendæ* Gron. Crev.

ⁿ *inmitis* L. in *muris* Gron.

⁴⁵ * *Prensantesque veteranos*] Et
 veteranorum corpora prensantes os-
 tentantesque.

⁴⁶ *Legis*] De indicendo Veientibus
 bello: quum, si hæc tempore ferretur
 quum ingrata populo erat, rejici ap-
 parebat.

⁴⁷ *Et inmitis diu cædes*] Sic emen-
 dat Gronovius ex MSS. compluribus,

quibus consentiunt tres Hearnii codd.
 et omnes nostri. Vulgo *et in muris*.

⁴⁸ * *Pronunciatum repente... exiit*]
 Dicitur repente pronunciatumque
 per præcones ducem Romanorum im-
 perium, ne quis præter armatos vio-
 laretur, impulit reliquam omnem
 hostium multitudinem, ut volens et
 sua sponte arma poneret.

principum in multitudinem munere, ut ante mentionem U. C. 349.
ullam plebis tribunorumve decerneret senatus, ⁴⁹ ut stipen- A. C. 403.
dium miles de publico acciperet, quum ante id tempus de Decretum
suo quisque functus eo munere esset. militibus .
stipendium.

LX. Nihil acceptum unquam a plebe tanto gaudio tra-
ditur. Concursum itaque ad curiam esse, prensatasque
exeuntium manus, et Patres vere adpellatos; effectum esse
fatentibus, ut nemo pro tam munifica patria, donec quid-
quam virum superesset, corpori aut sanguini suo parceret.
⁵⁰ Quum commoditas juvaret, rem familiarem saltem ad-
quiescere eo tempore, quo corpus addictum atque operatum
reipublicæ esset; tum, quod ultro sibi oblatum esset, ⁵¹ non
a tribunis plebis unquam agitatam, non suis sermonibus
efflagitatum, id efficiebat multiplex gaudium ⁵² cumulatior-
remque gratiam rei. Tribuni plebis, communis ordinum Calumniæ
lætitia concordiaque soli expertes, negare, ⁵³ *Tam id læ-* tribuno-
tum Patribus universis nec prosperum fore, quam ipsi crede- rum.
rent. consilium specie prima melius fuisse, quam usu adparitu-
rum. Unde enim eam pecuniam confici posse, nisi tributo po-
pulo indicto? ex alieno igitur aliis largitos. neque, id etiamsi
ceteri ferant, passuros eos, quibus jam emerita stipendia essent,
meliore conditione alios militare, quam ipsi militassent; ⁵⁴ *et*
eosdem in sua stipendia impensas fecisse, et in aliorum facere.
His vocibus moverunt partem plebis. postremo, indicto
jam tributo, edixerunt etiam tribuni, auxilio se futuros, si
quis in militare stipendium tributum non contulisset. Pa-
tres bene cœptam rem perseveranter tueri: conferre ipsi
primi: et, quia nondum argentum signatum erat, ⁵⁵ æs gra-
ve plaustris quidam ad ærarium convehentes, ⁵⁶ speciosam
etiam collationem faciebant. Quum senatus summa fide

⁴⁹ *Ut stipendium miles*] Hic miles
sumitur pro pedite. Equiti enim non
assignatum est stipendium, nisi quar-
to post hunc anno. Vid. l. V. c. 7.

⁵⁰ *Quum commoditas juvaret*] Quum
illa commoditas multum placebat,
quod res familiaris acquiesceret...
tum eo efficiebatur multiplex, id est,
multo majus gaudium, quod munus
hoc ultro sibi oblatum esset. De
particulis *quum tum* vid. not. 48. ad c.
21. l. I.

⁵¹ *Non a tribunis plebis unquam*
agitatum] Memio jam aliqua facta
erat stipendii militibus constituendi.
Vid. supra c. 36. Sed leviter ac semel
tantum jactata res in oblivionem abie-
rat.

⁵² *Cumulatioremque gratiam rei*]
Quemadmodum plurimi et scripti et
vett. editi a Gronovio inspecti, ita et

tres e nostris antiquissimi omittunt
ultimam vocem.

⁵³ *Tam id lætum Patribus univer-*
sis] Supervacanea hic est vox *univer-*
sis. Melius fortasse transferretur post
particulam *nec. Tam id lætum Pa-*
tribus, nec universis, i. e. universæ
civitati *prosperum fore*.

⁵⁴ *Et eosdem*] Et simul in sua sti-
pendia impensas fecisse, quum nihil
e publico militantes acceperint; si-
mul in aliorum stipendia impensas
facere, quum tributum conferant,
unde illis stipendium persolvatur.

⁵⁵ *Æs grave*] Vid. supra not. 26. ad
c. 41.

⁵⁶ *Speciosam etiam collationem fa-*
ciebant] Efficiebant ut collatio tributi
etiam speciem, id est, pompam, dig-
nitatem aliquam haberet, quæ con-
verteret oculos vulgi.

U. C. 349. ex censu contulisset, primores plebis, nobilium amici, ex
 A. C. 403. composito conferre incipiunt. quos quum et a Patribus
 Plebs sequitur. conlaudari, et a militari ætate tanquam bonos cives conspici vulgus hominum vidit, repente, spreto tribunicio auxilio, certamen conferendi est ortum. et, lege perlata de indicendo Veientibus bello, exercitum magna ex parte voluntarium novi tribuni militum consulari potestate Veios duxere.

U. C. 350. LXI. Fuere autem tribuni T. Quinctius Capitolinus,
 A. C. 402. Q. ° Quinctius Cincinnatus, C. Julius Julus iterum, A.
 T. Quinctio, &c. Tr. Manlius, L. Furius Medullius tertium °, M. Æmilius Marmercinus. Ab his primum circumsessi Veii sunt; sub cuius initium obsidionis quum Etruscorum concilium ad fanum Voltumnæ frequenter habitum esset, parum constitit, bellone publico gentis universæ tuendi Veientes essent. Ea obpugnatio signior insequenti anno fuit, parte tribunorum exercitusque ad Volscum avocata bellum. Tribunos militum consulari potestate is annus habuit C. Valerium Potitum tertium, M. Sergium Fidenatem, P. Cornelium Maluginensem, Cn. Cornelium Cossum, K. Fabium Ambustum, Sp. Nautium Rutilum iterum. Cum Volscis inter

U. C. 351. Ferentinum atque Ecetram signis conlatis dimicatum. Romanis secunda fortuna pugnae fuit. Artena inde, Volscorum oppidum, ab tribuuis obsideri cœpta. inde inter eruptionem tentatam, compulso in urbem hoste, occasio data est Romanis inrumpendi. ⁵⁷ præterque arcem cetera capta. in arcem munitam natura globus armorum concessit. Infra arcem cæsi captique multi mortales. arx deinde obsidebatur: nec aut vi capi poterat, quia pro spatio loci satis præsidii habebat; aut spem dabat deditionis, omni publico frumento, priusquam urbs caperetur, in arcem convecto. tædioque recessum inde foret, ni servus arcem Romanis prodidisset. ab eo milites per locum arduum accepti cepere. a quibus quum custodes trucidarentur, cetera multitudo, repentino pavore obpressa, in deditionem venit. Diruta et arce et urbe Artena, reductæ legiones ex Volscis omnisque vis Romana Veios conversa est. Proditori, præter libertatem, duarum familiarum bona in præmium data. Servius Romanus vocitatus. Sunt, qui Artenam Veientium, non Volscorum, fuisse credant. Præbet errorem, quod ejusdem nominis urbs inter Cære atque Veios fuit: sed eam reges Romani delevere, Cæretumque, non Veientium, fuerat. Altera hæc nomine eodem in Volseo agro fuit, cuius excidium est dictum.

° Q. I. P. Gron. Crev.

° tertium I. iterum Ead.

57 Præterque arcem] Sexies intra observabit lector.
 paucos versus arcem vel arce repeti

EPITOME LIBRI V.

IN obsidione Veiorum hibernacula militibus facta sunt. ea res quum esset nova, indignationem tribunorum plebis movit, querentium non dari plebi nec per hiemem militiæ requiem. Equites tum primum equis suis merere ceperunt. Quam inundatio ex lacu Albano facta esset, vates, qui eam rem interpretaretur, de hostibus captus est. Furius Camillus dictator decem annos obsessos Veios cepit: simulacrum Junonis Romam transtulit: decimam partem prædæ Delphos Apollini misit. Idem tribunus militum, quum Faliscos obsideret, ¹proditos hostium filios parentibus remisit: statimque deditione facta, Faliscorum victricem justitiam consecutus est. Quum alter ex censoribus C. Julius decessisset, in locum ejus M. Cornelius subjectus est. nec id postea factum est: quoniam eo lustro a Gallis Roma capta est. Furius Camillus, quum ei dies a L. Appuleio tribuno plebis dicta esset, in exilium abiit. Quum Senones Galli Clusium obsiderent, et legati, a senatu missi ad componendam inter eos et Clusinos pacem, pugnantem contra Gallos in acie Clusinorum stetissent; hoc facto eorum concitati Senones urbem infesto exercitu petierunt, fisisque ad Alliam flumen Romanis, cepere urbem præter Capitolium, in quod se juvenus contulerat: majores natu, cum insignibus honorum, quos quisque gesserat, in vestibulis ædium sedentes, occiderunt. et quum per aversam partem Capitolii jam in summum evasissent, proditi clangore auferunt, M. Manlii præcipue opera dejecti sunt. ²coactis deinde propter famem Romanis descendere, ut mille pondo auri darent, et hoc pretio finem obsidionis emerent; Furius Camillus, dictator absens creatus, inter pendendum aurum cum exercitu venit, et Gallos post sextum mensem urbe expulit, ceciditque. ³Ædes Aio Loquutio facta, quo loco ante urbem captam vox audita erat, adventare Gallos. Dictum est, ad Veios migrandum esse propter incensam et dirutam urbem. quod consilium Camillo auctore discussum est. Movit populum vocis quoque omen ex centurione aulicæ, qui, quum in forum venisset, manipulariis suis dixerat, Sta miles; hic optime manebimus.

¹ *Proditos hostium filios*] Delrius esse in octo libris reperisse testatur *proditos a magistris*. Itaque legit *proditos a magistro hostium filios*.

² *Coactis . . . Romanis descendere, ut*] Recte videtur Gronovius adijcere voculam *eo* ante verbum *descendere*. *Co descendere ut*, idem est ac, durissi-

mam hanc conditionem subire, ut . . .

³ *Aio Loquutio*] Liviani libri veteres habebant *Alioquutio*, teste Sigonio. Restitutum est huic novo nomen suum ex c. 50. hujus libri. Vocatur a Cicerone *Aius loquens*, l. II. de Divin. n. 69.

T. LIVII PATAVINI

LIBER V.

U. C. 352.
A. C. 400.

Man. Æmilio II. &c.
Tr. Mil.

Veientes regem creant.

PACE alibi parta, Romani Veique in armis erant tanta ira odioque, ut victis finem addesse adpareret. Comitia utriusque populi longe diversa ratione facta sunt. Romani auxere tribunorum militum consulari potestate numerum. ¹ octo, quot numquam antea, creati, M. Æmilius Mamerцинus iterum, L. Valerius Potitus tertium, Ap. Claudius Crassus, M. Quinctilius Varus, L. Julius Julus, M. Postumius, M. Furius Camillus, M. Postumius Albinus. Veientes contra tædio annuæ ambitionis, quæ interdum discordiarum caussa erat, regem creavere. Offendit ea res populorum Etruriæ animos, non majore odio regni, quam ipsius regis. gravis jam is antea genti fuerat opibus superbiaque, quia sollémnia ludorum, quos intermitti nefas est, violenter diremisset: quum ob iram repulsæ, quod suffragio duodecim populorum alius sacerdos ei prælatus esset, ² artifices, quorum magna pars ipsius servi erant, ex medio ludicro repente abduxit. Gens itaque, ante omnes alias eo magis dedita religionibus, quod excelleret arte colendi eas, auxilium Veientibus negandum, donec sub rege essent, decrevit. cujus decreti ³ subpressa fama est ^a Veis propter metum regis; qui, a quo tale quid dictum referretur, pro seditionis eum principe, non ⁴ vani sermonis ⁵ auctorem ^b, habebat. Romanis etsi quietæ res ex Etruria nunciabantur, tamen, quia omnibus conciliis eam rem aigitari adferabatur, ita muniebant, ut ancipitia munimenta essent: alia in urbem et contra oppidanorum eruptiones versa: ⁶ alii

^a est del. Gron.

^b auctore Crev.

¹ Octo] Sigonius in commentario in Fastos consulares, et Pighius in Annalibus, adversus Livium probant, seæ tantum hoc anno tribunos militum fuisse: M. autem Camillum et M. Postumium Albinum censores fuisse, non tribunos.

² Artifices] Scenicos: eos qui ludicris artibus operam dabant, puta histriones, tibicines, &c.

³ Suppressa fama est] Verbum est a neperis omissum servant vet. editi

et scripti.

⁴ Vani] Inconsiderati, temere ac sine consilio jactati.

⁵ Auctore] Vulgo auctorem: parum accurata orationis structura, quum præcedat *pro seditionis . . . principe*. Id, quod edidimus, habent duo ex nostris eodid.

⁶ Aliis] Per alia munimenta *frons in Etruriam spectans obstruebatur* adversus auxilia.

frons in Etruriam spectans auxiliis, si qua forte inde venirent, obstruebatur. U. C. 352.
A. C. 400.

II. Quum spes major imperatoribus Romanis in obsidione, quam in obpugnatione, esset; hibernacula etiam, res nova militi Romano, ædificari cœpta: consiliumque erat, hiemando continuare bellum. quod postquam tribunis plebis, jam diu nullam novandi res causam inventientibus, Romam est adlatum, in concionem prosiliunt, sollicitant plebis animos, *Hoc illud esse dictitantes, quod æra militibus sint constituta. nec se sefellisse, id donum inimicorum veneno inlitum fore.* ⁷ *Venisse libertatem plebis: remotam in perpetuum et ablegatam ab urbe et ab republica juventutem, jam ne hiemi quidem aut tempori anni cedere, ac domos et res invisere suas. Quam putarent continuatâ militiâ causam esse? nullam profecto aliam inventuros, quam ne quid per frequentiam juvenum eorum, in quibus vires omnes plebis essent, agi de commodis eorum posset. Vexari præterea et subigi multo acrius, quam Veientes. quippe illos hiemem sub tectis suis agere, egregiis muris situque naturali urbem tutantes; militem Romanum in opere ac labore, nivibus pruinisque obrutum, sub pellibus durare, ne hiemis quidem spatio, que omnium bellorum terra marique sit quies, arma depouentem. Hoc neque reges, neque ante tribuniciam potestatem creatam superbos illos consules, neque triste dictatoris imperium, neque inportunos decemviro-
ros injunxisse servitutis, ut perennem militiam facerent, quod tribuni militum in plebe Romana regnum exercerent. Quidnam illi consules dictatoresve facturi essent, qui proconsularem imaginem tam sævam ac trucem fererint? Sed ul' accidere haud immerito. non fuisse ne in octo quidem tribunis militum locum ulli plebeio. Antea tria loca cum contentione summa patricios explere solitos: nunc jam octojuges ad imperia obtinendu ire; et ne in turba quidem hæreret plebeium quemquam: qui, si nihil aliud, admoneat collegas; liberos, et rives eorum, non sercos, militare, quos hieme saltem in domos ac tecta reduci oporteat: et aliquo tempore anni parentes liberosque ac conjuges invisere, et usurpare libertatem, et creare magistratus. Hæc taliaque vociferantes adversarium haud inparem nacti sunt Ap. Claudium, relictum a collegis ad tribunicias seditiones comprimendas; virum inbutum jam ab juvena certaminibus plebeis: quem auctorem aliquot annis ante fuisse memoratum est, per collegarum intercessionem, tribuniciæ potestatis dissolvendæ.*

III. Is tum jam, non promptus ingenio tantum, sed usu etiam exercitatus, talem orationem habuit: *Si unquam dubitatum est, Quirites, utrum tribuni plebis vestra, an sua, causa seditionum semper auctores fuerint, id ego hoc anno desisse*

Hibernacula ad Veios.

Tribunorum Pl. querelæ de hibernaculis.

Respondet Ap. Claudius.

7 Venisse] Venundatam esse.

U. C. 352. *dubitari certum habeo. et quum lator, tandem longi erroris vo-*
 A. C. 400. *bis finem factum esse, tum, quod secundis potissimum vestris re-*
bus hic error est sublatius, et vobis, et propter vos reipublice
gratulator. An est quisquam, qui dubitet, nullis injuriis vestris,
si quæ forte aliquando fuerunt, nunquam æque, quam munere
Patrum in plebem, quum æra militantibus constituta sunt, tri-
unos plebis obfensos ac concitos esse? quid illos aliud aut
tum timuisse creditis, aut hodie turbare velle, nisi concordiam
ordinum, quam dissolvende maxime tribuniciæ potestatis rentur
esse? Sic, hercule, tanquam artifices improbi, opus quærunt: qui
et semper ægri aliquid esse in republica volunt, ut sit, ad cujus
curationem a vobis adhibeantur. Utrum enim defenditis, an
impugnatis plebem? utrum militantium adversarii estis, an
causam agitis? Nisi forte hoc dicitis, Quidquid Patres fa-
ciunt, dispicet; sive illud pro plebe, sive contra plebem est. Et,
quemadmodum servis suis vetant domini quidquam rei cum ali-
enis hominibus esse, pariterque in iis beneficio ac maleficio
abstineri æquum censent: sic vos interdicitis Patribus commer-
cio plebis; ne nos comitate ac munificentia nostra provocemus
plebem, nec plebs nobis dicto audiens atque obediens sit.
Quanto tandem, si quidquam in vobis, non dico civilis, sed hu-
mani esset, facere vos magis, et, quantum in vobis esset, indul-
gere potius comitati Patrum utque obsequio plebis oportuit?
quæ si perpetua concordia sit, quis non spondere au-
sit, maximum hoc imperium inter finitimos brevi futurum
esse?

IV. *Atque ego, quam hoc consilium collegarum meorum, quo*
abducere infecta re a Veii exercitum noluerunt, non utile so-
lum, sed etiam necessarium fuerit, postea disseram^c: nunc de
ipsa conditione dicere militantium libet. Quam orationem,
non apud vos solum, sed etiam in castris, si habeatur, ipso
exercitu disceptante, æquam arbitror videri posse. in qua si
mihî ipsi nihil, quod dicerem, in mentem tenere posset, adver-
sariorum certe orationibus contentus essem. Negabant nuper,
danda esse æra militibus, quia nunquam data essent. ^b quoniam
modo igitur nunc indignari possunt, quibus aliquid novi adjec-
tum commodi sit, eis laborem etiam noxum pro portione injun-
gi? Nusquam nec opera sine emolumento, nec emolumentum
ferme sine impensa opera est. labor voluptasque, dissimillimu
natura, societate quadam inter se naturali sunt juncta. Moles-

^c edisseram Gron. Crev.

^a *Quoniam modo igitur*] Contendit Appius ex ipsis tribunorum orationibus id sibi suggeri, quod sit alicujus ad tuendam causam suam momenti. Ideo, inquit, negabant tribuni danda esse æra militibus, quia nunquam data essent. Novitatem rei tum ex-

gitabant in orationibus suis. At hæc ipsa rei novitas mihi favet, et ipsis in præsentî causa adversatur. Si enim novi aliquid adjectum commodi militibus est, quomodo indignari possunt tribuni aliquid etiam iis novi laboris accedere?

te antea ferebat miles, se suo sumtu operam reipublicæ præbe- U. C. 359.
 re: gaudebat idem, partem anni se agrum suum colere; quæ- A. C. 400.
 rere, unde domi militiæque se ac suos tueri posset. Gaudet
 nunc, fructui sibi rempublicam esse, et latus stipendium accipit.
 æquo igitur animo patiatur, se ab domo, ab re familiari, cui
 gravis impensa non est, paullo diutius abesse. An, si ad cal-
 culos eum respublica vocet, non merito dicat? annua æra ha-
 bes, annuam operam ede. An tu æquum censes, militia^d semes-
 tri solidum te stipendium accipere? Invitus in hac parte ora-
 tionis, Quirites, moror: sic enim agere debent, qui mercenario
 milite utuntur. at nos tamquam cum civibus agere volumus:
 agique tamquam cum patria nobiscum æquum censemus. Aut
 non suscipi bellum oportuit; aut geri pro dignitate populi Ro-
 mani, et perfici quam primum oportet. Perficietur autem, si
 urgemus obsessos: si non ante abscedimus, quam spei nostræ
 finem captis Veïis inposuerimus. Si, Hercules^e, nulla alia
 causa, ipsa indignitas perseverantiam imponere debuit. Decem
 quondam annos urbs obpugnata est ob unam mulierem ab uni-
 versa Græcia: quam procul ab domo? quot terras, quot maria
 distans? Nos intra vicesimum lapidem, in conspectu prope ur-
 bis nostræ, annuam obpugnationem perferre piget: scilicet, quia
 levis cæssa belli est, nec satis quidquam justis doloris est, quod
 nos ad perseverandum stimulet. ⁹ Septies rebellant, ¹⁰ in pace
 nunquam pax^f fuerunt: agros nostros millies depopulati sunt:
 Fœnates deficere a nobis cœgerunt: colonos nostros ibi inter-
 fecerunt: auctores fuere contra jus gentium cædis impiæ legato-
 rum nostrorum: Etruriam omnem ultersus nos concitare vo-
 luerunt, hodieque id moliantur: res repetentes legatos nostros,
 haud procul astit^g, quin violarent.

V. Cum his molliter et per dilationes bellum geri oportet?
 Si nos tam justum odium nihil movet, ne illa quidem, oro, vos,
 movent? Operibus ingentibus septa urbs est, quibus intra mu-
 ros cœcretur hostis. agrum non coluit, et culta evastata sunt
 bello. Si reducimus exercitum, quis est, qui dubitet, illos,
 non a cupiditate solum ulciscendi, sed etiam necessitate inposita
 ex alieno prædandi, quàm sua amiserint, agrum nostrum inva-
 surus? non differimus igitur bellum isto consilio, sed intra fines
 nostros accipimus. Quid? illud, quod proprie ad milites per-
 tinet, quibus boni tribuã plebis quum stipendium extorquere
 cotuerint, nunc consultum repente volunt, quale est? Vallum
 fossamque, ingentis utramque rem operis, per tantum spatii
 duxerunt: castella primo pauca, postea, exercitu aucto, creber-

^d militia Gron.^e Hercule Gron. Crev.^f fidi Ead.^g astit Ead.

⁹ [Septies rebellant] Vid. supra Aliquot scripti e Gronovianis, et duo
 IV. 32. e nostris habent fida.

¹⁰ [In pace nunquam fidi fuerunt]

U. C. 352. *r*ima fecerunt: munitiones non in urbem modo, sed in Etruriam etiam spectantes, si qua inde auxilia veniant, obposuere. A. C. 400. Quid turres, quid ¹¹ vineas ¹² testudinesque et alium obpugnandarum urbium adparatum loquar? Quum tantum laboris exhaustum sit, et ad finem jam operis tandem perventum; relinquendane hæc censeatis, ut ad æstatem rursus novus de integro his instituendis exsudetur labor? Quanto est minus opera tueri facta, et iustare, et perseverare, defungique cura? Brevis enim profecto res est, si uno tenore peragitur, nec ipsi per intermissiones has intervallaque lentiores spem nostram facimus. loquor de opere, et de temporis jactura. Quid? periculi, quod differendo bello adimus, num oblivisci nos hæc tam crebra Etruriæ concilia de mittendis Veios auxiliis patiuntur? Ut nunc res se habet, irati sunt, oderunt, negant missuros: quantum in illis est, capere Veios licet. quis est, qui spondeat, eundem, si differtur bellum, animum postea fore? quum, si laxamentum dederis, major frequentiorque legatio itura sit: quum id, quod nunc offendit Etruscum, rex creatus Veis, spatio interposito mutari^b possit, vel consensu civitatis, ut eo reconcilient Etruriæ animos, vel ipsius voluntate regis, qui obstare regnum suum saluti civium nolit. Fidete, quot res, ¹³ quam inutiles, sequantur illam viam consilii: jactura operum tanto labore factorum, vastatio imminens finium nostrorum, Etruscum bellum pro Veiente concitatum. Hæc sunt, tribuni, consilia vestra, non, hercule, dissimilia, ac si quis ægro, qui, curari se fortiter passus, extemplo convalescere possit, ¹⁴ cibi gratia presentis aut potionis longinquum et forsitan insanabilem morbum efficiat.

VI. Si, me Dius fidius, ad hoc bellum nihil pertineret, ad disciplinam certe militiæ plurimum intererat, insuescere militem nostrum, non solum ¹⁵ parataⁱ victoria frui; sed, si res etiam lentior sit, pati tedium, et quamvis seræ spei exitum exspectare; et, si non sit æstate perfectum bellum, hiemem operiri^k; nec, sicut æstivas aves, stultim autumnino tectu ac recessum circumspicere. Obsecro vos, tenandi studium ac voluptas homines per nives ac pruinas in montes silvasque rapit; belli necessitatibus eam patientiam non adhibebimus, quam vel lusus ac voluptas elicere solet? Adeone effeminata corpora militum nostrorum esse putamus, adeo molles animos, ut hiemem unam durare in

^b spatio mutari interposito Gron. Crev.

ⁱ parata Ead.

^k operiri Ead.

11 *Vineas*] Vid. not. 94. ad c. 17. l. II.

12 *Testudines*] Hic intellige machinas vincis et usu et forma non absimiles. Vid. Lips. Poliorcet. l. I. dial. 8.

13 *Quam inutiles*] Quam damnosæ. Sic sæpe utitur illa voce Cicero.

14 *Cibi gratia*] Cibi presentis vo-

luptate impertienda.

15 *Parata*] Editio Clar. Drakenborchii præfert *parata*: optimo sensu. *Parata victoria frui* est tam facile vincere, ut potius devolantis iuvenum victoriæ compos fieri, quam illan tuis viribus reportare videre.

castris, abesse ab domo non possint? ut, tamquam navale bellum, tempestatibus captandis et observando tempore anni, gerant, non æstus, non frigora pati possint? Erubescant profecto, si quis eis hæc objiciat; contendantque, et animis et corporibus suis virilem patientiam inesse, et se juxta hieme atque æstate bella gerere posse: nec se patrociniū molliæ inertæque mandasse tribunis, et meminisse, ¹⁶ hunc ipsam potestatem non in umbra nec in tectis majores suos creasse. Hæc virtute militum vestrorum, hæc Romano nomine sunt digna, non Veios tantum, nec hoc bellum inveni, quod instat; sed famam et ad alia bella et ad ceteros populos in posterum querere. An mediocri discrimen opinionis secuturum ex hac re putatis? utrum tandem finitimi populum ¹ Romanum cum esse putent, cujus si qua urbs primum illum brevissimi temporis sustinuerit impetum, nihil deinde timeat? an hic sit terror nominis nostri, ut exercitum Romanum non tedium longinquæ obpugnationis, non vis hiemis ab urbe circumsessu semel amovere possit, nec finem ullum alium belli, quam victoriam, noverit; nec impetu potius bella, quam perseverantia, gerat? quæ in omni quidem genere militia, maxime tamen in obsidendis urbibus, necessaria est; quarum plerasque, munitionibus ac naturali situ inexpugnabiles, fame siti que tempus ipsum vincit atque expugnat: sicut Veios expugnabit; nisi auxilio hostibus tribui plebis fuerint, et Romæ invenerint præsidia Veientes, quæ nequidquam in Etruria querunt. An est quidquam, quod Veientibus optutum æque contingere possit, quam ut seditionibus primum urbs Romana, deinde velut ex contagione castra impleantur? At, hercule, apud hostes tanta modestia est, ut ¹⁷ non obsidionis tædio, non denique regni, quidquam apud eos noxatum sit; non negata auxilia ab Etruscis irritaverint animos. morietur enim extemplo, quicumque erit seditionis auctor. nec cuiquam dicere ea licebit, quæ apud eos impune dicuntur. ¹⁸ Fustuarium mereatur, qui signa relinquit, aut præsidio decedit. Auctores signa relinquendi, et deserendi castra, non uni aut alteri militi, sed

¹ populi Gron. Crev.

¹⁶ Hanc ipsam potestatem] Potestatem tribuniciam, creatam in Sacro monte.

¹⁷ Non obsidionis tædio, non denique regni] Latini scriptores etiam in ea enumeratione quæ duo tantum habeat membra, præfigunt sæpe alteri particulam denique. Sic initio statim celebris illius epistolæ Ciceronis ad Q. fratrem: multi nuntii, fama denique . . . ipsa: id est, fama etiam ipsa. Pariter in hoc Livii loco non denique regni erit, non ipsius quoque regni.

¹⁸ Fustuarium] Militaris pena est, quæ sic a Polyb. describitur l. VI. Accepto fuste tribunus vix leviter attingit damnatum: quo facto omnes ejusdem legionis milites, qua fustibus, qua saxis inibi intra castra sontem, ut plurimum, necant. Sed et si qui evaserint, non tamen salvi propterea sunt: quum neque in patriam iis redire liceat, neque quisquam necessariorum eos ausit tecto recipere. Quamobrem qui semel in hanc calamitatem inciderunt, planissime pereunt.

V. C. 352. *universis exercitibus, palam in concione audiuntur. adeo quid-*
 A. C. 400. *quid tribunus plebi^m loquitur, etsi prodendæ patriæ dissolven-*
dæ.que reipublicæ est, 19 assuestis æqui audire; et, dulcedine
potestatis ejus capti, quolibet sub ea scelera latere sinitis. Re-
liquum est, ut, quæ hic vociferantur, eadem in castris et apud
milites agant, et exercitus corrumpant, ducibusque parere non
patiantur: quoniam ea demum Romæ libertas est, non senatum,
non magistratus, non leges, non mores majorum, non instituta
patrum, non disciplinam vereri militia.

VII. Par jam etiam in concionibus erat Appius tribunus plebis; quum subito, 20 unde minime quis crederet, accepta calamitas apud Veios et superiorem Appium in causa, et concordiam ordinum majorem ardoremque ad obsidendos pertinacius Veios fecit. Nam quum agger promotus ad urbem, vineæque tantum non jam injectæ mœnibus essent, dum opera interdum fiunt intentius, quam nocte custodiuntur, patefacta repente porta, ingens multitudo, fascibus maxime armata, ignes coniecit: horæque momento simul aggerem ac vineas, tam longi temporis opus, incendium hausit: multique ibi mortales nequidquam opem ferentes, ferro ignique absorti sunt. Quod ubi Romam est nunciatum, incestitiam omnibus, senatui curam metuinque injecit, ne tum vero sustineri nec in urbe seditio, nec in castris posset, et tribuni plebis velut ab se victæ reipublicæ insultarent: quum repente, 21 quibus census equester erat, equi publici non erant assignati, consilio prius inter sese habitato, senatum adeunt; factaque dicendi potestate, equis se suis stipendia facturos promittunt. Quibus quum amplissimis verbis gratiæ ab senatu actæ essent, fama que ea forum atque urbem pervasisset, subito ad curiam concursus fit plebis. 22 *Pedestris ordinis se, aiunt, nunc esse, operamque reipublicæ extra ordinem polliceri, seu Veios, seu quo alio ducere velint. si Veios ducti sint, negant, se inde prius,*

^m plebei Crev.

19 *Assuestis æqui audire*] Hanc lectionem firmavit Rhenanus, quum in vetere exemplari reperiret *assuestis qui*: quod et exstare in quibusdam e suis vet. libris Sigonius testis est, et in nostris plerique referimus. Ante Rhenanum *assuesciti audire*.

20 *Unde minime quis crederet*] *Legæ, quod minime quis crederet.* Infra, XXII. 24. *Ipsæ autem, quod minime quis crederet, quam hostis propius esset . . .*

21 *Quibus census equester erat, equi publici non erant assignati*] Qui eum habebant censum, ea bona, ut in equestrem ordinem referri pos-

sent; sed quibus nondum equi publici assignati erant a censoribus, nec proinde equestris gradus attributus. Non enim alii Equites Romani erant, quam quibus equus a censoribus assignatus esset: atque is equus dicebatur *publicus*, quia et a magistratibus populi Romani dabatur, et de publico emebatur, et alebatur, ut memoravit Livius supra I. 43.

22 *Pedestris ordinis*] Locus parum fortasse sanus; quem hoc modo emendari posse censet Cuperus: *Pedestris ordinis aiunt nunc esse operam resp. polliceri.* Nisi forte quis malit: *Pedestris ordinis rices aiunt nunc esse.*

Opera Rom. ad Veios incendio absumta.

Equites equis suis merentes.

Plebs pedestrem militiam extra ordinem proficitur.

quam capta urbe hostium, redituros esse. Tum vero jam superfundenti se lætitiæ vix temperatum est. non enim, sicut equites, dato magistratibus negotio, laudari jussi; neque aut in curiam vocati, quibus responsum daretur, aut limine curiæ continebatur senatus: sed pro se quisque ex superiore loco ad multitudinem, in comitio stantem, voce manibusque significare publicam lætitiæ. Beatam urbem Romanam, et invictam, et æternam illa concordia dicere: laudare equites, laudare plebem, diem ipsum laudibus ferre: victam esse fateri comitatem benignitatemque senatus. Certatim Patribus plebique manare gaudio lacrimæ; donec, revocatis in curiam Patribus, senatusconsultum factum est, *Ut tribuni militares, concione advocata, peditibus equitibusque gratias agerent: memorem pietatis eorum erga patriam dicerent senatum fore, placere utem, omnibus his voluntariam extra ordinem professis militiam*²³ *ara procedere.* et equiti certus numerus æris est adsignatus. Tum primum²¹ equis merere equites cœperunt. Voluntarius ductus exercitus Veios non amissa modo restituit opera, sed nova etiam instituit. ab urbe commeatus intentiore, quam antea, subvchi cura; ne quid tam bene merito exercitui ad usum deesset.

U. C. 352.
A. C. 400.
Stipendium
equiti adsignatum.

VIII. Insequens annus tribunos militum consulari potestate habuit C. Servilium Ahalam tertium, Q. Servilium, L. Virginium, Q. Sulpicium, A. Manlium iterum, M'. Sergium iterum. his tribunis, dum cura omnium in Veiens bellum intenta est, neglectum Anxuri præsidium vacationibus militum, et Volscos mercatores vulgo receptando,²⁵ proditis repente portarum custodibus, oppressum est. minus militum periiit, quia præter ægros lixarum in modum omnes per agros vicinasque urbes negotiabantur. Nec Veiiis melius gesta res, quod tum caput omnium curarum publicarum erat. nam et duces Romani plus inter se irarum, quam adversus hostes animi, habuerunt: et auctum est bellum adventu repentino Capenatium atque Faliscorum. Hi duo Etruriæ populi, quia proximi regione erant, devictis Veiiis, bello quoque Romano se proximos fore credentes; Falisci propria etiam caussa infesti, quod Fidenati bello se jam antea immiscuerant, per legatos ultro citroque missos iurando inter se obligati, cum exercitibus necopinato ad

U. C. 353.
A. C. 399.
C. Servilio
III. &c. Tr.
Mil.

23 *Æra procedere*] Annos militiæ numerari perinde ac si a tribunis militum lecti essent. Eodem sensu l. XXV. c. 5. dixit Livius *stipendia procedere*.

24 *Equis merere*] Videtur hic interjiciendum *suis*, quemadmodum et in epitome hujus libri, et supra hoc ipso capite legitur. Quinque e nos-

tris eodd. habent *equos*: unde suspicari possis, *equo suo*. Huc usque non alii equites fuerant in exercitibus Romanis, quam quibus equi publici assignati essent.

25 *Proditis repente portarum custodibus oppressum est*] Junge sibi *invicem repente oppressum est*.

U. C. 353. Veios accessere. Forte ea regione, qua M. Sergius tribunus militum præerat, castra adorti sunt, ingentemque terrorem intulere; quia Etruriam omnem excitam sedibus magna mole adesse Romani crediderant. eadem opinio Veientes in urbe concitavit. Ita ancipiti prælio castra Romana^o obpugnabantur; concursantesque, quum huc atque illuc signa transferrent, nec Veientem satis cohibere intra munitiones, nec suis munimentis arcere vim, ac tueri se ab exteriori poterant hoste. una spes erat, si ex majoribus castris subveniretur, ut diversæ legiones, aliæ adversus Capenam ac Faliscum, aliæ contra eruptionem oppidanorum pugnarent. Sed castris præerat Virginius, privatim Sergio invisus infestusque. is, quum pleraque castella obpugnata, superatas munitiones, utrumque inveni hostem nunciaretur, in armis milites tenuit: si opus foret auxilio, collegam dictitans ad se missurum. Hujus adrogantiam pertinacia alterius æquabat; qui, ne quam opem ab inimico videretur petisse, vinci ab hoste, quam vincere per civem, maluit. Diu in medio cæsi milites; postremo, desertis munitionibus, perpauca in majora castra, pars maxima atque ipse Sergius Roman pertenderunt. ubi quum omnem culpam in collegam inclinaret, adiri Virginium ex castris, interea præesse legatos placuit. Acta deinde in senatu res est, certatumque inter collegas maledictis. ²⁶ pauci reipublicæ, huic atque illi, ut quosque studium privatim aut gratia occupaverunt, adsunt.

Tr. Mil. ante tempus se abdicare coguntur.

IX. Primores Patrum, sive culpa sive infelicitate imperatorum tam ignominiosa clades accepta esset, censuere, *Non expectandum justum tempus comitorum, sed extemplo novos tribunos militum creandos esse, qui Kalendis Octobribus magistratum occiperent.* In quam sententiam quum ²⁷ pedibus iretur, ceteri tribuni militum nihil contradicere. at enimvero Sergius Virginiusque, propter quos poenitere magistratum ejus anni senatum adparebat, primo deprecari ignominiam, deinde intercedere senatusconsulto: negare, se ante Idus Decembres, sollemnem ineundis magistratibus diem, honore abituros esse. Inter hæc tribuni plebis, quum in concordia hominum secundisque rebus civitatis invitum silentium tenuissent, feroces repente minari tribanis militum, nisi in auctoritate senatus essent, se in vincula eos duci

▪ Romana del. Gron. Crev.

◊ Octobris Crev.

26 *Pauci reipublica*] Pauci, quid publica utilitas postulet, intuantur: plerique huic atque illi favent, prout quemque propensus in hunc vel illum privatim amor aut gratia præoccupaverunt.

27 * *Pedibus iretur*] Is senator pedibus ibat in aliquam sententiam, qui non voce aut oratione quid sentiret exponebat, sed solo pedum motu, transeundo scilicet in hanc illamve partem. Vid. not. 81. ad III. 41.

jussuros esse. Tum C. Servilius Ahala tribunus militum: U. C. 353. *Quod ad vos adinet, tribuni plebis, minasque vestras, ne ego A. C. 399. libenter experirer, quam non plus²⁸ in his juris, quam in vobis animi, esset. Sed nefas est tendere adversus auctoritatem senatus. proinde et vos desinite inter nostra certamina locum injuriæ querere: et collegæ aut facient, quod censeat senatus, aut, si pertinacius tendent, dictatorem extemplo dicam, qui eos abire magistratu cogat.* Quum omnium adsensu comprobata oratio esset, gauderentque Patres, sine tribuniciæ potestatis terliculis inventam esse aliam vim majorem ad coercendum magistratus; victi consensu omnium comitia tribunorum militum habuere, qui Kalendis Octobribus^p magistratum occiperent: seque ante eam^q diem magistratu abdicavere.

X. L. Valerio Potito quartum,²⁹ M. Furio Camillo ite- U. C. 354. run^r, M. Æmilio Mamercino tertium, Cn. Cornelio Cosso A. C. 398. iterum, K. Fabio Ambusto, L. Julio Julo, tribunis militum L. Valerio IV &c. Tr. consulari potestate, multa domi militiæque gesta. nam et bel- MIL. lum multiplex fuit eodem tempore,³⁰ ad^r Veios, et ad Capenam, et ad Falerios, et in Volscis, ut Anxur ab hostibus recuperaretur: et Romæ simul delectu, simul tributo conferendo, laboratum est: et de tribunis plebei^t cooptandis contentio fuit: et haud parvum motum duo judicia eorum, qui paullo ante³¹ consulari potestate fuerant, excivere. Omnium primum tribunis militum fuit, delectum haberi; nec juniores modo conscripti, sed seniores etiam coacti nomina dare, ut urbis custodiam agerent. Quantum autem auge- Tributum ægre con- batur militum numerus, tanto majore pecunia in stipen- latum. dium opus erat: eaque tributo conferebatur, invitis conferentibus, qui domi remanebant, quia tuentibus urbem opera quoque militari laborandum, serviendumque reipublicæ erat. Hæc per se gravia, indigniora ut viderentur, tribuni plebis seditiosis concionibus faciebant; *ideo æra militibus constituta esse arguendo, ut plebis partem militia, partem tributo conficerent.* Unum bellum³² annum jam tertium trahi, et con-

^p Octobris Crev. et ad Gron.

^q eam ante Gron. Crev. ^t plebi Ead.

^r iterum del. Gron.

²⁸ In his] In minis vestris.

²⁹ M. Furio Camillo iterum] Vocem iterum reposuimus, quam Sigonius perperam expunxerat. Quamvis enim non ex rei veritate, at certe ex Livii sententia, Camillus tribunatum militum gessit cum septem collegis anno ante hunc tertio. Vid. Perizon. Anim. Hist. c. 2.

³⁰ Ad Veios] Male huc quædam editiones intruserant et ante *ad*; invitiss MSS. plerisque et vet. editis.

³¹ * Consulari potestate] Ante hæc

verba vel adde, vel supple *tribuni militum*.

³² Annum jam tertium] Quintum jam annum Veiens bellum durabat. Verum hic numerandi initium sumitur ab eo anno, quo hibernacula circa Veios ædificari coepta. Quod quidem mirum videri potest, quum tribuni, quos loquentes facit Livius, augere potius dicendo rem, quam minuire debuerint. Non ergo sine causa Glareanus volebat legi *annum jam quintum*.

U. C. 554.
A. C. 392.

sulto male geri, ut diutius gerant. in quatuor deinde bella uno defectu exercitus scriptos, et pueros quoque ac senes extractos. Jam non ætatis nec hiemis discrimen esse, ne ulla quies unquam misera plebi sit: quæ nunc etiam vectigalis ad ultimum tactu sit; ut, quum confecta labore, vulneribus, postremo ætate corpora retulerint, incultaque omnia diutino dominorum desiderio domi incenerint, tributum ex adfecta re familiari pendunt; æraque militaria, velut sænore accepta, multiplicia reipublicæ reddant. Inter delectum tributumque, et occupatos animos majorum rerum curis, comitiis tribunorum plebis numerus expleri nequii³⁰. Pugnatum inde, in loca vacua ut patricii cooptarentur. postquam obtineri non poterat, tamen labefactandæ³¹ legis Treboniæ causa effectum est, ut cooptarentur tribuni plebis C. Lacerius et M. Acutius, haud dubie patriciorum opibus.

XI. Fors ita tulit, ut eo anno tribunus plebis Cn.^x Trebonius esset, qui nomini ac familiæ debitum præstare videretur Treboniæ legis patrociniū. is, quod petissent Patres quidam, primo incepto repulsi, tamen tribunos militum expugnasse, vociferans, legem Treboniam sublatam, et cooptatos tribunos plebis non suffragiis populi, sed imperio patriciorum: et eo revolvi^y rem, ut aut patricii, aut patriciorum adsectæ habendi tribuni plebis sint: eripi sacratas leges, extorqueri tribuniciam potestatem: id fraude patriciorum, scelere ac proditione collegarum factum arguere.³⁴ Quum arderent invidia, non Patres modo, sed etiam tribuni plebis, cooptati pariter, et qui cooptaverant; tum ex collegio tres, P. Curvatus^z, M. Metilius, et M. Minucius, trepidi rerum suarum, in Sergium Virginiumque, prioris anni tribunos militares, incurrunt: in eos ab se iram plebis invidiamque, die dicta, avertunt. *Quibus delectus, quibus tributum, quibus diutino militia longinquitusque belli sit gravis, qui clade accepta ad Veios doleant, qui amissis liberis, fratribus, propinquis, adfinibus, lugubres domos habeant; iis publici privati que doloris exsequendi jus potestatemque ex duobus noxiis capitibus datam ab se, memorant. Omnium namque multo cum in Sergio Virginoque causus esse: nec id accusatorem magis arguere, quam fateri reos: qui, noxiū ambo, alter in alterum causam conferant, fugam Sergii Virginii, Sergius proditionem increpans Virginii. Quorum adeo incredibilem amentium fuisse, ut multo verisimilius sit, compacto eam rem*

³⁰ acquirit Gron. Crev.   ^x C. Ead.   ^y devolvi Ead.   ^z Curvatus Ead.

³³ *Legis Treboniæ*] Vid. l. III. c. 65. Proba Pighii emendatio, quum legeretur *legis tribunicie*.

³⁴ *Quam arderent invidia*] Quum visi et infames apud populum es-

sent. *Invidia* plerumque sumitur passivo, ut loquuntur Grammatici, sensu, non pro odio quod gerimus, sed pro eo quod in nos quis habet.

Duo Tr.
Mil. anni
superioris
accusati.

et communi fraude patriciorum actum. ³⁵ Ab his et prius U. C. 354.
 datam locum Veientibus ad incendenda opera, belli trahendi A. C. 398.
 causa: et nunc proflitum exercitum, tradita Tuliseis Roma-
 na castra. Omnia fieri, ut consentiret ad Veias iuventus:
 nec de agris, nec de aliis commodis plebis ferre ad populum
 tribuni, ³⁶ frequentiaque urbana celebrare actiones, et resiste-
 re conspirationi patriciorum possint. ³⁷ Præjudicium jam de
 reis et ab senatu, et ab² populo Romano, et ab ipsorum colle-
 gis factum esse, nam et senatusconsulto eos ³⁸ ab republica
 remotos esse, et recusantes abdicare se magistratu, dictatoris
 metu ab collegis cœeritos esse: et populum Romanum tri-
 bunos creasse, qui non Idibus Decembribus die sollempni, sed
 extemplo Kalendis Octobribus magistratum occiperent, quia
 stare diutius respublica, his manentibus in magistratu, non
 posset. Et tamen eos, tot judiciis confassos prædamnatos-
 que, venire ad populi iudicium: et existimare, defunctos se
 esse, satisque pœnarum dedisse, quod duobus mensibus ci-
 tius privati facti sint: neque intelligere, nocendi sibi diutius
 tuam potestatem ereptam esse, non pœnam interrogati: qui-
 ppe et collegis abrogatum imperium, qui certe nihil deliquis-
 sent. Illos repeterent animos Quirites, quos recenti clade
 accepta habuissent, quum fuga trepidum, ³⁹ plenum vulne-
 rum ac pavore incidentem portis exercitum viderant, non
 fortunam aut quemquam Deorum, sed hos duces accusantem.
 Pro certo se habere, neminem in curione stare, qui illo die non
 caput, domum, fortunasque L. Virginii ac M. Sergii sit ex-
 secratus detestatusque. Minime convenire, quibus iatos quis-
 que Deos precatus sit, in iis sua potestate, quum licent et oport-
 teat, non uti. Numquam Deos ipsos admovere nocentibus ma-
 neat. satis esse, si occasione ulciscendi læsos arment.

XII. His orationibus incitata plebs ⁴⁰ denis millibus aris Dammati.
 gravis reos condemnat, nequidquam Sergio Martem com-
 munem belli fortunamque accusante, Virginio deprecante,
 ne infelicioi domi, quam militiæ, esset. ⁴¹ In hos versa ira
 populi, cooptationis tribunorum, fraudisque contra legem

² a Gron. Crev.

³⁵ Ab his] Patriciis. Nondum enim tribuni militum erant Sergius et Virginius, quum opera a Veientibus incensa sunt.

³⁶ Frequentia... urbana celebrare actiones] Frequentia urbanae multitudinis robor et dignitatem conciliare actionibus tribunitiis.

³⁷ * Præjudicium jam de reis... factum esse] Jam præjudicatum esse reorum causam, et illos, antequam a tribunis dies eis diceretur, damnatos jam esse ab senatu &c.

³⁸ * Ab republica remotos] Ab administratione reipublicæ remotos, quum jussi fuerint abdicare se magistratu.

³⁹ Plenum vulnere ac pavore] Magis placeret, pavoris.

⁴⁰ Denis millibus aris gravis] Id est, argenti maris Parisiens. 15. cum unciis 5.

⁴¹ * In hos versa ira populi] Prius irascebatur populus tribunis suis. At tum ira in Sergium Virginiumque versa delevit ex animis memoriam cooptationis tribunorum.

U. C. 354. Treboniam factæ, memoriam obscuram fecit. Victores
 A. C. 392. tribuni, ut præsentem mercedem iudicii plebes haberet,
 legem agrariam promulgant, tributumque conferri prohibent: quum tot exercitiis stipendio opus esset,⁴² resque militiæ ita prospere gererentur, ut nullo bello veniretur ad exitum spei. namque Veis castra, quæ amissa erant, recuperata castellis præsidisque firmantur. Præerant tribuni militum M. Æmilium et K. Fabius. M. Furio in Faliscis, et Cn. Cornelio in Capenate agro hostes nulli extra mœnia inventi: prædæ actæ, incendiisque villarum ac frugum vastati fines: oppida^c obpugnata, nec obsessa sunt. At in Volscis, depopulato agro, Anxur nequidquam obpugnatum, loco alto situm; et, postquam vis irrita erat, vallo fossaque obsideri cœptum. Valerio Potito Volsci provincia evenerat. Hoc statu militarium rerum, seditio intestina majore mole coorta, quam bella tractabantur. et, quum tributum conferri per tribunos non posset, nec stipendium imperatoribus mitteretur, æraque militaria flagitaret miles, haud procul erat, quin castra quoque urbanæ seditionis contagione turbarentur. Inter has iras plebis in Patres, quum tribuni plebis nunc illud tempus esse dicerent stabilientiæ libertatis, et ab Sergiis Virginiisque ad plebeios viros fortes ac strennos transferendi summi honoris; non tamen ultra processum est, quam ut⁴³ unus ex plebe, ⁴⁴ usurpandi juris causa, P. Licinius Calvus tribunus militum consulari potestate crearetur: ceteri patricii creati P. Mænius, L. Titinius, P. Mælius, L. Furio Medullinus, L. Publius Volscus. Ipsa plebes mirabatur, se tantam rem obtinuisse; non is modo, qui creatus erat, vir nullis ante honoribus usus, ⁴⁵ vetus tantum senator, et ætate jam gravis. Nec satis constat, cur primus ac potissimus ad novum delibandum honorem sit habitus. Alii Cn. Cornelii fratris, qui

Tr. Mil.
 plebeius.

U. C. 355.
 A. C. 397.
 P. Licinio
 Calvo, &c.
 Tr. Mil.

^b *AM. Gron. Crev.*

^c *inser. nec Eæd.*

⁴² *Resque militiæ ita prospere]* Resque militiæ prospere quidem gererentur, sed ita tamen ut nullum bellum terminaretur sperata victoria.

⁴³ *Unus ex plebe... P. Licinius]* Probat adversus Livium Perizonius omnes Licinii collegas, excepto uno, plebeios fuisse. Siquidem gentes Mænia, Mælia, Titinia, Publilia, plebiæ erant, ut constat ex eo quod tribunos plebis ex his omnibus gentibus Livius ipse memoravit. Vid. Periz. Anim. Hist. c. 2.

⁴⁴ *Usurpandi juris causa]* Ut jure suo plebs sui inciperet.

⁴⁵ *Vetus tantum senator]* Hoc pri-

mum loco fit mentio apud Livium senatoris plebei. Quo autem tempore aditus in senatorium ordinem plebeis patuerit, non satis constat, nec certi quidquam hæc de re apud antiquos auctores reperitur. Glareanus in nota ad hunc locum affirmat Dionysium l. VII. memorasse senatores ex plebe primum factos anno U. C. 263. sed non satis attendit ad Dionysii verba, quorum hæc mens est; ut inter inconvmoda quæ in patricios ex accusatione et damnatione Coriolani derivata sunt, hoc quoque notetur, aditum in curiam patuisse plebeis. At id illo anno factum esse non dicit Dionysius.

tribunus militum priore anno fuerat, ⁴⁶ triplexque stipen- U. C. 355.
dium equitibus dederat, gratia extractum ad tantum hono- A. C. 397.
rem credunt. alii orationem ipsum tempestivam de concor-
dia ordinum, Patribus plebique gratam, habuisse. Hac
victoria comitiorum exsultantes tribuni plebis, quod
maxime rempublicam impediobat, de tributo remiserunt
conlatum obedienter, missumque ad exercitum est.

XIII. Anxur in Volseis brevi receptum est, neglectis
die festo custodiis urbis. Insignis annus hieme gelida ac
nivosa fuit, adeo ut viæ clausæ, Tiberis innavigabilis fuerit.
annona ex anteconfecta copia nihil mutavit. Et quia
P. Licinius, ut ceperat laud tumultuose magistratum,
majore gaudio plebis, quam indignatione Patrum, ita etiam
gessit; dulcedo invasit proximis comitiis tribunorum mili-
tum plebeios creandi. Unus M. Veturius ex patriciis can- U. C. 356.
didatis locum tenuit: plebeios alios tribunos militum con- A. C. 396.
sulari potestate omnes fere centuriæ dixere, M. Pomponium, M. Veturio,
C. Duilium, Voleronem Publilium, Cn. Genucium, L. Ati- &c. Tr. Mil.
lium. Tristem hiemem, sive ex intemperie cœli, raptim
mutatione in contrarium facta, sive alia qua de causa, gra-
vis pestilensque omnibus animalibus æstas excepit. Pestilentia. ⁴⁷ cuius
insanabili perniciæ quando nec causa nec finis invenic-
batur, libri Sibyllini ex senatusconsulto aditi sunt. Duum- Lectister-
viri sacris faciundis, ⁴⁸ lectisternio tunc primum in urbe niium pri-
Romana facta, per dies octo Apollinem, Latonamque et mum.
Dianam, Herculem, Mercurium atque Neptunum tribus,
quam amplissime tum adparari poterat, stratis lectis placave-
re. Privatim quoque id sacrum celebratum est. tota ur-
be patentibus januis, promiscuoque usu rerum omnium in
propatulo posito, notos ignotosque passim advenas in hos-
pitium ductos ferunt; et cum inimicis quoque benigne ac
comiter sermones habitos, jurgiis ac litibus temperatum;
vincetis quoque demta in eos dies vincula; religioni deinde
fuisse, quibus cum opem Dii tulissent, vinciri. Interim ad
Veios terror multiplex fuit; tribus in unum bellis conlatis. Prælium
namque eodem, quō antea, modo circa munimenta, quum ad Veios.
repente Capenates Faliscique subsidio venissent, adversus

⁴⁶ *Triplex ... stipendium*] Triplum
ejus quod pedati dabatur: ut conjicere
ex eo possumus, quod Polyb. l. VI.
hanc servari ævo suo stipendii eque-
stris ad pedestre rationem scribit.

⁴⁷ *Perniciæ*] Hæc vox accipienda
videtur in dandi casu, antiquæ. Po-
test tamen intelligi in auferendi casu:
cujus quam insanabilis perniciæ es-
set. Sic l. VI. c. 6. absolute ponitur,
tanto de se consensu civitatis. De

ablativi nudi usu vid. Gronov. l. IV.
Observ. c. 17.

⁴⁸ *Lectisternio*] Hic extraordina-
rius fuit supplicandi diis ritus. Ad
epulas dii invitabantur, iisque lecti
sternobantur, in quibus eorum repo-
nebantur simulacra: tum convivium
apponebatur. Val. Max. l. II. c. 1.
observat, Jovis epulo ipsum quidem in
lectulum, Junonem autem et Miner-
vam in sellas ad carniam invitari.

U. C. 356. tres exercitus aecipiti praelio pugnatum est. Ante omnia
 A. C. 396. adjuvit memoria damnationis Sergii ac Virginii. itaque
⁴⁹ majoribus castris, unde antea cessatum fuerat, brevi spatio
 circumductae copiae Capenates, in vallum Romanum
 versos, ab tergo adgrediuntur. Inde pugna coepta et Fal-
 liscis intulit terrorem, trepidantesque eruptio ex castris op-
 portune facta avertit. repulsos deinde insecuti victores in-
 gentem ediderunt caedem. Nec ita multo post jam palan-
 tes, ⁵⁰ veluti forte oblati, populatores Capenatis agri reliquias
 pugnae absumere: et Veientium refugientes in urbem
 multi ante portas caesi, dum praeter metu, ne simul Romanus
 intrumperet, objectis foribus extremos suorum excludere.

Vincunt
 Romani.

XIV. Haec eo anno acta. Et jam comitia tribunorum
 militum aderant, quorum prope major Patribus, quam belli,
 cura erat: quippe non communicatum modo cum plebe,
 sed prope amissum, cernentibus summum imperium. Ita-
 que clarissimis viris ex composito praeparatis ad petendum,
 quos praetereundi verecundiam crederent fore, nihilominus
 ipsi, perinde ac si omnes candidati essent, cuncta experien-
 tes, non homines modo, sed Deos etiam, ⁵¹ excipiebant; in
 religionem vertentes comitia biennio habita: priore anno
 intolerandam hiemem prodigiisque divinis similem coor-
 tam: proximo non prodigia, sed jam eventus, pestilentiam
 agris urbiqae inlatam haud dubia ira Deum: quos pestis
 ejus arcendae causa placandos esse, in libris fatalibus in-
 ventum sit. Comitibus, auspiciato quae fierent, indignum Diis
 visum honores vulgari, ⁵² discriminaque gentium confundi.
 Praeterquam majestate petentium, religione etiam adtoniti
 homines patricios omnes, partem magnam honoratissimum
 quemque, tribunos militum consulari potestate creare, L.
 Valerium Potitum quintum, M. Valerium Maximum, M. Fu-
 rium Camillum tertium, L. Furium Medullinum tertium, Q.
 Servilium Fidenatem iterum, Q. Sulpicium Camerinum ite-
 rum. His tribunis ad Veios nihil admodum memorabile ac-
 tum est. tota vis in populationibus fuit. Duo summi impera-
 tores, Potitus a Falernis, Camillus a Capena, praedas ingentes

U. C. 357.
 A. C. 395.
 L. Valerio
 V. &c. Tr.
 Mil.

¹ iterum Gron.

⁴⁹ Majoribus castris] E majoribus castris: et forsitan excidit praepositio.

⁵⁰ Veluti forte oblati, populatores] Suspectum est nobis *et veluti*, cujus vocis nullus hic sensus est. Forsitan scriptum fuerat *Uti*: quod librarii interpretati fuerunt *veluti*, quum legere debuissent *quingenti*. *Populatores* autem de quibus hic agitur, sunt Romani. Sensus ergo est: Quingenti Romani, qui ad pabulandum in agrum

Capenam excesserant, palantes jam Faliscos Capenate-que, reliquias pugnae, forte oblati, delere.

⁵¹ Excipiebant] Clarum est ex ipsa re sensum hujus verbi hic esse, ad partes trahabant, in sua causa defensionem adducebant: et sic exposuit Dujatius. Sed hujus acceptionis verbi *excipere* exempla desideramus.

⁵² * Discrimina . . . gentium] Vid. not. 2. ad IV. 1.

egere, nulla incolumi relicta re, cui ferro aut igni noceri posset.

U. C. 357.
A. C. 395.

XV. Prodigia interim multa nunciari; quorum pleraque, et quia singuli auctores erant, parum credita spreque, et quia, hostibus Etruscis, per quos ea procurarent, aruspices non erant. in unum omnium curæ versæ sunt, quod lacus in Albano nemore sine ullis cœlestibus aquis, caussave quæ rem miraculo eximeret, in altitudinem insolitam crevit. Quidnam eo Dii portenderent prodigio, missi sciscitantum oratores ad Delphicum oraculum: sed propior⁵³ interpretis fati oblati senior quidam Veiens, qui, inter cavillantes in stationibus ac custodiis milites Romanos Etruscoque, vaticinantis in modum⁵⁴ cecinit, *Præquam ex lacu Albano aqua emissa foret, nunquam potiturum Veis Romanum.* Quod primo, velut temere jactum, sperni, agitari deinde sermonibus cœptum est; donec unus ex statione Romana percunctatus proximum oppidanorum, (jam per longinquitatem belli commercio sermonum facto) quisnam is esset,⁵⁵ qui per ambages de lacu Albano jaceret: postquam audivit aruspicem esse, vir haud intacti religione animi, caussatus de privati portenti procuratione, si opere illi esset, consulere velle, ad colloquium vatem elicit. Quumque progressi ambo a suis longius essent inermes, sine ullo metu; prævalens juvenis Romanus senem infirmum, in conspectu omnium raptum, nequidquam tumultuantibus Etruscis, ad suos transtulit. qui quam perductus ad imperatorem, inde Romam ad senatum missus esset, sciscitantibus, quidnam id esset, quod de lacu Albano docuisset, respondit: *Profecto iratos Deos Veienti populo illo fuisse die, quo sibi eam mentem objecissent, ut excidium patriæ⁵⁶ fatale proderet. Itaque, quæ tum cecinerit divino spiritu instinctus, ea se nec, ut indicta sint, revocare posse; et tacendo forsitan, quæ Dii immortales vulgari velint, haud minus, quam celandū effundū, nefas contrahi. Sic igitur libris fatalibus, sic disciplina Etrusca traditum esse,⁵⁷ ut quando aqua Albanæ abundasset, tum, si eam Romanis rite emisisset, victoriam de Veientibus dari, antequam id fiat, Deos mania Veientium deserturos non esse. Exsequebatur inde,⁵⁸ quæ sollemnis derivatio esset. Sed auctorem levem, nec*

Prodigia.

Albanus lacus in altitudinem insolitam crevit.
Aruspex Etruscus.

Ejus responsum de lacu Albano.

53 *Interpres fati*] Qui interpretetur et edoceret deum voluntatem.

54 * *Cecinit*] Verbum proprium de vaticinantibus.

55 * *Qui per ambages*] Qui obscura quædam et ambagibus involuta dicta jaceret. Hoc autem obscurum fortasse videbatur militi Romano, quod Etruscus senex non explicarat quoniam modo emittenda aqua ex lacu foret.

56 * *Fatale*] *Fatale* est quicquid pertinet ad fata. Itaque hic *excidium fatale* est excidium fati decretum. Paulo infra *libri fatales* sunt libri quibus fata continentur.

57 *Ut quando*] Delenda est particula *ut*, quæ vitiosam orationis structuram facit.

58 * *Quæ sollemnis derivatio esset*] Quæ legitima et diis accepta derivatio esset; quoniam modo dii juberent

satis fidum super tanta re Patres rati, decrevere, legatos sortisque oraculi ⁵⁹ Pythici expectandas.

U. C. 353.
A. C. 394.

L. Julio Ju-
lo II. &c.
Tr. Mil.

Tarquini-
enses novi
hostes ex-
orti.

XVI. Priusquam a Delphis oratores redirent, Albanive prodigii piacula invenirentur, novi tribuni militum consulari potestate, L. Julius Julus, L. Furius Medullinus quartum, L. Sergius Fidenas, A. Postumius Regillensis, P. Cornelius Maluginensis, A. Manlius, magistratum inierunt. Eo anno Tarquinienses novi hostes exorti, quia simul multis ^a bellis, Volscorum ad Anxur, ubi praesidium obsidebatur, Aequorum ad Lavicos, qui Romanam ibi coloniam obpugnabant, ad hoc Veienti quoque et Falisco et Capuati bello occupatos videbant Romanos, nec intra muros quietiora negotia esse certaminibus Patrum ac plebis; inter haec locum injuriae rati esse, praedatum in agrum Romanum cohortes expeditas mittunt, aut enim passuros inultam eam injuriam Romanos, ne novo bello se onerarent: aut exiguo, eoque parum valido, exercitu persecutoros. Romanis indignitas major, quam cura, populationis Tarquiniensium fuit, eo nec magno conatu suscepta, nec in longum dilata res est. A. Postumius et L. Julius non justo delectu, (etenim ab tribunis plebis impediabantur) sed prope voluntariorum, quos adhortando incitaverant, coacta manu, per agrum Caeretem obliquis tramitibus egressi, redeuntes a populationibus gravesque praeda Tarquinienses oppressere, multos mortales obruncant, omnes exuunt impedimentis; et, receptis agrorum suorum spoliis, Romam revertuntur. Biduum ad recognoscendas res datum dominis: tertio incognita (erant autem ea pleraque hostium ipsorum) ⁶⁰ sub hasta venire; quodque inde redactum, militibus est divisum. Cetera bella, maximeque Veiens, incerti exitus erant. Jamque Romani, desperata ope humana, fata et Deos spectabant, quum legati ab Delphis venerunt, sortem oraculi adferentes, congruentem responso captivi vatis. *Romane,* ⁶¹ *aquam Albanam caeve lacu contineri, caeve in mare manare suo flumine sinas. emissam per agros rigabis, dissipatamque rivis exstingues. Tum tu insiste audax hostium muris; memor, quam per tot annos obsides urbem, ex ea tibi his, quae nunc panduntur, fatis victoriam datam. Bello perfecto, domum amplum victor ad mea templa portato: sarraque patria, quorum ommissa cura est, instaurata, ut adsolet, facito.*

Apollinis
Delphici re-
sponsum de
lacu Alba-
no.

^a nullis simul Gron. Crev.

aquam ex lacu derivari. Vid. cap. seq. responsum oraculi Delphici.

⁵⁹ *Pythiae*] De hoc Apollinis cognomine, et de voce *sortes*, vid. nott. 29. et 24. ad c. 56 l. 1.

⁶⁰ *Sub hasta*] Hasta posita: quod

in aetionibus apud Romanos fieri solebat. Unde saepe hasta pro aetione ipsa sumitur.

⁶¹ *Aquam . . . rigabis*] Sic Virg. IV. Georg. v. 115. *et amicos irriget imbres*.

XVII. Ingens inde haberi captivus vates coëptus, eum-
 que adhibere tribuni militum Cornelius Postumiusque ad U. C. 352.
 prodigii Albani procurationem ac Deos rite placandos A. C. 391.
 coëpere. Inventumque tandem est, ubi neglectas ceremo-
 nias intermissumve sollempne Dii arguerent; nihil profecto
 aliud esse, quam magistratus, vitio creatos, ⁶² Latinas sa-
 crumque in Albano monte non rite ⁶³ concepisse. Unam
 expiationem eorum esse, ut tribuni militum abdicarent se
 magistratu, auspicia de integro repeterent, et interreg-
 num inirent. Ea ita facta sunt ex senatusconsulto. In-
 terreges tres deinceps fuere, L. Valerius, Q. Servilius Fide-
 nas, M. Furius Camillus. Numquam desitum interim tur-
 bari, comitia interpellantibus tribunis plebis, donec conve-
 nisset prius, *ut major pars tribunorum militum ex plebe crea-
 retur.* Quæ dum aguntur, concilia Etruriæ ad fanum Vol-
 tumnæ habita, postulantibusque Capenatibus ac Faliscis, ut
 Veios communi animo consilioque omnes Etruriæ populi
 ex obsidione eriperent, responsum est: *antea se id Veientibus
 negasse, quia, unde consilium non petissent super tanta re,
 auxilium petere non deberent. nunc jam ⁶⁴ pro se fortunam suam
 illis negare; ⁶⁵ maxime in ea parte Etruriæ. ⁶⁶ Gentem in-
 visitatum*, novos atcolas Gallos esse, cum quibus nec pax salis
 fida, nec bellum pro certo sit: sanguini tamen nominique et
 presentibus periculis consanguineorum id dari, ut, si qui ju-
 ventutis suæ voluntate ad id bellum eant, non impediunt.* Eum

* *invisitatum* Gron. Crev.

⁶² *Latinas*] Ferias. De eorum in-
 stitutione ac ritu hæc fere habet Dion.
 l. IV. Tarquinius Superbus post cietum
 eum Latinis fœdus, (de quo noster l.
 I. c. 52.) cui et Hernici, et quidam e
 Volseis adscripti sunt, ut ejus fœderis
 memoria nunquam aboleretur, com-
 mune horum omnium populorum sa-
 crum instituit, quod Jovi Latiani quot-
 annis in monte Albano figret: con-
 sultuit quid queque civitas in id sa-
 crum præbere, quid ex eo recipere
 deberet; ut agnos aliæ, aliæ castos,
 &c. afferrent; ex tauro autem, com-
 muni omnium victima, suam quisque
 populus, comque certam ac designa-
 tam portionem acciperet. Hujus sacri
 participes erant septem supraqua-
 draginta populi: Romani præraunt.
 Hoc dum celebraretur, ab omni vi ac
 bello cessabatur. Tarquinius unum
 diem iis feriis dicevatur: alteram ad-
 jectum esse post exceptos reges, ter-
 tium, post plebem Patribus reconcili-
 atam anno 261. idem Dion. auctor est
 sub annum l. VI. Quartum additum

esse post legem de plebeio consulatu
 latam Plut. scribit in Camille. Mos
 erat, ut consules non ante in provin-
 cias proficiscerentur, quam has ferias
 indixissent et celebrassent.

⁶³ *Concepisse*] Nota proprietatem
 verbi. Ferie enim Latine *concepivæ*
 erant: i. e. non statos ac certos habe-
 bant in anno ac mense dies, sed quot-
 annis agebantur iis diebus, in quos
 consules indixissent.

⁶⁴ *Pro se fortunam suam*] Non se,
 sed presentium rerum suarum statum
 negare Veientibus auxilia.

⁶⁵ *Maxime in ea parte*] Qua in
 parte, non definitur. Fortasse legen-
 dum est *marina in parte.*

⁶⁶ *Gentem invisitatum*] Antiquissimus
 e nostris codd. *invisitatum.* Ceterum
 non videntur debuisse Galli
 appellari ab Etruscis *gens invisitata*,
 sive *invisitata*, aut *novi accolæ*, quum
 ante ducentos jam annos, ipso teste
 Livio infra c. 34. Galli et in Italiam
 transgressi sint, et cum Tuscis rem
 habuerint.

U. C. 353. magnum advenisse hostium numerum, fama Romæ erat.
A. C. 394. eoque mitescere discordiæ intestinæ metu communi, ut fit, cœpta.

P. Licinio
obfertur tri-
bunatus
Mil

XVIII. Haud invitis Patribus P. Licinium Calvum prærogativa tribunum militum non petentem creant, moderationis expertæ in priore magistratu virum, ceterum jam tum exactæ ætatis: ⁶⁸ omnesque deinceps ex collegio ejusdem anni refici adparebat, L. Titinium, P. Manium, P. Mælium, Cn. Genucium, L. Atilium: qui ⁶⁹ priusquam renunciarentur, ⁷⁰ jure vocatis tribubus permissu interregis P. Licinius Calvus ita verba fecit: *Omen concordiæ, Quirites, ⁷¹ rei maxime in hoc tempus utili, memoria nostri magistratus vos his comitiis petere in insequentem annum video. Si collegas eosdem refici-*

67 *Prærogativa . . . creant*] Legendum videtur *creat*: et ita habet codex e biblioth. Victor. *Prærogativa centuria* est centuria sorte educta, quæ prima rogaretur suffragium. Hinc patet jam tum immutatum esse ordinem suffragiorum ab Servio institutum, de quo supra I. 43. sed quoniam tempore hæc mutatio facta fuerit, Livius non docet. Aliquando *prærogativa* quoque *tribus* mentio fit in comitiis etiam centuriatis. *Prærogativa* igitur *tribus* est ea ex qua educabatur centuria prærogativa. Postquam enim centuriæ, quæ primo nihil ad tribuum distributionem pertinebant, in iis sunt inclusæ, (qua de re vid. not. 32. ad I. 43.) duplicem in comitiis centuriatis sortitionem factam fuisse volunt, primam inter tribus, quarum quæ prima sorte exiret, prærogativa tribus dicebatur; alteram inter centurias prærogativas tribus, earumque quæ prima educabatur, prærogativa centuria vocabatur, ac prima suffragium ferebat. Post eam deinde primæ classis centuriæ, tum secundæ, suo quæque ordine ad suffragium ferendum vocabantur, ut patet ex Phil. II. n. 22.

68 *Omnes . . . ex collegio ejusdem anni*] Ex iis quorum nomina sequuntur, tres quidem, qui appellantur primi, collegæ fuerunt P. Licinii Calvi. At duo postremi non eodem quo Licinius anno, sed sequente tribunatum gesserunt. Vid. supra I. 2. et 13.

69 *Priusquam renunciarentur jure vocatis tribubus*] Priusquam præco renunciaret ad jure vocatas tribus nomina eorum, qui prærogativæ suffragiis ad tribunatum vocabantur.

Moris enim erat ut, post suffragium ab unaquaque tribu (vix centuria latum, præco sententiam ejus clara voce renunciaret.

70 *Jure vocatis tribubus*] Tribus, centuriæ omnes in comitiis præter prærogativam tribum, cenſuram, *jurevocata* dicebantur, quod in his sequente populo prærogativarum voluntatem, jure omnia compleverunt, ut quidem vult Asconius Ped. in II. contra Verrem; at probabilius fortasse, quod illæ jam jure, hoc est, legitime inter se ordine, non sorte prælatæ postpositæve, ad suffragium ferendum vocarentur. *Tribus* ergo *jurevocata* in comitiis centuriatis, qualia sunt hæc, de quibus hoc loco Livius agit, intelligendæ sunt eæ tribus, ex quibus centuriæ non sort. sed suo quæque ordine, ut quæque maximi erat census, ad suffragium ferendum citabantur. Nisi si forte ob illam tribuum centuriarumque in tota hac re comitiali consortionem, hæc duo vocabula, *centuria* et *tribus*, promiscue interdum usurpabantur, quod censet Gronovius, l. IV. Observ. c. 1. Hoc si admittatur, *jurevocata tribus* simplicius exponere poterimus ipsas *jurevocatas* centurias.

71 *Rei maxime . . . utili memoria nostri magistratus*] Andreas: *rei maxime . . . ultime memoria*. Unde videtur legendum, *rei maxime . . . utili e memoria*. Hæc adjecta præpositio multo clariorem sensum ellicit. Video, inquit Licinius, vos e memoria nostri magistratus concordissime acti petere in his comitiis concordiæ (rei maxime in hoc tempus utili) omen in insequentem annum, dum eosdem collegas refecitis.

his, etiam usu meliores factos, me jam non eundem, sed umbram U. C. 352.
nomenque P. Licinii relictum videtis. vires corporis adfectæ, A. C. 394.
sensus oculorum atque aurium hebetes, memoriæ labat, vigor
animi obtusus. En vobis, inquit, juvenem, filium tenens, ef- Ejus filio,
figiem atque imaginem ejus, quem vos antea tribunum militum petente pa-
ex plebe primum fecistis. Hunc ego, institutum disciplinæ meæ, tre, manda-
vicarium pro me Republicæ do dicoque. Vosque quæso, Qui- tur.
rites, delatum mihi ultro honorem huic petenti, meisque pro eo
adjectis precibus, mandetis. Datum id petenti patri; filius- U. C. 359.
que ejus P. Licinius tribunus militum consulari potestate A. C. 393.
cum iis, quos supra scripsimus, declaratus. Titinius Genu- P. Licinio,
ciusque tribuni militum, profecti adversus Faliscos Capena- &c. Tr.
tesque, dum bellum majore animo gerunt, quam consilio, Mil.
præcipitavere in insidias. Genucius, morte honesta teme- Apud Falis-
ritatem luens, ante signa inter primores cecidit. Titinius, cos male
in editum tumultum ex multa trepidatione militibus con- res gesta.
lectis, aciem restituit; nec se tamen æquo loco hosti com-
misit. Plus ignominiaæ erat, quam cladis, acceptum; quæ
prope in cladem ingentem vertit; tantum inde terroris non
Romæ modo, quo multiplex fama pervenerat, sed in castris
quoque fuit ad Veios. Ægre ibi miles retentus a fuga est,
quum pervasisset castra rumor, ducibus exercituque cæso,
victorem Capenatem ac Faliscum Etruriæque omnem ju-
ventutem haud procul inde abesse. His tumultuosiora Ro-
mæ, jam castra ad Veios obpugnari, jam partem hostium
tendere ad urbem agmine infesto, crediderant: concursum-
que in muros est, et matronarum, quas ex domo conciverat
publicus pavor, obsecrationes in templis factæ: precibus-
que ab Diis petitum, ut exitium ab urbis tectis templisque
ac mœnibus Romanis^y arcerent, Veiosque eum averterent
terrorem, si sacra renovata rite, si procurata prodigia es-
sent.

XIX. ⁷² Jam ludi Latinæque instauratæ erant: jam ex lacu Albano aqua emissa in agros, Veiosque fata adpetebant. Igitur, fatalis dux ad excidium illius urbis ⁷³ servandæque patriæ, M. Furius Camillus dictator dictus magistrum equitum P. Cornelium Scipionem dixit. Omnia repente mutaverat imperator mutatus. alia spes, alius animus hominum, fortuna quoque alia urbis videri. Omnium primum in eos, qui a Veis in illo pavore fugerant, more militari

^y Romanis manibus Gron. Crev.

⁷² Jam ludi Latinæque] Latinæ feriæ, et ludi qui eas comitari solebant, quique proinde, quum instaurarentur Latinæ, quas supra c. 17. non rite conceptas esse scripsit Livius, et ipsi instaurandi erant. Porro ludos

in Latinis feriis fieri solitos esse auctor est Dion. sub finem l. VI.

⁷³ Servandæque patriæ] Et ad servandam patriam. * Alludit ad ereptam Gallis a Camillo Romam.

U. C. 359. animadvertit, effecitque, ne hostis maxime timendus militi
 A. C. 393. esset. deinde, indicto delectu in diem certam, ipse interim
 Veios ad confirmandos militum animos intercarrit: inde
 Romam ad scribendum novum exercitum redit, nullo de-
 tractante militiam. Peregrina etiam juvenus, Latini Her-
 nique, operam suam pollicentes ad id bellum, venire: qui-
 bus quum gratias in senatu egisset dictator, satis jam omni-
 bus ad id bellum paratis, ⁷¹ ludos magnos ex senatusconsulto
 vovit Veis captis se facturum; ædemque ⁷² Matris matris
 refectam dedicaturum, jam ante ab rege Scr. Tullio dedica-
 tam. Profectus cum exercitu ab urbe expectatione homi-
 num majore, quam spe, in agro primum Nepesino cum Fa-
 liscis et Capenatibus signa confert. Omnia ibi summa ra-
 tione consilioque acta fortuna etiam, ut fit, secuta est. non
 prælio tantum fudit hostes, sed castris quoque exiit, ingen-
 tique præda est potitus; cujus pars maxima ⁷³ ad quæsto-
 rem redacta est: hæud ita multum militi datum. Inde ad
 Veios exercitus ductus, densioraque castella facta; et a
 procuratoribus, quæ multæ temere inter murum ac vallum
 fiebant, edicto, ne quis injussu pugnaret, ad opus milites
 traducti. Operum fuit omnium longe maximum ac laborio-
 sissimum, cuniculus in arcem hostium agi ceptus, quod
 ne intermitteretur opus, neu sub terra continuus labor eos-
 dem conficeret, in partes sex munitorum numerum divisit:
 senæ horæ in orbem operi adtributæ sunt: nocte ac die
 nunquam ante omissum, quam in arcem viam facerent.

Cuniculum
 in arcem
 Veiorum
 agit.

Deliberatio
 de præda
 Veiorum.

XX. Dictator, quum jam in manibus videret victoriam
 esse, urbem opulentissimam capi, tantumque prædæ fore,
 quantum non omnibus in unum conlatis ante bellis fuisset;
 ne quam inde aut militum iram ⁷⁴ ex malignitate prædæ
 partitæ, aut invidiam apud Patres ex prodiga largitione ca-
 peret, literas ad senatum misit: *Deam immortalium benigni-
 tate, suis consiliis, patientia militum, Veios jam fore in potes-
 tate populi Romani, quid de præda faciendum censerent?*
 Duæ senatum distinebant sententiæ: ⁷⁵ senis P. Licinii,
 quem primum dixisse a filio interrogatum ferunt, *edici pa-
 lam placere populo, ut, qui particeps esse prædæ vellet, in castra
 Veios iret*: altera Ap. Claudii, qui largitionem novam, pro-

⁷¹ Ludos Magnos] Vid. not. 32. ad
 c. 27. l. IV.

⁷² Matris matris] Hæc fuit Ino,
 Semelæ soror, Bacchi matertera,
 Athamantis uxor. De ea vid. Ovid.
 IV. Metam. et VI. Fast. et Cic. Tusc.
 l. I. n. 29.

⁷³ Ad quæstorem redacta est] Quæ-
 storem tradita est et in publicum redacta.

⁷⁴ Ex malignitate prædæ partitæ
 Ex maligna, id est, nimium parca
 prædæ partitione: si nimium parca
 militibus in dividenda præda videre-
 tur.

⁷⁵ Senis P. Licinii] Sigonius e
 vet. libris legit, una senis: cuique as-
 sentitur unus e regis codd. non sper-
 uendæ ille quidem fidei, et Victorinus.

digam, inæqualem, inconsultam arguens, si semel nefas du- U. C. 359.
cerent, captam ex hostibus in ærario exhausto bellis pecu- A. C. 394.
niam esse, auctor erat stipendii ex ea pecunia militi nume-
randi, ut eo minus tributum plebes conferret: *Ejus enim doni
societatem sensuras æqualiter omnium domos: non avidas in
direptiones manus otiosorum urbanorum prærepturas fortium
bellatorum præmia esse: quum ita ferme eveniat, 79 ut segnior
sit prædator, ut quisque laboris periculique præcipuam petere
partem solet.* Licinius contra, suspectam et intusam semper
eam pecuniam fore, aiebat; *caussasque criminum ad plebem,
seditionum inde ac legum novarum, præbituram.* Satius igitur
esse, reconciliari eo dono plebis animos: *exhaustis atque exi-
nauitis tributo tot annorum subcurri: et sentire prædæ fruc-
tum ex eo bello, in quo prope consenserint, gratius id fore laci-
usque, quod quisque sui manu ex hoste captum domum retule-
rit, quam si multiplex alterius arbitrio accipiat.* Ipsum dic-
torem 80 fugere invidiam ex eo criminaque, eo delegasse ad
senatum. *Senatum quoque debere rejectum rem ad se permit-
tere plebi, ac pati habere, quod cuique fors belli dederit.* Hæc
tutior visa sententia est, quæ popularem senatum faceret.
Edictum itaque est, ad prædam Veientem, quibus videretur,
in castra ad dictatorem proficiscerentur.

XXI. Ingens profecta multitudo replevit castra. Tum dic- Veiorum
tator, auspiciato egressus, quum edixisset, ut arma milites ca- excidium.
perent, *Tuo ductu, inquit, Pythice Apollo, tuoque numine in-
stinctus pergo ad delendam urbem Veios: tibi que hinc decimam 2
partem prædæ voco. Te simul, Juno Regina, quæ nunc Veios
colis, precor, ut nos victores in nostram, tuamque mox futuram,
urbem sequere: ubi te dignum amplitudine tua templum acci-
piat.* Hæc precatus, superante multitudine, ab omnibus
locis urbem adgreditur, quo minor ab cuniculo ingruentis
periculi sensus esset. Veientes, ignari se jam ab suis vati-
bus, jam ab externis oraculis proditos, jam in partem præ-
dæ suæ vocatos Deos, 81 alios, votis ex urbe sua evocatos,
hostium templa noxasque sedes spectare, seque ultimum il-
lum diem agere; nihil minus timentes, quam subtratis cuni-

² deciman Gron. Crev.

79 *Ut segnior*] Ut, quo quisque ad laborem capessendam periculaque adeunda promptior est, eo segnior plerumque sit ad prædandum.

80 *Fugere invidiam ex eo, criminaque*] Vitare velle ne ex eo sibi invidia criminationesque creetur.

81 *Alas (deos) votis .. evocatis*] Docet Macrobius l. III. Saturn. c. 9. morem Romanorum arcanum et multis ignotum fuisse, ut, quum obside-
rent urbem hostium, canque jam ca-

pi posse confiderent, certo carmine evocarent tutelares deos: quod aut aliter urbem capi posse non crederent, aut, si posset, nefas æstimarent deos habere captivos. Numinibus autem evocatis, urbes exercitusque hostium devovebant. Utramque carmen, sive evocandi diis, sive devovendis urbibus exercitibusque hostium, ibidem recitatur: atque urbs Veii nominatim hoc ritu devota fuisse memoratur.

U. C. 359. culo mœnibus arcem jam plenam hostium esse, in muros
 A. C. 393. pro se quisque armati discurrunt; mirantes quidnam id es-
 set, quod, quum tot per dies nemo se ab stationibus Roma-
 nis movisset, tum, velut repentino icti furare, improvidi
 currerent ad muros. Inscritur huic loco fabula: inmolante
 rege Veientium, vocem aruspiciis dicentis, *qui ejus hostia
 exta* ⁶² *prosecuisset, ei victoriam dari, exauditam in cuniculo,*
 movisse Romanos milites, ut, adaperto cuniculo, exta rape-
 rent, et ad dictatorem ferrent. Sed in rebus tam antiquis, si,
 quæ similia veri sint, pro veris accipiuntur, satis habeam.
 Hæc, ad ostentationem scenæ, gaudentis miraculis, aptiora,
 quam ad fidem, neque adfirmare, neque refellere est operæ
 pretium ^a. Cuniculus, delectis militibus eo tempore plenus,
 in æde Junonis, quæ in Veientana arce erat, armatos re-
 pente edidit. et pars aversos in muris invadunt hostes: pars
 claustra portarum revellant: pars, quum ex tectis saxa teg-
 ulæque a mulieribus ac servitiis jacerentur, inferunt ignes.
 Clamor omnia variis terrentium ac paventium vocibus,
 mixto mulierum ac puerorum ploratu, complet. Momento
 temporis dejectis ex muro undique armatis, patefactisque
 portis, quum alii agmine irruerent, alii desertos scauderent
 muros, urbs hostibus impletur, omnibus locis pugnatur. De-
 inde, multa jam edita cæde, senescit pugna: et dictator
 præcones edicere jubet, ut ab inermi abstinenceatur. is finis
 sanguinis fuit. Dedi inde inermes cœpti: et ad prædam
 miles permissu dictatoris discurret. quæ quum ante oculos
 ejus aliquantum spe atque opinione major, majorisque pretii
 rerum ferretur, dicitur manus ad cælum tollens precatus
 esse: *ut, si cni Deorum hominumque nimia sua fortuna popu-
 lique Romani videretur, ut eam invidiam lenire,* ⁸³ *quam mini-
 mo suo privato incommodo publicoque, populo Romano liceret* ^b.

^a *operæ pretium est* Gron. Crev.
minimo publico populi Romani liceret. Eæd.

^b *lenire suo privato incommodo, quam*

82 *Prosecuisset*] Verbum sacrificio-
 rum proprium: in quibus exta vic-
 timarum dissecta aris imponebantur.
 Nonius, c. 3. *Prosecta, exta que
 aris dantur, ex fibris pecudum dissec-
 ta.*

83 *Quam minimo*] Potest exponi,
 quam minimo fieri posset publico in-
 comodo. Quo quidem sensu melior
 esset scriptura codicis regii omnium
 nostrorum antiquissimi, et Sorbonici,
 quam firman aliquot e Gronovianis:
*ut eam invidiam lenire quam minimo
 suo privato incommodo publicoque po-
 puli Romani liceret:* id est, ut ipse
 populusque Romanus deflungerentur
 quam minimo fieri posset infortuio.

Sed quia et Val. Max. l. I. c. 5. et
 Plut. in Cam. ita hoc votum concepi-
 unt, ut dictator in se solum derivari
 voluerit quicquid mali reipublicæ im-
 penderet, et in consimilibus votis
 idem precantur Cippus apud Ovid.
 XV. Metam. v. 572. Paulus Æmili-
 us apud Livium XLV. 41. et Vellei-
 um l. I. ideo vulgata lectio retinenda
 videtur, et ita interpretanda ut acci-
 piatur *quam pro potius quam:* quem-
 admodum l. III. c. 40. *C. Claudii
 oratio fuit precibus, quam jurgio simi-
 lis.* Optat itaque Camillus ut ea in-
 vidia leniatur privato infortuio
 potius, quam vel minimo civitatis in-
 comodo.

⁸⁴ Convertentem se inter hanc venerationem, traditur memoriae, prolapsus cecidisse: idque omen pertinuisse postea eventu rem conjectantibus visum ad damnationem ipsius Camilli, captæ deinde urbis Romanæ, quod post paucos accedit annos, cladem. Atque ille dies cæde hostium ac direptione urbis opulentissimæ est consumtus.

XXII. Postero die libera corpora dictator ⁸⁵ sub corona vendidit. ea sola pecunia in publicum redigitur, haud sine ira plebis. et quod retulere secum prædæ, nec duci, qui ad senatum, malignitatis auctores quærendo, rem arbitrii sui rejecisset; nec senatui, sed Liciniæ familiæ, ex qua filius ad senatum retulisset, pater tam popularis sententiæ auctor fuisset, acceptum referebant. Quum jam humanæ opes egestæ a Veïis essent, amoliri tum Deum dona ipsosque Deos, sed colentium magis, quam rapientium, modo, cœpere; namque delecti ex omni exercitu juvenes, pure lautis corporibus, candida veste, quibus deportanda Romam Regina Juno adsignata erat, venerabundi templum inire, primo religiose admoventes manus: quod id signum more Etrusco, nisi certæ gentis sacerdos, adtrectare non esset solitus. dein quum quidam, seu spiritu divino tactus, seu juvenali joco, *Visie Roman ire Juno?* dixisset, admisse ceteri Deam conclamaverunt: inde fabulæ adjectum est, vocem quoque dicentis, *Felle*, auditam. motam certe sede sua parvi molimenti adminiculis, ⁸⁶ sequentis modo accepimus levem ac facili translatu fuisse: integramque in Aventinum, æternam sedem suam, quo vota Romani dictatoris vocaverant, perlatam, ubi templum ei postea idem, qui voverat, Camillus dedicavit. Hic Veiorum occasus fuit, urbis opulentissimæ Etrusci nominis, magnitudinem suam vel ultima clade indicantis: quod ⁸⁷ decem ætates hiemesque continuas circumsessa, quum plus aliquanto cladum intulisset, quam accepisset, postremo, jam fato tum denique urgente, operibus tamen, non vi, expugnata est.

XXIII. Romam ut nunciatum est, Veios captos, quamquam et prodigia procurata fuerant, et vatum responsa, et Pythiæ sortes notæ; et, quantum humanis adjuvari consiliis potuerat res, ducem M. Furium, maximum imperato-

^c totis Gron. Crev.

^d juvenili Eæd.

⁸⁴ *Convertentem se*] Solebant Romani post preces convertere se et testatur Plut. in Cam.

⁸⁵ *Sub corona*] Vid. not. 93. ad c. 17. l. II.

⁸⁶ *Sequentis motu*] Tanquam non auferretur, sed sua sponte sequeretur.

⁸⁷ *Decem ætates hiemesque continuas*] Veii decimo quidem anno postquam obsideri cepti erant, ab Romanis capti sunt. At hibernacula tertio demum obsidionis anno ædificari cepta. Itaque octo, non decem ætates hiemesque continuas circumsessi fuerunt.

Dii Veïis
ablati.

U. C. 259. rum omnium, legerant; tamen, quia tot annis varie ibi bel-
 A. C. 294. latum erat, multæque clades acceptæ, velut ex insperato
 immensum gaudium fuit: et, priusquam senatus decerneret,
 plena omnia templa Romanarum matrum, grates Diis agen-
 tium, erant. Senatus in quatrimum, quot dierum nullo an-
 te bello, supplicationes decernit. Adventus quoque dicta-
 toris, omnibus ordinibus obviam effusis, celebrator, quam
 ullius unquam antea fuit: triumphusque omnem consue-
 tum honorandi d'ei illius^e modum aliquantum excessit.
 Maxime spectus ipse est, curru equis albis juncto ur-
 bem invehens: ⁸⁸ parumque id non civile modo, sed huma-
 num etiam, visum. Jovis Solisque equis æquiparari dicta-
 torem, in religionem etiam trahebant: triumphusque ob
 eam unam maxime rem clarior, quam gratior, fuit. Tum
 Junoni Reginae templum in Aventino locavit, ⁸⁹ dedicavit-
 que Matutæ Matri^f. atque, his divinis humanisque rebus
 gestis, dictatura se abdicavit. Agi deinde de Apollinis do-
 no cœptam, cui se decumam^g vovisse prædæ partem quam
 diceret Camillus, pontifices solvendum religione populum
 censent; haud facile inibat ratio jubendi referre præ-
 dam populum, ut ex ea pars debita in sacrum secerneretur.
 tandem eo, quod levissimum videbatur, decursum est, ut,
 qui se domumque religione exsolvere vellet, quam sibimet
 ipse prædam aestimasset suam, decumæ pretium partis in
 publicum deferret: ut ex eo donum aureum, dignum am-
 plitudine templi ac numine Dei, ex dignitate populi Roma-
 ni fieret. Ea quoque conlatio plebis animos a Camillo alien-
 navit. Inter hæc pacificatum legati a Volscis et Æquis ven-
 erunt: inpetrataque pax, magis ut fessa tam diutino bello
 adquiesceret civitas, quam quod digni peterent.

Dictator
triumphat.

Decima
prædæ par-
s
Apollini
data.

U. C. 360. XXIV. Veis captis, sex tribunos militum consulari po-
 A. C. 392. testate insequens annus habuit, duos P. Cornelios, Cossam
 P. Cornelio et Scipionem, M. Valerium Maximum iterum, K. Fabium
 Cossam, &c. Ambustum tertium, L. Furium Medullinum quintum, Q.
 Tr. Md. Servilium tertium. Cornelius Faliscum bellum, Valerio ac
 Varia bella. Servilio Capenas sorte evenit. ab iis non urbes vi aut operi-
 bus tentatæ, sed ager est depopulatus, prædæque rerum
 agrestium actæ. nulla felix arbor, nihil frugiferum in agro
 relictum. Ea clades Capenatem populum subegit. pax pe-

^e illius diei Gron. Crev.

^f matris Crev.

^g decimam sic semper

Gron. Crev.

⁸⁸ Parum . . . non civile modo, sed humanum etiam] Partem conviciens non solum civis modestiæ, sed etiam hominis conditioni.

⁸⁹ Dedicavitque Matutæ matris] Supple, templum, sive ædem. Dicebant locare templum alicui deo; de-

dicare templum alicujus Dei. + Ultima quidem vox, nempe ædem, exstat in una ex MSS. Hearnii. Ceterum hic vulgo legitur Matuta matris: sed Andreas, et duo ex Hearnii codd. itemque e nostris tres habent matris. Et sic solet loqui Livius.

tentibus data. In Faliscis bellum restabat. Romæ interim U. C. 360
 multiplex seditio erat: cujus leniendæ causa coloniam in A. C. 392.
 Volscos, quo tria millia civium Romanorum scriberentur, Seditio de-
 deducendam censuerant: triumvirique ad id creati tercia ju- mi.
 gera et ⁹⁰ septunces viritum dividerant. Ea largitio sperni
 cœpta; quia spei majoris avertendæ solatium objectum
 censebant. Cur enim relegari plebem in Volcos, quum
 pulcherrima urbs Veii agerque Veientanus in conspectu sit, Veios trans-
 migrare
 plebs Ro-
 mana cupit.
 uberior ampliorque Romano agro? Urbem quoque urbi Ro-
 mæ, vel situ, vel magnificentia publicorum privatorumque
 tectorum ac locorum, præponebant. quin ⁹¹ illa quoque actio
 movebatur, quæ post captam atque Romam a Gallis cele-
 bratior fuit, transmigrandi Veios. Ceterum, partim plebi,
 partim senatui destinabant habitandos Veios; ⁹² duasque
 urbes communis reipublicæ incolæ a populo Romano posse.
⁹⁵ Adversus quæ quum optimates ita tenderent, ut *morituros* Obstent
 optimates.
se citius dicerent in conspectu populi Romani, quam quidquam
earum rerum rogaretur. quippe nunc in una urbe tantum dis-
sensionum esse, quid in duabus fore? Victamne ut quisquam
victricis patriæ præferret? sinereque, majorem fortunam cap-
itis esse Veii, quam incolantibus fuerit? Postremo, se relinqui
a civibus in patria posse: ⁹⁴ ut relinquunt patriam atque cives,
nullam vim unquam subacturam; et T. Sicinium (is enim ex
tribunis plebis rogationis ejus lator erat) conditorem Veios
sequantur, relicto Deo Romulo, Dei filio, parente et auctore
urbis Romæ.

XXV. Hæc quum fœdis certaminibus agerentur, (nam partem tribunorum plebis Patres in suam sententiam traxerant) nulla res alia manibus temperare plebem cœgebat, quam quod, ubi rixæ committendæ causa clamor ortus esset, principes senatus, primi turbæ obferentes se, peti, feriri, atque occidi jubebant. ab horum ætatibus dignitatibusque et honoribus violandis dum abstinencebatur, et ad reliquos similes conatus verecundia iræ obstabat; Camillus idemti-

⁹⁰ *Septunces]* Septem uncias, id est, septem duodecimas jugeri partes.

⁹¹ *Illâ quoque actio movebatur]* Ad populum quoque agi incipiebat de illa re, quæ post captam præcipue a Gallis Romam majore animorum motu et frequentioribus vulgo studiis agitata est, nempe de migrando Veios.

⁹² *Duasque urbes communis reipublicæ]* Olim editi *communis*. Merito mutavit Gronovius; eamque emendationem firmant quatuor Hearnii codices.

⁹³ *Adversus que quum optimates]* Pendet oratio usque ad hæc verba.

nulla res alia plebem manibus temperare cœgebat. Ideo sequentem orationunculam parentesi includimus. Quam autem nimium distaret posterius hujus periodi membrum a priore, ob eam rem, absoluta orationicula optimatum, Livius revocat prioris membri memoriam his verbis, hæc *quum fœdis certaminibus agerentur.*

⁹⁴ *Ut relinquunt patriam atque cives]* Non Patribus relinquendi erant cives, qui ardebant abire, ut observat Tan. Faber. Utrum hic peccaverit aliquid librorum manus, an Livius ipse styli calore abreptus, alii judicandum permittimus.

U. C. 360. dem omnibus locis concionabatur: *Haud mirum id quidem esse, furere civitatem, quæ, ⁹⁵ damnata voti, omnium rerum portio- rem ^b curam, quam religione se exsolvendi, habeat. Nihil de conlatione dicere, ⁹⁶ stipis verius, quam decumæ; quando ea se quisque privatim obligaverit, liberatus sit populus. Eum- vero, illud se tacere, suam conscientiam non pati: quod ex ea tantum præda, quæ rerum moventium sit, decuma designetur: ⁹⁷ urbis atque agri capti, quæ et ipsa voto continentur ⁱ, mentionem nullam fieri. Quum ea disceptatio, anceps senatui visa, delegata ad pontifices esset; adhibito Camillo, visum collegio, ⁹⁸ quod ejus ante conceptum votum Veientium fuisset, et post votum in potestatem populi Romani venisset, ejus partem decumam Apollini sacram esse. Ita in æstimationem urbs agerque venit: pecunia ex ærario pronta, et tribunis militum consularibus, ut aurum ex ea cõcinerent, negotium datum. cujus quum copia non esset, matronæ, cœtibus ad eam rem consultandam habitis, et communi decreto pollicitæ tribunis militum aurum et omnia ornamenta sua, in ærarium detulerunt. Grata ea res, ut quæ maxime senatui unquam, fuit: honoremque ob eam magnificentiam ferunt matronis habitum, ut ⁹⁹ pilento ad sacra ludosque, carpentis festo profestoque uterentur. Pondere ab singulis auri accepto æstimateoque, ut pecuniæ solverentur, crateram auream fieri placuit, quæ donum Apollini Delphos portaretur. Simul ab religione animos remis-erunt, integrant seditionem tribuni plebis: incitatur multitudo in omnes principes, ante alios in Camillum. Eam prædam Veientiam publicando sacrandoque ad nihilum rede- gisse. ¹ absentes ferociter increpant: præsentium, quum se ultro iratis offerrent, verecundiam habent. Simul extrahi rem ex ^k eo anno viderunt, tribunos plebis latores legis in annum eodem reficiunt. et Patres hoc idem ² de intercessoribus legis adnisi, ita tribuni plebis magna ex parte iidem refecti.*

^b priorum Gron. Crev.

ⁱ continentur Crev.

^k ex del. Gron. Crev.

⁹⁵ *Damnata voti*] Adstricta et obligata ad persolvendum votum, cujus eam dii compotem fecerant.

⁹⁶ *Stipis verius, quam decumæ*] Hæc est mens Camilli, ut dicat tam anguste et tendit in decimam contulisse privatos, ut stipem eam, quam decimam appellari verius sit. Stipem conferunt qui nihil debentes, quantum volunt, exile plerumque ac minutum, ultro conferunt.

⁹⁷ *Urbis atque agri capti, quæ et ipsa voto continentur*] Vulgo *contineatur*: mendo mamillito. *Quæ . . . ipsa* intelliguntur de urbe atque agro, ac. proinde accipi debent in numero

multitudinis, genere neutro. *Contineantur* exstat in Vict. cod. et editione Campani.

⁹⁸ *Quod ejus*] Quod ex tota illa præda.

⁹⁹ *Pilento . . . carpentis*] Ex hoc loco apparet pilenta fuisse carpentis elegantiora ac molliora. Virgil. Æn. l. VIII. v. 666. *Pilentis matris in molibus*, id est, pensilibus, ut interpretatur Servius. Pilentum quatuor rotis instructum erat, teste Sid. l. XX. c. 12.

¹ *Absentes*] Principes absentes ferociter increpat multitudo.

² *De intercessoribus legis*] Intellige

Donum Apollini decretum.

Ad id matrone aurum suum conferunt.

Seditio red-integrata.

U. C. 361. A. C. 391.

XXVI. Comitibus tribunorum militum Patres summa ope U. C. 361. evicerunt, ut M. Furius Camillus crearetur. propter bella A. C. 391. simulabant parari ducem, sed largitioni tribunicie adversa- M. Furio Camillo V. Æc. Tr. Mil. rius quærebatur. Cum Camillo creati tribuni militum consulari potestate, L. Furius Medullianus sextum, C. Æmilium, L. Valerius Publicola, Sp. Postumius, P. Cornelius iterum. Principio anni tribuni plebis nihil moverunt, donec M. Furius Camillus in Faliscos, cui id bellum mandatum erat, proficisceretur. differendo deinde clanguit res: et Camillo, quem adversarium maxime metuebant¹, gloria in Faliscis Bellum Faliscum crevit. Nam, quum primo mœnibus se hostes tenerent, tutissimum id rati, populatione agrorum atque incendiis villarum coëgit eos egredi urbe; sed timor longius progredi prohibuit. Mille fere passuum ab oppido castra locant; nulla re alia fidentes ea satis tuta esse, quam difficultate aditus, asperis confragosisque circa, et partim artis, partim arduis viis. Ceterum Camillus, captivum indicem ex agris secutus ducem, castris multa nocte motis, prima luce aliquanto superioribus locis se ostendit. Trifariam Romani muniebant. alius exercitus prælio intentus stabat. Ibi impedire opus conatos hostes fundit fugatque; tantumque inde pavoris Faliscis injectum est, ut, effusa fuga² castra sua, quæ propiora erant, prælati, urbem peterent. Multi cæsi vulneratique, priusquam paventes portis inciderent. castra capta; præda ad quæstores redacta cum magna militum ira: sed, severitate imperii victi, eandem virtutem et ode- rant, et mirabantur. Obsidio inde urbis, et munitiones, et interdum per occasionem inpetus oppidanorum in Romanas stationes, præliaque parva fieri; et teri tempus, neutro inclinata spe; quum frumentum copięque aliæ ex ante con- vecto largius obsessis, quam obsidentibus, subpeterent. Vi- debaturque æque diuturnus futurus labor, ac Veis fuisset; ⁴ ni fortuna imperatori Romano simul et cognita rebus bel- licis virtutis specimen et^m maturam victoriam dedisset.

XXVII. ⁵ Mos erat Faliscis, eodem magistro liberorum

¹ metuerant Gron. Crev.

^m et del. Crev.

tribunos plebei, amicos Patrum, et intercedentes rogationi collegarum suorum.

³ * *Castra sua . . . prælati* Præter castra sua ablata.

⁴ *Ni fortuna*] Sensus esse debet: Nisi imperatori Romano simul fortuna, simul specimen virtutis, quæ cognita jam pridem erat rebus bellicis, sed tum fidei experimento claruit, maturam victoriam dedisset. Delevimus particulam *et* ante *maturam victoriam*, quia illa a vet. editis et

compluribus scriptis abest, et præterea sensum corrumpit. Mjora movetur Gronovius, emendatque: *ni fortuna imperatoris Romani simul, et cognita re non bellica virtutis specimen, ei maturam victoriam dedisset.* Sane est aliquid quod desideres in vulgata lectione. Sed nihil audeamus sine libris.

⁵ * *Mos erat Faliscis*] Hoc ideo observat Livius, quia apud Romanos regulariter se habebat. Diversa erant præceptorum pedagogorumque munia

U. C. 361.
A. C. 391.
Magistri
Faliscæ ju-
ventutis
scelus et
pœna.

et comite uti: simulque plures pueri, quod hodie quoque in Græcia manet, unius curæ demandabantur. principum liberos, sicut fere fit, qui scientia videbatur præcellere, erudiebat. Is quum in pace instituisset pueros ante urbem lusus exercendique causa producere; nihil eo more per belli tempus intermisso, ⁶ tum, modo brevioribus, modo longioribus spatiis, trahendo eos a porta, lusu sermonibusque variatis, longius solito, ubi res dedit, progressus, inter stationes eos hostium castraque inde Romana in prætorium ad Camillum perduxit. ibi scelesto facinori scelestiorem sermonem addidit: *Falerios se in manus Romanis tradidisse; quando eos pueros, quorum parentes capita ibi rerum sint, in potestatem deliderit. Quæ ubi Camillus audivit, Non ad similem, inquit, tui nec populum, nec imperatorem, scelestus ipse cum scelesto munere venisti. Nobis cum Faliscis, quæ pacto fit humano, societas non est, quam ingeneravit natura, utrisque est, eritque. Sunt et belli, sicut pacis, jura: justeque ⁷ ea, non minus quam fortiter, didicimus gerere. Arma habemus, non adversus eam ætatem, cui etiam captis urbibus parcitur: sed ⁸ adversus armatos, et ipsos, qui, nec læsi, nec lacessiti a nobis, castra Romana ad Veios obpugnarunt. Eos tu, quantum in te fuit, novo scelere viciisti: ego Romanis artibus, virtute, opere, armis, sicut Veios, vincam.* Denudatum deinde eum, manibus post tergum inligatis, reducendum Falerios pueris tradidit: virgasque eis, quibus proditorem agerent in urbem verberantes, dedit. Ad quod spectaculum concursu populi primum facto, deinde a magistratibus de re nova vocato senatu, tanta mutatio animis est injecta, ut, qui modo, effertæ odio iraque, Veientium exitum pene, quam Capenatum pacem, mallent, apud eos pacem universa posceret civitas. Fides Romana, justitia imperatoris, in foro et curia celebrantur: consensuque omnium legati ad Camillum in castra, atque inde permissu Camilli Romam ad senatum, qui dederent Falerios, proficiscuntur. Introducti ad senatum ita locuti traduntur: *Patres conscripti, ⁹ victoria, cui nec Deus, nec homo quisquam invadeat, victi a vobis et imperatore vestro, dedimus nos vobis; rati, quo nihil victori pulchrius est, melius nos sub imperio vestro, quam legibus nostris, victuros. Eventu hujus belli duo salutaria exempla prodita humano generi sunt.*

Falisci de-
cunt se
Romanis.

Præceptores publice docebant: puerorum comitandorum privatique instituendorum cura ad pedagogos pertinebat. Nec simul plures pueri unius magistri curæ educendi demandabantur: sed suis cuiusque familie pueris pedagogus præerat.

⁶ *Tum mod.]* Sic dedit Gronovius, cui ad stipulantur duo ex M^{ss}. Hearni. Antea *dam modo*.

⁷ *Ea] Bella.* Observa exemplum orationis grammaticas leges sperucntis.

⁸ *Adversus armatos et ipsos] Adversus eos qui, ut nos sumus armati, ita et ipsi quoque arma gerant.*

⁹ *Victoria, cui nec deus, nec homo quisquam invadeat] Quia unum illa victoria fortunæ non est, sed virtutis ac fidei.*

Vos fidem in bello, quam præsentem victoriam, maluistis: nos, fide provocati, victoriam ultro detulimus. Sub ditione vestra sumus. Mittite, qui arma, qui obsides, qui urbem patentibus portis accipiant. Nec vos fidei nostræ, nec nos imperii vestri parvitebit. Camillo et ab hostibus et a civibus gratiæ actæ. Faliscis in stipendium militum ejus anni, ut populus Romanus tributo vacaret, pecunia imperata. Pace data, exercitus Romam reductus.

XXVIII. Camillus meliore multo laude, quam quum triumphantem albi per urbem vexerant equi, ¹⁰ insignis justitia fideque, hostibus victis, quum in urbem redisset, ¹¹ tacite ejus verecundiam non tulit senatus, quin sine mora voti liberaretur: crateramque auream donum Apollini Delphos legati qui ferrent, L. Valerius, L. Sergius, A. Manlius, missi ^{Missi Delphos legati cum dono.} ¹² longa una nave, haud procul freto Siculo a piratis Liparensium excepti, devehuntur Liparas. Mos erat civitatis, velut publico latrocinio partam prædam dividere. forte eo anno in summo magistratu erat Timasitheus quidam, Romanis vir similior, quam suis. qui, legatorum nomen, donumque, et Deum, cui mitteretur, et doni caussam veritus ipse, multitudinem quoque, quæ semper ferme regenti est similis, religionis justæ inplevit: adductosque in publicum hospitium legatos, cum præsidio etiam naviam Delphos prosecutus, Romam inde sospites restituit. Hospitium cum eo senatusconsulto est factum, donaque ¹³ publice data. Eodem anno in Æquis varie bellatum: adeo ut in incerto fuerit et apud ipsos exercitus et Romæ, vicissent, victine essent. Imperatores Romani fuere ex tribunis militum C. Æmilius, Sp. Postumius. Primo rem communiter gesserunt: fuis inde acie hostibus, Æmilium præsidio Verruginem obtinere placuit, Postmium fines vastare. Ibi eum, incomposito agmine neglegentius ab re bene gesta euntem, adorti Æqui, terrore injecto, in proximos compulere tumulos: pavorque inde Verruginem etiam ad præsidium alterum est perlatus. Postumius, suis in tutum receptis, quum concione advocata terrorem increparet ac fugam; fusos esse ab ignavissimo et fugacissimo hoste; conclamat universus exercitus, merito se ea audire, et fateri admissum flagitium:

¹⁰ *Insignis justitia fideque hostibus victis]* Insignis victoria ex hostibus per justitiam et fidem reportata.

¹¹ *Tacite ejus verecundiam]* Gronovius legit *taciti*, id est tacentis, non querentis. Etiam tacens, solo adspecu, admonebat voti non exsoluti: quam verecundiam non tulit senatus, statimque dedit operam ut respublica voti liberaretur.

VOL. I.

¹² *Longa . . . nave]* Longis navibus, quas et Græci vocant *μακράς*, opponuntur onerariæ, quæ Græce sæpe *εργονύλαι*, i. e. rotundæ dicuntur. Illis ad bella, his ad negotiationem et exportationem mercium, commentum &c. utebantur. Illæ remis, hæ velis agebantur.

¹³ *Publicæ]* Publico jussu: jussu senatus populi que Romani.

U. C. 361. sed eosdem coniecturos esse, neque diuturnum id gaudium
 A. C. 391. hostibus fore. Poscentes, ut confestim inde ad castra hos-
 tium duceret, (in conspectu erant posita in plano) nihil pœ-
 nœ recusabant, ni ea ante noctem expugnassent. Conlau-
 dados corpora curare, paratosque esse quarta vigilia jubet.
 et hostes, ¹⁴ nocturnam fugam ex tumulo Romanorum ut ab
 ea via, quæ ferebat Verruginem, excluderet, fuere obvii:
 præliumque ante lucem (sed luna pernox erat) commissum
 est: et ¹⁵ haud incertius diurno prælio fuit. Sed clamor
 Verruginem perlatus, quum castra Romana crederent ob-
 pugnari, tantum injecit pavoris, ut, nequidquam retinente
 atque obsecrante Æmilio, Tusculum palati fugerent. Inde
 fama Romam perlata est, Postumium exercitumque occi-
 sum. Qui, ¹⁶ ubi prima lux metum insidiarum effuse se-
 quentibus sustulit, quum perequittasset aciem, promissa re-
 petens, tantum injecit ardoris, ut non ultra sustinuerint in-
 petum Æqui. cædes inde fugientium, qualis ubi ira magis,
 quam virtute, res geritur, ad perniciem hostium facta est;
 tristemque ab Tusculo nunciium, nequidquam exterrita ci-
 vitate, literæ a Postumio ¹⁷ laureatæ sequuntur: victoriam
 populi Romani esse; Æquorum exercitum deletum.

XXIX. Tribunorum plebis actiones quia nondum inve-
 nerant finem, et plebs continuare latoribus legis tribuna-
 tum, et Patres reficere intercessores legis admissi sunt. sed
 U. C. 362. plus suis comitiis plebs valuit. quem dolorem uli Patres
 A. C. 390. sunt, senatusconsulto facto, ut consules, invisus plebi ma-
 gistratus, crearentur. Annum post quintum decimum crea-
 ti consules L. Lucretius Flavius, Ser. Sulpicius Camerinus.
 L. Lucretio, Principio hujus anni, ferociter, quia nemo ex collegio in-
 tercessurus erat, coortis ad perferendam legem tribunis ple-
 bis, nec sequius ob id ipsum consulibus resistantibus, omni-
 que civitate in unam eam curam conversa, Vitelliam
 coloniam Romanam in suo agro Æqui expugnavit. colono-
 rum pars maxima incolumis, quia nocte proditione oppi-
 dum captum liberam per aversa urbis fugam dederat, Ro-
 mam perfergere. L. Lucretio consuli ea provincia evenit.

¹⁴ *Nocturnam fugam*] Ut Roma-
 nos, si per noctem fugere ex tumulo
 vellent, excluderet ab ea via quæ
 ducebat ad oppidum Verruginem.

¹⁵ *Haud incertius*] Non fuit qui-
 dem incertum et anceps magis, quam
 prælium diurnum fuerat; sed ingen-
 tis pavoris, atque adeo fugæ, alteri
 exercitui, qui Verruginem præsidio
 obtinebat, causa et origo fuit. Cete-
 rum quatuor e nostris eodd. et vet.
 editi habent *prælium*, quomodo dedi-
 mus: Gronovius *prælio*. Libenter hanc
 vocem omnino recide remouet.

¹⁶ *Ubi prima lux*] Ubi prima lux
 fecit, ut nullæ jam insidiæ metuende
 Romanis essent, si effuse sequerentur.
Sequentibus non potest hic ex-
 poni *is qui sequebantur*. Nondum
 enim Romani sequebantur eos hostes,
 quos nondum terga vertisse ex tota
 hac narratione patet.

¹⁷ *Laureatæ*] Lauro involuta:
 quod solitum Romanis ducibus de re
 a se bene gesta ad senatum scribentibus.
 Victores quoque lauro coronati
 laureatos fascies victoriam adeptis im-
 peratoribus præferbant.

is, cum exercitu profectus, acie hostes vicit; victorque Romanam ad majus aliquanto certamen redit¹⁸. Dies dicta erat tribunis plebis biennii superioris A. Virginio et Q. Pomponio: quos defendi Patrum consensu ad fidem senatus pertinebat. neque enim eos aut vitæ ullo crimine alio aut gesti magistratus quisquam arguebat, præterquam quod, gratificantes Patribus, rogationi tribuniciæ intercessissent. Vicit tamen gratiam senatus plebis ira; et pessimo exemplo innoxii¹⁸ denis millibus gravis æris condemnati sunt. id ægre passi Patres. Camillus palam¹⁹ sceleris plebem arguere: *quæ, jam in suos versa, non intelligeret, se pravo judicio de tribunis intercessionem sustulisse; intercessione sublata, tribuniciam potestatem exertisse. Nam, quod illi sperarent, effrenatam licentiam ejus magistratus Patres laturos, falli eos. Si tribunicia vis tribunicio auxilio repelli nequeat, aliud telum Patres inventuros esse.* Consulesque increpabat, quod²⁰ fide publica decipi tribunos eos taciti tulissent, qui senatus auctoritatem secuti essent. Hæc propalam concionabundus in dies magis augebat iras hominum.

XXX. Senatum vero incitare adversus legem haud desistebat: *ne aliter descenderent in forum, quam dies ferenda legis venisset, quam ut qui meminissent, sibi pro aris focusque et Deum templis ac solo, in quo nati essent, dimicandum fore. Nam quod ad se privatim adtineat, si suæ gloriæ sibi inter dimicationem patriæ meminisse sit fas, sibi amplum quoque esse, urbem ab se captam frequentari, quotidie se frui monumento gloriæ suæ, et ante oculos habere urbem latam in triumpho suo, insistere omnes vestigiis laudum suarum. sed nefas ducere, desertam ac relictam ab Diis immortalibus incolam urbem; et in captivo solo²¹ habitare populum Romanum, et victricem patriam victam mutari.* His adhortationibus principis concitati Patres, senes juvenesque, quum ferretur lex, agmine facto in forum venerunt: dissipatique per tribus, suos quisque tribules prensantes, orare cum lacrimis cœpere, *Ne eam patriam, pro qua fortissime felicissimeque ipsi ac patres eorum dimicassent, desererent, Capitolium, ædem Vestæ, cetera circa templa Deorum ostentantes. Ne exulem, eatorrem populum Romanum ab solo patrio ac Diis penatibus in hostium ur-*

J. C. 362.
A. C. 390.
Duo Tr. Pl.
accusati,
et damnati.

Camillus
invehitur
in plebem
Rom.

Senatum in-
citat adver-
sus legem
de migrando
Veios.

¹⁸ rediit Gron. Crev.

18 *Denis millibus gravis æris*] Id est, argenti marci Paris. 15. cum uncis 5.

19 * *Sceleris*] Scelus propria significatione est id quod adversatur pietati. Porro contra pietatem est *in suos verbi*, suos violare.

20 * *Fide publica decipi*] In fraudem impelli fiducia promissi ab senatu

auxilii, quod illis præstitum non fuerit.

21 *Habitare*] Andreas edidit *hospitari*: quod verissimum putamus. Hoc enim verbum proprie dicitur de incolentibus solum alienum. Plinius l. XVII. c. 20. de castanea: *translata nescit hospitari, parvæque novitatem.*

U. C. 362. *bem agerent; eoque rem adducerent, ut melius fuerit, non capi*
 A. C. 390. *I ei os, ne Roma desereretur.* Quia non vi agebant, sed precibus, et inter preces multa Deorum mentio erat, religiosum parti maximæ fuit. et legem²² una plures tribus antiquarunt, quam jusserunt. Adeoque ea victoria læta Patribus fuit, ut postero die, referentibus consulibus, senatusconsultum fieret, ut agri Veientani septena jugera plebi dividerentur; nec patribus familiæ tantum, sed ut omnium in domo liberorum capitum ratio haberetur; vellentque in eam spem liberos tollere.

U. C. 363. **XX XI.** Eo munere delecta plebe, nihil certatum est, quo minus consularia comitia haberentur. creati consules L. Valerius Potitus, M. Manlius,²³ cui Capitolino postea etiam fuit cognomen. Hi consules magnos ludos fecere, quos M. Furius dictator voverat Veienti bello. Eodem anno ædes Junonis Reginae, ab eodem dictatore eodemque bello vota, dedicatur: celebratamque dedicationem ingenti matronarum studio tradunt. Bellum haud memorabile in Algido cum Æquis gestum est, fuis hostibus prius pene, quam manus consererent. Valerio, quod perseverantior cadendis in fuga fuit, triumphus; Manlio, ut ovans ingrederetur urbem, decretum est. Eodem anno novum bellum cum Volsiniensibus exortum: quo propter famem pestilentiamque in agro Romano, ex siccitate caloribusque nimis ortam, exercitus duci nequivit. ob quæ Volsinienses, Salpinatibus adjunctis superbia elati, ultro agros Romanos incurravere. Bellum inde duobus populis indictum.²⁴ C. Julius censor decessit: in ejus locum M. Cornelius subfectus. quæ res postea religioni fuit; quia eo lustro Roma est capta. Nec deinde un-

Volsiniense bellum.

M. Cornelius censor subfectus.

◦ *etiam* del. Crev.

²² *Una plures*] Sic dedit Sigonius, cui assentiuntur duo e codd. Hearnii. Olim legebatur *unam*. * Sensus est: eæ tribus quæ antiquabant, vicere unius tribus numero. Porro *antiquare* verbum solenne est, quo populus significabat se non accipere legem. *Antiquo*, id est, antiqua probo, nihil novi statui volo.

²³ *Cui Capitolino postea fuit cognomen*] Gronovius ex tribus MSS. legi jusserrat *postea etiam fuit*. Nempe, inquit, alterius Capitolini Quintii dudum mentio facta fuerat. Sed hoc nimis e longinquo petitum est. Itaque hoc additamentum, quod scripti omnes nostri et vet. editi omittunt, erasimus. De cognomine Capitolini ea videtur mens fuisse Livii, ut id M. Manlio datum esse ob Capitolium servatum intelligat: quod quidem

elarius exprimit infra VI. 17. *quem prope caelestem, cognomine certe Capitolino Jovi parem fecerint.* Tamen constat cognomen hoc non novum incepisse ab hoc M. Manlio. Etenim I. IV. supra c. 42. creatur tribunus militum *L. Manlius Capitolinus*. Itaque Manlii primo Capitolini cognominati sunt, ut observat Sigonius in lib. de Nominibus Romanis, quod in Capitolio habitarent. Sed nimirum M. Manlius cognomen hoc, hæreditarium sibi relictum, proprio et peculiari jure sibi asseruit insigni illo facto erepti e Gallorum manibus Capitolii: quemadmodum fere Scipio Æmilianus cognomen Africanus.

²⁴ *C. Julius censor*] Hujus collegam fuisse L. Papirium Cursorem discimus ex c. 54. I. IX. infra.

quam in demortui locum censor subficitur. consulibusque morbo implicitis placuit, per interregnum renovari auspicia. Itaque, quum ex senatusconsulto consules magistratu se abdicassent, interrex creatur M. Furius Camillus; qui P. Cornelium Scipionem, is deinde L. Valerium Potitum interregem prodidit. ab eo creati sex tribuni militum consulari potestate; ut, etiamsi cui eorum incommoda valetudo fuisset, copia magistratum reipublicæ esset.

XXXII. Kalendis Quinctilibus magistratum occepere L. Lucretius, Ser. Sulpicius, M. Æmilius, L. Furius Medullinus septimum, Agrippa Furius, C. Æmilius iterum. Ex his L. Lucretio et C. Æmilio Volsiniensis^p provincia evenit: Salpinates Agrippæ Furio et Ser. Sulpicio. Prius cum Volsiniensibus pugnatum est: bellum numero hostium ingens, certamine haud sane asperum fuit. Fusa concursu primo acies in fugam: millia octo armatorum ab equitibus interclusa, positis armis, in deditionem venerunt. Ejus belli fama effecit, ne se pugnae committerent Salpinates. mœnibus armati se tutabantur. Romani prædas passim et ex Salpinati agro, et ex Volsiniensi, nullo eam vim arcente, egerunt: donec Volsiniensibus fessis bello ea conditione, ut res populo Romano redderent, stipendiumque ejus anni exercitui præstarent, in viginti annos induciæ datæ. Eodem anno M. Cædicius de plebe nunciavit tribunis, se in nova via, ubi nunc sacellum est, supra ædem Vestæ, vocem noctis silentio audisse clariorem humana, quæ magistratibus dici juberet, Gallos adventare. Id, ut sit, propter auctoris humilitatem spectum, et quod longinqua, eoque ignotior, gens erat. Neque Deorum modo monita,²⁵ ingruente fato, spreta; sed humanam quoque opem, quæ una erat, M. Furium ab urbe amovere. qui, die dicta ab L. Appuleio tribuno plebis²⁶ propter prædam Veientanam, filio quoque adolescente per idem tempus orbatus, quum, aditis domum²⁷ tribulibus clientibusque^q, (magna pars plebis erat) perunctatus animos eorum, responsum tulisset, se conlaturos,

U. C. 364.

A. C. 322.

L. Lucretio,

&c. Tr.

Mil.

Volsinienses victi.

Vox divinitus missa

de Gallorum adven-

tu.

Camillus

accusatus

in exsilium abiit.

^p Volsinienses Gron. Crev.

^q et clientibus quæ magna Eræd.

²⁵ ⁴ *Ingruente fato*] Fato pestem moliente Romanis, et eos, quo facilius perirent, excæcante.

²⁶ *Propter prædam Veientanam*] Ex ea Camillum tribunus arguebat quædam intervertisse: adeoque valvas quasdam æreas ex hostibus captas domi ejus visas esse jaectabatur. Plut. in Cam.

²⁷ *Tribulibus et clientibus, quæ magna pars*] Quatuor regii codd. et Sorbovicus, Andreas, et alii vet. edi-

ti, *Tribulibus clientibusque magna pars plebis erat*. Sane sæpe Livius supprimit relativum, ut supra I. 1. observavimus in plerisque scriptis legi: *Brevi stirps quoque virilis ex novo matrimonio fuit: Ascanium parentes dicere nomen*: omisso *quæ* cui, quod vulgo editi addunt. Et infra hoc libro c. 35. *Ubi nunc Brixia ac Ferona urbes sunt, (locos tenere Libui) considunt.*

U. C. 364. *quanti damnatus esset,* ²⁸ *absolvere eum non posse, in exilium*
 A. C. 388. *abii: precatus ab Diis immortalibus, si innoxio sibi ea inju-*
ria fieret, primo quoque tempore desiderium sui civitati ingrata
facerent. absens ²⁹ quindecim millibus gravis æris damnatur.

Legati Clu-
sini auxili-
um petunt
contra Gal-
los.

XXXIII. Expulso cive, quo manente, si quidquam hu-
manorum certi est, capi Roma non potuerat; adventante
fatali urbi clade, legati ab Clusiniis veniunt, auxilium ad-
versus Gallos petentes. Eam gentem traditur fama, dulce-
dine frugum maximeque vini, nova tum voluptate, captam,
Alpes transisse, agrosque ab Etruscis ante cultos possedis-
se: et invexisse in Galliam vinum inlicendiæ gentis causa
Aruntem Clusinum, ira corruptæ uxoris ab Lucumone, cui
tutor is fuerat ipse, præpotente juvene, et a quo expeti pœ-
næ, nisi externa vis quæsitæ esset, nequirent. hunc transe-
untibus Alpes ducem, auctoremque Clusium obpugnandi
fuisse. Equidem haud abnuerim, Clusium Gallos ab Arun-
te, seu quo alio Clusino, adductos: sed eos, qui obpugna-
verint Clusium, non fuisse, qui primi Alpes transierint, sa-
tis constat. ducentis quippe annis ante, quam Clusium ob-
pugnarent, urbemque Romam caperent, in Italiam Galli
transcenderunt: nec cum his primum Etruscorum, sed mul-
to ante cum iis, qui inter Apenninum Alpesque incolebant,
sæpe exercitus Gallici pugnare. Tuscorum ante Romanum
imperium late terra marique opes patuere. mari supero
inferoque, quibus Italia insulæ modo cingitur, quantum
potuerint, nomina sunt argumentum; quod alterum Tuscum
communi vocabulo gentis, alterum Hadriaticum mare, ab
Hadria Tuscorum colonia, vocavere Italicæ gentes. Græci
eadem Tyrrhenum atque Hadriaticum vocant. ³⁰ *Ii in*
utrumque mare vergentes incoluere urbibus duodenis ter-
ras: prius cis Apenninum ad inferum mare, postea trans
Apenninum, totidem, quot capita originis erant, coloniis
missis: quæ trans Padum omnia loca, excepto Venetorum
angulo, qui sinum circumcolunt maris, usque ad Alpes te-
nuere. Alpinis quoque ea gentibus haud dubie origo est,
maxime Rætis: quos loca ipsa efflarunt, ne quid ex anti-
quo, præter sonum linguæ, nec cum incurruptum, retine-
rent.

Tuscorum
antiquæ
opes.

22. * *Absolvere eum*] Efficere ut ab-
solveretur. Probabile enim non est
tribulis et clientis Camilli ei dixisse,
se non posse suffragio suo eum absol-
vere. Sed nimirum, quemadmodum
damnare reum dicitur accusator qui
efficit ut reus damnetur, eodem sensu
hi videntur respondisse Camillo se
non posse eum absolvere, quia major
pars populi ira et indignatione adver-

sus eum inflammata adduci ad eum
absolvendum non posset.

29 *Quindecim millibus gravis æris*] *Id est, argenti marcis Parisiensibus*
23. *unciis tribus eum dimidia.*

30 *Ii . . . vergentes*] Tasci incolu-
ere terras vergentes in utrumque ma-
re duodenis in quaque regione urbi-
bus.

XXXIV. De transitu in Italiam Gallorum hæc accepimus. U. C. 364. Prisco Tarquinio Romæ regnante, Celtarum, quæ pars Gal- A. C. 388. liæ tertia est, penes Bituriges summa imperii fuit. ii re- Transitus Gallorum in Italiam. gem Celtico dabant. Ambigatus is fuit, virtute fortunaque quum sua, tum publica, præpollens, quod imperio ejus Gallia adeo frugum hominumque fertilis fuit, ut abundans multitudo vix regi videretur posse. Hic magno natu ipse jam, exonerare prægravante turba regnum cupiens, Bellovesum ac Sigovesum, sororis filios, impigros juvenes, missurum se esse, in quas Dii dedissent augurii sedes, ostendit. Quantum ipsi vellent numerum hominum, excirent, ne qua gens arcere advenientes posset. Tum Sigoveso sortibus dati Hercynii^r saltus: Belloveso haud paullo lætiores in Italiam viam Dii dabant. Is, ³¹ quod ejus^s ex populis abundabat, Bituriges, Arvernos, Senones, Æduos, Ambarros, Carnutes, Aulercos, excivit. Profectus ingentibus peditum equitumque copiis, in Tricastinos venit. Alpes inde oppositæ erant; quas inexas superabiles visas haud equidem miror, nulla iam via (³² quod quidem continens memoria sit, nisi de Hercule fabulis credere libet) superatas. Ibi quum velut septos montium altitudo teneret Gallos, circumspectarentque, quam per juncta cælo iuga in alium orbem terrarum transirent, ³³ religio etiam tenuit, quod adlatum est, advenas quærentes agrum ab Salyum gente obpugnari. Massilienses erant hi, navibus a Phocæa profecti. Id Galli fortunæ suæ omen rati adjuvare, ut, quem primum in terram egressi occupaverant, locum ³⁴ patentibus silvis communirent. ipsi per Taurinos saltusque invios Alpes^t transcenderunt: fuscis acie Tusci haud procul Ticino flumine, quum, in quo conserderant, agrum Insubrium adpellari audissent, ³⁵ cognomine Insubribus pago Æduorum^u: ibi, omen sequentes loci, condidere urbem: Mediolanum adpellarunt.

XXXV. Alia subinde manus Cenomanorum, Elitovio duce vestigia priorum secuta, eodem saltu, favente Belloveso, quum transcendisset Alpes, ³⁶ ubi nunc Brixia ac Verona

^r Hercynii Gron. Crev.
Alpes transe. Ead.

^s eis Ead.

^t ipsi Taurino saltu invias

^u Hedunorum Gron.

³¹ Quod eis ex populis abundabat, Bituriges] Bituriges, Arvernos, &c. non quidem universos sedibus excitos, sed quod eis ex populis abundabat. Loco eod. eis mallems his.

³² Quod quidem continens memoria sit] Quo d factum esse, vel circa quod certa fides sit ex monumentis a tempore rei gestæ ad nostrum ævum transmissis. Sic supra III. 10. id fides ubierit.

³³ Religio] Quod ibi repertum ab

iis est fortunæ suæ omen.

³⁴ Patentibus sylvis] Quo in loco nihil aliud tum erat, quam patentes sylvæ.

³⁵ Cognomine] Melius cum Gronovio legeris cognominem: * qui eodem nomine esset, quo Insubres Æduorum gentis pagus. De voce pagus vid. not. 3. ad I. l. supra.

³⁶ Ubi nunc Brixia ac Verona urbes sunt] Illustrissimus vir Scipio Maffei, l. I^o. operis Italica lingua scripti, cui

U. C. 364. urbes sunt, (³⁷ locos tenere Libni) considunt. ³⁸ post hos
 A. C. 322. Salluvii, prope antiquam gentem Lævos Ligures, incolentes
 circa Ticinum amnem. ³⁹ Penino deinde Boii Lingonesque
 transgressi, quum jam inter Padum atque Alpes omnia te-
 nerentur, Pado ratibus trajecto, non Etruscos modo, sed
 etiam Umbros, agro pellunt: intra Apenninum tamen sese
 tenere. Tum Senones, recentissimi advenarum, ab Utente
 flumine usque ad ⁴⁰ Æsim fines habuere. Hanc gentem
 Clusium, Romamque inde, venisse comperio. id parum cer-
 tum est, solamne, an ab omnibus Cisalpinorum Gallorum
 populis adjutam. Clusini, novo bello exterriti, quum mul-
 titudinem, quum formas hominum invisitatas * cernerent et
 genus armorum, audirentque, sæpe ab iis, cis Padum ultra-
 que, legiones Etruscorum fusas, quamquam adversus Ro-
 manos nullum eis jus societatis amicitiaevæ erat, nisi quod
 Veientes consanguineos adversus populum Romanum non
 defendissent, legatos Romam, qui auxilium ab senatu pete-
 rent, misere. De auxilio nihil impetratum. legati tres M.
 Fabii Ambusti filii missi, qui senatus populique Romani
 nomine agerent cum Gallis, ne, a quibus nullam injuriam
 accepissent, socios populi Romani atque amicos obpugna-
 rent. Romanis eos bello quoque, si res cogat, tuendos esse.
 sed melius visum, bellum ipsum amoveri, si posset; et Gal-
 los, novam gentem, pace potius cognosci, quam armis.

Clusini a
 Gallis ob-
 pugnat.

Legatos a
 Romanis
 ad Gallos
 impetrant.

* *invisitatas* Gron. Crev.

titulus est *Verona illustrata*, multis
 probat Veronam Cenomanorum non
 fuisse: nec spernendis argumentis
 convellit, quidquid e veteribus scripto-
 ribus affertur ad contribuendam Ceno-
 manis illam urbem. Hunc speciatim
 Livii locum tractat, et refingendum
 censet ex Plinio, qui l. III. c. 19. Brix-
 iam et Cremonam Cenomanis attri-
 buit, Veronam Rhetis Euganeis. Hic
 igitur ritidem legendum putat, *ubi nunc
 Brixia et Cremona urbes sunt*. Qui
 rem penitus inspicere cupierit, adeat
 ipsam Maffei doctissimum opus.

37 *Locos tenuit Libni*] Quos quid-
 em locos antea tenebant Libni. Cete-
 rum res non caret difficultate, ut
 mox dicemus.

38 *Post hos Salluvii*] *Salluvii*, qui
 post hos transierunt, considunt prope
 antiquam gentem Lævos Ligures, sive
 e Ligurum genere, incolentes circa
 Ticinum amnem. Sigonius et Grono-
 vius docent in compluribus scriptis
 haberi proter antiquam. Quibus si
 aliquid dandum est, legamus propter
 eodem sensu quo prope. Ceterum

totus hic locus torsit Geographos.
 Eum varii variis conjecturis sollicita-
 verunt; ad liquidum emendasse se
 confidit Jac. Gronovius, P. Dissert.
 Epistol. ad calcem II. tom. Liviani.
 Utrum res ei successerit ex sententia,
 aliorum sit judicium. Nos unum hoc
 offendit in vulgata lectione, quod Li-
 bui dicuntur eos tenuisse olim locos,
 qui a Cenomanis occupati sunt:
 quum Libnorum populum Gallicum
 esse, et incoluisse loca Alpibus sub-
 jecta infra Salassos indicet Livius ipse,
 l. XXI. c. 32. Salluvios cum J.
 Fr. Gronovio existimamus in nomen
 Lævorum, quibus se immiscuerant,
 transisse.

39 *Penino*] Jugo. Unde nomen
 Alpibus inditum sit *Peninis* docet Li-
 vius ibid.

40 *Æsim*] Olim *Athesim*. Corre-
 xit Sigonius, cui adstipulatur anti-
 quissimus e nostris eod. ceteris eod-
 em alludentibus. Æsis a Strabone
 l. V. dicitur divisisse Galliam a cete-
 ra Italia.

XXXVI. Mitis legatio, ni præferoces legatos, Gallisque magis quam Romanis similes, habuisset. quibus, postquam mandata ediderunt in concilio Gallorum, datur responsum: *Etsi novum nomen audiant Romanorum, tamen credere viros fortes esse, quorum auxilium a Clusinis in re trepida sit implo- ratum. et, quoniam legatione adversus se maluerint, quam ar- mis, tueri socios, ne se quidem pacem, quam illi adferant, adspernari, si Gallis, egentibus agro, quem lotius possi- deant, quam colant, Clusini, partem finium concedant: ali- ter pacem impetrari non posse. Et responsum coram Romanis accipere¹ velle: et, si negetur ager, coram iisdem Romanis di- micaturos, ut nunciare domum possent, quantum Galli virtute ceteros mortales præstarent. Quodnam id jus esset, agrum a possessoribus petere, aut minari arma? Romanis quærenti- bus, et, quid in Etruria rei Gallis esset? quum illi se in armis jus ferre, et omnia fortium virorum esse, ferociter dice- rent, accensis utrimque animis ad arma discurritur, et prælium conseritur. Ibi, jam urgentibus Romanam urbem fatis, legati contra jus gentium arma capiunt. nec id clam esse potuit, quum ante signa Etruscorum tres nobilissimi fortissimique Romanæ juventutis pugnarent. tantum emi- nebat peregrina virtus. Quin etiam Q. Fabius, eVectus extra aciem equo, ⁴¹ ducem Gallorum, ferociter in ipsa sig- na Etruscorum incursantem, per² latus transfixum hasta, occidit: spoliisque ejus legentem Galli agnovere, perque totam aciem, Romanum legatum esse, ⁴² signum datum est. Omissa inde in Clusinos ira, receptui canunt, minantes Ro- manis. Erant, qui extemplo Romam eundum censerent. vicere seniores, ut legati prius mitterentur questum injurias postulatumque, ut pro jure gentium violato Fabii dederen- tur. Legati Gallorum quum ea, sicut erant mandata, ex- posuissent, senatui nec factum placebat Fabiorum, et jus Gallis postulare barbari videbantur. sed, ne id, quod placebat, ⁴³ decerneret in tantæ nobilitatis viris, ⁴⁴ ambitio obstabat. Itaque, ne penes ipsos culpa esset cladis forte Gallico bello acceptæ, cognitionem de postulatis Gallorum ad populum rejiciunt. ubi tanto plus gratia atque opes valere, ut, quo- rum de pœna agebatur, tribuni militum consulari potestate in insequentem annum crearentur. Quo facto, haud secus*

Legati con-
tra Gallos
arma ca-
piunt.

Galli postu-
lant ut le-
gati Rom.
sibi dedan-
tur.

Eluditur
eorum pos-
tulatio.

¹ se accipere Gron. Crev.

² per del. Gron.

41 *Ducem Gallorum*] Quemdam e ducibus.

42 *Signum datum est*] Hoc est, jus- su imperatoris per totam aciem, sin- gulis ad proximos perferentibus, nunciatum est: eodem modo quo signum ante pugnam datur. Sic fere XXI. 14. *Signo dato, ut omnes puberes in-*

terficerentur.

43 *Decerneret*] Patres. Vulgo *de- cerneret*: minus apposite. Quatuor e nostris scriptis habent id quod edi- dimus.

44 *Ambitio*] Prævus in potentes fav- or.

U. C. 365. A. C. 367. Tribus Fabiis, &c. Tr. Mil. quam dignum erat, infensi Galli, bellum propalam minantes, ad suos redeunt. Tribuni militum cum tribus Fabiis creati Q. Sulpicius Longus, Q. Servilius quartum, Ser. Cornelius Maluginensis.

Negligenter paratur bellum in Gallos.

Romam Galli contendunt.

Vincunt Romano: ad Alliam.

XXXVII. Quum tanta moles mali instaret, (adeo obcecatur animos fortuna, ubi vim suam ingruentem refringi non vult) civitas, quæ adversus Fidenatem ac^a Veientem hostem aliosque finitimos populos, ultima experiens auxilia, dictatorem multis tempestatibus dixisset; ea tunc, invisitato^b atque inaudito hoste ab Oceano terrarumque ultimis oris bellum ciente, nihil extraordinarii imperii aut auxilii quæsivit. Tribuni, quorum temeritate bellum contractum erat, summæ rerum præerant: delectumque nihilo adentatorem, quam ad media bella haberi solitus erat, (extenuantes etiam famam belli) habebant. Interim Galli, postquam accepere, ⁴⁵ ultro honorem habitum violatoribus juris humani, elusamque legationem suam esse, flagrantes ira, cujus inpotens est genus, confestim signis convulsis, citato agmine iter ingrediuntur. Ad quorum prætereuntium raptum tumultum quum exterritæ urbes ad arma concurrerent, fugaque agrestium fieret, Romam se ire, magno clamore significabant; quacumque ibant, equis virisque longe ac late fuso agmine immensum obtinentes loci. Sed, antecedente fama nuuciisque Clusinarum, deinceps inde aliorum populorum, plurimum terroris Romam celeritas hostium tulit. quippe quibus, velut tumultuario exercitu raptum ducto, ægre ad undecimum lapidem obcursum est, qua flumen Allia, Crustuminiis montibus præalto defluens alveo, haud multum infra viam Tiberino amni miscetur. Jam omnia contra circaque hostium plena erant, et nata in vanos tumultus gens, truci cantu clamoribusque variis, horrendo cuncta compleverant sono.

XXXVIII. Ibi tribuni militum, non loco castris ante capto, non præmunito vallo, quo receptus esset, non Deorum saltem, si non hominum, memores, nec auspicato, nec litato, instrunt aciem ⁴⁶ deductam^d in cornua, ne circumveniri multitudine hostium possent. nec tamen æquari frontes poterant, quum extenuando infirmam et vix coherentem

^a et Gron. Crev.

^b inusitato Ead.

^c suam legationem Ead.

^d diductam Ead.

45 *Ultero honorem habitum*] Non modo nullam indictam esse pernam, sed etiam honorem habitum iis qui violassent jus ad totam generis humani societatem pertinens. De voce *ultro* vid. not. 39. ad l. 5.

46 *Deductam*] Proba quidem vox,

et hinc apta loco, quæ designat aciem divergentem, in diversa hinc inde productam. † Sed Andreas, Campanus, et scripti tam nostri quatuor, tum aliquot Gronoviani, habent *deductam*: id est, parum densam, longiorem, quam latorem.

mediam aciem haberent. Paullum erat ab dextera editi loci, U. C. 365. quæ subsidiariis repleti placuit; eaque res, ut initium pavoris ac fugæ, sic una salus fugientibus fuit. Nam Brennus, regulus Callorum, in paucitate hostium artem maxime timens, ratus ad id captum superiorem locum, ut, ubi Galli cum acie legionum recta fronte concucurrissent*, subsidia in aversos transversosque inpetum darent, ad subsidiarios signa convertit: si eos loco depulisset, haud dubius, facilem in æquo campi tantum ⁴⁷ superanti multitudini [†] victoriam fore. adeo non fortuna modo, sed ratio etiam, cum barbaris stabat. In altera acie nihil simile Romanis, non apud duces, non apud milites, erat. pavor fugaque occupaverat animos, ⁴⁸ et tanta hominum oblivio, ut multo major pars Veios, in hostium urbem, quam Tiberis arceret, quam recto itinere Romanam ad conjuges ac liberos fugerent. Parumper subsidiarios tutatus est locus. in reliqua acie ⁴⁹ simul est clamor, Turpis Romanorum fuga. proximis ab latere, ultimis ab tergo, auditus, ignotum hostem prius pene quam viderent, non modo non tentato certamine, sed ne clamore quidem reddito, integri intactique fugerunt. Nec ulla cædes pugnantium fuit. terga cæsa suomet ipsorum certamine in turba impredientium fugam. Circa ripam Tiberis, quo armis abjectis totum sinistrum cornu ⁵⁰ defugit, magna strages facta est: multosque, inperitos nandi aut invalidos, graves loriceis aliisque tegminibus hausere gurgites. maxima tamen pars incolumis Veios per fugit; unde non modo præsidii quidquam, sed ne nuncius quidem cladis, Romanam est missus. Ab dextro cornu, quod procul a flumine et magis sub monte steterat, Romanam omnes petiere, et, ne clausis quidem portis urbis, in arcem confugerunt.

XXXIX. Gallos quoque velut obstupefactos miraculum Galli spoliis lectis Romanam eunt. victoriæ tam repentinæ tenuit. et ipsi pavore defixi primum steterunt, velut ignari, quid accidisset. deinde insidias vereri; postremo cæsorum spolia legere, armorumque cumulos, ut mos eis est, coacervare. Tum demum, postquam nihil usquam hostile cernebatur, viam ingressi, haud multo ante solis occasum ad urbem Romanam perveniunt. ubi

* *concurrissent* Gron. Crev.

† *multitudine* Ead.

⁴⁷ *Superanti multitudine*] Omnes nostri codices et Andreas, *superanti multitudini*; Campanus, *superante multitudine*. Hoc postremum, verum videtur. Supra e. 21. *Hæc precatus, superante multitudine, ab omnibus locis urbem aggreditur.*

⁴⁸ *Et tanta hominum oblivio*] Lege eum Gronovio, *et tanta omnium oblivio*. Et sic dedit Campanus. Interdum altera ex his vocibus in alterius

locum temere irrepsit: ut infra e. 51. ubi legitur, et recte quidem, *jam omnium primum*, unus e regis codicibus, non pessimæ notæ, habet *jam hominum primum*.

⁴⁹ *Simul est clamor*] Simul atque clamorem quasi ab latere venientem proximi, quasi ab tergo venientem ultimi accepere.

⁵⁰ *Defugit*] Gronovius mallet *defugit*.

U. C. 365. quum prægressi equites, non portas clausas, non stationem
 A. C. 387. pro portis excubare, non armatos esse in muris, retulissent ;
 aliud priori simile miraculum eos sustinuit ; noctemque ve-
 riti et ignotæ situm urbis, inter Romam atque Anienem
 condescere, exploratoribus missis circa mœnia aliasque por-
 tas, quænam hostibus in perdita re consilia essent. Roma-
 ni, quum pars major ex acie Veios petisset⁵¹, nemo super-
 esse quemquam præter eos, qui Romam refugerant, crede-
 ret, complorati omnes, pariter vivi mortuique, totam prope
 Romano-
 rum pavor.
⁵¹ urbem lamentis impleverunt. Privatos deinde luctus stu-
 pefecit publicus pavor, postquam hostes adesse nunciatum
 est. mox ululatus cantusque dissonos, vagantibus circa
 mœnia turnatim barbaris, audiebant. Omne inde tempus
 suspensos ita tenuit animos usque ad lucem alteram, ut
 idemtidem jam in urbem futurus videretur inpetus ⁵² primo
 adventu, quo accesserant ad urbem. mansuros enim ad Al-
 liam fuisse, nisi hoc consilii foret. Deinde sub occasum
 solis, quia haud multum diei supererat, ante noctem rati se
 invasuros ; tum in noctem dilatum consilium esse, quo plus
 pavoris inferrent. Postremo lux adpropinquans exanimare :
 timorique perpetuo ipsum malum ⁵³ continens fuit, quum
 signa infesta portis sunt inlata. Nequaquam tamen ea
 nocte, neque insequenti die similis illi, quæ ad Alliam
 tam pavide fugerat, ⁵⁴ civitas fuit. Nam quum defendi ur-
 bem posse, tam parva relicta manu, spes nulla esset, placuit,
 cum conjugibus ac liberis juventutem militarem senatusque
 Capitolium
 militaris
 juventus
 occupat.
 robur in arcem Capitoliumque concedere^h ; armisque et fru-
 mento conlatis, ex loco inde munito Deos hominesque et
 Romanum nomen defendere. ⁵⁵ Flaminem sacerdotesque
 Vestales sacra publica a cæde, ab incendiis procul auferre :
 nec ante descri cultum eorum, quam non superessent, qui
 colerent. Si arx Capitoliumque, sedes Deorum, si senatus,
 caput publici consilii, si militaris juventus superfuerit inni-
 denti ruinae urbis, facilem jacturam esse seniorum, relictae
 in urbe utique periturae turbæ. et, quo id aequiore animo de
 plebe multitudo ferret, senes triumphales consularesque si-

⁵¹ *petiisset* Gron. Crev.

^h *conscendere* Ead.

⁵¹ * *Urbem lamentis impleverunt*] Diderunt causam lamentis, quibus urbs impleta est.

⁵² *Primo adventu*] Supple ex sequentibus, *rati sunt se invasuros*. His vocibus *primo adventu* ... *deinde sub occasum solis* ... *tum* ... *postremo*, designantur quatuor velut gradus ac temporum discretissima, quibus explicetur *res incertum*. Hujus loci in vulgatis distinctio admodum vitiosa

est. Andreas eam interpunctionem habet, quam secuti sumus.

⁵³ * *Continens*] Sine ullo intervallo conjunctum.

⁵⁴ * *Civitas*] Cives, Romani. Sensus est, Romanos ea nocte et insequenti die longe alios se præstitisse, quam fuerant ad Alliam, unde tam pavide fugerant.

⁵⁵ *Flaminem*] Quirinalem, ut patet ex e. sequenti.

mul se cum illis palam dicere obituros; nec his corporibus, U. C. 365. quibus non arma ferre, non tueri patriam possent, oneratu- A. C. 367. ros inopiam armatorum.

XL. Hæc inter seniores morti destinatos jactata solatia. Versæ inde adhortationes ad agmen juvenum, quos in Capitolium atque in arcem prosequabantur, commendantes virtuti eorum juvenæque urbis per trecentos sexaginta annos omnibus bellis victricis, quæcumque reliqua esset, fortunam. Digredientibus, qui spem omnem atque opem secum ferebant, ab iis, qui captæ urbis non superesse statuerant exitio; quum ipsa res speciesque miserabilis erat, tum muliebris fletus et concursatio incerta, nunc hos nunc illos sequentium, rogitantiumque viros natosque, cui se fato darent, ⁵⁶ nihil, quod humanis superesset malis, relinquebant. magna pars tamen earum in arcem suos prosecutæ sunt, nec prohibente ullo, nec vocante: quia, quod utile obsessis ad minuendam inbellem multitudinem, id parum humanum erat. Alia maxime plebis turba, quam nec capere tam exiguis collis, nec alere in tanta inopia frumenti poterat, ex urbe effusa velut agmine jam uno petiit Janiculum. inde pars per agros dilapsi, pars urbes petunt finitimas, sine ullo duce aut consensu, suam quisque spem, sua consilia, communibus deploratis, exsequentes. Flamen interim Quirinalis virginesque Vestales, ommissa rerum suarum cura, quæ sacerorum secum ferenda, quæ (quia vires ad omnia ferenda deerant) relinquenda essent, consultantes, quisve ea locus fideli adservaturus custodia esset; optimum ducunt, condita in doliolis sacello proximo ædibus flaminis Quirinalis, ubi nunc despui religio est, defodere: cetera inter se onere partito ferunt via, quæ sublicio ponte ducit ad Janiculum. In eo clivo eas quum L. Albinus, de plebe Romana homo, ^{Albinii pietas.} conspexisset, plaustro conjugem ac liberos vehens inter ceteram turbam, quæ inutilis bello urbe excedebat: ⁵⁷ salvo etiam tum discrimine divinarum humanarumque rerum, inreligiosum ratus, sacerdotes publicos sacraque populi Romani pedibus ire, ferrique; se ac suos in vehiculo conspici; descendere uxorem ac pueros jussit, virgines sacraque in plastrum inposuit: et Cære, quo iter sacerdotibus erat, pervexit.

XLI. Romæ interim, satis jam omnibus, ut in tali re, ad

56* *Nihil, quod humanis superesset malis, relinquebant*] Nihil relinquebant, quod humana omnia mala possent ad præsentem Romanorum calamitatem.

57* *Salvo etiam tum discrimine*] Quum, etiam in tanto malo, servaretur discrimen divinarum humana-

rumque rerum, et humana divinis cedere juberentur. Plerumque magna calamitas omnia jura confundit ac turbat, nec quisquam est ullius nisi fugæ propriæque salutis memor. Albinus etiam tum divina jura sibi et suis necessitudinibus anteponebat.

U. C. 365. tuendam arcem compositis, turba seniorum, domos regressa,
 A. C. 367. adventum hostium obstinato ad mortem animo exspectabat.
 Senes mor- qui eorum curules gesserant magistratus, ut in fortunæ pri-
 tem expec- stinæ honorumque aut virtutis insignibus morentur, quæ
 tant domi. augustissima vestis est ⁵⁸ tensus ducentibus triumphantibus-
 ve, ea vestiti medio ædium eburneis sellis sedere. Sunt,
 qui, M. Fabio pontifice maximo ⁵⁹ præfante carmen, devo-
 visse eos se pro patria Quiritibusque Romanis, tradant.
 Galli, et quia interposita nocte a contentione pugnæ remi-
 serant animos, et quod nec in acie aucipiti usquam certave-
 rant prælio, nec tum inpetu aut vi ⁶⁰ capiebant urbem, sine
 ira, sine ardore animorum ingressi postero die urbem paten-
 te Collina porta, in forum perveniunt, circumferentes ocu-
 los ad templa Deum arcemque, solam belli speciem tenen-
 tem. Inde, modico relicto præsidio, (ne quis in dissipatos
 ex arce aut Capitolio inpetus fieret) dilapsi ad prædam va-
 cuis obscursu hominum viis, pars in proxima quæque tecto-
 rum agmine ruunt; pars ultima, velut ea demum intacta et
 referta præda, petunt. inde rursus ipsa solitudine absterriti,
 ne qua fraus hostilis vagos exciperet, in forum ac propin-
 qua foro loca conglobati redibant: ubi eos, plebis ædificiis
 obseratis, patentibus atriis principum, major prope cuncta-
 tio tenebat aperta, quam clausa, invadendi. adeo haud secus
 quam venerabundi intuebantur in ædium vestibulis seden-
 tes viros, præter ornatum habitumque humano augustiorem,
 majestate etiam, quam vultus gravitasque oris præ se fere-
 bat, simillimos Diis. Ad eos velut simulacra versi quum
 starent, M. Papirius unus ex his dicitur Gallo, barbam su-
 am, ut tum omnibus promissa erat, permulcenti, scipione
 eburneo in caput incusso iram movisse; atque ab eo ini-
 tium cædis ortum, ceteros in sedibus suis trucidatos. Post
 principum cædem nulli deinde mortalium parci, diripi tec-
 ta, exhaustis injici ignes.

Galli diri-
 piunt ur-
 bem.

Sors mise-
 randa Ro-
 manorum.

XLII. Ceterum, ⁶¹ seu non omnibus delendæ urbis libido
 erat, seu ita placuerat principibus Gallorum, et ostentari
 quædam incendia terroris causa, si compelli ad deditionem
 caritate sedium suarum obsessi possent; et non omnia con-
 cremari tecta, ut, quodcumque superesset urbis, id pignus

⁵⁸ *Thensus ducentibus*] Thensæ sunt sacra vehicula, quibus simulacra deorum ludis Circensibus in Circum ad pulvinar deferbantur. Ante ipsas lora tendebantur, quæ fortasse manu tenebant principes viri, atque ideo ducere eas dicebantur. Vid. Ascen. in III^m. contra Verrem.

⁵⁹ *Præfante carmen*] Vid. not. 8. ad IV. 21

⁶⁰ *Capiebant urbem .... ingressi urbem*] Ingrata repetitio. Dele posterius illud *urbem*.

⁶¹ *Seu non omnibus*] Placeret ledere eum Gronovio *omnis*. * Seu temere, et quia ita libebat, factum ut non omnem delere urbem vellent: sive id consilio faciebant, principibusque Gallorum ita placuerat ....

ad flectendos hostium animos haberent; nequaquam perinde atque in capta urbe prima die aut passim aut late vagatus est ignis. Romani, ex arce plenam hostium urbem cernentes, vagosque per vias omnes cursus, quum alia atque alia parte nova aliqua clades oriretur, ⁶² non mentibus solum consipere, sed ne auribus quidem atque oculis satis consistare poterant. Quocumque clamor hostium, mulierum puerorumque ploratus, sonitus flammæ, et fragor ruentium tectorum ⁶³ avertisset, paventes ad omnia, animos oraque et oculos flectebant, velut ad spectaculum a fortuna positi occidentis patriæ, nec ullius rerum suarum relictæ, præterquam corporum, vindices. tanto ante alios miserandi magis, qui umquam obsessi sunt, quod interclusi a patria obsidebantur, omnia sua cernentes in hostium potestate. Nec tranquillior nox diem tam fœde actum exceptit: ⁶⁴ lux deinde noctem inquietam insecuta est. nec ullum erat tempus, quod a novæ semper cladis alicujus spectaculo cessaret. Nihil tamen, tot onerati atque obruti malis, flexerunt animos, quin, etsi omnia flammis ac ruinis æquata vidissent, quamvis inopem parvumque, quem tenebant, collem, libertati relictum, virtute defenderent; et jam, quum eadem quotidie acciderent, velut adsueti malis, abalienaverant ab sensu rerum suarum animos; arma tantum ferrumque in dextris, velut solas reliquias spei suæ, intuentes.

XLIII. Galli quoque, per aliquot dies in tecta modo urbis nequidquam bello gesto, quum inter incendia ac ruinas captæ urbis nihil superesse, præter armatos hostes, viderent, nequidquam tot cladibus territos, nec flexuros ad deditionem animos, ni vis adhiberetur; experiri ultima, et inpetum facere in arcem statuunt. Prima luce, signo dato multitudo omnis in foro instruitur. inde, clamore sublato ac ⁶⁵ testudine facta, subeunt. adversus quos Romani nihil te-
Galli arcem frustra obpugnant.
 mere nec trepide, ad omnes aditus stationibus firmatis, qua signa ferri videbant, ea robore virorum obposito scandere

⁶² *Non mentibus solum consipere*] Non solum mentium compotes esse non poterant, sed ne aures quidem atque oculos ab inquieta agitatione continere. *Consipere* verbum est rarissimum, pro quo librarii hoc loco obtruserant *concipere*. Lipsius emendavit hic, et apud A. Gell. l. VII. c. 3. in oratione Catonis pro Rhodiis. *Observe* quoque *non solum* pro *non solum non*, ut supra I. 40. et IV. 3.

⁶³ *Avertisset*] Mallemus cum Gronovio *advertisset*, id est, oculos et attentionem animi advocasset: et ita habet antiquissimus e nostris, sed a se-

cunda manu.

⁶⁴ *Lux deinde noctem inquietam insecuta est*] Hoc illepidum et frigidum est. Quid enim attinet observare lucem nocti successisse? Videtur excidisse aliquod epitheton, quod voci lux adjunctum foret. Nisi forte totum hoc membrum pro centone ab aliena manu assuto haberi debet. Certe eo deleto nihil hic desideres.

⁶⁵ *Testudine facta*] Scutis super capita densatis. Hujus testudinis descriptionem vide apud nostrum, XLIV. 9.

U. C. 365.
A. C. 327.

Populatores
Galli in
Ardeatium
agro.

Ad eos ob-
primendos
Camillus
Ardeates
incitat.

hostem sinunt: quo successerit magis in arduum, eo pelli posse per proclive facilius rati. Medio fere clivo resistere: atque inde ex loco superiore, qui prope sua sponte in hostem inferebat, inpetu facto, strage ac ruina fudere Gallos: ut numquam postea nec pars, nec universi tentaverint tale pugnae genus. Omissa itaque spe per viam atque arma subeundi, obsidionem parant: cujus ad id tempus inmemores, et, quod in urbe fuerat, frumentum ⁶⁶ incendiis urbis absumserant, et ex agris per ipsos dies raptum omne Veios erat. Igitur, exercita diviso, partim per finitimos populos praedari plaeuit, partim obsideri arcem; ut obsidentibus frumentum populatores agrorum praerent. Proficiscentes Gallos ab urbe ad Romanam experiendam virtutem fortuna ipsa Ardeam, ubi Camillus exsulabat, duxit: qui maestior ibi fortuna publica, quam sua, quum Diis hominibusque accusandis ⁶⁷ senesceret, indignando mirandoque ubi illi viri essent, qui secum Veios Falerosque cepissent, qui alia bella fortius semper, quam felicius, gessissent; repente audit, Gallorum exercitum adventare, atque de eo pavidos Ardeates consultare. nec secus quam divino spiritu tactus, quum se in mediam concionem intulisset, abstinere suctus ante talibus conciliis;

XLIV. *Ardeates, inquit, veteres amici, novi etiam cives mei, quando et vestrum beneficium ita tulit, et fortuna hoc egit mea, nemo vestrum conditionis meae oblitum me huc processisse putet: sed res ac periculum commune cogit, quod quisque possit in re trepida praesidii, in medium conferre. Et quando ego vobis pro tantis vestris in me meritis gratiam referam, si nunc cessavero? aut ubi usus erit mei vobis, si in bello non fuerit? Haec arte in patria steti; et, invictus bello, in pace ab ingratis civibus pulsus sum. Vobis autem, Ardeates, fortuna oblata est, et ⁶⁸ pro tantis pristinis populi Romani beneficiis, quanta ipsi meministis, (nec enim exprobranda apud memores sunt) gratiae referendae, et huic urbi decus ingens belli ex hoste communi pariendi. Quae effuso agmine adventat, gens est, cui natura corpora animosque magnum magis, quam firmam, dedit. eo in certamen omne plus terroris, quam virum, ferunt. Argumento sit clades Romana. patentem cepere urbem; ex arce Capitolioque his exigua resistitur manu. Jam obsidionis taedio victi abscedunt, vagique per agros palantur, cibo vinoque raptim hausto repleti. Ubi non adpetit, prope rivos aquarum, sine munimento, sine stationibus ac custodiis, passim ferarum ritu steruntur, nunc ab secundis rebus magis etiam solito in-*

⁶⁶ *Inventis urbis*] Vox urbis merito videtur Gronovio rescanda: quum praecesserit in urbe.

⁶⁷ *Sensu secret*] Microne contabes-

ceret.

⁶⁸ *Pro tantis pristinis populi Romani beneficiis*] Vid. supra IV. 9, 10, 11.

cauti. Si vobis in animo est tueri mania vestra, nec pati hæc omnia Galliam fieri, prima vigilia capite arma frequentes: me sequimini ad cadem, non ad pugnam. nisi victos^b somno, velutⁱ pecudes, trucidandos tradidero, non recuso eundem Ardearum mearum exitum, quem Romæ habui.

U. C. 365.
A. C. 327.

XLV. Æquis iniquisque persuasum erat, tantum bello virum neminem usquam ea tempestate esse. Concione dimissa, corpora curant, intenti, quam mox signum daretur. quo dato, primæ silentio noctis^k ad portas Camillo præsto fuere. Egressi, haud procul urbe, sicut^l prædictum erat, castra Gallorum, intuta neglectaque ab omni parte nacti, clamore invadunt. Nusquam prælium, omnibus locis cædes est: nuda corpora et soluta somno trucidantur. extremos tamen pavor cubilibus suis excitos, quæ aut unde vis esset, ignaros, in fugam, et quosdam in hostem ipsum improvidos tulit. magna pars in agrum Antiatem delati, incursione ab oppidanis in palatos facta, circumveniuntur. Similis in agro Veienti Tuscorum facta strages est: qui urbis, jam prope quadringentesimum annum vicinæ, obpressæ ab hoste inuisitato^m inauditoque, adeo nihil miseritiⁿ sunt, ut in agrum Romanum eo tempore incursiones facerent, pleni que prædæ Veios etiam, præsidiumque et spem ultimam Romani nominis, in animo habuerint obpugnare. Viderant eos milites Romani, vagantes per agros et congregatos agmine, prædam præ se agentes, et castra cernebant haud procul Veis posita. inde primum miseratio sui, deinde⁶⁹ indignitas, atque ex ea ira animos cepit, *Etruscisne etiapi, a quibus bellum Gallicum in se advertissent, ludibrio esse clades suas?* Vix temperaverit animis, quin extemplo inpetum facerent: ⁷⁰ compressique a Cædicio centurione, quem sibimet ipsi præfecerant, rem in noctem sustinere. Tantum par Camillo defuit auctor, cetera eodem ordine eodemque fortunæ eventu gesta. quin etiam, ducibus captivis, qui cædi nocturnæ superferant, ad aliam manum Tuscorum ad Salinas profecti, nocte insequenti ex improviso majorem cædem edidere, duplicique victoria ovantes Veios redeunt.

Galli ab
Ardeatibus
cæsi.

Tuscorum
strages in
agro Veienti.

XLVI. Romæ interim plerumque obsidio segnis et utrimque silentium esse, ad id tantum intentis Gallis, ne quis hostium evadere inter stationes posset: quum repente juvenis Romanus admiratione in se cives hostesque convertit. Sacrificium erat statum in Quirinali colle genti Fabiæ.

^b victos Gron. Crev.   ⁱ veluti Ead.   ^k noctis silentio Ead.
^l sicuti Ead.   ^m inuisitato Ead.   ⁿ miseriti Ead.

69 * Indignitas] Indignatio. Vid. tur, quod duo e nostris habent: *Com-*
not. 99. ad I. 40.   *pressi a Q. Cædicio.* Certe particula

70 *Compressique a Cædicio]* Parum que non satis. Hic loco convenit.

U. C. 365. ad id faciendum C. Fabius Dorso, ⁷¹ Gabino cinctu, sacra
 A. C. 327. manibus gerens, quum de capitolio descendisset, per medias
 Fabius hostium stationes egressus, nihil ad vocem cujusquam ter-
 Dorso. rore inve motus, in Quirinalem collem pervenit. ibique om-
 nibus sollemniter peractis, eadem revertens similiter con-
 stanti vultu graduque, satis sperans propitios esse Deos,
 quorum cultum ne mortis quidem metu prohibitus deseruis-
 set, in Capitolium ad suos rediit, seu adtonitis Gallis mira-
 culo audaciæ, seu religione etiam motis, cujus haudquaquam
 negligens est gens. Veis interim non animi tantum in
 dies, sed etiam vires, crescebant: nec Romanis solum eo
 convenientibus ex agris, ⁷² qui a^o prælio adverso aut clade
 captæ urbis palati fuerant, sed etiam ex Latio voluntariis
 confluentibus, ut in parte prædæ essent. Maturum jam
 videbatur, repeti patriam eripique ex hostium manibus:
 sed corpori valido caput deerat. Locus ipse admonebat
 Camilli, et magna pars militum erat, qui ductu auspicioque
 ejus res prospere gesserant: et Cædicus ⁷³ negare, se com-
 missurum, cur sibi aut Deorum aut hominum quisquam
 imperium finiret potius, quam ipse memor ordinis sui
 posceret imperatorem. Consensu omnium placuit, ab Ardea
 Camillum adirci; sed antea consulto senatu, qui Romæ
 Arcessunt Camillum. esset. adeo regebat omnia pudor, ⁷⁴ discriminaque rerum prope
 perditis rebus servabant. Ingenti periculo transeundum
 per hostium custodias erat. ad eam rem Pontius Cominius, in-
 piger juvenis, operam pollicitus, incubans cortici, secundo Ti-
 beri ad urbem defertur. inde, qua proximum fuit a ripa, per
 præruptum, eoque neglectum hostium custodiæ, saxum in Ca-
 pitolium evadit: et, ad magistratus ductus, mandata exercitus
 edit. Accepto inde senatus decreto, ut et, ⁷⁵ comitiis curiatis
 revocatus de exsilio, ⁷⁶ jussu populi Camillus dictator ex-

o aut Gron. Crev.

⁷¹ *Gabino cinctu*] Cinctus Gabinus fuit, quum una togæ lacinia supra humerum sinistram in tergum rejecta, infra humerum dextrum ita revocabatur ad pectus, ut hominem cingeret: unde toga brevior et adstrictior fiebat. De hujus moris origine vid. Servium ad VII. Æn. v. 612. Eo habitu consul Jani portam reserat apud Virgil. loco supra memorato. Eodem ambo Decii se devoverunt pro exercitibus Romanis, apud nostrum, VII. 9. et X. 26.

⁷² *Qui aut prælio*] Duo e nostris libris, qui a prælio, ut volebat Gronovius.

⁷³ *Negare se commissurum cur*] Censuratus foret ut. Quoquomodo le-

gas, sensus apertus est. Cædicus declarat sibi curæ fore ne expèctet dum sibi ab alio aliquo sive deo sive homine finiatur imperium, sed potius ut ipse posceret imperatorem, eique libens pareret.

⁷⁴ *Discrimina. rerum servabant*] Quod cujusque rei jus, quid senatus auctoritate, quid populi jussu statui deberet, distinguabant. Vid. not. 57. ad c. 40. supra.

⁷⁵ *Comitiis curiatis*] Quæ quidem Veis præter morem haberentur, ut ex sequentibus patet.

⁷⁶ *Jussu populi Camillus dictator dicebatur*] Hoc notandum. Dictator enim dici debebat ab eo magistratu, cujus summa erat potestas. Sed ne-

templo diceretur, militesque haberent imperatorem, quem U. C. 365. vellent, eadem ⁷⁷ degressus nuncius Veios contendit: missi- A. C. 367. que Ardeam legati ad Camillum, Veios eum perduxere: seu Camillus dictator dicitur. (quod magis credere libet, non prius profectum ab Ardea, quam comperit legem latam; quod nec injussu populi ⁷⁸ mutari finibus posset, nec, nisi dictator dictus, auspicia in exercitu habere) lex curiata lata est, dictatorque absens dictus.

XLVII. Dum hæc Veiiis agebantur, interim arx Romæ Capitoli periculum, Capitoli-umque in ingenti periculo fuit. namque Galli, seu vestigio notato humano, qua nuncius a Veiiis pervenerat, seu sua sponte animadverso ad Carmentis saxorum ^p adscensu æquo, nocte sublustri, quum primo inermem, qui tentaret viam, præmisissent, tradentes inde arma, ubi quid iniqui es- set, alterni innisi, sublevantesque in vicem et trahentes alii alios, prout postularet locus; tanto silentio in summum evasere, ut non custodes solum fallerent, sed ne canes quidem, sollicitum animal ad nocturnos strepitus, excitarent. ⁷⁹ Anseres non fefellere, quibus sacris Junoni in summa ino- Anseres. pia cibi tamen abstinebatur. quæ res saluti fuit. Namque clangore eorum alarumque crepitu excitus M. Manlius, qui M. Manlii triennio ante consul fuerat, vir bello egregius, armis adrep- virtus. tis, simul ad arma ceteros ciens, vadit; et, dum ceteri trepidant, Gallum, qui jam in summo constiterat, umbone ictum deturbat. Cujus casus prolapsi quum proximos sterneret, trepidantes alios, armisque omissis saxa, quibus adhærebant, manibus amplexos, trucidat. jamque et alii congregati tel- lis missilibusque saxis proturbare hostes, ruinaque tota prolapsa acies in præceptis deferri. Sedato deinde tumultu, reliquum noctis (quantum in turbatis mentibus poterat, quum præteritum quoque periculum sollicitaret) quieti datum est. Luce orta, vocatis classico ad concilium militibus ad tribunos, quum et recte et perperam facto pretium deberetur; Manlius primum ob virtutem laudatus donatusque, non ab tribunis solum militum, sed consensu etiam militari;

^p saxum Gron. Crev.

ressitas cogebat a solito more in quibusdam recedere. Plutarchus in Cam. sine ulla mentione legis curiata, qua Camillus ab exilio revocaretur, eum dictatorem dictum esse scribit ab iis qui in arce obsidebantur.

⁷⁷ Degressus] Olim digressus. Mutavit hic, ut alibi sæpe, Sigonius. Vid. not. 30. ad III. 8. et not. 90. ad IV. 17.

⁷⁸ Mutari finibus] E peregrino

solo in fines Romanos, sive in locum qui Romane ditionis esset, transire.

⁷⁹ Anseres non fefellere] Docet Plut. sub finem libri de fortuna Romanorum, suo adhuc ævo, in memoriam ejus rei, solenni pompa gestari solitum esse canem in furca suffixum, anserem vero in lectica et veste stragula velut triumphantem.

U. C. 365. cui universi selibras farris et ⁸⁰ quartarios vini ad ædes ejus,
 A. C. 387. quæ in arce erant, contulerunt. rem dictu parvam, ceterum inopia fecerat eam argumentum ingens caritatis, quum, se quisque victu suo fraudans, detractum corpori atque usibus necessariis ad honorem unius viri conferret. Tum vigiles ejus loci, qua fefellerat ascendens hostis, citati: et quum in omnes more militari se animadversurum Q. Sulpicius tribunus militum pronunciasset; consentiente clamore militum, in unum vigilem conjicientium culpam, deterritus, a ceteris abstinuit: reum haud dubium ejus noxæ, adprobantibus cunctis, de saxo dejecit. Inde intentiones utrimque custodiæ esse; et apud Gallos, quia vulgatum erat, inter Veios Romanique nuncios commeari; et apud Romanos, ab nocturni periculi memoria.

Fames et pestilentia.

XLVIII. Sed ante omnia obsidionis bellique mala ⁸¹ fames utrimque exercitum urgebat: Gallos pestilentia etiam, quum loco jacente inter tumulos castra habentes, tum ab incendiis torrido et vaporis pleno, cinerumque, non pulverem modo, ferente, quum quid venti motum esset. quorum intolerantissima gens, humorique ac frigori adsueta, quum æstu et angore vexata⁸², vulgatis velut in pecua moreretur⁸³, jam pigritia singulos sepeliendi promiscue acervos cumulos hominum urebant: bustorumque inde Gallicorum nomine iusignem locum fecere. Induciæ deinde cum Romanis factæ, et colloquia permissu imperatorum habita: in quibus quum idem Galli famem objicerent, eaque necessitate ad deditionem vocarent, dicitur avertendæ ejus opinionis causa multis locis panis de Capitolio jactatus esse in hostium stationes. Sed jam neque dissimulari, neque ferri ultra fames poterat. Itaque, dum dictator delectum per se Ardeæ habet, magistrum equitum L. Valerium a Veis abducere exercitum jubet, parat, instruitque, quibus haud impar adoriatur hostes: interim Capitolinus exercitus, stationibus vigiliisque fessus, superatis tamen humanis omnibus malis, quum famem unam natura vinci non sineret, diem de die prospectans, ecquod auxilium ab dictatore adpareret; postremo spe quoque jam, non solum cibo, deficiente, et, ⁸⁴ quum stationes procederent, prope obruentibus infirmum

⁸⁰ verati Gron. Crev.

⁸² morerentur Ead.

⁸⁰ *Quartarios vini*] Quartarius haud multum excedit cum modulum vini, vel aquæ, quem dicimus poisson.

⁸¹ *Fames utrimque exercitum*] Placeret magis utrumque. Et sic habet unus e codd. Hearnii, itemque noster Victorinus.

⁸² *Quum stationes procederent*] Quum stationum in orbem euntium ordo procederet. *Procedere* dicitur eleganter, continuari, addi, commerari, computari, ut observat Gronovius in nota ad hunc locum. Sic dicitur *era, stipendia procedere*. Ceterum hanc lectionem, quam Rhe-

corpus armis, vel dedi, vel redimi se, quacumque pac- U. C. 365.
tione possent, jussit; jactantibus non obscure Gallis, haud A. C. 367.
magna mercede se adduci posse, ut obsidionem relin-
quant. Tum senatus habitus, tribunisque militum nego- Paciscuntur
tium datum, ut paciscerentur. Inde inter Q. Sulpicium Romani
tribunum militum et Brennum regulum Gallorum colloquio cum Gallis.
transacta res est, et ⁸³ mille pondo auri pretium populi gen-
tibus mox imperaturi factum. Rei, foedissimæ per se,
adjecta indignitas est. pondera ab Gallis adlata iniqua,
et, tribuno recusante, additus ab insolente Gallo pon-
deri gladius: auditaque intoleranda Romanis vox, *Væ vic-
tis esse.*

XLIX. Sed ⁸⁴ Diique et homines prohibuere redemptos Dictatoris
vivere Romanos. nam forte quadam, prius quam infanda adventus.
merces perficeretur, per altercationem nondum omni auro
adpenso, dictator intervenit; auferrique aurum de medio, et
Gallos submoveri jubet. Quum illi renitentes pactos dice-
rent sese, negat eam pactionem ratam esse, quæ, postquam
ipse dictator creatus esset, injussu suo ab inferioris juris
magistratu facta esset: denunciaturque Gallis, ut se ad prælium
expediant. Suos in acervum conjicere sarcinas, et arma aptare,
ferroque, non auro, recuperare patriam jubet, in conspectu
habentes fana Deum, et conjuges, et liberos, et solum patriæ
deforme belli malis, et omnia, quæ defendi repetique et ul-
cisci ⁸⁵ fas sit. Instruit deinde aciem, ut loci natura patie-
batur, in semirutæ solo urbis, et natura inæquali; et omnia,
quæ arte belli secunda suis eligi præpararive poterant, pro-
vidit. Galli, nova re trepidi, arma capiunt, iraque magis,
quam consilio, in Romanos incurrunt. Jam verterat fortuna,
jam Deorum opes humanaque consilia rem Romanam adju-
vabant. igitur primo concursu haud majore momento fusi
Galli sunt, quam ad Alliam vicerant. Justiore altero deinde Vincit
prælio ad octavum lapidem Gabina via, quo se ex fuga Gallos.
contulerant, ejusdem ductu auspicioque Camilli vincuntur.
Ibi cædes omnia obtinuit. castra capiuntur, et ne nuncius
quidem cladis relictus. Dictator, recuperata ex hostibus
patria, triumphans in urbem redit: interque jocos militares,
quos inconditos jaciunt, Romulus ac parens patriæ condi-

nanus e suo codice protulit, firmant tres e nostris optimi: vulgati male exhibebant *stationibus*: male itidem Sigonius invehebat *in stationes*.

⁸³ *Mille pondo auri*] Mille libræ Romanæ auri: quæ redeunt ad marcas nostrates 1562. cum quatuor uncis.

⁸⁴ *Diique et homines prohibuere*]

Polybius tamen et initio lib. I. et libro II. c. 18. tradit Gallos foedere cum Romanis facto conditionibus quibus voluerant, redditaque iis urbe, ad patrias sedes rediisse: nec ullam mentionem facit Camilli ejusque de Gallis victoriarum.

⁸⁵ * *Fas sit*] Leges sanctissimæ ju-
beant.

U. C. 365. torque alter urbis haud vanis laudibus adpellatur. Servatam
 A. C. 327. deinde bello patriam iterum in pace haud dubie servavit,
 quum prohibuit migrari Veios, et tribunis rem intentius
 agentibus post incensam urbem, et per se inclinata magis
 plebe ad id consilium. eaque causa fuit non abdicandæ post
 triumphum dictaturæ, senatu obsecraute, ne rempublicam in
 incerto relinqueret statu.

Senatus-
 consultum
 de rebus ad
 religionem
 spectanti-
 bus.

L. Omnium primum, ut erat diligentissimus religionum
 cultor, quæ ad Deos immortales pertinebant, retulit; et se-
 natusconsultum facit, *Fana omnia, quod ea hostis possedisset* *,
restituerentur, ⁸⁶ *terminarentur, expiarenturque, expiatioque eo-*
rum in libris per duumviros quaeretur. Cum Caretibus
hospitium publice † *fieret, quod sacra populi Romani ac sacer-*
dotes recepissent, beneficioque ejus populi non intermissus honos
Deum immortalium esset: ludi Capitolini fierent, quod Jupiter
optimus maximus suam sedem atque arcem populi Romani in re
trepida tutatus esset: collegiumque ad eam rem M. Furius
dictator constitueret ex iis, qui in Capitolio atque arce habita-
rent. Expiandæ etiam vocis nocturnæ, quæ nuncia cladis
 ante bellum Gallicum audita neglectaque esset, mentio in-
 lata, jussumque templum in Nova via Aio Locutio fieri.
 Aurum, quod Gallis ereptum erat, quodque ex aliis templis
 inter trepidationem ⁸⁷ in Jovis cellam conlatum, quum, in
 quæ referri oporteret, confusa memoria esset, sacrum omne
 judicatum, et sub Jovis sella poni jussum. Jam ante in eo
 religio civitatis adparuerat, quod, quum in publico deesset
 aurum, ex quo summa pactæ mercedis Gallis confieret, a
 matronis conlatum acceperant, ut sacro auro abstineretur.
 Matronis gratiæ actæ, honosque additus, ut earum, sicut
 virorum, post mortem sollempnis laudatio esset. Iis peractis,
 quæ ad Deos pertinebant, quæque per senatum agi pot-
 erant; tum demum, agitantes tribunis plebem adsiduis con-
 cionibus, ut, relictis ruinis, in urbem paratam Veios trans-
 migrarent, in concionem, universo senatu prosequente, es-
 cendit †, atque ita verba fecit:

Rursus mo-
 vetur actio
 transmi-
 grandi
 Veios.

Camillus
 dissuadet.

LI. *Adeo mihi acerba sunt, Quirites, contentiones cum tri-*
bunis plebis, ut nec tristissimi exsilio solatiun aliud habuerim,
quoad Ardeæ vixi, quam quod procul ab his certaminibus

* *hostes possedissent* Gron. Crev. † *publice hospitium* Ead. † *ascendit* Ead.

⁸⁶ *Terminarentur*] Conceptis ver-
 bis templorum fines terminabantur.
 Romulus, l. I. c. 10. *templum iis regio-*
nibus quas modo animo metatus sum,
dedico.

⁸⁷ *In Jovis cellam...* sub *Jovis*
sella] *Cella* est sacrum, quod Gal-

lice dicimus *une chapelle*. *Sella* est
 sedes in qua posita erat statua. Hoc
 discrimen scripture diligenter obser-
 vatum est in scriptis nostris, et in
 Gronovii editione; in quibusdam
 aliis, magno sensus dispendio, neg-
 lectum.

eram : et ob eadem hæc, ⁸⁸ non, si * me senatusconsulto populi- U. C. 365.
 que jussu revocaretis, rediturus unquam fuerim. Nec nunc A. C. 347.
 me, ut redirem, mea voluntas mutata, sed vestra fortuna per-
 pulit. quippe, ut in sua sede maneret patria, id agebatur ; non
 ut ego utique in patria essem. et nunc quiescerem ac tacetere li-
 benter, nisi hæc quoque pro patria dimicatio esset ; cui deesse,
 quod vita subpetat, aliis turpe, Camillo etiam nefas est. Quid
 enim repetimus ? quid obsessam ex hostium manibus eripimus,
 si recuperatam ipsi deserimus ? et quum, victoribus Gallis,
 capta tota urbe, Capitolium tamen atque arcem Diique et ho-
 mines Romani tenuerint, habitaverint ; victoribus Romanis,
 recuperata urbe, arx quoque et Capitolium deseretur ? et plus
 vastitatis huic urbi secunda nostra fortuna faciet, quam adversa
 fecit ? Equidem, si nobis cum urbe simul positæ traditæque per
 manus religiones nullæ essent, tamen tam evidens numen hac
 tempestate rebus adfuit Romanis, ut omnem negligentiam di-
 vini cultus exemtam hominibus putem. Intnemini enim horum
 deinceps amorum vel secundas res, vel adversas : invenietis
⁸⁹ omnia prospere evenisse sequentibus Deos, adversa spernen-
 tibus. Jam omnium primum Veiens bellum (per quot annos,
 quanto labore gestum !) non ante cepit finem, quam monitu
 Deorum aqua ex lacu Albano emissa est. Quid hæc
 tandem urbis nostræ clades nova ? num ante exortu est,
 quam spreta ⁹⁰ vox cælo emissa de adventu Gallorum ? quam
 gentium jus ab legatis nostris violatum ? quam a nobis,
 quum vindicari deberet, eadem negligentia Deorum prætermis-
 sum ? Igitur victi captivæ ac redempti tantum pænarum Diis
 hominibusque dedimus, ut terrarum orbi documento essemus.
 Adversæ deinde res admonuerunt religionum. Confugimus in
 Capitolium ad Deos, ad sedem Jovis optimi maximi : sacra in
 ruina rerum nostrarum alia ⁹¹ terræ celavimus, alia, ærecta in
 finitimas urbes, amovimus ab hostium oculis. Deorum cultum,

* si l. nisi Gron.

y deseritur Gron. Crev.

22 * Non... rediturus unquam fue-
 rim] Certo consilio apud animum
 meum statuerim nunquam redire, et-
 iam si me revocaretis. † Andreas et
 Campanus, et, teste Hearnio, Sigo-
 nius edidere non si : quibus adstipula-
 tur unus ejusdem Hearnii codex,
 cujus in margine hæc lectio adscribitur :
 et servant omnes nostri. Vulgo
 non nisi : quod ineptum est. Quo
 enim alio modo redire in patriam
 Camillus poterat, nisi senatuscon-
 sulto popularique jussu revocatus ? At
 quomodo edidimus, nervosa etiam
 oratio est. His adde quod apud
 bonos Latinitatis auctores nunquam

hæc duæ voces non nisi sese mutuo
 tangunt, sed inter eas semper aliquid
 inseritur.

89 * Omnia prospere evenisse... ad-
 versa] Malleus prospera.

90 Vox cælo emissa] Gronovio mag-
 gis placeret cælo missa ; et firmat
 suam emendationem consimilibus e
 Livio exemplis : ut infra VII. 26.
 Ut augurium cælo missum lætus accep-
 pit tribunus : et XXVI. 19. Imperia
 consiliaque velut sorte oraculi missa.

91 Terræ celavimus] Usitatus es-
 set terra : quod et exstare in margine
 unius MS. testatur Gronovius.

U. C. 365. *deserti ab Diis hominibusque, tamen non intermisimus. Redd-*
 A. C. 327. *dere igitur patriam, et victoriam, et antiquum belli decus umis-*
sum: et in hostes, qui cæci avaritia in pondere auri fœdus
ac fidem sefellerunt, verterunt terrorem fugamque et cæ-
dem.

LII. *Hæc culti neglectique numinis tanta monumenta in re-*
bus humanis cernentes, ecquid sentitis, Quirites, quantum vir-
dum e² naufragiis prioris culpæ cladisque emergentes paremus
nefas? Urbem auspicato inauguratoque conditam habemus:
nullus locus in ea non religionum Deorumque est plenus: sa-
crificiis sollemnibus non dies magis statim, quam loca sunt, in
quibus fiant. Hos omnes Deos, publicos privatosque, Quiri-
tes, deserturi estis? ⁹² Quam par vestrum factum est, quod in
obsidione nuper in egregio adolescente C. Fabio, non minore
hostium admiratione, quam vestra, conspectum est; quum inter
Gallica tela degressus ex arce sollemne Fabiæ gentis in colle
Quirinali obiit? An gentilia sacra ne in bello quidem inter-
mitti, publica sacra et Romanos Deos etiam in pace deseri pla-
cet? et pontifices flaminesque negligentiores publicarum religio-
num esse, quam privatus in sollemni gentis fuerit? Forsitan
aliquis dicat, aut Veiis ea nos facturos, aut huc inde missuros
sacerdotes nostros, qui faciant: quorum neutrum fieri salvis
ceremoniis potest. et ne omnia generatim sacra omnesque per-
cesseam Deos; in ⁹³ Jovis epulo num alibi, quam in Capitolio,
⁹⁴ pulvinar suscipi potest? Quid de æternis Vestæ ignibus ⁹⁵ sig-
noque, quod imperii pignus custodia ejus templi tenetur, lo-
quar? quid de ancilibus vestris, Mars Gradive, ⁹⁶ tuque Qui-
rine pater? hæc omnia in profano deseri placet sacra, æqualia
urbi, quædam vetustiora origine urbis? Et videte, quid inter
nos ac majores intersit. illi sacra quædam ⁹⁷ in monte Albano
Lavinioque^a nobis facienda tradiderunt. An ex hostium ur-

² ex Gron. Crev.

^a Lavinioque Crev.

⁹² *Quam par vestrum factum est, quod]* Supple, ei facto, quod. * Nisi quis forte malit: *Quam par vestro factum est, quod.*

⁹³ *Jovis epulo]* Vid. not. 42. ad c. 13. sup.

⁹⁴ * *Pulvinar suscipi]* Pulvinar est lectus alicui deo stratus. Ille sumi videtur pro ipsa celebritate lectisteronii. Itaque *pulvinar suscipi* idem est ac *lectisteronium institui*. De lectisteronio vid. not. 42. ad c. 13. supra.

⁹⁵ *Signoque]* Palladio, quod ab Ænea in Italiam advectum esse, vulgaris opinio est. Vid. Dion. libb. I. et II. et Plut. in Cam.

⁹⁶ *Tuque Quirine pater]* Observan-

dum ancilia non Martis tantum Gradivi, sed etiam Quirini patris sacra hoc loco haberi: cuius rei fortasse aliud testimonium ægre reperias. Sed nimirum Mars et Quirinus duo sunt nomina ejusdem dei, ut diximus ad l. 20. supra.

⁹⁷ *In monte Albano, Lavinioque]* Tum in monte Albano, tum in eo in quo Lavinium conditum est. Lavinium erat in colle quodam situm, teste Dionys. l. I. Hic ergo ipse collis dicitur hoc loco *mons Lavinus*, ut apud Virgilium *Lavinia littora*. Vulgati habent hic *Lavinioque*. Mutavius ex auctoritate quatuor nostrorum codd.

libus Romam ad nos transferri sacra ⁹⁸ *religiosum fuit: hinc* U. C. 365.
sine piaculo in hostium Veios transferemus? Recordamini, A. C. 367.
agitedum, quoties sacra instaurentur, quia aliquid ex patrio ritu negligentia casave pratermissum est. Modo quæ res, post prodigium Albani lacus, nisi instauratio sacrorum auspicio- rumque renovatio, adfecta Veienti bello reipublicæ remedio fuit? At etiam, tamquam ceterum religionum memores, et peregrinos Deos transtulimus Romam, et instituimus novos. Juno Regina, transvecta a Veis, nuper in Aventino quam insigni ob excellens matronarum studium celebrique dedicata est die? Aio Locutio templum, propter cælestem vocem exauditam in Nova via, jussimus fieri: Capitolinos ludos sollemnibus aliis addidimus; collegiumque ad id novum, auctore senatu, condidimus. Quid horum opus fuit suscipi, si una cum Gallis urbem Romanam relicturi fuimus? si non voluntate mansimus in Capitolio per tot menses obsidionis? si ab hostibus metu renti sumus? De sacris loquimur et de templis: quid tandem de sacerdotibus? Nonne in mentem venit, quantum piaculi committatur? Vestalibus nempe una illa sedes est, ex qua eas nihil unquam, præterquam urbs capta, movit. Flamini Diali noctem unam manere extra urbem nefas est. Hos Veientes pro Romanis facturi estis sacerdotes, et Vestales tuæ te deserent, Vesta? et flamen peregre habitando in singulas noctes tantum sibi reique publicæ piaculi contrahet? Quid alia, quæ auspicato agimus omnia fere intra pomerium, cui obtzioni, aut cui negligentia damus? Comitia curiata, ⁹⁹ quæ rem militarem continent; comitia centuriata, quibus consules tribunosque militares creatis, ubi auspicato, nisi ubi adsolent, fieri possunt? Veiosne hæc transferemus? an comitiorum causa populus tanto incommodo in desertam hanc ab Diis hominibusque urbem conveniet?

LIII. *Sed res ipsa cogit vastam incendiis ruinisque relinquere urbem, et ad integra omnia Veios migrare, nec hic ædificando inopem plebem vexare. Hanc autem jactari magis causam, quam veram esse, ut ego non dicam, adparere vobis, Quirites, puto; qui meministis, ante Gallorum adventum, salvis tectis publicis privatisque, stante incolumi urbe, hanc eandem rem actam esse, ut Veios transmigraremus. Et videte, quantum inter meam sententiam vestramque intersit, tribuni. Vos, etiamsi tunc faciendum non fuerit, nunc utique faciendum putatis: ego contra, (nec id mirati sitis prius, quam, quale sit, audieritis) etiamsi tunc migrandum fuisset, incolumi tota urbe,*

⁹⁸ *Religiosum fuit]* Religioni habemus, nefas esse duximus.

⁹⁹ *Quæ rem militarem continent]* Centuriatis comitiis potestas; curiatis imperium proprie dictum mandaba-

tur. De discrimine potestatis et imperii vid. not. 24. ad II. 56. De lege curiata vid. c. 32. l. IX. et Cic. Ep. ad Fam. I. 9.

U. C. 365. *nunc has ruinas relinquendas non censerem. Quippe tum causa nobis in urbem captam migrandi victoria esset, gloriosa nobis ac posteris nostris; nunc hæc migratio nobis misera ac turpis, Gallis gloriosa est. non enim reliquisse victores, sed amisisse victi, patriam videbimur. hoc ad Alliam fuga, hoc capta urbs, hoc circumsessum Capitolium necessitatis imposuisse, ut desereremus penates nostros, exsiliumque ac fugam nobis ex eo loco conscisceremus, quem tueri non possemus. et Galli exertere potuerunt Romam, quam Romani restituere non videbuntur potuisse? Quid restat, nisi ut, si^b jam novis copiis veniant, (constat enim vix credibilem multitudinem esse) et habitare in capta ab se, deserta a vobis, hac urbe velint, sinatis? Quid? si non Galli hoc, sed veteres hostes vestri, Æqui Volscive, faciant, ut^c commigrent Romam, velitisne illos Romanos, vos Veientes esse? ¹ an malitis hanc solitudinem vestram, quam urbem hostium, esse? non equidem video, quid magis nefas sit. Hæc scelera, quia piget ædificare^d, hæc dedecora pati parati estis? Si tota urbe nullum melius ampliusve tectum fieri possit, quam ² casa illa conditoris est nostri, non in casis, ritu pastorum agrestiumque, habitare est satius inter sacra penatesque vestros, quam exsulatum publice ire? Majores nostri, convenæ pastoresque, quum in his locis nihil, præter silvas paludesque, esset, novam urbem tam brevi ædificaverunt^e: nos, Capitolio, arce incolunt, stantibus templis Deorum, ædificare incensa^f piget? et, quod singuli facturi fuimus, si ædes nostræ deflagrasset, hoc in publico incendio universi recusamus facere?*

LIV. *Quid tandem? si fraude, si casu Veïis incendium ortum sit, ventoque (ut fieri potest) diffusa flamma magnam partem urbis absumat; Fidenas inde, aut Gabios, aliamve quam urbem quæsituri sumus, quo transmigemus? Adeo nihil tenet solum patriæ, nec hæc terra, quam matrem adpellamus; sed in superficie tignisque caritas nobis patriæ pendet? Equidem, fatebor vobis, ³ etsi minus injuriæ vestræ, quam meæ calamitatis,*

^b si del. Gron. Crev.   ^c uti Eæd.
verunt Eæd.   ^f incensam Eæd.

^d reædificare Eæd.

^e ædifica-

1 *An malitis]* An contra placebit hoc solum potius vastum et desertum remanere, dummodo vestræ ditionis sit, quam incoleri et frequentari ab hostibus, hostiumque urbem dici et esse.

2 *Casa . . . conditoris . . . nostri]* Casa in qua Romulus habitabat, quum pastoriam vitam ageret; e lignis et arundine compacta; humilis, absque ulla contiguatione. Ea erat ad Palatinum montem, et ut sacra servabatur ab iis quibus ea cura mandabatur. Quum quid vetustatis aut tempesta-

tum injuria vitium foret, id sarciebatum quam proxime fieri poterat ad pristina formæ similitudinem. Hæc fere Dion. l. l.

3 *Etsi minus injuriæ vestræ, quam meæ calamitatis meminisse jurat]* Hæc est mens Camilli, ut dicturus de exilio suo, cujus mentio ingrata populo futura erat, vitare conetur aurium offensionem, atque ideo exilium suum non tam injuriæ civium, quam suo cuidam infelici fato tribuat. Sed desideratur particula negans ante verbum *jurat*. *Etsi meminisse haud ju-*

meminisse juvat, quum abessem, quotiescumque patria in men- U. C. 365.
 tem veniret, hæc omnia obcurrerant, colles, campique, et Tibe- A. C. 327,
 et adsueta oculis regio, et hoc cælum, su^o quo natus educa-
 tusque essem, quæ vos, Quirites, nunc morvant potius caritate
 sua, ut maneat in sede vestra, quam postea, quum reliqueri-
 tis ea, macerent desiderio. Non sine causa Dii hominesque
 hunc urbi condendæ locum elegerunt, saluberrimos colles, flu-
 men opportunum, quo ex mediterraneis locis fruges devehuntur,
 quo maritimæ commœtates accipiuntur; mare vicinum ad commo-
 ditates, nec expositum nimia propinquitate ad pericula classium
 externarum: regionum Italiæ mediam, ad incrementum urbis
 natum unice locum. Argumento est ipsa magnitudo tum novæ
 urbis, trecentesimo sexagesimus quintus annus urbis, Quirites,
 agitur: inter tot veterrimos populos tamdiu bella geritis; quum
 interea, ne singulas loquar urbes, non conjuncti cum Aëzuis
 Volsci, tot tam valida oppida, non universa Etruria, tantum
 terra marique pollens, atque inter duo maria latitudinem obti-
 nens Italiæ, bello vobis par est. Quod quum ita sit, quæ (ma-
 lum) ratio est, ⁴ expertis alia experiri, quum jam, ut virtus ves-
 tra transire alio possit, fortuna certe loci hujus transferri non
 possit? Hic Capitolium est, ubi quondam capite humano in-
 vento responsum est, eo loco caput rerum summamque imperii
 fore. hic, ⁵ quum augurato liberaretur Capitolium, Juventus
 Terminusque maximo gaudio patrum nostrorum moveri se non
 passi. hic Vestæ ignes, hic ancilia cælo demissa, hic omnes pro-
 pitii manentibus vobis Dii.

LV. Movisse eos Camillus quum; alia oratione, tum
 ea, quæ ad religiones pertinebat, maxime dicitur. sed rem
 dubiam decrevit ⁶ vox opportuna emissa^h; quod, quum sena-
 tus post paullo de his rebus in ⁷ curia Hostilia haberetur,
 cohortesque, ex præsiidiis revertentes, forte agmine forum

^z tam Gron. Crev.

^h opportune vox emissa Eæd.

vat, dicturus erat injuriæ vestræ: sed
 parciit verbo, et rem mollit dicendo
 minus injuriæ vestræ, quam meæ ca-
 lamitatis, id est, exilii mei, quod ver-
 rius dixerim a fatali quadam mea ca-
 lamitate, quam ab injuria vestra or-
 tum. Sic l. IV. c. 32. *Etrusci pleni
 animorum ab pristini diei meliore oc-
 casione, quam pugna.* Scripturus erat
 Livius ab pristini diei prospera pug-
 na. Sed ne graviore appellatione
 rem dictu levem extollar, subjicit me-
 liore occasione quam pugna, id est, re
 ita gesta, ut verius dici possit bona
 occasio, quam secunda pugna.

⁴ *Expertis alia experiri*] Plurimi
 scripti inserunt *latos* ante *et* alia. In-
 de efficit Gronovius *expertis lares alios*

experiri, et exponit *lares alios exper-
 tis*, id est, lares alios quam quos
 experti tam feliciter sumus. Sed du-
 rior compositio videtur, nec satis Li-
 viana. In vulgato acquiescamus, do-
 nec quid melius inventum fuerit.
Expertis: nempe hujus loci ac situs
 commoditatem.

⁵ *Quum augurato liberaretur Capi-
 tolium*] Quum per auguria id agere-
 tur, ut libera a ceteris religionibus
 area Capitolina esset tota Jovis. Vid.
 supra l. 55.

⁶ *Vox emissa*] Temere, ab eo ho-
 mine qui nullo modo præsentem dis-
 ceptionem intueretur.

⁷ *Curia Hostilia*] Vid. supra, l.
 30.

U. C. 365. transirent, centurio in comitio exclamavit: *Signifer, statue*
 A. C. 387. *signum: hic manebimus optime.* qua voce audita, et senatus,
 accipere se omen, ex curia egressus, conclamavit, et plebs
 circumfusa adprobavit. Antiquata deinde lege, promiscue
 Instauratio urbis, urbs ædificari cœpta. Tegula publice præbita est: saxi
 materiæque cædendæ, unde quisque vellet, jus factum:
 8 prædibus acceptis, eo anno ædificia perfecturos. Festina-
 tio curam exemit vicis dirigendi, dum, omisso sui alieni-
 que discrimine, in vacuo ædificant. Ea est caussa, ut ve-
 teres cloacæ, primo per publicum ductæ, nunc privata pas-
 sim subeant tecta; formaque urbis sit 9 occupatæ magis,
 quam divisæ, similis.

8 * *Prædibus acceptis*] Ea lege, ut
 qui ædificabant, prædes darent, qui
 sponderent eo anno ædificia perfectum
 iri.

9 * *Occupatæ magis, quam divisæ*]

Magis occupatæ a singulis, prout cui-
 que libuit hanc vel illam partem sibi
 vindicare, quam divisæ sub arbitris,
 qui suum cuique locum certa lege et
 norma assignarent terminarentque.

EPITOME LIBRI VI.

RES adversus Volscos et Equos et Prænestinos prospere gestas continet. Quatuor tribus additæ sunt, Stellatina, Sabatina, Tromentina, ¹ Arniensis. M. Manlius, qui Capitolium a Gallis defenderat, quum obstructos ære alieno liberaret, nexos exsolveret, crimine adfectati regni damnatus, de saxo Tarpeio dejectus est: in cuius notam ² senatusconsultum factum est, ne cui de Manlia gente Marco cognomen esset. C. Licinius et ³ L. Sextius tribuni plebis legem promulgarunt, ut consules etiam ex plebe fierent, qui ex Patribus creabantur. eamque legem cum magna contentione, repugnantibus Patribus, quum iidem tribuni plebis per quinquennium soli magistratus fuissent, pertulerunt; et primus ex plebe consul L. Sextius creatus est. Luta est et altera lex, ne cui plus quingentis jugeribus agri liceret possidere.

1 Narniensis] Vid. not. 30. ad c. 5. hujus libri.

2 Senatusconsultum factum, ne cui de Manlia gente] Hic aliquid intercidisse bene monet Jac. Gronovius. Id agnoscat quisquis c. 20. hujus li-

bri adire voluerit. In iis quæ sequuntur pro voce *cognomen* reponendum est procul dubio *prænomen*.

3 L. Sextius] Sic semper hoc libro scribitur hujus tribuni nomen. M. le ergo hic vulgo legitur L. Sestius.

T. LIVII PATAVINI

LIBER VI.

U. C. 365.
A. C. 387.

Rerum anti-
quarum
obscuritas.

Clarius jam
certiorque
historia Ro-
mana.

Q. Fabius
accusatus,
moritur.

U. C. 366.
A. C. 386.
L. Valerius
H. &c. Tr.
Mil.

QUÆ ab condita urbe Roma ¹ ad captam eandem urbem Romani sub regibus primum, consulibus deinde ac dictatoribus; decemvirisque ac tribunis consularibus gessere, foris bella, domi seditones, quinque libris exposui; res quum vetustate nimia obscuras, velut ^a quæ magno ex intervallo loci vix cernuntur; tum quod parvæ ^b et ^c raræ per eadem tempora literæ fuere, una custodia fidelis memoriæ rerum gestarum: et quod, etiamsi quæ in commentariis pontificum aliisque publicis privatisque erant monumentis, incensa urbe pleræque interire. ³ Clariora deinceps certioraque ab secunda origine, velut ab stirpibus lætius feraciorum renatae urbis, gesta domi militiaeque exponitur. Ceterum quo primo adminiculo erecta erat, eodem innisa M. Furio principe stetit. neque eum abdicare se dictatura, ⁴ nisi anno circumacto, passi sunt. Comitia in insequentem annum tribunos habere, quorum in magistratu capta urbs esset, non placuit: res ad interregnum rediit. Quum civitas in opere ac labore adsiduo reficiendæ urbis teneretur, interim Q. Fabius, simul primum magistratu abiit, ab C. Marcio tribuno plebis dicta dies est, quod legatus in Gallos, ad quos missus erat orator, contra jas gentium pugnasset. cui iudicio eum mors, adeo opportuna, ut voluntariam magna pars crederet, subtraxit. Interregnum inivit. P. Cornelius Scipio interrex, et post eum M. Furius ⁵ Camillus iterum. Is tribunos militum consulari potestate creat, L. Valerium Publicolam ^c iterum, L. Virginium, P. Cornelium, A. Man-

^a veluti Gron. Crev.

^b parvæ del. Ead.

^c Poplicolam Ead.

1 *Ad captam eandem urbem*] Muræus delet postremam vocem: quæ revera abest ab uno et altero codicum nostrorum, nec ullo modo necessaria est.

2 *Raræ . . . litera fuere*] Vix quidquam literis consignabatur.

3 *Clariora deinceps*] Clariora erunt, id est, distinctiora, notiora, et certiora, quæ deinceps exponitur gesta domi militiaeque, ab secunda origine urbis, quæ, velut arbor excisa lætiores ab stirpibus feraciorisque ramos rur-

sum emittit, ita post eladem fecundiore virtutum magnarumque rerum proventu refloruit.

4 *Nisi anno circumacto*] Non, anno elapso a dictatura accepta, sed circumacto anno currente, ut dictator pariter cum tribunis militum magistratum deponeret. Hoc probant ea verba, quæ proxime sequuntur.

5 *Camillus iterum*] Jam Camillus interrex fuerat tertio ante hunc anno. Vid. l. V. c. 31. ubi Scipio quoque eodem anno interrex fuisse memoratur.

lium, L. Æmilium, L. Postumium. Hi ex interregno quum U. C. 366. extemplo magistratum inissent, nulla de re prius, quam de reli- A. C. 386. gionibus, senatum consulere. In primis fœdera ac leges (erant autem eæ duodecim tabulæ et quedam regiæ leges) conquiri, quæ comparerent, jusserunt: ⁶ alia ex eis edita etiam in vulgus: quæ autem ad sacra pertinebant, a pontificibus maxime, ut religione obstrictos haberent multitudinis animos, subpressa. Tum ⁷ de diebus religiosis agitari cœptum, diemque ante diem xv Kalendas Sextiles, duplici clade insignem, (quo die ad Crumeram Fabii cæsi, quo deinde ad Alliam cum exitio urbis fœde pugnatum) a posteriore clade Allensem adpellarunt, insignemque rei nulli publice privatimque agenda fecerunt. ⁸ Quidam, quod postridie Idus Quinctiles non litasset Sulpicius tribunus militum, ⁹ neque inventa pace Deum post diem tertium objectus hosti exercitus Romanus esset, etiam postridie Idus rebus divinis supersederi jussum: inde, ut postridie Kalendas quoque ac Nonas eadem religio esset, traditum, putant.

II. Nec diu licuit quietis consilia erigendæ ex tam gravi casu reipublicæ secum agitare. Hinc Volsci, veteres hostes, ad exstinguendum nomen Romanum arma ceperant, hinc Æturiæ principum ex omnibus populis conjurationem de bello, ad fanum Voltunnæ factam, mercatores adferebant. novus quoque terror accesserat defectione Latinorum Hernicorumque, qui, post pugnam ad lacum Regillum factam, ¹⁰ per annos prope centum numquam ambigua fide in amicitiam ^d populi Romani fuerant. Itaque quum tanti undique terrores circumstarent, adpareretque omnibus, non odio solum apud hostes, sed contemptu etiam inter socios nomen Romanum laborare; placuit eisdem auspiciis defendi rempublicam, quibus recuperata esset, dictatoremque dici M. Furium Camillum. Is dictator C. Servilium Aham ^{Camillus} magistrum equitum dixit: justitioque indicto, delectum ju- ^{dictator III.} niorum habuit, ita ut seniores quoque, quibus aliquid roboris superesset, ¹¹ in verba sua juratos centuriaret. Exerci-

^d amicitia Gron. Crev.

⁶ *Alia ex eis*] Alia earum legum capita publicarunt: quæ ad sacra pertinebant, subpressa.

⁷ *De diebus religiosis*] Religiosi dies dicuntur, teste A. Gell. IV. 9. tristi omne infanes impeditique, in quibus et res divinas facere, et rem quampiam novam exordiri temperandum est.

⁸ *Quidam, quod postridie*] De ea re vid. A. Gell. V. 17.

⁹ * *Neque inventa pace deum*] Et, licet placati dii non essent, licet nulla

impetrata essent signa propitiæ deum voluntatis.

¹⁰ *Per annos prope centum*] Latini semper in fide manserant post pugnam ad Regillum lacum, a qua hic annus est centesimus duodecimus ex Livio, centesimus nonus ex Dionysio: Hernici, post fœdus cum Romanis iectum Sp. Cassio et Proculo Virginio consulibus, ante annos prope centum, sive octo supra nonaginta.

¹¹ * *In verba sua juratos centuriaret*] In centurias distribueret, post-

V. C. 366.
A. C. 386.

Volscorum
castra capit.

tum conscriptum armatumque trifariam divisit. partem unam in agro Veiente Etruriæ obposuit: alteram ante urbem castra locare iussit. ¹² tribunus militum his A. Manlius, illis, qui adversus Etruscos mittebantur, L. Æmilius præpositus: tertiam partem ipse ad Volseos duxit. nec procul ab Lanuvio ¹³ (*ad Marcium*^e is locus dicitur) castra obpugnare est adortus. Quibus, ab contemptu (quod prope omnem delatam a Gallis Romanam juventutem crederent) ad bellum profectis, tantum Camillus auditus imperator terroris intulerat, ut vallo se ipsi, vallum congestis arboribus sepirent, ne qua intrare ad munimenta hostis posset. Quod ubi animadvertit Camillus, ignem in objectam sepem conjici iussit. et forte erat vis magna venti versa in hostem. itaque non aperuit solum incendio viam, sed, flammis in castra tendentibus, vapore etiam ac fumo crepituque viridis materiæ flammantis, ita consternavit hostes, ut minor moles superantibus vallum in castra Volschorum Romanis fuerit, quam transcendentibus sepem incendio absumentam fuerat. Fuis hostibus cæsisque, quum castra inpetu cepisset dictator, prædam militi dedit, quo minus speratam, minime^f largitore duce, eo militi gratiorem. persecutus deinde fugientes, quum omnem Volscum agrum depopulatus esset, ad dedicationem Volseos ¹⁴ septuagesimo demum anno subegit. Victor ex Volscis in Æquos transiit, et ipsos bellum molientes: exercitum eorum ad Bolas obpressit; nec castra modo, sed urbem etiam adgressus, inpetu primo cepit.

Dedunt se
Volsci.

Sutrium a
Tuscis ob-
sèssum.

III. Quum in ea parte, in qua caput rei Romanæ Camillus erat, ea fortuna esset, aliam in partem terror ingens ingraverat. Etruria prope omnis armata Sutrium, socios populi Romani, obsidebat: quorum legati, opem rebus adfectis orantes, quum senatum adissent, decretum ¹⁵ tulere, ut dictator primo quoque tempore auxilium Sutrinis ferret. Cujus spei moram quum pati fortuna obsessorum non potuisset, confectaque ¹⁶ paucitas oppidanorum, opere, vigiliis, vulneribus, quæ semper eosdem urgebant, per pactionem

^e *Marcium* Gron. Crev.

^f *minime* l. a *minime* Ead.

quam juravissent se jussu Camilli dictatoris conventuros, neque injussu abituros.

¹² *Tribunus militum*] Campanus *tribuni*, ut et aliqui codd. MSS. In nostris ambigua scriptura est, *tr. mil.* Gronovius merito legendum putat: *tribuni militum las I. Manlius, illis qui adversus Etruscos mittebantur, L. Æmilius præpositi.*

¹³ *Ad Marcium*] Campanus et Andreas *ad Metium*. Verum hujus loci nomen Sigonius et Jac. Gronovius esse

existimant, *ad Marcium*.

¹⁴ *Septuagesimo demum anno*] Numerus mendosus. Legendum censet Sigonius *septimo et centesimo*: ut numeraverit Livius ab eo anno, quo Volsci, jam ante a Tarquinio Superbo lacessiti, bellum renovaverant, Ap. Claudio et P. Servilio consulibus, u. c. 259.

¹⁵ *Tulere*] Abstulere, impetraverè.

¹⁶ *Paucitas oppidanorum*] Oppidani, qui pauci erant.

urbe hostibus tradita, inermes cum singulis emissi vesti- U. C. 366.
 mentis, miserabili agmine penates relinquerent; eo forte A. C. 326.
 tempore Camillus cum exercitu Romano intervenit. cui
 quum se mœsta turba ad pedes provolvisset, principumque
 orationem necessitate ultima expressam, fletus mulierum
 ac puerorum, qui exsiliî comites trahebantur, excepisset;
 parcere lamentis Sutrinis jussit: Etruscis se luctum lacri-
 masque ferre. Sarcinas inde deponi, Sutrinisque ibi consi-
 dere, modico præsidio relicto, arma secum militem ferre
 jubet. Ita expedito exercitu profectus ad Sutrium, id quod
 rebatur, soluta omnia rebus (ut fit) secundis invenit: nul-
 lam stationem ante mœnia, patentes portas, victorem va-
 gum prædam ex hostium tectis egerentem. Iterum igitur
 eodem die Sutrium capitur: victores Etrusci passim truci-
 dantur ab novo hoste, neque se conglobandi, cœundique in
 unum, aut arma capiendi datur spatium. quum pro se quis-
 que tenderent ad portas, si qua forte se in agros ejicere pos-
 sent, clausas (id enim primum dictator imperaverat) portas
 inveniunt. Inde alii arma capere, alii, quos forte armatos
 tumultus occupaverat, convocare suos, ut prælium inirent.
 quod accensum ab desperatione hostium fuisset; ni præco-
 nes, per urbem dimissi, poni arma, et parci inermi jussis-
 sent, nec præter armatos quemquam violari. Tum etiam,
 quibus animi ¹⁷ in spe ultima obstinati ad decertandum fue-
 rant, postquam data spes vitæ est, jactare passim arma, in-
 ermesque, quod tutius fortuna fecerat, se hosti offerre.
 Magna multitudo in custodias divisa: oppidum ante noc-
 tem redditum Sutriniis inviolatum integrumque ab omni cla-
 de belli, quia non vi captum, sed traditum per condiciones
 fuerat.

IV. Camillus in urbem triumphans rediit, trium simul ^{Triumphat}
 bellorum victor. Longe plurimos captivos ex Etruscis an-
 te currum duxit. quibus sub hasta venumdati, tantum æris
 redactum est, ut, pretio pro auro matronis persoluto, ex eo,
 quod supererat, tres pateræ aureæ factæ sint: quas, cum
 titulo nominis Camilli, ¹⁸ ante Capitolum incensum in Jo-
 vis cella constat ante pedes Junonis positas fuisse. Eo an-
 no in civitatem accepti, qui Veientium Capenatiumque ac
 Faliscorum per ea bella transfugerant ad Romanos, ager-
 que iis novis civibus adsignatus. ¹⁹ revocati quoque in ur-
 bem senatusconsulto a Veis, qui ædificandi Romæ pigritia,

¹⁷ * *In spe ultima*] Tum quum spes
 ultima eis fuerat in armis et certa-
 mine sita.

¹⁸ *Ante Capitolum incensum*] Syl-
 lanis temporibus, L. Cornelio Scipio-
 ne et C. Norbano Coss. anno ab u. c.
 669.

¹⁹ *Revocati ... a Veis, qui ...*
Veis se contulerant] Recte observat
 Gronovius supervacaneum esse *et a*
Veis. Et vero harum duarum vo-
 cum loco Victorinus codex habet *ex*
ves.

U. C. 366. occupatis ibi vacuis tectis, Veios se contulerant. et primo
 A. C. 366. fremitus fuit adspersantium imperium: dies deinde præstituta capitalisque pœna, qui non remigrasset Romam, ex ferocibus universis singulos, metu suo quemque, obediens fecit. Et Roma quum frequentia crescere, tum tota simul exsurgere ædificiis, et republica inpensas adjuvante, et ædilibus velut publicum exigentibus opus, et ipsis privatis (admonebat enim desiderium usus) festinantibus ad effectum operis, intraque annum nova urbs stetit. Exitu anni comitia tribunorum militum consulari potestate habita.

U. C. 367. creati T. Quinctius Cincinnatus, Q. Servilius Fidenas quin-
 A. C. 365. tum, L. Julius Iulus, L. Aquilius, Corvus, L. Lucretius
 T. Quinc- Tricipitinus, Ser. Sulpicius Rufus. Exercitum alterum in
 tio, &c. Tr. Æquos, non ad bellum, (victos namque se fatebantur) sed
 Mil. ab odio ad pervastandos fines, ne quid ad nova consilia relinquerent virium, duxere: alterum in agrum Tarquiniensem. Ibi oppida Etruscorum Cortuosa et Contenebra ²⁰ vi capta dirutaque. Ad Cortuosam nihil certaminis fuit. inprovisi adorti, primo clamore atque impetu cepere: direptum oppidum atque incensum est. Contenebra paucos dies obpugnationem sustinuit; laborque continuus, non die non nocte remissus, subegit eos. quum in sex partes divisus exercitus Romanus ²¹ senis horis in orbem succederet prælio, oppidanos eosdem ²² integro semper certamini paucitas fessos objiceret; cessere tandem, locusque invadendi urbem Romanis datus est. Publicari prædam tribunis placebat: sed imperium, quam consilium, segnius fuit. dum cunctantur, jam militum præda erat; nec, nisi ²³ per invidiam, adimi poterat. Eodem anno, ne privatis tantum operibus cresceret urbs, ²⁴ Capitolium quoque saxo quadrato substructum est: opus vel in hac magnificentia urbis conspiciendum.

Capitolii
 substructio.

Tribb. pl.
 molitiones.

V. Jam et tribuni plebis, civitate ædificando occupata, ²⁵ conciones suas frequentare legibus agrariis conabantur. ostentabatur in spem Pomptinus ager, tum primum, post accisas a Camillo Volscorum res, possessionis haud ambi-

§ Aquilius Gron. Crev.

²⁰ *Vi capta dirutaque*] Tres e nostr. codd. ut et duo a Jac. Gronovio allegati, abdicant *dirutaque*.

²¹ * *Senis horis in orbem succederet prælio*] Ita capesseret prælium, ut in singula senarum horarum spatia singulari exercitus partes sibi in orbem succederent.

²² * *Integro semper*] Semper novo, in quo semper adversus integros hostes dimicandum esset.

²³ *Per invidiam*] Ita ut invidia inde oriretur, ita ut odium militis excitaretur in duces.

²⁴ *Capitolium . . . saxo quadrato substructum est*] Renovata sunt Capitolii fundamenta, et e saxo quadrato structa.

²⁵ * *Conciones suas frequentare*] Ad conciones suas frequentem civium multitudinem allicere.

guæ. Criminabantur, multo eum ²⁶ infestiorum agrum ab nobilitate esse, quam a Volscis fuerit; ab illis enim tantum, quoad vires et arma habuerunt, incursiones eo factas. nobiles homines in possessionem agri publici grassari: nec, nisi, antequam omnia præcipiant, divisus sit, locum ibi plebi fore. Haud magno opere plebem moverant, et infrequentem in foro propter ædificandi curam, et ²⁷ eodem exhaustam in pensis, eoque agri iunemorem, ad quem instruendum vires non essent. In civitate plena religionum, tum etiam ab recenti clade superstitionis principibus, ²⁸ ut renovarentur auspicia, res ad interregnum rediit. interreges deinceps M. Manlius Capitolinus, Ser. Sulpicius Camerinus, L. Valerius Potitus. Hic demum tribunorum militum consulari potestate comitia habuit. L. Papirium, C. Cornelium, C. Sergium, L. Æmilium iterum, L. Menenium, L. Valerium Publicolam ^h tertium creat. hi ex interregno magistratum occeperunt. Eo anno ædes Martis, Gallico bello vota, dedicata est a T. Quinctio duumviro sacris faciundis. Tribus quatuor ²⁹ ex novis civibus additæ, ³⁰ Stellatina, Tromentina, Sabatina, Arniensisⁱ: eæque ³¹ viginti quinque tribuum numerum explevere.

U. C. 367.

A. C. 325.

U. C. 362.

A. C. 324.

L. Papirio,

&c. Tr. Mil.

VI. De agro Pomptino ab L. Sicinio tribuno plebis actum ad frequentiorum jam populum, mobilioremque ad cupiditatem agri, quam fuerat. Et de Latino Hernicoque bello mentio facta in senatu, majoris belli cura, quod Etruria in armis erat, dilata est. Res ad Camillum tribunum militum consulari potestate rediit. collegæ additi quinque, Ser. Cornelius Maluginensis, Q. Servilius Fidenas sextum, L. Quinctius Cincinnatus, L. Horatius Pulvillus, P. Valerius. Principio anni aversæ curæ hominum sunt a bello Etrusco, quod fugientium ex agro Pomptino agmen repente inlatum in urbem adtulit, Antiatas in armis esse, Latinorumque po-

U. C. 369.

A. C. 323.

M. Furio

Camillo V.

&c. Tr. Mil.

Antiatas in

armis.

^h Popticolam Gron. Crev.ⁱ Narniensis Eæd.26 *Infestiorum esse*] Invadit aerius, et plebi Romanæ certius adimi.27 *Eodem*] In eandem rem, id est, in ædificandum.28 *Ut renovarentur auspicia, res ad interregnum rediit*] Interregnum non inibatur, nisi quando nulli erant in republica curules Magistratus. Patrii coibant, et per se ipsi auspicio interregem probebant. Itaque nova plane erant auspicia interregis; et nulla ex parte pendebant ab auspiciis magistratum anni præcedentis; et si quid in his vitii esset, nihil ad illa hoc vitium pertinere poterat.29 *Ex novis civibus*] Vid. supra c.

4.

30 *Stellatina, Tromentina*] *Stellatina* tribus ab agro, sive campo Stellate dicta est, non eo qui in Campania, sed eo qui in Etruria fuit inter Capenam et Veios. *Sabatina* a Sabate lacu, qui itidem in Etruria. *Tromentina*, a Tromento campo. Hæc omnia constant ex Festo. Tromentum campum volunt et ipsum in Etruria fuisse. De nomine sequentis tribus ambigitur. *Narniensem* alii, alii *Arniensem* legi volunt: et eam illi quidem a Narnia Umbriæ oppido, hi ab Arno Etruriæ fluvio dictam esse existimant.31 *Viginti quinque tribuum*] Vid. supra II. 21.

U. C. 369.
A. C. 383.

Camillo regimē omnium rerum collegæ permittunt.

pulos juventutem submisisse ad id bellum; ³² eo abnuentes publicum fuisse consilium, quod non prohibitos tantummodo voluntarios dicerent militare, ubi vellent. Desierant jam ulla contemni bella. itaque senatus Diis agere gratias, quod Camillus in magistratu esset: dictatorem quippe dicendum eum fuisse, si privatus esset. et collegæ fateri, *regimen omnium rerum, ubi quid bellici terroris ingruat, in viro uno esse: sibi que destinatum in animo esse, Camillo submittere imperium. nec quidquam de majestate sua detractum credere, quod majestati ejus viri concessissent.* Conlaudatis ab senatu tribunis, et ipse Camillus, confusus animo, gratias egit. *Ingens, inde ait, onus a populo Romano sibi, qui se dictatorem ³³ jam quartum creasset, magnum a senatu talibus de se judicium ejus ordinis, maximum tam honoratorum collegarum obsequio injungi. Itaque si quid laboris vigiliarumque adjici possit, certantem secum ipsum adnisorum, ut ³⁴ tanto de se consensu civitatis opinionem, quæ maxima sit, etiam constantem efficiat. Quod ad bellum atque Antiates adtineat, plus ibi minarum, quam periculi, esse. se tamen, ut nihil timendi, sic nihil contemendi auctorem esse. Circumsederi urbem Romanam ab incidiu et odio finitimorum: itaque et ducibus pluribus et exercitibus administrandam rempublicam esse. Te, inquit, P. Valeri, socium imperii consilii que, legiones mecum adversus Antiatem hostem ducere placet: te, Q. Servili, altero exercitu instructo paratoque, in urbe castra habere; intantum sive Etruria se interim, ut nuper, sive ³⁵ nova hæc cura, Latini atque Hernici, moverint. Pro certo habeo, ita rem gesturum, ut patre, avo, teque ipso ac sex tribunatibus dignum est. Tertius exercitus ex ³⁶ caussariis senioribusque a L. Quinctio scribatur, qui urbi manibusque presidio sit. L. Horatius arma, tela, frumentum, ³⁷ quæque belli alia tempora poscent, provideat. Te, Ser. Corneli, presidem hujus publici consilii, custodem religionum, comitorum, legum, rerum omnium urbanarum, collegæ facimus. Cunctis in partes muneris sui benign-*

32 * *Eo abnuentes*] Ea ratione nitentes ut abnuerent . . . . .

33 *Jam quartum*] Ter tantum dictator fuerat Camillus: nisi Livius velit hanc esse quasi quartam dictaturam, propterea quod et illam deferendam ei fuisse, si privatus foret, dixerunt Patres; et ejus magistratus quamvis nomine caruerit, potestatem tamen vimque complexus est, quum regimen omnium rerum penes eum foret. Ceterum ne sic quidem satis decore videtur Camillus quartam sibi dictaturam arrogare. * Omnino reponendum existimamus *jam tertium.*

34 * *Tanto de se consensu civitatis*] Hæc absolute dicta intellige. Quum tantus sit de se consensus civitatis: quum cives tam unanimum consensu de se (Camillo) bene judicent.

35 * *Nova hæc cura*] Hi qui novam nobis sollicitudinem creant.

36 *Caussariis*] Quibus, ob imbecillam valetudinem, vacatio militiae esse debuisset.

37 *Quæque belli alia*] Quæque alia belli necessitas poscet. Ceterum hic locus videtur aliquid celare vitii. Scripti habent *bellica* vel *bellitia tempora.*

ne pollicentibus operam, Valerius, socius imperii lectus, ad- U. C. 369.
 jecit; *M. Furium sibi pro dictatore, seque ei pro magistro* A. C. 323.
equitum futurum. Proinde, quam opinionem de unico impe-
ratore, eam spem de bello haberent. Se vero bene sperare,
Patres, et de bello, et de pace univ ersaque republica, erecti
gaudio, fremunt: nec dictatore unquam opus fore reipublicæ,
si tales viros in magistratu habeat, tam concordibus junctos
animis, parere atque imperare juxta paratos, laudemque con-
ferentes potius in medium, quam ex communi ad se trahen-
tes.

VII. Justitio indicto, delectuque habito, Furius ac Vale-
 rius ad Satricum profecti: quo non Volscorum modo ju-
 ventutem Antiates ex nova subole lectam, sed ingentem
 Latinorum Hernicorumque conciverant ex integerrimis diu-
 tina pace populis. itaque novus hostis veteri adjunctus com-
 movit animos militis Romani. Quod ubi aciem jam in-
 struenti Camillo centuriones renunciaverunt, *turbatas mili-*
tum mentes esse, segniter arma capta, cunctabundosque et ³⁸ *re-*
sistentes egressos castris esse; quin voces quoque auditas, cum
centenis hostibus singulos pugnaturos; et ægre inermem tantam
multitudinem, nedum armatam, sustineri posse; in equum in-
silit, et, ante signa obversus in aciem, ordines interequitans,
Quæ tristitia, milites, hæc, quæ insolita cunctatio est? Hostem, Oratio Ca-
an me, an vos ignoratis? Hostis est quid aliud, quam perpetua milli ad mi-
materia virtutis gloriæque vestræ? Vos contra, me duce, (ut lites.
Falerios Fæiosque captos, et in capta patria Gallorum legiones
cæsas taceam) modo trigeminæ victoriæ triplicem triumphum
ex his ipsis Volscis, et Aquis, et ex Etruria egistis. An me,
quod non dictator vobis, sed tribunus, signum dedi, non agnos-
citis ducem? neque ego maxima imperia in vos desidero: et vos
in me nihil, præter me ipsum, intueri decet. neque enim dicta-
tura mihi unquam animos fecit, ut ne exsilium quidem ademit.
Idem igitur omnes sumus: et, quum eadem omnia in hoc bel-
lum adferamus, quæ in priora adtulimus, eundem eventum bel-
li exspectemus. Simul concurreritis, quod quisque didicit ac
consequit, faciet. Vos vincetis, illi fugient.

VIII. Dato deinde signo, ex equo desilit, et proximum Vincit Vol-
 signiferum, manu adreptum, secum in hostem rapit; *infer,* scos.
miles, clamitans, signum. quod ubi videre ipsum Camillum,
 jam ad munera corporis senecta invalidum, vadentem in
 hostes, procurrunt pariter omnes, clamore sublato, *Sequere*
imperatorem, pro se quisque clamantes. Emissum etiam sig-
 num Camilli jussu in hostium aciem ferunt; idque ut re-
 peteretur, concitatos antesignanos. Ibi primum pulsum
 Antiatem, terroremque non in primam tantum aciem, sed
 etiam ad subsidiarios perlatum. nec vis tantum militum mo-

38 * *Resistentes*] Identidem sistentes gradum.

U. C. 369. *vebat, excitata præsentia ducis, sed quod Volscorum animis nihil terribilius erat, quam ipsius Camilli forte oblata species. Ita, quocumque se intulisset, victoriam secum haud dubiam trahebat. maxime id evidens fuit, quum, in lævum cornu, prope jam pulsum, adrepto repente equo cum scuto pedestri, abvectus, conspectu suo prælium restituit, ostentans vincentem ceteram aciem. Jam inclinata res erat, sed turba hostium et fuga impediabatur, et longa cæde conficienda multitudo tanta fesso militi erat: quum repente ingentibus procellis fusus imber certam magis victoriam, quam prælium, diremit. Signo deinde receptui dato, nox insecuta, quietis Romanis, perfecit bellum. Latini namque et Hernici, relictis Volscis, domos profecti sunt, malis consiliis pares adepti eventus. Volsci, ubi se desertos ab eis videre, quorum fiducia rebellaverant, relictis castris, mœnibus Satrici se includunt. quos primo Camillus vallo circumdare, et aggere atque operibus obpugnare est adortus. Quæ postquam nulla eruptione impediti videt; minus esse animi ratus in hoste, quam ut in eo tam lentæ spei victoriam exspectaret, cohortatus milites, ne, tamquam Veios obpugnantes, in opere longinquo sese tererent, victoriam in manibus esse; ingenti militum alacritate mœnia undique adgressus, scalis oppidum cepit. Volsci abjectis armis sese dederunt.*

Satricum
capitur.

IX. Ceterum animus ducis rei majori, Antio, iminebat. id caput Volscorum, eam fuisse originem proximi belli. Sed quia nisi magno adparatu, tormentis machinisque, tam valida urbs capi non poterat; relicto ad exercitum collega, Romam est profectus, ut senatum ad excidendum Antium hortaretur. Inter sermonem ejus (credo, rem Antiatem diuturniorem manere, Diis cordi fuisse) legati ab Nepete ac Sutrio, auxilium adversus Etruscos petentes, veniunt, brevem occasionem esse ferendi auxilii memorantes. eo vim Camilli ab Antio fortuna avertit. Namque quum ea loca obposita Etruriæ, et velut claustra inde portæque essent; et illis occupandi ea, quum quid novi molirentur, et Romanis recuperandi tuendique cura erat. Igitur senatui cum Camillo agi placuit, ut, omisso Antio, bellum Etruscum susciperet.³⁹ Legiones urbanæ, quibus Quinctius præ-

Bellum cum
Etruscis
Sutrium ob-
sidentibus.

³⁹ *Legiones urbana, quibus Quinctius præfuerat*] Quinctius præerat exercitui ex causariis senioribusque conscripto. Vld. supra c. 6. Eum traditum esse Camillo, quum alter exercitus e junioribus validisque a Q. Servilio scriptus præsto esset, non est verisimile. Itaque hic rescribendum videtur, quibus Q. Servilius præ-

fuerat. Tamen paulo infra Quinctius, non Servilius, mittitur ad eum exercitum, quem Camillus in Volscis relinquebat. Itaque et aliam permutationem exercituum factam esse necesse est, ita ut Servilius præfuerit exercitui Quinctiano, qui ad urbem retentus sit. Sic nodum hunc solvit J. Fr. Gronovius.

fuera, ei decernuntur. quamquam expertum exercitum ad-
 suetumque imperio, qui in Volscis erat, mallet, nihil recu-
 savit: Valerium tantummodo imperii socium depoposcit.
 Quinctius Horatiusque ⁴⁰successores Valerio in Volscis
 missi. Profecti ab urbe Sutrium Furius et Valerius partem
 oppidi jam captam ab Etruscis invenerunt; ex parte altera,
 interseptis itineribus, ægre oppidanos vim hostium ab se
 arcuentes. Quum Romani auxilii adventus, tum Camilli no-
 men celeberrimum apud hostes sociosque, et in præsentia
 rem inclinatum sustinuit, et spatium ad opem ferendam de-
 dit. Itaque diviso exercitu, Camillus collegam, eam in
 partem circumductis copiis, quam hostes tenebant, mœnia
 adgredi jubet, non tanta spe scalis capi urbem posse, quam
 ut, aversis eo hostibus, et oppidanis jam pugnando fessis
 laxaretur labor, et ipse spatium intrandi sine certamine
 mœnia haberet. Quod quum simul utrimque factum esset,
 ancepsque terror Etruscis circumstaret, et mœnia summa
 vi obpugnari, et intra mœnia esse hostem viderent; porta
 se, quæ una forte non obsidebatur, trepidi uno agmine eje-
 cere. Magna cædes fugientium et in urbe et per agros est
 facta. plures a Furianis intra mœnia cæsi: Valeriani expe-
 ditiores ad persequendos fuere; nec ante noctem, quæ con-
 spectum ademit, finem cadendi fecere. Sutrio recepto re-
 stituitoque sociis, Nepete exercitus ductus, quod per dedi-
 tionem acceptum jam totum Etrusci habebant.

X. Videbatur plus in ea urbe recipienda laboris fore; non
 in eo solum, quod tota hostium erat, sed etiam quod, parte
 Nepesinorum prodente civitatem, facta erat deditio. Mitti ^{Nepete re-}
 tamen ad principes eorum placuit, ut secernerent se ab ^{capitur.}
 Etruscis, fidemque, quam implorassent ab Romanis, ipsi
 præstarent. Unde quum responsum adlatum esset, *nihil*
sua potestatis esse, Etruscis mœnia custodiasque portarum te-
nere; primo populationibus agri terror est oppidanis admo-
 tus: deinde, postquam deditionis, quam societatis, fides
 saucior erat, fascibus sarmentorum ex agro conlatis, duc-
 tus ad mœnia exercitus, completisque fossis scalæ admotæ,
 et clamore primo inpetuque oppidum capitur. Nepesinis
 inde edictum, ut arma ponant; parique jussum inermi.
 Etrusci pariter armati atque inermes cæsi. Nepesinorum
 quoque auctores deditionis securi percussi: innoxia multi-
 tudini redditæ res, oppidumque cum præsidio relictum. Ita,
 duabus sociis urbibus ex hoste receptis, victorem exercitum
 tribuni cum magna gloria Romam reduxerunt. Eodem an-
 no ab Latinis Hernicisque res repetitæ, quæsitumque, cur

⁴⁰ *Successores Valerio in Volscis* *Folseos*; quomodo dedit Campanus, ^{A Latins}
missi] Intellige *Valerio*, qui erat *in* et servat Victor. codex. ^{Hernicis-}
Volscis. Melius tamen videretur *in* ^{que res re-}
 petitæ.

U. C. 369. per eos annos militem ex instituto non dedissent? Respon-
 A. C. 323. sum frequenti utriusque gentis concilio est, *nec culpam in eo publicam, nec consilium fuisse, quod suæ juventutis aliqui apud Volscos militaverint. eos tamen ipsos pravi consilii panam habere, nec quemquam ex his reducem esse. Militis autem non dati causam, terrorem adsiduum a Volscis fuisse, quam pestem adhaerentem lateri suo tot super alia aliis bellis exhauriri nequisse.* ⁴¹ Quæ relata Patribus magis tempus, quam causam, non visa belli habere.

U. C. 370.
 A. C. 322.
 A. Manlio
 H. &c. Tr.
 Mil.
 Bellum
 Volscum.

M. Manlii
 pravae molitiones.

XI. Insequenti anno, A. Manlio, P. Cornelio, T. et L. Quinctiis Capitolinis, L. Papirio Cursore iterum, C. Sergio iterum tribunis consulari potestate, grave bellum foris, gravius domi seditio exorta: bellum a Volscis, adjuncta Latinorum atque Hernicorum defectione; seditio, unde minime timeri potuit, a patriciæ gentis viro et inclitæ famæ, M. Manlio Capitolino: qui nimius animi, quum alios principes sperneret, uni invideret, eximio simul honoribus atque virtutibus, M. Furio; ægre ferebat, *solum eum in magistratibus, solum apud exercitus esse; tantum jam eminere, ut iisdem auspiciis creatos, non pro collegis, sed pro ministris habeat: quum interim, si quis vere æstimare velit, a M. Furio recuperari patria ex obsidione hostium non potuerit, nisi a se prius Capitolium atque arx servata esset: et ille, inter aurum accipiendum et spem pacis solutis animis, Gallos adgressus sit; ipse armatos capientesque arcem depulerit: illius gloriæ pars virilis apud omnes milites sit, qui simul vicerint; suæ victoriæ neminem omnium mortalium socium esse.* His opinionibus inflato animo, ad hoc vitio quoque ingenii vehemens et inpotens, postquam inter Patres non, quantum æquum censebat, excellere suas opes animadvertit; ⁴² primum omnium ex Patribus popularis factus, cum plebeis^k magistratibus consilia communicare; criminando Patres, adliciendo ad se plebem, ⁴³ jam aura, non consilio, ferri, famæque magnæ malle, quam bonæ esse: et, non contentus agrariis legibus, quæ materia semper tribunis plebi seditionum fuisset, ⁴⁴ fidem

^k plebis Gron. Crev.

⁴¹ Quæ relata Patribus] Hoc responsum relatum Patribus visum quidem est idoneam ac legitimam belli causam præbere: sed ab eo tamen indicendo abstinere suasit tempus parum opportunum.

⁴² Primum omnium] Id est, primum: et fortasse sic scripserat Livius. Sane duo codices, Jac. Gronovii alter, alter Hearnii, et duo e nostris habent *præius*. Ceterum quod hic traditur a nostro, Manlium primum e Patribus popularem factum, id non omni

ex parte verum videtur. Dudum enim ante Sp. Cassius, patricius, triumphalis, ter consul, popularibus sese actionibus jactaverat.

⁴³ Jam aura, non consilio ferri] Jam aura favoris popularis ferri, non consilio et ratione gubernari.

⁴⁴ Fidem motiri] Labefactare ereditarum pecuniarum jura, solutionisque necessitatem. Porro hæc optima sane lectio debetur Sigonio. Prius. *Idem motiri.*

moliri cœpit. *acriores quippe æris alieni stimulos esse, qui non U. C. 370. egestatem modo atque ignominiam minentur, sed ⁴⁵ nervo ac A. C. 322. vinculis corpus liberum territent.* et erat æris alieni magna vis, ⁴⁶ re damnosissima etiam divitibus, ædificando contracta. Bellum itaque Volsecum, grave per se, oneratum Latinorum atque Hernicorum defectione, in speciem caussæ jactatum, ut major potestas quæreretur. Sed ⁴⁷ nova consilia Manlii magis compulere senatum ad dictatorem creandum. Creatus A. Cornelius Cossus magistrum equitum dixit T. Quinc-

A. Corne-
lius Cossus
dictator.

XII. Dictator, etsi majorem dimicationem propositam domi, quam foris, cernebat; tamen, seu quia celeritate ad bellum opus erat, seu victoria triumphoque dictaturæ ipsi vires se additurum ratus, delectu habito, in agrum Pomptinum, quo a Volscis exercitum indictum audierat, pergit. Non dubito, præter satietatem, tot jam libris adsidua bella cum Volscis gesta legentibus illud quoque subcursurum, (quod mihi percensenti propiores temporibus harum rerum auctores miraculo fuit) unde toties victis Volscis et Æquis ^{Unde Vol-} subfecerint milites. quod quum ab antiquis tacitum præter-^{scis et Æ-} missumque sit; cujus tandem ego rei præter opinionem, ^{quis toties} quæ sua cuique conjectanti esse potest, auctor sim? Simile ^{victis sub-} veri est, aut intervallis bellorum, sicut nunc in delectibus ^{fecerint mi-} fit Romanis, alia atque alia subole juniorum ad bella instauranda toties usos esse: aut non ex iisdem semper populis exercitus scriptos, quamquam eadem semper gens bellum intulerit: aut innumerabilem multitudinem liberorum capitum in eis fuisse locis, ⁴⁸ quæ nunc, vix seminario exiguo militum relicto, servitia Romana ab solitudine vindicant. Ingens certe, (quod inter omnes auctores convenit) quamquam nuper Camilli ductu atque auspicio accisæ res erant, Volsecorum exercitus fuit. ad hoc Latini Hernicique accesserant, et Circiënsium quidam, et coloni etiam a Velitris Romani. Dictator¹ castris eo die positus, postero cum auspicio prodisset, hostiaque cæsa pacem Deum adorasset,

¹ *Velitris. Romanus Dictator Gron. Crev.*

45* *Nervo*] Nervus est vinculi lignei genus, in quod pedes arctabantur. In nervum ac vincula conjiciebantur debitores a creditoribus suis, si illis addicti a iudice fuissent.

46 *Re damnosissima*] Correctio Freinsheimii, quam firmant tres codd. Hearnii. Vulgo *res*.

47* *Nova consilia*] Consilia novandarum rerum.

48 *Quæ nunc . . . servitia*] Quæ nunc id solum vetat deserta ac sola esse, quod ea servi Romanorum fre-

quentent. Ceterum hoc quoque ad illa, quæ a Livio dicta sunt, addi potest, ne niuium miremur renascentes illos post tot damna et clades exercitus, in horrida illa vetustate et flagrantissima populorum libertate, quot ejusque regionis, aut vici, aut oppidi cives essent, tot fuisse milites; quin nulla ars, nullum studium homines ab armis avocaret, et in negotiis publicis, quæ ex communi civium omnium sententia tractantur, suam quisque rem agi intelligeret.

U. C. 370.
A. C. 382.
Dictatoris
oratio ad
milites.

lætus ad milites, jam arma ad ⁴⁹propositum pugnae signum, sicut edictum erat, luce prima capientes, processit: *Nostra victoria est, milites, inquit, si quid Dii vatesque eorum in futurum vident. itaque, ut decet certæ spei plenos, et cum imparibus manus conserturos, pilis ante pedes positis, gladiis tantum dextras armemus: ne procurri quidem ab acie velim, sed obuiosos vos stabili gradu inpectum hostium excipere. Ubi illi vana injecerint missilia, et effusi stantibus vobis se intulerint, tum micent gladii, et veniat in mentem unicuique, Deos esse, qui Romanum adjuvent; Deos, qui secundis avibus in prælium miserint. Tu, T. Quincti, equitem intentus ad primum initium molli certaminis teneas: ubi hærare jam aciem conlato pede videris, tum terrorem equestrem occupatis alio pavore infer: in- vectusque ordines pugnantium dissipa. Sic eques, sic pedes, ut præceperat, pugnant: nec dux legiones, nec fortuna fefellit ducem.*

Victi Volsci. XIII. Multitudo hostium ⁵⁰nulli rei, præterquam numero, freta, et oculis utramque metiens aciem, temere prælium iniit, temere omisit: clamore tantum missilibusque telis et primo pugnae impetu ferox, gladios et conlatum pedem et vultum hostis, ardore animi micantem, ferre non potuit. Impulsa frons prima, et trepidatio subsidiis inlata, et suum terrorem intulit eques: rupti inde multis locis ordines, motaque omnia, et fluctuanti similis acies erat. deinde, postquam, cadentibus primis, jam ad se quisque perventuram cædem cernebat, terga vertunt. Instare Romanus; et, donec armati confertique abibant, peditum labor in persequendo fuit. postquam jactari arma passim, fugaque per agros spargi aciem hostium animadversum est; tum equitum turmæ emissæ, ⁵¹dato signo, ne, in singulorum morando cæde, spatium ad evadendum interim multitudini darent. satis esse, missilibus ac terrore impedire^m cursum, obequitandoque agmen teneri, dum adsequi pedes et ⁵²justa cæde conficere hostem posset. Fuga sequendique non ante noctem finis fuit: capta quoque ac direpta eodem die castra Volscorum,

^m impediri Gron. Crev.

⁴⁹ *Propositum pugnae signum*] Signum illud erat sagum coecineum, quod supra prætorium, sive tabernaculum imperatoris, expandebatur. Plut. in Fab. .

⁵⁰ *Nulli rei . . . freta*] Usitatius esset *nulla rei*; et sic Gronovius et Viet. codex. Tamen in not. 70. ad IV. 37. ubi Gronovius edidit *tanquam constantissima re fortuna fretus*, observavimus in scriptis legi *tanquam constantissima rei*; quosdam etiam habere *firtuna*. Et I. VIII. c. 22. scripti omnes

Gronovio inspeeti, et plerique e nostris exhibent *infida . . . societati fretu*. Unde dubitatio oriri potest, an Livius cum dandi casu nomen *fretus* interdum non junxerit. Tertius tamen putamus pervulgatam loquendi formam sequi.

⁵¹ *Dato signo*] Vid. not. 42. ad c. 35. I. V. et not. 15. ad II. 20.

⁵² *Justa cæde*] Plena cæde, quæ non carperet hostem, sed conficeret. Vid. not. 27. ad I. 4.

prædaque omnis, præter libera corpora, militi concessa est. U. C. 370. Pars maxima captivorum ex Latinis atque Hernicis fuit: A. C. 322. nec hominum de plebe, ut credi posset mercede militasse, sed principes quidam juventutis inventi,⁵³ manifesta fides, publica ope Volscos hostes adjutos. Circeiensium quoque quidam cogniti, et coloni a Velitris: Romamque omnes missi percunctantibus primoribus Patrum eadem, quæ dictatori, defectionem sui quisque populi, haud perplexe indicavere.

XIV. Dictator exercitum in stativis tenebat, minime dubius, bellum cum his populis Patres jussuros; quum major domi exorta moles coëgit adiri Romam cum, gliscente in dies seditione, quam solito magis metuendam auctor faciebat. non enim jam orationes modo M.ⁿ Manlii, sed facta, Manliana seditio. popularia in speciem, tumultuosa eadem, qua mente fierent,⁵⁴ intuenda erant. Centurionem, nobilem militaribus factis,⁵⁵ judicatum pecuniæ quum duci vidisset, medio foro cum caterva sua adevririt, et manum injecit: vociferatusque de superbia Patrum, ac crudelitate fœneratorum, et miseriis plebis, virtutibus ejus viri fortunaque; *Tum vero ego, inquit, nequidquam hac dextra Capitolium arcemque servaverim, si civem commilitonemque meum, tamquam Gallis victoribus captum,*⁵⁶ *in servitutem ac vincula duci videam.* Inde rem creditorum aliam populo solvit,⁵⁷ libraque et ære liberatum emit-

ⁿ M. del. Gron. Crev.

⁵³ *Manifesta fides*] Quod manifestum argumentum erat.

⁵⁴ *Intuenda*] Lege cum Gronovio *intuenti*: id est, si quis intuefetur, * qua mente fierent.

⁵⁵ *Judicatum pecuniæ*] Pecuniæ creditæ, nec solutæ, nomine damnatum. Judicatis autem pecuniæ triginta dies dabantur, conquirendæ pecuniæ causa quam dissolverent. Quibus elapsis, nisi dissolverant, addicebantur creditori. Vid. A. Gell. l. XX. c. 1. Quum igitur hic centurio statim duci dicatur, intelligendum est eum non modo judicatum, sed etiam addictum fuisse.

⁵⁶ *In servitutem ac vincula duci*] Addictus creditori debitor sexaginta dies habebatur in vinculis. Ac, nisi interea pæctus foret, capite pœnas dabat, aut trans Tiberim peregre venumibat. Quin etiam, si plures forent, quibus reus addictus esset, secare, si vellent, atque partiri corpus addicti sibi hominis permittebat lex duodecim tabularum. Dissecti tamen hoc modo hominis nullum exemplum nec-

moratur. Hæc omnia habet A. Gell. loco supra allato.

⁵⁷ *Libra... et ære liberatum emit*] Ex iis quæ supra annotavimus, patet magnam in nexos creditoribus fuisse potestatem, nec herili absimilem. Ut igitur liberaretur ille centurio pecuniæ judicatus, mancipationem quamdam fieri oportebat, qua suum in debitoris corpus dominium creditor in Manlium transferret, qui eum deinde *emitteret*, sive manumitteret. Optimo autem et plenissimo jure dominium in accipientem transferebatur, quum per æs et libram venditio fieret, hoc nimirum ritu. Aderat libripens, qui libram tenebat manu: aderant quique testes, cives Romani, puberes. Emptor, teste Bæc. in Top. Cic. nummum æreum tenens, ita dicebat: Hunc ego hominem ex jure Quiritium meum esse aio, isque mihi emptus est hoc ære æneaque libra. Deinde æreo nummo percutiebat libram, indeque æs ei dabat, a quo mancipio accipiebat, quasi pretii loco. Hæc autem consuetudo inde ducta

U. C. 370.
A. C. 322.

tit, Deos atque homines obtestantem, ut *M. Manlio, libertatori suo, parenti plebis Romanæ, gratiam referant.* Acceptus extemplo in tumultuosam turbam et ipse tumultum augebat, cicatrices acceptas Veienti, Gallico, aliisque deinceps bellis ostentans. *Se militantem, se restituentem exersos penates,*⁵⁸ *multipli jam sorte exsoluta, mergentibus semper sortem usuris, obrutum favore esse: videre lucem, forum, civium ora, M. Manlii opera: omnia parentum beneficia ab illo se habere: illi devovere corporis vitæque ac sanguinis quod supersit. quodcumque sibi cum patria, penatibus publicis ac privatis juris fuerit, id cum uno homine esse.* His vocibus instincta plebes quum jam unius hominis esset, addita alia commotioris ad omnia turbanda consilii res. Fundum in Veienti, caput patrimonii,⁵⁹ subjecit præconi: *Ne quem vestrum, inquit, Quirites, donec quidquam in re mea supererit, judicatum addictumve duci patiar.* Id vero ita accendit animos, ut per omne fas ac nefas secuturi vindicem libertatis viderentur. Ad hoc domi, concionantis in modum, sermones pleni criminum in Patres: inter quos,⁶⁰ quum omissa discriminè, vera an vana jaceret,⁶¹ *thesauros Gallici auri occultari a Patribus jecit: nec jam possidendis publicis agris contentos esse, nisi pecuniam quoque publicam advertant: ea res si palam fiat, exsolvi plebem ære alieno posse.* Quæ ubi objecta spes est, enimvero indignum facinus videri, quum conferendum ad redimendam civitatem a Gallis aurum fuerit,⁶² tributo collationem factam: idem aurum, ex hostibus captum, in paucorum prædam cessisse. Itaque⁶³ exsequebantur quærendo, ubi tantæ rei furtum occultaretur: differenteque, et tempore suo se indicaturum dicente, ceteris omissis, eo versæ erant omnium curæ: adparebatque, nec veri indicii gratiam mediâ, nec falsi obfensionem fore.

*erat, quod veteres Romani, quum nondum æs signatum haberent, posteaque etiam quum assibus libralibus uterentur, appendebant æs, non numerabant.

⁵⁸ *Multipli jam sorte*] Exsoluta jam per usuras ea pecunie summa, quæ multis partibus exsuperaret sortem, sive id quod debiti caput erat; usuris sese semper supra sortem quodammodo concervantibus, canique quasi deprimentibus, ac velantibus emergere.

⁵⁹ *Subjecit præconi* Præconis voce venalem proponi jussit.

⁶⁰ *Quum omissa discriminè*] *Quum jaceret multa, omissa discriminè, vera an vana, supple, jaceret.* Omisit Livius vocem *multa*, vel aliam aliquam similem, ob eam causam, quod hæc vo-

ces *vera an vana* vicinæ sunt verbo *jaceret*, a quo et ipsæ reguntur.

⁶¹ *Thesauros Gallici auri*] Fortasse huic criminationi ansam præbuerat aurum quod Gallis ereptum erat, sub Jovis sella positum: qua de re vid. supra V. 50. Id enim vulgo notum non fuisse, admodum verisimile est, sed primores Patrum rem inter se silentio pressisse. Unde liberior dabatur Manlio facultas arguendi Patres illud aurum in suam prædam vertisse.

⁶² *Tributo collationem factam*] Supra V. 50. scripsit Livius a matronis collatum aurum, ut summa pactæ mercedis Gallis conferret; nulla tributi mentione facta.

⁶³ *Exsequebantur*] Instabant: rem ulterius quasi persequabantur et investigabant. *Vid. not. 90. ad III. 20.

XV. Ita suspensis rebus dictator, aditus ab exercitu, in urbem venit. postero die senatu habito, quum, satis periclitatus voluntates hominum, discedere senatum ab se vetuisset, stipatus ea multitudine, sella in comitio posita, viatorum ad M. Manlium misit: qui, dictatoris jussu vocatus, quum signum suis dedisset, adesse certamen, agmine ingenti ad tribunal venit. Hinc senatus, hinc plebs, suum quisque intuentes ducem, velut in acie constiterant. Tum dictator, silentio facto, *Utinam, inquit, mihi Patribusque Romanis ita de ceteris rebus cum plebe conveniat, quemadmodum, quod ad te adinet eamque rem, quam de te sum quæsiturus, conventurum satis confido. Spem factam a te civitati video, fide incolumi, et thesauris Gallicis, quos primores Patrum occultent, creditum solvi posse. Cui ego rei tantum abest ut impedimento sim, ut contra te, M. Manli, adhorter, liberes favore plebem Romanam: et istos, incubantes publicis thesauris, ex præda clandestina evolvas. Quod nisi facis, sive quod et ipse in parte prædæ sis, sive qui tantum indicium est, in vincula te duci jubebo, nec diutius patiar, a te multitudinem fallaci spe concitari. Ad ea Manlius, nec se fefellisse, ait, non adversus Volscos toties hostes, quoties Patribus expediat, nec adversus Latinos Hernicosque, quos falsis criminibus in arma agant, sed adversus se ac plebem Romanam, dictatorem creatum esse. Jam, omissa bello, quod simulatum sit, in se inpetum fieri; jam dictatorem profiteri patrociniis feneratorum adversus plebem: jam sibi ex favore multitudinis crimen et perniciem quæri. Obfendit, inquit, te, A. Corneli, vosque, Patres conscripti, circumfusa turba lateri meo? Quin eam diducitis a me singuli vestris beneficiis, intercedendo, eximendo de nervo cives vestros, prohibendo judicatos addictosque duci, ex eo, quod adfluit opibus vestris, sustinendo necessitates aliorum? Sed quid ego vos, de vestro inpendatis, hortor? Sortem aliam ferte. de capite deducite, quod usuris pernumeratum est: jam nihilo mea turba, quam ullius, conspectior erit. At enim, quid ita solus ego civium curam ago? nihilo magis, quod respondeam, habeo, quam si quæras, quid ita solus Capitolium arcemque servaverim. Et tum universis, quam potui, opem tuli, et nunc singu-*

U. C. 370.
A. C. 382.
Dictator in
urbem adci-
tus.
Manlium
vocat.

° quod I. ut Gron. Crev.

64 *Fide incolumi*] Ita ut creditores nihil ex eo, quod mutuam dedissent, amitterent.

65 *Intercedendo*] Spondendo, fidejубendo. Sic Cic. secunda Phil. c. 47. *Tantum enim se pro te intercessisse.*

66 *Sortem aliam ferte*] Hæc verba lucem a proxime sequentibus mutantur. Si enim de capite deduxeris, quod usuris pernumeratum est, sors

alia erit; tanto nempe minor, quantum usuris solutum fuerit. MSS. Gronovii et Hearnii, et omnes nostri, Campanus, Andreas, habent *sortem aliquam*: quod interpretatur Gronovius, sorte tandem aliqua contenti estote, nec eam renovate semper antocismis, *addendo ad sortem usuras non expensas.

U. C. 370. *lis feram. Nam quod ad thesauros Gallicos adinet, rem, suapte natura facilem, difficilem interrogatio facit. cur enim queritis, quod scitis? cur, quod in sinu vestro est, excuti jubetis potius, quam ponatis, nisi aliqua fraus subest? Quo magis argui praestigias jubetis vestras, eo plus vereor, ⁶⁷ ne abstuleritis observantibus etiam oculos. Itaque non ego, vobis ut indicem praedas vestras, sed vos id cogendi estis, ut in medium proferatis.*

XVI. Quum mittere ambages dictator juberet, et aut ⁶⁸ peragere verum indicium cogeret, aut fateri facinus insimulati falso crimine senatus, ⁶⁹ oblataeque vani furti invidiae; negantem, arbitrio inimicorum se locuturum, in vincula duci jussit. Adreptus a viatore, *Jupiter*, inquit, *optime maxime, Junoque Regina, ac Minerva, ceterique Dii Deaque, qui Capitolium arcemque incolitis, siccine vestrum militem ac praesidem simitis vexari ab inimicis? Haec deatra, qua Gallos judi a delubris vestris, jam in vinculis et ratenis erit? Nullius nec oculi nec aures indignitatem ferebant: sed ⁷⁰ invicta sibi quaedam patientissima justii imperii civitas fecerat. nec adversus dictatoriam vim aut tribuni plebis, aut ipsa plebs, ad tollere oculos aut hiscere audebant. Conjecto in carcerem Manlius, satis constat, magnam partem plebis vestem mutasse, multos mortales capillum ac ⁷¹ barbam promississe, observatamque vestibulo carceris moestam turbam. Dictator de Volscis triumphavit: invidiaeque magis triumphus, quam gloriae, fuit. Quippe domi, non militiae, partum eum; actumque de cive, non de hoste, fremebant: unum defuisse tantum superbiae, quod non M. Manlius ante currum sit ductus. Jamque haud procul seditione res erat: cujus leniendae caussa, postulante nullo, largitor voluntarius*

Manlius in
carcerem
missus.

⁶⁷ *Ne abstuleritis observantibus etiam oculos*] Ne tanta arte furta vestra occultetis, ut fallatis oculos etiam eorum, qui rem diligentius observare velint. *Auferre oculos* proprie dicitur de praestigatoribus, qui fallunt oculos spectantium. Bene igitur hoc verbo utitur Livius, quum supra praestigiarum mentionem fecerit.

⁶⁸ *Peragere verum indicium*] Absolvere ceptum indicium, idque verum probare.

⁶⁹ *Oblataeque vani furti invidia*] Et vocati in invidiam senatus vana et nullis argumentis nixa furti criminatione.

⁷⁰ *Invicta sibi quaedam . . . fecerat*] Ita verebatur quaedam imperia, ut eorum vim sibi ipsa invictam faceret.

⁷¹ *Barbam promississe*] Creditur ergo Livius jam tum in usu apud Romanos fuisse, ut barbam raderent. Tamen Plin. l. VII. c. 59. affirmat, auctore Varrone, tonsores in Italiam ex Sicilia venisse anno demum u. c. 454. (qui ex calculo Catoniano est 452.) id est, annis amplius octoginta post conjectum in carcerem Manlium: antea intonsos fuisse Romanos. Atque id adstruit Varro, l. II. de re Rust. c. 11. ex antiquorum statuis, *quod pleraeque, inquit, habent capillum et barbam magnam.*

* Non radebant quidem barbam veteres Romani, teste ipso Livio, supra V. 41. sed tamen eam attondere aliquatenus et componere soliti erant; in luctu neglectam pronissamque fluere sinebant. Vid. supra II. 23.

repente senatus factus, ⁷² Satricum coloniam duo millia ci- U. C. 370.
vium Romanorum deduci jussit. bina jugera et semisses A. C. 382.
agri adsignati. Quod quum et parvum et paucis datum, et
mercedem esse prodendi M. Manlii interpretarentur; reme-
dio irritatur seditio. et jam magis insignis et ^p sordibus ⁷³ et
facie reorum turba Manliana erat, amotusque post trium-
phum abdicatione dictaturæ terror et linguam et animos li-
beraverat hominum.

XVII. Audiebantur itaque propalam voces exprobrantium ^{Querelæ ad}
multitudini, *quod defensores suos semper in præcipitem locum ¹ multitudi-*
favore tollat, deinde in ipso discrimine periculi destituit. ^{nem de pro-}
*Sic Sp. Cassium, in agros plebem vocantem, sic Sp. Mælium, ab-
ore civium famem suis impensis propulsantem, obpressos; sic ^{dito Manlio.}
M. Manlium, mersam et obrutam fenore partem civitatis in
libertatem ac lucem extrahentem, proditum inimicis. Saginare
plebem populares suos, ut jugulentur. Hocine patiendum
fuisse, si ad nutum dictatoris non responderit ^r vir consularis?
Fingerent mentitum ante, atque ideo non habuisse, quod tum
responderet: cui serco unquam mendacii pœnam vincula
fuisse? Non observatam esse memoriam noctis illius, quæ pene
ultima atque æterna nomini Romano fuerit? non speciem ag-
minis Gallorum, per ⁷⁴ Tarpeiam rupem scandentis? non ipsius
M. Manlii, qualem eum armatum, plenum sudoris ac sangui-
nis, ipso pene Jove erepto ex hostium manibus, vidissent? Seli-
brisne farris gratiam servatori patriæ relatum? et quem prope
cælestem, ⁷⁵ cognomine certe Capitolino Jovi parem, fecerint,
eum pati vinctum in carcere, in tenebris, obnoxiam carnificis
arbitrio ducere animam? Adeo in uno omnibus satis auxilii
fuisse, nullam opem in tam multis uni esse? Jam ne nocte
quidem turba ex eo loco dilabebatur, refracturosque carce-
rem minabantur: quum ⁷⁶ remisso, id est quod erepturi erant,
ex senatusconsulto Manlius vinculis liberatur. quo facto non
*seditio finita, sed dux seditioni datus est. Per eosdem dies**

Manlius e
carcere edu-
citur.

^p et del. Gron. Crev. ^q in præcipitem semper locum Eæd. ^r responderet
Eæd. ^s remisso eo quod Eæd.

⁷² Satricum] Duo MSS. Hearnii,
et unus e nostris, Sutrium: cum
quibus consentit Velleius, l. I. c. 14.

⁷³ Et facie reorum] Et habitu
mæsto, sordidato, squalido, qualis reo-
rum esse solebat. * Livius infra
VIII. 37. eodem sensu eademque for-
ma dixit specie reorum.

⁷⁴ Tarpeiam rupem] Saxum Capi-
tolini montis, cui nomen a Tarpeia
virgine, quæ ibi sepulta erat. Vid.
Plut. in Rom.

⁷⁵ Cognomine . . . Capitolino Jovi
parem fecerint] Vid. not. 23. ad V.
31. supra.

⁷⁶ Remisso eo quod erepturi erant]
Hic solæca erat oratio: remisso id
quod. Campanus et unus ex Hearnii
codd. et unus itidem e nostris pro
varia lectione habent remisso eo. Duo
neque id, neque eo, agnoscent; quod
per nos licet amplectaris, legisque
remisso quod.

U. C. 370. Latinis et Hernicis, simul ⁷⁷ colonis Circeiensibus et a Velitris, purgantibus se Volsci crimine belli, captivosque repentibus, ut ⁷⁸ suis legibus in eos animadverterent, tristia responsa reddita; tristiora colonis, quod cives Romani patriæ obpugnandæ nefanda consilia inissent¹. Non negatum itaque tantum de captivis; sed, ⁷⁹ in quo ab sociis tamen temperaverant, denunciatum senatus verbis, facesserent propere ex urbe, ab ore atque oculis populi Romani, ne nihil eos legationis jus, externo non civi comparatum teget.

XVIII. Recrudescente Manliana seditione, sub exitu anni comitia habita, creatique tribuni militum consulari potestate ex Patribus Ser. Cornelius Maluginensis tertium, P. Valerius Potitus iterum, ⁸⁰ M. Furius Camillus², Ser. Sulpicius Rufus iterum, C. Papirius Crassus, T. Quinctius Cincinnatus secundum. Cujus principio anni et Patribus et plebi peropportune externa pax data: plebi, quod non advocata delectu spem cepit, dum tam potentem haberet ducem, fœnoris expugnandi; Patribus, ne quo externo terrore avocarentur animi ab sanandis domesticis malis. Igitur, quum pars utraque acrior aliquanto coorta esset. ⁸¹ in³ propinquum certamen aderat et Manlius⁴. advocata domum plebe, cum principibus novandarum rerum interdiu noctuque consilia agit, plenior aliquanto animorum irarumque, quam antea fuerat. Iram accenderat ignominia recens in animo ad contumeliam inexperto: spiritus dabat, quod nec ausus esset idem in se dictator, quod in Sp. Mælio Cincinnatus Quinctius fecisset; et vinculorum suorum invidiam non dictator modo abdicando dictaturam fugisset, sed ne senatus quidem sustinere potuisset. His simul inflatus exacerbatusque jam per se accensos incitabat plebis animos: *Quousque tandem ignorabitis vires vestras, quas natura ne bel-*

U. C. 371.
A. C. 361.
Ser. Cornelio III.
&c. Tr.
Mil.

¹ inissent Gron. Crev. ² Camillus quintum Ead. ³ esset; jam in Ead. ⁴ aderat: et Manlius Ead.

⁷⁷ Colonis Circeiensibus et a Velitris] Circeiensibus et Veliternis. Eodem modo locutus est supra Livius, hoc ipso libro, c. 12. et coloni etiam a Velitris: * et rursus c. 13. † Olim in editis deerat particula a. Eam adjecti Sigonius, et tenent quatuor e scriptis nostris.

⁷⁸ Suis legibus] Observat Dujatius hoc Latinos quidem et Hernicos dicere potuisse, qui suis legibus uterentur; non autem Circeienses et Veliternos, qui, utpote coloni Romani, Romanas leges haberent. Nisi forte, quia non omnes e Romanis erant, sed veteribus incolis admisti,

aliquid ex pristino jure retinuerant.

⁷⁹ * In quo ab sociis tamen temperaverunt] Quibus verbis minisque erga socios, Latinos Hernicosque, licet noxios et jure increpitos, tamen abstinuerant.

⁸⁰ M. Furius Camillus quintum] *Leges sextum.* Vid. not. 29. ad c. 10. l. V.

⁸¹ Jam in propinquum certamen aderat: et Manlius] In propinquum tempus. Ceterum particulam jam, quam Gronovius a suis aliquot libris abesse testatur, ignorant itidem quinque e nostris. Unde considerandum

tuas quidem ignorare voluit? numerate saltem, quot ipsi sitis, U. C. 371.
 quot adversarios habeatis. Si singuli singulos adgressuri esse- A. C. 321.
 tis, tamen acrius crederem vos pro libertate, quam illos pro do- Oratio se-
 minatione, certaturos. ⁸² Quot enim clientes circa singulos ditiosa
 faistis patronos, tot nunc adversus unum hostem eritis. Manlii.
 Ostendite modo bellum; pacem habebitis. Videant vos paratos ad
 vim; jus ipsi remittent. Audendum est aliquid univcrsis, aut
 omnia singulis patiendâ. Quousque me circumspcctabitis? Ego
 quidem nulli vestram deero. ne fortuna mea desit, videte. Ipse
 vindex vester, ubi visum inimicis est, nullus repente fui: et vi-
 distis in vincula duci univcrsi eum, qui a singulis vobis vincula
 depuleram. Quid sperem, si plus in me audeant inimici? an
 exitum Cassii Malvique exspectem? Bene facitis, quod abomi-
 namini: Dii prohibebunt hæc: sed numquam propter me de
 cælo descendent. Vobis dent mentem, oportet, ut prohibeatis:
 sicut mihi dederunt armato togatoque, ut vos a barbaris hosti-
 bus, a superbis defenderem civibus. Tam parvus animus tanti
 populi est, ⁸³ ut semper vobis auxilium adversus inimicos satis
 sit? nec ullum, nisi quatenus imperari vobis sinatis, certamen
 adversus Patres noritis? Nec hoc natura insitum vobis est, sed
 usu possidemini. Cur enim adversus externos tantum animorum
 geritis, ut imperare illis æquum censeatis? quia consuestis cum
 eis pro imperio certare, adversus hos tentare magis, quam tueri,
 libertatem. Tamen qualescumque duces habuistis, qualescumque
 ipsi fuistis, omnia adhuc, quantacumque petistis, obtinuistis seu
 vi, seu fortuna vestra. tempus est, etiam ² majora conari. Experi-
 mini modo et vestram felicitatem, et me (ut spero) feliciter exper-
 tum: minore negotio, qui imperet Patribus, inponetis, quam,
 qui resisterent imperantibus, inposuistis. Solo æquandæ sunt
 dictaturæ consulatusque, ut caput ad tollere Romana plebes
 possit. Proinde adeste, prohibete jus de pecuniis dici. ego me
 patronum profiteor plebis, quod mihi cura mea et fides nomen
 induit. Vos si quo insigni magis imperii honorisve nomine
 vestram adpellabitis ducem, eo utemini potentiore ad obtinenda
 ea, quæ vultis. Inde de regno agendi ortum initium dicitur:
 sed nec cum quibus, nec quem ad finem consilia pervene-
 rint, sat planum traditur.

² jam Gron. Crev.

venit, an non ille recte suspicetur *quæ* *aderat* et non esse a Livio. Certe rotunda est hæc oratio: *Quam pars utraque... coorta esset in propinquum certamen.*

⁸²* *Quot enim*] Ante hæc verba suppleri opus est ex sensu integrum orationis membrum, quale esset hoc: sed longe aliter res se habet: longe alia vobis dimicandi conditio propo-

sita est. Quot enim...

⁸³ *Ut semper vobis auxilium*] Ut nihil aliud desideretis adversus inimicos, quam auxilium, quo a vobis eorum vim et injurias arceatis; nec unquam adversus Patres certetis, nisi de terminis illorum in vos imperio statuendis: quum hoc vobis potius propositum esse debeat, ut ipsi illis imperetis.

U. C. 371. XIX. At in parte altera senatus de ⁸⁴ secessione, in domum privatam, plebis, forte etiam in arce positam, ⁸⁵ et imminente mole libertati, agitatur. Magna pars vociferantur, *Servilio Ahala opus esse, qui non in vincula duci jubendo irri- tet publicum hostem, sed unius jactura civis finiat intestinum bellum.* Decurritur ad leniorem verbis sententiam, vim tamen eandem habentem, ⁸⁶ *Ut videant magistratus, ne quid ex perniciosis consiliis M. Mantii respublica detrimenti capiat.* Tum tribuni consulari potestate, tribunique plebi ⁽⁸⁷ nam et, quia eundem et suæ potestatis, quem libertatis omnium, finem cernebant, Patrum auctoritati se dediderant) hi tum omnes, quid opus facto sit, consultant. Quum præter vim et eadem nihil cuiquam obcurreret, eam autem ingentis dimicationis fore adpareret; tum M. Mænius et Q. Publilius tribuni plebis, *Quid Patrum et plebis certamen facimus, quod civitatis esse adversus unum pestiferum civem debet? Quid cum plebe adgredimur enim, quem per ipsam plebem tutius adgredi est, ut suis ipse overatus viribus rual? Diem dicere ei nobis in animo est. nihil minus populare quam regnum est. Simul multitudo illa non secum certari viderint, et ex ⁸⁸ advocatis iudices facti erunt, et accusatores de plebe, patricium reum intuebuntur, et regni crimen in medio; nulli magis, quam libertati, favebunt, suæ.*

Manlio dies dicitur a Tr. Pl.

XX. Adprobantibus cunctis, diem Manlio dicunt, quod ubi est factum, primo commota plebs est, utique postquam sordidatum reum viderunt; nec cum eo non modo Patrum quemquam, sed ne cognatos quidem aut adfines, postremo ne fratres quidem A. et T. Manlios: quod ad eum diem numquam usu venisset, ut in tanto discrimine non et proximi vestem mutarent. Ap. Claudio in vincula ducto, C. Claudium inimicum Claudiamque omnem gentem sordidatam fuisse, consensu obprimi popularem virum, quod primus a Patribus ad plebem defecisset. Quum dies venit, quæ, præter cætos multitudinis seditiosasque voces, et largitionem et fallax indicium, pertinentia proprie ad regni crimen ab accusatoribus objecta sint reo, apud neminem auctorem invenio. nec dubito haud parva fuisse, quum damnandi mora plebi non in caussa, sed in loco, fuerit.

^a plebei Crev.

⁸⁴ *Secessione]* Hæc est invidiosa et atrox appellatio, quæ defectionem notat, et rupta debiti legibus et magistratibus obsequii jura.

⁸⁵ *Et imminente mole libertati]* Et periculo, quod immineret libertati.

⁸⁶ *Ut videant magistratus]* Vid.

supra l. III. c. 4.

⁸⁷ *Nam et qui]* Dele supervacuum voculam *et*, quam omittunt duo e nostris codicibus: vel lege *nam et hi*, nempe tribuni plebis.

⁸⁸ *Advocatis]* Vid. not. 1. ad III. 44.

Illud notandum videtur, ut sciant homines, quæ et quanta U. C. 371.
 decora fœda cupiditas regni ⁸⁹ non ingrata solum, sed invisâ A. C. 381.
 etiam, reddiderit. Homines prope quadringentos produxisse
 dicitur, quibus sine fœnore ⁹⁰ expensas pecunias tulisset, quorum bona venire, quos duci addictos prohibuisset. Ad hæc, ⁹¹ decora quoque belli non commemorasse tantum, sed protulisse etiam conspicienda; spolia hostium cæsorum ad triginta, dona imperatorum ad quadraginta: in quibus insignes duas ⁹² murales coronas, civicas octo. ⁹³ Ad hæc servatos ex hostibus cives produxisse; inter quos ⁹⁴ C. Servilium magistrum equitum absentem nominatum. et quum ea quoque, quæ bello gesta essent, pro fastigio rerum oratione etiam magnifica, facta dictis æquando, memorasset, nudasse pectus insigne cicatricibus bello acceptis; et idemtidem, Capitolium spectans, Jovem Deosque alios devocasse ad auxilium fortunarum suarum: precatusque esse, ut, quam mentem sibi Capitolinam arcem protegenti ad salutem populi Romani dedissent, eam populo Romano in suo discrimine darent: et orasse singulos universosque, ut Capitolium atque arcem intuentes, ut ad Deos immortales versi, de se judicarent. In Campo Martio quum ⁹⁵ centuriatum populus citaretur, et reus, ad Capitolium manus tendens, ab hominibus ad Deos preces avertisset; adparuit tribunis, uisi oculos quoque hominum liberassent ab tanti memoria decoris, numquam fore in præoccupatis beneficio animis vero criuini locum. Ita producta die, in Pœtelinum

⁸⁹ *Non ingrata solum. reddiderit*] Non solum fructu gratiæ iis debite privaverit. *Ingratum* hic sumitur σαθρατικός pro eo cui gratia non persolvitur.

⁹⁰ *Expensas pecunias tulisset*] Pecuniam dedisset. *Expensum ferre* est in tabulas accepti et expensi referre, quasi datum ac solutum: sive, ut habet Ascon. in III° contra Verrem, scribere se pecuniam dedisse. Sumitur simpliciter pro *solvere, dare pecuniam*.

⁹¹ *Decora quoque belli*] De his Manlii decoribus agit quoque Plinius, Hist. Nat. l. VII. c. 28. In quibusdam dissentit a Livio, quædam addit, quæ nosse operæ pretium sit. *Ante decimum septimum annum*, inquit, *binu ceperat spolia. Primus omnium eques coronam muralem acceperat, VI. civicas, XXXVII. dona: XXIII. cicatrices adverso corpore exceperat: P. Servilium magistrum equitum servaverat, ipse vulneratus humerum ac femur.*

⁹² *Murales coronas*] *Muralis* erat

corona, qua donabatur ab imperatore, qui primus murum subiisset, inque oppidum hostium per vim ascendisset. Idcirco quasi muri pinnis decorata erat. Fieri ex auro solebat. *Civica corona* appellabatur, quam civis civi, a quo servatus erat in prælio, testem vitæ salutisque perceptæ dabat. Ea fiebat e fronde quærna, vel ilignea. Vid. A. Gell. l. V. c. 6. et Plin. l. XVI. c. 4.

⁹³ *Ad hæc . . . cives produxisse*] Olim *produxit*. Mutavit Rhenanus. Legi quoque jussit Sigonius *ad hæc pro ad hoc*: parvo discrimine; sed tamen invitis omnibus nostris MSS.

⁹⁴ *C. Servilium magistrum equitum*] Qui magister equitum fuerat, Camillo dictatore, sexto ante anno, Vid. supra c. 2. Plinius eum vocat *P. Servilium*.

⁹⁵ *Centuriatum*] Judicium perduellionis centuriatis comitiis exercebatur. Aliud exemplum exstat apud nostrum, l. XLIII. c. 16.

U. C. 371. Lucum ⁹⁶ extra portam Nomentanum ^b, unde conspectus in
 A. C. 381. Capitolium non esset, concilium populi indictum est. ibi
 Damnatur. crimen valuit, et obstinatis animis triste iudicium, invisum-
 que etiam iudicibus, factum. Sunt qui per duumviros, qui
 de perduellione aufererent, creatos, auctores sint damna-
 tum. tribuni ^c de saxo Tarpeio deiecerunt: locusque idem
 in uno homine et eximie glorie monumentum et pœnæ
 ultimæ fuit. Adjectæ mortuo notæ sunt: publica una;
 quod, quum domus ejus fuisset, ubi nunc ⁹⁷ ædes atque
 officina Monetæ est, latum ad populum est, ne quis patri-
 cius in arce aut Capitolio habitaret: gentilitia altera; quod
 gentis Manliæ decreto cautum est, ne quis deinde M.
 Manlius vocaretur. Hunc exitum habuit vir, nisi in libera
 civitate natus esset, memorabilis. Populum brevi, postquam
 periculum ab eo nullum erat, per se ipsas recordantem vir-
 tutes, desiderium ejus tenuit. pestilentia etiam brevi conse-
 cuta, nullis obcurrentibus tantæ cladis causis, ex Manliano
 supplicio magnæ parti videri orta: violatum Capitolium esse
 sanguine servatoris. nec Diis cordi fuisse pœnam ejus obla-
 tam prope oculis suis, a quo sua templa erepta e manibus
 hostium essent.

U. C. 372. XXI. Pestilentiam inopia frugum, et vulgatam utriusque
 A. C. 380. mali famam anno insequente multiplex bellum excepit, L.
 L. Valerio quartum, A. Manlio tertium, Ser. Sulpicio tertium,
 IV. Sc. Tr. L. Lucretio, L. Æmilio tertium, M. Trebonio, tribunis mi-
 Mil. litum consulari potestate. Hostes novi, præter Volscos
 Novi hostes militi datos, Circeiosque et Velitras colonias jamdiu molien-
 Lauvini. tes defectionem, et suspectum Latium, Lanuvini etiam, quæ
 fidelissima urbs fuerat, subito exorti. Id Patres rati con-
 tentu accidere, quod Veliternis civibus suis tandem impu-
 nita defectio esset, decreverunt, ut primo quoque tempore
 ad populum ferretur de bello eis indicendo. ad quam
 militiam quo paratior plebes esset, quinqueviros Pomp-
 Nepete co- tinio agro dividendo, et triumviros Nepete colonie de-
 lonia. ducendæ creaverunt. Tum, ut bellum juberent, latum ad

^b *Flumentanam* Gron. Crev.

^c *sint. damnatum* tribuni Gron.

⁹⁶ *Extra portam Flumentanam*] Porta Flumentana ibatur in campum Martium, eratque illa admodum vicina Capitolio, quod proinde ex ea conspici poterat. Ideo Nardinius, l. IV. doctissimi operis, cui titulus est, *Roma vetus*, c. 4. censet hic legendum esse potius *extra portam Numentanam*, sive Nomentanam, quæ quidem porta a Capitolio remotissima fuit, ducebaturque in eum locum, cui agger Scv. Tullii conspectum Capitolii ce-

terorumque collium adimebat. Et quidem duo e nostris antiquissimi habent *Numentanam*: sed in uno littera *N* est a secunda manu.

⁹⁷ *Ædes atque officina Monetæ*] Æde. Junonis Monetæ, de qua vid. infra VII. 22. et officina cudendi numismatis, cui *monetæ* nomen inditum est a Junone Moneta, cujus ad ædem cudebatur et asservabatur.

populum est : et, nequidquam dissuadentibus tribunis plebis, U. C. 372. omnes tribus bellum jusserunt. Adparatum eo anno bellum A. C. 320. est; exercitus propter pestilentiam non eductus. eaque cunctatio colonis spatium dederat deprecandi senatum; et magna hominum pars eo, ut legatio supplex Romam mitteretur, inclinabat: ni privato (ut fit) periculo publicum implicitum esset, auctoresque defectionis ab Romanis, metu ne, soli crimini subjecti, piacula iræ Romanorum dederentur, avertissent colonias a consiliis pacis. Neque in senatu solum per eos legatio impedita est, sed magna pars plebis incitata, ut prædatum in agrum Romanum exirent. hæc nova injuria exturbavit omnem spem pacis. De Prænestinorum quoque defectione eo anno primum fama exorta: argentibusque eos Tusculanis, et Gabinis, et Lavicanis, quorum in fines incursatum erat,⁹⁸ ita placide ab senatu responsum est, ut minus credi de criminibus, quia nollent ea vera esse, adpareret.

XXII. Insequenti anno Sp. et L. Papirii, novi tribuni U. C. 373. militum consulari potestate, Velitras legiones duxere; qua- A. C. 379. tuor collegis Ser. Cornelio Maluginense quartum, Q. Servilio, Ser. Sulpicio,⁹⁹ L. Æmilio quartum, tribunis ad præsidium urbis, et si qui ex Etruria novi motus nunciarentur, Sp. et L. Papirii, &c. Tr. Mil. (omnia enim inde suspecta erant) relictis. Ad Velitras adversus majora pene auxilia Prænestinorum, quam ipsam colonorum multitudinem, secundo prælio pugnatum est; ita ut propinquitas urbis hosti et caussa maturioris fugæ, et Veliterni victi. et unum ex fuga receptaculum esset. Oppidi obpugnatione tribuni abstinere; quia et anceps erat, nec in perniciem coloniæ pugnandum censebant. Literæ Romam ad senatum cum victoriæ nunciis, acriores in Prænestinum, quam in Veliternum hostem, missæ. Itaque ex senatusconsulto populique jussu bellum Prænestinis indictum: qui, con- Prænestinis bellum indictum. juncti Volscis, anno insequente Satricum, coloniam populi Romani pertinaciter a colonis defensam, vi expugnarunt, fœdeque in captis exercere victoriam. Eam rem ægre passi Romani, M. Furium Camillum septimum tribunum militum creare. additi collegæ A. et L. Postumii Regillenses, ac L. Furius, cum L. Lucretio et M. Fabio Ambusto. Volscum bellum M. Furio extra ordinem decretum. adjutor ex tribunis sorte L. Furius datur; ¹ non tam e republica, quam ut collegæ materia ad omnem laudem esset; ² et publice quod

⁹⁸ * *Ita placide.. ut*] Placide quidem, sed ita ut.

⁹⁹ *L. Æmilio quartum, tribunis*] Vox *tribunis*, quam inducendam censuit Muretus, abest a duobus Hearni codd. et ab uno e nostris.

1 *Non tam e republica, quam ut*]

Particula *ut* eventus designatur, non consilium: quod hic nullum esse potest, quum sorte res decreta sit.

² * *Et publice.. et privatim*] Et in iis quæ ad rempublicam spectant, et in privatis erga collegam consilii factisque.

U. C. 374. rem temeritate ejus prolapsam restituit; et privatim, quod
 A. C. 372. ex errore gratiam potius sibi, quam suam gloriam, petiit. Exactæ jam ætatis Camillus erat, comitiisque jurare parato in verba excusandæ valetudini solita consensus populi restiterat: sed vegetum ingenium in vivido pectore vigeat, virebatque integris sensibus, et civiles jam res haud magnopere obeuntem bella excitabant. Quatuor legionibus quaternum millium scriptis, exercitu indicto ad portam Esquilinam in posterum^d diem, ad Satricum profectus. Ibi eum expugnatores coloniæ haudquaquam perculsi, fidentes militum numero, quo aliquantum præstabant, obperiebantur. postquam adpropinquare Romanos senserunt, extemplo in aciem procedunt, nihil dilatari, quin periculum summæ rerum facerent: ita paucitati hostium nihil artes imperatoris unici, quibus solis confiderent, profuturas esse.

XXIII. Idem ardor et in Romano exercitu erat, et in altero duce: nec præsentis dimicationis fortunam ulla res, præterquam unius viri consilium atque imperium, morabatur: qui occasionem juvandarum ratione virium trahendo bello quærebat. Eo magis hostis instare; nec jam pro castris tantum suis explicare aciem, sed procedere in medium campi, et vallo prope hostium signa inferendo, superbam fiduciam virium ostentare. Id ægre patiebatur Romanus miles; multo ægrius alter ex tribunis militum L. Furius, ferox quum ætate et ingenio, tum multitudinis, ex incertissimo sumentis animos, spe inflatus. Hic per se jam milites incitatos insuper instigabat elevando, qua una poterat, ætate auctoritatem collegæ: *Juvenibus bella data, dictitans, et cum corporibus vigere et deflorescere animos; cunctatorem ex acerrimo bellatore factum; et, qui adveniens castra urbesque primo impetu rapere sit solitus, eum residem intra vallum tempus terere: quid accessurum suis, decessurumve hostium viribus sperantem? quam occasionem, quod tempus, quem³ insidiis instruendis locum? fringere ac torpere senis consilia. Sed Camillo quum vitæ satis, tum gloriæ esse. quid ultirere, cum mortali corpore uno, civitatis, quam immortalem esse deceat, pati consenescere vires?* His sermonibus tota in se averterat castra. et, quum omnibus locis posceretur pugna, *Sustinere, inquit, M. Furi, non possumus impetum militum^f: et hostis, cujus animos cunctando auximus, jam minime toleranda superbia insultat. Cede unus omnibus, et patere te vinci consilio, ut maturius bello vincas.* Ad ea Camillus: *Quæ bella suo unius auspicio gesta ad eam diem essent, negare in eis neque*

L. Furius temeritas.

Camilli moderatio.

^d posteram Gron.

^e tuam Gron. Crev.

^f militum impetum Ewd.

³ Insidiis instruendis] Sic recte Gronovius. Libri habebant *instruentem*.

se, neque populum Romanum, aut consilii sui, aut fortunæ pæ- U. C. 374.
nituisse. nunc scire, se collegam habere jure imperioque parem, A. C. 372.
vigore ætatis præstantem. Itaque se, quod ad exercitum adti-
neat, regere consuesse, non regi. collegæ imperium se non posse
impedire. Diis bene jurantibus ageret, quod e republica duce-
ret. Ætati suæ se veniam etiam petere, ne in prima acie esset.
quæ senis munia in bello sint, iis se non defuturum. Id u Diis
immortalibus precari, ne qui casus suum consilium laudabile
efficiat. Nec ab hominibus salutaris sententia, nec a⁵ Diis
tam piæ preces auditæ sunt. primam aciem auctor pugnae Pugna cui⁵
instruit, subsidia Camillus firmat, validamque stationem Volscis.
pro castris obponit. ipse edito loco⁴ spectator intentus in
eventu alieni consilii constitit.

XXIV. Simul primo concursu concrepuere arma, hostis dolo, non metu, pedem retulit. lenis ab tergo clivus erat inter aciem et castra: et quod multitudo subpeditabat, aliquot validas cohortes in castris armatas instructasque reliquerant, quæ inter commissum jam certamen, ubi vallo adpropinquasset hostis, crumperent. Romanus, cedentem Primo Romanis in-
 hostem effuse sequendo in locum iniquum pertractus, ⁵ opportunus huic eruptioni fuit. versus itaque in victorem terror, ⁶ et novo hoste, et supina valle Romanam inclinavit aciem. Instant Volsci recentes, qui e castris inpetum fecerant; integrant et illi pugnam, qui simulata cesserant fuga. Jam non recipiebat se Romanus miles; sed, inmemor recentis ferociæ veterisque decoris, terga passim dabat, atque effuso cursu castra repetebat: quum Camillus, subjectus a circumstantibus in equum, et raptim subsidiis obpositis, *Hæc est, inquit, milites, pugna, quam poposcistis? Quis homo, quis Deus est, quem accusare possitis?* ⁷ *vestra illa temeritas, vestra ignavia hæc est. Secuti alium ducem, sequimini nunc Camillum; et, quod ductu meo soletis, vincite. Quid vallum et castra spectatis? neminem vestrum illa, nisi victorem, receptura sunt. Pudor primo tenuit effusos: inde, ut circumagi signa, obvertique aciem viderunt in hostem, et dux, præterquam quod tot insignis triumphis, etiam ætate venerabilis, inter prima signa (ubi plurimus labor peri-*

⁴ ab Gron. Crev.

⁴ *Spectator intentus in eventu]* Placeret magis in eventum.

⁵ *Opportunus huic eruptioni fuit]* Commodam adversus se occasionem erumpentibus hostibus patefecit.

⁶ *Et novo hoste, et supina valli.]* Tum novo hoste subito e castris erumpente, tum ipsa iniquitate loci Romanos premente, in vallem quæ ab tergo erat retrocedentes. Supra: *lenis ab tergo clivus erat inter aciem*

(Volscorum) et castra. Ex illo clivo pelluntur Romani. Supina vallis est, ut jam monuimus, ad IV. 46. quibus est a tergo, qui ex tumultu in vallem retrocedunt.

⁷ *Vestra illa temeritas, vestra ignavia hæc est]* Nota voculas *illu*, quæ præteritum tempus; *hæc*, quæ præsens indicat. *Vestra temeritas* fuit, quum pugnam inconsulte lacesistis: *vestra nunc ignavia est*, quum fugitis.

B b 4

U. C. 374. culumque erat) se obferebat, increpare singuli se quisque et
 A. C. 378. alios, et adhortatio in vicem totam alacri clamore pervasit
 aciem. Neque alter tribunus rei defuit: sed, missus a col-
 lega restituente peditum aciem ad equites, non castigando,
 (ad quam rem leviozem auctorem eum culpæ societas fece-
 rat) sed, ab imperio totus ad preces versus, orare singulos
 universosque, *ut se, 8 reum fortunæ ejus dici, crimine exime-*
rent. Abiunente ac prohibente collega, temeritatis me omnium
potius socium, quam unius prudentiæ, dedi. Camillus in utra-
que vestra fortuna suam gloriâ videt: ego, ni restituitur
pugna, (quod miserrimum est) fortunam cum omnibus, infamiam
solus sentiam. Optimum visum est, 9 in fluctuantem
 aciem tradi equos, et pedestri pugna invadere hostem.
 Eunt insignes armis animisque, qua premi parte maxime
 peditum copias vident. nihil, neque apud duces, neque
 apud milites, remittitur a summo certamine animi. Sensit
 ergo eventus virtutis enisæ opem: et Volsci, qua modo si-
 mulato metu cesserant, ea in veram fugam effusi, magna
 pars et in ipso certamine, et post in fuga cæsi: 10 ceteri in
 castris, quæ capta eodem inpetu sunt, plures tamen capti,
 quam occisi.

Victi Vol-
 sci.

XXV. Ubi in recensendis captivis quum Tusculani ali-
 quot noscitantur, secreti ab aliis ad tribunos adducuntur,
 percunctantibusque fassi, publico consilio se militasse, cu-
 jus tam vicini belli metu Camillus motus, *extemplo se Ro-*
man captivos ducturum, ait, ne Patres ignari sint, Tusculanos
ab societate descisse. castris exercituique interim, si videatur,
presit collega. Documento unus dies fuerat, ne sua consilia
 melioribus præferret. nec tamen aut ipsi, aut in exercitu
 cuiquam satis placato animo Camillus laturus culpam ejus
 videbatur, qua data in tam præcipitem casum respublica
 esset; et quum^b in exercitu, tum Romæ constans omnium
 fama erat, quum varia fortuna in Volscis gesta res esset,
 adversæ pugnæ fugæque in L. Furio culpam, secundæ dec-
 us omne penes M. Furium esse. Introductis in senatum
 captivis, quum bello persequendos Tusculanos Patres cen-
 suissent, Camilloque id bellum mandassent: adiutorem sibi
 ad eam rem unum petit: permissoque, ut ex collegis opta-

Bellum
 Tusculanis
 indictum.

^b tum Gron. Crev.

8 *Reum] Qui præstare deberet for-
 tunam ejus dici. *Reus* est sæpe is
 quem Gallice dicimus *responsable*. Vid.
 infra not. ad IX. 9.

9 *In fluctuantem aciem*] Recte
 videtur emendare Gronovius *inter*
fluctuantem aciem: i. e. dum fluctuat
 acies, needum satis a trepidatione et
 fuga sese collegit. *Tradi equos*, i. e.

relinqui equos, et tradi asservendos
 calonibus.

10 **Ceteri in castris*. . . *plures tamen*]
 Ceteri in castris cæsi, imo plures
 capti quam occisi. Corrigit Livius
 per particulam *tamen* id quod non ex-
 pressit quidem, sed in mente habuit.
 Vid. not. 3. ad V. 54.

ret, quem vellet, contra spem omnium L. Furium optavit. U. C. 374. qua moderatione animi quum collegæ levavit infamiam, A. C. 378. tum sibi gloriam ingentem peperit. Nec fuit cum Tusculanis bellum: pace constanti vim Romanam arcuerunt, quam armis non poterant. Intransibiles fines Romanis, non demigratum ex propinquis itinerisⁱ locis, non cultus agrorum intermissus: patentibus portis urbis, togati obviam frequentes imperatoribus processere: comitatus exercitui comiter in castra ex urbe et ex agris devehitur. Camillus, castris ante portas positus, eademque forma pacis, quæ in agris ostentaretur, etiam intra mœnia esset, scire cupiens; ingressus urbem, ubi patentibus januas, et tabernis apertis proposita omnia in medio vidit, intentosque opifices suo quemque operi, et ludos literarum strepere discitium vocibus, ac repletas semitas, inter vulgus aliud, puerorum et mulierum huc atque illuc euntium, qua quemque suorum usum caussæ ferrent: nihil usquam, non pavidis modo, sed ne mirantibus quidem simile; circumspiciebat omnia, inquirens oculis, ubinam bellum fuisset. adeo¹¹ nec amotæ rei usquam, nec oblatæ ad tempus vestigium ullum erat: sed ita¹² omnia constanti^k tranquilla pace, ut eo vix fama belli perlata videri posset.

XXVI. Victus igitur patientia hostium, senatum eorum vocari jussit. *Soli adhuc, inquit, Tusculani, vera arma verasque vires, quibus ab ira Romanorum vestra tutaremini, invenistis. ite Romam ad senatum. æstimabunt Patres, utrum plus ante pœnæ, an nunc veniæ meriti sitis.*¹⁵ *non præcipiam gratiam publici beneficii. deprecandi potestatem a me habueritis; precibus eventum vestris senatus, quem videbitur, dabit.* Postquam Romam Tusculani venerunt, senatusque paullo ante fidelium sociorum mœstus in vestibulo curiæ est conspectus, moti extemplo Patres, vocari eos jam tum hospitaliter magis, quam hostiliter, jussere. Dictator Tusculanus ita verba fecit: *Quibus bellum indixistis, intulistisque, Patres conscripti, sicut nunc videtis nos stantes in vestibulo curiæ vestræ, ita armati paratique obviam imperatoribus legionibusque vestris processimus. Hic noster, hic plebis nostræ habitus fuit, eritque semper, nisi si quando a vobis, proque vobis, arma acceperimus. Gratias agimus et ducibus vestris et exercitibus, quod oculis magis, quam auribus, crediderunt; et, ubi nihil*

ⁱ itineri Gron. Crev.

^k constante Ead.

11 *Nec amotæ rei usquam] Nullum usquam erat vestigium rei ejusquam aut amotæ, ut a periculo ingruentis belli tuta præstaretur; aut oblatæ et in medium promptæ, ut ad propulsandum bellum usui esset.

12 Omnia constante tranquilla pace]

Omnia erant tranquilla, pacem constantem et omnimode timentibus Tusculanis.

13 Non præcipiam] Non præcerpam quidquam e gratia ejus beneficii, quod totum vos senatui debere decet.

A Tusculanis pace constanti propulsatum.

U. C. 374. *hostile erat, ne ipsi quidem fecerunt. Pacem, quam nos præ-*
 A. C. 372. *stitimus, eam a vobis petimus: bellum eo, sicubi est, avertatis,*
precamur. In nos quid arma polleant vestra, si patiundo ex-
periundum est, inermes experiemur. Hæc mens nostra est;
Dii immortales faciant, tam felix, quam pia. Quod ad cri-
mina adinet, quibus moti bellum indixistis; etsi revicta rebus
verbis confutare nihil adinet; tamen, etiamsi vera sint, vel
fateri nobis ea, quum tam evidenter punitur, tutum censemus.
Peccetur in vos, dum digni sitis, quibus ita satisfiat. Tantum
fere verborum ab Tusculanis factum. Pacem in præsentia,
nec ita multo post civitatem etiam, inpetraverunt. ab Tus-
*culo*¹⁴ *legiones reductæ.*

U. C. 375. *XXVII. Camillus consilio et virtute in Volscis bello,*
 A. C. 377. *felicitate in Tusculana expeditione, utrobique singulari ad-*
 L. et P. *versus collegam patientia et moderatione insignis, magis-*
 Valeris, *tratu abiit; creatis tribunis militaribus in insequentem an-*
 &c. Tr. Mil. *num, L. et P. Valeris, Lucio quintum, Publico tertium, et*
 Maximum *C. Sergio tertium, L. Menenio secundum, Sp. Papirio,*
 æs alienum *Ser. Cornelio Maluginense. Censoribus quoque eguit an-*
 Romæ. *nus,*¹⁵ *maxime propter incertam famam æris alieni; adgra-*
vantibus summam etiam invidiæ ejus tribunis plebis, quum
ab iis elevaretur, quibus fide magis, quam fortuna, debent-
tium laborare creditum videri expediebat. Creati censores
C. Sulpicius Camerinus, Sp. Postunius Regillensis, cæp-
*taque jam res morte Postumii,*¹⁶ *quia collegam suffici cen-*
sori religio erat, interpellata est. Igitur quum Sulpicius
abdicasset se magistratu, censores alii, vitio creati, non ges-
serunt magistratum. tertios creari (velut Diis non accipi-
entibus in eum annum censuram) religiosum fuit. Eam
vero ludificationem plebis tribuni ferendam negabant.
¹⁷ *Fugere senatum testes, tabulas publicas, census cujusque,*
quia nolint conspici summam æris alieni, quæ indicatura sit,
demersam partem a parte civitatis: quum interim obæratam
plebem objectari illis atque aliis hostibus. Passim jam sine

Tribb. Pl.
 seditiosa
 oratio.

¹ *facient Gron.*

14 *Legiones reductæ*] Magis place-
 ret verbum in hac re proprium *de-*
ducta, quod Sigonius affert e vet.
 libris, et nos in uno e nostris invenimus.

15 *Maxime propter incertam famam*] Maxime propter varios et incertos
 rumores de magnitudine æris alieni,
 ex eo ortos quod hinc tribuni plebis
 auferent rem verbis, et exaggerando
 invidiosorem etiam, quam veritas
 ferebat, facerent; illinc rem extenuarent,
 et ejus invidiam mollire ac minuere
 conarentur ii, quibus expediebat

sic existimari. solutionem creditarum
 pecuniarum ideo potius impeditam
 esse, quod fides, quam quod fortuna
 debentes deficerent. Ut autem in hac
 varietate sermonum dispici posset,
 quid verum foret, nihil satius erat,
 quam singulorum facultates per cen-
 sum inspicere.

16 *Quia collegam suffici censori religio erat*] Vid. supra V. 31.

17 *Fugere senatum*] Nolle senatum
 testes habere census cujusque, tabulas
 publicas.

nullo discrimine bella quæri. ab Antio Satricum, ab Satrico U. C. 375. Felitras, inde Tusculum legiones ductas. Latiniis, Hernicis, A. C. 377. Prænestiniis jam intentari arma; civium magis quam hostium odio; ut in armis terant plebem, nec respirare in urbe, aut per otium libertatis meminisse sinant, aut consistere in concione, ubi aliquando audiant vocem tribuniciam, de lexando fœnore et fine aliarum injuriorum agentem. Quod si sit animus plebi memor patrum libertatis, se nec addici quemquam civem Romanum ob creditam pecuniam passuros, neque delectum haberi; donec, inspecto ære alieno, imitæque ratione minuendi ejus, sciat unusquisque, quid sui, quid alieni sit: supersit sibi liberum corpus, an id quoque nervo debeat. Merces seditio- nis proposita confestim seditionem excitavit. nam et ad dicebantur multi, et ad Prænestini famam belli novas legio- nes scribendas Patres censuerant. quæ utraque simul au- xilio tribunicio et consensu plebis inpediri cœpta. Nam neque duci addictos tribuni sinebant, neque juniores nomi- na dabant. Quum Patribus ¹⁸ minor præsens cura creditæ pecuniæ juris exsequendi, quam delectus, esset; quippe jam a Præneste ¹⁹ profectos hostes ^m in agro Gabino ⁿ con- sedisse nunciabatur; interim tribunos plebis fama ea ipsa irritaverat magis ad susceptum certamen, quam deterruerat. neque aliud ad seditionem extinguendam in urbe, quam prope inlatum mœnibus ipsis bellum, valuit.

Bellum
Prænesti-
num.

XXVIII. Nam quum esset Prænestinis nunciatum, nul- lum exercitum conscriptum Romæ, nullum ducem certum esse, Patres ac plebem in semetipsos versos: occasionem rati duces eorum, raptim agmine acto, pervastatis ²⁰ protinus agris, ad portam Collinam signa intulere. Ingens in urbe trepidatio fuit. conclamatum *ad arma*, concursumque in muros atque portas est: tandemque, ab seditione ad bel- lum versi, dictatorem T. Quinctium Cincinnatum creavere. Is magistrum equitum A. Sempronium Atratinum dixit. Quod ubi auditum est, (tantus ejus magistratus terror erat) simul hostes a mœnibus recessere, et juniores Romani ad edictum sine retractatione convenere. Dum conscribitur Romæ exercitus, castra interim hostium haud procul Allia flumine posita: inde agrum late populantes, *fatalem se ur- bi Romanæ locum cepisse*, inter se jactabant: *similem pavo- rem inde ac fugam fore, ac bello Gallico fuerit. Etenim, si diem, contactum religione, insignemque nomine ejus loci, time-*

T. Quinc-
tius dicta-
tor.

^m profectus hostis Crev. Ead.

ⁿ Sabino Gron. Crev.

^o detractatione

[¹⁸ Minor præsens cura] Gronovius legit, *minus præsens*, i. e. minus ur- gens.

quam et expres- sit in editione sua Clericus. Vulgo *profectos hostes*; mi- nus eleganter.

[¹⁹ Profectus hostis] Hanc esse MSS. auorum lectionem monuit Gronovius,

[²⁰ Protinus] Uno tenore prout in cedebant.

U. C. 375. *ant Romani, quanto* ²¹ *magis Alliensi die Alliam ipsam, mo-*
 A. C. 377. *numentum tantæ cladis, reformidaturos? Species profecto his*
ibi truces Gallorum sonumque vocis in oculis atque in auribus
fore. Has inanium rerum inanes ipsas volventes cogitatio-
nes, fortunæ loci delegaverant spes suas. Romani contra,
Ubi cumque esset Latinus hostis, satis scire, eum esse, quem, ad
Regillum lacum devictum, ²² *centum annorum puce obnoxia te-*
merint. Locum, insignem memoria cladis, irritaturum se po-
tius ad delendam memoriam dedecoris, quam ut timorem fa-
ciat, ne qua terra sit nefasta victoriæ suæ. Quin ²³ *ipsi sibi*
Galli si offerantur illo loco, se ita pugnaturos, ut Romæ pug-
naverint in repetenda patria, ut postero die ad Gabios; tunc,
quam effecerint, ne quis hostis, qui mœnia Romana intrasset,
nuncium secundæ adversæque fortunæ domum perferret.

XXIX. His utrimque animis ad Alliam ventum est. Dictator Romanus, postquam in conspectu hostes erant instructi intentique, *Videsne tu, inquit, A. Semproni, loci fortuna illos fretos ad Alliam constituisse?* ²⁴ *nec illis Dii immortales certioris quidquam fiduciæ, majorisve quod sit auxilii, dederint. At tu, fretus armis animisque, concitatis equis invade mediam aciem: ego cum legionibus in turbatos trepidantesque inferam signa. Adeste, Dii testes fœderis, et expetite pœnas, debitas simul vobis violatis, nobisque* ²⁵ *per vestrum numen de-*

Vincuntur
Prænestini.

ceptis. Non equitem, non peditem sustinere Prænestini. primo inpetu ac clamore dissipati ordines sunt. Dein, postquam nullo loco constabat acies, terga vertunt; consternatique, et præter castra etiam sua pavore prælati, non prius se ab effuso cursu sistunt, quam in conspectu Præneste fuit. Ibi ²⁶ ex fuga dissipati, locum, quem tumultuario opere communirent, capiunt: ne, si intra mœniâ se recepissent, extemplo ureretur ager, depopulatisque omnibus obsidio urbi inferretur. Sed, postquam, directis ad Alliam castris, victor Romanus aderat, id quoque munimentum relictum: et, vix mœnia tuta rati, oppido se Præneste includunt. Octo præterea oppida erant sub ditione Prænestinatorum. ad ea circumlatum bellum: deincepsque, haud

Oppida
Prænestino-
rum capta.

P sibi del. Gron.

²¹ *Magis Alliensi die]* Magis quam Alliensium dicitur. Fortasse melius videatur duas ultimas voces, quæ profecto supervacaneæ sunt, omnino delere.

²² *Centum annorum]* Vide supra not. 10. ad c. 2.

²³ *Ipsi sibi Galli]* Inserimus vocem *sibi*, quam in scriptis et precis editis exstare testatur Gronovius, et habent duo e nostris.

²⁴ *Nec illis]* Magis placeret Ne

illis.

²⁵ * *Per vestrum numen deceptis]* Qui quum confideremus fœderi cui vestrum numen advocatum fuerat, delusi sumus a fœdistragis Prænestinis. Sic I. I. c. 9. *per fas ac fidem decepti.*

²⁶ *Ex fuga dissipati]* Quum dissipati hæc illæ ex fuga fuissent, jam in unum colligentes se, ibi locum capiunt.

magno certamine captis, Velitras exercitus ductus. Eæ U. C. 375.
 quoque expugnatae. tum ad caput belli Præneste ventum. A. C. 377.
 Id non vi, sed per deditionem, receptum est. T. Quinctius,
 semel acie victor, binis castris hostium, novem oppidis vi
 captis, Præneste in deditionem accepto, Romam revertit:
 triumphansque signum, Præneste devectum, Jovis Impera- Jupiter Im-
 toris in Capitolium tulit. Dedicatum est inter cellam Jovis perator.
 ac Minervæ; tabulaque sub eo fixa, monumentum rerum
 gestarum, his ferme incisa literis fuit: *Jupiter atque Divi*
omnes hoc dederunt, ut T. Quinctius dictator ²⁷ *oppida novem*
caperet. Die vicesimo ⁹, quam creatus erat, dictatura se ab-
 dicavit.

XXX. Comitia inde habita tribunorum militum consu-
 lari potestate; quibus æquatus patriciorum plebeiorumque
 numerus. Ex Patribus creati P. et C. Manlii, cum L. Ju- U. C. 376.
 lio: plebes C. Sextilium, M. Albinium, L. Antistium dedit. A. C. 376.
 Manliis, quod genere plebeios, gratia Julium anteibant, P. et C.
 Volsci provincia, ²⁸ sine sorte, sine comparatione, extra or- Manliis,
 dinem data: cujus et ipsos postmodo et Patres, qui dede- &c. Tr.
 rant, pœnituit. Inexplorato pabulatum cohortes misere. Mil.
 quibus velut circumventis, quum id falso nunciatum esset,
 dum, præsidio ut essent, citati feruntur, ne auctore quidem
 adversato, qui eos, hostis Latinus pro milite Romano, frus-
 tratus erat, ipsi in insidias præcipitavere. Ibi dum iniquo
 loco sola virtute militum restantes cæduntur, cæduntque,
 castra interim Romana, jacentia in campo, ab altera parte
 hostes invasere. Ab ducibus utrobique proditæ temeritate
 atque inscitia res. ²⁹ quidquid superfuit fortunæ populi Ro-
 mani, id militum etiam sine rectore stabilis virtus tutata
 est. Quæ ubi Romam sunt relata, primum dictatorem dici
 placebat: deinde, postquam quietæ res ex Volscis adfere-
 bantur, et adparuit, nescire eos victoria et tempore uti, re-
 vocati etiam inde exercitus ac duces: otiumque inde, quan-
 tum a Volscis, fuit. id modo extremo anno tumultuatum,
 quod Prænestini concitatis Latinorum populis rebellarunt.

⁹ *vigesima* Gron. Crev.

²⁷ *Oppida novem caperet*] Testatur Festus in voce *Trientem tertium*, scriptum fuisse in hac tabula T. Quintium novem urbes per novem dies, et decimam Præneste cepisse. Et profecto hoc voluerat Livius, si per librariorum licuisset.

²⁸ *Sine sorte, sine comparatione*] Ita ut tribuni militum nec sortirentur, nec compararent, i. e. communi consensu inter se constituerent, quis ad bellum egredi, quis Romæ manere deberet.

²⁹ *Quidquid superfuit fortunæ populi Romani*] Hoc nimis elate inflatæque in re sane levi dictum esse, recte observat Gronovius. Lege cum eo: *Quidquid superfuit*, nempe de his exercitibus, *fortuna populi Romani, et militum etiam sine rectore stabilis virtus, tutata est.* Solet Livius, quæ insperatam salutem in aliquo periculo attulerunt, ea fortunæ populi Romani delegare. Vid. I. 46. II. 40. et alibi sæpius. Victorinus codex habet *fortuna*.

Eodem anno ³⁰ *Setiam*, ipsis querentibus penuriam hominum, ³¹ *novi coloni* adscripti. Rebusque haud prosperis bello, domestica quies, quam tribunorum militum ex plebe gratia majestasque inter suos obtinuit, solatium fuit.

U. C. 377.
A. C. 375.
Sp. Furio,
&c. Tr.
Mil.
Seditiones
ob as alie-
num.

XXXI. Insequentis anni principia statim seditione ingenti arsere, tribunis militum consulari potestate Sp. Furio, Q. Servilio secundum, C. Licinio, P. Clœlio, M. Horatio, L. Geganio. Erat autem et materia et causa seditionis æ alienum: cujus noscendi gratia Sp. Servilius Priscus, Q. Clœlius Sículus censores facti, ne rem agerent, bello impediti sunt. namque trepidi nuncii primo, fuga deinde ex agris legiones Volscorum ingressas fines, popularique passim Romanum agrum, adtulere. In qua trepidatione tantum astitit, ut civilia certamina terror externus cohiberet, ut contra eo violentior potestas tribunicia impediendo delectui esset: donec conditiones inpositæ Patribus, ne quis, quoad bellatum esset, tributum daret, aut jus de pecunia credita diceret. Eo laxamento plebi sumto, mora delectui non est facta. Legionibus novis scriptis, placuit, duos exercitus in agrum Volscum legionibus divisus duci. Sp. Furius, M. Horatius dextrorsus maritimam oram atque Antium, Q. Servilius et L. Geganius læva ad montes Ecetram pergunt. Neutra parte hostis obvis fuit. Populatio itaque non illi vagæ similis, quam Volscus latrocinii more, discordia hostium fretus, et virtutem metuens, per trepidationem raptim fecerat; sed ³² ab justo exercitu justa ira facta, spatio quoque temporis gravior. Quippe a Volscis, timentibus, ne interim exercitus ab Roma exiret, incursiones in extrema finium factæ erant: Romano contra etiam in hostico morandi causa erat, ut hostem ad certamen eliceret. Itaque, omnibus passim tectis agrorum, vicisque etiam quibusdam exustis, non arbore frugifera, non satis in spem frugum relictis, omni, quæ extra mœnia fuit, hominum pecudumque præda abacta, Romam utrimque exercitus reducti.

Volscorum
agri devas-
tantur.

XXXII. Parvo intervallo ad respirandum debitoribus dato, postquam quietæ res ab hostibus erant, ³³ celebrari de integro jurisdictionio; et tantum abesse spes veteris levandi fœnoris, ut tributo novum fœnus contraheretur in murum, a censoribus locatum saxo quadrato faciundum. cui succumbere oneri coacta plebes; quia, quem delectum impedi-

* *erat causa* Gron. Crev.

³⁰ *Setiam*] Hoc Sigonio debetur. Antea *etiam*. Thuanus codex servat vestigium literæ *S* ante *etiam*, sed junctæ cum voce precedenti.

³¹ *Novi coloni*] Jam eo coloni missi fuerant quarto ante anno, quod ex

Velleio sub finem lib. I. colligitur.

³² * *Ab justo exercitu, justa ira*] Vid. not. 52. ad c. 13. supra.

³³ * *Celebrari . . . jurisdictionio*] Jus assidue dici capit de pecuniis creditis.

rent, non habebant tribuni plebis. Tribunos etiam militares U. C. 378.
 patricios omnes, coacta principum opibus, fecit, L. Æmi- A. C. 374.
 lium, P. Valerium quartum, C. Veturium, Ser. Sulpicium, L. Emilio
 L. et C. Quinctios Cincinnatos. Iisdem opibus obtinere, V. &c. Tr.
 ut adversus Latinos Volscosque, qui conjunctis legionibus Mil.
 ad Satricum castra habebant, nullo impediente omnibus ju-
 nioribus sacramento adactis, tres exercitus scriberent: unum
 ad præsidium urbis; alterum, qui, si qui alibi motus existi-
 tisset, ad subita belli mitti posset; tertium longe validissi-
 mum P. Valerius et L. Æmilius ad Satricum duxere: ubi
 quum aciem instructam hostium loco æquo invenissent, ex-
 templo pugnatum: et, ut nondum satis claram victoriam, Volsci et
 sic prosperæ spei pugnam imber ingentibus procellis fusus Latini fusi,
 diremit. Postero die iterata pugna: et aliquamdiu æqua
 virtute fortunaque Latinæ maxime legiones, longa societate
 militiam Romanam edoctæ, restabant. eques inmissus ordi-
 nes turbavit; turbatis signa peditum inlata: quantumque
 Romana se innoxia acies, tantum hostes gradu demoti. et
 ut semel inclinavit pugna, jam intolerabilis Romana vis
 erat. Fusi hostes quum Satricum, quod duo millia inde
 aberat, non castra, peterent, ab equitatu maxime cæsi. cas-
 tra capta direptaque. Ab Satrico nocte, quæ prælio pro-
 xima fuit, fugæ simili agminis petunt Antium: et quum Ro-
 manus exercitus prope vestigiis sequeretur, plus tamen ti-
 mor, quam ira, celeritatis habuit. Prius itaque mœnia in-
 traverere hostes, quam Romanus extrema agminis carpere aut
 morari posset. inde aliquot dies vastando agro absunt, nec
 Romanis satis instructis adparatu bellico ad mœnia adgre-
 dienda, nec illis ad subeundum pugnae casum.

XXXIII. Seditio tum inter Antiates Latinosque coorta;
 quum Antiates, victi malis subactique bello, in quo et nati
 erant, et consenuerant, deditionem spectarent; Latinos ex
 diutina pace nova defectio recentibus adhuc animis ferocio-
 res ad perseverandum in bello faceret. finis certaminis fuit,
 postquam utrisque adparuit, nihil per alteros stare, quo mi-
 nus incepta persequerentur. Latini profecti a societate pacis,
 ut rebantur, inhonestæ sese vindicaverunt. Antiates,
 incommodis arbitris salutarium consiliorum remotis, urbem
 agrosque Romanis dedunt. Ira et rabies Latinorum, quia
 nec Romanos bello lædere, nec Volscos in armis retinere
 potuerant, eo erupit, ut Satricum urbem, quæ receptaculum
 primum eis adversæ pugnae fuerat, igni concremarent: nec
 aliud tectum ejus superfuit urbis, (quum faces pariter sacris
 profanisque injicerent) quam matris Matutæ templum. In-
 de eos nec sua religio, nec verecundia Deum arcuisse dicitur,
 sed vox horrenda, edita templo cum tristibus minis, ni
 nefandos ignes procul delubris amovissent. Incensos ea ra-

U. C. 372.
A. C. 374.
Tusculum a
Latinis cap-
tum.

A Romanis
receptum.

bie inpetus Tusculum tulit, ob iram, quod, deserto communi concilio Latinorum, non in societatem modo Romanam, sed etiam in civitatem, se dedissent. Patentibus portis quum improvise incidissent, primo clamore oppidum præter arcem captum est. in arcem oppidani refugere cum conjugibus ac liberis, nunciosque Romam, qui certio rem de suo casu senatum facerent, misere. Haud segnius, quam fide populi Romani dignum fuit, exercitus Tusculum ductus. L. Quinctius et Ser. Sulpicius tribuni militum duxere. ³⁴ clausas portas Tusculi, Latinosque simul obsidentium atque obsessorum animo hinc mœnia Tusculi* tueri vident, illinc arcem obpugnare; terrere una ac pavere. Adventus Romanorum mutaverat utriusque partis animos. Tusculanos ex ingenti metu in summam alacritatem, Latinos ex prope certa fiducia mox capiendæ arcis, quoniam oppido potirentur, in exiguam de se ipsis spem verterat. Tollitur ex arce clamor ab Tusculanis: excipitur aliquanto majore ab exercitu Romano. Utrisque urgentur Latini: nec inpetus Tusculanorum, decurrentium ex superiore loco, sustinent: nec Romanos, subeuntes mœnia molientesque obices portarum, arcem possunt. Scalis prius mœnia capta; inde effracta claustra portarum. et quum anceps hostis et a fronte et a tergo urgueret; nec ad pugnam ulla vis, nec ad fugam loci quidquam superesset; in medio cæsi ad unum omnes. Recuperato ab hostibus Tusculo, exercitus Romam est reductus.

XXXIV. Quanto magis prosperis eo anno bellis tranquilla omnia foris erant, tanto in urbe vis Patrum in dies miseræque plebis crescebant; ³⁵ quum eo ipso, quod necesse erat solvi, facultas solvendi impediretur. Itaque, quum jam ex re nihil dari posset, fama et corpore, judicari atque addicti, creditoribus satisfaciebant, ³⁶ pœnaque in vicem fidei cesserat. Adeo ergo obnoxios submisserant animos non infimi solum, sed principes etiam plebis, ut non modo ad tribunatum militum inter patricos petendum, quod tanta vi, ut liceret, tetenderant; sed ne ad plebeios quidem magistratus capessendos petendosque ulli viro acri experienti-

* *Tusculi del. Gron.*

34 *Clausas portas Tusculi*] Hic supervacanea est vox *Tusculi*: eadem opportuniore loco a nobis paulo infra inserta fuit, auctoribus compluribus MSS. tum Gronovianis, tum nostris: *mœnia Tusculi*.

35 * *Quum eo ipso*] Quum necessitas ipsa solvendi sine mora facultatem solvendi impediret. Si tempus datum esset debitoribus, si non institissent illis magna acerbitate creditores, sol-

vere potuissent. At quum cogerentur statim representare pecunias quas mutuas acceperant, ea ipsa necessitate ad summas angustias redigebantur.

36 *Pœna . . in vicem fidei cesserat*] In locum solutionis pœna successerat. Debitoribus quum fidem solutionis præstare non possent, pœna a lege indicata creditoribus satisfaciebant.

que animus esset: possessionemque honoris, usurpati modo U. C. 378. a plebe per paucos annos, recuperasse in perpetuum Patres A. C. 374. viderentur. Ne id nimis latum parti alteri esset, parva (ut plerumque solet) rem ingentem moliundi caussa intervenit. M. Fabii Ambusti, potentis viri, quum inter sui corporis homines, tum etiam ad plebem, quod haudquaquam inter id genus contemtor ejus habebatur, filiae duae nuptae, Ser. Sulpicio major, minor C. Licinio Stoloni erat, illustri quidem, viro tamen plebeio: eaque ipsa adfinitas haud spreta gratiam Fabio ad vulgum quaesierat. Forte ita incidit, ut, in Ser. Sulpicii tribuni militum domo sorores Fabiae quum inter se (ut fit) sermonibus tempus tererent, lictor Sulpicii, quum is de foro se domum reciperet, forem (ut mos est) virga percuteret. quum ad id, moris ejus insueta, expavisset minor Fabia, risu sorori fuit, miranti ignorare id sororem. Ceterum is risus stimulos parvis mobili rebus animo muliebri subdidit: frequentia quoque prosequentium rogantiumque, *numquid vellet?* credo fortunatum matrimonium ei sororis visum; suique ipsam ³⁷ malo arbitrio, quo a proximis quisque minime antea vult, poenituisse. Confusam eam ex recenti morsu animi quum pater forte vidisset, percunctatus, *satin' salva?* ³⁸ avertentem causam doloris (quippe nec satis piam adversus sororem, nec admodum in virum honorificam) elicit comiter sciscitando, ut fateretur, eam esse causam doloris, quod juncta in pari esset, nupta in domo, quam nec honos nec gratia intrare posset. Consolans inde filiam Ambustus bonum animum habere jussit: eosdem prope diem domi visuram honores, quos apud sororem videat. Inde consilia inire cum genero coepit, adhibito L. Sextio, strenuo adolescente, et cujus spei nihil praeter genus patricium deesset.

XXXV. Occasio videbatur rerum novandarum propter ingentem vim aëris alieni; cujus levamen mali plebes, nisi suis in summo imperio locatis, nullum speraret. Adcingendum ad eam cogitationem esse. conando agendoque jam eo gradum fecisse plebeios, unde, si porro adnitantur, ³⁹ pervenire ad summa^t, et Patribus aequari, tam honore, quam virtute, possent. In praesentia tribunos plebis fieri placuit,

^t *summam* Gron.

37* *Malo arbitrio*] Per illam iudicandi et sentiendi pravitatem, qua ...

38 *Avertentem causam doloris*] *Avertentem* alio ac dissimulantem causam doloris, *elicit ut fateretur*, i. e. compulsi fateri. Sic Cicero, l. II. de Orat. n. 13. *Tu quem ego ... nunquam elicere potui ad disputandum*. Et noster supra e. 31. *Ut hostem eliceret ad*

certamen.

39 *Pervenire ad summa*] Sic Andreas, Campanus; unus e MSS. Hearnii, et quique e nostris. Gronovianae editiones *ad summam*: non recte, ut putamus. Horat. Epist. II. 1. *Venimus ad summam fortunam*, non *ad summam*.

U. C. 379. quo in magistratu sibimet ipsi viam ad ceteros honores aperirent. ⁴⁰ creatique tribuni C. Licinius et L. Sextius promulgavere leges omnes adversus opes patriciorum, et pro commodis plebis: unam de aere alieno, ut, deducto eo de capite, quod usuris pernumeratum esset, id, quod superesset, triennio aequis portionibus persolveretur: alteram de modo agrorum, ne quis plus ⁴¹ quingenta jugera agri possideret: tertiam, ne tribunorum militum comitia fierent, consulumque ⁴² utique alter ex plebe crearetur. cuncta ingentia, et quæ sine certamine maximo obtineri non possent. Omnium igitur simul rerum, quarum immodica cupido inter mortales est, agri, pecuniæ, honorum, discrimine proposito, conterriti Patres quum trepidassent, publicis privatisque consiliis nullo remedio alio, præter expertam multis jam ante certaminibus intercessionem, invento, collegas adversus tribunicias rogationes comparaverunt. qui, ubi tribus ad suffragium ineundum citari a Licinio, Sextioque videntur, stipati Patrum præsidis, nec recitari rogationes, nec sollemne quidquam aliud ad sciscendum plebi fieri passi sunt. Jamque frustra sæpe concilio advocato, quum pro antiquatis rogationes essent; *Bene habet, inquit Sextius. quandoquidem tantum intercessionem pollere placet, isto ipso telo tutabimur plebem. Agitedum, comitia indicite, Patres, tribunis militum creandis. faxo, ne juvet vox ista, VETO, qua nunc concinentes collegas nostros tam leti auditis.* Haud irritæ cecidere minæ: comitia, præter ædilium tribunorumque plebis, nulla sunt habita. Licinius Sextiusque, tribuni plebis relecti, nullos curules magistratus creati passi sunt. eaque solitudo magistratum, et plebe reficiente duos, tribunos, et his comitia tribunorum militum tollentibus, per quinquennium urbem tenuit.

Nulli curules magistratus per quinquennium.

XXXVI. Alia bella opportune quiescere: Veliterni coloni, ⁴³ gestientes otio, quod nullus exercitus Romanus esset, et agrum Romanum aliquoties incursavere, et Tusculum obpugnare adorti sunt. eaque res, Tusculanis veteribus sociis, novis civibus, opem orantibus, verecundia maxime non

⁴⁰ *Creatique tribuni C. Licinius, et L. Sextius*] Hic Dodwellus præter Livii mentem, ut putamus, sed apte ad rationes annorum sequentium, inserit annum unum, cui tribunos consulari potestate assignat L. Papirium, L. Menenium, Ser. Sulpicium, Ser. Cornelium, memoratos a Diodoro ad annum Olympiadis CHI. primum. Quibus rationum momentis adductus id faciat Dodwellus, vide apud ipsum, dissert. X. de Cyclis Romanorum, sect. 22.

⁴¹ *Quingenta jugera agri*] Jugerum ducentos et quadraginta in longitudinem pedes, centum et viginti in latitudinem habebat. Testes Quintilian. l. I. Instit. c. 9. Varro, l. I. de re Rustica, c. 10. et Isidor. l. XV. c. 15.

⁴² *Utique*] Certe. Ut necesse esset alterum saltem e consulibus ex plebe creari.

⁴³ *Gestientes otio*] Impatientes otii, et motum armaque alacri cupiditate appetentes.

Patres modo, sed etiam plebem, movit. Remittentibus tribuni plebis, comitia per interregem sunt habita; creatique tribuni militum L. Furius, A. Manlius, Ser. Sulpicius, Ser. Cornelius, P. et C. Valerii, haudquaquam tam obedientem in delectu, quam in comitiis, plebem habuere: ingentique contentione exercitu scripto profecti, non ab Tusculo modo submovere hostem, sed intra suamet ipsum mœnia compulere. obsidebanturque haud paullo vi majore Velitræ, quam Tusculum obsessum fuerat: nec tamen ab eis, a quibus consideri cœptæ erant, expugnari potuere. Ante novi creati sunt tribuni militum: Q. Servilius, C. Veturius, A. et M. Cornelii, Q. Quinctius, M. Fabius. nihil ne ab his quidem tribunis ad Velitras memorabile factum. In majore discrimine domi res vertebantur: nam præter Sextium Liciniumque latores legum, jam octavam tribunos plebis refectos, Fabius quoque tribunus militum, Stolonis socer, quarum legum auctor fuerat, earum suasorem se haud dubium ferebat. et, quum octo ex collegio tribunorum plebis primo intercessores legum fuissent, quinque soli erant: et (ut ferme solent, qui a suis desciscunt) ⁴⁴ capti, et stupentes animi, vocibus alienis id modo, quod domi præceptum erat, intercessioni suæ prætendebant: *Velitris in exercitu plebis magnam partem abesse: in adventum militum comitia differri debere, ut universa plebes de suis commodis suffragium ferret.* Sextius Liciniusque, cum parte collegarum, et uno ex tribunis militum Fabio, artifices jam tot annorum usu tractandi animos plebis, primores Patrum productos interrogando de singulis, quæ ferebantur ad populum, fatigabant: *Auderentne postulare, ut, quum bina jugera agri plebi dividerentur, ipsis plus quingenta jugera habere liceret? Ut singuli prope trecentorum civium possiderent agros, plebeio homini vix ad tectum necessarium, aut locum sepulturae, suus pateret ager? An placeret, fanore circumventam plebem potius, quam forte creditum solvat, corpus in nervum ac supplicia dare: et gregatim quotidie de foro addictos duci, et repleri vinctis nobiles domos? et, ubicumque patricius habitet, ibi carcerem privatum esse?*

XXXVII. Hæc indigna miserandaque auditu quum

ⁿ add. iterum Gron. Crev.

^x ni potius Eæd.

^y sortem Eæd.

44* *Capti et stupentes animi*] Vox animi est in gignendi casu. Velut attonitos et stupore defixos animos gerentes, utentes vocibus non suis, sed iis quas sibi dictatas reddebant.

45 *Ni potius quam sortem*] Amplectenda videtur Gronovii conjectura, quæ librorum etiam quorundam fir-

mari auctoritate ab eo dicitur: et, resecta particula *ni*, legendum, *Potius quam sorte creditum solvat*: i. e. potius quam sola sorte soluta siue usuris creditoribus plebes satisfaciatur. Hoc enim volebat lex quam duo tribuni ferebant, ut sorte contenti creditores essent.

U. C. 326. apud timentes sibimet ipsos, majore audientium indignatione, quam sua, increpuissent: *atqui nec agros occupandi modum, nec fœnore trucidandi plebem alium Patribus unquam fore, adfirmabant, nisi alterum ex plebe consulem, custodem suæ libertatis, plebes² fecisset. Contemni jam tribunos plebis³, quippe quæ potestas jam suam ipsam vim frangat intercedendo. Non posse æquo jure agi, ubi imperium penes illos, penes se auxilium tantum sit. nisi imperio communicato, ⁴⁶ nunquam plebem in parte pari reipublicæ fore: nec esse, quod quisquam satis putet, si plebeiorum ratio comitiis consularibus habeatur: nisi alterum consulem utique ex plebe fieri necesse sit, neminem fore. An jam memoria exisse, quum tribunos militum idcirco potius, quam consules, creati placuisset, ut et plebeis pateret summus honos, ⁴⁷ quatuor et quadraginta annis neminem ex plebe tribunum militum creatum esse? ⁴⁸ Qui crederent, duobusne in locis sua voluntate impertituros^b plebi honorem, qui ⁴⁹ octona loca tribunis militum creandis occupare soliti sint? et ad consulatum viam fieri passuros, qui tribunatum septimum tam diu habuerint? Lege obtinendum esse, quod comitiis per gratiam nequeat; et seponendum extra certamen alterum consulatum, ad quem plebi sit aditus. quoniam in certamine relictus, præmium semper potentioris futurus sit. Nec jam posse dici id, quod antea jactare soliti sint, non esse in plebeis idoneos viros ad curules magistratus. Nunquid enim socordius aut segnius rempublicam administrari post P. Licinii Calvi tribunatum, qui primus ex plebe creatus sit, quam per eos annos gesta sit, quibus præter putricos nemo tribunus militum fuerit? quin contra patricios aliquot damnatos post tribunatum, neminem plebeium. Quæstores quoque, sicut tribunos militum, ⁵⁰ paucis ante annis ex plebe captos creati: nec ullius eorum populum Romanum pœnituisse. Consulatum superesse plebeis: eam esse arcem libertatis, id columen. si eo perventum sit, tum populum Romanum vere exactos ex urbe reges, et stabilem libertatem suam existimaturum. Quippe ex illa die in plebem ventura omnia, quibus patricii excellent, imperium atque honorem, gloriam belli, genus, nobilitatem, magna ipsis fruenda, majora liberis relinquenda. Hujus generis orationes ubi accipi vide-*

² plebs Gron. Crev.

³ plebi Gron. plebei Crev.

^b impertituros Gron.

Crev.

⁴⁶ * Nunquam plebem in parte pari reipublicæ fore] Nunquam plebem pari cum Patribus jure in republica truituram.

⁴⁷ Quatuor et quadraginta annis] Ab anno 311. ad 355.

⁴⁸ Qui crederent duobusne in locis] Gronovius expungit has voces qui crederent. Tan. Faber legit: *Quid crederentne duobus in locis...*

⁴⁹ * Octona loca] Hoc semel contigisse memoravit Livius supra V. 1. idque parum probabiliter, ut observamus in nota ad illum locum.

⁵⁰ Paucis ante annis] Totis quadraginta. (vide l. IV. c. 54.) Nisi forte intelligendum est, paucis ante annis quam tribuni consulares ex plebe fierent.

re; novam rogationem promulgant, ut pro duumviris sa-
 cris faciundis decemviri creentur; ita ut ⁵¹ pars ex plebe,
 pars ex Patribus fiat: omniumque earum rogationum comi-
 tia in adventum ejus exercitus differunt, qui Velitras obsi-
 debat.

XXXVIII. Prius circumactus est annus, quam a Veli-
 tris reducerentur legiones. ita suspensa de legibus res ad
 novos tribunos militum dilata. nam plebis tribunos eosdem,
 duos utique, quia legum latores erant, plebes reficiebant.
 Tribuni militum creati T. Quinctius, Ser. Cornelius, Ser.
 Sulpicius, Sp. Servilius, L. Papirius, L. Veturius. Princi-
 pio statim anni ad ultimam dimicationem de legibus ven-
 tum: et, quum tribus vocarentur, nec intercessio collega-
 rum latoribus obstaret, trepidi Patres ad duo ultima auxilia,
 summum imperium summumque ad civem, decurrunt. Dic-
 tatorum dici placet. dicitur M. Furius Camillus, qui magis-
 trum equitum L. Æmilium cooptat. Legum quoque latores,
 adversus tantum adparatum adversariorum, et ipsi caussam
 plebis ingentibus animis armant: concilioque plebis indic-
 to, tribus ad suffragium vocant. Quum dictator, stipatus
 agmine patriciorum, plenus iræ minarumque consedisset,
 atque ageretur res solito primum certamine inter se tribu-
 norum plebi ^d, ferentium legem intercedentiumque, et, quan-
 to jure potentior intercessio erat, tantum vinceretur favore
 legum ipsarum latorumque, et, ⁵² *Uti rogas*, primæ tribus
 dicerent; tum Camillus, *Quandoquidem*, inquit, *Quirites*,
jam vos tribunicia libido, non potestas, regit, et intercessio-
nem, secessionem quondam plebis partem, vobis eadem vi facitis
irritam, qua peperistis; non reipublicæ magis univærsæ, quam
vestra causa, dictator intercessionem adero, eversumque ⁵³ ves-
trum auxilium imperio tutabor. Itaque, si C. Licinius et L.
Sextius intercessionem collegarum cedunt; nihil patricium ma-
gistratum inseram concilio plebis. si adversus intercessionem,
tamquam captæ civitati leges imponere tendent, vim tribuniciam
a se ipsa dissolvi non patiar. Adversus ea quum contentim
 tribuni plebis rem nihilo segnus peragerent, tum percitus
 ira Camillus lictores, qui de medio plebem emoverent, misit.
 et addidit minas, si pergerent, sacramento omnes juniores
 adacturum, exercitumque extemplo ex urbe educturum.

U. C. 326.
 A. C. 366.

U. C. 327.
 A. C. 365.
 T. Quinc-
 tio, &c. Tr.
 Mil.

Dictator
 creatur Ca-
 millus IV.
 Certamen
 inter dicta-
 torem et
 tribunos.

^c qui Gron. Crev.

^d plebei Crev.

⁵¹ *Pars] Dinidia.

⁵² *Uti rogas*] Id est, fiat uti rogas.
 Fuit hæc solennis vox, qua populus
 jubebat, sive seisciebat id quod ab ali-
 quo magistratu rogaretur.

⁵³ * *Vestrum auxilium imperio tuta-*
 bor] Potestatem tribunitiam, quæ

auxilii vobis ferendi causa instituta
 est, imperio dictatorio tutabor. Penes
 tribunos, ut jam aliquoties observa-
 tum est, auxilii jus; imperium penes
 patricos magistratus, consules, tribu-
 nos militum consulari potestate, dic-
 tatores, erat.

U. C. 387.
A. C. 365.

Terrorem ingentem incusserat plebi; ducibus plebis accendit magis certamine animos, quam minuit. sed, re neutro inclinata, magistratu se abdicavit; seu quia vitio creatus erat, ut scripsere quidam: seu quia tribuni plebis tulerunt ad plebem, idque plebs^c scivit, ut, si M. Furius pro dictatore quid egisset, ⁵⁴ quingentum millium ei multa esset. Sed auspicii magis, quam novi exempli rogatione, deterritum ut potius credam, quam ipsius viri facit ingenium, tum quod ei subfectus est exemplo P. Manlius dictator: quem quid creari adinebat ad id certamen, quo M. Furius victus esset? et quod eundem M. Furium dictatorem insequens annus habuit, haud sine pudore certe fractum priore anno in se imperium repetiturum: simul quod eo tempore, quo promulgatum de multa ejus traditur, aut et huic rogationi, qua se ⁵⁵ in ordinem cogi videbat, obsistere potuit; aut ne illas quidem, propter quas et hæc lata erat, impedire: et, quoad usque ad memoriam nostram tribuniciis consularibusque certatum viribus est, dictaturæ semper altius fastigium fuit.

P. Manlius
dictator.

XXXIX. Inter priorem dictaturam abdicatam novamque a Manlio initam, ab tribunis velut per interregnum concilio plebis habito, adparuit, quæ ex promulgatis plebi, quæ latoribus gratiora essent. nam de fœnore atque agro rogationes jubebant, ⁵⁶ de plebeio consulatu ⁵⁷ antiquabant. et perfecta utraque res esset, ni tribuni se in omnia simul consulere plebem, dixissent. P. Manlius deinde dictator rem in causam plebis inclinavit, ⁵⁸ C. Licinio, qui tribunus militum fuerat, magistro equitum de plebe dicto. Id ægre Patres passos accipio; dictatorem propinqua cognatione Licinii se apud Patres excensare solitum, simul negantem magistri equitum majus, quam tribuni consularis, imperium esse. Licinius Sextiusque, quum tribunorum plebi creandorum indicta comitia essent, ita se gerere, ut negando jam sibi velle continuari honorem, acerrime accenderent^f ad id, quod dissimulando petebant, plebem. *Nonum se annum jam velut^g in aciem^h adversus optimates maximo privatim periculo,* ⁵⁹ *nullo publice emolumento stare. consensisse jam secum et ro-*

C. Licinius
primus ma-
gister equi-
tum de
plebe.

Sextii et
Licinii
Tribb. Pl.
oratio de
conjunctim
ferendis ro-
gationibus
suis.

^c plebes Gron. Crev.

^f accederent Gron.

^g veluti Crev.

^h acie

Gron. Crev.

⁵⁴ *Quingentum millium*] Supple-
eris. Asses 500000. æstimandi sunt
mareis argenti nostratibus 781. cum
duabus uncis.

⁵⁵ *In ordinem cogi*] Vid. not. 52.
ad III. 35.

⁵⁶ *De plebeio consulatu*] Plures
scripti habent *de plebeio consule*.

⁵⁷ *Antiquabant*] *Antiquave* verbum
solenne est, quo populus Romanus

significabat se non accipere legem.
Antiquo, i. e. antiqua probo, nihil novi
statui volo. * Vid. not. 22. ad V. 30.

⁵⁸ *C. Licinio, qui tribunus militum
fuerat*] Undecimo ante anno. Hunc
C. Licinium cave cum Plutarcho cre-
das eundem esse cum C. Licinio Sto-
lone, tribuno plebis, legum novarum
latore.

⁵⁹ *Nullo publice emolumento*] Hear-

gationes promulgatas, et vim omnem tribuniciæ potestatis. Pri- U. C. 327.
mo intercessione collegarum in leges suas pugnatum esse: deinde A. C. 365.
de ablegatione juventutis ad Veliternum bellum: postremo dictatorium fulmen in se intentatum. Jam nec collegas, nec bellum, nec dictatorem obstare; quippe qui etiam omen plebeo consuli, magistro equitum ex plebe dicendo, dederit. se ipsam plebem et commoda morari sua. Liberam urbem ac forum a creditoribus, liberos agros ab injustis possessoribus extemplo, si velit, habere posse. Quæ munera quando tandem satis grato animo aestimatu-
ros, si, inter accipiendas de suis commodis rogationes, spem honoris latoribus earum incidant? non esse modestiæ populi Romani ul postulare, ut ipse jånore levetur, et in agrum injuria possessum a potentibus inducatur; per quos ea consecutus sit, senes tribuucios non sine honore tantum, sed etiam sine spe honoris, relinquat. Proinde ipsi primum staturerent apud animos, quid vellent: deinde comitiis tribuniciis declararent voluntatem. Si conjunctim ferri ab se promulgatas rogationes vellent, esse, quod eosdem rejicerent tribunos plebis: perlaturus enim, quæ promulgaverint, sin, quod cuique privatim opus sit, id modo accipi velint; opus esse nihil invidiosa continuatione honoris; nec se tribunatum, nec illos ea, quæ promulgata sint, habituros.

XL. Adversus tam obstinatam orationem tribunorum quum, præ indignitate rerum, stupor silentiumque inde ceteros Patrum defixisset; Ap. Claudius Crassus, nepos decemviri, dicitur odio magis iraque, quam spe, ad dissuadendum processisse, et locutus in hanc fere sententiam esse: *Neque novum, neque inopinatum mihi sit, Quirites, si, quod unum familiæ nostræ semper objectum est ab seditiosis tribuuis, id nunc ego quoque audiam: Claudicæ genti jam inde ab initio nil antiquius in republica Patrum majestate fuisse: semper plebis commodis adversatos esse. Quorum alterum⁶⁰ neque nego, neque inficias eo¹, nos, ex quo adsciti sumus simul in civitatem et Patres, evire operam dedisse, ut per nos aucta potius, quam imminuta, majestas earum⁶¹ gentium, inter quas nos esse voluistis, dici vere posset. Illud alterum pro me majoribusque meis con-*

Adversus
eos Ap.
Claudii
oratio.

¹ non ego non ceteri Claudii inficiamur Crev.

nus in nota ad hunc locum affirmat MSS. et veteres editos præferre publicæ. Sed Thuanus cod. servat publicæ. Et id postulat antitheseros ratio: maximo privatim periculo, nullo publice emolumento.

⁶⁰ Non ego, non ceteri Claudii inficiamur] Revocavimus veterem hanc lectionem, quam expressit Andreas, assentiente uno e MSS. Hearnii. Campanus quoque, et unus e regii codd. consonant, nisi quod pro duplici non

geminant neque. Vulgo editi nunc habent neque ego, neque inficias eo: quod nobis inficetum visum est. Quum enim duo hæc verba ejusdem sint plane sensus, non possunt sibi invicem quasi ex adversum collocari. Jac. Gronovius propius ad vulgatam lectionem emendat: neque ego, id est, ne ego quidem, inficias eo. Favetque ejus conj. ctura Sorbon. codex, in quo legitur neque ego, neque inficias eo.

⁶¹ gentium] Vid. not. 2. a IV. 1.

U. C. 387. *tendere ausim, Quirites, (nisi, quæ pro universa republica fiant,*
 A. C. 365. *eu plebi, tanquam aliam incolenti urbem, adversa quis putet)*
nihil nos, neque privatos, neque in magistratibus, quod incom-
modum plebi esset, scientes fecisse: nec ullum factum dictumve
nostrum contra utilitatem vestram (etsi quædam contra volun-
tatem fuerint) vere referri posse. An hoc, si Claudiæ familiæ
non sim, nec ex patricio sanguine ortus, sed unus Quiritium
quilibet, qui modo me duobus ingenuis ortum, et vivere in libe-
ra civitate sciam, reticere possim? L. illum Sextium et C. Li-
cinium, perpetuos (si Diis placet) tribunos, tantum licentiæ no-
vem annis, quibus regnant, sumsisse, ut vobis negent potestatem
liberam suffragii, non in comitiis, non in legibus jubendis, se
permissuros esse? ⁶² Sub conditione, inquit, nos reficietis decimum
tribunos. ⁶³ Quid est aliud dicere, quod petunt alii, nos adeo fas-
tidimus, ut sine mercede magna non accipiamus. Sed quæ tandem
ista merces est, qua vos semper tribunos plebis habeamus? ut
rogationes, inquit, nostras, seu placent, seu displicent, seu utili-
les, seu ⁶⁴ inutiles sunt, omnes conjunctim accipiatis. Obsecro vos,
Tarquinius tribunus plebis, putate me ex media concione unum ci-
vem subclamare: Bona venia vestra liceat ex his rogationibus
legere, quas salubres vobis censem esse; antiquare alias.
⁶⁵ *Non, inquit, licebit. Tu de favore atque agris, quod ad vos*
omnes pertinet, jubeas; et hoc portenti non fiat in urbe Roma-
na, uti L. Sextium atque hunc C. Licinium consules, quod in-
dignaris, quod abominaris, videas? Aut omnia accipe: aut
nihil fero. Ut si quis ei, quem urgeat fames, venenum ponat
cum cibo; et aut abstinere eo, quod vitale sit, jubeat, aut mor-
tiferum vitalem admisceat. Ergo, si esset libera hæc civitas, non
tibi frequentes subclamassent? Abi hinc cum tribunatibus ac
rogationibus tuis. quid? si tu^k non tuleris, quod commodum
est populo accipere, nemo erit, qui ferat illud? Si quis patri-
cius, si quis (quod illi volunt incidiosius esse) Claudius diceret,
Aut omnia accipite, aut nihil fero; quis vestrum, Quirites,
ferret? Numquamne vos res potius, quam auctores, spectabi-

^k *tz del. Gron. Crev.*

62 *Sub conditione, inquit]* Uterlibet e tribunis legum latoribus. Sæpe hoc modo *inquit* absolute ponitur, ut intelligatur quilibet contradicetur. Sic infra hoc ipso c. *Ut rogationes, inquit, nostras . . . accipiatis:* et rursus, *Non, inquit, licebit.* Et l. XXXIV. c. 3. *Ut auro et purpura fulgeamus, inquit.*

63 *Quid est aliud dicere]* Nonne hoc idem est, ac si dicerent? *Dicere* hic sustinet vicem nominativi eadentis in verbum est. *Dicere, quod alii petunt, nos fastidimus, quid aliud est?*

sive idem est, supple, atque id quod dicunt tribuni, sese sub conditione refici velle decimum tribunos.

64 *Inutiles]* Damnosæ. Sic l. III. c. 33. *qui consensus privatis intervium inutilis, id est, exitiosus esset.* Vid. et V. 5.

65 *Non, inquit, licebit. Tu de favore]* Respondentes facit tribunos Appius, non iis quidem verbis, quæ ipsi protulerant; sed quomodo, quoque sensu jaetatas ab iis voces et accipiebat ipse, et a populo accipi volebat.

tis? sed omnia semper, quæ magistratus ille dicet, secundis au- U. C. 327.
ribus, quæ ab nostram quo dicentur, adversis accipietis? At A. C. 365.
*hercule*⁶⁶ *sermo est minime civilis. Quid? Rogatio qualis est,*
quam a vobis antiquatam indignantur? sermoni, Quirites, si-
millima. Consules, inquit, rogo, ne vobis, quos velitis, facere
liceat. An aliter rogat, qui utique alterum ex plebe fieri con-
sulem jubet; nec duos patricios creandi potestatem vobis per-
mittit? Si hodie bella sint, quale Etruscum fuit, quum Porsena
Janiculum insedit; quale Gallicum modo, quum præter Capi-
tolium atque arcem omnia hæc hostium erant, et consulatum
*67 cum hoc M. Furio et*¹ *quolibet alio ex Patribus L. ille Sex-*
tius peteret; possetisne ferre, Sextium haud pro dubio consulem
esse, Camillum de repulsa dimicare? Hoccine est in commune
honores vocare, ut duos plebeios fieri consules liceat, duos patri-
cios non liceat? et alterum ex plebe creari necesse sit, utrumque
ex Patribus præterire liceat? Quænam ista societas, quænam
consortio est? Parum est, si, cujus pars tua nulla adhuc fuit,
in partem ejus venis, nisi partem petendo totum traxeris? Timeo,
inquit, ne, si duos licebit creari patricios, neminem creetis ple-
*beum.*⁶⁸ *Quid est dicere aliud, quia*^m *indignos vestra voluntate*
creaturi non estis, necessitatem vobis creandi, quos non vultis,
inponam? Quid sequitur, nisi ut ne beneficium quidem debeat
populo, si cum duobus patriciis unus petierit plebeius, et lege se,
non suffragio, creatum dicat?

XLI. Quomodo extorqueant, non quomodo petant honores, quærunt: et ita maxima sunt adepturi,⁶⁹ ut nihil ne pro minimis quidem debeant; et occasionibus potius, quam virtute,⁷⁰ petere honores malunt. Est aliquis, qui se inspici, æstimari

¹ aut Gron.^m nisi quia Gron. Crev.ⁿ malint Ead.

66* *Sermo est minime civilis*] Sermo est qui minime deceat cives, memores se cum civibus agere, qui pari jure libertatis fruantur, in quos minime liceat imperioso genere sermonis uti.

67 *Cum hoc M. Furio, et quolibet*] Vulgo aut quolibet: sed *et* præferunt Andreas, Campanus, tres Hearnii codd. et omnes nostri. Quod quidem sine ulla dubitatione admisimus. Ut enim recte argumentatur Appianus, necesse est ut plebeius unus consulatum petat cum duobus patriciis.

68 *Quid est dicere aliud, nisi*] Sigonius inseruit ultimam vocem ex veteribus, ut ait, libris. Sed eam ignorant Sorbonicus codex, et antiquissimus Thuanæus. Nobis placeret veterem lectionem restitui, mutato tantum duarum vocum ordine. *Quid est*

aliud dicere, quia . . . Plane ut supra, hoc ipso c. *Quid est aliud dicere, quod petunt alii, nos . . . Justidimus.*

69 *Ut nihil ne pro minimis quidem debeant*] Hujus loci videtur hæc esse sententia. *Ita maxima quæque, consulatum nempe, sunt adepturi plebei, ut nihil pro iis debeant, ne tanquam minimis quidem: i. e. ut ne tantum quidem vobis pro iis debeant, quantum pro minimis deberi æquum esset. Non absimilis locus reperitur supra IV. 54. Patres non pro communicatis, sed pro amissis honoribus fremere: i. e. Patres fremunt, indignantur pro honoribus, non tanquam communicatis, sed tanquam amissis.*

70 *Petere honores malint*] Thuanæus codex *malunt*: et id potius videtur.

H. C. 327. *fastidiat; qui certos sibi uni honores inter dimicantes competi-*
 A. C. 365. *tores æquum censeat esse; qui se arbitrio vestro eximat; qui*
vestra necessaria suffragia pro voluntariis, et serva pro liberis
*faciat. Omitto Licinium Sextiumque,*⁷¹ *quorum annos in per-*
petua potestate, tamquam regum in Capitolio, numeratis: quis
est hodie in civitate tam humilis, cui non via ad consulatum
facilior per istius legis occasionem, quam nobis ac liberis nostris,
fiat? si quidem nos, ne quum volueritis quidem, creare interdum
poteritis; istos, etiam si nolueritis, necesse sit. De indignitate
satis dictum est: (etenim dignitas ad homines pertinet) quid de
religionibus atque auspiciis, quæ propria Deorum immortalium
contemptio atque injuria est, loquar? Auspiciis hanc urbem con-
ditam esse, auspiciis bello ac pace, domi militiaeque, omnia geri,
quis est, qui ignoret? Penes quos igitur sunt auspicia more
majorum? nempe, penes Patres. nam plebeius quidem magis-
tratus nullus auspiciato creatur. Nobis adeo propria sunt aus-
picia, ut non solum, quos populus creat patricios magistratus,
non aliter, quam auspiciato, creet; sed nos quoque ipsi sine
*suffragio populi auspiciato interregem prodamus, et*⁷² *privatim*
auspicia habeamus, quæ isti ne in magistratibus quidem habent.
Quid igitur aliud, quam tollit ex civitate auspicia, qui, plebeios
consules creando, a Patribus, qui soli ea habere possunt, aufert?
*Eludant nunc licet religiones. Quid enim est,*⁷³ *si pulli non*
pascentur? si ex cavea tardius exierint? si occinuerit avis?
Parva sunt hæc: sed parva ista non contemnendo majores nostri
maximam hanc rem fecerunt. Nunc nos, tamquam jam nihil
pace Deorum opus sit, omnes ceremonias polluimus. Vulgo ergo
*pontifices, augures, sacrificuli reges creentur: cuiuslibet*⁷⁵ *apicem*
Dialem, dummodo homo sit, inponamus: tradamus ancilia, pene-

⁷¹ *Quorum annos ... in Capitolio numeratis]* Videntur hæc intelligenda de clavibus numeri annorum indicibus, de quibus Liv. infra VII. 3. Ibi ille docet clavum quotannis figi solitum dextro lateri ædis Jovis Opt. Max. *Eum. inquit, clarum, quia rare per ea tempora litteræ erant, notam numeri annorum fuisse ferunt.* Sensus igitur hujus loci erit: quorum annos in perpetua potestate, tanquam regnum, per novem continuos clavos Capitolino parieti affixos, numeratis. Hujus loci a nomine line usque intellecti hanc interpretationem debemus Cl. Dodwello: quem vide Dissert. X. de Cyclis Roman. Sect. 76.

⁷² *Privatim]* *Privatim et publice* opponuntur: at non *privatim, in magistratibus.* Fortasse legendum est *privati.*

⁷³ *Si pulli non pascentur]* De auspicio, quod e pullis gallinaceis captare solebant Romani, vid. infra X. 40.

⁷⁴ *Si occinuerit avis]* E cantu quoque avium omnia sibi læta tristiave fugebant Romani. Vid. nostrum loco modo memorato, et Val. Max. l. I. c. 4. Aves, quæ cantu auspicia dabant, oscines dicebantur, quales corvus, cornix, noctua.

⁷⁵ *Apicem Dialem]* Apex proprie dicebatur, in summo flaminis pileo virga e felici arbore, lanco filo religata; quod quidem filum *apicatum* vocabatur. Interdum tamen, ut hoc loco, *Apex* sumitur pro ipso pileo. *Apex* autem dictus est ab eo quod comprehendere vinculo antiqui *apere* dicebant. Vid. Festum in vocibus *Apex* et *Apiculum*, et Servium tum ad II. Æn. v. 623. tum ad VIII. v. 664.

tralia, Deos, Deorumque curam, quibus nefas est, non leges U. C. 327. auspicato ferantur, non magistratus creentur: nec centuriatis A. C. 365. nec curiatis^o comitiis Patres auctores fiant. Sextius et Livinius, tamquam Romulus ac Tatius, in urbe Romana regnent, quia pecunias alienas, quia agros dono dant. Tanta dulcedo est ex alienis fortunis prædandi: nec in mentem venit, altera lege solitudines vastas in agris fieri pellendo finibus dominos: altera fidem abrogari, cum qua omnis humana societas tollitur. Omnium rerum caussa vobis antiquandas censeo istas rogationes. Quod faxitis, Deos velim fortunare.

XLII. Oratio Appii ad id modo valuit, ut tempus rogationum jubendarum proferretur. Refecti decimum iidem Decemviri sacrorum ex plebe, et ex Patribus. tribuni, Sextius et Licinius, de decemviris sacrorum ⁷⁷ ex parte de plebe creandis legem pertulere. creati quinque Patrum, quinque plebis: graduque eo jam via facta ad consulatum videbatur. Hac victoria contenta plebes cessit Patribus, ut, in præsentia consulum mentione omissa, tribuni militum crearentur. creati A. et M. Cornelii iterum, M. Ge- U. C. 328. ganus, P. Manlius, L. Veturius, P. Valerius sextum. A. C. 364. Quum præter Velitrarum obsidionem, tardi magis rem A. et M. Cornelii, exitus, quam dubii, quietæ externæ res Romanis essent; &c. Tr. Mil. fama repens belli Gallici adlata, perpulit civitatem, ut M. Camillus Furius dictator quintum diceretur. is T. Quinctium Pennum V. Dictator. magistrum equitum dixit. Bellatum cum Gallis eo anno circa Anienem flumen, ⁷⁸ auctor est Claudius; inclitamque Bellum Gallicum. in ponte pugnam, qua T. Manlius Gallum, cum quo provocatus manus conseruit, in conspectu duorum exercituum cæsum torque spoliavit, tum pugnatum. Pluribus auctoribus magis adducor, ut credam, decem haud minus post annos ea acta: hoc autem anno in Albano agro cum Gallis, dictatore M. Furio, signa conlata. Nec dubia, nec difficilis Romanis Vincuntur Galli. (quamquam ingentem Galli terrorem memoria pristinae cladis adtulerant) victoria fuit. multa millia barbarorum in acie, multa captis castris cæsa: palati alii Apuliam maxime petentes, quum ⁷⁹ fuga se longinqua, tum quod passim eos ⁸⁰ simul pavor terrorque distulerant, ab hoste sese tutati sunt. Dictatori, consensu Patrum plebisque, triumphus

^o nec curiatis del. Gron.

⁷⁶ *Nec curiatis*] Has voces, quæ exstant in vet. editis, et in MSS. Hearnii et nostris, omittunt Gronovianæ editiones, operarum, ut videtur, incuria.

⁷⁷ *Ex parte*] Dimidia. Vid. not. 81. ad II. 13.

⁷⁸ *Auctor est Claudius*] Claudius Quadrigarius, ut patebit ex not. 53. ad VII. 10. infra. De illo agemus ad

VIII. 19.

⁷⁹ *Fuga se longinqua ... ab hoste sese tutati sunt*] Vacat aut prius se, aut posterius sese. Hoc potius deleri placet.

⁸⁰ *Simul pavor terrorque*] Pavor, qui insidebat menti. Terror, qui a novis subinde occurrentibus hostibus accidebat.

U. C. 322.
A. C. 364.

Rogationes
tribunorum
acceptæ.

decretus. Vixdum perfunctum cum bello atrocior domi
seditio excepit: et per ingentia certamina dictator senatus-
que victus, ut rogationes tribunicia acciperentur; et comitia
consulum adversa nobilitate habita, quibus L. Sextius de
plebe primus consul factus. Et ne is quidem finis certami-
num fuit. quia patricii ⁸¹ se auctores futuros negabant,
prope secessionem plebis res terribilesque alias minas civi-
lium certaminum venit: quum tamen per dictatorem condi-
tionibus sedatæ discordiæ sunt, concessumque ab nobilitate
plebi de consule plebeio; a plebe nobilitati de prætore uno,
qui jus in urbe diceret, ex Patribus creando. Ita ab diutina
ira tandem in concordiam redactis ordinibus, ⁸² quum dig-
nam eam rem senatus censeret esse, meritoque id, si quando
umquam alias, Deum immortalium causa libenter facturos
fore, ut ⁸³ ludi maximi fierent, et dies unus ad ⁸⁴ triduum
adjiceretur; ⁸⁵ recusantibus id munus ædilibus plebis, con-
clamatum a patriciis est juvenibus, se id honoris Deum
immortalium causa libenter acturos, ⁸⁶ ut ædiles fierent.
Quibus quum ab universis gratiæ actæ essent, factum
senatusconsultum, ut duo viros ædiles ex Patribus dictator
populum rogaret: Patres auctores omnibus ejus anni comi-
tiis fierent.

⁸¹ * *Se auctores futuros*] Vid. not.
16. ad l. 17.

⁸² *Quum dignam*] Quum dignam
eam rem senatus censeret esse, ob
quam ludi maximi fierent, diesque
unus ad triduum Latinarum adjicere-
tur; meritoque id . . . sibi esse faci-
endum.

⁸³ *Ludi maximi*] Ludi quam mag-
nificentissimi. De his ludis accipien-
da videntur quæ legimus l. VII. c. 15.
Ludi votivi, quos M. Furius dictator
rovevat, facti. Itaque verisimile est
hos ludos ante concordiam restitutam
Camillum vovisse; (quo etiam tem-
pore, si Plutarcho credimus, ædem
Concordiæ vovit) ejus votum, redactis
in concordiam ordinibus, Patres ratum
habuisse. Aliter censet Gronov.
quem vid. l. IV. Observ. c. 25.

⁸⁴ *Triduum*] Latinarum: quæ
vox fortasse incuria librariorum exci-
dit. Ceterum triduum de quo hic

agit Livius, non aliud esse quam tri-
duum Latinarum, ex Plutarcho pro-
batur, qui in vita Cam. auctor est
unum diem hoc tempore Latinis, quæ
triduo antea conficiebantur, adjectum
esse. De Latinis feriis vid. not. 62. ad
c. 17. l. V.

⁸⁵ *Recusantibus*] Ferias Latinas
ludi comitari solebant, quorum cura
tatio penes ædiles plebis primo fuit,
teste Dion. l. VI. extremo. Ludos
quoque a Camillo votos ab iisdem æ-
dilibus fieri senatus jubebat. Quum
igitur et ludis votivis, et adjecto illo
in singulos annos ad Latinas die, no-
vorum sibi successoribusque suis
sumptuum necessitatem injungi intel-
ligerent ædiles, recusarunt aggrava-
tum munus. De ludis, qui Latinarum
diebus fieri solebant, vid. not. 72. ad
V. 19.

⁸⁶ *Ut ædiles*] Ea lege, ut.

EPITOME LIBRI VII.

DUO novi magistratus adjecti sunt, praetura et curulis aedilitas. Pestilentia civitas laboravit, eumque insignem fecit mors Furii Camilli, cujus remedium et finis quum per novus religiones quaeretur, ludi scenici tunc primum facti sunt. Quum dies L. Manlio dicta esset a M. Pomponio tribuno plebis propter delectum acerbe actum, et ¹ T. Manlium filium rus relegatum sine ullo crimine; adolescens ipse, cujus relectio patri objiciebatur, venit in cubiculum tribuni, strictoque gladio coegit eum in verba sua jurare, non perseveraturum se in accusatione. Quum telluris hiatu tota ad ultimum territu patria foret, tunc omnia pretiosa missa sunt in praecaltam voraginem urbis Romanae. in eum Curtius armatus, sedens equo, se praecipitarit, eaque expleta est. T. Manlius adolescens, qui patrem a tribunicia vexatione vindicaverat, contra Gallum, provocantem aliquem ex militibus Romanis, in singulare certamen descendit, eique occiso torquem aureum detraxit; quem ipse postea tulit, et ex eo Torquatus est nuncupatus. Duæ tribus additæ, Pomptina et Publilia. Licinius Stolo lege ab ipso lata damnatus est, quod ² plus quingentis jugeribus agri possideret. M. Valerius tribunus militum Gallum, a quo provocatus erat, insidente galeæ corvo, et unguibus rostroque hostem infestante, occidit, et ex eo Corvi nomen accepit; consulque proximo anno, quum annos viginti tres haberet, ob virtutem creatus est. Amicitia cum Karthaginiensibus juncta. Campani, quum urgerentur a Samnitibus bello, auxilio adversus eos a senatu petito, quum id non impetrarent, urbem atque agros populo Romano dederunt, ob quam caussam ea, quæ populi Romani facta essent, defendi bello adversus Samnites placuit. Quum ab A. Cornelio consule exercitus in iniquum locum deductus in magno discrimine esset, P. Decii Muris tribuni militum opera servatus est, qui, occupato colle super id jugum, in quo Samnites consederunt, occasionem consuli in æquiores locum evadendi dedit: ipse ab hostibus circumsessus erupit. Quum milites Romani, qui Capuæ in praesidio

¹ T. Manlium filium rus relegatum] Adjecimus vocem rus, quam in veteribus libris exstare Sigonius affirmat. Habet quoque eam unus ex Hearnii codd.

² Plus quingentis jugeribus] Sic dedit Sigonius, quum prave antea legeretur, plus quingentorum jugerum. Magis Livianum foret, plus quingenti jugera.

erant relictī, de ea occupanda urbe conspirassent, et, detecto consilio, metu supplicii a populo Romano defecissent; per M. Valerium Corvum dictatorem, qui consilio suo eos a furore revocaverat, patriæ restituti sunt. Res præterea contra Hernicos, et Gallos, et Tiburtes, et Privernates, et Turchinienses, et Samnites, et Volscos prospere gestas continet.

T. LIVII PATAVINI

LIBER VII.

ANNUS hic erit insignis ¹ novi hominis consulatu, insignis ² C. 339.
 novis duobus magistratibus, prætura et curuli ædilitate. A. C. 367.
 Hos sibi patricii quæivere honores pro concesso plebi L. Sextio,
 altero consulatu. Plebes consulatum L. Sextio, cujus lege L. Æmilio
 partus erat, dedit: Patres præturam Sp. Furio M. filio Coss.
 Camillo; ædilitatem Cn. Quinctio Capitolino et P. Corne- Primus de
 lio Scipioni, suarum gentium viris, ³ gratia campestri ⁴ cepe- plebe
 runt. L. Sextio collega ex Patribus datus L. Æmilius consul.
 Mamercinus. Principio anni et de Gallis, quos primo Prætor et
 palatos per Apuliam congregari jam fama erat, et de Herni- ædiles curu-
 corum defectione agitata mentio. Quam de industria les priamum
 omnia, ne quid per plebeium consulem ageretur, proferrentur, creati.
 silentium omnium rerum ac justitio simile otium fuit: nisi
 quod non patientibus tacitum tribunis, quod pro consule
 uno plebeio tres patricos magistratus, curulibus sellis præ-
 textatos tamquam consules sedentes, nobilitas sibi sunsis-
 set, prætorum quidem etiam jura reddentem, et ⁴ collegam
 consulibus, atque iisdem auspiciis creatum, verecundia inde
 inposita est senatui ex Patribus jubendi ædiles curules
 creari. primo, ut alternis annis ex plebe fierent, convenerat:
 postea promiscuum fuit. Inde, L. Genucio et Q. Servilio U. C. 390.
 consulibus, et ab seditione et a bello quietis rebus, ne A. C. 362.
 quando a metu ac periculis vacarent, pestilentia ingens L. Genucio,
 orta. Censorem, ædilem curulem, tres tribunos plebis Q. Servilio
 Coss.

Pestilentia.

¹ *Novi hominis*] *Novus homo* dicebatur, cujus e majoribus nemo curulem magistratum gesserat, qui nullam habebat proinde majorum imaginem. *Novo homini* opponebatur *nobilis*. Vid. not. 57. ad c. 34. l. I.

² *Gratia campestri*] Quia comitia centuriata, quibus consules, prætores, censores creabantur, habebantur in campo Martio; inde *gratia campestris* sumitur pro favore populari, quo honores sibi quis aliisve a populo consequebatur.

³ *Ceperunt*] Effecerunt ut Capitolinus et Scipio caperent. Quidam libri: *dederunt*.

⁴ *Collegam consulibus, atque iisdem*

auspiciis creatum] Ideo collega consulibus dicebatur prætor, quia iisdem auspiciis creabatur, ut docet Messalla apud Gell. XIII. 14. Iisdem autem auspiciis creari, non est iisdem tantum comitiis, sed etiam captatis, ut videtur, eodem modo ac ritu auspiciis creari, ob eamque causam ejusdem ordinis ac generis auspicia habere. Porro auspicia consulum ac prætorum ejusdem ordinis erant, ut constat ex loco A. Gellii supra memorato, quamvis, ubi diversa iis auspicia contingerent, consulum auspicia magis rata essent: cujus rei insigne testimonium extat apud Val. Max. l. II. c. 2.

U. C. 390. mortuos ferunt, pro portione et ex multitudine alia multa
 A. C. 362. funera fuisse. maximeque eam pestilentiam insignem mors
 Camilli ⁵quam matura, tam acerba, M. Furius fecit. Fuit enim
 mors. vere vir unicus in omni fortuna: princeps pace belloque
 prius, quam exsulatum iret; clarior in exsilio vel desiderio
 civitatis, quæ capta absentis inploravit opem, vel felicitate,
 qua restitutus in patriam secum patriam ipsam restituit.
 Par deinde ⁶per quinque et viginti annos (tot enim postea
 vixit) titulo tantæ gloriæ fuit, dignusque habitus, quem
 secundum a Romulo conditorem urbis Romanæ fer-
 rent.

U. C. 391. II. Et hoc insequenti anno, C. Sulpicio Petico, C.
 A. C. 361. Licinio Stolone, consulibus, pestilentia fuit. eo nihil dignum
 C. Sulpicio, memoria actum, nisi quod pacis Deum exposcendæ causa
 L. Licinio ⁷tertio tum post conditam urbem lectisternium fuit. et
 Coss. quum vis morbi nec humanis consiliis nec ope divina leva-
 retur, victis superstitione animis, ⁸ludi quoque scenici, nova
 Ludi scenici primi. res bellicoso populo, (nam circi modo spectaculum fuerat)
 inter alia cœlestis iræ placamina instituti dicuntur. Cete-
 rum parva quoque (ut ferme principia omnia) et ea ipsa
 peregrina res fuit. ⁹Sine carmine ullo, ¹⁰sine imitandorum
 carminum acta, ludiones ex Etruria aditi, ad tibicinis mo-
 dos saltantes, haud indecoros motus more Tusco dabant.
 imitari deinde eos juventus, simul inconditis inter se jocu-
 laria fundentes versibus, cœpere; nec absoni a voce motus
 erant. Accepta itaque res sæpiusque usurpando excitata.
¹¹vernaculis artificibus, quia hister Tusco verbo ludio voca-
 batur, nomen histrionibus inditum: qui non, sicut ante,
¹²Fescennino versu similem incompositum temere ac rudem

5* *Quam matura, tam acerba*] Hæc duo sibi invicem adversantur. Nam *acribum* proprie dicitur de fructibus nondum maturis, quorum ideo *acerbus* est sapor. Hinc mors juvenum *acerba*, qui ante diem rapiuntur. At eorum virorum, quos nunquam mori cuperent omnes, semper *acerba* mors est, etiamsi illi maturitatem ævi naturæque attigerint.

6 *Per quinque et viginti annos*] Bene se habet hic numerus, si ratio habeatur anni ejus quem inseruit Henricus Dodællus ante anarchiam. Vid. not. 40. ad VI. 35.

7 *Tertio tum . . . lectisternium fuit*] Lectisternium in urbe Romana primum fuit anno u. c. 356. Vid. supra V. 13. Quo tempore autem scenico factum fuerit, Livius non docet.

8 *Ludi . . . scenici*] Ludi qui in *scena* agerentur, quales Comœdia, Tragedia,

&c. *Scena* autem proprie est umbraculum ex ramis arborum curvatis, et inter se mutuo implicitis factum, a *σκιά* umbra. Quoniam autem in ejusmodi umbraculis Attica juventus inconditis versus jacere cœperat, ideo, postquam ludus in artem vertit, *scena* quoque vocata est pars theatri velo tecta, in qua histriones fabulas agebant.

9 *Sine carmine ullo*] Quia nimirum versus lingua Tusca pronunciat, a Romanis intellecti non fuissent.

10 *Sine imitandorum carminum acta*] Nullo gestu motuque corporis, qualis comitari carmina, iisque respondere debet.

11 *Vernaculis artificibus*] Domesticis, id est, Romanis ludionibus, sive actoribus.

12 *Fescennino versu*] Non jam te-

alternis jaciebant; sed inpletas modis¹³ saturas, descripto am ad tibicinem cantu, motuque congruenti peragebant. ^{U. C. 391. A. C. 361.}
¹⁴ Livius post aliquot annos, qui¹⁵ ab saturis ausus est primum argumento fabulam serere, (idem scilicet, id quod omnes tum erant, suorum carminum actor) dicitur, quum sæpius revocatus vocem obtudisset, venia petita puerum ad canendum ante tibicinem quum statuisset, ¹⁶ canticum egisse aliquanto magis vigente^a motu, quia nihil vocis usus impediebat. inde ¹⁷ ad manum cantari histrionibus cœptum, ¹⁸ diverbiaque tantum ipsorum voci relicta. Postquam lege hac fabularum ab risu ac soluto joco res avocabatur, et ludus in artem paulatim verterat; juvenus, histrionibus fabellarum actu relicto, ipsa inter se more antiquo ridicula intexta versibus jactitare cœpit: ¹⁹ quæ inde exodia postea

^a *vigenti* Gron. Crœv.

mere jaciebant incompositum ac rudem versum, similemque Fescennino versu, i. e. versui. Fortasse scripserat Livius *versum*, quomodo habent duo scripti a Gronovio inspecti, et Victor. codex. Porro *Fescenninus* versus a Fescennia Etruriæ urbe dictus est, ex qua Romam est allatus. De eo vid. Hor. in Ep. 1^a. l. II.

¹³ *Saturas*] *Satura* proprie notat lancem onustam nva passa, polenta, et omnigena ciborum ac frugum varietate, quæ sacris Cereris inferebatur. Inde ea voce designata est rerum mixtura quædam et quasi farrago; ac porro genus hoc poematis, quod multis et variis rebus refertum erat. Dramaticum fuit, ut clare ex hoc loco patet. *Modi* autem hic intelligendi sunt modulatio quædam ac descriptio cantus motusque corporum affectibus dramaticis congruens. Dum igitur dicit Livius *impletas modis saturas*, eas vult justa descripti ad tibicinem cantus motusque modulatione conditas, suam quandam perfectionem attigisse.

¹⁴ *Livius*] Livius Andronicus, M. Livii Salinatoris libertus, fabulam docere cœpit C. Claudio Centone, M. Sempronio Tuditano Coss. anno u. c. 512.

¹⁵ *Ab saturis*] Relictis saturis, connectere fabulam ex variis actibus, qui tamen omnes ad unum et idem argumentum, sive unam quandam actionem primariam referuntur. * Adverte verbum *serere* hic esse a *sero*, *scrui*, *serum*, quod plane diversum est a verbo *sero*, *sevi*, *satum*, idem significante quod *semino*. Prius illud usurpavit

quoque Livius infra XXV. G. *Fato*, *cujus lege immobilis rerum humanarum ordo scribitur*.

¹⁶ *Canticum*] *Canticum* ab uno homine canebatur ad tibicinis modus. Quum autem tibicinem post actum quemque cecinisse appareat ex iis verbis, quibus Plautus in Pseudolo actum primum concludit, canticum subjici solitum esse cuique comædiæ actui verisimile est. Porro *canticum agere* est gesticulationem cantico convenientem peragere.

¹⁷ *Ad manum cantari*] Institutum, ut histrionis gesticulationi, quæ saltando fiebat et loquaci manu, cantando responderetur: quum antea idem et caneret, et saltaret.

¹⁸ *Diverbia*] *Diverbium* dicitur, quando diversi verba faciunt: ac nihil aliud est, quam actus et scenæ, ex quibus ipsum fabulæ corpus constat. Opponitur choro et cantico.

¹⁹ *Quæ inde exodia*] *Exodium* vox Græca exitum significans. *Exodiarius*, inquit vetus Juvenalis scholiastes, *in fine ludorum intrabat, quod ridiculus foret: ut, quidquid luctuarum ac tristitiæ cœgissent ex tragicis affectibus, hujus spectaculi risus detergeret*. *Exodium* igitur ex eo dictum est quod in exitu, sive fine ludorum ageretur. At vocula *inde*, hic interposita, significare videtur *exodii* appellationem ex eo deductam esse, quod juvenus fabulis egressa quodammodo, sive, ut ipse Livius scribit, fabellarum actu relicto, ad hos jocos rediisset: quæ quidem hujus appellationis origo parum probabilis est. Tres scripti e nostris, in-

U. C. 391. adpellata, ²⁰ consertaque fabellis potissimum Atellanis sunt
 A. C. 361. Quod genus ludorum ab Oscis acceptum tenuit juven-
 Exodia: tus, nec ab histrionibus pollui passa est. Eo institutum
 Atellanæ. manet, ut actores Atellanarum nec ²¹ tribu moveantur, et
 stipendia, tamquam expertes artis ludicræ, faciant. Inter
 aliarum parva principia rerum, ludorum quoque prima origo
 ponenda visa est: ut adpareret, ²² quam ab sano initio
 res in hanc vix opulentis regnis tolerabilem insaniam venerit.

III. Nec tamen ludorum primum initium, procurandis
 religionibus datum, aut religione animos, aut corpora mor-
 bis levavit. quin etiam, quum medios forte ludos ²³ circus
 Tiberi superfuso inrigatus impedisset, id vero, velut aversis
 jam Diis adspersantibusque placamina iræ, terrorem ingen-
 tem fecit. Itaque Cn. Genucio, L. Æmilio Mamercino
 U. C. 392. secundum consulibus, quum piaculorum magis conquisitio
 A. C. 360. animos, quam corpora morbi, adficerent, repetitum ex
 Cn. Genu- seniorum memoria dicitur, ²⁴ pestilentiam quondam clavo
 cio, L. Æ- milio II. ab dictatore fixo sedatam. Ea religione adductus senatus
 Coss. dictatorem clavi figendi causa dici jussit. dictus L. Man-
 lius Imperiosus, L. Pinarium magistrum equitum dixit.
 Manlius Lex vetusta est, priscis literis verbisque scripta, ut, ²⁵ qui
 dictator clavum pangit. prætor maximus sit, Idibus Septembribus clavum pangat.
²⁶ Fixa ^b fuit ²⁷ dextro lateri ædis Jovis optimi maximi,

^b *Fixus Gron. Crev.*

ter quos Thuanæus, ignorant *τὴν inde*.
 Itaque illud eradas licet.

²⁰ *Consertaque fabellis*] Constant ex fabellis Atellanis. Inde promiscue usurpantur *exodia* et *Atellana*. Sæpe etiam ambo vocabula junguntur, ut apud Sueton. in Tib. c. 45. *Atellanico exodio*, et apud Juven. Sat. VI. v. 71. *Exodio... Atellanae Antonos*. Porro *Atellana fabella* ab *Atella* Oscorum civitate, ubi primum acitatis sunt, nomen traxerant. *Jovis* et *salibus*, modestis tamen primo et ingenuis, commendabantur. *Oscæ* lingua agebantur, postquam etiam *Oscæ* gens esse desierat: nude dicebantur quoque *Osci lullii*. *Oscæ* autem gens in Campania fuit, in duos populos divisa, *Auruncis* nempe et *Sidicinos*.

²¹ *Tribu moveantur*] Vid. not. 23. ad c. 24. l. IV.

²² *Quam ab sano initio*] Quam modico et areto sumptu peragi cepta res exesserit deinde in hanc, quam nostro ævo videmus, sumptuum insaniam, quæ vix opulentis regnis, nedum privatis ædilium patrimonii, qui ludos suis impensis faciendos curant,

tolerabilis foret.

²³ *Circus*] Itaque ludi etiam scenici primo in Circo acti sunt.

²⁴ *Pestilentiam quondam*] Hæc non eo sensu intelligenda videntur, ut clavus jam antea, pestilentie sedandæ causa, a dictatore fixus fuisse dicatur; sed pestilentia quodam anno esse sedata, quum clavus annorum index non ab ordinario magistratu, sed a dictatore fixus esset. Unde argumentabantur clavum ab dictatore fixum levando morbo salubrem fuisse. Vid. infra VIII. 12. aliud exemplum, aliamque causam dictatoris clavi figendi causa creati.

²⁵ *Qui prætor maximus sit*] Qui imperium summum in civitate habeat. *Prætor* proprie is qui præsit.

²⁶ *Fixus fuit*] Figi solitus erat. MSS. hære omnes habent *fixa*, ut referatur ad *legem*. Utrovis modo legas, parvi refert, quum et *legem* et *clavum* ibidem *fixa* esse admodum verisimile videatur.

²⁷ *Dextro lateri ædis*] Capitolinum templum tres ædes pares continebat communibus inclusas lateribus: mediam, *Jovis*; a lateribus, alteram *Ju-*

²⁸ ex qua parte^c Minervæ templum est. Eum clavum, quia U. C. 392.
raræ per ea tempora literæ erant, notam numeri annorum A. C. 360.
fuisse ferunt: eoque Minervæ templo ²⁹dicatam legem, Clavus an-
quia numerus Minervæ inventum sit. Volsiniis quoque norum in-
clavos, indices numeri annorum, fixos in templo Nortia, dex.
Etruscæ Deæ, comparere, diligens talium monumentorum
auctor ³⁰Cincius adfirmat. M. Horatius consul ³¹ex lege
templum Jovis optimi maximi dedicavit anno post reges
exactos: a consulibus postea ad dictatores, quia majus im-
perium erat, sollemne clavi figendi translatum est. Inter-
misso deinde more, digna etiam per se visa res^d, propter
quam dictator crearetur. qua de caussa creatus L. Manlius,
perinde ac reipublicæ gerendæ, ac non solvendæ religione, Manlius de-
gratia creatus esset, bellum Hernicum adfectans, delectu lectum ha-
acerbo juventutem agitavit; tandemque, omnibus in eum bere cona-
tribunis plebis coortis, seu vi, seu verecundia victus, dicta- tur, frustra.
tura abiit.

IV. Neque eo minus principio insequentis anni, Q. Ser- U. C. 393.
vilio Ahala, L. Genucio consulibus^e, dies Manlio dicitur a A. C. 359.
M. Pomponio tribuno plebis. ³²Acerbitas in delectu, non Q. Servilio
damno modo civium, sed etiam laceratione corporum lata, II. L. Ge-
partim virgis cæsis, qui ad nomina non respondissent, nuccio II.
partim in vincula ductis, invisæ erat: et ante omnia invisum Coss.
ipsum ingenium atrox, cognomenque Imperiosi grave Manlio dies
liberæ civitati, ab ostentatione sævitia adscitum; quam dicta.
non magis in alienis, quam in proximis, ac sanguine ipse
suo exercebat, criminique ei tribunus inter cetera dabat,
quod filium juvenem, nullius probri compertum, extorrem urbe,
domo, penetibus, foro, luce, congressu æqualium prohibitum, in
opus servile, prope in carcerem atque in ergastulum, dedit:
Acerbitas
ejus in fi-
lium.

^c ea ex parte, qua Gron. Crev. ^d est res Ead. ^e secundum consulibus Ead.

nonis, alteram Minervæ. Hinc lex, quæ hoc loco dicitur fixa fuisse dextro lateri ædis Jovis optimi maximi, infra dicitur Minervæ templo dicata.

²⁸ *Ea ex parte qua*] Scripti omnes nostri, ut et aliquot a Gronovio allegati, *ea qua parte*: unde proclive est efficere *ex qua parte*.

²⁹ *Dicatam*] Assignatam, et quasi consecratam.

³⁰ *Cincius*] L. Cincius Alimentus, sic enim integre expressum nomen ejus est a Livio, XXI. 38. æqualis Fabii Pictoris, bello Punico secundo captus ab Annibale, teste Livio ibidem. Hunc scriptorem historiarum valde probabiliter judicat Vossius, I. I. de Histor. Lat. c. 4. non diversum esse ab illo L. Cincio Alimento qui præturam gessisse

memoratur a Livio, XXVI. 23. anno ejusdem belli nono. Græca lingua scripsisse eum historiam a primordio urbis docet Dionys. I. I.

³¹ *Ex lege templum*] Videtur hic legendum esse *templo*, ut recte admonet Gronovius. Sensus igitur erit: M. Horatius, ex lege quæ supra allata est, dedicavit, sive cum solennibus cærimoniis fixit, clavum templo Jovis optimi maximi, ea ex parte nimirum, ut supra legitur, qua Minervæ templum est.

³² *Acerbitas in delectu*] Manlii acerbitas in delectu, quam senserant cives non multo modo irrogatis sibi, quæ proinde damnum, sive jacturam rei familiaris importarent, sed et laceratione corporum.

U. C. 393. ubi summo loco natus dictatorius juvenis quotidiana miseriu
 A. C. 359. disceret, vere imperioso patre se natum esse. At quam ob
 noxam? quia infacundior sit, et lingua inpromptus. Quod
 natura damnum utrum ³³ nutriendum patri, (si quidquam in eo
 humani esset) an castigandum ac vexatione insigne faciendum
 fuisse? ne mutas quidem bestias minus alere ac fovere, si quid
 ex progenie sua parum prosperum sit. At, Hercule, L. Man-
 lium, malum malo augere filii, et tarditatem ingenii insuper
 premere; et, si quid in eo exiguum naturalis vigoris sit, id
 extinguere vita agresti et rustico cultu, inter pecudes ha-
 bendo.

Filii ejus
 pietas.

V. Omnium potius his criminationibus, quam ipsius
 juvenis, irritatus est animus: quin contra, se quoque parenti
 causam invidiæ atque criminum esse, ægre passus, (ut
 omnes Dii hominesque scirent, se parenti opem latam,
 quam inimicis ejus, malle) capit consilium, rudis qui-
 dem atque agrestis animi, et quamquam ³⁴ non civilis ex-
 emplum, tamen pietate laudabile. Inscientibus cunctis, cul-
 tro subcinctus, mane in urbem, atque a porta domum con-
 festim ad M. Pomponium tribunum pergit: janitori,
opus esse sibi domino ejus convento extemplo, ait. *nunciaret, T.
 Manlium L. filium esse.* Mox introductus, (etenim percitum
 ira in patrem spes erat aut criminis aliquid novi, aut consilii
 ad rem agendam, deferre) salute accepta redditaque, *esse ait,
 quæ cum eo agere arbitris remotis velit.* Procul inde omnibus
 abire jussis, cultrum stringit: et, super lectum stans ferro
 intento, nisi, in quæ ipse concepisset verba, juraret, *se patris
 ejus accusandi causa concilium plebis numquam habiturum*, se
 eum extemplo transfixurum minatur. Pavidus tribunus
 (quippe qui ferrum ante oculos micare, se solum, inermem;
 illum prævalidum juvenem, et, quod haud minus timendum
 erat, stolide ferocem viribus suis cerneret) adjurat, in quæ
 adactus est verba; et præ se deinde tulit, ea vi subactum se
 incepto destitisse. Nec perinde, ut maluisset plebes, sibi
 suffragii ferendi de tam crudeli et superbo reo potestatem
 fieri; ita ægre habuit, filium id pro parente ausum. eoque
 id laudabilis erat, quod animus ejus tanta acerbitas patria
 nihil a pietate avertisset, Itaque non patri modo remissa
 causæ dictio est, sed ipsi etiam adolescenti ea res honori
 fuit. et quum eo anno primum placuisset, ³⁵ tribunos mili-
 tum ad legiones suffragio fieri, (³⁶ nam et antea, sicut nunc,

33 *Nutriendum*] Mollibus remediis
 et paterna indulgentia medicandum.
 Vid. IV. 52. supra.

34 *Non civilis*] Abhorrentis ab iis
 legibus, quibus civilis societas conti-
 netur.

35 *Tribunos militum ad legiones*]

Ut legionibus præsent. Sex in una-
 quaque legione tribuni militum erant,
 teste Polyb. I. VI. iique principem in
 legione locum tenebant.

36 *Nam et antea, sicut nunc*] Ma-
 gis placeret: nam antea, sicut et nunc
 ....

³⁷ quos Rufulos vocant, imperatores ipsi faciebant) ³⁸ secundum in sex locis tenuit, nullis domi militiæque ad conciliandam gratiam meritis; ut qui rure et procul cœtu hominum juventam egisset.

VI. Eodem anno, seu motu terræ, seu qua vi alia, forum medium ferme specu vasto conlapsum in inmensam altitudinem dicitur: neque eam voraginem conjectu terræ, quum pro se quisque gereret, expleri potuisse prius, quam Deum monitu quæri cœptum, quo plurimum populus Romanus posset? Id enim illi loco dicandum, vates canebant, si rempublicam Romanam perpetuam esse vellet. Tum M. Curtium, juvenem bello egregium, castigasse ferunt dubitantes, an ullum magis Romanum bonum, quam arma virtusque, esset. Silentio facto, templa Deorum immortalium, quæ foro imminent, Capitoliumque intuentem, et manus nunc in cœlum, nunc in patentes terræ hiatus ad Deos Manes porrigentem, se devovisse: equo deinde quam poterat maxime exornato insidentem, armatum se in specum inmisisse, donaque ac fruges super eum a multitudine virorum ac mulierum congestas; lacumque Curtium, non ab antiquo illo T. Tatii milite Curtio Metto, sed ab hoc adpellatum. Cura non deesset, si qua ad verum via inquirentem ferret: nunc ³⁹ fama rerum standum est, ubi certam derogat vetustas fidem. et lacus nomen ab hac recentiore insignitius fabula est. Post tanti prodigii procurationem, eodem anno de Hernicis consultus senatus, quum feciales ad res repetendas nequidquam misisset, primo quoque die ferendum ad populum de bello indicendo Hernicis censuit; populusque id bellum frequens jussit. L. Genucio consuli ea provincia sorte evenit. In expectatione civitas erat, quod primus ille de plebe consul bellum suis auspiciis gesturus esset; perinde ut eveniret res, ita communicatos honores pro bene aut secus consulto habitura. Forte ita tulit casus, ut Genucius, ad hostes magno conatu profectus, in insidias præcipitaret^f; legionibus necopinato pavore fuis, consul circum-

Vorago in foro.

In eam se M. Curtius immittit.

Bellum cum Hernicis.

Genucius male reu gerit.

^f præcipitaretur Gron. Crev.

³⁷ Quos Ruffulos vocant] Ruffuli, sive Ruffuli appellabantur, inquit Festus, tribuni militum a consule facti, non a populo: de quorum jure quod Rutilius Rufus legem tulerit, Ruffuli, ac post Rutuli, sive potius Rutili, appellati sunt. Alii sunt comitiati, inquit Asc. in Divin. qui Romæ comitiis designantur.

³⁸ Secundum in sex locis] Si legiones quatuor, ut moris erat, hoc anno scriptæ sunt, quatuor et viginti tribu-

nis militum opus erat. Sed per hæc tempora dictatores et consules, perquam paucis suffragio populi relictis locis, reliqua sui beneficii faciebant, teste Livio, IX. 30.

³⁹ Fama rerum standum est] Olira famæ. Sigonius emendari jussit, eique favent quatuor e nostris codd. antiquissimi, ut et usus Latini sermonis. Sic noster infra l. VIII. extremo: quo satis certo auctore stetur.

U. C. 393. ventus ab insciis, quem interfecissent, occideretur. Quod
 A. C. 359. ubi est* Romam nunciatum, nequaquam tantum publica
 calamitate mœsti Patres, quantum feroces infelici consulis
 plebeii ductu, fremunt omnibus locis: *Irent, crearent consu-*
les ex plebe, transferrent auspicia, quo nefas esset. Potuisse
Patres plebiscito pelli honoribus suis: num etiam in Deos in-
mortales inauspicatam legem valuisse? Vindicasse ipsos suum
*numen, sua auspicia. quæ ut primum*⁴⁰ *contacta sint ab eo, a*
quo nec jus nec fas fuerit, deletum cum duce exercitum docu-
*mento fuisse, ne deinde, turbato*⁴¹ *gentium jure, comitia habe-*
rentur. His vocibus curia et forum personat. Ap. Clau-
 dium, quia dissuaserat legem, majore nunc auctoritate even-
 tum reprehensi ab se consilii incusantem, dictatorem con-
 sensu patriciorum Servilius consul dicit, delectusque et jus-
 titium indictum.

Appius
 Claudius
 dictator.

VII. Priusquam dictator legionesque novæ in Hernicos
 venirent, ductu C. Sulpicii legati res per occasionem gesta
 egregie est. In Hernicos, morte consulis contentum ad
 castra Romana cum haud dubia expugnandi spe succedentes,
 hortante legato, et plenis iræ atque indignitatis militum
 animis, eruptio est facta. Multum ab spe adeundi valli res
 Hernicis afruit; adeo turbatis inde ordinibus abscessere.
 Dictatoris deinde adventu novus veteri exercitus jungitur,
 et copiæ duplicantur: et pro concione dictator laudibus
 legati militumque, quorum virtute castra defensa erant,
 simul audientibus laudes meritas, tollit animos; simul
 ceteros ad æmulandas virtutes acuit. Neque segnius⁴² ad
 hostes bellum adparatur, qui, et parti ante decoris memores,
 neque ignari auctarum virium hostis, suas quoque vires
 augment. Omne Hernicum nomen, omnis militaris ætas
 excitur. quadringenariæ octo cohortes, lecta robora viro-
 rum, scribuntur. Hunc eximium florem juventutis eo
 etiam, quod, ut duplex acciperent stipendium, decreverant,
 spei animorumque inplevere. Inmunes quoque operum
 militarium erant, ut, in unum pugnae laborem reservati,
⁴³ plus sibi, quam pro virili parte, adnitendum scirent.
 Extra ordinem etiam in acie locati, quo conspectior virtus
 esset. Duûm millium planicies castra Romana ab Hernicis

* est del Gron.

40 * *Contacta*] Polluta. Supra IV. 16. *bona contacta pretiis regni mercandi.* Et XXIX. 18. *militis contactos sacrilegio.*

41 *Gentium jure*] Jure ac discrimine generis et familiarum. Vid. not. 2. ad IV. 1.

42 * *Ad hostes*] Apud hostes. *Ad*

recte dicitur pro *apud*: at non contra.

43 * *Plus sibi quam pro virili parte annitendum*] Plus sibi annitendum, quam quantum in singula virorum capita satis esset; unum quemlibet ex sese instar duorum pluriumve esse debere.

dirimebat : ibi pari ferme utrimque spatio in medio pugnatum est. Primo stetit ambigua spe pugna; nequidquam sæpe conatis equitibus Romanis inpetu turbare hostium aciem. Postquam equestris pugna ⁴⁴ effectu, quam conatibus, vanior erat; consulto prius dictatore equites, permissu deinde ejus, relictis equis, ⁴⁵ clamore ingenti^h provolant ante signa, et novam integrant pugnam. neque sustineri poterant, ni extraordinariæ cohortes pari corporum animorumque robore se objecissent.

U. C. 393.
A. C. 359,
Atror
pugna.

VIII. Tunc inter primores duorum populorum res geritur. quidquid hinc aut illinc ⁴⁶ communis Mars belli aufert, multiplex, quam pro numero, damnum est: vulgus aliud armatorum, velut delegata primoribus pugna, eventum suum in virtute aliena ponit. multi utrimque cadunt, plures vulnera accipiunt. Tandem equites alius alium increpantes, *quid deinde restaret, quærendo, si neque ex equis pepulissent hostem, neque pedites quidquam momenti facerent? quam tertiam exspectarent pugnam? quid ante signa feroces prosiluisent, et alieno pugnarent loco?* His inter se vocibus concitati, clamore renovato, inferunt pedem: et primum gradu moverunt hostem, deinde pepulerunt; postremo jam haud dubie avertunt: ⁴⁷ neque, tam vires pares quæ superaverit res, facile dictu est, nisi quod perpetua fortuna utriusque populi et extollere animos, et minuere potuit. Usque ad castra fugientes Hernicos Romanus sequitur: castrorum obpugnatione, quia serum erat dici, abstinere. ⁴⁸ Diu non perlitatum tenuerat dictatorem, ne ante meridiem signum dare posset: eo in noctem tractum erat certamen. Posteroⁱ die deserta fuga castra Hernicorum, et saucii relictis quidam inventi; agmenque fugientium ⁴⁹ ab signis, quum præter mœnia eorum infrequentia conspecta signa^k essent, fusum, ac per agros trepida fuga palatum est. Nec Romanis incruenta victoria fuit. quarta pars militum amissa; et, ubi haud minus jacturæ fuit, aliquot equites Romani cecidere.

Vincuntur
Hernici.

^h *ingenti* del. Gron.

ⁱ *Postera* Gron. Crev.

^k *signa conspecta* Eæd.

44* *Effectu quam conatibus vanior*] Conatu haud levis, effectu propemodum irrita.

45 *Clamore ingenti*] Ultimam vocem, insertam a Sigonio, exturbatam postea a Gronovio, revocavimus ex auctoritate septem nostrorum codd.

46 *Communis Mars belli*] Sigonius affirmat libros habere bello; sed mendose. Nihil usitatius ea forma loquendi, quam ille in contextum immisit.

47 *Neque tam vires pares*] Placeret magis *tam pares vires*; qui ordo ser-

vatur in uno MS. teste Gronovio.

48* *Diu non perlitatum tenuerat dictatorem*] Sic supra IV. 49. *Tentatum ab L. Sextio. . . discussum est.* Vid. ibi not. 11.

49 *Ab signis*] Legendum videtur, *ab Signinis. Agmen fugientium Hernicorum fusum est ab Signinis, quum præter mœnia eorum, id est, Signinorum infrequentia Hernicorum signa conspecta essent.* Signia erat colonia Romana, non longe ab Hernicorum terris.

U. C. 394. IX. Insequenti anno, quum C. Sulpicius et C. Licinius
 A. C. 358. Calvus consules in Hernicos exercitum duxissent, neque in-
 C. Sulpicio ventis in agro hostibus, Ferentinum urbem eorum vi cepis-
 H. C. Lici- sent, revertentibus inde eis Tiburtes portas clausere. Ea
 nio H. Coss. ultima fuit caussa, quum multæ antea querimoniae ultro ci-
 Bellum cum troque jactatae essent, cur, per feciales rebus repetitis, bel-
 Tiburtibus, lum Tiburti populo indiceretur. Dictatorem T. Quinctium
 T. Quinc- Pennum eo ante fuisse, satis constat, et magistrum equitum
 tium Pennus dictator. Ser. Cornelium Maluginensem. Macer Licinius comitorum
 habendorum caussa, et ab Licinio consule dictum scribit,
 quia, collega ⁵⁰ comitia bello præferre festinante, ut conti-
 nuaret consulatum, obviam eundem pravæ cupiditati fuerit.
 Quæsita ea propriæ familiæ laus leviolem auctorem Lici-
 nium facit. quum mentionem ejus rei in vetustioribus anna-
 libus nullam inveniam, magis, ut belli Gallici caussa dicta-
 torem creatum arbitrer, inclinat animus. eo certe anno Galli
 ad tertium lapidem ⁵¹ Salaria via trans pontem Anienis castra
 habuere. Dictator, quum ⁵² tumultus Gallici caussa justiti-
 um edixisset, omnes juniores sacramento adegit, ingentique
 exercitu ab urbe profectus, in ceteriore ripa Anienis castra
 posuit. Pons in medio erat, neutris eum rumpentibus, ne
 timoris indicium esset. Prælia de occupando ponte crebra
 erant; nec, qui potirentur, incertis viribus, satis discerni
 poterat. Tum eximia corporis magnitudine in vacuum
 pontem Gallus processit; et quantum maxima voce potuit,
*Quem nunc, inquit, Roma virum fortissimum¹ habet, procedat,
 aedum, ad pugnam, ut noster duorum eventus ostendat, utra
 gens bello sit melior.*

Bellum
Gallicum.

X. Diu inter primores juvenum Romanorum silentium
 fuit, quum et abnuere certamen vererentur, et præcipuam

¹ fortissimum virum Gron. Crev.

50* Comitia bello præferre] Comitia
 habere antequam ad bellum ire-
 tur.

51 Salaria via] Salaria via appellata
 est, auctore Festo, quia Sabini per
 eam sal a mari deferebant. Incipiebat
 a porta Collina.

52 Tumultus Gallici] Quid sit prop-
 rie tumultus, docet Cic. VIII^a. Phil.
 numeris 2. et 3. his verbis. *Potest
 bellum esse sine tumultu: tumultus
 esse sine bello non potest. Quid enim
 est aliud tumultus, nisi perturbatio
 tanta, ut major timor oriatur? unde
 etiam nomen ductum est tumultus.*
 (Tumultus nempe videtur Ciceroni
 dictus esse, quasi timor multus; licet
 hodie docti deducant potius a *tumeo*.)
*Itaque majores nostri tumultum Itali-
 cum, quod erat domesticus; tumultum*

*Gallicum, quod erat Italiae finitimus;
 præterea nullum tumultum nomina-
 bant. Gravius autem tumultum esse,
 quam bellum, hinc intelligi licet, quod
 bello vacationes valent, tumultum non va-
 lent. Idem aliud agendo describit ea
 quæ tumultum comitari solebant, V^a.
 Phil. u. 31. Tumultum, inquit, de-
 cerni, justitium indici, saga sumi dico
 oportere, delectum haberi sublatiis va-
 cationibus in urbe et in Italia. Et eo-
 dem modo Livius infra c. 28. Quum
 (quod per magnos tumultus solet) jus-
 titio indicto, delectus sine vacationibus
 habitus esset. Quæ tamen omnia ita
 accipienda sunt, ut tumultus, præter
 hanc strictiorem et maxime propriam
 significationem, etiam laxiore sensu
 quamlibet perturbationem ac trepida-
 tionem denotet. Vid. c. 26. l. II.*

sortem periculi petere nollent. tum T. Manlius, L. filius, qui U. C. 394. patrem a vexatione tribunicia vindicaverat, ex statione ad A. C. 352. dictatorem perguit: *Injussu tuo, inquit, imperator, extra ordinem numquam pugnaverim, non si certam victoriam videam. Si tu permittis, volo ego illi belluæ ostendere, quando adeo ferox præsulat hostium signis, me ex ea familia ortum, quæ Gallorum agmen ex rupe Tarpeia dejecit. Tum dictator, Macte virtute, inquit, ac pietate in patrem patriamque, T. Manli, esto. Perge, et nomen Romanum invictum, juvenibus Diis, præsta.* Armant inde juvenem æquales.⁵³ pedestre scutum capit,⁵⁴ Hispano cingitur gladio, ad propiorem habili pugnâ. Armatum adornatumque adversus Gallum stolide lætum, et (quoniam id quoque memoria dignum antiquis visum est) linguam etiam ab inrisu exserentem, producunt. Recipiunt inde se ad stationem: et duo in medio armati,⁵⁵ spectaculi magis more, quam lege belli, destituuntur, nequaquam visu ac specie æstimantibus pares. Corpus alteri magnitudine eximium, versicolori veste pictisque et auro cælati refulgens armis: media in altero militaris statura, modicaque in armis habilibus magis quam decoris species. non cantus, non exsultatio armorumque agitatio vana, sed pectus, animorum iræque tacitæ plenum, omnem ferociam in discrimen ipsum certaminis distulerat. Ubi constitere inter duas acies, tot circa mortalium animis spe metuque pendentibus, Gallus, velut moles superne imminens,⁵⁶ projecto læva scuto, in advenientis arma hostis vanum⁵⁷ cæsim cum ingenti sonitu ensein dejecit. Romanus, mucrone subrecto,⁵⁸ quum scuto scutum^m inum perculisset,

^m *scutum scuto* Gron. Crev.

53 **Pedestre scutum capit*] Proparma nimirum, quam equites gerebant. De parma vid. not. 75. ad IV. 32. † In hac pugna describenda secutus est Livius Claudium Quadrigarium, cujus verba vid. apud A. Gellium, IX. 13.

54 *Hispano... gladio*] Gladius Hispanicis brevitate agilis erat, *pariterque*, inquit Polyb. l. VI. *et ad punctum lædendum excellens, et ad cæsim ex utraque parte ferendum vehemens. Constabat enim lamina valida et firma.* Eo Romani milites utebantur. *Hispanici* appellatio indicat eum Romanos ab Hispanis accepisse. Sed his temporibus quodnam Romanis cum Hispania commercium erat? Et Polybius testis est Romanos bello Annibalico gladiis Hispanos pro patriis assumere cœpisse. Dicamus igitur cum Lipsio Livium, sive potius Quadrigarium hic indicare voluisse gladi-

um pedestrem, qui diversus erat ab equestri: quum autem illo ævo quo scribebat Quadrigarius, gladius Romanorum pedester *Hispanicus* et esset, et vociferetur, illum scriptorem locutum esse ex suæ ætatis consuetudine, quamvis gladius quo Manlius usus est, non fuerit revera *Hispanicus*, sed ex veteri Romanorum more. Vid. Lips. l. III. de Milit. Rom. Dial. 3.

55 **Spectaculi... more*] Alludit Livius ad gladiatorum pugnas.

56 *Projecto*] Ante se prolato.

57 *Cæsim*] Gallis gladii prælongi erant, ac sine mucronibus: teste Livio, l. XXII. c. 46. Itaque cæsim tantum ferire poterant hostem.

58 *Quum scutum scuto inum perculisset*] Ut de gradu hostem dejiceret, et, occasione data ex incerto et vacillanti ejus motu, sese posset inter corpus ejus armaque insinuare.

U. C. 394. totoque corpore ⁵⁹ interior periculo vulneris factus, insinuas-
 A. C. 358. set se inter corpus armaque, uno alteroque subinde ictu ven-
 trem atque inguina hausit, et in spatium ingens ruentem
 porrexit hostem. jacentis inde corpus, ab omni alia vexatio-
 ne intactum, uno torque spoliavit: quem respersum cruore
 collo circumdedit suo. Defixerat pavor cum admiratione
 Gallos. Romani, alacres ab statione obviam militi suo pro-
 gressi, gratulantes laudantesque ad dictatorem perducunt.
⁶⁰ Inter carminum prope modum incondita quædam milita-
 riter joculantes, Torquati cognomen auditum; celebratum
 deinde posteris etiam familiæque honori fuit. Dictator co-
 ronam auream addidit donum, mirisque pro concione eam
 pugnam laudibus tulit.

Galli in
 Campa-
 niam trans-
 eunt.

U. C. 395.
 A. C. 357.
 C. Pœtelio,
 M. Fabio
 Coss.

Q. Servilius
 dictator.

Pugna a-
 trox cum
 Gallis.

XI. Et, Hercule, tanti ea ad universi belli eventum mo-
 menti dimicatio fuit, ut Gallorum exercitus proxima nocte,
 relictis trepide castris, in Tiburtem agrum, atque inde, soci-
 etate belli facta, comineatuque benigne ab Tiburtibus adju-
 tus, mox in Campaniam transierit. Ea fuit causa, cur
 proximo anno C. Pœtelius Balbus consul, quum collegæ
 ejus M. Fabio Ambusto Hernici provincia evenisset, adver-
 sus Tiburtes jussu populi exercitum duceret. ad quorum
 auxilium quum Galli ex Campania redissent, fœdæ popu-
 lationes in Lavicano, Tusculanoque, et Albano agro, haud
 dubie Tiburtibus ducibus, sunt factæ. Et, quum adversus
 Tiburtem hostem duce consule contenta respublica esset,
 Gallicus tumultus dictatorem creari coëgit. creatus Q. Ser-
 vilius Ahala T. Quinctium magistrum equitum dixit; et ex
 auctoritate Patrum, si prospere id bellum evenisset, ⁶¹ ludos
 magnos vovit. Dictator, ad continendos proprio bello Ti-
 burtes consulari exercitu jussu manere, omnes juniores,
 nullo detrectante militiam, sacramento adegit. Pugnatum
 haud procul porta Collina est totius viribus urbis, in con-
 spectu parentum conjugumque ac liberorum. quæ magna,
 etiam absentibus, hortamenta animi, tum subjecta oculis,
 simul verecundia misericordiaque militem accendebant.
 Magna utrinque edita cæde, avertitur tandem acies Gallo-
 rum. fuga Tibur, ⁶² sicut arcem belli Gallici, petunt: palati
 a consule Pœtelio haud procul Tibure excepti, egressis ad
 opem ferendam Tiburtibus, simul cum his intra portas com-
 pelluntur. Egregie quum ab dictatore, tum ab consule res

⁵⁹ Interior periculo vulneris] Intra
 ictum gladii, i. e. propior hosti, quam
 ut gladio ejus, qui prælongus erat, ac
 casim tantum leriebat, posset vulne-
 rari.

⁶⁰ Inter carminum] Inter joculan-
 tes militariter incondita quædam pro-
 pe carminum modum.

⁶¹ Ludos magnos] Vid. not. 38. ad
 c. 27. l. IV.

⁶² Sicut arcem belli Gallici, pe-
 tunt] Melius videtur id quod Campa-
 nus edidit, et habet quoque unus e
 codd. Hearnii: sicut arcem belli, Galli
 petunt.

gesta est. Et consul alter Fabius præliis primum parvis, U. C. 395. postremo una insigni pugna, quum hostes totis adorti co- A. C. 357. piis essent, Hernicos devincit^o. Dictator, consulibus in senatu et apud populum magnifice conlaudatis, et suarum quoque rerum illis remisso honore, dictatura se abdicavit. Pætelius de Gallis Tiburtibusque geminum triumphum egit. Fabio satis visum, ut ovans urbem iniret. Inridere Pæteli triumphum Tiburtes: *Ubi enim eum secum acie conflixisse? spectatores paucos fugæ trepidationisque Gallorum, extra portas egressos, postquam in se quoque fieri inpetum viderint, et sine discrimine obvios cedi, recepisse se intra urbem. Eam rem triumpho dignam visum Romanis? ne nimis mirum magnumque censerent, tumultum exiere in hostium portis, majorem ipsos trepidationem ante mœnia sua visuros.*

XII. Itaque insequenti anno, ⁶³ M. Popillio Lænate, Cn. U. C. 396. Manlio consulibus, primo silentio noctis ab Tibure agmine A. C. 356. infesto profecti, ad urbem Romam venerunt. terrorem re- M. Popillio, Cn. Manlio pente ex somno excitatis subita res et nocturnus pavor Coss. præbuit: ad hoc multorum inscitia, qui, aut unde, hostes advenissent. Conclamatum tamen celeriter ad arma est, et portæ stationibus, murique præsiidiis firmati: et ubi prima lux mediocrem multitudinem ante mœnia, neque alium, quam Tiburtem, hostem ostendit, duabus portis egressi con- Tiburtes ad sules utrimque aciem subeuntium jam muros adgrediuntur: Romæ mœnia victi. adparuitque occasione magis, quam virtute, fretos venisse. adeo vix primum inpetum Romanorum sustinuerunt. Quin etiam bono fuisse Romanis adventum eorum constabat, orientemque jam seditionem inter Patres et plebem metu tam propinqui belli compressam. Alius adventus hostium fuit proximo bello, agris, quam urbi, terribilior. Populabundi Tarquinienses fines Romanos, maxime qua ex parte Tarquiniense bellum. Etruriam adjacent, peragrare: rebusque nequidquam re- U. C. 397. petitis, novi consules C. Fabius et C. Plautius jussu populi A. C. 355. bellum indixere; Fabioque ea provincia, Plautio Hernici C. Fabio, C. Plautio evenere. Gallici quoque belli fama increbrescebat. Sed Coss. inter multos terrores solatio fuit pax Latinis petentibus data, et magna vis militum ab iis ex fœdere vetusto, quod multis intermiserant annis, accepta. quo præsidio quum

^o dicitur Gron. Crev.

63 M. Popillio Lænate] Hic Popillius Lænatius sibi cognomen in hoc magistratu ceperit, ut discimus ex Cic. in Bruto, n. 14. Licet aliquid etiam, inquit ille, de M. Popillii ingenio suspicari, qui quum consul esset, eodemque tempore sacrificium publicum cum læna faceret, quod erat Flamen

Carmentalis, plebei contra Patres concitatione et seditione nunciata, ut erat læna amictus, ita venit in concionem, seditionemque, quum auctoritate, tum oratione sedavit. Et sane infra, hoc ipso c. Livius seditionis orientis mentionem facit. Læna erat vestis crassior, instar duplicis togæ.

U. C. 397. A. C. 355. Sulpicius dictator. Bellum Gallicum. Dictatoris cunctatio. Ingrata militibus.

fulta res Romana esset, levius fuit, quod Gallos mox Præ-
 neste venisse, atque inde circa Pedum consedisse, auditum
 est. Dictatorem dici C. Sulpicium placuit. consul ad id
 aditus C. Plautius dixit. magister equitum dictatori addi-
 tus M. Valerius. Hi roborata militum, ex duobus consulari-
 bus exercitibus electa, adversus Gallos duxerunt. Lentius
 id aliquanto bellum, quam parti utrique placebat, fuit. quum
 primo Galli tantum avidi certaminis fuissent, deinde Ro-
 manus miles, ruendo in arma ac dimicationem, aliquantum
 Gallicam ferociam vinceret; dictatori nequam placebat,
 quando nulla cogeret res, fortunæ se committere adversus
 hostem, quem tempus deteriore in dies et locus alienus
 faceret, sine præparato comæatu, sine firmo munimento
 morantem. ad hoc iis animis corporibusque, quorum omnis
 in impetu vis esset, parva eadem languesceret mora. His
 consiliis dictator bellum trahebat, gravemque edixerat pœ-
 nam, si quis injussu in hostem pugnasset. Milites, ægre id
 patientes, primo in stationibus vigiliisque inter se dictato-
 rem sermonibus carpere; interdum Patres communiter in-
 crepare, quod non jussissent per consules geri bellum.
*Electum esse eximium imperatorem, unicum ducem, qui nihil
 agenti sibi de cælo devolaturam in sinum victoriam censeat.*
 Eadem deinde hæc interdum propalam, ac ferociora his, jac-
 tare; *se injussu imperatoris aut dimicatuos, aut agmine Ro-
 manum ituros.* Inmiscerique militibus centuriones: nec ⁶⁴ in
 circulis modo fremere, sed jam ⁶⁵ in principiis ac ⁶⁶ prætorio
 in unum sermones confundi, atque in concionis magnitudi-
 nem crescere turba, et vociferari ex omnibus locis, *ut extem-
 plo ad dictatorem iretur: verba pro exercitu faceret Sex. Tul-
 lius, ut virtute ejus dignum esset.*

XIII. ⁶⁷ Septimum primum pilum jam Tullius ducebat; neque erat in exercitu, qui quidem pedestria stipendia fecisset, vir factis nobilior. is, præcedens militum agmen, ad tribunal pergit; mirantique Sulpicio non turbam magis, quam turbæ principem Tullium, imperiis obedientissimum militem, ⁶⁸ *Scilicet, dictator, inquit, condemnatum se univærsus*

Sex. Tullii ad dictatorem oratio militum nomine.

⁶⁴ *In circulis*] In cætibz militum passim inter se colloquentium.

⁶⁵ *In principiis*] *Principia* loci erant in castris, ubi prætorium, et præcipuorum ducum, puta legatorum, tribunorum tentoria, et signa militaria fixa erant. Ibi consilium militare habebatur, atque etiam interdum fere potissimi ducum imperia expectabant.

⁶⁶ *Prætorio*] *Prætorium* est tabernaculum imperatoris, qui olim *prætor* dicebatur. Hic non ipsum taber-

naculum intelligendum videtur, sed propinqua ei loca.

⁶⁷ *Septimum primum pilum*] Tunc jam septimum primipili centurio erat. De primipili centurione vid. not. 45. ad c. 27. l. II.

⁶⁸ * *Scilicet*] Reddit rationem sui facti Tullius, et hæc est vis vocis *scilicet*. Quod me cum hoc militum agmine ad tribunal tuum venisse vides, ejus rei hæc scilicet causa est, quod exercitus &c.

exercitus a te ignavia ratus, et prope ignominia causa ⁶⁹ *destitutum sine armis, oravit me, ut suam causam apud te agerem.* ^{U. C. 397. A. C. 355.}
Equidem, sicubi loco cessum, si terga data hosti, si signa fude amissa objici nobis possent, tamen hoc a te inpetrari æquum censerem, ut nos virtute culpam nostram corrigere, et abolere flagitii memoriam nova gloria patereris. Etiam ad Alliam fusæ legiones eandem, quam per pavorem amiserant, patriam, projectæ postea ab Veis, virtute recuperavere. nobis, Deum benignitate, felicitate tua populique Romani, et res et gloria est integra. Quamquam ⁷⁰ *de gloria vix dicere ausim, si nos et hostes haud secus, quam fæminas, abditos intra vallum omnibus contumeliis eludunt; et tu imperator noster, quod ægrius patimur, exercitum tuum sine animis, sine armis, sine manibus judicas esse; et prius, quam expertus nos esses, de nobis ita desperasti, ut te mancorum ac debilium ducem judicares esse. Quid enim aliud esse causæ* ⁷¹ *credemus, cur veteranus dux, fortissimus bello, compressis, quod aiunt, manibus sedeas? utcumque enim se habet* ⁷² *res, te de nostra virtute dubitasse videri, quam nos de tua, verius est. Sin autem non tuum istuc, sed publicum est consilium, et consensus aliquis Patrum, non Gallicum bellum, nos ab urbe, a Penatibus nostris ablegatos tenet; quæso, ut ea, quæ dicam, non a militibus imperatori dicta censeas, sed a plebe Patribus; quæ, sicut vos vestra habeatis consilia, sic se sua habituram dicat. Quis tandem succenseat, milites nos esse, non servos vestros? ad bellum, non in exsilium, missos? si quis det signum, in aciem educat, ut viris ac Romanis dignum sit, pugnaturos? si nihil armis opus sit, otium Romæ potius, quam in castris, acturos? hæc dicta sint Patribus. Te, imperator, milites tui oramus, ut nobis pugnandi copiam facias. quum vincere cupimus, tum te duce vincere; tibi lauream insignem deferre; tecum triumphantes urbem inire; tuum sequentes currum Jovis optimi maximi templum gratantes orantesque adire. Orationem Tullii exceperunt preces multitudinis; et undique, ut signum daret, ut capere arma juberet, clamabant.*

XIV. Dictator, quamquam rem bonam exemplo haud probabili actam cernebat, tamen facturum, quod milites velent, se recepit; Tulliumque secreto, quænam hæc res sit, aut quo acta more, percunctatur. Tullius magnopere a dictatore petere, ne se oblitum disciplinae militaris, ne sui, neve imperatoriae majestatis, crederet: multitudini concitata, quæ

⁶⁹ habeat Gron. Crev.

⁷⁰ tum Eæd.

⁷¹ duce te Eæd.

⁶⁹ *Destitutum sine armis*] Alludit ad militare pænæ genus, quo ii, qui loco cesserant, ignominia causa discincti atque etiam aliquando tunicati, destrietis gladiis, stare aliquamdiu jubebantur. Vid. Liv. XXVII. 13. et Sueton. in Aug. c. 24.

⁷⁰ * *De gloria vix dicere ausim*] Gloriam quidem nobis integram esse vix dicere ausim.

⁷¹ *Credamus*] Sic scripti et vet. editi. Vulgo *credemus*.

⁷² * *Verius*] Æquius, decorum magis.

U. C. 397. *ferme* ⁷³ *auctoribus similis esset, non subtraxisse se ducem:*
 A. C. 355. ⁷⁴ *ne quis alius, quales mota creare multitudo soleret, existeret.*
nam se quidem nihil non arbitrio imperatoris acturum. ⁷⁵ *illi*
quoque tamen videndum magnopere esse, ut exercitum in potes-
tate haberet. Differri non posse adeo concitatos animos. ipsos
sibi locum ac tēpūs pugnandi sumtuos, si ab imperatore non
detur. Dum hæc loquuntur, jumenta forte pascentia extra
vallum Gallo abigenti duo milites Romani ademerunt. In
eos saxa coniecta a Gallis: deinde ab Romana statione cla-
mor ortus, ac procursum utrimque est. ⁷⁶ *Jamque haud pro-*
cul justo prælio res erant, ni celeriter direintur certamen
per centuriones esset. Adfirmata certe eo casu Tullii apud
dictatorem fides est. nec recipiente jam dilationem re, in
posterum diem edicitur, acie pugnatuos. Dictator tamen,
ut qui magis animis, quam viribus, fretus ad certamen de-
scenderet, omnia circumspicere atque agitare cœpit, ut arte
aliqua terrorem hostibus inculceret. Solerti animo rem no-
vam excogitat, qua deinde ⁷⁷ *multi nostri atque externi im-*
peratores, nostra quoque quidam ætate, usi sunt. Mulis
⁷⁸ *strata detrahi jubet: binisque tantum* ⁷⁹ *centunculis relic-*
tis, agasones, partim captivis, partim agrorum armis orna-
tos, imponit. His fere mille effectis centum admiscet equi-
tes. et nocte super castra in montes evadere, ac silvis se oc-
cultare jubet: ⁸⁰ neque inde ante moveri, quam ab se acci-
perent signum. Ipse, ubi inluxit, in radicibus montium
extendere aciem cœpit ⁸¹ sedulo, ut adversus montes con-
sisteret hostis. ⁸² Instructo vani terroris apparatu, qui qui-
dem terror plus pene veris viribus profuit, primo credere

† *movere* Crev.

* *Instructo jam* Gron.

⁷³ * *Auctoribus*] Ducibus, iis quorum auctoritate et consilio regitur.

⁷⁴ *Ne quis alius, quales mota creare multitudo soleret*] Ne quis alius talis dux exoriretur, quales sunt ii quos mota creare multitudo solet. Quidam editi *qualem*: minus aut eleganter, aut proprie. Quam expressimus, Gronovio duce, scripturam, eam firmat unus e regis codd.

⁷⁵ * *Illi quoque tamen*] Tamen in eo rem esse, ut dictatorem quoque ipsum oporteat magnopere cavere, ne exercitum regere et in officio continere non possit.

⁷⁶ *Jamque haud procul justo prælio res erant*] Malleus erat.

⁷⁷ *Multi nostri . . . imperatores*] Ut Marius adversus Teutonas pugnaturus. Vid. Frontin. l. II. Strateg. c. 4.

⁷⁸ *Strata*] Clitellas.

⁷⁹ *Centunculis*] Pannis, qui ex

utraque parte penderent.

⁸⁰ *Neque inde ante movere*] Hæc est lectio duorum e codd. nostris antiquissimorum, et unius a Jac. Gronovio inspecti. Editi hætenus habebant *moveri*. Sed *movere* eleganter dicitur intellecto sc. Sic apud A. Gell. l. IV. c. 6. *terram movisse*: et in senatusconsulto ibidem memorato, *hastas Martias morisse*. Sic Cic. de Fin. l. II. n. 31. *moventem* voluptatem opponit *stanti*. Vid. et nostrum infra X. 4.

⁸¹ *Sedulo*] Data opera. Sic l. XXII. c. 25. *et in duendo bello sedulo tempus terere*. Vid. et XXIII. 23. et XXXIII. 11.

⁸² *Instructo vani terroris apparatu*] Hæc editi addunt voculam *jam*, quam neque Gronovius, neque nos ulla in scripto reperimus. Ideo delendam censuimus.

duces Gallorum, non descensuros in æquum Romanos; U. C. 397. deinde, ubi ⁸³ degressos repente viderunt, et ipsi avidi certaminis in prælium ruunt: priusque pugna cœpit, quam signum ab ducibus daretur.

XV. Acrius invasere Galli dextrum cornu: neque sustineri potuissent, ni forte eo loco dictator fuisset, Sex. Tul- Prælium, quo vincuntur Galli. lium nomine increpans rogitansque: *Siccine pugnatu- ros milites spondisset? ubi illi clamores sint arma poscentium? ubi minæ injussu imperatoris prælium inituros? en ipsum imperatorem clara voce vocare ad prælium, et ire armatum ante prima signa. ecquis sequeretur eorum, qui modo ducturi fuerint; in castris feroces, in acie pavidi?* Vera audiebant. itaque tantos pudor stimulos admovit, ut ruerent in hostium tela, alienatis a memoria periculi animis. Hic primo inpetus prope vecors turbavit hostes: eques deinde emissus turbatos avertit. Ipse dictator, ⁸⁴ postquam labantem una parte vidit aciem, ⁸⁵ signa in lævum cornu confert, quo turbam hostium congregari cernebat; et iis, qui in monte erant, signum, quod convenerat, dedit. Ubi inde quoque novus clamor ortus, et tendere obliquo monte ad castra Gallorum visi sunt; tum metu, ne excluderentur, ommissa pugna est, cursuque effuso ad castra ferebantur. ubi quum obcurrisset eis M. Valerius, magister equitum, (qui, ⁸⁶ profligato dextro cornu, obequitabat hostium munimentis) ad montes silvasque vertunt fugam: plurimique ibi a fallaci equitum specie ⁸⁷ agasonibusque excepti sunt: et eorum, quos pavor pertulerat in silvas, atrox cædes post sedatum prælium fuit. Nec alius post M. Furium, quam C. Sulpicius, justiore de Gallis egit triumphum. Sulpicius triumphat. auri quoque ex Gallicis spoliis satis magnum pondus, saxo quadrato septum, in Capitolio sacravit. Eodem anno et a consulibus vario eventu bellatum. nam Hernici a C. Plau- Hernici vieti. tio devicti subactique sunt. Fabius collega ejus incaute atque inconsulte adversus Tarquinienses pugnavit: nec Contra Tarquinienses male gesta. in acie tantum ibi cladis acceptum, quam quod trecentos septem milites Romanos captos Tarquinienses inmolant. qua fœditate supplicii aliquanto ignominia populi Romani insignitior fuit. Accessit ad eam cladem et vastatio

⁸³ Degressos] Sic bene Sigonius pro digressos. Vid. not. 30. ad III. 2. supra.

⁸⁴ Postquam labantem una parte vidit aciem] Intellige aciem hostium, * quæ labare incipit ab una parte, id est, a sinistro cornu suo, quo invaserant dextrum cornu Romanorum.

⁸⁵ * Signa in lævum cornu confert] Venit cum iis signis copiisque quas circa se habebat ad lævum cornu sui

exercitus, adversus quod congregari et conglobari videbat hostes.

⁸⁶ Profligato dextro cornu] Qui legit attentius hujus pugnae descriptionem, facile agnoscet hic pro dextro cornu reponendum esse sinistro.

⁸⁷ Agasonibusque] Sigonius testatur legi in vet. libb. agasonibus sinistro que: et ei assentiuntur duo e nostris. Nempe fallax illa equitum species nihil aliud erat, quam agasones mulis impositi.

U. C. 397. Romani agri, quam Privernates, Veliterni deinde, incursione
 A. C. 355. repentina fecerunt. Eodem anno ⁸⁸ duæ tribus, ⁸⁹ Pomptina
 et ⁹⁰ Publilia, additæ. ⁹¹ Ludi votivi, quos M. Furius dicta-
 tor voverat, facti: et de ambitu ab C. Pœtelio tribuno ple-
 Lex de am- bitu tum
 primum
 lata.

U. C. 398. XVI. Haud æque læta Patribus insequenti anno, C.
 A. C. 354. Marcio, Cn. Manlio consulibus, ⁹³ de unciario fœnore a M.
 C. Marcio, Cn. Manlio Duilio, L. Mænio tribunis plebis rogatio est perlata: et
 II. Coss. plebs aliquanto eam cupidius scivit accepitque. ⁹⁴ Ad bella
 nova, priore anno destinata, Falisci quoque hostes exorti,
 duplici crimine: quod et cum Tarquiniensibus juvenus eo-
 rum militaverat; et eos, qui Falerios perfugerant, quum
 male pugnatum est, repetentibus fecialibus Romanis non
 reddiderant. Ea provincia Cn. Manlio obvenit: Marcius
 exercitum in agrum Privernatem, integrum pace longinqua,
 induxit: militemque præda inplevit. Ad copiam rerum
 addidit munificentiam, quod, nihil in publicum secernendo,
 Bellum cum
 Faliscis et
 Privernati-
 bus.
 Privernates
 victi.

⁸⁸ *Duæ tribus... additæ*] Tum septem et viginti tribus factæ sunt. Vid. VI. 5. supra.

⁸⁹ *Pomptina*] Nomen traxit a Pomptino agro prope urbem Pometiam.

⁹⁰ *Publilia*] Alias *Popillia*. Hujus nominis origo parum certa est.

⁹¹ *Ludi ... quos M. Furius*] Vid. not. 23. ad c. 42. l. VI.

⁹² *Conciliabula*] Loca paulo celebriora, in quibus jus etiam dicebatur. Vid. Turn. l. I. Advers. c. 11.

⁹³ *De unciario fœnore*] Quid sit unciarium fœnus, clare et eleganter exponit Dujatius his fere verbis. Usuræ centesimæ, quibus in centenos nummos unus per singulos menses, duodecim proinde per singulos annos penduntur, mensura sunt reliquarum, et fœnebris, ut ita dicam, As. Hæ

maximæ fuere apud veteres Romanos usuræ. Minores eam habent ad centesimas rationem, quam habent portiones assis ad assem in uncias distributum. Hinc sæpe mentio apud scriptores occurrit de bessibus, semissibus, &c. usuris. Unciaria igitur usura est duodecima pars centesimæ, quum unum pro centenis in annum penditur. Hæc fusc probata reperies apud Gronovium l. III. de Pec. vet. c. 13. Ceterum hanc legem de unciario fœnore adseribit duodecim tabulis Tacitus VI. Ann. c. 16.

⁹⁴ *Ad bella*] Melius legeretur: *Ad bella priore anno destinata, Falisci quoque novi hostes exorti*.

⁹⁵ *Celsi*] Elatis animis. Sic fere Horat. A. P. v. 342. *celsi ... Ramnes*.

Tullium antesignani omnes, primoque inpetu avertere hostem: fusum inde ad oppidum persecuti, quum jam scalas mœnibus admoverent, in deditiorem urbem acceperunt. triumphus de Privernatibus actus. Ab altero consule nihil memorabile gestum: nisi quod legem, novo exemplo ad Surtium in castris tributum ⁹⁶ de vicesima eorum, qui manumitterentur, tulit. Patres, quia ea lege haud parvum vectigal inopi ærario additum esset, auctores fuerunt. Ceterum tribuni plebis, non tam lege, quam exemplo, moti, ne quis postea ⁹⁷ populum sevocaret, capite saucerunt. nihil enim non per milites, juratos in consulis verba, quamvis perniciosum populo, si id liceret, ⁹⁸ ferri posse. Eodem anno C. Licinius Stolo a M. Popillio Lænate sua lege ⁹⁹ decem millibus æris est damnatus, quod mille jugerum agri cum filio possideret, ¹ emancipandoque filium fraudem legi fecisset.

U. C. 393.
A. C. 354.
Lex de vicesima manumissionum, in castis lata.

C. Licinius sua lege damnatus.

XVII. Novi consules inde, ² M. Fabius Ambustus secundum et M. Popillius Lænas secundum, duo bella habuere. Facile alterum cum Tiburtibus, quod Lænas gessit: qui, hoste in urbem compulso, agros vastavit. Falisci Tarquiniensesque alterum consulem ³ prima pugna fuderunt. inde terror maximus fuit, quod sacerdotes eorum, facibus ardentibus ⁴ anguisque prælatis, incessu furiali militem Romanum insueta turbaverunt specie: et tunc quidem velut lymphati et adtoniti munimentis suis trepido agmine inciderunt; deinde, ubi ⁵ consul^u legatiquæ ac tribuni puerorum ritu vana

U. C. 399.
A. C. 353.
M. Fabio Ambusto II.
M. Popillio II. Coss.

Fabius a Faliscis fusus restituit aciem.

¹ iterum Gron. Crev.

² consules Gron.

⁹⁶ De vicesima] Ut, quum quis servum manumitteret, vicesimam partem pretii ejus ærario dependeret. Hoc vectigal ad inferiorum etiam Principum ætatem permansit.

⁹⁷ * Populum sevocaret] Abductum ab urbe, a magistratibus ac tribunis, populum in concilium vocaret.

⁹⁸ Ferri posse] Olim fieri. Emendavit Sigonius certissima conjectura, quam firmant Hearni codd. et unus e nostris. Ita habuit quoque Thuanæus a prima manu.

⁹⁹ Decem millibus æris] Id est, marcis argenti Parisiensibus 15. cum uncis 5.

¹ Emancipando] E manu emittendo per imaginariam venditionem ter repetitam. Lege enim Romuli cautum erat, ac deinde in XII. tabulas ab Decemviris relatum, ut, si pater filium ter, filiam et ceteros liberos, i. e. nepotes neptesve e filio, semel vendidisset, manumissi postea ab emptore, sui juris fierent, ille trina manumissione,

hi unica. Ad cujus emancipationis imaginem postea institutum, ut, his simulato et dicis causa peractis venditionibus et manumissionibus, liberi e potestate patris exirent. Hoc autem Stolonis commentum non abhorrebat a jurisprudentum placitis, ut observat Dujatius. Sed ideo nulla illius emancipationis habita ratio est, quia eam in fraudem legis factam apparebat.

² M. Fabius Ambustus secundum, et M. Popillius Lænas iterum] Campanus et Andreas et nostri codd. habent: M. Fabius Ambustus II. et M. Popillius Lænas II. Et sic scripsisse Livium probabile est, nec inepta affectatione huic adjecisse vocem *secundum*, illi iterum.

³ Prima pugna] Initio pugnae.

⁴ Anguis] Id est, ut scribit Florus de Fidenatibus agens, l. I. c. 12. *discoloribus serpentum in modum vitis*.

⁵ Consul] Vulgo *consules*. Sed unus tantum consul adversus Faliscos Tar-

U. C. 399. miracula paventes inridebant increpabantque, vertit animos
 A. C. 353. repente pudor; et in ea ipsa, quæ fugerant, velut cæci rue-
 bant. Discusso itaque vano adparatu hostium, quum in
 ipsos armatos se intulissent, averterunt totam aciem: cas-
 trisque etiam eo die potiti, præda ingenti parta, victores re-
 verterunt, militaribus jocis quum adparatum hostium, tum
 suum increpantes pavorem. Concitatur deinde omne nomen
 Etruscum, et, Tarquinicensibus Faliscisque ducibus, ad Salin-
 nus perveniunt. Adversus eum terrore dictator C. Marcius
 Rutilus primus de plebe dictus, magistrum equitum item de
 plebe C. Plautium dicit. Id vero Patribus indignum videri,
 etiam dictaturam jam in promiscuo esse: omnique ope inpe-
 diebant, ne quid dictatori ad id bellum decerneretur, parare-
 turve. eo promptius cuncta, ferente dictatore, populus jussit.
 Profectus ab urbe, utraque parte Tiberis, ratibus exercitu,
 quocumque fama hostium ducebat, trajecto, multos popula-
 tores agrorum vagos palantes obpressit. Castra quoque,
 necopinato adgressus, cepit. et, octo millibus hostium cap-
 tis, ceteris aut cæsis, aut ex agro Romano fugatis, sine auc-
 toritate Patrum, populi jussu, triumphavit. Quia nec per
 dictatorem plebeium,⁶ nec per consulem, comitia consularia
 haberi volebant, et alter consul Fabius bello retinebatur, res
 ad interregnum redit. Interreges deinceps Q. Servilius
 Ahala, M. Fabius, Cn. Manlius, C. Fabius, C. Sulpicius,
 L. Æmilius, Q. Servilius, M. Fabius Ambustus. In secundo
 interregno orta contentio est, quod duo patricii consules
 creabantur: intercedentibusque tribunis, interrex Fabius
 aiebat, *in duodecim tabulis legem esse, ut, quodcumque postre-
 mum populus jussisset, id jus ratumque esset; ⁷ jussum populi
 et suffragia esse.* Quum⁸ intercedendo tribuni nihil aliud,
 quam ut differrent comitia, valuissent; duo patricii consules
 creati sunt, C. Sulpicius Peticus tertium, M. Valerius Pub-
 licola: eodemque die magistratum inierunt.

U. C. 400. XVIII. Quadringentesimo anno, quam urbs Romana
 A. C. 352. condita erat, quinto tricesimo, quam a Gallis reciperata,
 C. Sulpicio III. M. Va-⁹ablato⁹ post undecimum annum a plebe consulatu, patricii
 lerio Coss.

* Quumque Gron. Crev.

quiniensesque pugnabat, ut ex præce-
 dentibus patet. Andreas, Campanus,
 et unus ex MSS. Hearnii habent quo-
 modo edidimus: tres et nostris eos. duo
 cons.

6 *Nec per consulem*] Plebeium.
 Andreas edidit, *nec per Popillium
 consulem*: et sic unus et nostris codd.

7 *Jussum populi*] Suffragia quoque
 esse jussum populi. Populum, dum

suffragia iniri, non minus jubere, quam
 si rogationem aliquam scisceret anti-
 quare.

8 *Abblato post undecimum annum*]
 Plebeis a consulatu exclusis post un-
 decimum annum, quam ad illum ad-
 mitti ceperant.

9 *Post undecimum annum*] Ante
 Sigonium editi post nonum. Ille jus-
 sit legi post undecimum, assentiendi-

consules ambo ex interregno magistratum iniere, C. Sulpicius Peticius tertium, M. Valerius Publicola. Empulum eo anno ex Tiburtibus haud memorando certamine captum; sive duorum consulum auspicio bellum ibi gestum est, ut scripsere quidam; seu per idem tempus Tarquiniensium quoque sunt vastati agri ab Sulpicio consule, quo Valerius adversus Tiburtes legiones duxit. Domi majus certamen consulibus cum plebe ac tribunis erat. Fidei jam snæ, non solum ¹⁰ virtutis, ducebant esse, ut accepissent duo patricii consulatum, ita ambobus patriciis mandare. quin aut toto cedendum esse, si plebeius jam magistratus consulatus fiat, aut totum possidendum, quam possessionem integram a patribus accepissent. Plebes contra fremit: *Quid se vivere, quid in parte civium censerit: si, quod duorum hominum virtute, L. Sextii ac C. Licinii, partum sit, id obtinere universi non possint? Vel reges, vel decemviros, vel, si quod tristius sit imperii nomen, patiendum esse potius, quam ambos patricios consules videant, nec in vicem pareatur atque imperetur; sed pars altera, in aeterno imperio locata, plebem nusquam alio natam, quam ad serviendum, putet.* Non desunt tribuni auctores turbarum; sed ¹¹ inter concitatos per se omnes vix duces eminent. Aliquoties frustra in campum descensum quum esset, multique per seditiones acti comitiales dies; postremo victæ perseverantia consulum plebis eo dolor erupit, ut tribunos, *actum esse de libertate* vociferantes, *relinquendumque non campum jam solum, sed etiam urbem captam atque obpressam regno patriciorum, mœsta plebs* sequeretur. Consules, relictii a parte populi, per infrequentiam comitia nihilo segnus perficiunt. creati consules ambo patricii, M. Fabius Ambustus tertium, T. Quinctius. In quibusdam annalibus pro T. Quinctio M. Popillium consulem invenio.

XIX. Duo bella eo anno prospere gesta. cum Tiburtibusque ad deditionem pugnatum. Sassula ex his urbs capta: ceteraque oppida eandem fortunam habuissent, ni universa gens, positis armis, in fidem consulis venisset. Triumphatum de Tiburtibus: alioquin mitis victoria fuit. In Tarquinienses acerbe sævitum, multis mortalibus in acie cæsis. ex ingenti captivorum numero trecenti quinquaginta octo delecti, nobilissimus quisque, qui Romam mitterentur: vulgus aliud trucidatum. Nec populus in eos, qui missi Ro-

U. C. 400.
A. C. 352.
Ambo Coss.
patricii.

U. C. 401.
A. C. 351.
M. Fabio
III. T.
Quinctio
Coss.
Triumphus
de Tiburti-
bus: sup-
plicia de
Tarquini-
ensibus.

lus quatuor Hearnii MSS. Unus e nostris habet *post duodecimum*. Sed præstat sequi Sigonianam emendationem. Hic enim est undecimus annus elapsus post creatum primum e plebe consulem.

¹⁰ *Virtutis] Strenuitatis, fortitu-

dinis.

¹¹ **Inter concitatores*] Ita erant omnes per se concitati, ut non minor in ceteris ardor animorum, quam in ducebus appareret, ac proinde nullum fere discrimen conspiceretur inter duces et reliquam multitudinem.

U. C. 401. mam erant, mitior fuit. medio in foro omnes virgis caesi ac
 A. C. 351. securi percussi. id pro immolatis in foro Tarquiniensium
 Fœdus cum Romanis pœnæ hostibus redditum. Res bello bene gestæ,
 Samnitibus. ut Samnites quoque amicitiam peterent, effecerunt. Legatis
 eorum comiter ab senatu responsum: fœdere in societatem
 accepti. Non eadem domi, quæ militiæ, fortuna erat plebi
 Romanæ. nam etsi, unciario fœnore facto, levata usura erat,
 sorte ipsa obruebantur inopes, ¹² nexumque inibant. eo nec
 patricios ambo consules, neque comitorum curam, ¹³ publi-
 cave studia præ privatis incommodis plebs ad animum ad-
 mittebat. Consulatus uterque apud patricios manet. Con-
 sules creati C. Sulpicius Peticus quartum, M. Valerius
 Publicola iterum. In bellum Etruscum intentam civitatem,
 U. C. 402. quia Cæritem populum misericordia consanguinitatis Tar-
 A. C. 350. quiniensibus adjunctum fama ferebat, legati Latini ad Vol-
 C. Sulpicio scos convertere, nunciantes, exercitum conscriptum arma-
 IV. M. Va- tumque jam suis finibus imminere: inde^r populabundos in
 lio II. agrum Romanum venturos esse. Censuit igitur senatus,
 Coss. neutram neglegendam rem esse; utroque legiones scribi,
 consulesque sortiri provincias jussit. Inclinauit deinde pars
 major curæ in Etruscum bellum; postquam literis Sulpicii
 consulis, cui Tarquinii provincia evenerat, cognitum est, de-
 populatum agrum circa Romanas salinas, prædæque partem
 in Cæritem fines avectam, et haud dubie juventutem ejus
 populi inter prædatores fuisse. Itaque Valerium consulem,
 Volscis obpositum, castraque ad finem Tusculanum habentem,
 revocatum inde senatus dictatorem dicere jussit. T.
 T. Manlius Manlium L. filium dixit. Is, quum sibi magistrum equitum
 dictator. A. Cornelium Cossium dixisset, consulari exercitu conten-
 tus, ex auctoritate Patrum ac populi jussu Cæritibus bellum
 indixit.

XX. Tum primum Cærites, tamquam in verbis hostium
 vis major ad bellum significandum, quam in suis factis, qui
 per populationem Romanos laccessierant, esset, verus belli
 terror invasit: et, quam non suarum virium ea dimicatio
 esset, cernebant. Pœnitebatque populationis, et Tarqui-
 nienses execrabantur defectionis auctores. nec arma, aut
 bellum quisquam adparare, sed pro se quisque legatos mitti
 jubebat ad petendam erroris veniam. Legati senatum quum
 Cærites bel- adissent, ab senatu rejecti ad populum, Deos rogaverunt,
 lum depre- quorum sacra bello Gallico accepta rite procrassent, ut
 cantur. Romanos florentes ea sui misericordia caperet, quæ se re-
 bus adfectis quondam populi Romani cepisset; conversique

^r deinde Gron. Crev.

¹² Nexumque inibant] Vid. not. 29.
 ad II, 23. supra.

¹³ Publica .. studia] Studia fac-
 tionum in republica.

ad delubra Vestæ, hospitium flaminum Vestaliumque ab se caste ac religiose cultum invocabant. ¹⁴ *Eane meritos, crederet quisquam, hostes repente sine causa factos? aut, si quid hostiliter fecissent, consilio id magis, quam* ¹⁵ *furore lapsos, fecisse, ut sua vetera beneficia, locata præsertim apud tam gratos, novis conrumperent maleficiis? florentemque populum Romanum ac felicissimum bello sibi desumerent hostem, cujus adfecti amicitiam cepissent? ne adpellarent consilium, quæ vis ac necessitas adpellanda esset. Transeuntes agmine infesto per agrum suum Tarquinienses, quum præter viam nihil petissent, traxisse quosdam agrestium, populationis ejus, quæ sibi crimini detur, comites. Eos, seu dedi placeat, dedere se paratos esse; seu supplicio adfici, daturos pœnas.* ¹⁶ *Cære, sacrarium populi Romani, deversorium sacerdotum, ac receptaculum Romanorum sacrorum, intactum inviolatumque crimine belli, hospitio Vestalium cultisque Diis darent. Movit populum non tam causa præsens, quam vetus meritum, ut maleficii, quam beneficii, potius inmemores essent. Itaque pax populo Cæritum data, induciasque in centum annos factas in senatusconsultum referri placuit. In Faliscos, eodem noxios crimine, vis belli conversa est: sed hostes nusquam inventi. Quum populatione peragrati fines essent, ab obpugnatione urbium temperatum: legionibusque Romam reductis, reliquum anni muris turribusque reficiendis consumptum, et ædes Apollinis dedicata est.*

Patrem impetrant.

Faliscis bellum inlatum.

XXI. Extremo anno comitia consularia certamen Patrum ac plebis diremit, tribunis negantibus passuros comitia haberi, ni secundum Liciniam legem haberentur; dictatore obstinato tollere potius totum e republica consulatum, quam promiscuum Patribus ac plebi facere. Prolatandis igitur comitiis quum dictator magistratu abisset, res ad interregnum rediit. Infestam inde Patribus plebem interreges quum accepissent, ad undecimum interregem seditionibus certatum est. Legis Liciniæ patrociniū tribuni jactabant. Propior dolor plebi fœnoris ingravescentis erat: ¹⁷ curæque privatæ in certaminibus publicis erumpebant. Quorum tædio Patres L. Cornelium Scipionem interregem concordiæ causa observare legem Liciniam comitiis consu-

Discordiæ de consulatione plebeio.

¹⁴ *Eane meritos*] An credere quisquam posset, eos qui tam insigne beneficium in Romanos contulissent, hostes repente sine causa factos?

¹⁵ *Furore*] Captis et alienatis mentibus.

¹⁶ *Cære . . . intactum . . . crimine belli, hospitio vestalium . . . darent*] Salvam præstarent Cæritum civitatem in gratiam præbiti vestalibus hospitii,

eam habendo innoxiam ab illati belli crimine.

¹⁷ * *Curæ . . . privatæ*] Curæ et dolores de privatis inconvicibus erumpebant in certaminibus de republica. Nempe odia plebeiorum adversus patricios acerbiora, atque adeo certamina perniciora faciebant privatæ, quas ab illis patiebantur, injuriæ.

U. C. 403. laribus jussere. P. Valerio Publicolæ datus e plebe collega
 A. C. 349. C. Marcius Rutulus. Inclinatorum semel in concordiam ani-
 P. Valerio, mis, novi consules, fœnebrem quoque rem, quæ distingere
 C. Marcio, unanimes videbatur, levare adgressi, solutionem alieni æris
 II. Coss. in publicam curam verterunt; quinqueviris creatis, ¹⁸ quos
 mensarios ab dispensatione pecuniæ adpellarunt. Meriti
 æquitate curaque sunt, ut per omnium annalium monumen-
 ta celebres nominibus essent. Fuere autem C. Duilius, P.
 Decius Mus, M. Papirius, Q. Publilius, et Ti. Æmilius: qui
 rem, difficillimam tractatu, et plerumque parti utrique, sem-
 per certe alteri, gravem, quum alia moderatione, tum in-
 pendio magis publico, quam jactura, sustinuerunt. ¹⁹ tarda
 enim nomina, et inpeditiona inertia debitorum, quam facul-
 tatibus, aut ærarium, mensis cum ære in foro positus, dis-
 solvit, ut populo prius caveretur; aut æstimatio æquis re-
 rum pretiis liberavit: ut non modo sine injuria, sed etiam
 sine querimoniis partis utriusque, exhausta vis ingens æris
 alieni sit. Terror inde vanus belli Etrusci, quum conjuras-
 se duodecim populos fama esset, dictatorem dici coëgit.
 dictus in castris (eo enim ad consules missum senatuscon-
 sultum est) C. Julius, cui magister equitum adjectus L. Æ-
 milius. Ceterum foris tranquilla omnia fuere.

C. Julius
 dictator.

XXII. Tentatum domi per dictatorem, ut ambo patricii
 consules crearentur, rem ad interregnum perduxit. duo in-
 terreges C. Sulpicius et M. Fabius interpositi obtinere,
 quod dictator frustra tetenderat, mitiore jam plebe ob re-
 cens meritum levati æris alieni, ut ambo patricii consules
 crearentur. creati ipse C. Sulpicius Peticus, qui prior inter-
 regno abiit, et T. Quinctius Pennus. quidam Kæsonem, alii
 U. C. 404. 20 Caium nomen Quinctio adjiciunt. Ad bellum ambo pro-
 A. C. 348. fecti; Faliscum Quinctius, Sulpicius Tarquiniense, nusquam
 C. Sulpicio V. T. Quinctio
 Quinctio Coss. acie congresso hoste, cum agris magis, quam cum homini-
 bus, urendo populandoque gesserunt bella: cujus lentæ vel-
 ut tabis senio victa utriusque pertinacia populi est, ut pri-

¹⁸ * Quos mensarios ab dispensatione pecuniæ appellarunt] Mensa enim dicitur pro abaco argentariorum. Mensarii tamen differunt ab argentariis: quia mensarius rei nummarie publicæ curator est, argentarius privata. Itaque mensarii creabantur a populo: (vid. infra XXIII. 21.) argentarii sponte sua, suo nomine, negotiationem suam, tanquam ceteri mercatores, exercebant.

¹⁹ Tarda enim nomina] Debita, quæ tardius et agris solvebantur, non quia inopia laborarent debitores, sed quia inertes ac negligentibus essent,

aut pecunia ex ærario præbita soluta sunt, ita tamen, ut prius populo, i. e. ærario publico caveretur; aut prædiis domibusve debitoris æquo pretio æstimatis, et creditori traditis, expedita sunt. Nomen sæpe accipitur pro debito, quia creditor in tabulas expensi et accepti refert nomen ejus, cui pecuniam expensam tulit.

²⁰ Caium nomen] Olim Caium cognomen. Mutavit Sigonius, eo motus quod Catus prænomen est, non cognomen. Nomen autem in omnia convenit, et sumi potest pro prænominem.

mum a consulibus, dein permissu eorum ab senatu inducias U. C. 404.
 peterent. in quadraginta annos inpetrauerunt. Ita, posita A. C. 348.
 duorum bellorum, quæ iminebant, cura, dum aliqua ab ar- Induciæ 40.
 mis quies esset, quia solutio æris alieni multarum rerum annorum
 mutauerat dominos, censum agi placuit. ceterum quum cum Tar-
 quiniensibus et Fa-
 liscis.
 se petere C. Marcius Rutilus, qui primus dictator de plebe
 fuerat, concordiam ordinum turbavit. quod videbatur qui-
 dem tempore alieno fecisse; quia ambo tum forte patricii
 consules erant, qui rationem ejus se habituros negabant.
 Sed et ipse constantia inceptum obtinuit, et tribuni, omni
 vi recuperando jus consularibus comitiis amissum, adjuve-
 runt; et quum ipsius viri majestas nullius honoris fastigium
 non æquabat, tum per eundem, qui ad dictaturam aperuis-
 set viam,²¹ censuram quoque in partem vocari plebes vole-
 bat. Nec variatum comitiis est, quin cum Manlio Cnæo C. Marcius
 censor Marcius crearetur. Dictatorem quoque hic annus primus cen-
 sor de ple-
 be.
 habuit M. Fabium, nullo terrore belli, sed ne Licinia lex M. Fabius
 comitiis consularibus observaretur. Magister equitum dic- M. Fabius
 tatori additus Q. Servilius. nec tamen dictatura potentior dictatur.
 eum consensum Patrum consularibus comitiis fecit, quam
 censoriis fuerat.

XXIII. M. Popillius Lænas a plebe consul, a Patribus U. C. 405.
 L. Cornelius Scipio datus. Fortuna quoque illustriorem A. C. 317.
 plebeium consulem fecit. Nam quum ingentem Gallorum M. Popillio
 exercitum in agro Latino castra posuisse nunciatum esset; III. L. Cor-
 nelio Coss.
 Scipione gravi morbo implicito, Gallicum bellum Popillio Bellum
 extra ordinem datum. Is, in pigre exercitu scripto, quum Gallicum.
 omnes extra portam Capenam ad Martis ædem convenire
 armatos juniores jussisset, signaque eodem quæstores ex æ-
 rario deferre, quatuor expletis legionibus, quod superfuit
 militum, P. Valerio Publicolæ prætori tradidit; auctor Pa-
 tribus scribendi alterius exercitus, quod ad incertos belli
 eventus subsidium reipublicæ esset. Ipse, jam satis omni-
 bus instructis comparatisque, ad hostem perguit: cujus ut
 prius nosceret vires, quam periculo ultimo tentaret; in tu-
 mulo, quem proximum castris Gallorum capere potuit, val-
 lum ducere cœpit. Gens ferox et ingenii avidi ad pugnam,
 quum, procul visis Romanorum signis, ut extemplo præ-
 lium initura, explicuisset aciem; postquam neque in æ-
 quum demitti agmen vidit, et quum loci altitudine, tum val-

²¹ *Censuram quoque]* Legendum censet Gronovius: *Censuræ quoque in partem vocari plebes volebat.* Sed nihil mutatione opus. Vulgatam tuetur Liv. l. IV. c. 35. *Ad spem consulatus in partem revocandam.* Id revocamus

in partem, quod, quum antea totum esset in aliorum potestate, revocamus et retrahimus communicandum nobiscum, ita ut pars quoque ejus aliqua ad nos pertineat.

U. C. 405.
A. C. 347.
Vincuntur
Galli, sed
difficiliter.

lo etiam integri² Romanos, percultos pavore rata, simul²² opportuniores, quod intenti tum maxime operi essent, truci clamore adgreditur. Ab Romanis nec opus intermissum, (triarii erant, qui muniebant) et ab hastatis principibusque, qui pro munitoribus intenti armatique steterant, prælium initum. Præter virtutem locus quoque superior adjuvit, ut pila omnia hastæque non, tanquam ex æquo missa, vana (quod plerumque fit) caderent, sed omnia²³ librata ponderibus figerentur; oneratique telis Galli, quibus aut corpora transfixa, aut prægravata inhærentibus gerebant scuta, quum cursu pene in adversum subissent, primo incerti restitere: dein, quum ipsa cunctatio et his animos minuisset, et auxisset hosti, impulsus retro ruere alii super alios,²⁴ stragemque inter se cæde ipsa fœdiorem dare. adeo præcipiti turba obruti plures, quam ferro necati.

XXIV. Necdum certa Romanis victoria erat. alia in campum degressis supererat moles. Namque multitudo Gallorum, sensum omnem talis damni exsuperans, velut nova rursus exoriente acie, integrum militem adversus victorem hostem ciebat. stetitque subpresso inpetu Romanus; et quia iterum fessis subeunda dimicatio erat, et quod consul, dum inter primores incautus agitat, lævo humero²⁵ matari prope trajecto, cesserat parumper ex acie. Jamque ommissa cunctando victoria erat, quum consul, vulnere adligato, re-
vectus ad prima signa, *Quid stas, miles?* inquit. *Non cum Latino Sabinoque hoste res est, quem victum armis socium ex hoste facias. In belluas strinximus ferrum. hauriendus, aut dandus est sanguis. Propulstis a castris, supina valle præcipites egistis, stratis corporibus hostium superstatis. Complete eadem strage campos: qua montes replestis. Nolite expectare, dum stantes vos fugiant. inferenda sunt signa, et vadendum in hostem.* His adhortationibus iterum coorti pellunt loco primos manipulos Gallorum; cuneis deinde in medium agmen perrumpunt. Inde barbari dissipati, quibus nec certa imperia, nec duces essent, vertunt inpetum in suos; fusique per campos, et præter castra etiam sua fuga prælati, quod editissimum inter æquales tumulos obcurrerat oculis, arcem Albanam petunt.²⁷ Consul, non ultra cas-

² tegi Gron. Crev.

²² * Opportuniores] Vid. not. 5. ad VI. 24.

²³ Librata ponderibus] Ipso pondere adjuncta ut dirigerentur certius, et gravius infingerentur corporibus.

²⁴ Stragemque inter se . . . dare] Et ruina sterni ac devolvi supra se mutuo.

²⁵ Matari] Sive materi. Hoc enim

modo legitur hæc vox apud plerosque scriptores. Telum fuit Gallorum proprium, ad longioris lanceæ formam. Vid. Voss. de vitiis sermonis, l. I. c. 2.

²⁶ Supina valle] Vid. not. 6. ad c. 24. l. VI.

²⁷ Consul non ultra] Hunc locum Gronovius affirmat in vet. lib. sic

tra insecutus, (quia et vulnus degravabat, et subjicere exercitum pugna^a fessum tumulis ab hoste occupatis nolebat) præda omni castrorum militi data, victorem exercitum, opulentumque Gallicis spoliis, Romam reduxit. Moram triumpho vulnus consulis adtulit. eademque caussa dictatoris desiderium senatus fecit, ut esset, qui ægris consulibus comitia haberet. Dictator L. Furius Camillus dictus, addito magistro equitum P. Cornelio Scipione, reddidit Patribus possessionem pristinam consulatus. ipse ob id meritum ingenti Patrum studio creatus consul, collegam Ap. Claudium Crassum dixit.

Dictator L. Furius Camillus.

XXV. Priusquam inirent novi consules magistratum, triumphus a Popillio de Gallis actus magno favore plebis: mussantesque inter se rogitabant, *num quem plebei consulis pœniteret?* Simul dictatorem increpabant, qui legis Liciniæ spretæ mercedem consulatum, privata cupiditate, quam publica injuria, fœdiorem, cepisset, ut se ipse consulem dictator crearet. Annus multis variisque motibus fuit insignis. Galli ex Albanis montibus, quia hiemis vim pati nequiverant, per campos maritimæ loca vagi populabantur. Mare infestum classibus Græcorum erat, oraque litoris Antiatitis, Laurensque tractus, et Tiberis ostia: ut prædones maritimi, cum terrestribus congressi, ancipiti semel prælio decertarint, dubiique discesserint in castra Galli, Græci retro ad naves, victos se, an victores, putarent. Inter hos^b longe maximus exstitit terror, concilia populorum Latinorum ad lucum Ferentinæ habita: responsumque haud ambiguum imperantibus milites Romanis datum, *absisterent imperare iis, quorum auxilio egerent. Latinos pro sua libertate potius, quam pro alieno imperio, luros arma.* Inter duo simul bella externa, defectione etiam sociorum senatus anxius, quum cerneret metu tenendos, quos fides non tenuisset, extendere omnes imperii vires consules delectu habendo jussit. civili quippe standum exercitu esse, quando²⁸ socialis cœtus desereret. Undique, non urbana tantum, sed etiam agresti juventute, decem legiones scriptæ dicuntur quaternum millium et ducenorum peditum, equitumque tre-

U. C. 405. A. C. 346. L. Furio, Ap. Claudio Coss.

Scribuntur decem legiones.

^a pugna—nolebat) sublata parentesi lege: pugna fessum novo labori nolebat, a persequendo hoste continuuit; tumulis ab hoste occupatis. præda etc. Gron. Crev. ^b hæc Eæd.

legi. Consul non ultra castra insecutus, quod et vulnus degravabat, et subjicere exercitum tumulis ab hoste occupatis nolebat, præda omni castrorum militi data . . . Atque hæc lectio sane concinnior et elegantior vulgata videtur. Nostri omnes MSS. consentiunt cum Gronovianis.

vium vox catus; quæ profecto minus proprie hic usurpata videtur. Fortasse deleri posset, ut male inserta ab imperito aliquo emendatore, qui non videret post nomen socialis, suppleendum esse ex priore membro exercitus. Atque eam ab uno ex MSS. suis abesse testatur Hearnius.

²⁸ Socialis catus] Offendit Grono-

U. C. 406. cenorum. ²⁹ Quem nunc novum exercitum, si qua externa
 A. C. 346. vis ingruat, hæ vires populi Romani, quas vix terrarum cap-
 Alter con- pit orbis, contractæ in unum haud facile efficiant: adeo in
 sul moritur. quæ laboramus sola crevimus, divitias, luxuriamque. Inter
 cetera tristitia ejus anni, consul alter Ap. Claudius in ipso
 belli adparatu moritur: redierantque res ad Camillum; cui
 unico consuli, vel ob aliam dignationem haud subjiciendam
 dictaturæ, vel ob ³⁰omen faustum ad Gallicum tumultum
 cognominis, dictatorem adrogari haud satis decorum visum
 est Patribus. Consul, duabus legionibus urbi præpositis,
 octo cum L. Pinario prætore divisus, memor paternæ virtutis,
 Gallicum sibi bellum extra sortem sumit: prætorem ma-
 Bellum ritimam oram tutari, Græcosque arcere litoribus jussit. et,
 Gallicum. quum in agrum Pomptinum descendisset, (quia neque in
 campis congregi nulla cogente re volebat, et prohibendo
 populationibus, quos raptò vivere necessitas cogeret, satis
 domari credebat hostem) locum idoneum stativis delegit.

M. Valerii
 cum Gallo
 singulare
 certamen.

Corvus.

XXVI. Ubi quum stationibus quieti tempus tererent,
 Gallus processit, magnitudine atque armis insignis: quati-
 ensque scutum hasta, quum silentium fecisset, provocat per
 interpretem unum ex Romanis, qui secum ferro decernat.
 M. erat Valerius tribunus militum, adolescens, qui haud in-
 digniorem eo decore se, quam T. Manlium, ratus, prius scis-
 citatus consulis voluntatem, in medium armatus processit.
 Minus insigne certamen humanum numine interposito Deo-
 rum factum. namque conserenti jam manum Romano cor-
 vus repente in galea consedit, in hostem versus. quod pri-
 mo, ut augurium cælo missum, lætus accepit tribunus. pre-
 catus deinde, *Si divus, si diva esset, qui sibi* ³¹*præpetem mi-*
sisset, volens propitius adesset. Dictu mirabile, tenuit non
 solum ales captam semel sedem, sed, quotiescumque certa-
 men initum est, levans se alis, os oculosque hostis rostro et
 unguibus adpetiit: donec territum prodigii talis visu, ocu-
 lisque simul ac mente turbatum, Valerius obruncat. corvus
 e conspectu elatus orientem petit. Hactenus quietæ utrim-
 que stationes fuere. postquam spoliare corpus cæsi hostis
 tribunus cœpit, nec Galli se statione tenuerunt, et Roma-

²⁹ *Quem nunc novum exercitum]*
 Observanda sedulo est vox *novum*, si
 quis mentem Livii assequi velit. Au-
 gusto quidem imperante, ipso pacis
 tempore, 23. vel etiam 25. legiones,
 teste Dione, l. LV. per provincias
 sparsæ erant. At vult Livius, si novo
 exercitu in subita re opus sit, haud
 facile tantum militum armari posse,
 quantum tunc consules subito scrip-
 sere.

³⁰ *Omen faustum . . . cognominis]*
 Vere et proprie loquitur Livius, dum
 cognominis hic, non nominis mentio-
 nem facit. Ille enim Gallorum victor,
 proprio et peculiari cognomine
 vocabatur *Camillus*, *Furii* nomen cum
 multis aliis habuit commune. Vid.
 Perizon. Animadv. Hist. c. 2.

³¹ *Præpetem]* Alitem felicitis augu-
 rii.

norum cursus ad victorem etiam ocior fuit. Ibi, circa ja-
 centis Galli corpus contracto certamine, pugna atrox con-
 citatur. Jam non manipulis proximarum stationum, sed le-
 gionibus utrimque effusis res geritur. Camillus lætum mi-
 litem victoria tribuni, lætum tam præsentibus ac secundis
 Diis, ire in prælium jubet: ostentansque insignem spoliis
 tribunum, *Hunc imitare, miles, aiebat: et circa jacentem
 ducem sterne Gallorum catervas.* Dii hominesque illi ad-
 fuere pugnae; depugnatumque haudquaquam certamine am-
 biguo cum Gallis est. adeo ³² duorum militum eventum, in-
 ter quos pugnatum erat, utraque acies animis perceperat.
 Inter primos, quorum concursus alios exciverat, atrox præ-
 lium fuit: alia multitudo, priusquam ad conjectum teli ve-
 niret, terga vertit. Primo per Volscos Falernumque agrum
 dissipati sunt: inde Apuliam ac ³³ mare inferum ^d petierunt.
 Consul, concione advocata, laudatum tribunum decem bu-
 bus ^e aureaque corona donat. ipse, jussus ab senatu bellum
 maritimum curare, cum prætore junxit castra. ibi, quia res
 trahi segnitia Græcorum non committentium se in aciem
 videbantur ^f, dictatorem comitorum causa T. Manlium Tor-
 quatum ex auctoritate senatus dixit. Dictator, magistro
 equitum A. Cornelio Cossio dicto, comitia consularia ^g ha-
 buit, æmulumque decoris sui absentem M. Valerium Cor-
 vulum (id enim illi deinde cognominis fuit) summo favore po-
 puli, tres et viginti natum annos, consulem renunciavit. col-
 lega Corvo de plebe M. Popillius Lænas quartum consul
 futurus datus est. Cum Græcis a Camillo nulla memorabi-
 lis gesta res: nec illi terra, nec Romanus mari bellator erat.
 Postremo, quum litoribus arcerentur, aqua etiam præter ce-
 tera necessaria usui deficiente, Italiam reliquere. Cujus po-
 puli ea, cujusque gentis classis fuerit, nihil certi est. maxi-
 me Siciliae fuisse tyrannos crediderim. nam ulterior Græcia,
 ea tempestate intestino fessa bello, jam ³⁴ Macedonum opes
 horrebat.

XXVII. Exercitibus dimissis, quum et foris pax et domi

^e præceperat Crev.   ^d superum Ead.   ^e lobus Gron. Crev.   ^f videbatur
 Ead.   ^g consularia comitia Ead.

32 *Duorum militum eventum . . . utraque acies animis præceperat*] Utraque acies ex eventu singularis inter duos milites certaminis capto omine, præsignificabat animis eundem quoque eventum fore universæ inter duos exercitus pugnae. Gronovius ex duabus editionibus jusserrat legi *perceperat*. Nobis potior fuit ceterarum editionum auctoritas, quam firmat unus quoque e regis codd. quum sensus ejus scrip-

turæ quam retinemus, clarissimus optimusque est.

33 *Mare Superum*] Sic olim legabatur, teste Clareano. *Mare Inferum* obtruscere nescio qui emendatores, reclamante ipso locorum situ. Apuliam etiam mare Superum alluit. Dujatius edidit quoque *mare superum*.

34 *Macedonum opes horrebat*] Hoc ipso tempore Philippus Alexandri Magni pater Olympum expugnabat.

Prælium
 committi-
 tu, quo
 Galli victi.

T. Manlius
 dictator.

U. C. 407.
 A. C. 315.
 M. Valerio,
 M. Popillio
 IV. Coss.

U. C. 407. concordia ordinum otium esset, ne nimis lætæ res essent,
 A. C. 345. pestilentia civitatem adorta cœgit senatum imperare decemviris, ut libros Sibyllinos inspicerent; eorumque monitu lectisternium fuit. Eodem anno Satricum ab Antiatribus colonia deducta, restitutaque urbs, quam Latini diruerant.

Fœdus cum et cum Karthaginiensibus legatis Romæ fœdus ictum, quum
 Karthaginiensibus. amicitiam ac societatem petentes venissent. Idem otium
 U. C. 408. domi forisque mansit T. Manlio Torquato, C. Plautio consulibus: ³⁵semunciarium tantum ex unciario fœnus factum,
 A. C. 344. et ³⁶in pensiones æquas triennii, ita ut quarta præsens esset, solutio æris alieni dispensata est. ³⁷et sic quoque parte
 T. Manlio, potior adfecta, fides tamen publica privatis difficultatibus
 C. Plautio Coss. restitutum a Volscis, M. Valerius Corvus, secundum consul

U. C. 409. cum C. Pœtelio factus, quum ex Latio nunciatum esset, le-
 A. C. 343. gatus ab Antio circumire populos Latinorum ad concitan-
 M. Valerio dum bellum; priusquam plus hostium fieret, Volscis arma
 H. C. Pœtelio Coss. inferre jussus, ad Satricum exercitu infesto pergit. quo
 Bellum cum quum Antiates aliique Volsci præparatis jam ante, si quid
 Volscis. ab Roma moveretur, copiis obcurrissent, nulla mora inter infensos diutino odio dimicandi facta est. Volsci, ferocior ad rebellandum, quam ad bellandum, gens, certamine victi, fuga effusa Satrici mœnia petunt. et, ne in muris quidem satis firma spe, quum corona militum cincta jam scalis caperetur urbs, ad quatuor millia militum, præter multitudinem inbellem, sese dedidere. Oppidum dirutum atque incensum: ab æde tantum Matris Matutæ abstinuere ignem. Præda omnis militi data. Extra prædam quatuor millia deditorum habita. eos vinctos consul ante currum triumphans egit: venditis deinde magnam pecuniam in ærarium redegit. Sunt, qui hanc multitudinem captivam servorum fuisse scribant: idque magis verisimile est, quam deditos venisse.

U. C. 410. XXVIII. Hos consules secuti sunt M. Fabius Dorso,
 A. C. 342. Ser. Sulpicius Camerinus. Auruncum inde bellum ab repentina populatione cœptum. metuque, ne id factum populi unius, consilium omnis nominis Latini esset, dictator vel
 M. Fabio, Dictator L. ut adversus armatum jam Latium L. Furius creatus, magis-
 Ser. Sulpicio Coss. Furius.

³⁵ *Semunciarium* .. *fœnus*] Ut procentis nummis dimidiis nummus in singulos annos penderetur. Vid. not. 93. ad c. 16. supra.

³⁶ *In pensiones æquas triennii, ita ut quarta præsens esset*] Totum æs alienum quatuor pensionibus solvi jussum est, ita ut quarta pars statim repræsentaretur; tres reliqui quadrantes sub finem primi, secundi, et tertii anni numerarentur.

³⁷ * *Et sic quoque*] Et quamvis post talia concessa levamenta pars plebis adhuc laboraret, fidem tamen publicam, cujus interest solvi creditum, senatus potiorem habuit difficultatibus molestiisque privatis.

Et quamvis post talia concessa levamenta pars plebis adhuc laboraret, fidem tamen publicam, cujus interest solvi creditum, senatus potiorem habuit difficultatibus molestiisque privatis.

trum equitum Cn. Manlium Capitolinum dixit. et quum, U. C. 410. (quod per magnos tumultus fieri solitum erat) justitio in- A. C. 312. dicto, delectus ³⁸ sine vacationibus habitus esset; legiones, quantum maturari potuit, in Auruncos ductæ. ibi prædo- Aurunci num magis, quam hostium, animi inventi. Prima itaque ^{victi.} acie debellatum est ^h. Dictator tamen, quia et ultro bellum intulerant, et sine detrectatione se certamini obferebant, Deorum quoque opes adhibendas ratus, inter ipsam divinationem ædem ³⁹ Junoni Monetæ vovit: ejus ⁴⁰ damnatus Juno Mo- voti quum victor Romam revertisset, dictatura se abdicavit. ^{ucta.} Senatus duumviros ad eam ædem pro amplitudine populi Romani faciendam creari jussit. locus in arce destinatus, quæ area ædium M. Manlii Capitolini fuerat. Consules, dictatoris exercitu ad bellum Volscum usi, Soram ex hostibus, incautos adorti, ceperunt. Anno post, quam vota erat, ædes Monetæ dedicatur, C. Marcio Rutilo tertium, T. Man- U. C. 411. lio Torquato secundum consulibus. Prodigium extemplo A. C. 341. dedicationem secutum, ⁴¹ simile vetustoj montis Albani pro- C. Marcio digio. namque et lapidibus pluit, et nox interdiu visa inten- III. T. di: librisque inspectis, quum plena religione civitas esset, Manlio II. senatui placuit, dictatorem feriarum constituendarum causa Coss. dici. Dictus P. Valerius Publicola. magister equitum ei Q. Fabius Ambustus datus est. Non tribus tantum supplicatum ire placuit, sed finitimos etiam populos; ordoque iis, quo quisque die supplicarent, statutus. Judicia eo anno populi tristia in fœneratores facta, quibus ab ædilibus dicta dies esset, traduntur. Et res, haud ulla insigni ad memoriam causa, ad interregnum rediit. Ex interregno, ⁴² ut id actum videri posset, ambo patricii consules creati sunt, M. U. C. 412. Valerius Corvus tertium, A. Cornelius Cossus. A. C. 340.

XXIX. Majora jam hinc bella, et viribus hostium, et M. Valerio longinquitate vel regionum, vel temporum ⁴³ spatio, quibus III. A. Cornelio Coss.

^h est del. Gron. Crev.

³⁸ * *Sine vacationibus*] Nulla habita ratione vacationum: coactis ad militiam etiam iis qui in assuetis et minoris periculi bellis vacationem militiæ habebant.

³⁹ *Junoni Monetæ*] *Scriptum a multis est*, inquit Cic. l. I. de Div. n. 101. *quum terræ motus factus esset, ut sue plena procuratio fieret, vocem ab æde Junonis ex arce exstitisse: quocirca Junonem illam appellatam Monetam: nempe a monendo.* Unde colligi potest ædem ante ædificatam fuisse, quam Juno Monetæ nomine insigniretur; hæcque verba ædem Junoni Monetæ vovit, eodem modo accipienda esse, ac si scripsisset Livius:

Ædem Junoni, quæ Moneta postea appellata est, vovit.

⁴⁰ *Damnatus voti*] Vid. not. 95. ad V. 25.

⁴¹ *Simile . . . vetusto prodigio*] Vid. I. 31.

⁴² * *Ut id actum videri posset*] Ita ut id voluisse, id spectasse Patres videri possent: nempe quod sequitur, ut ambo patricii consules fierent.

⁴³ *Spatio*] Recte observat Gronovius vocem illam redundare, quum longinquitas et longinquus tam de tempore, quam de loco dicantur. Sic l. I. c. 31. *longinquo morbo implicitus.* Et V. 11. et 15. *longinquitas belli*

U. C. 412. bellatum est, dicentur. namque eo anno adversus Samnites,
 A. C. 340. gentem opibus armisque validam, mota arma. Samnitium
 bellum, ancipiti Marte gestum, Pyrrhus hostis, Pyrrhum
 Pœni secuti. Quanta rerum moles? quoties in extre-
 ma periculorum ventum, ut in hanc magnitudinem, quæ
 vix sustinetur, erigi imperium posset? Belli autem eaus-
 sa cum Samnitibus, Romanis, quum societate amicitiaque
 Samnitici juncti essent, extrinsecus venit; non orta inter ipsos
 belli origo. Samnites Sidicinis injusta arma, quia viribus plus
 poterant, quum intulissent, coacti inopes ad opulentiorum
 auxilium confugere, Campanis sese conjungunt. Campani
 magis nomen ad præsidium sociorum, quam vires, quum
 adtulissent, fluentes luxu ab duratis usu armorum in Sidici-
 no pulsi agro, in se deinde molem omnem belli verterunt.
 namque Samnites, omissis Sidicinis, ipsam arcem finitimo-
 rum Campanos adorti, unde æque facilis victoria, prædæ
 atque gloriæ plus esset, Tifata, imminentes Capuæ colles,
 quum præsidio firmo occupassent, descendunt inde quadra-
 to agmine in planitiem, quæ Capuam Tifataque interjacet.
 ibi rursus acie dimicatum: adversoque prælio Campani in-
 tra mœnia compulsi, quum, robore juventutis suæ adciso,
 nulla propinqua spes esset, coacti sunt ab Romanis petere
 auxilium.

Campani a
 senatu Ro-
 mano auxi-
 lium pe-
 tunt.

XXX. Legati, introducti in senatum maxime in hanc
 sententiam locuti sunt: *Populus nos Campanus legatos ad
 vos, Patres conscripti, misit; amicitiam in perpetuum, auxilium
 præsens a vobis petitum, quam si secundis rebus nostris petissemus,
 sicut cepta celerius, ita infirmiore vinculo contracta esset,
 tunc enim, ut qui ex æquo nos venisse in amicitiam meminisse-
 mus, amici forsitan pariter ut nunc, subjecti atque obnoxii vo-
 bis minus essemus. nunc, misericordia vestra conciliati, auxilio-
 que in dubiis rebus defensi, beneficium quoque acceptum cola-
 mus, oportet; ne ingrati atque omni ope divina humanaque in-
 digni videamur. Neque, Hercule, quod Samnites priores amici
 sociique vobis facti sunt, ad id valere arbitror, ne nos in ami-
 citiam accipiamur: sed ut vetustate et gradu honoris nos præ-
 stent. neque enim fœdere Samnitium, ne qua noxa jungeretis
 fœdera, cautum est. Fuit quidem apud vos semper satis justa
 causa amicitia, velle eam vobis amicam esse, qui vos alpeteret.
 Campani, etsi fortuna præsens magnifice loqui prohibet, non
 urbis amplitudine, non agrî ubertate, ulli populo præterquam
 vobis cedentes, haud parva (ut arbitror) accessio bonis rebus
 vestris in amicitiam venimus vestram. Equis Folscisque, æter-
 nis hostibus hujus urbis, quandocunque se moverint, ab tergo
 erimus: et, quod vos pro salute nostra priores feceritis, id nos*

¹ populo ulli Crev.

pro imperio vestro et gloria semper faciemus. Subactis iis U. C. 412.
 gentibus, quæ inter nos eosque sunt, quod propediem futurum A. C. 349.
 spouedet et virtus et fortuna vestra, continens imperium usque
 ad nos habebitis. Acerbum ac miserum est, quod futuri nos
 fortuna nostra cogit. Eo ventum est, Patres conscripti, ut aut
 amicorum, aut inimicorum Campani simus. Si defenditis, ves-
 tri: si deseritis, Samnitium erimus. Capuam ergo et Campa-
 niam omnem vestris an Samnitium viribus accedere malitis, de-
 liberate. Omnibus quidem, Romani, vestram misericordiam,
 vestrumque auxilium æquum est patere; iis tamen maxime, qui,
 eam inplorantibus aliis auxilium dum supra vires suas præ-
 stant, ⁴⁴ omnes ipsi in hanc necessitatem venerunt, quamquam
 pugnauimus verbo pro Sidiciniis, re pro nobis, quum videremus
 finitimum populum nefario latrocinio Samnitium peti; et, ubi
 conflagrasset Sidicini, ad nos trajecturum illud incendium esse.
 Nec enim nunc, quia dolent injuriam acceptam Samnites,
 sed quia gaudent oblatam sibi esse causam, obpugnatum nos
 veniunt. An, si ultio iræ hæc, et non occasio cupiditatis explen-
 da esset, parum fuit, quod semel in Sidicino agro, iterum in
 Campania ipsa legiones nostras cecidere? Quæ est ista tam in-
 festa ira, quam per duas acies fusus sanguis explere non potue-
 rit? Adde huc populationem agrorum, prædas hominum atque
 pecudum actus, incendia villarum ac ruinas, omnia ferro igni-
 que vastata. Hiscine ira expleri non potuit? Sed cupiditas ex-
 plenda est. ea ad obpugnandum Capuam rapit. aut delere ur-
 bem pulcherrimam, aut ipsi possidere volunt. Sed vos potius,
 Romani, beneficio vestro occupate eam, quam illos habere per
 maleficium sinatis. Non loquor apud recusantem justa bellum
 populum; sed tamen, si ostenderitis auxilia vestra, ne bello qui-
 dem arbitrari vobis opus fore. Usque ad nos contentum Samni-
 tium peruenit, supra non escendit. Itaque umbra vestri auxilii,
 Romani, tegi possumus: quidquid deinde habuerimus, quidquid
 ipsi fuerimus, vestrum id omne existimaturi. Vobis arabitur
 ager Campanus, vobis Capua urbs frequentabitur: conditorum,
 parentum, Deorum immortalium numero nobis eritis. Nulla
 colonia vestra erit, quæ nos obsequio erga vos fideque superet.
⁴⁵ Adnite, Patres conscripti, nutum numenque vestrum inuic-
 tum Campanis, et iubete sperare, incolumen Capuam futuram.
 Qua frequentia omnium generum multitudinis prosequente cre-
 ditis nos illinc profectos? quam omnia votorum lacrimarumque
 plena reliquisse? in qua nunc expectatione senatum populum-

44 Omnes ipsi] Vox omnes redundat. Et eam omittit unus e nostris scriptis.

45 Annuite nutum numenque vestrum] Sic compellant Campani Romanos tanquam deos quosdam, tan-

quam Jovem ipsum, cujus nutu vertantur ac reguntur omnia. Numen ab eadem origine est, a verbo nempe *nascere*, et divinam gubernationem ac voluntatem denotat, ut monuimus ad l. 55 supra.

U. C. 412. *que Campanum, conjuges, liberosque nostros esse? Stare omnem multitudinem ad portas, viam hinc ferentem prospectantes, certum habeo, quid illis nos, Patres conscripti, sollicitis ac*
 A. C. 340. ⁴⁶*pendentibus animi renunciare jubeatis. Alterum responsum salutem, victoriam, lucem, ac libertatem; alterum ominari horreo, quæ ferat. Proinde ut aut de vestris futuris sociis atque amicis, aut nusquam ullis futuris nobis, consulite.*

Negatur
auxilium
Campanis.

XXXI. Submotis deinde legatis, quum consultus senatus esset, etsi magnæ parti urbs maxima opulentissimaque Italiæ, uberrimus ager marique propinquus ad varietates annonæ horreum populi Romani fore videbatur; tamen tanta utilitate fides antiquior fuit, responditque ita ex auctoritate senatus consul: *Auxilio vos, Campani, dignos censet senatus: sed ita vobiscum amicitiam institui par est, ne qua vetustior amicitia ac societas violetur. Samnites nobiscum fœdere juncti sunt. itaque arma, Deos prius, quam homines, violatura, adversus Samnites vobis negamus. Legatos, sicut fas jusque est, ad socios atque amicos precatum mittemus, ne qua vobis vis fiat.* Ad ea princeps legationis, (sic enim domo mandatum adtulerant) *Quantoquidem, inquit, nostra tueri adversus vim atque injuriam justa vi non vultis, vestra certe defendetis. Itaque populum Campanum, urbemque Capuam, agros, delubra Deûm, divina humanaque omnia in vestram, Patres conscripti, populique Romani ditionem dedimus; quidquid deinde patiemur, dediticii vestri passuri.* Sub hæc dicta omnes, manus ad consules tendentes, pleni lacrimarum in vestibulo curiæ procubuerunt. Commoti Patres vice fortunarum humanarum, si ille præpotens opibus populus, luxuria superbiaque clarus, a quo paullo ante auxilium finitimi petissent, adeo infractos gereret animos, ut se ipse suaque omnia potestatis alienæ faceret: tum jam ⁴⁷ fides agi visa, deditos non prodi, nec facturum æqua Samnitium populum censebant, si ⁴⁸ agrum urbemque, per deditionem factum populi Romani, obpugnarent. Legatos itaque extemplo mitti ad Samnites placuit. data mandata, *ut preces Campanorum, ⁴⁹ responsum senatus amicitia Samnitium memor, deditionem postremo factam, Samnitibus exponerent. Peterent pro societate amicitiaque, ut dediticiis suis parcerent: neque in eum agrum, qui populi Romani factus esset, hostilia arma inferrent. Si leniter agendo parum proficerent, denunciarent Samnitibus populi*

Accipitur
illorum de-
ditio.

Legatio
Rom. ad
Samnites.

⁴⁶ *Pendentibus animi*] Hoc emendatum est ex Sigonii et Gronovii sententia. Olim *animis*.

⁴⁷ *Fides agi visa*] Fidei interesse visum est.

⁴⁸ *Agrum urbemque ... factam*] *Legæ facta*.

⁴⁹ *Responsum ... memor*] Responsum, ex quo appareret senatum retinuisse memoriam amicitia Samnitium. Audacius adhuc dixit Lævius, I. 24. *Exempli parum memoris legum humanarum.*

Romani senatusque verbis, ut Capua urbe Campanoque agro abstinerent. Hæc legatis agentibus in concilio Samnitium adeo est ferociter responsum, ut non solum gesturos se esse dicerent id bellum, sed magistratus eorum e curia egressi, stantibus legatis, præfectos cohortium vocarent; iisque clara voce imperarent, ut prædatum in agrum Campanum ex-temple proficiscerentur.

XXXII. Hac legatione Romam relata, positis omnium aliarum rerum curis, Patres, fecialibus ad res repetendas missis, belloque, quia non redderentur, sollemni more indicito, decreverunt, ut primo quoque tempore de ea re ad populum ferretur: jussuque populi consules ambo cum duobus ab urbe exercitibus profecti, Valerius in Campaniam, Cornelius in Samnium, ille ad montem Gaurum, hic ad Saticulam castra ponunt. Priori Valerio Samnitium legiones (eo namque omnem belli molem inclinaturam censebant) obcurrunt. simul in Campanos stimulabat ira, tam promptos nunc ad ferenda, nunc ad arcessenda adversus se auxilia. Ut vero castra Romana viderunt, ferociter pro se quisque signum duces poscere, adfirmare, eadem fortuna Romanum Campano laturum opem, qua Campanus Sidicino tulerit. Valerius, levibus certaminibus, tentandi hostis causa, haud ita multos moratus dies, signum pugnae proposuit, paucis suos adhortatus: *Ne novum bellum eos novusque hostis terret. quidquid ab urbe longius proferrent arma, magis magisque in inbelles gentes eos prodire. Ne Sidicinorum Campanorumque cludibus Samnitium æstimarent virtutem. qualescumque inter se certaverint, necesse fuisse alteram partem vinci. Campanos quidem haud dubie magis nimio luxu fluentibus rebus mollitiaque sua, quam vi hostium, victos esse. Quid autem esse duo prospera in tot seculis bella Samnitium adversus tot decora populi Romani, qui triumphos pene plures, quam annos ab urbe condita, numeret? qui omnia circa se, Sabinos, Etruriam, Latinos, Hernicos, Æquos, Volscos, Auruncos, domita armis habeat? qui ⁵⁰ Gallos, tot præliis cæsos, postremo in mare ac naves fuga compulerit? Quum gloria belli ac virtute sua quemque fretos ire in aciem debere, tum etiam intueri, cujus ductu auspicioque ineunda pugna sit. ⁵¹ utrum qui audiendus duntaxat magnificus adhortator sit, verbis tantum ferox, ope-*

Bellum cum Samnitibus.

Consul Romanus suos ad prælium hortatur.

⁵⁰ Gallos . . . in mare ac naves fuga compulerit] Recte observat Dujatius nihil usquam in iis quæ præcedunt dictum esse a Livio de Gallis in mare ac naves compulsis. Hæc convenirent magis in Græcos, de quibus supra, c. 26. Omnino aliquid hic est vitii, aut Livii levis incuria.

⁵¹ Utrum, qui audiendus] Potest

quidem exponi: utrum is cujus ductu auspicioque ineunda pugna sit, ejusmodi sit imperator, cujus audienda tantum verba sint, non etiam facta spectanda. Multum tamen blanditur Freinshemii conjectura: *Utrum, qui audendi duntaxat magnificus adhortator sit.*

U. C. 412. *rum militarium expers; an qui et ipse tela tractare, procedere ante signa, versari media in mole pugnæ sciat. Factu mea, non dicta, vos, milites, inquit, sequi volo; nec disciplinam modo, sed exemplum etiam, a me petere.* ⁵² *Non factionibus modo nec per coitiones usitatas nobilibus, sed hac dextra, mihi tres consulatus summamque laudem peperit. Fuit, quum hoc dici poterat: Patricius enim eras, et a liberatoribus patriæ ortus: et, eodem anno familia ista consulatum, quo urbs hæc consulem, habuit. Nunc jam nobis Patribus vobisque plebeiis promiscuus consulatus patet; nec generis, ut ante, sed virtutis est præmium. proinde summum quodque spectate, milites, decus. Non, si mihi novum hoc Corci cognomen Diis auctoribus homines dedistis, Publicolarum vetustum familiæ nostræ cognomen memoria excessit. Semper ego plebem Romanam militiæ domique, privatus, in magistratibus parvis magnisque, æque tribunus ac consul, eodem tenore per omnes deinceps consulatus, colo atque colui. nunc, quod instat, Diis bene jurantibus, novum atque integrum de Samnitibus triumphum mecum petite.*

Valerius
Corvus fa-
miliaris mi-
liti dux.

Prælium
cum Samni-
tibus atrox.

XXXIII. Non alias militi familiarior dux fuit, omnia inter infimos militum haud gravate munia obeundo. In ludo præterea militari, quum velocitatis viriumque inter se æquales certamina ineunt, comiter facilis vincere ac vinci vultu eodem; nec quemquam adspernari parem, qui se offerret; factis benignus ⁵³ pro re, dictis haud minus libertatis alienæ, quam suæ dignitatis, memor: et quo nihil popularius est, quibus artibus petierat magistratus, iisdem gerebat. Itaque universus exercitus, incredibili alacritate adhortationem prosecutus ducis, castris egreditur. Prælium, ut quod maxime umquam, pari spe, utrimque æquis viribus, cum fiducia sui, sine contemptu hostium, commissum est. Samnitibus ferociam augebant novæ res gestæ et ⁵⁴ paucos ante dies geminata victoria; Romanis contra quadringentorum annorum decora, et conditæ urbi æqualis victoria: utrisque tamen novus hostis curam addebat. pugna indicio fuit, quos gesserint animos. namque ita conflixerunt, ut aliquamdiu in neutram partem inclinarent acies. Tum consul, trepidationem injiciendam ratus, quando velli non poterant, equitibus inmissis turbare prima signa hostium conatur. quos ubi nequidquam tumultuantes in spatio exiguo volvere turmas vidit, nec posse aperire in hostes viam, reductus ad antesignanos legionum, quum de-

⁵² *Non factionibus modo]* Vox modo, quæ paulo ante præcessit, illinc videtur hunc in locum temere irrepisse.

⁵³ *Pro re]* Pro varia rerum, temporum, personarumque ratione.

⁵⁴ *Paucos ante dies]* Si de gemina

victoria a Samnitibus ex Campanis reportata hic agit Livius, de quo dubitare vix licet, brevius justo videtur intervallum ab his certaminibus ad hoc tempus assignare, ut facile colligi potest ex iis quæ inter utrumque tempus acta fuisse ipse memoravit.

siluisset ex equo, *Nostrum, inquit, peditum illud, milites, est* U. C. 412. *opus. agitedum, ut me videritis, quacumque incessero in aciem* A. C. 340. *hostium, ferro viam facientem, sic pro se quisque obvios sternite. Illa omnia, qua nunc erecta micant hastæ, patefacta strage vasta cernetis.* Hæc dicta dederat, quum equites consulis jussu discurrunt in cornua, legionibus in mediam aciem aperiunt viam. Primus omnium consul invadit hostem; et, cum quo forte contulit gradum, obruncat. Hoc spectaculo ⁵⁵ accensi dextra lævaque, ante se quisque, memorandum prælium cient^k. Stant obnisi Samnites, quamquam plura accipiunt, quam inferunt, vulnera. Aliquamdiu jam pugnatum erat: atrox cædes circa signa Samnitium, fuga ab nulladum parte erat. adeo morte sola vinci destinaverant animis. Itaque Romani, quum ⁵⁶ et fluere jam lassitudine vires sentirent, et diei haud multum superesset^l, accensi ira concitant se in hostem. Tum primum referri pedem atque inclinari rem in fugam adparuit; tum capi, occidi Samnis, nec superfuissent multi, ni nox victoriam magis, quam prælium, diremisset. Et Romani fatebantur, numquam cum pertinaciore hoste conflictum: et Samnites, quum quæreretur, quænam prima causa tam obstinatos movisset in fugam? *oculos sibi Romanorum ardere visos, aiebant, vesanosque vultus et furentia ora: inde plus, quam ex alia ulla re, terroris ortum.* quem terrorem non pugnae solum eventu, sed nocturna profectioe, confessi sunt. Postero die vacuis hostium castris Romanus potitur: quo se omnis Campanorum multitudo gratulabunda effudit.

Vincuntur
Samnites in
Campania.

XXXIV. Ceterum hoc gaudium magna prope clade in Samnio fœdatum est. nam ab Saticula profectus Cornelius consul exercitum incaute in saltum, cava valle pervium, circaque inessum ab hoste, induxit: nec prius, quam recipi tuto signa non poterant, imminentem capiti hostem vidit. ⁵⁷ Dum id moræ Samnitibus est, quoad totum in vallem infimam ⁵⁸ demitterent agmen, P. Decius tribunus militum conspicit unum editum in saltu collem, imminentem hostium castris, aditu arduum inpedito agmini, expeditis haud difficilem. Itaque consuli territo animi, *Videsne tu, inquit, A.*

Cornelii
consulis in
Samnio pe-
riculum.

^k *cient* Gron. Crev.

^l *superesse* Eæd.

⁵⁵ *Accensi . . . quisque . . . cient*] Melius *cient*: quod præfert Campanus, et unus e nostris codd. Sic supra: *pro se quisque obvios sternite*, non *sternite*, non *sternat*.

⁵⁶ *Et fluere*] Septem Gronoviani MSS. quinque e nostris, hoc quod edidimus firmant. Editi vulgo habent *effluere*, quod minus placebat.

⁵⁷ *Dum id moræ Samnitibus est*]

Cunctantibus Samnitibus, et expectantibus dum consul totum agmen demisisset in vallem, ubi eum facillime oppressuri sibi videbantur.

⁵⁸ *Demitteret*] Hanc lectionem, quæ priscorum editorum est, tuentur sex codd. nostri. Gronovius dederat *demitterent*, et intellexerat de Samnitibus; quod miramur excidisse summo viro.

U. C. 412. *Corneli, cacumen illud supra hostem? Arx illa est spei salutis-*
 A. C. 340. *que nostræ, si eam, quam cæci reliquere Samnites, impigre capi-*
mus. Ne^m tu mihi plus, quam unius legionis⁵⁹ principes hasta-
tosque, dederis. cum quibus ubi evasero in summum, perge hinc
omni liber metu, teque et exercitum serva. neque enim moveri
hostis, subjectus nobis ad omnes ictus, sine sua pernicie poterit.
Nos deinde aut fortuna populi Romani, aut nostra virtus expe-
diet. Conlaudatus ab consule, accepto præsidio, vadit oc-
 cultus per saltum; nec prius ab hoste est visus, quam loco,
 quem petebat, adpropinquavit. Inde admiratione paventi-
 bus cunctis, quum omnium in se vertisset oculos, et spatium
 consuli dedit ad subducendum agmen in æquiores locum,
 et ipse in summo constitit vertice. Samnites, dum huc illuc
 signa vertunt, utriusque rei amissa occasione, neque insequi
 consulem, nisi per eandem vallem, in qua paullo ante subjec-
 tum eum telis suis habuerant, possunt; nec erigere agmen
 in captum super se ab Decio tumultum. Sed quum ira in
 hos magis, qui fortunam gerendæ rei eripuerant, tum pro-
 pinquitas loci atque ipsa paucitas incitat: et nunc cir-
 cumdare undique collem armatis volunt, ut a consule
 Decium intercludant; nunc viam patefacere, ut degressos
 in vallem adoriantur. incertos quid agerent, nox obpressit.
 Decium primum spes tenuit, cum subeuntibus in adversum
 collem ex superiore loco se pugnaturum: deinde admiratio
 incessit, quod nec pugnam inirent, nec, si ab eo consilio in-
 iquitate loci deterrerentur, opere se valloque circumdarent.
 Tum centurionibus ad se vocatis, *Quænam illa inscitia belli*
ac pigritia est? aut quonam modo isti ex Sidicinis Campanis-
que victoriam pepererunt? Huc atque illuc⁶⁰ signa moveri, ac
modo in unum conferri, modo educi videtis. opus quidem inci-
pit nemo, quum jam circumdati vallo potuerimus esse. Tun-
zero nos similes istorum simus, si diutius hic moremur, quam
commodum sit. Agitedum, ite mecum; ut, dum lucis aliquid
superest, quibus locis præsidia ponant, qua pateat hinc exitus,
exploremus. Hæc omnia sagulo gregali amictus, centurio-
 nibus item manipularium militum habitu ductis, ne duces
 circumire hostes notarent, perlustravit.

XXXV. Vigiliis deinde dispositis, ceteris omnibus⁶¹ tes-

^m Nec Gron. Crev.

⁵⁹ *Principes Hastatosque]* De his
 vid. VIII. 2. infra. Duo illa corpora
 effliciebant numerum hominum circiter
 2400.

⁶⁰ * *Signa . . . modo]* *Signa . . . mo-*
do in unum conferri, quasi quiescere
 intra castra statuerint Samnites; *mo-*
do educi, quasi iidem parent invadere

Romanos.

⁶¹ *Tesseram]* Tessera proprie est
 tabella exigua, in qua inscribatur
 signum, seu symbolum nocturnum.
 Ea sub occasum solis, antequam po-
 nerentur vigiliæ, a tribuno dabatur
 militi cuidam, (cui ob id ipsum *tesserario*
 nomen erat) perque singulos

seram dari jubet: ubi ⁶² *secundæ vigiliæ buccina datum signum esset, armati cum silentio ad se convenirent*ⁿ. Quo ubi, sicut edictum erat, taciti convenerunt, *Hoc silentium, milites, inquit, omisso militari adsensu, in me audiendo servandum est. ubi sententiam meam vobis peregero, tum, quibus eadem placebunt, in dextram partem taciti transibitis: quæ pars major erit, eo stabitur consilio. Nunc, quæ mente agitem, audite. Non fugu delatos, nec inertia relictos hic vos circumvenit hostis. virtute cepistis locum; virtute hinc, oportet, evadatis. Veniendo huc exercitum egregium populi Romani servastis; erumpendo hinc vosmet ipsos servate. digni estis, qui pauci pluribus opem tuleritis, ipsi nullius auxilio egeritis. Cum eo hoste res est, qui hesterno die delendi omnis exercitus fortuna per socordiam usus non sit; hunc tam opportunum collem imminentem capiti suo non ante viderit, quam captum a nobis; nos tam paucos ⁶³ tot ipsi millibus hominum nec adsensu arcuerint; nec tenentes locum, quum diei tantum superesset, vallo circumdederint. quem videntem ac vigilantem sic eluseritis, opitum, oportet, fallatis; immo necesse est. In eo enim loco res sunt nostræ, ut vobis ego magis necessitatis vestræ index, quam consilii auctor, sim. neque enim, maneatis, an abeatis hinc, deliberari potest; quum, præter arma et animos armorum memores, nihil vobis fortuna reliqui fecerit, fameque et siti moriendum sit, si plus, quam viros ac Romanos decet, ferrum timeamus. Ergo una est salus erumpere hinc atque abire. id aut interdium aut nocte faciamus, oportet. Ecce autem aliud minus dubium, quippe si lux exspectetur, quæ spes est, non vallo perpetuo fossaque nos septurum hostem? qui nunc corporibus suis subjectis undique cinxerit, ut videtis, collem. Atqui, si nox opportuna est eruptioni, sicut est, hæc profecto noctis aptissima hora est. Signo secundæ vigiliæ convenistis, quod tempus mortales somno altissimo premit, per corpora sopita vadetis; vel silentio incautos fallentes, vel sentientibus clamore subito pavorem injecturi. Ne modo sequimini, quem secuti estis. ego eandem, quæ duxit*

ⁿ *venirent* Gron. Crev.

ordine manipulos ibat, donec ad tribunum ante noctem referretur. Hunc morem descriptum vid. apud Polyb. l. VI. et fuse expositum a Lipsio, l. V. de Mil. Rom. dial. 9. Hæ autem tesserae non ad vigilias solum adhibebantur, sed et ad imperia et mandata ducum, et quidquid denique vellent celeriter per omnem exercitum innotescere: ut patet tum ex hoc loco, tum ex c. sequenti.

62 * *Secundæ vigilia*] Tota nox in quatuor vigiliis dividebatur, quarum

quælibet tribus horis constabat. Itaque secunda vigilia incipit cum quarta noctis hora.

63 *Tot ipsi millibus hominum*] Elegantius est quod subjicit Jac. Gronovius: *tot ipsi millia hominum*. Sic XXVIII. 28. *tota legio, millia hominum quatuor*. Et in nomina, quibus numeri designantur, facile vitium irrepit, quia sæpe exprimuntur per notas, quas postea pro capto librarius interpretatur.

U. C. 412. *huc, sequar fortunam. Quibus hæc salutaria videntur, agite-*
 A. C. 340. *dum, in dextram partem pedibus transite.*

Decius ad
 exercitum
 incolumis
 redit.

XXXVI. Omnes transierunt, vadentemque per intermis-
 sa custodiis loca Decium secuti sunt. Jam evaserant me-
 dia castra, quum superscandens vigilum strata somno cor-
 pora miles offenso scuto præbuit sonitum. quo excitatus vi-
 gil quum proximum movisset, erectique alios concitarent,
 ignari cives an hostes essent, præsidium erumperet, an con-
 sul castra cepisset: Decius, ⁶⁴ quum non fallerent, clamorem
 tollere jussis militibus, torpidos somno insuper pavore exa-
 nimat; quo præpediti, nec arma inpigre capere, nec obsis-
 tere, nec insequi poterant. Inter trepidationem tumultum-
 que Samnitium, præsidium Romanum, obviis custodibus
 cæsis, ad castra consulis pervadit. Aliquantum supererat
 noctis, jamque in tuto videbantur esse; quum Decius, *Mac-*
ti virtute, inquit, milites Romani, este. vestrum iter ac reditum
omnia secula laudibus ferent. Sed ad conspiciendam tantam
virtutem luce ac die opus est. nec vos digni estis, quos cum tan-
ta gloria in castra reduces silentium ac nox tegat. hic lucem
quieti opperiamur. Dictis obtemperatum. atque ubi primum
 inluxit, præmisso nuncio ad consulem in castra, ingenti
 gaudio ⁶⁵ concitantur: et, ⁶⁶ tessera data, incolumes reverti,
 qui sua corpora pro salute omnium haud dubio periculo ob-
 jecissent, pro se quisque obviam effusi laudant, gratulantur,
 singulos universosque servatores suos vocant: Diis laudes
 gratesque agunt, Decium in cælum ferunt. Hic Decii cas-
 trensis triumphus fuit, incedentis per media castra cum ar-
 mato præsidio, coniectis in eum omnium oculis, et omni
 honore tribunum consuli æquantibus. Ubi ad prætorium
 ventum est, consul classico ad concionem convocat: orsus-
 que meritis Decii laudes, interfante ipso Decio, distulit con-
 cionem: qui auctor omnia posthabendi, dum occasio in ma-
 nibus esset, perpulit consulem, ut hostes, et nocturno pavo-
 re adtonitos, et circa collem ⁶⁷ castellatim dissipatos, adgre-
 deretur. credere etiam aliquos, ad se sequendum emissos,
 per saltum vagari. Jussæ legiones arma capere: egressæ-
 que castris, quum per exploratores notior jam saltus esset,
 via patientiore ad hostem ducuntur. quem incautum impro-
 viso adortæ, quum palati passim Samnitium milites, plerique
 inermes, nec coire in unum, nec arma capere, nec recipere
 intra vallum se possent, paventem primum in castra com-
 pellunt: deinde castra ipsa, turbatis stationibus, capiunt.
 Perfertur circa collem clamor: fugatque ex suis quemque

Vincuntur
 Samnites.

⁶⁴ * *Quum non fallerent*] Quoniam non felellerant hostem, sed auditi fuerant.

⁶⁵ *Concitantur*] Milites castrorum.

⁶⁶ *Tessera data*] Nuncio per exercitum didito, tessere ope.

⁶⁷ *Castellatim*] Sparsim per globos.

præsidii. ita magna pars absentis hosti cessit. quos intra U. C. 412. vallum egerat pavor, (fuerunt autem ad triginta millia) omnes A. C. 340. cæsi; castra direpta.

XXXVII. Ita rebus gestis, consul, advocata concione, ^{Decius do-} P. Decii non cœptas solum ante, sed cumulatam nova vir- ^{natus.} tute laudes peragit: et præter militaria alia dona, aurea corona eum et centum bubus, ⁶⁸ eximioque uno albo opimo auratis cornibus, donat. Milites, qui in præsidio simul fuerant, duplici frumento in perpetuum, in præsentia singulis bubus binisque ⁶⁹ privis tunicis donati. Secundum consulis donationem legiones ⁷⁰ gramineam coronam obsidionalem, clamore donum adprobantes, Decio inponunt. altera corona, ejusdem honoris index, a præsidio suo inposita est. His decoratus insignibus bovem eximium Marti immolavit; centum boves militibus dono dedit, qui secum in expeditione fuerant. iisdem militibus legiones libras farris et ⁷¹ sextarios vini contulerunt: omniaque ea ingenti alacritate per clamorem militarem, indicem omnium adsensum, gerebantur. Tertia pugna ad Suessulam commissa est: ⁷² qua fugatus a ^{Tertia pug-} M. Valerio Samnitium exercitus, omni robore juventutis ^{na cum} domo adcito, certamine ultimo fortunam experiri statuit. ^{Samnitibus.} Ab Suessula nuncii trepidi Capuam, inde equites citati ad Valerium consulem, opem oratum, veniunt. Confestim signa mota: relictisque impedimentis castrorum valido præsidio, raptim agitur agmen: nec procul ab hoste locum per exiguum (ut quibus, præter equos, ceterorum jumentorum calorumque turba abesset) castris cepit. Samnitium exercitus, velut haud ulla mora pugnae futura esset, aciem instruit: deinde, postquam nemo obvius ibat, infestis signis ad castra hostium succedit. ibi ut militem in vallo vidit, missique ab omni parte exploratum, quam in exiguum orbem contracta castra essent, paucitatem inde hostium colligentes, retulerunt; fremere omnis acies, complendas esse fossas scindendumque vallum, et in castra inrumpendum.

⁶⁸ *Eximio*] Vid. not. 52. ad c. 7. l. I.

⁶⁹ *Privis tunicis*] Potest exponi: quæ suæ eujusque ac propriæ forent. Sic Hor. Ep. l. I. I. *Quem ducit priva tiremis.* Sed quum hæc vox necessaria non sit hoc loco, eamque ignorent quinque e nostris scriptis, eam libenter deleremus.

⁷⁰ *Gramineam coronam obsidionalem*] *Obsidionalis* corona est, inquit A. Gell. l. V. c. 6. *quam ii, qui liberati sunt ab obsidione, dant ei duci qui liberavit. Ea corona graminea est: observarique solitum, ut fieret e gramine,*

quod in eo loco generatum esset, intru quem clausi erant qui obsidebantur. Observat Plin. l. XXII. c. 4. ceteras coronas ab imperatore militibus dari solitas, hanc solam a militibus imperatori.

⁷¹ *Sextarios vini*] *Sextarius* est sexta pars congi, proindeque capiebat plus sexdecim vini uncias. Itaque superat eam mensuram, quam vocamus *chopine*.

⁷² *Qua, fugatus*] Qua fortunam experiri statuit is exercitus Samnitium, qui a M. Valerio prius fugatus fuerat.

U. C. 412. transactumque ea temeritate bellum foret, ni duces continu-
 A. C. 340. issent inpetum militum. Ceterum, quia multitudo sua
 73 *commeatibus* gravis, et prius sedendo ad Suessulam, et
 tum^o certaminis mora, haud procul ab rerum omnium ino-
 pia esset; placuit, dum inclusus paveret hostis, frumenta-
 tum per agros militem duci. interim et Romano, qui expe-
 ditus, quantum humeris inter arma geri posset frumenti, se-
 cum adtulisset, defutura omnia. Consul palatos per agros
 quum vidisset hostes, stationes infrequentes relictas, paucis
 milites adhortatus, ad castra obpugnanda ducit. quæ quum
 primo clamore atque inpetu cepisset, pluribus hostium in
 tentoriis suis, quam in portis valloque, cæsis, signa captiva
 in unum locum conferri jussit; relictisque 74 duabus legioni-
 bus custodiæ et præsidii causa, gravi edicto monitis, ut,
 donec ipse revertisset, præda abstinerent; profectus agmine
 instructo, quum præmissus eques velut 75 *indagine* dissipatos
 Samnites ageret, cædem ingentem fecit. nam neque quo
 signo coirent inter se, neque, utrum castra peterent, an lon-
 giorē intenderent fugam, territis constare poterat. Tan-
 tumque fugæ ac formidinis fuit, ut ad quadraginta millia
 scutorum, nequaquam tot cæsis, et signa militaria cum iis,
 quæ in castris capta erant, ad centum septuaginta ad con-
 sulem deferrentur. Tum in castra hostium reditum: ibique
 omnis præda militi data.

XXXVIII. Hujus certaminis fortuna et Faliscos, quum
 in induciis essent, frædus petere ab senatu coëgit; et Lati-
 nos, jam exercitibus comparatis, 76 ab Romano in Pelignum
 vertit bellum. Neque ita rei gestæ fama Italiæ se, finibus
 tenuit: sed Karthaginienses quoque legatos gratulatum Ro-
 mam misere cum coronæ aureæ dono, quæ in Capitolio in
 Jovis cella poneretur. fuit 77 pondo viginti quinque. Con-
 sules ambo de Samnitibus triumpharunt, sequente Decio in-
 signi cum laude donisque: quum incondito militari joco

Karthagini-
 enses legati.
 Consules
 trium-
 phant.

^o *tunc* Gron. Crev.

73 *Commeatibus gravis*] Quæ oneri
 esset *commeatibus*: i. e. quæ nimiam
commeatum copiam absumeret.

74 *Duabus legionibus*] Hic aliquid
 vitii latere putat Jac. Gronovius, quia
 verisimile non videatur duas legiones,
 qui consularis erat exercitus, præsidio
 castris relictas. Lægi posse censet vel
duabus cohortibus, vel, si major nu-
 merus placeat, *duobus millibus*. Illud
 certe constat, vulgatam lectionem
 stare non posse.

75 *Indagine*] *Indaginis* nomine
 proprie intelligitur plagarum, seu re-

tium quidam velut orbis, quibus a ve-
 natoribus feras indagantibus saltus
 nemorave cinguntur, ne qua feris pateat
 effugium. Hoc exemplo Samnites
 palantes atque dispersos undique co-
 gere et in unum colligere voluit Val-
 erius ut in medio cæderentur. DU-
 JATIUS.

76 * *Ab Romano in Pelignum vertit
 bellum*] Induxit, ut omisso bello quod
 paraverant adversus Romanos, in Pe-
 lignos verterent arma.

77 *Pondo viginti quinque*] Marcarum
 nostrarum 39. cum semuncia.

haud minus tribuni celebre nomen, quam consulum, esset. U. C. 412. Campanorum deinde ⁷⁸ Suessanorumque auditæ legationes: A. C. 340. precantibusque datum, ut præsidium eo in hiberna mitteretur, quo Samnitium excursions arcerentur. ⁷⁹ Jam tum minime salubris militari disciplinæ Capua instrumento omnium voluptatum delentis militum animos a memoria patriæ: inibanturque consilia in hibernis eodem scelerè adimendæ Campanis Capuæ, ⁸⁰ per quod illi eam antiquis cultoribus ademissent: *neque inmerito suum ipsorum exemplum in eos versurum. Cur autem potius Campani agrum Italia uberrimum, dignam agro urbem, qui nec se nec sua tutari possint, quam victor exercitus haberet, qui suo sudore ac sanguine inde Samnites depulisset? An æquum esse, dediticios suos illa fertilitate atque amantate perfrui; se, militando fessos, in pestilente atque arido circa urbem solo luctari, aut in urbe insidentem tabem crescentis in dies fanoris pati?* Hæc agitata oculis conjurationibus, necdum vulgata in omnes consilia, invenit novus consul C. Marcus Rutilus, cui Campania sorte provincia venerat, Q. Servilio collega ad urbem relicto. Itaque quum omnia ea, sicut gesta erant, per tribunos comperta haberet, et ætate et usu doctus (quippe qui jam quartum consul esset, dictatorque et censor fuisset) optimum ratus, differendo spem, quandocumque vellent, consilii exsequendi, militarem inpetum frustrari; rumorem dissipat, in iisdem oppidis et anno post præsidia hibernatura. divisa enim erant per Campaniæ urbes, inanaverantque a Capua consilia in exercitum omnem. Eo laxamento cogitationibus dato, quievit in præsentia seditio.

XXXIX. Consul, educto in æstiva milite, dum quietos Samnites habebat, exercitum purgare ⁸¹ missionibus turbulentorum hominum instituit, aliis emerita dicendo stipendia esse, alios graves jam ætate, aut viribus parum validos. quidam ⁸² in comæatus mittebantur, singuli primo, deinde et cohortes quædam, quia procul ab domo ac rebus suis hibernassent. Per speciem etiam militarium usuum, ⁸³ quum alii alio mitterentur, magna pars ablegati. quam multitudinem consul alter Romæ prætorque, alias ex aliis fingendo moras, retinebat. Et primo quidem, ignari ludificationis, mi-

⁷⁸ *Suessanorumque*] Jubeat Sigonius legi *Suessulanorumque*: nec fortasse siue causa. Suessula enim propius a Capua abest, quam Suessa, et ad eam pugnatum jam cum Samnitibus est.

⁷⁹ *Jam tum*] Hoc dictum est propter hiberna Annibalidis, cujus exercitus Capuæ corruptus est. SIGONIUS.

⁸⁰ *Per quod illi eam antiquis cultoribus ademissent*] Vid. l. IV. c. 37. su-

pra.

⁸¹ * *Missionibus*] Mittendo a signis, solvendo militia eos qui turbulento et factioso ingenio erant.

⁸² *In comæatus*] In quæ cuique liberet loca, dato comæatu.

⁸³ *Quum alii alio mitterentur*] Quatuor has voces, quæ sane parum necessariae sunt, omittit Andreas.

Rom. militum de occupanda Capua consilia.

U. C. 413. A. C. 349. C. Marcio IV. Q. Servilio Coss.

Arte eluduntur.

U. C. 413.
A. C. 339.

Seditiosorum exercitus colligitur.

Eligunt ducem T. Quinctium.

nime inviti domos revisebant. Postquam neque reverti ad signa primos, nec ferme alium, quam qui in Campania hibernassent, præcipueque ex iis seditionis auctores mitti viderunt; primum admiratio, deinde haud dubius timor incessit animos, consilia sua emanasse: ⁸⁴ *jam quæstiones, jam indicia*^p, *jam occulta singulorum supplicia, inpotensque et crudele consulum ac Patrum in se regnum passuros*. Hæc, qui in castris erant, occultis sermonibus serunt^q, ⁸⁵ nervos conjurationis ejectos arte consulis cernentes. Cohors una, quum haud procul Anxure esset, ad Lautulas saltu angusto inter mare ac montes consedit, ad excipiendos, quos consul aliis atque aliis (ut ante dictum est) caussis mittebat. Jam valida admodum numero manus erat; nec quidquam ad justum exercitum formam, præter ducem, deerat. incompositi itaque prædantes in agrum Albanum perveniunt, et sub jugo Albæ longæ castra vallo cingunt. Perfecto inde opere, reliquum diei de imperatore sumendo sententiis decertant, nulli ex præsentibus satis fidentes. *Quem autem ab Roma posse exciri? quem Patrum aut plebis esse, qui aut se tanto periculo sciens offerat, aut cui ex injuria insanientis exercitus causa recte committatur?* Postero die, quum eadem deliberatio teneret, ex prædatoribus vagis quidam compertum adtulerunt, T. Quinctium in Tusculano agrum colere, urbis honorumque inmemorem. Patriciæ hic vir gentis erat: cui quum militiæ, magna cum gloria actæ, finem pes alter ex vulnere claudus fecisset, ruri agere vitam procul ambitione ac foro constituit. Nomine audito, extemplo agnovere virum: et, quod bene verteret, adiri jusserunt. Sed parum spei erat, voluntate quidquam facturum. vim adhiberi ac metum placuit. Itaque silentio noctis quum tectum villæ, qui ad id missi erant, intrassent; somno gravem^r Quinctium obpressum, nihil medium, aut imperium atque honorem, aut, ⁸⁶ ubi restitaret, mortem, ni sequeretur, denunciantes, in castra pertraxerunt. Imperator extemplo adveniens adpellatus: insigniaque honoris exterrito subitæ rei miraculo deferunt, et ad urbem ducere jubent. Suo magis inde inpetu, quam consilio ducis, convulsis signis, infesto agmi-

^p *judicia* Gron.

^q *serunt* Gron. Crer.

^r *gravi* Eæd.

⁸⁴ *Jam quæstiones, jam indicia*] *Quæstio* est capitis judicium. Itaque male hic olim edebatur, *jam indicia*. Moniti a Gronovio, qui in optimis quibusque scriptis legi testatur *indicia*, assentientibus tribus regiis, hanc vocem reposuimus. Intellige cum eodem Gronovio *indicia* et insontium, qui aliquid comperissent, et magis proprie illorum qui ejusdem culpæ

conscii, fide publica data, alios indicarent.

⁸⁵ *Nervos conjurationis ejectos*] Mallet Puteanus *exsectos*. Sed vulgatæ sensus commodus est: ejectos eos, qui nervi, i. e. robur ac firmamentum conjurationis erant.

⁸⁶ *Ubi restitaret . . . ni sequeretur*] Alterutrum ex his vacat.

ne ad lapidem octavum ⁸⁷ viæ, quæ nunc Appia est, perveniunt: issentque confestim ad urbem, ni venire contra exercitum dictatoremque adversus se M. Valerium Corvum dictum audissent, et magistrum equitum L. Æmilium Marcinum.

XL. ⁸⁸ Ubi primum in conspectum ventum est, arma signaque agnovere; extemplo omnibus memoria patriæ iras permulsit. Nondum erant tam fortes ad sanguinem civilem, nec, præter externa, noverant bella: ultimaque rabies recessio ab suis habebatur. itaque jam duces, jam milites utrimque, congressus quærere ad conloquia. Quinctius, quem armorum etiam pro patria satietas teneret, nedum adversus patriam; Corvus, omnes caritate cives, præcipue milites, et ante alios suum exercitum, complexus, ad conloquium processit. Cognito ei extemplo haud minor ab adversariis verecundia, quam ab suis silentium, datum: *Deos*, inquit, *immortales, milites, vestros publicos, meosque, ab urbe proficiscens ita adoravi, veniamque supplex poposci, ut mihi de vobis concordia partæ gloriam, non victoriam, darent. Satis fuit eritque, unde belli decus pariatur: hinc pax petenda est. Quod Deos immortales inter nuncupanda vota exposci, ejus me competentem voti vos facere potestis; si meminisse vultis, non vos in Samnio, nec in Volscis, sed in Romano solo castra habere: si illos colles, quos cernitis, patriæ vestræ esse, si hunc exercitum civium vestrorum: si me consulem vestrum, cujus ductu auspicioque priore anno bis legiones Samnitium fudistis, bis castra vi cepistis. Ego sum M. Valerius Corvus, milites, cujus vos nobilitatem beneficii erga vos, non injuriis, sensistis; nullius superbæ in vos legis, nullius crudelis senatusconsulti auctor; in omnibus meis imperiis in me severior, quam in vos. Ac si cui genus, si cui sua virtus, si cui etiam majestas, si cui honores subdere spiritus potuerunt; iis eram natus, id specimen meï dederam, ea ætate consulatum adeptus eram, ut potuerim, tres et viginti annos natus, consul Patribus quoque ferox esse, non solum plebi. Quod meum factum dictumve consulis gravius, quam tribuni, audistis? eodem tenore duo insequentis consulatus gessi; eodem hæc imperiosa dictatura geretur: ⁸⁹ ut neque in hos meos et patriæ meæ milites mitior, quam in vos, horreo*

U. C. 413.
A. C. 339.
Valerius
Corvus dic-
tator.
Dictatoris
ad sedition-
es oratio.

⁸⁷ *Via, quæ nunc Appia est*] Jae. Gronovius ex uno MS. legendum censeat *via*, ex solenni Liviano more. Sic supra c. 9. *Galli ad tertium lapidem Salaria via . . . castra habuere*. Firmant hanc emendationem duo ex codd. Hearnii, et unus e nostris, et Campanus.

⁸⁸ *Ubi primum . . . ventum est, arma*] Legendum videtur, monente J.

Frid. Gronovio: *Ubi primum . . . ventum, et arma*. Similem nævum emendavit Jae. Gronovius, supra II. 39.

⁸⁹ *Ut neque in hos . . . mitior*] Suspiciamur hic aliquid mendi subesse. Sensus patet: ita ut ne in hos quidem meos et patriæ meæ milites mitior futurus sim, vel futura sit hæc dictatura quam gero, quam in vos . . . hostes.

U. C. 413. *dicere, hostes. Ergo vos prius in me strinxeritis ferrum, quam in vos ego. istinc signa canent, istinc clamor prius incipiet atque inpetus, si dimicandum est. Inducite in animum, quod non induxerunt patres atque vestri; non illi, qui in Sacrum montem secesserunt; non hi, qui postea Aventinum insederunt. Expectate, dum vobis singulis, ut olim Coriolano, matres conjugesque crinibus passis obviam ab urbe veniant. Tum Volscorum legiones, quia Romanum habebant ducem, quieverunt; vos, Romanus exercitus, ne^s destiteritis in pio bello? T. Quincti, quocumque istic loco, seu volens, seu invitus, constitisti, si dimicandum erit, tum tu in novissimos te recipito: fugeris etiam honestius, tergumque civi dederis, quam pugnaveris contra patriam. Nunc ad pacificandum bene atque honeste inter primos stabis, et conloqui hujus salutaris interpres fueris.* ⁹⁰ *Postulate aqua, et ferte: quamquam vel iniquis standum est potius, quam in-pias inter nos conseramus manus.*

T. Quinctius plenus lacrimarum, ad suos versus, *Me quoque, inquit, milites, si quis usus mei est, meliorem pacis, quam belli, habetis ducem. Non enim illa modo Volscus aut Samnis, sed Romanus, verba fecit; vester consul, vester imperator, milites: cujus auspicia pro vobis experti nolite adversus vos velle experiri. Qui pugnarent vobiscum infestius, et alios duces senatus habuit: qui maxime vobis, suis militibus, parceret, cui plurimum vos imperatori vestro crederetis, eum elegit. Pacem, etiam qui vincere possunt, volunt. quid nos velle oportet? quin, omissis ira et spe, fallacibus auctoribus, nos ipsos nostraque omnia cognitae permittimus fidei.*

T. Quinctius suos ad pacem hortatur.

Seditio composita.

XLI. Adprobantibus clamore cunctis, T. Quinctius, ante signa progressus, in potestate dictatoris milites fore dixit: oravit¹, ut causam miserorum civium susciperet: susceptamque eadem fide, qua reipublicam administrare solitus esset, tueretur. *Sibi se privatim nihil cavere: nolle alibi, quam in innocentia, spem habere. Militibus cavendum, quod apud Patres semel plebi, iterum legionibus cautum sit, ne fraudi secessio esset.* Quinctio conlaudato, ceteris bonum animum habere jussis, dictator, equo citato ad urbem reventus, auctoribus Patribus, tulit ad populum in luco Petelino, ne cui militum fraudi secessio esset. Oravit etiam bona venia Quirites, ne quis eam rem joco seriove cuiquam exprobraret. ⁹¹ *Lex quoque sacrata militaris lata est, ne cujus*

^s non Gron. Crev.

¹ oravitque E.æd.

⁹⁰ *Postulate aqua, et ferte]* Si $\tau\delta$ ferte hic dictum est, quemadmodum vulgatum illud *ferre condiciones*, parum differt ab eo quod præcessit *postulate*. Hinc nobis in mentem veniebat, num posset exponi, perferte, accipite æquas condiciones. Tunc ratio

antitheseos expedita et clara esset. Sed veremur ne hanc interpretationem non patiat Latini sermonis proprietates.

⁹¹ *Lex sacrata]* Vid. not. 81. ad c. 33. l. II.

militis scripti nomen, nisi ipso volente, deleteretur. additum- U. C. 413.
 que legi, ne quis, ubi tribunus militum fuisset, postea ⁹² or- A. C. 339.
 dinum ductor esset. Id propter P. Salonium postulatum
 est ab conjuratis; qui alternis prope annis et tribunus mili-
 tum, et primus centurio erat, quem nunc primipili adpel-
 lant. Huic infensi milites erant, quod semper adversatus
 novis consiliis fuisset, et ⁹³ neⁿ particeps eorum cset, qui ab
 Lautulis fugissent. Itaque quum hoc unum propter Salo-
 nium ab senatu non inpetraretur; tum Salonius, obtestatus
 Patres conscriptos, ne suum honorem pluris, quam concor-
 diam civitatis, æstimarent, perpulit, ut id quoque ferretur.
 Æque inpotens postulatum fuit, ⁹⁴ ut de^x stipendio equitum
 (merebant autem ⁹⁵ triplex ea tempestate) æra demerentur,
 quod adversati conjurationi fuissent.

XLII. Præter hæc invenio apud quosdam, L. Genucium,
 tribunum plebis, tulisse ad populum, ne fœnerare liceret:
 item aliis plebiscitis cautum, ne quis eundem magistratum
 intra decem annos caperet; neu duos magistratus uno anno
 gereret; utique liceret consules ambos plebeios creari. quæ
 si omnia concessa sunt plebi, adparet, haud parvas vires de-
 fectionem habuisse. Aliis annalibus proditum est, neque
 dictatorem Valerium dictum, sed per consules omnem rem
 actam: neque, antequam Romam veniretur, sed Romæ,
 eam multitudinem conjuratorum ad arma consternatam es-
 se; nec in T. Quinctii villam, sed in ædes C. Manlii, nocte
 inpetum factum, eumque a conjuratis comprehensum, ut
 dux fieret: inde ad quartum lapidem profectos loco munito
 consedissee. nec ab ducibus mentionem concordie ortam;
 sed repente, quum in aciem armati exercitus processissent,
 salutationem factam: et permixtos dexteras jungere, ac com-
 plecti inter se lacrimantes milites cœpisse, coactosque con-
 sules, quum viderent aversos a dimicatione militum animos,
 retulisse ad Patres de concordia reconcilianda. adeo nihil,
 præterquam seditionem fuisse, eamque compositam, inter
 antiquos rerum auctores constat. Et hujus fama seditionis,

ⁿ et ne l. nec Gron. Crev.

^x de del. Gron.

⁹² *Ordinum ductor*] Centurio. Vid. not. 28. ad c. 23. l. II.

⁹³ *Nec particeps*] Lege cum Gronovio: *Et, ne particeps eorum esset, ab Lautulis fugisset.* * Nampe adoleverat et proruperat conjuratio per illos qui ad Lautulas substiterant, aliosque ab consule missos exceperant. Licet ergo opinari Salonium ipsum exceptum cum aliis, quod tum quoque illud flagitium improbaret, ab

tumultuantibus fuga se subduxisse, eosque habuisse offensos. † Scripti et prius editi habuerunt *et ne.* Reliqua sunt a conjectura,

⁹⁴ * *Ut de stipendio equitum . . . æra demerentur*] Ut aliquid detraheretur de stipendio quod equitibus dabatur.

⁹⁵ * *Triplex*] Triplum ejus quod pedes accipiebat. † Vid. not. 46. ad c. 12. l. V.

U. C. 413. et susceptum cum Sannitibus grave bellum, aliquot popu-
A. C. 339. los ab Romana societate avertit: et, præter Latinorum infi-
dum jam diu fœdus, Privernates etiam Norbam atque Se-
tiam, finitimas colonias Romanas, incursione subita depo-
pulati sunt.

EPITOME LIBRI VIII.

LATINI cum Campanis defecerunt, et, missis legatis ad senatum, conditionem tulerunt, ut, si pacem habere vellent, alterum ex Latinis consulem fuissent. Qua legatione perlata, prætor eorum Annius de Capitolio ita prolapsus est, ut exanimaretur. T. Manlius consul filium, quod contra edictum adversus Latinos, quamvis prospere, pugnasset, securi percussit. Laborantibus in acie Romanis, ¹ P. Decius, tunc consul cum Manlio, devovit se pro exercitu: et, concitato equo quum in medios hostes se intulisset, interfectus morte sua Romanis victoriam restituit. Latini in deditionem venerunt. T. Manlio in urbem reverso nemo ex juventute obviam processit. Minucia virgo Vestulis incesti damnata est. Ausonibus victis, in oppidum ex iis captum Cales colonia deducta est. ² Item Fregellæ colonia deductæ sunt. Veneficium complurium matronarum deprehensum est: quarum plurimæ statim epotis medicaminibus perierunt. Lex de veneficio tunc primum constituta est. Privernatibus, quum rebellassent, victis civitas data est. Palæpolitani, bello et obsidione victi, in deditionem venerunt. ³ Q. Publilio, qui eos obsederat, primo et imperium prolatum, et pro consule decretus triumphus. Plebs nexu liberata est propter L. Papii creditoris libidinem, qui C. Publilio debitori suo stuprum inferre voluerat. Quum L. Papius dictator reversus in urbem ab exercitu esset propter auspicia repetenda, Q. Fabius magister equitum, occasione rei bene gerendæ invitatus, contra edictum ejus prospere adversus Samnites pugnavit. Ob eam causam quum dictator de magistro equitum supplicium suntuus videretur, Fabius Romam profugit: et, quum causa parum proficeret, populi precibus donatus est. Res præterea contra Samnites prospere gestus continet.

1 P. Decius tunc consul cum Manlio] Adjecit Sigonius vocem consul, quæ recte ei necessaria visa est.

2 Item Fregellæ colonia deductæ sunt] Vel legendum est, Fregellæ colonia deducta est, quemadmodum lib. X. c. 3. colonia Carseoli deducta erat; vel, resectis aliquot vocibus in iis quæ præcedunt, in oppidum ex iis captum Cales, item Fregellæ, coloniæ deductæ

sunt.

3 Q. Publilio. . . primo et imperium prolatum, et proconsule] Hujus loci emendatio debetur Sigonio, quum prius legeretur: Q. Publilio . . . primum imperium prolatum, et per consules ei decretus triumphus. Suam lectionem formavit Sigonius ex Capitolinis tabulis et Livio ipso infra c. 23. et c. 26.

T. LIVII PATAVINI

LIBER VIII.

U. C. 414. **J**AM consules erant C. Plautius secundum, L. Æmilius
A. C. 333. Manerminus; quum Setini Norbanique Roman, nuncii de-
C. Plautio fectionis Privernatium, cum querimoniis acceptæ cladis ve-
H. L. Æmi- nerunt. Volseorum item exercitum, duce Antiati populo,
lio Coss. consedissee ad Satricum, adlatum est. utrumque bellum Plau-
tius sorte evenit. Prius ad Privernum profectus extemplo
acie conflixit. haud magno certamine devicti hostes: oppi-
Victi Pri- dum captum redditumque Privernatibus, præsidio valido in-
vernates. posito: agri ¹ partes duæ ademtæ. Inde victor exercitus
Satricum contra Antiates ductus. Ibi magna utrimque cæ-
de atrox prælium fuit: et quum tempestas eos, neutro in-
clinata spe, dimicantes diremisset, Romani, nihil eo certa-
mine tam ambiguo fessi, in posterum diem prælium parant.
Cum Vol- Volscis, recensentibus quos viros in acie amisissent, haud-
scis dubio quaquam idem animus ad iterandum periculum fuit. nocte
Marte pug- pro victis Antium agmine trepido, sauciis ac parte impedi-
natum. mentorum relicta, abierunt. Armorum magna vis tum in-
ter cæsa corpora hostium, tum in castris inventa est. *Ea*
Lua mater. ² *Luae matri dare se*, consul dixit: finesque hostium usque
ad oram maritimam est depopulatus. Alteri consuli Æmi-
lio, ingresso ³ Sabellum agrum, non castra Samnitium, non
legiones usquam obpositæ. ferro ignique vastantem agros
legati Samnitium pacem orantes adveniunt, a quo rejecti ad se-
Sanmites natum, potestate facta dicendi, positis ferocibus animis, pa-
legatos mit- cem sibi ab Romanis, bellique jus adversus Sidicinos pe-
tant Rom- tierunt. *quæ se eo justius petere*, ⁴ *quod et in amicitiam popu-*

^a et del. Gron.

¹ * *Partes duæ*] Duæ tertiæ partes, trientes duo. † Vid. not. 21. ad II. 13. supra.

² *Luae matri*] Eam Turnebus et post eum Dujatius credunt habitam esse uxorem Saturni, ex A. Gell. XIII. 21. ubi vulgo legitur *Luciam Saturni*, corrupte pro *Luan*. *Lua mater* igitur eadem est, que sæpius *Ops* et *Rhea* nominatur, et putatur esse Ter-

ra ipsa. De Lua matre mentio iterum occurrit apud nostrum, XLV. 33.

³ *Sabellum agrum*] Samniticum agrum. Samnites, alio nomine *Sabellus* dictos esse testis est Plin. l. III. c. 12. quia nempe a *Sabinis orti* erant, ut memorat Varro de Ling. Lat. l. VI. c. 3.

⁴ *Quod et in amicitiam*] Particula *et* exstat in aliquot scriptis, teste Gro-

li Romani secundis suis rebus, non adversis, ut Campani, ve- U. C. 414.
nissent: et adversus Sidicinos sumerent arma, suos semper hos- A. C. 332.
tes, populi Romani nunquam amicos. qui nec, ut Samnites, in
pace amicitiam, nec, ut Campani, auxilium in bello petissent,
nec in fide populi Romani,⁵ nec in^b ditione essent.

II. Quum de postulatis Samnitium Ti. Æmilius prætor senatum consulisset, reddendumque his fœdus Patres censuissent, prætor Samnitibus respondit: *Nec quo minus perpetua cum eis amicitia esset, per populum Romanum stetisse: nec contradici, quin, quoniam ipsos belli culpa sua contracti tædium ceperit, amicitia de integro reconcilietur. Quod ad Sidicinos adtineat^c, nihil intercedi, quo minus Samniti populo pacis bellique liberum arbitrium sit.* Fœdere icto, quum domum revertissent, extemplo inde exercitus Romanus deductus, annuo stipendio et trium mensium frumento accepto; quod pepigerat consul, ut tempus induciis daret, quoad legati redissent. Samnites, copiis iisdem, quibus usi adversus Romanum bellum fuerant, contra Sidicinos profecti, haud in dubia spe erant mature urbis hostium potiundæ. Tum ab Sidicinis deditio prius ad Romanos cœpta fieri est: dein, postquam Patres ut seram eam ultimaque tandem necessitate expressam adspernabantur, ad Latinos jam sua sponte in arma motos facta est. ne Campani quidem (adeo injuriæ Samnitium, quam beneficii Romanorum, memoria præsentior erat) his se armis abstinere. Ex his tot populis unus ingens exercitus, duce Latino fines Samnitium ingressus, plus populationibus, quam præliis, cladium fecit. et, quamquam superiores certaminibus Latini erant, haud inviti, ne sæpius dimicandum foret, agro hostium excesse-^{Latini vastant Samnitium agros.} re. Id spatium Samnitibus datum est Romam legatos mittendi. qui quum adissent^d senatum, conquesti eadem se fœderatos pati, quæ hostes essent passi, precibus infimis petiere, *ut satis ducerent Romani victoriam, quam Samnitibus ex Campano Sidicinoque hoste eripuissent: ne vinci etiam se ab ignavissimis populis sinerent. Latinos Campanosque, si sub ditione populi Romani essent, pro imperio arcerent Samniti agro; sin imperium abnuerent, armis coercerent.* Adversus hæc responsum anceps datum, quia fateri pigebat, in potestate sua Latinos jam non esse, timebantque,⁶ ne arguendo abalienarent: *Campanorum aliam conditionem esse, qui non*^{Id queruntur Samnites apud Romanos.}

^b in del. Gron.^c adtinet Gron. Crev.^d adissent Ead.

novio. Eam quatuor quoque nostris servant. Unde admitteudam duximus.

⁵ *Nec in ditione*] Reposuimus particulam *in*, quæ abest a Gronovianis editionibus, sed reperitur in veteri-

bus, et in MSS. Hearnii, et in omnibus nostris.

⁶ *Ne arguendo abalienarent*] Ne arguendo Latinos exuti obsequii, eos ab se prorsus abalienarent, et ad apertam rebellionem incitarent.

U. C. 414. *fœdere, sed per deditiorem, in fidem venissent: itaque Campanos, seu velint, seu nolint, quieturos. in fœdere Latino nihil esse, quo bellare, cum quibus ipsi velint, prohibeantur.*
 A. C. 338.

Latini occulte moluntur bellum in Rom.

III. Quod responsum sicut dubios Samnites, quidnam facturum Romanum censerent, dimisit, ita Campanos metu abalienavit; Latinos, velut nihil jam non concedentibus Romanis, ferociores fecit. Itaque, per speciem adversus Samnites belli parandi crebra concilia indicentes, omnibus consultationibus inter se principes occulte Romanum coquebant bellum. huic quoque adversus servatores suos bello Campanus aderat. Sed quamquam omnia de industria celebrantur, priusque, quam moverentur Romani, tolli ab tergo Samnitum hostem volebant; tamen per quosdam, privatis hospitium necessitudinibusque conjunctos, indicia conjurationis ejus Romam emanarunt. jussisque ante tempus consulibus abdicare se magistratu, quo maturius novi consules adversus tantam molem belli crearentur, religio incessit, ab eis, quorum imminutum imperium esset, comitia haberi. Itaque interregnum initum. duo interreges fuerunt, M. Valerius ac M. Fabius. Creati consules, T. Manlius Torquatus tertium, P. Decius Mus^f. ^g Eo anno Alexandrum, Epiri regem, in Italianam classem adpulisse constat. quod bellum, si prima satis prospera fuissent, haud dubie ad Romanos pervenisset. Eadem ætas rerum Magni Alexandri est: quem, sorore hujus ortum, in alio tractu orbis, invictum bellis juvenem, fortuna morbo exstinxit. Ceterum Romani, etsi defectio sociorum nominisque Latini haud dubia erat; tamen, tanquam de Samnitibus, non de se, curam agerent, decem principes Latinorum Romanum evocaverunt, quibus imperarent quæ vellent. Prætores tum duos^h Latium habebat^g, L. Annius Setinum et L. Numisium^h Circiensem, ambo ex coloniis Romanis: per quos, præter Signiam Velitrasque, et ipsas colonias Romanas, Volsci etiam exciti ad arma erant. eos nominatim evocari placuit. Haud cuiquam dubium erat, super qua re adirentur. itaque, concilio prius

U. C. 415.
 A. C. 337.
 T. Manlio
 III. P. Decio
 Coss.

X. Principes Latinorum Romanum evocati.

^e quod Crev. ^f Is creavit consules T. Manlium Torquatum tertium, P. Decium Murem. Gron. Crev. ^g Latini habebant Eed. ^h Numisium Eed.

⁷ Nihil esse, quod prohibeantur] Gronovius ex unius codicis auctoritate legi jussit quo. Sed non videmus, cur consensum librorum hic spernere debeat. Nihil esse quod, id est, propter quod. Usitatissimum est hoc loquendi genus.

⁸ Eo anno Alexandrum, Epiri regem, classem in Italianam adpulisse constat] Hic parum diligentem fuisse Livium putat Heur. Dodwellus, expedi-

tionemque Alexandri Epirensis⁹ rejiciendam potius esse in annum ab hoc qui nunc agitur octavum, quo memorat Livius infra c. 17. victoriam Alexandri de Lucanis et Samnitibus. Vid. Dissert. X. doctissimi viri de cyclis Rom. Sect. 75.

⁹ Latini habebant] Aliquet scripti, nec numero, nec auctoritate spernendi, Latium habebat.

habito, prætores, quam Romam proficiscerentur, evocatos U. C. 415. se ab senatu docent Romano, et, quæ actum iri secum cre- A. C. 337. dant, quidnam ad ea responderi placeat, ¹⁰ referunt.

IV. Quum aliud alii censerent, tum Annius: *Quumquam ipse ego retuli, quid responderi placeret, tamen magis ad summam rerum nostrarum pertinere arbitror, quid agendum nobis, quam quid loquendum sit. facile erit, explicatis consiliis, adcommodare rebus verba. Nam, si etiam nunc sub umbra fœderis, æqui servitutem pati possumus, quid abest, quin, proditis Sidicinis, non Romanorum solum, sed Samnitium quoque dicto pareamus, respondeamusque Romanis, nos, ubi innuerint, posituros arma? Sin autem tandem libertatis desiderium remordet animos, si fœdus est, ¹¹ si societas æquatio juris est, si consanguineos nos Romanorum esse, quod olim pudebat, nunc gloriari licet, si socialis illis exercitus is est, quo adjuncto duplicent vires suas, quem secernere ab se consules ¹² bellis propriis ponendis sumendisque nolint; cur non omnia æquantur? cur non ulter ab Latinis consul datur? ubi pars virium, ibi et imperii pars est? Est quidem nobis hoc per se haud nimis amplum, quippe concedentibus, Romam caput Latio esse. sed, ut amplum videri posset, diuturna patientia fecimus. Atqui, si quando unquam consociandi imperii, usurpandæ libertatis tempus optastis, en hoc tempus adest, et virtute vestra, et Deum benignitate vobis datum. Tentastis patientiam negando militem. quis dubitat exarsisse eos, quum ¹³ plus ducentorum annorum morem solveremus? pertulerunt tamen hunc dolorem. Bellum nostro nomine cum Pelignis gessimus. qui ne nostrorum quidem finium nobis per nos tuendorum jus antea dabant, nihil intercesserunt. Sidicinos in fidem receptos, Campanos ubi se ad nos descisse, exercitus nos parare adversus Samnites fœderatos suos audierunt, nec moverunt se ab urbe. Unde hæc illis tanta modestia, nisi a conscientia virium et nostrarum et suarum? Idoneos auctores habeo, querentibus de nobis Samnitibus ita responsum ab senatu Romano esse, ut facile appareret, ne ipsos quidem jam postulare, ut Latium sub Romano imperio sit.*

10 *Referunt] Expendendum proponunt, deliberare jubent, Vid. not. 72. ad III. 39.

11 *Si societas æquatio juris est]* Falsa definitio societatis. Multi enim obnoxia pace et impari fœdere in societatem veniebant. Fortasse Livius scripserat, *si societas*, ea nempe, quæ est Romanos inter et Latinos, *æquatio juris est.* Lib. XXXIX. c. 37. *Si fœdus ratum est, si societas et amicitia ex æquo observatur.* GRONOVICUS. * Attamen quum Livius sæpe in orationi-

bus, non tam, quid verum sit, quam quid ad præsentem causam accommodatum, intueatur, nobis Gronoviana emendatio non omnino videtur esse necessaria.

12 *Bellis propriis ponendis]* Componendis, pace commutandis. Qui enim pacem haud obnoxiam cupit, is viribus iis instructus esse debet, quibus bellum possit gerere.

13 *Plus ducentorum annorum]* Si a Tarquinio Superbo numeres, non multum a ducentis annis res abierit.

U. C. 415. ¹⁴ *Usurpate modo postulando eo, quod illi vobis taciti concedunt.* Si quem hoc metus dicere¹ prohibet, eu ego ipse, audiente non populo Romano modo senatuque, sed Jove ipso, qui Capitolium incolit, profiteor me dicturum; ut, si nos in fœdere ac societate esse velint, consulem alterum ab nobis ¹⁵ *senatusque partem accipiant.* Hæc ferociter non suadenti solum, sed pollicenti, clamore et adsensu omnes permiserunt, ut ageret diceretque, quæ e republicâ nominis Latini fideque sua viderentur.

Legati Latini superba oratio in senatu Rom.

V. Ubi est Romam ventum, in Capitolio ¹⁶ eis senatus datus est. Ibi quum T. Manlius consul egisset cum eis ex auctoritate Patrum, ne Samnitibus fœderatis bellum inferrent; Annius, tamquam victor armis Capitolium cepisset, non legatus, jure gentium tutus, loqueretur, *Tempus erat, inquit, T. Manli, vosque Patres Conscripti, tandem jam vos nobiscum nihil pro imperio agere, quum florentissimum Deum, benignitate nunc Latium armis virisque, Samnitibus bello victis, Sidicinis Campanisque sociis, nunc etiam Volscis adjunctis, videretis; colonias quoque vestras Latinam Romano prætulisse imperium. Sed quoniam vos, regno inpotenti finem ut imponatis, non inducitis in animum: nos, quamquam armis possumus adserere Latium in libertatem, consanguinitati tamen hoc dabimus, ut conditiones pacis feramus æquas utrisque, quoniam vires quoque æquari Diis immortalibus placuit. Consulem alterum Roma, alterum ex Latio creari oportet: senatus partem æquam ex utraque gente esse: unum populum, unam rempublicam fieri: et, ut imperii eadem sedes sit, idemque omnibus nomen, quoniam ab alterutra parte concedi necesse est: quod utrisque bene vertat, sit hæc sane patria potior, et Romani omnes vocemur.* Forte ita accidit, ut parem ferocis hujus et Romani consulem T. Manlium haberent: qui adeo non tenuit iram, ut, si tanta dementia Patres conscriptos cepisset, ut ab Setino homine leges acciperent, gladio cinctum in senatum venturum se esse, palam diceret, et, quemcumque in curia Latinum vidisset, sua manu interenturum. et, conversus ad simulacrum Jovis, *Audi, Jupiter, hæc scelera, inquit, ¹⁷ audite,*

T. Manlii plena indignationis responsio.

¹ *dicere metus* Gron. Crev.

¹⁴ *Usurpate modo postulando eo, quod illi vobis taciti concedunt*] Vobis illi taciti concedunt, ne sub eorum jam imperio sitis. Superest tantum ut vos ad aperte postulando, in illius juris possessionem Latium inducatis. *Usurpare* non est id Latine quod Gallicè dicimus *usurper*, sed usum alicujus rei expessere. Sic supra in hac ipsa oratione. *usurpanda libertatis.*

¹⁵ *Senatusque partem*] Dimidiam: ut clare exprimit idem Annius, e. seq.

senatus partem æquam ex utraque gente esse. Vid. et not. 217 ad II. 13. supra.

¹⁶ *Eis senatus*] Intellige Annium et collegas. Supra dictum est decem principes Latitorum Romam evocatos. Vulgo editi habent *et*. S. d. τὸ εἰς præferent aliquot scripti a Gronovio inspecti, et quatuor e nostris. Et mox sequitur *egisset eum eis.*

¹⁷ *Audite, Jus Fasque*] Sic supra, I. 32. *Audat Fas.* Vid. ibi not. 32.

jus fasque. Peregrinos consules et peregrinum senatum in tuo, Jupiter, augurato templo, captus atque ipse obpressus, visurus es? Hæcine fœdera Tullus Romanus rex cum¹⁸ Albanis, patribus vestris, Latini, hæc L. Tarquinius vobiscum postea fecit? Non venit in mentem pugna apud Regillum lacum? adeo et cladum veterum vestrarum et beneficiorum nostrorum erga vos obliti estis?

VI. Quum consulis vocem subsecuta Patrum indignatio esset, proditur memoriæ, adversus crebram inplorationem Deum, quos testes fœderum sæpius invocabant consules, vocem Annii, speruentis numina Jovis Romani, auditam. certe, quum commotus ira se ab vestibulo templi citato gradu proriperet, lapsus per gradus, capite graviter ob-
 Legatus Latinus lapsu gravi sopitus.
 fensus, in tactus imo ita est saxo, ut¹⁹ sopiretur. Exanimatum auctores quoniam non omnes sunt, mihi quoque in incerto relictum sit: sicut inter fœderum ruptorum testationem ingenti fragore cœli procellam effusam. nam et vera esse, et apte²⁰ ad repræsentandam iram Deum ficta possunt. Torquatus, missus ab senatu ad dimittendos legatos, quum jacentem Annum vidisset, exclamat, ita ut populo Patribusque audita vox pariter sit, *Bene habet. Diis²¹ piium movere^k bellum. Est cœleste numen! es, magne Jupiter! haud frustra te patrem Deum hominumque hæc sede sacravimus. Quid cessatis, Quirites, vosque, Patres conscripti, arma capere Diis ducibus? Sic stratas legiones Latinorum dabo, quemadmodum legatum juvenem videtis. Ad sensu populi excepta vox consulis tantum ardoris animis fecit, ut legatos proficiscentes cura magistratum magis, qui jussu consulis prosequerentur, quam jus gentium, ab ira impetuque hominum tegeter.*²² Consensit et senatus bellum: consulesque, duobus scriptis exercitibus per Marsos Pelignosque profecti, adjuncto Samnitium exercitu, ad Capuam, quo jam Latini sociique convenerant, castra locant. Ibi in
 Bellum Latinum.
 quiete utrique consuli eadem dicitur visa species viri majoris, quam pro humano habitu, augustiorisque, dicentis: *Ex una acie imperatorem, ex altera exercitum Diis manibus^k matrique Terræ deberi; utrius exercitus imperator legiones hostium, superque eas se devovisset, ejus populi partisque victoriam fore.* Hos ubi nocturnos visus inter se consules contu-

^k *movete* Gron. Crev.

¹⁸ * *Albanis, patribus vestris, Latini*] Nempe Latini ab Alba oriundi erant, ut observat Tarquinius Superbus, l. I. c. 52. Vid. et c. 3. ejusdem libri 1.

¹⁹ * *Sopiretur*] Vid. not. 6. ad l. 41.

²⁰ * *Ad repræsentandam iram deum*] Ut præsens interfuisse videatur nu-

men et ira deorum.

²¹ * *Piium movete bellum*] Incipite adversus numinis vestri contemptores piium justumque bellum; signum quodammodo dare bello.

²² * *Consensit et senatus bellum*] Vid. not. 43. et 44. ad l. 32.

U. C. 415. lerunt; placuit ²³averruncandæ Deûm iræ victimas cædi:
 A. C. 337. simul ut, si extis eadem, quæ somno visa fuerant, portenderentur, alteruter consulum fata inpleret. Ubi responsa aruspicum insidenti jam animo tacitæ religioni congruerunt; tum, adhibitis legatis tribunisque, et imperiis Deûm propalam expositis, ne mors voluntaria consulis exercitum in acie terreret, comparant inter se, ut, ab utra parte cedere Romanus exercitus cœpisset, inde se consul devoveret pro populo Romano Quiritibusque. ²⁴Agitatum etiam in consilio est, ut, si quando unquam severo ullum imperio bellum administratum esset, tunc uti disciplina militaris ad priscos redigeretur mores. Curam acuebat, quod adversus Latinos bellandum erat, lingua, moribus, armorum genere, institutis ante omnia militaribus congruentes: milites militibus, centurionibus centuriones, tribuni tribunis compares collegæque, ²⁵iisdem præsiidiis, sæpe iisdem manipulis permixti fuerant. per hæc ne quo errore milites caperentur, edicunt consules, ne quis extra ordinem in hostem pugnaret.

Ne quis extra ordinem pugnaret, edicuntur.

VII. Forte inter ceteros turmarum præfectos, qui exploratum in omnes partes dimissi erant, T. Manlius consulis filius super castra hostium cum suis turmalibus evasit, ita ut vix teli jactu ab statione proxima abesset. ibi Tusculani erant equites. præerat Geminus ¹Metius, vir tum genere inter suos, tum factis, clarus. Is ubi Romanos equites, insignemque inter eos præcedentem consulis filium, (nam omnes inter se, utique illustres viri, noti erant) cognovit, *Unane, ait, turma Romani cum Latinis sociisque bellum gesturi estis? quid interea consules, quid duo exercitus consulares agent? Aderunt in tempore, Manlius inquit, et cum illis aderit Jupiter ipse, fæderum a vobis violatorum testis, qui plus potest, polletque. Si ad Regillum lacum ad satietatem vestram pugnavimus, hic quoque efficiemus profecto, ne nimis acies vobis et conlata signa nobiscum cordi sint. Ad ea Geminus, paullulum ab suis equo^m provectus, Visne igitur, dum dies ista venit, quia magno conatu exercitus moveatis, interea tu ipse congregi mecum, ut nostro duorum jam hinc eventu cernatur, quantum eques Latinus Romano præstet? Movet ferocem animum juvenis seu ira, seu detrectandi certaminis pudor,*

Manlium Cos. filium Geminus provocat ad singulare certamen.

¹ Geminus, sic semper Gron. Crev. ^m eo Gron.

²³ *Averruncandæ] Veteres *verruncare* dicebant pro *vertere* et *averruncare* pro *avertere*. Atque illa verba propria manserunt in sacris.

²⁴ *Agitatum etiam in consilio est, ut... tunc uti disciplina] Sigonius admonet legendum esse *tunc utique*, quod est, tunc omnino, tunc maxime:

ne vel ut vacet, vel uti. Nec improbabili conjectura est. Tamen non rara occurrunt exempla geminatæ particulæ *ut*, ubi semel expressa sufficeret. Vid. not. ad XXII. 11.

²⁵ *Iisdem præsiidiis] Iisdem in exercitibus. Vid. infra not. 1. ad IX. 24.

seu inexsuperabilis vis fati. oblitus itaque imperii patrii, con- U. C. 415.
sulumque edicti, præceps ad id certamen agitur, quo, vince- A. C. 327.
ret, an vinceretur, haud multum interesset. equitibus ceteris
velut ad spectaculum submotis, spatio, quod vacui interjace-
bat campi, adversos concitant equos: et, quum infestis cus-
pidibus concurrissent, Manlii cuspidis super galeam hostis,
Metii trans cervicem equi elapsa est. Circumactis deinde
equis, quum prior ad iterandum ictum Manlius consurrexis- Vincit Man-
set; spiculum inter aures equi fixit. ad cuius vulneris sen- lius.
sum quum equus, prioribus pedibus erectis, magna vi caput
quateret, excussit equitem: quem cuspidis parmaque inni-
sum, adtollentem se ab gravi casu, Manlius ab jugulo, ita
ut per costas ferrum emereret, terræ adfixit. spoliisque lec-
tis ad suos reiectus, cum ovante gaudio turma in castra,
atque inde ad prætorium ad patrem, tendit, ²⁶ ignarus fati ^a
futurique, laus an pœna merita esset, *Ut me omnes, inquit,
pater, tuo sanguine ortum vere ferrent, provocatus equestria
hæc spolia capta ex hoste casu porto.* Quod ubi audivit con- A patre se-
sul, extemplo, filium aversatus, concionem classico advocari curi percu-
jussit. quæ ubi frequens convenit, *Quandoque*°, inquit, *tu,
T. Manli, neque imperium consulare, neque majestatem patriam
veritus, adversus edictum nostrum extra ordinem in hostem pu-
gnasti, et, quantum in te fuit, disciplinam militarem, qua stetit
ad hanc diem Romana res, solvisti, meque in eam necessitatem
adduxisti, ut aut reipublicæ mihi, aut mei meorumque oblivis-
cendum sit; nos potius nostro delicto plectemur, quam republi-
ca tanto suo damno nostra peccata luat. triste exemplum, sed
in posterum salubre juventuti, erimus. Me quidem quum in-
genita caritas liberum, tum ²⁷ specimen istud virtutis, deceptum
vana imagine decoris, in te movet. Sed quum aut morte tua
sancienda sint consulum imperia, aut impunitate in perpetuum
abroganda; ne te quidem, si quid in te nostri sanguinis est, re-
cusare censeam, quin disciplinam militarem, culpa tua prolap-
sam, pœna restituas.* - *I, lictor, deliga ad palum.* Exanimati
omnes tam atroci imperio, nec aliter quam in se quisque
dstrictam ^p cernentes securim, metu magis, quam modes-
tia, quieverunt. Itaque, ²⁸ velut emerso ab admiratione animo,

▪ facti Crev. ° Quandoquidem Gron. Crev. P districtam Eæd.

²⁶ *Ignarus facti*] Sic habent veteres editi, et tres e scriptis nostris vel optimi: melius, quam quomodo vulgo editur *fati*. *Ignarus facti*, i. e. ignarus quale esset id quod fecerat: credens factum suum laude dignum esse, quum revera pœna dignum esset.

²⁷ *Specimen . . virtutis deceptum*] Specimen istud virtutis quod edidisti deceptus vana imagine decoris. Posset quoque *et deceptum* referri ad te

quod sequitur: sed ut simplicior oratio, ita impeditior structura fieret.

²⁸ *Velut emerso ab admiratione animo, quum silentio defixi stetissent*] Hæc sibi non bene conveniunt. Stant enim silentio defixi, qui admirantur, non quorum emersus est ab admiratione animus, id est, e stupore, qui primo oppresserat, expurgatus. Suspiciamus luxatum esse potius locum, quam corruptum, sicque omnia

U. C. 415. quum silentio defixi stetissent; repente, postquam cervice
A. C. 337. cæsa fusus est cruor, tum libero conquestu coortæ voces
sunt, ut neque lamentis, neque execrationibus parceretur:
spoliisque contactum juvenis corpus, quantum militaribus
studiis funus ullum concelebrari potest, structo extra val-
lum rogo cremaretur: Manlianaque imperia non in præ-
sentia modo horrenda, sed exempli etiam tristic in posterum
essent.

VIII. Fecit tamen atrocitas pœnæ obedientiorem duci
militem: et, præterquam quod custodiæ vigiliæque et ordo
stationum intentioris ubique curæ erant, in ultimo etiam
certamine, quum descensum in aciem est, ea severitas pro-
fuit. ²⁹ Fuit autem ¹ civili maxime bello pugna similis.
adeo nihil apud Latinos dissonum ab Romana re, præter
animos, erat. Clipeis antea ³⁰ Romani usi sunt: deinde,
postquam ³¹ stipendiarii facti sunt, ³² scuta pro clipeis fece-
re: ³³ et, quod antea phalanges similes Macedonicis, hoc
postea manipulatim structa acies cœpit esse. Postremo in
plures ordines instruebantur. ³⁴ ordo sexagenos milites, duos

¹ enim Gron.

in ordinem revocari posse: itaque
quum silentio defixi stetissent, repente,
postquam cervice cæsa fusus est cruor,
velut emerso ab admiratione animo,
tum, sive potius tam libero conquestu
coortæ voces sunt, ut neque lamentis,
neque execrationibus parceretur. Si-
mile vitium pari remedio curare cona-
bitur l. XXII. c. 38. et alibi.

²⁹ Fuit autem] Vulgo fuit enim.
Sed ² autem exhibent septem codd.
nostri, et quatuor a Gronovio allegati.

³⁰ Romani usi sunt] Sic habet op-
timum e nostris MSS. cum Victorino:
sic et Gronovii edidit. Alii Roma-
nis: male.

³¹ Stipendiarii] Stipendiarius vul-
go est is qui stipendium solvit. Hic
contra sumitur pro eo qui stipendium
accipit. Postquam stipendiarii facti
sunt, i. e. postquam stipendia de pub-
lico accipere cepere.

³² Scuta pro clipeis fecere] Quum
antea pars scutis, pars clipeis uteren-
tur, ut constat ex l. I. c. 43. omnes
postea scutis usi sunt. De discrimine
inter scutum et clypeum vid. not. 20.
ad locum modo memoratum.

³³ Et, quod antea phalanges. . . hoc]
Elegantius legi videretur, quod monet
Gronovius, Et, quæ antea phalanges
. . . hæc postea . . . acies. Et vero duo e
nostris libris habent hæc. Sensus est:
Legio Romana erat primo similis pha-
langi Macedonicæ, et tota simul con-

jectim, nullis relictis inter ordines
intervallis, in acie stabat. Postea per
manipulos divisos spatiis a se invicem
strui in acie ac pugnare cœpit: pos-
tremo in plures ordines distribui, qui
in quolibet manipulo duo erant. Ceterum
manipuli quidem fuere jam sub
Romulo, atque etiam ante urbem con-
ditam, ut constat ex testimonio Aucto-
ris libri de Orig. gentis Rom. ex
Ovid. l. III. Fast. v. 117. et Plut. in
Rom. Verum hoc vult Livius, mani-
pulos primo divisos in pugna et secre-
tos a se invicem non fuisse, nec inter
eos relicta intervalla. Sic et ipsa illa
Macedonum phalanx, quamvis omnia
devincta et juncta in acie haberet,
habuit tamen discrimina sua et sec-
tiones usque ad centurias et decu-
rias.

Quæ sequuntur in Livio, quum in
multis vitiata videantur, duplici modo
edi curavimus: ac 1º. textum ipsum
Livii, qualis in vulgatis habetur; 2º.
eundem textum a Lipsio emendatum
exhibemus. In eo interpretando Lip-
sium quoque sequimur, qui de toto
hoc loco fuse disseruit l. II. de Mil.
Rom. Dial. 3.

³⁴ Ordo sexagenos milites et duos]
Nihil certius hac Lipsii emendatione.
Polyb. l. VI. aperte in quolibet mani-
pulo duas distinguit partes, dextram
et sinistram: cuique parti suum cen-
turiationem, suumque signiferum assigne-

centuriones, vexillarium unum habebat. prima acies ³⁵ has-
tati erant, ³⁶ manipuli quindecim, distantes inter se modi-
cum spatium: manipulus leves vicenos milites, aliam tur-
bam scutorum habebat. leves autem, qui ³⁷ hastam tantum
³⁸ gæsaque gererent, vocabantur. Hæc prima frons in acie
flore juvenum pubescentium ad militiam habebat. Ro-
bustior inde ætas totidem manipulorum, ³⁹ quibus principi-
bus est nomen, hos sequebantur, scutati omnes, insignibus
maxime armis. hoc ⁴⁰ triginta^r manipulorum agmen ⁴¹ an-
tepilanos adpellabant, quia ⁴² sub signis jam alii ⁴³ quindecim
⁴⁴ ordines locabantur: ⁴⁵ ex quibus ordo unusquisque
tres partes habebat. earum unamquamque ⁴⁶ primum ⁴⁷ pi-
lum vocabant. ⁴⁸ Tribus ex vexillis constabat. vexillum

^r viginti Crev.

nat. Hoc unum discrepat, quod apud
eum ordo est sexagenum militum, hic
sexagenum et duorum. Sed hunc
numerum firmum esse et verum ex
eo patet, quod infra in tribus vexillis,
sive ordinibus, centum et octoginta
sex homines numerantur.

35 *Hastati*] Eos Varro l. IV. de
Lingua Lat. vult ab eo dictos, quod
primi, sive potius *primo hastis pugna-
bant*. Hastæ autem illæ intelligendæ
sunt hastæ jaculatoriæ, quæ postea
apud levem tantum armaturam re-
manserunt. Hastati enim hoc jam
tempore, de quo Livius nunc agit,
licet antiquum obtinerent nomen, vi-
dentur tamen non jam hastis, sed gla-
diis et pilis pugnasse: ac leves illi
viceni milites, qui unicuique mani-
pulo Hastatorum admisti erant, has-
tam tantum gæsaque gerentes, fuisse
videntur reliquiæ veterum Hastato-
rum. Polyb. l. VI. diserte attribuit
Hastatis ævi sui gravem armaturam.

36 *Manipuli decem*] Non quindecim:
ut sint in tota legione triginta
manipuli. Sic Cincius apud A. Gell.
XVI. 4. sic Ovid. l. III. Fast. v. 127.
sic Polyb. l. VI.

37 *Hastam*] Jaculatoriam.

38 *Gæsa*] *Gæsum*, sive *Gesum* telum
Gallicum erat totum e ferro. Vid.
Voss. de Vitis Sermonis, l. I. c. 2.

39 *Quibus Principibus est nomen*]
Hi nimirum videntur olim principem
in acie locum tenuisse: atque inde
illis nomen. Vid. Lips. lib. II. de
Mil. Rom. Dial. 1. et lib. IV. Dial. 2.

40 *Viginti*] Ex ante dictis.

41 *Antepilanos appellabant*] Quia
ipsi sequebantur decem alii mani-
puli, qui singuli in tres partes divide-

bantur, et earum partium unamquam-
que primam Pilum vocabant. Quia
igitur ante Pilum positi illi, Antepi-
lani dicti.

42 *Sub signis*] Cuique manipulo
sua erant signa. Sed sæpe *signa* sim-
pliciter poni videntur pro præcipuis
legionis signis, quæ quidem videntur
fuisse apud Triarios. Aquilæ certe,
quod commune erat totius legionis
signum, præpositus erat centurio pri-
mipili, sive centurio primi Triariorum
ordinis.

43 *Decem*] Manipuli.

44 *Ordinē*] Sic Lipsius, quum vul-
go legatur *ordines*. Melius fortasse
vox *ordines* omnino deleteretur, quod et
ipse Lipsius monet.

45 *Ex quibus unusquisque*] Mani-
pulus.

46 *Primam*] E tribus illis partibus
eiusque manipuli primam vocabant
Pilum. Absurda est vulgata lectio:
*earum unamquamque primum pilum
vocabant*. Quid enim stultius, quam
singulas partes *primas* dicere?

47 *Pilum*] Pilum proprium fuerat
primo telum Triariorum: unde et
Pilanos eos, et totum illum ordinem
Pilum appellabant. Postea pilo Has-
tati et Principes usi: Triarii vero pro
pilis assumpserunt hastas. Vid. Polyb.
l. VI. Porro pili hastile erat trium
cubitorum: ferrum extabat ad cubi-
tum et semissem. Itaque justa longi-
tudo totius pili erat quatuor cubito-
rum cum semisse, sive septem fere
pedum. Accuratiorem pili descrip-
tionem vide apud Polyb. l. VI. et ad
eam notas Lipsii, l. III. de Mil. Rom.
Dial. 4.

48 *Tribus ex vexillis constabat*] U-

D. C. 415. ⁴⁹ centum octoginta sex homines erant⁵. Primum vexillum
 A. C. 337. ⁵⁰ triarios ducebat, veteranum militem spectatæ virtutis: se-
 cundum ⁵¹ rorarios, minus roboris ætate factisque: tertium
⁵² accensos, minimæ fiduciæ manum. eo. et in postremam
 aciem rejiciebantur. Ubi his ordinibus exercitus instructus
 esset, hastati omnium primi pugnam inibant. si hastati pro-
 fligare hostem non possent, pede presso eos retrocedentes
⁵³ in intervalla ordinum principes recipiebant. tum princi-
 pum pugna erat; ⁵⁴ hastati sequebantur. triarii sub vexillis
 considebant, ⁵⁵ sinistro crure porrecto, ⁵⁶ scuta innisa humeris,
 hastas ⁵⁷ subrecta cuspidē ⁵⁸ in terra fixas, ⁵⁹ haud secus quam
 vallo septa inhorreret acies, tenentes. Si apud principes quo-
 que haud satis prospere esset pugnatum, a prima acie ad tria-
 rios sensim referēbantur. inde *rem ad triarios redisse*, quum
 laboratur, proverbio increbruit. Triarii consurgentes, ubi in
 intervalla ordinum suorum principes et hastatos recepissent,
 extemplo compressis ordinibus velut claudebant vias: uno-
 que continenti⁶ agmine, jam nulla spe post relicta, in hostem
 incidebant: id erat formidolosissimum hosti, quum, velut
 victos insecuti, novam repente aciem exurgentem auc-
 tam numero cernebant. Scribebantur autem quatuor fere
 legiones ⁶⁰ quinīs millibus peditum, equitibus in singulas

Qui nume-
 rus copia-
 rum in ex-
 ercitus.

⁶ Creverius totum hunc locum inde a verbis *ordo sexagenos* ex emendatione
 Lipsii textui inseruit, ita tamen, ut textum vulgatum una retineret. ⁶ *continente*
 Gron. Crev.

nusquisque manipulus, quum tres ha-
 beret partes, tria quoque habebat vex-
 illa.

⁴⁹ *Centum octoginta sex homines erant*] In tribus vexillis. Merito eradi-
 dit hic Lipsius vocem *vexillum*. Si enim in quoque vexillo homines cen-
 tum octoginta sex, erunt in sola hac
 tertia acie 5520.

⁵⁰ *Triarios*] Sic dictos, teste Var-
 rone, quod in acie tertio ordine loca-
 bantur.

⁵¹ *Rorarios*] Rorarii milites inde
 dicti videntur, quod quum leviter ar-
 mati essent, quemdam tantummodo
 missilium velut rorem spargerent.

⁵² *Accensos*] *Accensos* interpretatur
 Festus, qui ad censum legionum adji-
 ciebantur: i. e. qui extra numerum
 extraque ordinem legionū jam comple-
 tæ adscribebantur, ut in locum de-
 mortuorum militum subrogarentur,
 interim jaculis missilibusque telis pug-
 naturi. Vid. not. 21. ad I. 13.

⁵³ *In intervalla ordinum*] Quæ qui-
 dem ita disposita erant, ut responde-
 rent manipulis Hastatorum. Itaque
 Hastati retrocedentes, in illas vias

recta incidebant. Similiter Principum
 manipuli opposita habebant a tergo
 Triariorum intervalla.

⁵⁴ *Hastati sequebantur*] In secun-
 dam aciem post Principes recepti.

⁵⁵ *Sinistro crure porrecto*] Et genu
 dextero innixi, ut habetur in e.
 seq.

⁵⁶ *Scuta innisa humeris*] A situ
 ipso sic subsidentium Triariorum scu-
 ta in humeros inclinabantur.

⁵⁷ *Surrecta cuspidē*] Plerique libri
sub erecta: quod plane vitiosum erat.
 Correxerunt Gronovius ex uno e suis MSS.
 cui assentiuntur duo codd. unus Hear-
 nio, alter nobis inspectus.

⁵⁸ *In terra fixas*] Magis placeret
 cum Jac. Gronovio legere *in terram*:
 quomodo edidit Campanus, et servat
 Victor. codex.

⁵⁹ *Haud secus quam*] Bene Grono-
 vius, *ut haud secus quam*. Et sic unus
 e nostris MSS.

⁶⁰ *Quinis millibus peditum*] Si ad-
 mittantur Lipsianæ emendationes,
 quas supra attulimus, unaquæque le-
 gio habebit in prima acie Hastatos
 1240. in secunda, Principes 1240. in

⁶¹ legiones trecenis. ⁶² alterum tantum ex Latino delectu ad- U. C. 415.
 jiciebatur, qui ea tempestate hostes erant Romanis, eodem- A. C. 337.
 que ordine instruxerant aciem: nec vexilla cum vexillis tan-
 tum, universi hastati cum hastatis, principes cum principi-
 bus; sed centurio quoque cum centurione, si ordines turbati
 non essent, concurrendum sibi esse sciebant. Duo primipili
 ex utraque acie inter triarios erant: Romanus corpore haud-
 quaquam satis validus, ceterum strenuus vir peritusque mili-
 titiæ: Latinus viribus ingens bellatorque primus; notissimi
 inter se, quia pares semper^u ordines duxerant. Romano,
 haud satis fidenti viribus, jam Romæ permissum erat ab
 consulibus, ut subcenturionem sibi, quem vellet, legeret, qui
 tutaretur eum ab uno destinato hoste. isque juvenis, in acie
 oblatus, ex centurione Latino victoriam tulit. Pugnatum ^{Pugna cum}
 est haud procul radicibus Vesuvii montis, qua via ad Vese- ^{Latinis.}
 rim ferebat.

IX. Romani consules prius, quam educerent in aciem, immolaverunt. Decio ⁶³ caput jecinoris^x a ⁶⁴ familiari parte ⁶⁵ cæsum aruspex dicitur ostendisse; alioqui acceptam Diis hostiam esse: Manlium egregie litasse. *Atqui bene habet, inquit Decius, si ab collega litatum est.* Instructis, sicut ante dictum est, ordinibus, processere in aciem. Manlius dextro, Decius lævo cornu præerat. primo utrimque æquis viribus, eodem ardore animorum gerebatur res: deinde ab lævo cornu hastati Romani, non ferentes impressionem La-

^u *semper pares* Gron. Crev.   ^x *jecinoris* Eæd.

tertia, Triarios 620. Rorarios totidem, totidemque Accensos. In universum omnis legio erit peditum 4340. Itaque legendum hic *quaternis* millibus, non *quinis*. Et sane his temporibus, ac diu etiam postea, legio nunquam non fere quaternis millibus peditum censetur. Exempla passim suppetunt.

⁶¹ *Legiones*] Parum hinc necessaria videtur vox *legiones*, ut quæ in superiore versu reperiatur.

⁶² *Alterum tantum*] *Alterum tantum* est, ex ipsa verborum vi, secunda quædam summa priori æqualis, adeoque modo intelligi debet tantumdem, modo duplum, quemadmodum hæc apud nos locutio *une fois autant*. Si v. g. ad quatuor *alterum tantum* adjicere velis, addes alia quatuor. At si datis uni homini, v. g. quatuor assibus, alii *alterum tantum* dare cupis, octo asses dabis. Priore modo hic usurpatur *alterum tantum*. Ut plurimum enim, teste Polybio, l. VI. quatuor legionibus Romanis par numerus peditum e Latinis, duplex equitum

adjiciebatur. Si ergo in quatuor legionibus homines erant 18560. adjiciebantur e Latino delectu 19760. paulum scilicet excedente Latinorum numero, ob duplicem equitum numerum. *Alterum tantum* posteriore sensu positum reperitur quum alibi sæpius, tum infra X. 46.

⁶³ *Caput jecinoris*] Quid in jecinore *caput* appellaverint, haud satis constat. Fortasse summam ejus partem, quæ et convexa est, et angustior infima. Quanquam vix intelligitur, quomodo hæc pars potuerit interdum abesse, quod de capite jecinoris haud raro narrat scriptores.

⁶⁴ *Familiari parte*] In jecinore familiarem partem, et hostilem, sive partem inimici distinguebant. Ex illa eventus suos, ex hæc hostium fata colligebant.

⁶⁵ *Cæsum*] Vel incisum, sectum; vel decisum, ita ut omnino abesset. Harduinus in notis ad Plin. XI. 37. interpretatur, victimarii cultro per imprudentiam læsuu.

U. C. 415. tinorum, se ad principes recepere. In hac trepidatione
 A. C. 337. Decius consul M. Valerium magna voce inelamat: *Deorum,*
 Decius se devoret. inquit, *ope, Valeri, opus est. aedum, pontifex publicus populi Romani,* ⁶⁶ *præi verba, quibus me pro legionibus devoteam.* Pontifex eum togam prætextam sumere jussit, et, velato capite, manu subter togam ad mentum exserta, super telum subjectum pedibus stantem sic dicere. *Jane, Jupiter, Mars pater, Quirine, Bellona, Lares,* ⁶⁷ *Divi Novensiles, Dii Indigetes, Divi, quorum est potestas nostrorum hostiumque, Diique Manes, vos precor, veneror,* ⁶⁸ *veniam peto feroque, uti populo Romano Quiritium vim victoriamque prosperetis; hostesque populi Romani Quiritium terrore, formidine, morteque adficiatis. Sicut verbis nuncupavi, ita pro* ⁶⁹ *republica Quiritium, exercitu, legionibus, auxiliis populi Romani Quiritium, legiones auxiliaque hostium mecum Diis Manibus Tellurique devoteo.* Hæc ita precatus, lictores ire ad T. Manlium jubet, matureque collegæ se devotum pro exercitu nunciare. Ipse, incinctus ⁷⁰ cinctu Gabino, armatus in equum insiluit, ac se in medios hostes inmisit. Conspectus ab utraque acie ⁷¹ aliquanto augustior humano visu, sicut cælo missus piaculum omnis Deorum iræ, qui pestem ab suis aversam in hostes ferret; ita omnis terror pavorque cum illo latus signa primo Latinorum turbavit; deinde in totam penitus aciem pervasit. Evidentissimum id fuit, quod, quacumque equo invectus est, ibi, haud secus quam pestifero sidere icti, pavebant: ubi vero conruit obrutus telis, inde jam haud dubie consternatæ cohortes Latinorum ⁷² fugam ac vastitatem late fecerunt. Simul et Romani, exsolutis religione animis, velut tum primum signo dato coorti, pugnam integram ediderunt. nam et rorarii procurrebant inter antepilanos, addiderantque vires hastatis ac principibus: et triarii, genu dextro inuisi, nutum consulis ad consurgendum expectabant.

X. Procedente deinde certamine, quam aliis partibus multitudo superaret Latinorum, Manlius consul, audito

66 * *Præi verbu*] Vid. not. 3. ad IV. 21.

67 *Divi Novensiles*] Qui sint hi Novensiles, haud sane liquet. Romanæ Sabini a Tatio rege advecti creduntur.

68 *Veniam peto feroque*] Hoc a vobis peto, et me jam impetrasse et quasi abstulisse confido.

69 *Republica Quiritium*] Gronovius legit: *Republica populi Romani Quiritium.*

70 *Cinctu Gabino*] Vid. not. 71. ad V. 46.

71 *Aliquanto augustior humano visu*] Plane assentimur Gronovio eliminanti ultimam vocem. *Humanus* apud optimos Latinitatis auctores interdum pro *homine* sumitur. Cic. I. XIII. ad Att. ep. 21. *Possum falli, ut humanus.* Ovid. I. II. Fast. v. 503.

Pulcher, et humano major, trabeaque decorus

Romulus in media visus adesse via.

72 *Fugam ac vastitatem ... fecerunt*] Fugiendo vasta omnia desertaque reliquerunt.

eventu collegæ, quum, ut jus fasque erat, lacrimis non minus quam laudibus debitis prosecutus tam memorabilem mortem esset; paullisper addubitavit, an consurgendi jam triariis tempus esset: deinde, melius ratus integros eos ad ultimum discrimen servari, adensos ab novissima acie ante signa procedere jubet. Qui ubi subiere, extemplo Latini, tamquam idem adversarii fecissent, triarios suos excitaverunt: qui aliquamdiu pugna atroci quum et semet ipsi fatigassent, et hastas aut præfregissent, aut hebetassent, pellerent vi tamen hostem, debellatum jam rati, perventumque ad extremam aciem; tum consul triariis, *Consurgite nunc, inquit, integri adversus fessos, memores patriæ parentumque et conjugum ac liberorum; memores consulis pro vestra victoria morte occumbentis.* Ubi triarii consurrexerunt integri, refulgentibus armis, nova ex improviso exorta acies, receptis intervalla ordinum antepilanis, clamore sublato ⁷³ principia Latinorum perturbant. hastisque ora fodientes, primo robore virorum cæso, per alios manipulos, velut inermes, prope intacti evasere; tantaque cæde perripere cuneos, ut vix quartam partem relinquerent hostium. Samnites quoque, sub radicibus montis procul instructi, præbuere terrorem Latinis. Ceterum inter omnes cives ⁷⁴ sociosque præcipua laus ejus belli penes consules fuit: quorum alter omnes minas periculaque ab Diis superis inferisque in se unum vertit: alter ea virtute eoque consilio in prælio fuit, ut facile convenerit inter Romanos Latinosque, qui ejus pugnae memoriam posteris tradiderunt, utrius partis T. Manlius dux fuisset, ejus futuram haud dubie fuisse victoriam. Latini ex fuga se Minturnas contulerunt. castra secundum prælium capta, multique mortales ibi vivi obpressi, maxime Campani. Decii corpus ne eo die inveniretur, nox quærentes obpressit. postero die inventum inter maximam hostium stragem, coopertum telis; funusque ei par morti, celebrante collega, factum est. Illud adjiciendum videtur, licere consuli dictatorique et prætori, quum legiones hostium devoveat, non utique se, sed quem velit ex ⁷⁵ legione Romana scripta civem, devovere: si is homo, qui devotus est, moritur, probe factum videri: ni moritur, tum signum septem pedes altum, aut majus, in terram defodi, et ⁷⁶ piaculum hostia^y cædi. Ubi illud signum defossum erit, eo magistratum Romanum escendere fas non esse. Sin autem sese devovere

Vincunt
Romani.

Devotio-
num leges.

^y *hostiam* Crev.

⁷³ *Principia Latinorum*] Primam subitarii et tumultuarii milites.

⁷⁴ *Socios*] Samnites, de quibus modo dictum est, intellige.

⁷⁵ *Legione Romana scripta*] Fortasse adjicitur *scripta*, ut excludantur complures scriptos habere affirmat Gronovius. *Cædi hostiam*, quæ sit *piaculum*. Hactenus edebatur *hostia*.

U. C. 415. volet, sicuti Decius devovit; ni moritur, ⁷⁷ neque suum, neque publicum divinum pure faciet, qui sese devoverit. A. C. 337. Vulcano arma sive cui alii Divo voveret ⁷⁸ volet, ⁷⁸ sive hostia sive quo alio volet, jus est^a. Telo, super quod stans consul precatu est, hostem potiri, fas non est: si potiatu, Marti ⁷⁹ suovetaurilibus piaculum fieri.

XI. Hæc, (etsi omnis divini humanique moris memoria ⁸⁰ abolevit, nova peregrinaque omnia priscis ac patriis præferendo) haud ab re duxi, verbis quoque ipsis, ut tradita nuncupataque sunt, referre. Romanis post prælium demum factum Samnites venisse subsidio, expectato eventu pugnae, apud quosdam auctores invenio. Latinis quoque ab Lavinio auxilium, dum deliberando terunt tempus, victis demum ferri ceptum. et, quum jam portis prima signa et pars agminis esset egressa, nuncio adlato de clade Latinorum, quum conversis signis retro in urbem rediretur, prætorem eorum nomine Millionium ^b dixisse ferunt, *pro paullula via magnam mercedem Romanis esse solvendam*. Qui Latinorum pugnae superfuerant, multis itineribus dissipati, quum se in unum conglobassent, Vescia urbs eis receptaculum fuit. Ibi in conciliis ⁸¹ Numisius imperator eorum, adfirmando *communem vere Martem belli utranque aciem pari cade prostravisse, victoriæque nomen tantum penes Romanos esse, ⁸² ceteram pro victis fortunam et illos gerere: funesta duo consulum prætorum, alterum parricidio filii, alterum consulis devoti cade; trucidatum exercitum omnem; casos hastatos principesque; stragem ⁸³ et ante signa et post signa factam; triarios postremo rem restituisse. Latinorum etsi pariter adiciæ copiæ sint, tamen supplemento vel Latium propius esse, vel Volscos, quam Romam. Itaque, si videatur eis, se, ex Latinis et ex Volscis populis juventute propere excita, rediturum infesto exercitu Capiam esse; Romanosque, nihil tum minus quam prælium expectantes, necopinato adventu percursurum*. Fallacibus literis

² devovere Gron. Crev.

^a esto Crev.

^b Millionium Gron. Crev.

⁷⁷ * *Neque suum, neque publicum divinum*] Neque sua privata sacra, neque publica.

⁷⁸ *Sive hostia, sive quo alio volet*] Sen velit hostia causa devotionem hanc armorum suorum peragi, sive alio aliquo ritu sacro.

⁷⁹ *Suovetaurilibus*] Vid. not. 35. ad l. 44.

⁸⁰ *Abolevit*] Exolevit, periiit.

⁸¹ *Numisius*] An Numicius? quomodo supra, c. 3. Ceterum in eo parvi refert, quid veri sit. Illud magis notandum videtur vocem *Numisius* pendere quodammodo, nec habere, cui imitatur, verbum finiti mo-

di. Simile plane exemplum rursus occurrit l. XXVI. c. 12.

⁸² * *Ceteram pro victis fortunam et illos gerere*] Ceteram illorum fortunam talem esse, ut et ipsi pro victis haberi debeant.

⁸³ *Et ante signa, et post signa*] Et Antesignanorum, et Postsignanorum. De Antesignanis vid. not. 17. ad c. 20. l. II. supra. Postsignani vero, de quibus hic sermo est, fortasse intelligendi sunt *Accensi*, quos ab novissima acie consul Manlius excitaverat. Præcipua enim legionis signa penes Triarios fuisse videntur, ut observavimus supra.

circa Latium nomenque Volscum missis, quia, qui non in-
terfuerant pugnae, ad credendum temere faciliores erant,
tumultuarius undique exercitus raptim conscriptus convenit.
Huic agmini Torquatus consul ad Trifanum (inter Sinues-
sam Minturnasque is locus est) obcurrit. prius, quam cas-
tris locus caperetur, sarcinis utrimque in acervum coniectis,
pugnatum debellatumque est. adeo enim adcisæ res sunt, ut
consuli, victorem exercitum ad depopulandos agros eorum
ducenti, dederent se omnes Latini, deditionemque eam
Campani sequerentur. Latium Capuaque agro multati.
Latinus ager, Privernati addito agro, et Falernus, qui populi
Campani fuerat, usque ad Vulturnum flumen, plebi Romanæ
dividitur. bina in Latino jugera, ⁸⁴ ita ut dodrantem ex
Privernati complement, data; terna in Falerno, quadrantibus
etiam pro longinquitate adjectis. Extra pœnam fuere
Latinorum Laurentes Campanorumque equites, quia non
desciverant. Cum Laurentibus renovari fœdus iussum.
renovaturque ex eo quotannis post diem decimum Latina-
rum. Equitibus Campanis civitas data: monumentoque ut
esset, æneam tabulam in æde Castoris Romæ fixerunt. vec-
tigal quoque eis Campanus populus iussus pendere in sin-
gulos quotannis (fuere autem mille et sexcenti) ⁸⁵ denarios
nummos quadringenos quinquagenos.

U. C. 415.
A. C. 337.
Novum ex-
ercitum
conseribu
Latini.

Rursus victi
dedunt se.

XII. Ita bello gesto, præmiis pœnaque pro cuiusque
merito persolutis, T. Manlius Romam rediit: cui venienti
seniores tantum obviam exisse constat; juventutem, et
tunc, et omni vita deinde, aversatam eum execratamque.
Antiates in agrum Ostiensem, Ardeatem, Solonium incur-
siones fecerunt. Manlius consul, quia ipse per valetudinem
id bellum exsequi nequierat, dictatorem L. Papirium Cras-
sum, qui tum forte erat prætor, dixit: ab eo magister
equitum L. Papirius Cursor dictus. Nihil memorabile ad-
versus Antiates ab dictatore gestum est, quum aliquot men-
ses stativa in agro Antiati habuisset. Anno insigni victoria
de tot ac tam potentibus populis, ad hoc consulum alterius
nobili morte, alterius sicut truci, ita claro ad memoriam,
imperio, successere consules Ti. Æmilius Mamercinus et
Q. Publilius Philo; neque in similem materiam rerum, et

L. Papirius
dictator.

U. C. 416.
A. C. 336.
Ti. Æmilio,
Q. Publilio
Coss.

⁸⁴ Ita ut dodrantem] Tres ex Latino agro quadrantes, unus ex Privernati divisus est; ita ut ex quatuor jugerum millibus, v. g. ter mille ex Latino; mille ex Privernati data fuerint.

⁸⁵ Denarios nummos] Jos. Scaliger, Dissertat. de re nummaria Antiquorum, censet *tri denarios* abundare. Neque enim Livius *denarium* nummum, sed *denarium* tantum vocare

solet: neque adhuc denarius Romæ signatus erat. Sed de Campanis hic agitur, apud quos fortasse jam tum denarius in usu erat. Et vero quales intelligemus fuisse hos *nummos* sic nude appellatos? Utamur ergo vulgata lectione, et interpretemur denarios Campanos: quorum tamen pretium et pondus definire non conamur.

U. C. 416.
A. C. 336.
Latinorum
rebellio.

ipsi aut suarum rerum, aut partium in republica magis, quam patriæ, memores. Latinos, ob iram agri amissi rebellantes, in campis ⁸⁶ Feneclanis fuderunt, castrisque exuerunt. Ibi Publilio, cujus ductu auspicio^c res gestæ erant, in deditionem accipient Latinos populos, quorum ibi juvenus cæsa erat, Æmilius ad Pedum exercitum duxit. Pedanos tuebatur^d Tiburs, Prænestinus, Veliternusque populus: venerant et ab Lanuvio^e Antioque auxilia. Ubi quum præliis quidem superior Romanus esset, ad urbem ipsam Pedum castraque sociorum populorum, quæ urbi adjuncta erant, integer labor restaret; bello infecto repente omisso, consul, quia collegæ decretum triumphum audivit, ipse quoque triumphum ante victoriam flagitator Romam rediit. Qua cupiditate ⁸⁷ offensis Patribus, negantibusque, nisi Pedito capto aut dedito, triumphum, hinc alienatus ab senatu Æmilius seditiosis tribunatibus similem deinde consulatum gessit. Nam neque, quoad fuit consul, criminari apud populum Patres destitit, collega haudquaquam adversante, quia et ipse de plebe erat: (materiam autem præbebat criminibus ⁸⁸ ager in Latino Falernoque agro maligne plebei divisus) et, postquam senatus, finire imperium consulibus cupiens, dictatorem adversus rebellantes Latinos dici jussit, Æmilius, ⁸⁹ cujus tum fascēs erant, collegam dictatorem dixit: ab eo magister equitum Junius Brutus dictus. Dictatura popularis, et orationibus in Patres criminosis, fuit, et quod tres leges secundissimas plebei, adversas nobilitati, tulit: unam, ⁹⁰ ut plebiscita omnes Quirites tenerent: alteram, ⁹¹ ut legum, quæ comitiis centuriatis ferrentur, ante initum suffragium Patres auctores fierent: tertiam, ut alter utique ex plebe, quum eo ventum sit, ut ⁹² utrumque plebeium consulem fieri liceret, censor crearetur. Plus eo anno domi-

Q. Publilius
dictator.

Tres leges
fert adver-
sas nobilitati.

^c auspicioque Gron. Crer.

^d tuebantur Eæd.

^e Lanuvio Eæd.

⁸⁶ Feneclanis] Hujus nominis nusquam alias mentio occurrit. Ideo in eo aliquid esse vitii plerique crediderunt. Unus e nostris MSS. exhibet *Ferentanis*. Unde firmatur Dujatii conjectura *Ferentinis*. Ferentinum urbs est Latii, et de aqua et luco Ferentinae mentio facta a Livio est, supra I. 51. et alibi.

⁸⁷ Offensis Patribus] Proba emendatio Sigonii, quam firmant Andreae et Campani editiones, et scripti nostri. Quidam libri *offensus*: mendose.

⁸⁸ Ager in Latino Falernoque agro] Melius abisset vox *agro*, ut observat Gronovius.

⁸⁹ Cujus tum fascēs erant] In urbe fascēs uni tantum consuli præferebantur,

isque præcipua obibat consulatus munia.

⁹⁰ Ut plebiscita] Eandem jam legem tulerant consules M. Valerius, et M. Horatius post liberatam a Decemvirorum tyrannide rempublicam. Vid. I. III. c. 55. Eadem et renovata est postea a Q. Hortensio dictatore, occasione secessionis in Janiculum, anno 466.

⁹¹ Ut legum] Primis urbis Romanæ temporibus longe aliter se res habebat. Ita enim ratum erat, quod populus jussisset, si Patres auctores fierent. Vid. I. I. c. 17.

⁹² Utrumque plebeium consulem] Vid. supra VII. 42.

acceptum cladis ab consulibus ac dictatore, quam ex victoria eorum bellicisque rebus foris auctum imperium, Patres credebant.

XIII. Anno insequenti, L. Furio Camillo, C. Mænio U. C. 417.
 consulibus, quo insignitius ommissa res Æmilio, superioris A. C. 335.
 anni consuli, exprobraretur, Pedum armis virisque et omni L. Furio, C.
 vi expugnandum ac delendum senatus frenit; coactique Mænio
 novi consules ⁹³ omnibus eam rem præverti, proficiscuntur. Coss.

Jam Latio is status erat rerum, ut neque bellum neque pacem pati possent. ad bellum opes deerant: pacem ob agri Latini nec
 ademti dolorem aspernabantur. Mediis consiliis standum bellum, nec
 videbatur, ut oppidis se tenerent; ne lacessitus Romanus pacem pati
 caussam belli haberet; et, si cujus oppidi obsidio nunciata possunt,
 esset, undique ex omnibus populis auxilium obsessis ferretur. Neque tamen, nisi admodum a paucis populis, Pedani <sup>Vincuntur
 a consuli-
 bus.</sup>
 adjuti sunt. Tiburtes Prænestinique, quorum ager propior erat, Pedum pervenere. Aricinos ⁹⁴ Lanuvinosque^f et Veliternos, Antiatibus Volscis se conjungentes, ad Asturæ flumen Mænius, improviso adortus, fudit. Camillus ad Pedum cum Tiburtibus, maxime valido exercitu, ⁹⁵ majore mole, quamquam æque prospero eventu, pugnat. Tumultum maxime repentina inter prælium eruptio oppidanorum fecit: in quos parte exercitus conversa, Camillus non compulsi solum eos intra mœnia, sed eodem etiam die, quum ipsos auxiliaque eorum perculisset, oppidum scalis cepit. Placuit inde, jam majore conatu animoque ab unius expugnatione urbis ad perdomandum Latium victorem circumducere exercitum. nec quievire ante, quam, expugnando aut in ditionem accipiendo singulas urbes, Latium omne subegere. <sup>Latium
 subactum.</sup>
 Præsidiis inde dispositis per recepta oppida, Romam ad destinatum omnium consensu triumphum decessere. additus triumpho honos, ut statuæ equestres eis, rara illa ætate res, in foro ponerentur. ⁹⁶ Prius, quam comitiis in insequentem annum consules rogarent, Camillus de Latinis populis ad senatum retulit, atque ita disseruit: <sup>Camillus
 refert ad se-
 natum de
 Latio.</sup>
Patres conscripti, quod bello armisque in Latio agendum fuit, id jam Deum benignitate ac virtute militum ad finem venit. cæsi ad Pedum Asturamque sunt exercitus hostium: oppida Latina omnia, et Antium ex Volscis, aut vi capta, aut recepta in

^f *Laviniosque* Gron. Crev.

⁹³ * *Omnibus eam rem præverti*] Id negotium ante omnia alia, omnibus aliis postpositis, curare et peragere.

⁹⁴ *Lavinios*] Sic duo e nostris codicibus; unus *Lavinios*. Ceterum ante Sigonium editi exhibebant *Lanuvinos*. Ille emendandum esse hoc nomen admonuit.

VOL. I.

⁹⁵ * *Majore mole . . . pugnat*] Majores difficultates in pugna exsuperandas habuit.

⁹⁶ *Priusquam . . . consules rogarent*] Priusquam rogarent populum novos consules, sive, priusquam comitia novis consulibus creandis haberent, suppl. ii qui tum consules erant.

H h

U. C. 417. *deditionem, præsidii tenentur vestris. Reliqua consultatio est,*
 A. C. 335. *quoniam rebellando sæpius nos sollicitant, quoniam modo perpetua pace quietos obtineamus. Diî immortales ita vos potentes hujus consilii fecerunt, ut, sit Latinum deinde, an non sit, in vestra manu posuerint. Itaque pacem vobis, quod ad Latinos adtinet, parare in perpetuum, vel sciendo, vel ignoscendo, potestis. Fultis crudeliter consulere in deditos victosque? licet delere omne Latium, vastas inde solitudines facere, unde sociali egregio exercitu per multa bella magna que sæpe usi estis. Fultis exemplo majorum augere rem Romanam, victos in civitatem accipiendo? materia crescendi per summam gloriam subpeditat. certe id firmissimum longe imperium est, quo obedienter gaudent. Sed maturato opus est, quidquid statuere placet. tot populos inter spem metumque suspensos animi habetis: et vestram itaque de eis curam quam primum absolvi, et illorum animos, ⁹⁷ dum expectatione stupent, seu pœna, seu beneficio, præoccupari oportet. ⁹⁸ Nostrum* fuit efficere, ut omnium rerum vobis ad consulendum potestas esset. vestrum est decernere, quod optimum vobis rei que publicæ sit.*

Senatus-
 consulta de
 Latinis.

XIV. Principes senatus relationem consulis de summa rerum laudare; sed, quum aliorum causa alia esset, ita expediti posse consilium, dicere, ut pro merito cujusque statueretur, si de singulis nominatim referrent populis. Relatum igitur de singulis decretumque. Lanuvinis civitas data sacraque sua reddita cum eo, ut ædes lucusque Sospitæ Junonis communis ⁹⁹ Lanuvinis municipibus cum populo Romano esset. Aricini Nomentanique et Pedani eodem jure, quo Lanuvini, in civitatem accepti. Tusculanisque servata civitas, quam habebant; ¹ crimenque rebellionis a publica

* add. enim Gron. Crev.

⁹⁷ * *Dum expectatione stupent]* Dum expectatio sortis suæ et iudicii vestri illos velut torpidos defigit.

⁹⁸ *Nostrum enim]* Vox enim abest a pluribus libris, teste Gronovio. Nostri omnes, Campanus, et codd. Hearnii illam omittunt. Nec sane hic ea quidquam opus est.

⁹⁹ *Lanuvinis municipibus]* Lanuvinis, qui cives Romani modo facti erant. *Municipes*, inquit Gell. l. XVI. c. 13. *sunt cives Romani ex municipiis, suo jure et legibus suis nuntentes, muneris tantum cum populo Romano honorari participes, a quo munere capessendo appellati videntur, nullis aliis necessitatibus, neque ulla populi Romani lege adstricti.* Illi igitur, ut addit paulo infra Gellius, *honorem civitatis Romana cupiebant, sive honestabantur Romæ et jure civium Rô-*

manorum: oneribus illius conditionis non subiciebantur, quum legibus suis, non Romanis uterentur. Unde municipiorum conditio magis libera erat, et minus obnoxia, quam coloniarum, que jura institutaque omnia populi Romani, non sui arbitrii, habebant. Porro quibusdam municipiis data erat civitas cum suffragii latrone: horumque municipiorum cives pleno jure cives Romani erant, et aditum quoque ad honores populi Romani habebant. Erant et quibus civitas sine suffragii latrone data erat, quorum primi fuerunt Cærites.

¹ * *Crimenque rebellionis]* Noluere Romani crimen rebellionis fraudi et damno esse reipublice Tusculanorum, sed ejus criminis pœnam in paucos auctores verterunt.

fraude in paucos auctores versum. In Veliternos, veteres U. C. 417. cives Romanos, quod toties rebellassent, graviter sævitum: A. C. 335. et muri dejecti, et senatus inde abductus, jussique trans Tiberim habitare: ut ejus, qui cis Tiberim deprehensus esset, usque ad mille pondo ² clarigatio esset; nec prius, quam ære persoluto, is, qui cepisset, extra vincula captum haberet. In agrum senatorum coloni missi: quibus adscriptis, speciem antiquæ frequentiæ Velitræ receperunt. Et Antium nova colonia missa cum eo, ut Antiatibus permittetur, si et ipsi adscribi coloni vellent. naves inde longæ abactæ, interdictumque mari Antiati populo est, et civitas data. Tiburtes Prænestinique agro multati, neque ob recens tantum rebellionis, commune cum aliis Latinis, crimen; sed quod, tædio imperii Romani, cum Gallis, gente efferata, arma quondam consociassent. Ceteris Latinis populis ³ connubia commerciaque et concilia inter se ademerunt. ⁴ Campanis, equitum honoris causa, quia ^h cum Latinis rebellare noluisent, Fundanisque et Formianis, quod per fines eorum tuta pacataque, semper fuisset via, civitas sine suffragio data. Cumanos Suessulanosque ejusdem juris conditionisque, cujus Capuam, esse placuit. Naves Antiatum partim in navalia Romæ subductæ, partim incensæ, rostrisque earum subgestum, in foro exstructum, adornari placuit: Rostraque ⁵ id templum adpellatum.

Rostra unde dicta.

XV. C. Sulpicio Longo, P. Ælio Pæto consulibus, quum U. C. 418. omnia non opes magis Romanæ, quam beneficiis parta gratia bona pace obtineret, inter Sidicinos Auruncosque bellum ortum. Aurunci, a T. Manlio consule in deditionem accepti, nihil deinde moverant: eo petendi auxilii ab Romanis causa justior fuit. Sed prius, quam consules ab urbe (jusserat enim senatus defendi Auruncos) exercitum educe-

U. C. 418.
A. C. 334.
C. Sulpicio,
P. Ælio
Coss.

^h qui Gron. Crev.

² *Clarigatio*] *Clarigatio* hoc loco est jus hominis prehendi, ita ut corpus ejus quasi pignori opponatur, dum certam pecuniæ summam exsolverit. Vid. plura de hac voce in Lexico Matth. Martinii. Decreverat igitur senatus, ut Veliternum civem, qui cis Tiberim repertus esset, cuilibet liceret prehendere, et in vinculis retinere; donec mille pondo, sive mille libras Romanas æris, mille asses solvisset. Mille autem asses æstimamus una libra argenti Romana, uncii Parisiensibus duodecim cum dimidia.

³ *Connubia, commerciaque, et concilia inter se ademerunt*] Quemadmodum postea quibusdam Hernicorum

populis, infra l. IX. c. 43. et Macedonibus, l. XLV. c. 29.

⁴ *Campanis, equitum honoris causa, qui*] Hæc est scriptura duorum codd. a Jac. Gronovio inspectorum, et trium e nostris antiquissimorum, nisi quod pro *qui* retinent omnes *quæ quia*, quod habent vulgo editi libri. Iidem vulgati libri præferunt *Campanis equitibus*: quod vitiosum esse recte judicavit Jac. Gronovius, quia supra c. 11. iis datam esse civitatem Romanam jam dictum est. Hic datur omnibus Campanis in gratiam et honorem equitum.

⁵ *Id templum*] Vide not. 19. ad II. 56. et not. 74. ad III. 17.

- U. C. 418. reut, fama adfertur; Auruncos metu oppidum deseruisse,
 A. C. 334. profugosque cum conjugibus ac liberis Suessam commun-
 nisse, quæ nunc Aurunca adpellata; mœnia antiqua eorum
 urbemque ab Sidicinis deletam. Ob ea infensus consulibus
 senatus, quorum cunctatione proditi socii essent, dictatorem
 dici jussit. dictus C. Claudius Regillensis, magistrum equi-
 tum C. Claudium Hortatorem dixit. Religio inde injecta
 de dictatore: et, quum augures vitio creatum videri dixis-
 sent, dictator magisterque equitum se magistratu abdicar-
 runt. Eo anno Minucia Vestalis, suspecta primo propter
 mundiorem justo cultum, insimulata deinde apud pontifices
 ab indice servo; quum decreto eorum jussa esset sacris ab-
 stinere, ⁶ familiamque in potestate habere; facto judicio, viva
 sub terram ad portam Collinam ⁷ dextra via strata defossa
 Scelerato campo, credo, ab incesto id ei loco nomen factum.
 Eodem anno Q. Publilius Philo prætor primum de plebe,
 adversante Sulpicio consule, qui negabat, rationem ejus se
 habiturum, est factus; senatu, quum in summis imperiis id
 non obtinuisset, minus in prætura tendente.
- U. C. 419. XVI. Insequens annus, L. Papirio Crasso, K. Duilio
 A. C. 333. consulibus, Ausonum magis novo, quam magno bello fuit
 L. Papirio, insignis. ea gens Cales urbem incolebat. Sidicinis finitimis
 Kæsone arma conjunxerat: unoque prælio haud sane memorabili
 Duilio Coss. duorum populorum exercitus fusus, propinquitate urbium
 et ad fugam pronior, et in fuga ipsa tutior fuit. nec ta-
 men omiſsa ejus belli cura Patribus, quia toties jam Si-
 dicini aut ipsi moverant bellum, aut moventibus auxi-
 lium tulerant, aut caussa armorum fuerant. Itaque omni
 ope adnisi sunt, ut maximum ea tempestate, imperatorem
 M.¹ Valerium Corvum consulem quartum facerent. col-
 lega additus Corvo M. Atilius Regulus. et, ne forte casu
 erraretur, petitum ab consulibus, ut extra sortem Corvi
 ea provincia esset. Exercitu victore a superioribus con-
 sulibus accepto, ad Cales, unde bellum ortum erat, pro-

U. C. 420.
 A. C. 332.
 M. Valerio
 IV. M. A-
 tilio Coss.

¹ M. I. T. Gron.

⁶ *Familiam ... in potestate habere*] Servos retinere in sua potestate, nec eos manumittere, ut scilicet quæstio ex eis haberi posset. Moribus enim Romanis quæstio de liberis hominibus non habebatur. In crimine autem incestus de servis in dominum quærebatur, teste Cic. pro Mil. n. 59.

⁷ *Dextra via*] Ad dextram partem viæ. Pro *strata*, quæ vox hic obscura est, legi jubet Jac. Gron. *Salaria*. Et verò Salaria via a porta Collina incipiebat. Vid. II^m Dissert. Epistolæ. Jac. Gronovii ad caletem H. tonii Li-

viani. Hanc emendationem firmat et illustrat locus ex Actis Martyrum a Lipsio allatus, Syntagm. de Vesta, not. 1. in c. 13. quam hic exscribimus. "Legimus in Martyrum Actis, "de Daria, quæ Chrysanto nupserat, "olim vestalis, jussam eum marito a "Numeriano Imperatore, via Sala- "ria, in Arenario depouit, atque illic "vicentes terra et lapidibus obrui. In "quo videntur quasi vestalem eum "stupratore suo punire voluisse, certe "ad veterem punam adspexisse."

fectus, quum, hostes, ab superioris etiam certaminis memoria pavidos, clamore atque inpetu primo fudisset; mœnia ipsa obpugnare est adgressus. et militum quidem is erat ardor, ut jam inde cum scalis succedere ad muros vellent, evasurosque contenderent. Corvus, quia id arduum factum erat, labore militum potius, quam periculo, peragere inceptum voluit. itaque aggerem et vineas egit, turresque muro admovit: quarum usum forte oblata opportunitas prævertit. namque M. Fabius, captivus Romanus, quum, per negligentiam custodum festo die vinculis ruptis, per murum inter opera Romanorum, religata ad pinnam muri recte suspensus, manibus se demisset; perpulit imperatorem, ut vino epulisque sopitos hostes adgrederetur. nec majore certamine capti cum urbe Ausones sunt, quam acie fusi erant. Præda capta ingens est. præsidioque inposito Calibus reductæ Romam legiones. Consul ex senatusconsulto triumphavit: et, ne Atilius expertus gloriæ esset, jussi ambo consules adversus Sidicinos ducere exercitum. Dictatorem ante ex senatusconsulto comitiorum habendorum causa dixerunt L. Æmilium Mamercinum. is magistrum equitum Q. Publilium Philonem dixit. Dictatore comitia habente, consules creati sunt T. Veturius, Sp. Postumius. Etsi belli pars cum Sidicinis restabat; tamen, ut beneficio prævenirent desiderium plebis, de colonia deducenda Cales retulerunt: factoque senatusconsulto, ut duo millia quingenti homines eo scriberentur, triumviros coloniam deducendam agroque dividendo creaverunt K. Duilium, T. Quinctium, M. Fabium.

XVII. Novi deinde consules, a veteribus exercitu accepto, ingressi hostium fines, populando usque ad mœnia atque urbem pervenerunt. Ibi, quia, ingenti exercitu comparato, Sidicini et ipsi pro extrema spe dimicaturi enise videbantur, et Sannium fama erat conciri ad bellum; dictator ab consulibus ex auctoritate senatus dictus P. Cornelius Rufinus; magister equitum M. Antonius. Religio deinde incessit, vitio eos creatos: magistratuque se abdicaverunt. et, quia pestilentia insecuta est, ⁸ velut omnibus eo vitio contactis auspiciis, res ad interregnum rediit. ab interregno inito per quintum demum interregnum M. Valerium Corvum creati consules A. Cornelius iterum et Cn. Domitius. Tranquillis rebus, fama Gallici belli ⁹ pro tumultu valuit, ut

⁸ *Velut omnibus eo vitio contactis auspiciis*] Velut eo vitio non dictatoris modo, sed et consulum quoque auspicia contacta essent, a consulibus comitia haberi in insequentem annum noluerunt Patres: consulibusque aut

abdicare jussis, aut post elapsum annum suum magistratu abeuntibus, res ad interregnum rediit. Vid. not. 28. ad VI. 5.

⁹ *Pro tumultu*] Si nolis has voces cum Tan. Fabro delere, expone, quasi

U. C. 420.

A. C. 332.

Cales Ausonum oppidum capitur.

Triumphat M. Valerius.

Dictator L.

Æmilius.

U. C. 421.

A. C. 331.

T. Veturio,

Sp. Postumio Coss.

P. Cornelius dictator.

U. C. 422.

A. C. 330.

A. Cornelio

II. Cn. Domitio Coss.

U. C. 422. dictatorem dici placeret. Dictus M. Papirius Crassus, et
 A. C. 330. magister equitum P. Valerius Publicola. a quibus ¹⁰ quum ^k
 M. Papirius delectus intentius, quam adversus finitima bella, haberetur,
 dictator. exploratores missi adtulerunt, quieta omnia apud Gallos
 esse. Sannium quoque jam alterum annum turbari novis
 consiliis suspectum erat. eo ex agro Sidicino exercitus
 Alexander Alexandri Epirensis in Lucanos traxit: qui duo populi ad-
 versus regem, ¹¹ exscensionem a Pæsto facientem, signis
 conlatis pugnaverunt. eo certamine superior Alexander, in-
 certum qua fide culturus, si perinde cetera processissent, pa-
 cem cum Romanis fecit. Eodem anno census actus, novique
 Novæ tri- cives censi: ¹² tribus propter eos additæ ¹³ Mæcia et ¹⁴ Scap-
 et Scaptia. tia: censores addiderunt Q. Publilius Philo, Sp. Postumius.
 Romani facti Acerrani, lege ab L. Papirio prætore lata,
 qua civitas sine suffragio data. Hæc eo anno domi militiae-
 que gesta.

U. C. 423. XVIII. Fœdus insequens annus seu intemperie cœli,
 A. C. 329. seu humana fraude fuit, M. Claudio Marcello, C. Valerio
 M. Claudio, consulibus. Flaccum Potitumque varie in annalibus cogno-
 C. Valerio men consulis invenio: ceterum, in eo, parvi refert, quid veri
 Coss. sit. illud pervelim, (nec omnes auctores sunt) proditum fal-
 so esse, venenis absumptos, quorum mors infamem annum
 pestilentia fecerit. sicut proditur tamen res, ne cui aucto-
 rum fidem abrogaverim, exponenda est. Quum primores
 Veneficia civitatis ¹⁵ similibus morbis, eodemque ferme omnes eventu,
 matrona- morerentur; ancilla quædam ad ¹⁶ Q. Fabium Maximum
 rum, ædilem curulem, indicaturam se causam publicæ pestis,
 professa est, si ab eo fides sibi data esset, haud futurum
 noxæ indicium. Fabius confestim rem ad consules, consu-
 les ad senatum referunt: consensuque ordinis fides indici
 data. Tum patefactum, muliebri fraude civitatem premi,
 matronasque ea venena coquere; et, si sequi extemplo ve-
 lint, manifesto deprehendi posse. Secuti indicem, et co-
 quentes quasdam medicamenta, et recondita alia, invene-

^k dum Gron.

tumultus ingens magnique periculi
 minæ exortæ essent.

¹⁰ Quum delectus] Vulgo dum.
 Sed vet. editi et scripti quam pluri-
 mi exhibent cum.

¹¹ Exscensionem a Pæsto] Exscen-
 sionem in Lucaniam ab ea parte ubi
 Pæstum est. Sic et infra, XXXI. 24.
 Ab Diplyo accessit: id est, accessit ad
 urbem, Athenas nempe, ab ea parte,
 qua porta illa est, quæ appellatur Di-
 pylon.

¹² Tribus ... additæ] Tuncque no-

vem et viginti tribus factæ. Vid. su-
 pra VII. 15.

¹³ Mæcia] A Castro Mæcio, quod
 non procul a Lanuvio fuit.

¹⁴ Scaptia] A Scaptia urbe, quæ
 videtur fuisse haud procul Pædo.

¹⁵ Similibus morbis, eodemque fer-
 me omnes eventu] Similes erant mor-
 bi, et idem plerumque eorum even-
 tus, nempe mors.

¹⁶ Q. Fabium Maximum] Qui post-
 ea Maximus appellatus est. Vid. IX.
 46.

runt. quibus in forum delatis, et ad viginti matronis, apud U. C. 423. quas deprehensa erant, per viatorem additis, duæ ex eis, A. C. 329. Cornelia ac Sergia, patriciæ utraque gentis, quum ea medicamenta salubria esse contenderent, ab confutante indice bibere jussæ, ut se falsum commentam arguerent; spatio ad conloquendum sumto, quum, submoto populo, in conspectu omnium rem ad ceteras retulissent; laud abluentibus et illis bibere, epoto medicamento, suamet ipsæ fraude omnes interierunt. comprehensæ extemplo earum comites magnum numerum matronarum indicaverunt: ex quibus ad centum septuaginta damnatæ. Neque de veneficiis ante eam diem Romæ quæsitum est. Prodigii ea ¹⁷ res loco habitæ; captisque magis mentibus, quam consceleratis, similis visa. Itaque, memoria ex annalibus repetita, ¹⁸ in secessionibus quondam plebis ¹⁹ clavum ab dictatore fixum, alienatasque discordia mentes hominum eo piaculo compotes sui fecisse, dictatorem clavi figendi causa creari placuit. creatus Cn. Quinctilius magistrum equitum L. Valerium dixit: qui, fixo clavo, magistratu se abdicaverunt.

XIX. ²⁰ Creati consules L. Papirius Crassus iterum, L. Plautius Venno. cujus principio anni legati ²¹ ex Volscis Fabraterni, et Lucani, Roman venerunt, orantes, ut in fidem reciperentur. si a Samnitium armis defensi essent, se sub imperio populi Romani fideliter atque obedienter futuros. Missi tum ab senatu legati, denunciatumque Samnitibus, ut ¹ eorum populorum finibus vim abstinerent. valuitque ea legatio, non tam quia pacem volebant Samnites, quam quia nondum parati erant ad bellum. Eodem anno Privernas bellum initum: cujus socii Fundani, dux etiam fuit Fundanus ^m, Vitruvius Vaccus; vir non domi solum, sed

Clavi figendi causa creatus dictator.

U. C. 425. A. C. 327. L. Papirio II. L. Plautio Coss.

Bellum Privernas.

¹ ut del. Gron.

^m Fundanus fuit Gron. Crev.

17 * Res ... captis ... magis mentibus, quam consceleratis, similis visa] Res similis magis visa amentiae et furori, quam sceleri; potius tribuenda visa est alienatis per furorem ab iratis diis immissum mentibus, quam sua sponte ad tantum scelus ruentibus.

18 In secessionibus quondam] Tres huc usque fuere secessiones plebis militumve; nec ulla in iis clavi a dictatore fixi mentio.

19 Clavum ab dictatore fixum, alienatasque discordia mentes hominum eo piaculo compotes sui fecisse] Ut hic locus se habet, redundat quod que et eo piaculo. Si profecisse legas fuisse, sic expones: et mentes hominum alienatas discordia, in furorem et dementiam versas per discordiam, compotes sui fuisse, sive ad sanitatem revocatas

esse eo piaculo, nempe clavi a dictatore fixi.

20 Creati consules] Annum circa hæc tempora interjiciendum esse consentiunt interpretes omnes. Hic eum interponendum esse Dodwellus existimat, Dissert. X. de Cyclis Roman. sect. 78. et in eum consules edit L. Papirium, Sp. F. Cursorem, C. Pæteliium, C. F. Libonem Visolum. Vid. not. 45. ad c. 24. infra.

21 Ex Volscis Fabraterni et Lucani] Nihil ad Volscos pertinent Lucani: et præterea scribit Livius infra c. 25. Lucanis nihil antehac fuisse cum populo Romano. Itaque amplectenda videtur allata a Grönovio conjectura Alb. Rubenii, qui legi jubet Poluscani. Polusca enim fuit urbs in Volscis. Vid. supra II. 33.

U. C. 425.
A. C. 327.

etiam Romæ, clarus. ædes fuere in Palatio ejus, quæ Vacca prata, diruto ædificio publicatoque solo, adpellata. Adversus hunc, vastantem effuse Setinum Norbanumque et Coranum agram, L. Papirius profectus, haud procul castris ejus consedit. Vitruvio nec, ut vallo se teneret adversus validiorem hostem, sana constare mens, nec, ut longius a castris dimicaret, animus subpetere. vix tota extra portam castrorum explicata acie, fugam magis retro, quam prælium aut hostem, spectante milite, sine consilio, sine audacia depugnat: et ut levi momento nec ambigue est victus; ita, brevitate ipsa loci facilique receptu in tam propinqua castra, haud ægre militem a multa cæde est tutatus: nec fere quisquam in ipso certamine, pauci in turba fugæ extremæ, quum in castra ruerent, cæsi; primisque tenebris Privernum inde petitum agmine trepido, ut muris potius, quam vallo, sese tutarentur. A Priverno Plautius alter consul, pervastatis passim agris prædaque abacta, in agrum Fundanum exercitum inducit. Ingrediendi fines senatus Fundanorum obcurrit; *negant, se pro Vitruvio sectamque ejus secutis precatum venisse, sed pro Fundano populo; quem extra culpam belli esse, ipsum* ²² *Vitruvium judicasse, quum receptaculum fugæ Privernum habuerit, non patriam Fundos. Priverni igitur hostes populi Romani quarendos persequendosque esse, qui simul a Fundanis ac Romanis,* ²³ *utriusque patriæ immemores, defecerint.* ²⁴ *Fundanis pacem esse, et animos Romanos, et gratam memoriam acceptæ civitatis. Orare se consulem, ut bellum ab innoxio populo abstineat: agros, urbem, corpora ipsorum, conjugumque, ac liberorum suorum, in potestate populi Romani esse, futuraque.* Conlaudatis Fundanis, consul, literisque Romam missis, in officio Fundanos esse, ad Privernum flexit iter. Prius animadversum in eos, qui capita conjurationis fuerant, a consule scribit ²⁵ Claudius: ad trecentos quinquaginta ex conjuratis vinctos Romam missos; eamque deditionem ab senatu non acceptam: quod egentium atque humilium pœna defungi velle Fundanum populum censuerint.

Victi Privernates.

Privernum obsidetur.

XX. Privernum duobus consularibus exercitibus quum

²² *Vitruvium judicasse*] Sic Gronovius legi jussit ex tribus MSS. quibus assentiuntur quinque e nostris. Ceteri *indicasse*.

²³ * *Utriusque patriæ*] Et Fundanum, et Romæ. Quotquot enim cives Romani erant, ii Romam patriam habebant. Sed ii qui nascebantur in municipiis, alteram quoque patriam habebant, nempe eam urbem in qua nati erant.

²⁴ *Fundanis pacem esse*] Omnes

nostris eodd. ut Sigoniani, *Fundis*.

²⁵ *Claudius*] Hic videtur esse Q. Claudius Quadrigarius, æqualis Sisenæ, auctore Velleio, II. 9. qui proinde floruerit Syllanis temporibus. Hujus sæpe meminit A. Gellius; ac speciatim l. IX. c. 13. laudat in eo *simplicem et incomptam orationis antiquæ suavitatem*. Eum, non expresso tamen nomine, indicari simul et exscribi a Livio supra l. VII. c. 10. monuimus in not. 53. ad illum locum.

obsideretur, alter consul comitiorum caussa Romam revocatus. Carceres eo anno in circo primum statuti. Nondum perfunctos cura Privernatis belli tumultus Gallici fama atrox invasit, haud ferme unquam neglecta Patribus. Ex templo igitur consules novi, L. Æmilius Mamercinus et C. Plautius, eo ipso die, Kalendis Quinctilibus, ²⁶ quo magistratumⁿ inierunt, comparare inter se provincias jussi; et Mamercinus, cui Gallicum bellum evenerat, scribere exercitum sine ulla vacationis venia. quin opificum quoque vulgus et sellularii, minime militiæ idoneum genus, exciti dicuntur: Veiosque ingens exercitus contractus, ut inde obviam Gallis iretur. longius discedi, ne alio itinere hostis falleret ad urbem incedens, non placuit. Paucos deinde post dies, satis explorata temporis ejus quiete, ²⁷ a Gallis Privernum omnis conversa vis. Duplex inde fama est: alii vi captam urbem, Vitruviumque vivum in potestatem venisse: alii, priusquam ultima adhiberetur vis, ²⁸ ipsos se in deditio- nem consulis ²⁹ caduceum præferentes permisisse, auctores sunt, Vitruviumque ab suis traditum. Senatus, de Vitruvio Privernatibusque consultus, consulem Plautium, dirutis Priverni muris, præsidioque valido inposito, ad triumphum arcessit; Vitruvium in carcerem adservari jussit, quoad consul redisset; tum verberatum necari. ædes ejus, quæ essent in Palatio, diruendas, bona ³⁰ Semoni Sanco censuerunt consecranda: quodque æris ex eis redactum est, ex eo ænei orbes facti, positi in Sacello Sanci ³¹ versus^o adem Quirini. De senatu Privernate ita decretum, ut, qui senator Priverni post defectionem ab Romanis mansisset, trans Tiberim lege eadem, qua Veliterni, habitaret. His ita decretis, usque ad triumphum Plautii silentium de Privernati-

U. C. 426.

A. C. 326.

L. Æmilio

II. C. Plau-

tio Coss.

Privernum
captum.ⁿ magistratus Gron.^o adversus Crev.

²⁶ Quo magistratum inierunt] Vulgo editi magistratus. Sed et perpetuus Livii mos id postulat quod expressimus; et ita habet Campanus, Sigonius, tres MSS. Hearnii, quatuor nostri.

²⁷ *A Gallis] Quæ prius in Gallos parata erat, adversus Privernum omnis conversa vis.

²⁸ Ipsos se in deditioem consulis . . . permisisse] Recte videtur Dujatius emendare, consuli. Vox illa non tota pro more solito scripta erat, sed tantum eos, ut habent quatuor e nostris.

²⁹ * Caduceum] Virgam pacis indicem, quam ii qui pacem petaturi veniebant, gestare præ manibus soliti erant. Vid. plura in not. ad XXVI. 17.

³⁰ Semoni Sanco] Observavit in

not. 74. ad II. 31. Sancum eundem esse ac divum, sive deum Fidium. Idem et Hercules erat, testibus Festo in voce Propter viam, et Varr. l. IV. de lingua Latina, sed Hercules Sabinus, ut colligitur ex Varr. loco memorato, et Dion. l. II. qui Sancum Sabinæ regionis genium fuisse perhibet. Nempè suum quæque fere gens Hereulem habuit. Semonem interpretantur vulgo Heroem, quasi semihominem: minorem diis, majorem hominibus. Vid. Matth. Martin. Lexicon. Prope ejus, quicunque tandem is sit, sacellum, ædes Quirini fuit.

³¹ Adversus adem Quirini] Andreas, Campanus, aliquot Hearnii MSS. et nostri omnes in hanc lectionem consentiunt. Vulgo versus adem.

U. C. 426. bus fuit : post triumphum consul, necato Vitruvio sociisque
 A. C. 326. ejus noxæ, apud satiatos jam supplicii nocentium tutam
 mentionem de Privernatibus ratus ; *Quoniam auctores defec-*
 Cos. refert *tionis, inquit, meritas pœnas et ab Diis immortalibus et a*
 ad senatum *vobis habent, Patres conscripti, quid placet de innoxia multi-*
 de Privernatibus. *tudine fieri? Equidem, etsi meæ partes exquirendæ magis*
sententiæ, quam dandæ sunt ; tamen, quum videam, Privernates
vicinos Samnitibus esse, unde nunc nobis incertissima pax
est ; quam minimum irarum inter nos illosque relinquere velim.

Privernatis
 legati re-
 sponsa fe-
 rocia.

XXI. Quum ipsa per se res anceps esset, prout cujusque
 ingenium erat, atrocius mitiusve suadentibus ; tum incerti-
 tiora omnia unus ex Privernatibus legatis fecit, magis condi-
 tionis, in qua natus esset, quam præsentis necessitatis,
 memor : qui, interrogatus à quodam tristioris sententiæ
 auctore, *quam pœnam meritos Privernates censeret? eam,*
 inquit, *quam merentur, qui se libertate dignos censent.* cujus
 quum feroci responso iustiores factos videret consul eos,
 qui ante Privernatium caussam impugnabant ; ut ipse be-
 nigna interrogatione mitius responsum eliceret, *Quid, si*
pœnam, inquit, remittimus vobis, qualem nos pacem vobiscum
habituos speremus? Si bonam dederitis, inquit, et fidam, et
perpetuam: si malam, haud diuturnam. Tum vero minari,
*nec id ambigue, Privernatem,*³² *quidam, et illis vocibus ad*
rebellandum incitari pacatos populos: pars melior senatus
³⁵ *ad meliora responsum^p trahere, et dicere, Viri, et liberi,*
vocem auditam. an credi posse, ullum populum, aut hominem
denique, in ea conditione, cujus eum pœniteat, diutius, quam
necesse sit, mansurum? Ibi pacem esse fidam, ubi voluntarii
pacati sint: neque eo loco, ubi servitutem esse velint, fidem spe-
randam esse. In hanc sententiam maxime consul ipse incli-
 navit animos, idemdem ad³⁴ principes sententiarum consu-
 lares, uti exaudiri posset a pluribus, dicendo, ³⁵ *Eos demum,*
qui nihil, præterquam de libertate, cogitent^q, dignos esse, qui
Romani fiant. Itaque et in senatu caussam obtinere, et ex
 auctoritate Patrum latum ad populum est, ut Privernatibus
 civitas daretur. Eodem anno Anxur trecenti in coloniam
 missi sunt : bina jugera agri acceperunt.

Privernati-
 bus civitas
 datur.

^p responsa Gron. Crev.

^q cogitant Gron.

32 *Quidam*] Supple, dixere.

33 *Ad meliora responsa*] Legendum videtur eum Gronovio: *ad molliora responsum trahere.* Et quidem duo e nostris libris habent *responsus*: a secunda tamen manu.

34 *Principes sententiarum consulares*] Princeps sententiæ alicujus est is qui primus in senatu eam sententiam dixit: consulares autem primi roga-

bantur sententiam. Itaque *principes sententiarum consulares* sunt consulares viri, qui primi diversas illas sententias, quæ senatum distrahebant, de Privernatibus dixerant.

35 *Eos demum, qui... cogitent*] Editi habebant *cogitant*: minus commode. Campanus, et quatuor MSS. Hearnii, et omnes nostri id, quod i didimus, firman.

XXII. Secutus est annus nulla re belli domive insignis, U. C. 427. P. Plantio Proculo, P. Cornelio Scapula consulibus; præ- A. C. 325. terquam quod Fregellas (³⁶ Sidicinorum is ager, deinde P. Plantio, Volscorum fuerat) colonia deducta; et populo ³⁷ visceratio P. Cornelio data a M. Flavio in funere matris. Erant, qui, per speciem Coss. honorandæ parentis, meritam mercedem populo solutam interpretarentur; quod eum, die dicta ab ædilibus, crimine stupratæ matrisfamilix absolvisset. Data visceratio in præteritam iudicii gratiam, honoris etiam ei caussa fuit: tribunatumque plebei, proximis comitiis, absens petentibus præfertur. Palæpolis fuit haud procul inde, ubi nunc Neapolis Palæpolis. sita est. duabus urbibus populus idem habitabat. Cumis erant oriundi. Cumani ab Chalcide Euboica originem trahunt. Classe, qua advecti ab domo fuerant, multum in ora maris ejus, quod adcolunt, potuere. Primo in ³⁸ insulas Ænariam et Pithecusas egressi, deinde in continentem ausi sedes transferre. Hæc civitas, quum suis viribus, tum Samnitium ³⁹ infida adversus Romanos societate freta, sive pestilentix, quæ Romanam urbem adorta nunciabatur, fidens, multa hostilia adversus Romanos, agrum Campanum Falernumque incolentes, fecit. Igitur, L. Cornelio Lentulo, Q. Publilio Philone iterum consulibus, fecialibus Palæpolim ad res repetendas missis, quum relatum esset a Græcis, gente lingua magis strenua, quam factis, ferox responsum; ex auctoritate Patrum populus Palæpolitianis bellum fieri jussit. Inter consules provinciis comparatis, bello Græci persequendi Publilio evenerunt; Cornelius altero exercitu Samnitibus, si qua se moverent, obpositus. Fama autem erat, ⁴⁰ defectioni Campanorum imminentes admoturos castra. ibi optimum visum Cornelio stativa habere. Ab utroque consule, exiguam spem pacis cum Samnitibus esse, certior fit senatus.

XXIII. ⁴¹ Publilius, duo millia Nolanorum militum et quatuor Samnitium, magis Nolanis cogentibus, quam vo- Samnium luntate Græcorum, recepta Palæpolim, miserat: Cornelius, suspectum. delectum indictum a magistratibus, universum Samnium erectum, ac vicinos populos, Privernatem, Fundanumque, et

† Palæpoli Gron. Crev.

36 *Sidicinorum*] Hoc a Sigonii conjectura est. Antea *Signinorum*.

37 *Visceratio*] Crudæ carnis distributio. *Viscera enim non tantum intestina dicimus*, inquit Servius ad I. Æn. v. 215. *sed quidquid sub corio est*. Unde idem Servius ad III. Æn. v. 622. ait viscera proprie carnes esse.

38* *Insulas Ænariam et Pithecusas*] Has quas distinguit Livius insulas plurimi unam faciunt.

39 *Infida... societate freta*] Vid. not. 50. ad VI. 13.

40* *Defectioni Campanorum imminentes*] Intentos in defectionem Campanorum, quos brevi descituros ab Romanis sperabant.

41 *Publilius... miserat*] Supple litteras, quibus nuntiabat duo millia Nolanorum recepta esse in urbe Palæpoli. Similis plane locutio occurrit infra l. XXXVI. c. 8.

U. C. 422.
A. C. 324.
L. Cornelio,
Q. Publilio
II. Coss.

Palæpolitianis bellum infertur.

U. C. 429.
A. C. 324.
Legati ad
Sannites.

Formianum, haud ambigue sollicitari. Ob hæc quum legatos mitti placuisset prius ad Sannites, quam bellum fieret; responsum redditur ab Sannitibus ferox. ⁴² Ultro incusabant injurias Romanorum: neque eo negligentius ea, quæ ipsis objicerentur, purgabant. *Haud ullo publico consilio auxiliove juvari Græcos: nec Fundanum Formianumve a se sollicitatos. quippe minime pœnitere se virium suarum, si bellum placeat. Ceterum non posse dissimulare, ægre pati civitatem Sannitium, quod Fregellas, ex Volscis captas dirutasque ab se, restituerit Romanus populus, coloniamque in Sannitium agro inposuerit, quam coloni eorum Fregellas adpellent. Eam se contumeliam injuriamque, ni sibi ab iis, qui fecerint, dematur, ipsos omni vi depulsuros esse.* Quum Romanus legatus ad disceptandum eos ad communes socios atque amicos vocaret: *Quid perplexe agimus?* inquit. *Nostra certamina, Romani, non verba legatorum, nec hominum quisquam disceptator, sed campus Campanus, in quo concurrendum est, et arma, et communis Mars belli decernet. Proinde inter Capuam Suessulanque castra castris conferamus: et, Sannibus Romanisne imperio Italiam regat, decernamus.* Legati Romanorum quum se, non quo hostis vocasset, sed quo imperatores sui duxissent, ituros esse respondissent; jam Publilius, inter Palæpolim Neapolimque loco opportune capto, diremerat hostibus societatem auxilii mutui; qua, ut quisque locus premeretur, inter se usi fuerant. Itaque quum et comitiorum dies instaret, et, Publiliium, imminentem hostium muris, avocari ab spe capiendæ in dies urbis, haud e republica esset; actum cum tribunis est, ad populum ferrent, ut, quum Publilius Philo consulatu abisset, pro consule rem gereret, quoad debellatum cum Græcis esset. L. Cornelio (quia ne eum quidem in Sannium jam ingressum revocari ab inpetu belli placebat) literæ missæ, ut dictatorem comitiorum causa diceret. dixit M. Claudium Marcellum. ab eo magister equitum dictus Sp. Postunius. Nec tamen ab dictatore comitia sunt habita, quia, vitiose creatus esset, in disquisitionem venit. consulti angures, vitiosum videri dictatorem, pronuntiaverunt. Eam rem tribuni suspectam infamemque criminando fecerunt. *Nam neque facile fuisse id vitium nosci,* ⁴³ *quum consul oriens nocte* ⁴⁴ *silentio diceret*

Palæpolis
obsessa.

M. Clau-
dium dicta-
tor.

⁴ oriente Gron.

⁴² * *Ultro*] Vid. not. 39. ad I. 5.

⁴³ *Quum consul oriens nocte*] Sic emendavit Gronovius, quum vulgo ederetur *oriente nocte*: manifesto errore. Etenim is qui auspiciaturus erat, post mediam noctem surgebat, teste Festo in voce *Silentio*. *Ariri* autem apud veteres usurpabatur pro *surgere*,

ut apparet ex hæc formula, quam Gronovius e Velio longo affert, quæ quidem id de quo hic agitur proprie tangit: *Consul oriens magistrum populi dicat*. Ceterum quum antiquissimus regiorum codd. habeat *oriende nocte*, libenter legeremus *oriens de nocte*, usitatissima apud Latinos lo-

dictatorem: neque ab consule cuiquam publice privatimve de ea re scriptum esse: nec quemquam mortalium exstare, qui se vidisse aut uulisse quid dicat, quod auspiciū dirimeret: neque augures divinare Romæ sedentes potuisse, quid in castris consuli vitii obvenisset. Cui non adparere, quod plebeius dictator sit, id vitium auguribus visum? Hæc aliaque ab tribunis nequidquam jactata: tamen ad interregium res redit: dilatisque alia atque alia de causa comitiis, quartusdecimus demum interrex L. Æmilius consules creat C. Prætelium, L. Papirium Mugillanum. Cursorem in aliis annalibus invenio.

U. C. 422.

A. C. 324.

U. C. 429.

A. C. 323.

C. Prætelio

H. L. Pa-

pirio Coss.

Alexandri

Epiroensis

fata.

XXIV. ⁴⁵ Eodem anno Alexandriam in Ægypto proditam conditam; Alexandrumque, Epiri regem, ab exsule Lucano interfectum, ⁴⁶ sortes Dodonæi Jovis eventu adfirmasse. Adcito ab Tarentinis in Italiam data ⁴⁷ dictio erat, *caveret Acherusiam aquam Pandosiamque urbem: ibi fati ejus terminum dari.* Eoque ocius transmisit in Italiam, ut quam maxime procul abesset urbe Pandosia in Epiro et Acheronte amni, quem ex Molosside fluentem in ⁴⁸ stagna inferna accipit Thesprotius[†] sinus. Ceterum (ut ferme fugiendo in media fata ruitur) quum sæpe Bruttias Lucanasque legiones fudisset; Heracleam Tarentinorum coloniam,

[†] *Thesprotinus Gron.*

quendi forma. Horat. I Ep. 2. v. 32. *surgunt de nocte latrones.* Cic. pro Muren. n. 22. *Figulas tu de nocte.*

44 *Silentio*] *Silentio surgere quum dicitur, significat non interpellari quominus rem gerat,* inquit Festus in voce *Sinistram.* Apud eum vide in vocibus *Silentio* et *Solida sella,* quomodo providerent ii qui in auspicio erant, ne quid strepitus oriretur, quod auspicia turbaret. Hinc *silentium* dicitur in auspiciis, quod omni vitio caret. Vid. et Cic. II. de Div. n. 71.

45 *Eodem anno Alexandriam in Ægypto proditam conditam*] Inter doctos constat non conditam esse Alexandriam hoc anno, quo conditor ejus Alexander Babylone mortuus est, sed sex septemve ante annis. Suspiciatur Pighius in *Annal.* ad annum 420. errorem Livii, vel eorum quos hic ille sequitur, ortum esse ex omisso illo L. Papirii Cursoris, et C. Prætelii consulatu, de quo supra ad c. 19. Ad illos enim consules Alexandriam conditam refert Solinus, Polyhist. c. 35. Quos quum non memoraverit Livius, in consulibus hujus anni, L. Papirium Mugillanum, C. Prætelium iterum, nonnihil similitudine deceptum, male

rejecit conditæ Alexandriæ tempus.

46 *Sortes Dodonæi Jovis*] Jam observavimus ad l. I. c. 56. *sortes* interdum sumi pro quovis oraculi responso, etiam voce edito. Hic possunt intelligi veræ sortes. Constat enim ex Cic. de Div. l. I. n. 76. et l. II. n. 69. apud Dodonam, præter columbas, et quercum vaticinantes, et Dodonæum æs, etiam sortes locum habuisse. Porro sortes illæ, fuere tali, aut tesserae, aut schedulae certis litteris, vel vocibus, vel notis inscriptæ. Eas alibi jaciebat ipse consultor, alibi ex urna extrahebat puer. Earum deinde notas interpretabantur sacerdotes, indeque oraculi responsum concinnabant. Vid. Ant. Vandalæ, Dissertat. de oraculorum origine et auctoribus, c. 14.

47 *Dictio*] Responsum oraculi. Eodem sensu hanc vocem usurpavit Pacuvius. Vid. l. II. ad Herenn. n. 42.

48 *Stagna inferna*] Vox *inferna* videtur esse propria appellatio stagni alicujus; fortasse Acherusiae ipsius paludis, cui hoc nomen inditum esse potuit a populari opinione, quæ Acherontem fluvium in infernas sedes per eam paludem delabi fingebat.

U. C. 429. ⁴⁹ Consentiam ex Lucanis, Sipontumque, Bruttiorum Teri-
 nam, alias inde Messapiorum ac Lucanorum cepisset urbes,
 A. C. 323. et trecentas familias illustres in Epirum, quas obsidum nu-
 mero haberet, misisset, haud procul Pandosia urbe ⁵⁰ inmi-
 nente^a Lucanis ac Brutiis finibus tris tumulos, aliquantum
 inter se distantes, insedit; ex quibus incursiones in omnem
 partem agri hostilis faceret. et ducentos ferme Lucanorum
 exsules circa se pro fidis habebat, ut pleraque ejus generis
 ingenia sunt, cum fortuna mutabilem gerentes fidem. Imbres
 continui, campis omnibus inundantes, quum interclusissent
 trifariam exercitum a mutuo inter se auxilio, duo praesidia,
 quae sine rege erant, improviso hostium adventu obprimun-
 tur: deletisque eis, ad ipsius obsidionem omnes conversi.
 Inde ab Lucanis exsulis ad suos nuncii missi sunt: pac-
 toque reditu promissum est, regem, aut vivum, aut mor-
 tuum, in potestatem daturus. Ceterum cum delectis ipse,
 egregium facinus ausus, per medios erumpit hostes, et ducem
 Lucanorum cominus congressum obruncat: contra-
 hensque suos ex fuga palatos, pervenit ad amnem, ruinas
 recentibus pontis, quem vis aquae abstulerat, indicantem
 iter. quem quum incerto vado transiret agmen, fessus metu
 ac labore miles, increpans nomen abominandum fluminis,
Jure Acheron vocaris, inquit. quod ubi ad aures accedit re-
 gis; adjecit extemplo animum fatis suis; substititque du-
 bious, an transiret. Tum Sotimus ⁵¹ minister ex regis pue-
 ris, *quid in tanto discrimine periculi cunctaretur* interrogans,
 indicat, Lucanos insidiis quaerere locum. Quos ubi respexit
 rex procul grege facto venientes, stringit gladium, et per
 medium amnem transmittit equum. Jamque in vadum
 egressum eminus veruto Lucanus exsul transfigit. lapsum
 inde cum inhærente telo corpus exanime detulit annis in
 hostium praesidia. Ibi foeda laceratio corporis facta. nam-
 que, praeciso medio, partem Consentiam misere: pars ipsi
 retenta ad ludibrium. quae quum jaculis saxisque procul
 incesseretur, mulier una, ⁵² ultra humanarum irarum fidem
 saevienti turbæ iunxita, ut parumper sustinerent precata,

^a *imminentes* Gron. Crev.

⁴⁹ *Consentiam ex Lucanis Sipon-
 tumque*] Observat Dujatius neutram
 ex his urbibus in finibus Lucanorum
 includi: ac pro *Consentia* suspicatur
 legendum *Potentiam*, pro *Siponto Me-
 tapontum*, quae haud dubie Lucano-
 rum urbes sunt. Et vero ex iis, quae
 infra de laceratione corporis regii nar-
 rantur, Metapontus videtur in Alex-
 andri potestate fuisse, non item Con-
 sentia.

⁵⁰ *Imminentes*] Campanus, An-
 dreas, MSS. Hearnii et nostri, *immi-
 nente*; quod magis placet.

⁵¹ *Minister ex regis pueris*] Armi-
 ger, ex illa cohorte puerorum nobi-
 lium, qui apud reges varia munia obi-
 bant, memorata a Curtio, l. VIII. c.
 21.

⁵² *Ultra humanarum irarum fi-
 dem*] Ultra quam eredi potest huma-
 nam iram progredi.

flens ait, *virum sibi liberosque captos apud hostes esse: spe- U. C. 429.*
rare, corpore regio utcumque mulcato se suos redenturam. *Is A. C. 323.*
 finis lacerationi fuit. sepultumque Consentiaë, quod mem-
 brorum reliquum fuit, cura mulieris unius: ossaque Meta-
 pontum ad hostes remissa; inde Epirum devecta ad Cleopa-
 tram uxorem sororemque Olympiadem: quarum mater
 Magni Alexandri altera, soror altera fuit. Hæc de Alexan-
 dri Epirensis tristi eventu, quamquam Romano bello fortuna
 eum abstinuit, tamen, quia in Italia bella gessit, paucis dix-
 isse satis sit.

XXV. Eodem anno ⁵³ lectisternium Romæ, quinto post Quintum lectister-
 niium. conditam urbem, iisdem, quibus ante, placandis habitum
 est Diis. Novi deinde consules jussu populi quum misis-
 sent, qui indicerent Samnitibus bellum; et ipsi majore co-
 natu, quam adversus Græcos, cuncta parabant; et alia nova
 nihil tum animo tale agitantibus accesserunt auxilia. Lu-
 cani atque Apuli, quibus gentibus nihil ad eam diem cum
 Romano populo fuerat, in fidem venerunt, arma virosque
 ad bellum pollicentes. fœdere ergo in amicitiam accepti.
 Eodem tempore etiam in Samnio res prospere gesta. tria
 oppida in potestatem venerunt, Allifæ, Califæ, Ruffrium:
 aliusque ager primo adventu consulum longe lateque est
 pervastatus. Hoc bello tam prospere commisso, alteri quo-
 que bello, quo Græci obsidebantur, jam finis aderat. nam,
 præterquam quod, ⁵⁴ interseptis munimentis hostium, pars
 parti abscissa erat, ⁵⁵ fœdiora aliquanto intra muros iis,
 quibus hostis territabat, patiebantur: et velut capti a suis-
 metipsis præsiidiis, indigna jam liberis quoque ac conjugibus,
 et quæ captarum urbium extrema sunt, patiebantur.
 Itaque quum, et a Tarento et a Samnitibus, fama esset, nova
 auxilia ventura, Samnitium plus, quam vellent, intra mœnia
 esse rebantur: Tarentinorum juventutem, Græci Græcos,
 haud minus per quos Samniti Nolanoque, quam ut Roma-
 nis hostibus resistèrent, exspectabant. Postremo levissi-
 mum malorum deditio ad Romanos visa. Charilaus et
 Nymphius, principes civitatis, communicato inter se consilio,
 partes ad rem agendam divisere, ut alter ad imperatorem

53 *Lectisternium . . . quinto]* Ter-
 tio factum fuerat anno 391. Vid. VII.
 2. Quarto autem quando factum fue-
 rit, nusquam docet Livius.

54 *Interseptis munimentis]* Muni-
 menta hic intelligimus brachia a Pa-
 læpoli ad Neapolim ducta, per quæ
 ultro citroque commeare et sibi invi-
 cem auxilium ferre Græci possent.
 Vid. supra c. 23. Hæc igitur muni-
 menta, sive brachia fuerant intersep-
 ta, sive interrupta, interiecta ab Ro-

manis, qui medio inter utramque ur-
 bem loco capto societatem mutui au-
 xilii hostibus diremerant.

55 *Fœdiora aliquanto]* Hunc totum
 locum sic legit Gronovius. *Fœdiora*
aliquanto intra muros iis, quibus hostes
territabat, et, velut capti a suismet
ipsi præsiidiis, indigna jam in liberis
quoque ac conjugibus, et quæ capta-
rum urbium extrema sunt, patiebantur.

U. C. 429.
A. C. 323.

Palæpolis
tradita.

Romanorum transfugeret, alter subsisteret ad præbendam opportunam consilio urbem. Charilaus fuit, qui ad Publicium Philonem venit: et, quod bonum, faustum, felix* Palæpolitianis populoque Romano esset, tradere se, ait, mania statuisset. Eo facto utrum ab se prodita, an servata, patria videatur, in fide Romana positum esse. sibi privatim nec pacisci quidquam, nec petere: publice petere, quam pacisci, magis, ut, si successisset incceptum, cogitaret populus Romanus, potius cum quanto studio periculoque reditum in amicitiam suam esset, quam qua stultitia et temeritate de officio decesum. Conlaudatus ab imperatore tria millia militum ad occupandam eam partem urbis, quam Samnites insidebant, accepit: ⁵⁶ præsidio ei L. Quinctius tribunus militum præpositus.

XXVI. Eodem tempore et Nymphius prætorem Samnitium arte adgressus perpulerat, ut, quoniam omnis Romanus exercitus aut circa Palæpolim aut in Samnio esset, sineret se classe circumveli ad Romanum agrum, non oram modo maris, sed ipsi urbi propinqua loca depopulaturum. Sed, ut falleret, nocte proficiscendum esse, extemploque ⁵⁷ naves deducendas. quod quo maturius fieret, omnis juvenus Samnitium, præter necessarium urbis præsidium, ad litus missa. ubi dum Nymphius in tenebris et multitudine semet ipsa impediens, sedulo aliis alia imperia turbans, terit tempus; Charilaus, ex composito ab sociis in urbem receptus, quum summa urbis Romano milite inplesset, tolli clamorem jussit: ad quem Græci, signo accepto a principibus, quieverunt. Nolani per aversam partem urbis via Nolam ferente effugiunt. Samnitibus exclusis ab urbe, ut expeditior in præsentia fuga, ita fœdior, postquam periculo evaserunt, visa: quippe qui inermes, nulla rerum suarum non relicta inter hostes, ludibrium non externis modo, sed etiam popularibus, spoliati atque egentes domos rediere. ⁵⁸ Haud ignarus opinionis alterius, qua hæc proditio ab Samnitibus facta traditur, quum auctoribus hoc dedi, quibus dignius credi est, tum fœdus Neapolitanum (eo enim deinde summa rei Græcorum venit) similis vero facit, ipsos in amicitiam redisse.

* *felixque* Gron. Crev.

⁵⁶ *Præsidio ei*] Huic militum manui.

⁵⁷ *Naves deducendas*] In mare. Verbum hæc in re proprium, cui opponitur *subducere* in siccum.

⁵⁸ *Haud ignarus*] Sensus est: Proditionem Palæpolis alii Palæpolitianis auctoribus, alii Samnitibus auctoribus factam esse tradiderunt. Me, ut Palæpolitianis ducibus factam esse cre-

dam, quum scriptorum auctoritas movet, qui id tradiderunt, tum fœdus Neapolitanum. Græcorum enim illorum rei summa a Palæpoli Neapolim deinde translata est. SIGONIVS. Fœdus nempe Neapolitanum iis legibus ictum erat, quæ venientibus sponte in amicitiam potius, quam vi aut aliena prodicione domitis dictæ viderentur.

Publilio triumphus decretus; ⁵⁹ quod satis credebatur, obsidione domitos hostes in fidem venisse. Duo singularia hæc ei viro primum contingere; prorogatio imperii non ante in ullo facta, ⁶⁰ et acto honore triumphus.

XXVII. Aliud subinde bellum cum alterius oræ Græcis exortum. namque Tarentini, quum rem Palæpolitana vana spe auxilii aliquandiu sustinuissent, postquam Romanos urbe potitos acceperere, velut destituti, ac non qui ipsi destituisent, increpare Palæpolitanos: ira atque invidia in Romanos furere; eo etiam, quod Lucanos et Apulos (nam utraque eo anno societas cœpta est) in fidem populi Romani venisse adlatum est. *quippe propemodum perventum ad se esse: jamque in eo rem fore, ut Romani aut hostes, aut domini habendi sint. Discrimen profecto rerum suarum in bello Samnitium eventusque ejus verti. eam solam gentem restare, nec eam ipsam satis validam, quando Lucanus defecerit. quem revocari adhuc, impellique ad abolendam societatem Romanam posse, si qua ars serendis discordiis adhibeatur.* Hæc consilia quum apud cupidos rerum novandarum valuisent; ex juventute quidam Lucanorum pretio adsciti, clari magis inter populares, quam honesti, inter se mulcati ipsi virgis, quum corpora nuda intulissent in civium cœtum, vociferati sunt, se, quod castra Romana ingredi ausi essent, a consule virgis cæsos, ac prope securi percussos esse. Deformis suapte natura res quum speciem injuriæ magis, quam doli, præ se ferret, concitati homines cogunt clamore suo magistratus senatum vocare: et alii, circumstantes concilium, bellum in Romanos poscunt: alii ad concitandam in arma multitudinem agrestium discurrunt: tumultuque etiam sanos ⁶¹ consternante animos, decernitur, ut societas cum Samnitibus renovaretur; legati que ad eam rem mittuntur*. Repentina res ⁶² quia quam causam nullam, tam ne fidem quidem habebat, coacti a Samnitibus et obsides dare, et præsidia in loca munita accipere, cæci fraude et ira nihil recusarunt. Dilucere deinde brevi fraus cœpit, postquam criminum falsorum auctores Tarentum commigravere: sed, amissa omni de se potestate, nihil ultra, quam ut pœniteret frustra, restabat.

Tarentino-
rum indig-
natio in Ro-
manos.

Concitant
Lucanos.

XXVIII. Eo anno plebi Romanæ velut aliud initium:

* *mittantur* Gron. Crev.

⁵⁹ *Quod satis credebatur*] Quod, etsi Palæpolis vi capta non fuerat, tamen satis credebatur obsidione domitos hostes esse et ad deditionem compulsos: atque adeo victoriam hanc triumpho non indignam esse.

⁶⁰ *Et acto honore triumphus*] Et triumphus post exactum magistra-

tum. Huc usque nemo nisi in magistratu triumphaverat.

⁶¹ *Consternante*] Ad furorem incitante.

⁶² * *Quia, quam causam nullam*] Quia, quemadmodum causam nullam habebat, ita ne credibilis quidem videbatur.

U. C. 429.
A. C. 323.

Papirii
fœneratoris
fœda libido.

libertatis factum est, ⁶³ quod necti⁷ desierunt: mutatum autem jus ob unius fœneratoris simul libidinem, simul crudelitatem insignem. L. Papirius is fuit: cui quum se C. Publius ob æs alienum paternum nexum dedisset; ⁶⁴ quæ ætas formæque misericordiam elicere poterat, ad libidinem et contumeliam animum accenderunt: et, florem ætatis ejus fructum adventitium crediti ratus, primo perlicere adolescentem sermone incesto est conatus: dein, postquam asperrabantur flagitium aures, minis territare, atque identidem admonere fortunæ: postremo, quum ingenuitatis magis, quam præsentis conditionis, memorem videret, nudari jubet, verberaque adferri. Quibus laceratus juvenis, quum se in publicum proripuisset, libidinem crudelitatemque conquerens fœneratoris; ingens vis hominum, quum ætatis miseratione atque indignitate injuriæ accensa, tum suæ conditionis liberumque suorum respectu in forum; atque inde, agmine facto, ad curiam concurrit. et quum consules, tumultu repentino coacti, senatum vocarent, introëuntibus in curiam Patribus laceratum juvenis tergum, procumbentes ad singulorum pedes, ostentabant. Victum eo die ob impotentem injuriam unius ingens vinculum fidei: jussique consules ferre ad populum, ne quis, nisi qui noxam meruisset, donec pœnam laeret, in compedibus aut in nervo teneretur: pecuniæ creditæ bona debitoris, non corpus, obnoxium esset. Ita nexi soluti; ⁶⁵ cautumque in posterum, ne necterentur.

Nexi soluti,
cautumque
ne necterentur.

XXIX. Eodem anno, quum satis per se ipsum Samnitium bellum et defectio repens Lucanorum, auctoresque defectiois Tarentini sollicitos haberent Patres, accessit, ut et Vestinus populus Samnitibus sese conjungeret. quæ res sicut eo anno sermonibus magis passim hominum jactata, quam in publico ullo concilio est; ita insequentis anni consulibus, L. Furio Camillo iterum, ⁶⁶ Junio Bruto Scævæ, nulla prior potiorque visa est, de qua ad senatum referrent. et, quamquam ⁶⁷ nova res erat, tamen tanta cura Patres incessit, ut pariter eam susceptam neglectamque timerent: ne aut impunitas eorum lascivia superbiaque, aut bello pœnæ

U. C. 430.
A. C. 322.
L. Furio II.
D. Junio
Coss.

7 ligari nexi Gron.

⁶³ *Quod necti desierunt*] Quod in servitutum dari creditoribus debitores desierunt. Sigonius jusserat legi, *quod ligari nexi desierunt*, eique observanti fuerant plerique editores, quum absurda esset hæc emendatio. Qui enim *nexi* sunt, eos certe nihil jam opus est *ligari*. Restituimus veterem lectionem, quam tumentur quatuor e MSS. nostris vel optimi.

⁶⁴ *Quæ ætas . . . poterant*] Sic

Andreas et Campaans. Vulgati *poterat*: vitiose.

⁶⁵ *Cautumque in posterum, ne necterentur*] Id tamen jus non omnino pro firmo stetit. Siquidem opus fuit eam legem renovari quadraginta fere post annis, tum quum plebes in Janiculum secessit.

⁶⁶ *Junio*] Lege *D. Junio*.

⁶⁷ ** Nova*] Recens: ex qua proinde nihil dum acceptum fuerat damni.

expetitæ metu propinquo atque ira concirent finitimos populos. Et erat genus omne abunde bello Samnitibus par, Marsi Pelignique et Marrucini: quos, si Vestinus adtingeretur, omnes habendos hostes. Vicit tamen pars, quæ in præsentia videri potuit majoris animi, quam consilii: sed eventus docuit, fortes fortunam juvare. Bellum ex auctoritate Patrum populus adversus Vestinos jussit. Provincia ea Bruto, Sannium Camillo sorte evenit. Exercitus utroque ducti, et cura tuendorum finium hostes prohibiti conjungere arma. Ceterum alterum consulem L. Furium, cui major moles rerum inposita erat, morbo gravi implicatum fortuna bello subtraxit. jussusque dictatorem dicere rei gerendæ causa, longe clarissimum bello ea tempestate dixit L. Papirium Cursorem; a quo Q. Fabius Maximus Rullianus magister equitum est dictus: par nobile rebus in eo magistratu gestis, discordia tamen, qua prope ad ultimum dimicationis ventum est, nobilior. Ab altero consule in Vestinis multiplex bellum, nec usquam vario eventu, gestum est. nam et pervastavit agros, et, populando atque urendo tecta hostium sataque, in aciem invitos extraxit: et ita prælio uno adcidit Vestinorum res, haudquaquam tamen incruento milite suo, ut non in castra solum refugerent hostes, sed, jam ne vallo quidem ac fossis freti, dilaberentur in oppida, situ urbium mœnibusque se defensuri. Postremo oppida quoque ⁶⁸ vi expugnare adortus, primo Cutinam ingenti ardore militum ⁶⁹ aut vulnerum ira, quod haud fere quisquam integer prælio excesserat, scalis cepit: deinde Cingiliam. utriusque urbis prædam militibus, quod eos neque portæ, neque muri hostium arcuerant, concessit.

XXX. In Samnium incertis itum auspiciis est: cujus rei vitium non in belli eventum, quod prospere gestum est, sed in rabiem atque iras imperatorum vertit. namque Papirius dictator, a pullario monitus, quum ad auspicium repetendum Romam proficisceretur, magistro equitum denunciavit, ut sese loco teneret, neu, absente se, cum hoste manum consereret. Fabius quum post profectionem dictatoris per exploratores comperisset, perinde omnia soluta apud hostes, ac si nemo Romanus in Sannio esset; seu ferrox adolescens indignitate accensus, quod omnia in dictatore viderentur reposita esse; seu occasione bene gerendæ rei induc-

U. C. 430.
A. C. 322.
Vestinis bellum indictum.

L. Papirius dictator.

Fabius M. E. absente dictatore, rem bene gerit.

² *obpugnare* Gron.

⁶⁸ *Vi expugnare est adortus*] Gronovius edidit *vi oppugnare*: nulla tamen ratione allata, cur recesserit a reliquis editionibus; quæ, ut et omnes MSS. nostri, habent *expugnare*. Ceterum eam lectionem, quam ille expressit, non improbaremus, si satis firma ali-

qua auctoritate niteretur. Non rara enim ejus exempla occurrunt apud Livium, sicut l. X. c. 46. et alibi sæpius.

⁶⁹ *Aut vulnerum ira*] Lege omnino *ac vulnerum ira*, aucto-ribus duobus Hearnii MSS. et Campano.

U. C. 430. tus; exercitu instructo paratoque profectus ad Imbriniam,
 A. C. 322. (ita vocant locum) acie cum Samnitibus confligit. ea fortuna pugnæ fuit, ut nihil relictum sit, quo, si adfuisset dictator, res melius geri potuerit: non dux militi, non miles duci defuit. Eques etiam, auctore L. Cominio tribuno militum, qui aliquoties inpetu capto perrumpere non poterat hostium agmen, detraxit frenos equis; atque ita concitatos calcaribus permisit, ut sustinere eos nulla vis posset. per arma, per viros late stragem dedere. Secutus pedes inpetum equitum, turbatis hostibus intulit signa. Viginti millia hostium cæsa eo die traduntur. Auctores habeo, bis cum hoste signa conlata, dictatore absente, bis rem egregie gestam. Apud antiquissimos scriptores una hæc pugna invenitur: in quibusdam annalibus tota res prætermissa est. Magister equitum, ut ex tanta cæde, multis potitus spoliis, congesta in ingentem acervum hostilia arma subdito igne concremavit: seu votum id Deorum cuipiam fuit; seu credere libet ⁷⁰ Fabio auctori, eo factum, ne suæ gloriæ fructum dictator caperet, nomenque ibi scriberet, aut spolia in triumpho ferret. Literæ quoque de re prospere gesta ad senatum, non ad dictatorem, missæ, argumentum fuere minime cum eo communicantis laudes^a. Ita certe dictator id factum accepit, ut, lætis aliis victoria parta, præ se ferret iram tristitiamque. Misso itaque repente senatu, se ex curia proripuit: tum vero, non Samnitium magis legiones, quam majestatem dictatoriam et disciplinam militarem, a magistro equitum victam et eversam dictitans, si illi inpune spretum imperium fuisset. Itaque plenus minarum iræque, profectus in castra, quam maximis itineribus isset, non tamen prævenire famam adventus sui potuit. Præcurrebant enim ab urbe, qui nunciarent, dictatorem avidum pœnæ venire, alternis pene verbis T. Manlii factum laudantem.

Dictator indignatur.

Fabii oratio ad milites.

XXXI. Fabius, concione extemplo advocata, obtestatus milites est, *ut, qua virtute rempublicam ab infestissimis hostibus defendissent, eadem se, ⁷¹ cujus ductu auspicioque vicissent, ab inpotenti crudelitate dictatoris tutarentur. Venire amentem invidia, iratum virtuti alienæ felicitatique, furere, quod, se absente, res publica egregie gesta esset: malle, si mutare fortunam posset, apud Samnites, quam Romanos, victoriam esse. Imperium dictitare spretum, tamquam non eadem mente pug-*

^a laudem Gron. Crev.

⁷⁰ Fabio] Intellige Fabium Pictorem, scriptorem rerum Romanarum.

⁷¹ Cujus ductu auspicioque vicissent] Hic non omnino accurate loquentem facit Fabium Livium. Ductu quidem magistri equitum vicerant

Romani, sed auspicio dictatoris. Si quidem magister equitum ipse non habebat auspicia, sed imperio dictatoris et auspiciis suberat. Vid. Perizon. Animadv. Histor. c. 7.

nari vetuerit, qua pugnatum doleat: et tunc incidia impedire virtutem alienam voluisse, cupidissimisque arma ablatum fuisse militibus, ne, se absente, moveri possent: et nunc id furere, id ægre pati, quod sine L. Papirio, non iermes, non manci milites fuerint, quod se Q. Fabius magistrum equitum duxerit, ac non accensum dictatoris. Quid illum facturum fuisse, si, quod belli casus ferant, Marsque communis, adversa pugna evenisset; qui sibi, devictis hostibus, republica bene gesta, ita ut non ab illo unico duce melius geri potuerit, supplicium magistro equitum minetur? Neque illum magistro equitum infestorem, quam tribunis militum, quam centurionibus, quam militibus esse, si possit, in omnes sciviturum fuisse: quia id nequeat, in unum scire. Etiam incidiam, tanquam ignem, summa petere; in caput consilii, in duem incurrere, si se simul cum gloria rei gestæ extinxisset, tunc victorem, velut in capto exercitu dominantem, quidquid licuerit in magistro equitum, in militibus ausurum. Proinde adessent in sua causa omnium libertati. Si consensum exercitus eundem, qui in prælio fuerit, in tuenda victoria videat, et salutem unius omnibus curæ esse; inclinaturum ad clementiorem sententiam animum. Postremo se vitam fortunasque suas illorum fidei virtutique permittere.

XXXII. Clamor e tota concione ortus, uti bonum animum haberet: neminem illi vim adlatum, salvis legionibus Romanis. Haud multo post dictator advenit: classicoque extemplo ad concionem advocavit. Tum, silentio facto, præco Q. Fabium magistrum equitum citavit. qui simul ex inferiore loco ad tribunal accessit, tum dictator, *Quæro, inquit, de te, Q. Fabi, quum summum imperium dictatoris sit, parentque ei ⁷² consules, regia potestas, prætores iisdem auspiciis, quibus consules, creati; æquum censeas, necne, magistrum equitum dicto audientem esse? Itemque illud interrogo, quum me incertis auspiciis profectum ab domo scirem, utrum mihi turbatis religionibus res publica in discrimen committenda fuerit, an auspicia repetenda, ne quid dubiis Diis agerem? Simul illud, quæ dictatori religio impedimento ad rem gerendam fuerit, num eu magister equitum solutus ac liber potuerit esse?* ⁷³ *Sed quid ego hæc interrogo? quum, si ego tacitus abissem, tamen tibi ad voluntatis interpretationem meæ dirigenda tua sententia fuerit. Quin tu respondes, vetuerimne, te quidquam*

Dictatoris
oratio ad
M. E.

⁷² * Consules, regia potestas] Vid. not. 9. ad IV. 2. supra.

⁷³ Sed quid ego] Quasi diceret: sed quid ego te ad disceptationem ipsius rei voco, quum tuæ partes non aliæ sint, quam ut pareas; quum ita tibi voluntas mea pro lege esse debuerit,

ut, etiamsi ego tacitus abissem, ea tibi conjectura investiganda, et ad eam dirigenda sententia tua fuerit; nec proinde quidquam ad te pertineat disquisitio earum rationum, propter quas a pugna abstinendum fuerat.

U. C. 430.
A. C. 322.

rei, me absente, agere? vetuerimne, signa cum hostibus conferre? quo tu imperio meo spreto, incertis auspiciis, turbati religionibus, adversus morem militarem disciplinamque majorum et numen Deorum, ausus es cum hoste confligere. Ad hæc, quæ interrogatus es, responde. extra ea, cave, vocem mittas. Accede, licitor. Adversus quæ singula^b quum respondere haud facile esset, et nunc quereretur, eundem accusatorem capitis sui ac judicem esse; modo, vitam sibi eripi citius, quam gloriam rerum gestarum, posse, vociferaretur; purgaretque se invicem, atque ultro accusaret: tunc Papirius, redintegrata ira, spoliari magistrum equitum, ac virgas et secures expediri jussit. Fabius, fidem militum implorans, lacerantibus vestem licitoribus, ad triarios, tumultum jam⁷⁴ in concione miscentes, sese recipit. Inde clamor in totam concionem est perlatus: alibi preces, alibi minæ audiebantur. qui proximi forte tribunal steterant, quia subjecti oculis imperatoris noscitari poterant, orabant, ut parceret magistro equitum, neu cum eo exercitum damnaret. Extrema concio et circa Fabium globus increpabant inclementem dictatorem: nec procul seditione aberant. ne tribunal quidem satis quietum erat. Legati circumstantes sellam orabant, ut rem in posterum diem differret, et iræ suæ spatium, et consilio tempus daret: *Satis castigatam adolescentium Fabii esse: satis deformatam victoriam: ne ad extremum finem supplicii tenderet: neu⁷⁵ unico juveni, neu patri ejus, clarissimo viro, neu Fabiæ genti eam injungeret ignominiam.* Quum parum precibus, parum causa proficerent, *intueri⁷⁶ savientem concionem juebant. ita irritatis militum animis subdere ignem ac materiam seditioni, non esse ceteris, non prudentiæ ejus. neminem id Q. Fabio, ⁷⁶ pœnam deprecanti suam, vitio versurum, sed dictatori, si obcæcatus ira infestam multitudinem in se pravo certamine movisset. Postremo, ⁷⁷ ne id se gratiæ dare Q. Fabii crederet, se jusjurandum dare puratos esse; non videri e republica, in Q. Fabium eo tempore animadverti.*

XXXIII. His vocibus quum in se magis incitarent dictatorem, quam in magistrum equitum placarent, jussi de tribunali descendere legati: et, silentio nequidquam per præconem tentato, quum, præ strepitu ac tumultu, nec ip-

^b add. Q. Fabio Gron. Crev.

74 *In concione*] Otiosæ voces, ac fortasse huc retractæ ex sequenti versu, ubi legitur *in totam concionem*. Eas tamen delere si cui durum videbitur, mitius licet huic loco consulere, et emendare cum Tan. Fabio: *multa jam concionem miscentes*.

75 *Unico juveni*] Juveni, cujus virtus singularis et unica esset.

76 *Pœnam deprecanti suam*] Supplicium effugere conanti. Is *deprecatur*, qui precatur ne quid contingat.

77 *Ne id se gratiæ dare Q. Fabii crederet*] Ne crederet se ideo sic loqui, quia gratiam Fabii demereri vellet; se in iis quæ dicerent spectare Fabii gratiam et amicitiam.

Virgas et
secures ex-
pediri
jebet.
Fabius se
recipit ad
triarios.

sus dictatoris, nec adparitorum ejus vox audiretur; nox, U. C. 430. velut in prælio, certamini finem fecit. Magister equitum, A. C. 322. jussus postero die adesse, quum omnes adfirmarent, infestius Papirium exarsurum, agitatam contentione ipsa exacerbatumque, clam ex castris Romam profugit: et, patre ^{Romam} auctore M. Fabio, qui ter jam consul dictatorque fuerat, ^{fugit.} vocato extemplo senatu, quum maxime conquereretur apud Patres vim atque injuriam dictatoris, repente strepitus ante curiam lictorum submoventium auditur: et ipse infensus aderat, postquam comperit profectum ex castris, cum expe- ^{Sequitur} dito equitatu secutus. Iterata deinde contentio^c: et preñdi ^{dictator.} Fabium Papirius^d jussit. Ubi quum, deprecantibus primoribus Patrum atque universo senatu, perstaret in incepto inimitis animus; tum pater M. Fabius, *Quandoquidem*, inquit, ^{Fabii pater} *apud te nec auctoritas senatus, nec ætas mea, cui orbitatem pa-* ^{Tr. Pl. ap-} *ras, nec virtus nobilitasque magistri equitum, a te ipso nomina-* ^{pellat.} *ti, valet, nec preces, quæ sæpe hostem mitigavere, quæ Deorum iras placant; tribunos plebis adpello, et provococo ad populum.* ⁷⁸ *eumque tibi, fugienti exercitus tui, fugienti senatus judicium, judicem fero, qui certe unus plus, quam tua dictatura, potest polletque. Videre, cessurusne provocationi sis, ⁷⁹ cui Rex Romanus Tullus Hostilius cessit.* Ex curia in concionem itur. quo cum paacis dictator, cum omni agmine principum magister equitum quum escendisset; deduci eum de rostris Papirius in partem inferiorem jussit. Secutus pater, *Bene agis*, inquit, *quum eo nos deduci jussisti, unde et privati vocem mittere possemus.* Ibi^e primo non tam perpetuæ orationes, quam altercatio, exaudiebantur. Vicit deinde strepitum vox et indignatio Fabii senis, increpantis superbiam crudelitateque Papirii: *Se quoque dictatorem Romæ fuisse, nec a se quemquam, ne plebis quidem hominem, non centurionem, non militem, violatum; Papirium, tamquam ex hostium ducibus, sic ex Romano imperatore victoriam et triumphum petere.* ⁸⁰ *Quantum interesset inter moderationem antiquorum, et novam superbiam crudelitatemque. Dictatorem Quinctium Cincinnatum in L. Minucium consulem, ex obsidione a se ereptum, non ultra sævisse, quam ut legatum eum ad exercitum pro consule relinqueret. M. Furium Camillum in L. Furio, qui, contempta sua senectute et auctoritate, sædissimo cum eventu pugnasset, non solum in*

^c add. est Gron. Crev.^d Papirius Fabium Ead.^e In Ead.

⁷⁸ * *Eum ... tibi ... judicem fero]* Ei, tanquam judici, ut te sistas postulo. Vid. not. 4. ad III. 24.

⁷⁹ * *Cui ... Tullus Hostilius cessit]* Tum cessit provocationi Tullus Hostilius, quum Horatii causam a damniviris damnati retractari a populo sivit, ad quem reus provocarat.

⁸⁰ *Quantum interesset]* Magis Livianum videretur: *Quantum interesse:* quod monet Gronovius. Et vero antiquissimus e nostris MSS. habet *quantum esse inter*, a prima manu: recentior scriptura allevit τω esse litteram t.

U. C. 430. *præsentia moderatum iræ esse, ne quid de collega secus populo*
 A. C. 322. *aut senatui scriberet; sed, quum revertisset, potissimum ex tribu-*
nis consularibus habuisse, quem ex collegis, optione ab senatu
data, socium sibi imperii delegerit. Nam populi quidem, penes
quem potestas omnium rerum esset, ne iram quidem unquam
atrociores fuisse in eos, qui temeritate atque inscitia exercitus
amisissent, quam ut pecunia eos multaret. capite anquisitum ob
rem bello male gestam de imperatore nullo ad eam diem esse.
Nunc ducibus populi Romani, quæ ne victis quidem bello fas
fuerit, virgas et secures victoribus, et justissimos meritis trium-
phos intentari. Quid enim tandem passurum fuisse filium
suum, si exercitum amisisset: si fusus, fugatus, castris exutus
fuisset? quo ultra iram violentiamque ejus excessuram fuisse,
quam ut verberaret necaretque? Quam conveniens esse, prop-
ter Q. Fabium civitatem in lætitia, victoria, supplicationibus,
ac gratulationibus esse: eum, propter quem Deum delubra pa-
teant, aræ sacrificiis fument, honore, donis cumulentur, nuda-
tum virgis lacerari in conspectu populi Romani; intuentem
Capitolium atque arcem, Deosque ab se ⁸¹ duobus præliis haud
frustra advocatos? Quo id animo exercitum, qui ejus ductu
auspiciisque vicisset, laturum? quem luctum in castris Roma-
nis, quam lætitiã inter hostes fore? Hæc, simul jurgans,
querens, Deum hominumque fidem obtestans, et complexus
filium, plurimis cum lacrimis agebat.

XXXIV. Stabat cum eo senatus majestas, favor populi, tribunicium auxilium, memoria absentis exercitus. Ex parte altera ⁸² *imperium invictum populi Romani, et disciplina rei militaris, et dictatoris edictum pro numine semper observatum, et Manliana imperia, et posthabita filii caritas publicæ utilitati, jactabantur. Hoc etiam L. Brutum, conditorem Romanæ libertatis, antea in duobus liberis fecisse. nunc patres comes, et senes faciles ⁸³ de alieno imperio spreto, tamquam rei parvæ, disciplinæ militaris eversæ juventuti gratiam facere. Se tamen perstaturum in incepto: nec ei, qui adversus dictum suum, turbatis religionibus ac dubiis auspiciis, pugnasset, quidquam ex justa pœna remissurum. Majestas imperii perpetua ne esset, non esse in sua potestate. L. Papirium nihil de ejus jure deminuturum. optare, ne potestas tribunicia, inviolata ipsu, violet intercessione sua Romanum imperium, neu populus*

Dictatoris
 oratio.

⁸¹ *Duobus præliis*] Supra c. 30. potiorcm habuisse videtur Livius fidem eorum auctorum, qui semel tantum pugnasce Fabium tradidere. Sed hic loquentem inducit patrem ex ea opinione, quæ magis causæ suæ favcat.

⁸² *Imperium invictum populi Romani*] Imperii, quod a populo magis-

tratribus ducibusque commissum populi nomine geratur, majestas huc usque inviolata.

⁸³ *De alieno*] Legit Tan. Faber: *dictatorio*. Felicissima conjectura. Sensus enim optimus est, et apprime congruit et numerus ei forma litterarum.

^f *in se potissimum dictatorem et jus dictaturæ extinguat. Quod* U. C. 430.
si fecisset, non L. Papirium, sed tribunos, sed prævum populi A. C. 322.
judicium, nequidquam posteros accusaturos: quum, polluta
semel militari disciplina, non miles centurionis, non centurio
tribuni, non tribunus legati, non legatus consulis, non magister
equitum dictatoris pareat imperio; nemo hominum, nemo Deo-
rum cecundiam habeat; non edicta imperatorum, non auspi-
cia observentur; sine comæatu vagi milites in pacato, in hos-
tico errent, inmemores sacramenti, licentia sola se, ubi velint,
exauctorent; infrequentia deserantur signa; neque convenia-
tur ad edictum, nec discernatur, interdium nocte, æquo iniquo
loco, jussu injussu imperatoris pugnent; et non signa, non ordi-
nes sercent; latrocinii modo cæca et fortuita, pro sollemni et
⁸⁴ *sacrata militia sit. Horum criminum vos reos in omnia se-*
cula obferte, tribuni plebi: ⁸⁵ vestra obnoxia capita pro licentia
Q. Fabii ⁸ objicite.

XXXV. Stupentes tribunos et suam jam vicem magis
 anxios, quam ejus, cui auxilium ab se petebatur, liberavit
 onere consensus populi Romani, ad preces et obtestationem
 versus, ut sibi pœnam magistri equitum dictator remitteret.
 Tribuni quoque, inclinatam rem in preces subsecuti, orare
 dictatorem insistent, ut veniam errori humano, veniam ado-
 lescentiæ Q. Fabii daret: satis eum pœnarum dedisse. P. R. exo-
 rat dictato-
 rem.
 Jam ipse adolescens, jam pater M. Fabius contentionis
 obliti, procumbere ad genua, et iram deprecari dictatoris.
 Tum dictator, silentio facto, *Bene habet, inquit, Quirites.*
vicit disciplina militaris, vicit imperii majestas, quæ in discrim-
ine fuerunt, an ulla post hanc diem essent. Non noxæ eximitur
Q. Fabius, qui contra edictum imperatoris pugnavit; sed, noxæ
damnatus, donatur populo Romano; donatur tribuniciæ potes-
tati, precarium non justum auxilium ferenti. Vive, Q. Fabi, fe-
licior hoc consensu civitatis ad tuendum te, quam, qua paullo
ante exultabas, victoria. vive, id facinus ausus, cujus tibi ne pa-
rens quidem, si eodem loco fuisset, quo fuit L. Papirius, veni-
am dedisset. Mecum, ut voles, reverteris in gratiam: populo
Romano, cui vitam debes, nihil majus præstiteris, quam si hic
tibi dies satis documenti dederit, ut bello ac pace pati legitima
imperia possis. Quum se nihil morari magistrum equitum
 pronunciasset, degressum eum ⁸⁶ templo lætus senatus, læ-
 tior populus, circumfusi, ac gratulantes hinc magistro equi-
 tum, hinc dictatori, prosecuti sunt: firmitumque imperium

^f add. Romanus Gron. Crev.

⁸ Q. Fabio Eæd.

⁸⁴ *Sacrata*] Militia sacrata habebatur ob sacramentum militare.

⁸⁵ *Vestra obnoxia capita*] Vestra capita obstringite tot criminibus, ut

gratificemini Q. Fabio, et licentiam ejus tueamini.

⁸⁶ *Templo*] Rostri. Vid. supra c. 14.

U. C. 430. militare haud minus periculo Q. Fabii, quam supplicio mi-
 A. C. 322. serabili adolescentis Manlii, videbatur. Forte ita eo anno
 evenit, ut, quotiescumque dictator ab exercitu recessit, hos-
 tes in Samnio moverentur. ceterum in oculis exemplum
 erat Q. Fabius M. Valerio legato, qui castris præerat, ne
 quam vim hostium magis, quam trucem dictatoris iram, ti-
 meret. Itaque, frumentatores quum, circumventi ex insi-
 diis, cæsi loco iniquo essent, creditum vulgo est, subveniri
 eis ab legato potuisse, ni tristia edicta exhorruisset. ea quo-
 que ira alienavit a dictatore militum animos, jam ante
 infensos, quod implacabilis Q. Fabio fuisset; et, quod
 suis precibus negasset, ejus populo Romano veniam dedis-
 set.

XXXVI. Postquam dictator, præposito in urbe L. Papi-
 rio Crasso magistro equitum, Q. Fabio vetito quidquam pro
 magistratu agere, in castra rediit; neque civibus satis lætus
 adventus ejus fuit, nec hostibus quidquam adtulit terroris.
 nanque postero die, seu ignari venisse dictatorem, seu, ades-
 set an abesset, parvi facientes, instructa acie ad castra
 accesserunt. Ceterum tantum momenti in uno viro L. Pa-
 pirio fuit, ut, si ducis consilia favor subsecutus militum
 foret, debellari eo die cum Samnitibus potuisse, pro haud
 dubio habitum sit: ita instruxit aciem loco ac subsidiis, ita
 omni arte bellica firmavit. cessatum a milite, ac de indust-
 ria, ut obtrectaretur laudibus ducis, impedita victoria est.
 Plures Samnitium cecidere: plures Romani vulnerati sunt.
 Sensit peritus dux, quæ res victoriæ obstaret: temperan-
 dum ingenium suum esse, et severitatem miscendam ⁸⁷ com-
 mitati. Itaque, adhibitis legatis, ipse, ⁸⁸ circum saucios mi-
 lites inserens in tentoria caput, singulos, ut sese haberent,
 rogans, curam eorum nominatim legatis, tribunisque, et
⁸⁹ præfectis demandabat: rem per se popularem ita dexter
 egit, ut, medendis corporibus, animi multo prius militum
 imperatori reconciliarentur; nec quidquam ad salubritatem
 efficacius fuerit, quam quod grato animo ea cura accepta
 est. Refecto exercitu, cum hoste congressus haud dubia
 spe sua militumque, ita fudit fugavitque Samnites, ut ille
 ultimus eis dies conferendi signa cum dictatore fuerit. In-
 cessit deinde, qua duxit prædæ spes, victor exercitus; per-
 lustravitque hostium agros, nulla arma, nullam vim, nec
 apertam, nec insidiis, expertus. Addebat alacritatem, quod
 dictator prædam omnem edixerat militibus: nec ira magis

Legiones
 Romane de
 industria
 male pug-
 nant.

Dictator
 comior
 factus.

Samnites
 vincit.

⁸⁷ Comitati] Mallet Gronovius: *comitate.*

⁸⁸ * Circum saucios milites] Omnes saucios milites ex ordine circumi-
 cis.

⁸⁹ Præfectis] Præfectis sociorum. Ili erant numero, jure, et potestate tribunis militum pares, et eadem omnia in socios usurpabant, quæ isti in cives.

publica, quam privatam compendium, in hostem aciebat. U. C. 430. His cladibus subacti Samnites pacem a^b dictatore petiere : A. C. 322. eum quo pacti, ut singula vestimenta militibus, et annuum stipendium darent ; quum ire ad senatum jussi essent, secuturos se dictatorem responderunt, unius ejus fidei virtutisque causam suam commendantes. ita deductus ex Samnitibus exercitus.

XXXVII. Dictator triumphans urbem est ingressus : et, U. C. 431. quum se dictatura abdicare vellet, jussu Patrum, priusquam A. C. 321. abdicaret, consules creavit C. Sulpicium Longum iterum, C. Sulpicio II. Q. Æmilio Cerretanum. Samnites, infecta pace, quia de conditionibus agebatur, inducias annuas ab urbe retulerunt. nec earum ipsarum sancta fides fuit : adeo, postquam Papi- rium abisse magistratu nunciatum est, adrecti ad bellandum animi sunt. C. Sulpicio, Q. Æmilio (⁹⁰ Aulium quidam annales habent) consulibusⁱ, ad defectionem Samnitium Apulum novum bellum accessit. Utroque exercitus missi. Sulpicio Samnites, Apuli Æmilio sorte evenerunt. Sunt, qui non ipsis Apulis bellum inlatum, sed socios ejus gentis populos ab Samnitium vi atque injuriis defensos scribant. Ceterum fortuna Samnitium, vix a se ipsis eo tempore propulsantium bellum, propius ut sit vero, facit, non Apulis ab Samnitibus arma inlata, sed cum utraque simul gente bellum Romanis fuisse. nec tamen res ulla memorabilis acta : ager Apulus Samniumque evastatum : hostes nec hic, nec illic inventi. Romæ nocturnus terror ita ex somno trepidam repente civitatem excivit, ut Capitolium atque arx, mœniaque et portæ, plena armatorum fuerint. et quum concursatum conclamatumque ad arma omnibus locis esset, prima luce nec auctor, nec causa terroris comparuit. Eodem anno de Tusculanis Flavia rogatione populi fuit judi- Judicium de Tusculanis. cium. M. Flavius tribunus plebis tulit ad populum, ut ⁹¹ in

^b ab Gron. Crev.
Crev.

ⁱ consulibus, *Aulium quidam annales habent, ad etc.*

⁹⁰ *Aulium quidam annales habent*] Quod quidem verius, nec immerito fortasse, videtur Sigonio, Piglio, Gronovio : tum quia hic consul plebei esse debuit, quum Sulpicius foret patricius : Æmilia autem gens patricia erat, Aulia plebeia : tum quia l. IX. capp. 15. 16. 22. et 23. ubi de eodem homine agitur, Campanus et Andreas nusquam Æmiliam, sed vel *Aureliam*, vel *Aulum*, vel *Alium*, vel *Aulium* denique habent : unde merito colligitur Livium his locis revera scripsisse *Aulium*. Consentiant Capitolini Fasti, ubi de ejus morte agunt,

ad annum 432. Non possumus tamen assentiri doctissimis viris, qui totam hanc parenthesis, *Aulium quidam annales habent*, quæ ubique exstat, e Liviano textu exturbant. Nec adeo mirum est Livium hic hæsitare in illo nomine ; postea ei sententiæ quæ verisimilior ipsi visa est, sine ulla dubitationis nota adhæsisse.

⁹¹ *In Tusculanos. quorum eorum*] In Tusculanos, non omnes quidem, sed in illos eorum, sive ex eis, quorum ope ac consilio. Solennis erat formula, *qui eorum*. Exemplum vide apud nostrum XXIII. 25. et XXVI. 34.

U. C. 431. Tusculanos animadverteretur; quorum eorum ope ac consilio Veliterni Privernatesque populo Romano bellum fecissent. Populus Tusculanus cum conjugibus ac liberis Romanam venit. ea multitudo, veste mutata, et⁹² specie reorum, tribus circuit, genibus se omnium advolvens. plus itaque misericordia ad pœnæ veniam impetrandam, quam causa ad crimen purgandum valuit. Tribus omnes, præter Polliam, antiquarunt legem. Polliæ sententia fuit, puberes verberatos necari, conjuges liberosque sub corona lege belli venire: memoriamque ejus iræ Tusculanis in pœnæ tam atrocis auctores mansisse ad^k patrum ætatem constat, nec quemquam ferme ex Pollia tribu candidatum⁹³ Papiam ferre solitum.

U. C. 432. XXXVIII. Insequenti anno, Q. Fabio,⁹⁴ L. Fulvio consulibus, A. Cornelius Arvina dictator et M. Fabius Ambustus magister equitum, metu gravioris in Samnio belli (conducta enim pretio a finitimis juvenus dicebatur) intentiore delectu habito, egregium exercitum adversus Samnites duxerunt. Castra in hostico incuriose ita posita, tamquam procul abesset hostis: quum subito advenere Samnitium legiones tanta ferocia, ut vallum usque ad stationem Romanam intarent. Nox jam adpetebat: id prohibuit munimenta adoriri. nec dissimulabant, orta luce postero die facturos. Dictator, ubi propiorem spe dimicationem vidit, ne militum virtuti damno locus esset, ignibus crebris relictis, qui conspectum hostium frustrarentur, silentio legiones educit: nec tamen fallere propter propinquitatem castrorum potuit. Eques extemplo insecutus ita institit agmini, ut, donec lucesceret, prælio abstineret. ne pedestres quidem copiæ ante lucem castris egressæ. Eques, luce demum ausus incursare in hostem, carpendo novissimos, premendoque iniquis ad transitum locis, agmen detinuit. interim pedes equitem adsecutus; et totis jam copiis Samnis urgebat. Tum dictator, postquam sine magno incommodo progredi

Nocte castra relinquit.

^k in Crev.

Porro Tusculani rebellaverant cum ceteris Latinis: ac rebellionis pœnam pauci auctores sustinuerant. Vid. supra c. 14. Nihil de iis postea ad hoc usque tempus Livius habet. Sed illos circa hæc tempora rursus rebellasse colligitur ex Plinio. Vid. not. ad c. sequens.

⁹² * *Specie reorum*] Vid. not. 73. ad VI. 17. supra.

⁹³ *Papiam ferre*] Tribus Papiæ suffraginæ ferre, sive impetrare. In Papiam nempe tribum Tusculani recepti plurimum in ea poterant. 1-

dem narrat Val. Max. l. IX. c. 10.

⁹⁴ *L. Fulvio*] De eo sic habet Plinius, l. VII. c. 43. *Est et L. Fulvius inter insignia exempla, Tusculanorum rebellantium consul, eodemque honore, quum transisset, exornatus confestim a populo Romano: qui solus eodem anno, quo fuerat hostis, Romæ triumphavit ex iis quorum consul fuerat.* Hæc conciliare cum Livii narratione de Tusculanis haud facile est. Triumphum Fulvio tribuunt Capitolini Fasti, sed de Samnitibus.

non poterat, eum ipsum, in quo constiterat, locum castris dimetari jussit. ⁹⁵ id vero, circumfuso undique equitatu, ut vallum peteret, opusque inciperet, fieri non poterat. Itaque, ubi neque eundi, neque manendi copiam esse videt, instruit aciem, impedimentis ex agmine remotis. instruunt contra et hostes, et animis et viribus pares. auxerat id maxime animos, quod, ignari ⁹⁶ loco iniquo, non hosti, cessum, velut fugientes ac territos terribiles ipsi secuti fuerant. Id aliquamdiu æquavit pugnam, jam pridem desueto Samnite clamorem Romani exercitus pati. At, hercule, illo die ab hora diei tertia ad octavam ita anceps dicitur certamen stetit, ut neque clamor, ut primo semel concursu est sublatus, iteratus sit; neque signa promota loco, retrove recepta; neque recursum ab ulla sit parte. In suo quisque gradu obnixi, arguentes scutis, ⁹⁷ sine respiratione ac respectu pugnant. fremitus æqualis, tenorque idem pugnae ⁹⁸ in defatigationem ultimam aut noctem spectabat. Jam viris vires, jam ferro sua vis, jam consilia ducibus decrant: quum subito Samnitium equites, quam, turma una longius provecta, acceperant, impedimenta Romanorum procul ab armatis sine præsidio, sine munimento stare, aviditate prædæ inpetum faciunt. Quod ubi dictatori trepidus nuncius adtulit; *Sine modo, inquit, sese prædæ præpediant.* alii deinde super alios, diripi passim ferrique fortunas militum, vociferabantur. Tum magistro equitum adcito, *Vides tu, inquit, M. Fabi, ab hostium equite omissam pugnam? hærent impediti impedimentis nostris. Adgredere, quod inter prædandum omni multitudini evenit, dissipatos: raros equis insidentes, raros, quibus ferrum in manu sit, invenies: equosque dum prædæ onerant, cæde inermes, cruentamque illis prædæ redde. Mihi legiones peditumque pugna curæ erunt: penes te equestre sit decus.*

Prælium
atrox com-
mittitur.

Vincuntur
Samnites.

XXXIX. Equitum acies, qualis quæ esse instructissima potest, invecta in dissipatos inpeditosque hostes, cæde omnia replet. inter sarcinas omissas repente, objacentes pedibus fugientium consternatorumque equorum, neque pugnae, neque fugæ satis potentes, cæduntur. Tum, deleto prope equitatu hostium, M. Fabius, circumductus paullulum alis, ab tergo pedestrem aciem adortus. clamor inde novus accidens et Samnitium terruit animos; et dictator, ubi respectantes hostium antesignanos, turbataque signa, et

95 *Id vero*] Id vero, nempe ut peterentur ligna ad struendum vallum, fieri non poterat ob circumfusum undique equitatum hostilem.

96 * *Loco iniquo non hosti cessum*] Ideo cessisse Romanos, quod in loco iniquo essent, non quod hostem timerent.

97 * *Sine . . . respectu*] Ita ut nemo respectaret, id est, retrorsum caput oculosque flecteret.

98 * *In defatigationem ultimam aut noctem spectabat*] Eo rem adducere videbatur, ut certamen dirimi non posset, nisi aut defatigatione ultima, aut nocte,

U. C. 432. fluctuantem aciem vidit, tum adpellare, tum adhortari milites,
 A. C. 320. tribunos ⁹⁹ principesque ordinum nominatim ad iterandam
 secum pugnam vocare. Novato clamore, signa inferuntur:
 et, quidquid progrediebantur, magis magisque turbatos hos-
 tes cernebant. Eques ipse jam primis erat in conspectu: et
 Cornelius, respiciens ad manipulos militum, quod manu,
 quod voce poterat, monstrabat, vexilla se suorum parnas-
 que cernere equitum. Quod ubi auditum simulque visum
 est, adeo repente laboris, per diem pene totum tolerati, vul-
 nerumque oblitum sunt, ut haud secus, quam si tum integri e
 castris signum pugnae accepissent, concitaverint se in hos-
 tem. nec ultra Samnis tolerare terrorem equitum, peditum-
 que vim potuit: partim in medio caesi, partim in fugam
 dissipati sunt. Pedes restantes ac circumventos cecidit: ab
 equite fugientium strages est facta; inter quos et ipse impe-
 rator cecidit. Hoc demum praelium Samnitium res ita in-
 fregit, ut omnibus conciliis fremerent, *minime id quidem mi-
 rum esse, si in pio bello, et contra foedus suscepto, infestioribus
 merito Diis quam hominibus, nihil prospere agerent. expian-
 dum id bellum magna mercede, luendumque esse.* ¹ *Id referre
 tantum, utrum supplicia noxio paucorum, an omnium innoxio
 praebent sanguine:* audebantque jam quidam nominare auc-
 tores armorum. Unum maxime nomen per consensum cla-
 mantium Brutuli Papii exaudiebatur. vir nobilis potensque
 erat, haud dubie proximarum induciarum ruptor. De eo
 coacti referre praetores decretum fecerunt, *Ut Brutulus Pa-
 pius Romanis dederetur, et cum eo praeda omnis Romana, cap-
 tivique ut Romam mitterentur; quaeque res per feciales ex fo-
 edere repetitae essent, secundum jus fasque restituerentur.* Feci-
 ales Romanum, ut censuerunt, missi, et corpus Brutuli ex-
 anime: ipse morte voluntaria ignominiae se ac supplicio
 subtraxit. Placuit eam corpore bona quoque ejus dedi. ni-
 hil tamen earum rerum, praeter captivos, ac si qua cognita
 ex praeda sunt, acceptum est: ceterarum rerum irrita fuit
 deditio. dictator ex senatusconsulto triumphavit. Hoc bel-
 lum a consulibus bellatum, quidam auctores sunt, eosque de
 Samnitibus triumphasse: Fabium etiam in Apuliam proces-
 sisse, atque inde magnas praedas egisse.

Pacem
orant.

Negant Ro-
mani.

XL. Nec discrepat, quin dictator eo anno A. Cornelius fuerit, id ambigitur, belline gerendi causa creatus sit; an ut esset, qui ludis Romanis, quia L. Plautius praetor gravi

⁹⁹ *Principes . . . ordinum*] Praecipuos ordinum ductores, primores centurionum.

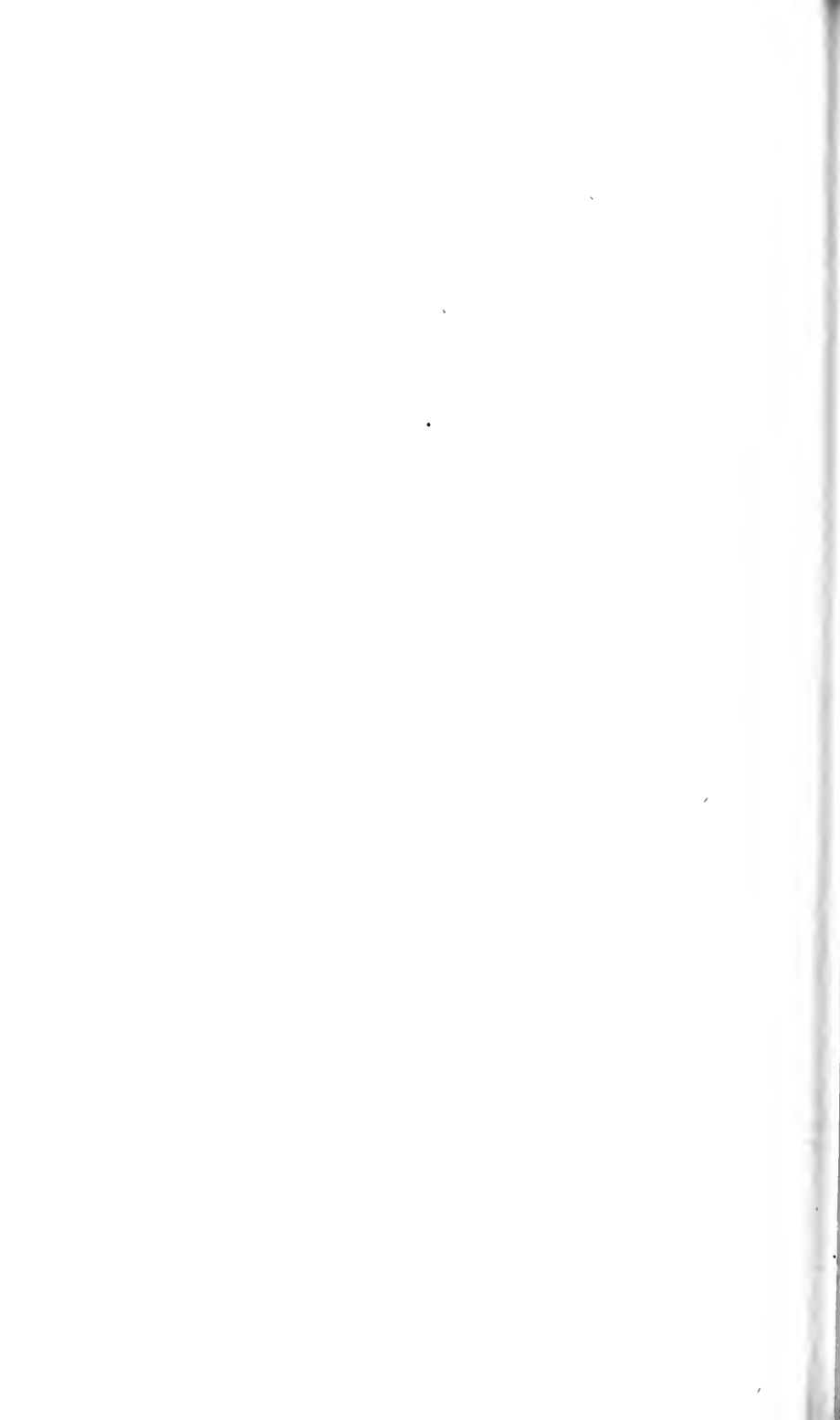
¹ *Id referre tantum*] Hoc unum interesse, dillicere; hanc unam optio-

nem dari, utrum noxio paucorum, an omnium innoxio sanguine penas luant. Sic XXVIII. 19. *Ubi quisque mortem oppeteret, id referre.*

morbo forte implicatus erat, ² signum mittendis quadrigis da- U. C. 432.
ret; functusque eo haud sane memorandi imperii ministerio, A. C. 320.
se dictatura abdicaret. nec facile est, aut rem rei, aut auc-
torem auctori præferre. Vitiatam memoriam funebribus
laudibus reor, falsisque imaginum titulis, dum familia ad se
quæque famam rerum gestarum honorumque fallente men-
dacio trahunt. Inde certe et singulorum gesta, et publica
monumenta rerum confusa. nec quisquam æqualis tempori-
bus illis scriptor exstat, quo satis certo auctore stetur.

² *Signum mittendis quadrigis*] Sig- munere fungitur consul l. XLV. c. 1.
num, quo dato quadrigæ e carceribus infra.
emissæ corripent Circi spatia. Hoc

117

EPITOME LIBRI IX.

T. VETURIUS et *Sp. Postumius* apud *Caudinas Furcas*, deducto in locum artum exercitu, quum nulla spes evadendi esset, fœdere cum *Samnitibus* facto, et sexcentis equitibus Romanis obsidibus datis, ita exercitum abduxerunt, ut omnes sub jugum mitterentur. iidemque, auctore *Sp. Postumio* consule, (qui in senatu suaserat, ut eorum deditione, quorum culpa tam deforme fœdus ictum erat, publica fides liberaretur) cum duobus tribunis plebis et omnibus, qui fœdus sponderant, dediti *Samnitibus*, non sunt recepti. nec multo post, fuis a *Papirio* *Cursore* *Samnitibus* et sub jugum missis, receptisque sexcentis equitibus Romanis, qui obsides dati erant, pudor prioris flagitii abolitus est. Tribus duæ adjectæ sunt, *Ufentina* et *Falerina*. *Suessa* et *Pontia* coloniæ deductæ sunt. *Ap. Claudius* censor aquam perduxit: viam stravit, quæ *Appia* vocata est: libertinorum filios in senatum legit. Ideoque, quoniam is ordo videbatur inquinatus indignis, sequentis anni consules ¹ in senatu legendo observaverunt, quemadmodum ante per proximos censores observatum fuerat. Res præterea contra *Apulos*, *Etruscos*, *Umbros*, *Marsos*, *Pelignos*, *Æquos* et *Summites*, quibus fœdus erat restitutum, prospere gestas continet. *Flavius* scriba, libertino patre natus, ædilis curulis fuit per forensem factionem creatus: quæ quum comitia et campum turbaret, et in iis propter nimias vires dominaretur, a *Q. Fabio* consore in quatuor tribus reducta est, quæ urbanas appellavit. Ea-que res *Fabio Maximo* nomen dedit. ² In hoc libro mentio *Alexandri Magni*, quî temporibus his fuit; et, æstimatis populi Romani viribus, quæ tunc erant, colligitur, si *Alexander* in *Italiam* trajecisset, non tam facilem ei victorium de populo Romano fore, quum de iis gentibus, quas ad *Orientem* imperio suo subjecerat.

¹ In senatu legendo observaverunt, quemadmodum ante ... observatum fuerat] Non hæc satis Latina videtur oratio. Aut aliquid vitii est, aut is qui has epitomas redegit, malus est Latinitatis auctor.

² In hoc libro mentio *Alexandri Magni*] Tota hæc postrema perio-

dus adjecta est a *Sigonio* ex MSS. nisi quod ille sic in iis legi testatur: In hoc libro mentionem habet (supple *Livius*) *Alexandri magni*. Quod cur mutatum sit, non videmus. Sic enim accuratior est oratio, et primum hoc membrum aptius respondet iis quæ sequuntur.

T. LIVII PATAVINI

LIBER IX.

U. C. 433.
A. C. 319.
T. Veturio
II. Sp. Postumio II.
Coss.

Pontii Samnitis oratio.

SEQUITUR hunc annum nobilis clade Romana Caudina pax, T. Veturio Calvino, Sp. Postumio consulibus. Samnites eo anno imperatorem C. Pontium, Herennii filium, habuerunt, patre longe prudentissimo natum, primum ipsum bellatorem ducemque. Is, ubi legati, qui ad dedendas res missi erant, pace infecta redierunt, *Ne nihil actum, inquit, hac legatione censeatis, expiutum est, quidquid ex federe rupto irarum in nos caelestium fuit. Satis scio, quibuscumque Diis cordi fuit, subigi nos ad necessitatem dedendi res, quæ a nobis ex federe repetita fuerant, iis non fuisse cordi tam superbe ab Romanis fæderis expiationem speratum. Quid enim ultra fieri ad placandos Deos mitigandosque homines potuit, quam quod nos fecimus? Res hostium in præda captas, quæ belli jure nostræ videbantur, remisimus: auctores belli, quia vivos non potuimus, perfunctos jam futo dedidimus: bona eorum, ne quid ex contagione noxæ remaneret penes nos, Romam portavimus. Quid ultra tibi, Romane, quid federi, quid Diis arbitraris fæderis debeo? quem tibi tuarum irarum, quem meorum suppliciorum judicem feram, neminem, neque populum, neque privatam, fugio. ² Quod si nihil cum potentiore juris humani relinquatur inopi, at ego ut Deos vindices intolerantæ superbæ confugiam; et precabor, ut iras suas vertant in eos, quibus non suæ redditæ res, non alienæ accumulatæ satis sint: quorum sævitiam non mors noxiorum, non deditio exanimatorum corporum, non bona sequentia domini deditioem exsati-ent. Placari nequeunt, nisi hauriendum sanguinem laniantæque viscera nostra præbuerimus. Justum est bellum, Samnites, quibus necessarium; et pia arma, quibus nulla nisi in armis relinquatur spes. Proinde, ³ quum rerum humanarum maximum momentum sit, quam propitiis rem, quam adversis*

² nequeam Gron. Crev.

1 * Patre longe prudentissimo] Viros ille sapientissimos cognorat, Archytam et Platonem, teste Cic. de Sen. n. 41.

2 Quod si nihil est inopi, infirmiori adversus potentiorem præsidii in legibus

humanis.

3 Quum rerum humanarum maximum momentum sit] Quum id maxime dominetur in rebus humanis, quum res humanæ maxime ex eo pendeant, quam propitiis, quam adversis diis homines rem agant.

agant Diis, pro certo habete, priora bella adversus Deos ma- U. C. 433.
gis, quom homines, gessisse; hoc, quod instat, ducibus ipsis Diis A. C. 319.
gesturos.

II. Hæc, non læta magis, quam vera, vaticinatus, exer- Sannites ad
citu educto, circa Caudium castra, quam potest occultissi- Caudium
me, locat: inde ad Calatiam, ubi jam consules Romanos castra lo-
castraque esse audiebat, milites decem pastorum habitu cant.
mittit: pecoraque diversos, alium alibi, haud procul Roma-
nis pascere jubet præsiidiis: ubi inciderint in prædatores, ut
idem omnibus sermo constet, *legiones Samnitium in Apulia
esse, Luceriam omnibus copiis circumsedere: nec procul abesse,
quin vi cupiant.* ⁴ Jam is etiam rumor ante, de industria
vulgatus, venerat ad Romanos; sed fidem auxere captivi, eo
maxime, quod sermo inter omnes congruebat. Haud erat
dubium, quin ⁵ Lucerinis opem Romanus ferret, bonis ac
fidelibus sociis; simul ne Apulia omnis ad præsentem terro-
rem deficeret. ⁶ ea modo, qua irent, consultatio fuit. D.æ
ad Luceriam ferebant viæ; altera ⁷ præter oram superi ma-
ris patens aperta que, sed, quanto tutior, tanto fere longior;
altera per Furculas Caudinas brevior. Sed ita natus locus
est. saltus duo alti angusti silvosique sunt, montibus circa
perpetuis inter se juncti. jacet inter eos satis patens clausus
in medio campus, herbidus aquosusque, per quem medium
iter est. Sed ante, quam venias ad eum, intrandæ primæ
angustiæ sunt: et aut eadem, qua te insinuaveris, retro via
repetenda; aut, si ire porro pergas, per alium saltum artio-
rem impeditioremque evadendum. In eum campum ⁸ via
alia per cavam rupem, Romani, demisso agmine, quum ad
alias angustias protinus pergerent, septas dejectu arborum,
saxorumque ingentium ⁹ objacentem molem ^b invenerunt. quum

Capti frau-
de loci Ro-
mani.

^b *objacente mole* Gron.

⁴ *Jam is etiam rumor*] Aliquot scripti, *jam et is rumor.*

⁵ *Lucerinis ... bonis ac fidelibus sociis*] Supra l. VIII. c. 25. Apuli memorantur fœdere in amicitiam a Romanis accepti. At c. 37. ejusdem libri cum Apulis geritur bellum: et c. 40. anno proxime præcedente, *quidam*, inquit Livius, *auctores sunt Fabium (consulem) in Apuliam processisse, atque inde magnas prædas egisse.* Cum illis auctoribus consentiunt Capitolini Fasti, qui Q. Fabium de Apulis triumphasse testantur. Auctor vero libri de Viris Illustribus eum etiam de Lucerinis triumphum egisse scribit. Ex his omnibus sequitur parum apparere, cur hic Lucerini dicantur boni ac fideles socii Romanorum.

^{6*} *Ea modo*] Id unum in dubitationem consultationemque venit, qua via eundem esset.

⁷ *Præter oram Superi maris*] Non facile intelligitur quomodo ab urbe Campaniæ Calatia ad mediterraneam Apuliæ urbem Luceriam eunti- bus Superi maris ora legenda sit. Hæc igitur aut mendosa sunt, aut incuriose a Livio scripta.

⁸ *Via alia ... ad alias angustias*] Hæc sibi mutuo respondent. Quum Romani per alteram ex duabus illis viis demisso agmine, ad alteram pergerent.

⁹ *Objacentem molem*] Hæc est vetus lectio, quum sine causa mutaverat Sigonius, legique jusserat *objacentis mole.*

U. C. 433.
A. C. 319.

fraus hostilis adparuisset, præsidium etiam in summo saltu conspicitur. Citati inde retro, qua venerant, pergunt repetere viam. eam quoque clausam sua obice arinisque inveniunt. sistunt inde gradum sine ullius imperio: stuporque omnium animos, ac velut torpor quidam insolitus membra tenet: intuentesque alii alios (quum alterum quisque compotem magis mentis^c ac consilii ducerent) diu immobiles silent. Deinde ubi prætoria consulum erigi videre, et expedire quosdam utilia operi, quamquam ludibrio fore munientes, perditis rebus ac spe omni adempta, cernebant; tamen, ne culpam malis adderent, pro se quisque, nec proptante ullo nec imperante, ad muniendum versi, castra propter aquam vallo circumdant; sua ipsi opera laboremque irritum (præterquam quod hostes superbe increpabant) cum miserabili confessione eludentes. Ad consules mæstos, ne advocantes quidem in consilium, (quando nec consilio nec auxilio locus esset) sua sponte legati ac tribuni conveniunt: militesque ad prætorium versi, opem, quam vix Dii immortales ferre poterant, ab ducibus exposeunt.

Consilium expedire non possunt.

III. Querentes magis, quam consultantes, nox oppressit, quum pro ingenio quisque fremerent: ¹⁰ alius, *per obices viarum*; alius, *per adversa montium, per silvas*, ¹¹ *qua ferri arma poterunt, eamus*. *Modo ad hostem pervenire liceat, quem per ¹² annos jam prope triginta vincimus; omnia æqua et plana erunt Romano, in perfidum Sannitem pugnanti.* alius, *Quo, aut qua eamus? Num montes moliri sede sua paramus? Dum hæc iminebunt juga, qua tu ad hostem venies? Armati, inermes, fortes, ignavi, pariter omnes capti atque victi sumus. Ne ferunt quidem ad bene moriendum oblaturus est hostis: sedens bellum conficiet.* His in vicem sermonibus, qua cibi, qua quietis inmemor, nox traducta est. Ne Sannitibus quidem consilium in tam lætis subpetebat rebus. itaque universi Herennium Pontium, patrem imperatoris, per literas consulendum censent. Jam is gravis annis non militaribus solum, sed civilibus quoque, abscesserat muneribus: in corpore tamen adfecto vigeabat vis animi consiliique. Is, ubi accepit, ad Furculas Caudinas inter duos saltus clausos esse exercitus Romanos, consultus ab nuncio filii, censuit, omnes inde quam primum inviolatos dimittendos. quæ ubi

Herennii discordia responsa.

^c *magis mentis compotem ac Gron. Crev.*

¹⁰ *Alius per obices viarum, alius per adversa montium*] Muretus ex auctoritate suorum codicum delebat alterum *alius*: et subseribit unus e nostris.

¹¹ *Qua ferri arma poterunt*] Plurique libri *poterant*. Correxil Grono-

vius: atque ejus emendationem firmat antiquissimus regionum codicum, et Sorbonicus.

¹² *Annos jam prope triginta*] Annus hic ab initio Sannitici belli vagesimus secundus agitur.

spreta sententia est, iterumque, eodem remeante nuncio, consulebatur, censuit, ad unum omnes interficiendos. Quæ ubi tam discordia inter se, velut ex ancipiti oraculo, responsa data sunt; quamquam filius ipse in primis jam animum quoque patris consenuisse in adfecto corpore rebatur; tamen consensu omnium victus est, ut ipsum in consilium adiret. Nec gravatus senex plaustro in castra dicitur advectus, vocatusque in consilium ita ferne locutus esse, ut nihil sententiæ suæ mutaret; causas tantum adjiceret: *Priore se consilio, quod optimum duceret, cum potentissimo populo per ingens beneficium perpetuam firmare pacem amicitiamque: altero consilio in multas ætates, quibus, amissis duobus exercitibus, haud facile receptura vires Romana res esset, bellum differre: tertium nullum consilium esse.* Quum filius alique principes percunctando exsequerentur, *Quid si media via consilii caperetur; ut et dimitterentur incolomes, et leges iis jure belli victis inponerentur? ista quidem sententia, inquit, ea est, quæ neque amicos parat, neque inimicos tollit. Servate modo, quos ignominia irritaveritis. ea est Romana gens, quæ victa quiescere nesciat. Vivet semper in pectoribus illorum, quidquid istuc præsens necessitas inusserit; neque eos ante multiples penas expetitas a vobis quiescere sinet.*

IV. Neutra sententia accepta. Herennius domum e castris est avectus. Et in castris Romanis quum frustra multi conatus ad erumpendum capti essent, et jam omnium rerum inopia esset; victi necessitate legatos mittunt, qui primum pacem æquam peterent: si pacem non impetrarent, uti provocarent ad pugnam. Tum Pontius, *debellatum esse,* Leges a Pontio dictæ Romanis. respondit: *et, quoniam ne victi quidem ac capti fortunam facturi scirent, inermes cum singulis vestimentis sub jugum missurum: alias conditiones pacis æquas victis ac victoribus fore; si^d agro Samnitium decederetur, coloniæ abducerentur, suis deinde legibus Romanum ac Samnitium æquo fœdere victurum.* His conditionibus paratum se esse fœdus cum consulibus ferire: si quid eorum displiceat, legatos redire ad se retulit. Hæc quum legatio renunciaretur, tantus gemitus omnium subito exortus est, tantaque mœstitia incessit, ut non gravius accepturi viderentur, si nunciaretur, omnibus eo loco mortem obpetendam esse. Quum diu silentium fuisset, nec consules aut pro fœdere tam turpi, aut contra fœdus tam necessarium hiscere possent; tum L. Lentulus, qui tum princeps Legulo suadente, legatorum virtute atque honoribus erat; *Patrem meum, inquit, consules, sæpe audiivi memorantem, se in Capitolio unum non fuisse auctorem senatui redimendæ auro a Gallis civitatis, quando nec fossa valloque ab ignavissimo ad opera ac munientium hoste clausi essent; et erumpere si non sine periculo magno,*

^d si del. Gron. Crev.

U. C. 433. *tamen sine certa pernicie possent. Quod si, ut illis decur-*
 A. C. 319. *rere ex Capitolio armatis in hostem licuit, (quo sæpè modo ob-*
sessi in obsidentes eruperunt) ita nobis æquo aut iniquo loco
dimicandi tantummodo cum hoste copia esset, non mihi paterni
animi indoles in consilio dando deesset. Equidem mortem pro
patria præclaram esse fateor: et me vel devovere pro populo
Romano legionibusque, vel in medios me immittere hostes para-
tus sum. Sed hic patriam video, hic quidquid Romanarum
legionum est. quæ, nisi pro se ipsis ad mortem ruere volunt,
quid habent, quod morte sua servent? Tecta urbis, dicat ali-
quis, et mœnia, et eam turbam, a qua urbs incolitur. immo,
hercule, produntur ea omnia, deleto hoc exercitu, non servan-
tur. Quis enim ea tuebitur? Inbellis videlicet atque inermis
multitudo? tam, hercule, quam a Gallorum impetu defendit.
An a Veïis exercitum Camillumque ducem implorabunt? Hic
omnes spes opesque sunt, quas servando patriam servamus: de-
dendo ad necem patriam deserimus ac prodimus. At factu
atque ignominiosa aeditio est. Sed ea caritas patriæ est, ut tam
ignominia eam, quam morte nostra, si opus sit, servemus. Sub-
eat ergo ista, quantacumque est, indignitas; et pareatur
necessitati, quam ne Dii quidem superant. Ite, consules, re-
dimite armis civitatem, quam auro majores vestri redemerunt.

accipiuntur.

V. Consules profecti ad Pontium in colloquium, quum de fœdere victor agitaret, negarunt, injussu populi fœdus fieri posse: nec sine fecialibus ceremoniaque alia sollempni. Itaque non, ut vulgo credunt, Claudiusque etiam scribit, fœdere pax Caudina, sed ¹³ per sponsionem, facta est. Quid enim aut sponsoribus in fœdere opus esset aut obsidibus, ubi precatione res transigitur? *per quem populum fiat, quo minus legibus dictis stetur, ut eum ita Jupiter feriat, quemadmodum a fecialibus porcus feriatur.* Sponponderunt consules, legati, quæstores, tribuni militum; nominaque omnium, qui sponponderunt, exstant: ubi, si ex fœdere acta res esset, præterquam duorum fecialium, non exstarent; et propter necessariam fœderis dilationem obsides etiam sexcenti equites imperati, qui capite luerent, si pacto non staretur. Tempus inde statutum tradendis obsidibus exercituque inermi mittendo. Redintegravit luctum in castris consulum adventus, ut vix ab iis abstinerent manus, quorum temeritate in eum locum deducti essent; quorum ignavia fœdus inde, quam venissent, abituri. illis non ducem locorum, non exploratorem fuisse: belluarum modo cecos in foveam missos. Alii alios intueri, contemplari arma mox tradenda, et inermes futuras dexteras, obnoxiaque corpora hosti. pro-

13 * Per sponsionem] Spondentibus bus, tribunis, fœdus factum iri.
 tantum consulibus, legatis, quæstori-

ponere sibi ante oculos jugum hostile, et ludibria victoris, et vultus superbos, et per armatos inermium iter. Inde fœdi agminis miserabilem viam, per sociorum urbes ^{U. C. 433. A. C. 319.} ¹⁴reditum in patriam ac^e parentes, quo sæpe ipsi majoresque eorum triumphantes venissent. Se solos sine vulnere, sine ferro, sine acie victos: sibi non stringere licuisse gladios, non manum cum hoste conferre: sibi nequidquam arma, nequidquam vires, nequidquam animos datos. Hæc frementibus hora fatalis ignominia advenit, omnia tristiora experiundo factura, quam quæ præceperant animis. Jam primum cum singulis vestimentis inermes extra vallum exire jussi, et primi traditi obsides, atque in custodiam abducti. Tum a consulibus ¹⁵abire lictores jussi, paludamenta que detracta; tantam inter ipsos, qui, paullo ante eos exsecrantes, dedendos lacerandosque censuerant, miserationem fecit, ut, suæ quisque conditionis oblitus, ab illa deformatione tantæ majestatis, velut ab nefando spectaculo, averteret oculos.

Sub jugum
mittuntur
Romani.

VI. Primi consules prope seminudi sub jugum missi: tum, ut quisque gradu proximus erat, ita ignominia obiectus: tum deinceps singulæ legiones. circumstabant armati hostes, exprobrantes eludentesque: gladii etiam plerisque intentati: et vulnerati quidam necatique, si vultus eorum indignitate rerum acrior victorem obfendisset. ita traducti sub jugum, et, quod pene gravius erat, per hostium oculos, quum e saltu evasissent, etsi, velut ab inferis extracti, tum primum lucem adspicere visi sunt, tamen ipsa lux ita deforme intuentibus agmen omni morte tristior fuit. Itaque, quum ante noctem Capuam pervenire possent, incerti de fide sociorum, et quod pudor præpediebat, circa viam haud procul Capua ¹⁶omnium egeni^f corpora humi prostraverunt. Quod ubi est Capuam nunciatum, evicit misratio justa sociorum superbiam ingenitam Campanis. festim insignia sua consulibus, fascēs, lictores, arma, equos, vestimenta, commeatus militibus benigne mittunt: et venientibus Capuam cunctus senatus populusque, obviam egressi, justis omnibus hospitalibus, privatisque et publicis funguntur officiiis: neque illis sociorum comitas, vultusque benigni, et adloquia non modo sermonem elicere, sed ne, ut ocu-

Capuam re-
dunt.

^e ad Crev.

^f egena Ead.

¹⁴ Reditum in patriam ad parentes] Sic edidit Campanus. Vulgo ac parentes. Sed quum ipsa ratio et Livii perpetua consuetudo postulent ad, et id etiam reperiri in uno scripto Gronovius affirmet, admisimus.

¹⁵ Abire lictores jussi, paludamenta que detracta . . . miserationem fecerunt] Procul dubio fecerunt. De palu-

damento vid. not. 47. ad l. II. c. 49. supra.

¹⁶ Omnium egena corpora] Hæc lectio, quæ editis ante Sigoniam obtinebat, quam teneant duo e Gronovianis, tres e nostris scriptis antiquissimis, merito placuit magis Gronovio, quam ea quam subjecerat Sigonius, omnium egeni.

U. C. 433. los quidem adtollerent, aut consolantes amicos contra intue-
 A. C. 319. rentur, efficere poterant. Adeo super mœrorem pudor qui-
 dam fugere conloquia et cœtus hominum coge-
 bat. Postero die quum juvenes nobiles, missi a Capua, ut proficiscentes
 ad finem Campanum prosequerentur, revertissent; vocati-
 que in curiam percunctantibus majoribus natu, *multo sibi
 mœstiores et abjectioris animi visos*, referrent; adeo *silens, ac
 prope mutum agmen incessisse: tacere indolem illam Romanam,
 ablatusque cum armis animos. non reddere salutem, non salu-
 tantibus dare responsum, non hiscere quemquam præ metu solu-
 isse, tamquam ferentibus adhuc cervicibus jugum,*¹⁷ *sub quo
 emissi essent. Habere Samuites victoriam, non præclaram so-
 lum, sed etiam perpetuam. cepisse enim eos non Romam, sicut
 ante Gallos, sed, quod multo bellicosius fuerit, Romanam vir-
 tutem ferociamque.*

VII. Quum hæc dicerentur audirenturque, et deploratum
 pene Romanum nomen in concilio sociorum fidelium esset;
 dicitur Ofilius Calavius, Ovii filius, clarus genere factisque,
 tum etiam ætate verendus, longe aliter se habere rem dixis-
 se: *Silentium illud obstinatum, fixosque in terram oculos, et
 surdas ad omnia solatia aures, et pudorem intuentæ lucis,*
¹⁸ *ingentem molem irarum ex alto animo^e cientis indicia esse:
 aut Romana se^b ignorare ingenia, aut silentium illud Samui-
 tibus flebiles brevi clamores gemitusque excitaturum; Caudi-
 næque pacis aliquanto Samnitibus, quam Romanis, tristio-
 rem memoriam fore. Quippe suos quemque eorumⁱ animos habiturum,
 ubicumque congressuri sint: saltus Caudinos non ubique
 Samnitibus fore. Jam^k Romæ etiam^l sua infamis clades
 erat. Obsessos primum audierunt: ¹⁹ *tristior deinde igno-
 miniosæ pacis magis, quam periculi, nuncius fuit. Ad fa-
 mam obsidionis delectus haberi cœptus erat: dimissus de-
 inde auxiliorum adparatus, postquam deditionem tam fœde
 factam acceperunt: extemploque sine ulla publica auctori-
 tate consensum in omnem formam luctus est. Tabernæ
 circa forum clausæ, justitiumque in foro sua sponte cœp-**

Ofilii de
 Romano-
 rum silentio
 judicium.

Luctus Ro-
 mæ.

^e animi Gron. Crev.

^b se Romana Eæd.

ⁱ eorum l. coram Eæd.

^k Jam et Eæd.

^l etiam del. Eæd.

17 *Sub quod emissi*] Non videmus cur Gronovius contra scriptorum omnium fidem dederit *sub quo*. Utrumque enim Latine dicitur.

18 *Ingentem molem irarum ex alto animi cientis indicia esse*] Nulla hic, ut recte observat Gronovius, obscuritas, nisi a positu verborum. *Indicia esse animi cientis* ac velut spirantis *ex alto* et quasi profundo sui (alte enim in pectus injuria descenderat) *ingen-*

tem molem irarum. Scripti tamen habent *ex alto animo*: sed minus commode. Primæ editiones dedere *animi*: iis obsequimur.

19 *Tristior . . . magis*] Sufficiebat *tristior*. Sed eodem modo Justinus l. III. c. 2. *Non inventione earum magis, quam exemplo clarior*. Sic et *potius* jungitur cum alia voce comparativi gradus, supra in præfatione Livii, l. I. et apud Cic. Ep. 2^a. l. IX. ad Fam.

tum prius, quam indictum: ²⁰ lati clavi, ²¹ annuli aurei positi; pene mœstior exercitu ipso civitas esse: nec ducibus solum atque auctoribus sponsoribusque pacis irasci, sed innoxios etiam milites odisse, et negare urbe tectisque accipiendos. Quam concitationem animorum fregit adventus exercitus, etiam iratis miserabilis. non enim tamquam in patriam revertentes ex insperato incolames, sed captorum habitu vultuque ingressi sero in urbem, ita se in suis quisque tectis abdiderunt, ut postero atque insequentibus diebus nemo eorum forum aut publicum adspicere vellet. Consules, in privato abditi, nihil pro magistratu agere, nisi quod expressum senatusconsulto est, ut dictatorem dicerent comitiorum causa. Q. Fabium Ambustum dixerunt, et P. Q. Fabius Ælium Pætum magistrum equitum. quibus vitio creatis, dictator. subfecti M. Æmilius Papus dictator, L. Valerius Flaccus M. Æmilius magister equitum. Nec per eos comitia habita; et, quia dictator. tædebat populum omnium magistratum ejus anni, res ad interregnum rediit. Interreges Q. Fabius Maximus, M. Interregnum. Valerius Corvus. is consules creavit Q. Publilium Philonem et L. Papirium Cursorem iterum, haud dubio consensu civitatis, quod nulli ea tempestate duces clariores essent. U. C. 433. A. C. 319.

VIII. Quo creati sunt die, eo (sic enim placuerat Patribus) magistratum inierunt, ²² sollempnibusque senatusconsultis perfectis, de pace Caudina retulerunt. et Publilius, penes quem fasces erant, *Dic Sp. Postumi*, inquit. Qui ubi surrexit, eodem illo vultu, quo sub jugum missus erat, *Haud Postumii magnanima sententia.* *sum ignarus, inquit, consules, ignominia, non honoris causa me primum excitatum jussumque dicere, non tamquam senatorem, sed tamquam reum qua infelicis belli, qua ignominiosa pacis. Ego tamen, quando neque de noxa nostra neque de pœna retulistis, omissa defensione, quæ non difficillima esset apud haud ignaros fortunarum humanarum necessitatumque, sententiam de eo, de quo retulistis, paucis peragam. quæ sententia testis erit, mihine, an legionibus vestris pepercerim, quum me*

²⁰ *Lati clavi]* Latus clavus erat tunica purpureis quibusdam in modum clavorum, iisque latis et amplis, orbibus, vel intextis, vel insutis, ornata. Latus clavus erat senatorum insigne: angustus clavus, equitum.

²¹ *Annuli aurei]* Annulum aureum senatores et equites Romanos gestavisse constat, sed non vetustioribus reipublicæ temporibus, quibus usum annulorum rarissimum fuisse, eosque primo ferreos gestari solitos esse tradit Plinius l. XXXIII. c. 1. Et re quidem ipsa hæc primæ mentio apud Li-

vium annulorum aureorum occurrit: nec ex hoc loco colligendum est tum vulgares admodum fuisse. Vid. et not. 5. ad c. 46. infra.

²² *Solempnibus . . . senatusconsultis]* Erant quædam ad religiones pertinentia, de quibus consul magistratum iniens ex solemnium more senatum consulebat. Cic. post reditum ad Quir. n. 11. *Kalendis Januariis P. Lentulus consul, simul ac de solenni religione retulit, nihil humanarum rerum sibi prius, quam de me agendum judicavit.*

U. C. 434. seu turpi seu necessaria sponsione obstrinvi. Qua tamen,
 A. C. 312. quando injussu populi facta est, non tenetur populus Romanus;
 nec quidquam ex ea, præterquam corpora nostra debentur
 Samnitibus. Dedamur per fœciales nudi cinctique: exsolva-
 mus religione populum, si qua obligavimus; ne quid dicini hu-
 manive obstat, quo minus justum piumque de integro ineatur
 bellum. Interea consules exercitum scribere, armare, educere
 placet: nec prius ingredi hostium fines, quam omnia justa in
 deditioem nostram perfecta erunt. Vos, Dii immortales, præ-
 cor quæsoque, si vobis non fuit cordi, Sp. Postumium, T. Ve-
 turium consules cum Samnitibus prospere bellum gerere; at vos
 satis habeatis, vidisse nos sub jugum missos, vidisse sponsio-
 ne infami obligatos, videre nullos vinctosque hostibus deditos,
 omnem iram hostium nostris capitibus excipientes. Novos con-
 sules legionesque Romanas ita cum Samnite gerere bellum veli-
 tis, ut omnia ante nos consules bella gesta sunt. Quæ ubi
 dixit, tanta simul admiratio miseratioque viri incessit om-
 nes^m, ut modo vix crederent, illum eundem esse Sp. Pos-
 tumium, qui auctor tam fœdæ pacis fuisset: modo misera-
 rentur, quod vir talis etiam præcipuum apud hostes suppli-
 cium passurus esset ob iram direntæ pacis. Quin omnes,
²³ laudibus modo prosequentes virum, in sententiam ejus

Intercedunt
 duo tribuni.

²⁴ pedibus irent; tentata paullisper intercessio est ab L. Li-
 vio et Q. Mælio, ²⁵ tribunis plebis: qui, neque exsolvi religio-
 ne populum, aiebant, deditioe sua, nisi omnia Samnitibus,
 qualia apud Caudium fuissent, restituerentur: neque se pro eo,
 quod, spondendo pacem, servassent exercitum populi Romani,
 pœnam ullam meritos esse; neque ad extremum, quum sacro-
 sancti essent, dedi hostibus violare posse.

Postumii
 adversus
 Tribb. ora-
 tio.

IX. Tum Postumius, ²⁶ Interea dedite, inquit, profanos
 nos, quos salva religione potestis: dedetis deinde et istos sacro-
 sanctos, quum primum magistratu abierint; sed, si me audia-
 tis, prius, quam dedantur, hic in comitio virgis cæsos, ²⁷ hanc
 jam ut intercalatæ pœnæ usuram habeant. Nam quod deditio-

^m homines Gron. Crev.

²³ *Laudibus modo*] Laudes tantum-
 modo in eum congerebant: at cense-
 bant nihilominus eum hostibus de-
 dendum.

²⁴ *Pedibus irent*] Vid. supra l. v.
 e. 9.

²⁵ *Tribunis plebis*] Qui quum apud
 Caudium spondidissent, postea ad ur-
 bem reversi, tribuni plebis facti erant.
 Si tempore Caudinæ pacis tribuni ple-
 bis fuissent, non potuissent esse ad
 exercitum, quum tribunis plebis non
 liceret diem integrum ab urbe ab-
 esse.

²⁶ *Interea dedite*] Jac. Gronovius
 ex uno scripto alert: *Dedite interea*,
dedite, inquit. Verbum geminatum
 valet ad exprimendam Postumii con-
 stantiam. Assentiuntur tres e nostris
 antiquissimi.

²⁷ *Hanc jam ut intercalatæ pœnæ*
usuram habeant] Ut, quemadmodum
 debitor pro mora solutionis usuram
 pendit creditor, ita vos, pro interca-
 lata et dilata in annum pœna quæ il-
 lis debetur, ac deditioe, virgarum
 plagas iis exsolvatis.

ne nostra negant exsolvi religione populum, id istos magis, ne U. C. 434.
 dedantur, quam quia ita se res habeat, dicere, quis adeo juris A. C. 318.
 fecialium expertus est, qui ignoret? Neque ego inficias eo, Patres
 conscripti, tam sponsiones quam fœdera sancta esse apud eos
 homines, apud quos ²⁸ juxta divinas religiones fides humana
 colitur: sed injussu populi nego quidquam sanciri posse, quod
 populum teneat. An, si eadem superbia, qua sponsionem istam
 expresserunt nobis Samnites, coegissent nos verba legitima de-
 dentium urbes nuncupare, deditum populum Romanum vos tri-
 buni diceretis, et ²⁹ hanc urbem, templa, delubra, fines, aquas,
 Samnitium esse? Omitto deditionem, quoniam de sponsione
 agitur. quid tandem, si spondissemus, urbem hanc relicta: um
 populum Romanum? si incensurum? si magistratus, si sena-
 tum, si leges non habiturum? si sub regibus futurum? ³⁰ Dii
 meliora, inquis! atqui non indignitas rerum sponsionis vincu-
 lum levat. Si quid est, in quo ^o obligari populus possit, in
 omnia potest. et ne illud quidem, quod quosdam forsitan mo-
 veat, refert, consul, an dictator, an prætor sponderit. Et
 hoc ipsi etiam Samnites judicaverunt, quibus non fuit satis
 consules spondere, sed legatos, quæstores, tribunos militum
 spondere coegerunt. Nec u me nunc quisquam quæsierit, quid
 ita sponderim? quum id nec consulis jus esset; nec illis
 spondere pacem, quæ mei non erat arbitrii, nec pro vobis, qui
 nihil mandaveratis, possem. Nihil ad Caudium, Patres con-
 scripti, humanis consiliis gestum est. Dii immortales et ves-
 tris et hostium imperatoribus mentem ademereunt. nec nos in
 bello satis cavimus; et illi male partam victoriam male perdi-
 derunt, dum vix locis, quibus vicerant, credunt, dum quacum-
 que conditione arma viris in arma natis auferre festinant.
 An, si sana mens fuisset, difficile illis fuit, dum senes ab domo
 ad consultandum arcessunt, mittere Romam legatos? cum se-
 natu, cum populo, de pace ac fœdere agere? Tridui iter expe-
 ditis erat. interea in induciis res fuisset, donec ab Roma lega-
 ti aut victoriam illis certam, aut pacem adferrent. ea demum
 sponsio esset, quam populi jussu spondissemus. Sed neque
 vos tulissetis, nec nos spondissemus: nec fas fuit alium rerum
 exitum esse, quam ut ^o illi, velut somnio latiore, quam quod
 mentes eorum capere possent, nequidquam eluderentur: et nos-
 trum exercitum eadem, quæ impediterat, fortuna expediret: va-
 nam victoriam vanior irritam faceret pax; sponsio interponere-

²⁸ quod Gron. Crev.

^o ut et Crev.

²⁸ Juxta divinas religiones] Eodem modo, eadem reverentia, ac divinæ religiones.

²⁹ * Hanc urbem, templa, delubra] Alludit ad formulam deditionis: cujus exempla vid. supra VII. 31. et I. 32.

³⁰ Dii meliora, inquis] Unus ex Hearnii codd. itemque unus e nostris, et Campanus, habent *inquit*: nempe quilibet contradicaturus. Vid. not. 62. ad VI. 40. supra.

U. C. 434. *tur, quæ neminem, præter sponsorem, obligaret. Quid enim vo-*
 A. C. 316. *biscum, Patres conscripti, quid cum populo Romano actum est? quis*³¹ *vos adpellare potest? quis se a vobis dicere deceptum? hostis? au civis? Hosti nihil spopondistis: civem neminem spondere pro vobis jussistis. Nihil ergo vobis nec nobiscum est, quibus nihil mandastis; nec cum Samnitibus, cum quibus nihil egistis. Samnitibus sponsores nos sumus,*³² *rei satis locupletes. in id, quod nostrum est; in id, quod præstare possumus, corpora nostra et animos; in hæc sæviant, in hæc ferrum, in hæc iras acuunt. Quod ad tribunos adinet, consulite, utrum præsens deditio eorum fieri possit, an in diem differatur. nos interrim, T. Veturi, vosque ceteri, vilia hæc capita luendæ sponsonis feramus, et nostro supplicio liberemus Romanu arma.*

Sponsores
 pacis de-
 duntur.

X. Movit Patres conscriptos tum caussa, tum auctor; nec ceteros solum, sed tribunos etiam plebei, ut se in senatus dicerent fore potestate. Magistratu inde se extemplo abdicaverunt, traditique fecialibus cum ceteris Caudium ducendi. Hoc facto senatusconsulto, lux quædam adfulsisse civitati visa est. Postumius in ore erat; eum laudibus ad cælum ferebant: devotioni P. Decii consulis, aliis claris facinoribus æquabant. *Emersisse civitatem ex obnoxia pace illius consilio et opera: ipsum se cruciatibus et hostium iræ obferre, piaculaque pro populo Romano dare. Arma cuncti spectant et bellum.*³³ *En nunquam futurum, ut congregi armatis cum Samnite liceat?* In civitate, ira odioque ardente, delectus prope omnium voluntariorum fuit. rescriptæ ex eodem milite novæ legiones, ductusque ad Caudium exercitus. Prægressi feciales, ubi ad portam venere, vestem detrahi pacis sponsoribus jubent, manus post tergum vinciri. Quam adparitor verecundia majestatis Postumium laxè vinciret, *Quin tu, inquit, adducis lorum, ut justa fiat deditio?* Tum, ubi in cætum Samnitium et ad tribunal ventum Pontii est, A. Cornelius Arvina fecialis ita verba fecit: *Quandoque lice homines injussu populi Romani Quiritium fœdus ictum iri spoponderunt, atque ob eam rem*³⁴ *novam nocuerunt; ob eam rem, quo populus Romanus scelere impio sit solutus, hosce homines vobis dedo. Hæc dicenti feciali Postumius genu femur, quanta maxime, poterat vi, perculit, et clara voce ait, se Samnitem civem esse, illum legatum; feciale a se contra jus gentium violatum; eo justius bellum gesturos.*

31 * *Ios appellare*] Vos quodammodo in jus vocare, a vobis suo jure aliquid postulare. Eodem modo infra in oratione Pontii: *Sed quid ego te appello?* et, *Populum Romanum appello.*

32 *Rei satis locupletes*] Debitorum idouei solvendo. *Reus* dicitur qui-

enque debet: qui quid promisit sponditve, quod præstare teneatur. Vid. Festum.

33 * *En unquam*] Nunquamne. Sic infra X. 8. *En unquam fando audistis.*

34 *Novam nocuerunt*] Culpa commiserunt.

XI. Tum Pontius, *Nec ego istam deditioem accipim, inquit, nec Samnites ratam habebunt. Quin tu, Sp. Postumi, si Deos esse censes, aut omnia irrita facis, aut pacto stas? Samniti populo omnes, quos in potestate habuit, aut pro eis pax debetur. Sed quid ego te adpello, qui te captum victori, cum qua potes fide, restituis? Populum Romanum adpello; quem si sponsionis ad Furculas Caudinas factæ pænitet, restituat legiones intra saltum, quo septæ fuerunt. Nemo quemquam deceperit: omnia pro infecto sint: recipiant arma, quæ per pactionem tradiderunt: redeant in castra sua. quidquid pridie habuerunt, quam in conloquium est ventum, habeant. tum bellum et fortia consilia placeant, tunc sponsio et pax repulietur. Ea fortuna, iis locis, quæ ante pacis mentionem habuimus, geramus bellum: nec populus Romanus consulum sponsionem, nec nos fidem populi Romani accusemus. Numquamne caussa³⁵ defiet, cur victi pacto non stetis? Obsides Porsenæ dedistis; furto eos subduxistis: auro civitatem a Gallis redemistis; inter accipiendum aurum casi sunt: pacem nobiscum pepigistis, ut legiones vobis captas restitueremus; eam pacem irritam fucitis, et semper aliquam fraudi speciem juris inponitis. Non probat populus Romanus ignominiosa pace legiones servatas? ³⁶ pacem sibi habeat, legiones captas victori restituat: hoc fide, hoc fœderibus, hoc fecialibus ceremoniis dignum erit. Ut tu quidem, quod petisti, per pactionem habeas, tot cives incolumes: ego pacem, ³⁷ quam hosti tibi remittendo pactus sum, non habeam: hoc tu, A. Corneli, hoc vos, feciales, juris gentibus dicitis? Ego vero istos, quos dedi simulatis, nec accipio, nec dedi arbitror; nec moror, quo minus in civitatem obligatam ³⁸ sponsione commissa, iratis omnibus Diis, quorum eluditur numen, redeant. Gerite bellum, quando Sp. Postumius modo legatum fecialem genu perculit. Ita Dii credent, Samnitum civem Postonium, non civem Romanum esse, et a Samnite legatum Romanum violatum. eo vobis justum in nos factum esse bellum. Hæc ludibria religionum non pudere in lucem proferre? et vix pueris dignas ambages senes*

35 * Defiet] Deerit. A verbo *deseri*, *desio*. † Sigonius maluerat *deficiet*. Sed primæ editiones, antiquissimus regiorum codicum, Thuanæus, et duo e Gronovianis, *defiet*: idque probum est. Gronovius exempla allegat e Plauto: Menæchm. Act. I. Sc. 4. *Neque defiat, neque supersit*: Rud. Act. † V. sc. 4. v. 63. *ut defiat dies*.

36 *Pacem sibi habeat*] Hæc parum accommodata ad rem præsentem dicta videntur. Id enim Pontius defert Romanis, quod repudiabant, quod si præstarent, jam nullomodo ab iis postulari poterat, ut legiones captæ Sam-

nitibus restituerentur. Gronovius legit: *Pacem ne habeat*.

37 *Quam hosti tibi remittendo*] Nihil huc facit vox *hosti*. Lege cum Gronovio: *quam hos tibi remittendo pactus sum*. Firmant ejus conjecturam Campanus et unus ex MSS. Hearnii.

38 *Sponsione commissa*] *Committi* verbum jurisconsultorum est, apud quos *committi pæna* dicitur, quæ debetur; *committi stipulatio*, quæ locum et effectum habet, ita ut ex ea aliquid debeat.

U. C. 434.
A. C. 312.
Pontii nos
accipientis
deditioem
oratio.

U. C. 434. *ac consulares fallendæ fidei exquirere? I, lictor, deme vincula*
 A. C. 318. *Romanis: moratus sit nemo, quo minus, ubi visum fuerit, abe-*
ant. Et illi quidem, forsitan et publica, sua certe liberata
fide, ab Caudio in castra Romana inviolati redierunt.

XII. Samnitibus, pro superba pace infestissimum cer-
 nentibus renatum bellum, omnia, ³⁹quæ deinde venerunt,
 non in animis solum, sed prope in oculis esse: et sero ac
 nequidquam laudare semis Pontii utraque consilia; inter
 quæ se media lapsos victoriæ possessionem pace incerta
 mutasse, et, beneficii et maleficii occasione amissa, pugna-
 turos cum eis, quos potuerint in perpetuum vel inimicos
 tollere, vel amicos facere. adeoque, nullodum certamine in-
 clinatis viribus, post Caudinam pacem animi mutaverant,
 ut clariorem inter Romanos deditio Postumium, quam
 Pontium incruenta victoria inter Samnites, faceret: et
 geri posse bellum Romani pro victoria certa haberent,
 Samnites simul rebellasse et vicisse crederent Romanum.
 Inter hæc Satricani ad Samnites defecerunt, et Fregellæ
 colonia necopinato adventu Samnitium (fuisse et Satrica-
 nos cum iis satis constat) nocte occupata est. timor inde
 mutuus utrosque usque ad lucem quietos tenuit: lux pug-
 næ initium fuit; quam aliquamdiu æquam, et quia pro
 aris ac focis dimicabatur, et quia ex tectis adjuvabat inbel-
 lis multitudo, tamen Fregellani sustinuerunt. Fraus deinde
 rem inclinavit, quod vocem audiri præconis passi sunt; *In-*
columem abiturum, qui arma posuisset. ea spes remisit a cer-
 tamine animos, et passim arma jactari coëpta. Pertinacior
 pars armata per aversam portam erupit; tutiorque eis auda-
 cia fuit, quam incautus ad credendum ceteris pavor: quos
 circumdatos igni, nequidquam Deos fidemque invocantes,
 Samnites concremaverunt. Consules, inter se partiti pro-
 vincias, Papirius in Apuliam ⁴⁰ad Luceriam pergit, ubi
 equites Romani obsides ad Caudium dati custodiebantur:
 Publius in Samnio substitit adversus ⁴¹Caudinas legiones.
 Distendit ea res Samnitium animos; quod nec ad Luceriam
 ire, ne ab tergo instaret hostis, nec manere, ne Luceria in-
 terim amitteretur, satis audebant. Optimum visum est com-
 mittere rem fortunæ, et transigere cum Publio certamen.
 Itaque in aciem copias educunt.

Prælio vin-
 centur
 Samnites a
 Publio.

XIII. Adversus quos Publius consul quum dimicaturus
 esset, prius adloquendos milites ratus, concionem advocari

39 *Quæ deinde venerunt*] Imo *even-*
erunt, ut duo e nostris libris habent,
 et postulat usus Latini sermonis.

40 *Ad Luceriam*] Supra e. 2. ante
 Caudinam pacem Lucerini dicuntur
 boni fidelesque Romanorum socii.
 Sed nimirum intelligendum est eos

postea in Samnitium potestatem ve-
 nisse, quamvis id Livius non memo-
 raverit.

41 *Caudinas legiones*] Samnitium
 exercitum, qui ad Caudium rem ges-
 serat.

jussit. ceterum sicut ingenti alacritate ad prætorium concursus est, ita præ clamore poscentium pugnam nulla adhortatio imperatoris audita est. Suus cuique animus memor ignominie adhortator aderat. Vadunt igitur in prælium urgentes signiferos: et, ne mora in concursu pilis emittendis stringendisque inde gladiis esset, pila, velut dato ad id signo, abjiciunt, strictisque gladiis cursu in hostem feruntur. Nihil illic imperatorie artis ordinibus aut subsidiis locandis fuit: omnia ira militaris prope vesano impetu egit. Itaque non fusi modo hostes sunt; sed, ⁴² ne castris quidem suis fugam impedire ausi, Apuliam dissipati petiere: Luceriam tamen, coacto rursus in unum agmine, est perventum. Romanos ira eadem, quæ per mediam aciem hostium tulerat, et in castra pertulit. ibi plus, quam in acie, sanguinis ac cædis factum, prædæque pars major ira corrupta. Exercitus alter cum Papirio consule locis maritimis pervenerat Arpos per omnia pacata, Samnitium magis injuriis et odio, quam beneficio ullo populi Romani. Nam Samnites, ea tempestate in montibus vicatim habitantes, campestria et maritima loca, contempto cultorum molliore atque, ut evenit fere, locis ^p simili genere, ipsi montani atque agrestes depulabantur. quæ regio si fida Samnitibus fuisset, aut pervenire Arpos exercitus Romanus nequisset, ⁴³ aut interjecta inter Romam et Arpos, penuria rerum omnium, exclusos a comitatibus absumsisset. ⁴⁴ Tum quoque profectos inde ad Luceriam, juxta obsidentes obsessosque, inopia vexavit. ^{papirius} omnia ab Arpis Romanis subpeditabantur; ceterum adeo ^{obsidet Luceriam.} exigue, ut militi, occupato stationibus vigiliisque et opere, eques folliculis in castra ab Arpis frumentum veheret; interdum obscuro hostium cogere, abjecto ex equo frumento, pugnare. ⁴⁵ ^{obsessis} prius, quam alter consul victore exercitu advenit, et comitatus ex montibus Samnitium invecti erant, et auxilia intromissa. Artiora omnia adventus Publilii fecit; qui, obsidione delegata in curam collegæ, vacuus per agros cuncta infesta comitatibus hostium fece-

^p loci Gron. Crev.

⁴ et obsessis Ead.

⁴² *Ne castris quidem suis*] Ne in castra quidem sua ausi se recipere, ne fuga difficilior fieret.

⁴³ *Aut interjecta*] Supple, illa regio: quæ si inimica Romanis fuisset, interjecta inter Romam et Arpos, intercepisset comitatus, qui Roma subveli potuissent; ac proinde absumpsisset Romanum exercitum penuria rerum omnium laborantem. Itaque minime opus est mutare *absumpsisset* in *absumpsissent*, quod vult Gronovius.

novius.

⁴⁴ *Tum quoque*] Atque etiam licet, ut modo diximus, regio illa fida non esset Samnitibus, sed pacata Romanis.

⁴⁵ *Et obsessis*] Duo codd. unus Gronovio, alter nobis inspectus, omitunt particulam *et*: quæ revera obest potius quam juvat. Postquam de obsidentibus locutus est Livius, transit ad obsessos.

U. C. 434. rat. Itaque quum spes nulla esset, diutius obsessos in-
 A. C. 312. piam laturos, coacti Sannites, qui ad Luceriam castra ha-
 bebant, undique contractis viribus, signa cum Papirio con-
 ferre.

XIV. Per id tempus, parantibus utrisque se ad prælium, legati Tarentini interveniunt, denunciautes Samnitibus Romanisque, ut bellum omitterent. per utros stetisset, quo minus discederetur ab armis, adversus eos se pro alteris pugnaturos. Ea legatione Papirius audita, perinde ac motus dictis eorum, cum collega se communicaturum respondit: aditoque eo, quum tempus omne iam adparatu consumsisset, conlocutus de re haud dubia, ⁴⁶ signum pugnae proposuit. Agentibus divina humanaque, quæ adsolent, quum acie dimicandum est, consulibus, Tarentini legati obcurrere, responsum expectantes, quibus Papirius ait: *Auspicia secunda esse, Tarentini, pullarius nunciat. litatum præterea est egregie. auctoribus Diis, ut videtis, ad rem gerendam proficiscimur.* Signa inde ferri jussit, et copias eduxit, vanissimam increpans gentem, quæ, suarum inpotens rerum præ domesticis seditionibus discordiisque, aliis modum pacis ac belli facere æquum censeret. Sannites ex parte altera, quum omnem curam belli remisissent, quia aut pacem vere cupiebant, aut expediebat simulare, ut Tarentinos sibi conciliarent, quum instructos repente ad pugnam Romanos conspexissent, vociferari, ⁴⁷ *se in auctoritate Tarentinorum manere, nec descendere in aciem, nec extra vallum arma ferre. Deceptos potius, quodcumque casus ferat, passuros, quam ut sprevisse pacis auctores Tarentinos videantur. Accipere se omen, consules aiunt, et eam precari mentem hostibus, ut ne vallum quidem defendant.* Ipsi, inter se partitis copiis, succedunt hostium munimentis, et, simul undique adorti, quum pars fossas exlerent, pars vellerent vallum, atque in fossas proruerent, nec virtus modo insita, sed ira etiam, exulceratos ignominia stimulare animos, castra invasere: et pro se quisque, *non hæc furculas, nec Caudium, nec saltus invidios esse, ubi errorem fraus superbe vicisset; sed Romanum virtutem, quam nec vallum, nec fossæ arcerent,* memorantes, cædunt pariter resistentes fusosque, inermes atque armatos, servos, liberos, puberes, impuberes, homines, jumentaque. nec ullum superfuisset animal, nisi consules receptui signum dedissent, avidosque cædis milites e castris hostium imperio ac minis expulissent. Itaque apud infensos ob interpellatam dulcedinem iræ confestim oratio habita est, ut doceretur

Iterum vincuntur Sannites a Coss.

⁴⁶ Signum pugnae] Tunicam purpuream. Vid. not. 49. ad c. 12. l. VI.

⁴⁷ * *Se in auctoritate Tarentinorum*

manere] Se Tarentinis pacis auctoribus, pacem suadentibus, usque obsequi velle.

miles, minime cuiquam militum consules odio in hostes cecisse, U. C. 434. aut cessuros: quin duces, sicut belli, ita insatiabilis supplicii, A. C. 313. futuros fuisse, ni respectus equitum sexcentorum, qui Luceriæ obsides tenerentur, præpedisset animos: ne desperata venia hostes cæcos in supplicia eorum ageret, perdere prius, quam perire, optantes. Laudare ea milites, lætarique obviam itum iræ suæ esse, ac fateri, omnia patienda potius, quam proderetur salus tot principum Romanæ juventutis.

XV. Dimissa concione, consilium habitum, omnibusne copiis Luceriam premerent, an altero exercitu et duce Apuli circa, gens dubiæ ad id voluntatis, tentarentur. Publius consul, ad peragrandam profectus Apuliam, aliquot expeditione una populos aut vi subegit, aut conditionibus in societatem accepit. Papirio quoque, qui obsessor Luceriæ ^{Luceria} resisterat, brevi ad spem eventus respondit. nam, insessis ^{capta.} omnibus viis, per quas comneatus ex Samnio subvehebantur, fame domiti Samnites, qui Luceriæ in præsidio erant, legatos misere ad consulem Romanum, ut, receptis equitibus, qui caussa belli essent, absisteret obsidione. His Papirius ita respondit: *Debuisse eos Pontium, Herennii filium, quo auctore Romanos sub jugum misissent, consulere, quid victis patiendum censeret. ceterum, quoniam ab hostibus in se æqua statui, quam in se ipsi ferre, maluerint, nunciare Luceriam jussit, arma, sarcinas, jumenta, multitudinem omnem inbellem intra mœnia relinquerent: militem se cum singulis vestimentis sub jugum missurum, ulciscentem inlatam, non novam inferentem ignominiam.* Nihil recusatum. septem millia militum sub jugum missa, prædaque ingens Luceriæ capta, receptis omnibus signis armisque, quæ ad Caudium ⁴⁸ amiserant; et, quod omnia superabat gaudia, equitibus recuperatis, quos pignora pacis custodiendos Luceriam Samnites dederant. Haud ferme alia mutatione subita rerum clarior victoria populi Romani est: siquidem etiam (quod quibusdam in annalibus invenio) Pontius, Herennii filius, Samnitium imperator, ut expiaret consulum ignominiam, sub jugum cum ceteris est missus. Ceterum id minus miror, obscurum esse de hostium duce dedito missoque sub jugum: id magis mirabile est, ambigi, Luciusne Cornelius dictator cum L. Papirio Cursore, magistro equitum, eas res ad Caudium, atque inde Luceriam gesserit, ultorque unicus Romanæ ignominiae, ⁴⁹ haud sciam an justissimo triumpho ad eam ætatem secundum Furium Camillum, triumphaverit, an consulam Papirique præcipuum id decus sit. Sequitur hunc errorem alius error, Cursorne Papirius proximis comitiis cum ⁵⁰ Q. Aulio Cerretano iterum,

Sub jugum missi Samnites.

48 *Amiserant*] Quidam scripti, inter quos duo e nostris, *amissa erant.*

49 * *Haud sciam an*] Fortasse. Vid.

not. 12. ad II. 2. et not. 66. ad III. 60

50 * *Q. Aulio Cerretano iterum*] Au-

lium in quibusdam annalibus consu-

U. C. 435. ob rem bene gestam Luceriæ continuato magistratu, consul
 A. C. 317. tertium creatus sit; an L. Papirius Mugillanus, et in cog-
 L. Papirio nomine erratum sit.
 III. Q. Au-
 tio II. Coss.

XVI. Convenit, jam inde per consules reliqua belli perfecta. Aulius cum ⁵¹ Ferentanis uno secundo prælio debellavit; urbemque ipsam, quo se fusa contulerat acies, obsidibus imperatis, in deditiorem accepit. Pari fortuna consulum alter cum Satricanis, qui cives Romani post Caudinam cladem ad Samnites defeccerant, præsidiumque eorum in urbem acceperant, rem gessit. nam quum ad mœnia Satrici admotus esset exercitus, legatisque, missis ad pacem cum precibus petendam, triste responsum ab consule redditum esset, nisi *præsidio Samnitium interfecto aut tradito, ne ad se remearent*; plus ea voce, quam armis inlatis, terroris colonis injectum. Itaque ⁵² subinde exsequentes quærendo a consule legati, quoniam se pacto paucos et infirmos crederet præsidio tam valido et armato vim adluros, ab iisdem consilium petere jussi, quibus auctoribus præsidium in urbem acceperant, discedunt: ægreque inpetrato, ut de ea re consuli senatum, responsaque ad se referri sineret, ad suos redeunt. Duæ factiones senatum distinebant; una, cujus principes erant defectionis a populo Romano auctores; altera, fidelium civium. certatum ab utrisque tamen est, ut ad reconciliandam pacem consuli opera navaretur. Pars altera (quum præsidium Samnitium, quia nihil satis præparati erat ad obsidionem tolerandam, excessurum proxima nocte esset) ⁵³ enunciare consuli satis habuit, qua noctis hora, quaque porta, et quam in viam egressurus hostis foret. altera, quibus invitis descitum ad Samnites erat, eadem nocte portam etiam consuli aperuerunt, ⁵⁴ armatosque clam hostes in urbem acceperunt. Ita duplici proditiōe et præsidium Samnitium, inessis circa viam silvestribus locis, necopinato

lem cum C. Sulpicio reperiri supra observavit Livius VIII. 37. Eos annales hic sequitur, dum Aulium consulem iterum scribit.

⁵¹ *Ferentanis*] Gronovius legi jubet *Forentanis*. Sed videm fuisse videntur *Ferentani* et *Forentani*, a *Ferento* sive *Jorento*, Apulie oppido. Horatius quidem, l. III. Od. 4. *Ferentum* appellat. Vid. Cellar. Geogr. Ant. l. II. c. 9.

⁵² *Subinde exsequentes*] Ita edidit Gronovius, quum reperiret in scriptis *subinde exsequuntur*, vel *exsequuntur*. Antea edebatur *subinde quum exsequerentur*; quod servat unus e nostris codd. nec operæ pretium fuerat mutari.

⁵³ *Enunciare*] Hoc verbum proprie dicitur de iis qui arcana produnt: sic l. XXXIX. c. 10. *Si coacta caritate ejus, silenda enunciasset*. Et Cic. pro Rose. Amer. n. 110. *Ceterorum legatorum consilia et voluntatem Chrysogono enunciat*. Hæc fere Gronovius. Vid et not. ad XXV. 9. infra.

⁵⁴ *Armatosque clam hostes in urbem acceperunt*] Hi hostes intelligendi sunt ipsi Romani, oppugnatores urbis, qui et paulo infra eodem nomine designantur: *ab urbe plena hostium*, nempe Romanorum. Totum hoc membrum, quo carebant vulgo editi, primus addidit Galenus. Sed liber ejus habuit *clam hoste*, quod interpretis licet *clam* Samnite, *hoste* Roma-

obpressum est, et ab urbe plena hostium clamor sublatus; ^{U. C. 435.} momentoque unius horæ cæsus Samnis^r, Satricanus captus, ^{A. C. 317.} et omnia in potestate consulis erant. Qui, quæstione habita, quorum opera defectio esset facta, quos fontes comperit, virgis cæsos securi percussit: præsidioque valido inposito, arma Satricanis ademit. Inde ad triumphum decessisse Romam Papirium Cursorem scribunt, qui eo duce Luce-riam receptam, Samnitesque sub jugum missos auctores sunt. Et fuit vir haud dubie dignus omni bellica laude, non ^{Papirii Cur-} animi solum vigore, sed etiam corporis viribus excellens. ^{soris laudes.} Præcipua pedum pernecitas inerat,⁵⁵ quæ cognomen etiam dedit: victoremque cursu omnium ætatis suæ fuisse ferunt: et seu ⁵⁶ virium vi, seu exercitatione multa, cibi vinique eumdem capacissimum: nec cum ullo asperiorum (quia ipse invicti ad laborem corporis esset) fuisse militiam pediti pariter equitique. Equites etiam aliquando ausos ab eo petere, ut sibi pro re bene gesta laxaret aliquid laboris: quibus ille, *Ne nihil remissum dicatis, remitto, inquit, ne utique dorsum demulceatis, quum ex equis descendetis.* et vis erat in eo viro imperii ingens pariter in socios civesque. Prænestinus prætor per timorem segnius ex subsidiis suos duxerat in primam aciem. quem quum inambulans ante tabernaculum vocari jussisset, lictorem expedire securim jussit. ad quam vocem exanimi stante Prænestino, *Agedum, lictor, excide radicem hanc, inquit, incommodam ambulanti- bus: per-* fusumque ultimi supplicii metu, multa dicta, dimisit. Haud dubie illa ætate, qua nulla virtutum feracior fuit, nemo unus erat vir, quo magis innisa res Romana staret. ⁵⁷ quin eum parem destinant animis Magno Alexandro ducem, si arma, Asia perdomita, in Europam vertisset.

^r *Samnis cæsus* Gron. Crev.

norum. Libri Gronoviani et nostri *clam nocte*: quod certo vitiosum est, quum præcesserit *eadem nocte*. Nihil melius quam vulgata lectio, si sua ei ex scriptis constet auctoritas.

⁵⁵ *Quæ cognomen etiam dedit*] Hic ita loquitur Livius, quasi cognomen Cursoris huic primum Papirio inditum esset. Ipse tamen l. VI. c. 11. L. Papirium Cursorem tribunum militum habet, quem et antea tribunum fuisse militum memorat ejusdem libri c. 5. et censorem eo lustro, quo urbs capta est, infra c. 34. Prior ille Papirius Cursor hujus nostri avus fuisse videtur.

⁵⁶ *Virium vi*] Parum usitata sane locutio, et cujus haud facile fortasse aliud exemplum reperias. Dicitur tamen, non absimili figura loquendi,

robur virium.

⁵⁷ *Quin eum parem destinant animis*] Quidam editi habebant mendose *destinarant*: quod intelligendum fuisset de Romanis illis qui tum vivebant, quibus tamen ne fama quidem Alexandrum cognitum fuisse se arbitrari dicit Livius infra c. 18. Hinc ansam arripuit Petrus Bayle in dictionario suo, ubi de Alexandro Magno agit, nota *O*, increpandi paulo durius Livii. Sed vera hujus loci lectio est, *destinant*, quam præferunt veteres editi omnes, scripti nostri, plurimique e Gronovianis. Sensus est: ubi quaeritur hodie, an aliquem Romani ducem opponere potuissent parem Alexandro, destinatur, nominatur potissimum Papirius Cursor.

U. C. 435.
A. C. 317.
Disputatio
de Alexandro M. et
Romanis.

Alexandri
et ducum
Rom. collatio.

XVII. Nihil minus quæsitum a principio hujus operis videri potest, quam ut plus justo ab rerum ordine declinarem; varietatibusque distinguendo opere, et legentibus velut deverticula amœna, et requiem animo meo quærerem: tamen ⁵⁸ tanti regis ac ducis mentio, quibus sæpe tacitis cogitationibus volutavi animum, eas evocat in medium: ut quærere libeat, quinam eventus Romanis rebus, si cum Alexandro foret bellatum, futurus fuerit. Plurimum in bello pollere videntur militum copia et virtus, ingenia imperatorum, fortuna per omnia humana, maxime in res bellicas, potens. Ea, et singula intuenti et universa, sicut ab aliis regibus gentibusque, ita ab hoc quoque, facile præstant invictum Romanum imperium. Jam primum, ut ordiar ab ducibus comparandis, haud equidem abnuo, egregium ducem fuisse Alexandrum; sed clariorem tamen eum facit, ⁵⁹ quod unus fuit, quod adolescens in incremento rerum, nondum alteram fortunam expertus, decessit. Ut alios reges claros ducesque omittam, magna exempla casuum humanorum; ⁶⁰ Cyrum, quem maxime Græci laudibus celebrant, quid, nisi longa vita, sicut Magnum modo Pompeium, vertenti præbuit fortunæ? Recenseam duces Romanos, nec omnes omnium ætatum, sed ipsos eos, cum quibus consulibus aut dictatoribus Alexandro fuit bellandum; M. Valerium Corvum, C. Marcium Rutilum, C. Sulpicium, T. Manlium Torquatam, Q. Publilium Philonem, L. Papium Cursorem, Q. Fabium Maximum, duos Decios, L. Volturnium, M. Curium. Deinceps ingentes sequuntur viri, ⁶¹ si Punicum Romano prævertisset bellum, seniorque in Italiam trajecisset. Horum in quolibet tum indoles eadem, quæ in Alexandro erat, animi ingenique; tum disciplina militaris, jam inde ab initiis urbis tradita per manus, in artis perpetuis præceptis ordinatæ modum venerat. Ita reges gesserant bella; ita deinde exactores regum Junii Valeriique; ita deinceps Fabii, Quinctii, Cornelii; ita Furius Camillus, ⁶² quem juvenes ii*, quibus cum Alexandro dimican-

* duo Gron.

58 *Tanti regis ac ducis mentio*] Postquam semel mentionem feci tanti regis ac ducis, Alexandri, hinc data occasione facile adducor ut in medium proferam eas cogitationes quas sæpe, perpendens ea quæ ad illum regem ejusque res gestas pertinent, animo volutavi.

59 * *Quod unus fuit*] Quod solus sine collega res gessit. Intuetur Livius Romanos duces, quibus additi collegæ aut partem laudis detrahebant, aut etiam impedimentum rebus gerendis

afferbant. Vide ea quæ in hanc sententiam disputat noster infra sub finem c. 18.

60 * *Cyrum*] Sequitur hic Livius Herodotum, apud quem Cyrus a Tomyri Massagetarum regina victus cæsusque est.

61 *Si Punicum*] Si Alexander prius cum Pœnis bellum, quam cum Romanis gessisset.

62 *Quem juvenes, ii*] Quem ii quibuscum Alexandro bellandum erat, juvenes senem viderant. Ceterum hic

dum erat, senem viderant. Militaria opera pugnando obe-
 unt Alexandro (nam ea quoque haud minus clarum eni-
 faciunt) cessisset videlicet in acie oblatum par Manlius Tor-
 quatus, aut Valerius Corvus, insignes ante milites, quam du-
 ces? cessissent Decii, devotis corporibus in hostem ruentes?
 cessisset Papius Cursor, illo corporis robore, illo animi? vic-
 tus esset consiliis juvenis unius, ne singulos nominem, sena-
 tus ille, ⁶³ quem qui *ex regibus constare* dixit, unus ⁶⁴ veram
 speciem Romani senatus cepit? Id vero erat periculum, ne
 solertius, quam quilibet unus ex iis, quos nominavi, castris
 locum caperet, commeatus expediret, ab insidiis præcave-
 ret, tempus pugnae deligeret, aciem instrueret, subsidiis fir-
 maret. Non cum Dario rem esse dixisset: quem, mulierum
 ac spadonum agmen trahentem, inter purpuram atque au-
 rum, oneratum fortunæ adparatibus suæ, prædam verius,
 quam hostem, nihil aliud quam bene ausus vana contem-
 nere, incruentus devicit. Longe alius Italiæ, quam Indiæ,
 per quam temulento agmine comissabundus incessit, visus
 illi habitus esset, saltus Apuliæ ac montes Lucanos cernenti
 et vestigia recentia domesticæ cladis, ubi avunculus ejus
 nuper Epiri rex Alexander absumentus erat.

XVIII. Et loquimur de Alexandro nondum merso se-
 cundis rebus, quarum nemo intolerantior fuit. qui, si ex
 habitu novæ fortunæ novique, ut ita dicam, ingenii, quod
 sibi victor induerat, spectetur, Dario magis similis, quam
 Alexandro, in Italiam venisset, et exercitum Macedoniæ
 oblitum degenerantemque jam in Persarum mores adduxis-
 set. Referre in tanto rege piget superbam mutationem
 vestis, et desideratas humi jacentium adulationes, ⁶⁵ etiam
 victis Mæcedonibus graves, nedum victoribus; et fœda
 supplicia, et inter vinum et epulas cædes amicorum, et va-
 nitatem ementiendæ stirpis. Quid, si vini amor in dies
 fieret acior? quid, si trux ac præfervida ira? (nec quid-
 quam dubium inter scriptores refero) nullane hæc damna
 imperatoriis virtutibus ducimus? Id vero periculum erat,

^t *suæ apparatus* Gron. Crev.

edidimus *ii*, ubi vulgati habent *duo*,
 ex auctoritate antiquissimi nostri
 codicis, ad quem alludunt alii, tum
 Gronovio, tum nobis excussi, in qui-
 bus legitur *hii*. Nimirum *quod ii* sump-
 tum pro nota numeri peperit errorem
 vulgatæ lectionis: quæ quidem ma-
 nifeste vitiosa est. Non enim soli
 duo, sed fere omnes *ii* qui recensentur
 a Livio, juvenes Camillum senem
 viderant.

⁶³ *Quem qui ex regibus*] Hic fuit
 Cineas, Pyrrhi regis legatus. Vid. in-

fra XIII. 34.

⁶⁴ *Verum speciem Romani senatus
 cepit*] Vera sub imagine Romanum
 senatum sibi exhibuit. veram sena-
 tus Romani notionem assecutus est.
 Sic Horat. Sat. 3. l. II. v. 208. *Qui
 species alias veris . . . capiet*: id est,
 qui imagines rerum, sive notiones sibi
 finget diversas a veris.

⁶⁵ *Etiam victis Mæcedonibus gra-
 ves*] Quas Macedones, etiamsi victi
 fuissent, gravate tulissent, nedum eas
 tolerare possent victores.

U. C. 435. quod levissimi ex Græcis, qui Parthorum quoque contra
 A. C. 317. nomen Romanum gloriæ favent, dictitare solent, ne majestatem nominis Alexandri (quem ne fama quidem illis notum arbitror fuisse) sustinere non potuerit populus Romanus, et, adversus quem Athenis, in civitate fracta Macedonum armis, cernente tum maxime prope fumantes Thebarum ruinas, concionari libere ausi sint homines, (id quod ex monumentis orationum patet) adversus eum nemo ex tot proceribus Romanis vocem liberam missurus fuerit. Quantalibet magnitudo hominis concipiatur animo, unius tamen ea magnitudo hominis erit, collecta paullo plus decem annorum felicitate: quam qui eo extollunt, quod populus Romanus, etsi nullo bello, multis tamen præliis victus sit, Alexandro nullius pugnæ non secunda fortuna fuerit; non intelligunt, se hominis res gestas, et ejus juvenis, cum populi jam⁶⁶ octingentesimum bellantis annum rebus conferre. Miremur, si, quum ex hac parte⁶⁷ secula plura numerentur, quam ex illa anni, plus in tam longo spatio, quam in ætate tredecim annorum, fortuna variaverit? Quin tu hominis cum homine, et ducis cum duce, fortunam cum fortuna confers? Quot Romanos duces nominem, quibus numquam adversa fortuna pugnæ fuit? Paginas in annalibus magistratum fastisque percurrere licet, consulum, dictatorumque, quorum nec virtutis, nec fortunæ ullo die populum Romanum pœnituit. Et, quo sint mirabiliores, quam Alexander aut quisquam rex, denos vicenosque dies quidam dictaturam, nemo plus quam annum consulatum gessit: ab tribunis plebis delectus inpediti sunt: post tempus ad bella ierunt: ante tempus comitorum causa revocati sunt: in ipso conatu rerum circumegit se annus: collegæ nunc temeritas, nunc pravitatis, inpedimento aut damno fuit: male gestis rebus alterius successum est: tironem aut mala disciplina institutum exercitum acceperunt. At, Hercule, reges non liberi solum inpedimentis omnibus, sed domini rerum temporumque, trahunt consiliis cuncta, non sequuntur. Invictus ergo Alexander cum invictis ducibus bella gessisset, et eadem fortunæ pignora in discrimen detulisset. immo etiam eo plus periculi subisset, quod Macedones unum Alexandrum habuissent, multis casibus non solum obnoxium, sed etiam obferentem se: Romanis multi fuissent, Alexandro, vel glo-

Fortunæ
 Alexandri
 collatio cum
 fortuna P.
 Rom.

⁶⁶ *Octingentesimum*] Numerat Livius ad eam usque ætatem. Scribat autem hæc circa annum u. c. plus minus 735.

⁶⁷ *Secula plura*] Magno consensu viri docti *secula* hic intelligunt ætates, sive *γυναίκες*, quales in quolibet centum annorum spatio ternæ continentur,

ita ut in 735. annis duo et viginti secula numerentur. Nec aliter dixerit vere Livius plura secula ex una parte numerari, quam ex altera annos. Et quidem Servius ad hæc Virgilii verba, *Æn. VIII. v. 508. seclisque effata senectus*, observat esse qui dicant *seculum triginta annos habere*.

ria, vel rerum magnitudine, pares; ⁶⁸ quorum suo quisque U. C. 435.
fato, sine publico discrimine, viveret morereturque. A. C. 317.

XIX. Restat, ut copiarum copiis comparantur vel numero, Collatio co-
vel militum genere, vel multitudinem auxiliorum. Censeban-
piarum.

Itaque, in omni defectione sociorum Latini nominis, urbano prope delectu decem scribebantur legiones. quaterni quini- que exercitus sæpe per eos annos in Etruria, in Umbria, Gallis hostibus adjunctis, in Samnio, in Lucanis gerebant bellum. ⁶⁹ Latium deinde omne cum Sabinis, et Volscis, et Æquis, et omni Campania, et parte Umbriæ Etruriæque, et Picentibus, et Marsis, Pelignisque, ac Vestinis atque Apulis, adjunctaque omni ora Græcorum inferi maris a Thuriis Neapolim et Cumas, et inde Antio atque Ostiis tenus Samnites, aut socios validos Romanis, aut fractos bello invenisset hostes. Ipse trajecisset mare cum veteranis Macedonibus, non plus triginta millibus hominum et quatuor millibus equitum, maxime Thessalorum. hoc enim roboris erat. Persas, Indos, aliasque si adjunxisset gentes, impedimentum majus, quam auxilium, traheret. Adde, quod Romanis ad manum domi supplementum esset: Alexandro, (quod postea Hannibali accidit) alieno in agro bellanti, exercitus consenuisset. Arma, clipeus ⁷⁰ sarissæque illis; Romano scutum, majus corpori tegumentum, et ⁷¹ pilum, haud paullo, quam hasta, vehementius ictu missuque telum. Statarius uterque miles, ordines servans: sed illa phalanx immobilis, et unius generis: Romana acies distinctior, ex pluribus partibus constans: facilis partienti, quacumque opus esset, facilis jungenti. Jam in opere quis par Romano miles? quis ad tolerandum laborem melior? Uno prælio victus Alexander, bello victus esset. Romanum, quem Caudium, quem Cannæ non fregerunt, quæ fregisset acies? Næ ille sæpe, etiamsi prima prospere evenissent, Persas et Indos et inbellem Asiam quæsisset, et cum feminis sibi bellum fuisse dixisset: quod Epiri regem Alexandrum, mortifero vulnere ictum, dixisse ferunt, sortem bellorum in Asia gestorum ab hoc ipso juvene cum sua conferentem. Equidem, quum per annos quatuor et viginti primo Punico bello classibus certatum cum Pœnis recorder, vix ætatem Alexandri sub-

⁶⁸ *Quorum suo quisque fato*] Quorum unusquisque sibi viveret, sibi moreretur, ita ut ex vita ejus aut morte nihil discriminis respublica sentiret; ita ut, viveretne ille an moreretur, respublicæ parum interesset.

⁶⁹ *Latium deinde omne*] Latinos deinde omnes cum Sabinis et Volscis. . . . atque Apulis, et Samnites, ad-

juncta omni ora Græcorum Inferi maris a Thuriis ad urbes Neapolim et Cumas, et inde Antio atque Ostiis tenus, *hos omnes* aut socios validos. . .

⁷⁰ *Sarissæ*] Prælongæ hastæ, Macedonum propriæ.

⁷¹ *Pilum*] Vid. ejus descriptionem in not. 47. ad VIII. 8.

F. C. 435. fecturam fuisse reor ad unum bellum. et forsitan quum et
 A. C. 317. fœderibus vetustis juncta Punica res Romanæ esset, et timor par adversus communem hostem duas potentissimas armis virisque urbes armaret, simul Punico Romanoque obrutus bello esset. Non quidem Alexandro duce, nec integris Macedonum rebus, sed experti tamen sunt Romani Macedonem hostem adversus Antiochum, Philippum, Persem, ⁷² non modo cum clade ulla, sed nec cum periculo quidem suo. ⁷³ Absit invidia verbo ⁷⁴, et ⁷⁴ civilia bella sileant, ⁷⁵ numquam ab equite hoste, numquam a pedite, numquam aperta acie, numquam æquis, utique numquam nostris locis laboravimus. ⁷⁶ Equitem, sagittas, saltus inpeditos, avia comitatibus loca gravis armis miles timere potest. Mille acies, graviore quam Macedonum atque Alexandri, avertit, avertetque; modo sit perpetuus hujus, qua vivimus, pacis amor et civilis cura concordia.

U. C. 433. XX. M. Foslius Flaccinator inde et L. Plautius Venno
 A. C. 316. consules facti. Eo anno ab frequentibus Samnitium populis de fœdere renovando legati, quum senatum humi strati movissent, rejecti ad populum haudquaquam tam efficaces habebant preces. Itaque, fœdere negato ^{*}, induciæ biennii, quum per aliquot dies fatigassent singulos precibus, inpetratæ. Et ex Apulia Teanenses Canusini que populationibus fessi, obsidibus L. Plautio consuli datis, in ditionem venerunt. Eodem anno primum ⁷⁷ præfecti ⁷⁸ Capuæ creari

U. C. 433.
 A. C. 316.
 M. Foslio,
 L. Plautio
 Coss.

⁷² vero Gron. Crev.

^{*} de fœdere negatum Eæd.

⁷² Non modo cum clade ulla] Non modo non. Vid. not. 31. ad II. 23.

⁷³ Absit invidia verbo] Non sit mihi neque Romanis invidia, si verum dixerit: liceat nobis, sine invidiæ aut offensiois metu, ex vero gloriari.

⁷⁴ Civilia bella sileant] De civilibus bellis non fiat mentio.

⁷⁵ Nunquam ab equite] Hæc verba non possunt eo exponi sensu, ut Romani nunquam ab equitate peditate hostili victi fuisse dicantur: quum et ipse Livius cap. præc. agnoscat, et res ipsa clamet Romanos multis præliis victos esse. Hæc igitur fuisse videtur mens Livii. Nunquam ob eam causam laboravimus, quod hostis aut equitatum, aut peditatum nostro meliorem haberet. Quod tamen non accurate verum esse probat ille Annibal equitatus longe Romano superior, ipso teste Livio, XXI. 47. et XXVI. 32. Hic nempe deflexit nostrum a vero Romanæ laudis nimius amor. Quoniam enim modo qui Aliliensis Camensisque cladum memi-

nerit, jactare potest Romanos nunquam aperta acie laborasse?

⁷⁶ Equitem] Numerosos equitatum; præsertim in patentibus campis, Romanus miles gravis armis timere potest. Alludit haud dubie ad Parthicum equitatum, et Crassi eladem.

⁷⁷ Præfecti] Creari cæpti a populo Romano præfecti, qui Capuam ad jura reddenda mitterentur. Hic Livius conditionem, ac fortasse originem præfecturarum paucis tangit. Præfecturæ erant Italiæ oppida, quæ non legibus suis, non a magistratibus e corpore suo creatis regebantur; sed præfectos quotannis Roma missos accipiebant, quorum esset in oppido summa potestas, quique jus ibi dicerent. Capuam hoc jugum, quod nunc volens accipit, postea excussisse ex eo colligitur, quod bello Punico secundo capta a Romanis iterum in præfecturæ formam redigitur.

⁷⁸ Capuam] Vulgo Capuæ. Sed Andreas, quinque e nostris codd. et

cœpti, legibus ab L. Furio prætoris datis: quum utrumque ipsi pro remedio ægris rebus discordia intestina petissent. Et ⁷⁹ duæ Romæ additæ tribus, ⁸⁰ Ufentina ac ⁸¹ Falerina. Inclinatis semel in Apulia rebus, ⁸² Teates quoque Apuli ad novos consules, C. Junium Bubulcum, Q. Æmilium Barbulam, fœdus petatum venerunt, ⁸³ pacis per omnem Apuliam præstandæ populo Romano auctores. id audacter spondendo impetravere, ut fœdus daretur: neque ut æquo tamen fœdere, sed ut in dititione populi Romani essent. Apulia perdomita, (nam ⁸⁴ Forento quoque valido oppido Junius potitus erat) in Lucanos perrectum. inde repentino adventu Æmilius consulis Nerulum vi captum. Et postquam res Capuæ stabilitas Romana disciplina fama per socios vulgavit; Antiatibus quoque, qui se sine legibus certis, sine magistratibus agere querebantur, dati ab senatu ad jura statuenda ipsius ⁸⁵ coloniæ patroni: nec arma modo, sed jura etiam Romana late pollebant.

XXI. C. Junius Bubuleus et Q. Æmilius Barbula consules exitu anni non consulibus ab se creatis, Sp. Nautio et M. Popillio, ceterum dictatori L. Æmilio legiones tradiderunt. Is, cum L. Fulvio magistro equitum ⁸⁶ Saticulam obpugnare adortus, rebellandi causam Samnitibus dedit. Duplex inde terror iolatus Romanis. hinc Samnis, magno exercitu coacto ad eximendos obsidione socios, haud procul castris Romanorum castra posuit: hinc Saticulani magno cum tumultu, patefactis repente portis, in stationes hostium incurrerunt. Inde pars utraque, spe alieni magis auxilii, quam viribus freta suis, justo mox prælio inito Romanos urgent. et, quamquam anceps dimicatio erat, tamen

¶ *venere Gron. Crev.*

quatuor a Gronovio allegati habent *Capuam*: longe elegantius et clarius.

⁷⁹ *Duæ ... additæ tribus*] Tuncque una et triginta tribus factæ. Vid. VIII. 17.

⁸⁰ *Ufentina*] Sive Oufentina, ab Ufente, sive Oufente fluvio in Volscis, qui non longe a Tarracina in mare labitur. Vid. Festum.

⁸¹ *Falerina*] Ab agro Falerno, ut videtur.

⁸² *Teates ... Apuli*] Plerique interpretum in voce *Teates* mendum esse existimant. Teate enim oppidum non in Apulia, sed in Marrucinis est. Dujatius suspicatur *Uriates Apuli*.

⁸³ *Pacis ... populo Romano præstandæ auctores*] Promittentes sese effecturos ut per omnem Apuliam pax cum Romanis servaretur.

⁸⁴ *Forento*] Ante Gronovium editi præferbant *Tarento*: mendose. Neque enim Tarentum in Apulia est: nec de urbe tam celebri adeo frigide loqueretur Livius. Correxerit Gronovius vestigiis MSS. eodiem insistens, qui exhibent *florento* vel *torento*. Observavimus in not. 51. ad e. 16. idem oppidum videri dictum quoque fuisse *Ferentum*.

⁸⁵ *Coloniæ patroni*] Urbes enim, ac postea, aucto imperio, provinciæ etiam et regna patronos Romæ habebant.

⁸⁶ *Saticulam*] Sic recte Sigonius, quum veteres editi haberent *Satriculam*. Sic et infra, ubi nunc legitur *Saticulani*, quidam editi habebant *Satriculani*, quidam etiam mendosius *Satricani*.

U. C. 436.
A. C. 316.
Tribus no-
væ.
U. C. 437.
A. C. 315.
C. Junio,
Q. Æmilio
Coss.

U. C. 438.
A. C. 314.
Sp. Nautio,
M. Popillio
Coss.
L. Æmilius
dictator.

U. C. 432. utrimque tutam aciem dictator habuit; quia et locum haud
 A. C. 314. facilem ad circumveniendum cepit, et ⁸⁷ diversa statuit signa. Infestior tamen in erumpentes incessit: nec magno certamine intra mœnia compulit. Tum totam aciem in Samnites obvertit. ibi plus certaminis fuit. Victoria sicut sera, ita nec dubia, nec varia fuit. Fusi in castra Samnites, extinctis nocte ignibus, tacito agmine abeunt: et, spe abjecta Saticulæ tuendæ, Plistiam ipsi, socios Romanorum, ut parem dolorem hosti redderent, circumsidunt.

U. C. 439. XXII. Anno circumacto, bellum deinceps ab dictatore
 A. C. 313. Q. Fabio gestum est. ⁸⁸ Consules novi, sicut superiores,
 L. Papirio Romæ manserunt: Fabius, ad accipiendum ab Æmilio ex-
 IV. Q. Pub- erciturum, ad Saticulam cum supplemento venit. neque enim
 lilio IV. Samnites ad Plistiam manserant: sed, aditis ab domo no-
 Coss. vis militibus, multitudines freti, castra eodem, quo antea,
 loco posuerunt: lacescentesque prælio Romanos avertere ab
 obsidione conabantur. Eo intentius dictator in mœnia

hostium versus, ⁸⁹ id bellum tantum ducere, quod urbem
 Q. Fabius obpugnabat: securior ab Samnitibus agere, stationibus
 dictator. modo obpositis, ne qua in castra vis fieret. Eo ferocius
 Prælium e- ⁹⁰ adequitare² Samnites vallo, neque otium pati. et quum
 questre cum ⁹¹ jam prope in portis castrorum esset hostis, nihil consulto
 Samnitibus. dictatore, magister equitum Q. Aulius Cerretanus, magno
 tumultu cum omnibus turmis equitum evectus, submovit
 hostem. tum in minime pertinaci genere pugnae ⁹² sic fortuna
 exercuit opes, ut insignes³ utrinque clades et clara
 ipsorum ducum ederet funera. Prior Samnitium imperator,
 ægre patiens, ⁹² quo tam ferociter adequitasset, inde se
 fundi fugarique, orando hortandoque equites prælium inte-
 gravit. in quem, insignem inter suos cientem pugnam, ma-

⁸⁷ *obequitare* Gron.

⁸⁸ *insignis* Gron. Crev.

⁸⁷ *Diversa statuit signa*] Obversam utrimque in hostes aciem.

⁸⁸ *Consules novi*] L. Papirius Cursor IV. Q. Publilius Philo IV. memorati Fastis Capitolinis, Diodoro, l. XIX. et aliis. Horum nomina per librariorum incuriam deesse videntur, non ipsius Livii, qui in nominibus consulum reddendis diligens est.

⁸⁹ *Id bellum tantum ducere*] Id tantummodo pro bello habebat, quod urbem oppugnaret: Samnitium exercitum contenebat. Sic l. XXVIII. c. 32. Scipio milites adhortans ait, *inmemorem esse rerum suarum gesturum, qui id bellum ducat*. Conjecturam hanc Gronovii, qui legi jussit *tantum pro tanti*, firmant quidam Hearnii codices. Sed ille u. addunt verbum inutile *notebatur*.

⁹⁰ *Adequitare . . . vallo*] Sigonius dederat *abrequitare*: quod non displiceret per se ipsum. Sed auctoritatem sequimur plurimorum Gronovii et Hearnii codicum, et nostrorum omnium, et primarum quoque editionum, Campani nempe et Andreae.

⁹¹ *Sic fortuna*] Sic fortuna exercuit vim suam. . . In iis quæ sequuntur, legendum videtur vel *insignes utrinque clades*, vel melius fortasse *insignem utrinque cladem*. Hæc enim verba referri non possunt, nisi ad utriusque ducis mortem. *Usignes* autem *utrinque clades* majus aliquid sonare viderentur.

⁹² *Quo tam ferociter adequitasset*] Libri habent *quod*: sed ratio postulat *quo*, ut recte observavit Gronovius, qui et ita edidit.

gister equitum Romanus infesta cuspide ita permisit equum, U. C. 439. ut uno ictu exanimem equo præcipitaret: nec, ut fit, ad A. C. 313. dncis casum percussa magis, quam irritata, est multitudo. Omnes, qui circa erant, in Aulium, temere invectum per hostium turmas, tela conjecerunt. ⁹³ Fratri præcipuum decus uli Samnitium imperatoris dederunt. is victorem detractum ex equo magistrum equitum, plenus mæroris atque iræ, trucidavit: nec multum auit, quin corpore etiam, quia inter hostiles ceciderat turmas, Samnites potirentur. Sed extemplo ad pedes descensum ab Romanis est, coactique idem Samnites facere. et repentina acies circa corpora ducum pedestre prælium iniit, quo haud dubie superat Romanus: recuperatumque Aulii corpus, mixta cum dolore lætitia, victores in castra referunt. Samnites, duce amisso, et per equestre certamen tentatis viribus, ommissa Saticula, quam nequidquam defendi rebantur, ad Plistiæ obsidionem redeunt; intraque paucos dies Saticula Romanus per dedicationem, Plistia per vim Samnis potitur.

XXIII. Mutata inde belli sedes est. ad Soram ex Sam- Soræ defec-
tio ad Sam-
nites. Sora ad Samnites defecerat, interfectis colonis Romanorum. quo quum prior Romanus exercitus, ad ulciscendam civium necem recuperandamque coloniam, magnis itineribus ⁹⁴ prævenisset ^b, et sparsi per vias speculatores, sequi legiones Samnitium, nec jam procul abesse, alii super alios, nunciarent; obviam itum hosti, atque ad Lautulas ancipiti prælio dimicatum est. non cædes, non fuga alterius partis, sed nox incertos, victi victoresne essent, diremit. Invenio apud quosdam, adversam eam pugnam Romanis fuisse, atque in ea cecidisse Q. Aulium, magistrum equitum. Subfectus in locum Aulii C. Fabius magister equitum cum exercitu novo ab Roma advenit; et, per præmissos nuncios consulto dictatore, ubi subsisteret, quove tempore, et qua ex parte hostem adgrederetur, substitit occultus, ad omnia satis exploratis consiliis. Dictator, quum per aliquot dies post pugnam tenuisset suos intra vallum, obsessi magis quam obsidentis modo, signum repente pugnæ proposuit; et, efficacius ratus ad accendendos virorum fortium animos, nullam alibi, quam in semet ipso, cuiquam relictam spem, de magistro equitum novoque exercitu militem celavit. et, tanquam nulla, nisi in

^b *pervenisset* Crev.

⁹³ *Fratri*] Præcipuum decus uli Samnitium imperatoris penes fratrem ejus esse voluerunt.

⁹⁴ *Pervenisset*] Plurimi quidem MSS. habent *prævenisset*, ut edidit Gronovius. Noster tamen Victorinus

assentitur turbæ editorum, servatque *pervenisset*, quod et simplicius visum est et clarius. Nec vero necesse est legi *prævenisset*, quum præcesserit *prior*.

U. C. 439. eruptione, spes esset, *Locis, inquit, angustis, milites, depre-*
 A. C. 313. *hensi, nisi quam victoria patefecerimus, viam nullam habemus.*
Stativa nostra munimento satis tuta sunt; sed inopia eadem in-
fecta. nam et circa omnia defecerunt, unde subrehi commeatus
poterant; et, si homines juvare velint, iniqua loca sunt. Itu-
que non frustrabor ego vos, castra hic relinquendo, in qua, in-
fecta victoria, sicut pristino die, vos recipiatis. armis muni-
mentu, non munimentis arma tuta esse debent. Castra habeant
*repetantque,*⁹⁵ *quibus operæ est trahere bellum: nos omnium*
rerum respectum, præterquam victoriæ, nobis absindamus.
Ferte signa in hostem: ubi extra vallum agmen excesserit, cas-
tra, quibus imperatum est, incendant: damna vestra, milites,
omnium circa, qui defecerunt, populorum præda sarcientur.
⁹⁶ Et oratione dictatoris, quæ necessitatis ultimæ index erat,
 milites accensi vadunt in hostem, et respectus ipse arden-
 tium castrorum, quamquam proximis tantum (ita enim jus-
 serat dictator) ignis est subditus, haud parvum fuit irrita-
 mentum. Itaque, velut vecordes inlati, signa primo impetu
 hostium turbant; et in tempore, postquam ardentia procul
 vidit castra magister equitum, (id convenerat signum) hosti-
 um terga invadit. ita circumventi Samnites, qua potest quis-
 que, fugam per diversa petunt. Ingens multitudo, in unum
 metu conglobata, ac semet ipsam turba inpediens, in medio
 cæsa. Capta hostium castra direptaque; quorum præda
 onustum militem in Romana castra dictator reducit, haud-
 quaquam tam victoria lætum, quam quod, præter exiguam
 deformatam incendio partem, cetera contra spem salva in-
 venit.

Victoria de
Samnitibus.

U. C. 440.
A. C. 312.
M. Pœtelio,
C. Sulpicio
III. Coss.

Sora obses-
sa capitur.

XXIV. Ad Soram inde reditum; novique consules M.
 Pœtelius, C. Sulpicius exercitum ab dictatore Fabio acci-
 piunt, magna parte veterum militum dimissa, novisque co-
 hortibus in supplementum adductis. Ceterum, quum prop-
 ter difficilem urbis situm nec obpugnandi satis certa ratio
 iniretur, et aut tempore longinqua, aut præceps periculo
 victoria esset; Soranus transfuga, clam ex oppido profectus,
 quum ad vigiles Romanos penetrasset, duci se extemplo ad
 consules jubet, deductusque traditurum urbem promittit.
 Visus inde (quum, quonam modo id præstaturus esset, per-
 cunctantes doceret) haud vana adferre, perpulit, prope ad-
 juncta mœnibus Romana castra ut sex millia ab oppido
 removerentur: fore, ut minus intentæ in custodiam urbis
 diurnæ stationes ac nocturnæ vigiliæ essent. ipse inse-

^c *Eu Gron.*

⁹⁵ *Quibus operæ est]* Quibus expe-
dit, vel, quibus vacat. Vid. not. 70. ad
I. 24.

⁹⁶ *Ll oratione]* Sic Campanus, et

aliquot Gronovii codices, et quinque
e nostris: melius quam ut vulgo, *et*
oratione.

quenti nocte, sub oppido silvestribus locis cohortibus insi- U. C. 440.
dere jussis, decem milites delectos secum per ardua ac pro- A. C. 312.
pe invia in arcem ducit; pluribus, quam pro numero viro-
rum, missilibus telis eo conlatis. Ad hæc saxa erant, et
temere jacentia (ut fit) in aspretis, et de industria etiam,
quo locus tutior esset, ab oppidanis congesta. Ubi quum
constituisset Romanos, semitamque angustam et arduam,
erectam ex oppido in arcem, ostendisset; *Hoc quidem ad-
scensu, inquit, vel tres armati quamlibet multitudinem arcu-
erint: vos et decem numero, et, quod plus est, Romani, Roma-
norumque fortissimi viri estis, et locus pro vobis, et nox erit, quæ
omnia ex incerto majora territis ostentat. Ego jam terrore om-
nia implebo; vos arcem intenti tenete.* Decurrit inde, quanto
maxime poterat, cum tumultu, *ad arma, et pro vestram fidem,
cives! clamitans, arx ab hostibus capta est; ite, defendite.*
Hæc incidens principum foribus, hæc obviis, hæc excur-
rentibus in publicum pavidis increpat. Acceptum ab uno
pavorem plures per urbem ferunt. Trepidum magistratus,
missis ad arcem exploratoribus, quum tela et armatos tenere
arcem multiplicato numero audirent, avertunt animos a spe
recuperandæ arcis. Fuga cuncta complentur, portæque ab
semisomnis ac maxima parte inermibus refringuntur: qua-
rum per unam ⁹⁷ præsidium Romanum clamore excitatum
inrumpit, et concursantes ⁹⁸ per viam pavidos cædit. Jam
Sora capta erat, quum consules prima luce advenere; et,
quos reliquos fortuna ex nocturna cæde ac fuga fecerat, in
deditionem accipiunt. Ex his ducentos viginti quinque,
qui omnium consensu destinabantur et infandæ colonorum
cædis et defectionis auctores, victos Romam deducunt.
ceteram multitudinem incolumem, præsidio inposito, Soræ
relinquunt. Omnes, qui Romam deducti erant, virgis in
foro cæsi, ac securi percussi summo gaudio plebis; cujus
maxime intererat, tutam ubique, quæ passim in colonias mit-
teretur, multitudinem esse.

XXV. Consules, ab Sora profecti, in agros atque urbes
Ausonum bellum intulerunt. mota namque omnia adventu Ausones
Samnitium, quum apud Lautulas dimicatum est, fuerant, bello appe-
titi.
conjuracionesque circa Campaniam passim factæ. nec Ca-
pua ipsa crimine caruit. ⁹⁹ quin Romam quoque et ad prin-
cipum quosdam inquirendos ventum est. Ceterum Auso-
num gens prodicione urbium, sicut Sora, in potestatem ve-

⁹⁷ *Præsidium Romanum*] Cohor-
tes, quæ supra dicuntur sylvestribus
locis sub oppido insedissee. *Præsidium*
nonnunquam apud Livium nihil aliud
est, quam militum manus. Vid. supra
VII. 34. 36. et 37.

⁹⁸ *Per vias*] Sic voluerat Sigo-
nius: et firmant quinque e scriptis
nostris. Vulgo *per viam*.

⁹⁹ *Quin Romam quoque*] Hoc fusius
narratur e. seq.

U. C. 440.
A. C. 312.

nit. Ausona, et Minturnæ, et Vescia, urbes erant: ex quibus principes juventutis duodecim numero, in prodicionem urbium suarum conjurati, ad consules veniunt: docent, suos, jampridem exoptantes Samnitium adventum, simul ad Lautulas pugnatum audierunt, pro victis Romanos habuisse, juventute, armis^d Samnites juvisse. fugatis inde Samnitibus, incerta pace agere, nec claudentes portas Romanis, ne arcesant bellum; et obstinatos claudere, si exercitus admoveatur. In ea fluctuatione animorum obprimi incautos posse. His auctoribus mota propius castra: missique eodem tempore^e circa tria oppida milites, partim armati, qui occulti propinqua mœnibus insiderent loca; partim togati, tectis veste gladiis, qui sub lucem apertis portis urbes ingrederentur.^f Ab his^e simul custodes trucidari cœpti, simul datum signum armatis, ut ex insidiis concurrerent. ita portæ occupatæ, triaque oppida eadem hora eodemque consilio capta. Sed, quia absentibus ducibus inpetus est factus, nullus modus cædibus fuit; deletaque Ausonum gens, vix certo defectionis crimine, perinde ac si internecivo^f bello certasset.

Ausones de-
leti.

XXVI. Eodem anno, prodito hostibus Romano præsidio, Luceria Samnitium facta. nec diu proditoribus impunita res fuit. Haud procul inde exercitus Romanus erat: cujus primo inpetu urbs, sita in plano, capitur. Lucerini ac Samnites ad internecionem cæsi. eoque ira processit, ut Romæ quoque, quum de colonis mittendis Luceriam consuleretur senatus, multi delendam urbem censerent. Præter odium, quod execrabile in bis captos erat, longinquitas quoque adhorrere a relegandis tam procul ab domo civibus inter tam infestas gentes cogebat. Vicit tamen sententia, ut mitterentur coloni. duo millia et quingenti missi. Eodem anno, quum omnia infida Romanis essent, Capuæ quoque occultæ principum conjurationes factæ. De quibus quum ad senatum relatum esset, haudquaquam neglecta res est. quæstiones decretæ, dictatoremque quæstionibus exercendis dici placuit. C. Mænius dictus. is M. Foslium magistrum equitum dixit. Ingens erat magistratus ejus terror.^g itaque sive timore ejus, seu conscientia, Calavios, Ovium Noviumque, (ea capita conjurationis fuerant) priusquam nomi-

C. Mænius
dictator
quæstioni-
bus exer-
cendis.

^d et armis Gron. Crev.

^e iis Eæd.

^f internecino Eæd.

1* Circa tria oppida] Ad tria simul oppida.

2* Ab iis] Mænius ab his: nempe a togatis, quorum mentio propior est.

3 Itaque sive timore ejus, seu conscientia] Quamplurimi tum Gronovii, tum Hearnii codices, et omnes

nostri, Andreas, Campanus, habent Itaque sive timor, seu conscientia vis. Proba lectio inquit Gronovius, si legas morte, hoc modo: Itaque sive timor, seu conscientia vis Calavios... morte haud dubie ab ipsis conceitu judicio subtraxit.

narentur apud dictatorem, mors haud dubie ab ipsis con- U. C. 440.
 scita iudicio subtrahit. Deinde, ut quæstioni Campanæ A. C. 312.
 materia decessit, ⁴ versa Romam interpretando res: non
 nominatim, qui Capuæ, sed in universum, qui usquam co-
 ïssent conjurassentve adversus rempublicam, quæri senatum
 jussisse: et cõtionones, honorum adipiscendorum caussa fac-
 tas, adversus rempublicam esse: latiorque et re et personis
 quæstio fieri; haud abnuente dictatore, sine fine ulla quæ-
 stionis suæ jus esse. Postulabantur ergo nobiles homines.
 adpellantibusque tribunos nemo erat auxilio, ⁵ quin nomina
 reciperentur. Inde nobilitas, nec hi⁶ modo, in quos crimen
 intendebatur, sed universi simul, negare, nobilium id cri-
 men esse, quibus, si nulla obstetur fraude, pateat via ad
 honorem; sed hominum novorum. ipsos adeo dictatorem
 magistrumque equitum reos magis, quam quæsitores ido-
 neos ejus criminis esse: intellecturosque ita id esse, simul
 magistratu abissent. Tum enimvero Mænius, jam famæ
 magis, quam imperii, memor, progressus in concionem ita
 verba fecit: *Et omnes anteactæ vitæ vos conscios habeo, Qui-
 rites, et hic ipse honos, delatus ad me, testis est innocentia meæ.
 neque enim, quod sæpe alias, quia ita tempora postulabant rei-
 publicæ, qui bello clarissimus esset, sed qui maxime procul ab
 his cõtionibus vitam egisset, dictator deligendus exercendis
 quæstionibus fuit. Sed quoniam quidam nobiles homines (qua
 de caussa, vos existimare, quam me ⁶ pro magistratu quidquam
 incompertum dicere, melius est) primum ipsas expugnare quæ-
 stiones omni ope adnisi sunt: dein, postquam ad id parum po-
 tentes erant, ne causam dicerent, in præsidia adversariorum,
 adpellationem et tribunicium auxilium, patricii confugerunt;
 postremo repulsi inde (adeo omnia tutiora, quam ut innocen-
 tiam suam purgarent, visa) in nos irruerunt, et privatis dicta-
 torem poscere reum verecundia non fuit: ut omnes Dii homi-
 nesque sciant, ab illis, etiam quæ non possint, tentari, ne ratio-
 nem vitæ reddant; me obviam ire crimini, et obferre me ini-
 micis reum, dictatura me abdicō. Vos quæso, consules, si vo-* Abdicat se
bis datum ab senatu negotium fuerit, in me primum et huic M. dictatura.

¶ ii Gron. Crev.

⁴ *Versa Romam interpretando res]* Romæ quoque quæstiones exerceri cœptæ, quum eam esse senatuscon- sulti vim dictator interpretaretur, ut sibi negotium datum esse diceret in- quirere, non in eos nominatim qui Capuæ, sed in eos omnes qui usquam coïssent conjurassentve adversus rem- publicam.

⁵ *Quin nomina eorum reciperentur]* Quominus inter reos referrentur.

Accusator deferrebat nomen ejus quem accensandum susceperat: Magistratus, ejus erat querere de illo crimine quod reo objiciebatur, nomen ejus re- cipiebat, sive referendum curabat in tabulas publicas.

⁶ *Pro magistratu]* Dum gero per- sonam magistratus, ejus gravitate indignum est quidquam incompertum dicere.

U. C. 440. *Foslium quæstiones exerceatis; ut adpareat, innocentia nostra*
 A. C. 312. *nos, non majestate honoris, tutos a criminationibus istis esse.*

Abdicat inde se dictatura, et post eum confestim Foslius magisterio equitum: primique apud consules (iis enim ab senatu mandata res est) rei facti, adversus nobilium testimonia egregie absolvuntur. Publilius etiam Philo, multiplicatis summis honoribus, post res tot domi belloque gestas, ceterum invisus nobilitati, causam dixit, absolutusque est. Nec diutius, ut fit, quam dum recens erat, quæstio per clara nomina reorum viguit. inde labi cœpit ad viliora capita, donec coitionibus factionibusque, adversus quas comparata erat, obpressa est.

Reus factus
absolvitur.

XXVII. Earum fama rerum, ⁷ magis tamen spes Campanæ defectionis, in quam conjuratum erat, Samnites, in Apuliam versos, rursus ad Caudium revocavit: ut inde ex propinquo, si qui motus occasionein aperiret ^b, Capuam Romanis eriperent. Eo consules cum valido exercitu venerunt. et primo circa saltus, quum utrimque ad hostem iniqua via esset, cunctati sunt: deinde Samnites per aperta loca brevi circuitu in loca plana, Campanos campos, agmen demittunt, ibique primum ⁸ castra in conspectu hostibus data: deinde levibus præliis, equitum sæpius, quam peditum, utrimque periculum factum: nec aut eventus eorum Romanum, aut moræ, qua trahebant bellum, pœnitebat. Samnitium contra ducibus, et carpi parvis quotidie damnis, et senescere dilatione belli vires suæ videbantur. itaque in aciem procedunt, equitibus in cornua divisus: quibus præceptum erat, intentiores ad respectum castrorum, ne qua eo vis fieret, quam ad prælium, starent: ⁹ aciem pediti tutam fore. Consulum ⁱ Sulpicius in dextro, Pœtelius in lævo cornu consistunt. Dextra pars, qua et Samnites raris ordinibus, aut ad circumeundos hostes, aut ne ipsi circumirentur, constiterant, latius patefacta stetit. Sinistris, præterquam quod confertiores steterant, repentino consilio Pœtelii consulis additæ vires: qui subsidiarias cohortes, quæ integræ ad longioris pugnæ casus reservabantur, in primam aciem extemplo emisit; universisque hostem primo impetu viribus impulit. Commota pedestri acie Samnitium, eques in pugnam subcedit. in hunc, transverso agmine inter duas acies se inferentem, Romanus equitatus concitat equos; signaque et ordinem peditum atque equitum confundit, do-

Prælium
cum Sam-
nitibus.

^b aperirent Gron. Crev.

ⁱ Consules Eæd.

⁷ Magis tamen spes] Sic unus Hear-
nii codex, Sigonius, aliique. Vulgo
spe.

⁸ Castra in conspectu hostibus data]
Merito Gronovius legendum putat, ut

conspectum.

⁹ Aciem pediti tutam fore] Mallet
Gronovius peditæ, et exponit: Pedes
ipse solus per se satis tutam præsta-
bit aciem ex sese constantem.

nec universam ab ea parte avertit aciem. In eo cornu non U. C. 440.
 Pœtelius solus, sed Sulpicius etiam, hortator adfuerat, avec- A. C. 312.
 tus ab suis nondum consententibus manus ad clamorem, ab
 sinistra parte prius exortum. unde, haud dubiam victoriam
 cernens, quum ad suum cornu tenderet cum mille ducentis
 viris, dissimilem ibi fortunam invenit: Romanos loco pul-
 sos, victorem hostem signa in percussos inferentem. Cete-
 rum omnia mutavit repente consulis adventus. nam et con-
 spectu ducis reffectus militum est animus: et, majus quam
 pro numero auxilium, ¹⁰ advenerant ^k fortes viri: et partis
 alterius victoria audita, mox visa etiam, prælium restituit.
 Tota deinde jam vincere acie Romanus, et, omisso certa- Vincunt
 mine, cædi capique Samnites; nisi qui Maleventum, cui Romani.
 nunc urbi Beneventum nomen est, perfugerunt. Ad tri-
 ginta millia cæsa aut capta Samnitium, proditum memo-
 riæ est.

XXVIII. Consules, egregia victoria parta, protinus inde
 ad Bovianum obpugnandum legiones ducunt: ibique hi-
 berna egerunt, donec ab novis consulibus L. Papirio Cur- U. C. 441.
 sore quintum, C. Junio Bubulco iterum, nominatus dictator A. C. 311.
 C. Pœtelius cum M. Foslio magistro equitum exercitum L. Papirio
 accepit. Is, quum audisset arcem Fregellanam ab Samniti- V. C. Junio
 bus captam, omisso Boviano ad Fregellas pergit. ¹¹ unde, H. Coss.
 nocturna Samnitium fuga sine certamine receptis Fregellis, Pœtelius
 præsidioque valido inposito, in Campaniam reditum maxime dictator.
 ad Nolam armis repetendam. eo se intra mœnia, sub ad-
 ventum dictatoris, et Samnitium omnis multitudo et Nolani
 agrestes contulerant. Dictator, urbis situ circumspecto,
 quo apertior aditus ad mœnia esset, omnia ædificia (et fre-
 quenter ibi habitabatur) circumjecta muris incendit. nec ita
 multo post, sive a Pœtelio dictatore, sive ab C. Junio con-
 sule, (nam utrumque traditur) Nola est capta. Qui captæ
 decus Nolæ ad consulem trahunt, adjiciunt, Atinam et Ca-
 latiam ab eodem captas; Pœtelium autem, pestilentia orta,
 clavi figendi causa dictatorem dictum. Suessa et Pontia
 eodem anno coloniæ deductæ sunt. Suessa Auruncorum
 fuerat: Volsci Pontias, insulam sitam in conspectu litoris
 sui, incolerunt. et, Interamnam et Casinum ut deducerentur
 coloniæ, senatusconsultum factum est. sed triumviros crea-
 vere, ac misere colonorum quatuor millia insequentes consu-
 les M. Valerius, P. Decius.

^k advenerat Gron. Crev.

¹⁰ Advenerat, fortes viri] Optimus
 codex a Gronovio allegatus, advene-
 rant: unus e nostris, venerant. Alter-
 utrum admittandum videtur. Supra
 III. 5. quia serum auxilium post præ-

lium venerant. Sic enim illo loco
 legendum esse monuimus, et eden-
 dum curavimus.

¹¹ Unde nocturna] Quo ex loco
 quum noctu Samnites fugissent.

U. C. 442.
 A. C. 310.
 M. Valerio,
 P. Decio
 Coss.

U. C. 442.
A. C. 310.

XXIX. Profligato fere Samnitium bello, priusquam ea cura decederet Patribus Romanis, Etrusci belli fama exorta est. nec erat ea tempestate gens alia, cujus secundum Gallicos tumultus arma terribiliora essent, quam propinquitate agri, tum multitudine hominum. Itaque, altero consulum in Sannio reliquias belli persequente, P. Decius, qui graviter æger Romæ restiterat, auctore senatu ¹² dictatorem C. Junium Bubulcum dixit. is, prout rei magnitudo postulabat, omnes juniores sacramento adigit: arma, quæque alia res poscit, summa industria parat: ¹³ nec tantis adparatibus elatus de inferendo bello agitat, quieturus haud dubie, nisi ultro arma Etrusci inferrent. Eadem in comparando cohibendoque bello consilia et apud Etruscos fuere. neutri finibus egressi. et censura clara eo anno Ap. Claudii, et C. Plautii fuit; memoriæ tamen felicioris ad posteros nomen Appii, quod ¹⁴ viam munivit, et ¹⁵ aquam in urbem duxit, eaque unus perfecit; quia, ¹⁶ ob infamem atque invidiosam senatus lectionem verecundia victus, collega magistratu se abdicaverat. Appius, jam inde antiquitus insitam pertinaciam familiæ gerendo, solus censuram obtinuit. Eodem Appio auctore, ¹⁷ Potitii, gens¹, cujus ad aram Maximam Herculis familiæ sacerdotium fuerat, servos publicos, ministerii delegandi causa, sollemnina ejus sacri docuerat. Traditur inde dictu mirabile, et quod dimovendis statu suo sacris religionem facere posset, quam duodecim familiæ ea tempestate Potitiorum essent, puberes ad triginta, omnes intra annum cum stirpe extinctos: nec nomen tantum Potitiorum interisse, sed censorem etiam Appium, memori Deum ira, post aliquot annos luminibus captum.

Ap. Claudius et C. Plautius Censores. Appia via.

Potitia gens intra annum extincta.

U. C. 443.
A. C. 309.
C. Junio III. Q. Æmilio II. Coss.

XXX. Itaque consules, qui enim annum secuti sunt, C. Junius Bubuleus tertium et Q. Æmilius Barbula iterum, initio

¹ Potitia gens Gron. Crev.

¹² Dictatorem C. Junium Bubulcum] Hic miratur Glareanus, nec sine causa, nominari a Livio dictatorem sine magistro equitum. Sed monet Sigonius in Fastis Capitolinis edi in hunc annum dictatorem C. Sulpicium Longum cum magistro equitum C. Junio Bubuleo: atque ad hunc modum refingendum esse quod hic in Livio peccavit librarium manus.

¹³ Nec, tantis apparatibus] Nec cogitat de inferendo bello, elatus tantis apparatibus: i. e. non eo elatus est tantis apparatibus, ut cogitaret de lace-sendis ultro ho-tibus.

¹⁴ Viam] Quæ ab ejus nomine Appia vocitata est. Ipse eam ab urbe Capuam usque deduxit. Postea ad

Brundisium producta est. Ejus structuræ descriptionem vide in Antiquitate schematicis illustrata per Dominum Born. de Montfaucon, Tom. IV. parte II. c. 1.

¹⁵ Aquam in urbem duxit] Prima hæc aqua arcuato opere in urbem perducta traditur. Ab Aniene derivabatur. Eam ab auctore operis aquam Claudiam dixerunt.

¹⁶ Ob infamem atque invidiosam senatus lectionem] Quia ita senatum legerant, ut sibi nullam famam olliaque civium comparassent. De ea lectione senatus vid. iur. e. seq. et e. 46. hujus libri.

¹⁷ Potitia gens, cujus ad aram Maximam Herculis] Vid. l. I. c. 7.

anni questi apud populum, deformatum ordinem prava lectione senatus, qua potiores aliquot lectis ¹⁸ præteriti essent; negaverunt, eam lectionem se, quæ sine recti pravique discrimine ¹⁹ ad gratiam ac ^m libidinem facta esset, observaturos: et senatum extemplo citaverunt eo ordine, qui ante censores Ap. Claudium et C. Plautium fuerat. Et duo imperia eo anno dari cæpta per populum, utraque pertinentia ad rem militarem: unum, ut ²⁰ tribuni militum seni deni in quatuor legiones a populo crearentur; quæ antea, perquam paucis suffragio populi relictis locis, dictatorum et consulum ferme fuerant beneficia. tulere eam rogationem tribuni plebei L. Atilius, C. Marcius. Alterum, ut duumviros navales ²¹ classis ornandæ reficiendæque causa idem populus juberet. lator hujus plebisciti fuit M. Decius tribunus plebis. Ejusdem anni rem dictu parvam præterire, ni ad religionem visa esset pertinere. Tibicines, quia prohibiti a proximis censoribus erant in æde Jovis vesci, quod traditum antiquitus erat, ægre passi, Tibur uno agmine abierunt: adeo ut nemo in urbe esset, qui sacrificiis præcineret. ²² Ejus rei religio tenuit senatum; legatosque Tibur miserunt, ut darent operam, ut hi homines Romanis restituerentur. Tiburtini, benigne polliciti, primum aditos eos in curiam hortati sunt, uti reverterentur Romam: postquam percelli nequibant, consilio, haud abhorrente ab ingeniis hominum, eos adgrediuntur. Die festo alii alios ²³ per speciem celebrandarum cantu epularum causa invitavit, et vino, cujus avidum ferme genus est, oneratos sopiant: atque ita in plaustra somno victos ⁿ conjiciunt, ac Romam deportant. nec prius sensere, quam, plaustris in foro relictis, pleunos crapulæ eos lux oppressit. Tunc concursus populi fac-

U. C. 443.
A. C. 309.

Duumviri
navales cre-
ati.

Tibicines
abeunt.

Revertuntur
Romam.

^m et Gron. Crev.

ⁿ victos Ead.

18* *Præteriti*] Deleti ex albo senatorum. Censores recitabant ex scripto nomina senatorum: quosque in recitando præterissent, ii jam senatores non erant.

19* *Ad gratiam et libidinem*] Ita ut nihil aliud spectassent censores, quam ut gratum alicui facerent, et voluntatem pro ratione haberent.

20 *Tribuni militum seni deni*] Jam antea tribuni militum suffragio populi facti erant. Vid. supra VII. 5. Sed nunc populi jus amplificatur. Primo enim e quatuor et viginti tribunibus sextantum a populo creati erant; hic sedecim, ita ut octo tantum consilibus aut dictatoribus deligendi relinquerentur. Vid. not. 38. ad locum supra memoratum.

21 *Classis ornandæ*] Hæc prima Romanæ classis mentio apud Livium occurrit. Quod enim l. IV. c. 34. legitur, *Classibus ad Fidenas pugnetum*, id alio sensu exponendum esse visum est.

22* *Ejus rei religio tenuit senatum*] Ex ea re religio quædam, et deorum iræ metus tetigit senatum.

23 *Per speciem celebrandarum cantu epularum causa*] Merito delere videtur Jac. Gronovius ultimam vocem *causa*, quæ plane otiosa est. Et quidem eam omittit unus e MSS. Hearnii, itemque unus e nostris. Mox pro his duabus vocibus *somno victos complures libri* habent solummodo *vinctos*.

U. C. 443. tus, inpetratoque, ut manerent, datum, ut triduum quotan-
 A. C. 309. nis ornati, cum cantu atque hac, quæ nunc sollempnis est, licentia per urbem vagarentur: restitutumque in æde vescendi jus iis, qui sacris præcinerent. Hæc inter duorum ingentium bellorum curam gerebantur.

Res gestæ
 in Samnio.

XXXI. Consules inter se provincias partiti; Junio Samnites, Æmilio novum bellum Etruria sorte obvenit. In Samnio ²⁴ Cluviam, præsidium Romanum, quia nequiverat vi capi, obsessum fame in ditionem acceperant Samnites, verberibusque fœdum in modum laceratos occiderant deditos. Huic infensus crudelitati Junius, nihil antiquius obpugnatione Cluviana ratus, quo die adgressus est mœnia, vi cepit, atque omnes pùberes interfecit. Inde victor exercitus Bovianum ductus. caput hoc erat Pentrorum Samnitium, longe ditissimum atque opulentissimum armis virisque. ²⁵ Ibi quia haud tantum irarum erat, spe prædæ milites accensi, oppido potiuntur. minus itaque sævitum in hostes est: prædæ plus pene, quam ex omni Samnio umquam, egestum, benigneque omnis militi concessa. Et postquam præpotentem armis Romanum nec acies subsistere ullæ, nec castra, nec urbes poterant; omnium principum in Samnio eo curæ sunt intentæ, ut insidiis quæreretur locus, ²⁶ si qua licentia populando effusus exercitus excipi ac circumveniri posset. Transfugæ agrestes et captivi quidam, pars forte, pars consilio oblati, congruentia ad consulem adferentes, quæ et vera erant, pecoris vim ingentem in saltum avium compulsam esse, perpulerunt, ut prædatum eo expeditæ ducerentur legiones. Ibi ingens hostium exercitus itinera occultus insederat, et, postquam intrasse Romanos vidit saltum, repente exortus cum clamore ac tumultu incautos invadit. Et primo nova res trepidationem fecit, dum arma capiunt, sarcinas congerunt in medium: dein, postquam, ut quisque liberaverat se onere, aptaveratque armis, ad signa undique cõibant, et notis ordinibus in vêtère disciplina militiæ, jam sine præcepto ullius sua sponte struebatur acies, consul, ad ancipitem maxime pugnam advectus, desilit ex equo, et Jovem, Martemque atque alios testatur Deos, *se nullam suam gloriam inde, sed prædam militi quærentem, in eum locum devenisse. neque in se aliud, quam nimiam ditandi ex*

24 * *Cluviam præsidium Romanum*] Cluviam urbem a Romanis militibus defensam. *Præsidium* hic, ut et alibi sæpius, sumitur pro loco quem insident milites, non pro militibus ipsis.

25 * *Ibi quia*] Milites, quos consul accenderat spe prædæ, quia ibi non

tam acer erat ire stimulus, quam ad Cluviam.

26 * *Si qua licentia populando*] Mallemus *populandi*: ut sensus sit; si qua, id est, si quo loco exercitus, per vagam populandi licentiam effusus, excipi insidiis et circumveniri posset.

hoste militis curam, reprehendi posse: ab eo se dedecore nullam rem aliam, quam virtutem militum, vindicaturam. conniterentur modo uno animo omnes invadere hostem, victum acie, castris exutum, nudatum urbibus, ultimam spem furto insidiarum tentantem, et loco, non armis, fretum. Sed quem esse jam virtuti Romanæ inexpugnabilem locum? Fregellana arx, Soranaque, et ubicunque iniquo successum erat loco, memorabantur. His accensus miles, omnium inmemor difficultatum, vadit adversus imminentem hostium aciem. ibi paulum^o laboris fuit, dum in adversum clivum erigitur agmen: ceterum, postquam prima signa planiciem summam ceperunt, sensitque acies æquo se jam instituisse loco, versus extemplo est terror in insidiatores, easdemque latebras, quibus se paullo ante texerant, palati atque inermes fuga repetebant: sed ²⁷ loca difficilia, hosti quæsita, ipsos tum sua fraude inpediebant. Itaque ergo perpaucis effugium paruit: cæsa ad viginti millia hominum, victorque Romanus ad oblatam ultro ab hoste prædam pecorum discurrit.

XXXII. Dum hæc geruntur in Samnio, jam omnes Etruriæ populi præter Arretinos^p ad arma ierant, ab obpugnando Sutrio, quæ urbs, socia Romanis, velut claustra Etruriæ erat, ingens orsi bellum. Eo alter consulum Æmilius cum exercitu ad liberandos obsidione socios venit. Advenientibus Romanis, Sutriini commeatus benigne in castra ante urbem posita advexere. Etrusci diem primum consultando, maturarent, traherentne bellum, traduxerunt. Postero die, ubi celeriora, quam tutiora, consilia magis placuere ducibus, sole orto signum pugnae propositum est, armatique in aciem procedunt. Quod postquam consuli nunciatum est, extemplo ²⁸ tesseram dari jubet, ut prandeat miles, firmatisque cibo viribus arma capiat. dicto paratur. Consul, ubi armatos paratosque vidit, signa extra vallum proferri jussit, et haud procul hoste instruxit aciem. Aliquamdiu intenti utrimque steterunt, exspectantes ut ab adversariis clamor et pugna inciperet. et prius sol meridie se inclinavit, quam telum hinc aut illinc emissum est. inde, ne infecta re abiretur, clamor ab Etruscis oritur, concinuntque tubæ, et signa inferuntur. Nec segnius ab Romanis pugna initur. concurrunt infensis animis. numero hostis, virtute Romanus superat. Anceps prælium multos utrimque, et fortissimum quemque, absomit: nec prius inclinata res est, quam secunda acies Romana ad prima signa, integri fessis, suc-

Etrusci Sutrium obpugnant.

^o paullulum Gron. Crev.

^p Arretinos Gron.

²⁷ *Loca difficilia hosti quæsita*] Id egerant Samnites, ut hostem, Romanum, in loca difficilia pertraherent. Sed tum ipse illa difficultate locorum

impediti, suamet ipsi fraude circumveniebantur.

²⁸ *Tesseram dari*] Vid. not. 61. ad VII. 35.

U. C. 443. cesserunt. Etrusci, quia nullis recentibus subsidiis fulta
 A. C. 309. prima acies fuit, ante signa circaque omnes ceciderunt. nullo unquam prælio fugæ minus, nec plus cædis fuisset, ni obstinatos mori Tuscos nox texisset; ita ut victores prius, quam victi, pugnandi finem facerent. Post occasum solis signum receptui datum est: nocte ²⁹ ab utroque in castra reditum. Nec deinde quidquam eo anno rei memoria dignæ apud Sutrium gestum est; quia et ex hostium exercitu prima tota acies deleta uno prælio fuerat, subsidiariis modo relictis, vix quod satis esset ad castrorum præsidium: et apud Romanos tantum vulnerum fuit, ut plures post prælium saucii decesserint, quam ceciderant in acie.

U. C. 444. XXXIII. Q. Fabius insequentis anni consul, bellum ad
 A. C. 308. Sutrium excepit. collega Fabio C. Marcius Rutilus datus
 Q. Fabio II. est. Ceterum et Fabius supplementum ab Roma adduxit,
 C. Marcio et novus exercitus domo aditus Etruscis venit. Permulti
 Coss. anni jam ⁹ erant, quum inter patricios magistratus tribunosque ^r nulla certamina fuerant: quum ex ea familia, ³⁰ quæ velut fatalis tum tribunis ac plebi erat, certamen oritur.

Ap. Claudius censor, circumactis decem et octo mensibus, quod ³¹ Æmilia lege finitum censuræ spatium temporis erat, ³² quum C. Plautius collega ejus magistratu se abdicasset, nulla vi compelli, ut abdicaret, potuit. P. Sempronius erat tribunus plebis; qui finiendæ censuræ intra legitimum tempus actionem susceperat, non popularem magis, quam justam; nec in vulgus, quam optimo cuique, gratiorem. Is, quum identidem legem Æmiliam recitaret, auctoremque ejus Mam. Æmiliam dictatorem laudibus ferret; qui quinquennalem ante censuram, et ³³ longinquitate potestatem dominantem, intra sex mensium et anni coëgisset spatium: *Dic, agedum, inquit, Ap. Claudii, quidnam facturum fueris, si eo tempore, quo C. Furius et M. Geganius censores fuerunt, censor fuisses.* Negare Appius, *interrogationem tribuni magno opere ad causam pertinere suam. nam, etsi tenuerit lex Æmilia eos censores, quorum in magistratu lata esset,*

⁹ jam anni Gron. Crev.

^r add. plebis Ead.

²⁹ *Ab utroque in castra reditum]* Lege omnino ab utrisque.

³⁰ *Quæ velut fatalis tum tribunis]* Si hæc est vera hujus loci lectio, sensus erit: quæ velut fato data erat adversaria tribunis ac plebi. At Gronovius testatur in plerisque MSS. et vet. editis legi: *quæ velut fatalis cum tribunis ac plebe erat: et consentiunt omnes nostri: ut aliquid excidisse videatur.*

³¹ *Æmilia lege]* Vid. supra IV. 24.

³² *Quum C. Plautius]* Hoc loco et

in oratione Sempronii mox secutura ea dicit Livius, ex quibus colligi debere videatur C. Plautium non abdicasse se censura, nisi circumactis decem et octo mensibus. Et quidem sic memorat Frontinus de Aquæductibus, l. 1. Videndum an hæc conciliari facile possint cum iis, quæ de ejusdem Plautii abdicatione superius scripta sunt, c. 29.

³³ *Longinquitate potestatem]* Melius fortasse legeretur *potestatis.*

quia post illos censores creatos eam legem populus jussisset, U. C. 444. quodque postremum jussisset, id jus ratumque esset; non tamen A. C. 308. aut se, aut eorum quemquam, qui post eam legem latam creati censores essent, ³⁴ teneri ea lege potuisse.

XXXIV. Hæc sine ullius adsensu cavillante Appio, *En*, P. Sempronii Tr. Pl. oratio in Claudium. inquit, *Quirites, illius Appii progenies, qui, decemvir in annum creatus, altero anno se ipse creavit: tertio, nec ab se, nec ab ullo creatus, privatus fasces et imperium obtinuit. nec ante continuando abstinit magistratu, quam obruerent* eum male parta, male gesta, male retenta imperia. Hæc est eadem familia, Quirites, cujus vi atque injuriis compulsi, extorres patria, Sacrum montem cepistis: hæc, adversus quam tribuicium auxilium vobis comparastis: hæc, propter quam duo exercitus Aventinum insedistis: hæc, quæ fænebres leges; hæc, quæ agrarias semper impugnavit: hæc comubia Patrum et plebis interrupit: hæc plebi ad curules magistratus iter obsepsit. hoc est nomen multo, quam Tarquiniorum, infestius vestræ libertati. Itane tandem, Ap. Claudi, quum ³⁵ centesimus jam annus sit ab Mam. Emilio dictatore, tot censores fuerint, nobilissimi fortissimique viri, nemo eorum duodecim tabulas legit? nemo id jus esse, quod postremo populus jussisset, scivit? Immo vero omnes scicerunt; et ideo Æmiliae potius legi paruerunt, quam illi antiquæ, qua primum censores creati erant, ³⁶ quia hanc postremam jusserat populus: et quia, ubi duæ contrariæ leges sunt, semper antiquæ obrogat nova. An hoc dicis, Appi, non teneri Æmilia lege populum? an populum teneri, te unum ex legem esse? Tenuit Æmilia lex violentos illos censores, C. Furium et M. Geganium; qui, quid iste magistratus in republica mali facere posset, indicarunt: quum, ira finitæ potestatis, Mam. Æmiliam, principem ætatis suæ belli domique, ærarium fecerunt: tenuit deinceps omnes censores intra centum annorum spatium: tenet C. Plautium collegam tuum iisdem auspiciis, eodem jure creatum. - An hunc non, ut qui optimo jure censor creatus esset, populus creavit? tu unus eximius es, in quo hoc præcipuum ac singulare valeat? ³⁷ Quem tu regem sacrificio-*

* obruerunt Gron. Crev.

† populus del. Eæd.

34 *Teneri ea lege potuisse*] Ideo se teneri Æmilia lege non potuisse contendit Appius, quia, ut qui optimo jure, seu optima lege, creatus esset censor. Eam autem legem, quæ quinquennale tempus censuræ largiretur, optimam de censura legem esse dicebat, non legem Æmiliam, quæ intra decem et octo menses censuram finiret. Hæc Appium cavillatum esse cognoscimus ex responsione Sempronii. Forsitan hic aliquot voces exciderunt, quibus hæc Appii argumenta-

tio breviter tangeretur.

35 *Centesimus jam annus*] Imo, centesimus vigesimus quartus. Sed rotundis fere numeris utitur Livius.

36 *Quia hanc postremam jusserat*] Quædam editiones adjiciunt *populus*: quæ vox alicujus est adjumenti ad claritatem, licet paulo ante expressa hic suppleri possit.

37 *Quem tu regem sacrificiorum*] Quem tu regem sacrificulorum creaveris, sive, qui rex sacrificulus creatus fuerit, urgens vim ipsius vocabuli, et

U. C. 444. *rum crees, amplexus regni nomen, ut qui optimo jure rex Romæ*
 A. C. 308. *creatus sit, creatum se dicit? quem semestri dictatura, quem*
interregno quinque dierum contentum fore putes? quem clavi
figendi, aut ludorum causa dictatorem audacter crees? Quam
isti stolidos ac socordes videri creditis eos, qui intra vicesimum
diem, ingentibus rebus gestis, dictatura se abdicaverunt, aut qui
vitio creati abierunt magistratu? Quid ego antiqua repetam?
³⁸ *Nuper intra decem annos C. Mænius dictator, quia, quum*
quæstiones severius, quam quibusdam potentibus tutum erat,
exerceret, contagio ejus, quod quærebat ipse^a, criminis objectata
ab inimicis est, ut privatus obviam iret crimini, dictatura se
abdicaavit. Nolo ego istam in te modestiam: ne degeneraveris a
familia imperiosissima et superbissima: non die, non hora citius,
quam necesse est, magistratu abieris; modo ne excedas finitum
tempus. Satis est, aut diem, aut mensem censuræ adjicere? Tri-
ennium, inquit, et sex menses ultra, quam licet Æmilia lege, cen-
suram geram, et solus geram. hoc quidem jam regno simile est.
An collegam subrogabis, quem ne in demortui quidem locum
subrogari fas est? ³⁹ *Panitet enim, quod antiquissimum sol-*
lemne, et solam ab ipso, cui fit, institutum Deo, ab nobilissimis
antistitibus ejus sacri ad servorum ministerium religiosus censor
deduxisti. gens antiquior originibus urbis hujus, hospitio Deo-
rum immortalium sancta, propter te ac tuam censuram intra
annum ab stirpe extincta est: nisi universam rempublicam ea
nefarium obstrinxeris, quod omniari etiam reformidat animus.
Urbs eo lustrò capta est, quo, demortuo collega C. Julio cen-
sore, L. Papirius Cursor^b, ne abiret magistratu, M. Cornelium
Maluginensem collegam subrogavit. Et quanto modestior il-
lius cupiditas fuit, quam tua, Appi? Nec solus, nec ultro fini-
tum lege tempus L. Papirius censuram gessit, tamen neminem
invenit, qui se postea auctorem sequeretur. omnes deinceps cen-
sores post mortem collegæ se magistratu abdicarunt. Te, nec
quod dies exit^c censuræ, nec quod collega magistratu abiit, nec

^a ipsi Gron. Crev.^x Censor Gron.^y erit Gron. Crev.

nomen regni jaetitans, Appii exemplo dicit se creatum esse, ut qui optimo jure rex Romæ creatus sit, et eodem jure sibi regiam potestatem, quo Appius quinquennale censuram, vindicabit. De rege sacrificulo vid. supra II. 2. Quod additur, dictatura semestri, et quinque dierum interregno non fore contentos homines, id non satis videtur accuratum. Quum enim nunquam aut dictatura ultra sex menses, aut interregnum ultra quinque dies excurrisset, Appiana cavillatio ad ea munera ultra hos temporum fines producenda locum habere non pote-

rat.

³⁸ *Nuper intra decem annos]* Quintus hic annus agit ab eo, quo Mænius dictatorem Livius exhibuit. At Fasti Capitolini totis decem ante hanc Sempronii actionem annis eum dictatorem habent. Videtur igitur auctores alios secutus esse Livius in memoranda ipsa Mæni dictatura, alios in hac Sempronii oratione concinnanda. Vid. Pigh. l. V. *Annal.* ad ann. u. c. 433.

³⁹ ** Panitet enim]* Non enim satis tibi est. Hæc ironice dicta accipe.

lex, nec pudor coercet: virtutem in superbia, in audacia, in con- U. C. 441.
tentu Deorum hominumque ponis. Ego te, Ap. Claudii, pro A. C. 308.
istius magistratus majestate ut verecundia, quem gessisti, non
modo manu violatum, sed ne verbo quidem inclementiori a me
adpellatum vellem: sed et hæc, quæ adhuc egi, perveracia tua
et superbia coëgit me loqui; et, nisi Æmiliæ legi perueris, in
vincula duci jubebo: nec, quum ita comparatum a majoribus
sit, ut, comitiis censoriis ⁴⁰ nisi duo confecerint legitima suffra-
gia, ⁴¹ non renunciato altero comitia differantur, ego te, qui so-
lus censor creari non possis, solum censuram gerere paliar.
 Hæc taliaque quum dixisset, prendi censorem, et in vincula duci jussit. Adprobantibus sex tribunis actionem collegæ, tres adpellanti Appio auxilio fuerunt; summaque invidia omnium ordinum solus censuram gessit.

XXXV. Dum ea Romæ geruntur, jam Sutrium ab Fabii præ-
 Etruscis obsidebatur: consulique Fabio, inis montibus du-
 centi ad ferendam opem sociis tentandasque munitiones, si
 qua posset, acies hostium instructa occurrit; quorum in-
 gentem multitudinem quum ostenderet subjecta late plani-
 cies; consul, ut loco paucitatem suorum adjuvaret, flectit
 paullulum in clivos agmen, (aspreta erant strata saxis) inde
 signa in hostem obvertit. Etrusci, omnium, præterquam
 multitudinis suæ, qua sola freti erant, inmemores, prælium
 ineunt adeo raptim et avide, ut, abjectis missilibus, quo ce-
 lerius manus consererent, stringerent gladios, vadentes in
 hostem. Romanus contra nunc tela, nunc saxa, quibus eos
 adfatim locus ipse armabat, ingerere. Igitur ⁴² scuta galeæ-
 que ictæ quum etiam, quos non vulneraverant, turbarent,
 (neque subire erat facile ad propiorem pugnam, neque mis-
 silia habebant, quibus eminus rem gererent) stantes et
 expositos ad ictus quum jam satis nihil tegeret, quosdam
 etiam pedem referentes, fluctuantemque et instabilem aci-
 em, redintegrato clamore, strictis gladiis hastati et principes
 invadunt. eum inpetum non tulerunt Etrusci, versisque sig-
 nis, fuga effusa castra repetunt. Sed equites Romani, præ-
 vecti per obliqua campi, quum se fugientibus obtulissent,
 omisso ad castra itinere, montes petunt. Inde inermi pene
 agmine ac vexato vulneribus in silvam Ciminiam penetra-
 tum. Romanus, multis millibus Etruscorum cæsis, duo-
 dequadragesima signis militaribus captis, castris etiam hos-

40 * Nisi duo confecerint legitima suffragia] Nisi duo plene consequuti fuerint eum suffragiorum numerum qui lege præscriptus est.

41 * Non renunciato altero] Altero, qui confecit legitima suffragia, non

tamen renunciato, non declarato cen-
 sore.

42 Scuta galeæque ictæ] Ictus lapidum, quibus percutiebantur scuta et galeæ.

U. C. 444.
A. C. 309.

Ciminia
sylva.

tium cum præda ingenti potitur. Tum de persequendo hoste agitari cœptum.

XXXVI. Silva erat Ciminia magis tum invia atque horrenda, quam nuper fuere ⁴³ Germanici saltus, nulli ad eam diem ne mercatorum quidem adita, eam intrare haud fere quisquam, præter ducem ipsum, audebat. aliis omnibus claudis Caudinæ nondum memoria aboleverat. ⁴⁴ Tum ex iis, qui aderant, (consulis fratrem M. Fabium, Kæsonem alii, C. Claudium quidam matre eadem, qua consulem, genitum tradunt) speculatum se iturum professus, brevique omnia certa adlaturum. Cære educatus apud hospites, Etruscis inde literis eruditus erat, linguamque Etruscam probe novebat. Habeo auctores, vulgo tum Romanos pueros, sicut nunc Græcis, ita Etruscis literis erudiri solitos. Sed propius est vero, præcipuum aliquid fuisse in eo, qui se tam audaci simulatione hostibus inmiscuerit. servus ei dicitur comes unus fuisse, nutritus una, eoque haud ignarus linguæ ejusdem: nec quidquam aliud proficiscentes, quam summatim regionis, quæ intranda erat, naturam, ac nomina principum in populis acceperere; ne qua inter colloquia insigni nota hæsitantes deprehendi possent. Iere pastorali habitu, agrestibus telis, falcibus gæsisque binis armati. Sed neque commercium linguæ, nec vestis armorumve habitus sic eos texit, quam quod ⁴⁵ abhorrebat ab fide, quemquam externum Ciminios saltus intraturum. Usque ad Camertes Umbros penetrasse dicuntur. ibi, qui essent, fateri Romanum ausum: introductumque in senatum consulis verbis egisse de societate amicitiaque: atque inde comi hospitio acceptum, nunciare Romanis jussum, comneatum exercitui dierum triginta præsto fore, si ea loca intrasset; juventutemque Camertium Umbrorum in armis paratam imperio futuram. Hæc quum relata consuli essent, impedimentis prima vigilia præmissis, legionibus post impedimenta ire jussis, ipse substitit cum equitatu: et, luce orta, postero die obequitavit stationibus hostium, quæ extra saltum dispositæ erant: et, quum satis diu tenuisset hostem, in castra sese recepit; portaque altera egressus, ante noctem agmen adsequitur. Postero die, luce prima, juga Ciminii montis tenebat. inde, contemplatus opulenta Etruriæ arva, milites emittit. Ingenti jam abacta præda, tumultuariæ agrestium Etrusco-

⁴³ Germanici saltus] Hercynia sylva.

⁴⁴ Tum ex iis qui aderant] Tum ex iis qui aderant unus, consulis fratrem fuisse tradunt, eumque M. Fabium vocant alii, alii Cæsonem Fabium, quidam Claudium, matre eadem qua

consulem, genitum, professus est se iturum. Hic abruptam quamdam, sed non inconcinnam brevitate[m] sectatus est Livius. Aliquot exempla similia offert Gron. l. IV. Observ. c. 4.

⁴⁵ Abhorrebat a fide] Credi non poterat.

rum cohortes, repente a principibus regionis ejus concitatae, U. C. 444. Romanis obcurrunt, adeo incompositae, ut vindices praedae A. C. 308. rum prope ipsi praedae fuerint. Caesis fugatisque iis, late depopulato agro, victor Romanus, opulentusque rerum omnium copia, in castra rediit. Eo forte quinque legati cum duobus tribunis plebis venerant, denunciatum Fabio senatus verbis, ne saltum Ciminium transiret. laetati serius se, quam ut impedire bellum possent, venisse, nuncii victoriae Romam revertuntur.

XXXVII. Hac expeditione consulis motum latius erat, quam profligatum, bellum. vastationem namque sub Ciminii montis radicibus jacens ora senserat, conciveratque indignatione non Etruriae modo populos, sed Umbriae finitima. Ita- Ingens E-
truscorum
exercitus
colligitur.

que, quantus non unquam antea, exercitus ad Sutrium venit: ⁴⁶ neque e² silvis tantummodo promota castra, sed etiam aviditate dimicandi quam primum in campos delata acies: deinde instructa primo suo stare loco, ⁴⁷ relicto hostibus ad instruendum^a contra spatium: dein^b, postquam detrectare hostem sensere pugnam, ad vallum subeunt. Ubi postquam stationes quoque receptas intra munimenta sentire, clamor repente circa duces ortus, ut *eo sibi e castris cibaria ejus diei deferri juberent*; ⁴⁸ *mansuros se sub armis, et aut nocte, aut certe luce prima castra hostium invasuros*. Nihil quietior Romanus exercitus imperio ducis continetur. decima erat fere diei hora, quum cibum capere consul milites jubet; praecipit, ut in armis sint, quacumque diei noctisque hora signum dederit. Paucis milites adloquitur, Samnitium bella extollit, elevat Etruscos: *nec hostem hosti, nec multitudinem multitudini comparandam ait esse. Praeterea telum aliud occultum scituros in tempore: interea taceri opus esse*. His ambagibus prodi simulabat hostes, quo animus militum multitudine territus restitueretur: et, quod sine munimento consederant, verisimilius erat, quod simulabatur. Curati cibo corpora quieti dant, et quarta fere vigilia sine tumultu excitati arma capiunt. Dolabrae calonibus dividuntur ad vallum prouendum fossasque implendas, intra munimenta instruitur acies: delectae cohortes ad portarum exitus collocantur. dato deinde signo paullo ante lu-

² in Gron.^a instruendam Gron. Crev.^b deinde Eaed.

⁴⁶ *Neque e sylvis tantummodo promota castra*] Quaedam editiones licet mendose exhibent *in sylvis*. Sed vetustissimae Andreae et Campani, et sex nostri codices MSS. cum tribus Hearni, id habent quod edidimus, et ratio postulat.

⁴⁷ *Relicto hostibus*] Omnes et scrip-

ti, et vetustius eusi habent *hostium*: ut admittenda videatur Gronovii conjectura, *relicto, hostilem (aciem) ad instruendam contra, spatium*.

⁴⁸ *Mansuros*] Pernoctaturos. Sic Horat. Sat. 5. l. 1. *In Manuriarum lassae deinde urbe manemus*.

U. C. 444.
A. C. 302.
Etrusci ob-
pressi in
castris.

cem, quod æstivis noctibus sopitæ maxime quietis tempus est, proruto vallo erupit acies: stratos passim invadit hostes: alios immobiles, alios semisomnos in cubilibus suis, maximam partem ⁴⁹ ad arma trepidantes, cædes obpressit. paucis armandi se datum spatium est. Eos ipsos, non signum certum, non ducem sequentes, fundit Romanus, fugatos eques persequitur. ad castra, ad silvas diversi tendebant. Silvæ tutius dedere refugium. nam castra in campis sita eodem die capiuntur. aurum argentumque jussum referri ad consulē: cetera præda militis fuit. Cæsa aut capta eo die hostium millia ad sexaginta. Eam tam claram pugnam trans Ciminiam silvam ad Perusiam pugnatam, quidam auctores sunt; metuque in magno civitatem fuisse, ne interclusus exercitus tam infesto saltu, coortis undique Tuscis Umbrisque, obprimeretur. Sed, ubicumque pugnatum est, res Romana superior fuit: itaque a Perusia, et Cortona, et Arretio, quæ ferme capita Etruriæ populorum ea tempestate erant, legati, pacem fœdusque ab Romanis petentes, inducias in triginta annos inpetraverunt.

Classis Ro-
mana.

XXXVIII. Dum hæc in Etruria geruntur, consul alter C. Marcius Rutilus Allifas de Samnitibus vi cepit. multa alia castella vicique, aut deleta hostiliter, aut integra in potestatem venire. Per idem tempus et classis Romana a P. Cornelio, quem senatus maritimæ oræ præfecerat, in Campaniam acta, quum adpulsa Pompeios esset; ⁵⁰ socii inde navales ad depopulandum agrum Nucerinum profecti, proximis raptim vastatis, unde reditus tutus ad naves esset, dulcedine (ut fit) prædæ longius progressi, excivere hostes. Palatis per agros nemo obvius fuit, quum occidione occidi possent: redeuntes agmine incauto haud procul navibus adsecuti agrestes exuerunt præda, partem etiam occiderunt: quæ superfuit cædi, trepida multitudo ad naves compulsa est. Profectio Q. Fabii trans Ciminiam silvam quantum Romæ terrorem fecerat, tam lætam famam in Samnium ad hostes tulerat: *interclusum Romanum exercitum obsideri, cladisque imaginem Farculus Caudinas memorabant. eadem temeritate avidam ulteriorum semper gentem in saltus incios deductam, septam non hostium magis armis, quam locorum iniquitatibus esse.* Jam gaudium invidia quadam miscbatur, quod belli Romani decus ab Samnitibus fortuna ad Etruscos avertisset. itaque armis virisque ad obterendum C. Marcium cōsulē concurrunt; protinus inde Etruriam

Anceps
prælium
cum Samni-
tibus.

49* *Ad arma trepidantes*] Cum trepidatione et plena tumultus festinatione discurrentes ad arma.

50* *Socii . . . navales*] Classiarii milites. Vid. not. ad XXI. 49. infra.

per Marsos ac Sabinos petitori, si Marcius dimicandi potestatem non faciat. Obvius iis consul fuit. dimicatum proelio utrimque atroci, atque incerto eventu est. et quum anceps cædes fuisset, adversæ tamen rei fama in Romanos vertit, ob amissam quosdam equestris ordinis, tribunosque militum, atque unum legatum, et (quod insigne maxime fuit) consulis ipsius vulnus. Ob hæc etiam aucta fama (ut solet) ingens terror Patres invasit, dictatoremque dici placebat: nec, quin Cursor Papius diceretur, in quo tum summa rei bellicæ ponebatur, dubium cuiquam erat: sed nec in Samnium nuncium perferri, omnibus infestis, tuto posse; nec vivere Marcium consulem satis fidebant. Alter consul ⁵¹ Fabius infestus privatim Papius erat: quæ ne ira obstaret bono publico, legatos ex consularium numero mittendos ad eum senatus censuit: qui sua quoque eum, non publica solum, auctoritate moverent, ut memoriam simultatum patriæ remitteret. Profecti legati ad Fabium quum senatusconsultum tradidissent, adjecissentque orationem convenientem mandatis, consul, demissis in terram oculis, tacitus ab incertis, quidnam acturus esset^c, legatis recessit. nocte deinde ⁵² silentio (ut mos est) L. Papium dictatorem dixit: cui quum ob animum egregie victum legati gratias agerent, obstinatum silentium obtinuit, ac sine responso ac mentione facti sui legatos dimisit, ut adpareret, insignem dolorem ingenti comprimi animo. Papius C. Junium Bubulum magistrum equitum dixit: atque ei, ⁵³ legem curiatam de imperio ferenti, triste omen ⁵⁴ diem diffidit, quod Faucia curia fuit ⁵⁵ principium, duabus insignis cladibus, captæ urbis, et Caudinæ pacis: ⁵⁶ quod utroque anno eadem curia^d fuerat principium. Macer Licinius tertia etiam clade, quæ ad Cremeram accepta est, ⁵⁷ abominandam eam curiam facit.

Fabius Papium dictatorem dicit.

XXXIX. Dictator postero die, auspicii repetitis, pertu-

^c *esset acturus* Gron. Crev.

^d *ejusdem curiæ* Eæd.

⁵¹ *Fabius infestus privatim Papius erat*] Nempe hic Fabius consul est ille ipse quem magistrum equitum Papius dictator ultimo supplicio afficere voluerat, ut fuse narravit Livius l. VIII. supra c. 30. et seq.

⁵² *Silentio*] Vid. not. 44. ad VIII. 23.

⁵³ *Legem curiatam de imperio ferenti*] Ferenti de solenni more legem ad populum curiatum convocatum, qua sibi daretur imperium militare. Magistratibus enim rem militarem attingere non licebat, priusquam comitiis curiatis imperium militare po-

pulus ipsis mandasset. Hinc l. V. c. 52. comitia curiata dicuntur rem militarem continere.

⁵⁴ *Diem diffidit*] Rem in posterum diem rejicere coegit.

⁵⁵ *Principium*] *Principium* est hic idem quod *prærogativa*. Centuria, curia, tribus *principium* dicebatur, quæ prima rogabatur suffragium. Vid. Gron. l. IV. Observ. c. 1.

⁵⁶ *Quod utroque anno*] Gronovius ibid. legi jubet: *quo utroque anno eadem curia fuerat principium*.

⁵⁷ *Abominandam*] M. de ominatam.

U. C. 441. lit legem : et, profectus cum legionibus, ad terrorem tra-
 A. C. 308. ducti silvam Ciminiam exercitus nuper scriptis, ad Longu-
 lam pervenit : acceptisque a Marcio consule veteribus mili-
 tibus, in aciem copias eduxit. nec hostes detrectare visi
 pugnam. instructos deinde armatosque (quum ab neutris
 prælium inciperet) nox oppressit. Quieti aliquamdiu, nec
 suis diffidentem viribus, nec hostem spernentes, stativa in
 propinquo habuere. ⁵⁸ Interea res in Etruria gestæ. nam et
 Res in E- cum Umbrorum exercitu acie depugnatum est ; (fusi tamen
 truria bene gesta. magis, quam cæsi, hostes, quia cœptam acriter non tolera-
 runt pugnam) et ad Vadimonis lacum Etrusci, ⁵⁹ lege sacra-
 ta coacto exercitu, ⁶⁰ quum vir virum legisset, quantis num-
 quam alias antea simul copiis, simul animis, dimicarunt :
 tantoque irarum certamine gesta res est *, ut ab neutra parte
 emissa sint tela. gladiis pugna cœpit, et, acerrime commisa,
 ipso certamine, quod aliquamdiu anceps fuit, accensa
 est : ut non cum Etruscis toties victis, sed cum aliqua nova
 gente, videretur dimicatio esse. Nihil ab ulla parte move-
 tur fugæ : cadunt ⁶¹ antesignani : et, ne nudentur propug-
 natoribus signa, fit ex secunda prima acies. Ab ultimis de-
 inde subsidiis cietur miles : adeoque ad ultimum laboris ac
 periculi ventum est, ut equites Romani, omissis equis, ad
 primos ordines peditum per arma, per corpora evaserint : ea
 velut nova inter fessos exorta acies turbavit signa Etrusco-
 rum. Secuta deinde inpetum eorum, ⁶² utcumque adfecta
 erat, cetera multitudo tandem perrumpit ordines hostium.
 Tunc vini pertinacia cœpta, et averti manipuli quidam :
 et, ut semel dedere terga, etiam certiozem capessere fugam.

* *res gesta est Gron. Crer.*

⁵⁸ *Interea res in Etruria gestæ*] Totum hoc ab veteribus editis aberat. Adiecit Sigonius in quibusdam scriptis repertum, ubi tamen præpostere colloca erant hæc verba. Scilicet præfixa illa erant huic membro, quod paulo post sequitur, *et ad Vadimonis lacum*. Sigonius ea in ordinem quoque suum reposuit.

⁵⁹ *Lege sacrata*] Recte observat Dujatius hanc legem videri quid simile fuisse ei, qua Samnites delectum habuisse memorantur infra, l. X. c. 38. *U. nempe qui juniorum non concensisset ad imperatorium edictum, qui- que injussu abisset, copul Jovi sacratum esset*. Lex enim sacrata, ut jam ex Festo observavimus ad c. 33. l. II. est ea qua sancitum est, *qui quid adversus eam fecerit, sacer alicui deorum sit*.

⁶⁰ *Quum vir virum legisset*] Vir virum legere dicebatur, quum in delectu habendo aliquot primo ab imperatore lecti milites, singuli singulos notos sibi, quorumque virtuti confiderent, legebant ; hi deinceps alios numero pares sibi, sicque eodem semper ritu ac tenore, donec is copiarum numerus efflueretur, qui opus erat. Vid. infra X. 32.

⁶¹ *Antesignani*] Prima acies, qui apud Romanos Hastati erant. Vid. not. 17. ad c. 20. l. II. In eorum locum succedit secunda acies, nempe Principes apud Romanos, qui hoc pacto fiunt prima acies. Idem intellige factum etiam apud Etruscos.

⁶² *Utrumque adfecta erat*] Quantumlibet ægra et fatigata erat.

Ille primum dies fortuna veteri abundantes Etruscorum fre- U. C. 444.
 git opes. cæsum in acie, quod roboris fuit; castra eo inpe- A. C. 302.
 tu capta direptaque.

XL. Pari subinde periculo gloriæque eventu bellum in Samnitibus erat; qui, præter ceteros belli adparatus, ut acies sua fulgeret novis armorum insignibus, fecerunt. Duo Samnitium acies insignibus armis fulgens.
 exercitus erant: scuta alterius auro, alterius argento cæla-
 verunt. Forma erat scuti: summum latius, qua pectus at-
 que humeri teguntur, ⁶³ fastigio æquali; ad imum cuneatior, mobilitatis caussa. ⁶⁴ spongia pectori tegumentum: et ⁶⁵ sinistrum crus ocrea tectum. galeæ cristatæ, quæ speciem magnitudini corporum adderent. tunicæ auratis militibus versicolores, argentatis linteæ candidæ. his dextrum cornu datum: illi in sinistro consistunt. Notus jam Romanis adparatus insignium armorum fuerat; doctique a ducibus erant, *horridum militem esse debere; non calutum auro et argento, sed ferro et animis fretum. quippe illa prædam verius, quam arma, esse; nitentia ante rem, deformia inter sanguinem et vulnera. Virtutem esse militis decus, et omnia illa victoriam sequi; et ditem hostem quamvis pauperis victoris præmium esse.* His Cursor vocibus instinctos milites in prælium ducit. dextro ipse cornu consistit; sinistro præfecit magistrum equitum. Simul est concursus, ingens fuit cum hoste certamen; non segnius inter dictatorem et magistrum equitum, ab utra parte victoria inciperet. Prior forte Junius commovit hostem, lævo dextrum cornu, ⁶⁶ sacratos more Samnitium milites, eoque candida veste et paribus candore armis insignes. *eos se Orco mactare* Junius dictitans, quum intulisset signa, turbavit ordines, et haud dubie inpulit aciem. Quod ubi sensit dictator, *Ab lævone cornu victoria incipiet?* inquit, *et dextrum cornu, dictatoris acies,* ⁶⁷ *alienam pugnam, sequetur, non partem maximam victoriæ trahet?* Concitat milites. nec peditum virtuti equites, aut legatorum studia ducibus cedunt. M. Valerius a dextro, P. Decius ab lævo cornu, ambo consulares ad equites in cornibus positos evēhantur: adhortatique eos, ut partem secum capessero de-
 coris, in transversa latera hostium incurrunt. Is novus ad-

63 *Fastigio æquali] Summa pars scuti erat quadrata, æqualibus inter se lineis terminata.

64 Spongia] Videtur intelligenda lorica in spongiæ formam texta: quemadmodum squama dicebatur, teste Isid. l. XVIII. c. 13. *loricu ex laminis ferreis aut æreis concatenata in modum squamarum.*

65 Sinistrum crus ocrea tectum] Non raro apud antiquos una tantum

ocrea militi assignatur: ac pro vario populorum more alii sinistrum crus, alii dextrum tegebant. De ea re vide Lips. l. III. de Mil. Rom. dial. 7.

66 *Sacratos . . . milites] Vid. not. 59. ad c. 39. supra.

67 *Alienam pugnam sequetur] Pugnam ab aliis profigatam ipsa tantummodo prosequetur, et aliena virtute vincet.

U. C. 444.
A. C. 308.
Vincitur.

ditus terror quum ex parte utraque circumvasisset aciem, et ad terrorem hostium legiones Romanæ, redintegrato clamore, intulissent gradum, tum fuga ab Sannitibus cœpta. Jam strage hominum armorumque insignium campi repleri; ac primo pavidos Sannites castra sua accipere: deinde ne ea quidem retenta. captis direptisque ante noctem injectus ignis. Dictator ex senatuseconsulto triumphavit. cujus triumpho longe maximam speciem captiva arma præbuere. tantum magnificentiæ visum in iis, ut aurata scuta dominis ⁶⁸ argentariarum ^f ad forum ornatum dividerentur. inde natum initium dicitur fori ornandi ab ædilibus, quum ⁶⁹ tensæ ducerentur. Et Romani quidem ad honorem Deum insignibus armis hostium usi sunt: Campani, ab superbia et odio Sannitium, ⁷⁰ gladiatores (quod spectaculum inter epulas erat) eo ornatu armarunt, ⁷¹ Sannitiumque nomine compellarunt. Eodem anno cum reliquis Etruscorum ad Perusiam, quæ et ipsa induciarum fidem ruperat, Fabius consul nec dubia nec difficili victoria dimicat. ipsum oppidum (nam ad mœnia victor accessit) cepisset, ni legati dedentes urbem exissent. Præsidio Perusiæ imposito, legationibus Etruriæ amicitiam petentibus præ se Romam ad senatum missis, consui, præstantiore etiam, quam dictator, victoria triumphans, urbem est invecus. Quin etiam devictorum Sannitium decus magna ex parte ad legatos, P. Decium et M. Valerium, est versum: quos populus proximis comitiis ingenti consensu consulem alterum, alterum prætorem declaravit.

Sannites
gladiatores.

U. C. 445.
A. C. 307.
Q. Fabio
III. P. Decio
II. Coss.

XLI. Fabio ob egregie perdomitam Etruriam continuatur consulatus; Decius collega datur. Valerius prætor quartum creatus. Consules partiti provincias. Etruria Decio, Sannium Fabio evenit. Is profectus ad Nuceriam Alfaternam, tum pacem petentes, quod uti ea, quum daretur, nolissent, adspernatus, obpugnando ad deditionem subegit. Cum Sannitibus acie dimicatum. haud magno certamine hostes victi: neque ejus pugnae memoria tradita foret, ni Marsi eo primum prælio cum Romanis bellarent. Secuti Marsorum defectionem Peligni, eandem for-

Bene res
gesta con-
tra Sannites.

^f *argentariarum* Gron.

⁶⁸ *Argentariarum*] Officinarum, in quibus argentea vasa fabricantur, et vendita prostant. Harum rursus mentionem facit Livius, XXVI. 27. et XL. 51. Libri habent *argentariorum*. Sed *argentarii* sunt iidem ac *mensarii*, quos vel servos fuisse, vel tabernas splendido fulgentes ornatu habuisse nullo modo probabile est. Ideo perlevi mutatione jussit legi Muretus *argentariarum*. Ejus emendationem ad-

misit in contextum Clericus.

⁶⁹ *Thensa*] Vid. not. 58. ad c. 41. l. V.

⁷⁰ * *Gladiatores*] Hoc primum loco gladiatores memorat Livius.

⁷¹ * *Sannitium*] Apud Romanos quoque hoc nomine gladiatores designabantur. Horat. Ep. 2. l. II. *Cedimur, et totidem plagis consumimus hostem, Lento Sannites ad lunina prima duello.*

tunam habuerunt. Decio quoque alteri consuli secunda ^{U. C. 445.} belli fortuna erat. Tarquiniensem metu subegerat frumen- ^{A. C. 307.} tum exercitui præbere, atque inducias in quadraginta annos ^{Contra E-} petere. Volsiniensium castella aliquot vi cepit: quædam ^{truscos,} ex iis diruit, ne receptaculo hostibus essent: circumferendoque passim bello, tantum terrorem sui fecit, ut nomen omne Etruscum fœdus ab consule peteret. Ac de eo quidem nihil inpetratum. induciæ annuæ datæ. stipendium exercitui Romano ab hoste in eum annum pensum, et binæ tunicæ in militem exactæ. ea merces induciarum fuit. Tranquillas res jam Etruscis turbavit repentina defectio Umbrorum, gentis integræ a cladibus belli, nisi quod trans-
 itum exercitus ager senserat. Ii, concitata omni iuventute sua, et magna parte Etruscorum ad rebellionem compulsa, tantum exercitum fecerant, ut, relicto post se in Etruria Decio, ad obpugnandam inde Romam ituros, magnifice de se, ac contemtim de Romanis loquentes, jactarent. Quod inceptum eorum ubi ad Decium consulem perlatum est, ad urbem ex Etruria magnis itineribus pergit, et in agro Pupiniensi ad famam intentus hostium consedit. Nec Romæ spernebatur Umbrorum bellum: et ipsæ minæ metum fecerant expertis a Gallica clade, quam intutam urbem incolerent. Itaque legati ad Fabium consulem missi sunt, ut, si quid laxamenti a bello Samnitium esset, in Umbriam propere exercitum duceret. Dicto paruit consul, magnisque itineribus ad Mevaniam, ubi tum copiæ Umbrorum erant, perrexit. Repens adventus consulis, quem procul Umbria in Samnio bello alio occupatum crediderant, ita exterruit Umbros, ut alii recedendum ad urbes munitas, quidam ^{Contra Um-} omittendum bellum censerent. ^{brros.} ⁷² Plaga una (Materinam ipsi adpellant) non continuu modo ceteros in armis, sed confestim ad certamen egit. castra vallantem Fabium adorti sunt. Quos ubi effusus ruere in munimenta consul vidit, revocatos milites ab opère, prout loci natura tempusque patiebatur, ita instruxit: cohortatusque prædicatione vera qua in Tuscis, qua in Samnio partorum decorum, exiguam adpendicem Etrusci belli conficere jubet: et vocis impia pœnas expetere, qua se urbem Romanam obpugnatu-
 ros minati sunt. Hæc tanta sunt alacritate militum audita, ut clamor, sua sponte ortus, loquentem interpellaverit ducem. ante imperium deinde ⁷³ concentu tubarum ac cornuum

⁷² *Plaga una*] Unns ex populis iis, in quos Umbrorum gens divisa erat. *Plagam* hic cum Dujatio intelligimus *regionem*. Addit Livius, *Materinam ipsi adpellant*, quia nempe hoc nomen ignobile erat, nec fortasse nisi

in ipsa regione notum.

⁷³ *Concentu*] Plenius ac melius quidam codices habent, teste Gronovio: *ante concentum tubarum*. Ad stipulatur Campani editio.

U. C. 445. cursu effuso in hostem feruntur. Non tamquam in viros
 A. C. 307. aut armatos incurrunt: (*mirabilia dictu!) signa primo
 eripi cœpta signiferis; deinde ipsi signiferi trahi ad consul-
 em, armatique milites ex acie in aciem transferri. et, sicubi
 est certamen, scutis magis, quam gladiis, geritur res. Um-
 bonibus ⁷⁵ incussaque ala sternuntur hostes. plus capitur
 hominum, quam cœditur: atque una vox ponere arma ju-
 bentium per totam fertur aciem. Itaque inter ipsum certa-
 men facta deditio est a primis auctoribus belli. postero in-
 sequentibusque diebus et ceteri Umbrorum populi deduntur.
 Oriculani sponsione in amicitiam accepti.

XLII. Fabius, alienæ sortis victor belli, in suam provin-
 ciam exercitum reduxit. itaque ei, ob res tam feliciter ges-
 tas, sicut priore anno populus continuaverat consulatum, ita
 U. C. 446. senatus in insequentem annum⁷⁶, quo Ap. Claudius, L. Vo-
 A. C. 306. lumnus consules fuerunt, prorogavit, maxime Appio adver-
 Ap. Clau- sante, imperium. Appium censorem petisse consulatum,
 dio, L. Vo- comitiaque ejus ab L. Furio tribuno plebis interpellata, do-
 lumnio nec se censura abdicavit, in quibusdam annalibus invenio.
 Coss. Creatus consul, quin collegæ novum bellum, Sallentini
 Sallentini hostes decernerentur, Romæ mansit, ut urbanis artibus opes
 victi. augetet, quando belli decus penes alios esset. Voluminium
 provincie hæud prænituit. multa secunda prælia fecit: ali-
 quot urbes hostium vi cepit. prædæ erat largitor, et benigni-
 tatem per se gratam comitate adjuvabat; militemque iis
 artibus fecerat et periculi et laboris avidum. Q. Fabius
 proconsul ad urbem Allifas cum Samnitium exercitu signis
 Sannites conlatis confligit. minime ambigua res fuit. Fusi hostes,
 victi. atque in castra compulsi. nec castra forent retenta, ni exi-
 guum superfuisset diei: ante noctem tamen sunt circumses-
 sa. et nocte custodita, ne quis elabi posset. Postero die,
 vixdum luce certa, deditio fieri cœpta: et pacti, qui Sam-
 nitium forent, ut cum singulis vestimentis emitterentur. Hi
 omnes sub jugum missi. socii Samnitium nihil cautum. ad
 septem millia ⁷⁷ sub corona venire. qui se civem Hernicum
 dixerat, seorsum in custodia habuit. Eos omnes Fabius
 Romam ad senatum misit: et, quam quæsitum esset, de-
 lecto, an voluntarii pro Samnitibus adversus Romanos bel-
 lassent, per Latinos populos custodiendi datur. jussique
 eam integram rem novi consules, P. Cornelius Arvina, Q.
 Marcius Tremulus, (ii enim jam creati erant) ad senatum

⁷⁶ senatus insequentem anno Gron. 1111.

⁷⁷ *Virgilia dicta*] Unus e nostris, XV. c. 34. *Ita deinde et umbonibus*
 quædam notum Sigoni vetus liber, *pulsaverit.*
mirabile dictu.

⁷⁸ *In senatus etc.]* Incusso laqueo. 17. l. 11.
 Eadem deditio rursus occurrit i

referre. id ægre passi Hernici, concilium populorum omnium habentibus Anagninis in circo, quem Maritimum vocant, præter Alatrinatem, Ferentinatēque, et Verulanum, omnes Hernici nominis populo Romano bellum indixerunt.

U. C. 447.
A. C. 305.
P. Corne-
lio, Q.
Marcio
Coss.

XLIII. In Samnio quoque, quia decesserat inde Fabius, novi motus exorti. Calatia et Sora, præsidiaque, quæ in iis Romana erant, expugnata: et in captivorum corpora militum fœde sævitum. itaque eo P. Cornelius cum exercitu missus. Marcio novi hostes (jam enim Anagninis Hernicisque aliis bellum jussum erat) decernuntur. Primo ita omnia opportuna loca hostes inter consulum castra interceperunt, ut pervadere expeditus nuncius non posset, ^{bellum} ^{Hernicum.} et per aliquot dies incerti rerum omnium, suspensique de statu alterius, uterque consul ageret, Romamque is metus manaret; adeo ut omnes juniores sacramento adigerentur, atque ad subita rerum duo justi scriberentur exercitus. ^{bellum} ^{Hernicum.} Ceterum Hernicum bellum nequaquam pro præsentī terrore ^{bellum} ^{Hernicum.} ac vetustate gentis gloriæ fuit. nihil usquam dictu dignum ausi, trinīs castris intra paucos dies exuti, triginta dierum ^{bellum} ^{Hernicum.} inducias, ita ut ad senatum Roman legatos mitterent, pacti sunt bimestri stipendio frumentoque, et singulis in militem tunicis. Ab senatu ad Marcium rejeçti, cui senatusconsulto permissum de Hernicis erat: isque eam gentem in deditiōnem accepit. Et in Samnio alter consul superior viribus, locis impeditior erat. Omnia itinera obseperant hostes, saltusque pervios ceperant, ne qua subvehi commectus possent: neque eos, quum quotidie signa in aciem consul proferret, elicere ad certamen poterat: satisque adparebat, neque Samnitē certamen præsens, nec Romanum dilationem belli laturum. Adventus Marcii, qui, Hernicis subactis, maturavit collegæ venire auxilio, moram certaminis hosti exemit. nam, ut qui ne alteri quidem exercitui se ad certamen credidissent pares, conjungi utique passi duos ^{bellum} ^{Hernicum.} consulares exercitus nihil crederent superesse spei, adventientem incomposito agmine Marcium adgrediuntur. Raptim conlatæ sarcinæ in médium; et, prout tempus patrebatur, in-

^h duo Gron. Crev.

77 *Et per aliquot dies]* Expeditior videtur unius codicis allata a Gronovio scriptura a qua non multum abit optimus e nostris. *nuncius non posset. Per aliquot dies incerti rerum omnium . . . uterque consul agere: Romanque is metus manarāt.*

78 *Ceterum Hernicum bellum]* Reliqua Hernici belli. Vocem *ceterum*

hic accipimus pro nomine, non pro adverbio.

79 *Ac vetustate gentis gloriæ]* Magis placeret, quod subjicit Gronovius: *ac vetusta gentis gloria.*

80* *Inducias . . . pacti sunt bimestri stipendio]* Inducias impetraverunt ea lege ut bimestre stipendium exercitui Romano præberent.

U. C. 447. structa acies. Clamor primum in stativa perlatum, dein
 A. C. 305. conspectus procul pulvis, tumultum apud alterum consulem
 in castris fecit. isque, confestim arma capere jussis, raptim-
 que eductis in aciem militibus, transversam hostium aciem,
 atque alio certamine occupatam, invadit; clamitans, *sum-
 mum flagitium fore, si alterum exercitum utriusque victoriae
 compotem sinerent fieri, nec ad se sui belli vindicarent decus.*
 Victi Sam- Qua inpetum dederat, perrumpit; aciemque per mediam in
 nites. castra hostium tendit, et vacua defensoribus capit atque in-
 cendit. Quæ ubi flagrantia Marcianus miles conspexit, et
 hostes respexere, tum passim fuga cœpta Samnitium fieri.
 sed omnia obtinet cædes, nec in ullam partem tutum perfu-
 gium est. Jam, triginta millibus hostium cæsis, signum
 receptui consules dederant, conligebantque in unum copias,
 in vicem inter se gratantes: quum repente visæ procul hos-
 tium novæ cohortes, quæ in supplementum scriptæ fuerant,
 integravere cædem. in quas, nec jussu consulum, nec signo
 accepto, victores vadunt; *malo tirocinio inbuendum Samni-
 tem*, clamitantes. Indulgent consules legionum ardori, ut
 qui probe scirent, novum militem hostium inter percussos
 fuga veteranos ne tentando quidem satis certamini fore. Nec
 eos opinio fefellit. omnes Samnitium copiæ, veteres novæ-
 que, montes proximos fuga capiunt. eo et Romana erigitur
 acies; nec quidquam satis tuti loci victis est; et de jugis,
 quæ ceperant, funduntur: jamque una voce omnes pacem
 petebant. Tum, trium mensium frumento imperato, et an-
 nuo stipendio, ac singulis in militem tunicis, ad senatum
 pacis oratores missi. Cornelius in Sannio relictus. Mar-
 cius de Hernicis triumphans in urbem rediit; statuaque
 equestris in foro decreta est, quæ ante templum Castoris
 posita est. Hernicorum tribus populis, Alatrinati, Verula-
 no, Ferentinati, ⁸¹ quia maluerunt, quam civitatem, suæ le-
 ges redditæ: connubiumque inter ipsos, quod aliquamdiu
 soli Hernicorum¹ habuerunt, permissum. Anagninis, qui-
 que arma Romanis intulerant, civitas sine suffragii latio-
 ne data: concilia connubiaque adempta: ⁸² et magistratibus,
 præterquam sacrorum curatione, interdictum. Eodem anno
 ædes Salutis a C. Junio Bubulco censore locata est, quam
 consul bello Samnitium voverat. ab eodem collegaque ejus
 M. Valerio Maximo viæ per agros publica inpeusa factæ.

¹ *Hernicorum soli* Gron. Crev.

⁸¹ * *Quia maluerunt quam civita-
 tem*] Quia suis legibus vivere malue-
 runt, quam cives Romani fieri.

⁸² *Et magistratibus, præterquam
 sacrorum curatione, interdictum*] Et
 interdictum est iis qui magistratum

apud Anagninos gererent, ne quid-
 quam negotii publici agerent, præter
 sacrorum curationem. Ita Anagnia
 in formam fere præfecturæ redacta.
 De præfecturis diximus ad c. 20. su-
 pra.

Et ⁸³ cum Karthaginiensibus eodem anno fœdus tertio renovatum: legatisque eorum, qui ad id venerant, comiter munera missa.

XLIV. Dictatorem eodem annus habuit P. Cornelium Scipionem, cum magistro equitum P. Decio Mure. ab iis, propter quæ creati erant, comitia consularia habita, quia neuter consulum potuerat bello abesse. Creati consules L. Postumius, Ti. Minucius. Hos consules Piso Q. Fabio et P. Decio subgerit, biennio exempto, quo Claudium Voluminumque, et Cornelium cum Marcio consules factos tradidimus. memoriane fugerit in annalibus digerendis, an consulto binos consules, falsos ratus, transcendit, incertum est. Eodem anno in campum Stellatam agri Campani Samnitium incursiones factæ. Itaque ambo consules, in Samnium missi, quum diversas regiones, Tifernum Postumius, Bovianum Minucius, petissent; Postumii prius ductu ad Tifernum pugnatum. Alii haud dubie Samnites victos, ⁸⁴ ac viginti millia ^k hominum capta tradunt: alii Marte æquo discessum, et Postumium, metum simulantem nocturno itinere, clam in montes copias abduxisse: hostes secutos duo millia inde locis munitis et ipsos consedissee. Consul, ut stativa tuta copiosaque (et ita erant) petisse videretur, postquam et munimentis castra firmavit, et omni adparatu rerum utilium instruxit; relicto firmo præsidio, de vigilia tertia, qua duci proxime potest, expeditas legiones ad collegam, et ipsum adversus alios sedentem, ducit. ibi, auctore Postumio, Minucius cum hostibus signa confert; et, quum anceps prælium in multum diei processisset, tum Postumius integris legionibus defessam jam aciem hostium improviso invadit. Itaque, quum lassitudo ac vulnera fugam quoque præpedissent, occidione occisi hostes, signa unum et viginti capta: atque inde ad castra Postumii perrectum. Ibi duo victores exercitus perculsum jam fama hostem adorti fundunt fugantque: signa militaria sex et viginti capta, et imperator Samnitium Staius Gellius, multique alii mortales, et castra utraque capta: et ⁸⁵ Bovianum, ubi postero die cœptum obpugnari,

U. C. 447.
A. C. 305.
Karthaginienses legati.
P. Cornelius dictator.
U. C. 443.
A. C. 304.
L. Postumio, Ti. Minucio Coss.

Coss. in Samnium eunt.

Samnites vincuntur.

^k add. *inde Gron.*

⁸³ Cum Karthaginiensibus ... fœdus tertio renovatum] Tria fœdera Romanorum cum Karthaginiensibus ante Punica bella memorat Polyb. l. III. Primum refert ad primum constitutæ in urbe Roma libertatis annum. Secundum quo tempore ictum fuerit, non docet. Tertium Pyrrhi bello factum fuisse scribit. Livius unius tantum ante hoc tempus fœderis meminit, l. VII. c. 27.

⁸⁴ Ac viginti millia hominum] Vulgati addunt *inde* ante *hominum*: sed contra scriptorum fidem.

⁸⁵ Bovianum, ubi postero die cœptum] Vacat omnino particula *ubi*. Sed et tres e libris nostris antiquissimi, quemadmodum nonnulli e Gronovianis, habent *capta*. Inde suspicamur: *Bovianum urbs postero die capta obpugnari*. Quod Glareanus miratur Bovianum, quod supra c. 31. captum

U. C. 448. brevis capitur. magnaue gloria rerum gestarum consules
 A. C. 304. triumpharunt. Minucium consulem, cum vulnere gravi relatum in castra, mortuum, quidam auctores sunt, et M. Fulvium in locum ejus consulem subfectum: et ab eo, quum ad exercitum Minucii missus esset, Bovianum captum. Eodem anno Sora, Arpinum, Ceusennia, recepta ab Samnitibus. ⁵⁶ Herculis magnum simulacrum in Capitolio positum dedicatumque.

U. C. 449. XLV. P. Sulpicio Saverione, ⁸⁷ P. Sempronio Sopho consulibus, Samnites, seu finem, seu dilationem belli quærentes, legatos de pace Romam misere. quibus suppliciter agentibus responsum est, *nisi saepe bellum parantes pacem petissent Samnites, oratione ultro citroque habita, de pace transigi potuisse. nunc, quando verba vana ad id locorum fuerint, rebus standum esse.* P. Sempronium consulem cum exercitu brevi in Samnio fore: eum, ad bellum pacemque inclinent animi, falli non posse: comperita omnia senatui relaturum: decedentem ex Samnio consulem legati sequerentur. Eo anno quum pacatum Samnium exercitus Romanus, benigne præbito comite, peragrasset, foedus antiquum Samnitibus redditam. Ad Æquos inde veteres hostes, ceterum per multos annos sub specie infidæ pacis quietos, versa arma Romana: quod, incolumi Hernico nomine, missitaverant simul cum iis Samniti auxilia; et, post Hernicos subactos, universa prope gens, sine dissimulatione consilii publici, ad hostes desciverat: et postquam, icto Romæ cum Samnitibus foedere, faciales venerant res repetitum, *tentationem aiebant esse, ut, terrore incusso belli, Romanos se fieri paterentur: quod quantopere optandum foret, Hernicos docuisse: quum, quibus licuerit, suas leges Romane civitati præoptaverint: quibus legendi, quid mullent, copia non fuerit, pro pæna necessariam civitatem fore.* Ob hæc vulgo in conciliis jactata, populus Romanus bellam fieri Æquis jussit: consulesque ambo, ad novum profecti bellum, quatuor millibus a castris hostium conederunt. Æquorum exercitus, (ut qui suo nomine permultos annos inbelles egissent) tumultuario similis, sine ducibus certis, sine imperio, trepidare. alii ex eundem in aciem, alii castra tuenda censent: movet plerisque vastatio futura agrorum, ac deinceps cum levibus præ-

Bellum cum Æquis.

dicitur, hic rursus capi, quamvis nulla defectionis facta fuerit mentio, id non insolitum Latio est, qui res ejusmodi vetustas et tenues non maxima saepe diligentia persequitur. Vid. et not. 5. ad c. 2. hujus libri.

⁵⁶ *Herculis magnum simulacrum*] Sic sane plerique codices. In nonnullis tamen *magnum*: recte. Nam hoc

cognominæ Hercules celebratur, ut satis liquet ex Arnobio aliisque. HEARNIUS.

⁸⁷ *P. Sempronio Sopho*] Huic ex omnibus Romanis uni Σόφης cognomen a populo inditum est, ob excellentem juris scientiam. Pomponius, de Orig. juris.

sidiis urbium relictarum excidia. Itaque, postquam inter U. C. 449.
 multas sententias una, quæ, omissa cura communium, ad A. C. 303.
 respectum suarum quemque rerum vertisset, audita; ut
 prima vigilia diversi e castris ad deportanda omnia tuenda-
 que mœnibus in urbes abirent; cuncti eam sententiam in-
 genti adsensu acceperunt. Palatis hostibus per agros, prima
 luce Romani, signis prolatis, in acie consistunt; et, ubi
 nemo obvius ibat, pleno gradu ad castra hostium tendunt.
 Ceterum, postquam ibi neque stationes pro portis, nec
 quemquam in vallo, nec fremitum consuetum castrorum anim-
 adverterunt; insolito silentio moti, metu insidiarum sub-
 sistunt. transgressi deinde vallum, quum deserta omnia in-
 venissent, pergunt hostem vestigiis sequi: sed vestigia, in
 omnes æque ferentia partes, ut in dilapsis passim, primo
 errorem faciebant; post, per exploratores compertis hos-
 tium consiliis, ad singulas urbes circumferendo bello, unum
 et quadraginta oppida intra dies quinquaginta omnia ob-
 pugnando ceperunt; quorum pleraque diruta atque incen-
 sa, nomenque Æquorum prope ad internecionem deletum.
 De Æquis triumphatum: exemploque eorum clades fuit,
 ut Marrucini, Marsi, Peligni, Frentani mitterent Romam
 oratores pacis petendæ amicitiaque. iis populis fœdus pe-
 tentibus datum.

XLVI. Eodem anno Cn. Flavius Cn. filius scriba, patre C. Flavius
 libertino, humili fortuna ortus, ceterum callidus vir et fa- ædilis cur-
 cundus, ædilis curulis fuit. Invenio in quibusdam annali- culis.
 bus, ⁸⁸ quum adpareret ædilibus, fierique se ⁸⁹ pro tribu ædi-
 lem videret, ⁹⁰ neque accipi nomen, ⁹¹ quia scriptum faceret;
⁹² tabulam posuisse, et jurasse, se scriptum non facturum.
 quem aliquanto ante desisse ¹ scriptum facere, arguit Macer
 Licinius, tribunatu ante gesto triumviratibusque, ⁹³ nocturno
 altero, altero coloniæ deducendæ. Ceterum (id quod haud
 discrepat) contumacia adversus contemnentem humilitatem

¹ antea desisse Gron. Crev.

⁸⁸ Quum appareret ædilibus] Quum inter apparitores ædilitum esset. Scribæ enim erant ex apparitorum numero. Plutarchus eos *ἀπαρῖτας* vocat in Cat. Min.

⁸⁹ Pro tribu] Hæc videtur esse solennis loquendi formula, quæ idem valeat, quod in *prærogativa tribu*: ita ut nempe tribus prærogativa vocetur *τὰ τριβύλια* tribus: pro autem eodem modo sumatur, quo in illis usitatissimis locutionibus *pro tribunali*, *pro rostris*, et apud Cic. l. II. in Verr. n. 127. *pro suffragio*. Sic in fragmentis legum antiquarum apud Frontinum: *Tribus Sergia principium fuit. Pro*

tribu Ser. L. F. Varro primus scivit. Vid. Gron. l. IV. Observ. c. 1.

⁹⁰ Neque accipi nomen] Neque rationem sui haberi ab eo qui comitiis præerat, tanquam legitimi candidati.

⁹¹ Quia scriptum faceret] Quod scribæ ministerio fungeretur. *Scriptum* hic a *scriptus*, *us*.

⁹² Tabulam] Quæ erat velut insigne ministerii sui. Scribæ enim rationes publicas, leges, actaque in tabulis scribebant.

⁹³ Nocturno] Triumviri nocturni incendiis per urbem arcendis præerant.

U. C. 449. suam nobiles certavit : ⁹⁴ civile jus, repositum in penetralibus pontificum, evulgavit, ⁹⁵ fastosque circa forum in albo proposuit, ut ⁹⁶ quando lege agi posset, sciretur: ædem Concordiæ in area Vulcani summa invidia nobilium dedicavit; coactusque consensu populi Cornelius Barbatus pontifex maximus ⁹⁷ verba præire, quum more majorum negaret, nisi consulem aut imperatorem, posse templum dedicare. Itaque ex auctoritate senatus latum ad populum est, ne quis templum aramve injussu senatus aut tribunorum plebei partis majoris dedicaret. Haud memorabilem rem per se, nisi documentum sit adversus superbiam nobilium plebeïæ libertatis, referam. Ad collegam ægrum visendi causa Flavius quum venisset, consensuque nobilium adolescentium, qui ibi adsidebant, adsurrectum ei non esset, curulem adferri sellam eo jussit, ⁹⁸ ac sede honoris sui anxios invidia inimicos spectavit. Ceterum Flavium dixerat ædilem forensis factio, Ap. Claudii censura vires nacta, qui ⁹⁹ senatum primus ¹ libertinorum filiis lectis inquinaverat. et postquam eam lectionem nemo ratam habuit, ² nec in curia adeptus erat, quas petierat, opes urbanas; humilibus per omnes tribus divisas, ³ forum et campum corrupit. tantumque Flavii comitia indignitatis habuerunt, ut plerique nobilium ⁴ annulos aureos et ⁵ phaleras deponerent. Ex eo tempore in duas partes

94 *Civile jus*] Legis actiones: i. e. solennes quasdam formulas a jurisconsultis compositas, quibus inter se homines in jure disceptarent. Hic actionum liber a Flavio prolatus, *jus civile Flavianum* appellabatur. Pompon. de Orig. juris.

95 *Fastos*] Kalendarium, quo tota dierum fastorum nefastorumque ratio continebatur. Vid. not. 33. ad I. 19. et Cic. pro Mur. n. 25. et ad Att. I. VI. ep. 1.

96* *Quando lege agi posset*] Quibus diebus possent legitimæ actiones ad perseguendum jus suum suscipi.

97* *Verba præire*] Vid. not. 2. ad IV. 21.

98 *Ac sede*] Et e sede.

99 *Senatum primus*] Campanus edidit primum.

1 *Libertinorum*] Constat Ciceronis temporibus ac deinceps *libertinos* ac *libertos* pro iisdem acceptos fuisse; ita tamen ut *libertus* ad patronum, *libertinus* ad ingenuum referretur. Itaque dicebatur *homo libertinus*: non vero *libertinus meus*, *libertinus Cæsaris*, sed *libertus meus*, *libertus Cæsaris*. At his temporibus, de quibus nunc

agit Livius, libertinos vocatos fuisse Suetonius ait in Claudio, c. 24. *non ipsos qui manumitterentur, sed ingenuos*, i. e. eos qui Suetonii ævo pro ingenuis habebantur, *ex his procreatos*. Sunt tamen e doctis quidam, qui Suetonium hac in re erroris insimulent, contendantque *libertinum* eundem semper fuisse, qui et *libertus* appellabatur.

2 *Nec in curia adeptus erat... opes urbanas*] Recte admonet Gronovius otiosam hic esse vocem *urbanas*, cui ut locus esset, oportere factam fuisse mentionem quarundam diversi generis opum, v. g. opum apud exercitum. Legit igitur: *Nec in curia adeptus erat, quas petierat opes, urbanis humilibus...*

3* *Forum et campum*] Comitia tributa, quæ in foro, et comitia centuriata, quæ in campo Martio habebantur.

4 *Annulos aureos*] Vid. not. 21. ad c. 7. supra.

5 *Phaleras*] Ornamenti genus, quod proprium fuisse tum Equitum insigne colligitur ex Plinio, l. XXXIII. c. 1. Annulos aureos tunc a solis senatori-

discessit civitas. aliud integer populus, fautor et cultor bonorum, aliud forensis factio tenebat; donec ⁶ Q. Fabius et P. Decius censores facti: et Fabius, simul concordiae causa, simul ne humillimorum in manu comitia essent, omnem forensem turbam exeretam ⁷ in quatuor tribus coniecit, urbanasque eas adpellavit. adeoque eam rem acceptam gratis animis ferunt, ut Maximi cognomen, quod tot victoriis non pepererat, ⁸ hac ordinum temperatione pareret. Ab eodem institutum dicitur, ⁹ ut equites Idibus Quinctilibus transveherentur.

U. C. 449.
A. C. 303.
Forensis
turba in tri-
bus urbanas
conjecta.

bus, nec universis, sed eorum nobilissimis, gestatos fuisse idem scriptor affirmat ibidem.

6 Q. Fabius et P. Decius censores facti] Sigonius et Pighius ex fragmentis Fastorum Capitolinorum eos hoc ipso anno censuram gessisse volunt. Ac sane alium huic censuræ annum assignare ex ipso Livio difficile foret. Hoc tamen notatu dignum, biennio ante censores memorari C. Junium Bubuleum, M. Valerium Maximum, supra c. 43. quum ex solito more non crearentur, nisi quinquennio quoque, censores.

7 In quatuor tribus coniecit] Eas nempe, in quas Servius rex urbem discreverat, idemque jam tum, teste Dion. Hal. l. IV. referri jusserat, quidquid esset libertini generis. Itaque Fabius nihil hic instituit novi, sed veterem morem, ab Appio censore spretum ac violatum, reduxit. Quod autem infra additur eas tribus urba-

nas appellatas esse a Fabio, ita ut id nominis, non a conditore Servio, sed hoc demum tempore acceperint, id parum videtur verisimile.

8 Hac ordinum temperatione] Ita temperando res, ut discrimina ordinum ac dignitatum rite servarentur.

9 Ut Equites Idibus Quinctilibus transveherentur] Ex hoc instituto Equites Romani quotannis Idibus Quinctilibus, i. e. die 15^a. mensis qui postea Julius appellatus est, per turmas distincti, olea coronati, et tra-beati, equis insidentes, ab æde Martis extra urbem, sive, ut alii volunt, ab æde Honoris in Capitolium solenni pompa transvehebantur. Ita describit hanc transvectionem Equitum Dionys. l. VI. qui et eam post pugnam ad Regillum lacum institutam esse scribit. Vid. quoque Auctorem de Vir. Illustr. in Fab. Rulliano, et Val. Max. II. 2.

EPITOME LIBRI X.

—♦—

COLONIE deductæ sunt ¹ Sora, et Alba, et Carseoli. Marsi in deditionem accepti sunt. Collegium augurum ampliatur, ut essent novem, quum antea quaterni fuissent. Lex de provocatione ad populum a Valerio consule ² tunc tertium lata est. Duæ tribus adjectæ sunt, Aniensis et Terentina. Samnitibus bellum indictum, et adversus eos sæpe prospere pugnatum est. Quum adversus Etruscos, Umbros, Samnites, Gallos, P. Decio et Q. Fabio ducibus, pugnaretur, Romanusque exercitus in maximo esset discrimine, P. Decius, secutus exemplum patris, devovit se pro exercitu, et morte sua victoriam ejus pugnae populo Romano dedit. Papirius Cursor Samnitium exercitum, qui jurejurando obstrictus, quo majore constantia virtutis pugnaret, in aciem descenderat, fudit. Census actus est. Iustrum conditum. censa sunt civium capita ducenta sexaginta duo millia, et trecenta viginti duo.

¹ Sora, ac Alba, Carseoli. Marsi in deditionem accepti] Valgo hic locus male interpungitur: Sora ac Alba. Carseoli Marsi. Sed Carseoli nomen est urbis, non populi, ut patet ex c. 3.

hujus libri. Libenter quoque deleremus particulam ac ante Alba.

² Tunc tertium lata est] Olim tunc primum. Correxit Sigonius ex Livii et historiarum fide.

T. LIVII PATAVINI

LIBER X.

U. C. 450. **L. GENUCIO**, Ser. Cornelio consulibus, ab externis ferme
 A. C. 302. bellis otium fuit. ¹ Soram atque Albam coloniae deductae.
 L. Genucio, ² Albam in Æquos sex millia colonorum scripta. Sora agri
 Ser. Corne- Volsci fuerat; sed possederant Samnites, eo quatuor millia
 lio Coss. hominum missa. Eodem anno ³ Arpinatibus Trebulanisque
 civitas data. Frusinates tertia parte agri damnati, quod
 Hernicos ab eis sollicitatos compertum: capitaque conjura-
 tionis ejus, quæstione ab consulibus ex senatusconsulto habita,
 virgis cæsi ac securi percussi. Tamen, ne prorsus inbellem
 agerent annum, parva expeditio ⁴ in Umbria facta est; quod
 nunciabatur, ex spelunca quadam excursiones armatorum
 in agros fieri. In eam speluncam penetratum cum signis
 est: et ex eo loco obscuro multa vulnera accepta, maxime-
 que lapidum ictu; donec, altero specus ejus ore (nam per-
 vius erat) invento, utræque fauces congestis lignis accensæ:
 ita intus fumo ac vapore ad duo millia armatorum, ruentia
 novissime in ipsas flammæ, dum evadere tendunt, absumta.

Latrones in
 spelunca
 oppressi.

U. C. 451.
 A. C. 301.
 M. Livio,
 M. Æmilio
 Coss.

⁵ Marcis Livio Dentre et Æmilio consulibus, redintegratum
 Æquicum bellum. Coloniam, ægre patientes velut arcem
 suis finibus inpositam, summa vi expugnare adorti, ab ipsis
 colonis pelluntur. Ceterum tantum Romæ terrorem fe-
 cere, quia vix credibile erat, tam adfectis rebus solos per se
 Æquos ad bellum coortos, ut tumultus ejus causa dictator
 diceretur C. Junius Bubuleus. is, cum M. Titinio magis-
 tro equitum profectus, primo congressu Æquos subegit, ac,

C. Junius
 dictator.
 Æquos sub-
 egit.

¹ *Soram atque Albam coloniam*] Supra l. IX. c. 23. Sora jam tum colonia Romana esse dicitur. Itaque non nunc primum deducitur hæc colonia, sed suppletur.

² *Albam in Æquos*] Albam Fucentis intellige, a qua *Albenses*, ut ab Alba Longa *Albani*. Eam urbem in Marsis fuisse consentiunt omnes. Livius in Æquis ponit eodem errore, quo infra c. 3. Carseolos, qui Æquorum erant, ut ipse agnoscit c. 12. hujus quoque libri, Marsis adscribere vi-

detur. Nisi si vicinorum populorum fines sæpe mutati. DUJATIOS.

³ *Arpinatibus*] Arpinum in Volscis patria fuit Marci et Ciceronis.

⁴ *In Umbria*] Unus Hearnii codex in *Umbriam*: quod magis placet.

⁵ *Marcis Livio Dentre et Æmilio*] Utrique prænomen erat *Marcus*. Libri habent *M.* quod legendum esse *Marcis* recte monet Gronovius: ut supra IV. 48. *Spirii Mæcilius et Mætilius*.

die octavo triumphans in urbem quum redisset, ædem Salu- U. C. 451.
tis, quam consul voverat, censor locaverat, dictator dedicavit. A. C. 301.

II. Eodem anno classis Græcorum, ⁶ Cleonymo duce Lacedæmonio, ad Italiæ litora adpulsæ, ⁷ Thurias urbem in Sallentinis cepit. Adversus hunc hostem consul Æmilius missus prælio uno fugatum compulit in naves. Thuriam reddita veteri cultori: Sallentinoque agro pax parta. Junium Bubulcum dictatorem missum in Sallentinos, in quibusdam annalibus invenio: et Cleonymum prius, quam confligen- ^{Cleonymus}
dum esset cum Romanis, Italia excessisse. circumvectus ^{Lacon.}
inde Brundisii promontorium, medioque sinu Hadriatico ventis latus, quum læva inportuosa Italiæ litora, dextra Illyrii Liburnique et Istri, gentes feræ, et magna ex parte latrociniis maritimis infames, terrerent, penitus ad litora Venetorum pervenit: ibi expositis paucis, qui loca explorarent, quum audisset, tenue prætentum litus esse; quod transgressis stagna ab tergo sint, irigua æstibus maritimis; ⁸ agros haud procul proximos campestres cerni; ulteriori colles; inde esse ostium fluminis præalti, quo circumgati naves in stationem tutam vidisse: (Meduacus amnis erat) eo invectam classem subire flumine adverso jussit. Gravissimas navium non pertulit alveus fluminis. in leviora navigia transgressa multitudo armatorum ad frequentes agros, tribus maritimis Patavinorum vicis colentibus eam oram, pervenit. Ibi egressi, levi præsidio navibus relicto, vicos expugnant, inflammant tecta, hominum pecudumque prædas agunt, et dulcedine prædandi longius usque a navibus procedunt. Hæc ubi Patavium sunt nunciata, (semper autem eos in armis adcolæ Galli habebant) in duas partes juventutem dividunt. altera in regionem, qua effusa populatio nunciabatur; altera, ne cui prædonum obvia fieret, ⁹ altero itinere ad stationem navium (¹⁰ millia autem quatuordecim a oppido aberat) ducta. In naves parvas, custodibus inter-

^a quindecim Gron. Crev.

⁶ *Cleonymo . . . Lacedæmonio*] Hic sine dubio est Cleonymus Cleomenis regis filius, Arei regis patruus, quem postea Pyrrhus in regnum revocare tentavit. Vid. Plut. in Agide et in Pyrrho, et Pausaniam in Att. et in Lacon. De ejus rebus gestis in Italia, hæc collegit Henr. Valesius. In prologo l. XV. Trogi Pompeii legitur: *Cleonymi deinde Spartani res gestæ Cocyra, et in Illyrico, et in Italia.* Athenæus, l. XIII. c. 8. obsides puellas a Metapontinis eum exegisse auctor est. A Tarentinis autem in auxilium vocatus fuerat, ut testatur Strabo, l. VI. Sed rem totam urberius ex-

plicit Diodor. l. XX.

⁷ *Thurias . . . in Sallentinis*] *Thuriam*, sive *Thurii* eadem urbs fuit, quæ prius *Sybaris*, postea a Romanis coloniam eo deducuntibus *Copia* dicta est. Ceterum a Sallentinis Tarentino sinu dividitur.

⁸ *Agros haud procul*] Agros haud procul cerni, quorum proximi campestres essent et in planitiem porrecti, ulteriora colles esse.

⁹ *Altero itinere*] Mallet Gronovius *alio*.

¹⁰ *Millia . . . quindecim*] Quinque leucas.

U. C. 451. emtis, in petus factus; territque nautæ coguntur naves in
 A. C. 301. alteram ripam amnis transjicere. et in terra prosperum æ-
 que in palatos prædatores prælium fuerat: refugientibusque
 ad stationem Græcis Veneti obsistunt. Ita in medio cir-
 cumventi hostes cæsique; pars capti classem indicant re-
 gemque Cleonymum tria millia abesse. Inde, captivis
 proximo vico in custodiam datis, pars fluviatiles naves, ad
 superanda vada stagnorum apte planis alveis fabricatas, pars
 captiva navigia armatis complent. profectique ad classem,
 immobiles naves, et loca ignota plus, quam hostem, timen-
 tes, circumvadunt: fugiente-que in altum acrius, quam re-
 pugnantes, usque ad ostium amnis persecuti, captis qui-
 busdam incensisque navibus hostium. quas trepidatio in va-
 da intulerat, victores revertuntur. Cleonymus, vix quinta
 parte navium incolumi, nulla regione maris Hadriatici pro-
 spere adita, discessit. Rostra navium spoliæque Laconum,
 in æde Junonis veteri fixa, multi supersunt, qui viderunt.
 Patavii¹¹ monumentum navalis pugnae eo die, quo pugnatum
 est, quotannis sollempni certamine navium in flumine oppidi
 medio exercetur.

III. Eodem anno Romæ cum Vestinis, petentibus ami-
 citiam, ictum est fœdus. Multiplex deinde exortus terror.
 Etruriam rebellare, ab Arretinorum seditionibus motu orto,
 nunciabatur: ubi Cilnium genus præpotens, divitiarum in-
 vidia pelli armis cœptum: simul¹² Marsos agrum vi tueri,
 in quem colonia Carseoli deducta erat, quatuor millibus
 hominum scriptis. Itaque propter eos tumultus dictus M.
 Valerius Maximus dictator, magistrum equitum sibi legit
 M. Æmilium Paullum. id magis credo, quam Q. Fabium ea
 ætate atque eis honoribus Valerio subjectum.¹³ ceterum ex
 Maximi cognomine ortum errorem haud abnuerim. Pro-
 fectus dictator cum exercitu prælio uno Marsos fundit.
 compulsis deinde in urbes munitas, Miloniam, Plestinam,
 Fresiliam, intra dies paucos cepit: et parte agri multatis
 Marsis fœdus restituit. Tum in Etruscos versum bellum.
 et, quum dictator auspicioꝝ repetendorum causa profec-
 tus Romanus esset, magister equitum, pabulatum egressus,

M. Valerius
 dictator.

Etruscum
 bellum.

¹¹ Monumentum navalis pugnae . . .
 sollempni certamine navium . . . exercetur
 Magis placeret volumus, sic supra
 ut monumentum intelligatur per appo-
 sitionem dictum. Nam nec recte dicitur
 monumentum exerceri: et quem-
 admodum hoc loco volumus, sic supra
 Livius, l. 13. monumentum ejus pug-
 nae . . . Curtium lacum appellavit.

¹² Marsos agrum vi tueri, in quem
 colonia Carseoli deducta erat] Vid. not.

2. ad c. 1. supra.

¹³ Ceterum ex Maximi] Hic mag-
 ni errores implicant et nomium, et
 temporum: unde et aliqua apud Li-
 vium obscuritas. Vid. Sigon. in Fast.
 Capit. et Pighii Annales: qui ambo
 ex Pastorum fragmentis insurrendum
 hic annum unum censent, quo dicta-
 tores sine consulibus fuerint 1º. Q.
 Fabius Maximus, deinde M. Valerius
 Corvus.

ex insidiis circumvenitur; signisque aliquot amissis, foeda militum caede ac fuga in castra est compulsus. qui terror non eo tantum a Fabio abhorret, quod si qua alia arte cognomen suum æquavit, tum maxime bellicis laudibus: sed etiam, quod, memor Papirianæ sævitæ, numquam, ut dictatoris injussu dimicaret, adduci potuisset.

IV. Nunciata ea clades Romam majorem, quam res erat, terrorem excivit. nam, ut exercitu deleta, ita justitium indictum; custodiæ in portis, vigiliæ vicatim exactæ; arma, tela in muros congesta. Omnibus junioribus sacramento adactis, dictator, ad exercitum missus, omnia spe tranquilliora et composita magistri equitum cura, castra in tutiorem locum redacta, cohortes, quæ signa amiserant, extra vallum sine tentoriis destitutas invenit; exercitum avidum pugnae, quo maturius ignominia aboleretur. Itaque confestim castra inde in agrum Rusellanum promovit. Eo et hostes secuti.¹⁴ et quamquam ex bene gesta re summam et in aperto certamine virium spem habebant; tamen insidiis quoque, quas feliciter experti erant, hostem tentant. Tecta semiruta vici, per vastationem agrorum deusti, haud procul castris Romanorum aberant. Ibi abditis armatis, pecus in conspectu præsidii Romani, cui præerat Cn. Fulvius legatus, propulsum. ad quam inlecebram quum moveretur nemo ab Romana statione, pastorum unus, progressus sub ipsas munitiones, inclamat alios, cunctanter ab ruinis vici pecus propellentes, *quid cessarent, quum per media castra Romana tuto agere possent?* Hæc quum legato Cærites quidam interpretarentur, et per omnes manipulos militum indignatio ingens esset^b, nec tamen injussu¹⁵ movere auderent^c; jubet peritos linguæ adtendere animum, pastorum sermo agresti, an urbano, propior esset. Quum referrent, sonum linguæ, et corporum habitum, et nitorem, cultiora, quam pastoralia, esse; *ite igitur, dicite, inquit, detegant nequidquam conditas insidias: omnia scire Romanum: nec magis jam dolo capi, quam armis vinci, posse.* Hæc ubi audita sunt, et ad eos, qui considerant in insidiis, perlata, consurrectum repente ex latebris est, et in patentem ad conspectum undique campum prolata signa. Visa legato major acies, quam quæ ab suo præsidio sustineri posset, itaque prope ad dictatorem auxilia adiectum mittit; interea ipse in petus hostium sustinet.

V. Nuncio adlato, dictator signa ferri, ac sequi armatos

^b *militum ingens esset indignatio* Gron. Crev.   ^c *se auderent* Gron.

¹⁴ *Et quamquam*] Particulam *et* insertam a Sigonio ignorant quinque nostri codices: nec sane illa quilibet opus est. *Eo et hostes secuti, quamquam* . . .

¹⁵ *Movere auderent*] Vulgati habent *movere se*. Sed prænomen *se* omittunt omnes nostri scripti, et sex Gronovio inspecti. Simile exemplum vide supra VII. 14.

U. C. 451. jubet. sed celeriora prope omnia imperio erant. Rapta
 A. C. 301. extemplo signa armaque; et vix ab impetu et cursu tenebantur. quum ira ab accepta nuper clade stimulabat, tum concitator accidens clamor ab crescente certamine. Urgent itaque alii alios, hortanturque signiferos, ut ocius eant. quo magis festinantes videt dictator, eo impensius retentat agmen, ac sensim incedere jubet. Etrusci contra,¹⁶ principio exciti pugnae, omnibus copiis aderant. Et super alios alii nunciant dictatori, omnes legiones Etruscorum capessisse pugnam; nec jam ab suis resisti posse: et ipse cernit ex superiore loco, in quanto discrimine praesidium esset. Ceterum, satis fretus esse etiam nunc tolerando certamini legatum, nec se procul abesse periculi vindicem, quam maxime vult fatigari hostem, ut integris adoriatur viribus fessos. Quamquam lente procedunt, jam tamen ad impetum capiendum, equiti utique, modicum erat spatium. prima incedebant signa legionum, ne quid occultum aut repentinum hostis timeret: sed reliquerat intervalla inter ordines peditum, qua satis laxo spatio equi permitti possent.¹⁷ Pariter sustulit clamorem acies; et emissus eques libero cursu in hostem invehitur,¹⁸ incompositisque adversus equestrem procellam subitum pavorem obfundit. Itaque, ut prope serum auxilium jam pene circumventis, ita universa requies data est. integri accepere pugnam: nec ea ipsa longa, aut anceps fuit. Fusi hostes castra repetunt, inferentibusque jam signa Romanis cedunt, et in ultimam castrorum partem conglobantur. Haerent fugientes in angustiis portarum: pars magna aggerem vallumque conscendunt, si aut ex superiore loco tueri se, aut superare aliqua et evadere possent. Forte quodam loco male densatus agger pondere¹⁹ superstantium^d in fossam procubuit: atque ea quum Deos pandere viam fugae conclamassent, plures inermes, quam armati, evadunt. Hoc proelio fractae iterum Etruscorum vires: et, pacto annuo stipendio, et duum mensium frumento, permissum ab dictatore, ut de pace legatos mitterent Romam. Pax negata: induciae biennii datae. dictator triumphans in urbem rediit. Habeo auctores, sine ullo memorabili proelio pacatam ab dictatore Etruriam esse, seditionibus tantum Arretinorum compositis, et Cilnio genere

^d *superstantium* Gron.

16 * *Principio exciti pugnae*] Principio statim pugnae a suis insidiatoribus commisse exciti e castris.

17 *Pariter*] Uno eodemque tempore.

18 * *Incompositis. . . adversus*] Quum incompositi essent praere ardore pugnaudi, atque adeo imperati ad exci-

piendum equitatus effuso cursu invadentis impetum.

19 *Superstantium*] Haec est scriptura nostrorum omnium codicum, ut et Sigoniani. Vulgo *superstantium*: quod fortasse mendum est operarum per multas deinceps editiones, ut sit, *propagatum*.

cum plebe in gratiam reducto. Consul ex dictatura factus M. Valerius. non petentem, atque adeo etiam absentem, creatum ²⁰ credidere quidam; et per interregem ea comitia facta. id unum non ambigitur, consulatum cum Appuleio Pansa gessisse.

VI. M. Valerio et Q. Appuleio consulibus, satis pacatæ U. C. 452. foris res fuere. Etruscum ²¹ adversa belli res et induciæ V. C. 300. quietum tenebant: Samnitum, multorum annorum cladibus M. Valerio domitum, haud dum foederis novi pœnitebat. Romæ quo- V. Q. Appuleio Coss. que plebem quietam et exoneratam deducta in colonias multitudo præstabat. tamen, ne undique tranquillæ res essent, certamen injectum inter primores civitatis. patricios Certamen inter patricios et plebeios, de sacerdotiis. plebeiosque, ab tribunis plebis Q. et Cn. Ogulniis, qui, undique criminandorum Patrum apud plebem occasionibus quæsitis, postquam alia frustra tentata erant, eam actionem susceperunt, qua non infimam plebem accenderent, sed ipsa capita plebis, consulares triumphalesque plebeios: quorum honoribus nihil, præter sacerdotia, quæ nondum promiscua erant, deesset. Rogationem ergo promulgarunt, ut, quum quatuor augures, quatuor pontifices ea tempestate essent, placeretque augeri sacerdotum numerum, quatuor pontifices, quinque augures, de plebe omnes, adlegerentur. Quemadmodum ad quatuor augurum numerum, nisi morte duorum, id redigi collegium potuerit, non invenio; quum inter augures constet, ²² inparem numerum debere esse, ut tres antiquæ tribus, Ramnes, Titienses, Luceres, suum quæque augurem habeant; aut, si pluribus sit opus, pari inter se numero sacerdotes multiplicent: sicut multiplicati sunt, quum ad quatuor quinque adjecti novem numerum, ut terni in singulas essent, expleverunt. Ceterum, quia de plebe adlegebantur, juxta eam rem ægre passi Patres, quam quum consulatum vulgari viderent. Simulabant ad Deos id magis, quam ad se, pertinere: ipsos visuros, ne sacra sua pol-

* *adversæ* Gron. Crev.

²⁰ *Credidere quidam*] Magis placeret tradidere: et eo ducit unus e nostris libris, in quo legitur *tra credidere*. Nimirum librarius dum dubitat utrum apponere deberet, utriusque verbi primam syllabam expressit, ut eligeret peritus lector.

²¹ *Adversæ belli res*] Testatur Gronovius scriptos plerosque, et antiquius editos omnes habere *adversæ*. Consentiant quinque e nostris MSS. Atque quum in eodem versu paulo ante jam reperitur vocabulum *res*, illud hic temere additum esse suspicatur idem Gronovius, Liviumque dedisse hoc loco *adversæ belli*, ut alibi *incerta*

belli, subita belli.

²² *Imparem numerum*] Nempe ternarium, vel e ternario factum. Hæc enim est Livii mens, non sit accurate fortasse ab auctore explicata. Constat tres esse primo debere augures, ut suum quæque tres antiquæ tribus augurem habeant: si pluribus sit opus, sacerdotum, i. e. augurum numerum ita debere ampliari, ut par sit augurum numerus, in unaquaque antiquarum illarum tribuum. Unde colligitur illud collegium ad numerum *quatuor* redigi non potuisse nisi morte duorum.

U. C. 452.
A. C. 300.

luantur. id se optare tantum, ne qua in rempublicam clades veniat. Minus autem tetendere, adsecti jam tali genere certaminum vinci. et cernebant, adversarios non id, quod olim vix speraverint, adfectantes magnos honores, sed omnia jam, in quorum spem dubiam erat certatum, tamen adeptos, multiplices consulatus, censurasque et triumphos.

VII. Certatum tamen suadenda dissuadendaque lege inter Ap. Claudium maxime ferunt, et inter P. Decium Murem. qui quum eadem ferme de jure Patrum ac plebis, quæ pro lege Licinia quondam contraque eam dicta erant, quum plebeiis consulatus rogabatur, dissuissent; ²³ retulisse dicitur Decius parentis sui speciem, qualem eum multi, qui in concione erant, viderant, incinctum Gabino cultu, super telum stantem, quo se habitu pro populo ac legionibus Romanis ^f devovisset. *tum P. Decium consulem purum piūque Deis immortalibus visum, æque ac si T. Manlius collega ejus devoveretur. eundem P. Decium, qui sacra publica populi Romani faceret, legi rite non potuisse? id esse periculum, ne suas preces minus audirent Dii, quam Ap. Claudii? castius eum sacra privata facere, et religiosius Deos colere, quam se?* ²⁴ *quem pœnitere votorum, quæ pro republica nuncupaverint tot consules plebei, tot dictatores, aut ad exercitus euntes, aut inter ipsa bella? Numerarentur duces eorum annorum, quibus plebeiorum ductu et auspicio res geri captæ sunt: numerarentur triumphi.* ²⁵ *jam ne nobilitatis quidem suæ plebeios pœnitere. pro certo habere, si quod repens bellum oriatur, non plus spei fore senatui populoque Romano in patriciis, quam in plebeiis ducibus. Quod quum ita se habeat, cui Deorum hominumque indignum videri potest, inquit, eos viros, quos vos sellis curulibus, toga prætexta, ²⁶ tunica palmata, et ²⁷ toga picta, et ²⁸ co-*

Decii oratio
de sacerdotiis cum
plebe communicandis.

^f Romanis abest Gron. Crev.

²³ * *Retulisse . . . parentis sui speciem*] Revocasse et vi orationis præsentem quodammodo ob oculos stitisse imaginem parentis sui.

²⁴ * *Quem pœnitere votorum*] Ideo nempe neminem pœnituit illorum votorum, quia apparuit ex prospero bellorum eventu vota accepta diis fuisse.

²⁵ * *Jam ne nobilitatis quidem suæ plebeios pœnitere*] Nobilitas apud Romanos dicebatur ab majorum honoribus. Itaque si plebei quorum patres consulatum, aut præturam, aut censuram, aut dictaturam gesserant, nobiles erant.

²⁶ *Tunica palmata*] Tunica intextis palmis ornata. Eam triumphantes gestabant.

²⁷ *Toga picta*] Toga purpurea,

quæ diversarum rerum figuras ac pietas haberet. Eam primo purpuream vocitavam, ac fuisse sine pictura tradit Festus in voce *Picta*. Et sane togam pictam et togam purpuream promiscue usurpasse Livius videri potest, si quis contulerit c. 15. l. XXX. cum c. 11. l. XXXI. Toga picta erat et ipsa triumphantium insigne. De toga picta fuse disserit Ald. Manut. in Quæsitis per Ep. *De toga*.

²⁸ *Corona triumphalis*] Quam antiquitus e lauro fuisse, postea ex auro fieri coeptam scribit Gell. l. V. c. 6. Dionys. Hal. l. III. ad tempora usque Tarquinii Prisci refert originem coronarum aurearum a regibus primum, deinde a triumphantibus gestatarum.

rona triumphali laureaque honoraritis, ²⁹ quorum domos spo- U. C. 452.
 liis hostium affixis insignes inter alias feceritis, pontificalia A. C. 300.
 atque auguralia insignia adjicere? qui, ³⁰ Jovis optimi maximi
 ornatu decoratus, curru aurato per urbem vectus in Capitolium
 adscenderit, si conspiciatur cum ³¹ capide ac ³² lituo, capite ve-
 luto victimam cadat, auguriumve ex arce capiat? Cujus ima-
 ginis titulo consulatus, censuraque, et triumphus, æquo animo
 legetur; si auguratum aut pontificatum adjeceritis, non susti-
 nebunt legentium oculi? Equidem (pace dixerim Deum) eos
 nos jam populi Romani beneficio esse spero, qui sacerdotiis non
 minus reddamus dignatione nostra honoris, quam acceperimus;
 et Deorum magis, quam nostra causa expetamus, ut, quos pri-
 vatim colimus, publice colamus.

VIII. Quid autem ego sic adhuc egi, tamquam integra sit
 causa patriciorum de sacerdotiis, et non jam in possessione
 unius amplissimi simul sacerdotii? Decemvros sacris faci-
 undis, carminum Sibyllæ ac futorum populi hujus interpretes,
 antistites eosdem ³³ Apollinaris sacri ceremoniarumque alia-
 rum, plebeios videmus. Nec tum patriciis ulla injuria facta
 est, quum duumvris sacris faciundis adjectus est propter ple-
 beios numerus: et nunc tribunus, vir fortis ac strenuus, quinque
 augurum loca, quatuor pontificum adjecit, in quæ plebeii nomi-
 nentur; non ut vos, Appi, vestro loco pellant, sed ut adjuvent
 vos homines plebeii divinis quoque rebus procurandis, sicut in
 ceteris humanis pro parte virili adjuvant. Noli erubescere,
 Appi, collegam in sacerdotio habere, quem in censura, quem in
 consulatu collegam habere potuisti: cujus tam dictatoris magis-
 ter equitum, quam magistri equitum dictator esse potes. Sabi-
 num advenam, principem nobilitatis vestræ, seu Attum Clau-
 sum, seu Ap. Claudium maculatis, illi antiqui patricii in suum
 numerum acceperunt. Ne fastidieris nos in sacerdotum nume-
 rum accipere. multa nobiscum decora adferimus: immo omnia
 eadem, quæ vos superbos fecerunt. L. Sextius primus de plebe

²⁹ Quorum domos spoliis hostium
 affixis insignes ... feceritis] Mos fuit
 Romanis, ut spolia hostium devictio-
 rum in postibus domorum suarum fige-
 rent. Vid. infra l. XXIII. c. 23. et
 XXXVIII. 43. Atque ea nec emptori
 refigere licuisse docet Plinius, l.
 XXXV. c. 2.

³⁰ Jovis Optimi Maximi ornatu]
 Coroua aurea, sceptro regio, quibus
 triumphantes, quemadmodam ipse
 Jupiter, decorabantur. Quin etiam
 faciem triumphantibus minio illini
 olim solitam, quemadmodum Jovi et
 quibusdam aliis diis, Plinius memo-
 rat, l. XXXIII. c. 7.

³¹ Capide] Capis proculi genus, a
 capiendo. FESTUS.

³² Lituo] Lituus fuit baculus sine
 nodo aduncus, ipso interpretante Li-
 vio, supra l. 13.

³³ Apollinaris sacri] His verbis de-
 signatur procul dubio peculiare sacer-
 dum, quod in honorem Apollinis per
 decemvros sacrorum perageretur.
 Quoniam ritu, quo tempore anni, qua
 de causa illud celebraretur, non repe-
 rimus. Neque enim hic aut secula-
 res ludi intelligi possunt, qui clarius
 a Livio et insignitius indicarentur,
 aut ludi Apollinares, qui nondum in-
 stituti erant.

U. C. 452. *consul est factus. C. Licinius Stolo primus magister equitum,*
 A. C. 300. *C. Marcius Rutilus primus et dictator et censor, Q. Publilius*
Philo primus prætor. Semper ista audita sunt eadem, penes vos
auspicia esse, ³⁴ vos solos gentem habere, vos solos justum impe-
rium et auspiciam domi militiæque. Æque adhuc prosperum
plebeium ac patricium fuit, porroque erit. ³⁵ En unquam
fando audistis, patricos primo esse factos, non de cælo demissos,
sed qui patrem ciere possent, id est, nihil ultra quam ingenuos?
Consulem jam patrem ciere possum, ac unquam jam poterit filius
meus. ³⁶ Nihil est aliud in re, Quirites, nisi ut omnia negata
adipiscamur. certamen tantum patricii petunt, nec curant, quem
eventum certaminum habeant. Ego hanc legem, quod bonum,
faustum, felixque sit vobis ac reipublicæ, ³⁷ uti rogas, jubendam
conseo.

IX. Vocare tribus ex templo populus jubebat, adparebatque accipi legem: ille tamen dies est intercessione sublatus. postero die, deterritis tribunis, ingenti consensu accepta est. Pontifices creantur suasor legis P. Decius Mus, P. Sempronius Sophus, C. Marcius Rutilus, M. Livius Denter. Quinque augures item de plebe, C. Genucius, P. Ælius Pætus, M. Minucius Fessus, C. Marcius, T. Publilius. Ita octo pontificum, novem augurum numerus factus. Eodem anno M. Valerius consul de provocatione legem tulit, diligentius sanctam. tertio ea tum post reges exactos lata est, ³⁸ semper a familia eadem. Caussam renovandæ sæpius haud aliam fuisse reor, quam quod plus paucorum opes, quam libertas plebis, poterant. Porcia tamen lex sola pro tergo civium lata videtur: quod gravi pœna, si quis verberasset necassetve civem Romanum, sanxit. Valeria lex, quum eum, qui provocasset, virgis cædi, securique necari vetuisset, si quis adversus ea fecisset, nihil ultra, quam inprobe factum, adjecit. Id (qui tum pudor hominum erat) visum, credo, vinculum satis validum legis. ³⁹ nunc vix serio ita minetur quisquam. Bellum ab eodem consule haudquaquam memorabile adversus rebellantes Æquos, quum præter animos feroces nihil ex antiqua fortuna haberent, gestum est. Alter consul Appuleius in Umbria Nequinum oppidum circumsegit. locus erat arduus, atque in

Pontifices
et augures
plebei.

Lex de pro-
vocatione
tertio lata.

³⁴ Vos solos gentem habere] Vid. not. 2. ad c. 1. l. IV.

³⁵ * En unquam] Nunquamne? ut supra IX. 10.

³⁶ Nihil est aliud in re] Hoc unum agitur a patriciis, hoc unum volunt patricii, ut nihil adipiscamur, nisi negatum, nisi postquam ab ipsis negatum fuerit.

³⁷ Uti rogas] Vid. not. 52. ad VI. 32.

supra.

³⁸ Semper a familia eadem] Primo a Publicola, supra II. 2. Secundo, a Valerio Potito, III. 55.

³⁹ Nunc vix serio] Olim vix serio. Feliciter emendavit Pitheus. Quod tunc in sancienda maximi momenti lege satis grave visum est, id hodie in privatis rebus, in domestica disciplina, vix serio minetur quisquam.

parte una præceps, ubi nunc Narnia sita est. nec vi, nec munimento capi poterat. Itaque eam infectam rem M. Fulvius Pætinius, T. Manlius Torquatus, novi consules, acceperunt. In eum annum quum Q. Fabium consulem non petentem omnes dicerent centuriæ, ipsum auctorem fuisse Macer Licinius ac Tubero tradunt differendi sibi consulatus in bellicosiore annum: eo anno majori se usui reipublicæ fore, urbano gesto magistratu. ita nec dissimulantem, quid mallet, nec petentem tamen, ædilem curulem cum L. Papiro Course factum. Id ne pro certo ponerem, vetustior annualium auctor Piso efficit; qui eo anno ædiles curules fuisse tradit ⁴⁰ C. Domitium Cu. F. Calvinum et Sp. Carvilium Q. F. Maximum. Id credo cognomen errorem in ædilibus fecisse: secutamque fabulam mixtam ex ædiliciis et consularibus comitiis, convenientem errori. Et lustrum eo anno conditum a P. Sempronio Sopho et P. Sulpicio Saverione censoribus: ⁴¹ tribusque additæ duæ, ⁴² Aniensis ac ⁴³ Terentina. Hæc Romæ gesta.

U. C. 453.
A. C. 299.
M. Fulvio,
T. Manlio
Coss.

Tribus novæ.

X. Ceterum ad Nequinum oppidum quum segni obsidione tempus tereretur, duo ex oppidanis, quorum erant ædificia juncta muro, specu facto ad stationes Romanas itinere occulto perveniunt: inde ad consulem deducti, præsidium armatum se intra mœnia et muros accepturos confirmant. Nec adspersanda res visa, neque incaute credenda. cum altero eorum (nam alter obses retentus) duo exploratores per cuniculum missi: per quos satis comperta re, trecenti armati, transfuga duce in urbem ingressi, nocte portam, quæ proxima erat, cepere. qua refracta, consul exercitusque Romanus sine certamine urbem invasere. Ita Nequinum in ditionem populi Romani venit. Colonia eo adversus Umbros missa, ⁴⁴ a flumine Narnia adpellata: exercitus cum magna præda Romam reductus. Eodem anno ab Etruscis adversus inducias paratum bellum. ⁴⁵ sed eos alia molientes Gallorum ingens exercitus, fines ingressus, paullisper a proposito avertit. Pecunia deinde, qua multum poterant, freti, socios ex hostibus facere Gallos conantur, ut eo adjuncto exercitu cum Romanis bellarent. De societate haud abnuunt barbari: de mercede agitur. qua pacta acceptaque, quum parata cetera ad bellum essent, sequique Etruscus juberet, infi-

Etrusci bellum adversus Romanos moliantur.

⁴⁰ C. Domitium] Hoc prænomen vix reperias in hac gente. Libri discrepant. Lege vel L. vel Cu. Domitium.

⁴¹ Tribusque additæ duæ] Tunc tres et triginta tribus factæ. Vid. IX. 20.

⁴² Aniensis] Fortasse ab Anienne.

⁴³ Terentina] Fortasse a Terento, qui locus erat in campo Martio.

⁴⁴ A flumine Narnia appellata] Fluminis nomen, Nar.

⁴⁵ Sed eos alia molientes] Etruscos nihil de Gallis cogitantes, sed alia molientes, nempe Romanum bellum, Galli invadunt. Fortasse malis cum Glareano legere talia molientes.

U. C. 453. *cias eunt, mercedem se belli Romanis inferendi pactos. quid-*
 A. C. 299. *quid acceperint, accepisse, ne agrum Etruscum vastarent, ar-*
misque lacesserent cultores. Militaturos tamen se, si utique
Etrusci velint; sed nulla alia mercede, quam ut in partem agrī
accipiantur, tandemque aliqua sede certa consistent. Multa de
 eo concilia populorum Etruriæ habita. nec perfici quidquam
 potuit; non tam quia imminui agrum, quam quia adcolas
 sibi quisque adungere tam efficitæ gentis homines horreb-
 at. ita dimissi Galli pecuniam ingentem sine labore ac
 periculo partam retulerunt. Romæ terrorem præbuit fama
 Gallici tumultus ad bellum Etruscum adjecti: eo minus
 cunctanter fœdus ictum cum Picenti populo est.

T. Manlii
 Cos. mors.

XI. T. Manlio consuli Etruria provincia sorte evenit;
 qui, vixdum ingressus hostium fines, quum exerceretur
 inter equites, ab rapido cursu circumagendo equo effusus,
 extemplo prope expiravit. tertius ab eo casu dies finis vitæ
 consuli fuit. Quo velut omine belli accepto, Deos pro se
 commisisse bellum memorantes Etrusci sustulere animos.
 Romæ, tum desiderio viri, tum incommoditate temporis,
 tristis nuncius fuit: ⁴⁶ ut Patres ab jubendo dictatore con-
 sulis subrogandi comitia, ex sententia principum habita,

M. Valerius
 subfectus.

deteruerint. ⁴⁷ M. Valerium consulem omnes sententiæ
 centuriæque dixerunt, quem senatus dictatorem dici jussurus
 fuerat. tum extemplo in Etruriam ad legiones proficisci
 jussit. Adventus ejus compressit Etruscos, adeo ut nemo
 extra munimenta egredi auderet, timorque ipsorum obsidio-
 ni similis esset. neque illos novus consul vastandis agris
 urendisque tectis, quum passim non villæ solum, sed fre-
 quentes quoque vici, incendiis fumarent, elicere ad certam-
 penam potuit. Quum hoc segnius bellum opinione esset,
 alterius belli, quod multis in vicem cladibus haud inmerito
 terribile erat, fama Picentium, novorum sociorum, indicio
 exorta est: *Samnites arma et rebellionem spectare, seque ab*
his sollicitatos esse. Picentibus gratiæ actæ, ⁴⁸ et magna pars
 curæ Patribus ab Etruria in Samnites versa est. Caritas
 etiam annonæ sollicitam civitatem habuit: ventumque ad
 inopiæ ultimum foret, ut scripsere, quibus ædilem fuisse eo
 anno Fabium Maximum placet, ni ejus viri cura, qualis in
 bellicis rebus multis tempestatibus fuerat, talis domi tum in
 annonæ dispensatione, præparando ac convellendo frumento,

Samnites
 rebellant.

⁴⁶ *Ut Patres ab jubendo*] Ut nihil aliud Patres deteruerit ab jubendo dictatore, quam quod comitia consulis subrogandi ex sententia principum sunt habita: quod comitiis electus est is consul quem principes volebant.

⁴⁷ *M. Valerium consulem*] Hic sextus est M. Valerii Corvi consulatus. Vid. Pigh. Annales.

⁴⁸ *Et magna pars curæ*] Et Patres huc usque de sola Etruria solliciti, coacti sunt magnam partem curæ vertere in Samniticum bellum.

fuisset. Eo anno (nec traditur caussa) interregnum initum. interreges fuere Ap. Claudius, dein P. Sulpicius. Is comitia consularia habuit. creavit L. Cornelium Scipionem, Cn. Fulvium consules. Principio hujus anni oratores Lucanorum ad novos consules venerunt, questum, quia conditionibus perlicere se nequiverint ad societatem armorum, Samnites infesto exercitu ingressos fines suos vastare, belloque ad bellum cogere. Lucano populo sutis superque erratum quondam: nunc ita obstinatos animos esse, ut omnia ferre ac pati tolerabilius ducant, quam ut unquam postea ⁴⁹ nomen Romanum violent. Orare Patres, ut et Lucanos in fidem accipiant, et vim atque injuriam ab se Samnitium arceant. Se, quamquam, bello cum Samnitibus suscepto, necessaria jam facta adversus Romanos fides sit, tamen obsides dare paratos esse.

XII. Brevis consultatio senatus fuit. ad unum omnes jungendum fœdus cum Lucanis, resque repetendas ab Samnitibus, censent. Benigne responsum Lucanis, ictumque fœdus. Feciales missi, qui Samnitum decedere agro sociorum, ac deducere exercitum finibus Lucanis juberent. quibus obviam missi ab Samnitibus, qui denunciarent, *Si quod adissent in Samnio concilium, haud inviolatos abituros*. Hæc postquam audita sunt Romæ, bellum Samnitibus et Patres censuerunt, et populus jussit. Consules inter se provincias partiti sunt. Scipioni Etruria, Fulvio Samnites obvenerunt; diversique, ad suum quisque bellum, proficiscuntur. Scipioni, segne bellum et simile prioris anni militiæ expectanti, hostes ad Volaterras instructo agmine obcurrerunt. Pugnatum majore parte diei, magna utrimque cæde. nox incertis, qua data victoria esset, intervenit: lux insequens victricem victumque ostendit. Nam Etrusci silentio noctis castra reliquerunt. Romanus, egressus in aciem, ubi profecione hostium concessam victoriam videt, progressus ad castra, vacuis cum plurima præda (nam et stativa trepide deserta fuerant) potitur. inde in Faliscum agrum copiis reductis, quum inpedimenta Faleriis cum modico præsidio reliquisset, expedito agmine ad depopulandos hostium fines incedit. Omnia ferro ignique vastantur; prædæ undique actæ: nec solum modo vastum hosti relictum, sed castellis etiam vicisque inlatus ignis: urbibus obpugnandis temperatum, in quas timor Etruscos compulerat. Cn. Fulvii consulis clara pugna in Samnio ad Bovianum haudquaquam ambiguae victoriae fuit. Bovianum inde adgressus, nec ita multo post Aufidenam vi cepit.

49 * *Nomen Romanum violent*] De nomine Romano loquuntur, tanquam sacro et religioso. *Inviolare* enim est

peccare in id quod sacrum et sanctum est, puta deos, patriam, parentes, fas fidenique &c.

U. C. 454.
A. C. 292.

XIII. Eodem anno ⁵⁰ Carseolos colonia in agrum Æquicolorum deducta. Fulvius consui de Samnitibus triumphavit. Quum comitia consularia instarent, fama exorta, Etruscos Samnitesque ingentes conscribere exercitus; palam omnibus conciliis vexari principes Etruscorum, quod non Gallos quacumque conditione traxerint ad bellum: increpari magistratus Samnitium, quod ⁵¹ exercitum, adversus Lucanum hostem comparatum, objecerint Romanis: itaque suis sociorumque viribus consurgere hostes ad bellum, et haudquaquam pari defungendum esse certamine. Hic terror, quum illustres viri consulatum peterent, omnes in Q. Fabium Maximum, primo non petentem, deinde, ut inclinata studia vidit, etiam recusantem convertit. *Quid se jam senem, ac perfunctum laboribus laborumque præmiis, sollicitarent? Nec corporis, nec animi vigorem remanere eundem: et fortunam ipsam vereri, ne cui Deorum nimia jam in se, et constantior, quam velint humanæ res, videatur. Et se gloriæ seniorum subcrevisse, et ad suam gloriâ insurgentes alios lætum adspicere, nec honores magnos fortissimis viris Romæ, nec honoribus deesse fortes viros.* Acuebat hac moderatione tam justa studia; quæ verecundia legum restinguenda ratus, ⁵² legem recitari jussit, qua intra decem annos eundem consulem refici non liceret. Vix præ strepitu audita lex est: tribunique plebis, nihil id impedimenti futurum, aiebant: *se ad populum laturos, uti legibus solveretur.* Et ille quidem in recusando perstabat, *quid ergo attineret leges ferri, rogatus, quibus ⁵³ per eosdem, qui tulissent, fraus fieret? Jam regi leges, non regere.* Populus nihilominus suffragia inibat: et, ut quæque ⁵⁴ intro vocata erat centuria, consulem haud du-

Q. Fabius
invitus con-
sul creatur.

50 * Carseolos . . . in agrum Æquicolorum] Vid. not. 2. ad c. 1. hujus libri: et observa insuper ex c. 3. hanc coloniam nunc potius suppleri, quam deduci.

51 Exercitum adversus Lucanum] Omnes nostri MSS. quemadmodum et Gronoviani, carent τῷ adversus. Antiquissimus regiõrum habet exercitui Lucanum: quod idem quum reperiret in aliquot e suis Gronovius, non incommode legi posse putabat exercitum in Lucanum.

52 Legem. . . qua intra decem annos] Hanc legem reperies c. 42. l. VII. Ejus hæc vis esse debuit, ut solidum decemorum inter geminum ejusdem hominis consulatum effluxisse juberetur. Alioquin ea non teneretur Fabius, qui consul ultimus fuit anno 415. et nunc creatur in annum 455. Ceterum ea lex parvo diligenter his temporibus servabatur, et aliquoties quum

in aliis, tum in ipso Fabio neglecta fuerat. Sed et doctissimi viri, Sigonius, Pighius, Dodwellus, annum unum per duas ordine dictaturas transactum, etsi non ex Livii mente, at fortasse ex rei veritate inserendum censuere inter eos annos quos 451. et 452. numeravimus: qui annus insititius efficit ut toti decem anni ab ultimo Fabii consulatu jam clapsi sint. Inde judicat idem Dodwellus, Diss. X. de Cyclis Rom. sect. 62. quæ de decenniali lege discernisse memoratur ad populum Fabius, ea Liviam in alienum locum transulisse: et si quid ea in re veri sit, id potius locum habuisse quam in annum 453. consulem eum non petentem populus creare vellet, supra c. 9.

53 Per eosdem qui tulissent] Nempe tribunos plebis.

54 Intro vocata] In ovile. Vid. not. 45. ad c. 11. l. III.

bie Fabium dicebat. Tum demum consensu civitatis victus, U. C. 451. *Dii adprobent, inquit, quod agitis, acturique estis, Quirites.* A. C. 292. *Ceterum, quoniam in me, quod vos cultis, facturi estis, in collega sit mea apud vos gratiæ locus.* P. Decium, expertum mihi concordii collegio virum, dignum vobis, dignum parente suo, queso, mecum consulem faciatis. Justa suffragatio visa. omnes, quæ supererant, centuriæ Q. Fabium, P. Decium consules dixerunt. Eo anno plerisque dies dicta ab ædilibus, quia plus, quam quod lege finitum erat, agri possiderent. nec qui-quam ferme est purgatus: ⁵⁵ vinculumque ingens immodicæ cupiditatis injectum est.

XIV. Consules novi, Q. Fabius Maximus quartum et P. Decius Mus tertium, quum inter se agitent, uti⁸ alter Sannites hostes, alter Etruscos deligeret; quantæque in hanc aut in illam provinciam copiæ satis, et uter ad utrum bellum dux idoneus magis esset; ab Sutrio et Nepete et Faleriis legati, ⁵⁶ auctores, concilia Etruriæ populorum de petenda pace haberi, totam belli molem in Sannium avertunt. Profecti consules, quo expeditores comneatus essent, et incertior hostis, qua venturum bellum foret, Fabius per Soranum, Decius per Sidicinum agrum, in Sannium legiones ducunt. Ubi in hostium fines ventum est, uterque populabundus effuso agmine incedit. explorant tamen latius, quam populantur. Igitur non fefellere ad Tifernum hostes in occulta valle instructi, quam ingressos Romanos superiore ex loco adoriri parabant. Fabius, impedimentis in locum tutum remotis, præsidioque modico inposito, præmonitis militibus adesse certamen, quadrato agmine ad prædictas hostium latebras subcedit. Sannites, desperato improvise tumultu, quando in apertum semel discrimen evasura esset res, et ipsi acie justa maluerunt concurrere. itaque et in æquum descendunt, ac fortunæ se, majore animo, quam spe, committunt. Ceterum, sive quia ex omnium Sannitium populis, quodcumque roboris fuerat, contraxerant, seu quia discrimen summæ rerum augebat animos, aliquantum aperta quoque pugna præbuerunt terroris. Fabius, ubi nulla ex parte hostem loco moveri vidit^b, ⁵⁷ M. Fulviumⁱ et M. Valerium, tribunos mi-

U. C. 455.
A. C. 297.
Q. Fabio
IV. P. Decio
III. Coss.

Ambo Coss.
in Sannium
legiones ducunt.

Prælium
atrox cum
Sannitibus.

⁸ ut Gron. Crev.

^b videt Eæd.

ⁱ Maximum filium Crev.

⁵⁵ Vinculumque ingens immodicæ cupiditatis injectum est] Possis supplere possessoribus agrorum. Sed magis placeret legere cupiditati.

⁵⁶ Auctores] Quum nunciassent, edocuisserunt.

⁵⁷ Maximum filium] Aliquot codices, tum Gronoviani, tum nostri, et

Campani editio, hanc lectionem exhibent. Eandem firmat ipse Livius, a quo mox consul memoratur hos juvenes, pari comitate utrumque, laudibus et promissis onerasse. Nimirum, quamvis alter ex his filius esset, nihil tamen ei præcipuum tribuit consul, sed parem in utrumque benignitatem

U. C. 455.
A. C. 297.

litum, cum quibus ad primam aciem procurrerat, ire ad equites jubet, et adhortari, *ut, si quando unquam equestri ope adjutam rempublicam meminerint, illo die adnitantur, ut ordinis ejus gloriam invictam præsent.* Peditum certamine immobilem hostem restare; omnem reliquam spem in impetu esse equitum. et ipsos nominatim juvenes,⁵⁸ pari comitate utrumque, nunc laudibus, nunc promissis onerat. Ceterum,⁵⁹ quando ne ea quoque tentata vis proficeret, consilio grassandum, si nihil vires juvaent, ratus, Scipionem legatum hastatos primæ legionis subtrahere ex acie, et ad montes proximos, quam posset occultissime, circumducere jubet: inde adscensu abdito a conspectu erigere in montes agmen, aversoque hosti ab tergo repente se ostendere. Equites, ducibus tribunis, haud multo plus hostibus, quam suis, ex inproviso ante signa evecti, præbuerunt tumultus. Adversus incitatas turmas stetit immota Samnitiū acies, nec parte ulla pelli aut perrumpi potuit. Et, postquam irritum inceptum erat, recepti post signa prælio excesserunt. Crevit ex eo hostium animus; nec sustinere frons prima tam longum certamen increscentemque fiducia sui vim potuisset, ni secunda acies jussu consulis in primum subcessisset. Ibi integræ vires sistunt invehentem se jam Samnitē: et⁶⁰ tempore inprovisa ex montibus signa clamorque sublatus⁶¹ non vero tantum metu terruere Samnitiū animos. nam et Fabius Decium collegam adpropinquare exclamavit, et pro se quisque miles, *adesse alterum consulem, adesse legiones,* gaudio alacres fremunt; errorque utilis Romanis oblati fugæ formidinisque Samnites implevit, maxime territos, ne ab altero exercitu integro intactoque fessi opprimerentur: et, quia passim in fugam dissipati sunt, minor cædes, quam pro tanta victoria, fuit. tria millia et quadringenti cæsi: capti trecenti^k ferme et triginta: signa militaria capta tria et viginti.

XV. Samnitibus Apuli se ante prælium conjunxissent, ni

^k ad trecentos Gron. Crev.

ostendit. Ideo nobis vulgata lectio, *M. Fulvium*, minime visa est a Livii manu profecta.

⁵⁸ * *Pari comitate utrumque*] Quamvis alter ex his filius esset, nihil tamen ei præcipuum tribuit consul, sed parem in utrumque comitatem ostendit.

⁵⁹ *Quando ne ea quoque tentata vis proficeret*] Illic aliquid mendii latere suspicamur. Sensus esse debet, si forte accideret ut ea quoque vis tentata nihil proficeret.

⁶⁰ *Tempore*] In tempore, tempestive. Sic Cic. l. III. de Offic. n. 58. *Ad eorum tempore venit Cælius.*

⁶¹ *Non vero tantum*] Non verum tantum, i. e. a vera causa profectum metum iniecerunt Samnitibus. Nam et vanum quoque iis terrorem obtulerunt, nempe advenire alterum consulem cum exercitu. Hæc clara sunt, nec sollicitari debuerant parum eleganti Clerici conjectura, qui otiosam immittit vocem, legitque *non vero tantum motos metu.*

Vincunt
Romani.

P. Decius consul iis ad Maleventum castra objecisset, extractos deinde ad certamen fudisset. Ibi quoque plus fugæ fuit, quam cædis. duo millia Apulorum cæsa: spretoque eo hoste, Decius in Samnium legiones duxit. Ibi duo consulares exercitus, diversis vagati partibus, omnia spatio quinque mensium evastarunt. Quadraginta et quinque loca in Samnio fuere, in quibus Decii castra fuerunt: alterius consulis sex et octoginta. nec valli tantum ac fossarum vestigia relicta, sed multo illis insigniora monumenta vastitatis circa regionumque depopularum. Fabius etiam urbem Cimitram cepit. ibi capta armatorum duo millia quadringenti: cæsi ferme pugnantes ad quadringentos triginta. Inde, comitiorum causa Romam profectus, maturavit eam rem agere. quum ⁶² primo vocatæ Q. Fabium consulem dicerent omnes centuriæ, Ap. Claudius consularis candidatus, vir acer et ambitiosus, non sui magis honoris causa, quam ut patricii recuperarent duo consularia loca, quum suis, tum totius nobilitatis viribus, incubuit, ut se cum Q. Fabio consulem dicerent. Fabius primo, de se eadem fere, quæ prior anno, dicendo, abnuere. circumstare sellam omnis nobilitas; orare, ut ex cæno plebeio consulatum extraheret, majestatemque pristinam tum honori, tum patriciis gentibus redderet. Fabius, silentio facto, media oratione studia hominum sedavit. *facturum enim se fuisse dixit, ut duorum patriciorum nomina reciperet, si alium, quam se, consulem fieri videret: nunc se sui rationem comitiis, quum contra leges futurum sit, pessimo exemplo non habiturum.* Ita L. Volumnio de plebe cum Ap. Claudio consul est factus, priore item consulatu inter se comparati. Nobilitas objectare Fabio, fugisse eum Ap. Claudium collegam, eloquentia civilibusque artibus haud dubie præstantem.

XVI. Comitiiis perfectis, veteres consules jussi bellum in Samnio gerere, prorogato in sex menses imperio. Itaque insequenti quoque anno, L. Volunnio, Ap. Claudio consulibus, P. Decius, qui consul in Samnio relictus a collega fuerat, proconsul idem populari non destitit agros, donec Samnitium exercitum, nusquam se prælio committentem, postremo expulit finibus. Etruriam pulsi petierunt: et, quod legationibus nequidquam sæpe tentaverant, id se tanto agmine armatorum, mixtis terrore precibus, acturos efficacius rati, postulayerunt principum Etruriæ concilium. Quo coacto, per quot annos pro libertate dimicent cum Romanis,

⁶² *Primo vocatæ . . . omnes centuriæ*] Omnes eæ centuriæ, quæ primæ in ovile vocabantur ad ferendum suffragium. Nimirum eæ centuriæ quæ primo loco, post prærogativam tamen,

ut apparet ex c. 22. infra, suffragia inibant, distinguebantur a ceteris, appellabanturque *primo vocatæ*. Omnes hic libri mendosi sunt, exhibentque *primo vocatum*. Correxerit Sigonius.

U. C. 455.
A. C. 297.
Apulia Decio cæsi.

Q. Fabius consulatum recusat.

U. C. 456.
A. C. 296.
L. Volunnio
II. Ap.
Claudio II.
Coss.

Samnites pulsi finibus suis Etruriam petunt.

U. C. 456. exponunt. omnia expertos esse, si suismet ipsorum viribus tolerare tantam molem belli possent: tentasse etiam haud magni momenti finitimarum gentium auxilia: petisse pacem a populo Romano, quin bellum tolerare non possent: rebellasse, quod pax servientibus gravior, quam liberis bellum, esset. Unam sibi spem reliquam in Etruscis restare. Scire, gentem Italiae opulentissimum armis, viris, pecunia, esse: habere adcolas Gallos, inter ferrum et arma natos, feroces quam suoapte ingenio, tum adversus Romanum populum: quem captum a se ueroque redemptum, haud vana jactantes, memorent. Nihil abesse, si sit animus Etruscis, qui Porsenae quondam majoribusque eorum fuerit, quin Romanos, ⁶³ omni agro cis Tiberim pulsos, dimicare pro salute sua, non de intolerando Italiae regno, cogunt. Samnitem illis exercitum paratum, instructum armis, stipendio, venisse: confestim secuturos, vel si ad ipsam Romanam urbem obpugnandam ducant.

XVII. Haec eos in Etruria jactantes molientesque bellum domi Romanum urebat. nam P. Decius, ubi comperit per exploratores profectum Samnitium exercitum, advocato consilio¹, Quid per agros, inquit, vagamur, vicitim circumferentes bellum? quin urbes et mania adgredimur? nullus jam exercitus Samnio praesidet. cessere finibus, ac sibi ipsi exsiliium conscivere. Adprobantibus cunctis, ad Murgantiam, validam urbem, obpugnandam ducit: tantusque ardor militum fuit, et caritate ducis, et spe majoris, quam ex agrestibus populationibus, praedae, ut uno die vi atque armis urbem caperent. ibi duo millia Samnitium et centum pugnautes circumventi captique: et alia praeda ingens capta est. quae ne impedimentis gravibus agmen oneraret, convocari milites Decius jubet. Haccine, inquit, victoria sola, aut hac praeda contenti estis futuri? Vultis vos ⁶⁴ pro virtute spes gerere? omnes Samnitium urbes, fortunaeque in urbibus relictæ, vestrae sunt; quando legiones eorum, tot praeliis fusas, postremo finibus expulstis. Vendite ista, et illicite lucro mercatorem, ut sequatur agmen. ego subinde subgeram, quae vendatis. Ad Romuleam urbem hinc eamus, ubi vos ⁶⁵ labor haud major^m, praeda major manet. Divendita praeda, ultro adhortantes imperatorem ad Romuleam pergunt. Ibi quoque sine opere, sine tormentis, simul adnota sunt signa, nulla vi deterriti a

Tres in Samnio urbes a Romanis captae.

¹ concilio Gron.

^m magnus Gron. Crev.

⁶³ * Omni agro cis Tiberim] Intellege agrum ad dextram: Tiberis situm, qui homini posito in Etruria cis Tiberim est. Spem faciunt Samnites Etruscis recuperandi quidquid agri a Romanis captum ex Etruria fuerat.

⁶⁴ * Pro virtute spes gerere] Dignas

virtute vestra spes gerere.

⁶⁵ Labor haud magnus] Concinius est, quod complures MSS. teste Gronovio, et omnes nostri praerunt: Labor haud major, praeda major manet.

muris, qua cuique proximum fuit, scalis raptim admotis, in U. C. 456.
 mœnia evasere. captum oppidum ac direptum est. ad duo A. C. 296.
 millia et trecenti occisi; et sex millia hominum capta; et
 miles ingenti præda potitus: quam vendere, sicut priorem,
 coactus, Ferentinum inde, quamquam nihil quietis dabatur,
 tamen summa akacritate ductus. Ceterum ibi plus laboris
 ac periculi fuit. et defensa summa vi mœnia sunt, et locus
 erat munimento naturaque tutus: sed evicit omnia aduetus
 prædæ miles. ad tria millia hostium circa muros cæsa: præ-
 da militis fuit. Hujus obpugnatarum urbium decoris pars
 major in quibusdam annalibus ad Maximum trahitur. Mur-
 gantium ab Decio, a Fabio Ferentinum Romuleamque ob-
 pugnatas tradunt: sunt, qui novorum consulum hanc glo-
 riam faciant. Quidam non amborum, sed alterius, L. Vo-
 lumnii: ei Samnium provinciam evenisse.

XVIII. Dum ea in Samnio, cujuscumque ductu auspicio-
 que, gererentur; Romanis in Etruria iterum bellum ingens Bellum
 multis ex gentibus concitur; cujus auctor Gellius Egnatius Etruscum.
⁶⁶ ex Samnitibus erat. Tusci fere omnes consciverant bel-
 lum: traxerat contagio proximos Umbriæ populos: et Gal-
 lica auxilia mercede sollicitabantur. omnis ea multitudo
 ad castra Samnitium conveniebat. Qui tumultus repens
 postquam Romam perlatus est, quin jam L. Volumnium
 consul cum legionibus secunda ac tertia, sociorumque mil-
 libus quindecim profectus in Samnium esset, Ap. Claudium
 primo quoque tempore in Etruriam ire placuit. duæ Roma-
 næ legiones secutæ, prima et quarta, et sociorum duode-
 cim millia. castra haud procul ab hoste posita. ⁶⁷ Ceterum
 magis eo profectum est, quod mature ventum erat, ut
 quosdam spectantes jam arma Etruriæ populos metus Ro-
 mani nominis comprimeret, quam quod ductu consulis
 quidquam ibi satis scite aut fortunate gestum sit. Multa
 proelia locis et temporibus iniquis commissa: spesque in
 dies graviorem hostem faciebat. et jam prope erat, ut nec
 duci milites, nec militibus dux satis fideret. Literas ad col-
 legam arcessendum ex Samnio missas, in trinis annalibus
 invenio. ⁶⁸ piget tamen incertum ponere, quin ea ipsa
 inter consules populi Romani, jam iterum eodem honore
 fungentes, discrepatio fuerit: Appio abnunte missas: Vo-
 lumnio adfirmante, Appii se literis adcitum. Jam Volum-
 nius in Samnio tria castella ceperat, in quibus ad tria

⁶⁶* *Ex Samnitibus*] Magis place-
 ret dux Samnitium.

⁶⁷ *Ceterum magis eo profectum*] *Ceterum eo quod mature ventum erat,*
 id est, maturo ac celeri consulis ad-
 ventu magis profectum est: sive, ma-

gis ad id profuit maturus ac celer
 consulis adventus, ut . . . . .

⁶⁸ *Piget tamen incertum ponere*] *Multo magis placeret certum ponere,*
 i. e. pro certo ponere, scribere.

Eo proficis-
 citur Ap-
 pius.

Nec quid-
 quam satis
 scite aut
 fortunate
 gerit.

U. C. 456.
A. C. 296.

Volumnius
it ad Ap-
pium.

Altercatio
Coss.

millia hostium cæsa erant, dimidium fere ejus captum: et Lucanorum seditiones, a plebeiis et egentibus ducibus ortas, summa optimatum voluntate per Q. Fabium proconsulem, missum eo cum veteri exercitu, compresserat. Decio depopulandos hostium agros relinquit. ipse cum suis copiis in Etruriam ad collegam pergit: quem advenientem læti omnes acceperunt. ⁶⁹ Appium ex conscientia sua credo animum habuisse haud immerito iratum, si nihil scripserat: inliberali et ingrato animo, si egerat ope, dissimulantem. Vix enim salute mutua reddita, quum obviam egressus esset, *Satin' salvæ, inquit, L. Volumni? ut sese in Samnio res habent? Quæ te caussa, ut provincia tua excederes, induxit? Volumnius in Samnio res prosperas esse ait, literis ejus adicitum venisse. quæ si falsæ fuerint, nec usus sui sit in Etruria, extemplo conversis signis abiturum. Tu vero abeas, inquit, neque te quisquam moratur: etenim minime consentaneum est, quum bello tuo forsitan vix sufficias, ⁷⁰ hic te ad opem ferendam aliis gloriari venisse. Bene, Hercules, verteret, dicere Volumnius: malle frustra operam insuntam, quam quidquam incidisse, cur non satis esset Etruriæ unus consularis exercitus.*

XIX. Digredientes jam consules legati tribunisque ex Appiano exercitu circumsistunt: pars imperatorem suum orare, ne collegæ auxilium, quod adiciendum ultro fuerit, sua sponte oblatum sperneretur: plures abeunti Volumnio obsistere atque obtestari, ne præco cum collega certamine rempublicam prodat. Si qua clades incidisset, desertori magis, quam deserto, noxiæ fore. Eo rem adductam, ut ⁷¹ omne rei bene aut secus gestæ in Etruria decus dedecusque ad L. Volumnium sit delegatum. neminem quæsiturum, quæ verba Appii, sed quæ fortuna exercitus fuerit. Dimitti ab Appio eum, sed a republica et ab exercitu retineri; experiretur modo voluntatem militum. Hæc monendo obtestandoque, prope restitantes consules in concionem pertraxerunt. ibi orationes longiores habitæ in eandem ferme sententiam, in quam ⁷² inter paucos certatum verbis fuerat. Et quum Volumnius, caussa superior, ne infacundus quidem adversus eximiam eloquen-

⁶⁹ omnis Crev.

⁶⁹ Appium ex conscientia sua] Credo Appium, si nihil scripserat, quom sibi conscius esset a se non accitum esse collegam, habuisse animum haud immerito iratum: eandem illiberali et ingrato animo dissimulasse, si egerat ope, auxiliumque collegæ imploraverat.

⁷⁰ Hic te . . . gloriari venisse] Ma-

gis placet huc, quod præferunt unus Hearnii codex, unus e nostris, et Campanus.

⁷¹ Omnis rei . . . decus] Aliquot scripti, tum Gronoviani, tum nostri, habent omni. Lege, omne.

⁷² Inter paucos certatum verbis fuerat] Coram paucis brevi altercatione certatum fuerat.

tiam collegæ visus esset; cavillansque Appius, *sibi acceptum* U. C. 456. *referre, diceret, debere, quod ex muto atque elingui faciundum* A. C. 206. *etiam consulem haberent: priore consulatu, primis utique mensibus, hiscere eum nequisse, nunc jam populares orationes serere. Quam mallet, inquit Volumnius, tu a me strenue facere, quam ego abs te scite loqui didicissem. Postremo conditionem ferre, quæ decretura sit, non orator, (neque enim id desiderare rempublicam) sed imperator uter sit melior. Etruriam et Samnium provincias esse: utram mallet, eligeret. suo exercitu se vel in Etruria, vel in Samnio rem gesturum. Tum militum clamor ortus, ut simul ambo bellum Etruscum susciperent. quo animadverso consensu, Volumnius, Quoniam in collegæ voluntate interpretanda, inquit, erravi; non committam, ut, quid vos velitis, obscurum sit. manere, an abire me velit, clamore significate. Tum vero tantus est clamor exortus, ut hostes e castris exciret. armis adreptis in aciem descendunt. et Volumnius signa canere, ac vexilla efferri e castris jussit. Appium addubitasse ferunt, cernentem, seu pugnante, seu quieto se, fore collegæ victoriam: deinde veritum, ne suæ quoque legiones Volumnium sequerentur, et ipsum flagitantibus suis signum dedisse. Ab neutra parte satis commode instructi fuerunt. nam et Samnitium dux*

Pugna cum
Samnitibus
et Tuscis.

Gellius Egnatius pabulatum cum cohortibus paucis ierat; suoque inpetu magis milites, quam cujusquam ductu aut imperio, pugnam capessebant. et Romani exercitus nec pariter ambo ducti, nec satis temporis ad instruendum fuit. Prius concurrat Volumnius, quam Appius ad hostem perveniret. itaque fronte inæquali concursus est: ⁷³ et, velut forte quadam mutante aduetos inter se hostes, Etrusci Volumnio, Samnites, parumper cunctati, quia dux aberat, Appio obcurrere. Dicitur Appius in medio pugnae discrimine, ita ut inter prima signa manibus ad cælum sublatis conspiceretur, ita precatus esse: *Bellona, si hodie nobis victoriam* ⁷⁴ *duis, ast ego templum tibi rogeo.* Hæc precatus, velut instigante Dea, ⁷⁵ et ipse collegæ et exercitus virtutem æquavit°. Duces imperatoria opera exsequuntur; et milites, ne ab altera parte prius victoria incipiat, admittuntur. Ergo fundunt fugantque hostes, majorem molem haud facile sustinentes, quam cum qua manus conserere adueti fuerant.

° adæquavit Gron. Crev.

⁷³ *Et velut forte quadam*] Sic habent quatuor e nostris codd. melius quam, ut vulgo editur, *sorte quadam.*

⁷⁴ * *Duis*] Antiquæ pro *des.*

⁷⁵ *Et ipse collegæ et exercitus virtutem adæquavit*] Ipse quoque parem

virtuti collegæ, parem virtuti exercitus virtutem præstitit. Et collegæ Appii, et exercitus virtute insigni erant: ipse huc usque timidus et segnius visus fuerat. Tum dignam et collegæ et exercitus virtute fortitudinem ostendit.

U. C. 456. arguendo cedentes, insequendoque effusos compulere ad castra. Ibi, interventu Gellii cohortiumque ⁷⁶ Sabellarum, paullisper recrudit pugna. iis quoque mox fuis, jam a victoribus castra obpugnabantur: et, quum Volunnius ipse portæ signa inferret; Appius, Bellonam victricem identidem celebrans, accenderet militum animos, per vallum, per fossas irruerunt. Castra capta direptaque: præda ingens parta et militi concessa est. septem millia ac trecenti hostium occisi, duo millia et centum viginti capti.

Volunnius
in Samnium
redit.

XX. Dum ambo consules omnisque Romana vis in Etruscum bellum magis inclinât, in Samnio novi exercitus, exorti ad depopulandos imperii Romani fines, per Vescinos in Campaniam Falernumque agrum transcendunt, ingentesque prædas faciunt. Volunnum, magnis itinibus in Samnium redeuntem, (jam enim Fabio Decioque prorogati imperii finis aderat) fama de Samnitium exercitu populationibusque Campani agri ad tuendos socios convertit. Ut in Calenum agrum venit, et ipse cernit recentia cladis vestigia, et Caleni narrat, tantum jam prædæ hostes trahere, ut vix explicare agmen possint ^p: itaque jam propalam duces loqui, extemplo eundem in Samnium esse; ut, relicta ibi præda, in expeditionem redeant, nec tam oneratum agmen dimicationi committant. Ea, quamquam similia veris erant, certius tamen exploranda ratus, dimittit equites, qui vagos prædatores in agros palantes excipiant: ex quibus inquirendo cognoscit, ad Vulturum flumen sedere hostem; inde tertia vigilia moturum: iter in Samnium esse. His satis exploratis profectus, tanto intervallo ab hostibus consedit, ut nec adventus suus propinquitate nimia nosci posset, et egredientem e castris hostem obprimeret. Aliquanto ante lucem ad castra accessit; gnarosque Oscæ linguæ, exploratum quid agatur, mittit. Intermixti hostibus (quod facile erat in nocturna trepidatione) cognoscunt, infrequentia armatis signa egressa, prædam prædæque custodes exire, ignobile agmen, et sua quemque molientem, ⁷⁷ nullo inter alios consensu, nec satis certo imperio. Tempus adgrediendi aptissimum visum est: et jam lux adpetebat. itaque signa canere jussit; agmenque hostium adgreditur. Samnites, præda inpediti, infrequentes armati, pars addere gradum, ac præse agere prædam, pars stare, incerti utrum progredi, an regredi in castra tutius foret, inter cunctationem obprimun-

Obprimit
Samnites
prædatores
Campaniæ.

^p explicari a. possit Gron. Crev.

⁷⁶ * Sabellarum] Samniticarum.

ant. Optaremus inter se, vel inter ip-

⁷⁷ Nullo inter alios consensu] Non

sos.

videmus quomodo hæc intelligi que-

tur. et Romani jam transcenderant vallum, cædesque ac tumultus erat in castris. Sannitium agmen, præterquam hostili tumultu, captivorum etiam repentina defectione turbatum erat: qui partim ipsi soluti vinctos solvebant: partim arma in sarcinis deligata rapiebant, tumultumque, prælio ipso terribiliorem, intermixti agmini præbebant. Memorandum deinde edidere facinus: nam Staium Minacium ducem, adentem ordines hortantemque, invadunt: dissipatis inde equitibus, qui cum eo aderant, ipsum circumstant, insidentemque equo captum ad consulem Romanum rapiunt. Revocata eo tumultu prima signa Sannitium: præliumque jam profligatum integratum est, nec diutius sustineri potuit. Cæsa ad sex millia hominum: duo millia et quingenti capti: ⁷⁸ in eis tribuni militum quatuor: signa militaria triginta: et, quod lætissimum victoribus fuit, captivorum recepta septem millia et quadringenti; præda ingens sociorum: adicte edicto domini ad res suas noscendas recipiendasque. Præstituta die, quarum rerum non existit dominus, militi concessæ: coactique vendere prædam, ne alibi, quam in armis, animum haberent.

XXI. Magnum ea populatio Campani agri tumultum Romæ præbuerat: et per eos forte dies ex Etruria adlatum erat, post deductum inde Volumnianum exercitum Etruriam concitam in arma, ⁷⁹ et Gellium Egnatium, Sannitium ducem, et Umbros ad defectionem vocari, et Gallos pretio ingenti sollicitari. His nunciis senatus conterritus justitium indici, delectum omnis generis hominum haberi jussit. nec ingenui modo aut juniores sacramento adacti, sed seniorum etiam cohortes factæ, libertinique centuriati. et defendendæ urbis consilia agitabantur; summæque rerum prætor P. Sempronius præerat. Ceterum parte curæ exonerarunt senatum L. Volumnii consulis literæ, quibus cæsos fusosque populatores Campaniæ cognitum est. Itaque et supplicationes ob rem bene gestam consulis nomine decernunt. justitium remittitur, quod fuerat dies decem et octo, supplicatioque perlata fuit. Tum de præsidio regionis depopulatæ ab Sannitibus, agitari cœptum. Itaque placuit, ut duæ coloniæ circa Vescinium et Falernum agrum deducerentur: una

⁷⁸ *In eis tribuni militum*] An etiam apud Sannites tribuni militum? Intelligenti videntur ductores qui in Sannitium exercitu eodem fere jure ac potestate essent, quo tribuni militum in Romano. Sic Cato in Origin. Annibalem appellat *dictatorem Carthaginensium*, et Maharbalem *magistrum equitum*. Et ipse Livius *dictatorem* apud Pœnos nominat l. XXIII.

c. 13.

⁷⁹ *Et Gellium Egnatium*] Repete ex præcedentibus *conclitum in arma*. Nisi quis malit, idque merito, cum Gronovio legere: *Et Gellium Egnatium Sannitium ducem et Umbros ad defectionem vocare, et Gallos ingenti pretio sollicitare*: *ita ut intelligatur Gellius et Umbros et Gallos vocare ad arma.

U. C. 456. ad ostium Liris fluvii, ⁸⁰ quæ Minturnæ adpellata; altera in
 A. C. 296. saltu Vescino, Falernum contingente agrum, ubi Sinope di-
 citur Græca urbs fuisse, Sinuessa deinde ab colonis Roma-
 nis adpellata. Tribunis plebis negotium datum est, ut ple-
 beiscito juberetur P. Sempronius prætor triumviros in ea
 loca colonis deducendis creare. nec, qui nomina darent, fa-
 cile inveniebantur, quia in stationem se prope perpetuam
 infestæ regionis, non in agros, mitti rebantur. Avertit ab
 eis curis senatum Etruriæ ingravescens bellum, et crebræ
 literæ Appii, monentis, ne regionis ejus motum neglegerent:
*quatuor gentes conferre arma, Etruscos, Samnites, Umbros,
 Gallos. jam castra bifariam factu esse, quia unus locus capere
 tantam multitudinem non possit.* ⁸¹ Ob hæc, et (jam adpete-
 bat tempus) comitorum ⁹ caussa L. Volumnius consul Ro-
 mam revocatus: qui prius, quam ad suffragium centurias
 vocaret, in concionem advocato populo, multa de magnitu-
 dine belli Etrusci disseruit. *jam tum, quum ipse ibi cum col-
 lega rem pariter gesserit, fuisse tantum bellum, ut nec duce uno,
 nec exercitu geri potuerit: accessisse postea dici Umbros, et in-
 gentem exercitum Gallorum. Adversus quatuor populos* ⁸² *du-
 ces^r consules illo die deligi meminissent. se, nisi confideret, eum
 consensu populi Romani consulem declaratum iri, qui haud du-
 bie tum primum omnium ductor habeatur, dictatorem fuisse ex-
 templo dicturum.*

Quatuor
 gentes in
 Etruria
 conferunt
 arma adver-
 sus Rom.

Fabius re-
 cusans Cos.
 eligitur.

XXII. Nemini dubium erat, quin Q. Fabius omnium
 consensu destinaretur; cumque et ⁸³ prærogativæ, ⁸⁴ et pri-
 mo vocatæ omnes centuriæ consulem cum L. Volumnio di-

⁹ (et jam adp. temp. comitorum) L. Fol. Gron. (et j. a. t.) comitorum caussa
 L. Fol. Crev. ^r duos Gron.

⁸⁰ Quæ Minturnæ appellata] Jam Minturnarum mentionem fecit Livius, supra VIII. 10. et XI. et IX. 25. Itaque non nova hoc loco urbs conditur, sed necesse est jam ante ibi oppidum fuisse, quod tamen alio nomine ante hanc coloniam deductam appellaretur, quemadmodum mox memoratur Sinope urbs Græca Sinuessa nomen a colonis accepisse. Ubi autem Livius appellavit antea Minturnas, intelligenda scilicet ea est urbs cui postea Minturnæ nomen fuit. Sic et Sinuessam nuncupavit, I. VIII. c. 11. eam urbem quæ tunc temporis Sinope, postea Sinuessa appellata est.

⁸¹ Ob hæc, (et jam adpetebat tempus) comitorum caussa L. Volumnius] Pro hac lectione stant veteres editi, duo scripti et Gronovianis, et omnes nostri. Et sane illa sapit Livianam manum. Gronovius ediderat: Ob

hæc (et jam adpetebat tempus comitorum) L. Volumnius: minus eleganter, nec satis firma librorum auctoritate. Sensus est: Hac de causa, ad habenda comitia, quorum jam tempus appropinquabat. . .

⁸² Duces consules] Sigonius dederat duos: fregeratque, ut recte judicat Gronovius, vim sententiæ puerillu in numeris quatuor et duo. Antiqui editi et scripti omnes nostri habent duces.

⁸³ Prærogativa] Reponendum videtur prærogativa. Sigonius quidem in not. ad V. 18. duas fuisse prærogativas centurias putat, unum juniorum, alteram seniorum. Sed locus libri XXVI. Liviani, c. 22. unde videtur hanc opinionem sumpsisse Sigonius, ei potius repugnat.

⁸⁴ Et primo vocatæ] Vid. supra c. 15.

cebant. Fabii oratio fuit, qualis biennio ante: deinde, ut U. C. 456. vincebatur consensu, versa postremo ad collegam P. Decium A. C. 293. poscendum. *id senectuti suæ adminiculum fore: censura duobusque consulatibus simul gestis expertum se, ⁸⁵ nil concordæ collegio firmiter ad rempublicam tuendam esse, novo imperii socio vix jam adsuescere senilem animum posse: cui moribus notis facilius se communicaturum consilia.* Subscripsit orationi ejus consul, quum meritis P. Decii laudibus, tum, *quæ ex concordia consulum bona, quæque ex discordia mala in administratione rerum militarium evenirent, memorando, quam prope ultimum discrimen suis et collegæ certaminibus nuper ventum foret: admonendo Decium Fabiumque, ut uno animo, una mente viverent. ⁸⁶ esse præterea viros natos militiæ, factis magnos, ad verborum linguæque certamina rades: ea ingenia consularia esse. Callidos solertesque, juris atque eloquentiæ consultos, qualis Ap. Claudius esset, urbi ac foro præsides habendos, prætoresque ad reddenda jura creandos esse.* His agendis dies est consumtus. postridie ad præscriptum consulis et consularia et prætorica comitia habita. Consules creati Q. Fabius et P. Decius: Ap. Claudius prætor; ⁸⁷ omnes absentes. et L. Volumnio ex senatusconsulto et scito plebis prorogatum in annum imperium est.

XXIII. Eo anno prodigia multa fuerunt; quorum averruncandorum causa supplicationes in biduum senatus decrevit. Publice ⁸⁸ vinum ac tus* præbitum. supplicatum iere frequentes viri feminæque. Insignem supplicationem fecit certamen in sacello Pudicitæ patriciæ, quæ in foro Pudicitia patricia. boario est ad ædem rotundam Herculis inter matronas ortum. Virginiam, Auli filiam, patriciam plebeio nuptam L. Volumnio consuli, matronæ, quod e Patribus enupsisset, sacris arcuerant. Brevis altercatio inde ex iracundia muliebri in contentionem animorum exarsit. quum se Virginia et patriciam et pudicam in patriciæ Pudicitæ templum ingressam, et uni nuptam, ad quem virgo deducta sit; nec se viri honorumve ejus ac rerum gestarum pœnitere, ⁸⁹ vero gloriaretur. Facto deinde egregio magna verba adauxit. in vico Longo, ubi habitabat, ex parte ædium, quod satis esset loci modico sacello, exclusit; aramque ibi posuit. et, convo-

* add sacrificiis Gron. Crev.

† L. abest. Eæd.

⁸⁵ Nil concordæ collegio firmiter] Nil firmiter, quam si concordæ animo collegæ rem gerant.

⁸⁶ Esse præterea] Fabium et Decium, præterquam quod concordia inter se clari sint, esse etiam viros . . .

⁸⁷ Omnes absentes] Fabius et Decius aberant nimirum a campo; Ap-

pious, etiam ab urbe. Simile plane exemplum habetur et l. XXI l. c. 22.

⁸⁸ Vinum ac tus sacrificiis præbitum.] Vocem sacrificiis igno- rant omnes MSS. a Gronovio inspecti, omnes item nostri, Andreas, et Campanus. Eam inseruit Sigonius.

⁸⁹ Ver.] Ex vero.

U. C. 456. A. C. 296. Pudicitia plebeia. catis plebeiis matronis, conquesta injuriam patriciarum, *Hanc ego aram, inquit, Pudicitiae plebeiae dedico: vosque hortor, ut, quod certamen virtutis viros in hac civitate tenet, hoc pudicitiae inter matronas sit: detisque operam, ut haec ara, quam illa, si quid potest, sanctius et a castioribus coli dicatur.* Eodem ferme ritu et haec ara, quo illa antiquior, culta est; ut nulla, nisi spectatae pudicitiae matrona, et quae uni viro nupta fuisset, jus sacrificandi haberet. Vulgata dein religio a pollutis, nec matronis solum, sed omnis ordinis feminis, postremo in oblivionem venit. Eodem anno Cn. et Q. Ogulnii aediles curules aliquot foeneratoribus diem dixerunt: quorum bonis multatis, ex eo, quod in publicum redactum est, aenea in Capitolio limina, et trium mensarum argentea vasa in cella Jovis, Jovemque in culmine cum quadrigis, et ⁹⁰ ad ficum Ruminalem simulacra infantium conditorum Urbis sub uberibus lupae posuerunt; semitamque saxo quadrato a Capena porta ad Martis straverunt. et ab aedilibus plebeiis L. Aelio Pæto et C. Fulvio Curvo, ex multatitia item pecunia, quam exegerunt ⁹¹ pecuariis damnatis, ludi facti; pateraque aureae ad Cereris positae.

U. C. 457. A. C. 295. Q. Fabio V. P. Decio IV. Coss. Inter Coss. orta contentio de provinciis. XXIV. Q. inde Fabio quintum et P. Decius quartum consulatum incunt, tribus consulatibus censuraque collegae; nec gloria magis rerum, quae ingens erat, quam concordia, inter se clari. quae ne perpetua esset, ordinum inagis, quam ipsorum, inter se certamen intervenisse reor: patriciis tendentibus, ut Fabio Etruriam extra ordinem provinciam haberet; plebeiis auctoribus Decio, ut ad sortem revocaret. Fuit certe contentio in senatu; et, postquam ibi Fabio plus poterat, revocata res ad populum est. in concione, ut inter militares viros, et factis potius, quam dictis, fretos, pauca verba habita: Fabio, *quam arborem conseruisset, sub ea legere alium fructum, indignum esse, dicere; se aperuisse Ciminiam silvam, viamque per devios saltus Romano bello fecisse. Quid se id aetatis sollicitassent, si alio duce bellum gesturi essent? Nimirum adversarium se, non socium imperii, legisse, sensim exprobrat: et ⁹² invidisse Decium concordibus collegiis tribus. Postremo, se tendere nihil ultra, quam ut, ⁹³ si se dignum provincia ducerent, in eam mitterent: in senatus arbitrio se fuisse, et in potestate populi futurum.* P. Decius senatus injuriam querebatur: *quod potuerint, Patres adnisos, ne plebeiis aditus*

90* *Ad ficum Ruminalem*] Vid. supra l. 4.

91 *Pecuariis*] *Pecuarii* hic intelligendi videntur publicani, qui pascuam publicam redimebant.

92 *Invidisse Decium*] Noluisse Decium, tertio tum in consulatu colle-

gas eadem concordia inter se agere, qua duos jam consulatus simul gessissent.

93 *Si se dignum*] Nostri omnes scripti, ut aliquot e Gronovianis, caerent $\tau\eta$ se.

ad magnos honores esset: postquam ipsa virtus pervicerit, ne in ullo genere hominum inhonorata esset, quæri, quemadmodum irrita sint non suffragia modo populi, sed arbitria etiam fortunæ, et in paucorum potestatem vertantur. Omnes ante se consules sortitos provincias esse; nunc extra sortem Fabio senatum provinciam dare. Si honoris ejus causa: ita eum de se, deque republica meritum esse, ut faveat Q. Fabii gloriæ, quæ modo non sua contumelia splendeat. Cui autem dubium esse, ubi unum bellum sit asperum ac difficile, quum id alteri extra sortem mandetur, quin alter consul pro supercæcaneo atque inutili habeatur? Gloriari Fabium rebus in Etruria gestis. velle et P. Decium gloriari: et forsitan, quem ille obrutum ignem reliquerit, ita ut toties novum ex improviso incendium daret, cum se extincturum. Postremo se collegæ honores præmiisque concessurum verecundia ætatis ejus majestatisque; quum periculum, quum dimicatio proposita sit, neque cedere sua sponte, neque cessurum. et, si nihil aliud ex eo certamine tulerit, illud certe laturum, ut, quod populi sit, populus jubeat potius, quam patres gratificentur. Jovem optimum maximum Deosque immortales se precari, ut ita sortem æquam sibi cum collega dent, si eandem virtutem felicitatemque in bello administrando daturi sint. certe id et natura æquum, et exemplo utile esse, et ad famam populi Romani pertinere, eos consules esse, quorum utrolibet duce bellum Etruscum geri recte possit. Fabius, nihil aliud precatus populum, quam ut prius, quam intro vocarentur ad suffragium tribus, Ap. Claudii prætoris adlatas ex Etruria literas audirent, comitio abit. nec minore populi consensu, quam senatus, provincia Etruria extra sortem Fabio decreta est.

Fabio extra sortem datur Etruria.

XXV. Concursus inde ad consulem factus omnium ferme juniorum: et pro se quisque nomina dabant. tanta cupido erat sub eo duce stipendia faciendi. Qua circumfusus turba, *Quatuor millia, inquit, peditum et sexcentos equites duntaxat scribere in animo est: hodierno et crastino die qui nomina dederitis, mecum ducam. majori mihi curæ est, ut omnes locupletes reducam, quam ut multis rem geram militibus.* Profectus ^{Fabius in provinciam venit.} ⁹⁴ apto exercitu, et eo plus fiduciæ ac spei gerente, quod non desiderata multitudo erat, ad oppidum Aharum, unde haud procul hostes erant, ad castra Appii prætoris pergit. paucis citra millibus lignatores ei cum præsidio obcurrunt; qui, ut lictores prægredi viderunt, Fabiumque esse consulem acceperunt, læti atque alacres Diis populoque Romano grates agunt, quod eum sibi imperatorem misissent. Circumfusi deinde quum consulem salutarent, quærit Fabius, quo pergerent; respondentibusque, lignatum se ire, *ain' tandem, inquit, num castra vallata non habetis?* Ad hoc

94 * Apto] Idoneo, habili, nec ad majorem justo numerum excrescente.

U. C. 457. quum subclamatum esset; *duplici quidem vallo, et fossa, et*
 A. C. 295. *tamen in ingenti metu esse: habetis igitur, inquit, adfutim lig-*
norum. redite, et vellite vallum. Redeunt in castra, terrorem-
 que ibi, vellentem vallum, et iis, qui in castris remanserant,
 militibus, et ipsi Appio fecerunt. Tum pro se quisque alii
 aliis dicere, *consulis se Q. Fabii facere jussu.* Postero inde
 die castra mota, et Appius prætor Romam dimissus. inde
 nusquam stativa Romanis fuere. negabat utile esse, uno lo-
 co sedere exercitum: itineribus ac mutatione locorum ⁹⁵ no-
 biliorem ac salubriorem esse. fiebant autem itinera, quanta
 fieri sinebat hiems haudum exacta. Vere inde primo, re-
 licta secunda legione ad ⁹⁶ Clusium, quod Camars* olim ad-
 pellabant, præpositoque castris L. Scipione pro prætore,
 Romam ipse ad consultandum de bello rediit: sive ipse
 sponte sua, quia bellum ei majus in conspectu erat, quam
 quantum esse famæ crediderat; sive senatusconsulto adci-
 tus. nam in utrumque auctores sunt. Ab Ap. Claudio præ-
 tore retractum quidam videri volunt; quum in senatu et
 apud populum (id quod per literas assidue fecerat) terro-
 rem belli Etrusci augeret: *non subfecturum ducem unum, nec*
exercitum unum, adversus quatuor populos. ⁹⁷ *Periculosum*
esse, sive juncti unum premant, sive id diversi gerant bellum, ne
ad omnia simul obire unus non possit. Duas se ibi legiones Ro-
manas reliquisse: et minus quinque millia peditum equitumque
cum Fabio venisse. sibi placere, P. Decium consulem primo
quoque tempore in Etruriam ad collegam proficisci: L. Volum-
nio Samnium provinciam dari. Si consul matit in suam pro-
vinciam ire, Volumnium in Etruriam ad consulem cum exer-
citu justo consulari proficisci. Quum magnam partem move-
 ret oratio prætoris, P. Decium censuisse ferunt, ut omnia
 integra ac libera Q. Fabio servarentur, donec vel ipse, si
 per commodum reipublicæ posset, Romam venisset, vel ali-
 quem ex legatis misisset; a quo disceret senatus, quantum
 in Etruria belli esset, quantisque administrandum copiis, et
 quot per duces esset.

XXVI. Fabius, ut Romam rediit, et in senatu et produc-
 tus ad populum median orationem habuit, ut nec augere,
 nec minuere videretur belli famam; magisque in altero ad-
 sumendo duce aliorum indulgere timori, quam suo aut rei-
 publicæ periculo consulere. *ceterum, si sibi adiutorem belli*

* remanserunt Gron.

* Camars Crev.

⁹⁵ *Nobiliorem*] Multo elucior et ap-
 tior huic loco videretur vox *mobilio-*
rem, id est, eeleriolem, habiliorem
 ad motum. Atque illa extat in codice
 Victorino.

⁹⁶ *Clusium, quod Camars olim ap-*

pellabant] Nempe Livii ævo cognomen
 illud exoleverat. Videtur tunc id op-
 pidum appellatum fuisse *Clusium ve-*
tus.

⁹⁷ *Periculosum esse*] Magis ex Li-
 viano more esset, *periculum esse.*

sociumque imperii darent, quonam modo se oblivisci P. Decii U. C. 457. consulis per tot collegia experti posse? Neminem omnium secum A. C. 295. conjungi malle: et copiarum satis sibi cum P. Decio, et munquam nimium hostium fore. Sin collega quid aliud malit, at sibi L. Volumnium darent adiutorem. Omnium rerum arbitrium et a populo, et a senatu, et ab ipso collega, Fabio permissum est. et quum P. Decius se in Sannium vel in Etruriam proficisci paratum esse ostendisset, tanta lætitia ac gratulatio fuit, ⁹⁸ ut præciperetur victoria animis, triumphusque, non bellum, decretum consulibus videretur. Invenio apud quosdam, extemplo, consulatu inito, profectos in Etruriam Fabium Deciumque, sine ulla mentione sortis provinciarum certaminumque inter collegas, quæ exposui. Sunt, quibus ne hæc quidem certamina exponere satis fuerit. adjecerunt et Appii criminationes de Fabio absente ad populum, et pertinaciam adversus præsentem consulem prætoris, contentionemque aliam inter collegas, tendente Decio, ut suæ quisque provinciæ sortem tueretur. Constare res incipit ex eo tempore, quo profecti ambo consules ad bellum sunt. Ceterum, antequam consules in Etruriam venirent, Senones Galli multitudine ingenti ad Clusium venerunt, legionem Romanam castraque obpugnaturi. Scipio, qui castris præerat, loco adjuvandam paucitatem suorum militum ratus, ⁹⁹ in colle^y, qui inter urbem et castra erat, aciem erexit. Sed, ut in re subita, parum explorato itinere ad jugum perrexit, quod hostes ceperant, parte alia egressi, ita cæsa ab tergo legio, atque in medio, quum hostis undique urgeret, circumventa. Deletam quoque ibi legionem, ita ut nuncius non superesset, quidam auctores sunt; nec ante ad consules, qui jam haud procul a Clusio aberant, famam ejus cladis perlatam, quam in conspectu fuere Gallorum equites, pectoribus equorum suspensa gestantes capita, et lanceis infixæ, ovantesque moris sui carmine. Sunt, qui Umbros fuisse, non Gallos, tradant; nec tantum cladis acceptum: et circumventis pabulatoribus cum L. Manlio Torquato legato Scipionem proprætorem subsidium e castris tulisse, victoresque Umbros, redintegrato prælio, victos esse, captivosque eis ac prædam ademtam. Similius vero est, a Gallo hoste, quam Umbro, eam cladem acceptam; quod, quum sæpe alias, tum eo anno, Gallici tumultus præcipuus terror civitatem tenuit. Itaque præterquam quod

Galli legionem Romanam circumveniunt.

^y collem Crev.

⁹⁸ **Ut præciperetur victoria animis]* Ut victoriam animis et spe omnes jam tunc sibi desponderent.

⁹⁹ *In collem . . . aciem erexit]* Quomodo hæc tenus legebatur, in colle, ora-

tio vel solæca est, vel certe parum clari sensus. Igitur, auctoribus duobus scriptis, altero Hearnii, nostro altero, dedimus in collem.

U. C. 457. ambo consules profecti ad bellum erant cum quatuor legionibus, et magno equitatu Romano, Campanisque mille equitibus delectis, ad id bellum missis, et ¹ sociorum nominisque Latini majore exercitu, quam Rourani; alii duo exercitus haud procul urbe Etruriæ obpositi, unus in Falisco, alter in Vaticano agro. Cu. Fulvius et L. Postumius Megellus, proprætores ambo, stativa in eis locis habere jussi.

Ambo Coss.
in agro
Sentinati.

XXVII. Consules ad hostes, transgresso Apennino, ² in agrum Sentinatem pervenerunt. Ibi quatuor millium ferme intervallo castra posita. Inter hostes deinde consultationes habitæ: atque ita convenit, ne unis castris miscerentur omnes, neve in aciem descenderent simul. Samnitibus Galli, Etruscis Umbri adjecti. dies indicta pugna: Samniti² Gallisque delegata pugna: inter ipsum certamen Etrusci Umbrique jussi castra Romana obpugnare. Hæc consilia turbarunt transfugæ Clusini tres, clam nocte ad Fabium consulem transgressi. qui, editis hostium consiliis, dimissi cum donis, ut subinde, ut quæque res nova decreta esset, exploratam perferrent. Consules Fulvio, ut ex Falisco, Postumio, ut ex Vaticano exercitum ad Clusium admoveant, summaque vi fines hostium depopulentur, scribunt. Hujus populationis fama Etruscos ex agro Sentinate ad suos fines tuendos movit. Instare inde consules, ut absentibus iis pugnaretur. per biduum lacesiere prælio hostem. biduo nihil dignum dictu actum. Pauci utrimque cedere: magisque irritati sunt ad justum certamen animi, quam ad discrimen summa rerum adducta. tertio die descensum in campum omnibus copiis est. Quum instructæ acies starent, cerva fugiens lupum e montibus exacta per campos inter duas acies decurrit: inde diversæ feræ, cerva ad Gallos, lupus ad Romanos cursum deflexit. Lupo data inter ordines via; cervam Galli confixere. Tum ex antesignanis Romanus miles, *Illuc fuga, inquit, et cædes vertit: ubi sacram Dianæ feram jacentem videtis. Hinc victor Martius lupus, integer et intactus, gentis nos Martiæ et conditoris nostri admonuit.* Dextro cornu Galli, sinistro Samnites constiterunt. adversus Samnites Q. Fabius³ primam ac tertiam legiones pro dextro cornu; adversus Gallos pro sinistro Decius quintam et sex-

Etrusci
avocati ad
suâ tuenda.

Prælium
cum Gallis
et Samniti-
bus.

¹ Samnitibus Gron. Crev.

² Q. abest. Ead.

¹ Sociorum nominisque Latini majore exercitu, quam Romani] Merito videtur utrique Gronovio vitium esse in duabus postremis vocibus. Emendat Jac. Gronovius: etiam Romani alii duo exercitus. . . . Unus e nostris

scriptis duas illas voces omnino omitit. Nihil horum satis placet. Sensus certe clarus est, * Latino exercitu majore, quam quantus erat Romanus.

² In agrum Sentinatem] In Umbria, ad Sentinum oppidum.

tam instruxit. secunda et quarta cum L. Volumnio procon- U. C. 457.
sule in Samnio gerebant bellum. Primo concursu adeo A. C. 295.
æquis viribus gesta res est, ut, si adfuissent Etrusci et Um-
bri, aut in acie, aut in castris, quocumque se inclinassent,
accipienda clades fuerit.

XXVIII. Ceterum, quamquam communis adhuc Mars
belli erat, necdum discrimen fortuna fecerat, qua datura vi-
res esset, haudquaquam similis pugna in dextro lævoque
cornu erat. Romani apud Fabium arcebant magis, quam
inferebant, pugnam; extrahebaturque in quam maxime se-
rum diei certamen: quia ita persuasum erat duci, et Samni-
tes et Gallos primo inpetu feroces esse, quos sustineri satis
sit; longiore certamine sensim residere Samnitium animos:
Gallorum quidem etiam corpora intolerantissima laboris at-
que æstus³ fluere; primaque eorum prælia plus quam viro-
rum, postrema minus quam feminarum esse. In id tempus
igitur, quo vinci solebat hostis, quam integerrimas vires mi-
liti servabat. Ferocior Decius et ætate et vigore animi,
quantumcunque virium habuit, certamine primo effudit, et,
quia lentior videbatur pedestris pugna, equitatum in pug-
nam concitat: et ipse, fortissimæ juvenum turmæ inmixtus,
orat proceres juventutis, in hostem ut secum inpetum faci-
ant: duplicem illorum gloriam fore, si ab lævo cornu et ab
equite victoria incipiat. Bis avertere Gallicum equitatum.
iterum longius evectos, et jam inter media equitum agmina
prælium cientes, novum pugnae conterruit genus: ⁴essedis
carrisque superstans armatus hostis ingenti sonitu equorum
rotarumque advenit, et insolitos ejus tumultus Romano-
rum conterruit equos. Ita victorem equitatum velut lym-
phaticus pavor dissipat: sternit inde ruentes equos virosque
improvida fuga. Turbata hinc etiam signa legionum: mul-
tique inpetu equorum ac vehiculorum raptorum per agmen
obtriti antesignani: et insecuta, simul territos hostes vidit,
Gallica acies nullum spatium respirandi recipiendique se de-
dit. Vociferari Decius, *Quo fugerent? quamve in fuga spem
haberent?* obsistere cedentibus, ac revocare fusos. deinde, ut
nulla vi percussos sustinere poterat, patrem P. Decium no-
mine compellans, *Quid ultra moror, inquit, familiare fatum?* ^{Decius se}
datum hoc nostro generi est, ⁵ *ut luendis periculis publicis pia-* ^{devolet.}

³ * *Fluere*] Labi, solvi, ex defatiga-
tione deficere. Supra VII. 33. *et flu-
ere jam lassitudine vires, sentirent.*

⁴ *Essedis carrisque*] *Essedum* erat
vehiculi vel currus genus, e quo pug-
nare solebant veteres Galli et Britan-
ni. *Carris* impedimenta plerumque
vehebantur: quamquam et eorum erat

ad pugnam usus, ut ex hoc loco pa-
tet.

⁵ * *Ut luendis periculis publicis pia-
cula simus*] Ut simus quasi quædam
victimæ, destinatæ ad luendam deum
iram, et ad excipiendâ capitibus nos-
tris pericula quæ reipublicæ impen-
dent.

U. C. 457. *cula simus. Jam ego necum hostium legiones^b mactandas*
 A. C. 295. *Telluri ac Diis Manibus dabo.* Hæc locutus M. Livium pontificem, quem, descendens in aciem, digredi vetuerat ab se, præire jussit verba, quibus se legionesque hostium pro exercitu populi Romani Quiritium devoveret. Devotus inde eadem precatione eodemque habitu, quo pater P. Decius ad Vesierni bello Latino se jusserat devoveri. Quum secundum sollemnes precationes adjecisset, *præ se agere sese formidinem ac fugam, cædemque ac cruorem, caelestium, inferorum iras*: ⁶ *contacturum funebribus diris signa, tela, arma hostium; locumque eundem suæ pestis et Gallorum ac Samnitium fore.* Hæc exsecratus in se hostesque, qua confertissimam cernebat Gallorum aciem, concitat equum: inferensque se ipse infestis telis est interfectus.

XXIX. ⁷ Vix humanæ inde opis videri pugna potuit. Romani, duce amisso, quæ res terrori alias esse solet, sistere fugam, ac novam de integro velle instaurare pugnam. Galli, et maxime globus circumstans consulis corpus, velut alienata mente, vana incassum jactare tela, torpere quidam, et nec pugnae meminisse, nec fugæ. At ex parte altera pontifex Livius, cui lictores Decius tradiderat, jusseratque pro prætorem esse, vociferari, *Vicisse Romanos, defunctos consulis fato.* Gallos Samnitesque *Telluris matris ac Deorum Manium esse.* Rapere ad se ac vocare Decium devotam secum aciem; *furiarumque ac formidinis plena omnia ad hostes esse.* Superveniunt deinde his restituentibus pugnam L. Cornelius Scipio et C. Marcius, cum subsidiis ex novissima acie jussu Q. Fabii consulis ad præsidium collegæ missi, ibi auditur P. Decii eventus, iugens hortamen ad omnia pro republica audenda. Itaque quum Galli structis ante se scutis conferti starent, nec facilis pede conlato videretur pugna; jussu legatorum conlecta humi pila, quæ strata inter duas acies jacebant, atque in testudinem hostium conjecta: quibus plerisque in scuta, ⁹ verutis in corpora ipsa fixis, sternitur cuneus; ita ut magna pars integris corporibus ¹⁰ adtoniti conciderent. hæc in sinistro cornu Romanorum fortuna variaverat. ¹¹ Fabius in dextro^c, primo (ut ante dictum est)

Fabius in dextro cornu Samnites vincit.

^b legiones hostium Gron. Crev.

^c add. cornu Gron.

6 * *Contacturum funebribus diris signa . . . hostium*] Se devotum diris, velut contagione quadam transmissurum illas in signa hostium.

7 * *Vix humanæ . . . opis*] Supra humanam opem potentiamque.

8 *Defunctos consulis fato*] Liberatos jam, nec quidquam amplius celestibus inferisve diis debentes, post consulis mortem.

9 *Verutis in corpora ipsa*] Ergo ve-

ruta facilius penetrabant, quam pila; quia nempe teretioris erant mucronis.

10 * *Adtoniti*] Non minus stupentes, quam qui fulmine afflati sunt. Idque intelligit Livius factum divino numine, quod se, ex ejus mente, in hæc pugna exeruit.

11 *Fabius in dextro*] Vulgati adjiciunt *cornu*. Sed supervacuum vocem, ut quæ proxime antecesserit,

cunctando extraxerat diem: deinde, postquam nec clamor U. C. 457.
 hostium, nec inpetus, nec tela missa, eandem vim habere A. C. 295.
 visa; præfectis equitum jussis ad latus Samnitium circum-
 ducere alas, ut signo dato in transversos, quanto maximo
 possent inpetu, incurrerent; sensim suos signa inferre jus-
 sit, et commovere hostem. Postquam non resisti vidit, et
 haud dubiam lassitudinem esse; tum, conlectis omnibus
 subsidiis, quæ ad id tempus reservaverat, et legiones concita-
 vit, et signum ad invadendos hostes equitibus dedit. Nec
 sustinuerunt Sannites inpetum; præterque aciem ipsam
 Gallorum, relictis in dimicatione sociis, ad castra effuso cur-
 su ferebantur. Galli, testudine facta, conferti stabant. Tum Galli cir-
 Fabius, audita morte collegæ, Campanorum alam, quingen- cumventi.
 tos fere equites, excedere acie jubet, et circumvectos ab ter-
 go Gallicam invadere aciem: tertiæ deinde legionis subse-
 qui principes, et, qua turbatum agmen hostium viderent
 inpetu equitum, instare ac territos cædere. Ipse ædem Jovi
 Victori spoliaque hostium quum vovisset, ad castra Samni-
 tium perrexit; quo multitudo omnis consternata agebatur.
 Sub ipso vallo, quia tantam multitudinem portæ non rece-
 pere, tentata ab exclusis turba suorum pugna est. Ibi Gel-
 lius Egnatius imperator Samnitium cecidit. compulsi dein-
 de intra vallum Sannites, parvoque certamine capta castra,
 et Galli ab tergo circumventi. Cæsa eo die hostium viginti
 quinque millia, octo capta. nec incrementa victoria fuit. Victoria
 Nam ex P. Decii exercitu cæsa septem millia; ex Fabii, Romano-
 mille ac ducenti. Fabius, dimissis ad quærendum collegæ rum cruen-
 corpus, spolia hostium conjecta in acervum Jovi Victori ta.
 cremavit. Consulis corpus eo die, quia obrutum superstra-
 tis Gallorum cumulis erat, inveniri non potuit. postero die
 inventum relatumque est cum multis militum lacrimis. In-
 termissa inde omnium aliarum rerum cura, Fabius collegæ
 funus omni honore laudibusque meritis celebrat.

XXX. Et in Etruria per eosdem dies ab Cn. Fulvio pro Res in E-
 prætore res ex sententia gesta; et, præter ingentem inlatam truria bene
 populationibus agrorum hosti cladem, pugnatum etiam gesta.
 egregie est: Perusinorumque et Clusinorum cæsa amplius
 millia tria^d, et signa militaria ad viginti capta. Samnitium
 agmen, quum per Pelignum agrum fugeret, circumventum
 a Pelignis est. ex millibus quinque ad mille cæsi. Magna
 ejus diei, quo in Sentinati agro bellatum, fama est, ¹² etiam
 vero stanti. sed ¹³ superjecere quidam augendo fidem; qui

^d tria millia Gron. Crev.

respuunt scripti omnes nostri, et ple-
 rique e Gronovianis.

quis stet vero, contentus sit eo quod
 verum est.

¹² Etiam vero stanti] Etiam si ¹³ Superjecere quidam augendo fi-

U. C. 457. in hostium exercitu ¹⁴ peditum quadraginta millia trecentos
 A. C. 295. triginta, equitum sex millia, mille carpentorum scripsere
 fuisse: scilicet cum Umbris Tuscisque, quos et ipsos pug-
 næ adfuisse. et, ut Romanorum quoque auferent copias, L.
 Volumnium pro consule ducem consulibus, exercitumque
 ejus legionibus consulum adijciunt. In pluribus annualibus
 duorum ea consulum propria victoria est. Volumnius in
 Samnio interim res gerit, Samnitiumque exercitum, in Ti-
 fernum montem compulsus, non deterritus iniquitate loci,
 fundit fugatque. Q. Fabius, Deciano exercitu relicto in
 Etruria, suis legionibus deductis ad urbem, de Gallis Etrus-
 cisque ac Samnitibus triumphavit. milites triumphantem se-
 cuti sunt. Celebrata inconditis carminibus militaribus non
 magis victoria Q. Fabii, quam mors præclara P. Decii est:
¹⁵ excitataque memoria parentis, æquata eventu publico pri-
 vatoque filii laudibus. Data ex præda militibus ¹⁶ æris oc-
 togeni bini, sagaque et tunicæ; præmia illa tempestate mi-
 litariæ haudquaquam spernenda.

Etrusci et
 Samnites
 bellum re-
 parant.

XXXI. His ita rebus gestis, nec in Samnitibus adhuc,
 nec in Etruria pax erat. nam et, Perusinis auctoribus, post
 deductum ab consule exercitum rebellatum fuerat: et Sam-
 nites prædatum ¹⁷ in agrum Vescinum Formianumque, et
 parte alia in Æserninum, quæ^e Vulturno adjacent flumini,
 descendere. Adversus eos Ap. Claudius prætor cum exer-
 citu Deciano missus. Fabius in Etruria rebellante denuo
 quatuor millia et quingentos Perusinorum occidit: cepit ad

^e quæque Crev.

dem] Quidam superjecere fidem, sive
 rem ultra fidem, ultra quam credi
 possit, protulere augendo.

¹⁴ Peditum XL. millia CCCXXX.
 equitum VI. millia] Hic olim legeba-
 tur equitum VI. et XL. millia. Emen-
 davit Sigonius, quomodo nunc habe-
 tur. Dubitamus tamen, an locum
 persanaverit. Omnino aliquis in his
 numeris error esse videtur. Neque
 enim satis apparet, cur hic, quem
 nunc libri prælerunt, numerus fidem
 excedere Livio videretur, quum et c.
 præc. dixerit XXV. millia hostium
 cæsa, octo capta; et ex c. 26. supra
 colligi possit Romanos ipsos non pau-
 ciores fuisse quadraginta hominum
 millibus.

¹⁵ Excitataque memoria] Renovata
 est memoria patris, quam filii laudes
 æquaverunt et eventu publico, præ-
 clara nempe populi Romani victoria;
 et eventu privato, gloriosa scilicet
 morte.

¹⁶ Æris octogeni bini] Supple,
 nummi librales, sive asses. Porro
 92. asses excedunt aliquanto pretium
 unius unciaæ argenti.

¹⁷ In agrum Vescinum Formia-
 numque, et parte alia in Æserninum,
 quæque Vulturno adjacent flumini]
 Sic edebatur ante Sigonium. Sic et
 suos habere scriptos testatur Grono-
 vius. Ea quæ vulgo nunc libros oc-
 cupat lectio, quæ Vulturno adjacent
 flumini, procul dubio vitiosa est. Ne-
 que enim aut Vescinus ager, aut For-
 mianus, Vulturno, sed Liri adjacent.
 Præterquam quod ^{τὸ} quæ non satis
 commode referretur ad agrum. Quum
 tamen scripti omnes nostri prælerant
 adjacet, et unus ex iis, quemadmo-
 dum et Sigoniani, ignoret ^{τὸ} quæ, pro-
 habilis videtur Gronovii conjectura,
 quæ Vulturno adjacet flumini: Æser-
 ninus nempe ager, qui ultimo nomi-
 natus est.

mille septingentos quadraginta: qui redempti singuli ¹⁸ æris U. C. 457. trecentis decem. præda alia omnis militibus concessa. Sam- A. C. 295. nitorium legiones, quum partim Ap. Claudius prætor, partim L. Volumnus pro consule sequeretur, in agrum Stellatam convenerunt. ibi et ¹⁹ Samnitorium legiones omnes considunt, et Appius Volumnusque castra conjungunt. Pugnatum infestissimis animis, hinc ira stimulantibus adversus rebellantes toties, illinc ab ultima jam dimicantibus spe. Cæsa ergo Samnitorium sexdecim millia trecenti, capta duo millia septingenti. ex Romano exercitu cecidere duo millia septingenti. Felix annus bellicis rebus, pestilentia gravis, prodigiisque sollicitus. nam, et terram multifariam pluuisse, et in exercitu Ap. Claudii plerosque fulminibus ictos, nunciatum est: librique ob hæc aditi. Eo anno Q. Fabius Gurges, consulis filius, aliquot inatronas ad populum stupri damnatas pecunia multavit. ex quo multatio ære Veneris ædem, quæ prope circum est, faciendam curavit. Supersunt etiam nunc Samnitorium bella, quæ continua per quartum jam volumen ²⁰ annumque sextum et quadragesimum, a M. Valerio, A. Cornelio consulibus, qui primi Sannio arma intulerunt, agimus: et ne tot annorum clades utriusque gentis laboresque actos nunc referam, quibus nequiverint tamen dura illa peccora vinci; proximo anno Samnites in Sentinati agro, Pelignis, ad Tifernum, Stellatibus campis, suis ipsi legionibus, mixti alienis, ab quatuor exercitibus, quatuor ducibus Romanis cæsi fuerant, imperatorem clarissimum gentis suæ amiserant; socios belli, Etruscos, Umbros, Gallos, in eadem fortuna videbant, qua ipsi erant: nec suis, nec externis viribus jam stare poterant; tamen bello non abstinebant. adeo ne infeliciter quidem defensæ libertatis tædebat: et vinci, quam non tentare victoriam, malebant. Quinam sit ille,

Belli Samniti diuturnitas, et atrocitas.

18 *Æris trecentis decem*] Assibus 310. qui æstimari possunt circiter quatuor uncis argenti Parisiensibus.

19 *Samnitorium legiones omnes*] Vox *legiones* abest a libris Gronovio inspectis et a nostris. Campanus illam habet, sed omittit *omnes*. Atque hæc expeditissima lectio videtur. Tamen quum unus e codd. nostris habeat *Samnitii*, alius *ad Samnitorium*, suspicamur in illa voce latere posse nomen alicujus loci: Liviumque dedisse, *ibi ad* . . . (loci nomen supplere non possumus) *considerunt*: recisis duabus vocibus *legiones omnes*, quas ambas prætermittit Victorinus liber.

20 *Annusque sextum et quadragesimum*] Intelligit Livius annum eum,

quo L. Postumius et M. Atilius consules fuerant, ut patet ex eo quod annum quo Samnites *in Sentinati* . . . *cæsi fuerant*, id est, eum quo Fabius V. Decius IV. consulatum gessere, vocet paulo infra *proximum*, sive proxime præcedentem *annum*. Annus autem quo L. Postumius, M. Atilius Coss. luere, est quidem ex calculo quem sequimur, septimus et quadragesimus Samniti belli, ob unum nimirum annum, quem Livius non videtur agnoscere, adjectum, de quo vid. not. 20. ad VIII. 19. Sed Livius, qui ejus rationem non habuit, debuit annum de quo hic agimus, numerare sextum et quadragesimum.

quem non pigeat longinquitatis bellorum scribendo legendoque, quæ gerentes non fatigaverunt?

U. C. 458.
A. C. 294.
L. Postu-
mio II. M.
Atilio Coss.

XXXII. Q. Fabium, P. Decium, L. Postumius Megellus et M. Atilius Regulus consules secuti sunt. Samnium ambobus decreta provincia est; quia tres scriptos hostium exercitus, uno Etruriam, altero populationes Campaniæ repeti, tertium tuendis parari finibus, fama erat. Postumium valetudo adversa Romæ tenuit: Atilius extemplo profectus, ut in Samnio hostes (ita enim placuerat Patribus) nondum egressos obrimeret. Velut ex composito ²¹ ibi obvium habuere hostem; ubi et intrare, ne diu vastare, ipsi Samnitium agrum prohiberentur: et egredi inde in pacata sociorumque populi Romani fines Samnitum prohiberent. Quum castra castris conlata essent, quod vix Romanus toties victor auderet, ausi Samnites sunt (tantum desperatio ultima temeritatis facit) castra Romana obpugnare. et quanquam non venit ad finem tam audax inceptum, tamen haud omnino vanam fuit. Nebula erat ad multum diei densa adeo, ut lucis usum eriperet, non prospectu modo extra vallum adempto, sed propinquo etiam congregantium inter se conspectu. Hac venit latebra insidiarum freti Samnites, vixdum satis certa luce, et eam ipsam premente caligine, ad stationem Romanam in porta segniter agentem vigilias perveniunt. Improviso obpressis nec animi satis ad resistendum, nec virium fuit. Ab tergo castrorum ²² decumana porta impetus factus. itaque captum ²³ quæstorium: quæstorque ibi L. Opimius Pansa occisus. conclamatum inde ad arma.

Samnites
castra Ro-
mana ad-
grediuntur.

XXXIII. Consul, tumultu excitus, cohortes duas sociorum, Lucanam Suessanamque, quæ proximæ forte erant, tueri prætorium jubet: manipulos legionum ²⁴ principali via inducit. Vixdum satis aptatis armis, in ordines eunt: et clamore magis, quam oculis, hostem noscunt: nec, quantus numerus sit, æstimari potest. Cedunt primo incerti fortu-

²¹ *Ibi obvium habuere hostem*] Consul et exercitus Romanus.

²² *Decumana porta*] Vid. not. 15. ad c. 5. l. III.

²³ *Quæstorium*] Quæstoris tabernaculum, et ejus apparatus copiisque destinata sedes. Polybius lib. VI. Quæstorium locat juxta Prætorium in fronte castrorum. At ex hoc loco et quibusdam aliis Lipsius colligit l. V. de Milit. Rom. Dial. 3. Quæstorium primis temporibus fuisse in inferiore castrorum parte, * haud procul a Decumana porta.

²⁴ *Principali via*] Lipsio, l. IV. de

Milit. Rom. Dial. 1. *Principalis via* eadem est quæ *via Principiorum*, quæ nempe per totam castrorum latitudinem ab una Principali porta ad alteram pertingebat. Sed hic locus repugnat. Siquidem, quum hostes sint in inferiore castrorum parte, non eundem est consoli ad portas Principales in lateribus castrorum sitas, sed per longitudinem castrorum descendendum ad inferiorem partem. Itaque *via Principalis* de qua hic agitur, debuit a fronte castrorum porrigi versus portam Decumanam.

næ suæ, et hostem introrsum in media castra accipiunt. in- U. C. 452,
 de quum consul vociferaretur, *expulsine extra vallum, castra* A. C. 294.
deinde sua obpugnaturi essent, rogatus; clamore sublato con-
 niti primo resistunt: deinde inferunt pedem urgentque, et
 impulsos semel terrore eodem agunt, quo cœperunt. Expel-
 lunt extra portam vallumque. inde pergere ac persequi (quia
 turbida lux metum circa insidiarum faciebat) non ausi, libe-
 ratis castris contenti, receperunt se intra vallum trecentis
 ferme hostium occisis. Romanorum stationis primæ vigi-
 lumque et eorum, qui circa quæstorium obpressi, periire ad
 ducentos triginta. Animos inde Samnitibus non infelix au-
 dacia auxit; et non modo proferre inde castra Romanum,
 sed ne pabulari quidem per agros suos, patiebantur. retro in
 pacatum Soranum agrum pabulatores ibant. Quarum re-
 rum fama, tumultuosior etiam, quam res erant, perlata Ro-
 mam, coegit L. Postumium consulem, vixdum validum,
²⁵ proficisci ex urbe. Prius tamen, quam exiret, militibus
 edicto Soram jussis convenire, ipse adem Victoriæ, quam
 ædilis curulis ex multatitia pecunia faciendam curaverat,
 dedicavit. Ita ad exercitum profectus, ab Sora in Samnium
 ad castra collegæ perrexit. inde postquam Samnites, diffisi
 duobus exercitibus resisti posse, recesserunt; diversi con-
 sules ad vastandos agros urbesque obpugnandas disce-
 dunt.

XXXIV. Postumius Milioniam obpugnare adortus, vi ^{Urbes Sam-}
 primo atque inpetu, dein ^f, postquam ea parum procedebant, ^{nitium cap-}
 opere ac ²⁶ vineis demum inunctis muro cepit. Ibi, capta ^{ta.}
 jam urbe, ab hora quarta usque ad octavam fere horam om-
 nibus partibus urbis diu incerto eventu pugnatum est. pos-
 tremo potitur oppido Romanus. Samnitium cæsi tria millia
 ducenti: capti quatuor millia ducenti, præter prædam aliam.
 Inde ²⁷ Ferentinum ductæ legiones: unde oppidani cum om-
 nibus rebus suis, quæ ferri agique potuerunt, nocte per
 aversam portam silentio excesserunt. Igitur, simul advenit
 consul, primo ita compositus instructusque mœnibus suc-
 cessit, tamquam idem, quod ad Milioniam fuerat, certami-
 nis foret: deinde, ut silentium vastum in urbe, nec arma,
 nec viros in turribus ac muris vidit, avidum invadendi de-

^f deinde Gron. Crev.

²⁵ *Proficisci ex urbe. Prius tamen quam exiret*] Hujus loci interpunctio-
 nem mutavimus: quod moneamus, ne
 quis id sine consilio factum putet.
 Ratio hujus interpunctionis quam se-
 quimur, sponte occurret cuivis paulo
 attentius legenti.

²⁶ * *Vineis*] Vid. not. 94. ad H. 17.

²⁷ *Ferentinum*] Mendi arguit hanc

vocem Gronovius. Ferentinum enim
 alterum in Latio est, alterum in E-
 truria, procul utrumque ab his regio-
 nibus in quibus nunc bellum geritur:
 nec ulla urbs ejus nominis in Samnio
 reperitur. Mirum in modum variant
 scripti. Gronovius suspicatur *Tre-*
ventinum, Dujatius *Forentum*.

U. C. 458. certa mœnia militem detinet, ne quam occultam in fraudem incautus rueret. Duas turmas sociorum Latini nominis circumequitare mœnia, atque explorare omnia jubet. equites portam unam alteramque ²⁹ eadem regione in propinquo patentem conspiciunt, itineribusque iis vestigia nocturnæ hostium fugæ. Adequitant deinde sensim portis, urbemque ex tuto rectis itineribus perviam conspiciunt: ad consulem referunt, excessum urbe; solitudine haud dubia id ²⁹ perspicuum esse, et recentibus vestigiis fugæ, ac ³⁰ strage rerum in trepidatione nocturna passim relictarum. His auditis, consul ad eam partem urbis, qua adierant equites, circumducit agmen: constitutisque haud procul porta signis, quinque equites jubet intrare urbem, et, modicum spatium progressos, tres manere eodem loco, si tuta videantur; duos explorata ad se referre. Qui ubi redierunt, retuleruntque, eo se progressos, unde in omnes partes circumspectus esset, longe lateque silentium ac solitudinem vidisse; extemplo consul cohortes expeditas in urbem induxit; ceteros interim castra commanire jussit. ingressi milites, refractis foribus, paucos graves ætate aut invalidos inveniunt, relictæque, quæ migratu difficilia essent. Ea direpta; et cognitum ex captivis est, communi consilio aliquot circa urbes conscisse fugam; suos prima vigilia profectos. credere, eandem in aliis urbibus solitudinem inventuros. Dictis captivorum fides exstitit: desertis oppidis consul potitur.

Bellum
Atilio non
facile.

XXXV. Alteri consuli M. Atilio nequaquam tam facile bellum fuit. Quum ad Luceriam duceret legiones, quam obpugnari ab Samnitibus audierat, ad finem Lucerinum ei hostis obvius fuit. ibi ira vires æquavit. Prælium varium et anceps fuit: tristius tamen eventu Romanis; et quia insueti erant vinci, et quia digredientes magis, quam in ipso certamine, senserunt, quantum in sua parte plus vulnerum ac cædis fuisset. Itaque is terror in castris ortus, qui si pugnantes cepisset, insignis accepta clades foret. ³¹ Tum quoque sollicita nox fuit jam invasurum castra Samnitum credentibus, aut prima luce cum victoribus conserendas manus. Minus cladis, ceterum non plus animorum, ad hostes erat. ubi primum inluxit, abire sine certamine cupiunt. Sed via una, et ea ipsa præter hostes, erat: ³² qua^s ingressi, præbu-

§ quam Crev.

²⁸ * Eadem regione in propinquo] Vicinas sibi invicem in eadem urbis regione.

²⁹ Perspicuum esse] Quatuor nostri codices, tres Gronoviani, et omnes vetustiores editi habent *id perspicuum*: ut sic interpungendus ac legendus esse hic locus videatur: ex-

cessum urbe: solitudine haud dubia *id perspicuum esse*.

³⁰ * Strage rerum] Stratis passim per vias rebus.

³¹ * Tum quoque] Etiam si minus periculi tum fuerit, quam si is terror pugnantes cepisset.

³² Quam ingressi] Hanc lectionem

ere speciem recta tendentium ad castra obpugnanda. Consul U. C. 452.
 arma capere milites jubet, et sequi se extra vallum : legatis, A. C. 294.
 tribunis, ³³ præfectis sociorum imperat, ³⁴ quod apud quem-
 que facto opus est. Omnes adfirmant, *se quidem omnia factu-
 ros, sed militum jacere animos. tota nocte inter vulnera et gemitus morientium vigilatum esse. Si ante lucem ad castra ventum foret, tantum pavoris fuisse, ut relicturi signa fuerint : nunc pudore a fuga contineri, alioquin pro victis esse.* Quæ ubi consul accepit, sibi met ipsi circumeundos adloquendosque milites ratus, ut ad quosque venerat, cunctantes arma capere increpabat ; *Quid cessarent, tergiversarenturque ? Hostem in castra venturum, ³⁵ nisi illi extra castra exissent : et pro tentoriis suis pugnaturus, si pro vallo nollent. armatis ac dimicantibus ³⁶ dubiam victoriam esse. ³⁷ Qui nudus atque inermis hostem maneat, ei aut mortem, aut servitutem patiendam.* Hæc jurganti increpantique respondebant : *Confectos se pugna hesternæ esse : nec virium quidquam, nec sanguinis superesse. majorem multitudinem hostium adparere, quam pridie fuerit.* Inter hæc adpropinquabat agmen : et, jam breviori intervallo certiora intuentes, vallum secum portare Samnitum adfirmant, nec dubium esse, quin castra circumvallaturi sint. Tunc, enimvero, consul, *indignum facinus esse, vociferari, tantam contumeliam ignominiamque ab ignavissimo accipi hoste. Etiamne circumsedebimur, inquit, in castris, ut fame potius per ignominiam, quam ferro, si necesse est, per virtutem, moriamur ? Dii bene verterent, facerentque, quod se dignum quisque ducerent. Consulem M. Atilium vel solum, si nemo alius sequatur, iturum adversus hostes : casurumque inter signa Samnitum potius, quam circumvallari castra Romana videat.* Dicta consulis legati, tribunique, et omnes turmæ equitum, et ³⁸ centuriones primorum ordinum, adprobavere. Tum pudore victus miles segniter arma capit, segniter e castris egreditur : longo agmine, nec continenti, mæsti ac prope victi procedunt ³⁹ adversus ^h hostem, nec spe, nec animo certiore. Itaque

^h versus Gron.

tinentur Campanus, Sigonius, unus Hearni codex, et duo e nostris. Vulgo qua.

³³ Præfectis sociorum] Vid. not. 29. ad c. 36. l. VIII.

³⁴ Quod apud quemque facto opus est] Magis placeret quod cuique.

³⁵ Nisi illi extra castra exissent] Vetus Sigonii liber, assentiente uno e nostris, nisi ipsi : quod placet.

³⁶ Dubiam victoriam esse] Victoriam sperari posse : at si quiescant inermes, certam imminere servitutem aut mortem.

³⁷ Qui nudus atque inermis] Melius

iners : quod habent quidam scripti, teste Gronovio. * *Nudus* enim hic intelligi debet *inermis*.

³⁸ Centuriones primorum ordinum] Hos, qui et nonnunquam *primi ordinis* appellantur, intelligit Lipsius Primopilum, primum Principem, primum Hastatum : sive centuriones primi Triariorum ordinis, primi Principum, primi Hastatorum. Eum ad l. II. de Milit. Rom. dial. 2.

³⁹ Adversus hostem] Sic Campanus, Andreas, Sigonius, et sex e nostris. Vulgo versus hostem.

U. C. 458. simul conspecta sunt Romana signa, extemplo a primo
 A. C. 294. Samnitium agmine ad novissimum fremitus perfertur, *Exire, id quod timuerint, ad impediendum iter Romanos. Nullam inde ne fugæ quidem patere viam. illo loco aut cadendum esse, aut, stratis hostibus, per corpora eorum evadendum.*

XXXVI. ⁴⁰ In medio sarcinas conjiciunt; armati suis quisque ordinibus instruunt aciem. Jam exiguum inter duas acies erat spatium, et stabant exspectantes, dum ab hostibus prius inpetus, prius clamor inciperet. neutris animus est ad pugnandum. Diversique integri atque intacti abissent, ni cedenti instaturum alterum timuissent. sua sponte inter invitos tergiversantesque segnis pugna, clamore incerto atque inpari, cœpit: nec vestigio quisquam movebatur. Tum consul Romanus, ut rem excitaret, equitum paucas turmas extra ordinem inmisit: quorum quum plerique delapsi ex equis essent, et alii turbati; et ab Samnitium acie ad obprimendos eos, qui ceciderant, et ad suos tuendos ab Romanis procursum est. Inde paullulum irritata pugna est, sed aliquanto et inpire magis, et plures procurrant Samnites: et turbatus eques sua ipse subsidia territis equis proculcavit. hinc fuga cœpta totam avertit aciem Romanam. Jamque in terga fugientium Samnites pugnabant, quum consul, equo prævectus ad portam castrorum, ac statione equitum ibi opposita, edictoque, ⁴¹ *ut, quicumque ad vallum tenderet^b, sive ille Romanus, sive Samnis esset, pro hoste haberent*; ⁴² *hæc ipsa minitans, obstitit profuse tendentibus suis in castra. Quo pergis, inquit, miles? et hic arma et viros invenies. nec, vivo consule tuo, nisi victor castra intrabis. Proinde elige, cum cive, an hoste, pugnare malis.* Hæc dicente consule, equites infestis cuspidibus circumfunduntur, ac peditem in pugnam redire jubent. Non virtus solum consulem, sed fors etiam adjuvit; quod non institerunt Samnites, spatiumque circumagendi signa, vertendique aciem a castris in hostem fuit. Tum alii alios hortari, ut repeterent pugnam: centuriones ab signiferis rapta signa inferre: et ostendere suis, paucos et ordinibus incompositis effuse venire hostes. Inter hæc consul, manus ad cælum adtollens, voce clara, ita ut exaudiretur, templum Jovi Statori vovet, si constitisset a fuga Romana acies, redintegratoque prælio cecidisset vicissetque

^b *pergeret* Gron. Crev.

⁴⁰ *In medio sarcinas conjiciunt]* Lege cum Jac. Gronovio: *in medium.*

⁴¹ *Ut quicumque ad vallum pergeret, . . pro hoste haberent]* Haud multum interest. Sed plerique editi, et codices Hearnii, et tres e nostris, ha-

bent *ad vallum tenderet.* Quidam quoque scripti, et vet. editi præferunt *haberetur, non haberent.*

⁴² *Hæc ipsa minitans]* Hæc ipsa, quæ stationi equitum imperarat, minitans fugientibus.

legiones Samnitium. Omnes undique ad restituendam pugnam, duces, milites, peditum equitumque vis: ⁴³ numen etiam Deorum respexisse nomen Romanum visum, adeo facile inclinata res, repulsique a castris hostes; mox etiam redacti ad eum locum, in quo commissa pugna erat. Ibi, objacente sarcinarum cumulo, quas conjecerant in medium, hæserè impediti: deinde, ne diriperentur res, orbem armatorum sarcinis circumdant. Tum vero eos a fronte urguere pedites, ab tergo circumvecti equites. ita in medio cæsi captique. Captivorum numerus fuit septem millium ac ducentorumⁱ, qui omnes nudi sub jugum missi. cæsos ⁴⁴ retulere ad quatuor millia octingentos. Ne Romanis quidem læta victoria fuit. recensente consule biduo acceptam cladem, amissorum militum numerus relatus septem millium ac ducentorum^k. Dum hæc in Apulia gerebantur, altero exercitu Samnites Interamnam, coloniam Romanam, quæ via Latina est, occupare conati, urbem non tenuerunt: agros depopulati quum prædam aliam inde mixtam hominum atque pecudum, colonosque captos agerent, in victorem incidunt consulem, ab Luceria redeuntem: nec prædam solum amittunt, sed ipsi ⁴⁵ longo atque impedito agmine incompositi cæduuntur. Consul, Interamnam edicto dominis ad res suas noscendas recipiendasque revocatis, et exercitu ibi relicto, comitiorum causa Romam est profectus. Cui de triumpho agenti negatus honos, et ob amissa tot millia militum, et ⁴⁶ quod captivos sine pactione sub jugum misisset.

XXXVII. Consul alter Postumius, quia in Samnitibus materia belli deerat, in Etruriam traducto exercitu, primum pervastaverat Volsiniensem agrum: dein cum egressis ad tuendos fines haud procul mœnibus ipsorum depugnat. duo millia octingenti^m Etruscorum cæsi: ceteros propinquitas urbis tutata est. In Rusellanum agrum exercitus traductus. ibi non agri tantum vastati, sed oppidum etiam expugnatum: capta amplius duo millia hominum, minus duo millia circa muros cæsa. Pax tamen clarior majorque, quam bellum in Etruria eo anno fuerat, parta est. Tres validissime

ⁱ trecentorum Gron. Crev.
^m CC. Ead.

^k septem millia trecenti Ead.

^l deinde Ead.

43* Numen etiam deorum respexisse nomen Romanum visum] Dii quoque visi respexisse Romanos.

44* Retulere] Hi quibus datum negotium erat ut cæsorum corpora numerarent.

45 Longo ac impedito agmine] Legge et impedito. Vitant enim optimi scriptores concursum particulae *ac*

eum sequente vocali.

46 Quod captivos sine pactione sub jugum misisset] Nempe sub jugum missi liberabantur et abire sinebantur. Id ergo indignantur Patres, tot captivos ita remissos esse, ut nihil inde commodi respublica Romana recepisset.

U. C. 458. urbes, Etruriæ capita, Volsinii, Pærusia, Arretium, pacem
 A. C. 294. petiere; et, ⁴⁷ vestimentis militum frumentoque pacti cum
 consule, ut mitti Romam oratores liceret, inducias in qua-
 draginta annos inpetrauerunt. multa præsens ⁴⁸ quingentum
 millium æris in singulas civitates inposita. Ob hasce res
 gestas, consul quum triumphum ab senatu, moris magis
 caussa, quam spe inpetrandi, petisset, videretque alios, quod
 tardius ab urbe exisset; alios, quod injussu senatus ex Sam-
 nio in Etruriam transisset, partim suos inimicos, partim
 collegæ amicos, ad solatium æquatæ repulsæ sibi quoque
 negare triumphum: *Non ita, inquit, Patres conscripti, ves-
 træ majestatis meminero, ut me consulem esse obliviscar. eodem
 jure imperii, quo bella gessi, bellis feliciter gestis, Samnio atque
 Etruria subactis, victoria et pace parta, triumphabo.* Ita se-
 natum reliquit. Inde inter tribunos plebis contentio orta:
 pars intercessuros, ne novo exemplo triumpharet, aiebant;
 pars auxilio se adversus collegas triumphanti futuros. Jac-
 tata res ad populum est: vocatusque eo consul, quum ⁴⁹ M.
 Horatium, L. Valerium consules, ⁵⁰ C. Martium Rutilum
 nuper, patrem ejus, qui tunc censor esset, non ex auctori-
 tate senatus, sed jussu populi triumphasse diceret; adjicie-
 bat, *se quoque laturum fuisse ad populum, ni sciret, mancipia
 nobilium tribunos plebis legem inpedituros: voluntatem sibi ac
 favorem consentientis populi pro omnibus jussis esse,* ⁵¹ *ac futu-
 ra* ⁿ. Posteroque die auxilio tribunorum plebis trium, adver-
 sus intercessionem septem tribunorum et consensum senatus,
 celebrante populo diem, triumphavit. Et hujus anni parum
 constans memoria est. Postumium, auctor est Claudius, in
 Samnio captis aliquot urbibus, in Apulia fuscum fugatum-
 que, saucium ipsum cum paucis Luceriam compulsum: ab
 Atilio in Etruria res gestas, eumque triumphasse. Fabius,
 ambo^o consules in Samnio et ad Luceriam res gessisse, scri-
 bit, traductumque in Etruriam exercitum, (sed ab utro con-
 sule non adjecit) et ad Luceriam utrinque multos occisos.
 inque ea pugna Jovis Statoris ædem votam, ut Romulus
 ante voverat: sed ⁵² fanum tantum, id est locus, templo effa-

Postumius
triumphat
senatu ad-
versante.

ⁿ futuram Gron. Crev.

^o ambos Ead.

⁴⁷ * Vestimentis . . . pacti . . . ut] Vid. not. 20. ad IX. 43.

⁴⁸ Quingentum millium æris] Li-
bræ æris 500000. pæres censendæ
sunt marcis argenti Parisiensibus 721.
cum duabus uncis.

⁴⁹ M. Horatium, L. Valerium con-
sules] Vid. III. 63.

⁵⁰ C. Marcium Rutilum] Vid. VII.
17.

⁵¹ * Ac futuram] Lege futurum,

vel futura.

⁵² Fanum .. id est, locus templo
effatus] Fanum igitur et ædes, si pro-
prie omnino loquerentur, sic differe-
bant, ut fanum esset area nuda et sal-
lum alicui deo consecratum; ædes,
ipsum ædificium. Hinc festus: *sic-
tere fana quum in condenda urbe di-
citur, significat loca in oppido futu-
ræ fanorum constituere.*

tus, sacratus ^p fuerat. Ceterum, hoc demum anno ut ædem etiam fieri senatus juberet, bis ejusdem ⁵³ voti ⁵⁴ damnata respublica ⁵⁵ in religionem venit.

XXXVIII. Sequitur hunc annum et consul insignis L. U. C. 459. Papius Cursor, qua paterna gloria, qua sua, et bellum in- A. C. 293. gens victoriaque, quantam de Samnitibus nemo ad eam di- L. Papirio, em, præter L. Papirium patrem consulis, pepererat: et for- Sp. Carvilio Coss. te eodem conatu adparatuque omni opulentia insignium armorum bellum adornaverant: et Deorum etiam adhibue- rant opes, ritu quodam sacramenti vetusto velut initiatis militibus, delectu per omne Sannium habito nova lege: ut, qui juniorum non convenisset ad imperatorium edictum, qui- que injussu abisset, caput Jovi sacratum esset. Tum exercitus omnis Aquiloniam est indictus. ad quadraginta millia mili- tum, quod roboris in Sannio erat, convenerunt. Ibi mediis fere castris locus est conseptus cratibus ⁵⁶ pluteisque, et lin- teis contextus, patens ducentos maxime pedes in omnes pa- riter partes. Ibi ⁵⁷ ex libro vetere linteo lecto sacrificatum, Sacramento adiguntur sacerdote Ovio Pactio quodam, homine magno natu, qui se id sacrum petere adfirmabat ex vetusta Sannitium religio- Samnitium ne; qua quondam usi majores eorum fuissent, quum adim- horrendo mendæ Etruscis Capuæ clandestinum cepissent consilium. quodam sacrificio perfecto, per viatorem imperator adiri jubebat ritu. nobilissimum quemque genere factisque. singuli introduce- bantur. Erat quum alius adparatus sacri, qui perfundere religione animum posset; tum in loco circa omni contexto aræ in medio, victimæque circa cæsæ, et circumstantes cen- turiones strictis gladiis. - Admovebatur altaribus miles, magis ut victima, quam ut sacri particeps: adigebaturque jure- jurando, quæ visa auditaque in eo loco essent, non enuncia- turum. Dein jurare cogebatur diro quodam carmine, in exsecrationem capitis familiæque et stirpis composito, nisi isset in prælium, quo imperatores duxissent: et si aut ipse ex acie fugisset, aut, si quem fugientem vidisset, non extemplo occidisset. Id primo quidam abnuentes juraturos se, obruncati circa altaria sunt: jacentes deinde inter stra-

p jam sacratus Gron. Crev.

53 *Voti damnatu*] Voti solutionem debente. Vid. supra V. 25.

54 *Damnata republica*] Sic recte Gronovius, cui adstipulatur unus e nostris eodl. Olim edebatur, *repub- lica*.

55* *In religionem venit*] Religio ex- pascere visa est.

56 *Pluteisque*] Plutei sunt vel cra- tes corio crudo intentæ, vel tabulæ

quibus quid præcepit. FESTUS.

57 *Ex libro vetere linteo lecto*] Ex libro vetere linteo, qui lectus fuerat; nempe ab illo Ovio Paccio, qui sacer- dos hujus sacri fuit; et fortasse eo- ram imperatore et præcipuis ducum. Posset ultima vox abesse sine sensus dispendio: et quidem eam omittit unus Hearnii codex.

U. C. 459. gem victimarum documento ceteris fuere, ne abnuerent.
 A. C. 293. Primoribus Samnitium ea detestatione obstrictis, decem nominatis ab imperatore, eis dictum, ⁵⁸ ut vir virum legerent, donec sexdecim millium numerum confecissent. ea legio linteata ab integumento concepti, quo sacrata nobilitas erat, adpellata est. His arma insignia data, et cristata galeæ, ut inter ceteros eminent. Paulo plus viginti millium alius exercitus fuit, nec corporum specie, nec gloria belli, nec adparatu linteatæ legioni dispar. hic hominum numerus, quod roboris erat, ad Aquiloniam conserdit.

Samnium
 constant
 Coss.

XXXIX. Consules profecti ab urbe: prior Sp. Carvilius, cui veteres legiones, quas M. Atilius, superioris anni consul, in agro Interamniati reliquerat, decretæ erant, cum eis in Samnium profectus, dum hostes, ⁵⁹ operati superstitionibus, concilia secreta agunt, Amiternum oppidum de Samnitibus vi cepit. Cæsa ibi millia hominum duo ferme atque octingenti: capta quatuor millia ducenti septuaginta. Papirius, novo exercitu (ita decretum erat) scripto, Duroniam urbem expugnavit. minus, quam collega, cepit hominum, plus aliquanto occidit. præda opulenta utrobique est parta. Inde pervagati Samnium consules, maxime depopulato Atinate agro, Carvilius ad Cominium, Papirius ad Aquiloniam (ubi summa rei Samnitiæ erat) pervenit. ⁶⁰ ibi aliquamdiu nec cessatum ab armis est, neque naviter pugnatum: lacessendo quietos, resistentibus cedendo, comminandoque magis, quam inferendo pugnam, dies absolvebatur. quod quum inciperetur, remittereturque, omnium rerum etiam parvarum eventus proferebatur in dies. Altera Romana castra viginti millium spatio aberant: et absentis collegæ consilia omnibus gerendis intererant rebus: intentiorque Carvilius, quo majore discrimine res vertebatur, in Aquiloniam, quam ad Cominium, quod obsidebat, erat. L. Papirius, jam per omnia ad dimicandum satis paratus, nuncium ad collegam mittit; *sibi in animo esse, postero die, si per auspicia liceret, configere cum hoste. Opus esse, et illum, quanta maxima vi posset, Cominium obpugnare, ne quid laxamenti sit Samnitibus ad subsidia Aquiloniam mittenda.* Diem ad proficiscendum nuncius habuit: nocte rediit, adprobare collegam consulta referens. Papirius, nuncio misso, extemplo concionem habuit; multa de universo genere belli, multa de presenti hostium adparatu, vana magis specie, quam efficaci ad eventum, disseruit. *Non enim cristas vulnera facere; et*

Papirius
 milites hor-
 tatur.

58 *Ut vir virum legerent*] Vid. not. 60. ad IX. 39.

59* *Operati*] Vid. not. 31. ad I. 31.

60* *Ibi*] Eo loco qui posterior memoratus est, nempe ad Aquiloniam.

per picta atque aurata scuta transire Romanum pilum: et candore tunicarum fulgentem aciem, ubi res ferro geratur, cruentari. Auream olim atque argenteam Samnitium aciem a parente suo occisione occisam: spoliisque ea honestiora victori hosti, quam ipsis arma, fuisse. Datum hoc forsau nomini familieque sue, ut adversus maximos conatus Samnitium obpouentur duces; spoliisque ea referrent, quae insignia publicis etiam locis decorandis essent. Deos immortales adesse propter toties petita fœdera, toties rupta: tum, si qua conjectura mentis divinæ sit, nulli unquam exercitui fuisse infestiores, quam qui, nefando sacro mixta hominum pecudumque cæde respersus, ⁶¹ ancipiti Deum iræ devotus, hinc fœderum cum Romanis ictorum testes Deos, hinc jurisjurandi adversus fœdera suscepti execrationes horrens, iuratus juraverit, oderit sacramentum, uno tempore Deos, cives, hostes metuat.

XL. Hæc, comperta perfugarum indicium, quum apud infensos jam sua sponte milites disseruisset, simul divinæ humanæque spei pleni, clamore consentienti pugnam poscunt; pœnitet in posterum diem dilatatum certamen; moram diei noctisque oderunt. Tertia vigilia noctis, jam relatis literis a collega, Papirius ⁶² silentio surgit, et pullarium in auspicio mittit. Nullum erat genus hominum in castris intactum cupiditate pugnae: summi infimique æque intenti erant: dux militum, miles ducis ardorem spectabat. Is ardor omnium etiam ad eos, qui auspicio intererant, pervenit. nam, quum pulli non pascerentur, pullarius, auspiciū Auspiciū
mentitur
pullarius. mentiri ausus, ⁶³ tripudium solistimum consuli nunciavit. Consul lætus auspiciū egregium esse, et Deis auctoribus rem gesturos, pronunciat; signumque pugnae proponit. Exeunti jam forte in aciem nunciat perfuga, viginti cohortes Samnitium (quadringenariæ ferme erant) Cominium profectas, quod ne ignoraret collega, extemplo nuncium mittit: ipse signa ocius proferri jubet, subsidiaque suis quæque locis, et præfectos subsidiis adtribuerat. Dextro cornu L. Volumnium, sinistro L. Scipionem, equitibus lega-

⁶¹ *Ancipiti deum iræ*] Utrumque munitanti, sive pugnaret contra fœdera, sive fugeret adversus susceptum jusjurandum.

⁶² *Silentio*] Vid. not. 44. ad VIII. 23.

⁶³ *Tripudium solistimum*] Auspiciū e pullis summa religione a Romanis captabatur, hoc modo. Pullos in cavea asservabant ii, qui ex eo ipso dicebantur *pullarii*. His igitur pullis, quando auspiciari opus erat, puls vel offa obijciebatur. Si pulli e cavea egressi non essent, aut progressi offam

non attigissent, inde colligebatur periculum imminere. Sin autem pascerentur, bonum augurium habebatur; præsertim, si iis vescentibus aliquid ex ore decidisset: idque *tripudium solistimum* appellabatur. *Quia enim, inquit Cicero l. II. de Divin. n. 72. quum pascentur pulli, necesse est aliquid ex ore cadere, et terram pavire, i. e. ferire, terripavium primo, mox terripudium dictum est: hoc quidem jam tripudium dicitur. Solistimum autem dicebatur a solo, quod feriebat offa ex ore pulli decidens.*

U. C. 459. A. C. 293. tos alios, Caios Cædicium et Trebonium, præfecit. Sp. Nautium mulos, detractis elitellis, cum ⁶⁴ cohortibus alariis, in tumulum conspectum propere circumducere jubet, ⁶⁵ atque inde inter ipsam dimicationem, quanto maxime posset, moto pulvere ostendere. Dum his intentus imperator erat, altercatio inter pullarios orta de auspicio ejus diei, exauditaque ab equitibus Romanis: qui, rem haud spernendam rati, Sp. Papirio fratris filio consulis, ambigi de auspicio, renunciaverunt. Juvenis, ante doctrinam Deos spernentem natus, rem inquisitam, ne quid incompertum deferret ad consulem, detulit. Cui ille, *Tu quidem macte virtute diligentiaque esto: ceterum qui auspicio adest, si quid falsi nunciat, ⁶⁶ in semet ipsum religionem recipit. Mihi quidem tripudium nunciatum, populo Romano exercituique egregium auspiciū est.* Centurionibus deinde imperavit, ut pullarios inter prima signa constituerent. Promovent et Samnites signa; insequitur acies ornata armataque, ⁶⁷ ut hostium quoque magnificentum spectaculum esset. Priusquam clamor tolleretur, concurrereturque, emisso temere pilo ictus pullarius ante signa cecidit. quod ubi consuli nunciatum est, *Dii in prælio sunt, inquit; habet pœnam noxium caput.* Ante consulem hæc dicentem corvus voce clara obcinuit. quo lætus augurio consul, adfirmans nunquam humanis rebus magis præsentēs interfuisse Deos, signa canere, et clamorem tolli jussit.

Isque ictus
pilo cadit.

XLI. Prælium commissum atrox, ceterum longe disparibus animis. Romanos ira, spes, ardor certaminis, avidos hostium sanguinis in prælium rapit: Samnitium magnam partem necessitas ac religio invitos magis resistere, quam inferre pugnam, cogit. nec sustinissent primum clamorem atque inpetum Romanorum, per aliquot jam annos vinci adueti, ni potentior alius metus insidens pectoribus a fuga.

^a alaribus Gron. Crev.

⁶⁴ Cohortibus alariibus] Sive alariis. Sic enim habent et hoc loco, et infra c. 43. complures scripti, tum Gronovio, tum nobis excussi. Et sæpe *alaris* appellat Tacitus. Uteunque legas, intellige cohortes sociales. *Alam* enim exercitu dici egregie probat Lipsius, l. II. de Milit. Rom. Dial. 7. Ceterum hic dresse videtur nota numeri. Neque enim profecto cohortes omnes alares, id est, pars longe maxima pedatum sociorum, ierunt cum Sp. Nautio. Vid. not. ad XXV. 21. et XXVII. 12. ubi de sociali exercitu fusiis agemus.

⁶⁵ Atque inde inter . . . dimicationem] Adjecimus voculam *inde*, quam in Gronovianis editionibus omissam Campanus, Andreas, et aliæ vetustæ editiones, cum quibusdam Hearnii MSS. et omnibus nostris agnoscunt.

⁶⁶ * In semetipsum religionem recipit] Semetipsum obligat crimine violatæ religionis, et suum caput pœnæ subjicit.

⁶⁷ Ut hostium quoque] Ut spectaculum illius, licet hostilis, aciei, Romanorum oculos magnificentia sua capere et quodammodo delectare posset.

retineret. Quippe in oculis erat omnis ille occulti paratus U. C. 459, sacri, et armati sacerdotes, et promiscua hominum pecu- A. C. 294, dumque strages, et respersæ ⁶⁸ fando nefandoque sanguine aræ, et dira exsecratio, ac furiale carmen, detestandæ familiæ stirpique compositum. his vinculis fugæ obstricti stabant, civem magis, quam hostem, timentes. Instare Romanus a cornu utroque, a media acie, et cædere Deorum hominumque adtonitos metu. repugnatur segniter, ut ab iis, quos timor moraretur a fuga. Jam prope ad signa cædes pervenerat, quam ex transverso pulvis, velut ingentis agminis incessu motus, adparuit. Sp. Nautius (Octavium Metium quidam eum tradunt) dux alaribus cohortibus erat. pulverem majorem, quam pro numero, excitabant: insidentes mulis calones frondosos ramos per terram trahebant: arma signaque per turbidam lucem in primo adparebant: post altior densiorque pulvis equitum speciem cogentium agmen dabat. Fefellitque non Sannites modo, sed etiam Romanos: et consul adfirmavit errorem, clamitans inter prima signa, ita ut vox etiam ad hostes accideret, *captum Cominium, victorem collegam adesse; aduiterentur vincere prius, quam gloria alterius exercitus fieret.* Hæc insidens equo. inde tribunicis centurionibusque imperat, ut viam^r equitibus patefaciant. Ipse Trebonio Cædicioque prædixerat, ut, ubi se cuspidem erectam quatientem vidissent, quanta maxima vi possent, concitarent equites in hostem. Ad nutum omnia, ut ex ante præparato, fiunt. panduntur inter ordines viæ: provolat eques, atque infestis cuspidibus in medium agmen hostium ruit; perrumpitque ordines, quacumque inpetum dedit. instant Volumnius et Scipio, et percussos sternunt. Tum, jam Deo-^{Victi Sam-}rum hominumque victa vi, funduntur linteatæ cohortes: ^{nites.} pariter jurati injuratique fugiunt, nec quemquam, præter hostes, metuunt. ⁶⁹ Peditum agmen, quod superfuit pugnae, in castra ad Aquiloniam compulsum est. nobilitas equitesque Bovianum perfugerunt: equites eques sequitur, peditem pedes: ac diversa cornua, dextrum ad castra Samnitium, lævum ad urbem tendit. Prior aliquanto Volumnius castra cepit: ad urbem Scipioni majore resistitur vi; non quia plus animi victis est, sed melius muri, quam vallum, armatos arcent, inde lapidibus propulsant hostem. Scipio, nisi in primo pavore, priusquam conlegerentur animi trans-

^r vias Gron. Crev.

⁶⁸* *Fundo nefandoque sanguine]* Et sanguine pecudum, quem fas erat fundi; et hominum sanguine, qui sine scelere effundi non poterat.

⁶⁹ *Peditum agmen, quod superfuit pugna]* Peditum agmen, non totum,

sed quod ejus superfuit pugnae. Eodem fere modo locutus est Livius supra, V. 34. *Is, quod his ex populis abundabat, Bituriges, Arvernos.* Vid. et infra XXVI. 33.

U. C. 459. acta res esset, lentio rem fore munitæ urbis obpugnationem
 A. C. 293. ratus, interrogat milites, *Satin' æquo animo paterentur, ab ul-
 tero cornu castra capta esse: se victores pelli a portis urbis?*
 Reclamantibus universis, primus ipse, scuto super caput elato, pergit ad portam: secuti alii, testudine facta, in urbem perrumpunt: deturbatisque Samnitibus, qui circa portam erant, muros occupavere. penetrare in interiora urbis, quia pauci admodum erant, non audent.

XLII. Hæc primo ignorare consul, et intentus recipiendo exercitui esse: jam enim præceps in occasum sol erat, et adpetens nox periculosa et suspecta omnia etiam victoribus faciebat. Progressus longius ab dextra castra capta videt: ab læva clamorem in urbe mixtum pugnantium ac paventium fremitu esse. et tum forte certamen ad portam erat. Advectus deinde equo propius, ut suos in muris videt, nec jam integri quidquam esse, quoniam temeritate paucorum magnæ rei parta occasio esset, adiri, quas receperat, copias, signaque in urbem inferri jussit. ⁷⁰ Ingressi proxima ex parte, quia nox adpropinquabat, quiescere. nocte oppidum ab hostibus desertum est. Cæsa illo die ad Aquiloniam Samnitium millia triginta trecenti quadraginta: capta tria millia octingenti et septuaginta: signa militaria nonaginta septem. Ceterum illud memoriæ traditur, non ferme alium ducem lætiores in acie visum, seu suoapte ingenio, seu fiducia bene gerendæ rei. Ab eodem robore animi neque controverso auspicio revocari a prælio potuit; et in ipso discrimine, quo templa Diis immortalibus voveri mos erat, voverat Jovi Victori, si legiones hostium fudisset, ⁷¹ pocillum mulsi prius, quam temetum biberet, sese facturum. id votum Diis cordi fuit: et auspicia in bonum verterunt.

Pocillum
 mulsi vo-
 tum Jovi.

XLIII. Eadem fortuna ab altero consule ad Cominium gesta res. Prima luce, ad mœnia omnibus copiis admotis, corona cinxit urbem; subsidiaque firma, ne qua eruptio fieret, portis obposuit. Jam signum dantem cum nuncius a collega trepidus de viginti cohortium adventu et ab impetu moratus est, et partem copiarum revocare instructam intentamque ad obpugnandum coegit. D. Brutum Scævam legatum cum legione prima et ⁷² decem^a cohortibus alariis^a equitatuque ire adversus subsidium hostium jussit: quocumque in loco fuisset obvius, obsisteret ac moraretur; ma-

^a viginti Gron. Crev.

^a alaribus Ead.

⁷⁰ *Ingressi proxima ex parte*] Ingressi per eam urbis partem que proxima fuit venientibus a castris.

⁷¹ *Pocillum mulsi . . . facturum*] Magis placeret cum Dujatio legere, *pocillo mulsi facturum*, supple. sacra: quo madmodum apud Virgil. Ecl. III.

Quum faciam vitula. Mulsum est vinum melle temperatum, potio laudatissima apud veteres.

⁷² *Viginti cohortibus*] Aliquot scripti habent *decem*: atque is numerus sufficere videtur.

numque, si forte ita res posceret, conferret: modo ne ad U. C. 459.
Cominium eæ copiæ admoveri possent. Ipse scalas ferri ad A. C. 293.
muros ab omni parte urbis jussit, ac testudine ad portas Cominium
successit. simul et refringebantur portæ, et vis undique in a Carvilio
muros fiebat. Samnites, sicut, antequam in muris viderent captum.
armatos, satis animi habuerunt ad prohibendos urbis aditu
hostes; ita, postquam jam non ex intervallo nec missilibus,
sed cominus gerebatur res; et, qui ægre successerant ex
plano in muros, loco, quem magis timuerant, victo, facile
in hostem inparem ex æquo pugnabant; relictis turribus
murisque, in forum omnes compulsi, paullisper inde tenta-
verunt extremam pugnae fortunam. Deinde, abjectis armis,
ad undecim^u millia hominum et quadringenti in fidem con-
sulis venerunt. cæsa ad quatuor millia trecenti octoginta.
Sic ad Cominium, sic ad Aquiloniam gesta res. Inde me-
dio inter duas urbes spatio, ubi tertia expectata erat pug-
na, hostes non inventi. septem millia passuum quum abes-
sent a Cominio, revocati ab suis neutri prælio obcurrerunt.
Primis ferme tenebris quum in conspectu jam castra, jam
Aquiloniam habuissent, clamor eos utrimque par accidens
sustinuit: deinde e regione castrorum, quæ incensa ab Ro-
manis erant, flamma late fusa certioris cladis indicio progredi
longius prohibuit. Eo ipso loco⁷³ prope temere sub ar-
mis strati passim inquietum omne tempus noctis, expectan-
do timendoque lucem, egere. prima luce, incerti⁷⁴ quam in
partem intenderent iter, repente in fugam consternantur,
conspetti ab equitibus: qui, egressos nocte ab oppido Sam-
nites persecuti, viderant multitudinem, non vallo, non sta-
tionibus firmatam. Conspecta et ex muris Aquiloniæ ea
multitudo erat: jamque etiam legionariæ cohortes sequeban-
tur. Ceterum nec pedes fugientes persequi potuit: et ab
equite novissimi agminis ducenti ferme et octoginta inter-
fecti. Arma multa pavidi ac signa militaria duodeviginti
reliquerunt. alio agmine incolumi, ut ex tanta trepidatione,
Bovianum perventum est.

XLIV. Lætitiâ utriusque exercitus Romani auxit et ab
altera parte feliciter gesta res. uterque ex alterius sententia
consul captum oppidum diripiendum militi dedit; exhaus-
tis deinde tectis ignem injecit: eodemque die Aquilonia et
Cominium deflagravit. et consules, cum gratulatione mu-

^u quindecim Gron. Crev.

⁷³ *Prope temere*] Gronovius mallet, *forte temere*: quæ loquendi forma apud Livium usitatissima est. *Prope* omittit Campanus.

⁷⁴ *Quam in partem intenderent*

iter] Tres MSS. Gronoviani, quatuor nostri, *tenderent iter*: ut nempe Virgilius, *iter ad naves tendebat Achates*: et rursus, *Tendere iter pennis*.

U. C. 459.
A. C. 293.

tua legionum suaque, castra conjungere. In conspectu duorum exercituum et Carvilius suos pro cuiusque merito laudavit donavitque; et Papirius, apud quem multiplex in acie, circa castra, circa urbem, fuerat certamen, Sp. Nautium, Sp. Papirium, fratris filium, et quatuor centuriones, manipulumque hastatorum, armillis aureisque coronis donavit: Nautium propter expeditionem, qua magni agminis modo terruerat hostes: juvenem Papirium propter navatam cum equitatu et in prælio operam, et nocte, qua fugam infestam Samnitibus ab Aquilonia clam egressis fecit: ⁷⁵centuriones militesque, quia primi portam murumque Aquiloniæ ceperant. equites omnes, ob insignem multis locis operam, ⁷⁶corniculis armillisque argenteis donat. Consilium inde habitum, quum jam tempus esset deducendi ab Samnio exercitus, aut utriusque, aut certe alterius. Optimum visum, quo magis fractæ res Samnitium essent, eo pertinacius et infestius agere cetera et persequi: ut perdomitum Samnium insequentibus consulibus tradi posset. Quando jam nullus esset hostium exercitus, qui signis conlatis dimicaturus videretur, unum superesse belli genus, urbium obpugnationes; quarum per excidia militem locupletare præda, et hostem pro aris ac focis dimicantem conficere possent. Itaque, literis missis ad senatum populumque Romanum de rebus ab se gestis, diversi, Papirius ad Sæpinum, Carvilius ad Volaniam obpugnandam legiones ducunt.

Etrusco-
rum rebel-
lio.

XLV. Literæ consulum ingenti lætitia et in curia et in concione auditæ; et quadridui supplicatione publicum gaudium privatis studiis celebratum est. nec populo Romano magna solum, sed peropportuna etiam, ea victoria fuit; quia per idem forte tempus rebellasse Etruscos adlatum est. Subibat cogitatio animum, quonam modo tolerabilis futura Etruria fuisset, ⁷⁷si quid in Samnio adversi venisset; quæ, conjuratione Samnitium erecta, quoniam ambo consules omnisque Romana vis aversa in Samnium esset, occupationem populi Romani pro occasione rebellandi habuisset. Legationes sociorum, a M. Atilio prætore in senatum introductæ, querebantur, uri et vastari agros a finitimis Etruscis, quod desciscere a populo Romano nollent: obstabanturque Patres conscriptos, ut se a vi atque injuriæ communium hostium tutarentur. Responsum legatis, *curæ senatui futu-*

⁷⁵ *Centuriones militesque*] Quatuor centuriones, manipulumque illum Hastatorum, de quibus modo mentio facta est.

⁷⁶ *Corniculis*] Parum constat de hujus vocis sensu. Suspiciantur interpretes ornamenta fuisse militaria, argentea vel aurea, ab figura cer-

num non abludentia, quæ in capitibus gestanda militibus iis qui strenue aliquid egissent, ab imperatore darentur.

⁷⁷ *Si quid . . . adversi venisset*] Duo e nostris codd. cum uno e Gronovianis, *evenisset*. Vid. not. 39. ad IX. 12. supra.

rum, ne socios fidei suæ pariteret: Etruscorum prope diem eam- U. C. 459.
dem fortunam, quam Samnitium, fore. Segnius tamen, quod A. C. 293.
 ad Etruriam adtinebat, acta res esset, ni Faliscos quoque,
 qui per multos annos in amicitia fuerant, adlatum foret,
 arma Etruscis junxisse. Hujus propinquitas populi acuit
 curam Patribus, ut faciales mittendos ad res repetendas
 censerent. quibus non redditis, ex auctoritate Patrum jussu
 populi bellum Faliscis indictum est: jussique consules sorti-
 ri, uter ex Samnio in Etruriam cum exercitu transiret.
 Jam Carvilius Volanam, et Palumbinum, et Herculaneum
 ex Samnitibus ceperat: Volanam intra paucos dies, Palum-
 binum eodem, quo ad muros accessit. Ad Herculaneum
 bis etiam signis conlatis ancipiti prælio, et cum majore sua,
 quam hostium, jactura dimicavit. Castris deinde positis,
 mœnibus hostem inclusit. obpugnatum oppidum captum-
 que. In his tribus urbibus capta aut cæsa ⁷⁸ ad decem millia
 hominum: ita ut parvo admodum plures caperentur. Sor-
 tientibus provincias consulibus, Etruria Carvilio evenit se-
 cundum vota militum, qui viam frigoris jam in Samnio non
 patiebantur. Papirio ad Sæpinum major vis hostium resti-
 tit. sæpe in acie, sæpe in aginine, sæpe circa ipsam urbem
 adversus eruptiones hostium pugnatum: ⁷⁹ neque obsidio,
 neque bellum ex æquo erat: non enim muris magis se Sam-
 nites, quam armis ac viris mœnia, tutabantur. Tandem
 pugnando in obsidionem justam coëgit hostes: obsidendo-
 que vi atque operibus urbem expugnavit. itaque ab ira plus
 cædis editum, capta urbe: septem millia quadringenti cæsi:
 capta minus tria millia hominum: præda, quæ plurima fuit,
 congestis Samnitium rebus in urbes paucas, militi concessa
 est.

XLVI. Nives jam omnia oppleverant, nec durari extra ^{Papirii tri-}
 tecta poterat; itaque consul exercitum de Samnio deduxit. ^{umphus.}
 Venienti Romam triumphus omnium consensu est delatus.
 triumphavit in magistratu, insigni, ut illorum temporum
 habitus erat, triumpho. Pedites equitesque insignes donis
⁸⁰ transiere, ac transvecti sunt: multæ ⁸¹ civicæ coronæ,

⁷⁸ *Ad decem millia hominum*] De-
 est in editionibus Gronovianis *ad* ad,
 proculdubio per incuriam operatum.

⁷⁹ *Neque obsidio, neque bellum*] Multum placet quæ in uno codice, teste Gronovio, scriptura reperitur: *Neque obsidio, sed bellum ex æquo erat. Bellum ex æquo* est illud quod aperto campo, et instructa utrimque acie geritur. Hanc lectionem ficiant quæ sequuntur.

⁸⁰ *Transiere ac transvecti sunt*] *Transiere* pedites, *transvecti* sunt equites.

⁸¹ *Civica coronæ, vallaresque, ac murales*] De civica et murali corona vid. ad VI. 20. *Falharis*, sive *Castrensis* erat corona, qua donabat eum imperator, qui primus hostium castra pugnans introierat. Ea corona insigne valli habebat. Fieri solebat ex auro. Hæc Gellius l. V. c. 6.

U. C. 459. vallaresque, ac murales conspectæ. Inspectata spolia Sam-
 A. C. 293. nitium: et decore ac pulchritudine paternis spoliis, quæ
 nota frequenti publicorum ornatu locorum erant, compara-
 bantur. nobiles aliquot captivi, clari suis patrumque factis,
 ducti. ⁸²Æris gravis transvecta vicies centena et ad triginta
 tria millia^x. id æs redactum ex captivis dicebatur. ⁸³argenti,
 quod captum ex urbibus erat, pondo millia trecenta triginta.
 omne æs argentumque in ærarium conditum. Militibus nihil
 datum ex præda est. auctaque ea invidia est ad plebem, quod
 tributum etiam in stipendium militum conlatum est: quum,
 si spreta gloria fuisset captivæ pecuniæ in ærarium inlatæ,
 et militi tum dari ex præda, et stipendium militare præstari
 potuisset. Ædem Quirini, ⁸⁴quam in ipsa dimicatione vo-
 tam apud neminem veterem auctorem invenio, (neque,
 Hercule, tam exiguo tempore perficere potuisset) ab dicta-
 tore patre votam, filius consul dedicavit, exornavitque hos-
 tium spoliis. quorum tanta multitudo fuit, ut non templum
 tantum forumque his ornaretur; sed sociis etiam colonisque
 finitimis, ad templorum locorumque publicorum ornatum,
 dividerentur. A triumpho exercitum in agrum Vescinum,
 quia regio ea infesta ab Samnitibus erat, hibernatum duxit.
 Troilium in Inter hæc Carvilius consul, in Etruria Troilium primum
 Etruria obpugnare adortus, quadringentos septuaginta ditissimos,
 captum a pecunia grandi pactos, ut abire inde liceret, dimisit: ceteram
 Carvilio. multitudinem oppidumque ipsum vi cepit. inde quinque
 castella, locis sita munitis, expugnavit. Cæsa ibi hostium
 duo millia quadringenti; minus duo millia capti. Et Falis-
 cis pacem petentibus annuas inducias dedit, pactus ⁸⁵cen-
 tum millia gravis æris, et stipendium ejus anni militibus.
 Carvilius tri- His rebus actis ad triumphum decessit, ut minus clarum
 umphus. de Samnitibus, quam collegæ triumphus fuerat, ita cumulo

^x vicies centies millies et quingenta triginta tria millia Gron. Crev.

⁸² Æris gravis . . . vicies centies
 millies, et quingenta tria millia] Im-
 manis summa. Etenim æris gravis
 vicies centies millies centena millia,
 ut negligamus quod excurrit, sive as-
 ses librales 200000000000. aequant
 denarios 200000000000. libras argenti
 Romanas 2000000000. marcas argenti
 Parisienses 312500000. Itaque hæc
 lectio, quam invexit Sigonius, stare
 posse non videtur. Gronovius ex ves-
 tigijs MSS. reponit: Æris gravis . . .
 vicies centena, et ad triginta triu mil-
 lia. Qui sunt asses 2033000. libræ
 argenti Romanæ 2033. marcæ nostra-

tes 3176. cum novem semuncijs.

⁸³ Argenti . . pondo M. (CCXXX.)
 Marcæ nostrates 2072. cum una uncia.

⁸⁴ * Quam in ipsa dimicatione] In
 iis quæ includuntur parenthesi Livius
 opinionem refellit eorum qui crede-
 rent ædem Quirini votam ab hoc con-
 sule in ipsa ad Aquiloniam dimica-
 tione. Itaque mens scribentis hæc
 fuit: Ædem Quirini ab dictatore pa-
 tre votam, non ab hoc consule, utpo-
 te quam . . . dedicavit.

⁸⁵ Centum millia gravis æris]
 Marcas argenti nostrates 156. cum
 duabus uncis.

Etrusci belli æquatam. ⁸⁶Æris gravis tulit in ærarium trecenta octoginta^y millia: de reliquo ære ædem Fortis Fortinæ de manubiis faciendam locavit, prope ⁸⁷ædem ejus^z Deæ ab rege Ser. Tullio dedicatam. et militibus ex præda ⁸⁸centenos binos asses, et ⁸⁹alterum tantum centurionibus atque equitibus (⁹⁰malignitate collegæ gratius accipientibus munus) divisit. Favor consulis tutatus ad populum est ⁹¹L. Postumium legatum ejus: qui dicta die a M. Cantio^a tribuno plebis, ⁹²fugerat in legationem (ut fama ferebat) populi judicium: jactarique magis, quam peragi, accusatio ejus ⁹³poterat.

XLVII. Exacto jam anno, novi tribuni plebis magistratum inierant: iisque ipsis, quia vitio creati erant, quinque post dies alii subiecti. Lustrum conditum eo anno est a ^{Lustrum conditum.} P. Cornelio Arvina, C. Marcio Rutilo, censoribus: censa capitum millia ducenta sexaginta duo trecenta viginti duo. Censores vicesimi sexti a primis censoribus; ⁹⁴lustrum undevicesimum fuit. Eodem anno coronati primum, ob res bello bene gestas, ludos Romanos spectaverunt: palmæque tum primum, translato e Græcia more, victoribus datæ. Eodem anno ab ædilibus curulibus, qui eos ludos fecerunt, damnatis aliquot pecuariis, via ⁹⁵a Martis silice ad Bovillas ⁹⁶perstrata est. Comititia consularia L. Papirius habuit: creavit consules Q. Fabium Maximi filium Gurgitem et D. Junium Brutum Scævam. ipse Papirius prætor factus. Multis rebus lætus annus vix ad solatium unius mali, pestilentia.

^y nonaginta Gron. Crev.

^z eidem Eæd.

^a Scantio Eæd.

⁸⁶ Æris . . . . trecenta nonaginta millia] Marcus argenti 609. cum tribus unciis.

⁸⁷ Ædem eidem deæ . . . . dedicatam] Scripti quamplurimi, Campanus, et Andreas, habent ejus deæ. Et sane magis solet Livius dicere ædem alicujus divi dedicatam, quam alicui divo, ut jam observavimus in not. 89. ad V. 23. supra.

⁸⁸ Centenos binos asses] Unciam argenti Paris. 1¼ cum granis fere 15.

⁸⁹ Alterum tantum] Duplum. Vid. not. 62. ad VIII. 8.

⁹⁰ *Malignitate collegæ] Quia malignus, sive nimium parvus collega nihil militibus suis dederat.

⁹¹ L. Postumium] Eum nempe, qui consul priore anno fuerat, virum ingenii contumacis, ejus certamina cum senatu (supra, c. 37.) videntur huic accusationi materiam dedisse.

⁹² *Fugerat in legationem . . . . po-

puli judicium] Legatum se a consule eligendum curaverat, ut fugeret populi judicium.

⁹³ Poterat] Magis placeret potuerat.

⁹⁴ Lustrum undevicesimum] Nempe a primis censoribus. Hoc lustrum tricesimum est in fastis Capitolinis, in quibus nimirum numerantur decem lustra ante primos censores condita. Et sic quoque Livius a fastis uno lustro discrepat.

⁹⁵ A Martis] A Martis æde. Fortasse hic aliquod latet vitium. Campanus habet arinatis, unus ex Hearnii codd. Narniatis: tres e nostris Martis, ommissa vocula a.

⁹⁶ *Perstrata] Nota particulam per, qua indicare voluit Livius hanc viam velut aliquod complementum fuisse ejus semitæ, quam a porta Capena ad Martis stratam fuisse docuit, supra c. 23.

U. C. 459. tiæ urentis simul urbem atque agros subfecit; portentoque
A. C. 293. jam similis clades erat. et ⁹⁷ libri aditi, quinam finis, aut
quod remedium ejus mali ab Diis daretur. Inventum in li-
bris, Æsculapium ab Epidauro Roman arcessendum. neque
eo anno, quia bello occupati consules erant, quidquam de ea
re actum: præterquam quod unum diem Æsculapio suppli-
catio habita est.

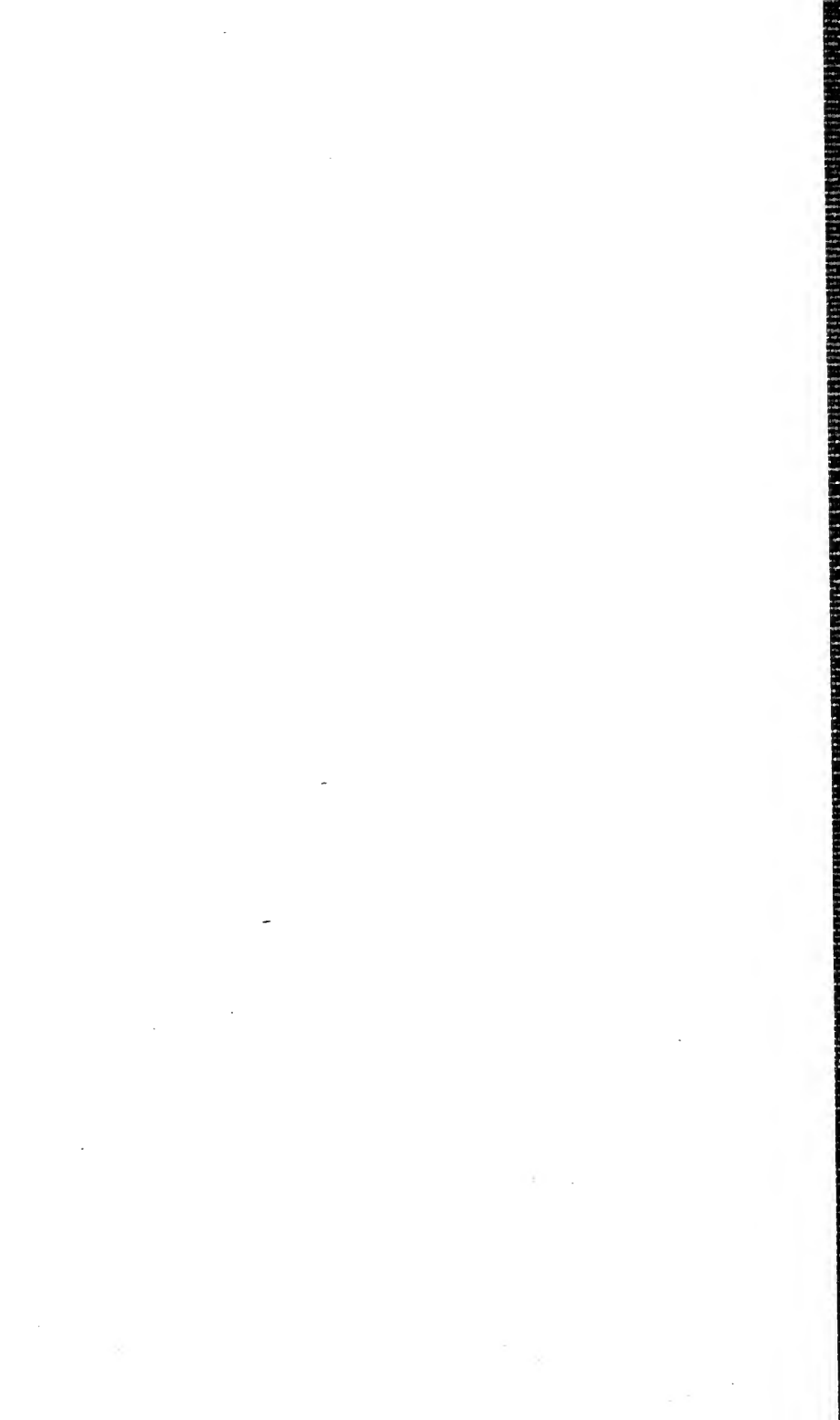
97 * *Libri aditi, quidam finis*] Libri Sibyllini aditi, ut ex iis disceretur, qui-
nam finis . . .

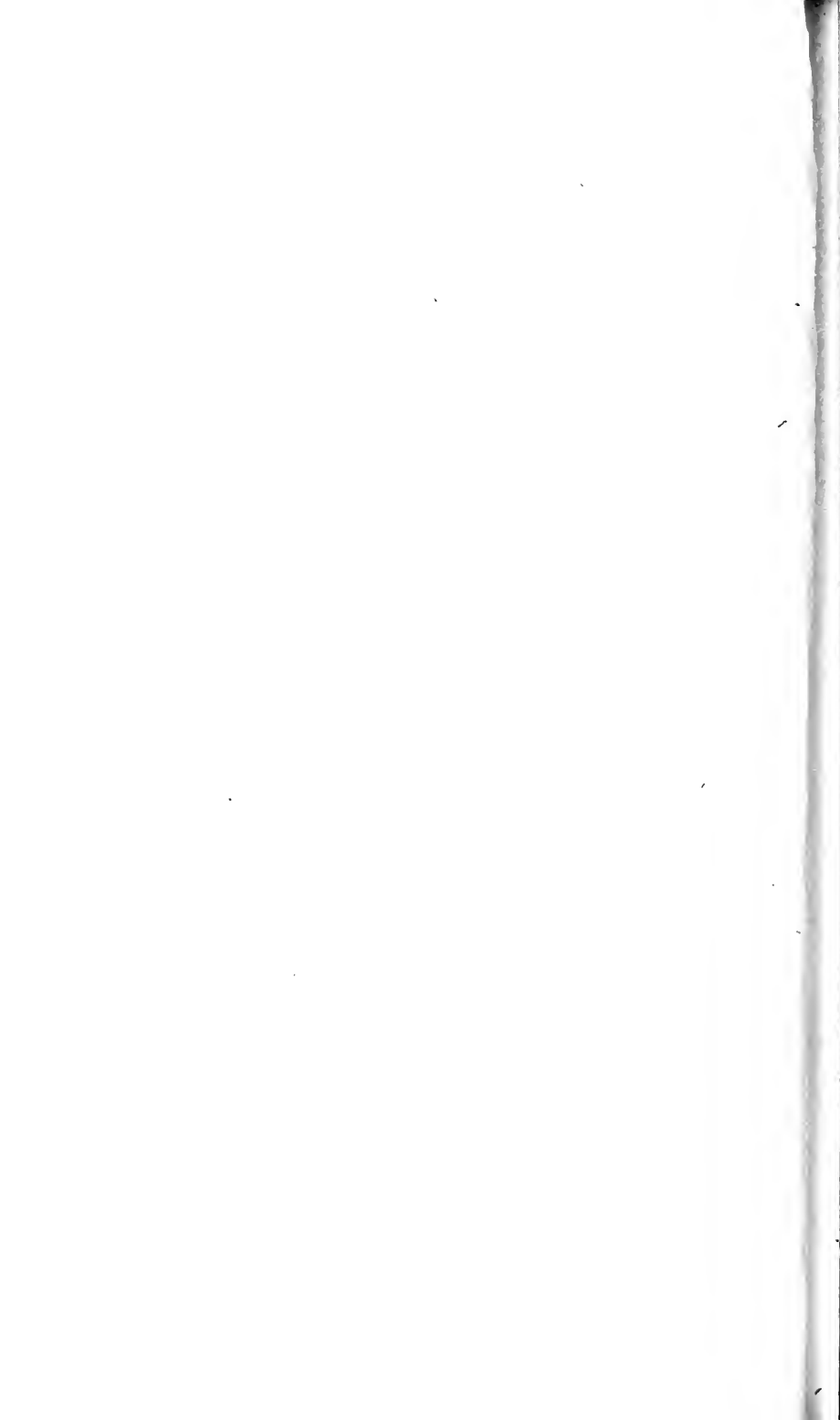

FINIS TOMI PRIMI.

Pa
6452
A2
1325
t. 1
cop. 2

1955
Livius, Titus
Historiarum ab urbe condita
libri cui supersunt omnes

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY
